İMPARATORLUK DÖNEMİ ROMA
KÜÇÜK ASYA'SININ EKONOMİK YAPISINDA
BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVANLAR, MS I-IV. YÜZYILLAR

Doktora Tezi

Nuri Can UÇAR

Eskişehir 2025

İMPARATORLUK DÖNEMİ ROMA KÜÇÜK ASYA'SININ EKONOMİK YAPISINDA BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVANLAR, MS I-IV. YÜZYILLAR

Nuri Can UÇAR

Doktora Tezi

Eskiçağ Tarihi Doktora Programı

Tarih (Eskiçağ) Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Kamil DOĞANCI

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Eylül 2025

Eskişehir

Ece'ye ...

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Nuri Can UÇAR'ın ''İmparatorluk Dönemi Roma Küçük Asya'sının Ekonomik Yapısında Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanlar M.S. I-IV. Yüzyıllar'' başlıklı tezi **07 Temmuz 2025** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 37. Maddesi uyarınca **Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı'nda, Doktora** tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

		İmza
Üye (Tez Danışmanı)	**:Doç. Dr. Kamil DOĞANCI**	.....
Üye	**:Prof. Dr. Vedat ONAR**	.....
Üye	**:Doç. Dr. Nilgün ELAM**	.....
Üye	**:Doç. Dr. Reyhan ŞAHİN**	.....
Üye	**:Doç. Dr. Ali ÖZCAN**	.....

Prof. Dr. Nafiz Öncü CAN

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

İMPARATORLUK DÖNEMİ ROMA KÜÇÜK ASYA'SININ EKONOMİK YAPISINDA BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVANLAR, MS I.-IV. YÜZYILLAR

Nuri Can UÇAR

Tarih Anabilim Dalı (Eskiçağ Tarihi)

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eylül 2025

Danışman: Doç. Dr. Kamil DOĞANCI

Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, Neolitik Çağ'da evcilleştirilmeleri itibarıyla, yerleşik yaşam biçiminin beraberinde getirdiği uygarlık kavramının temel unsurlarından birisi olmuştur. Birincil kaynak niteliğiyle değerlendirilen etleri ve sütleriyle, insan beslenmesinin temel protein kaynakları arasında yer edinen sığır, koyun, keçi ve domuzlar, ikincil kaynak teşkil eden yün, kıl ve derileriyle pek çok eşya ve materyale hammadde oluşturmuş, giyim-kuşam kültürünün temel bileşenlerinden birisi olagelmiştir. Mezopotamya'nın ilk kent devletlerinden günümüze, en ilkelden en moderne tesis edilmiş ekonomik sistemler içerisinde, sayısız mesleğe ve ticaret örüntüsüne hayat veren bu hayvanlar, "ekonomi" kavramı içerisinde kapladıkları alanı ve ifade ettikleri önemi, bugün de büyük ölçüde korumaktadır.

Uygarlığın genelinde olduğu gibi, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, Küçük Asya'da da temel bir ekonomi unsuru teşkil etmiştir. Bu doğrultuda Romalılar, MÖ II. yüzyıldan itibaren egemenlikleri altına aldıkları Küçük Asya'da, kökleri Tunç Çağı'na kadar uzanan hayvancılık altyapısının, deri işçiliğinin ve yün dokumacılığının yeni sahibi, mirasçısı olmuşlardır. Akdeniz Havzası'nda tesis edilen *Pax Romana*'nın nimetlerinden büyük bir başarıyla faydalanan Küçük Asya kentleri, ekonomik yapıları için bir "fırsatlar çağı" teşkil eden İmparatorluk döneminde, tüm Akdeniz coğrafyasına ihracat yapan, küresel bir ekonomik güç haline gelmiştir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ise, hem denizaşırı ticaretin hem de bölgesel ekonominin ana itici gücü olan endüstriyel üretimlere sağladıkları hammaddelerle, muazzam gelirleri mümkün kılmıştır. Roma kentsel yaşamının "vitrin" yapılarından birisi olan macellumların çok sayıda örneğine ev sahipliği yapan Küçük Asya, kırmızı etin ana satış mekânı olarak kabul edilen bu anıtsal pazar yapılarıyla, kalabalık kent merkezleri ile kırsal arasında organik bağlar tesis etmiştir. Faunal kalıntılar üzerine gerçekleştirilen çok sayıda çalışma, bu hayvanların Roma Küçük Asya'sının besin ekonomisi içerisinde uğradığı yoğun tüketimin kanıtlarını günümüze ulaştırmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ekonomi, Hayvancılık, Endüstriyel Üretim, Macellum, Besin Ekonomisi.

ABSTRACT

CATTLE AND SMALL LIVESTOCK IN THE ECONOMIC STRUCTURE OF ROMAN ASIA MINOR DURING THE IMPERIAL PERIOD, I-IV. CENTURIES AD

Nuri Can UÇAR

Department of History (Ancient History)

Anadolu University, Graduate School of Education, September 2025

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Kamil DOĞANCI

Since their domestication in the Neolithic Age, cattle and small livestock have been among the essential foundations of sedentary life and the concept of civilization. As primary resources, their meat and milk constituted indispensable protein sources in human nutrition; as secondary resources, their wool, hair, and hides provided raw materials for textiles, tools, and various commodities that shaped material culture and daily life. From the earliest Mesopotamian city-states to the modern era, these animals supported a wide range of crafts and trade patterns, ensuring their enduring place within economic systems and highlighting their lasting significance in the history of economy.

In Asia Minor, cattle and livestock likewise formed a fundamental element of economic activity. Following the Roman conquest in the 2nd century BC, the empire inherited long-standing traditions of animal husbandry, leatherworking, and wool production, whose roots reached back to the Bronze Age. Benefiting from the stability of the Pax Romana, the cities of Asia Minor entered an "age of opportunities," developing into vibrant centers of production and trade that exported goods across the Mediterranean. Cattle and small livestock, by supplying the raw materials necessary for industrial production, became a driving force behind both regional economies and overseas commerce, generating substantial revenues for the province. Monumental macella, regarded as showcase buildings of Roman civic life and serving as primary marketplaces for red meat, embodied the integration of urban demand with rural supply. Numerous studies on faunal remains have conveyed to the present day the evidence of the intensive consumption of these animals within the food economy of Roman Asia Minor.

Keywords: Economy, Animal Husbandry, Industrial Production, Macellum, Food Economy.

17/09/2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

.....

Nuri Can UÇAR

TEŞEKKÜR

Herkesten önce, canım babam Hüseyin Usta'ya, canım annem Semral Hanım'a ve beni bugünlere getiren, sülalelerinin ilk doktorunu yetiştiren emeklerine, gayretlerine ve sabırlarına yürekten teşekkür ediyorum. İki numaram Birkan'a, baba ocağımın neşesi Selenay'a, her zaman ve her koşulda yanımda olan iki güzide kardeşime yürekten teşekkür ediyorum.

Bu tez çalışmasının nihayete ermesinde, tecrübeleri, tavsiyeleri, yol göstermeleriyle pay sahibi olan, üzerimde emeği bulunan, çalışmama inanan, inanmayı tercih eden tüm hocalarıma teşekkürü borç biliyorum. Tez jürimde bulunma nezaketini gösteren, öneri ve yorumlarıyla son halini almasına katkıda bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Vedat ONAR'a, Doç. Dr. Nilgün ELAM'a, Doç. Dr. Ali ÖZCAN'a, Doç. Dr. Reyhan ŞAHİN'e gönülden teşekkür ediyorum. Tecrübeleri, tavsiyeleri ve kütüphaneleriyle tez çalışmama zenginlik katan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Tolga TEK'e, Prof. Dr. Hakan SİVAS'a, Prof. Dr. Erkan İZNİK'e, kıymetli meslektaşlarım Uzman Arkeolog Ömer Can TAŞPINAR'a, Arş. Gör. Dr. Emin ORAL'a, Arş. Gör. Dr. Sertaç DEMİR'e, Arş. Gör. Dr. Volkan ÖZTEKİN'e, Arş. Gör. Murat KAYA'ya yürek dolusu teşekkür ediyorum.

Misafirleri bulunduğum süreçte bana evimde hissettiren, bu çalışmanın omurgasını inşa ettiğim dönemde yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesinin ve misafirhanesinin tüm çalışanlarına teşekkürü borç biliyorum.

Kıymetli hocam Prof. Dr. Burhan SAYILIR'a, üzerimdeki emekleri ve bana olan inancı için yürekten teşekkür ediyorum. Benim için her zaman rol model olarak kalacaktır.

Bu tez çalışmasının danışmanı, biricik hocam Doç. Dr. Kamil DOĞANCI'ya ne kadar teşekkür etsem hakkını ödeyemem. Ondan öğrendiklerim hayatım boyunca yoluma ışık tutacak, benimle yaşayacaktır. Bana, gayretime duyduğu inançla bu çalışmanın bugünlere ulaşmasında en büyük payın sahibidir. Yolumu hatırlatan rehberliğine ve hoşgörüsüne yürek dolusu teşekkür ediyorum. Ayrıca hocamın hocası Prof. Dr. Ömer ÇAPAR'a teşekkürlerimi sunuyor, ardında bıraktığı mirasın önünde saygıyla eğiliyorum.

Teşekkürlerimin en büyüğü takım arkadaşıma, en iyi arkadaşıma, hayat arkadaşımadır. Eşim, meslektaşım Arş. Gör. Dr. Yağmur Ece UÇAR'adır. Sabrına, anlayışına, hoşgörüsüne, elini taşın altına koyuşuna, bana olan sarsılmaz inancınadır. Bir de çölüme yağmur oluşunadır. Doktora tezimi ona adıyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI ..... **i**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ..... **ii**

ÖZET ..... **iii**

ABSTRACT ..... **iv**

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ ..... **v**

TEŞEKKÜR ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xi**

GÖRSELLER DİZİNİ ..... **xii**

GRAFİKLER DİZİNİ ..... **xxi**

HARİTALAR DİZİNİ ..... **xxii**

GİRİŞ **1**

Çalışmanın Amacı ve Önemi **1**

Çalışmanın Yöntemi **5**

Çalışmanın Kapsamı **7**

Zamansal kapsam **7**

Mekânsal kapsam **8**

1 ROMA KÜÇÜK ASYA'SININ HAYVANCILIK EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ **9**

1.1 Kuzey Küçük Asya: Pontos-Paphlgonia ve Bithynia Bölgeleri **10**

1.2 Kuzeybatı Küçük Asya: Mysia, Troas ve Aiolis Bölgeleri **18**

1.3 Batı Küçük Asya: Ionia ve Lydia Bölgeleri **23**

1.4 Merkez Küçük Asya: Phrygia, Galatia ve Kappadokia Bölgeleri **37**

1.5 Güneybatı Küçük Asya: Karia ve Lykia Bölgeleri **53**

1.6 Güney Küçük Asya: Pisidia, Pamphylia ve Kilikia Bölgeleri **62**

2 ROMA KÜÇÜK ASYA'SINDA DERİ VE YÜN ENDÜSTRİLERİ **71**

2.1 Antik Çağ'ın Deri Endüstrisine Genel Bir Bakış 71
2.1.1 Mytilene Deri Endüstrisi 74
2.1.2 Kyzikos Deri Endüstrisi 87
2.1.3 Ephesos Deri Endüstrisi 98
2.1.4 Thyateira Deri Endüstrisi 103
2.1.5 Saittai Deri Endüstrisi 107
2.1.6 Philadelpheia Deri Endüstrisi 111
2.1.7 Aigai Deri Endüstrisi 115
2.1.8 Apameia Kibotos Deri Endüstrisi 135
2.1.9 Kibyra Deri Endüstrisi 139
2.1.10 Termessos Deri Endüstrisi 153
2.1.11 Korykos Deri Endüstrisi 157
2.1.12 Elaiussa Sebaste Deri Endüstrisi 164
2.1.13 Korasion Deri Endüstrisi 165
2.1.14 Seleukeia Deri Endüstrisi 167
2.1.15 Diokaisareia Deri Endüstrisi 170
2.2 Antik Dönemin Dokuma Endüstrisine Genel Bir Bakış 172
2.2.1 Mytilene Dokuma Endüstrisi 176
2.2.2 Kyzikos Dokuma Endüstrisi 178
2.2.3 Pergamon Dokuma Endüstrisi 180
2.2.4 Miletos Dokuma Endüstrisi 192
2.2.5 Ephesos Dokuma Endüstrisi 194
2.2.6 Thyateira Dokuma Endüstrisi 211
2.2.7 Saittai Dokuma Endüstrisi 228
2.2.8 Philadelpheia Dokuma Endüstrisi 236
2.2.9 Aigai Dokuma Endüstrisi 238
2.2.10 Hypaipa Dokuma Endüstrisi 245
2.2.11 Akmonia Dokuma Endüstrisi 248
2.2.12 Hierapolis Dokuma Endüstrisi 253
2.2.13 Laodikeia Dokuma Endüstrisi 275
2.2.14 Pessinus Dokuma Endüstrisi 291
2.2.15 Tralleis Dokuma Endüstrisi 296
2.2.16 Sagalassos Dokuma Endüstrisi 299
2.2.17 Korykos Dokuma Endüstrisi 311
2.2.18 Seleukeia Dokuma Endüstrisi 319
2.2.19 Flaviopolis Dokuma Endüstrisi 321

3 KIRMIZI ET EKONOMİSİ: MACELLUMLAR VE KASAPLAR 326

3.1 Macellumlar **326**
3.1.1 Macellumların Etimolojik Kökeni: Antik Kaynaklar **326**
3.1.2 Macellumların Etimolojik Kökeni: Modern Kaynaklar **328**
3.1.3 Antik Kaynaklarda Macellumlar **329**
3.2 Küçük Asya'da Roma Öncesi Et Pazarları **330**
3.3 Küçük Asya'da Roma Dönemi Gıda Çarşıları: βιοτικῇ ἀγορᾷ **331**
3.4 Roma Küçük Asya'sında Macellumlar, Et Pazarları ve Kasaplar **334**
3.4.1 Paphlagonia Pompeiopolis'i Macellumu **334**
3.4.2 Perinthos Kasap Loncası **336**
3.4.3 Konstantinopolis Macellumu **337**
3.4.4 Rhyndakos Apollonia'sı Macellumu **337**
3.4.5 Ephesos Macellumları **338**
3.4.6 Didyma Kutsal Alanı Macellumu **351**
3.4.7 Maiandros Magnesia'sı Macellumu **352**
3.4.8 Thyateira Macellumu **353**
3.4.9 Sardis Macellumları **353**
3.4.10 Larissa Macellumu **356**
3.4.11 Daldis Macellumu **356**
3.4.12 Aigai Macellumu **357**
3.4.13 Akmonia Macellumu **360**
3.4.14 Apameia Kibotos Kasabı **360**
3.4.15 Appia Kasabı **361**
3.4.16 Aizanoi Macellumu **363**
3.4.17 Tralleis Et Pazarı **366**
3.4.18 Aphrodisias Macellumu ve Kasapları **368**
3.4.19 Sagalassos Macellumu **374**
3.4.20 Perge Macellumu **377**
3.4.21 Side Macellumu **383**
3.4.22 Korakesion Macellumu **389**
3.4.23 Korykos Kasapları **391**
3.4.24 Antiokheia Macellumu **392**

4 BESİN EKONOMİSİ: KÜÇÜK ASYA ZOOARKEOLOJİSİ **396**
4.1 Metropolis Zooarkeolojisi **401**
4.2 Ephesos Zooarkeolojisi **405**
4.2.1 Yamaç Ev II **405**
4.2.2 Vedius Gymnasiumu **424**
4.3 Tripolis Zooarkeolojisi **438**

4.4 Thyateira Zooarkeolojisi **445**
4.5 Laodikeia Zooarkeolojisi **450**
4.6 Gordion Zooarkeolojisi **451**
4.7 Pessinus Zooarkeolojisi **475**
4.8 Iasos Zooarkeolojisi **485**
4.9 Labraunda Zooarkeolojisi **487**
4.10 Kibyra Zooarkeolojisi **495**
4.11 Sagalassos Zooarkeolojisi **508**
4.12 Antiokheia ad Kragum Zooarkeolojisi **557**

SONUÇ **561**

KAYNAKÇA **573**
Antik Edebi Kaynaklar **573**
Epigrafik Kaynaklar **581**
Modern Kaynaklar **586**
Kitaplar ve Kitap Bölümleri **586**
Makaleler **623**
Tezler **648**
Bildiriler **654**

ÖZGEÇMİŞ **657**

KISALTMALAR DİZİNİ

Abb.: Abbteilung (Görsel).

a.g.k.: Adı geçen kaynak.

a.g.m.: Adı geçen makale.

Bkz.: Bakınız.

dn.: Dipnot.

Fig.: Figür.

s.: Sayfa.

S.: Satır.

Taf.: Tafel (Levha).

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Görsel 1.1.1. Çuval dokumacısı Ariston'un mezarı. (Prusa ad Olympum—MS II. yüzyıl). 13

Görsel 1.1.2. Olymposlu armatör Eudemos'un mezar lahdi üzerinde yük gemisi tasviri. 16

Görsel 1.2.1. Alexandria Troas'ın agora ile forum yapıları arasındaki KP Doğu 3 açmasında gün ışığına çıkarılan Roma dönemi dokuma tezgâhı ağırlığı. 19

Görsel 1.2.2. Prusa ad Olympum'a ait adak steli üzerinde sabana koşulmuş öküzler. . 20

Görsel 1.2.3. Tanrı Apollon için koç kurbanını betimleyen adak steli. Mysia-Poimaninon (Soğuksu-Manyas). MÖ II–I. yüzyıllar. 21

Görsel 1.3.1. Ionia bölgesinin adak stelleri üzerinde sığırlar. (MS II. yüzyıl). 24

Görsel 1.3.2. Agora'daki yün satışlarının usul ve esaslarını belirleyen Erythrai yazıtı. (MÖ IV. yüzyıl – 360–330 arası). 28

Görsel 1.3.3. Lydia'da Zeus Tarigyenos/Targyenos'a adanmış bir adak steli üzerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvan tasvirleri. 33

Görsel 1.4.1. Phrygia adak stelleri üzerinde büyükbaş sürüleri. 39

Görsel 1.4.2. Phrygia adak stelleri üzerinde giyim-kuşam betimleri. 41

Görsel 1.4.3. Phrygia adak stelleri üzerinde çoban kıyafetleri. 42

Görsel 1.4.4. İmparatorluk dönemi Roma Galatia'sına ait bir kadın mezar steli üzerinde yün sepeti, yün tarağı, kirmen ve öreke tasvirleri. Saatli. (Ankara-Haymana). 49

Görsel 1.5.1. Roma Küçük Asya'sı sikkeleri üzerinde düz sırtlı sığır. 55

Görsel 1.5.2. Küçük Asya'nın Hellenistik dönem sikkeleri üzerinde zebu. 57

Görsel 1.5.3. Roma Küçük Asya'sı sikkelerinde zebu. 58

Görsel 1.5.4. Etenna (Pamphylia) İmparatorluk dönemi sikkelerinde kalın postlu keçiler. 61

Görsel 1.6.1. Pisidia'nın İmparatorluk dönemi sikkelerinde zebular. 63

Görsel 1.6.2. Hurma Çiftçi Lahdi üzerinde karasabana koşulmuş hörgüçlü sığırlar. Antalya Müzesi. 66

Görsel 1.6.3. Pamphylia'nın İmparatorluk dönemi sikkelerinde sığırlar. 67

Görsel 1.6.4. Kilikia'nın İmparatorluk dönemi sikkelerinde sığır (zebu) ve keçiler. . . 70

Görsel 2.1.1. Attika bölgesine ait kırmızı figürlü bir Kyliks'in (κύλιξ) içinde, ayakkabı imal eden bir deri ustasının ve atölyesinin tasviri. MÖ 480–470. 72
Görsel 2.1.2. Atina'ya ait çift kulplu amphora üzerinde, ayakkabı imalatı gerçekleştiren bir deri ustasının atölyesi/dükkânı. MÖ 500–490. 73
Görsel 2.1.1.1. Olympos Dağı zirvesinden Agiasos, Geras (Hiera) Körfezi, Mytilene antik kenti, Küçük Asya ve dağın eteklerindeki Pyrrha Ormanı'nın görünümü. 82
Görsel 2.1.2.1. Ton balığı tasvirli Kyzikos elektron stateri. MÖ 480–470. 92
Görsel 2.1.2.2. Kyzikos ve Mysia sikkeleri üzerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar. 97
Görsel 2.1.5.1. Saittai antik kentinin günümüz kalıntıları. Stadium yapısı. 107
Görsel 2.1.6.1. Philadelpheialı deri işçilerinin II. Flavius Aurelius Hephaistion Papianos onuruna diktirdikleri onurlandırma yazıtı. MS III. yüzyıl. 113
Görsel 2.1.7.1. Gün Dağı üzerindeki Aigai Antik Kentinin havadan görünümü. 115
Görsel 2.1.7.2. Aigai antik kentinin darp ettiği Hellenistik dönem sikkelerinin arka yüzünde keçi tasvirleri. 121
Görsel 2.1.7.3. Hellenistik dönemde küçükbaş hayvanlar üzerinden alınan vergilere ilişkin Aigai yazıtı. 123
Görsel 2.1.7.4. Aigailıların Roma imparatoruna keçi derisinden alınan verginin düzenlenmesi için elçi göndermeleriyle ilgili yazıt üzerinde "AIGE" (ΑΙΓΗ) kelimesi. 127
Görsel 2.1.7.5. Aigai'deki Sanayi Mahallesi'nin havadan görünümü. 127
Görsel 2.1.7.6. Aigai antik kentindeki Sanayi Mahallesi'nin (Ada 1) genel görünümü. 129
Görsel 2.1.7.7. Aigai'deki Sanayi Mahallesi'nde, Latrina yapısının köşesinde yer alan ve idrar biriktirmek için kullanılan büyük pithos. 131
Görsel 2.1.9.1. Kibyra Dericiler Loncası tarafından Agora I. Teras Caddesi girişine diktirilen yazıt. 148
Görsel 2.1.9.2. Kibyra Dericiler Loncası tarafından Agora I. Teras Caddesi'nin girişine diktirilen onurlandırma yazıtının yakından görünümü. 149
Görsel 2.1.9.3. Kibyra'da ele geçirilmiş, deri endüstrisiyle ilişkili metal araç-gereçler. 152
Görsel 2.1.10.1. Termessos kent merkezi. 153
Görsel 2.1.10.2. Zeus Solymeus rahibi Otanes'in diktirdiği heykel kaidesi üzerinde kurban sahnesi. 156
Görsel 2.1.11.1. Korykos antik kenti ve Nekropolis alanı. 159

Görsel 2.2.1. Attika bölgesine ait, siyah figürlü, terrakotta Lekythos üzerinde, dokuma tezgâhında kumaş dokuyan kadınların tasviri. MÖ 550–530. 173
Görsel 2.2.2. Attika bölgesine ait, siyah figürlü, terrakotta Lekythos üzerinde, dokunacak yünleri tartan kadınların tasviri. MÖ 550–530. 174
Görsel 2.2.3. Attika bölgesine ait, siyah figürlü, terrakotta Lekythos üzerinde, yün eğiren (sağda) ve dokunmuş yün kumaşları katlayan (solda) kadınların tasviri. MÖ 550–530. 175
Görsel 2.2.3.1. Üst: Akropolisin batısındaki yamaçta uzanan Pergamon tiyatrosu ve arka planda modern Bergama yerleşimi. Alt: Asklepieion'dan Pergamon Akropolisi ve tiyatrosunun görünümü. 181
Görsel 2.2.3.2. Paspareitai Plateiası sakinlerinin/zanaatkârlarının, yün boyayıcısı Menandros denetiminde diktirdikleri heykelin kaide yazıtı. Pergamon. 188
Görsel 2.2.5.1. Vedius Gymnasium-Hamam Kompleksi'nin latrinasında, farklı meslekl ere ait loncaların topos yazıtlarına yer veren sütunlar (güneydoğudan görünüm). Sol alt: Sütunların 1927 yılındaki in situ hali (kuzeydoğudan görünüm). 199
Görsel 2.2.5.2. Vedius latrinasının sütunlarında, meslek loncalarının topos yazıtları. 200
Görsel 2.2.5.3. Ephesos'un Ticaret Agorası'nda kıyafet satışı yapan tüccarların, Neikephoros onuruna diktirdikleri, İmparator Severus Alexander dönemine tarihlendirilen onurlandırma yazıtı. 204
Görsel 2.2.6.1. Thyateiralı yün işçilerinin, Aleksandros isimli sporcu onuruna diktirdikleri heykelin kaide yazıtı. 212
Görsel 2.2.6.2. Thyateira yün boyayıcıları loncasının yazıt haritası. 221
Görsel 2.2.6.3. Mor renk yün boyayıcısı Antiokhos'u, bir bağışçı olarak onurlandıran Philippi (Makedonya) yazıtı. 225
Görsel 2.2.6.4. Thyateiralı yün çırpıcılarının Aleksandros için diktirdikleri heykelin kaide yazıtı. 227
Görsel 2.2.7.1. Saittailı yün işçileri loncasının, Aleksandros onuruna yaptırdığı mezarın yazıtı. MS 168–169. 229
Görsel 2.2.7.2. Saittailı yün işçileri loncasının, Leonas onuruna yaptırdığı mezarın yazıtı. MS 170–171. 230
Görsel 2.2.7.3. Saittailı keçe imalatçılarının, Attalianos için yaptırdığı mezarın yazıtı. MS 194–195. 232
Görsel 2.2.7.4. Saittailı yün çırpıcılarının, Kharmides için yaptırdığı mezarın yazıtı. MS

152–153. 233
Görsel 2.2.8.1. Philadelpheialı yün işçilerinin Aurelius Hermippos onuruna diktirdikleri onurlandırma yazıtı. MS III. yüzyıl. 236
Görsel 2.2.9.1. Aigai antik kentinin Erken Hellenistik dönemde Olympos yerleşimi ile dokuma tekeli üzerine yaptığı anlaşmayı kaydeden yazıt. 238
Görsel 2.2.9.2. Pompeii antik kentinde bulunan yün çırpma atölyesi (fullonica VI 8, 20–21.2) bünyesinde yer alan sütunun doğu yüzeyi üzerinde 4 yün çırpıcının (fullones) tasviri. 241
Görsel 2.2.9.3. Aigai Sanayi Mahallesi'ndeki 6 numaralı sarnıçta ele geçirilen, pişmiş topraktan imal edilmiş dokuma tezgâhı ağırlıkları. 243
Görsel 2.2.9.4. Aigai Sanayi Mahallesi'ndeki 6 numaralı sarnıçta ele geçirilen, yün/kıl boyası elde edilen murex brandaris kalıntıları. 244
Görsel 2.2.9.5. Aigai Sanayi Mahallesi bünyesinde ele geçirilmiş kemik ürünler. . . . 244
Görsel 2.2.10.1. Hypaipalı yün tüccarlarını kaydeden vakıf kararnamesi yazıtı. MS IV. yüzyıl başı. 246
Görsel 2.2.11.1. Akmonia territoriumuna ait mezar stelleri üzerinde iğ ve öreke tasvirleri. 252
Görsel 2.2.12.1. Hierapolis antik kentinin MS III. yüzyıla ait bir canlandırması. 255
Görsel 2.2.12.2. Hierapolisli Yahudi Publius Aelius Glykon Zeuxianos Aelianus'un mezar lahdi. 262
Görsel 2.2.12.3. İtalyan Yarımadası'na 72 kez ticaret seferi yapan Hierapolisli tüccar Titus Flavius Zeuxis of Hierapolis'in mozolesi. 272
Görsel 2.2.12.4. Hierapolis kent merkezinin kuzeyinde, yün yıkama ve boyama faaliyetleri yapıldığı düşünülen havuz yapıları. 274
Görsel 2.2.13.1. Laodikea antik kenti ve kurulduğu platformun havadan görünümü. 276
Görsel 2.2.13.2. Laodikeia'nın batı territoriumuna ait mezar steli üzerinde koyun ve çoban köpeği. 280
Görsel 2.2.13.3. MS 200'lü yıllara tarihli, bir domuz tüccarına ait Kolossai mezar steli. 281
Görsel 2.2.13.4. Laodikeia'da, Asapos Tepesi'nde tespit edilen dokuma tezgâhı ağırlıkları. (Geç-Orta Tunç Çağı—MÖ II. binyıl). 288
Görsel 2.2.13.5. Laodikeia antik kentinde yer alan Kuzey (Boya) Atölyesi. 289

Görsel 2.2.13.6. Laodikeia Kuzey (Boya) Atölyesi'nin çalışma sistemini gösteren çizim denemesi. 289
Görsel 2.2.13.7. Laodikeia'da, Tapınak A'nın kuzeydoğu mekânlarında ele geçirilen yün boyaları. (MS IV–V. yüzyıllar). 290
Görsel 2.2.14.1. Pessinus antik kentinin üzerinde konumlanan Ballıhisar Köyü. 292
Görsel 2.2.15.1. Tralleis antik kentinin havadan görünümü. 297
Görsel 2.2.18.1. Azize Thekla Kutsal Alanı nekropolü ve kayaya oyulmuş mezarlar. 320
Görsel 2.2.19.1. Flaviopolis'te hayvan mozaiklerinin açığa çıkarıldığı kazı alanı. . . . 324
Görsel 2.2.19.2. Flaviopolis hayvan mozaiklerinde diz çökmüş zebu tasviri. 324
Görsel 3.4.1.1. Paphlagonia Pompeiopolis'i macellumunun 2008–2009 yıllarında kazılan alanlarını gösteren manyetogram. (solda) Sekizgen tholosun kazılan kısmının havadan görünümü. (sağda). 334
Görsel 3.4.1.2. Pompeiopolis macellumunun tholos cellasına ait sıva parçasında "καὶ χοίρων" (ve domuz yavrusu) grafitisi. 335
Görsel 3.4.5.1. Ephesos Stadiumu'nun batısındaki tepede konumlanan tholos yapısı. 340
Görsel 3.4.5.2. Edward Falkener'in 1845 yılında "Serapeion" ismiyle hazırladığı Ephesos macellumunun plan çizimi. 341
Görsel 3.4.5.3. J. T. Wood'un Aziz Lukas'ın mezarı olarak tanımladığı yuvarlak planlı yapı. Kuzeyden görünüm. 345
Görsel 3.4.5.4. Yuvarlak planlı anıt yapının sıvalı güney girişinde bulunan pilaster üzerinde hörgüçlü öküz ve üzerindeki haç betimi (1908). 346
Görsel 3.4.5.5. Güneyden gelerek yuvarlak yapıya üçlü boru hattı. 347
Görsel 3.4.5.6. Macellum yapısının şematik rekonstrüksiyonu, güneydoğudan görünüm. 348
Görsel 3.4.5.7. Macellumun merkez yapısının güney girişindeki pilaster üzerinde hörgüçlü sığır tasviri. 349
Görsel 3.4.9.1. C. Asinnius Nicomachus Frugianus'a atfedilmiş onurlandırma yazıtı. 355
Görsel 3.4.12.1. Aigai Agora Binası ve macellum yapısının doğudan görünümü. . . . 358
Görsel 3.4.12.2. Aigai'deki macellum yapısının havadan görünümü. 359
Görsel 3.4.12.3. Aigai kazıları sırasında ele geçirilmiş faunal kalıntılar. 359
Görsel 3.4.14.1. Apameia Kibotos'ta ele geçirilen kasap Artemas'a ait mezar steli. . 361
Görsel 3.4.15.1. Yukarı Tembris Vadisi'ne ait, kasap Eustathianos'un mezar steli. . . 362

Görsel 3.4.16.1. Aizanoi macellumunun R. Naumann tarafından çizilen tholos planı. 364
Görsel 3.4.16.2. Aizanoi macellumunun De Ruyt tarafından çizilen planı. 365
Görsel 3.4.16.3. Aizanoi macellumuna ait tholosun günümüzdeki kalıntıları. 366
Görsel 3.4.18.1. Aphrodisias'ta tiyatronun sahne binasının doğusunda yer alan piazza. 369
Görsel 3.4.18.2. Aphrodisias Tiyatrosu ve doğusundaki piazza. 369
Görsel 3.4.18.3. Aphrodisias tiyatrosunun kasaplar için ayrılmış J13 kodlu oturma bloğu. 372
Görsel 3.4.18.4. Aphrodisias kilise-tapınağının batı kapısı üzerinde kasap Theophilus'un dua yazıtı. 373
Görsel 3.4.19.1. Sagalassos macellumunun De Ruyt (solda) ve Atik (sağda) tarafından çizilen planı. 376
Görsel 3.4.19.2. Sagalassos macellumunun günümüzdeki kalıntıları. 376
Görsel 3.4.20.1. Perge macellumunun güneydoğu yönünden hava fotoğrafı. 378
Görsel 3.4.20.2. Perge macellumunun güneybatı yönünden görünümü. 378
Görsel 3.4.20.3. Perge macellumunun mozaik taban planı. 380
Görsel 3.4.20.4. Tiberius Claudius Vibianus Tertullus'un Perge macellumundaki inşa faaliyetleri hakkında bilgi veren yazıt. 381
Görsel 3.4.21.1. Side kent planı içerisinde macellum yapısının konumu. 383
Görsel 3.4.21.2. Side Agorası (Macellumu), kuzeydoğudan görünüm. 384
Görsel 3.4.21.3. Side Agorası (Macellumu) planı. 386
Görsel 3.4.21.4. Side Agora/Macellum meydanındaki Tykhe Tapınağı ve Planı. 387
Görsel 3.4.21.5. İmparator Valerianus ve Gallienus'un ortak iktidarlarında (MS 253-260), Side'de darp edilmiş sikkelerin arka yüzünde, kubbe tavanlı sella içerisinde resmedilen Tanrıça Tykhe. 387
Görsel 4.1.1. M-10 mekânında ele geçirilen, satır izli, 3 yaşın üzerinde sığırın metacarpus (arka tarak) kemiği (Solda) ve M-9 mekânında ele geçirilen, satır izli, 1 yaşında koyunun bel omuru. (Sağda). 402
Görsel 4.1.2. M-3 mekânında ele geçirilen, 1 yaşına ulaşmamış süt domuzunun sırt omuru (Solda) ve 6 aylık bir kuzuya ait satır izleri taşıyan scapula (kürek kemiği) (Sağda). . 403
Görsel 4.1.3. Resepsiyon Salonu adlı yapıda ele geçirilen, satır izli, 3 yaşında sığıra ait kemikler (Solda) ve satır ve bıçak izli, 1 yaşından büyük kuzu kürek kemiği. (Sağda). 403

Görsel 4.2.1.1. Yamaç Ev II'nin yaşam alanı planı. 406
Görsel 4.2.1.2. Koressos Dağı'nın kuzey yamacında konumlanan Yamaç Ev I ve Yamaç Ev II (Çatılı). 407
Görsel 4.2.1.3. SR 5a odasının oluğunda ele geçirilen keramik mutfak gereçleri. . . . 409
Görsel 4.2.1.4. SR 5a odasında ele geçirilen kuzu kemikleri üzerindeki kasaplık izleri. 410
Görsel 4.2.1.5. Yaşam Alanı 7'nin 37 numaralı odasında in situ halde tespit edilmiş, gömülü saklama kabı. 421
Görsel 4.2.2.1. Vedius Gymnasiumu'nun rekonstrüksiyon modeli, kuzeydoğudan kuşbakışı görünüm. 425
Görsel 4.2.2.2. Vedius Gymnasimu'nda hayvan kalıntısı tespit edilen açma/sondaj (schnitt) lokasyonları. 428
Görsel 4.2.2.3. Vedius Gymnasiumu'nda 7261 faunal kalıntıya ev sahipliği yapan termal atık su kanalının, dolgu tabakası çıkarıldıktan sonraki görünümü (güneyden). 430
Görsel 4.2.2.4. C grubundaki koyun ve keçilere ait, kasaplık izleri taşıyan kaburga kemikleri. 434
Görsel 4.3.1. Tripolis antik kentinin havadan görünümü. 438
Görsel 4.3.2. Tripoli faunasına ait bir büyükbaş sığır kemiği üzerinde kasaplık izleri. 444
Görsel 4.4.1. Thyateira antik kenti, Tepe Mezarlığı kazı alanının havadan görünümü. 445
Görsel 4.4.2. Thyateira antik kenti, Hastane Höyüğü kazı alanının havadan görünümü. 446
Görsel 4.4.3. Tepe Mezarlığı alanında 850 faunal kalıntının ele geçirildiği ŞŞ-8 açması. 447
Görsel 4.4.4. Thyateira'da ele geçirilmiş, sığır coxası (leğen kemiği) üzerinde kasaplık (satır izleri). 449
Görsel 4.6.1. Gordion katmanlarının kronolojisi. 452
Görsel 4.6.2. Gordion antik kentinin Erken Phrygia (MÖ IX. yüzyıl) evresine ait eğirmen ağırşakları. 455
Görsel 4.9.1. Labraunda'da tuğla fırınında ele geçirilen koyun boynuz kökünde kasaplık izleri. 490
Görsel 4.9.2. Labraunda'da koyun/keçi türüne ait metatarsus kemiği üzerinde kasaplık izleri. 492

Görsel 4.10.1. Kibyra'nın Hellenistik dönemine ait bronz sikkenin arka yüzünde (solda) ve kente ait pişmiş topraktan yerel üretim kandil (diskus) üzerinde (sağda) hörgüçlü sığır tasvirleri. 501
Görsel 4.10.2. Kibyra antik kentinde ele geçirilen, sığır türüne ait radius kemiği üzerindeki kasaplık izleri. A: Testere izi. B: Satır izi. 506
Görsel 4.10.3. Kibyra antik kentinde ele geçirilen, sığıra ait metapodial kemikler üzerinde kasaplık, tüketim ve iş yükü izleri. A: Testere ve yanık izi. B: Isırma izi. C: Stres kaynaklı biçim kaybı. 506
Görsel 4.10.4. Kibyra antik kentinde ele geçirilen büyükbaş (A, B, C) ve küçükbaş (D) kemikleri üzerindeki kasaplık izleri. A: Bıçak izi. B: Testere izi. C: Satır izi. D: Testere izi ve delik. 507
Görsel 4.11.1. Sagalassos'ta, Doğu Mahalle'de konumlanan schola binasının 2014 kazıları sonunda elde edilmiş (güneyden) görünümü. 527
Görsel 4.11.2. Sagalassos'ta, Doğu Mahalle'de konumlanan schola binasının 2011-2014 kazıları sonunda elde edilmiş planı (solda) ve havadan görünümü (sağda). 528
Görsel 4.11.3. Sagalassos'ta PQ 2 alanındaki çöp çukurunda ele geçirilen, sığıra ait uzun kemik üzerindeki et sıyırma izleri. 530
Görsel 4.11.4. Sagalassos'ta PQ 2 alanındaki çöp çukurunda ele geçirilen, sığıra ait kesilmiş/doğranmış distal humerus kemiği. 531
Görsel 4.11.5. Sagalassos'ta PQ 2 alanındaki çöp çukurunda ele geçirilen, sığıra ait kesilmiş/doğranmış proximal radius kemiği. 531
Görsel 4.11.6. Sagalassos'ta PQ 2 alanındaki çöp çukurunda ele geçirilen, iyi korunmuş ve yeniden yapılandırılabilir formdaki seramik buluntular. 533
Görsel 4.11.7. Sagalassos'ta PQ 2 alanındaki çöp çukurunda ele geçirilen, yekpare formdaki ikinci kalite astarlı sofra seramikleri. 534
Görsel 4.11.8. PQ 2 alanındaki schola binasının kuzeydoğusunda konumlanan 1 numaralı odanın doğu yarısında biriken atıkların havadan görünümü. 540
Görsel 4.11.9. PQ 2 alanındaki schola binasının 2 numaralı odasında gün ışığına çıkarılan, iyi korunmuş düzeydeki seramik kalıntıları, kuzeyden görünüm. 541
Görsel 4.11.10. PQ 2 alanında, schola binasının içerisindeki son ziyafete ait, kompakt ya da kolaylıkla yeniden yapılandırılabilir formda seramik örnekleri. 542
Görsel 4.11.11. Levant bölgesine ait, MS V. yüzyıla tarihli asarotos oikos—süpürülmemiş

zemin temasını tasvir eden mozaik. 545
Görsel 4.11.12. PQ 2 alanındaki schola binasının güneydoğusunda konumlanan mutfak odasının güneydoğu köşesindeki seramik mutfak gereçleri. 546

GRAFİKLER DİZİNİ

Sayfa

Grafik 4.3.1. Tripolis faunal kalıntılarının, buluntu yerlerine göre dağılımı. 441
Grafik 4.3.2. Tripolis faunal kalıntılarının kemik türü dağılımı. 442
Grafik 4.3.3. Tripolis antik kentindeki faunal kalıntıların tür dağılımı. 442
Grafik 4.3.4. Tripolis antik kenti faunal kalıntıların juvenil/yetişkin örnek dağılımı. 443
Grafik 4.6.1. Gordion, Pessinus, Sagalassos ve Ephesos'un faunal kalıntıları içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların dağılımları. 472
Grafik 4.7.1. Pessinus'un Erken ve Geç Roma dönemlerine ait faunal kalıntılar içerisinde koyun, keçi, sığır ve domuzlara ait kemik kalıntılarının dağılımı. 479
Grafik 4.11.1. Sagalassos territoriumundaki tarımsal üretim yerleşimlerinin, üç farklı kronoloji çerçevesindeki sayıları. 514
Grafik 4.11.2. Sagalassos'un farklı kronolojik evrelerinde sığır, koyun-keçi ve domuzların tüketim yoğunluğu. 515
Grafik 4.11.3. Sagalassos ve Düzen Tepe'nin 5 farklı kronolojik katmanı içerisinde sığır, koyun-keçi ve domuz kalıntılarının toplam miktarı (n) ve tür dağılımı. 520

HARİTALAR DİZİNİ

Sayfa

Harita G1. T. R. S. Broughton'un, 1938 yılında listelediği Küçük Asya kentleri. Hellenistik dönem-Geç Cumhuriyet dönemi. 3
Harita G2. T. R. S. Broughton'un, 1938 yılında listelediği Küçük Asya kentleri. Flavius-Severus Hanedanları dönemi ve MS III. yüzyıl. 3
Harita 1.1.1. Kuzey Küçük Asya sahillerindeki Miletos kolonileri. 14
Harita 1.2.1. Mysia ve Troas bölgeleri. 18
Harita 1.3.1. Ionia Bölgesi. 23
Harita 1.3.2. Lydia Bölgesi. 32
Harita 1.4.1. Phrygia Bölgesi. 37
Harita 1.4.2. Galatia bölgesi. 48
Harita 1.4.3. Kappadokia bölgesi. 51
Harita 1.5.1. Karia bölgesi. 53
Harita 1.5.2. Lykia bölgesi. 60
Harita 1.6.1. Pisidia bölgesi. 62
Harita 1.6.2. Pamphylia bölgesi. 65
Harita 1.6.3. Kilikia bölgesi. 68
Harita 2.1.1.1. Mytilene antik kentinin Aiolis bölgesi ve Lesbos Adası'ndaki konumu. 74
Harita 2.1.1.2. Mytilene antik kentinin planı ve topoğrafyası. 78
Harita 2.1.1.3. Pyrrha Dağı ve eteklerindeki çam ormanı. 81
Harita 2.1.1.4. Lesbos yazıtlarında kaydedilmiş, yerleri belirli 14 kırsal yerleşimi. . . . 83
Harita 2.1.2.1. Kyzikos antik kentinin Mysia ve Propontis'deki konumu. 87
Harita 2.1.2.2. Kyzikos antik kenti planı. 88
Harita 2.1.6.1. Philadelpheia'nın Küçük Asya'daki konumu. 112
Harita 2.1.7.1. Yunt Dağı ve Aigai'nin konumu. 116
Harita 2.1.7.2. Aigai kent planında Sanayi Mahallesi ve Macellum yapıları. 128
Harita 2.1.7.3. Aigai'deki Sanayi Mahallesi'nin planında 6 numaralı mekânın konumu. 130
Harita 2.1.8.1. Apameia Kibotos'un Küçük Asya'daki konumu. 136
Harita 2.1.9.1. Antik dönemde Kabalis bölgesi ve Kibyra antik kenti. 141

Harita 2.1.11.1. Olba bölgesi ve Korykos antik kenti. 157
Harita 2.1.12.1. Kilikia bölgesi ve Elaiussa Sebaste antik kenti. 164
Harita 2.1.13.1. Isauria Bölgesi ve Korasion antik kenti. 165
Harita 2.1.13.2. Korasion kent planı ve batı nekropol alanı. 166
Harita 2.1.14.1. Seleukeia ad Kalykadnos kent planında nekropoller ve Azize Thekla Kutsal Alanı. 168
Harita 2.1.15.1. Kilikia bölgesi ve Diokaisareia antik kenti. 171
Harita 2.2.3.1. Pergamon antik kentinin konumu. 180
Harita 2.2.3.2. Pergamon kent planında Aşağı Agora ve Traianus Tapınağı (Traianum). 187
Harita 2.2.5.1. Ephesos'un ana caddesine ve dokuma endüstrisi de dahil pek çok ticari oluşuma ev sahipliği yapmış olan Koressos Mahallesi. 198
Harita 2.2.10.1. Hypaipa antik kentinin Lydia'daki konumu. 245
Harita 2.2.11.1. Batı ve Güney Pgrygia antik kentleri içerisinde Akmonia. 249
Harita 2.2.12.1. Lykos Vadisi'ndeki 3 dokumacılık merkezi: Hierapolis, Laodikeia, Kolossai. 253
Harita 2.2.12.2. Hierapolis antik kenti planı ve nekropolislerin konumları. 257
Harita 2.2.13.1. Laodikeia antik kentinin Lykos Vadisi'ndeki konumu. 275
Harita 2.2.13.2. Laodikeia antik kenti planı. 279
Harita 2.2.16.1. Pisidia bölgesi ve Sagalassos antik kenti. 299
Harita 2.2.19.1. Kilikia bölgesi ve Flaviopolis antik kenti. 321
Harita 3.4.5.1. Ephesos Kent Planı üzerinde Macellum (no: 100). 345
Harita 3.4.19.1. Sagalassos Macellumu'nun kent planı içerisindeki konumu. 375
Harita 3.4.24.1. Antiokheia kent planı üzerinde Valens Forumu. 393
Harita 4.2.2.1. Vedius Gymnasiumu'nun Ephesos kent planındaki konumu. 424
Harita 4.3.1. Tripolis yerleşim planı. 440
Harita 4.6.1. Gordion ve çevresinin topografisi. 451
Harita 4.6.2. Gordion'daki Sitadel Höyüğü'nde Roma ordusuna ait kışla binaları. . . 462
Harita 4.7.1. Pessinus antik kent planında, faunal kalıntılar sunan K çukurunun konumu. 476
Harita 4.8.1. Iasos'ta zooarkeolojik kalıntılar sunan AD40 açmasının kent agorasındaki konumu. 486

Harita 4.9.1. Labraunda'da faunal kalıntı sunan yapıların yerleşim planındaki konumları. 489
Harita 4.10.1. Kibyra antik kenti ve territoriumunu ifade eden Gölhisar Havzası (Kibyratis) ile Acıpayam Havzası'nı da kapsayan Kabalia bölgesi. 496
Harita 4.10.2. Kibyra kent planı üzerinde faunal kalıntı ele geçirilen kamu yapıları. 504
Harita 4.11.1. Sagalassos antik kentinde faunal kalıntı sunan sektörler. 511
Harita 4.11.2. İmparator Augustus iktidarından itibaren Sagalassos çevresindeki kırsal yerleşimleri gösteren harita. 513
Harita 4.11.3. PQ 2 sektörünün Sagalassos kent planındaki konumu. 526
Harita 4.12.1. Antiokheia ad Kragum'un Batı Dağlık Kilikia'da konumu. 557
Harita S1. Roma Küçük Asya'sının deri endüstrisi tesis eden yerleşimleri. 562
Harita S2. Roma Küçük Asya'sının dokuma endüstrisi tesis eden yerleşimleri. 565
Harita S3. Roma Küçük Asya'sının macellum ve kasapları. 568
Harita S4. Roma Küçük Asya'sının zooarkeolojik çalışmalara sahne olan yerleşimleri. 570
Harita S5. Tez çalışmasının alt başlıklar altında temas ettiği Küçük Asya kentleri. . 572

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, insanlığın dünya üzerinde inşa ettiklerinin, bir diğer deyişle uygarlığının başlangıcını, yani "yerleşik" yaşama geçişini ifade eden Neolitik Çağ'dan itibaren, beslenme düzeninde, sosyal ilişkilerinde, ekonomik örüntülerinde, kültür ve sanatında ve hatta konuştuğu dillerinde dahi, daima "temel" bir belirleyici unsur olagelmiş, bu doğrultuda uygarlık tarihinin kendisi kadar köklü bir olguyu temsil etmektedir. Tarım devrimiyle paralel bir şekilde, bu hayvanları evcilleştirerek, Paleolitik dönemin "sürekli hareket halinde olma" zorunluluğunu beraberinde getiren "dinamik" yaşam biçimini, yani avcı-toplayıcılığı terk eden insanlık, teknolojik gelişmeler çerçevesinde yol ve yordamları değişmiş ve değişmeye devam ediyor olsa da, bugün yaşadığımız yaşantının temellerini atmıştır. Bu çerçevede büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, insanlığın, ilk teknolojilerini, ilk mesleklerini, ilk sosyal örgütlenmelerini ve hepsinden daha belirleyici olan "mülkiyet" kavramını tesis ettiği Neolitik Çağ'dan bugüne, insan yaşamının işleyişi için temel sac ayaklarından birisi olagelmiştir ve bu niteliğini (elbette daha küçük bir ölçekte) bugün de sürdürmektedir.

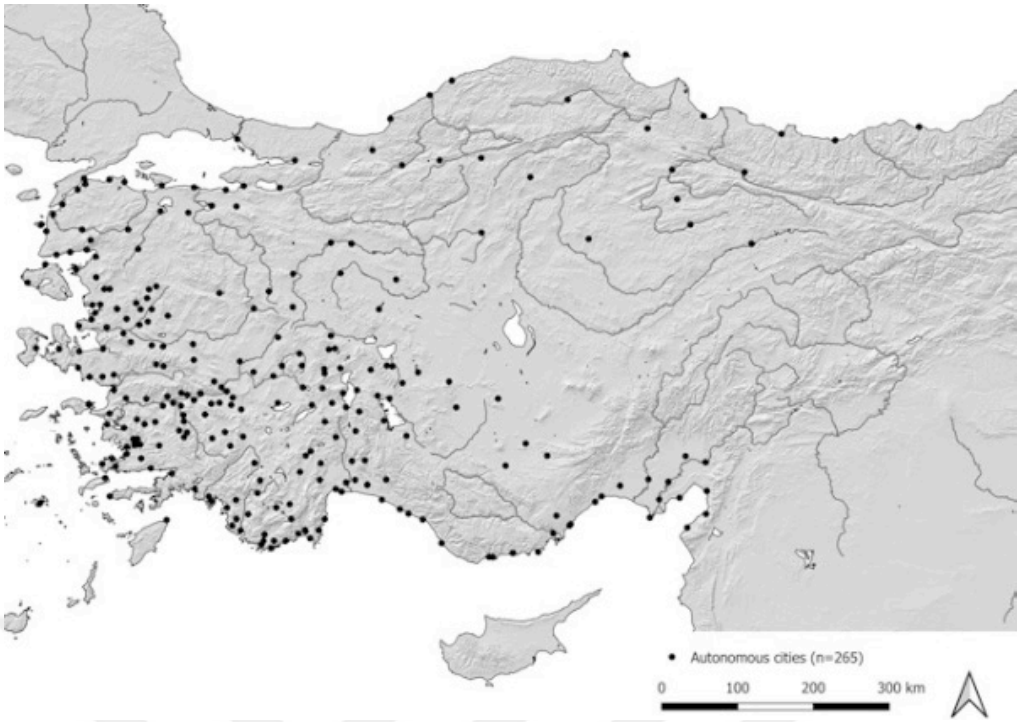
Dolayısıyla bu tez çalışmasının amacı, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların insan yaşamı içerisinde edindiği bu "temel" konumu, yaşadığımız coğrafyanın, Küçük Asya'nın tarihindeki önemli bir periyodu ifade eden Roma egemenliği döneminde ve bu dönemin ekonomik yapısı çerçevesinde ortaya koymaktır. Kartaca İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdıkları MÖ II. yüzyılın ardından, Akdeniz havzasında egemen güç unsuru haline gelen ve aynı yüzyılda Küçük Asya topraklarındaki egemenliklerinin ilk tohumlarını eken Romalılar, antik dünyayı ifade eden üç kıtanın; Asya, Avrupa ve Afrika'nın ortasında, Akdeniz havzasının ise doğusunda konumlanan Küçük Asya'da, geçmişi Bronz Çağı'na kadar köklenen, "gelişkin" bir kültür hafızasının, kent olgusunun, ekonomik yapının ve bu yapı içerisinde uzun yüzyıllardır "başat" bir faktör konumu üstlenmiş olan büyükbaş-küçükbaş hayvancılık uygulamalarının yeni mirasçısı olmuş ve bu tez çalışmasının aşağıda tüm detaylarıyla ortaya koyacağı üzere, bu mirası son derece verimli bir şekilde kullanmıştır.

Geç Cumhuriyet döneminde giriştikleri iç mücadelelerle, ağır bedeller ödeyerek kendi yollarını tayin etme uğraşı veren Romalılar, diğer bir yandan aynı dönemde Küçük Asya'nın hem kara coğrafyasındaki yerel direniş unsurlarını hem de deniz coğrafyasındaki, bilhassa da Pamphylia ve Kilikia kıyılarındaki terör unsurlarını ortadan kaldırmayı başarmıştır. Dolayısıyla ilk imparator Octavianus Augustus'un (h. MÖ 27- MS 14) iktidarı ele geçirmesiyle sona eren

bu yıpratıcı iç savaş döneminin ardından, Akdeniz havzasında "kayda değer" bir güç tehdidinin kalmamasıyla tesis edilen Roma Barışı (*Pax Romana*), bu havzaya artık "imparatorluk" vasfıyla hükmeden Romalıların hükmü altındaki pek çok coğrafya için yeni bir sayfanın, aslına bakılırsa bir "fırsatlar çağının" habercisi olmuştur. Bu yeni müreffeh dönemin nimetlerinden ziyadesiyle faydalanan Küçük Asya ise, İmparatorluk Kültü aracılığıyla, doğrudan Roma hanedanlarıyla kurduğu "organik" ilişkilerin sağladığı (en başta vergi muafiyetleri olmak üzere) ayrıcalıklar sayesinde, en azından batı ve güney coğrafyalarında muazzam bir kentleşme ve büyüme atağına kalkmıştır. (Bkz. Harita G1, G2) Bu doğrultuda Küçük Asya, genel çerçevede Octavinus ile Marcus Aurelius (h. MS 161-180) iktidarları arasındaki *Pax Romana*'nın nimetlerinden faydalandığı gibi, Aurelius'un iktidarı sonları itibarıyla ayak sesleri duyulan ve MS III. yüzyıla gelindiğinde imparatorluğu büsbütün şekilde pençesine alan siyasi ve ekonomik buhranın yıkıcı etkileriyle de yüzleşmiştir. Bu buhran karşısında verilen mücadelenin en önemli ekonomik reformlarından birisi olan ve bu tez çalışması için "temel" bir epigrafik kaynak teşkil eden, İmparator Diocletianus'un (h. MS 284-305) "Tavan Fiyatlar Fermanı"nın (*Edictum de Pretiis Rerum Venalium*) günümüze ulaşmasını sağlayan epigrafik kayıtlarının, neredeyse büsbütün şekilde Küçük Asya kentlerinin (Aizanoi, Aphrodisias, Stratonikeia) bünyesinde tespit edilmiş olması da, bu yüzleşmenin somut bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

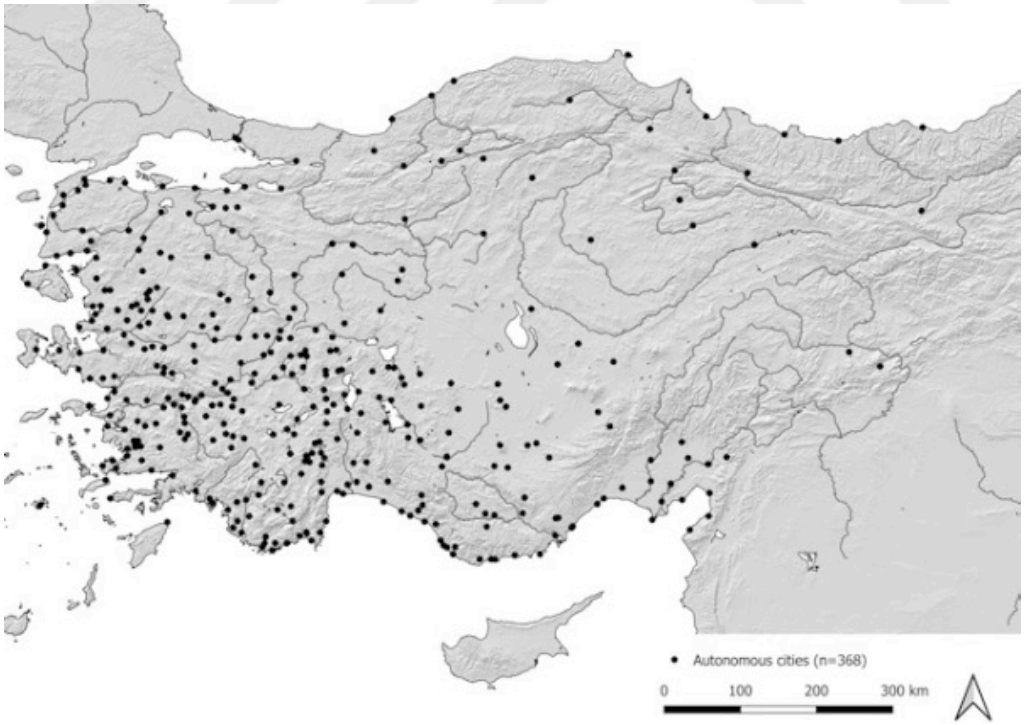
Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısı, modern dönemde hazırlanmış pek çok farklı çalışmada incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Nitekim bunların başında, neredeyse bir asır önce, üstelik kendi dönemine kadar tesis edilebilmiş antik, epigrafik ve arkeolojik literatür üzerine hazırlanmış olmasına rağmen, bugün dahi geçerliliğini büyük ölçüde koruyan, Thomas Robert Shannon Broughton tarafından, "*An Economic Survey of Ancient Rome*" (Antik Roma'nın Bir Ekonomi Araştırması) adlı beş ciltlik serinin dördüncü cildinde kaleme alınan kitap bölümü[1] gelmektedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısında kapladığı alana ilişkin, kendi dönemine kadarki literatürün sağladığı bilgiler ölçüsünde, oldukça kıymetli bilgiler sunan bu çalışmanın yanı sıra, yakın dönemde hazırlanmış bir başka çalışma içerisinde, Andreas Wilson Walser tarafından hazırlanmış bir kitap bölümü,[2] Küçük Asya'nın Roma öncesindeki ekonomik yapısı içerisinde büyükbaş-küçükbaş hayvanlara ilişkin hususlara temas etmektedir.

[1] Broughton, T. R. S. (1938). "Roman Asia". T. Frank vd. (Editörler), *An Economic Survey of Ancient Rome Vol. IV*. içinde (ss. 499-916). Baltimore: John Hopkins Press.
[2] Walser, A. V. (2022). "Asia Minor". S. von Riden (Ed.), *The Cambridge Companion to the Ancient Greek Economy*. içinde (ss. 77-93). Cambridge: Cambridge University Press.

Harita G1. T. R. S. Broughton'un, 1938 yılında listelediği Küçük Asya kentleri. Hellenistik dönem-Geç Cumhuriyet dönemi.

Kaynak: Willet, 2021, **a.g.k.**, 280. Fig. 8.4.

Harita G2. T. R. S. Broughton'un, 1938 yılında listelediği Küçük Asya kentleri. Flavius-Severus Hanedanları dönemi ve MS III. yüzyıl.

Kaynak: Willet, 2021, **a.g.k.**, 280. Fig. 8.5.

Genel çerçevede Roma ekonomisini konu edinen ve bünyesinde, Küçük Asya'ya farklı ekonomik alt başlıklar altında temaslarda bulunan başat çalışmalar[3] içerisinde W. M. Ramsay,[4] D. Magie[5] ve S. Mitchell[6] tarafından, doğrudan Küçük Asya eksenli kaleme alınmış çalışmalar, Küçük Asya'nın ekonomik yapısı içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ilişkin temasları ve sundukları ipuçları ile öne çıkmaktadır.[7] Ancak tüm bu referanslar ve ipuçları bir yana, yerli ve evrensel literatür, Roma Küçük Asya'sının büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarını "doğrudan" konu edinen bir çalışmadan yoksundur. Nitekim böylesi bir temaya en fazla yaklaşan çalışma, 2005 yılında Stephen Mitchell ve Constantina Katsari'nin editörlüğünde hazırlanmış olmakla birlikte Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısı için de referans bir çalışma olma vasfı taşıyan kitapta, Johannes Nollé tarafından hazırlanmış olup, büyükbaş-küçükbaş hayvanlardan ziyade Roma Küçük Asya'sının tarımsal üretimine tehdit oluşturan hayvanlar (yaban domuzu, ayı ve böcek gibi) üzerine kaleme alınmıştır.[8]

---

[3] Rostovtzeff, M. (1926). *The Social and Economic History of the Roman Empire*. Oxford: Clarendon Press.; Rostovtzeff, W. (1941). *The Social & Economic History of the Hellenistic World. Vol. I-II*. Oxford: Clarendon Press.; Pleket, H. W. (1964). *Epicgraphica I: Texts on the Economic History of the Greek World*. Leiden: E. J. Brill.; Finley, M. I. (1974). *The Ancient Economy*. Berkeley-Los Angeles: University of California Press.; Jones, A. H. M. (1974). *The Roman economy: Studies in Ancient Economic and Administrative History*. New Jersey: Rowman and Littlefield.; Duncan-Jones, R. (1990). *Structure and Scale in the Roman Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.; De Ligt, L. (1993). *Fairs and Markets in the Roman Empire. Economic and Social Aspects of Periodic Trade in A Pre-Industrial Society*. Amsterdam: J. C. Gieben.

[4] Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. London: John Murray.; Ramsay, W. M. (1895). *The Cities and Bishoprics of Phrygia. Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest. Vol I., Part I*. Oxford: Clarendon Press.; Ramsay, W. M. (1897). *The Cities and Bishoprics of Phrygia. Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest. Vol I., Part II*. Oxford: Clarendon Press.

[5] Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor. To the End of the Third Century After Christ. Vol. I (Text). Vol. II (Notes)*. Princeton: Princeton University Press.

[6] Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor. Volume I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule.* Oxford: Clarendon Press.

[7] Küçük Asya eksenli ekonomi çalışmaları için ayrıca bkz. Rostovtzeff, M. (1923). "Notes on the Economic Policy of the Pergamene Kings". W. H. Buckler, W. M. Calder (Eds.), *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*. içinde (ss. 359-390). Manchester: Longmans, Green & Co.; Brandt, H. (1992). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum (Asia Minor Studien. 7)*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.; Dignas, B. (2002). *Economy of the Sacred in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.; Pleket, H. W. (2003). "Economy and Urbanization: Was there an Impact of Empire in Asia Minor?". E. Schwertheim, E. Winter (Editörler), *Stadt und Stadtentwicklung in Kleinasien*. içinde (ss. 85-95). Bonn: Dr. Rudolf Habelt Verlag.; Levick, B. (2004). The Roman Economy: Trade in Asia Minor and the Niche Market. *Greece & Rome*, 51 (2), s. 180-198.; Dmitriev, S. (2005). *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.; Zuiderhoek, A. (2009). *The Politics of Munificence in the Roman Empire: Citizens, Elites and Benefactors in Asia Minor*. Cambridge: Cambridge University Press.; Hanson, J. W. (2011). "The Urban System of Roman Asia Minor and Wider Urban Connectivity". A. K. Bowman, A. I. Wilson (Editörler), *Settlement, Urbanization, and Population. Oxford Studies on the Roman Economy*. içinde (229-275). Oxford: Oxford University Press.; Willet, R. (2020). *The Geography of Urbanism in Roman Asia Minor*. Sheffield: Equinox Publishing.; Willet, R. (2021). "Complexity and Urban Hierarchy of Ancient Urbanism: The Cities of Roman Asia Minor". K. Verboven (Ed.), *Complexity Economics: Building a New Approach to Ancient Economic History*. içinde (ss. 251-294). Cham: Palgrave Macmillan.

[8] Nollé, J. (2005). "Boars, Bears, and Bugs: Farming in Asia Minor and the Protection of Men, Animals, and Crops". S. Mitchell, C. Kassari (Editörler), *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor*. içinde (ss. 53-82). Swansea: The Classical Press of Wales.

Bu doğrultuda bu tez çalışmasının amacı, literatürdeki bu boşluğu doldurmaktır. Roma İmparatorluğu'nun Küçük Asya'daki egemenliğini, tesisi ve çöküşü arasındaki uzun zamansal bağlam içerisinde, siyasi, askeri, dini, sosyal, sanatsal ve ekonomik çerçevede, farklı açılardan ele almış çok sayıda çalışmanın ardından bu tez çalışması, Küçük Asya'nın Roma dönemindeki ekonomik yapısına, bu yapının (tarımsal üretimle birlikte) bel kemiği durumundaki büyükbaş ve küçükbaş hayvanları temel alarak yaklaşacaktır. Bir diğer deyişle bu çalışma, Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısı içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar önemlidir; fakat nasıl? Ne açılardan? Hangi nitelikleriyle? Hangi bölgelerde? Hangi kaynaklara ve hangi kanıtlara dayanarak? sorularının cevaplarını, antik, epigrafik, nümizmatik, arkeolojik ve zooarkeolojik kaynakları bir araya getirerek oluşturulacak "sağlam" temeller üzerinde, tüm detaylarıyla yanıtlamayı amaçlamaktadır. Önemi de bu hususiyeti üzerine temellenmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışma, temelde dört ana kaynak grubu üzerine inşa edilecektir. Bunların ilki, antik dönemde kaleme alınmış yazılı eserlerdir. Söz konusu Küçük Asya olduğunda, her çalışmanın baş ucunda tutacağı Strabon, Küçük Asya coğrafyasına ilişkin sunduğu detaylı coğrafi tasvirler ve yanı sıra hayvancılık ekonomisine ilişkin aktardığı bilgilerle, bu tez çalışması için de başucu kaynak niteliğiyle ön plan çıkmaktadır. Bununla birlikte Varro, Columella, Plinius, Aelianus ve Athenaios gibi, "doğa tarihi" ekseninde çalışmalar kaleme almış yazarlara, uygun bağlamlar çerçevesinde sıklıkla başvurulacaktır. Metin içerisindeki ilk referanslarında, her bir antik yazara ilişkin kısa bilgiler verileceğinden, antik kaynaklar için burada bir ön tanıtım yapılmayacaktır. İkinci ana kaynak grubunu epigrafik kaynaklar oluşturmaktadır. Antik dönemden günümüze, "insan elinden çıkmış bir metin" olarak ulaşan antik kaynakların ardından, "kamusal yaşamda alenen ilan edilmiş birer belge" vasfıyla atfedilen onurlandırma ve ithaf yazıtları başta olmak üzere, mezar, adak ve kefaret yazıtları da dahil tüm epigrafik belgelere, "güvenilirlikleri yüksek birer antik kayıt" olarak sıklıkla başvurulacak, antik kaynakların meydana getirdiği örüntüler, bu belgelerle tahkim edilmeye çalışılacaktır. Üçüncü kaynak grubunu, Küçük Asya kentleri bünyesinde gerçekleştirilen ve aralarında geçmişi 19. yüzyıla kadar uzanan örnekleri bulunan, kazı çalışmalarının gün ışığına çıkardığı arkeolojik bulgu ve buluntular oluşturmaktadır. Yanı sıra bu kazılarda ele geçirilen ve doğrudan hayvanlara ait biyolojik kalıntılar olmaları hasebiyle "zooarkeolojik kalıntı" başlığı altında değerlendirilen faunal buluntular, tez çalışması için bir "temel" vasfı üstlenmekte olup, bir anlamda antik ve epigrafik kayıtların sağlamasını mümkün kılan "somut" kalıntıları olarak değerlendirilecektir. Son olarak antik dönem boyunca elden ele

dolaşan ve bu çerçevede önemli bir "propaganda" aracı olarak da öne çıkan sikkeler, bu tezin özneleri olan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ilişkin tasvirleriyle, son ana kaynak grubunu oluşturmaktadır. Tüm bunların yanı sıra bu tezin konusuna ilişkin bilgi veren, modern döneme ait pek çok tematik çalışma, aşağıda uygun bağlamlar çerçevesinde değerlendirilecektir.

Çalışma dört ana bölüm üzerine tesis edilmiştir. Küçük Asya'nın altı coğrafi bölgesi çerçevesinde ele alınacak birinci bölüm, temelde antik kaynaklar üzerine inşa edilecek olup, her bir bölgenin gerek Roma egemenliği öncesinde gerekse Roma egemenliği altında tesis ettiği ekonomik yapı içerisinde büyükbaş-küçükbaş hayvanların izlerini ortaya koyacaktır. Bu açıdan büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Roma dönemi ve öncesindeki Küçük Asya ekonomisinde kapladığı alanın ve ifade ettiği önemin, antik kaynaklar temelinde bir "ön tanıtımını" içerecek olan bu bölümde, diğer bir yandan Roma egemenliği öncesine ait malzeme sunan fakat Roma döneminde sessizliğe bürünen antik yerleşimler de detaylarıyla ele alınacak, bu doğrultuda hem Küçük Asya'nın antik ekonomisine ilişkin "bütüncül" bir perspektif, hem de Roma egemenliği öncesi ve sonrası arasında bir "kıyaslama" mümkün kılınacaktır.

İkinci bölüm temelde epigrafik veriler üzerine inşa edilecek olup, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen deri ve yün/kıl üzerine "endüstriyel" üretim tesis eden antik kentlerin, detaylı bir çerçevede incelenmesi üzerine temellenecektir. Söz konusu antik kentler bu bölümde (ve sonraki iki bölümde), birinci bölümde ortaya konulmuş coğrafi bölge sıralamasına sadık kalınarak incelenecek, bir diğer deyişle birinci bölümde bölgeler ekseninde ele alınan Küçük Asya, sonraki üç bölümde bu bölgelerin kentleri çerçevesinde ele alınacaktır. Ayrıca bu bölüm (sonraki üç bölümle birlikte), "yalnızca" Roma dönemine ait veri ve malzemeler çerçevesinde ele alınacaktır. Roma Küçük Asya'sı kentlerinin tesis ettiği endüstriyel üretimler, bu endüstriler bünyesinde faaliyet gösteren mesleklerin kurduğu lonca/birlik organizasyonları hakkında bilgi veren yazıtlar, üretim faaliyetlerinin kalıntılarını ifade eden arkeolojik bulgular ve yer yer antik kayıtlar üzerinden ele alınacaktır.

Üçüncü bölüm, ağırlıklı olarak bir "mimari yapıyı" konu edinmesine paralel biçimde, arkeolojik ve epigrafik veriler üzerine temellenecektir. Bu çerçevede antik dönemin et ve balık başta olmak üzere, temel gıda maddelerinin satışının gerçekleştirildiği macellum yapısı, önce antik literatürün sağladığı bilgiler ışığında kısaca tanıtılacaktır. Akabinde, büyükbaş-küçükbaş hayvanlardan elde edilen kırmızı etin "ana satış mekânı" olarak değerlendirilen bu yapı, Roma Küçük Asya'sında faaliyet gösterdiği tüm antik yerleşimler ekseninde ele alınacaktır. Bununla birlikte kırmızı et temininin meslek yapılanması olarak değerlendirilen kasaplar, hem izleri

tespit edilen bireylerin, hem de bu bireylerin tesis ettiği lonca ve birliklerin ekseninde tüm detaylarıyla ele alınacaktır.

Son olarak dördüncü bölüm, Roma Küçük Asya'sı kentlerinin arkeolojik çalışmalarında gün ışığına çıkarılmış faunal kalıntılar, bir diğer deyişle zooarkeolojik buluntular üzerine tesis edilecektir. Ağırlıkla antik kaynaklar üzerine temellenen birinci, epigrafik kayıtlar çerçevesinde yoğunlaşan ikinci ve arkeolojik çalışmalar ekseninde ilerleyen üçüncü bölümün ortaya koyduğu tüm bilgi ve çıkarımları, "doğrudan" büyükbaş-küçükbaş hayvanlara ait, "biyolojik" kalıntılar olmaları hasebiyle "kesin" ve "net" bir zemine oturtacak olan zooarkeolojik buluntular, Roma Küçük Asya'sının farklı bölgelerinde tesis edilmiş besin ekonomilerine, yanı sıra Küçük Asyalı halkların ve hatta yetiştirdikleri hayvanların beslenme biçim ve örüntülerine ilişkin "kapsamlı" bilgi ve bakış açılarını mümkün kılacaktır.

Tez çalışmasının atıf/referans formatı APA'dır. Kısaltmalar, hem antik hem epigrafik kaynaklar için Oxford Classical Dictionary'nin 4. Edisyonu[9] benimsenerek hazırlanmıştır. Bu edisyonda yer almayan kısaltmalar ise, gerçekleştirilen literatür taramalarında rastlanılan ve "genel çerçevede" kullanım gördüğü anlaşılan kısaltmalarla tamamlanmıştır. Kullanılan tüm epigrafik kataloglar, metin içerisindeki dipnotlarda, ilk kullanımda yazar-yıl künyesiyle (Örn. Levick, B., Mitchell, S. (1993). ***MAMA.*** X. s. 100. no: 100), sonraki kullanımlarda yalnızca kısaltmalarıyla gösterilmiştir. (Örn. ***MAMA.*** X. s. 100. no: 100) Son olarak Kaynakça bölümü, antik kaynakların ve epigrafik katalogların, kısaltmalarıyla birlikte, modern literatürün ise kitap ve makale başlıkları altında tasniflenmesiyle hazırlanmıştır.

Çalışmanın Kapsamı

Zamansal Kapsam

Tez çalışmasının zamansal kapsamını, MS I. ve IV. yüzyıllar arasındaki dönem, diğer bir deyişle Roma İmparatorluk dönemi ile Geç Antik çağ oluşturmaktadır. Bununla birlikte, tez çalışması, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar gibi "tematik" bir konuyu ele aldığından, bilhassa birinci bölümde, bu hayvanların Roma Küçük Asya'sındaki ekonomik varlığını daha bütüncül bir bakış açısıyla ele alabilmek adına, Roma öncesi izlerinin incelendiği kısımlarda, zamansal kapsam, geçmiş yönünde yer yer esnetilmiştir. Aynı durum, tezin zamansal kapsamı içerisinde herhangi bir veriye sahip olunmayan, fakat sonrasına ait olup "kayda değer" bilgiler sağlayan

[9] https://oxfordre.com/classics/page/3993 (Erişim tarihi: 01.06.2024)

birtakım antik yerleşimlerde, gelecek yönünde yapılan esnetmeler için de geçerlidir ki bunların sayısı oldukça azdır.

Mekânsal Kapsam

Tez çalışmasının mekânsal kapsamı Küçük Asya, zamansal kapsamla paralel biçimde de Roma Küçük Asya'sıdır. Bu çerçevede öncelikle Kuzey Küçük Asya, geleneksel terminoloji doğrultusunda doğu (Pontos), orta (Paphlagonia) ve batı (Bithynia), Kuzeybatı Küçük Asya; Mysia, Troas ve Aiolis, Batı Küçük Asya; Ionia ve Lydia, Merkez/Orta Küçük Asya; batıdan doğuya Phrygia, Galatia ve Kappadokia, Güneybatı Küçük Asya; Karia ve Lykia, Güney Küçük Asya ise yine batıdan doğuya Pisidia, Pamphylia ve Kilikia tasniflemesi altında ele alınacaktır. Bununla birlikte her ne kadar Küçük Asya Yarımadası'nda konumlanmıyor olsalar da Perinthos ve Konstantinopolis, üçüncü bölüm için sağladıkları veriler hasebiyle tezin mekânsal kapsamı içine alınmıştır. Bu durum, Aiolis bölgesiyle yakın münasebeti ve ayrıca ikinci bölüm açısından sunduğu kıymetli verileriyle Lesbos Adası'nın Mytilene antik kenti için de geçerlidir. Ayrıca, Roma egemenliği öncesinde Ionia bölgesinde tesis edilmiş, köklü dokuma endüstrilerinin daha "bütüncül" bir çerçevede değerlendirilebilmesi adına, Khios, Kos ve Samos gibi Ege adaları da tezin mekânsal kapsamı içerisine dahil edilmiştir ki bu husus yalnızca birinci bölümle sınırlıdır. Son olarak Roma Küçük Asya'sına ait yün endüstrilerinin, Avrupa topraklarındaki izlerine ışık tutan kıymetli epigrafik veriler çerçevesinde, Philippi ve Thessalonike gibi, Avrupa'ya ait antik kentler de zaman zaman mekânsal kapsamın içerisine çekilmiştir.

1 ROMA KÜÇÜK ASYA'SININ HAYVANCILIK EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

MÖ II. yüzyıl itibarıyla Romalıların egemenliği altına giren Küçük Asya coğrafyası, yerleşik yaşamın başlangıcını ifade eden Neolitik Çağ itibarıyla antik çağ toplumlarının "temel" geçim kaynağını oluşturan hayvancılık ekonomisini, yöntem ve uygulamaları, farklı coğrafi ve iklimsel koşullara paralel bir şekilde değişkenlik göstermekle birlikte, tüm bölgelerinde "güçlü" şekilde tesis etmiştir. Bu doğrultuda Roma dönemi antik kaynakları, Romalıların Küçük Asya egemenliğinden uzun yüzyıllar öncesinden itibaren kaleme alınan, Küçük Asya'nın hayvancılık ekonomisinin farklı sac ayaklarına ilişkin kıymetli bilgiler sunan antik kaynaklara da yer yer atıflar vererek, Roma Küçük Asya'sının hayvancılık ekonomisine ilişkin geniş bir bilgi havuzu meydana getirmiştir.

Bu bilgi havuzu, bu tez çalışmasının tüm aşamalarında sıklıkla başvurulacak olan ve Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısı için "başucu kaynak" niteliğiyle atfedilen belirli başlı ekonomi tarihi ve tarihsel coğrafya çalışmaları bünyesinde, antik çağın "belge" niteliği taşıyan epigrafik kaynaklarıyla aynı potada işlenmiş ve Roma Küçük Asya'sının tesis ettiği hayvancılık ekonomisine ilişkin "yüzeysel çerçevede" inşa edilmiş bir profile ya da modele hayat vermiştir.

Temelde bu yüzeysel çerçeveyi, bu tez çalışmasının tamamlandığı 2025 yılına kadar ortaya konulmuş, güncel epigrafik, arkeolojik ve doğrudan hayvancılık ekonomisine ilişkin tematik çalışmaların ortaya koyduğu verilerle, "sistematik" ve "kapsamlı" hale getirmeyi amaçlayan tez çalışmasının bu bölümü, genel anlamda "*bu tez çalışması öncesinde Roma Küçük Asya'sının hayvancılık ekonomisinin genel durumu*" üzerine odaklanmaktadır. Buradan hareketle aşağıda, Küçük Asya'nın 10 başlık altında tasnif edilen coğrafi bölgesinde tesis edilmiş hayvancılık ekonomisine ilişkin ele alınacak olan veriler; sonrasında ağırlıkla epigrafik veriler ekseninde incelenecek hayvansal hammadde temelli endüstriler; arkeolojik çalışmalar ve yazıtlar üzerine inşa edilecek kırmızı et ekonomisi ve zooarkeolojik veriler üzerine inşa edilecek besin ekonomisi bölümleri için bir "ön değerlendirme" niteliği taşımaktadır.

Bu ön değerlendirme, tez çalışmasının, Roma Küçük Asya'sı ekonomisini meydana getiren sac ayaklarından birisi olarak kabul edilen hayvancılık ekonomisi için nasıl bir anlam ifade ettiğinin anlaşılabilmesi noktasında faydalı olacaktır. Son olarak, çalışmanın önemi ve alana katkısı için daha "bütüncül" bir bakış açısı sağlayabilmek amacıyla, ele alınacak olan her bir coğrafi bölgenin ardından, bu bölgelerin aşağıda hangi antik yerleşimleriyle inceleneceği ve bu incelemelerin hangi ekonomik temellerde gerçekleştirileceği ifade edilecektir.

1.1. Kuzey Küçük Asya: Pontos-Paphlagonia-Bithynia Bölgeleri.

Roma Küçük Asya'sının hayvancılık ekonomisinin, antik literatür çerçevesinde ortaya konulacağı ilk bölge, Küçük Asya'nın Pontos Euksenios (Karadeniz) sahillerini ve bu sahiller ile Kappadokia, Galatia ve Merkez Anadolu Platosu arasında, doğu-batı doğrultusunda uzanan coğrafyayı, doğudan başlayarak Pontos, Paphlagonia ve Bithynia'yı ifade eden ve günümüzde Karadeniz Bölgesi ismiyle adlandırılan bölgedir.

Bu aşama itibarıyla esas alınacak birincil antik kaynak, Pontos bölgesinin bir kentine, Amaseia'ya mensup olan Strabon'un Geographika'sıdır. Antik dönemin en kapsamlı coğrafya eserlerinden birisi olan Geographika, yazarın yaşam sürdüğü MÖ I. yüzyıla ait olmakla birlikte, geçmişte kaleme alınmış pek çok antik yazar ve kaynağa yaptığı atıflarla büyük öneme sahiptir. Nitekim bu çalışmayı bu tez için önemli kılan husus, Küçük Asya'nın coğrafi özelliklerine ilişkin sunduğu detaylı ve kapsamlı tasvirler içerisinde, hayvancılık ekonomisinin farklı alt başlıklarına dair verdiği birbirinden kıymetli bilgilerdir. Bu doğrultuda Geographika, bu tezin kapsamında faydalanılacak antik literatür içerisinde, "başucu" kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu çerçevede, Pontos bölgesinin hayvancılık ekonomisine ev sahipliği yapmış, bereketli arazileri hakkında verdiği bilgilerde, Halys Nehri'nin (*Kızılırmak*) Karadeniz'e döküldüğü noktanın doğusunda konumlanan Gazelonitis'ten (*Bafra Ovası*) bahseden Strabon, tamamıyla düzlük ve her tür ürünün yetiştirilmesi için elverişli olarak tanımladığı bu bölgede tesis edilmiş "gelişkin" bir koyun yetiştiriciliğinden bahsetmektedir. Burada yetiştirilen koyun sürülerinden, yumuşak yünler elde edildiğini kaydeden yazar, böylesi yünlerin, Pontos ve Kappadokia'nın tamamında "son derece nadir" bulunduğundan söz etmektedir.[10] Bunun ardından, Themiskyra (*Samsun-Terme*) isimli düzlükten bahseden Strabon, kaynağı Armenia topraklarında bulunan Lykus Irmağı'nın (*Kelkit Çayı*), Iris Irmağı (*Yeşilırmak*) ile Phanaroia'da (*Erbaa Ovası*)[11] birleştiğini ve ardından Themiskyra'ya aktığını aktarmaktadır. Bu sayede arazinin daima nemli ve her türden tarım ürünü yetiştirmeye elverişli olduğunu aktaran yazar, burada bolca otlakların yetiştiğini ve tüm bunların bölgedeki sığır ve at sürülerinin rahatlıkla beslenebilmesine uygun bir ortam oluşturduğunu kaydetmektedir.[12] Daha sonra Pompeius Magnus tarafından Neapolitis ismi verilen Phazemonitis (*Samsun-Vezirköprü*) hakkında sunduğu tasvirlerde Strabon, bu kent yakınlarında yer alan Stephane adlı büyük bir gölden ve bu gölün etrafından her türden hayvanı

[10] Strab. XII. 3. 13.
[11] Strabon, "Pontos coğrafyasının en verimli bölgesi" şeklinde tanımladığı Phanaroia'nın zeytin ağaçlarından, bolca üretilen şaraplarından bahsetmekte, bir ülkenin ihtiyaç duyabileceği tüm nimetlere sahip olduğuna vurgu yaparak, dolaylı yoldan hayvancılık faaliyetlerine işaret etmektedir. Strab. XII. 3. 30.
[12] Strab. XII. 3. 15.

besleyecek bereketli çayırlar bulunduğundan bahsetmektedir.[13] Yanı sıra kendi memleketi olan Amaseia'ya ilişkin tasvirlerinde yazar, her ne kadar Mithridates Savaşları (MÖ 88-63) sonrası birtakım arazileri terk edilmiş olsa da, Amaseia arazilerinin bir bölümünün her türden hayvanı yetiştirmeye elverişli otlaklara sahip olduğunu yazmaktadır.[14] Son olarak Pontos bölgesindeki kutsal kent Komana (*Tokat-Merkez*) hakkında sunduğu bilgilerde Strabon, geçmişindeki kötü şöhreti nedeniyle "*hırsız*" şeklinde andığı Kleon isimli bir adamın, uzun uğraşlar sonucunda ele geçirdiği rahiplik statüsüyle Komana Pontika'ya geldiğini, buraya domuz getiren ilk kişi olarak tüm geleneklere saygısızlık ettiğini ve kente ulaşmasından bir ay sonra öldüğünü yazmaktadır. Yalnızca kutsal alanda değil, Komana Pontika'nın tamamında domuz eti tüketmenin ve kente domuz getirmenin dahi yasak olduğunu kaydeden Strabon, böylelikle hem Pontos'ta yer alan bir kente domuz girişinin yasaklanmış olmasına ilişkin doğrudan, hem de bölgede tesis edilmiş domuz yetiştiriciliğine ilişkin dolaylı nitelikte, kıymetli bir veri sağlamaktadır.[15]

Öte yandan Roma imparatorluk döneminde, hayvanlar üzerine hazırladığı ansiklopedik eserle, "*De Natura Animalium*" (*Hayvanların doğası Üzerine*) ile ünlü olan Claudius Aelianus (MS 175-235), Roma'nın Geç Cumhuriyet dönemindeki azılı düşmanı, Pontos Kralı VI. Mithridates Eupator'un (h. MÖ 120-63) büyükbaş hayvanları, daha ziyade boğaları kullanımına ilişkin ilginç bir bilgi sunmaktadır. Uykuya daldığında güvenliğini silahlara ya da piyadelerine emanet etmeye gönülsüz olan Mithridates'in, muhafızlık görevini üstlenmesi için hayvanları kullandığından bahseden yazar, bu hayvanlardan birinin de boğa olduğundan söz etmektedir.[16]

Nitekim antik çağın ünlü biyografi yazarı Plutarkhos (MS 46-119) ve Roma döneminin Aleksandrialı Yunan tarihçisi Appianos'un (MS 95-165), Roma Cumhuriyeti'nin Pontos Kralı VI. Mithridates'e karşı gerçekleştirdiği III. Mithridates Savaşı'nda (MÖ 73-63) Küçük Asya'da Roma ordularına komuta eden Lucius Licinius Lucullus'a (MÖ 118-56) ilişkin aktardıkları, Pontos bölgesinde tesis edilmiş büyükbaş hayvancılık ekonomisinin gelişkinliğine ve büyükbaş hayvanların bolluğuna, öküzler özelinde ışık tutmaktadır. MÖ 73 yılında, Ordusuyla Bithynia ve Galatia üzerinden Pontos'a ilerlerken ikmal sorunlarıyla karşılaşan Lucullus, Pontos içlerine ilerleyip ülkeyi ele geçirdiğinde kendisini muazzam bir bolluğun içinde bulmuştur. Bu bolluk içerisinde Lucullus'un ordugâhında bir öküz, yalnızca 1 drahmiye satılmıştır.[17]

[13] Strab. XII. 3. 38.
[14] Strab. XII. 3. 39.
[15] Strab. XII. 8. 9.
[16] Ael. *NA*. VII. 46.
[17] Plut. *Vit*. *Luc*. XIV. 1.; App. *Mith*. XI. 78. Pontos bölgesinde, antik kaynaklar üzerinde yansıma bulan bir diğer hayvan bolluğu koyunlara ilişkindir. "Anabasis" adlı eserinde Ksenophon, Trapezos (Trabzon) kenti çevresindeki koyun sürülerinden söz etmektedir. Xen. *An*. V. 2. 4. Trapezos'taki öküzler için ayrıca bkz. Xen. *An*. V. 8. 23.

Pontos'un ardından Bithynia coğrafyasına ilişkin sunduğu bilgilerde Strabon, bölgenin iç kısımlarında konumlanan Bithynium adlı kente ev sahipliği yapan Salonia bölgesinin (*Bolu Ovası*), sığırlar için bölgedeki en iyi otlaklara sahip olduğunu ve meşhur Salonia peynirinin burada üretildiğini kaydetmektedir. Ayrıca yazar, Bithynia'nın "metropolisi" olarak atfettiği Nikaia'ya, kıyılarında ev sahipliği yapan Askania Gölü'ne (İznik Gölü) ilişkin tasvirlerinde, bu gölün etrafını çevreleyen ovanın genişliğinden ve yüksek verimliliğinden bahsetmekte, oldukça muhtemel biçimde hayvancılık faaliyetleri için elverişliliğine işaret etmektedir.[18] Söz konusu Salonia peynirleri, Gaius Plinius Secundus'un (Yaşlı Plinius) MS I. yüzyılda kaleme aldığı ve bu tez çalışması için başucu niteliği taşıyan bir diğer antik kaynak olan, "*Naturalis Historia*"da da yer bulmuştur. Deniz aşırı ülkelerden Roma'ya ithal edilen peynirler hakkında bilgiler veren yazar, Bithynia peynirlerinin büyük bir üne sahip olduğundan bahsetmektedir.[19]

Bu aşama itibarıyla ortaya koyulduğu üzere, antik literatüre ait, başta Strabon olmak üzere birçok kaynakta izlerine rastlanılan Kuzey Küçük Asya'nın hayvancılık ekonomisi, bu havzanın Pontos, Paphlagonia ve Bithynia bölgelerinde konumlanan antik kentlerin yazıtlarını bir araya getiren corpus çalışmaları üzerine gerçekleştirilen kapsamlı incelemelerin ortaya koyduğu üzere, aslına bakılırsa oldukça ilginç bir biçimde, hiçbir deri ya da yün-kıl hammadde temelli endüstriye ev sahipliği yapmamıştır. Esasında bu husus, yukarıda, giriş bölümünde ele alınan iki haritanın da bariz şekilde ortaya koyduğu üzere, doğrudan doğruya, şehirleşme olgusuyla, bir diğer deyişle Kuzey Küçük Asya'nın, batı ve güney bölgelere kıyasla çok daha "seyrek" nitelikteki kentleşme profiliyle ilişkilidir. Nitekim Kuzey Küçük Asya'da hayvansal hammadde temelinde tesis edilen dokuma endüstrilerinin izlerinin sürülebildiği antik kentlerin, söz konusu kentleşme profilinin "nispeten" yoğunlaştığı Kuzeybatı Küçük Asya'da, Bithynia bölgesinde konumlanmış olması da bu hususun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. "Gelişkin bir dokuma endüstrisi" adı altında tanımlanabilmekten, ya da "ihracatçı" bir profilden uzak olsa da, en azından iç pazara yönelik üretim gerçekleştirdiği kabul edilebilecek olan bu meslekler, Prusa ad Olympum,[20] (Bkz. Görsel 1.1.1.) Nikaia[21] ve Nikemedeia[22] antik kentleri ile S. Şahin

[18] Strab. XII. 4. 7.
[19] Plin. *Nat*. XI. 241. Bununla birlikte yazar, Bithynia bölgesinde mantar hasadı için kullanılan domuzlardan söz etmektedir. Plin. *Nat*. XXII. 98.
[20] (MS II. yüzyıl) "σακκοπλόκος" (Çuval/heybe dokumacısı) loncasının üyesi Ariston. Corsten, T. (1993). ***IK.*** XL. no: 1036.; Pleket, H. W., Stroud, R. S., Strubbe, J. H. M. (1996). ***S.E.G.*** XLIII. s. 324-326. no: 898. Ayrıca kent yazıtları, İmparatorluk dönemine atfedilen zirai hammadde temelli dokuma faaliyetlerinin de izlerini sunmaktadır. "λινουργὸς" (Keten dokumacısı) Quintus'un oğlu Dion. Corsten, T. (1991). ***IK.*** XXXIX. no: 104.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1994). ***S.E.G.*** XLI. s. 385-386. no: 1100.
[21] (MS I. yüzyıl) "πέπλυφος" (Dikdörtgen formlu kadın giysisi dokumacısı) Myrmeks. Şahin, S. (1979). ***IK.*** IX. no: 103 (2).; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1983). ***S.E.G.*** XXX. s. 404-405. no: 1429.
[22] (İmparatorluk dönemi) . Dörner, F. C., Stritzky, M-B. von. (1978). ***T.A.M.*** IV. 1. s. 46. no: 174. (MS III-IV. yüzyıllar) "ῥάπτης" (Terzi) Euphras. Şahin, S. (1975). ***ZPE.*** XVIII. s. 34-35. no: 103.; ***T.A.M.*** IV. 1. s. 39. no:

tarafından "*Constantinopolis'ten Nikaia'ya ve doğuya yapılan seyahatler için kullanılan bir aktarma limanı*"[23] olarak nitelendirilen Strobilos[24] yerleşimlerinin yazıtları üzerinde kayıt altına alınmışlardır.[25]

Görsel 1.1.1. Çuval dokumacısı Ariston'un mezarı. (Prusa ad Olympum-MS II. yüzyıl).
Kaynak: ***IK.*** XL. s. 132-133. no: 1036.

Elbette ki bu durum, Kuzey Küçük Asya'nın üretim ve ticaret potansiyelinin yalnızca Bithynia bölgesiyle sınırlı kaldığı ve bölgenin ekonomik yapısı içerisinde büyükbaş-küçükbaş hayvanların yalnızca batı bölgesinde yer edindiği anlamına gelmemektedir. Başta Karadeniz'in sahil şeridinde, birer Miletos kolonisi olarak kurulanlar olmak üzere, Kuzey Küçük Asya'nın pek çok antik yerleşimi, farklı kalemler altında zengin bir üretim ve bilhassa yazıtların ortaya koyduğu üzere gelişkin bir ticaret altyapısı meydana getirmişlerdir.[26] (Bkz. Harita 1.1.1.)

132.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1979). ***S.E.G.*** XXVI. s. 324-325. no: 1349.; Chaniotis, A. vd. (2006). ***S.E.G.*** LII. s. 428-429. no: 1235.

[23] Şahin, S. (1978). ***IK.*** VII. s. 99.

[24] (Geç Antik dönem) "ἀγναφάριος" (Kumaş tüccarı/ustası) Zotikos oğlu Alexandros. Corsten, T. (1987). ***IK.*** XXXII. no: 126.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1991). ***S.E.G.*** XXXVII. s. 339-340. no: 1023.

[25] İmparatorluk dönemi Roma Bithynia'sı kentlerinde faaliyet göstermiş meslekler ve meslek birlikleri hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Karakuş, O. S. (2022). Traianus'tan Constantinus Hanedanı'na Bithynia: Sosyo-ekonomik Yapı, Kamusal Yaşam ve Kentsel Çevre. Yayımlanmamış Doktora Tezi. T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 188-210.

[26] Marek, C. (2016). *In the Land of a Thousand Gods, A History of Asia Minor in the Ancient World*. Princeton: Princeton University Press. s. 128.

Harita 1.1.1. Kuzey Küçük Asya sahillerindeki Miletos kolonileri.

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 129. Map 5.

Bu tez çalışmasının konusunu oluşturan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar gibi, Neolitik dönemden itibaren, insanlığın tesis ettiği ekonomiler içerisinde "temel" bir yer edinmiş olan balık ve deniz mahsulleri[27] başta olmak üzere, orman ürünleri/kereste,[28] şarap ve zeytinyağı,[29]

[27] Küçük Asya'nın, antik dönem boyunca tesis ettiği balık ve deniz mahsulü ekonomisine ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Bursa, P. (2007). *Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kuzey Küçük Asya'nın balık ve deniz mahsulleri üretim ve ticareti için bkz. Bursa, 2007, **a.g.k.**, 73-82.

[28] Xen. *An*. VI. 4. 4.; Theophr. *Hist. pl*. IV. 5. 5.; Strab. XII. 3. 10, 12, 15, 19, 28, 31, 39.; XII. 4. 3.; XII. 8. 3, 8.; Vitr. *De arch*. II. 1. 4.; Plin. *Nat*. XVI. 197.; Plin. *Tra*. XLI.; Arr. *Peripl. M. Eux*. V. 1-2.

[29] Xen. *An*. IV. 8. 23.; VI. 4. 6.; VI. 5.1.; VI. 6. 1.; Strab. XII. 2. 1.; XII. 8. 14.; XIII. 3. 30.; Plin. *Nat*. XI. 194.; XIV. 76, 109.; XXVI. 91.; XXVII. 45, 46.

meyve ve kabuklu yemiş,[30] tıbbi ve aromatik bitki,[31] bal ve balmumu,[32] maden[33] ve köle[34] gibi pek çok farklı ekonomik alt başlık, tüm Kuzey Küçük Asya bölgelerinde faaliyet göstermiştir.[35]

Nitekim son aşamada ele alınacak olan hububat ekonomisi, gerek şehirleşme dokusunun nispeten yoğunlaştığı batı havzasında (Bithynia), gerekse seyrek bir niteliğe büründüğü orta (Paphlagonia) ve doğu (Pontos) havzalarında, tüm Kuzey Küçük Asya'nın ekonomik yapısı içerisinde önemli bir konum edinmiştir. Bölgenin hububat üretimine dair önemli bilgiler sunan antik kaynaklar[36] içerisinde, MÖ II. yüzyılda eser veren Polybios ile MS I-II. yüzyıllarda eser veren Gaius Plinius Caecilius Secundus (Genç Plinius) bilhassa ön plana çıkmaktadır. Polybios, Akdeniz ve Karadeniz havzalarının kapısında konumlanan Byzantion kentini konu edindiği pasajlarında, Pontos ve Akdeniz bölgeleri arasında hububat konusunda karşılıklı bir alış-verişin söz konusu olduğunu belirtmektedir.[37] Yaşamının son yıllarını Roma valisi (*legatus Augusti*) olarak görev yaptığı Bithynia-Pontos Eyaleti'nde geçiren Genç Plinius, İmparator Traianus'a yazdığı mektuplarda Paphlogonia bölgesinden ithal edilen hububata işaret etmektedir.[38]

---

[30] Xen. *An*. VI. 4. 6.; Strab. XII. 3. 15.; Plin. *Nat*. XV. 66, 88, 102.; Ath. I. 49.; II. 41, 42, 43.; Ayrıca MS IV. yüzyıla ait bir yeryüzü tasvirinde, Nikaia'nın bereketli ovasında her türlü sebze ve meyvenin yetiştirildiği açıkça belirtilmektedir. Şahin, S. (1987). ***IK.*** X. 3. s. 48-49. Ayrıca kentte, meyve-sebze satışı gerçekleştiren bir manav (*λαχανοπώλης*) loncası da tesis edilmiştir. Bkz. (İmparatorluk dönemi). ***IK.*** IX. no: 197.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1982). ***S.E.G.*** XXIX. s. 326-327. no: 1297.

[31] Theophr. *Hist. pl*. VII. 4. 2.; IX. 10. 1-4.; IX. 13. 2.; Strab. XII. 2. 10.; Plin. *Nat*. XI. 194.; XII. 47-50, 72.; XIV. 109, 128.; XIX. 82.; XXII. 24-26.; XXV. 47-60, 62, 63, 65, 95-97, 157, 158.; XXVI. 91.; XXVII. 45, 46, 128;

[32] Xen. *An*. IV. 8. 19-21.; Strab. XII. 3. 18.; Plin. *Nat*. XXI. 77, 83.; XXVII. 18.

[33] Xen. *An*. V. 5. 1.; Strab. XII. 3. 19-27.; Plin. *Nat*. VI. 11.; VII. 197.; XXXV. 183-184.; XXXVII. 79, 84, 115, 127. Nikaia'daki bakırcılar loncası için bkz. (MS I-II. yüzyıllar) Şahin, S. (1987). ***IK.*** X. 1. Add. s. 327a. no: 73.

[34] Xen. *An*. IV. 8. 2-7.; Polyb. IV. 38.; Strab. XI. 2. 3.; Plut. *Vit. Luc*. XIV. 1.

[35] Kuzey Küçük Asya'nın antik dönem ekonomik yapısına ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Weimert, H. (1984). *Wirtschaft als Landschaftsgebundenes Phanomen: Die Antike Landschaft Pontos: Eine Fallstudie*. Frankfurt am Main: Peter Lang.; Mehl, A. (1987). "Der Überseehandel von Pontos". E. Olshausen (Ed.), *Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums. Band I. 1980*. içinde (ss. 103-186). Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH. s. 103-186.; Marek, C. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*. Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag.; Doğancı, K. (2001). *Nümizmatik ve Epigrafik Kaynakların Işığında Roma İmparatorluk Dönemi'nde Bithynia'nın Sosyo-ekonomik Durumu (Augustus'tan Diokletianus'a kadar)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: T. C. Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 83-103.; Avram, A, Hind, J., Tsetskhladze, G. (2004). "The Black Sea Area". M. H. Hansen, T. H. Nielsen (Editörler), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. içinde (ss. 924-973). Oxford: Oxford University Press. s. 924-973.; Emir, O. (2014). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontos. (MÖ IV. yy. - MS III. yy.).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 187-225.; Kınacı, M. (2015). Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası. *Cedrus*, 3, s. 195-201.; Kınacı, M., Boyana, H. (2019). Klasik ve Hellenistik Dönemde Pontos Bölgesi'nde Üretim ve Ticaret. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (***TAD***) 38 (66), s. 97-115.; Eliüşük, M. (2022). Paphlagonia Hadrianoupolis'inde Üretim ve Ticaret. *Oannes. Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), s. 1-20.

[36] Xen. *An*. VI. 4. 6.; Strab. XII. 3. 15, 38.; Plin. *Nat*. XVIII. 101.

[37] Bununla birlikte yazar, Pontos bölgelerinin, Akdeniz bölgelerine en iyi kalitede ve muazzam miktarlarda sığır ve köle tedarik ettiğini, lüks mallar açısından da yine bol miktarda bal, balmumu ve tuzlanmış balık gönderdiğini, bunun karşılığında Akdeniz'de bol olan zeytinyağı ve her tür şarap ithal ettiğini kaydetmektedir. Polyb. IV. 38.

[38] Plin. *Tra*. XXVII. Öte yandan MÖ I. yüzyılda yaşam sürmüş Romalı şair Gaius Valerius Catullus, bir şiirinde Bithynia'nın Nikaia antik kentinde tesis edilmiş gelişkin tarım ekonomisine ilişkin önemli ipuçları niteliğinde ifadeler (*Nicaeaeque ager uber aestuosae*) kullanmaktadır. Catull. XLVI. 4-6.

Başta öküz cinsi olmak üzere, antik dönemin tarım teknolojisi içerisinde, kas güçleriyle tarımsal üretimin bel kemiği konumunda yer alan ve bu konumlarını bir yüzyıl öncesine kadar büyük ölçüde koruyan sığırlar, yukarıda ortaya konulan veriler çerçevesinde, yoğun bir hububat üretimi ve paralelinde gelişkin bir tarım ekonomisi tesis ettiği bariz şekilde ortada olan Kuzey Küçük Asya'nın ekonomik yapısı içerisinde, "merkezi" bir yer edinmiş olmalıdırlar. Bu konum, kentleşme dokusunun seyreldiği ve daha "kırsal" bir yerleşim modelinin ortaya çıktığı Paphlagonia ve Pontos bölgelerinde, daha "kritik" bir nitelik kazanmış görünmektedir.

Nitekim Küçük Asya'nın güney kıyılarına ait yazıtlar, bu çıkarımları destekleyen veriler sunmakta, "Olymposlu Eudemos" gibi Lykia sahillerinden Karadeniz kıyılarına sevkiyat yapan ünlü armatörler hakkında bilgiler vermektedir.[39] Nitekim aslında Zosimas'ın lahdinin yanında yer alan Eudemos'un mezar lahdindeki *tabula ansata*nın hemen altında, geniş gövdeli bir yük gemisi tasvir edilmiştir. (Bkz. Görsel 1.1.2.) Lahit üzerinde iki mezar epigramı bulunmaktadır ve bunlardan *tabula ansata* üzerine kazınmış olanın ilk iki satırı, Eudemos'un bir "*ναύλκηρος*" (armatör) olduğunu ve bu sıfatla Bosporos (İstanbul Boğazı) üzerinden Karadeniz kıyılarına uzanan ticaret rotasında düzenli olarak yük taşıdığını bildirmektedir.[40]

Görsel 1.1.2. Olymposlu armatör Eudemos'un mezar lahdi üzerinde yük gemisi tasviri.
Kaynak: https://kulturenvanteri.com/en/yer/olympos-liman-anit-mezarlari/dsc07258/ (Erişim tarihi: 01.06.2025)

[39] M. Aurelius Zosimas'ın Olympos antik kentinde (Antalya-Kumluca), MS III. yüzyılda inşa edilen gösterişli mezar odasının yazıtında, amcası Eudemos'un da aynı mezara defnedildiği yazmaktadır. Bérard, V. (1892). ***B.C.H.*** XVI. s. 220. no: 44.; Kalinka, E. (1944). ***T.A.M.*** II. 3. s. 401. no: 1140.; Takmer, B. (2022). "Antik Çağ'da Lykia ve Pamphylia Sahillerinde Denizcilik". F. Şimşek (Ed.), *Antalya'nın Denizcilik ve Deniz Ticareti Tarihi*. içinde (ss. 51-72). Antalya: İMEAK Deniz Ticaret Odası Antalya Şubesi Yayınları. s. 61.

[40] "***ναυκλήρων Εὔδημος*** *ἐγὼ πόρον οἶδα κλυδών[ων] ἐκ* ***Πόντου*** *Πόντῳ, Παλλάδος εὑρεμάτων*" Adak, M., Atvur, O. (1997). ***EA.*** XXVIII. s. 11-31. no: 3a. sat. 1-2.; Praust, K., Wiedergut, K. (2017). ***EA.*** L. s. 83.; Takmer, 2022, **a.g.k.**, 62. dn. 48.

Yazıttan anlaşıldığı üzere Eudemos, bu ticari seferlerden muazzam bir servet edinmiş, bunun bir göstergesi olarak Bithynia kenti Khalkedon'un (Kadıköy) vatandaşlığını elde etmiş ve yalnızca memleketi Olympos'un ötesinde, Lykia Birliği'nin eşraf tabakasına katılmıştır.[41] Armatör Eudemos'un yanı sıra, gerek Bosporos ve Karadeniz kıyılarındaki birtakım limanların, isimlerinin kökeni itibarıyla Lykia yerleşimlerine uzanan bağlantıları ve gerekse birtakım Lykia yerleşimlerinin (*Teimiusa*, *Aperlai*) yazıtları üzerinde kayıt altına alınmış Bosporos ve Bithynia kökenli denizci ve armatörler, Lykialı denizcilerin Bosporos üzerinden Karadeniz kıyılarına gerçekleştirdiği seferlere ve dolayısıyla Kuzey Küçük Asya ile Lykia arasında tesis edilmiş karşılıklı ticaret ağına ilişkin son derece önemli göstergelerdir.[42] Eudamos'un Karadeniz'den ne ithal ettiği noktasında B. Takmer, bu armatörün, ekilebilir arazi bakımından verimsiz olan Olympos için, tahıl sevkiyatı gerçekleştirmiş olmasının mümkün olduğunu belirtmektedir ki bu görüş,[43] yukarıda detaylarıyla ele alınan Kuzey Küçük Asya'nın hububat üretim kapasitesi göz önüne alındığında pekâlâ muhtemeldir. Nitekim Nikomedeia[44] ve Amastris'de[45] (Amasra) kendi binalarının (*ὁ οἶκος*) çatısı altında organize olacak ölçekte bir ticaret altyapısı tesis etmeyi başarmış olan deniz nakliyecileri ile Prusias ad Hypium'da[46] kendi "ahalisini/sakinlerini" tesis etmiş olan ticaret merkezi (*ἐνπόριον*), sözü edilen tahıl ticaret ve sevkiyatının önemli birer unsuru olarak faaliyet göstermiş olmalıdır. Üretim faaliyetleri ise, antik çağın temel tarım aracı olarak kullanılan sığırlar üzerine tesis edilmiştir.

Yukarıda da sözü edildiği üzere, Kuzey Küçük Asya'nın doğusuna doğru ilerledikçe kentleşme dokusunun "seyrek" bir forma bürünmesinin ve kırsal bir yaşam profilinin ön plana çıkmasının doğal bir yansıması olarak, Paphlagonia ve Pontos bölgeleri, antik literatürün ortaya koyduğu bilgiler dışında, büyükbaş-küçükbaş hayvanların ekonomik yapı içerisinde kapladığı alana dair epigrafik ve arkeolojik bilgiler açısından, Küçük Asya'nın batı ve güney bölgelerine kıyasla "karanlıkta" kalmaktadır. İşte bu noktada, aşağıda, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen kırmızı et ekonomisi çerçevesinde ortaya konulacak macellum yapılarının Kuzey Küçük Asya'daki tek temsilcisi olan Pompeiopolis (Kastamonu-Taşköprü) Macellumu, antik kaynakların net şekilde ortaya koyduğu üzere önemli bir ekonomik payda ifade eden büyükbaş ve küçükbaşların "somut" izlerini ışığa çıkarması açısından bilhassa önem taşımaktadır.

---

[41] Ayrıntılı bilgi için bkz. ***EA.*** XXVIII. s. 11-31.; ***EA.*** L. s. 77-92.; Takmer, 2022, **a.g.k.**, 62.
[42] Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Takmer, 2022, **a.g.k.**, 62-63.
[43] (Tuzlamış balık ithalatının da pekâlâ mümkün olduğu göz ardı edilmemekle birlikte) Takmer, 2022, **a.g.k.**, 63.
[44] (MS 70/71) Cagnat, R., Lafaye, G. (1906). ***I.G.R.P.*** III. no: 4.; ***T.A.M.*** IV. 1. s. 13. no: 22.
[45] (MS II-III. yüzyıllar) Mendel, G. (1901). ***B.C.H.*** XXV. s. 36. no: 184.
[46] (MS 212 sonrası) ***I.G.R.P.*** III. no: 1427.; ***S.E.G.*** XXX. s. 408. no: 1441.; Ameling, W. (1985). ***IK.*** XXVII. no: 29.

1.2. Kuzeybatı Küçük Asya: Mysia, Troas ve Aiolis Bölgeleri

Antik kaynaklar, Küçük Asya Yarımadası'nın kuzeybatısını ifade eden Mysia, Troas ve Aiolis bölgelerinin ekonomik yapıları içerisinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kapladığı alana ilişkin önemli bilgiler aktarmaktadır. Nitekim bu bilgiler, bölgedeki Roma egemenliğinin çok daha öncesine, Klasik Çağ'a kadar uzanmakta, dolayısıyla bölgenin "köklü" hayvancılık ekonomisini açığa çıkarmaktadır. (Bkz. Harita 1.2.1.)

Harita 1.2.1. Mysia ve Troas bölgeleri.[47]

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 8. Map 1a.

Hepsinden önce Ksenophon, Anabasis'inde Mysia bölgesindeki büyükbaş ve küçükbaş hayvan sürülerinin Klasik Çağ'daki bolluğuna işaret etmektedir.[48] Her ne kadar MS II. yüzyılın ikinci yarısı-III. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı bilinse de, *Deipnosophistae* (*Sofra Filozofları*) adını taşıyan eserinde kadim anlatılara önemli referanslarda bulunan Athenaios, yine bu çağa ilişkin aktarımlarda, Pers egemenliği altındaki "Perkote" (Mysia), "Gambreion" (Mysia) ve "Palaeskepsis"[49] (Troas) gibi yerleşimlerin, Pers Kralı II. Kyros (h. MÖ 550-530) tarafından, yatak (nevresim) takımlarını ve kıyafetlerini tedarik etmek üzere Themistokles'in hizmetine sunulduğundan bahsetmekte, aşağıda tüm detaylarıyla ele alınacak dokuma endüstrilerinin,

[47] Aiolis bölgesi, Troas'ın güneyine, Mysia'nın güneybatısına, Ionia bölgesine doğru uzanan ve Lesbos Adası'nın doğusundaki Küçük Asya sahillerini ifade eden bölgedir. Aiolis'in detaylı haritası için bkz. Harita 2.1.1.1.
[48] Xen. *An*. VII. 8. 16.
[49] Bu yerleşimin, Naturalis Historia'da karşımıza çıkan Skepsis (*Kurşunlutepe-Bayramiç*) ile aynı yerleşim olduğu düşünülmektedir. Plin. *Nat*. XI. 205.

bölgedeki "köklü" geçmişine ışık tutmaktadır.[50] Nitekim bu köklü endüstrinin, bölgede Roma egemenliğinde de faaliyet göstermeye devam ettiğine işaret eden arkeolojik veriler mevcuttur. Troas'ın Hellenistik dönemde kurulduğu ön görülen yegâne kenti olan, MÖ I. yüzyıl sonlarında bir Roma kolonisine dönüştürülen ve İmparatorluk döneminde en müreffeh dönemini yaşamış olan liman yerleşimi Alexandria Troas'ta, kentin ekonomik yaşamının merkezi olarak ele alınan *agora* bünyesinde ele geçirilmiş, Roma dönemine tarihlendirilen bir dokuma tezgâhı ağırlığı, bölgedeki Roma dönemi dokuma endüstrisinin somut bir kanıtı niteliğindedir. Nitekim Troas corpusları üzerine gerçekleştirilen incelemeler, bölgede tesis edilmiş bir dokuma ihracatına ya da meslek loncalarına ilişkin (henüz) herhangi bir bilgi sağlamamaktadır.[51] Bu çerçevede söz konusu dokuma ağırlığının, en azından iç pazara üretim gerçekleştiren bir üretim koluna ait olduğunu kabul etmek makul görünmektedir.[52] (Bkz. Görsel 1.2.1.)

Görsel 1.2.1. Alexandria Troas'ın agora ile forum yapıları arasındaki KP Doğu 3 açmasında gün ışığına çıkarılan Roma dönemi dokuma tezgâhı ağırlığı.

Kaynak: Buruldağ, 2022, **a.g.m.**, 87. Fig. 1.

[50] Ath. I. 54. Aynı bilgi, Plutarkhos'un Themistokles biyografisinde de karşımıza çıkmaktadır. Plut. *Vit. Them*. XXIX. 7. Themistokles, MÖ 470 dolaylarında, Yunanistan'dan Persia'ya kaçan Atinalı bir politikacıdır ve ona söz konusu yerleşimleri tahsis eden Pers Kralı, I. Artakserkses'tir (h. MÖ 465-423). Bununla birlikte yazar, Troas bölgesinde yer alan Assos'ta (Ayvacık), domuzların Hellenistik dönemdeki ününden bahsetmekte, Pergamon krallarının bu kentten domuz satın alabilmek için ortaya koyduğu gayretten söz etmektedir. Ath. IX. 17.

[51] Alexandria Troas yazıtları, bölgedeki önemli bir liman kenti olmasının doğrudan yansıması niteliğinde, liman işçilerinin (*οἱ φορτηγίον*) kurduğu bir meslek loncasına işaret etmektedir. (MS III. yüzyıl) Barth, M., Stauber, J. (1993-1996). ***I.M.T.*** no: 462.; Marijana, R. (1997). ***IK.*** LIII. no: 151.; ***I.M.T.*** no: 447.; ***IK.*** LIII. no: 153.

[52] Söz konusu dokuma tezgâhı ağırlığına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Buruldağ, R. (2022). Alexandria Troas'tan bir Dokuma Ağırlığı. *Archivum Anatolicum*, 16 (1), s. 69-87. Bununla birlikte, Troas'ın kadim yerleşimi Troia'da gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, kentin Orta ve Geç Bronz Çağı'nı, MÖ 1750-1300 yılları arasını ifade eden VI. tabakasında dokumacılık faaliyetlerinin kalıntılarını gün ışığına çıkarmıştır. Ayrıntılı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Becks, R., Guzowska, M. (2004). "On the Aegean-type Weaving in Troia". M. Korfmann, vd. *Studia Troica 14*. içinde (ss. 101-115). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern. s. 101-115.

Bununla birlikte Roma döneminde eser veren Plinius,[53] Vitruvius[54] ve Aelianus[55] gibi yazarlar, Mysia ve Troas'ın bereketli düzlüklerinde gerçekleştirilen büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerine ilişkin önemli bilgiler aktarmaktadır ve tüm bunlar aşağıda, uygun bağlam çerçevesinde detaylarıyla irdelenecektir.[56] Son olarak, kas güçleri çerçevesinde tarımsal üretimle aynı çatı altında değerlendirilen (başta öküzler olmak üzere) sığırlar, Columella tarafından "sert ve yapışkan" niteliğiyle ön plana çıkarılan ve hububat üretimi açısından son derece elverişli atfedilen Mysia arazilerinde tesis edilmiş tarım ekonomisi içerisinde, son derece önemli bir yer edinmiş olmalıdırlar.[57] Nitekim Mysia'ya ait adak yazıtları, bu hususta doğrudan kanıt niteliği taşıyan tasvirleri günümüze ulaştırmıştır.[58] (Bkz. Görsel 1.2.2.)

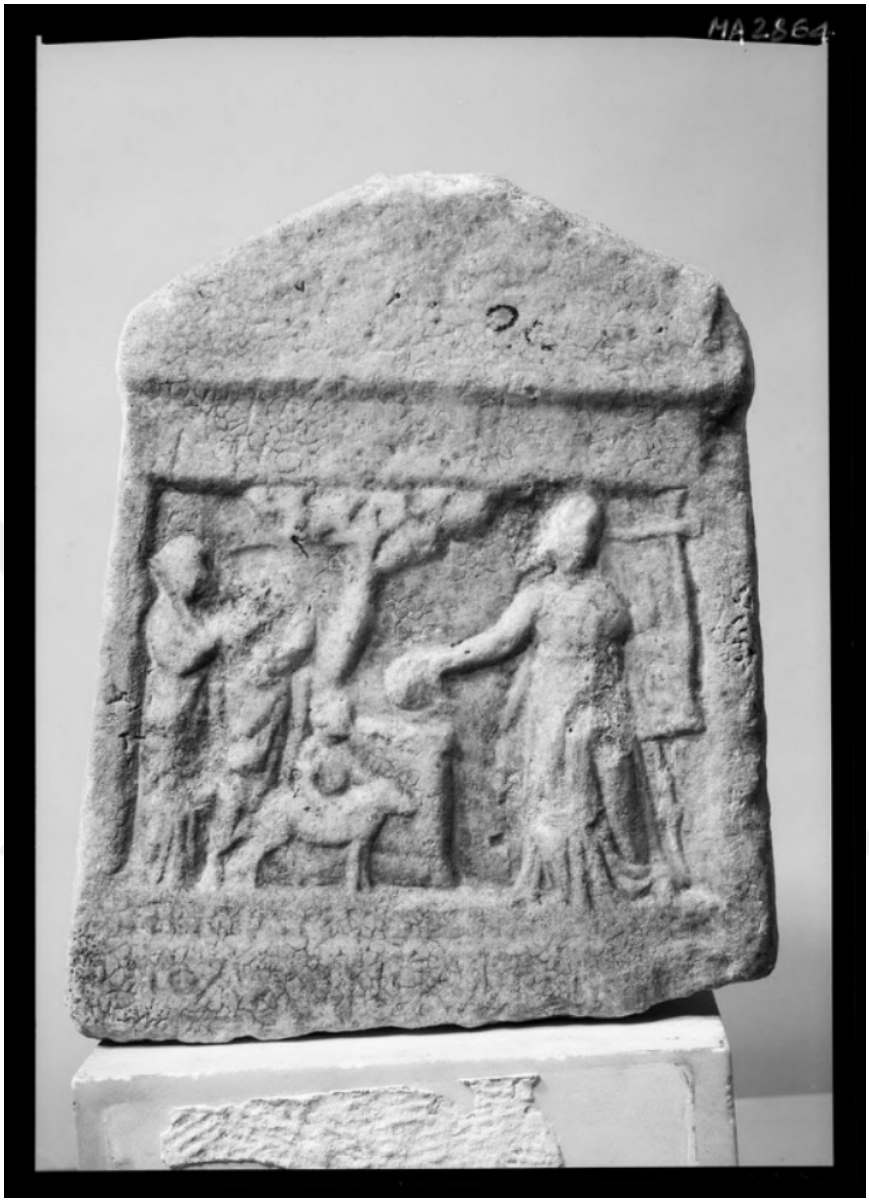

Görsel 1.2.2. Prusa ad Olympum'a ait adak steli üzerinde sabana koşulmuş öküzler.
Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 404. Fig.72.

Küçük Asya'da, bilhassa Phrygia'nın doğusunda sıklıkla karşımıza çıkan adak stelleri, kırsal toplumların yaşamına açılan birer pencere niteliği taşımaktadır. Küçük Asyalı çiftçilerin, "iyi bir hasat", "ailelerinin selameti" ya da "sürülerinin güvenliği" gibi temennilerle diktikleri

[53] Plin. *Nat*. XI. 205.
[54] Vitr. *De arch*. VIII. 3. 14.
[55] Ael. *NA*. VIII. 21.
[56] Bkz. Bölüm 2.1.2.; 2.2.2.
[57] Columella, *Rust*. I. Pref. 24.; III. 8. 4. Columella'nın bu tez çalışması açısından büyük önem taşıyan anlatımları, aşağıda, ilgili bağlam çerçevesinde detaylarıyla incelenecektir. Bkz. Bölüm 2.1.2. Mysia'da hububat üretimine ilişkin ayrıca bkz. Gal. *De al*. *fac*. I. 13. 515.; I. 14. 522-523.
[58] Mysia bölgesinin İmparatorluk dönemine ait adak yazıtlarında sabana koşulan öküz tasvirleri için ayrıca bkz. ***IK.*** XXXIX. no: 32, 65, 82, 90, 120, 144, 190.; ***IK.*** XL. no: 1048, 1050.

bu adak yazıtları, gerek hayvansal süsleme motifleriyle, gerekse kurban sahneleriyle Mysia'nın kırsal dokusunda geniş bir yer edinmiştir.[59] (Bkz. Görsel 1.2.3.)

Görsel 1.2.3. Tanrı Apollon için koç kurbanını betimleyen adak steli. Mysia-Poimaninon (Soğuksu-Manyas). MÖ II-I. yüzyıllar.

Kaynak: https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010276679 (Erişim tarihi: 02.06.2025)

[59] Ş. D. Ful tarafından 2008 yılında tamamlanan doktora çalışmasında, kapsamlı şekilde ele alınan Mysia'nın adak stelleri, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, bölgenin kırsal ekonomisinde izlerine önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Ful, Ş. D. (2008). *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: T. C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bkz. **Boğa**: Kat. No: 10, 11, 13, 15, 30, 35, 36, 41, 46, 57, 93, 94, 100, 132, 133, 138. **Öküz**: Kat. No: 7, 8, 226. **Koyun-Keçi**: Kat. No: 13, 63, 65, 68, 92, 101, 103, 109, 128, 136, 172, 199. Büyükbaş hayvanların kurban edilmesine ilişkin ilginç bir bilgi de Tenedos (Bozcaada) Adası'na ilişkindir. Aelianus, ada halkının hamile durumdaki inekleri Dionysos için sakladıklarını, doğum yapanlara tıpkı yeni doğum yapmış bir kadın yatağında dinleniyormuş gibi muamele ettiklerini, yeni doğan yavrunun ayağına sandaletler giydirildiğini ve ardından kurban edildiğini, yavruyu balta yardımıyla kurban eden kişinin ise kalabalık tarafından taşlanarak sahile ulaşana kadar kovalandığını aktarmaktadır. Ael. *NA*. XII. 34.

Tüm bu antik ve epigrafik verilerin ışığında, ekonomik yapısı içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara henüz Klasik Çağ itibarıyla önemli bir yer vermiş olan Mysia bölgesinin, bu hususiyeti Roma İmparatorluk döneminde de sürdürdüğü, aşağıda tüm detaylarıyla ortaya konulacaktır. Bu çerçevede bölgenin iki önemli kenti, Kyzikos[60] ve Pergamon'un[61] dokuma endüstrileri ve Rhyndakos Apollonia'sının (Nilüfer-Gölyazı) macellum yapısı[62] ele alınacak, bölgenin Roma dönemindeki ekonomik yapısında, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ifade ettiği öneme ilişkin daha "kapsamlı" bir bakış açısı amaçlanacaktır.

Öte yandan C. Y. Gündem tarafından 2010 yılında tamamlanmış doktora çalışmasında, faunal veriler çerçevesinde ortaya konulduğu üzere,[63] Troia Kültürüne sahne olan MÖ 3000'li yıllardan itibaren, büyükbaş ve küçükbaş hayvan sürülerini "temel" bir ekonomik kalem haline getirmiş olan Troas bölgesi, antik kaynakların da işaret ettiği üzere Klasik Çağ'dan itibaren, gelişkin bir tarımsal üretim ve dokuma endüstrileri tesis etmiştir.[64] Ayrıca Pers İmparatorluğu ve akabinde Hellenistik krallıklar döneminde gelişkin bir hayvancılık ekonomisine ve yanı sıra at yetiştiriciliğine ev sahipliği yapmış olan bölgenin, Parion (Çanakkale-Biga) antik kentindeki bir Roma villasında gün ışığına çıkarılmış büyükbaş ve küçükbaş hayvan kemikleri, taşıdıkları kasaplık izleriyle, bu ekonominin bölgede Roma döneminde de sürdürüldüğüne dair "somut" kanıtlar oluşturmaktadır.[65]

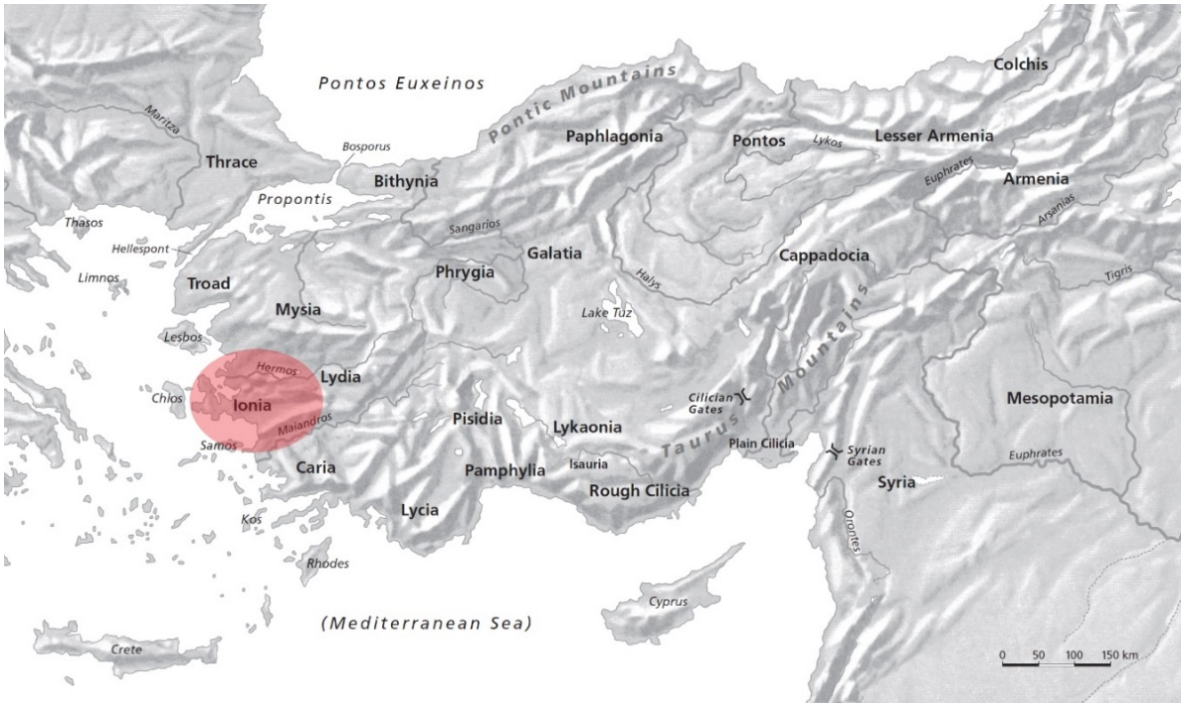
Son olarak, her ne kadar Küçük Asya Yarımadası'nın "doğrudan" bir parçası olmasa da, Strabon'un[66] ifade ettiği biçimiyle; Kyme (İzmir-Aliağa) ile birlikte Aiolis kentlerinin kurucu kenti (*Metropolis*) olarak ön plana çıkan Lesbos Adası, çalışmanın kapsamı içine alınmıştır. Bu çerçevede yine Strabon tarafından bu adanın en büyük kenti[67] şeklinde tanımlanan Mytilene (Midilli) antik kentinin, İmparatorluk döneminde tesis ettiği deri[68] ve dokuma[69] endüstrileri, aşağıda tüm detaylarıyla ele alınacaktır.

---

[60] Bkz. Bölüm 2.2.2.
[61] Bkz. Bölüm 2.2.3.
[62] Bkz. Bölüm 3.4.4.
[63] Gündem, C. Y. (2010). *Animal Based Economy in Troia and the Troas During the Maritime Troy Culture (c. 3000-2200 BC): A General Summary for West Anatolia*. Unpublished PhD Dissertation. Tübingen: University of Tübingen.
[64] Strabon, Assos'ta üretilen buğdayın kalitesine vurgu yapmaktadır. Strab. XV. 3. 22. Vergilius'un Gargara'ya (Ayvacık) atfettiği "muazzam hasatlar" (Verg. *G*. I. 103.) muhtemel bir biçimde Titus Livius (Livy, *Epit*. XXXVII. 19.) ve Strabon'un (Strab. XIII. 1. 61.) tasvirlerinde anlatılan Thebe Ovası'ndan toplanmıştır. Athenaios, Roma öncesi döneminde Khersonesos'un (*Gelibolu Yarımadası*) meşhur peynirlerinden bahsetmektedir. Ath. IX. 10.
[65] Başaran, C. (2010). Parion 2019 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *32. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 287.
[66] Strab. XIII. 2. 1. Ayrıca bkz. Strab. XIII. 3. 6.
[67] Strab. XIII. 2. 2.
[68] Bkz. Bölüm 2.1.1.
[69] Bkz. Bölüm 2.2.1.

1.3. Batı Küçük Asya: Ionia ve Lydia Bölgeleri

Batı Küçük Asya'nın, batıda Ege denizi kıyıları, doğuda ise Lydia bölgesiyle sınırlanan ve kuzeyindeki Hermos (Gediz) ile güneyindeki Maiandros (Büyük Menderes) nehirlerinin beslediği "verimli" bir coğrafyayı ifade eden Ionia, Roma egemenliğinden yüzyıllar öncesinde tesis ettiği yoğun kentleşme dokusunun doğal bir yansıması olarak, "gelişkin" bir hayvancılık ekonomisi meydana getirmiştir. (Bkz. Harita 1.3.1.) Küçük Asya'daki Roma egemenliğiyle birlikte kurulan Asia Eyaleti'nin, Strabon[70] tarafından en büyük ticaret merkezi olarak nitelenen başkenti Ephesos'a ev sahipliği yapan bölge, bu başkentin ve Smyrna'nın dış ticaret limanlarına ev sahipliği yapması hasebiyle, Roma Küçük Asya'sının en "yoğun" ticaret sahalarından birisi haline gelmiştir.

Harita 1.3.1. Ionia Bölgesi.

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 8. Map 1a.

Öncelikle antik kaynaklar, bölgenin Roma öncesinin tarım ekonomisine ilişkin önemli temaslarda bulunmaktadır.[71] Ancak Roma öncesinde Ionia'nın, tahıl üretimi tesis edebildiği arazi miktarının, üzüm ve zeytin üretiminin gerçekleştirilebildiği arazilere kıyasla daha "kısıtlı" olduğu ve birkaç büyük Ionia kentinin "önemli" miktarlarda hububat üretme kapasitesine sahip olması göz ardı edilmemekle birlikte, bu üretim kolunun Roma öncesi Ionia'sı için "artı değer"

[70] Strab. XIV. 1. 24.
[71] **Miletos**: Hdt. I. 17. 1-3.; V. 92f. 2. **Klazomenai**: Arist. *Oec*. II. 1348b. **Samos**: Apul. *Flor*. XV. **Khios Adası**: Hdt. I. 160. 3-5. **Teos**: Ath. IV. 160.

niteliğinde bir ölçeğe "ulaşmadığı" kabul edilmektedir.[72] Nitekim bu durum, antik kaynaklar üzerine gerçekleştirilen kapsamlı incelemelerin de net şekilde ortaya koyduğu üzere, bölgenin Roma egemenliği altında da sürmüş görünmektedir. Roma dönemi kaynakları içerisinde Küçük Asya için en kapsamlı eser niteliğinde bulunan, Strabon'un Geographika'sı dahi bölge tarımına ilişkin hiçbir bilgi vermemektedir. Mevcut yegâne net bilgi, Plinius'un "*triticum*" ve "*siligo*" cinsi buğdaylar özelinde Khios'a ilişkin aktardıklarıdır.[73] Tam da bu noktada ön plana çıkan, Ionia'nın İmparatorluk dönemi adak stelleri, antik kaynakların nispeten "karanlıkta" bıraktığı tarım ekonomisine ilişkin kıymetler bilgiler sağlamaktadır.[74] (Bkz. Görsel 1.3.1.)

Görsel 1.3.1. Ionia bölgesinin adak stelleri üzerinde sığırlar. (MS II. yüzyıl).

Kaynak: Arinç Özyılmaz, 2023, **a.g.k.**, Kat. No: Sol-üst: 90. Sağ-üst: 91. Sol-alt: 92. Sağ-alt: 93.

[72] Ionia'nın Roma egemenliği öncesindeki ekonomik yapısına ve bu yapı içerisinde tahıl üretim ve ticaretine ilişkin kapsamlı bilgi bibliyografik detay için bkz. Roebuck, C. (1950). The Grain Trade between Greece and Egypt. *Classical Philology*, 45 (4), s. 236-247.; Roebuck, C. (1953). The Economic Development of Ionia. *Classical Philology*, 48 (1), s. 9-16.; Roebuck, C. (1959). *Ionian Trade and Colonization*. New York: Archaeological Institute of America.; Greaves, A. M. (2010). *The Land of Ionia: Society and Economy in the Archaic Period*. Oxford: Wiley-Blackwell. s. 69-94, 95-119. Ionia'nın Arkaik dönemde tesis ettiği ekonomik yapısı, Ö. Şimşek Özer tarafından, 2019 yılında tamamlanan doktora çalışmasında detaylarıyla ele alınmıştır. Şimşek Özer, Ö. (2019). *MÖ 547-494 Yılları arasında İonia'nın Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Durumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: T. C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bu çerçevede Ionia'nın, Roma öncesi tahıl ekonomisi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Şimşek Özer, 2019, **a.g.k.**, 210-213. Üzüm ve şarap üretimi için bkz. Şimşek Özer, 2019, **a.g.k.**, 213-218. Zeytin-zeytinyağı ve diğer tarımsal ürünlerin üretimi için bkz. Şimşek Özer, 2019, **a.g.k.**, 219-224.

[73] Plin. *Nat*. XVIII. 76.

[74] Ionia bölgesinin adak stelleri, Karia ve Lydia bölgeleriyle birlikte, M. Arinç Özyılmaz tarafından, 2024 yılından tamamlanan doktora çalışmasında, kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Arinç Özyılmaz, M. (2024). *Ionia, Karia ve Lydia Bölgesi Adak Stelleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Aydın: T. C. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ortaya çıkan bu genel tabloda sığırlar, Arkaik dönem itibarıyla nispeten büyük kentlerin "kendine yeter" ya da yer yer "ithalata mecbur", küçük kentlerin ise bu dönemin sonlarından itibaren ithalata "bağımlı" hale geldiği Ionia'nın tahıl ekonomisi içerisinde, üstlendikleri "temel işgücü" fonksiyonuyla kritik bir yer edinmiş olmalıdır. Nitekim bu kritik konum, Romalıların gelişiyle muazzam bir nüfus patlamasına sahne olan "*Metropolitae Asiae*"nin, yani Ephesos'un, bu yüksek nüfusu besleyebilmek için Kaystros (Küçük Menderes) Ovası'nda, geçmişe nazaran çok daha "yoğun" bir çerçevede tesis ettiği tarım ekonomisi içerisinde, daha da önemli bir hâl almış olmalıdır. Nitekim her ne kadar Ionia bölgesine ait olsalar da, yukarıda yer alan dört adak steli, "*disk formlu*" biçimleriyle Phrygia kökenli olup, MS II-III. yüzyıllara ait Zeus Ampleites adaklarında görülmektedirler.[75] İçlerinden birisinin (Bkz. Görsel 1.3.1. Sol-alt), aşağıda[76] detaylarıyla ele alınacağı üzere, yoğun bir büyükbaş-küçükbaş hayvan tüketimine sahne olan Metropolis antik kentine ev sahipliği yapan Kaystros Ovası'nda, günümüzün Torbalı ilçesinde ele geçirilmiş olması, akıllara söz konusu stelleri, bu tarım havzasına Phrygia kökenli çiftçilerin dikmiş olabileceğini getirmektedir.[77] Ephesos kent merkezindeki imar patlamasının, İmparator Domitianus (h. MS 81-96) iktidarı itibarıyla başladığı göz önüne alındığında, MS II. yüzyıla tarihlenen ve Phrygia'da tarım ve hayvancılıkla uğraşan kırsal nüfusun adaklarıyla ilişkili olan bu dört stelin, söz konusu nüfus patlamasının iaşe talebi doğrultusunda ortaya çıkmış, olası bir çiftçi göçünün izlerini yansıtıyor olması da pekâlâ ihtimal dahilindedir. Tüm bunlar bir yana, Metropolis Akropolis'inin kuzeydoğu yamacında tespit edilen ve Geç Hellenistik dönemden, Roma döneminin sonlarına kadar, toprağın ve doğanın bereketi ve yeniden doğuşu ile ilgili olan "Krezimos" *epitetet*iyle (sıfatlama) tapınım gören Zeus'a adandığı açığa çıkarılan kült alanı,[78] Kaystros Ovası'nda Geç Hellenistik dönem itibarıyla "yoğunluk" kazanan tarım ekonomisi için oldukça önemli bir göstergedir.

Bununla birlikte bölgenin önde gelen iki kentine, Ephesos ve Miletos'a ait yazıtlar, söz konusu tarımsal üretimin İmparatorluk dönemi için önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çerçevede öncelikle Ephesos'a ait bir mezar yazıtı, kentin *khora*sında üretilen hububatı, kent merkezinde tartmak ve taksim etmekle uğraşan bir kantarcıdan/taksimciden ve mensubu olduğu kantarcılar

[75] Arinç Özyılmaz, 2024, **a.g.k.**, 54.
[76] Bkz. Bölüm 4.1.
[77] Arinç Özyılmaz, 2024, **a.g.k.**, 219-220.
[78] Metropolis'teki Zeus Krezimos kült alanı hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Aybek, S., Dreyer, B., Sponsel, C. (2018). Der Kultplatz des Zeus Krezimos in Metropolis in Ionien. *Gephyra*, 15, s. 71-94.; Aybek, S., Gülbay, O. (2019). "The Cult of Zeus Krezimos at Metropolis. Previous Observations on the Sacred Area and Cult". B. Engels, S. Huy, C. Steitler (Editörler), *Natur und Kult in Anatolien. Viertes Wissenschaftliches Netzwerk an der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts. BYZAS 24*. içinde (ss. 241-252). İstanbul: Ege Yayınları. s. 241-252.

birliğinden (*οἱ προμέτραι*) bahsetmektedir.[79] Bir diğer Ephesos yazıtı, hububat üzerine üretim gerçekleştiren fırıncıların kentte tesis ettiği meslek loncasından bahsetmektedir.[80] Son olarak bir başka kent yazıtı, bir fırıncının mezarına işaret etmektedir.[81] Miletos'a ait bir İmparatorluk dönemi yazıtı, kentin tiyatro yapısında Miletoslu fırıncılar için ayrılmış 10 koltuğu kayıt altına almıştır.[82]

Öte yandan, Ionia bölgesinin tarımsal üretim ve ekonomisini, dolayısıyla da büyükbaş hayvanların işgücü fonksiyonunu önemli ölçüde karanlıkta bırakan antik literatür, söz konusu küçükbaş hayvanlar olduğunda muazzam nitelikte bir bilgi havuzu oluşturmaktadır. Bu durum, yukarıda da ifade edildiği üzere, tarımsal üretimin Arkaik dönem itibarıyla "kendine yeter" ya da "ithalata bağımlı" profiliyle de uyum içerisindedir. Buradan hareketle, Ionia'nın ekonomik yapısı içerisinde küçükbaş hayvancılık faaliyetleri ve bu faaliyetlerden elde edilen yün ve kıl üzerine tesis edilmiş endüstriyel üretimler, bölgenin Roma egemenliği öncesindeki ekonomisi için büyükbaşlara nazaran çok daha ön plandadır. Nitekim antik literatürün de genel çerçevede odaklandığı husus, sözü edilen endüstriyel üretimlerdir.

Bu çerçevede, yukarıda ele alındığı üzere MÖ 700'ler itibarıyla büyük bir koloni atağı başlatan ve gerek Kuzey Küçük Asya sahillerinde gerekse Troas ve Propontis sahillerinde pek çok kentin kurucusu olan Miletos antik kenti, antik literatürün çok sayıda eserinde, son derece "gelişkin" bir profil sergilediği anlaşılan yün endüstrisiyle yer bulmuştur. Henüz MÖ V. yüzyıl itibarıyla, Atinalı Aristophanes'in tiyatro oyunlarında,[83] şöhretiyle adından söz ettiren Miletos yünleri, Athenaios'un eserinde de yer bulmuştur. Yazar, İtalyan Yarımadası'nın güneyindeki sahil yerleşimi Sibaris'te yaşam süren insanların, geçmişte Miletos yünlerinden imal edilmiş kıyafetler giydiğini kaydetmektedir.[84] Eserinin bir başka bölümünde Athenaios, Aristoteles'in öğrencisi Miletoslu Kylitos'tan ve Samos Yıllıkları'nı kaleme alan Aleksis'ten verdiği atıflarda, Samos[85] (Sisam) tiranı Polykrates'in, adayı farklı coğrafyalara ait lüks mallarla donattığından

[79] (MS II-III. yüzyıllar) Meriç, R. vd. (1981). ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3216.
[80] (MS 150-200 arası) Buckler, W. H. (1923). "Labour Disputes in the Province of Asia". W. H. Buckler, W. M. Calder (Eds.), *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*. içinde (ss. 27-50). Manchester: Longmans, Green & Co. s. 30-33. no: 1.; Hondius, J. J. E. (1929). ***S.E.G.*** IV. s. 95. no: 512.; Börker, C., Merkelbach, R. (1979). ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 586.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1981). ***S.E.G.*** XXVIII. s. 248. no: 863.
[81] Merkelbach, R. vd. (1980). ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2226.; Chaniotis, A. vd. (2002). ***S.E.G.*** XLIX. s. 746. no: 2427.
[82] Wiegand, T. (1958). ***I.Didyma.*** no: 522.
[83] Ar. *Lys*. 729. Öte yandan Aristophanes, Lysistrata'da, her ne kadar politik bir hiciv çerçevesinde ifade ediyor olsa da, yünün dokunma aşamalarından söz etmektedir. Ar. *Lys*. 551-597. Ayrıca MÖ IV. yüzyılda eser vermiş Yunan şair Theokritos, Miletos ve Samos yünlerinden üretilmiş örtüleri, "*uykudan daha yumuşak*" atfetmektedir. Theoc. *Id*. XV.
[84] Ath. XII. 17. Yazarın Miletos yünlerine ilişkin bir başka aktarımı için bkz. Ath. XII. 78.
[85] Samos Adası'nda koyunlara verilen kıymet için bkz. Ael. *NA*. XII. 40. Sığırlar için bkz. Strab. XIV. 1. 19.

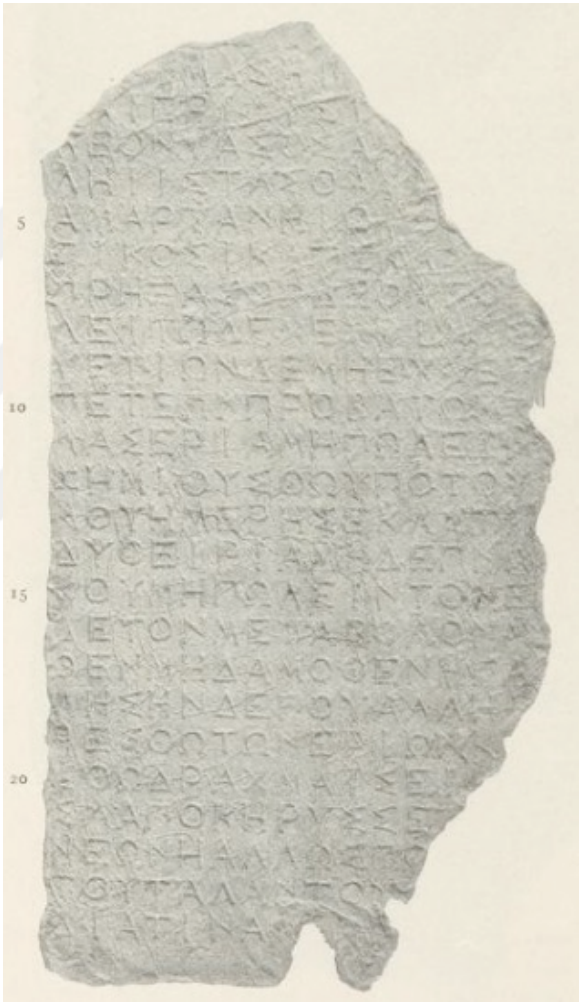
bahsetmekte, Miletos koyunlarını da bu mallar arasında anmaktadır.[86] Athenaios'un aktarımları çerçevesinde, henüz Küçük Asya'daki Roma egemenliğinden yüzyıllar öncesinde, kayda değer bir dış ticaret ürünü haline geldiği açıkça anlaşılan Miletos yünlerinin ünü, Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk dönemlerinde ve bilhassa Augustus iktidarında, Roma'da eser veren şairler Quintus Horatius Flaccus[87] (MÖ 65-MS 8) ve Publius Vergilius Maro'nun[88] (MÖ 70-MS 19) şiirlerine girerek, bu popülaritelerini korumuşlardır. Romalı ünlü hatip Cicero, MÖ 70 yılında Gaius Verres'in yolsuzluklarına karşı yaptığı konuşmasında, Miletos yünlerini "*kamu malı*" şeklinde nitelendirmektedir.[89] Plinius, Roma'ya ithal edilen yünleri kalitelerine göre sıralarken, İtalyan Yarımadası'nın güneydoğu kıyısındaki Apulia'nın ve Yunanistan'ın koyunları ardından Miletos koyunlarını üçüncü sıraya koymaktadır.[90] Columella, Romalı çiftçilerin geçmişte en çok tercih ettiği koyunları sıralarken, İtalyan Yarımadası'nın güneybatı kıyılarında bulunan Calabria ve Apulia koyunlarının ardından, Miletos koyunlarını üçüncü sıraya koymaktadır.[91] Miletos koyunlarının kalitesine vurgu yapan Plinius ve Columella'nın bir diğer ortak noktası, Küçük Asya'daki varlığına işaret ettikleri "kırmızı yün" endüstrisidir. Her iki yazar da Küçük Asya'da üretilen bu renk yünlere "*Erythraea*" adının verildiğini kaydetmekte, Erythrai (İzmir-Çeşme) bölgesindeki koyun yetiştiriciliğine dair önemli bir bilgi meydana getirmektedir.[92] Son olarak Romalı Kilise Babası Titus Flavius Clemens (MS 150-215), Miletos kentindeki gelişkin yün endüstrisine işaret eden ifadeler kullanmıştır.[93] Antik literatürün sunduğu tüm bu kapsamlı bilgiler çerçevesinde, ünü henüz Ionia'daki Roma egemenliğinden yüzyıllar öncesinde Küçük Asya'nın ötesindeki coğrafyalara ulaşmış bir dokuma endüstrisine ev sahipliği yapmış olan Miletos, bu profilini Roma döneminde de korumayı başarmıştır. Ayrıca kent bünyesinde 20. yüzyıl başlarında yürütülen arkeolojik çalışmalar, bu "gelişkin" endüstrinin, mor renk boyama faaliyetleriyle bir arada yürütüldüğünü, 21. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen çalışmalar ise, endüstrinin kökenlerinin Bronz Çağı'na kadar geriye gittiğini ortaya koyan verileri gün ışığına çıkarmıştır. Tüm bu veriler, aşağıda, kentin dokuma endüstrisinin Roma egemenliği altındaki durumuna ilişkin ele alınacak olan bölümde detaylarıyla irdelenecektir.[94]

---

[86] Yazar, Miletos koyunlarının yanı sıra, Polykrates'in Epirus ve Sparta'dan köpekler, Skiros (İskiri) ve Naksos (Nakşa) adalarından keçiler ve Sicilya'dan domuzlar getirttiğini kaydetmektedir. Ath. XII. 57.
[87] Hor. *Epist*. I. 17. 30. Şairin Kos (İstanköy) Adası kumaşlarından bahsi için ayrıca bkz. Hor. *Epist*. IV. 13. 13.
[88] *Verg. G.* III. 106.
[89] Cic. *Verr*. II. 1. 86.
[90] Plin. *Nat*. VIII. 190.; Ayrıca yazar, Naturalis Historia'nın farklı bir bölümünde Roma'ya ithal edilen en kaliteli dört yün içerisinde Galatia'yı birinci sıraya koyarken, dördüncü sırada Miletos yünlerinin ismini vermektedir. Plin. Nat. XXIX. 33.
[91] Columella, *Rust*. VII. 2. 3.
[92] Plin. *Nat*. VIII. 191.; Columella, *Rust*. VII. 2. 4.
[93] Clem. Al. *Paed*. II. 11.; III. 10.
[94] Bkz. Bölüm 2.2.4.

Plinius ve Columella'nın ortak bir bilgide buluşarak, gelişkin bir kırmızı yün endüstrisi ile nitelendirdikleri[95] Erythrai'de ele geçirilmiş olan epigrafik veriler, yalnızca kentin Romalılar öncesinde tesis ettiği bu endüstrinin varlığına kanıt oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda aşağıda, Küçük Asya'nın pek çok kentinde sıklıkla temas edilecek olan bir memurluğun, agora yapılarındaki ticaret işleyişinin denetimini üstlenen *agoranomos*ların (*ἀγορανόμος*) görev ve sorumluluklarına ilişkin son derece kapsamlı bilgiler sunmaktadır. (Bkz. Görsel 1.3.2.)

1 [δοκ]ιμάσηι [-]
[κ]ᾳὶ ἔρια ἴσ̣τ[ασθαι τοὺς ἐμπο]-
λέοντας ὅσα ᾷ̣[ν ἕκαστος ἐμπο]-
λῆι, ἵστασθαι [δὲ ἀδόλως· ἢν δὲ]
5 ἁμαρτάνηι ὀφ̣ε̣[ιλέτω δραχμὰς]
εἴκοσι κατ' ἕκασ[τον τάλαντον·]
πρηξάσθω δὲ ὁ ***ἀγορ[ανόμος***· πω]-
λείτω δὲ μέχρι μεσ̣η̣[μβρίης.]
ὑετίων δὲ μὴ ἐχφέρ[ειν. τῶν ἐ]-
10 πετέων ***προβάτων*** τ[οὺς ἐριοπώ]-
λας ἔρια μὴ πωλεῖν· ᾖ̣[ν δὲ πωλῆι,]
ζημιούσθω ὑπὸ τοῦ ***ἀ[γορανό]-***
μου ἡμέρης ἑκάστης [δραχμαῖς]
δύο. εἴριᾰ μηδὲ γνά[φαλλα ἐκ πό]-
15 κου μὴ πωλεῖν τὸν ***ἔ[μπορον μη]-***
δὲ τὸν μετάβολον μ[ηδενὶ ἄλλο]-
θεν μηδαμόθεν ᾗ πα[ρὰ -]
λης· ἢν δέ που ἄλλη[ι πωλῆι?, στε]-
ρέσθω τῶν ἐρίων κ[αὶ ζημιού]-
20 σθω δραχμαῖς εἴ̣κ[οσι καὶ πᾶ]-
σα ἀποκηρύσσε̣τ[αι ὑπὸ πρυτά]-
νεων ἡ ἄλλως πᾠ[λεομένη ἢ ἀπὸ]
τοῦ ταλάντου [ἐμπολή -]
διὰ τινα […]ν[-]

Görsel 1.3.2. Agora'daki yün satışlarının usul ve esaslarını belirleyen Erythrai yazıtı. (MÖ IV. yüzyıl - 360-330 arası).

Kaynak: Keil, J. (1911). ***JÖAI.*** XIV. s. 51-53. no: 2.

[95] Erythrai kentinin hayvancılık faaliyetlerine ilişkin bir diğer önemli antik bilgi, Romalı mimar Vitruvius'a aittir. Yazar, Küçük Asya'daki nehirlerin kıyılarında sürdürülen hayvancılık uygulamalarına ilişkin sunduğu bilgilerde, *Erythrai*lıların ve *Klazomenai*lıların isimlerini anmaktadır. Vitr. *De arch*. VIII. 3. 14.

Çeviri: "*Satıcılar, sattıkları her bir (parça) yünü tartsınlar ve bunu tartıya hile karıştırmadan yapsınlar. Eğer içlerinden biri hile yaparsa, 20 drahmi ceza ödesin. Cezanın tahsilatını agoranomoslar yapsın. Satıcılar, satışlarını öğlene kadar yapsınlar. Eğer yağmur yağarsa, pazara yün getirmelerine izin verilmesin ve 1 yaşını doldurmamış koyunların yününü satmalarına izin verilmesin ki eğer bunlara uymazlarsa agoranomoslar günde 2 drahmi ceza uygulasın. Yün tüccarları ya da perakendecilerinin, kendilerininkinden başka hiçbir sürünün yünlerini ve yün topaklarını satmalarına izin verilmesin. Başka bir sürünün yünlerini satan tüccarın bütün yünleri elinden alınsın, 20 drahmi cezaya çarptırılsın ve şehir Prytaneisi (el konulan) tüm bu yünleri açık arttırmada satsın.*"[96]

MÖ IV. yüzyıl ortalarına tarihlenen bu Erythrai yazıtı, kentin hem ekonomik yapısında hem de ticaret hacmi içerisinde "temel" bir yer edindiği açık olan spesifik bir ürünün, "yünün" kent agorasındaki satışının usul ve esaslarını düzenlemektedir.[97] Yazıtta yer bulan ifadeler, yün satışları özelinde MÖ IV. yüzyıl Ionia'sındaki ticaret etiğinin ne denli önemsendiğini mutlak surette ortaya koyması açısından da önemlidir. Kesin ve katı kurallar çerçevesinde belirlenmiş kurallar, bir Grek *polis*inin sosyo-ekonomik yapısı içerisinde önemli görev ve sorumluluklar üstlenmiş olan kamu görevlilerinin, bu yapının muhafaza edilebilmesi adına donatıldığı "güçlü" yetkilere kanıt oluşturmaktadır.[98] Öte yandan bu yazıt, Roma egemenliği öncesindeki Ionia'da, koyun ve keçilerden temin edilen yünün ne denli önemli bir ekonomik başlık haline geldiğini ve ticaretinin, sert yaptırımlarla tahkim edilmiş "sağlam" bir zeminde tesis edildiğini de açıkça göstermektedir. Nitekim epigrafik verilerin Erythrai'de gözler önüne serdiği bu yün ekonomisi, kent arkeolojisinin ortaya koyduğu verilerle de desteklenmektedir. 1988 yılında gerçekleştirilen sondaj çalışmaları, 9 numaralı açmada yoğunlukla Geç Klasik ve Erken Hellenistik döneme ait, bol miktardaki seramikle birlikte dokuma tezgâhı ağırlıklarını gün ışığına çıkarmıştır.[99]

Ionia'nın Roma egemenliği öncesinde tesis ettiği yün dokuma endüstrisinin bir diğer paydaşı, Teos (Sığacık) antik kentidir. I. Attalos'un (h. MÖ 241-197) iktidarında Pergamon Krallığı'nın topraklarına katıldığı bilinen kente ilişkin yazıtlar, Teos ile bir komşu kent arasında

---

[96] I. Arnaoutoglou çevirisi. Arnaoutoglou, I. (1998). *Ancient Greek Laws: A Sourcebook*. New York: Routledge. s. 40-41. no: 38. Ayrıca Bkz. Bresson, A. (2016). *The Making of the Ancient Greek Economy: Institutions, Markets, and Growth in the City-States*. (Trans. S. Rendall). Princeton: Princeton University Press. s. 239-240.; Şimşek Özer, 2019, **a.g.k.**, 225-226.

[97] Wilhelm, A. (1909). ***JÖAI.*** XII. s. 142-145. no: 2.; ***JÖAI.*** XIV. s. 51-53. no: 2.; Engelmann, H., Merkelbach, R. (1972). ***IK.*** I. no: 15.

[98] Agoranomosların, agorada satışa sunulan malların denetçiliği icra ettikleri bir başka örnek (Atina) için bkz. Steinhauer, G. (1994). ***B.C.H.*** CXVIII. 1. s. 51-68.

[99] Özyiğit, Ö. (1989). 1988 Yılı Erythrai Sondaj Çalışmaları. *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 127. Ionia bölgesinin dokumacılık faaliyetleri ve teknolojisi, D. A. Kolenoğlu tarafından 2019 yılında tamamlanan yüksek lisans tez çalışmasında, antik literatür, epigrafi ve arkeolojik veriler çerçevesinde, kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Kolenoğlu, D. A. (2019). *Grek ve Roma Dönemi İonia Bölgesi Dokumacılık ve Dokuma Teknolojileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erythrai antik kentinin dokumacılık kalıntıları için bkz. Kolenoğlu, 2019, **a.g.k.**, 73.

yapılan anlaşmaya ilişkin bilgi vermekte, kentin, geçmişte ya da anlaşmanın yapıldığı tarihlerde kendisine ait sınırlar içerisinde kalan bu yerleşime, ticari ilişkiler karşılığında bazı ayrıcalıklar sunduğuna işaret etmektedir.[100] Söz konusu ticaret Miletos yünlerinin ithalatından, bu yünlerin bir kısmının yine ithal boya malzemeleriyle boyanmasından ve ortaya kuşkusuz biçimde kentin spesifik bir ticari ürünü olduğu anlaşılan "*χλάδια ἀλοργὰ ἢ λευκά*" üretiminden oluşmaktadır.[101] MÖ III. yüzyıl ve öncesine tarihlendirilen bu yazıtın ortaya koyduğu Teos yün endüstrisi, kentte gerçekleştirilen kazıların gün ışığına çıkardığı bulgularla uyum içerisindedir. Nitekim Teos'ta 2010 yılı itibarıyla gerçekleştirilen kazılarda 477 adet dokuma tezgâhı ağırlığı ve 19 ağırşak ele geçirilmiş olup, bunların büyük çoğunluğu Hellenistik döneme tarihlendirilmektedir.[102]

Bölgenin Roma öncesi dokuma endüstrisine ışık tutan arkeolojik verilerin elde edildiği bir diğer yerleşim, Phokaia (Foça) antik kentidir. Kentin sit alanı içerisindeki Atatürk Mahallesi bünyesinde, bir kanalizasyon kazısı sırasında ele geçirilen dokuma tezgâhı ağırlığının, MÖ IV. yüzyıl sonları ile III. yüzyıla tarihlenebileceği düşünülmektedir.[103] Bir diğer Ionia bölgesi kenti Smyrna'da (Bayraklı) gerçekleştirilen kazılarda, Athena Caddesi'nin bitişiğindeki bir odada, 3'ü sağlam olmak üzere toplamda 13 ağırşak tespit edilmiştir. Nitekim aynı odada ele geçirilen 2 kurşun ağırlık, buranın ticari amaçla kullanılmış bir mekân olduğunu akla getirmektedir.[104]

Ele alınan tüm bu filolojik, epigrafik ve arkeolojik verilerin ortaya koyduğu üzere, Ionia bölgesinde, Roma egemenliğinden henüz yüzyıllar öncesinde, şöhreti Akdeniz havzasının farklı bölgelerine yayılmış bir statü kazanmış olan yün dokuma endüstrisinin, bu statüyü borçlu

---

[100] Judeich, W. (1891). ***A.M.*** XVI. s. 291-295. no: 17.; Judeich, W. (1898). ***S.K.P.A.W.*** II. s. 544-545. dn. 1.;

[101] Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Rostovtzeff, 1923, **a.g.k.**, 380.; Yazıtın İngilizce çevirisi için bkz. Austin, M. M. (1981). *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 176-177. no: 99.

[102] Teos antik kentinin dokumacılık kalıntıları hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Kolenoğlu, 2019, **a.g.k.**, 75-86.

[103] Fırat, M. (2017). Phokaia'dan Bir Dokuma Ağırlığı. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, s. 79-84.; Kolenoğlu, 2019, **a.g.k.**, 74.

[104] Akurgal, M. (2012). Bayraklı Höyüğü 2009-2010 Yılı Smyrna Kazısı Çalışmaları. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 127-128.; Kolenoğlu, 2019, **a.g.k.**, 73. G. Petzl'in 1982-1990 yılları arasında 3 ciltlik corpus çalışmasında bir araya getirdiği Smyrna yazıtları, kentte MS II. yüzyılda faaliyet gösteren bir diğer dokuma endüstrisi kolu, keten işçilerinin (*συππινάδαί*) kurduğu meslek loncasını açığa çıkarmaktadır. Petzl, G. (1982). ***IK.*** XXIII. no: 218. Nitekim kentin İmparatorluk dönemine ait, yün-kıl temelli üretim gerçekleştirmiş bir meslek oluşumuna ya da bu oluşumun tesis ettiği bir birliğe/loncaya dair hiçbir bilgi mevcut değildir. Kent yazıtlarının sunduğu bilgiler ışığında, İmparatorluk dönemi boyunca balıkçıların (Petzl, G. (1987). ***IK.*** XXIV. 1. no: 715, 719.), hamalların (***IK.*** XXIII. no: 204), liman işçilerinin (***IK.*** XXIV. 1. no: 713.) ve altın ile gümüş işçilerinin (***IK.*** XXIV. 1. no: 721.) kentte birer meslek birliği altında organize oldukları göz önüne alındığında, bu durum oldukça ilginç bir husustur. Nitekim kentte hayvansal hammaddeler üzerine üretim gerçekleştiren yalnızca bir adet meslek oluşumu kayıt altına alınmıştır ki bu kayıt da bir mezar yazıtında, yalnızca son kısmı okunabilir formdaki bir fragmandan oluşmaktadır. Olasılıkla İmparatorluk dönemine tarihlendirilen bu yazıt, "*ΒΟΥΡΣΕΩΝ*" ibaresiyle kentte üretim gerçekleştirmiş deri tabakçılarından ve (oldukça muhtemel biçimde mezarın tahribi halinde) şehrin kutsal hazinesine ödenecek cezadan söz etmektedir. ***IK.*** XXIII. no: 271.

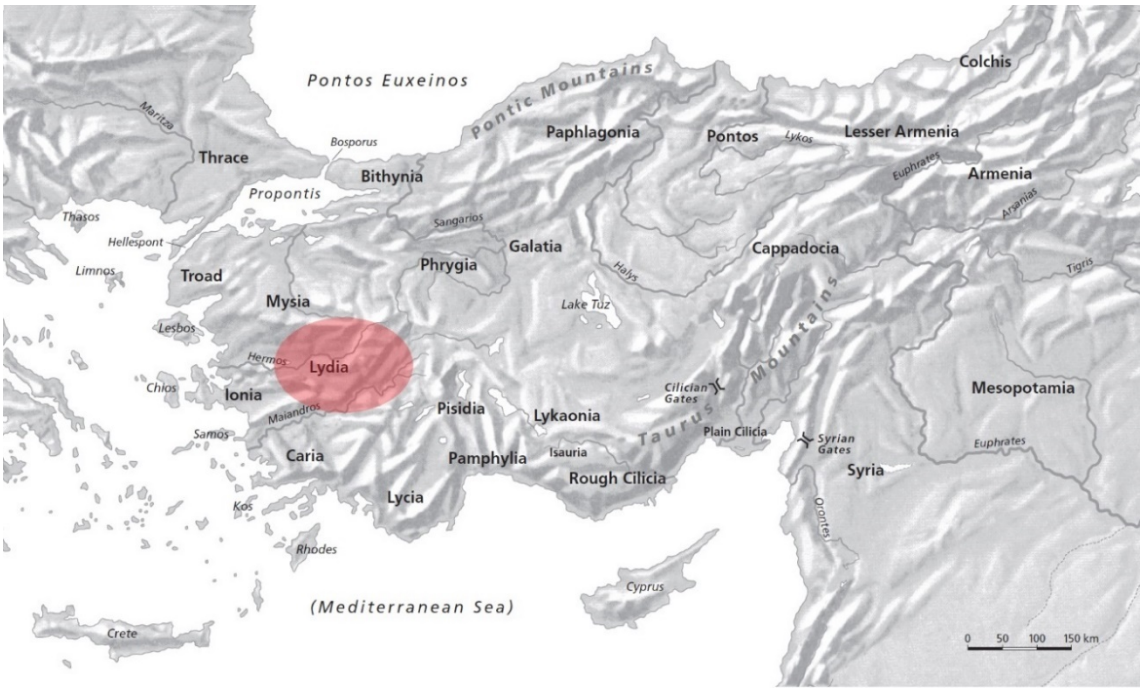
olduğu bir diğer husus mor renktir. Herodotos'un (MÖ 484-425) "*boyalı dokumaların ülkesi*"[105] şeklinde andığı Ionia'da üretilen mor renk kumaşlar, antik çağ boyunca "seçkinliğin" göstergesi olarak, farklı halklara ve coğrafyalara ithal edilmiştir. Bu hususta en net bilgiler, Athenaios'un eserinde karşımıza çıkmaktadır. Yazar, III. Aleksandros'un (Büyük İskender) ve mahiyetinin lüks yaşantısına ilişkin detaylı tasvirlerinde mor renk kumaşları dilinden düşürmemekte, ayrıca İskender'in, Ionia şehirlerine ve en başta Khios'a mektuplar yazarak kendisine mor kumaşlar göndermelerini istediğini, çünkü yakınındaki herkesin mor renk kıyafetler giymesini istediğini aktarmaktadır.[106] Bir diğer öne çıkan antik aktarım, İmparator Augustus iktidarında eser vermiş bir şair olan Publius Ovidius Naso'ya aittir. Yazar, Metamorphoses (*Dönüşümler*) adlı eserinde, dokumadaki hünerleri Tanrıça Minerva/Athena'yı kıskandıran, Maionialı (Lydia) Arakhne'nin, geçimini Phokaia moruyla yün boyayarak temin eden, Kolophonlu bir babanın kızı olduğunu kaleme almıştır.[107] Tüm bu antik kayıtlar, her ne kadar Plinius tarafından "Tyre" (*Phoenicia Fenike-Levant*) mor boyalarının gölgesi altında bırakılsa da, Ionia'nın antik dönemde ünlü ve gelişkin bir mor dokuma endüstrisi tesis ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.[108]

Tüm bu bilgiler çerçevesinde ortaya konulduğu üzere, Küçük Asya'da Roma dönemi öncesinde son derece "gelişkin" ve "canlı" bir yün dokuma endüstrisi tesis etmiş olan Ionia, Roma egemenliğiyle birlikte, en azından dokuma endüstrisi açısından, "bir adım geri çekilmiş" görünmektedir. Kadim şöhretinin Roma dönemi kaynaklarındaki yansımaları elbette göz ardı edilmemekle birlikte, Ionia'nın, epigrafik verilerin ortaya koyduğu üzere, bu endüstrilerdeki yegâne Roma dönemi temsilcileri, Miletos ve Romalıların kurduğu Asia Eyaleti'nin başkenti olarak tesis edilmesiyle birlikte muazzam bir kentleşme atağına kalkan Ephesos'tur. Aşağıda, bu iki kent ekseninde bölgenin Roma dönemi deri ve dokuma endüstrileri,[109] yanı sıra Ephesos, Didyma ve Maiandros Magnesia'sı ekseninde kırmızı et ekonomisi[110] ve ardından Metropolis

[105] Hdt. V. 49. 4.
[106] Ath. XII. 55. Athenaios'un Ionia'da üretilen mor renk kumaşlara ilişkin diğer aktarımları için bkz. **Ephesos**: Ath. XII. 29, **Kolophon**: Ath. XII. 31. Kolophon'un ünlü deri ayakkabıları (*Κολοφώνια*) için ayrıca bkz. Poll. *Onom*. VII. 90. Athenaios'un mor renk yün kumaşların "elit" bir statü göstergesi olduğuna ilişkin aktarımları için bkz. Ath. I. 31.; II. 30, 87.; IV. 7, 29, 49.; V. 22, 26, 27, 28, 31, 39, 47, 49, 54.; VI. 59, 67, 75.; VII. 33.; IX. 16, 79.; XI. 101.; XII. 5, 8, 11, 16, 20, 22, 38, 47, 50, 53, 54, 62, 78.; XIII. 44, 45, 81.; XIV. 79. Antik dönemde mor rengin seçkinliği için ayrıca bkz. Vitr. *De arch*. VII. 13. 1.
[107] Ov. *Met*. VI. 1-145. Ayrıca bkz. Verg. *G*. IV. 246.
[108] Plin. *Nat*. IX. 127. Kıbrıs Adası'nın mor boyaları için ayrıca bkz. Isid. *Etym*. XIX. 28. 3. Kos Adası'nın mor boyaları için ayrıca bkz. Juv. VIII. 101. Kırmızı boyaları için ayrıca bkz. Lydus, *Mag*. II. 13.; Rodos Adası'nın kızıla çalan mor boyaları için ayrıca bkz. Vitr. *De arch*. VII. 13. 2.; Pontos'un siyaha çalan mor boyaları için ayrıca bkz. Vitr. *De arch*. VII. 13. 2.; Sigeion'un (Troas) mor boyaları için ayrıca bkz. Arist. *Hist. an*. V. 547a.; Son olarak Plinius, Propontis'teki adaları sıralarken "*Porphyrione*" isimli bir adadan bahsetmektedir. Plin. *Nat*. V. 151.
[109] Deri endüstrisi: Ephesos: Bölüm 2.1.3.; Dokuma Endüstrisi: Miletos: Bölüm 2.2.4.; Ephesos: Bölüm 2.2.5.
[110] Macellumlar: Ephesos: Bölüm 3.4.5.; Didyma: Bölüm 3.4.6.; Maiandros Magnesia'sı: Bölüm 3.4.7.

ve Ephesos ekseninde besin ekonomisi ve beslenme alışkanlıkları,[111] epigrafik, arkeolojik ve zooarkeolojik veriler çerçevesinde, tüm detaylarıyla ele alınacaktır.

Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısı içerisinde önemli bir sac ayağı teşkil ettiği bir diğer bölge olan Lydia, batısında Ionia, kuzeyinde Mysia, kuzeydoğusunda Phrygia, güneydoğusunda Pisidia ve güneyinde Karia bölgeleri ile komşu olan ve antik kaynakların verdiği bilgiler çerçevesinde "*Κατακεκαυμένη*" (Katakekaumene – Yanık Ülke) adını taşıyan (bilhassa şarap üretimi açısından ünlü) volkanik arazilere (Kula bölgesi) ev sahipliği yapan "bereketli" bir coğrafyadır ve söz konusu bereket, temelde Hermos ve Kaystros nehirlerinin oluşturduğu verimli havzalar üzerinde temellenmiştir.[112] (Bkz. Harita 1.3.2.)

Harita 1.3.2. Lydia Bölgesi.

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 8. Map 1a.

Nitekim büyükbaş hayvanlarla paralel çizgide ele alınan hububat üretimi söz konusu olduğunda Ionia ile aynı çizgide seyreden Lydia, antik kaynakların bu başat ekonomi hususunda "karanlıkta" bıraktığı bir bölge olarak karşımızdadır. Üstelik bu hususa ışık tutan önemli birer epigrafik malzeme olarak ele alınan adak stelleri noktasında da bölge, Ionia'ya kıyasla daha "cılız" bilgiler temin etmektedir. Öte yandan Y. Akkan ve H. Malay tarafından 2007 yılında yayınlanan bir çalışmada ele alınan,[113] Lydia'nın "*duyan tanrı*" sıfatıyla tapınım görmüş yerel

[111] Besin Ekonomisi: Metropolis: Bölüm 4.1.; Ephesos: Bölüm 4.2.
[112] Magie, 1950, **a.g.k.**, 36. Katakekaumene'deki şarap üreticiliği hakkında antik literatür için bkz. Strab. XII. 4. 11.; Plin. *Nat*. XIV. 75.; Vitr. *De arch*. VIII. 3. 12.
[113] Akkan, Y., Malay, H. (2007). ***EA.*** XL. s. 16-22. Ayrıca bkz. Arinç Özyılmaz, 2024, **a.g.k.**, 187-188, 235-236.

bir tanrısı olan Zeus Tarigyenos/Targyenos'a[114] adanmış bir adak steli üzerindeki tasvirler, sığır ve koyunların, bölgenin kırsal ekonomisindeki varlığına ilişkin önemlidir. (Bkz. Görsel 1.3.3.)

1 Διὶ Ταριγυηνῶι Γάϊος Ἀριήους τῶν ἐκ
Ταριγυης καὶ Ἄμμιον ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ υἱ-
οὶ Διόγνητος, Ἀρίης, Πλουτίων καὶ θυγα-
τέρες Στρατονίκη, Ἀμμιὰς εὐξάμενοι ἀ-
5 νέθηκαν.

Çeviri: "*Tarigye'den Aries oğlu Gaius, ve karısı Ammion, ve oğulları Diognetos, Aries, Ploution ve kızları Stratonike ve Ammias, (bu steli/adağı) Zeus Tarigyenos için dualarla diktiler.*"

Görsel 1.3.3. Lydia'da Zeus Tarigyenos/Targyenos'a adanmış bir adak steli üzerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvan tasvirleri.
Kaynak: ***EA.*** XL. s. 18. no: 2.

Geç Hellenistik dönem ila Erken İmparatorluk dönemine tarihlendirilen bu adak steli, İzmir'in Kiraz ilçesine bağlı Akpınar Köyü'nün Dibektaşı mevkiinde, 2006 yılında bir tarlanın su kanalı için gerçekleştirilen kazılar sırasında gün ışığına çıkarılmıştır.[115] Stel üzerinde tasvir edilen sahnenin sol alt kısmında, ayakta duran bir kadın (adayıcı, belki de hizmetkâr) ve önünde 2 erkek köle yer almaktadır. Kölelerden birisi, başının üzerinde bir şey taşımakta, diğeri ise bir sunakta koç kurban etmek üzeredir. Arkalarında ise bir öküz (ya da boğa) yer almaktadır.[116] Adak stellerinin, Küçük Asya genelindeki kırsal nüfus tarafından, verimli bir üretim temennisi çerçevesindeki kullanımı göz önüne alındığında, bu stel üzerindeki büyükbaş ve küçükbaşlara ait tasvirler, Lydia'nın kırsal ekonomisindeki besi hayvanları için önemli birer göstergedir.

[114] Zeus Tarigyenos hakkında detaylı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Arinç Özyılmaz, 2024, **a.g.k.**, 187-191.
[115] ***EA.*** XL. s. 16.; Arinç Özyılmaz, 2024, **a.g.k.**, 620. Kat. No: 144.
[116] Stel üzerindeki sahnenin tüm tasvirleri için bkz. ***EA.*** XL. s. 18. Öte yandan bu sahneyle birebir aynı tipolojide imal edilmiş bir başka adak steli, Lydia'nın bir diğer önemli antik kenti Philadelpheia'da ele geçirilmiştir. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. ***EA.*** XL. s. 16.

Nitekim antik literatür, hububat üretimi konusundaki sessizliğini, söz konusu hayvansal hammaddeler üzerine tesis edilmiş endüstriyel üretimler olduğunda, (tıpkı Ionia'da olduğu gibi) Lydia bölgesinde de bozmakta, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların bölge ekonomisi içerisinde ne denli önemli bir yer edindiğini açıkça gözler önüne sermektedir. Bu çerçevede Lydia'nın deri imalatındaki şöhreti, Homeros'un Ilias'ına (*İlyada*) kadar geriye gitmektedir. Buradaki bir satır, "*σκυτοτόμων Ὀχ ἄριστος Υδη ενι*" (Hyde'de [Sardis] yaşamış en iyi deri işçileri) ifadesiyle bölgedeki Roma egemenliğinden yüzyıllar önce "nitelikli" profile bürünmüş bir deri üretimine işaret etmektedir[117] ki bu satırlar Strabon tarafından da alıntılanmıştır.[118]

Öte yandan antik literatür, Lydia'daki "gelişkin" dokuma endüstrisinin varlığına ilişkin de kayda değer büyüklükte bir bilgi havuzu meydana getirmektedir. Hepsinden önce, yukarıda da temas edilen Arakhne mitosu, Lydia'nın kadim bir dokumacılık bölgesi olduğuna işaret eden, önemli bir anlatıdır. Phokaia moruyla yün kumaşlar boyayan Kolophonlu bir babanın kızı olan Arakhne, aslen Maionialıdır (Lydia) ve bölgede Hypaipa kentinde yaşam sürmüştür.[119] Bu meşhur anlatıya paralel bir biçimde Plinius, *Naturalis Historia*'da, çeşitli sanatları ve bilimleri icat eden halklara ilişkin aktardığı bilgiler içerisinde, yün kumaşları boyama işinin Sardis'teki Lydialılar tarafından icat edildiğini yazmaktadır. Aynı bölümde yazar, yün dokumaların üretiminde iğ/mil kullanımının Arakhne'nin oğlu Kloster tarafından, keten örgü ve dokuma ağlarının ise bizzat Arakhne tarafından icat edildiğini aktarmaktadır.[120]

Sardis'in mor yün kumaşları, henüz MÖ VII. yüzyılda eser veren Lesboslu Grek şair Sappho'nun şiirlerinde yer bulmuştur.[121] Herodotos, Lydia Kralı Kroisos'un (h. MÖ 560-546), Delphi'deki Apollon Tapınağı'na sunduğu hediyeler arasında mor renk kumaş ve kıyafetleri anmaktadır.[122] Athenaios, MÖ V. yüzyıl sonları ile IV. yüzyıl başlarında eser vermiş ve aynı zamanda Aristophanes'in çağdaşı olan, Atinalı komedya yazarı Platon'dan aktardığı dizelerde, "*lüks kırmızı Sardis halılarından*" söz etmektedir.[123] Eserinin bir başka bölümünde yazar, MÖ IV-III. yüzyıllarda eser vermiş, Kıbrıs doğumlu Klearkhos'tan verdiği alıntılarda, dalkavuk bir

[117] Hom. *Il*. VII. 221.
[118] Strab. XIII. 4. 6. Yazarın bölgedeki sığırların kullanımına ilişkin bir diğer aktarımı, kült faaliyetleriyle ilgilidir. Tralleis ve Nysa kentleri arasında uzanan yol üzerinde bulunan, Pluto ve Kore tapınaklarına ev sahipliği yapan Akharaka (Aydın-Sultanhisar-Salavatlı) kutsal alanıyla ilgili sunduğu bilgiler çerçevesinde Strabon, burada her yıl gerçekleştirilen bir festivalde, alanın eteklerinde yer alan Kharonion'da gerçekleştirilen kült faaliyetlerinde boğaların kullanıldığından söz etmektedir. Strab. XIV. 1. 44.
[119] Ov. *Met*. VI. 1-145.; Verg. *G*. IV. 246.
[120] Plin. *Nat*. VII. 196.
[121] Sapph. III. 56d.; V. 95d., 99d.
[122] Hdt. I. 50. 1.
[123] Plato Com. Frg. 208.; Ath. II. 30.

kralın lüks ve pürüssüz Sardis halılarından söz etmektedir.[124] Ayrıca yazar, yine eserinin bir başka bölümünde, "*Tüm uluslar içerisinde lükse olan düşkünlükleriyle dillere düşen ilk ulus Persler oldu*" sözleriyle başladığı bir pasajda, Pers kralının sarayına gönderilen ve sadece onun ayak basabildiği lüks Sardis halılarına işaret etmektedir.[125] Öte yandan MS II. yüzyılda eser veren Naukratisli (Mısır) Ioulios Polydeukes, Sardis'te dokunmuş *khiton*lardan "*Σαρδιανικὸς χιτών*" bahsetmektedir.[126] Son olarak MS VI. yüzyılda eser veren "*Ioannes Laurentius Lydus*" (Lydialı Ioannes), muhtemelen MÖ VI. yüzyılda eser veren Rodoslu şair Peisandros'a verdiği atıfta, Lydia imalatı altın nakışlı *khiton*lardan (*Λύδοι χρυσοχίτωνες*) söz etmektedir.[127]

Antik literatürün, hakkında kapsamlı bilgiler verdiği Sardis dokuma endüstrisi, kentte 1958 yılından bu yana gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların gün ışığına çıkardığı muazzam miktarda kalıntı üzerinde de yansıma bulmuştur. Bu kalıntılar arasında, kentte MÖ VII. yüzyılın son döneminde inşa edilen "MMS" (*Monumental Mudbrick Structure – Anıtsal Kerpiç Yapı*) sektöründeki bir evin avlusunda ele geçirilen ve en azından üç farklı ölçekte dokuma tezgâhına ait olduğu anlaşılan, toplam 105 adet tezgâhı ağırlığı, Sardis'in, MÖ VI. yüzyıl ortalarına kadar köklenen dokuma endüstrisi için "somut" kanıtlar oluşturmaktadır.[128] Bununla birlikte kentin bir başka sektöründe, Bin Tepe (BT) mezar alanında yer alan ve MÖ VI. yüzyılın erken ila orta yıllarına tarihlendirilen bir tümülüs (BT 63.2) içerisinde, bir koltuğun demirleri arasında sıkıca gerili halde tespit edilmiş olan kumaş kalıntıları, antik kaynakların sıklıkla temas ettiği Lydia dokumalarının üretim biçim ve teknolojilerine dair son derece önemli örneklerdir. Söz konusu örnekler ve daha pek çok arkeolojik kalıntı, genel çerçevede Lydia Krallığı'nın kadim başkenti Sardis bünyesinde yoğunlaşan Lydia dokuma endüstrisini konu edinen, modern döneme ait pek çok çalışmada, tüm detaylarıyla ele alınmıştır.[129]

---

[124] Ath. VI. 67.
[125] Ath. XII. 8.
[126] Poll. *Onom*. VII. 77.
[127] Lydus, *Mag*. III. 64.
[128] Greenewalt jr., C. H. vd. (1990). The Sardis Campaign of 1986. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. **(BASOR)** Supplementary Studies*, 26, s. 150.; Cahill, N. D. (2002). "Lydian Houses, Domestic Assemblages, and Household Size." D. C. Hopkins (Ed.), *Across the Anatolian Plateau. Readings in the Archaeology of Ancient Turkey. Annual of the American Schools of Oriental Research 57 (2000).* Boston: American Schools of Oriental Research. s. 178-179. Ayrıca kent bünyesinde bir MS VI. yüzyıl yapısında (Bronzlar Evi), yün çırpma atölyesi olarak kullanılmış, kükürt kalıntılı havuzlar tespit edilmiştir. Hanfmann, G. M. A. (1959). Excavations at Sardis, 1958. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 154, s. 27. dn. 50.
[129] Öncelikle Sardis'in antik dönemde imal ettiği çeşitli tekstil ürünlerinin antik kaynaklar üzerindeki referansları, C. H. Greenewalt ve L. J. Majewski tarafından 1980 yılında bir araya getirilmiştir. Greenewalt, C. H., Majewski, L. J. (1980). "Lydian Textiles". K. De Vries (Ed.), *From Athens to Gordion: The Papers at a Memorial Symposium for Rodney*. içinde (ss. 133–147). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum. s. 133-147. Sardis ve Lydia dokuma endüstrisinin arkeolojik kalıntıları hakkında daha fazla bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Blümner, H. (1869). *Die Gewerbliche Tätigkeit der Völker des Klassischen Alterthums*. Leipzig: S. Hirzel. s. 35.; Hanfmann, G. M. A. (1983). *Sardis from Prehistoric to Roman Times. Results of the Archaeological Exploration of Sardis*

Epigrafik verilerin ortaya koyduğu üzere, mor renkli kumaş ve kıyafetleriyle MÖ IV. yüzyılda Samos'taki Hera Tapınağı'nın (*Heraion*) envanterinde yer edinen[130] Sardis dokuma endüstrisi, yine arkeolojik verilerin ortaya koyduğu üzere, Bizans döneminde Yahudilerin ve Hristiyanların boyama atölyelerinde üretim gerçekleştirmeyi sürdürmüştür.[131] Aelianus'un[132] sıra dışı bir bilgiyle aktardığı üzere, kilo almaları için balıkla beslenen Lydia koyunları, Sardis ekseninde serpilen bu endüstri için "temel" bir hammadde kaynağı işlevi üstlenmiş olmalıdır.

Öte yandan Sardis'in, geçmişi kadim Lydia Krallığı'na kadar uzanan ve Bizans dönemi boyunca da üretim gerçekleştirmeye devam etmiş olan dokuma endüstrisi, epigrafik kaynaklar çerçevesinde, Roma İmparatorluk döneminde neredeyse büsbütün "suskunluğa" bürünmüştür. Bu çerçevede kent yazıtlarına bir araya getiren corpus çalışmaları[133] ve yanı sıra Küçük Asya'ya temas eden yazıt katalogları üzerine gerçekleştirilen incelemelerde, MS IV. yüzyıla ait bir Hristiyan mezar yazıtı üzerindeki "*καμάρα ὑπηρεσίας* ***εἱματιοπωλῶν***"[134] (kıyafet tüccarlarının çırağının mezarı) ibaresi dışında, kentte hayvansal hammaddeler (deri-yün-kıl) üzerine üretim tesis etmiş herhangi bir meslek yapılanmasına (birlik/lonca) rastlanmamıştır. Kentin ekonomik yapısı içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların izlerinin sürülebildiği tek unsur, macellum yapılarıdır.[135]

Nitekim bu durum, büyükbaş-küçükbaş hayvancılık ekonomisinin, Roma Lydia'sının ekonomik yapısı içerisinde geri plana düştüğü anlamına gelmemektedir. Bilakis Lydia, Roma Küçük Asya'sında hem hayvansal hammadde temelli endüstriyel üretimlerin, hem de kırmızı et ekonomisi temelinde macellum yapılarının en yüksek yoğunluğa ulaştığı bölgedir. Bu durum, aşağıda bölgenin deri[136] ve dokuma[137] endüstrilerine, macellum yapılarına[138] ve zooarkeolojik çalışmalarına[139] ev sahipliği yapmış kentleriyle, tüm detaylarıyla ortaya konulacaktır.

1958-1975. Cambridge: Harvard University Press. s. 11, 78, 105, 165.; Dusinberre, E. R. M. (2003). *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 22-23.; Roosevelt, C. H. (2009). *The Archaeology of Lydia: From Gyges to Alexander*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 70-71.; Benda-Weber, I. (2013). "Textile Production Centres, Products and Merchants in the Roman Province of Asia". M. Gleba, J. Pásztókai-Szeőke (Editörler), *An Offprint of Making Textiles in Pre-Roman and Roman Times: People, Places, Identities. Ancient Textiles Series Vol. 13*. içinde (ss. 171-191). Oxford: Oxbow Books. s. 175-177.

[130] Collitz, H., Bechtel, F. (1905). ***S.G.D.*** III. 2. s. 733, no: 5702.; Ohly, D. (1953). ***A.M.*** LXIII. s. 46-50.

[131] Hanfmann, 1983, **a.g.k.**, 165.; Crawford, J. S. (1990). *Archaeological Exploration of Sardis, Monograph 9. The Byzantine Shops at Sardis.* Cambridge: Harvard University Press. s. 15-17.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 177.

[132] Ael. *NA*. XV. 25.

[133] Littman, E. (1916). ***I.Sardis.*** VI. 1.; Buckler, W. H. (1924). ***I.Sardis.*** VI. 2.; Buckler, W. H., Robinson, D. M. (1932). ***I.Sardis.*** VII. 1.; Petzl, G. (2019). ***I.Sardis.*** VII. 2.

[134] ***I.Sardis.*** VII. 1. s. 138. no: 168.

[135] Bkz. Bölüm 3.4.9.

[136] Thyateira: Bölüm 2.1.4.; Philadelpheia: 2.1.5.; Saittai: 2.1.6.; Aigai: 2.1.7.

[137] Thyateira: Bölüm 2.2.6.; Philadelpheia: 2.2.7.; Saittai: 2.2.8.; Aigai: 2.2.9.; Hypaipa: 2.2.10.

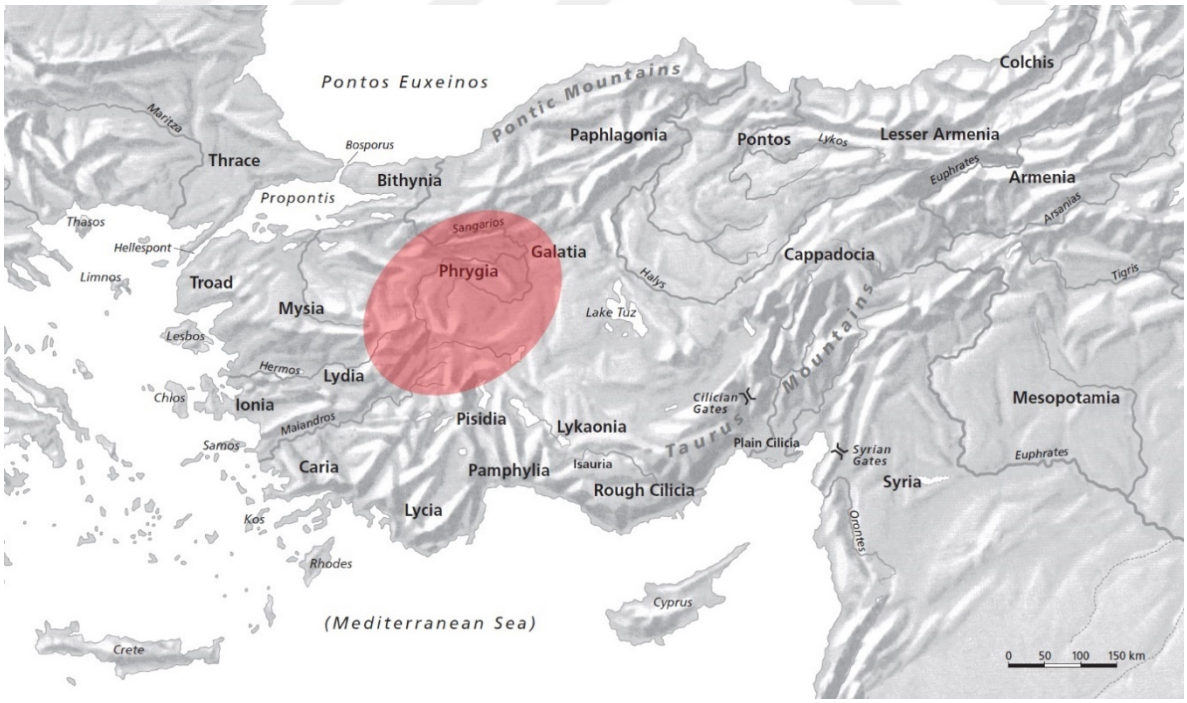
[138] Thyateira: Bölüm 3.4.8.; Sardis: 3.4.9.; Larissa: 3.4.10.; Daldis: 3.4.11.; Aigai: 3.4.12.

[139] Tripolis: Bölüm 4.5.; Thyateira: 4.6.

1.4. Merkez Küçük Asya: Phrygia, Galatia ve Kappadokia Bölgeleri

"*Merkez Küçük Asya Platosu'na giriş, bu platoyu batıdan çevreleyen kireçtaşı dağlarda derin vadiler açmış olan Maiandros, Hermos ve Sangarios (Sakarya) nehirlerinin vadileri boyunca uzanmaktadır. Yalnızca Maiandros rotası kolaydır, fakat diğerleri çok eski zamanlardan beri zor geçiş yolları olagelmiştir. Böylece Phrygia, kendine has özellikler geliştirmeye yetecek bir yalıtılmışlıkla donatılmıştır.*"[140]

T. R. S. Broughton'un, henüz 1938 yılında ortaya koyduğu bu kıymetli tespit, neredeyse 100 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen, geçerliliğini bugün de korumaktadır. Nitekim büyükbaş ve küçükbaş hayvanların Roma Küçük Asya'sı ekonomilerindeki mevcudiyetlerinin izlerini süren bu tez çalışması, kadim Phrygia coğrafyasının "yalıtılmışlıkla" donanmış doğu bölgelerini, bir diğer deyişle "*Phrygia Epiktetos*"u ve antik dünyaya açılmayı başarmış olan batı ve bilhassa da güneybatı bölgelerini, bir diğer deyişle "*Phrygia Pakatiana*"yı kapsamı çerçevesinde, detaylarıyla ele alacak, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar üzerine tesis edilmiş ekonomik modellerin, bir bölgenin kendi içerisinde ne denli büyük farklar yaratabileceğine dair "kapsamlı" ve "bütüncül" bir bakış açısı oluşturacaktır. Genel çerçevede Merkez Küçük Asya platosunun batı kısmında uzanan Phrygia, güneybatısında Lydia, batısında Mysia, kuzeyinde Bithynia, doğusunda Galatia ve güneyinde Pisidia ile komşudur. (Bkz. Harita 1.4.1.)

Harita 1.4.1. Phrygia Bölgesi.

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 8. Map 1a.

[140] Broughton, 1938, **a.g.k.**, 600.

Bölgenin, sığırların sağladığı kas gücü üzerine tesis edildiği bilinen tahıl üretimine ilişkin önemli antik kayıtlar mevcuttur. Bu çerçevede MS II-III. yüzyıllarda yaşam sürmüş olan Pergamonlu ünlü hekim Klaudios Galenos, yiyeceklerin özellikleri üzerine kaleme aldığı "*De alimentorum facultatibus*"ta, Phrygia Epiktetos'un önemli yerleşimlerinden birisi olarak kabul edilen Dorylaeum'da[141] (Eskişehir-Şarhöyük) ve çevresindeki şehirlerde üretilen "*zeopyros*" (*ζεόπυρος*) isimli kılçıksız buğdaydan söz etmektedir.[142] Kentin tahıl üretimindeki gelişkinliği, MÖ I. yüzyılda eser veren Sicilyalı Diodoros'un, Hellenistik dönemde Küçük Asya'ya cereyan eden *diadokh* savaşlarına ilişkin anlatılarında da yer bulmuştur.[143]

Öte yandan Phrygia bölgesi, kırsal kesimlerin sosyo-ekonomik yapısı için "temel" bir kaynak olarak kabul edilen adak stelleri açısından, Küçük Asya'nın en fazla kalıntı sunan coğrafyasıdır. Bu çerçevede, T. Drew-Bear, C. M. Thomas ve M. Yıldızturan tarafından, 1999 yılında hazırlanan bir çalışma, Ankara, Kütahya, İstanbul ve Afyon'daki müze envanterlerinde bulunan çok sayıda Phrygia adak yazıtını bir araya getirmiştir.[144] Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilçesine bağlı bir köy olan, antik dönemde ise önemli bir kutsal alan olduğu anlaşılan Kurudere ile Yukarı Tembris (Porsuk) Vadisi'ne ait olan bu yazıtlar, MS II. yüzyıl ortaları ile III. yüzyıl ortaları arasına tarihlenmektedir.[145] En başta "*Alsenos*" olmak üzere, "*Ampeleites/Anpeleites*", "*Anpelikos*", "*Olympios*", "*Orokhoreites*", "*Petarenos*" ve "*Thallos*" epitetlerini taşıyan Tanrı Zeus'a adanan bu steller, Phrygia'nın kırsal sosyo-ekonomisine ilişkin oldukça kıymetli veriler sunmaktadır.[146] (Bkz. Görsel 1.4.1.)

---

[141] Dorylaeum antik kenti bünyesinde ele geçirilen büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait faunal kalıntılar, Z. Satar tarafından hazırlanan yüksek lisans ve doktora çalışmalarında kapsamlı bir şekilde incelenmiş, bu hayvanların, kentin Hitit döneminden Bizans-İslam dönemine uzanan tarihçesi boyunca önemli bir ekonomik alt başlık teşkil ettiğini zooarkeolojik bir perspektiften ortaya koymuştur. Satar, Z. (2004). *Eşkişehir İli Şarhöyük Kazasından Ele Geçen Hayvan Kemiklerinin Zooarkeolojik Açıdan İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.; Satar, Z. (2012). *Şarhöyük Sığırlarının Zooarkeolojik Analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

[142] Gal. *De al*. *fac*. I. 13. 515.

[143] Diod. Sic. XX. 108. 6-7.

[144] Drew-Bear, T., Thomas, C. M., Yıldızturan M. (1999). ***PVS***.

[145] ***PVS***. s. 31.

[146] ***PVS***. s. 371-373. Kendisine adanmış çok sayıda adak steliyle, Phrygia'nın kırsal yaşantısında ön plana çıkan bir diğer tanrı "*Zeus Bronton*"dur. En yoğun tapınım gördüğü bölge, bugünkü Eskişehir yöresidir ki kültünün ana merkezlerinin bulunduğu Dorylaeum ve Nakoleia (Eskişehir-Seyitgazi) antik yerleşimleri, günümüzde Eskişehir sınırları içerisinde yer almaktadır. Phrygialı çiftçiler tarafından dikilmiş çok sayıda adak stelinde, sığır sürülerinin selameti ve ekinlerin bereketi için sıklıkla başvurulan bir tanrı olan Zeus Bronton ve onun Phrygia kırsalının ekonomik yapısı içerisindeki önemi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Akyürek, N. E. (1996). *Zeus Bronton die Bildliche Repräsentation des Groben Bauerngottes Phrygiens*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Münster: Westfälische Wilhelms-Universität Münster.; Akyürek Şahin, N. E. (2001). Büyük Çiftçi Tanrısı Zeus Bronton. Arkeolojik ve Epigrafik Belgelerle Phrygia'da Bir Zeus Kültü. *Olba*, 4, s. 163-182.; Akyürek Şahin, N. E. (2002). *Phrygia'da Çiftçi Tanrısı: "Dii Brontonti Eukhen"*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.; Akyürek Şahin, N. E. (2005). Yazıdere (Seyitgazi) Zeus Kutsal Alanı ve Seyitgazi Müzesi'ndeki Adaklar. Bir Ön Rapor. *Arkeoloji ve Sanat*, 120, s. 51-60.; Akyürek Şahin, N. E. (2006). Phrygia'dan Yeni Zeus Bronton Adakları. *Arkeoloji ve Sanat*, 122, s. 89-124.

Görsel 1.4.1. Phrygia adak stelleri üzerinde büyükbaş sürüleri.

Kaynak: ***PVS***. Sol-üst: no: 581. Sağ-üst: no: 593. Sol-orta: no: 389. Sağ-orta: no: 580. Alt: no: 508.

Bu adak stelleri, tıpkı diğer pek çok örnekleri gibi, Phrygialı çiftçilerin Zeus'a adak ve dualarını içeren yazıtlar taşımaktadır. (Sol-üst: "*Glaukos oğlu Dionysios, mülklerinin selameti için (bu adağı) Zeus Anpeleites'e adadı.*",[147] Sağ-üst: "*Passitenoi köyünden Aurelius Timon, (bu adağı) Zeus Anpeleites'e adadı.*",[148] Sol-orta: "*Passitenoi köyünden Abaskantos oğlu Asklepas, mülklerinin selameti için (bu adağı) Zeus'a adadı.*",[149] Sağ-orta: "*Onesimos ve Thalos, mülklerinin selameti için (bu adağı) Zeus Anpeleites'e adadı.*",[150] Alt: "Aragokome'den Ammias'ın oğlu Artemas, *(bu adağı) Zeus Anpeleites'e adadı.*"[151]) Öte yandan steller üzerine işlenmiş olan tasvirler, bölgedeki hayvan yetiştiriciliğine ve yanı sıra sığırların tarımsal üretim çerçevesindeki kullanımlarına ilişkin önemli detaylar vermektedir. Öncelikle sabana koşulmuş sığırlar, bu hayvanların tarımsal üretim bünyesinde, bir iş gücü fonksiyonuyla kullanımına kanıt oluşturmaktadır. Bununla birlikte steller üzerindeki sığır sürüleri içerisinde görülen bariz boyut farklılıkları, yavru sığırların (buzağı) varlığını ortaya koymaktadır ki bazı örneklerde bunlar, annelerinden süt emerken tasvir edilmiştir. Tüm bunlar, bölgenin "izole" ekonomik yaşamında sığır sürülerinin "devamlılığını", dolayısıyla da bu sürülerin ekonomik yapı içerisinde edindiği "temel" konumu gözler önüne sermektedir.

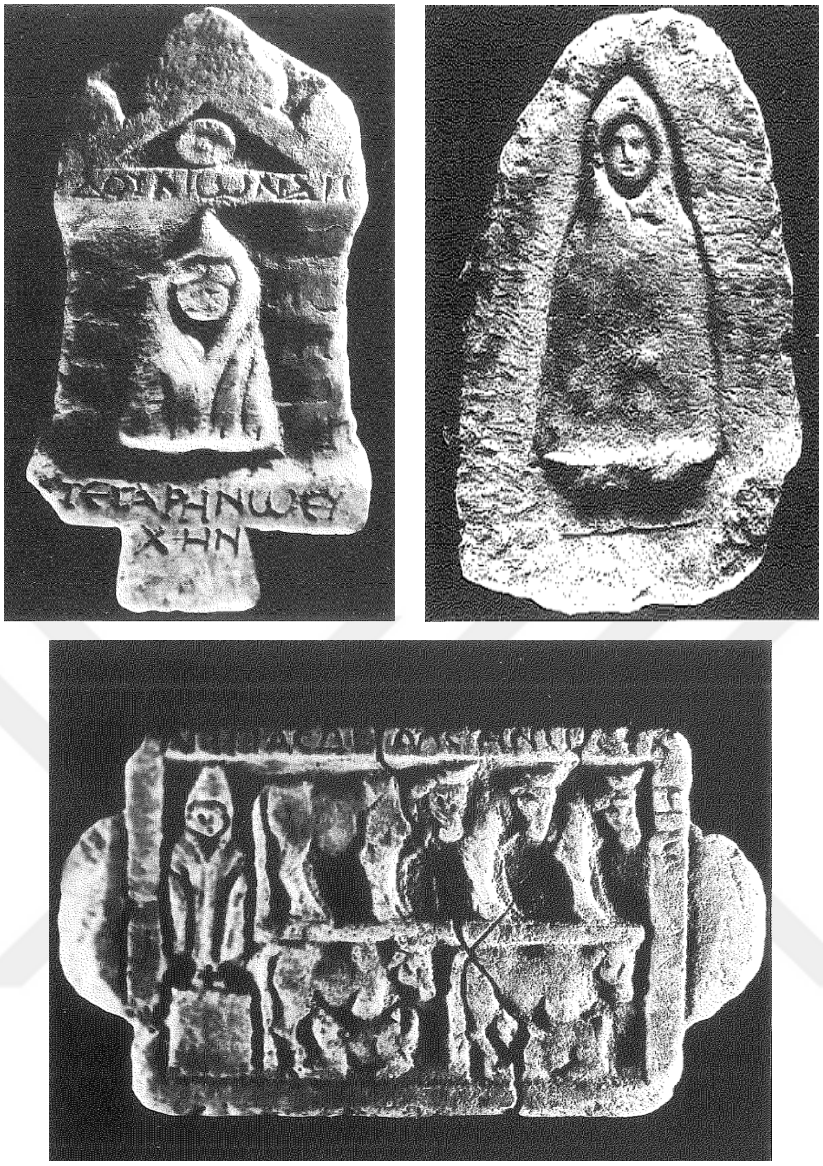
Üstelik Phrygia'nın adak stelleri, yalnızca bu sürülerin tasvirlerinden öte, bu sürülerin yetiştirilmesiyle uğraşan çobanların tasvirlerine de yer vermektedir. Aynı şekilde Zeus'un farklı epitetlerine adanmış çok sayıda adak steli, yalnızca bu sürüleri güden insanların varlığına kanıt oluşturmakla kalmamakta, daha da önemlisi Roma Phrygia'sının kırsal kesiminde benimsenen giyim-kuşam örüntüsüne dair kıymetli betimlemeler sağlamaktadır. (Bkz. Görsel 1.4.2.; 1.4.3.) Koyun yünlerinden ve keçi kıllarından imal edilen kumaş ve kıyafetlerin, henüz Herodotos'un eserinde yer bulacak kadar köklü bir geçmişe sahip olduğu göz önüne alındığında, bu tasvirler, Phrygia'nın yüzyıllar boyunca imal ettiği, aslına bakılırsa bugün dahi kullanım gören yün-kıl bazlı kıyafetlerinin, MS II-III. yüzyıllara ait "somut" kanıtlarını sunmaktadır. Ayrıca bu steller, çobanların ötesinde, Phrygia kırsalının ailelerini, kadın ve çocuklarını da resmetmektedir. Bu noktada insanların, yerel tanrıları için armağan ettikleri adaklarda en iyi ya da yegâne kıyafet takımlarıyla yer bulmuş olmaları oldukça muhtemeldir ki bölgenin "mütevazı" ekonomik yapısı doğrultusunda bu insanların, gerekli olduklarında giydikleri ve son kerteye kadar kullandıkları, yalnızca birkaç kıyafete sahip olduklarını kabul etmek de pekâlâ makul görünmektedir.[152]

[147] ***PVS***. s. 356. no: 581.
[148] ***PVS***. s. 362. no: 593.
[149] ***PVS***. s. 254. no: 389.
[150] ***PVS***. s. 355. no: 580.
[151] ***PVS***. s. 318. no: 508.
[152] Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. ***PVS***. s. 377-378.

Görsel 1.4.2. Phrygia adak stelleri üzerinde giyim-kuşam betimleri.

Kaynak: ***PVS.*** Sol-üst: no:577. Sağ-üst: 609. Sol-orta: 284. Sağ-orta: 281. Sol-alt: 164. Sağ-alt: 165.

Görsel 1.4.3. Phrygia adak stelleri üzerinde çoban kıyafetleri.
Kaynak: ***PVS.*** Sol-üst: no: 70. Sağ-üst: no: 109. Alt: no: 312.

Öte yandan Phrygia Epiktetos'ta ele geçirilen pek çok epigrafik bulgu, bu adak stelleri üzerindeki kıyafetleri imal eden dokumacılık faaliyetlerinin izlerini gün ışığına çıkarmaktadır. Burada bir "endüstri" kavramı yerine "dokumacılık faaliyetleri" ifadesi ise muhtemelen kasıtlı olarak kullanılmaktadır. Nitekim kırsal Phrygia'nın dokumacılık faaliyetleri, dış pazara ithalat yapan, gelişkin bir endüstriden ziyade, iç pazara üretim gerçekleştiren ve çoğunlukla da "ev içi üretim" modeli üzerine tesis edilmiş, "*yerel*" ve "*mütevazı*" bir profil ortaya koymaktadır. Bu çerçevede bölgenin Dorylaeum ve Aizanoi (Kütahya-Çavdarhisar) yerleşimlerine ait epigrafik buluntular, yukarıda ele alınan adak stelleri üzerinde çeşitli tasvirlerde yer bulmuş büyükbaş hayvancılık ekonomisinin yanı sıra, bölgenin küçükbaş hayvancılık ekonomisine ilişkin de kıymetli bilgiler sağlamaktadır. Öncelikle Dorylaeum'a ait mezar yazıtları üzerinde karşımıza

çıkan koç[153] ve kuzu[154] betimleri, küçükbaşların kırsal ekonomi ve gündelik yaşam içerisindeki varlığına ışık tutmaktadır. Öte yandan Dorylaeum'a ait adak stelleri, koyun yünlerinin ve keçi kıllarının dokumacılık bünyesindeki kullanımına işaret eden kirmen,[155] eğirme çubukları[156] ve dokuma tezgâhları[157] tasvirleriyle bölgenin dokumacılık faaliyetlerine ışık tutmaktadır. Söz konusu dokuma ekipmanlarına ait tasvirler, Aizanoi'a ait mezar stelleri üzerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede steller üzerine işlenmiş olan yün,[158] kirmen[159] ve eğirme çubukları[160] Phrygia'nın bu yerleşiminde de küçükbaş hayvancılık ekonomisinin faaliyetlerine "doğrudan" kanıt oluşturmaktadır. Aynı durum, Phrygia kırsalına ait mezar ve adak stelleri üzerinde sıkça karşılaşılan ve üretimi noktasında büyükbaş-küçükbaş hayvan derilerinin hammadde teşkil ettiği bilinen sandaletler[161] için de geçerlidir. Phrygia kırsalında ele geçirilmiş tüm bu epigrafik tasvirler, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Broughton'un ifade ettiği biçimiyle "*kendine has özellikler geliştirmeye yetecek bir yalıtılmışlıkla donatılmış*" olan bölgenin "mütevazı" nitelikteki ekonomik yapısı içerisinde, hem geçim, hem besin, hem de kıyafet ekonomisi için son derece "merkezi" bir yer edindiğini mutlak surette koymaktadır.[162]

Dahası bu tasvirlerin ötesinde Phrygia Epiktetos'un adak yazıtları, "doğrudan" hayvan sürülerinin selameti için kaydedilmiş ifadeleri içermektedir. Hepsinden önce Dorylaeum'da, Sangarios Poseidonu'na adanan ve Ayvacık Mahallesi bünyesinde (*Eskişehir-Odunpazarı*) ele geçirilen bir adak yazıtında, Teimaios isimli bir çiftçi, sığırları için adakta bulunmaktadır.[163]

---

[153] Cox, C. W. M., Cameron, A. (1937). ***MAMA.*** V. no: 7.
[154] ***MAMA.*** V. no: 59.
[155] ***MAMA.*** V. no: 19, 41, 42, 70, 71, 72, 73, 81, 94, 143.; Waelkens, M. (1986). ***K.Türs.*** no: 286, 287, 288, 327, 328, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 345, 346, 347, 348.
[156] ***MAMA***. V. no: 19, 41, 44, 70, 71, 72, 73, 81, 94, 143.; ***K.Türs.*** no: 286, 287, 288, 327, 328, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 345, 346, 347, 348.
[157] ***MAMA***. V. no: 40.; ***K.Türs.*** no: 338.
[158] Levick, B., Mitchell, S. (1988). ***MAMA***. IX. no: 198, 208, 274, 304, 320, 388, 426, 449, 516.
[159] ***MAMA.*** IX. no: 110, 313, 320, 405, 406.
[160] ***MAMA.*** IX. no: 110, 313, 406.
[161] ***MAMA.*** IX. no: 19, 30, 42, 43, 44, 70, 71, 72, 73, 100, 143: ***K.Türs.*** no: 328, 330, 332, 333, 335, 336, 337, 341, 342, 345, 347, 348, 349.
[162] Phrygia Epiktetos'un Roma İmparatorluk dönemi boyunca tesis ettiği sosyo-ekonomik yapı, Prof. Dr. E. İznik tarafından, 2006 yılında tamamlanan doktora tez çalışmasında, tüm detaylarıyla ele alınmıştır. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. İznik, E. (2006). *Roma İmparatorluğu Döneminde Frigya Epiktetos Merkezlerinde (Dorylaeum, Nacolea, Midaeum, Cotiaeum, Aezani) Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Phrygia adak ve mezar stellerinin, bölgenin kırsal sosyo-ekonomik yapısına ilişkin sunduğu bilgilere ve ifade ettikleri öneme ilişkin ayrıca bkz. Waelkens, M. (1977). Phrygian Votive and Tombstones as Source of the Social and Economic Life in Roman Antiquity. *Ancient Society*, 8, s. 277-315.; Schuler, C. (2012). "Inscriptions and Identities of Rural Population Groups in Roman Asia Minor". J. Davies, J. Wilkes (Editörler), *Epigraphy and the Historical Sciences*. içinde (ss. 63-100). Oxford: Oxford University Press. s. 63-100. Phrygia kırsalının sosyo-ekonomik yapısına ilişkin kapsamlı bilgi için ayrıca bkz. Haspels, C. H. E. (1971). *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments, Vol I*. Princeton: Princeton University Press. Ayrıca bkz. Ricl, M. (2003). ***EA.*** XXXV. s. 77-101.
[163] Frei, P. (1981). Epigrafisch-Topografische Forschungen im Raum von Eskisehir. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 44, s. 75-76. no: 2.

Karapazar Mahallesi'nde (*Eskişehir-Odunpazarı*) bir *bomos* üzerinde tespit edilen bir başka yazıt, "*Asklepios oğlu Aleksandros, sığırları için...*" ifadelerini kayıt altına almaktadır.[164] Kırka Mahallesi'nde, (*Eskişehir-Seyitgazi*) mermer bir adak steli üzerinde ele geçirilen bir diğer yazıt, Arkhestratos oğlu birinci rahip Hermis'in, köyün sığırları için Zeus Bronton'a yaptığı adağı kaydetmektedir.[165] Phrygia Epiktetos'un bir diğer önemli merkezi Nakoleia'da ele geçirilen bir adak yazıtı üzerinde çiftçi köle Agathon, Gaius Cornelius Longinus'un tüm evinin selameti ve sığırları için Zeus Bronton'a adak adamaktadır.[166] Kuyucak Mahallesi (*Eskişehir-Odunpazarı*) bünyesinde ele geçirilen bir diğer Nakoleia yazıtında, Zeuksis oğlu Iason, kendi öküzleri ve köyü için Zeus, Herakles ve Papias'a adak adamıştır.[167] Burada ele geçirilen bir başka yazıtta, Aristokrates oğlu Philomelos, öküzleri ve bütün ailesi için Zeus Basilikos'a adak sunmuştur.[168] Bir diğer Nakoleia yazıtında Manes oğlu Gaios, öküzleri ve bütün aile fertlerinin selameti için Hypsistos'a adak sunmuştur.[169] Yine Nakoleia'ya ait bir başka yazıtta, Skalatenoilular, Meter Kubele'ye öküzleri için adak adamışlardır.[170] Süpüören Mahallesi'nde (*Eskişehir-Odunpazarı*) tespit edilmiş iki Nakoleia yazıtında, Epinekos oğlu Apollon, öküzleri için Zeus Bronton'a adakta bulunmaktadır.[171]

Tüm bu epigrafik verilerin sunduğu detaylı bilgilere paralel bir biçimde antik kaynaklar, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Phrygia bölgesinin ekonomik yapısında kapladığı alana ve ifade ettiği öneme ilişkin son derece kapsamlı bilgiler vermekte, bu doğrultuda bölgeyi, Roma Küçük Asya'sının tüm coğrafyaları içerisinde "belirgin" bir konuma getirmektedir. Öncelikle Phrygia halklarının koyun yetiştiriciliğindeki ünü, henüz Yunan tragedyasının kurucusu olarak kabul edilen Aiskhylos'un (MÖ 525-456) oyunlarında[172] ve Herodotos'un tarih eserinde yer bulmuş, Phrygler bu eserde koyun açısından zengin anlamında "*πολυπροβατώτατοί*" ismiyle anılmıştır.[173] Aristoteles, (MÖ 384-322) Phrygia'nın meşhur peynirlerinden söz etmektedir.[174] Buna paralel bir biçimde Athenaios, MÖ IV. yüzyılda yaşamış olan Tarentumlu Hegesippus'un yemek tariflerine verdiği atıflarda, Phrygia peynirlerinden bahsetmektedir.[175]

---

[164] ***MAMA.*** V. no: 120.
[165] ***MAMA.*** V. no: 170.
[166] Haspels, 1971, **a.g.k.**, no: 135.
[167] ***MAMA.*** V. no: 182.
[168] ***MAMA.*** V. no: Ek 8.
[169] ***MAMA.*** V. no: 212.
[170] ***MAMA.*** V. no: 213.
[171] ***MAMA.*** V. no: 152, 153.
[172] Aesch. *Supp*. 547.
[173] Hdt. V. 49. 5.
[174] Arist. *Hist. an*. III. 522a.
[175] Ath. XII. 12.

Aelianus, Phrygia'da sabana koşulmuş bir öküzü öldürmenin cezasının, ölüm olduğunu kaydetmektedir[176] ki bu kayıt, geçim ekonomisi neredeyse tamamıyla tarım ve hayvancılığa dayanan Phrygia kırsalında, öküzlerin ne denli önemsenen bir kaynak olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan tıpkı Strabon gibi, bir Küçük Asya yerlisi olan Dion Chrysostomos, (MS 40-115) büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Roma Phrygia'sının ekonomik yapısındaki önemine ilişkin son derece kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Aslen Prusalı olan yazar, ünlü eseri "Söylevler"in (*Λόγοι*) otuz beşincisini Phrygia'da, Maiandros Nehri'nin kaynağı yakınında yer alan, Roma öncesinde "Kelainai", Roma döneminde ise "Apameia Kibotos" (*Afyonkarahisar-Dinar*) ismini taşıyan kentte vermiştir. Nitekim bu söylev, kentin ekonomik yapısındaki hayvan mevcudiyetinin farklı açılarına dair, birbirinden kıymetli veriler sunmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle kentin, Phrygia'nın kalbinde, doğu ile batı arasındaki ana yol üzerinde bulunduğunu belirten[177] yazar, bu kentin yurttaşlarının benzersiz güzellikte çayırların ve dağların arasında yaşadıklarını, sayısız türde ürün yetiştirebildikleri bereketli topraklara ve bu topraklar üzerinde yetiştirdikleri sığır ve koyun sürülerine sahip olduklarını belirtmektedir. Bununla birlikte kentin Phrygia, Lydia ve Karia bölgelerinin ortasında, "güçlü bir kale" görünümünde bulunduğunu söyleyen yazar, buranın, etrafında yaşayan Kappadokialılar, Pamphylialılar ve Pisidialılar için bir pazar yeri (*emporion*) ve buluşma noktası teşkil ettiğini aktarmaktadır. Kentteki sığırların, tarımsal üretimin yanı sıra yük taşımacılığında da yoğun bir şekilde kullanıldığına işaret eden yazar, diğer bir yandan (doğrudan kentte imal edildiğine dair bir şey söylememekle birlikte) keçi kılından imal edilen kışlık kabanlardan söz etmektedir. Ayrıca kentin koyun sürülerine de değinen yazar, bu sürülerin en yoğun halde bulunduğu bölgelerin, hayvanların sağladığı gübre sayesinde tarımsal üretimin en bol olduğu bölgeler olduğunu, Apameia'daki çiftlik sahiplerinin, koyun sürülerini kendi arazilerinde otlatmaları için çobanlara ısrar ettiğini kaydetmektedir.[178]

Dion Chrysostomos'un Apameia Kibotos'a ilişkin aktardığı bu bilgiler, ondan yarım yüzyıl kadar önce Geographika'yı kaleme alan, bir başka Küçük Asyalı yazar, Strabon (MÖ 64-MS 24) tarafından da zikredilmiştir. Marsyas Nehri'nin (Maiandros'un bir kolu) kıyılarında kurulu olan Apameia'nın, (Küçük) Asia'nın büyük bir *emporion*u olduğunu ifade eden yazar, buranın yalnızca, İtalyan Yarımadası ve Yunan coğrafyasıyla gerçekleştirilen dış ticaretin en önemli gümrük merkezi olan Ephesos'un gölgesinde kalacağını aktarmaktadır.[179] Öte yandan

[176] Ael. *NA*. XII. 34.; Bu bilgi, Columella tarafından da verilmekte, nitekim yazar herhangi bir coğrafya ismi sunmamaktadır. Columella, *Rust*. VI. Pref. 6.; Benzer bir şekilde Plinius, geçmişte Romalı bir çiftçinin, öküzünü öldürdüğü için yargılandığından ve sonucunda sürgün edildiğinden söz etmektedir. Plin. *Nat*. VIII. 180.
[177] Bu durum, Broughton'un Phrygia tasviriyle büsbütün örtüşmektedir. Bkz. dn. 141.
[178] Dio Chrys. *Or*. XXXV. 12-17.
[179] Strab. XII. 8. 15.

Strabon, Phrygia'nın güneybatısına, bir diğer deyişle Phrygia Pakatiana'ya ilişkin sunduğu son derece kıymetli bilgilerle, bölgenin doğu Phrygia kırsalıyla taban tabana zıt bir şekilde ortaya koyduğu "endüstriyel" kimliğine, daha da önemlisi küçükbaş hayvanların bu endüstriyel kimlik içerisinde elde ettiği merkezi konuma büyük bir ışık tutmaktadır. Bu çerçevede yazar, Lykos Irmağı'nın (Çürüksu) güney kıyısında yer alan ve "*Laodikeia ad Lykum*" ismiyle ifade ettiği Laodikeia (*Denizli-Eskihisar*) antik kenti bünyesinde tesis edilmiş, "gelişkin" yün endüstrisine dair kıymetli bilgiler vermektedir. Kent çevresindeki kırsal arazilerde, yalnızca meşhur Miletos yünlerini dahi gölgede bırakan yumuşaklıkta yünlere sahip olmalarından ziyade, kuzgun siyahı renkleriyle de mükemmel olan koyun sürülerinin yetiştirildiğini yazan Strabon, Laodikeialıların ve komşuları Kolossaililerin (*Denizli-Honaz*) bu kuzgun siyahı koyunlardan büyük gelirler elde ettiklerini kaydetmektedir.[180] Lykos Vadisi'nin bir diğer önemli kenti Hierapolis'in (*Denizli-Pamukkale*) su kaynakları hakkında verdiği bilgilerde Strabon, kentteki suların koyun yünlerini boyamak için son derece elverişli olduğunu belirtmekte, dolayısıyla da burada tesis edilmiş bir yün endüstrisine işaret etmektedir.[181]

Lykos Vadisi'nin yün endüstrisi, Roma döneminde eser veren farklı antik yazarların da dikkatini çekmiştir. Plinius, palto ve pelerin üretimi için son derece elverişli olan Laodikeia yünlerinin Küçük Asya'da sahip olduğu popülariteden bahsetmekte,[182] İmparator Tiberius (h. MS 14-37) iktidarında eser vermiş olan Fenestella'dan (MÖ 52-MS 19) yaptığı aktarımda, Phrygia yününden üretilen pürüzsüz yüzeyli *toga*ların Augustus iktidarının son dönemlerinden itibaren Roma'da kullanılmaya başladığını aktarmaktadır.[183] İğnelerle nakış yapma yönteminin geçmişte Phrygialılar tarafından bulunduğunu, bu nedenle nakışlı elbiselerin Roma'da "Phrygia elbisesi" (*Phrygionia*) adıyla anıldığını belirten yazar, elbiselere altın nakış işleme kültürünün, Küçük Asya'da Pergamon Kralı Attalos tarafından icat edildiğini ve Attalik elbiselerin (*vestes Attalicae*) adını bu kraldan aldığını kaydetmektedir.[184]

Öte yandan antik literatür, Roma Phrygia'sının ekonomik yapısı içerisinde, doğrudan keçilerin kapladığı alana ilişkin de önemli bilgiler vermektedir. Öncelikle Roma uygarlığının tarım üzerine kaleme alınmış en kapsamlı ve en önemli eserlerinden birisi olan "*De Re Rustica*"

[180] Strab. XII. 8. 16. Plinius, "*Colossinus*"u yün rengi olarak anmakta, Kolossai'nin yün boyama endüstrisine işaret etmektedir. Plin. *Nat*. XXI. 51. Ayrıca Laodikeialıların kuzgun siyahı koyun yünlerinden kazandığı zenginlikler, Yeni Ahit'in Aziz Ioannes tarafından kaleme alınan son kitabı, Apokalypsis'te (*ἀποκάλυψις*) dahi yer bulmuş ve şiddetle eleştirilmiştir. Bible. *Apoc*. III. 14-22.
[181] Strab. XIII. 4. 14.
[182] Plin. *Nat*. VIII. 190.
[183] Plin. *Nat*. VIII. 195.
[184] Plin. *Nat*. VIII. 196.; XXXIII. 63. Bu bilgi, Roma döneminde eser veren farklı yazarlar tarafından da doğrulanmaktadır. Plaut. *Men*. 426.; Cic. *Verr*. II. 4. 27.; *Verg*. *Aen.* III. 484.; Isid. *Etym*. XIX. 22. 22.

(ya da *Res Rusticae* - Tarım Üzerine) adlı yapıtında Marcus Terentius Varro, (MÖ 116-27) Phrygia'nın büyük bir bölümünde keçilerin, uzun kıllarından dolayı kırkıldığından söz etmekte ve dolayısıyla keçi kıllarının Phrygia'daki dokuma endüstrileri için sağladığı hammaddeye dair önemli bir ipucu oluşturmaktadır.[185] Öte yandan Roma Cumhuriyeti'nin Geç döneminde ön plana çıkan ve bir dönem (MÖ 50-51) Kilikia valiliğini de icra eden Romalı devlet adamı, yazar ve hatip Marcus Tullius Cicero, (MÖ 106-43) Gaius Verres'in yolsuzluklarına karşı yaptığı konuşmasında, Verres'in Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Phrygia bölgelerinden zorla topladığı mallar içerisinde postlardan ve keçi kılından yapılmış kumaşlardan söz etmektedir.[186]

Antil literatürün sunduğu tüm bu bilgiler, Phrygia bölgesinin, "kendine has" karakteri içerisinde tesis ettiği ekonomik yapıda, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ne denli önemli bir paydayı ifade ettiğini gözler önüne sermektedir. Üstelik bu tablo, bölgede gün ışığına çıkarılmış muazzam miktarda epigrafik malzemeyle de desteklenmektedir. Bu doğrultuda Phrygia, Roma Küçük Asya'sında büyükbaş-küçükbaş hayvanların ekonomik yaşamdaki ayak izlerinin en net şekilde sürülebildiği bölgeler arasında, hatta bu bölgelerin başında yer almaktadır.[187] Nitekim bölgenin antik ve epigrafik literatürü, birbirinden tamamıyla farklı iki Phrygia profiline işaret etmektedir. Küçük Asya'nın geri kalanından "izole" yapıdaki doğu Phrygia'dan farklı şekilde, batı ve bilhassa güneybatı Phrygia, Lykos Vadisi'nde tesis ettiği dokuma endüstrileriyle, adeta Akdeniz havzasına açılan bir kapı vasfı üstlenmiş, "ithalatçı" bir profil ortaya koymuştur.

Bu çerçevede aşağıda, Apameia Kibotos'un tesis ettiği deri endüstrisi[188] ile Akmonia, Hierapolis ve Laodikeia'nın tesis ettiği dokuma endüstrileri[189] çerçevesinde bölgenin hayvansal hammadde temelli endüstriyel üretim ekonomileri, Akmonia, Apameia Kibotos, Appia ve Aizanoi antik kentleri çerçevesinde kırmızı et ekonomileri[190] ve Laodikeia zooarkeolojisi[191] çerçevesinde besin ekonomisi ile beslenme alışkanlıkları detaylarıyla ele alınacak, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Phrygia'nın ekonomik yapısı içerisinde kapladığı alana ışık tutulacaktır.

---

[185] Varro, *Rust*. II. 11. 12. Bununla birlikte Varro, Res Rusticae'de keçi postlarına ilişkin sunduğu genel bilgilerde, keçi kıllarının, denizcilik endüstrisinde, savaş makinalarında, zanaat aletlerinde ve bazı barbar kabilelerinin (Gaetulialılar ve Sardinialılar) kıyafet üretiminde kullanıldığını kaydetmektedir. Varro, *Rust*. II. 11. 11. Ayrıca yazar, kendi yaşadığı dönemde vahşi hayvanlara ev sahipliği yapan coğrafyaları sıralarken Phrygia'dan söz etmekte, burada sayısız yaban koyunu sürülerinin yaşadığından bahsetmektedir. Varro, *Rust*. II. 1. 5.

[186] Cic. *Verr*. II. 1. 95.

[187] Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yanı sıra Phrygia'nın, Geç İmparatorluk döneminde çok sayıda at çiftliğine de ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Ramsay, W. M. (1887). The Cities and Bishoprics of Phrygia. Part II. *The Journal of Hellenic Studies*, 8, s. 492-493.; Ramsay, W. M. (1918). The Utilisation of Old Epigraphic Copies. *The Journal of Hellenic Studies*, 38, s. 135-136.

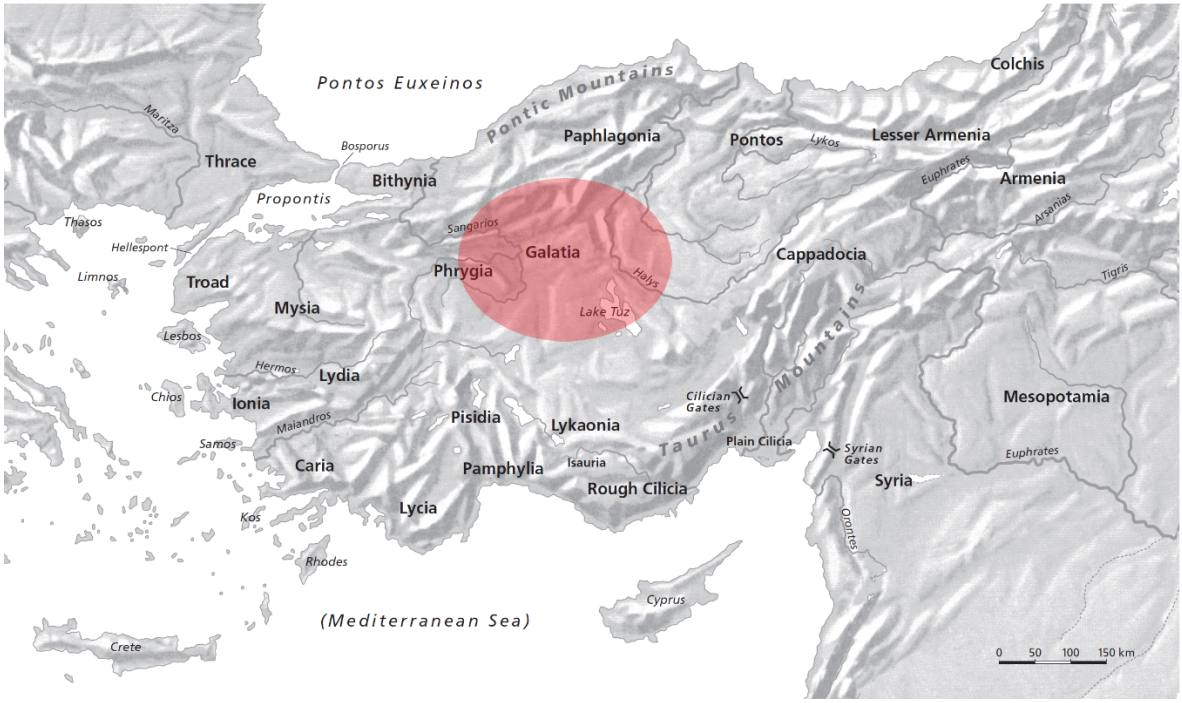
[188] Bölüm 2.1.8.

[189] Akmonia: Bölüm 2.2.11.; Hierapolis: Bölüm 2.2.12.; Laodikeia: Bölüm 2.2.13.

[190] Akmonia: Bölüm 3.4.13.; Apameia Kibotos: Bölüm 3.4.14.; Appia: Bölüm 3.4.15.; Aizanoi: Bölüm 3.4.16.

[191] Bölüm 4.7.

İsmini, MÖ III. yüzyılda Küçük Asya'ya gelerek, bir süre yağma ve talan faaliyetlerinin ardından topraklarına yerleşen Galatlardan[192] alan Galatia bölgesi, batısında Phrygia, kuzeyinde Paphlagonia, doğusunda Kappadokia ve güneyinde Lykaonia ile komşu durumundadır.[193] (Bkz. Harita 1.4.2.) Phrygia'nın ardından, Merkez Küçük Asya Platosu'nun bir diğer paydaşı olan bölgeye ilişkin antik ve epigrafik kaynaklar, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların burada da son derece önemli bir ekonomik alt başlık teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.

Harita 1.4.2. Galatia bölgesi.

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 8. Map 1a.

Öncelikle epigrafik kaynaklar, bölgenin toplumsal dokusunun büyük çoğunluğunu ifade eden kırsal kesimlerinde büyükbaş-küçükbaş hayvanların, tıpkı Doğu Phrygia'da olduğu gibi, hem gündelik yaşamın, hem de "mütevazı" nitelikteki ekonomik yapının temel yapı taşlarından birisi olduğunu mutlak surette ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Kuzey Galatia'da ve Ancyra territoriumunda tespit edilmiş, Roma İmparatorluk dönemine tarihlendirilen çok sayıda adak ve

[192] Galatlara ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Özman, R. (1999). *Eski Anadolu tarihinde Galatlar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Malatya: T. C. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.; Kaya, M. A. (2000). *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.; Darbyshire, G. Mitchell, S., Vardar, L. (2000). The Galatian Settlement in Asia Minor. *Anatolian Studies*, 50, s. 75-97.; Arslan, M. (2000). *Antikçağ Anadolusu'nun Savaşçı Kavmi Galatlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.; Arslan, M. (2002). The Impact of Galatians in Asia Minor. Olba, 6, s. 41-55.; Sayar, M. H. (2021). "Anadolu Eskiçağ Tarihinde Galatlar". Y. Kıraç vd. (Editörler), *1921-2021 Asırlık Çınar: Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 yaşında*. içinde (ss. 441-450). Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 441-450.

[193] Galatia'nın tarihi coğrafyası hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Yıldızturan, D. (2020). *Galatia'nın Tarihi Coğrafyası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: T. C. Selçuk Üniversitesi. Bölgenin sosyo-ekonomik yapısı için bkz. Yıldızturan, 2020, **a.g.k.**, 100-101.

mezar steli üzerinde, sığırlara[194] ve bunların (bilhassa öküz cinsinin) koşuldukları sabanlara[195] ait pek çok tasvir yer bulmuştur.[196] Dahası bölgenin adak ve mezar stelleri, yine tıpkı Phrygia'da olduğu gibi, küçükbaş hayvanların da kırsal ekonomi içerisinde "temel" bir konum edindiğine işaret eden tasvirler sunmaktadır. (Bkz. Görsel 1.4.4.) Bu çerçevede, Roma Galatia'sında yaşam sürmüş kadınlara ait çok sayıda mezar steli, üzerlerindeki kirmen, öreke ve yün tarağı tasvirleri ile, bölge kırsalında "mütevazı" bir ölçekte, "ev içi üretim" modeli ekseninde gerçekleştirilmiş yün ve kıl dokumacılığının somut kanıtlarını sunmaktadır.[197]

Görsel 1.4.4. İmparatorluk dönemi Roma Galatia'sına ait bir kadın mezar steli üzerinde yün sepeti, yün tarağı, kirmen ve öreke tasvirleri. Saatli. (Ankara-Haymana).
Kaynak: ***RECAM.*** II. no: 366. Pl. 15.

Öte yandan tüm bu epigrafik veriler, antik literatürün Galatia'ya ilişkin sunduğu bilgiler ile uyum içerisindedir. Öncelikle Cicero, "*Orationes Caesarianae*" adıyla bilinen meşhur üç söylevinden sonuncusu olan "*Pro Rege Deiotaro*"da (*Kral Deiotaros'un Savunması*), Galatia

[194] Calder, W. M. (1956). ***MAMA.*** VII. no: 311, 417, 515, ; Mitchell, S. (1982). ***RECAM.*** II. no: 37, 48, 61, 69, 76, 314, 356, 361, 371, 393.
[195] ***RECAM.*** II. no: 51, 69, 244, 314, 318, 328, 370, 383, 386.
[196] Bununla birlikte Eskişehir-Mihalıççık'a bağlı Kızılbörüklü Mahallesi bünyesinde gün ışığına çıkarılmış olan ve İmparatorluk dönemine tarihlenen bir adak stelinde, Marcus oğlu Theophanes, sığırlarının selameti için Zeus'a adak adamaktadır. Crowfoot, J. M. (1899). Exploration in Galatia cis Halym. *The Journal of Hellenic Studies*, 19, s. 77. no: 35.; ***RECAM.*** II. no: 61.
[197] Kuzeybatı Galatia: ***RECAM.*** II. no: 30, 51, 85. Germa territoriumu: ***RECAM.*** II. no: 111, 112, 113. Ancyra territoriumunun güneyi: ***RECAM.*** II. no: 241, 254, 265, 310, 314, 330, 334, 336, 341, 343, 344, 362, 364, 366, 370, 373, 374, 375, 379, 388, 390. Kinna: ***RECAM.*** II. no: 398. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için ayrıca bkz. Mitchell, 1993, **a.g.k.**, 146. dn. 29.

Kralı Deiotaros'u (MÖ 105-40) "*diligentissimus agricola et pecuarius*" (çok çalışkan bir çiftçi ve sığır yetiştiricisi) sözleriyle anmakta, Galatia'da gerçekleştirilen sığır yetiştiriciliğine ilişkin önemli bir ipucu sağlamaktadır.[198] Nitekim Varro'nun, Res Rusticae'de kaleme aldığı bir detay, Deiotaros'un Galatia'da gerçekleştirdiği hayvancılık faaliyetlerine ilişkin alternatif bir bilgi sağlamaktadır. Bu hususta yazar, Diophanes isimli Bithynialı bir yazarın, Deiotaros'a üç kitap halinde bir eser takdim ettiğini, bu kitaplardan ilkinin tarım usul ve esasları, ikincisinin hayvan yetiştiriciliği, üçüncüsünün ise çiftlik idaresi üzerine hazırlandığını kaydetmektedir.[199]

Plinius, koyun yünlerinin tedavi maksadıyla kullanımlarına ilişkin sunduğu bilgilerde, en değerli yünlerin, koyunların boyun kısımlarından elde edildiğinden bahsetmekte, en kaliteli yünlerin ithal edildiği coğrafyaları sıralarken de Galatia'yı birinci sıraya koymaktadır.[200] Diğer bir yandan Strabon, Galatia'nın güneyini ifade eden Lykaonia'ya ve buranın kuzey yönünde, Galatia içlerine doğru uzanan Ikonion (*Konya*) ve Tatta (*Tuz Gölü Çevresi*) bölgelerine ilişkin tasvirlerinde, burayı su kaynakları açısından oldukça cılız olmasına rağmen koyun yetiştiriciliği ve yün ticareti açısından bereketli bir bölge olarak tanımlamaktadır. Burada üretilen yünün kaba olduğunu ancak bu yün ile gerçekleştirilen ticaretten birçok kişinin büyük servetler kazandığını aktaran yazar, Galatia Kralı Amyntas'ın (h. MÖ 36-25) bu bölgede üç yüzden fazla koyun sürüsüne sahip olduğunu kaydetmektedir.[201]

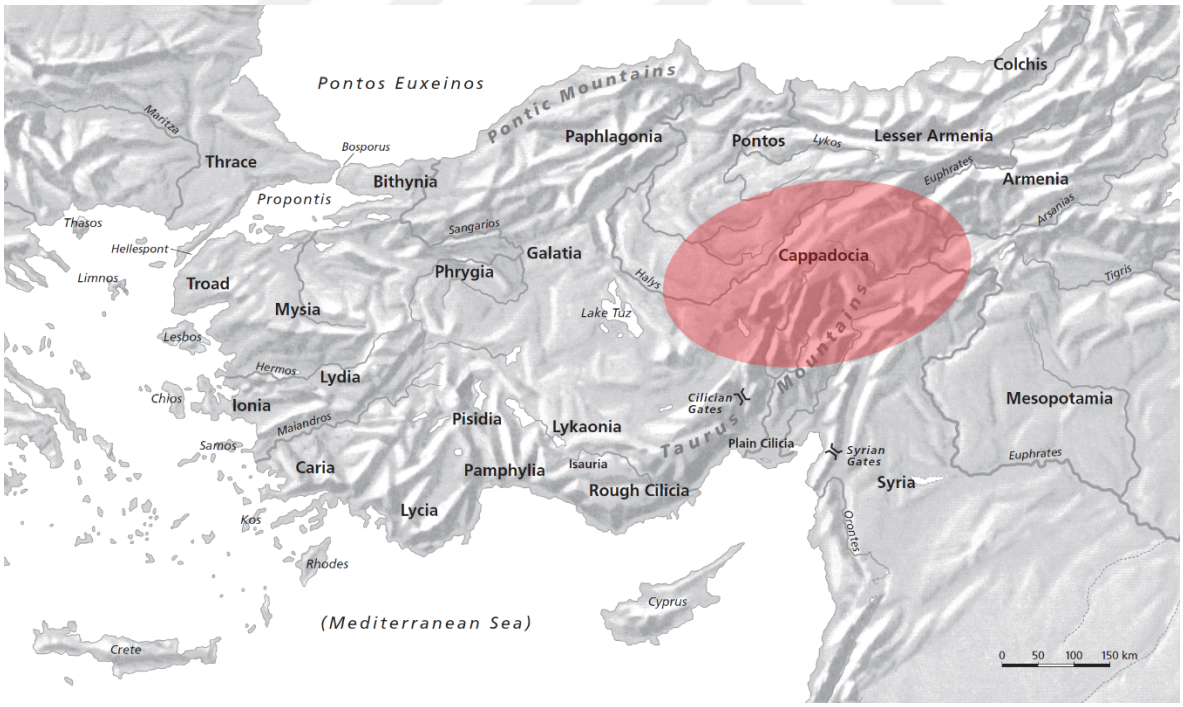
Tüm bu epigrafik ve antik kayıtların mutlak surette ortaya koyduğu üzere, Galatia'nın kırsal kesimleri, "kendi ihtiyaçları doğrultusunda", iç pazara yönelik üretim gerçekleştiren ve çoğunlukla ev içi modelinde tesis edildiği anlaşılan bir dokumacılık modeline ve yanı sıra bölge elitlerinin tekeli altında gerçekleştirilen "büyük ölçekli" hayvancılık faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla aşağıda, Pessinus (Eskişehir-Ballıhisar) çerçevesinde ele alınacak yün ve kıl dokuma endüstrisi,[202] bölgenin "endüstriyel" niteliğe ulaşmış dokumacılık faaliyetlerinin, Roma dönemine ait yegâne izlerini barındırması açısından önemlidir. Akabinde Gordion[203] ve Pessinus'un[204] zooarkeolojik buluntuları, tüm detaylarıyla ele alınacak, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların bölge ekonomisindeki önemi, besin ekonomisi çerçevesinde ortaya konulacaktır.

---

[198] Cic. *Deiot*. 27.
[199] Varro, *Rust*. I. 1. 11. Galatia'da üretilen "kaliteli" arpaya ilişkin bkz. Columella, *Rust*. II. 9. 8, 16.
[200] Plin. *Nat*. XXIX. 33. Ayrıca bkz. dn. 91.
[201] Strab. XII. 6. 1. Bununla birlikte yazar, Lykaonialıların yaşam sürdüğü bu düzlüklerin, oldukça soğuk, ağaçtan yoksun ve başıboş halde otlayan yaban eşekleriyle dolu olduğundan söz etmektedir. Strab. XII. 6. 1. Lykaonia'nın (Phrygia ile birlikte) yaban eşekleri, Varro'da da karşımıza çıkmaktadır. Varro, *Rust*. II. 1. 5.; II. 6. 3. Ayrıca bkz. Plin. *Nat*. VIII. 39.; 174.
[202] Bölüm 2.2.14.
[203] Bölüm 4.8.
[204] Bölüm 4.9.

"Ülkenin büyüklüğü ise şöyledir: genişliği, Pontos'tan Tauruslara (Toroslar) yaklaşık 1800 stadia, uzunluğu ise Lykaonia ve Phrygia'dan Euphrates (Fırat Nehri) boyunca doğuya ve Armenia'ya kadar yaklaşık 3000 stadia. Yetiştirdiği meyveler açısından olduğu kadar, bilhassa tahıl ve her türden sığır yetiştiriciliği açısından da mükemmel bir ülkedir. Pontos'tan daha güneyde yer almasına rağmen daha soğuktur. Bagadania, her ne kadar hem düz hem de ülkenin en güneyinde (Taurus'ların eteklerinde) yer alıyor olsa da, burada neredeyse hiç meyve ağacı yetişmemektedir. Ancak hem burada, hem de ülkenin geriye kalan kısmının büyük çoğunluğunda ve bilhassa da Garsauira, Lykaonia ve Morimene dolaylarında çok sayıda yaban eşeği[205] otlamaktadır. Kappadokia'da ayrıca "Sinopeli" adını taşıyan ve her ne kadar İberialılar bununla rekabet içinde olsa da dünyanın en kalitelisi olan aşı boyası üretilir. "Sinopeli" adını taşımasının nedeni, Ephesosluların ticaret ağlarının henüz Kappadokia halkına ulaşmadığı dönemde, bölge tüccarlarının bunu Sinope'den sevk etmeyi âdet edinmiş olmalarıdır."[206]

Strabon'un tüm bu detaylı tasvirlerle, hakkında önemli bilgiler aktardığı Kappadokia, batısında Galatia ve Lykaonia, kuzeyinde Pontos, kuzeydoğusunda Armenia, güneydoğusunda Mesopotamia ve güneyinde, Doğu Taurus Dağları ile ayrıldığı Kilikia ile komşu durumundadır. (Bkz. Harita 1.4.3.)

Harita 1.4.3. Kappadokia bölgesi.

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 8. Map 1a.

[205] Bölgenin yaban eşeklerine ilişkin ayrıca bkz. Plin. *Nat*. VIII. 225.
[206] Strab. XII. 2. 10.

Bölgenin coğrafyası ve ekonomik yapısı hususunda "temel" antik kaynak durumundaki Strabon, yukarıda aktarılan tasvirlerinin yanı sıra, bölgenin hayvancılık ekonomisine ilişkin farklı ipuçları da sunmaktadır. Bu ipuçları, genel çerçevede yazarın, Kappadokia'nın en önemli kent yerleşimi olan ve günümüzde Kayseri kent merkezinin yaklaşık 2 km. güneyinde kurulmuş olduğu kabul edilen Mazaka'ya[207] ilişkin tasvirlerinde yer bulmuştur:

"*... Şimdi, genel çerçevede Mazaka, bir kentin kurulması için pek de elverişli bir yer değildir. Çünkü ne su kaynaklarına ne de doğal tahkimata sahiptir ve yöneticilerinin ihmali sebebiyle surları da yoktur. Dahası, çevresindeki araziler son derece kıraç ve işlenmemiş (sürülmemiş) olup, düzlüklerden oluşmalarına rağmen kumlu ve altları kayalıktır. Buradan bir miktar ilerlendiğinde, birçok stadium boyunca uzanan, ateş çukurlarıyla dolu volkanik arazilere gelinir ki bu sebeple buraya gelirken yaşamsal ihtiyaçların uzak bir mesafe boyunca taşınması şarttır. Nitekim elverişli gibi görünen tüm bu bölge aynı zamanda tehlikelidir. Çünkü neredeyse tüm Kappadokia keresteden yoksun olduğu halde, Argaios'un (Erciyes Dağı) tüm çevresi ormanlarla kaplıdır ve dolayısıyla kerestecilik için son derece elverişlidir. Ancak bu ormanların eteklerindeki bölgenin birçok yerinde ateşler ve aynı zamanda soğuk yeraltı suları vardır. Ancak ne ateş ne de soğuk su yüzeye çıkabilmektedir. Bu nedenle bölgenin çoğunluğu otlaklarla kaplıdır. Bazı yerlerde ise arazi bataklıktır ve geceleri buralardan ateş çıkar. Dolayısıyla bölgeyi bilenler, ağaçları işleyebilirler çünkü tehlikenin farkındadırlar. Ancak bölge, görünmeyen ateş çukurları yüzünden, insanlar ve bilhassa sığır sürüleri için oldukça tehlikelidir.*"[208]

Strabon'un aktardığı bu detaylı bilgiler, Kappadokia bölgesindeki büyükbaş-küçükbaş hayvanların ekonomik niteliğine ilişkin yegâne kayıtlardır. Bu çerçevede bölge, yukarıda, giriş bölümünde ortaya konulan haritalarda da açıkça resmedilen, "cılız" kentleşme dokusunun doğal bir sonucu olarak, bu tez çalışmasının kapsamında, "en az" bilgi edinilebilmiş Küçük Asya bölgesidir. Bununla birlikte bölgenin, hem Roma döneminde hem de Romalılar öncesinde tesis ettiği "kırsal dokudaki" ekonomik yapısında, büyükbaş-küçükbaş hayvanların son derece kritik bir yer edindiğini kabul etmek, bu aşamada makul bir yaklaşım olacaktır.[209]

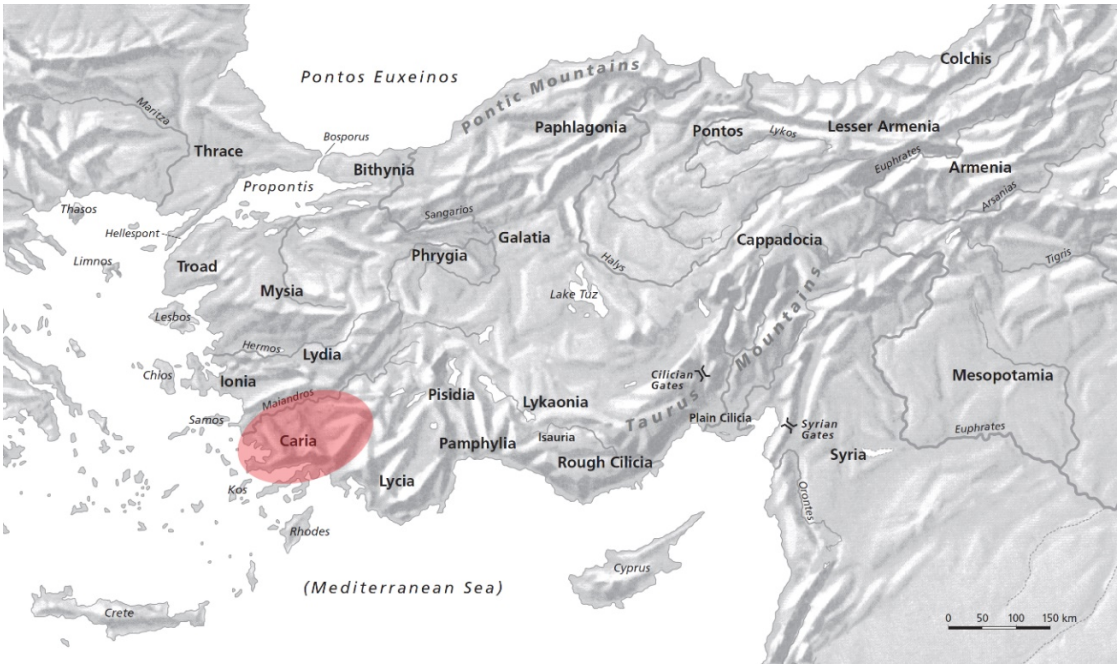
[207] Mazaka'nın, kuruluşu itibarıyla antik dönem tarihçesi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Erkiletlioğlu, H. (2019). *Kappadokia Krallığı ve Roma-Bizans Dönemi*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. s. 47-49.

[208] Strab. XII. 2. 7. Bu bilgilerin ardından Strabon, Mazaka bölgesinin, her ne kadar birçok açıdan yerleşim için elverişli koşullara sahip olmasa da, binalar için gerekli kereste ve taşın yanı sıra, hayvanlar için gerekli yemi sağlayan bu bölge merkezine (Argaios), tüm Kappadokia kentleri içerisinde "en yakın" konumda olduğundan, krallar tarafından tercih edildiğini, zira bu kralların birer sığır yetiştiricisi olduğunu, bol miktarda hayvan yemine ihtiyaç duyduklarını ve Mazaka'nın onlar için bir çiftlik vasfı üstlendiğini kaydetmektedir. Strab. XII. 2. 9. Öte yandan yazar, Kappadokia'nın geçmişte Perslere ödediği yıllık vergiler içerisinde, (gümüş nakde ek olarak) 1500 at, 2000 katır ve 50.000 koyunun yer aldığını bildirmekte, bölgenin sığır yetiştiriciliğine ilişkin sunduğu bilgilerin ardından, köklü bir küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine ilişkin de önemli ipuçları sunmaktadır. Strab. XI. 13. 8.

[209] Kappadokia'nın sosyo-ekonomik yapısına ve üretim kaynaklarına ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için ayrıca bkz. Koyuncu, C. (2015). *Eski Yunan ve Roma Döneminde Kappadokia Bölgesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 414-434.

1.5. Güneybatı Küçük Asya: Karia ve Lykia Bölgeleri

Büyükbaş-küçükbaş hayvanların, Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısındaki ayak izlerinin sürülebildiği bir diğer coğrafya, yarımadanın Ege ve Akdeniz istikametinde uzanan güneybatı bölgelerini ifade eden Karia ve Lykia'dır. Karia, güneybatısında Ege ve Akdeniz ile Kos ve Rodos adaları, kuzeyinde Ionia ve Lydia, Kuzeydoğusunda Pisidia, doğusunda ise Lykia bölgeleriyle komşu durumundadır. (Bkz. Harita 1.5.1.)

Harita 1.5.1. Karia bölgesi.

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 8. Map 1a.

Her ne kadar şarap[210] ve bilhassa incir[211] üretimi noktasında pek çok bilgi aktarmakla birlikte antik literatür, tahıl üretimi hususunda Karia bölgesini "karanlıkta" bırakmaktadır.[212] Bununla birlikte bölgenin zeytinyağı endüstrisi, henüz 19. yüzyıl sonlarında yayınlanan değerli çalışmalarla ışığa çıkarılmıştır.[213] Öte yandan antik literatür, tıpkı hububat üretimi konusunda olduğu gibi, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar konusunda da bölgeyle ilgili hemen hemen hiçbir bilgi sunmamaktadır. Ancak, bu tez çalışmasının temel başucu kaynaklarından birisi atfedilen

[210] Knidos (Datça) şarapları için bkz. Strab. XIV. 1. 15.
[211] Polyb. XVI. 24.; Strab. XIII. 4. 15.; Plin. *Nat*. XV. 83.; Ath. III. 9, 15, 19.
[212] Bununla birlikte Strabon, doğrudan hububat üretimine ilişkin bilgi sunmasa da, Kaunos'un bereketli arazilere sahip fakat yazları bunaltıcı olduğundan (Strab. XIV. 2. 3.), Iasos'un verimsiz arazileri sebebiyle kent sakinlerinin deniz ürünleri üzerine kurduğu geçim ekonomisinden (Strab. XIV. 2. 21.), Mylasa'nın ise son derece verimli bir ovada kurulu olduğundan söz etmektedir (Strab. XIV. 2. 23.). Ayrıca Cicero, Karialıların ve bilhassa Telmessos (Karia Telmessos'u) sakinlerinin, bereketi pek çok mucizevi hasatlar veren, zengin ve üretken topraklara sahip bir ülkede yaşadıklarından, dikkatlerini mucizelere çevirdiklerini belirtmektedir. Cic. *Div*. I. 94.
[213] Paton, W. R., Myres, J. L. (1898). On Some Karian and Hellenic Oil-Presses. *The Journal of Hellenic Studies*, 18, s. 209-217.

Plinius'un, Naturalis Historia'da bir sığır cinsine ilişkin kaleme aldığı hususlar, Karia özelinde Roma Küçük Asya'sı sığırlarına dair önemli bir pencere aralığını mümkün kılmaktadır:[214]

"*...Ayrıca, (Küçük) Asya'nın bir bölgesindeki Karia cinsinin (sığır cinsinin), boynundan omuzlarına uzanan şişlik ve tuhaf biçimli boynuzlarıyla çirkin bir görünüşe sahip, fakat tarım işlerinde mükemmel (her ne kadar siyah ve beyaz renkli olanların tarla sürmede pek faydalı olmadığı söylense de) olduğu söylenir. Boğaların (erkeklerin) boynuzları, ineklerinkinden (dişilerin) daha küçük ve incedir.*"[215]

Plinius'un, kuşkuya yer bırakmayacak detaylarla tasvir ettiği bu çirkin görünüşlü sığır, kökeni itibarıyla Hindistan coğrafyasına ait olan Zebu (*Bos indicus*), yani hörgüçlü sığırdır.[216] Bu aşamaya kadar ele alınan (Bkz. Görsel 1.2.2.; 1.3.1., 1.3.3.; 1.4.1., 1.4.3.) ve aşağıda ele alınacak olan (Bkz. Görsel 2.1.2.2.; 3.4.5.4., 3.4.5.7.) pek çok epigrafik ve nümizmatik görselin ortaya koyduğu üzere, Küçük Asya'nın pek çok farklı bölgesinde (Mysia, Ionia, Lydia, Phrygia, Kibyratis) kullanım gördüğü anlaşılan zebuların, bu coğrafyadaki bilinen ilk betimleri, Satrap Mazaios döneminde, (MÖ 361-334) Tarsos'ta darp edilmiş sikkelerde yer bulmuştur.[217]

Ionia bölgesinde, Maiandros Magnesia'sı da, en erken örnekleri MÖ 350'li yıllara tarihlendirilmiş bazı sikkelerinde, düz sırtlı boğalar yerine zebuyu tasvir etmeye başlamıştır. Buradan hareketle zebuların, Küçük Asya'da Pers döneminin sonları itibarıyla yetiştirilmeye başlandığı düşünülebilir. Bununla birlikte Küçük Asya'da bu sığır cinsinin, Hellenistik dönem itibarıyla Seleukoslar tarafından yaygınlaştırılmış olması da, diğer kentlerin sikke tasvirlerinde de kullanılmaya başlamasına paralel olarak ileri sürülebilir. Küçük Asya'da Hitit döneminden beri tasvir edilmekte olan sığırlar, "*Anadolu Yerli Karası*" adı verilen türe ait ve kökeni Küçük Asya olan, düz sırtlı, "hörgüçsüz" sığırlardır. (Bkz. Görsel 1.5.1.) Bu çerçevede büyükbaş hayvanların yaşamakta zorlandığı, Batı Toroslar gibi sıcak iklime sahip, kayalık ve taşlık arazilere anatomik açıdan son derece uygun ve daha da önemlisi diğer sığır cinslerine nazaran "daha az besinle yaşayabilen" zebular, zaten anavatanlarında benzer koşullarda evrimleşmiş olduklarından, Küçük Asya'nın güneyi boyunca uzanan Toros topoğrafyasına rahatlıkla adapte olmuş olmalıdırlar.[218]

---

[214] Zebu cinsi sığırlarla ilgili bu hususu benimle paylaşarak, tez çalışmama önemli bir katkıda bulunan Prof. Dr. Ahmet Tolga TEK'e gönülden teşekkür ediyorum.
[215] Plin. *Nat*. VIII. 179. Hörgüçlü sığırlar için ayrıca bkz. Arist. *Hist. an*. VIII. 606a.
[216] Tunç Çağı itibarıyla Doğu İran'da üretilmiş sanat eserlerinde görülmeye başlayan zebular, Hazar Denizi'nin güneydoğusunda, Alborz Dağları'nın doğusunda bulunan örneklerin işaret ettiği üzere, Demir Çağı itibarıyla bu bölgeye de getirilmiş olmalıdır. Antik Mısır sanatında ise, bazı duvar resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla, belki de doğrudan Hindistan'dan ithal edilmiş olarak Tunç Çağı'nda ortaya çıkmışlardır. Tek, A. T. (2020). Antik ve Orta Çağ Kaynaklarında, Yazıtlarda ve Sikke Basımları ile Podalia. *Olba*, 28, s. 486. dn. 33.
[217] Tek, 2020, **a.g.m.**, 486, dn. 33.
[218] Tek, 2020, **a.g.m.**, 486, dn. 33.

Görsel 1.5.1. Roma Küçük Asya'sı sikkeleri üzerinde düz sırtlı sığır.

Kaynak: 1. Sütun-sol: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/1526 (Kyzikos-Hadrianus dönemi)

1. Sütun-sağ: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/3145B (Eumenea/Phrygia-Tiberius dönemi)

2. Sütun-sol: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/1975 (Smyrna/Ionia-Hadrianus dönemi)

2. Sütun-sağ: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5902 (Nikaia/Bithynia-Antoninus Pius dönemi)

3. Sütun-sol: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.1/290 (Sipylos Magnesiası-III. Gordianus dönemi)

3. Sütun-sağ: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/3568 (Tavium/Galatia-MS I. yüzyıl)

4. Sütun-sol: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/4900 (Amastris/Paphlagonia-MS II. yüzyıl)

4. Sütun-sağ: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coin/46894 (Stratonikea Hadrianopolis-Hadrianus dön.)

5. Sütun-sol: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/2705 (Pisidia Antiokheia'sı-III. Gordianus dön.)

5. Sütun-sağ: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/3164 (Parium/Mysia-Commodus dönemi)

Küçük Asya'da darp edilmiş sayısız sikkenin arka yüzünde tasvir edilen zebu, Seleukos Krallığı ile ilişkili bir sembol olup, I. Seleukos Nikator (h. 305-281) sikkelerinden başlayarak, krallık sikkelerinde kullanılmıştır. MÖ 190-188 sonrasında ise bu sembolün kullanımı, tamamı Seleukoslarla bağlantılı pek çok kent tarafından devam ettirilmiş, bu örneklerin çoğunda tam ya da protom zebu, saldırır pozisyonda tasvir edilmiştir.[219] (Bkz. Görsel 1.5.2.) Zebu motifinin Küçük Asya'nın Hellenistik ve Roma dönemi sikkelerinde yer alması, L. Robert ve J. Robert'in 1954 yılında, Karia'ya ilişkin kaleme aldıkları çalışmalarında[220] ele alınmış olsa da, bu liste, A. T. Tek'in ortaya koyduğu üzere çok eksik ve tarihsel olarak iki dönemi beraber incelediği için yanıltıcıdır. Her ne kadar bu çalışmada, zebu motifinin coğrafi dağılım yoğunluğunun aslında Maiandros civarındaki kentlerden başlayarak Karia içlerinden Toroslara uzanan "belirgin" bir coğrafi bölgede yoğunlaşmış olduğu fark edilmiş olsa da, bunun nedeni sadece kült boyutunda incelenmiş, fakat arka planında tarihsel bir neden aranmamıştır. Halbuki anılan bölge, yine A. T. Tek'in ortaya koyduğu üzere, aslında Seleukosların Batı Küçük Asya'daki en etkin oldukları idari sınırları göstermektedir. Motifin sonrasında, Roma döneminde de var olması, Hellenistik dönem başlangıcında belki anlamsal olarak "politik" yönü ağır basan bu sembolün, sonrasında bu şehirlerde politik anlamını yitirmiş ve artık farklı kültlerin parçası olarak devam ettirildiğini göstermektedir.[221] (Bkz. Görsel 1.5.3.)

Hellenistik dönem sikkelerinde zebu, Seleukosların resmi kraliyet darphaneleri dışında; Ionia'da Maiandros Magnesia'sı; Lydia'da Seleukia/Tralles; Karia'da Antiokhia/Alabanda, Maiandros Antiokhiası ve Tabai; Lykia'da Podalia; Pisidia'da Pisidia Antiokheia'sı, Ariassos, Konana, Pednelissos, Prostanna, Sagalassos, Termessos ve Timbriada; Kibyratis'te Kibyra; Lykaonia'da Tyana; Kilikia'da Tarsus ve Hierapolis/Kastabala (Kral Philopator sikkelerinde); Phoenikia'da Arados, Sidon ve Marathus kentlerinde; İran'da Parthia Krallığı'nda ve Baktria-Hindistan sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu yerlerin tamamı Seleukoslar ile ilişkilidir.[222]

---

[219] Tek, 2020, **a.g.m.**, 485-487.

[220] Robert, L., Robert, J. (1954). *La Carie. Histoire et Géographie Historique avec le recueil des inscriptions antiques. Tome II: Le Plateau de Tabai et ses environs*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient A. Maisonneuve. s. 135-135.

[221] Tek, 2020, **a.g.m.**, 486, dn. 34.

[222] Tek, 2020, **a.g.m.**, 486, dn. 34. Roma İmparatorluk döneminde ise bu kentler dışında Melos (Kyklad Adaları); Sebaste (Pontos); Hadrianotherai ve Pergamon (Mysia); Ephesos (Ionia); Hierokaisarea, Sipylos Magnesiası, Bagis, Eumeneia, Mastaura ve Thyateira (Lydia); Eumeneia ve Temenothyrae (Phrygia); Tavium (Galatia); Stratonikeia ve Trapezopolis (Karia); Augusta, Olba ve Seleukia ad Kalykadnum (Kilikia); Damaskus ve Hierapolis (Syria) ve Tyre (Phoenikia) kentlerine ait sikkelerde bazen Zebu görülmektedir. Melos, Sebaste, Tavium gibi örneklerin birer istisna olarak Seleukosların bir zamanlar yönettiği topraklar dışında kaldığını kabul etmekle beraber, diğer kentlerin hepsi Seleukosların belirli bir süre için egemenlik alanı içindedir. Hellenistik ve Roma dönemlerinde Akdeniz ve ötesinde basılan sikkelerde boğa motifi yüzlerce kent tarafından kullanılmışken Zebu'nun sadece bu dar alanda sınırlı kullanılmış olması ise tesadüf olamaz. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Tek, 2020, **a.g.m.**, 486, dn. 34.

Görsel 1.5.2. Küçük Asya'nın Hellenistik dönem sikkeleri üzerinde zebu.

Kaynak: 1. Sütun: https://numismatics.org/sco/id/sc.1.8 (Maiandros Magnesia'sı-MÖ 282-281)

2. Sütun: https://numismatics.org/sco/id/sc.1.6 (Sardis/Lydia-MÖ 282-281)

3. Sütun: Leu Numismatik AG, Auc. 34, lot 351. 05.07.2025. (Ma. Antiokhia'sı-MÖ 90/89-65/60)

4. Sütun: Solidus Numismatik, Auc. 141, lot 83. 18.03.2025. (Komama/Pisidia-MÖ II-I. yüzyıllar)

Görsel 1.5.3. Roma Küçük Asya'sı sikkelerinde zebu.

Kaynak: 1. Sütun: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/1267 (Kibyra-Domitianus dönemi)

2. Sütun: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77536 (Thyateira-Caracalla dönemi)

3. Sütun: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.1/417.3 (Ephesos-III. Gordianus dönemi)

4. Sütun: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/2265 (Trapezopolis/Caria-Hadrianus dönemi)

Karia bölgesi özelinde ele alınan zebular, Plinius'un açıkça ifade ettiği üzere "*tarım işlerinde mükemmel*" nitelikleriyle, Roma Küçük Asya'sının hububat üretimi çerçevesinde son derece önemli bir yer edinmiş olmalıdır ki yarımadanın pek çok farklı bölgesinde yer buldukları epigrafik ve nümizmatik tasvirler, aslına bakılırsa bu hususta birer kanıt olarak ele alınabilir. Bununla birlikte Seleukosların, A. T. Tek'in güçlü argümanlarla ortaya koyduğu üzere, bu sığır cinsini Küçük Asya'da ve bilhassa Torosların eteklerinde egemenlikleri altında bulundurdukları bölgelerde yaygınlaştırmış olmaları son derece muhtemeldir.[223]

Bu çerçevede aşağıda, bölgenin kuzeyinde, Lydia sınırında yer alan Tralleis antik kenti bünyesinde tesis ettiği dokuma endüstrisi,[224] detaylarıyla ele alınacaktır. Bunun ardından yine Tralleis[225] ve bölgenin en önemli kentlerinden birisi olan Aphrodisias[226] temelinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen kırmızı etin ekonomisi irdelenecektir. Akabinde, Iasos[227] ve Labraunda[228] kutsal alanı çerçevesinde bölgenin zooarkeolojik verileri değerlendirilecek, bölge sakinlerinin besin ekonomisi ve beslenme alışkanlıkları, faunal kalıntılar ışığında ortaya konulacaktır.

Güneybatı Küçük Asya'nın bir diğer kıyı bölgesini ifade eden Lykia, tıpkı Karia gibi, hububat üretimi konusunda antik literatürün karanlıkta bıraktığı bir bölgedir. Öngörülebileceği üzere bu durum, Strabon'un da net şekilde ifade ettiği üzere, bölgenin "*engebeli ve aşması zor*" topoğrafyasıyla doğrudan ilişkilidir.[229] Bu çerçevede bölgenin ekonomik karakteristiği, tıpkı aşağıda ele alınacak kıyı komşuları, Pamphylia ve Kilikia gibi gemi inşası için tedarik edilen orman ürünleri, spesifik olarak da "sedir ağacı" ile ön plana çıkmaktadır.[230] Geleneksel olarak "*Teke Yarımadası*" şeklinde de ifade edilen bölge, güneyinde Akdeniz, kuzeybatısında Karia, kuzeydoğusunda ise Pisidia ve Pamphylia bölgeleriyle komşudur. (Bkz. Harita 1.5.2.)

---

[223] Nitekim Seleukosların, zebuların anavatanı olan Hindistan havzasıyla güçlü bir lojistik ağı tesis ettikleri ve hatta Strabon'un aktardığı üzere, MÖ 301 yılında, Phrygia'daki İpsos (Afyonkarahisar-Çayırbağ) Savaşı öncesinde I. Seleukos Nikator'un, Sandrocottus (Chandragupta) ile anlaşarak, Indus Nehri'nin batısındaki tüm toprakları teslim etmek karşılığında 500 savaş fili teslim aldığı bilinmektedir. Strab. XV. 2. 9. Bu fillerle birlikte Pencap havzasından yola çıkan Seleukos, Media ve Kappadokia üzerinden, 1 yıl gibi bir sürede İpsos düzlüklerine ulaşmış, filler ise savaşında kaderinde belirgin bir rol oynamıştır. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Uçar, N. C. (2019). *Hellenistik ve Roma Dönemi Uygarlıklarında Fil Kullanımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 85-86., 91-93.

[224] Bölüm 2.2.15.

[225] Bölüm 3.4.17.

[226] Bölüm 3.4.18.

[227] Bölüm 4.10.

[228] Bölüm 4.11.

[229] Bununla birlikte Strabon, bu zor topoğrafyasına rağmen Lykia'nın, son derece elverişli limanlarla kuşanmış ve saygın insanlar tarafından iskân edilmiş bir bölge olduğunu kaydetmektedir. Strab. XIV. 3. 2.

[230] Lykia sedirleri hakkında bkz. Plin. *Nat*. XII. 132.; XIII. 52.; XVI. 137.

Harita 1.5.2. Lykia bölgesi.

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 8. Map 1a.

Bununla birlikte antik literatür, Bölgenin hayvancılık faaliyetlerine ilişkin de birtakım bilgiler sunmaktadır. Öncelikle Aristoteles, Lykia'da keçilerin postları için kırkıldıklarını kayıt altına almış, bölgenin Roma egemenliğinden çok daha önce tesis ettiği keçi kılı dokumacılığına ilişkin önemli bir ipucu sunmuştur.[231] Bu bilgi, MÖ IV. yüzyılda eser vermiş olan Olynthoslu Kallisthenes'ten aktardığı bilgilerde, dünyanın her yerinde yünleri için kırkılan koyunlar gibi, keçilerin de Lykia'da kılları için kırkıldığını kaydeden Aelianus tarafından da zikredilmektedir. Yazar, Lykia keçilerinin muhteşem kalınlıkta ve kalitede postlara sahip olduğunu ve postlarının üzerindeki kılların, lüleler ve bukleler halinde aşağı sarktığını belirtmekte, üstelik gemiler için palangalar imal eden ustaların, bu kılları dokuma ipi olarak kullandığını kaydetmektedir.[232] Bu bilgiler, yukarıda, Pontos bölgesi çerçevesinde de değinildiği üzere "gelişkin" bir denizcilik ekonomisi tesis etmiş Lykia bölgesi ile tam bir uyumluluk içerisindedir. Nitekim Cicero'nun, Gaius Verres'in yolsuzluklarına değindiği konuşmasında, onun Pamphylia, Pisidia ve Phrygia bölgelerinin yanı sıra Lykia'dan da zorla topladığı mallar içerisinde postlardan ve keçi kılından yapılmış kumaşlardan söz etmesi, bölgedeki keçi kılı endüstrisi için önemli bir detaydır.[233] Bu anlatıya paralel olarak, coğrafi açıdan Pamphylia sınırları içinde kalmakla birlikte, Lykia'ya komşu durumunda olan Etenna'nın (Manavgat), İmparatorluk döneminde darp ettiği sikkeler, Aelianus'un tasvirlerine paralellik gösteren keçi betimleri içermektedir. (Bkz. Görsel 1.5.4.)

[231] Arist. *Hist. an*. VIII. 606a.
[232] Ael. *NA*. XVI. 30.
[233] Cic. *Verr*. II. 1. 95.

Görsel 1.5.4. Etenna (Pamphylia) İmparatorluk dönemi sikkelerinde kalın postlu keçiler.
Kaynak: Üst-sol: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6028 (Etenna-Severus Alexander dönemi)
Sağ-üst: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6033 (Etenne-Severus Alexander dönemi)
Alt: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6071 (Etenna-Maximinus dönemi)

Bir diğer Küçük Asya yerlisi olan Samosatalı (*Adıyaman-Samsat*) Loukianos (MS 125-180), bölgenin bir diğer önemli kenti Patara'nın (*Antalya-Kaş*) sandaletlerinden bahsetmekte, bölgenin deri endüstrisine ilişki kıymetli bir ipucu sunmaktadır.[234] Bununla birlikte Athenaios, domuzların göğüs bölgesinden elde edilen etin (*πέρνα*) en yüksek kalitede olduğu yerin, İtalyan Yarımadası'nın kuzey sırtlarını ifade eden "*Gallia Cisalpina*" olduğunu ancak Lykia'daki ve bilhassa Kibyra'daki *πέρνα*ların da bu etten aşağı kalmadığını kaydetmektedir.[235]

Tüm bu veriler çerçevesinde, gerek Roma egemenliği altında, gerekse öncesinde tesis ettiği ekonomik yapı içerisinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara önemli bir yer atfettiği açık olan Lykia bölgesi, farklı kabuller çerçevesinde hem Phrygia'nın, hem de Lykia'nın sınırları içerisinde değerlendirilen, fakat bu çalışma doğrultusunda, "kendi territorumunu" ifade eden Kibyratis Havzası çerçevesinde ele alınacak olan Kibyra'nın tesis ettiği deri endüstrisi ve akabinde kentin zooarkeolojik buluntuları ekseninde, aşağıda detaylarıyla irdelenecektir.[236]

[234] Lucian *Dial. meret.* 14. 2f.
[235] Ath. XIV. 75. Bu husus, Kibyra antik kenti çerçevesinde detaylarıyla incelenecektir.
[236] Kibyra Deri Endüstrisi: Bölüm 2.1.9.; Kibyra Zooarkeolojisi: Bölüm 4.12. Bölgenin zooarkeolojisine ilişkin bir diğer önemli çalışma, Olympos (Antalya-Çıralı) antik kenti bünyesinde gerçekleştirilmiş olup, kentin Erken Bizans dönemine tarihlendirilen faunal kalıntıları konu edinmesi hasebiyle bu tez çalışmasının kapsamı dışında bırakılmıştır. Ancak bu kalıntılar, en fazla keçi türüne ait kemikleri içermeleri (toplamın %32'si) ve kasaplık izleri taşımaları açısından oldukça önemlidir. Onar, V. vd. (2022). Animal Exploitation at the Olympos, Southwestern Anatolia: Zooarchaeological Analysis. *Journal of Archaeological Science: Reports,* 43, s. 1-11.

1.6. Güney Küçük Asya: Pisidia, Pamphylia ve Kilikia Bölgeleri

Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısı içerisinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait somut izlerin bulunabildiği bir diğer coğrafi bölge Pisidia'dır. Batı Torosların yüksek rakımlı ve engebeli topoğrafyası boyunca uzanan bölge, Merkez Küçük Asya Platosu ve bünyesindeki Phrygia ile Akdeniz ve kıyısındaki Pamphylia arasında bir geçiş bölgesi görünümündedir. Bu çerçevede güneyinde Pamphylia ile çevrelenen bölge, kuzeyinde Phrygia, güneybatısında Lykia ve Karia, kuzeybatında Lydia, doğusunda Lykaonia ve kuzeydoğusunda Galatia'nın güneybatı uçlarıyla komşu durumundadır. (Bkz. Harita 1.6.1.)

Harita 1.6.1. Pisidia bölgesi.

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 8. Map 1a.

T. R. S. Broughton'un bölgenin tarihi coğrafyasına ilişkin, henüz 1938 yılında ortaya koyduğu tasvirler, bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır:

> "*Batı Pisidia'nın yüksek vadileri ve Kabalis Havzası, hububat üretimi ve besicilik için elverişlidir. Öte yandan Torosların kuzey kısmında, göllerin (Göller Yöresi) yakınındaki Apollonia (Sozopolis) ve Pisidia Antiokheia'sının, Pisidia içlerine uzanan bölgeleri bilhassa tercih edilmiştir. Pisidia'nın çoğunluğunu oluşturan kıvrımlı dağ kütleleri ve vadilerin aşılması ve iskânı zor olsa da, ormanlar, bereketli yüksek vadiler ve su kaynakları ile otlakların bolluğu, yüksek rakımların görece sert kış iklimine rağmen bölgeye gelişken bir kent yaşamının olanaklarını tanımıştır.*"[237]

[237] Broughton, 1938, **a.g.k.**, 606. Kuzey Pisidia'nın sosyo-ekonomik yapısına, tarım ve hayvancılık potansiyeline ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Atav, İ. (2024). *Antik Çağ'da Kuzey Pisidia'nın Sosyo-*

Bölgenin, zorlu arazi şartlarına rağmen sahip olduğu doğal zenginlikler, antik literatürde de yer bulmuştur ve bunların başında Strabon gelmektedir. Geographika'da, Pisidia'ya ilişkin tasvirlerinde yazar, son derece sarp ve çoğunlukla aşılması olanaksız olan Torosların yüksek rakımlarındaki bereketli ova ve vadilerden,[238] Side ve Aspendos gibi Pamphylia kentlerinin yukarısındaki zeytin ağaçlarıyla dolu yükseltilerden[239] ve "*Torosların zirveleri arasında on binlerce nüfusu besleyebilecek kadar verimli bir ülke*" olarak tanımladığı Pisidia'nın, her türden sığır sürüleri için bol miktarda otlak ürettiğinden söz etmektedir.[240] Bölgeye ilişkin bir diğer antik tasvir de Cicero tarafından kaleme alınmıştır. "*De divinatione*" (Kehanet Üzerine) adını taşıyan eserinde yazar, Pisidialıların sığır yetiştiriciliğine ilişkin önemli detaylar sunmaktadır:

> "*Ancak Araplar, Phrygialılar ve Kilikialılar, esas olarak sığır yetiştiriciliğiyle uğraştıkları için, sürekli olarak, yaz-kış ovalarda ve dağlarda dolaşırlar ve böylelikle kuşların şarkılarını ve uçuşlarını kolaylıkla inceleyebilirler. Aynı durum Pisidialılar ve bizim yurttaşlarımız, Umbrialılar için de geçerlidir.*"[241]

Bu antik kayıtlara paralel şekilde, Pisidia'nın İmparatorluk dönemi sikkeleri, Plinius'un tarım işlerinde mükemmel atfettiği zebuların tasvirlerine de yer vermiştir. (Bkz. Görsel 1.6.1.)

Görsel 1.6.1. Pisidia'nın İmparatorluk dönemi sikkelerinde zebular.

Kaynak: Sol: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/2784A (Konana/Isparta-Gönen-Hadrianus dön.)
Sağ: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74431 (Pis. Antiokheia'sı/Isparta-Yalvaç-Sept. Severus dön.)

Nitekim bölge sikkeleri üzerinde yer bulan zebuların, temel bir işgücü fonksiyonuyla, önemli bir yer edinmiş oldukları son derece muhtemel olan bölge tarımının "gelişkin" yapısına işaret eden antik kayıtlar da mevcuttur. Bu çerçevede Hellenistik dönemin siyasi tarihine ilişkin temel kaynaklar arasında kabul edilen Polybios'un, Roma Consulü Manlius Vulso'nun, MÖ II.

ekonomik Yapısının Mekânsal Analiz Verileriyle Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Isparta: T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 69-115.

[238] Strab. XII. 6. 5.

[239] Strab. XII. 7. 1. Bölgenin şarap üreticiliği için ayrıca bkz. Amblada: Strab. XII. 7. 2. Selge: Strab. XII. 7. 3.

[240] Strab. XII. 7. 3.

[241] Cic. *Div*. I. 94.

yüzyıl başlarında Küçük Asya'da gerçekleştirdiği askeri harekatlara ilişkin sunduğu bilgiler içerisinde aktardığı birtakım detaylar, bölgenin sarp topoğrafik yapısına rağmen tesis edilmiş tarımsal üretimin, ne denli yüksek bir kapasiteye ulaştığını gözler önüne sermektedir.[242] Üstelik bu bilgiler, dönemin bir diğer başucu kaynağı, Titus Livius tarafından da doğrulanmaktadır[243] ve aşağıda, hem Pisidia'nın en önemli antik yerleşimi konumundaki Sagalassos ekseninde, hem de Kabalis bölgesinin merkezi kenti Kibyra ekseninde, tüm detaylarıyla ele alınacaktır.

Antik literatürün son derece kıymetli bilgilerle, açıkça ortaya koyduğu üzere, bölgenin ekonomik yapısı içerisinde "temel" bir yer edinmiş olan büyükbaş-küçükbaş hayvanların ayak izleri, aşağıda bölgenin iki önemli kenti ekseninde, detaylarıyla ele alınacaktır. Bunlardan ilki, bölgenin güneybatısında, son derece zor bir topoğrafya üzerinde kurulmuş ve "gelişkin" bir deri endüstrisi tesis etmiş olan Termessos'tur.[244] Öte yandan Ağlasun Vadisi'ne hâkim konumuyla ve yazıtlarında kendisinden bahsettiği haliyle "*Pisidia kentlerinin birincisi*" Sagalassos ise, hem bünyesinde faaliyet gösteren dokuma endüstrisi,[245] hem oldukça kapsamlı bilgilerle günümüze ulaştırdığı macellum yapısı,[246] fakat hepsinden önemlisi, Roma Küçük Asya'sının tüm bölgeleri içerisinde, "en kapsamlı" şekilde çalışılmış zooarkeolojisiyle,[247] aşağıda tüm detaylarıyla ele alınacaktır.

Öte yandan Pamphylia bölgesi, her ne kadar antik literatürün büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ilişkin "doğrudan" nitelikte pek az bilgi sunduğu bir bölge olsa da, "dolaylı" yoldan belirli başlı hususlarda edinilebilen bilgilerle, büyükbaş-küçükbaş sürülerinin burada da önemli bir ekonomik alt başlık ifade ettiği anlaşılan bir coğrafyadır. Güneyinde Akdeniz ile çevrelenen bölge, güneybatısında ve batısında Lykia, kuzeybatısında ve kuzeyinde Pisidia, doğusunda ise Lykaonia, Isauria ve Dağlık Kilikia ile komşu durumundadır. (Bkz. Harita 1.6.2.) Öte yandan bölgenin coğrafi özellikleri, yine Broughton'un yaklaşık 1 yüzyıl önce ortaya koyduğu detaylı tasvirlerle şu şekilde ifade edilmiştir:

> "*Pamphylia Ovası, Kestros (Aksu), Eurymedon (Köprüçay) ve Melas (Manavgat) nehirlerinin alüvyon birikintileriyle oluşmuştur. Yalnızca güneye açıktır ve alt-tropikal bir iklime sahiptir. Hatta burada muz bile yetişir. Birinci teras iyi sulanır ve verimlidir. İkinci teras ise çakıllıdır ve üzüm bağları için uygundur.*"[248]

[242] Kibyra: Polyb. XXI. 34. Sagalassos: Polyb. XXI. 36.
[243] Kibyra: Livy, *Epit*. XXXVIII. 14. Sagalassos: Livy, *Epit*. XXXVIII. 15.
[244] Bölüm 2.1.10.
[245] Bölüm 2.2.16.
[246] Bölüm 3.4.19.
[247] Bölüm 4.13.
[248] Broughton, 1938, **a.g.k.**, 606.

Harita 1.6.2. Pamphylia bölgesi.

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 8. Map 1a.

Başta Strabon'un[249] detaylı tasvirlerle ortaya koyduğu Pamphylia bölgesi, şarapları,[250] susamları,[251] Styraks'ı,[252] Iris'i[253] ve Hyssop'u[254] ile antik literatüre antik pek çok kaynakta yer bulmuştur. Bununla birlikte bölgenin hububat üretimine işaret eden önemli antik ve epigrafik kayıtlar mevcuttur. Öncelikle, İmparator Septimius Severus (h. MS 193-211) döneminde eser veren Philostratos (Lucius Flavius Philostratus – MS y. 170-240), ünlü eseri "*Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον / Vita Apollonii*"de (Tyanalı Apollonios'un Hayatı), Apollonios'un Aspendos'a geldiği günlerde, kentin pazarında burçakların satıldığını, kent sakinlerinin bu burçaklarla ve bulabildikleri ne varsa onunla beslendiklerini, çünkü kentin zenginlerinin tüm tahılı kilit altına aldıklarını ve ithal etmek için beklettiklerini kaydetmektedir.[255] Yazarın, dolaylı yoldan temas ettiği hububat üretimi, Pamphylia'nın bazı yazıtları üzerinden de izlenebilmektedir. Bölgenin Syllion (Antalya-Serik-Yanköy) antik kentine ait bir yazıt, kentteki hububat taksimatından söz etmektedir.[256] Bununla birlikte aşağıda, Pamphylia'nın en önemli liman kenti olarak ele alınan Side'nin (Antalya-Side) macellum yapısı çerçevesinde detaylarıyla ele alınacağı üzere, kent

[249] Strab. XIV. 4. 1-3.
[250] Plinius'un (Plin. Nat. XIV. 80) Galatia'ya atfettiği meşhur *Skybelites* şarabı, Galenos tarafından Pamphylia'ya atfedilmektedir. Gal. *San. Tue.* V. 5. 16.
[251] (Kilikia ile birlikte) Columella, *Rust.* XI. 2. 56.
[252] Plin. Nat. XII. 125.
[253] (Pisidia ile birlikte) Plin. Nat. XXI. 42.
[254] Plin. Nat. XXV. 136.
[255] Philostr. *VA*. I. 15.
[256] ***I.G.R.P.*** III. no: 802.

bünyesinde, İmparatorluk döneminde faaliyet göstermiş fırıncılar loncası da, bölgenin hububat ekonomisinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Tüm bu antik ve epigrafik kayıtların yanı sıra Antalya'nın Konyaaltı ilçesine bağlı Hurma Mahallesi'nde, yakın dönemdeki bir inşaatın hafriyat ve zemin hazırlığı çalışmaları sırasında gün ışığına çıkarılan bir mezar lahdi, bölgedeki hububat üretiminin ve bu üretim bünyesinde işgücü olarak kullanım gören hörgüçlü sığırların belirgin bir tasvirini sunmaktadır. (Bkz. Görsel 1.6.2.) Antik dönemde Pamphylia'nın Lykia'ya komşu olan güneybatı kıyılarında tespit edilen lahit, MS III. yüzyıla tarihlendirilmektedir. 2019 yılında A. Çelik tarafından tüm detaylarıyla yayınlanmıştır.[257] Son olarak Pamphylia bölgesinin ekonomik yapısında önemli bir alt başlık teşkil ettiği anlaşılan sığırlar, tıpkı Pisidia'da olduğu gibi, bölgenin İmparatorluk dönemi sikkeleri üzerinde yer bulmuştur. (Bkz. Görsel 1.6.3.)

Görsel 1.6.2. Hurma Çiftçi Lahdi üzerinde karasabana koşulmuş hörgüçlü sığırlar. Antalya Müzesi.
Kaynak: Çelik, 2019, **a.g.m.**, 235. Fig. 5. (üst); 236. Fig. 6. (sol-alt); 236. Fig. 7. (sağ-alt)

[257] Çelik, A. (2019). Hurma Çiftçi Lahdi. *Phaselis*, 5, s. 231-249.

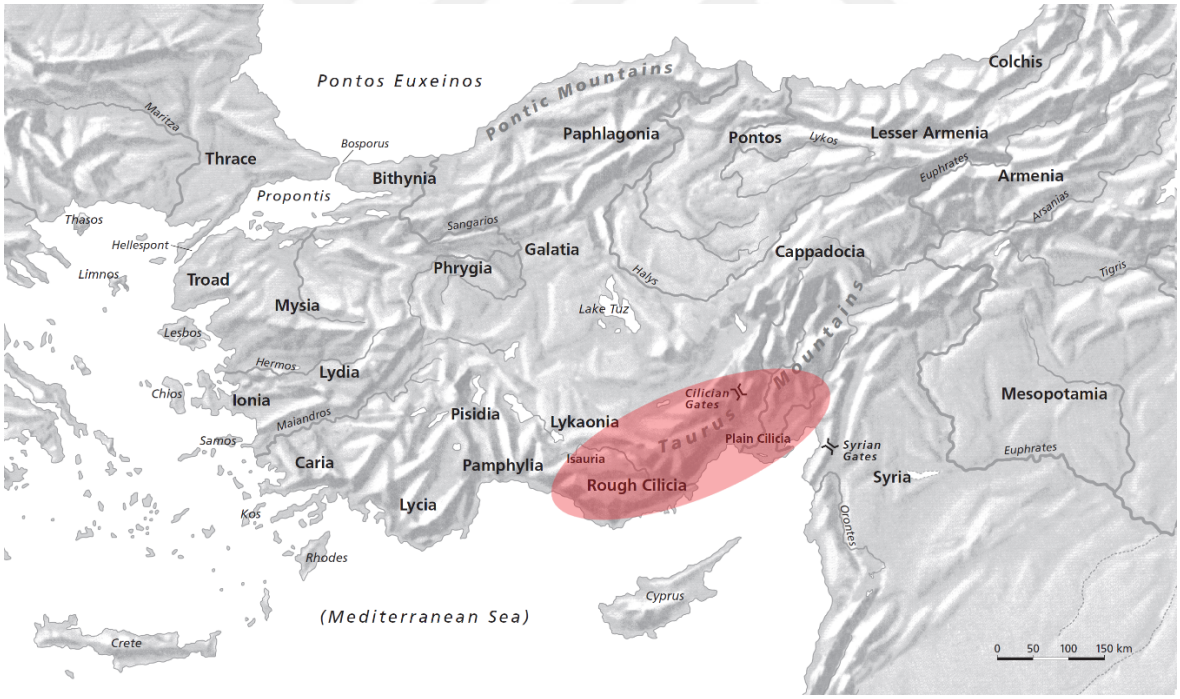
Görsel 1.6.3. Pamphylia'nın İmparatorluk dönemi sikkelerinde sığırlar.
Kaynak: Üst: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/9/1117A (Perge-Trebonianus Gallus dönemi)
Alt: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/91356 (Perge-Valerianus and Gallienus dönemi)

Öte yandan Cicero'nun, Verres'in Küçük Asya'nın farklı bölgelerinden zorla topladığı postlardan ve keçi kılı kumaşlardan bahsettiği antik kayıt, bu bölgelerin arasında Pamphylia'yı da anmaktadır.[258] Ayrıca Plinius, zehrin insan vücuduna bulaşma yollarını anlattığı bir pasajda, Pamphylia'da ve Dağlık Kilikia'da domuz yiyen halklardan söz etmekte, "Kuyruklu Kurbağa" (*Salamandra*) yemiş bir domuzun tüketilmesinin ölümcül olduğuna belirtmektedir.[259] Nitekim aşağıda da değinileceği üzere, karasal ekonomiden ziyade, deniz ekonomisiyle[260] öne çıkmış olan Pamphylia'da, hayvansal hammadde temelli bir endüstriyel organizasyonun izlerine, bölge kentlerinin hiçbirinde rastlanamamıştır. Bu çerçevede bölge, aşağıda Perge ve Side kentlerinde tesis edilmiş macellum yapılarıyla,[261] detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

[258] Cic. *Verr*. II. 1. 95.
[259] Plin. *Nat*. XI. 280.
[260] Bölgenin balıkçılık faaliyetleri için bkz. Columella, *Rust*. VIII. 16. 9.; Plut. *De soll. an.* 981d.; Ael. *NA*. VIII. 28.; Bursa, 2007, **a.g.k.**, 104-116., 129-130.
[261] Perge: Bölüm 3.4.20. Side: Bölüm 3.4.21.

"(Pamphylia'nın ardından) Torosların ötesindeki Kilikia'ya gelince, buranın bir kısmı Trakheia (Batı/Dağlık Kilikia), diğer kısmına ise Pedias (Doğu/Ovalık Kilikia) denir. Trakheia'nın kıyısı dardır ve düzlük arazisi ya hiç yoktur ya da çok azdır. Ayrıca Torosların eteğinde yer alır ve kuzeyindeki Isauria ve Homana bölgeleri boyunca, Pisidia'ya kadar zayıf yaşam koşulları sunmaktadır. Ayrıca burası Trakheiotis olarak da adlandırılır ve halkına Trakheiotai denir. Fakat Kilikia Pedias, Soli ve Tarsos'tan başlayarak Issos'a kadar ve ayrıca Torosların kuzey tarafında yer alan, Kappadokialıların bulunduğu bölgelere kadar uzanır. Dolayısıyla bu ülke, çoğunlukla ovalardan ve verimli topraklardan oluşur."[262]

Strabon'un bu detaylı tasvirlerle tanıttığı Kilikia bölgesi, Küçük Asya'nın güneyinde, Pamphylia ile Syria arasında uzanan kıyı bölgelerini ifade etmektedir. Topoğrafik yapısının, yaşam için elverişsiz bir forma büründüğü batı havzası Kilikia Trakheia, bu formun tam aksine geniş ve son derece bereketli ovalar boyunca uzandığı doğu havzası ise Kilikia Pedias olarak adlandırılmaktadır. Bu çerçevede bölge, batısında Pamphylia, Toroslarla kuşatıldığı kuzeyinde Lykaonia ve Kappadokia, doğusunda Syria ve güneyinde Akdeniz ile komşu durumundadır. (Bkz. Harita 1.6.3.)

Harita 1.6.3. Kilikia bölgesi.

Kaynak: Marek, 2016, **a.g.k.**, 8. Map 1a.

[262] Strab. XIV. 5. 1. Bölgenin coğrafi tasvirlerine ilişkin ayrıca bkz. Broughton, 1938, **a.g.k.**, 606.

Antik literatür, bölgenin şaraplarına,[263] incirlerine,[264] marullarına[265] ve susamlarına,[266] ilişkin bilgiler sunmakta, bereketli arazilerine kanıt oluşturmaktadır. Bununla birlikte bölgenin hububat üretimi, henüz Ksenophon'un[267] anlatılarında yer bulmuş, Roma dönemi yazarlarınca da zikredilmiştir.[268] Öte yandan antik literatür, doğrudan bölgenin hayvancılık faaliyetlerine de ışık tutan bilgiler sağlamaktadır. Öncelikle Strabon, düz bir ova üzerinde kurulu olan Tarsos'un yakınlarında yer alan ve bir koluyla doğruca şehrin içine akan Kydnos Nehri'nin (*Tarsus Çayı*) yüksek debisi ve soğuk suyuyla, sinir hastalığı olan sığırlara faydalı olduğunu aktarmaktadır.[269] Öte yandan Cicero'nun "*Esas olarak sığır yetiştiriciliğiyle uğraştıkları için, sürekli olarak, yaz-kış ovalarda ve dağlarda dolaşırlar*" şeklinde tanımladığı halklar arasında Kilikialılar da yer almaktadır ve dolayısıyla bu kayıt da bölgedeki büyükbaş hayvancılık için önemli bir veridir.[270]

Bölgenin küçükbaş hayvancılık ekonomisi noktasında ise Varro ön plana çıkmaktadır. Res Rusticae'de keçi postlarının endüstriyel kullanımlarına ilişkin önemli bilgiler sağlayan[271] yazar, keçi kırkma işleminin Kilikialılar tarafından icat edildiğini ve dolayısıyla bölge halkının bu kıllardan üretilen kıyafetlere "*Cilicia*" adını verdiğini kaydetmektedir.[272] Kilikia keçileri, bir diğer Roma dönemi tarım yazarının, Columella'nın eserinde de yer edinmiştir. Her bir hayvan cinsinin, farklı türden bakımlar gerektirdiğine ilişkin sunduğu bilgiler içerisinde yazar, Kilikia bölgesinde yetiştirilen boynuzlu ve kabarık yünlü keçilerden söz etmektedir.[273] Bölgenin keçi kılı dokumacılığı, Plinius'un da dikkatini çekmiştir. Yazar, Kilikia bölgesinde insanların, keçi kıllarından üretilen kıyafetler giydiklerinden bahsetmektedir.[274] Üstelik Kilikia'nın keçi kılı kırkıcılarının şöhreti, Romalı Şair Marcus Valerius Martialis'in (MS 38-102) "*Epigramlar*"ına dahi konu olmuştur.[275] Son olarak Cicero'nun, Gaius Verres'in yolsuzlukları karşısında yaptığı konuşmada değindiği Kilikia imalatı dokumalar da bölgenin gelişkin keçi kılı endüstrisi için bir gösterge niteliği taşımaktadır.[276] Bu bilgilere paralel biçimde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, bölgenin İmparatorluk dönemi sikkelerinde sıklıkla tasvir edilmiştir. (Bkz. Görsel 1.6.4.)

[263] Xen. *An*. I. 2. 22.; Gal. *San. Tue*. V. 5. 15.; Plin. *Nat*. XIV. 81, 109.; Ath. I. 59.
[264] Plin. *Nat*. XVI. 113.; Ath. III. 14.
[265] Plin. *Nat*. XIX. 128.
[266] Columella, *Rust*. II. 10. 18.; XI. 2. 56.
[267] Xen. *An*. I. 2. 22.
[268] Plin. *Nat*. XVIII. 81.
[269] Strab. XIV. 5. 12.
[270] Cic. *Div*. I. 94.
[271] Varro, *Rust*. II. 11. 11.
[272] Varro, *Rust*. II. 11. 12.
[273] Columella, *Rust*. I. Pref. 26.
[274] Plin. *Nat*. VIII. 203.
[275] Mart. *Epig*. VII. 95.
[276] Cic. *Verr*. II. 1. 95. Bununla birlikte antik kaynaklar, Kilikia'nın, bitkisel hammadde temelli dokuma endüstrisi için de önemli bir merkez olduğuna işaret eden veriler sunmaktadır. Bu çerçevede Dion Chrysostomos, Kilikia

Görsel 1.6.4. Kilikia'nın İmparatorluk dönemi sikkelerinde sığır (zebu) ve keçiler.
Kaynak: Üst: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/4008 (Augusta/Kilikia Pedias-Tiberius dönemi.
Alt: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/3339 (Aigai/Kilikia Pedias-Hadrianus dönemi.

Roma Kilikia'sının ekonomik yapısında "temel" bir yer edindiği anlaşılan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, aşağıda, öncelikle Kilikia Trakheia'nın Geç İmparatorluk-Erken Bizans dönemlerine tarihlendirilen mezar yazıtlarının[277] ortaya koyduğu farklı meslekler çerçevesinde, Korykos, Elaiussa Sebaste, Korasion, Seleukeia ve Diokaisareia kentlerinin tesis ettiği deri endüstrileri ekseninde,[278] tüm detaylarıyla ele alınacaktır. Sonrasında, yine Trakheia bölgesinin Korykos ve Seleukeia kentleri ile Kilikia Pedias'ın Flaviopolis kentinde tesis edilen dokuma endüstrileri[279] irdelenecektir. Bunun ardından, Korakesion'da tesis edilmiş macellum yapısı ve Korykos kasapları ile Antiokheia'nın macellumu ele alınacaktır.[280] Son olarak Kilikia bölgesi zooarkeolojisinin, bu tez çalışmasındaki yegâne temsilcisi olan Antiokheia ad Kragum, faunal kalıntıları ekseninde ortaya konulacak,[281] bölge ekonomisinde "kadim" bir alt başlık olduğu ortada olan büyükbaş-küçükbaş hayvanların "somut" izleri, detaylarıyla ortaya konulacaktır.

---

kenti Tarsos'ta, aşağı tabaka insanların "*keten dokumacısı*" anlamına gelen "*λινουργὸι*" sözcüğüyle anıldığından söz etmektedir. Dio Chrys. *Or*. XXXIV. 21.

[277] Kilikia Trakheia'da Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerinde icra edilen meslekler, Prof. Dr. Hamdi Şahin'in doktora tez çalışmasında, 104 başlık altında bir araya getirilmiştir. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Şahin, H. (2003). *Geç Roma İmparatorluk ve Erken Bizans Dönemlerinde Dağlık Kilikia (Kilikia Thrakeia) Bölgesi Yazıtlarında Meslekler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bölgenin Geç Antik dönem ekonomisine ilişkin ayrıca bkz. Elton, H. (2003). The Economy of Cilicia in Late Antiquity. *Olba*, 8, s. 167-184.

[278] Korykos: Bölüm 2.1.11. Elaiussa Sebaste. 2.1.12. Korasion: 2.1.13. Seleukeia: 2.1.14. Diokaisareia: 2.1.15.

[279] Korykos: Bölüm 2.2.17. Seleukeia: 2.2.18. Flaviopolis: 2.2.19.

[280] Korakesion: Bölüm 3.4.22. Korykos: 3.4.23. Antiokheia: 3.4.24.

[281] Bölüm 4.14.

2 ROMA KÜÇÜK ASYA'SINDA DERİ VE YÜN ENDÜSTRİLERİ

2.1. Antik Çağ'ın Deri Endüstrisine Genel Bir Bakış

Hayvanlardan elde edilen deri, kullanım ve tüketim geçmişi insanlığın yerleşik hayata geçişini ifade eden Neolitik Çağ'ın öncesine uzanan az sayıda materyalden birisidir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların evcilleştirilmesinden öncesini ifade eden Paleolitik dönemde insanlar, avladıkları vahşi hayvanların derilerini, gündelik yaşamlarında farklı işlevlerde kullanmışlardır. Bu üretim biçimi, yerleşik yaşam modelinde katlanarak yaygınlaşmıştır. Bu durum, hammadde açısından (vahşi) av hayvanlarına kıyasla çok daha "erişilebilir" bir kaynak olan büyükbaş ve küçükbaş hayvanların evcilleştirilmesiyle mümkün olmuştur. Bu dönem itibarıyla büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen deri, zaman içerisinde bir uzmanlık alanı, zanaat ve meslek formuna bürünen dericilik faaliyetlerinin "ana hammaddesi" haline gelmiştir. Neolitik Çağ'dan itibaren; giysiden aksesuara, alet-edevattan savaş teçhizatlarına, mobilyadan koşum takımlarına sayısız üretim modeli içerisinde kullanım gören büyükbaş-küçükbaş hayvan derileri, ilk kent devletlerinden modern döneme tüm ekonomik sistemler içerisinde "temel" bir yer edinmiştir.[282] Antik Batı'da, Kıta Yunanistan'ının henüz MÖ V. yüzyıl başlarına ait seramikleri üzerinde yer bulmuş olan deri imalatçıları, (Bkz. Görsel 2.1.1.; 2.1.2) aşağıda, epigrafik (meslek loncaları, mezar yazıtları, vb.) ve arkeolojik (atölye ve işlik alanları/yapıları) verileri çerçevesinde deri endüstrisi tesis etmiş Roma Küçük Asya'sı kentleri ekseninde ele alınacaktır. Bu kadim üretim modelinin hammaddesi olan deri temelinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kent ve bölge ekonomileri için ifade ettiği öneme ilişkin bütüncül bir bakış açısı oluşturmaya çalışılacaktır.

[282] Büyükbaş ve küçükbaş hayvan derilerinin antik dönemdeki kullanım alanlarına ve üretim süreçlerine ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik (antik, modern, epigrafik, arkeolojik, etimolojik) detay için bkz. Blümner, H. (1912). *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern. Band I*. Leipzig: Verlag von B. G. Teubner. s. 260-292.; Gansser-Burckhardt, A. (1942). *Das Leder und Seine Verarbeitung im Römischen Legionslager Vindonissa*. Basel: Kommissionsverlag von E. Birkhäuser & Cie. A.-G.; Thompson, D. B. (1960). The house of Simon the Shoemaker. *Archaeology*, 13 (4), s. 234-240.; Forbes, R. J. (1966). *Studies in Ancient Technology. Volume 5. Second Edition*. Leiden: E. J. Brill. s. 1-79.; Lau, O. (1967). *Schuster und Schusterhandwerk in der Griechisch-Römischen Literatur und Kunst*. Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde. Bonn: Rheinischen Friedrich Wilhelms Universitat. Philosophischen Fakültat.; Yıldız, N. (1993). *Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.; Habermann, W. (1999). "Leder". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band VI*. içinde (ss. 1219-1222). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler. s. 1219-1222.; Audoin-Rouzeau, F., Beyries, S. (2002). *Le Travail du Cuir de la Pre´histoire a` nos Jours*. Antibes: Éditions APDCA.; Leguilloux, M. (2004). *Le Cuir et la Pelleterie a` l'e´poque Romaine*. Paris: Editions Errance.; Habermann, W. (2005). "Leather". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. VII*. içinde (ss. 337-339). Leiden-Boston: Brill. s. 337-339.; Van Driel-Murray, C. (2008). "Tanning and Leather". J. P. Oleson (Ed.), *Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World*. içinde (ss. 483-495). Oxford: Oxford University Press. s. 483-495.; Flohr, M. (2013a). "Leather, Leatherwork". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 3984-3987). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 3984-3987 (1-3).; Flohr, M. (2013b). "Tanning, Tanners". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 6526-6527). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 6526-6527 (1-2).

Görsel 2.1.1. Attika bölgesine ait kırmızı figürlü bir *Kyliks*'in (*κύλιξ*) içinde, ayakkabı imal eden bir deri ustasının ve atölyesinin tasviri. MÖ 480-470.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1865-0722-14. (Erişim tarihi: 18.07.2025).

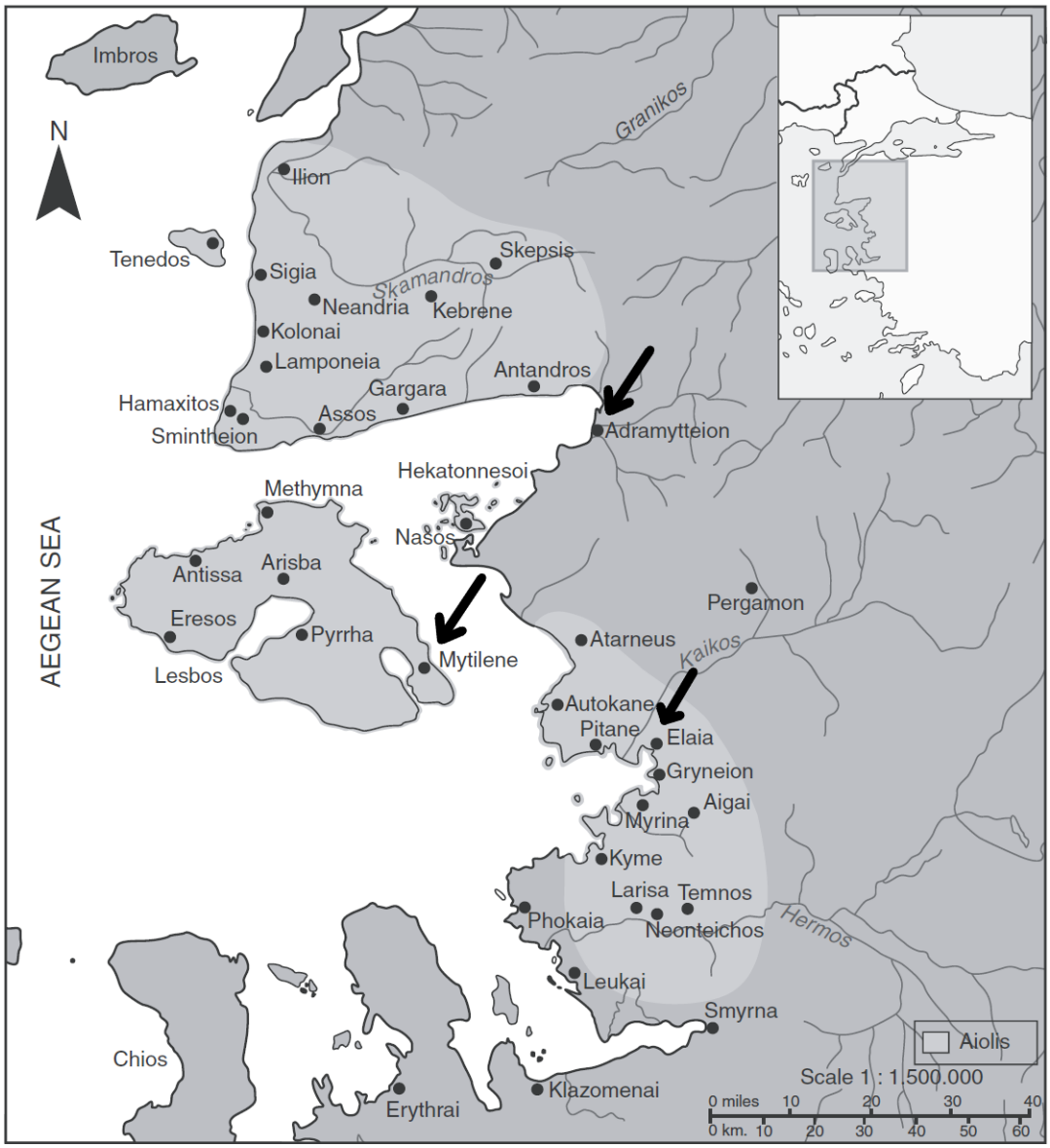

Görsel 2.1.2. Atina'ya ait çift kulplu amphora üzerinde, ayakkabı imalatı gerçekleştiren bir deri ustasının atölyesi/dükkânı. MÖ 500-490.

Kaynak: https://collections.mfa.org/objects/153407. (Erişim tarihi: 18.07.2025).

2.1.1. Mytilene Deri Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında faaliyet göstermiş deri endüstrilerinin izlerinin sürüldüğü bu bölümde ele alınacak olan ilk antik yerleşim, Ege Denizi'nin orta kesiminde, Küçük Asya'nın Aiolis bölgesi açıklarında yer alan Lesbos Adası'nın antik dönemdeki en önemli kenti olarak kabul edilen Mytilene'dir (Midilli). Adanın güneydoğu sahillerinde konumlanan kent, antik dönemde Adramytteion'un (Edremit) güneybatısında, Pergamon'un Ege Denizi'ndeki limanı Elaia'nın ise kuzeybatısında yer almakta olup, günümüzde Altınova (Balıkesir-Ayvalık) ile Dikili'nin (İzmir) kıyı komşusu durumundadır. (Bkz. Harita 2.1.1.1.)

Harita 2.1.1.1. Mytilene antik kentinin Aiolis bölgesi ve Lesbos Adası'ndaki konumu.
Kaynak: İren, K. (2013). "Aiolis". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 246-248). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 247 (2). Fig. 1.

1630 km²'lik yüz ölçümüyle, Ege'nin Krete (Girit) ve Euboia (Eğriboz) adalarından sonraki en büyük adası olan Lesbos'un en yüksek noktası 968 metredir.[283] Ada topoğrafyasında öne çıkan, dar ağızlı iki körfez bulunmaktadır. Bunlardan adanın batısından iç kısmına uzananı yaklaşık 20 km. uzunluğundaki Pyrrhaios Euripos (Kalloni) Körfezi, güneydoğudan iç kısma uzananı ise yaklaşık 13 km. uzunluğundaki Hiera (Geras) Körfezi'dir.[284] Adanın ismi ise, sözlü geleneğe göre Aiolis kabilesinin kurucusu olan Aiolos'un torunu, Lesbos'a dayanmaktadır.[285]

Mytilene antik kentinin tarihçesi, bünyesinde bulunduğu Lesbos Adası'nın tarihçesiyle paralel bir şekilde seyretmiştir. Bu çerçevede, öncelikle Lesbos bünyesinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, adanın, Geç Neolitik Çağ'dan Geometrik Çağ'a kadar aralıksız şekilde iskân gördüğünü ortaya koymuştur.[286] Homeros'un İlyada'sındaki (*Ἰλιάς*) birkaç ifadeden[287] anlaşıldığı üzere, Akhaların Troia seferi sırasında gerçekleşen birkaç hadise Lesbos ile ilişkili olsa da, adadaki Miken varlığı oldukça zayıftır ve nihayetinde Küçük Asya'ya olan yakın bağlılık üstün gelmiştir.[288] Geç Bronz Çağı'nda Yunan anakarasındaki Boiotia ve Thessalia'dan gelen göç hareketleri, adada konuşulan Aiol lehçesinin kökenini oluşturmuştur.[289] Lesbos Adası, refahının zirvesine Arkaik Dönemde ulaşmıştır fakat MÖ 700'ler öncesinde dahi, Mytilene'nin, adanın karşısındaki Küçük Asya sahillerinde ve Hellespontos'a kadar olan Troas coğrafyasında yer alan Aiolis yerleşimlerini (*peraia*) kontrol ettiği bilinmektedir.[290]

Bu aşamada yüzeysel çerçevede bir özetlemenin yeterli görüldüğü üzere Lesbos Adası, Aristoteles'in *Politika*'sında bahsettiği üzere,[291] MÖ VI. yüzyıl ortalarında Pers egemenliği altına girişine kadar, aristokratik kabilelerin güç mücadelelerine sahne olmuş, Mytilene ise bu süreçte bir dizi tiranın yönetimi altında kalmıştır.[292] MÖ VI. yüzyıl içlerinde girdiği Pers

[283] Paraskevaidis, M. (1976). "Lesbos". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 502-503). Princeton: Princeton University Press. s. 502.; Dimopoulou, A. (2013). "Lesbos". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 4023-4024). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 4023 (1).
[284] Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).
[285] Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).
[286] Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1). Lesbos'un, kültürel açıdan Kuzeybatı Küçük Asya ve Troas'ın bir uzantısı olarak ele alındığı Bronz Çağı tarihçesi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Spencer, N. (1995a). Early Lesbos Between East and West: A "Grey Area" of Aegean Archaeology. *The Annual of the British School at Athens*, 90, s. 273-275. (269-306).
[287] Hom. *Il*. IX. 125-130, 270-271, 662-665.; XXIV. 544-546.
[288] Spencer, 1995a, **a.g.m.**, 275.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).
[289] Spencer, 1995a, **a.g.m.**, 275.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).
[290] Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1). Aşağıda, Roma döneminde tesis ettiği deri ve yün endüstrileriyle (Bkz. Bölüm 2.1.7.; 2.2.9.) ve macellum yapısıyla (Bkz. Bölüm 3.4.12.) ele alınacak olan Aigai antik kenti de söz konusu Aiolis kentlerinden birisidir. (Bkz. Harita 2.1.1.1.)
[291] Arist. *Pol*. 1274b.; 1311b. 25-33.
[292] Boruhovic, V. (1981). Zur Geschichte des Sozialpolitischen Kampfes auf Lesbos (Ende des 7.-Anfang des 6.Jh.v.u.Z.). *Klio. Beiträge zur Alten Geschichte*, 63, s. 247-260.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).

hakimiyetinden ancak Pers-Yunan Savaşları sırasında, Perslerin MÖ 479 yılında Mykale'de mağlup edilmesiyle kurtulan ada, akabinde Attika-Delos Birliği'ne katılmıştır. Mytilenelilerin MÖ 428 yılında bu birliğe karşı isyan etmesinden bir yıl sonra kent, Atinalılar tarafından ele geçirilmiş, isyanın sorumluları ağır bir şekilde cezalandırılmış, adanın büyük bir bölümü 2700 Atina kolonisine (*kleroukhia*) bölünmüş ve tüm bu süreç Thukydides'in eserinde detaylarıyla ele alınmıştır.[293] MÖ IV. yüzyıl ortalarında tekrar Pers hâkimiyeti[294] altına girene kadar, Atina ve Sparta arasında el değiştiren Mytilene, Büyük İskender tarafından Asya Seferi'nin başlangıç döneminde (MÖ 332) kurtarılmış, demokratik yönetime kavuşturulmuş ve kentteki sürgünler evlerine dönmüşlerdir.[295] İskender'in ölümünün ardından Lesbos, imparatorluğunu paylaşan komutanlarının (*diadokhoi*) kurduğu krallıklardan *Antigonos*ların ve *Ptolemaios*ların egemenliği altında bulunmuştur.[296] Romalıların Lesbos ile ilk teması, Üçüncü Makedon Savaşı (MÖ 171-168) sırasında Antigonos Hanedanı'nın son Makedon Kralı Perseus (h. MÖ 179-168) ile yapılan ittifakı cezalandırmak için gerçekleştirdikleri seferdir ve bu sefer sonucunda, MÖ 168 yılında adadaki Antissa kenti yok edilmiştir. Adanın Birinci Mithridates Savaşı (MÖ 89-85) sırasında yine Roma karşısında saf tutması üzerine, Sulla'nın komutası altında bulunan Lucius Licinius Lucullus, Mytilenelilere ağır bir darbe vurmuş ve tüm adayı Roma egemenliği altına almıştır.[297] MÖ 62 yılında Gnaeus Pompeius Magnus, yakın dostu ve tarihçisi Mytileneli Theophanes'in gayretleri sonucunda Mytilene'ye "*civitas libera*" (özgür statüsü) vermiştir.[298] Roma ile "iyi ilişkiler" Iulius Caesar ve Augustus dönemlerinde perçinlenmiş,[299] Mytilene ve Lesbos Adası, Roma İmparatorluk dönemi boyunca genel çerçevede barış içerisinde, müreffeh bir yaşam sürmüştür ki bu durum Mitylene bünyesinde gün ışığına çıkarılan lüks konutların işaret ettiği yüksek yaşam standardıyla da desteklenmektedir.[300] MS VIII. yüzyıla kadar süren

[293] Thuc. III. 37-50.; Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).
[294] Arr. *Anab*. II. 1.; Diod. Sic. XVII. 29. 1-2.
[295] Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1). Mytilene'de tesis edilen demokrasiye ilişkin yazıt için bkz. Paton, W. R. (1899). ***I.G.*** XII. 2. no: 6. Kentte bulunan sürgünlere ilişkin bkz. Brun, P. (1988). Les Exilés Politiques en Grèce : l'exemple de Lesbos. *Ktèma. Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome Antiques*, 13, s. 253-262.
[296] Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).
[297] Plut. *Vit. Luc*. IV. 2-3. Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).
[298] Plut. *Vit. Pomp*. XLII. 4.; Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).; Constantakopoulou, C. (2013). "Mytilene". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 4670-4671). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 4670 (1).; Ellis-Evans, A. (2019). *The Kingdom of Priam. Lesbos and the Troad between Anatolia and the Aegean*. Oxford: Oxford University Press. s. 256-257. Mytilenelilerin bu olay üzerine Pompeius'u onurlandırdıkları yazıt için bkz. ***I.G.*** XII. 2. no: 163.; Lafaye, G. (1927). ***I.G.R.P.*** IV. no: 55. Ayrıca bkz. Gold, B. K. (1985). Pompey and Theophanes of Mytilene. *The American Journal of Philology*, 106 (3), s. 325. (312-327.)
[299] Iulius Caesar ve İmparator Augustus'un kente yaptıkları yardım ve bağışlar, Mytilenelilerin bunlara cevaben diktirdikleri devasa boyutlardaki onurlandırma yazıtları üzerinden takip edilebilmektedir. Caesar için bkz. ***I.G.*** XII. 2. no: 35.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 33. Augustus için bkz. ***I.G.*** XII. 2. no: 58.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 39.
[300] Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).; Constantakopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4670 (1). Bu durum kent yazıtları üzerinden de net şekilde takip edilebilmektedir. Nitekim Roma İmparatorluğu'nun

bu huzur ortamında, Lesbos Adası'nın iki kentinde (Mytilene ve Methymna) iki piskoposun ikamet ettiği bilinmektedir ve adadaki çok sayıda kilise yapısının varlığı, Hristiyanlığın burada kurumsal bir çerçevede varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır.[301]

Antik kaynakların farklı konu başlıkları altında bilgiler sunduğu[302] Lesbos Adası'nda, Methymna, Pyrrha, Arisba, Antissa ve Eresos ile birlikte ön çıkan, fakat bu kentlerin tümünden daha büyük ve daha "merkezi" bir yerleşim olarak ele alınan[303] Mytilene'ye ilişkin en kapsamlı bilgileri Strabon vermektedir. Yazar, adanın en büyük şehri olarak tanımladığı Mytilene'nin kuzey ve güneyinde iki limanının yer aldığını, bu iki limanın doğusunda, kent yerleşiminin bir bölümünün kurulu olduğu küçük bir ada bulunduğunu ve kentin, ihtiyacı olan tüm kaynaklara sahip olduğunu aktarmaktadır.[304] Strabon'un bu detaylı tasviriyle örtüşür biçimde, daha sonra Bizans döneminde inşa edilen ve Cenevizliler ile Osmanlıların tadil ettikleri bir kalenin yer alacağı bu küçük ada üzerinde kurulu olan Eski Mytilene, antik dönemde Lesbos sahiline doğru genişleyerek orijinal formuna bürünmüştür ve kentin Roma dönemine ait yapıları bu genişleme sahası üzerinde yer almaktadır.[305] (Bkz. Harita 2.1.1.2.) Kent bünyesindeki ilk sistematik kazı çalışmaları, Atina'da bulunan Kanada Arkeoloji Enstitüsü'nün 1983 yılında Mytilene'ye davet edilmesiyle başlamış, bu tarih itibarıyla kent ve çevresinde gerçekleştirilen kazılarda gün ışığına çıkarılan yapı ve kalıntıların büyük çoğunluğu Roma dönemine tarihlendirilmiştir.[306]

Iulius-Claudius Hanedanına mensup pek çok üyesi, kentte gerçekleştirdikleri inşa faaliyetlerine cevaben, pek çok Mytilene yazıtında onurlandırılmıştır. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Labarre, G. (1996a). *Les Cite´s de Lesbos aux Epoques Hellénistique et Impériale*. Paris: Diffusion de Boccard. s. 107-128.

[301] Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).

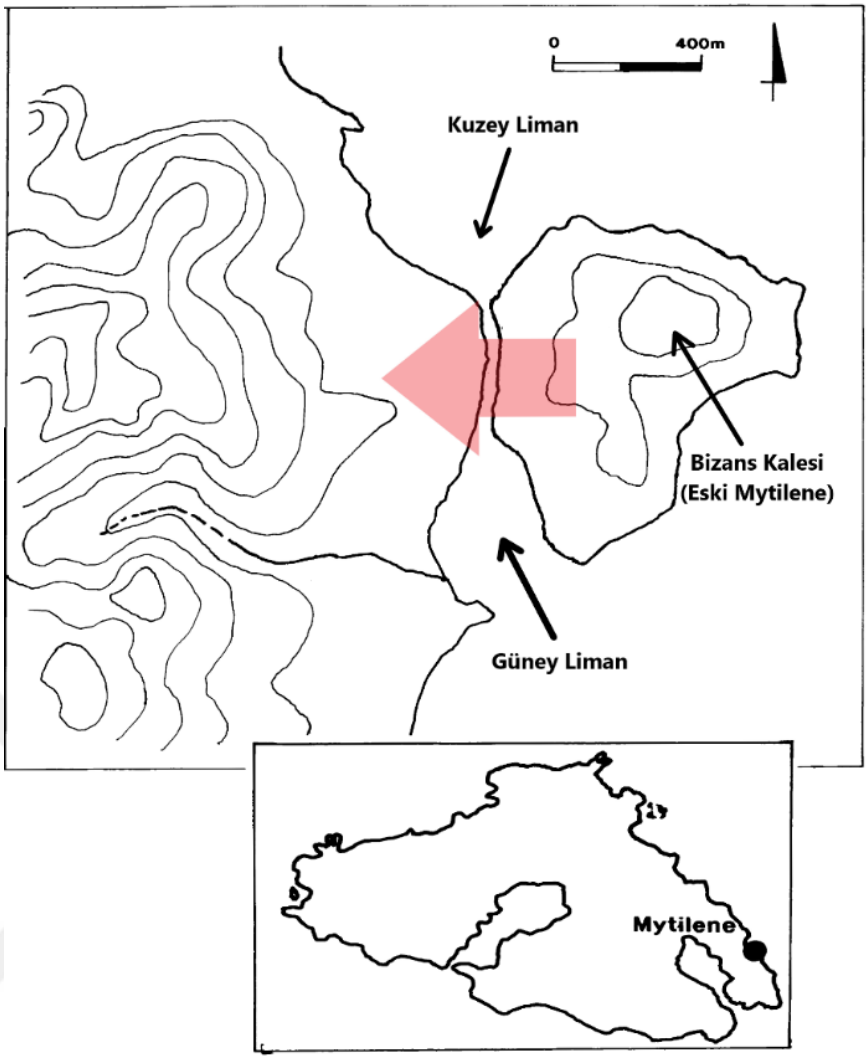
[302] Aristoteles, adanın körfezlerinde ve açıklarında yetişen balıklardan (Arist. *Hist. an*. IX. 621b.), Sicilyalı Diodoros, adanın elverişli iklimi ve bereketli arazilerinden (Diod. Sic. V. 81. 5.; 82. 2.), Plinius, Lesbos Adası'nın coğrafyasından ve "*1500 yıldır güçlü*" şeklinde tanımladığı Mytilene'den (Plin. *Nat*. V. 139-140), ünlü şarabından (Plin. *Nat*. XIV. 74), ağaçlarından (Plin. *Nat*. XIII. 118.; XVI. 46.), solgun renkli mermerlerinden (Plin. *Nat*. XXXVI. 44.) ve değerli taşlarından (Plin. *Nat*. XXXVII. 171.), Vitruvius, şiddetli kuzey rüzgarlarına açık kent planlamasından (Vitr. *De arch*. I. 6. 1.), Athenaios ise şarap üretiminden ve kadınlar arasında düzenlenen güzellik yarışmalarından (Ath. XIII. 71., 90.) bahsetmektedir.

[303] Smith, W. (1854). *Dictionary of Greek and Roman Geography*. London: John Murray. s. 390-391.; Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Dimopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4023 (1).; Constantakopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4670 (1).

[304] Strab. XIII. 2. 2.

[305] Smith, 1854, **a.g.k.**, 390.; Paraskevaidis, 1976, **a.g.k.**, 502.; Constantakopoulou, 2013, **a.g.k.**, 4670 (1). Roma dönemi yapı ve kalıntılarının konumlarını içeren kent planı için bkz. Kontis, I. D. (1978). *Λεσβος και η Μικρασιατικη της Περιοχη*. Athens: Αθηναϊκόν Κέντρον Οικιστικής. Pl. 39.

[306] Wiliams, E. H. (1989). Notes on Roman Mytilene. *Bulletin Supplement (University of London. Institute of Classical Studies)*, 55, s. 163, 165. Söz konusu yapılar içerisinde, Roma döneminde seyircileri vahşi hayvan gösterilerinden (*venatio*) korumak için duvar yapısı eklenen ve 10.000 kişilik kapasitesiyle Ege adalarındaki en büyük örneğini teşkil eden tiyatro, olasıklıkla bir Nymphaeum, elit ailelere ait en az 3 peristilli Roma konutu, kent yakınlarındaki Moria'da konumlanan ve Ege adalarındaki en büyük örneğini teşkil eden su kemeri (*aquadükt*) öne çıkan örneklerdir. Bununla birlikte kent bünyesinde Roma dönemine ait bol miktarda seramik ve plastik eser gün ışığına çıkarılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Williams, 1989, **a.g.m.**, 164-168. Öte yandan N. Spencer tarafından 1995 yılında yayınlanan bir çalışma, yalnızca Mytilene'nin ötesinde, Lesbos Adası'nın araştırma tarihçesi için bir başucu kaynak niteliği taşımaktadır. Spencer, N. (1995b). *A Gazetteer of Archaeological Sites in Lesbos. BAR (British Archaeological Reports) International Series, 623*. Oxford: BAR Publishing. Lesbos Adası'nın araştırma

Harita 2.1.1.2. Mytilene antik kentinin planı ve topoğrafyası. (Çizim, N. Spencer'in çalışmasından alınmış, yazar tarafından revize edilerek kullanılmıştır.)

Kaynak: Spencer, 1995a, **a.g.m.**, 278. Fig. 3.

Kentin deri endüstrisine işaret eden veriler ise epigrafik bulgulara dayanmaktadır. İlk olarak 1886 yılında, Habbo, G. Lolling tarafından yayınlanan[307] bir kent yazıtı, 1899 yılında W. R. Paton'un Lesbos, Nesos (Cunda/Alibey Adası) ve Tenedos (Bozcaada) adalarının yazıtlarını bir araya getiren corpus çalışmasında ele alınmış,[308] 1976 yılında R. Hodot tarafından

tarihçesini, başlangıcından itibaren kapsamlı bir şekilde ortaya koyan bu çalışma (Spencer, 1995b, **a.g.k.**, 1-3.), adanın Neolitik Çağ'dan Osmanlı dönemine kadarki tarihi boyunca yerleşime sahne olmuş, Mytilene'nin (*27) de içlerinde bulunduğu 244 yerleşimi, bibliyografyalarıyla birlikte, geniş bir corpus çatısı altında toplamış (Spencer, 1995b, **a.g.k.**, 4-50.) ve bu yerleşimlerin konumlarını, adanın Neolitik Çağ'dan Osmanlı dönemine uzanan 13 farklı haritasında işaretlemiştir. (Spencer, 1995b, **a.g.k.**, Fig. 2-14.) Mytilene ve araştırma tarihçesi/bibliyografyası için bkz. Spencer, 1995b, **a.g.k.**, 9. Mytilene'de 1983 yılı itibarıyla gerçekleştirilen kazıların yayınları için ayrıca bkz. Spencer, 1995a, **a.g.m.**, 270. dn 4.

[307] Lolling, H. G. (1886). ***A.M.*** XI. s. 282. no: 43.

[308] ***I.G.*** XII. 2. no: 109. Söz konusu yazıt aynı yıl, J. P. Waltzing'in Romalıların mesleklerinin kökenlerine ilişkin hazırladığı yazıt kataloğu serisinde de ele alınmıştır. Waltzing, J. P. (1899). ***C.P.R.*** III. s. 64. no: 178.

tekrar ele incelenmiş ve Paton corpusundaki bir önceki yazıtla aynı bağlama ait olduğu ortaya konulmuştur.[309] Sonrasında yazıt, Rodot'un revize ettiği haliyle farklı corpuslarda ve epigrafik yayınlarda yer bulmuştur.[310]

[Z]αθέῳ Ἀρτέμιδι Θε[ρ]-
[μ]ίᾳ Ὁμονοίᾳ Τε-
[λ]έσφορος Συμ-
[φ]όρω καὶ Φλ. Τύχα
[τ]ὰν χαλκίαν εἴκο-
[ν]α καττὰν ἐπιτά-
[γα]ν καὶ χρημάτισ-
[μ]ον αὗτας ὀντε-
[θή]κοντες καὶ τὸ
[εὐ]θέμιδος (?) παν-
[θ]έω Ἀφροδείτας
ἄγαλμα ἐν τῷ εἴ-
ρῳ.
ϙυνκαθιέρω-
σαν οἱ τὴν ***σκυτι-***
[κ]ὴν τέχνην ἐργα-
[ζ]όμενοι.

Çeviri: "*En kutsal Artemis Thermia (Kaplıcaların Artemisi/Şifacı Artemis) Homonoia'ya (Uyum/Barış). Symphoros ve Flavia Tykha'nın oğlu Telesphoros, ilahi buyruğa ve karara uygun şekilde (bu) bronz heykeli adadı ve dericilik zanaatında çalışanlar, kutsal alanda Aphrodite'in geleneksel heykelini diktiler.*"

[309] H. Rodot, S. Charitonidis tarafından 1968 yılında yeniden bir araya getirilen Lesbos yazıtları (Bkz. Charitonidis, S. (1968). *Αι επιγραφαί της Λέσβου, Συμπλήρωμα*. Athens: Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική εταιρεία.) üzerine yeni öneriler sunduğu çalışmasında, ***I.G.*** XII. 2. kataloğundaki 108 ve 109 numaralı yazıtların, aslında tek bir yazıt olduğunu ileri sürmüş, bu görüş sonraki epigrafik katalog ve yayınlarda kabul görmüştür. Hodot, R. (1976). "Notes Critiques sur le Corpus Épigraphique de Lesbos." *Études d'Archéologie Classique V*. içinde (ss. 17-81). Paris: Éditions de Boccard. s. 32-34.

[310] ***S.E.G.*** XXVI. s. 213. no: 891.; Chaniotis, A. (1997). New Inscriptions from Old Books: Inscriptions of Aigion, Delphi and Lesbos Copied by Nicholas Biddle and Stavros Táxis. *Tekmeria*, 3, s. 15. (7-22). Chaniotis, A. vd. (1999). ***S.E.G.*** XLVI. s. 293-294. no: 1051.; s. 657-658. no: 2256.; ***S.E.G.*** LII. s. 659-661. no: 1895.; Chaniotis, A. vd. (2016). ***S.E.G.*** LXII. s. 612-617. no: 1838.; Chaniotis, A. vd. (2019). ***S.E.G.*** LXV. no: 660.; Ascough, R. S., Harland, P. A., Kloppenborg, J. S. (2012). *Associations in the Greco-Roman World: A Sourcebook*. Waco: Baylor University Press. s. 162. no: 259.

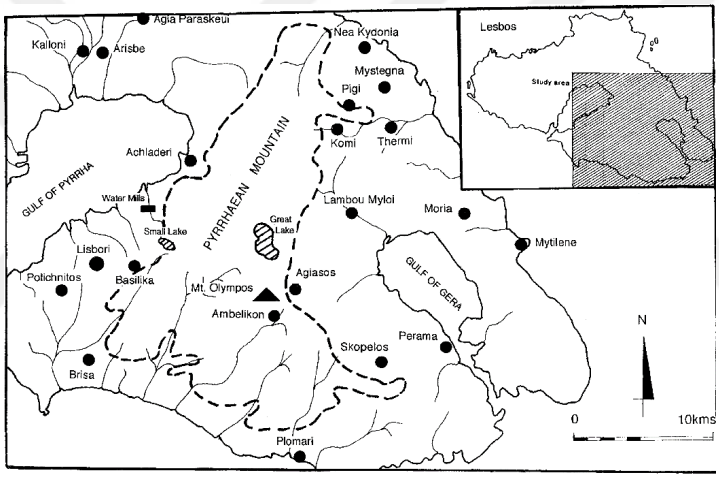
Mytilene'nin kuzeybatı territoriumunda yer alan ve tanrıça Artemis'e ait bir tapınağa ev sahipliği yapan Thermi[311] yerleşiminde, Aghios Nikolaos Kilisesi'nin dış duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmış bir mermer bloğun üzerinde ele geçirilen yazıt, muhtemel biçimde bir heykel kaidesi üzerine kazınmıştır ve adada en azından iki tanrıçanın tapınım gördüğüne kanıt oluşturmaktadır.[312] Yazıtı tez çalışmamı açısından önemli kılan husus ise, aynı zamanda Mytilene antik kentinde faaliyet gösteren deri zanaatkârlarının bir ticaret birliği/lonca kurmuş olmasına kanıt oluşturmasıdır.[313] Yazıtın tarihlendirmesine ilişkin rastlanılan ilk ifade, 2002 yılında C. Zimmermann tarafından hazırlanan ve Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde faaliyet göstermiş zanaatkâr birliklerini; hukuki statüleri, terminolojileri, iç örgütlenmeleri, üyelik yapılanmaları, mülkiyetleri ve uzmanlıkları gibi hususiyetleriyle ele alan, bu çerçevede bu çalışma için başucu kaynak niteliği taşıyan çalışmada yer almaktadır.[314] Bu çalışmasında yazar, söz konusu yazıtın tarihlendirmesi için "MS I.-III. yüzyıllar (?)" ifadesini kullanmıştır.[315]

Nitekim Lesbos Adası'nın ve Mytilene antik kentinin ekonomik yapısına ışık tutan bazı çalışmalar, bu tarihlendirmenin oldukça makul kabul edilebileceğine işaret eden çıkarımları mümkün kılmaktadır. Fakat bunlar öncesinde ele alınacak olan, P. Brun tarafından 1996 yılında yayınlanan bir çalışma, Lesbos Adası'nın Klasik ve Hellenistik dönemleri boyunca tesis ettiği ekonomik yapıya ve bu yapı içerisindeki tarım ve hayvancılık faaliyetlerine ilişkin önemli bir kaynaktır.[316] Bu çalışmasında yazar, Lesbos'un merkezindeki Messon Kutsal Alanı etrafında uzanan ormana,[317] adanın batısındaki engebeli arazilerde tesis edilmiş teras tarımına,[318] üzüm

[311] Thermi ve civarındaki yerleşimlere ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Spencer, 1995b, **a.g.k.**, 5-6.
[312] ***A.M.*** XI. s. 282. no: 43.; ***I.G.*** XII. 2. no: 108-109.; Hodot, 1976, **a.g.k.**, 32-34.; ***S.E.G.*** XXVI. s. 213. no: 891. Artemis Thermia (Thermia Euakoos, Megala Thea), sadece tapınağının bulunduğu Therme'nin ötesinde, tüm Lesbos Adası'nda ve bilhassa Methymna kentinde yaygın bir biçimde tapınım görmüştür. Chaniotis, 1997, **a.g.m.**, 15. Epigrafik kanıtlar için bkz. ***I.G.*** XII. 2. no: 67, 101, 103, 105, 106, 108-109, 242, 246-252, 270, 275, 514.; Gaertringen, F. H. (1939). ***I.G.*** XII. Supp. s. 16. no: 26. Artemis'e ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Nilsson, M. P. (1967). *Geschichte der Griechischen Religion*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. s. 481-500. Artemis Thermia için bkz. Nilsson, 1967, **a.g.k.**, 492-495.
[313] ***C.P.R.*** III. s. 64. no: 178.
[314] Zimmermann, C. (2002). *Handwerkervereine im Griechischen Osten des Imperium Romanum*. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
[315] Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 210.
[316] Brun, P. (1996). *Les Archipels Egéens Dans l'Antiquite Grecque. Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, Vol. 157*. Paris: Annales Littéraires de l'Université de Franche-Comté. Yazar, çalışmasında Krete ve Euboia adalarını kapsam dışında tutmak suretiyle, fakat Samos, Thasos, Samothrake, Khios, Rhodos ve Lesbos adalarına yer yer temas ederek, Ege adalarının coğrafi özelliklerini (s. 26-61), hububat, şarap ve zeytin üretimlerini (s. 63-88), hayvancılık faaliyetlerini (s. 88-104), madenlerini ve mermer ocaklarını (s. 121-131), balıkçılık faaliyetlerini (s. 131-136), deniz ticaretini (s. 136-144), müstahkem yapılarını ve korsan saldırılarına karşı savunmalarını (s. 144-153) ve nüfus hareketliliklerini (s. 164-176), epigrafik verilerin sunduğu bilgiler çerçevesinde ele almakta, nihayetinde antik ve modern kaynakların ışığında şekillenmiş, "*Ege adalarının yoksulluğuna*" yönelik tekdüze teamülün yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır. (s. 183-209).
[317] Brun, 1996, **a.g.k.**, 50-51.
[318] Brun, 1996, **a.g.k.**, 64.

bağcılığına ve şarap üretimine,[319] sulama yöntemlerine,[320] zeytinciliğe,[321] at yetiştiriciliğine,[322] büyükbaş-küçükbaş hayvancılığa ve paralelinde endüstriyel üretimlere,[323] antik, modern ve epigrafik kaynaklar çerçevesinde temaslarda bulunmakta, adanın ve Mytilene'nin Roma öncesi ekonomik yapısına ilişkin önemli bir bakış açısı sağlamaktadır.

Öte yandan N. Spencer tarafından 1996 yılında yayınlanan bir başka çalışma, doğrudan Roma dönemine odaklanan bir perspektifle, adadaki arazi kullanımına, tarımsal üretime ve hayvancılık ekonomisine ilişkin önemli bir bakış açısı sağlamaktadır.[324] Söz konusu çalışma, adadaki Pyrrhaios Euripos ve Hiera körfezlerinin ortasında, Olympos ve Pyrrha dağlarının etekleri boyunca, güney ve kuzey sahilleri arasında uzanan çam ormanı ve havzasında,[325] Roma dönemin kırsal üretim yerleşimlerini, arkeolojik ve epigrafik veriler çerçevesinde incelemiştir. (Bkz. Harita 2.1.1.3.; Görsel 2.1.1.1.)

Harita 2.1.1.3. Pyrrha Dağı ve eteklerindeki çam ormanı. (noktalı çizgi hattıyla ifade edilen bölge.)

Kaynak: *ZPE.* CXII. s. 254. Fig. 1.

[319] Brun, 1996, **a.g.k.**, 70, 79-80.
[320] Brun, 1996, **a.g.k.**, 72.
[321] Brun, 1996, **a.g.k.**, 84.
[322] Brun, 1996, **a.g.k.**, 88-89. At yetiştiriciliği, Lesbos Adası'nın yanı sıra, adanın en gelişkin kenti Mytilene'nin, Küçük Asya'daki Aiolis sahillerinde ve Troas coğrafyasında egemenliği altında bulundurduğu bölgelerde (*peraia*) de önemli bir ekonomik paydayı ifade etmektedir. Kentin Attika-Delos Birliği'ne karşı MÖ 428 yılında başlattığı isyan sebebiyle kaybettiği, Peloponnesos Savaşı'nda sonra bir kısmını (Adramytteion'dan Atarneus'a uzanan bölge) geri kazandığı, nihayetinde ise tamamıyla Pers egemenliği altına giren peraiasında, Pers kraliyetine ait at sürülerinin yetiştirildiği bilinmektedir. Adramytteion'un kuzeyindeki İda Dağı'nın (Kaz Dağı) eteklerinde ve Skamandros (Karamenderes) Vadisi'nin elverişli çayırlarında, temelde savaş atı temini için yetiştirilen bu sürüler, Büyük İskender'in bölgeyi ele geçirmesiyle onun, ölümünün ardından ise Plutarkhos'un aktardığı bilgiler ışığında (Plut. *Vit. Eum*. VIII. 3-4.) komutanlarından Eumenes'in mülkiyetine geçmiştir. Bu gelişkin hayvancılık modeli, gerek Pers hâkimiyeti altında gerekse Hellenistik dönemde önemli bir ekonomik unsur teşkil etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ellis-Evans, 2019, **a.g.k.**, 109-154. Mytilene'nin kuzeybatı Küçük Asya'daki peraiası hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Ellis-Evans, 2019, **a.g.k.**, 155-198.
[323] Brun, 1996, **a.g.k.**, 91-92.
[324] Spencer, N. (1996). ***ZPE.*** CXII. s. 253-262.
[325] Theophrastos tarafından "*Τὸ Πυρραίων ὄρος τὸ πιτυωδες*" ismiyle tanımlanan (Theophr. *Hist. pl*. III. 9. 5.) ve Plinius'un (Plin. *Nat*. XVI. 46.) da adından söz ettiği bu orman, günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

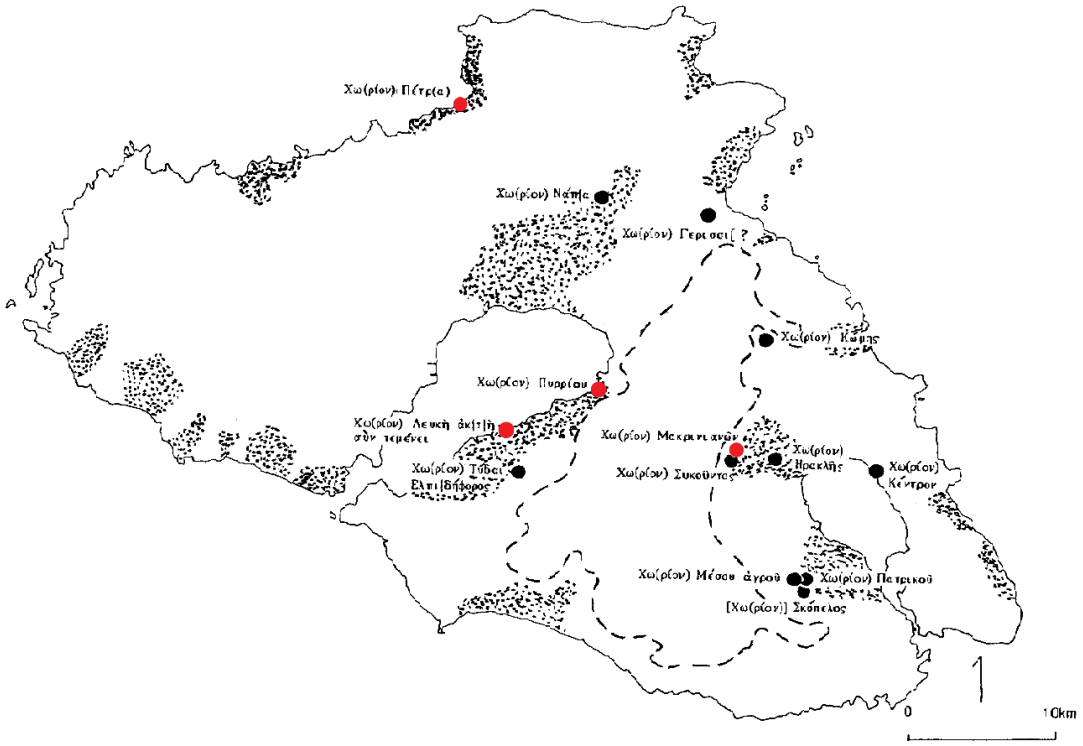
Görsel 2.1.1.1. Olympos Dağı zirvesinden Agiasos, Geras (*Hiera*) Körfezi, Mytilene antik kenti, Küçük Asya ve dağın eteklerindeki Pyrrha Ormanı'nın görünümü. (İşaretlemeler yazara aittir.)
Kaynak: https://www.alltrails.com/trail/greece/lesvos/agiasos-olympos-summit-profitis-ilias/photos (Erişim tarihi: 05.03.2025)

Adadaki ve Olympos ile Pyrrha dağlarının eteklerine yayılan orman havzasındaki insan yerleşimlerinin izlerini, arkeolojik veriler çerçevesinde ele alan ve özetle adadaki yerleşimlerin, ilk örneklerinden itibaren adanın güneyindeki koyların kıyılarında bulunan verimli alüvyon arazilerinde yoğunlaştığını, bu durumun Roma dönemine kadar devam ettiğini ve adanın Osmanlı ve modern dönemlerine kadar, Pyrrha ve Olympos eteklerindeki yüksek arazilere yayılmış yerleşimlere ya da bu ormanın tüketimine ilişkin yalnızca birkaç "cılız" arkeolojik veri bulunduğunu ortaya koyan yazar,[326] ormanın Roma dönemi yerleşimleri hakkında arkeolojik verilerden çok daha fazla veri sunan epigrafik kayıtları mercek altına almıştır.[327]

Söz konusu yazıtlar, Lesbos Adası'nda MS III. yüzyıl sonlarında ya da IV. yüzyıl başlarında gerçekleştirilen nüfus sayımlarıyla (*census*) ilgilidir.[328] Roma İmparatorluğu'nun genelinde gerçekleştirilen bu nüfus sayımları, devleti MS III. yüzyılda çöküşün eşiğine getiren siyasi ve ekonomik kriz karşısında gerçekleştirdiği etkin reformlarla ön plana çıkan, diğer bir taraftan bu tez çalışması açısından Roma İmparatorluğu'na ait en önemli epigrafik belgelerden

[326] ***ZPE.*** CXII. s. 255-259.
[327] ***ZPE.*** CXII. s. 259-262.
[328] ***I.G.*** XII. 2. no: 76-80.; Charitonidis, 1968, **a.g.k.**, 13-17. no: 17. Parker, R. W., Williams, H. (1995). A Fragment of a Diocletianic Tax Assessment from Mytilene. *Echos du Monde Classique: Classical News and Views*, 39 (2), s. 267-273.; ***ZPE.*** CXII. s. 259.

birisi olan "*Edictum de Pretiis Rerum Venalium*"un (Tavan Fiyatlar Fermanı) mimarı İmparator Diocletianus'un ekonomik reformlarının ana sac ayaklarından birisini teşkil eden "*yeni bir vergilendirme sistemi*" için "temel" işlevi üstlenmiştir.[329] Yazıtlar üzerinde, adadaki arazi sahiplerinin mülklerinin konumları listelenmektedir ve daha da önemlisi bu konumlar, Lesbos Adası'nın haritası üzerinde tutarlı bir biçimde işaretlenebilmiştir.[330] (Bkz. Harita 2.1.1.4.)

Harita 2.1.1.4. Lesbos yazıtlarında kaydedilmiş, yerleri belirli 14 kırsal yerleşimi. Otlak/Mera (*νομή*) arazileriyle kaydedilmiş köy yerleşimleri kırmızı noktayla işaretlenmiştir.
Kaynak: *ZPE.* CXII. s. 258. Fig. 4.

Söz konusu yazıtlar, adadaki toprak sahiplerinin farklı köylere dağılmış olan mülklerini listelemektedir ve her bir mülkün ekili arazi, üzüm bağı, zeytinlik ve otlak tasniflemesi altında nasıl bölündüğünü net şekilde ortaya koymaktadır.[331] Harita üzerinde işaretlenebilen 14 köyün, çoğunlukla adanın güneydoğusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu yazıtlar aracılığıyla günümüze ulaşmış bu arazi kayıtlarının, yalnızca Mytilene'nin territoriumuyla ilgili

[329] Jones, A. H. M. (1953). Census Records of the Later Roman Empire. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 43, s. 49.; Parker, 1995, **a.g.m.**, 267-273.; ***ZPE.*** CXII. s. 259.
[330] ***ZPE.*** CXII. s. 259.
[331] ***ZPE.*** CXII. s. 259. A. H. M. Jones, MS III. yüzyıl sonları ile IV. yüzyıl başlarında gerçekleştirilen censusları kayıt altına alan Batı Küçük Asya ve Ege Adaları yazıtlarını mercek altına aldığı çalışmasında, Ege Adaları'nın genelinde, ortalama bir tarımsal üretim yerleşiminin oldukça küçük boyutlarda olduğunu ve hatta zengin toprak sahiplerinin dahi, devasa bir kırsal mülkten ziyade küçük parçalara bölünmüş çok sayıdaki araziyi kontrol ettiğini ileri sürmüştür. Jones, 1953, **a.g.m.**, 57.

olabileceği yönündeki görüşlere yol açmıştır.[332] Yazıtlarda kayıt altına alınmış mülklerin kime ya da kimlere ait olduğuna dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır.[333]

Adadaki farklı arazi sahiplerine ait mülklerin dağınık durumdaki konumlarını açıkça ortaya koyan bu yazıtlardan çıkarılabilecek ilk sonuç, arkeolojik verilerin ortaya koyduğu, kıyı kesimlerinde (bilhassa kıyı-ova arazilerinde) yerleşime ve arazi kullanımına işaret eden genel tablodan, kayda değer bir farklılık göstermemeleridir.[334] Mülklerin bulunduğu köylerden hiçbiri, günümüzde Pyrrha Ormanı'nın kapladığı alan içerisinde yer almamaktadır ki bu durum, ilk bakışta Pyrrha Dağı eteklerindeki bölgelerin, günümüzde olduğu gibi antik dönemde de insan faaliyetlerinden uzak olduğu izlenimini yaratmaktadır. Ancak Mytilene'ye ait census yazıtları, bu izlenimi yeniden sorgulatacak, kapsamlı ve kritik bir veri grubu daha sunmaktadır. Yazıtlar üzerinde adı geçen ve konumları harita üzerinde işaretlenebilmiş köylerden 10 adedi,[335] farklı tarımsal ürünler ve faaliyetler için kullanılmış arazi miktarlarına dair (iugera[336] birimi üzerinden) sayısal verilerle bir arada kaydedilmiştir.[337]

Söz konusu 10 köy yerleşiminden 4'ü; Lesbos'un kuzey sahilindeki "Χωρίον Πέτρα",[338] Pyrrhaios Euripos Körfezi'nin doğu sahilindeki "Χωρίον Λευκὴ ἀκτὴ σὺν τεμένει"[339] ve Pyrrha ile Olympos dağlarının doğu ve batı yamaçlarında konumlanan "Χωρίον Μακριάνα"[340] ve "Χωρίον Πύρρα",[341] (Bkz. Harita 2.1.1.4.) yazıtlar üzerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin gerçekleştirildiği arazileri, yani meralarıyla kaydedilmişlerdir.[342] Bu çerçevede

---

[332] Mantzouranis, D. P. (1951). Σωζομένα τοπονύμια ἐκ τοῦ ἀρχαίου κτηματολογίου τῆς Λέσβου. *Byzantinische Zeitschrift*, 44 (1-2), s. 412.; ***ZPE.*** CXII. s. 259. Nitekim Lesbos adası bünyesinde ele geçirilmiş söz konusu census yazıtlarının tamamı, Inscriptiones Graecae kataloglarında Mytilene antik kentine atfedilerek listelenmiştir. Bkz. ***I.G.*** XII. 2. no: 76-80.

[333] ***ZPE.*** CXII. s. 259. Öte yandan Ege Denizi'nin güneyindeki iki adada, Astypalaia ve Thera'da ele geçirilmiş, aynı döneme tarihlendirilen ve benzer şekilde yerel mülkleri listeleyen yazıtlar, arazi sahiplerinin isimleri altında düzenlenmiştir. Bulundukları adadaki birçok köyde toprağa sahip olduğu anlaşılan bu kişiler, "*δεσποταί*" ya da "*δεσποτίαι*" sıfatlarıyla kaydedilmiştir. Astypalaia yazıtları için bkz. ***I.G.*** XII. 3. no: 180-182. Thera yazıtları için bkz. ***I.G.*** XII. 3. no: 343-349.

[334] ***ZPE.*** CXII. s. 261.

[335] Bu köy yerleşimleri; "*Χωρίον*" ön adıyla kaydedilen "Cῦκους, Πύρρα, Πέτρα, 'Ηρακλῆς, Μακριάνα, Μέσαγρος, Τύδαι, Λευκὴ ἀκτὴ σὺν τεμένει ve Σκόπελος"tur. ('Ηρακλῆς köyünün ismi iki kez geçmektedir.) Köylerin arazi türleri, "üzüm bağı", "ekili arazi", "zeytin ağacı" ve "mera" şeklinde, dört başlık altında tasnif edilmiştir. Köylerin söz konusu arazi türleri için kaydedilen sayısal değerler hakkında detaylı bilgi için bkz. ***ZPE.*** CXII. s. 261.

[336] Günümüzde çeyrek hektara, bir diğer deyişle 2530 m²'ye tekabül eden Romalı alan ölçüsü birimi.

[337] ***ZPE.*** CXII. s. 261.

[338] ***I.G.*** XII. 2. no: 76h.

[339] ***I.G.*** XII. 2. no: 79a.

[340] ***I.G.*** XII. 2. no: 77d.

[341] ***I.G.*** XII. 2. no: 76h.

[342] ***ZPE.*** CXII. s. 261. Bu 4 köy yerleşimi, Lesbos Adası'nda meralarıyla kaydedilen yegâne yerleşimler olmaktan ziyade, ada haritası üzerinde konumları belirlenebilmiş olanlardır. Nitekim yazıtlar üzerinden isimleri tam olarak anlaşılabilen ya da anlaşılamayan, fakat harita üzerinde konumları saptanamayan çok sayıda köy yerleşimi, mera arazileriyle birlikte kaydedilmiştir. Bkz. "χω(ρίον) …ώτα" ***I.G.*** XII. 2. no: 76a.; "χω(ρίον) ...α..." ve "χω(ρίον)

Χωρίον Πέτρα'nın 100 iugeralık (253.000 m²/253 dönüm), Χωρίον Λευκὴ ἀκτὴ σὺν τεμένει'in 50 iugeralık (126.500 m²/126.5 dönüm), Χωρίον Μακριάνα'nın 8 iugeralık (20.240 m²/yaklaşık 20 dönüm) ve Χωρίον Πύρρα'nın 10 iugeralık (25.300 m²/yaklaşık 25 dönüm) arazisi, büyükbaş ve küçükbaş sürülerinin otlatıldığı mera arazileri olarak kaydedilmiştir.[343]

Bu çerçevede söz konusu yazıtlar, bilhassa Lesbos Adası'nın güneydoğusundaki "dağlık bölgelerin" kullanımına ilişkin arkeolojik belirsizliklere, mera işleviyle kullanılan geniş araziler çerçevesinde tuttuğu ışık bakımından oldukça önemlidir. Üstelik Lesbos Adası'ndaki bu mera arazileri, genel çerçevede Ege'nin diğer adalarında bu faaliyetler için ayrılmış arazilerden daha geniştir.[344] Öte yandan A. H. M. Jones, oldukça makul bir biçimde, bu tür arazilerin muhtemelen tarımsal değeri düşük topraklardan oluştuğunu ileri sürmüştür.[345] Bu noktada en önemli husus, bilhassa yaz aylarında hayvan otlatılması için kullanılan bu mera arazilerinin, muhtemelen adanın (Pyrrha ve Olympos dağları gibi) yüksek rakımlı[346] bölgelerini içermesidir ve bu türden bir arazi kullanımı, arkeolojik açıdan çok sınırlı ölçüde iz bırakacak niteliktedir.[347]

Lesbos Adası'nda MS III. yüzyıl sonları ile IV. yüzyıl başlarında sürdürülen büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerini, bu faaliyetlerin gerçekleştirildiği meralar üzerinden ortaya koyan Mytilene yazıtları içerisindeki bir örnek, doğrudan hayvanların kendisiyle ilgili bilgiler vermekte, kent territoriumundaki hayvancılık ekonomisine mutlak surette kanıt teşkil etmektedir.[348] Bu çerçevede söz konusu yazıt üzerinde; "χω(ρίον) Μάγδια σὺν σπαρτ(οῖς)"[349] yerleşimi, 30 iugeralık (75.900 m²/yaklaşık 76 dönüm) mera arazisinin yanı sıra 11 adet

---

Μάγδια σὺν σπαρτ(οῖς)" ***I.G.*** XII. 2. no: 76b.; "χω(ρίον) Τείχεα" ve "χω(ρίον) Λο....κος" ***I.G.*** XII. 2. no: 76c.; "χω(ρίον) Ὑποχόρια" ve "χω(ρίον) Τείχεα" ***I.G.*** XII. 2. no: 76d.; "χω(ρίον) Ἀκτάων" ***I.G.*** XII. 2. no: 76e-f.; "χω(ρίον) Πύργου μέρ(ος)" ***I.G.*** XII. 2. no: 76g.; "χω(ρίον) Τριοδότο(υ)" ***I.G.*** XII. 2. no: 76i.; "χω(ρίον) Σεμπρωνίου" ***I.G.*** XII. 2. no: 76k.; "χω(ρίον) ...ύφου" ***I.G.*** XII. 2. no: 77a.; "χω(ρίον) Κενχρέω(ν)" ve "χω(ρίον) ....." ***I.G.*** XII. 2. no: 77b.; "χω(ρίον) ...νων", "χω(ρίον) ΓΕΙΙCΙΙΙ", "χω(ρίον) ....." ***I.G.*** XII. 2. no: 77c.; "χω(ρίον) ....." ***I.G.*** XII. 2. no: 77e.; "χω(ρίον) β...ων ἀμπ(έλων) ἰούγ(ερα)" ***I.G.*** XII. 2. no: 78a.; "χω(ρίον) Τύδαι Ἐλπι(δήφορος)" ***I.G.*** XII. 2. no: 79a.; "χω(ρίον) Μαρμαρίνη ληνὸς ὑπὸ Διονύσιον γεωργ(ὸν)" ***I.G.*** XII. 2. no: 79b.; "χω(ρίον) Πυργίου ὑπὸ τὸν αὐτὸν" ***I.G.*** XII. 2. no: 79b-c. Buradan hareketle, Lesbos Adası haritasındaki yerleri kesin bir şekilde bilinen 4 köy yerleşiminin yanı sıra 20'nin üzerinde kırsal yerleşim, Mytilene yazıtlarına meralarıyla kaydedilmiştir. Bu durum, kent territoriumunda İmparatorluk dönemi boyunca sürdürülen hayvancılık ekonomisinin, adanın ekonomik yapısı içerisinde önemli bir paydayı kapladığını açıkça göstermektedir.

[343] ***I.G.*** XII. 2. no: 76h.; 77d.; 79a.; ***ZPE.*** CXII. s. 261.

[344] Déléage, A. (1975). *La Capitation du Bas-Empire. Reprint Edition*. New York: Arno Press Inc. s. 178.; ***ZPE.*** CXII. s. 261-262.

[345] Jones, 1953, **a.g.m.**, 52.; ***ZPE.*** CXII. s. 262.

[346] Antik Ege coğrafyasında, yüksek rakımlı ve engebeli arazilerde gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetleri için bkz. Chang, C. (1994). "Sheep for the Ancestors: Ethnoarchaeology and the Study of Ancient Pastoralism." P. N. Kardulias (Ed.), *Beyond the Site: Regional Studies in the Aegean Area*. içinde (ss. 353-371). Lanham: University Press of America. s. 357-358. Ayrıca bkz. Forbes, H. (1995). The Identification of Pastoralist Sites within the Context of Estate-Based Agriculture in Ancient Greece: Beyond the "Transhumance versus Agro-Pastoralism" Debate. *The Annual of the British School at Athens*, 90, s. 325-338.

[347] ***ZPE.*** CXII. s. 262.

[348] ***I.G.*** XII. 2. no: 76.

[349] ***I.G.*** XII. 2. no: 76b-c.

büyükbaş sığır (βοῦς.ιᾰ΄) ve belirsiz sayıda küçükbaş koyun ve keçiyle (πρόβ[ατα]), "χω(ρίον) Λο...κος"[350] yerleşimi, belirsiz miktardaki mera arazisinin yanı sıra 20 adet büyükbaş sığır (βοῦς κ΄), 50 adet küçükbaş koyun ve keçi (πρόβ(ατα) ν΄) ve 22 köleyle[351] (δοῦλ(οι) κβ΄), "χω(ρίον) Τείχεα"[352] yerleşimi, 150 iugera genişliğindeki (379.500 m²/379.5 dönüm) mera arazisinin yanı sıra Elpidephoros'a[353] ait 4 adet büyükbaş sığır (βοῦς δ΄ Ἐλπιδήφορος) ve yine Elpidephoros ile Kyzikios'a[354] ait bir adet at ile (ἵππον α΄ Κυζίκιος καὶ, Ἐλπιδ[ή]φορος.) ve "χω(ρίον) Ἀκτάων"[355] yerleşimi, 150 iugeralık (379.500 m²/379.5 dönüm) mera arazinin yanı sıra Φιλοδέσποτος' ait 4 sığır ve 20 keçiyle (Φιλοδέσποτος βοῦς δ΄ αἶγας κ΄) kaydedilmiştir.

MS III. yüzyıl sonları ile IV. yüzyıl başlarına tarihlendirilen ve Mytilene antik kentine atfedilen census yazıtları üzerinde kaydedilmiş tüm bu kapsamlı bilgiler, hem genel çerçevede Lesbos Adası'nın kırsalında hem de adanın en önemli antik kenti Mytilene'nin territoriumunda gerçekleştirilen büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri için son derece önemli kanıtlar sunmaktadır. Üstelik söz konusu döneme ait census yazıtları, Batı Küçük Asya'nın bir diğer kenti Tralleis'teki kırsal üretim yerleşimlerine ve bu yerleşimlerde gerçekleştirilen hayvancılık uygulamalarına ilişkin de önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu hususlar, aşağıda uygun bağlam çerçevesinde ele alınacaktır.

Sonuç itibarıyla Mytilene'nin census yazıtları ve bu yazıtlar üzerine hazırlanan yayınlar, kentin deri endüstrisine işaret eden yazıt için Zimmermann tarafından ortaya konulan MS I.-III. yüzyıl tarihlendirmesinin oldukça makul bir zemine oturduğunu göstermektedir. Bu noktada genel kanı, Mytilene census yazıtlarının mutlak şekilde ortaya koyduğu üzere, hem kentin hem de adanın kırsal ekonomisinde önemli bir payda elde etmiş olan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen derilerin, İmparatorluk dönemi boyunca Mytilene bünyesinde faaliyet gösteren deri endüstrisi için önemli bir hammadde kaynağı teşkil ettiği yönündedir. Aynı durum, hayvansal hammadde temelli bir diğer endüstri kolu olan dokuma endüstrisi için de geçerlidir ve bu husus, aşağıda detaylarıyla ele alınacaktır.

---

[350] ***I.G.*** XII. 2. no: 76c-d.
[351] Mytilene census yazıtlarında köle mülkiyetine yer veren bir diğer örnek için bkz. ***I.G.*** XII. 2. no: 78c.; Kent territoriumundaki tarım ve hayvancılık faaliyetleri içerisinde köle işgücüne ilişkin ayrıca bkz. Déléage, 1975, **a.g.k.**, 179-180.; Jones, 1953, **a.g.m.**, 57.
[352] ***I.G.*** XII. 2. no: 76d-e.
[353] Elpidephoros, bir başka Mytilene yazıtında (***I.G.*** XII. 2. no: 79a.) kaydedilmiş, mera arazisi bulunmayan bir çiftliğin mutasarrıfı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle Elpidephoros, hayvanlarını, sahibi ya da mutasarrıfı olmadığı bir başka çiftlikte bulundurmuş görünmektedir. Konuya ilişkin ayrıca bkz. Jones, 1953, **a.g.m.**, 51. dn. 22.; 53.
[354] Κυζίκιος ismi, Kyzikoslu anlamına gelmektedir ve bu detay Geç İmparatorluk döneminin başlangıcında, Küçük Asyalı insanların adada ikamet ediyor olduğunu belgelemesi açısından ilginç ve önemlidir.
[355] ***I.G.*** XII. 2. no: 76e-f.

2.1.2. Kyzikos Deri Endüstrisi

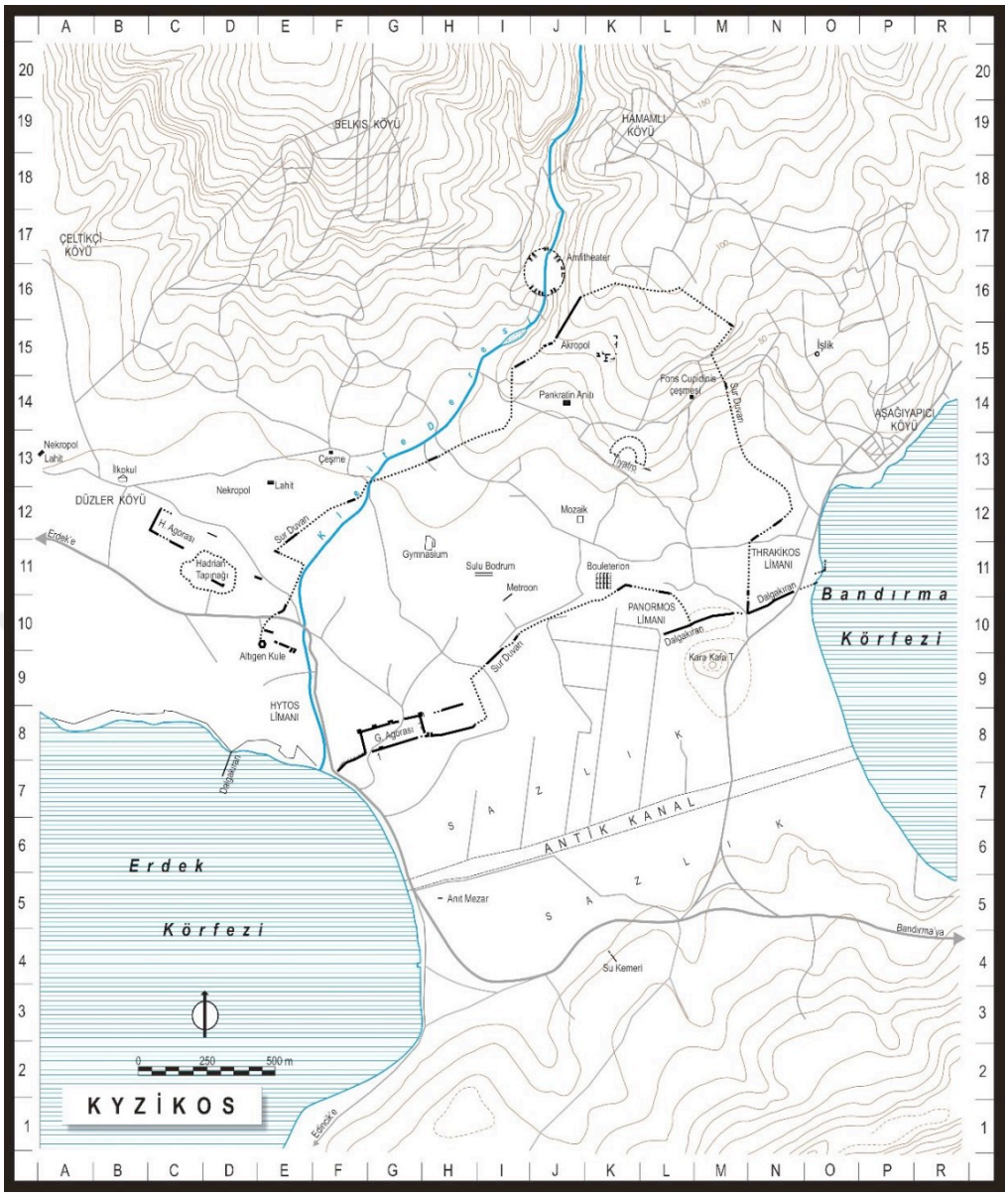
Roma Küçük Asya'sında deri endüstrisinin izlerinin takip edilebildiği bir diğer antik yerleşim, Kyzikos antik kentidir. Antik dönemde Küçük Asya'nın kuzeybatı köşesini ifade eden Mysia bölgesinde yer alan kent, günümüzde ise Balıkesir ilinin Erdek ilçesi sınırları içerisinde, Kapıdağı Yarımadası'nın (Arktonnesos) anakara ile birleştiği kıstağın güneyinde ve Marmara Denizi'nin (Propontis) güneybatı sahillerinde konumlanmaktadır.[356] (Bkz. Harita 2.1.2.1.) Öte yandan önceleri bir ada görünümünde olan Arktonnesos'u, Küçük Asya anakarası ile birleştiren berzahın ne zaman oluştuğu kesin olarak belirlenememiştir. Nitekim konu üzerine antik dönem yazarları arasında da bir fikir birliği bulunmamaktadır. Ancak bu yazarların Kyzikos'a ilişkin kaydettikleri bilgilerin kronolojik bağlamı üzerine geliştirilen modern yorumlar çerçevesinde, önceleri bir ada olan Arktonnesos'un, MS II. yüzyıl ortalarından sonra anakara ile birleşerek, Doğu Roma döneminde yarımada haline geldiği kabul edilmektedir.[357] (Bkz. Harita 2.1.2.2.)

Harita 2.1.2.1. Kyzikos antik kentinin Mysia ve Propontis'deki konumu. (İşaretlemeler yazara aittir.)
Kaynak: https://kulturenvanteri.com/en/harita/#8.79/40.6007/28.0469 (Erişim tarihi: 07.05.2025).

[356] Hasluck, F. W., Henderson, A. E. (1904). On the Topography of Cyzicus. *The Journal of Hellenic Studies*, 24, s. 135-143.; Hasluck, F. W. (1910). *Cyzicus*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 1.; Akurgal, E. (1976). "Kyzikos". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 473-474). Princeton: Princeton University Press. s. 473.; Lloyd, S. (1997). *Türkiye'nin Tarihi. Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*. (Çev. E. Varinlioğlu). Ankara: Tübitak Yayınları. s. 82, 206.; Drew-Bear, T. (1999). "Kyzikos". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band VI*. içinde (ss. 1026). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler. s. 1026.; Magie, D. (2003). *Anadolu'da Romalılar III. Batı Anadolu Kent Devletleri*. (Çev. N. Başgelen, Ö. Çapar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 55.; Avram, A. (2004). "The Propontic Coast of Asia Minor". M. H. Hansen, T. H. Nielsen (Editörler), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. içinde (ss. 974-999). Oxford: Oxford University Press. s. 983.; Drew-Bear, T. (2004). "Cyzicus". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. IV*. içinde (ss. 26-28). Leiden-Boston: Brill. s. 26.; Koçhan, N. (2011). *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*. Bursa: Renkvizyon Ofset Form Matbaacılık. s. 11.; Koçhan, N. (2013). Kyzikos, Hellespontus'da Bir Eyalet Merkezi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 31, s. 70.; Cojocaru, V. (2013). "Kyzikos". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 3848-3849). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 3848 (1).; Koçhan, N. (2023). Geçmişten Günümüze Kyzikos Turizm İlişkisi. *Anatolian Archaeology*, 1, s. 138.

[357] Kapsamlı bilgi için bkz. Akurgal, 1976, **a.g.k.**, 473.; Koçhan, 2011, **a.g.k.**, 13. vd.; Koçhan, 2013, **a.g.m.**, 71.

Harita 2.1.2.2. Kyzikos antik kenti planı.

Kaynak: Koçhan, 2023, **a.g.m.**, Fig. 1.

Sözlü geleneğe göre kentin kurucusu olan Kral Kyzikos'un, Thrak Kralı Eusorsos'un soyundan geldiği ve kent halkının da Thrak kökenli olduğu kabul edilmektedir. Bu kabulün temeli, MÖ III. yüzyılda yaşamış olan Apollonius Rhodius'un kaleme aldığı "*Argonautlar*" mitosuna dayanmaktadır.[358] Bu mitos çerçevesinde kentin ilk yerleşimcilerinin kimliğine ilişkin kabul edilmiş olan genel kanı, Aiol saldırıları nedeniyle Thessalia'dan göç etmek zorunda kalan Dolionlar'a işaret etmektedir ki Kral Kyzikos da mitosta bir Dolion kralı olarak anılmaktadır.[359]

[358] Ap. Rhod. *Argon*. I. 949. vd.

[359] Ap. Rhod. *Argon*. I. 949.; Hasluck, 1910, **a.g.k.**, 145-146, 157-162.; Ertüzün, R. M. (1964). *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar Tarih ve Arkeolojisi Üzerine Araştırmalar*. Ankara, Türkiye Ticaret Odaları,

Tam da bu noktada Strabon, Aetolialı Aleksondros'tan yaptığı alıntılarda; "*Askania Gölü dolaylarında ikamet eden Dolionlara*" ve "*Kyzikos civarında, Miletopolis'e kadar uzanan bölgenin Dolionis ve Mysia olarak adlandırıldığına*" ilişkin aktarımlarıyla bu kanıya önemli bir dayanak oluşturmaktadır.[360] Ancak Dolionların Kyzikos'a hangi tarihte geldikleri tam olarak belirlenemediğinden, kentin tarihi Miletos kolonisi olması itibarıyla başlatılmaktadır.[361]

Öncelikle Strabon, Miletos antik kenti ve Miletosluların Pontos Euksenios (Karadeniz) ve Propontis sahillerinde kurdukları kolonilere ilişkin sunduğu bilgiler içerisinde, Lampsakoslu Anaksimenes'ten alıntı yaparak, Kyzikos'u Miletosluların kolonize ettiğini belirtmektedir.[362] Bu bilgi, Plinius'un *Naturalis Historia*'sında da teyit edilmekte olup, yazar, Hellespontos ve Mysia bölgelerine ilişkin sunduğu tasvirlerde, geçmişte *Aretonnesos*, *Dolionis* ve *Didymis* isimleriyle anılan Kyzikos'un "*bir Miletos yerleşimi*" olduğunu yazmaktadır.[363] Son olarak MS II. ve III. yüzyıllarda yaşam süren Caesarealı Eusebios, kroniklerinde, Kyzikos'un Miletos tarafından MÖ 756 ve MÖ 679 tarihlerinde kolonileştirildiğini kaydetmiştir.[364] Miletoslu kolonistlerin, Pontos Euksenios'a uzanan seferleri sırasında, Propontis'in en stratejik noktalarından birinde, en önemli kolonilerinden birisi olarak tesis ettikleri Kyzikos, antik dönem boyunca Miletoslu karakterini korumuş, bu husus dili, kurumları, takvimi ve yerel kültleri üzerine yansımıştır.[365]

Söz konusu tarihlendirmelerden ikisini de kabul eden ve Kyzikos'un iki kez kolonize edildiğini ileri süren birtakım çalışmalar[366] olsa da, arkeolojik bulgular, bu tarihlerden yalnızca geç olanının, MS 679'un geçerliliğini kanıtlamaya yetecek veriler sunmuştur.[367] Siyasi tarihi

---

Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası. s. 6-7.; Drew-Bear, 1999, **a.g.k.**, 1026.; Drew-Bear, 2004, **a.g.k.**, 26.; Koçhan, 2011, **a.g.k.**, 18-23.; Koçhan, 2013, **a.g.m.**, 71-72.; Koçhan, 2023, **a.g.m.**, 138.

[360] Strab. XIV. 5. 29. Ayrıca bkz. Strab. XII. 8. 10.

[361] Hasluck, 1910, **a.g.k.**, 163.; Akurgal, E. (1956). Kyzigos ve Ergili Araştırmaları. *Anadolu*, 1, s. 43.; Pekman, A. (1970). *Eski Çağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. s. 23-26.; Akurgal, E. (1988). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınlar. s. 312.; Koçhan, 2013, **a.g.m.**, 72.; Koçhan, 2023, **a.g.m.**, 138.

[362] Strab. XIV. 1. 6.

[363] Plin. *Nat*. V. 142.

[364] Cook, R. M. (1946). Ionia and Greece in the Eighth and Seventh Centuries B. C. *The Journal of Hellenic Studies*, 66, s. 77. Bu noktada N. Koçhan, kolonileştirmenin, bir kentin sıfırdan kurulması olarak algılanmaması gerektiğini, bunun yerine kolonist bir kentin, ticari sistemini oluşturmak istediği bir kent ile ticari anlaşmalar yaparak, burada kendisi için gerekli yapılar inşa etmesi ve düzenlemeler yapması olarak algılanmasının daha doğru olacağını ileri sürmekte, bu görüşünü D. Magie'nin konuya ilişkin bir ifadesiyle de desteklemektedir. Koçhan, 2023, **a.g.m.**, 138.; Magie, 2003, **a.g.k.**, 5.

[365] Akurgal, 1976, **a.g.k.**, 474.; Drew-Bear, 1999, **a.g.k.**, 1026.; Avram, 2004, **a.g.k.**, 984, 985.; Drew-Bear, 2004, **a.g.k.**, 26-27.; Cojocaru, 2013, **a.g.k.**, 3848 (1).

[366] Graham, A. J. (1958). The Date of the Greek Penetration of the Black Sea. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 5, s. 25-42.; Graham, A. J. (1964). *Colony and Mother City in Ancient Greece*. New York: Barnes & Noble, Inc. s. 107-109.; Graham, A. J. (1971). Patterns in Early Greek Colonisation. *The Journal of Hellenic Studies*, 91, s. 35-47.

[367] Akurgal, 1956, **a.g.m.**, 43-44.; Akurgal, 1976, **a.g.k.**, 473-474.; Ehrhardt, N. (1988). *Milet und Seine Kolonien:*

açısından genel bir çerçevede özetlemek gerekirse kent, öncelikle Lydia'nın son Mermnad Kralı Kroisos'a vergi ödediği "*yarı-bağımlı*" dönemin ardından, MÖ 546 yılında bu krallığa son vererek Batı Küçük Asya'da egemen güç haline gelen Perslerin hâkimiyeti altına girmiştir. Pers İmparatorluğu'nun Küçük Asya'daki yaklaşık 200 yıllık egemenliği boyunca Kyzikos, Pontos havzasına açılan kapıdaki stratejik konumu ve bu konumun sağladığı ticari zenginliği dolayısıyla gerek Pers-Yunan Savaşlarının gerekse Peloponnesos Savaşı'nın ortasında kalmış, bu uzun dönem boyunca yer yer Perslerin, Atinalıların ve Spartalıların hükmü altına girmiş ya da vergi ödemiş, yer yer ise kısa süreliğine de olsa bağımsızlığını elde etmiştir. Savaş ve barış arasında süregelen bu çalkantılı dönem, nihayetinde Büyük İskender'in, Pers İmparatorluğu'na karşı Granikos'da, MÖ 334 yılında kazandığı zaferle son bulmuş ve kent bağımsızlığına kavuşmuştur.[368] Aynı zamanda Miletos antik kenti ile koloni bağının kopuşunu ve eşit siyasi hakların tesisini ifade eden Hellenistik dönem başlarından itibaren Kyzikos, adeta yeni bir çağa girmiş, ticari önemini korumuş, Mysia'da devasa bir bölgeyi egemenliği altına almıştır. Bir dönem Seleukos Krallığı'nın hâkimiyeti altına giren kent, Attalos Hanedanı'nın kurucusu olan Philetairos'un (h. MÖ 282-263), MÖ 280-275 yılları arasında yaptığı yardımlar sonucunda Pergamon Krallığı ile dostluk ilişkileri kurmuştur ki bu ilişkiler, Pergamon Kralı I. Attalos'un (h. MÖ 241-197) Kyzikoslu Apollonis ile evliliği sonucunda daha da güçlenmiştir.[369]

Kyzikos'un Romalılarla ilk teması, Roma Cumhuriyeti'nin Seleukos Krallığı'nı Küçük Asya'dan çıkardığı MÖ 190 tarihli Magnesia Savaşı sonrasında, Consul Manlius Vulso'nun, MÖ 188 tarihli Apameia Barışı[370] ile kente özgürlük statüsü vermesiyle gerçekleşmiştir. Kent, MÖ 154 yılında, Bithynia Kralı II. Prusias (h. MÖ 182-149) ile giriştiği savaşta Pergamon Kralı II. Attalos'a (h. MÖ 159-138) donanma desteği[371] sağlamıştır. Pergamon Kralı III. Attalos'un

---

Vergleichende Untersuchung der Kultischen und Politischen Einrichtungen, Teil II. Frankfurt am Main-New York: Peter Lang. s. 42, 49-50.; Drew-Bear, 1999, **a.g.k.**, 1026.; Köker, H. (2004). Kapıdağ Yarımadasında Bir Antik Kent, Kyzikos ve Sikkeleri. *Toplumsal Tarih*, 131, s. 43.; Avram, 2004, **a.g.k.**, 984.; Drew-Bear, 2004, **a.g.k.**, 26-27.; Cojocaru, 2013, **a.g.k.**, 3848 (1).

[368] Kyzikos'un, Miletos kolonisi olarak tesisinden Hellenistik dönem başlangıcına kadarki tarihine ilişkin (antik kaynaklara verilen referenslarla birlikte) detaylı bilgi için bkz. Hasluck, 1910, **a.g.k.**, 165-169.; Ertüzün, 1964, **a.g.k.**, 22-27.; Akurgal, 1976, **a.g.k.**, 474.; Drew-Bear, 1999, **a.g.k.**, 1026.; Magie, 2003, **a.g.k.**, 55-56.; Avram, 2004, **a.g.k.**, 983-986.; Drew-Bear, 2004, **a.g.k.**, 26-27.; Koçhan, 2011, **a.g.k.**, 24-30.; Koçhan, 2013, **a.g.m.**, 72-74.; Cojocaru, 2013, **a.g.k.**, 3848-3849 (1-2).

[369] Kyzikos'un Hellenistik dönem tarihine ilişkin (antik kaynaklara verilen referenslarla birlikte) detaylı bilgi için bkz. Hasluck, 1910, **a.g.k.**, 170-177.; Ertüzün, 1964, **a.g.k.**, 28-30.; Akurgal, 1976, **a.g.k.**, 474.; Drew-Bear, 1999, **a.g.k.**, 1026.; Magie, 2003, **a.g.k.**, 56.; Drew-Bear, 2004, **a.g.k.**, 27.; Koçhan, 2011, **a.g.k.**, 30. vd.; Koçhan, 2013, **a.g.m.**, 74-75.; Cojocaru, 2013, **a.g.k.**, 3849 (2).; Sève, M. (2014). "Cyzique et les Attalides". M. Sève, P. Schlosser (Editörler), *Cyzique Cité Majeure et Méconnue de la Propontide Antique*. içinde (ss. 151-165). Metz: Centre de Recherche Universitaire Lorrain d'Histoire. s. 151-165.

[370] Ayrıca Roma, bu barış antlaşmasıyla Phrygia, Hellespontos ve Mysia'yı Pergamon Krallığı'na bırakmıştır. Livy, *Epit*. XXXVIII. 39.

[371] Polyb. XXXIII. 13.

(h. MÖ 138-133) ölümüyle sona eren Attalos Hanedanı'nın ardından, Roma ile yakın ilişkiler içerisine giren Kyzikos, kralın tüm Pergamon Krallığı'nı Romalılara miras bıraktığı vasiyetini kabul etmeyerek isyan bayrağı açan Aristonikos'a (III. Eumenes) da karşı[372] çıkmıştır. Dahası C. Flavius Fimbria'nın, MÖ 85 yılında kente gelerek neden olduğu tüm sıkıntılara[373] rağmen Kyzikos, Üçüncü Mithridates Savaşı sırasında (MÖ 73-63) Roma'ya olan sadakatini korumuş, VI. Mithridates Eupator'un (h. MÖ 120-63) MÖ 73 yılında gerçekleştirdiği büyük kuşatmaya[374] başarıyla direnmiştir. MÖ 67 yılında kent, Mithridates'e karşı Pompeius ve akabinde Caesar[375] ile, Caesar'ın MÖ 44 yılında suikasta uğratılmasının ardından başlayan iç savaş sürecinde ise Sextus Pompeius'a[376] karşı Brutus[377] ile ittifak yapmıştır. İmparator Augustus döneminde, MÖ 20 yılında "özgür kent" statüsü geçici olarak elinden alınan[378] Kyzikos, nihayetinde Tiberius iktidarında, MS 25 yılında Asia Eyaleti'ne dahil[379] edilmiştir. İmparator Hadrianus (h. MS 117-138) iktidarına kadarki tarihi ile ilgili yeterli bilgiye sahip olunmamakla birlikte Kyzikos'un refah düzeyinin, İmparatorluk döneminin ilk yüzyılı boyunca yükseldiği düşünülmektedir. Öte yandan MS 123 yılında gelen büyük bir depremin kenti önemli ölçüde etkilediği, Hadrianus'un ünlü gezileri sırasında, MS 124 yılında Kyzikos'u ziyaret ettiği ve maddi yardımlar sağlayarak hem kenti onarttığı, hem de meşhur Zeus Tapınağı'nın inşasının başlangıcına destek verdiği[380] bilinmektedir. Bu yardımlar karşısında Kyzikoslular, tapınağı "*Soter*" ve "*Ktistes*" unvanlarını atfettikleri imparatora adamış, Hadrianus ise buna karşılık kente "*Neokoros*" unvanı vermiştir. Kyzikos, İmparator Diocletianus'un idari reformları çerçevesinde, Troas ile Phrygia'nın bir bölümünü kapsayan ve 33 kenti içine alan Hellespontos Eyaleti'nin merkezi olmuştur. MS 325 yılında toplanan İznik Konsili'ne Theonos'u gönderen Kyzikos'ta, MS 376 yılında Arianus tarafından bir konsil toplanmıştır. Tüm bu olaylar, Hristiyanlığın kentte kurumsal bir kimlik kazandığına işaret etmektedir. İmparator Iustinianus (h. MS 527-565) döneminde, MS 543 yılında meydana gelen yıkıcı deprem sonrasında Kyzikos, büyük ölçüde terkedilmiştir.[381]

---

[372] Bu olaya ilişkin yazıt örneği için bkz. ***I.G.R.P.*** IV. no: 134.
[373] Diod. Sic. XXXVIII. 8. 3.
[374] Plut. *Vit. Luc*. IX. 1.-XII. 1.; App. *Mith*. XI. 72-76.
[375] İttifaklara ilişkin ilişkin yazıt örneği için bkz. ***I.G.R.P.*** IV. no: 135.
[376] App. *B Civ*. V. 137.
[377] Plut. *Vit. Brut*. XXVIII. 2.
[378] Suet. *Aug*. XLVII. 1.; Cass. Dio LIV. 7. 6. Agrippa, doğu seyahatleri (MÖ 17-13) sırasında kente tekrar özgürlük bahşetmiştir. Cass. Dio LIV. 23. 7.
[379] Tac. *Ann*. IV. 36.; Suet. *Tib*. XXXVII. 1.; Cass. Dio LVII. 24. 6.
[380] Aristid. *Or*. XVI. Aristides'in MS 167 yılında Kyzikos'a gelerek, kentin Hadrianus'a atfettiği bu tapınak onuruna düzenlenen festivalde verdiği söylevine ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Türk, M. (2022). Aelius Aristides'in Kyzikos Söylevi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (***TAD***) 41 (72), s. 54-78.
[381] Kyzikos'un Roma dönemi tarihine ilişkin (antik kaynaklara verilen referenslarla birlikte) detaylı bilgi için bkz. Hasluck, 1910, **a.g.k.**, 178-191.; Ertüzün, 1964, **a.g.k.**, 31-40.; Drew-Bear, 1999, **a.g.k.**, 1026.; Drew-Bear, 2004, **a.g.k.**, 27-28.; Koçhan, 2011, **a.g.k.**, 36. vd.; Koçhan, 2013, **a.g.m.**, 75-76.; Cojocaru, 2013, **a.g.k.**, 3849 (2).

Ekonomik yapısına büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar üzerinden açılacak bir pencereden ışık tutmanın amaçlandığı Kyzikos, geçmişi Küçük Asya'daki Roma egemenliğinden çok daha öncesine uzanan köklü ticaret altyapısı ve ekonomik canlılığıyla, Küçük Asya'nın tüm antik kentleri içerisinde ünik bir *polis* profili ortaya koymaktadır.[382] Ege ile Pontos Euksenios'u ve kıyılarındaki bölgeleri birbirine bağlayan Propontis'in güneyinde, üç limana sahip olan ve kuruluşundan itibaren bir "ticaret kolonisi" olarak tesis edilen kent, MÖ VII. yüzyıl sonlarından itibaren elektron sikke darp etmeye başlamıştır ki bu çerçevede Mysia bölgesinin sikke darp eden ilk antik kentidir.[383] Klasik Çağ boyunca (Byzantion ile birlikte) Atina ile Pontos dünyası arasındaki ticaret akışında kilit rol oynayan Kyzikos'un, kentin sembolü olan "ton balığı" tasviri ile darp edilmiş ünlü elektron *stater*leri (*Κυζικηροῦ στατηρα χρυσίου*), MÖ VI. ve IV. yüzyıllar arasında, Doğu Yunan dünyasının en önemli sikkeleri haline gelmiş, yalnızca Küçük Asya'nın kuzeybatısı ile sınırlı kalmayarak günümüzde Bulgaristan, Romanya ve Güney Rusya sınırları içerisinde kalan antik bölgelerde de yaygın şekilde kullanılmıştır.[384] (Bkz. Görsel 2.1.2.1.)

Görsel 2.1.2.1. Ton balığı tasvirli Kyzikos elektron stateri. MÖ 480-470.

Kaynak: Cojocaru, 2013, **a.g.k.**, 3848 (1). Fig. 1.

[382] Kyzikos'un ekonomik yapısına ve ticaret potansiyeline ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Meral, K., Has, A. C. (2017). Batı Anadolu Ticaretine Yön Veren Bir Liman: Kyzikos Antik Kenti Hytos Limanı. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, s. 105-115.; Günar, A., Öztürk, D. (2018). Kyzikos Şehrinin Antik Dönemde Ticaret Açısından Önemi. Z. Mete, vd. (Editörler), *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu (17-19 Eylül 2018) Tam Metin Bildiriler Kitabı I: Tarih, Arkeoloji, Göç Hareketleri, Önemli Şahsiyetler, Kültür ve Folklor, Edebiyat ve Eğitim*. içinde (ss. 267-278). Balıkesir: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Yayınları. s. 267-278.; Doğancı, K. (2025). Antik Çağ'da Arktonnesos (Kapıdağ Yarımadası) ve Çevresindeki Limanların Ticari Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (29), s. 197-223.

[383] Tekin, O. (1992). *Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağları)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 88.; Tekin, O. (2007). *Eski Anadolu ve Trakya. Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12. - MS 4. Yüzyıllar Arası)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 43.

[384] Akurgal, 1976, **a.g.k.**, 474.; Tekin, 1992, **a.g.k.**, 18, 88-89.; Drew-Bear, 1999, **a.g.k.**, 1026.; Avram, 2004, **a.g.k.**, 985-986.; Drew-Bear, 2004, **a.g.k.**, 26.; Koçhan, 2013, **a.g.m.**, 77.; Cojocaru, 2013, **a.g.k.**, 3848 (1).; Günar, 2018, **a.g.k.**, 275.; Koçhan, 2023, **a.g.m.**, 138.; Doğancı, 2025, **a.g.m.**, 203. 138.; Ayrıca bkz. Howgego, C. (1998). *Sikkeler Işığında Eskiçağ Tarihi*. (Çev. O. Tekin). İstanbul: Homer Kitabevi. s. 6-9.

Kentin ekonomik yapısına ilişkin bilgi sağlayan bir diğer kaynak grubu, Roma dönemi antik kaynaklarıdır. Roma Küçük Asya'sının diğer birçok antik kenti için olduğu gibi Kyzikos için de en kapsamlı bilgiler, Strabon'un Geographika'sında karşımıza çıkmaktadır.[385] Eserinde Kyzikos'u adeta övgü yağmuruna tutan yazar, öncelikle kentin yalnızca bereketli topraklarıyla değil, yaklaşık 500 stadiayı bulan yerleşim arazisiyle de mükemmel olduğunu belirtmektedir. 200 gemiyi ağırlama kapasitesine sahip limanlarından bahsettiği kentin, büyüklüğü, güzelliği ve savaş ile barış zamanlarındaki marifetli yöneticileriyle Küçük Asya'nın en gelişkin şehirleri ile yarıştığını kaydeden yazar, kent hazinesinin üç farklı biriminden; cephanelikten, kuşatma silahlarından ve tahıldan sorumlu birer yöneticinin görev yaptığını belirtmektedir. Ayrıca yazar, Kyzikosluların tahılın bozulmasına engel olmak için kireç karbonatı kullandıklarından söz etmektedir. Kyzikos'un, kendi yaşadığı günlere dek özgürlüğünü muhafaza ettiğini belirten yazar, kentin geçmiş zamanlardan beri geniş bir bölgeyi kontrol ettiğini, üstelik Mithridates'in MÖ 73 kuşatmasına başarıyla ve sadakatle direnmesi sonucunda Romalıların Mysia ve Troas'ta pek çok bölgeyi kente tahsis ettiğini kaydetmiştir.[386]

Strabon'un bu detaylı anlatımları, sözü edilen polis profili için önemli birer kanıt oluşturmakla birlikte, bilhassa kentin geniş territoriumuna, bereketli arazilerine, tahıl koruma uygulamalarına ve tahıl ekonomisini yönetmekle görevlendirilmiş kamu görevlilerine ilişkin aktardıkları, kentin Troas ve Mysia'ya uzanan territoriumunda gerçekleştirilen gelişkin tarımsal üretime kanıt oluşturmaktadır. Bununla birlikte Roma döneminde ve öncesinde kaleme alınmış antik kaynakların, Kyzikos'un kontrolü altında bulundurduğu Mysia ve Troas bölgelerindeki büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerine ilişkin aktarımları, aşağıda kentin hayvansal hammadde temelli endüstriyel üretim faaliyetlerine işaret eden epigrafik veriler ile bir arada ele alındığında, Kyzikos'un tesis ettiği bu gelişkin tarımsal üretimin, hayvancılık ekonomisi ile kol kola ilerlediği mutlak surette ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede öncelikle Ksenophon, Pers İmparatorluğu'nun Lydia ve Ionia satrapı olan Genç Kyros'un, Pers İmparatoru II. Artakserkses (h. MÖ 405-359) üzerine gerçekleştirdiği

[385] Strab. XII. 8. 11. Ayrıca bkz. Cic. *Verr*. II. 5. 127.; Ap. Rhod. *Argon*. I. 936-940.; Aristid. *Or*. XVI.
[386] Strab. XII. 8. 11. Öte yandan Strabon, Arktonnesos'un kuzeybatı açıklarında bulunan Prokonnesos (Marmara Adası) bünyesinde çıkarılan beyaz mermerin kalitesinin çokça övüldüğünü, başta Kyzikos olmak üzere bölge kentlerindeki en muazzam sanat eserlerinin bu mermerden üretildiğini yazmaktadır. Strab. XIII. 1. 16. Strabon dışında farklı antik yazarlar, Kyzikos bünyesinde faaliyet göstermiş farklı üretim kollarına ilişkin önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu çerçevede Plinius, Kyzikos'ta üretilen parfümlerden (Plin. *Nat*. XIII. 5., 14.), kaynak sularından (Plin. *Nat*. XXXI. 19.), büyük, taze, yumuşak, tatlı ve dolgun beyaz istiridyelerinden (Plin. *Nat*. XXXII. 62.), mermerlerinden (Plin. *Nat*. V. 151.) ve şaraplarından (Plin. *Nat*. XIV. 75.), Pausanias, Kyzikos'un imal ettiği vücut yağlarından (Paus. IV. 35. 8.) ve MS II. yüzyıl sonları ile III. yüzyıl başlarında eser veren Athenaios, Kyzikos parfümlerinden (Ath. XV. 38.) söz etmektedir.

seferi konu edinen "*Anabasis*" adlı eserinde, Mysia bölgesindeki büyükbaş ve küçükbaş hayvan sürülerinin henüz Klasik Çağ itibarıyla bolluğuna ipucu oluşturan bilgiler vermektedir.[387] MS I. yüzyılda kaleme aldığı ve Roma uygarlığı bünyesinde tarım ve hayvancılık üzerine en temel eserlerden birisi olarak kabul edilen "*De Re Rustica*" adlı çalışmasında Columella, tarım için elverişli topraklara ilişkin verdiği bilgiler çerçevesinde, Küçük Asya ve Mysia bölgesindeki sert ve yapışkan toprakların son derece üretken olduğundan,[388] yanı sıra Mysia bölgesinde muazzam miktarda tahıl üretildiğinden[389] bahsetmekte, antik çağın tarım teknolojisi çerçevesinde sabana koşulduğu bilinen, bilhassa öküz cinsi büyükbaşların, bölgedeki Roma dönemi tarımsal üretimi bünyesindeki kullanımlarına ilişkin önemli ipuçları sağlamaktadır.[390]

Öte yandan antik kaynaklar, coğrafi olarak Kyzikos'un güneybatısında konumlanmakla birlikte, kentin, günümüz Kırım sahillerine kadar uzanan sikke dolaşımı göz önüne alındığında, tesiri altında bulundurduğu bir bölge olarak ele alınan Troas coğrafyasında gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetlerine ilişkin de önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çerçevede, MÖ I. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Vitruvius, ünlü eseri "*De Architectura*"nın (*Mimarlık Üzerine*) su kaynaklarını ele aldığı bir bölümünde, Küçük Asya'daki Klazomenailıların, Erythrailıların, Laodikeialıların ve Iliumluların, kentleri dolaylarındaki nehirlerin kıyılarında yer alan elverişli düzlüklerde gerçekleştirdikleri büyükbaş-küçükbaş hayvancılık faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yılın belirli zamanlarında, doğum zamanı yaklaşan koyun sürülerinin, su içmeleri için her gün bu nehirlere getirildiğini, bunun sonucunda ise ne kadar beyaz olursalar olsunlar, koyunların bazılarının beyazımsı kahverengi, bazılarının boz, bazılarının ise kuzgun siyahı kuzular doğurduğunu belirten yazar, Iliumluların, Ksanthos Nehri'nin ismini, bu nehrin kıyılarındaki geniş Troas düzlüklerinde otlayan kızıl renkli sığırlardan ve beyazımsı kahverengi koyunlardan alarak koyduklarını söylemektedir.[391] Aynı bilgi, yalnızca koyun sürülerinden söz etmek suretiyle, Claudius Aelianus tarafından MS II. yüzyıl sonları ile III. yüzyıl başlarında, adeta kapsamlı bir hayvan ansiklopedisi formatında kaleme alınan "*De Natura Animalium*"da da (Hayvanların Doğası Üzerine) karşımıza çıkmaktadır. Koyunların renginin, suyunu içtikleri

[387] Xen. *An*. VII. 8. 16.
[388] Columella, *Rust*. I. Pref. 24.
[389] Columella, *Rust*. III. 8. 4.
[390] Öte yandan Columella, De Re Rustica'da ideal bir "*villa rustica*"nın nasıl olması gerektiğinden (Columella, *Rust*. I. 6. 1-24.) bu yapılanma içerisinde sığır ahırlarının nasıl olması gerektiğinden (Columella, *Rust*. I. 6. 4-7.), öküzlerin sabana nasıl koşulması, tarla sürerken nasıl yönlendirilmesi, koşumdan nasıl çıkarılması ve çıkarıldıktan sonra nasıl muamele edilmesi gerektiğinden (Columella, *Rust*. II. 2. 22-28., 3. 1-2.) ve ayrıca sığır gübresinin kullanımından (Columella, *Rust*. II. 14. 1-9.) bahsetmektedir. Bununla birlikte De Re Rustica'nın altıncı kitabının ilk yirmi altı bölümü, yazar tarafından "öküz", "inek" ve "boğa" şeklinde ortaya konulan bir tasnifleme altında, büyükbaş hayvancılığın uygulama ve esaslarını, yanı sıra sığır cinslerinin tedavi yöntemlerini konu edinmektedir. Columella, *Rust*. VI. 1-26.
[391] Vitr. *De arch*. VIII. 3. 14.

nehre göre değiştiğini kaydeden yazar, bu olayın bilhassa üreme dönemlerinde ve Mysia'daki Antandros kenti yakınlarındaki Satniois Nehri dolaylarında gerçekleştiğini belirtmekte, Troas bölgesindeki Skamandros Nehri'nin, suyundan içen koyun sürülerini sarı renge çevirmesinden dolayı "*Xanthus/Ksanthos*" (Sarı) ismiyle adlandırıldığını söylemektedir.[392] Son olarak Plinius, Kyzikos'un güneybatısındaki Troas kenti Skepsis'te[393] gerçekleştirilen sığır yetiştiriciliğine işaret eden ilginç bir bilgi vermekte, bu kentte yetiştirilen sığırların sıra dışı derecede küçük dalaklara sahip olduğundan ve insanların dalak hastalıkları için gerekli ilaçların bu kentten ithal edildiğinden bahsetmektedir.[394]

Söz konusu antik kaynakların verdiği kapsamlı bilgiler, Roma döneminde ve öncesinde, Mysia ve güneybatı komşusu Troas coğrafyasında büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, önemli bir ekonomik paydayı temsil ettiğini bariz şekilde ortaya koymaktadır. Öte yandan temelde bu antik bilgiler ve epigrafik veriler üzerine 19. yüzyılda inşa edilmiş, Hellen ve Roma ekonomileri için başucu kaynak niteliği taşıyan iki önemli çalışma, Mysia ve doğrudan Kyzikos ekonomisini farklı açılardan ele almıştır.[395] Nitekim Kyzikos ekonomisine ilişkin, en "kesin" ve doğrudan "kanıt" niteliğindeki verilere ulaşılan kaynak grubunu kent epigrafisi oluşturmaktadır.[396] Bu aşamada ele alınacak olan Kyzikos yazıtları, antik ve modern literatürün farklı açılardan işaret ettiği bu ticaret polisine ve onun "canlı" ekonomik yaşamına ilişkin son derece kıymetli verileri günümüze ulaştırmıştır ki bu tez çalışmasının odaklandığı deri üretimi de bu ekonomik yapının bir paydaşıdır.

Propontisin en önemli ticaret merkezlerinden birisi olmakla birlikte, güneyinde uzanan karayoluyla Pergamon'a ve oradan da Susa'dan başlayan Kral Yolu'nun sona erdiği Sardis'e bağlandığı bilinen[397] Kyzikos yazıtları, öncelikle kentin finans ve para akışı yönetiminin ne denli önemsendiğini ve gelişkin bir düzeye ulaştığını mutlak surette ortaya koymakta, kentte

[392] Ael. *NA*. VIII. 21. Sığırların ve koyunların içtikleri suyun, renklerine tesir ettiğine dair bir başka bilgi, her ne kadar Küçük Asya coğrafyasıyla ilgili olmasa da, Plinius tarafından da verilmektedir. Plin. *Nat*. XXXI. 13. Öte yandan Skamandros Vadisi, Pers egemenliği altında ve Hellenistik dönemde yoğun at yetiştiriciliğine de ev sahipliği yapmıştır. Bkz. dn. 323.

[393] Skepsis hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Ellis-Evans, 2019, **a.g.k.**, 151-152.

[394] Plin. *Nat*. XI. 205.

[395] Broughton, 1938, **a.g.k.**, 515, 544, 567, 603, 607, 610, 617, 622-627, 638, 644, 666, 676-677, 716, 741, 747, 798-800, 815, 819, 841, 823, 824, 827, 836-837, 850, 863, 870-875, 881, 891.; Rostovtzeff, 1941, **a.g.k.**, 587-589., 829-830, 1221.

[396] F. W. Hasluck, Kyzikos üzerine 1910 yılında kaleme aldığı ve kent için halen "temel" bir eser niteliği taşıyan çalışmasında, kente ilişkin 1910 yılına kadar yayınlanmış yazıtları, altı kategori altında bir araya getirmiştir. Hasluck, 1910, **a.g.k.**, 263-295. Sonrasında Kyzikos ve territoriumundaki yazıtlar, Elmar Schwertheim tarafından 1980 ve 1983 yıllarında hazırlanan iki ciltlik corpusta bir araya getirilmiştir. Schwertheim, E. (1980). ***IK.*** XVIII.; Schwertheim, E. (1980). ***IK.*** XXVI. Kentin lonca yazıtları için ayrıca bkz. Broughton, 1938, **a.g.k.**, 841.

[397] Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev. M. Pektaş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. s. 180. vd.; Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Anakara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 48-49.

MS II. ve III. yüzyıllarda faaliyet gösteren bir "*τραπεζείτης τῆς πόλεως*"un (şehrin bankeri) varlığını ortaya koymaktadır.[398] Üç önemli limanla çevrili topoğrafyası, yazıtları üzerinde de yansıma bulan kentin, balıkçılık faaliyetleri üzerine bir ticaret loncası tesis ettiğine işaret eden yazıtlar mevcuttur.[399] Kentin bu işlek limanlarının canlılığı ve kıyıya yanaşan gemilerin yüksek sirkülasyonu, ticari malların nakliye ve lojistiği için kritik bir işlev üstlenmiş olan hamalların, bir ticaret loncası kurmayı gerektirecek kadar organize olduklarını ortaya koyan yazıtlardan da anlaşılmaktadır.[400] Son olarak mermeriyle ünlü Prokonnesos'a ait İmparatorluk dönemi mezar yazıtları, kent bünyesindeki bu üretim kolunun da lonca teşkilatı altında örgütlendiğini ortaya koymaktadır.[401]

Söz konusu yazıtların mutlak surette ortaya koyduğu üzere Kyzikos, MÖ VIII. yüzyıla dayanan köklü tarihi boyunca ön plana çıkardığı ticaret polisi profilini, tıpkı diğer birçok Küçük Asya kenti gibi Roma egemenliğine girdiği MÖ 133 itibarıyla geliştirmeye, Pax Romana'nın en azından MS I. ve II. yüzyıllar boyunca sağladığı asayiş ve refah ortamında serpilmeye devam etmiştir. Bu noktada, tez kapsamında kentin deri üretimine ilişkin ele alınacak olan yazıt ise bir ticaret loncası ya da birliği için kanıt oluşturmaktan ziyade, bireysel olarak, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen derilerden koşum takımları ve eyerler imal eden bir saraca (*ἡνιοράφος*) ait mezar yazıtıdır. İlk kez Johannes Heinrich Mordtmann tarafından, 1881 yılında yayınlanan[402] yazıt, sonrasında kente ilişkin farklı yazıt corpuslarında yer bulmuştur.[403]

---

[398] Boeckhius, A. (1843). ***C.I.G.*** II. s. 958. no: 3679.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 891.; ***I.M.T.*** no: 1546. Benzer bir banker yazıtı Troas'taki Illium'da da ele geçirilmiş olup, buradaki bir grup bankerin, kentin kamu sermayesinin finansal yönetimini üstlendiği anlaşılmaktadır. Vanseveren, J. (1936). ***Rev. Phil***. X (62). s. 249-267.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 891. Öte yandan Kyzikos yazıtları, kentte MS I. yüzyılın ilk yarısında ticaret yapan Romalı ve Küçük Asyalı tüccarların adadığı onurlandırma yazıtlarını içermektedir. Kyzikos'ta ticaret yapan Romalı tüccarların, MS 25-50 yılları arasında Apollonis için diktirdiği onurlandırma yazıtı için bkz. Schwertheim, E. (1978). ***ZPE.*** XXIX. s. 213-228.; ***S.E.G.*** XXVIII. s. 273-275. no: 953.; ***I.M.T.*** no: 1435. Kentte ticaret yapan Küçük Asyalı tüccarların, İmparator Claudius iktidarında (MS 41-54) Tryphaina için diktirdikleri onurlandırma yazıtı için bkz. Reinach, S. (1882). ***B.C.H.*** VI. s. 612-616.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 144.; ***I.M.T.*** no: 1431.

[399] Kentte MÖ I. yüzyılda balıkçılıkla uğraşan ortakların, Poseidon ve Aphrodite Pontia için diktirdikleri adak yazıtı için bkz. Mordtmann, J. H. (1885). ***A.M.*** X. s. 204-207. no: 30.; Michel, C. (1900). ***R.I.G.*** s. 857. no: 1225.; Robert, L. (1950). ***Hellenica.*** IX. s. 97.; ***I.M.T.*** no: 1539. İmparatorluk dönemine ait, bir balıkçının mezar yazıtı için bkz. Hasluck, F. W. (1904). Unpublished Inscriptions from the Cyzicus Neighbourhood. *The Journal of Hellenic Studies*, 24, s. 32. no: 43.; ***IK.*** XVIII. no: 260.; ***I.M.T.*** no: 1826.

[400] Kentin İmparatorluk döneminde faaliyet gösteren hamal loncasının varlığını kanıtlayan mezar yazıtı için bkz. Mordtmann, J. H. (1881). ***A.M.*** VI. s. 125-126. no: 8.; Robert, L. (1977). ***B.C.H.*** CI. 1. s. 91.; ***I.M.T.*** no: 1584. Benzer bir İmparatorluk dönemi yazıtı, Kyzikos'un güneydoğusundaki Panormos'ta (Bandırma) ele geçirilmiştir. ***C.P.R.*** III. s. 46. no: 137.; ***IK.*** XVIII. no: 291.; ***I.M.T.*** no: 1937.

[401] ***IK.*** XVIII. no: 97, 409.; ***I.M.T.*** no: 1342, 1346.

[402] ***A.M.*** VI. s. 126-127. no: 9.

[403] Hasluck, 1910, **a.g.k.**, 284, no: 222.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 824., ***IK.*** XVIII. s. 6. no: 14.; ***I.M.T.*** no: 1609.

1 [ὑπόμνημα]

Π. Αἰλίου [Ὀνησίμου ***ἠνιοράφου***]

ὃ κατεσκεύασεν ἑαυτῷ

κ(αὶ) τῇ γυναικὶ Κλ(αυδίᾳ) [Σωτηρίδι] καὶ

τοῖς τέκνοις.

Çeviri: "*Eyerci/Koşumcu/Saraç P. Aelius Onesimus, (bu mezarı) kendisi, ve karısı Claudia Soteris ve çocukları için yaptırdı.*"

Yazıtın yer bulduğu hiçbir corpus çalışması, tarihlendirmesine ilişkin herhangi bir bilgi vermemektedir. Nitekim bu noktada yazıtı İmparatorluk dönemine tarihlendirmek, doğru bir yaklaşım olacaktır. y kentin ekonomik yapısına ve ticaret yaşamına ışık tutan tüm yazıtların İmparatorluk dönemine tarihlendirilmekte olması bu yaklaşım için önemli bir dayanak noktasıdır. Dolayısıyla yazıtın ortaya koyduğu üzere, Onesimus'un gerçekleştirdiği bu deri zanaatının, tıpkı diğer üretim kolları ve ticari faaliyetler gibi, kentte Romalıların tesis ettiği asayiş ve refah ortamında gerçekleştirilmiş olması oldukça muhtemeldir. Kesin surette gerçek olan ise, antik ve modern kaynaklar ışığında, Kyzikos territoriumunda ve Mysia'da önemli bir ekonomik bileşen ifade ettiği açık olan büyükbaş-küçükbaş hayvanların, Kyzikos'un ekonomik yapısı içerisinde, Onesimus'un deri imalatı için sağladıkları deri hammaddesiyle de önemli bir yer edindiğidir. Büyükbaş-küçükbaş hayvanlar, kentin ve Mysia'nın İmparatorluk döneminde darp ettiği sikkeler üzerinde de sıkça tasvir edilmiştir. (Bkz. Görsel 2.1.2.2.)

Görsel 2.1.2.2. Kyzikos ve Mysia sikkeleri üzerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar.

Kaynak: Sol-üst: Hadrianus dönemi/Kyzikos https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/1526.

Sağ-üst: Septimius Severus dönemi/Hadrianeia https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/633.

Sol-alt: Marcus Aurelius dönemi/Kyzikos https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/2539.

Sağ-alt: Septimius Severus dönemi/Kyzikos https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/524.

2.1.3. Ephesos Deri Endüstrisi

Bu aşama itibarıyla antik tarihçesini genel çerçevede ifade edilen Ephesos antik kenti, on yıllar süren epigrafi çalışmaları sonucunda bir araya getirilmiş, muazzam büyüklükteki yazıt arşivinin mümkün kıldığı kritik ve kapsamlı bilgilerle, ekonomik yapısına ve yaşantısına ilişkin hakkında en fazla bilgiye sahip olunan Küçük Asya kentidir. Bir diğer deyişle, Romalıların Küçük Asya'da tesis ettiği Asia Eyaleti'nin başkenti olan bu antik metropol, "*antik bir başkent*" profiliyle uyumlu biçimde, diğer tüm Küçük Asya kentlerini gölgesi altında bırakacak canlılıkta bir ekonomik yaşam ve gelişkin düzeyde ticaret bürokrasisi tesis etmiştir.

Öncelikle Ephesos yazıtları, İmparatorluk dönemi boyunca kentte ticaret gerçekleştiren tüccarlara[404] ve iş insanlarına[405] değinmektedir. Ayrıca bu yazıtlara paralel bir biçimde, MS II. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir mezar yazıtı[406] üzerinde karşımıza çıkan ve aynı binanın (*tabularium*) çatısı altında faaliyet gösterdiği anlaşılan muhasebeciler birliği ve ayrıca aşağıda detaylarıyla ortaya konulacağı üzere kent zooarkeolojisi için önemli bir mekân olan Vedius Gymnasiumu'nun latrinalarında, kentte faaliyet gösteren bankerlere 3 tuvaletin rezerve edilmiş olması,[407] Ephesos'taki canlı ticaret yaşamının ve hızlı para dolaşımının bariz bir göstergesidir. Bununla birlikte Ephesos yazıtları, Küçük Asya'nın en büyük metropolisinin ve aynı zamanda Asia Eyaleti'nin başkentinin yüksek nüfusu çerçevesinde örülmüş, kapsamlı ekonomik yapıya, bu ekonominin işleyişini mümkün kılan sistematik bürokrasiye, geniş bir yelpazede çeşitlilik gösteren üretim kollarına ve bu üretim kollarını birlikler ya da loncalar çatısı altında organize

---

[404] Ephesos'taki köle pazarında ticaret yapan tüccarların, Proconsul Sallustius için diktirdikleri MS 42-43 tarihli onurlandırma yazıtı için bkz. Keil, J. (1923). ***F.E.*** III. s. 114. no: 25.; Cagnat, R., Besnier, M. (1924). ***A.E.*** s. 18. no: 72.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3025. Köle pazarında ticaret yapan tüccarların, T. Claudius Secundus için diktirdikleri MS 100 dolaylarına tarihli yazıt için bkz. Chastagnol, A. vd. (1978). ***A.E.*** s. 215. no: 803.; Engelmann, H., Knibbe, D. (1980). ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 646. Ephesos'ta faaliyet gösteren Androklos tüccarlarının, P. Vedius Papianus Antoninus için diktirdikleri, MS 132-220 yılları arasına tarihlendirilen onurlandırma yazıtı için bkz. ***F.E.*** III. s. 161. no: 79.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3079.

[405] Ephesos'ta Geç Cumhuriyet döneminde faaliyet gösteren Romalı iş insanlarına ilişkin, MÖ 60'lara tarihli yazıt için bkz. Heberdey, R. (1912). ***F.E.*** II. s. 173. no: 58.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2058.; Ephesos'ta faaliyet gösteren Romalı iş insanlarının kurduğu şirkete (*conventus*) ilişkin MÖ 36 tarihli yazıt için bkz. ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 658.; Knibbe, D., Engelmann, H., İplikçioğlu, B. (1989). ***JÖAI.*** LIX. s. 235-236. no: B 2. MS I. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen, Roma iş insanına ilişkin Ephesos yazıtı için bkz. Knibbe, D. (1964). ***JÖAI.*** XLVII. s. 16-18. no: 7.; ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 738. Ephesos'ta ticaret yapan Romalı iş insanlarının kurduğu conventusun, İmparator Claudius'a adadığı heykele ilişkin, MS 43-44 tarihli yazıt için bkz. ***F.E.*** III. s. 110. no: 19.; Cagnat, R., Besnier, M. (1924). ***A.E.*** s. 17. no: 69.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3019. MS 44 tarihli bir başka yazıt için bkz. ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 409.

[406] Mommsen, T. (1873). ***C.I.L.*** III. 2. s. 981. no: 6082.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2103.; Kearsley, R. A. (2001). ***IK.*** LIX. s. 54-55. no: 75.

[407] ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 454a.; ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 541a.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 842. Ephesos bankerleri için ayrıca bkz. Wankel, H. (1979). ***IK.*** XI. 1. Die Inschriften von Ephesos, I-a. no: 8.; ***F.E.*** III. s. 147-148. no: 65.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3065.

olmak suretiyle icra eden mesleklere ilişkin zengin bir bilgi havuzunu mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle balık endüstrisinin kentin önde gelen üretim kollarından birisi olduğu anlaşılmaktadır.[408] Strabon'un[409] övgüyle bahsettiği Ephesos şaraplarının tüccarları[410] ve kutsal tadımcıları[411] kent yazıtlarında yer bulmuştur. Seramik endüstrisi bünyesinde çömlekçiler,[412] inşaat sektöründe tapınak inşaatçıları,[413] kereste ve ahşap mobilya sektöründe keresteciler,[414] marangozlar,[415] yatak imalatçıları,[416] metalürji sektöründe gümüşçüler,[417] büyükbaş hayvanlar ile kol kola yürütülen zirai üretim sektöründe tahıl kantarcıları ya da taksimcileri,[418] fırıncılar,[419] hamur imalatçıları,[420] yine zirai üretim çerçevesinde, kenevir imalatında çalışan işçiler,[421] çatısı altında organize oldukları meslek birlikleriyle kent yazıtları üzerinde kayıt altına alınmışlardır. Bununla birlikte Ephesos yazıtları, İmparatorluk döneminde 11 gün boyunca devam eden, kent meclisinin, kent loncalarının ve 1040 Ephesos yurttaşının katıldığı bir toplu ziyafet şöleni[422]

---

[408] Ephesos balıkçılarının ve balık satıcılarının inşa ettirdikleri gümrük binasının, MS 54-59 yıllarına tarihlenen ithaf yazıtı için bkz. Keil, J. (1930). ***JÖAI.*** XXVI. s. 48-57.; ***IK.*** XI. 1. Die Inschriften von Ephesos, I-a. no: 20.; Rohde, D. (2012). *Zwischen Individuum und Stadtgemeinde. Die Integration von Collegia in Hafenstädten*. Mainz am Rhein: Verlag Antike. s. 309-310. Kentteki balıkçılar loncasının varlığına işaret eden, MS II. yüzyıla tarihlendirilen mezar yazıtı için bkz. İçten, Ç., Engelmann, H. (1998). ***ZPE.*** CXX. s. 86-88. no: 7.; Chaniotis, A. vd. (2001). ***S.E.G.*** XLVIII. s. 447. no: 1363.; Corbier, M. (2001). ***A.E.*** s. 526. no: 1349. Cominia Junia'nın, balıkçılar loncasının inşa ettirdiği gümrük binasında çalışanlar onuruna diktirdiği, MS 138-161 yılları arasına tarihlenen yazıt için bkz. Hicks, E. L. (1874). ***GIBM.*** I. s. 167. no: 503.; Dittenberger, W. (1905). ***O.G.I.S.*** II. s. 134-135. no: 496.; Börker, C., Merkelbach, R. (1980). ***IK***. XV. Die Inschriften von Ephesos, V. no: 1503. Kentte Ephesos Artemisi'nin tekelinde sürdürülen balıkçılık faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Strab. XIV. 1. 26.

[409] Strab. XIV. 1. 15.; Ionia şarapları için ayrıca bkz. Plin. Nat. XIV. 54, 73; Apul. *Flor*. XV.; Ath. I. 47.

[410] (MS II. yüzyıl). ***F.E.*** II. s. 182. no: 74.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2074. Kentteki Vedius Gmynasiumu'nda şarap tüccarları loncası için yarılan yere ilişkin, MS 200-210 yılları arasına tarihlendirilen yazıt için bkz. ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 444.

[411] (MS 162/163). ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 728.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1988). ***S.E.G.*** XXXVI. s. 303. no: 1019., s. 304. no: 1026.

[412] ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2402.

[413] (MS 150 dolayları). ***F.E.*** III. s. 158-159. no: 75.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3075. Kentin Poseidon heykeli yakınlarındaki kapısında faaliyet gösteren işçilere ilişkin yazıt için bkz. ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3216.; Özel hamamlarda çalışan işçilerin kurduğu lonca için bkz. ***F.E.*** II. s. 183. no: 78. Özel hamam sahiplerinin kurduğu birlik için bkz. ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2078.

[414] (MS 200-250 arası). ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2115.

[415] ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 549.

[416] ***C.P.R.*** III. s. 63-64. no: 175.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2213.

[417] (MS 41-54 arası). ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2212.; (MS 81-117 arası). ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 425.; (MS 138-161 arası). ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 586.; (MS 200-210 arası). ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 636.; (MS 250-260 arası). İplikçioğlu, B., Knibbe, D. (1984). ***JÖAI.*** LV. s. 130-131. no: 4297.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1987). ***S.E.G.*** XXXIV. s. 283-284. no: 1094. Ayrıca bkz. ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 547, 585.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2441.

[418] (MS II-III. yüzyıllar) ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3216.

[419] (MS 150-200 arası) Buckler, 1923, **a.g.k.**, 30-33. no: 1.; ***S.E.G.*** IV. s. 95. no: 512.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 586.; ***S.E.G.*** XXVIII. s. 248. no: 863. Ephesoslu fırıncı Neikon'un mezar yazıtı için bkz. ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2226.; ***S.E.G.*** XLIX. s. 746. no: 2427.

[420] (MS 350 dolayları). ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 553.

[421] Knibbe, D., Engelmann, H., İplikçioğlu, B. (1993). ***JÖAI.*** LXII. s. 138. no: 43.; ***S.E.G.*** XLIII. s. 295. no: 812. Ephesos'taki kenevir işçileri için Vedius Gymnasiumu latrinasında ayrılan yerler için bkz. (MS II-III. yüzyıllar) ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 454b.

[422] ***JÖAI.*** XXVI. s. 57-58.; ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 951.

finanse eden Aurelius Varanus'u anmaktadır. Aşağıda kentin kırmızı et endüstrisi çerçevesinde, detaylarıyla ele alınacak olan iki macellumdan yapılan hayvansal gıda alışverişlerinin bu büyük organizasyonda önemli bir yer edinmiş olması son derece muhtemeldir. Tüm bunların yanı sıra kent yazıtları, Asia Eyaleti'nin başkentinde lojistiğin ne denli önemsendiğine işaret etmekte, İmparatorluk döneminde faaliyet göstermiş bir at satıcısının varlığına ışık tutmaktadır.[423]

Kent yazıtları çerçevesinde ortaya konulan bu gelişkin ekonomik yapının bir diğer önemli sac ayağını, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen hammaddeler üzerine tesis edilmiş endüstriyel üretim kolları oluşturmaktadır. Bu çerçevede Roma Ephesos'unda, oldukça gelişkin bir düzeye ulaşmış deri ve yün/kıl endüstrilerinin izleri yazıtlar üzerine yansımış olup, bu aşama itibarıyla deri endüstrisi, detaylarıyla ele alınacaktır. Ephesos'taki deri imalatına ve üreticilerine ilişkin bilgi veren ilk yazıt, Varius Hamamı'nın duvar paneline kazınmış bir yer (*topos*) yazıtıdır. MS II. yüzyıla tarihlenen bu yazıt, kentin önemli hamam komplekslerinden birisinde, yine kentte deri imalatı gerçekleştiren bir loncanın üyelerine (*βυρσορέκται*) rezerve edilmiş, hususi alanı işaretlemektedir.[424]

1 ***[β]υρσορέκται.***

Çeviri: "*Deri işçileri(nin yeri)*"

Roma Ephesos'unda faaliyet gösteren deri endüstrisine işaret eden bir diğer yazıt, MS 200-210 yılları arasına tarihlendirilen, ve gerek taşıdığı *asiarkh* unvanından, gerekse kentin pek çok yazıtında yer bulmuş olmasından anlaşıldığı üzere, ekonomik ve bürokratik anlamda ön plana çıkmış bir Ephesos vatandaşı olan Marcus Publicianus Neikephoros'un,[425] kentte üretim gerçekleştiren loncalara Tiyatro yakınlarında tahsis ettiği dükkânlara ilişkin, 7 yazıttan oluşan seri içerisinde karşımıza çıkmaktadır.[426] Söz konusu seri içerisindeki iki yazıt, ayakkabı üzerine imalat gerçekleştiren deri işçilerine tahsis edilmiş dükkânlara işaret etmektedir.[427]

---

[423] Engelmann, H., Knibbe, D. (1978-1980). ***JÖAI.*** LII. s. 41. no: 57.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 551.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1985). ***S.E.G.*** XXXII. s. 309. no: 1141.

[424] ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 596.

[425] Neikephoros'a yer veren Ephesos yazıtları için bkz. ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 444, 445.; ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 632, 679, 679a, 739.; Engelmann, H., Knibbe, D., Merkelbach, R. (1980). ***IK.*** XIV. Die Inschriften von Ephesos, IV. no: 1080, 1087a.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2082.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3049, 3063, 3086. Neikephoros'un, Ephesos'un zanaat loncalarıyla ilişkisi hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Knibbe, D. (1985). ***JÖAI.*** LVI. s. 71-77.

[426] ***F.E.*** II. s. 183-184. no: 76-82.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2076-2082.

[427] ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2080. (51 x 30 cm. ölçülerinde beyaz mermer sütun üzerinde) ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2081. (185 x 26 cm. ölçülerinde mavi mermer sütun üzerinde)

1 [Μ(ᾶρκος) Φούλ(βιος) Ποπλι]-
[κιανὸς Νεικηφό]-
[ρος ἀσιάρχης]
ἐχαρίσα̣το ***συνερ-***
5 ***γασίᾳ πλήθους***
ταυρινάδων
διάστυλα δ΄
γραμματεύοντος Χρυσίππου τὸ β΄.[428]

Çeviri: "*(Uğurlu Olsun!) Asiarkh Marcus Publicianus Neikephoros, Chrysippos'un ikinci kez yazmanlık yaptığı zaman, deri işçilerinin büyük loncasına sütunların arkasında dört yer tahsis etti.*"

ταυρεινάδων
διάστυλα δ΄
ε΄
4 θ΄ Ἐλπιδίου Βοήθου.[429]

Çeviri: "[*Asiarkh Marcus Publicianus Neikephoros*]*... Elpidios Boethos'un deri işçilerine, sütunlar arasında dört yer tahsis etti.*"

Söz konusu iki yazıt, büyükbaş-küçükbaş hayvanlardan elde edilen deriler üzerine tesis ettiği endüstriyel üretimin mamul mallarını, Asiarkh Neikephoros'un Tiyatro civarında tahsis ettiği dükkânlarda satışa sunan, iki farklı deri işçisi topluluğunun varlığına doğrudan kanıt teşkil etmektedir. Öte yandan bu iki yazıtla aynı yıllara tarihlendirilen bir başka Neikephoros yazıtı, onun bu kez Vedius Gymnasium-Hamam Kompleksi yakınlarında, yine hayvansal deri üzerine üretim gerçekleştirmiş olması makul olan bir meslek loncasına tahsis ettiği alanlara, muhtemel bir biçimde de dükkânlara işaret etmektedir. Vedius Gymnasium-Hamamı'nın ilk kazılarının başkanlığını yürüten J. Keil tarafından, yapının palaestra bölümündeki bir sütunun iki zıt yüzeyi üzerine, aynı kalıpta kazınmış iki yazıttan birisi olarak tespit edilen yazıt, ilk kez 1929 yılında onun tarafından yayınlanmış,[430] sonrasında kente ilişkin farklı corpuslarda yer bulmuştur.[431] Bu yazıt, esasında bir meslek loncası (συνεργασίᾳ) çatısı altında toplanmak için oldukça "marjinal" bir üretim kolunu ifade eden ve bu paralelde Roma Küçük Asya'sında eşine başka hiçbir kentte rastlanamayan "şarap tulumu tüccarları/*ἀσκομίσθοι*" için verdiği bilgilerle bilhassa önemlidir.

[428] ***F.E.*** II. s. 183. no: 80.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2080.
[429] ***F.E.*** II. s. 183. no: 81.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2081.
[430] Keil, J. (1929). ***JÖAI.*** XXIV. s. 32. no: B.
[431] ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 540.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 444.

1 ἀγαθῆι τύχηι·
Μᾶρκ(ος) Φούλβιος
Πουπλικιανὸς
Νεικηφόρος
5 φιλοσέβαστος
καὶ ἀσιάρχης
καὶ πρύτανις
ἐχαρίσατο ***συν-***
εργασίᾳ(ς) ἀσκο-
10 ***μίσθων*** διάστυλα
β΄.

Çeviri: "*Kutlu olsun! imparatorun dostu, Asiarkhes ve Prytaneis Marcus Fulvius Publicianus Neikephoros, şarap tulumu tüccarlarının loncasına, sütunların arasında iki yer (διάστυλα) bahşetti.*"

Tulum üretimi için gerek Roma[432] gerekse daha öncesinde Yunan uygarlığında[433] temel hammadde teşkil ettiği bilinen büyükbaş ve küçükbaş derileri, Vedius Gymnasiumu civarında tulum satışı gerçekleştiren bu ticaret oluşumunun üretim aşaması için kritik bir önem üstlenmiş olmalıdır. Aşağıda tüm detaylarıyla ele alınacağı üzere, Ephesos Artemisionu'na devam eden Kutsal Yol üzerinde konumlanan bu "canlı" ticaret sahasında, şarap taşımak için elzem olan bir ürünün satışa sunulmuş olması da ayrıca önemlidir. Roma Ephesos'unda, birbirinden bağımsız kaç deri üretimi organizasyonunun faaliyet gösterdiği tam olarak bilinememekle birlikte, ele alınan bu yazıtlar, deri endüstrisinin kentte "kayda değer" bir ekonomik sektör teşkil ettiğinin söylenebilmesi için yeterli verileri sağlamaktadır. Dahası, yukarıda değinildiği üzere, ahşap mobilya sektöründe üretim gerçekleştirmiş olan marangozlar[434] ve yatak imalatçıları,[435] hem Yunan hem de Roma uygarlıklarının ev mobilyaları için temel bir hammadde[436] teşkil ettiği bilinen büyükbaş ve küçükbaş hayvan derilerine önemli ölçüde bel bağlamış olmalıdırlar. Aynı durum, kentte at tacirliği yapan esnafa ilişkin yazıtın[437] ortaya koyduğu üzere, Ephesos'un iç ve dış lojistiğinde önemli bir yer edinmiş olan atlar[438] ve tarımsal üretimin bel kemiği olarak ele alınan saban öküzleri[439] için üretilmesi gereken koşum takımları için de geçerlidir.

[432] Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 176-179.
[433] Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 81-85.
[434] ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2115.
[435] ***C.P.R.*** III. s. 63-64. no: 175.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2213.
[436] Yunan uygarlığı için bkz. Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 71-75. Roma uygarlığı için bkz. Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 166-171.
[437] ***JÖAI.*** LII. s. 41. no: 57.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 551.; ***S.E.G.*** XXXII. s. 309. no: 1141.
[438] Yunan uygarlığı için bkz. Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 102-110. Roma uygarlığı için bkz. Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 197-202.
[439] Yunan uygarlığı için bkz. Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 111. Roma uygarlığı için bkz. Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 203.

2.1.4. Thyateira Deri Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında faaliyet göstermiş deri endüstrilerinin izlerine rastlanılan bir diğer yerleşim, Romalıların tesis ettiği Asia Eyaleti'nin sınırları içerisinde konumlanmakla birlikte, Lydia bölgesinin en önemli antik kentlerinden birisi olarak kabul edilen Thyateira'dır. Diğer birçok Küçük Asya kentinde olduğu gibi Thyateira'da tesis edilmiş deri endüstrisinin izlerini de kent yazıtları aydınlatmaktadır. Nitekim Thyateira'ya ait bu büyük yazıt arşivi, kent bünyesinde "canlı" bir ticaret hayatının tesis edildiğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede henüz MÖ I. yüzyıla, MÖ 51-50 yıllarına tarihlendirilen bir yazıt, kentte faaliyet gösteren Romalı iş insanlarının (*οἱ πραγματευόμενοι Ῥωμαῖοι*), kent halkı (*demos*) ile birlikte, Thyateira'da bir "yabancı" olarak, "adil" ve "iyiliksever" şekilde ikamet eden Quintus Baebius Fuscus'u onurlandırmasını kayıt altına almaktadır.[440] Roma İmparatorluk dönemine ait bir diğer kent yazıtı, yalnızca kentte ticaret sürdüren iş insanlarının varlığını ortaya koymakla kalmamakta, bu oluşumun, liderleri Pamphilos'un (yazıtın son kısımlarındaki eksiklikten ötürü tam olarak bilinemeyen bir icraatından geriye kalan?) ihtiyaç fazlası kaynaklarıyla, bir üçlü kapının (*τρίπυλον*), çatılı bir stoanın ve bu stoa içerisinde sahanlıkların ve işliklerin inşasını finanse ettiklerini ortaya koymaktadır.[441] Aşağıda da detaylarıyla ele alınacağı üzere, Roma Küçük Asya'sında, dokuma endüstrisine ilişkin bilgi sunan en yüksek sayıda yazıtı bünyesinde toplamış olan Thyateira'da, bu endüstrinin faaliyet gösterdiği işliklere ilişkin hiçbir bilginin mevcut olmaması, bu yazıtı bilhassa önemli kılmaktadır. Bu noktada genel kanı, hem deri hem de dokuma üzerine üretim gerçekleştiren işçi ve zanaatkârların, söz konusu stoada yer edinmiş olmalarının pekâlâ mümkün olduğu yönündedir. Aynı durum, yazıtların verdiği bilgiler ışığında Roma döneminde kentte üretim gerçekleştirdiği anlaşılan bakır işçileri (*χαλκεῖς χαλκοτύποι*),[442] çömlekçiler (*οἱ κεραμεῖς*)[443] ve hatta fırıncılar (*οἱ ἀρτοκόποι*)[444] için de geçerlidir.[445]

Kentin Roma egemenliği altında tesis ettiği deri endüstrisi hakkında bilgi veren yazıtlar ise, hepsinden önce bu endüstrinin farklı bileşenlerine, farklı üretim aşamalarına işaret etmekte,

---

[440] Keil, J., Herrmann, P. (1989). ***T.A.M.*** V. 2. s. 340. no: 924.
[441] ***I.G.R.P.*** IV. no: 1209.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 321. no: 862.; Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 193-194. Öte yandan Thyateira yazıtları, kentte ikamet eden Romalı iş insanlarının/tüccarların kurdukları *conventus* ve şirketlerden (*σπεῖρα*) bahsetmektedir. Bkz. ***I.G.R.P.*** IV. no: 1255.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 371. no: 1003.
[442] Clerc, M. A. (1886). ***B.C.H.*** X. s. 407. no: 10.; ***C.P.R.*** III. s. 59. no: 163.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1259.; Robert, L. (1974). ***O.M.S.*** IV. s. 254. no: 1259.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 345. no: 936.; Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 190.
[443] (MS 213-217) ***C.I.G.*** II. s. 825-826. no: 3485.; ***C.P.R.*** III. s. 55-56. no: 155.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1205.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 337. no: 914.; Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 190.
[444] (MS II-III. yüzyıllar) ***C.I.G.*** II. s. 832. no: 3495.; ***C.P.R.*** III. s. 56. no: 156.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1244.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 355. no: 966.; Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 192.
[445] Öte yandan MS I.-II. yüzyıllara tarihlendirilen bir Thyateira yazıtı, kentte tesis edilmiş köle ticaretinin varlığını ortaya koymaktadır. ***C.P.R.*** III. s. 60-61. no: 166.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1257.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 342. no: 932.

bu çerçevede kentte vücut bulmuş "gelişkin" bir deri endüstrisinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu aşamada ele alınacak olan ilk yazıt, ilk kez M. Clerc tarafından 1886 yılında yayınlanmış[446] sonrasında da kente temas eden farklı yayın ve corpus çalışmalarında yer bulmuştur.[447]

1 ***οἱ σκυτοτόμοι*** ἐτείμησαν
Τ. Φλάβιον Μητροφάνους υ-
ἱὸν Κυρείνα Ἀλέξανδρον
ἀγορανομήσαντα ἐξάμη-
5 νον εὐτόνως καὶ πολυδα-
πάνως, κουρατορεύσαντα
τοῦ τῶν Ῥωμαίων κονβέντου,
πρεσβεύσαντα πρὸς τὸν Σε-
[β]αστὸν εἰς Ῥώμην γ΄ καὶ ἐκ-
10 [δ]ικήσαντα τὰ ἀχθέντα ὑπὲρ
[Ἀτταλ]εατῶν πράγματα δαπά-
[ναις] ἰδίαις, ἱερασάμενον τῆς Ἀρ-
[τέμ]ιδος εὐσεβῶς καὶ φιλοτείμως
[ὑπὲ]ρ Φλαβίας Ἀλεξάνδρας καὶ
15 [Φλα]βίας Γλυκίννης τῶν θυγατέ-
[ρων] ἀναθέντα.

Çeviri: "*Deri ayakkabı imalatçıları, 6 ay boyunca gayretli ve cömert biçimde pazarın denetçiliğini/müfettişliğini (ἀγορανομήσαντα), Romalıların (kentteki) şirketinin yöneticiliğini (κουρατορεύσαντα τοῦ τῶν Ῥωμαίων κονβέντου), Roma'daki imparatorun 3 kez elçiliğini, meşakkatli hukuk davalarında, masraflarını cebinden ödeyerek, Attaleialıların avukatlığını ve dindarlık ve şerefle üstlendiği Artemis rahipliğini icra eden, Quirina kabilesinden Aleksandros'un oğlu T. Flavius Metrophanes'i onurlandırdı. Bu (heykel), onun kızları, Flavia Alexandra ve Flavia Glykinna adına diktirilmiştir.*"

MS I. yüzyıl sonlarına-II. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bu yazıt, Batı Küçük Asya'nın başta Ephesos olmak üzere pek çok kentinde tapınım gördüğü bilinen Tanrıça Artemis'in rahipliğini icra eden T. Flavius Aleksandros'un onuruna, yine Artemis'in rahibeliğini üstlenmiş olan iki kızı adına diktirilen heykelin mermer kaidesi üzerine kazınmıştır. Öte yandan yalnızca Artemis rahipliğiyle sınırlı kalmayarak, "sivil" ve "bürokratik" anlamda pek çok önemli vazife

[446] Clerc, M. (1886). ***B.C.H.*** X. s. 421-423. no: 31.
[447] ***C.P.R.*** III. s. 59. no: 162.; Schuchhardt, C. (1899). ***A.M.*** XXIV. s. 224-225. no: 55.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1169.; ***O.M.S.*** IV. s. 229.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 370. no: 1002.; Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 189-190.

üstlenmiş[448] olan ve buradan hareketle ihtişam için istekli, dindar ve cömert bir kent eliti profili çizen Metrophanous'u, bu tez çalışması için önemli kılan hususiyetleri ise, Thyateira'da ticaret gerçekleştiren "Romalı" tüccarların kurduğu şirketin (*conventus*un) önde gelen bir üyesi, fakat daha da önemlisi kent agorasında gerçekleştirilen ürün satışlarının fiyatlarını kontrol eden ve düzenleyen bir müfettiş/denetçi (*ἀγορανόμος*) olmasıdır. Dolayısıyla Thyateiralı deri ayakkabı imalatçıları, kentin fırıncılarında da karşılaştığımız gibi,[449] Thyateira agorasındaki ticaret akışı ve ürün satışları için kritik bir konumda yer alan Metrophanous ile "organik" ilişkiler tesis etme ya da halihazırda kurulmuş ilişkileri sürdürme girişiminde bulunmuş görünmektedir. Dahası bu heykel üzerinden kurulan temas, bu zanaatkâr grubunun, yalnızca deri ayakkabı imal etmenin ötesinde, mamul ürün satışı da gerçekleştirdiğine dair önemli bir göstergedir.[450]

Öte yandan Thyateira bünyesinde ele geçirilen ve MS II-III. yüzyıllara tarihlendirilen bir mezar yazıtı, tam bir çeviri için fazla deforme olmuş durumda olsa da, kendisinden "*deri ayakkabıcılarının en iyisi*" (*σκυτοτόμων ὅχ' ἄριστος*) sözleriyle bahseden Apollonides isimli deri ustasını kaydetmektedir.[451] Geniş ve mermer bir mezarlık sunağı üzerine, birinci ağızdan işlenen bu mezar epigramının sahibi olan Apollonides'in, yukarıda ele alınan deri ayakkabı imalatçılarının bir mensubu olup olmadığıyla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Böyle bir ihtimal pekâlâ mümkün olmakla birlikte kesin olan husus, deriden imal ettiği ayakkabılarla, mezar epigramı üzerinde övünmüş bir ustanın, dolayısıyla da kentte oldukça gelişkin bir deri endüstrisinin varlığıdır.

Bu noktada ele alınacak üçüncü bir yazıt, sözü edilen gelişkin endüstri için bir diğer önemli kanıtı oluşturmaktadır. MS 220 yılı dolaylarına tarihlendirilen bu yazıt, ilk kez A. Boeckhius tarafından, 1843 yılında yayınlanmış[452] ve sonrasında kente ilişkin farklı yayın ve corpus çalışmalarında incelenmiştir.[453] İlk iki yazıttan farklı biçimde bu yazıt, deri endüstrisinin farklı bir alt başlığına, deri tabakçılarına ilişkin bilgi vermektedir.

---

[448] Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Metrophanous'un, savunma avukatlığını üstlendiği Attaleia, Thyateira kentinin yaklaşık 20 km. kuzeyinde/kuzeydoğusunda konumlanmaktadır.

[449] Thyateira'ya ait bir başka yazıt, kentte MS II-III. yüzyıllarda faaliyet gösteren fırıncıların, Gaius Julius Iulianus Tatianus adındaki agoranomos (*ἀγορανόμος*) onuruna, kendi finansal kaynaklarıyla diktirdiği heykeli kayıt altına almaktadır. ***C.I.G.*** II. s. 832. no: 3495.; ***C.P.R.*** III. s. 56. no: 156.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1244.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 355. no: 966. Ayrıca bkz. dn. 445.

[450] Zanaatkâr loncalarının, bulundukları kentteki agora denetçileri ((*ἀγορανόμοι*) ile iyi ilişkiler tesis etme eğilimi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 189-190. Zanaat/meslek loncalarının, toplumun önde gelen bireyleriyle tesis ettikleri ilişkileri kutlamak/anmak amacıyla diktirdikleri onurlandırma yazıtlarının önemi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Van Nijf, O. M. (1997). *The Civic World of Professional Associations in the Roman East*. Amsterdam: J. C. Gieben. s. 73-81.

[451] Petzl, G. (1991). ***EA.*** XVIII. s. 87-88. no: 5.; ***S.E.G.*** XLI. s. 358-359. no: 1033.

[452] ***C.I.G.*** II. s. 835. no: 3499.

[453] ***C.P.R.*** III. s. 58. no: 160.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1216.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 364. no: 986.

Μ. Γναῖον Λικίνιον
Ῥουφῖνον, τὸν λαμπρότατον
ὑπατικόν, φίλον τοῦ
Σεβαστοῦ, κτίστην
κ(αὶ) εὐεργέτην τῆς
πατρίδος,
οἱ βυρσεῖς.

Çeviri: "*Deri tabakçıları, consullük makamının en muhteşem adamı, imparatorun dostu ve vatanın kurucusu ve bağışçısı (κτίστην καὶ εὐεργέτην τῆς πατρίδος) M. Gnaius Licinius Rufinus'u onurlandırdı.*"

Söz konusu yazıt, hepsinden önce yukarıda incelenen deri ayakkabı imalatçılarından (ve muhtemelen satıcılarından) farklı bir oluşumun, deri endüstrisinin farklı bir aşamasında üretim gerçekleştirmiş ve muhtemelen bu ayakkabı imalatçıları için de tabaklanmış deri tedarik etmiş farklı bir organizasyonun Roma Thyateira'sındaki varlığına kanıt oluşturmaktadır. Bir meslek loncası altında örgütlendikleri anlaşılan deri tabakçılarının, kentin sosyal ve ekonomik yapısı içerisinde ön plana çıkmış olduğu, kendisine atfedilen unvanlardan açıkça anlaşılan Romalı bir elit için, oldukça muhtemel biçimde bir heykel kaidesine işlediği bu yazıt, söz konusu loncanın böylesi bir hamle için gerekli finansal kaynaklara sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Nitekim Licinius Rufinus'un, kendisini onurlandıran bu lonca için ne tür bir bağış ya da hamilik bahşettiğine ilişkin herhangi bir bilgi içermemekle birlikte söz konusu yazıt, Thyateiralı deri tabakçılarının bu önde gelen kent elitiyle ilişkisini gösterme girişimi olarak kabul edilebilir. "Vatanın kurucusu ve hayırseveri" (*κτίστην καὶ εὐεργέτην τῆς πατρίδος*)[454] unvanlarından da anlaşıldığı üzere, memleketi Thyateira'da imar/inşa faaliyetleri ve hayır işleri bağışlamış olan Licinius Rufinus,[455] bir diğer Thyateira yazıtında, bu kez bahçıvanların/bostancıların kurduğu bir lonca tarafından onurlandırılmaktadır.[456]

[454] Bu unvanlar, Licinius Rufinus'a bir başka Thyateira yazıtında da atfedilmiştir. ***C.I.G.*** II. s. 835. no: 3500.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1215.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 364. no: 984.

[455] Licinius Rufinus ve aynı ismi taşıyan oğlu, Thyateira'ya ait beş yazıtta karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Rufinus: ***I.G.R.P.*** IV. no: 1214-1216.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 364. no: 984-986. Oğlu: ***I.G.R.P.*** IV. no: 1217-1218.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 365. no: 987-988. Aslen bir Thyateiralı olan Licinius Rufinus'un, Roma consullüğüne uzanan başarılı kariyeri, taşıdığı unvanları ve bilhassa Roma hukuku çerçevesindeki icraatları hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Millar, F. (1999). The Greek East and Roman Law: The Dossier of M. Cn. Licinius Rufinus. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 89. s. 90-108.

[456] Thyateira'nın yaklaşık 17 km. güneyinde konumlanan Akselendi Mahallesi'nde ele geçirilen bu yazıt, MS 238 yılına tarihlendirilmektedir. Bkz. Herrmann, P. (1997). Die Karriere Eines Prominenten Juristen aus Thyateira. *Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte Papyrologie und Epigraphik*, 12, s. 111-123.; Chaniotis, A. vd. (2000). ***S.E.G.*** XLVII. s. 479-480. no: 1656.

2.1.5. Saittai Deri Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında deri üzerine endüstriyel üretim gerçekleştiren bir diğer Lydia yerleşimi, bölgenin kuzeydoğusunda konumlanan, Sidas ya da Sidas Kale isimleriyle de bilinen Saittai'dır. Günümüzde Manisa il merkezine 142, Demirci ilçe merkezine ise 50 km. uzaklıktaki İcikler Mahallesi bünyesinde konumlanan kentin deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 700 metredir. "*Katakekaumene*" ismiyle bilinen volkanik bölgenin kuzeyinde, oldukça geniş bir yerleşim alanına sahip olan kent, Lydia'nın en merkezi yerleşimi olan Sardis'e yaklaşık 80 km. uzaklıktadır.[457] Antik dönemde Lydia bölgesinin iki önemli nehri; Hermos ve Hyllos (Demirci Çayı) arasında yer alan kent, bastığı sikkelerde bu iki nehrin isimlerine sıkça yer vermiştir.[458]

Antik kaynaklarda ve Küçük Asya'nın antik coğrafyası için başucu kaynak niteliğindeki Strabon Geographika'sında hiç adı geçmeyen kentte, sistematik ölçekte henüz hiçbir arkeolojik kazı çalışması da yapılmamıştır. Bu doğrultuda kentin antik kalıntıları, büyük ölçüde toprağın altındadır. (Bkz. Görsel 2.1.5.1.) Tüm bu hususlara rağmen kentin epigrafik kayıtları, bilhassa sosyo-ekonomik yapısı hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. İmparatorluk dönemi boyunca deri ve yün üzerine tesis ettiği endüstriyel üretimler, modern araştırmalarda ele alınmıştır.[459]

Görsel 2.1.5.1. Saittai antik kentinin günümüz kalıntıları. Stadium yapısı.

Kaynak: Hançer, 2017, **a.g.k.**, 25. Fig. 4.

[457] Hançer, E. (2017). "Demirci'de Bir Antik Kent: Saittai". S. Donuk (Ed.), *1. Uluslararası Demirci Sempozyumu. 12-14 Ekim 2017. Bildiriler Kitabı*. içinde (ss. 21-27). Manisa: MCBÜ Basımevi. s. 22.
[458] Ramsay, 1890, **a.g.k.**, 121-122.
[459] Magie, 1950, **a.g.k.**, 812, no: 79.; Malay, H. (1983b). "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu". H. Malay (Ed.). *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, II*. içinde (ss. 50-61). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. s. 59-61.; Pleket, H. W. (1988). ***EA.*** XII. s. 32-33.; Mitchell, 1993, **a.g.k.**, 146. dn. 30., 180, 202.

Kült faaliyetleri çerçevesinde tesis edilmiş çok sayıda kutsal birliğin varlığını kaydeden onurlandırma ya da ithaf yazıtları dışında, Saittai'ın meslek birliklerine ilişkin bilgi sunan tüm yazıtlar, bu birliklerin, üyeleri için yaptırdığı anlaşılan mezar yazıtlarıdır. Bu mezar yazıtları, Saittai'ın İmparatorluk döneminde birer birlik çatısı altında organize olmuş marangozları,[460] zamk imalatçılarını,[461] bakır işçilerini[462] ve hatta müzisyenleri[463] kayıt altına almakta, kentin sosyo-ekonomik yapısına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Söz konusu mesleklerin yanı sıra kente ait çok sayıda mezar yazıtı, büyükbaş-küçükbaş hayvanlardan temin edilen hammaddeler üzerine üretim gerçekleştiren meslek oluşumlarını kayıt altına almıştır. Bu yazıtların en erken tarihlisi, MS 147-148 yılına aittir. İlk kez S. Bakır-Barthel ve H. Müller tarafından 1979 yılında yayınlanan[464] yazıt, sonrasında kente ilişkin farklı corpus çalışmalarında incelenmiştir.[465]

ἔτους σλβ΄, μη(νὸς) Αὐδναί-
ου γ΄, Πρεῖμον Μουσαί-
ου ἐτείμησεν ***ἡ σύνο-***
δος τῆσκυτικῆς ζήσαν-
τα ἔτη νζ΄.

Çeviri: "*(Sulla Çağı'nda) 232. yılın, Audnaios ayının ikinci günü. Deri işçilerinin loncası (synodosu), 57 yıl yaşam süren Mousaios oğlu Preimos'u onurlandırdı.*"

Kentin Roma döneminde tesis ettiği deri endüstrisine ilişkin bilgi sunan diğer 4 yazıtın ortak yanı, hepsinin bu endüstriyel üretimin gerçekleştirildiği bir sokağa (*plateia*) doğrudan atıf yapıyor olmalarıdır. Öncelikle MS 152-153 yılına tarihlendirilen bir mezar yazıtı, bu sokakta üretim gerçekleştiren Saittailı deri işçilerinin, Apollonides adındaki merhum bir deri işçisi için yaptırdıkları mezarı kayıt altına almaktadır. Söz konusu yazıt, P. Herrmann tarafından 1981 yılında yayınlanmıştır.[466]

[460] (MS 165) Saittailı marangozlar loncasının L. Octavius Pollion'un kölesi Philetarios için yaptırdığı mezara ilişkin bkz. Bakır-Barthel, S., Müller, H. (1979). ***ZPE.*** XXXVI. s. 167-168. no: 28.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1982). ***S.E.G.*** XXIX. s. 296. no: 1186.
[461] (MS 208-209) Saittailı zamk işçileri loncasının Marcian oğlu Marcellus için yaptırdığı mezara ilişkin bkz. Petzl, G. (1998). ***EA.*** XXX. s. 30. no: 14.; ***S.E.G.*** XLVIII. s. 482. no: 1464.
[462] (MS 208-209) Saittailı bakır işçileri loncasının Prepon için yaptırdığı mezara ilişkin bkz. Malay, H. (1999). ***D.K.A.W.W.*** 279. s. 103-104. no: 115.; ***S.E.G.*** XLIX. s. 514. no: 1669.
[463] (MS 170-171) Saittailı müzisyenler loncasının Alypianos için Satala'da yaptırdığı mezara ilişkin bkz. ***D.K.A.W.W.*** 279. s. 133. no: 145.; ***S.E.G.*** XLIX. s. 520. no: 1683. (MS 239) Saittailı müzisyenler loncasının kent territoriumunda (Kuzey Lydia'da) Preimigenes için yaptırdığı mezara ilişkin bkz. Petzl, G. (2005). ***EA.*** XXXVIII. s. 28-30. no: 9.; Chaniotis, A. (2009). ***S.E.G.*** LV. s. 414-415. no: 1311.
[464] ***ZPE.*** XXXVI. s. 165-166. no: 25.
[465] ***S.E.G.*** XXIX. s. 295-296. no: 1183.
[466] Herrmann, P. (1981). ***T.A.M.*** V. 1. s. 32. no: 79.

ἔτους σλζ΄, μη(νὸς) Ξανδικοῦ
ι΄. ***ἡ πλατεῖα τῶν σκυτέ-***
ων ἐτείμησαν Ἀπολλω-
νίδην β΄, ζήσανταν ἔτη
μζ΄.

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *237. yılın, Ksandikos ayının onuncu günü. Deri işçilerinin sokağı* (*ἡ πλατεῖα τῶν σκυτέων*)*, 47 yıl yaşam sürmüş, Apollonides oğlu Apollonides'i onurlandırdı.*"

İkinci yazıt MS 153-154 yılına tarihlendirilmektedir. Yine doğrudan deri işçileri sokağı ibaresine yer vermektedir. P. Herrmann tarafından 1981 yılında yayınlanmıştır.[467]

ἔτους σλη΄ μη(νὸς) Αὐδναίου αι΄.
ἡ πλατεῖα τῶν σκυτέων ἐ-
τείμησεν Ἀρτεμίδωρον
Γλύκωνος ἱερέα, ζήσαντα ἔ-
τη ξβ΄.

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *238. yılın, Audnaios ayının on birinci günü. Deri işçilerinin sokağı* (*ἡ πλατεῖα τῶν σκυτέων*)*, 62 yıl yaşam sürmüş, Glykon'un oğlu rahip Artemidoros'u onurlandırdı.*"

Üçüncü yazıt MS 173-174 yılına tarihlendirilmektedir. Söz konusu sokaktan bahseden bu yazıt da P. Herrmann tarafından 1981 yılında yayınlanmıştır.[468]

ἔτ(ους) σνη΄, μη(νὸς) Περιτίου ι΄.
Νεικηφόρον Δεσ-
κύλου ἐτείμησε-
ν ***ἡ πλατεῖα τῶν***
σκυτέων, ζή(σαντα) ἔτ(η) ν΄.

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *258. yılın, Peritios ayının onuncu günü. Deri işçilerinin sokağı* (*ἡ πλατεῖα τῶν σκυτέων*)*, 50 yıl yaşam sürmüş, Deskylos oğlu Neikephoros'u onurlandırdı.*"

Doğrudan Saittai bünyesinde ele geçirilen bu üç yazıtın ardından, kentin territorumunda, günümüzde ise Demirci ilçesine bağlı Üşümüş Mahallesi bünyesinde ele geçirilen dördüncü bir yazıt, aynı sokakta üretim gerçekleştiren deri işçilerinin yaptırdığı bir diğer mezarı kayıt altına almaktadır. Yazıt, MS 166-167 yılına tarihlendirilmektedir. Aynı corpusta yayınlanmıştır.[469]

[467] ***T.A.M.*** V. 1. s. 32. no: 80.
[468] ***T.A.M.*** V. 1. s. 33. no: 81.
[469] ***T.A.M.*** V. 1. s. 47. no: 146.

[ἔτ]ους σνα΄, μ(ηνὸς)
[Γο]ρπιαίου ς΄. Φι-
[λι]ππικὸν Ἀλε-
[ξά]νδρου ***ἡ πλα-***
[τεῖα τῶ]ν σκυ-
[τέων ἐτείμησεν]
[— — —]

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *251. yılın, Gorpiaios ayının beşinci günü. Deri işçilerinin sokağı* (*ἡ πλατεῖα τῶν σκυτέων*)*, (yaşı son satırda belirsiz), Aleksandros oğlu Philippikos'u onurlandırdı.*"

Saittai antik kentinin Roma İmparatorluk dönemine, MS II yüzyıla ait bu beş yazıt, kent bünyesinde "gelişkin" bir üretim kapasitesine ulaşmış deri endüstrisi için önemli birer kanıttır. Yazıtların tamamı, bir meslek birliği çatısı altında organize oldukları anlaşılan deri işçilerinin, yaşamını yitirmiş üyeleri onuruna masraflarını karşılayarak yaptırdığı mezarlara aittir. Aşağıda, kentin dokuma endüstrilerine ilişkin ele alınacak yazıtların da gösterdiği üzere, kentin meslek loncalarına ilişkin yazıtların tümü, bu çerçevede finanse edilmiş mezarlara aittir. Deri işçileri loncasının ithaf ettiği beş mezar da erkeklere aittir. (Sonuncu yazıttaki yaş bilgisinin eksikliği dışında)[470] Merhum deri işçilerinin yaş aralığı 47-62 arasındadır.

Saittailı deri işçileri loncasına ait yazıtların bir diğer önemli hususiyeti, günümüze kadar kentte sistematik bir arkeolojik çalışma gerçekleştirilmemiş olması nedeniyle yeri tam olarak bilinmese de, deri üretiminin hususi bir alanda, bir deri işçileri *plateia*sında gerçekleştirilmiş olduğunu ortaya koymasıdır. Beş yazıttan dördü[471] bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Deri üretiminin hususi bir alanda yoğunlaştırılmış olması ise, yüksek kapasitede sürdürülen imalat için önemli bir göstergedir. Buradan hareketle Saittai'ın, İmparatorluk döneminde iç pazara yönelik, "yerel" nitelikte bir deri üretiminden ziyade, dış pazara yönelik, "ithalatçı" profilde bir üretim tesis ettiğini kabul etmek makul bir yaklaşım olacaktır.

Bariz şekilde ortada olan gerçek ise, (tıpkı aşağıda detaylarıyla ele alınacağı üzere kentin dokuma endüstrisi için önemli bir hammadde kaynağı teşkil eden küçükbaş hayvanlar gibi) kent territoriumunda yetiştirilen büyükbaş hayvan sürülerinin bu endüstri içerisinde, dolayısıyla da kentin ekonomik yapısında son derece önemli bir yer edinmiş olduğudur.

[470] ***T.A.M.*** V. 1. s. 47. no: 146.
[471] ***T.A.M.*** V. 1. no: 79, 80, 81, 146.

2.1.6. Philadelpheia Deri Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sındaki üretim faaliyetlerinin izleri tespit edilebilen bir diğer deri endüstrisi, Lydia bölgesinin önde gelen antik yerleşimlerinden birisi olan Philadelpheia'da tesis edilmiştir. Günümüzde Manisa iline bağlı Alaşehir ilçesinin merkezinde yer alan kent, antik dönemde Tmolos Dağları'nın (Bozdağlar) kuzeydoğu eteklerinde, Kogamos (Sarıkız) Çayı'nın batısında, Pergamon'dan güneydoğuya, Sardis üzerinden Hierapolis'e uzanan Kral Yolu'nun üzerinde konumlanmaktadır.[472] Bu konumu itibarıyla kent Lydia, Karia ve Phrygia bölgelerinin sınırlarının kesiştiği nokta yakınlarında kuruludur. (Bkz. Harita 2.1.6.1.)

Kent, Pergamon Kralı II. Attalos Philadelphos tarafından, MÖ II. yüzyıl ortalarında, geçmişi MÖ III-II. binyıllara kadar uzanan kadim bir yerleşimin üzerine kurulmuştur. İsmini, Kral II. Attalos'a Pergamon halkı tarafından verilen, Grekçede "Kardeşe sadık/Kardeş sever" anlamına gelen "*Philadelphos*" unvanından almıştır.[473] Kuruluşundan kısa bir süre sonra kendi sikkelerini darp eder hale gelen kent, zaman içerisinde birçok kırsal yerleşimi kontrolü altına almış, nihayetinde III. Attalos'un vasiyeti doğrultusunda, Pergamon Krallığı ile birlikte Roma egemenliği altına girmiştir. Roma döneminde Sardis *Conventus*u bünyesinde konumlandırılan kent, antik dönemdeki en görkemli yıllarını Romalıların egemenliği altında yaşamıştır.[474] MS V. yüzyılda tapınaklarının ve festivallerinin şöhreti, kentin "*Küçük Atina*" ismiyle anılmasına neden olmuştur.[475] Antik literatürde kente ilişkin en kapsamlı bilgileri ise Strabon sunmaktadır:

> "*Lydialılardan sonra Mysialılar ve sürekli depremlere maruz kalan Philadelpheia kenti gelir. Burada evlerin duvarları sürekli olarak çatlamakta, kentin farklı bölümleri sürekli olarak etkilenmektedir. Bu nedenle şehirde çok az insan yaşamaktadır ve bunların çoğu, verimli topraklara sahip oldukları için yaşamlarını kırsalda çiftçi olarak geçirmektedir. Ancak şaşırtıcı olan şudur ki, az sayıda olsa da bazı insanlar, konutları bu denli güvensiz olmasına rağmen burayı çok sevmektedir."*[476]

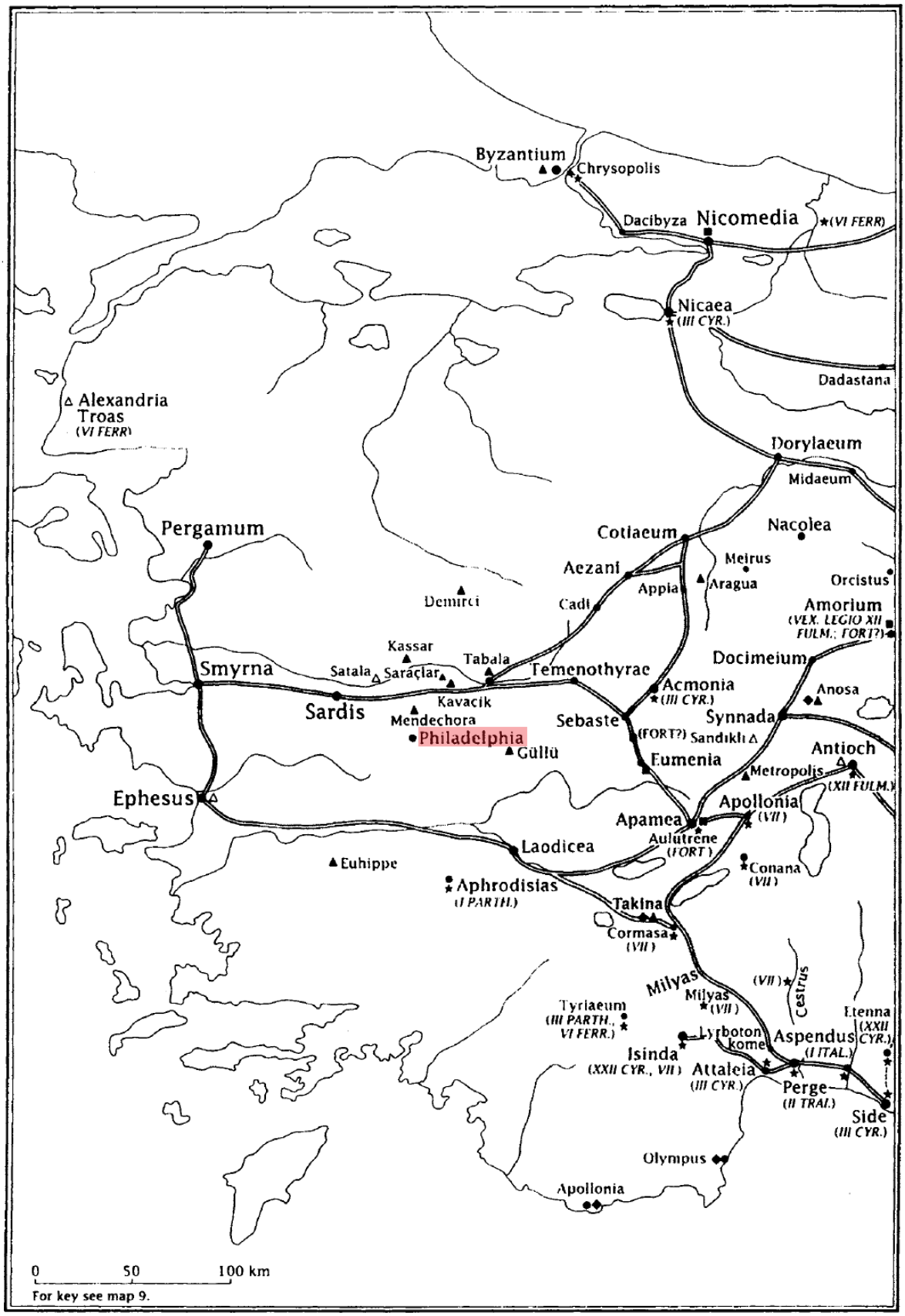
[472] Hansen, E. V. (1971). *The Attalids of Pergamon. Second Edition*. London: Cornell University Press. s. 177.; Magie, 1950, **a.g.k.**, 41-42, 124-125.; Sevin, 2001, **a.g.k.**, 187.

[473] Akıncı, R. (1949). *Eski Philadelphia Bugünkü Alaşehir*. İzmir: Ticaret Basımevi. s. 6.; Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar. Türkiye'nin Tarihsel coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzende Bir İnceleme*. İstanbul: İnkılap Kitabevi. s. 660.

[474] Magie, 1950, **a.g.k.**, 124-125.; Şahin, I. (1998). *Lydia'da Küçük Yerleşimler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 21-39. Philadelpheia'nın Roma dönemi hakkında detaylı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Güngörmüş, Ö., Üreten, H. (2017). Antik Lydia Bölgesinde Bir Kent ve Neokorosluğu: Philadelpheia. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3 (3), s. 101-102.

[475] Magie, 1950, **a.g.k.**, 125.; Hansen, 1971, **a.g.k.**, 177. Philadelpheia'nın coğrafi özellikleri ve antik tarihçesi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Sonkaya, A. K. (2008). *Manisa Müzesi'ndeki Philadelphia (Alaşehir) Heykeltıraşlık Eserleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: T. C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 3-9. Kentin, geçmişi 19. yüzyıla uzanan araştırma tarihçesi ve 1980'li yıllara dayanan kazı geçmişi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için ayrıca bkz. Sonkaya, 2008, **a.g.k.**, 9-12.

[476] Strab. XIII. 4. 10.

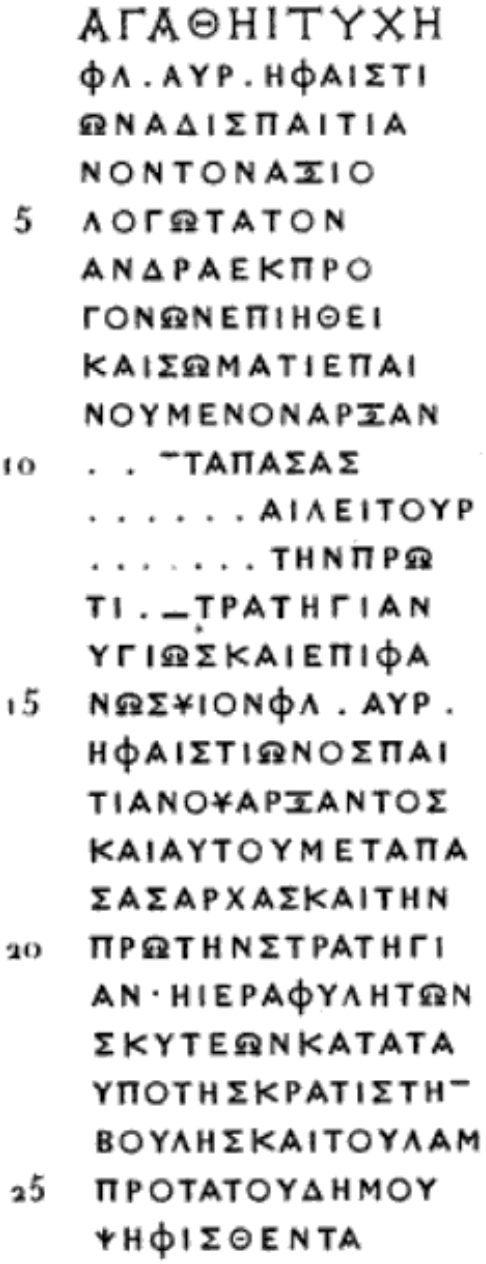

Harita 2.1.6.1. Philadelpheia'nın Küçük Asya'daki konumu.

Kaynak: Mitchell, 1993, **a.g.k.**, 120. Map 7.

Strabon'un kente ilişkin tasvirlerinde ortaya koyduğu "kırsal yaşam dokusu" paralelinde Philadelpheia, İmparatorluk döneminde, bu kırsal yaşam biçiminin önemli bileşenleri olduğu anlaşılan büyükbaş-küçükbaş hayvanlardan ele edilen hammaddeler üzerine, gelişkin nitelikte deri ve dokuma endüstrileri tesis etmiştir. Söz konusu endüstrilerin varlığını kanıtlayan bulgular epigrafik kayıtlardır. (Bkz. Görsel 2.1.6.1.)

1 ἀγαθῆι τύχηι·
Φλ(άουιον) Αὐρ(ήλιον) Ἡφαιστί-
ωνα δὶς Παιτια-
νόν, τὸν ἀξιο-
5 λογώτατον
ἄνδρα ἐκ προ-
γόνων ἐπὶ ἤθει
καὶ ἀξιώματι ἐπαι-
νούμενον, ἄρξαν-
10 [τα μ]ετὰ πάσας
[ἀρχὰς] καὶ λειτουρ-
γ[ίας καὶ] τὴν πρώ-
τη[ν] στρατηγίαν
ὑγιῶς καὶ ἐπιφα-
15 νῶς, υἱὸν Φλ(αουίου) Αὐρ(ηλίου)
Ἡφαιστίωνος Παι-
τιανοῦ, ἄρξαντος
καὶ αὐτοῦ μετὰ πά-
σας ἀρχὰς καὶ λει-
20 τουργίας καὶ τὴν
πρώτην στρατηγί-
αν, ἡ ἱερὰ ***φυλὴ τῶν***
σκυτέων κατὰ τὰ
ὑπὸ τῆς κρατίστης
25 βουλῆς καὶ τοῦ λαμ-
προτάτου δήμου
ψηφισθέντα.

Çeviri: "*Uğurlu olsun! II. Flavius Aurelius Hephaistion Papianos, karakteri ve itibarıyla tanınan bir aileden gelen, fevkalade seçkin bir adamdır. Her türlü onur ve kamu hizmetini (λειτουργία/leitourgia) yerine getirmiştir ve önde gelen bir komutan olarak etkileyici ve parlak bir mahiyette görev yapmıştır. O, aynı şekilde her türlü kamu görevinde liderlik makamında ve hizmetinde bulunmuş ve önde gelen bir komutan olarak görev yapmış olan Flavius Aurelius Hephaistion Papianos'un oğludur. Deri işçilerinin kutsal topluluğu (ἡ ἱερὰ φυλὴ τῶν σκυτέων), bu anıtı, en güçlü meclisin (boule) ve en seçkin halkın (demos) kararlaştırdığı üzere dikmiştir.*"

Görsel 2.1.6.1. Philadelpheialı deri işçilerinin *II. Flavius Aurelius Hephaistion Papianos* onuruna diktirdikleri onurlandırma yazıtı. MS III. yüzyıl.

Kaynak: Le Bas, 1870, **a.g.k.**, 211.

Alaşehir'deki bir konut yapısında devşirme malzeme olarak kullanılmış, mavi-beyaz renkteki mermer bir heykel kaidesi üzerinde tespit edilen bu onurlandırma yazıtının yeri bugün bilinmemektedir. Yazıt, Philadelpheia'da Roma döneminde deri imalatı gerçekleştirmiş bir zanaatkâr topluluğunu kayıt altına almaktadır. MS III. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. İlk kez P. Le Bas ve W. H. Waddington tarafından 1870 yılında yayınlanmış,[477] sonrasında da kenti konu edinen farklı yazıt kataloglarında yer bulmuştur.[478]

Söz konusu yazıt, Strabon'un tasvirlerinden açıkça anlaşıldığı üzere, "bereketli" bir territoriumla kuşatılmış olan kentte gerçekleştirilen tarımsal üretimin temel işgücü unsuru olan büyükbaş sığırların, kent ekonomisinin bir başka alt başlığında da kaynak teşkil ettiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Kentin deri endüstrisine ilişkin bilgi sunan tek yazıt olmakla birlikte bu uzun epigrafik kayıt, Philadelpheia'nın Roma dönemi sosyal ve bürokratik yapısında öne çıkan seçkin aile bireylerinin unvan, görev ve sorumlulukları hakkında da önemli bilgiler içermektedir.

Yazıtta kendilerinden "*Deri işçilerinin kutsal topluluğu*" ya da "*Kutsal deri işçileri topluluğu*" (*ἡ ἱερὰ φυλὴ τῶν σκυτέων*) şeklinde bahseden Philadelpheialı deri işçileri ise, Roma Küçük Asya'sının bu tür endüstrilere ev sahipliği yapan tüm yerleşimlerinde olduğu gibi, kent seçkinleriyle "organik" ilişkiler tesis etme girişiminde bulunmuş görünmektedir. Yanı sıra bu meslek yapılanmasının, bir ticaret loncası ya da meslek birliğinden ziyade bir "topluluk" ya da "kabile" (*φυλὴ*) adı altında kayıt altına alınmış olması, Roma Küçük Asya'sında ünik bir örnek oluşturmaktadır.

[477] Le Bas, P., Waddington, W. H. (1870). ***LBW.*** s. 211. no: 656.
[478] ***C.P.R.*** III. s. 52. no: 147.; Petzl, G. (2007). ***T.A.M.*** V. 3. no: 1491.

2.1.7. Aigai Deri Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sındaki deri endüstrisinin izlerinin sürülebildiği bir diğer antik yerleşim Aigai'dir. Manisa ili sınırları içerisinde konumlanan kent, antik dönemde Aspordene, günümüzde ise Yunt Dağı olarak adlandırılan dağ silsilesinin güneybatı ucunu ifade eden Gün Dağı üzerinde kurulmuştur.[479] (Bkz. Görsel 2.1.7.1.) Manisa il merkezine yaklaşık 50, İzmir'in Aliağa ilçesine ise 30 km. uzaklıkta konumlanan kent, dağlık bir arazide kurulmasına rağmen Ege Denizi kıyısında yer alan Gryneion antik kentine 15 km. mesafededir. Bu konumu itibarıyla kent, antik dönemde Ege Denizi ile iç kesimindeki Lydia bölgesi arasında önemli bir geçiş noktasını kontrol etmiştir.[480] (Bkz. Harita 2.1.7.1.)

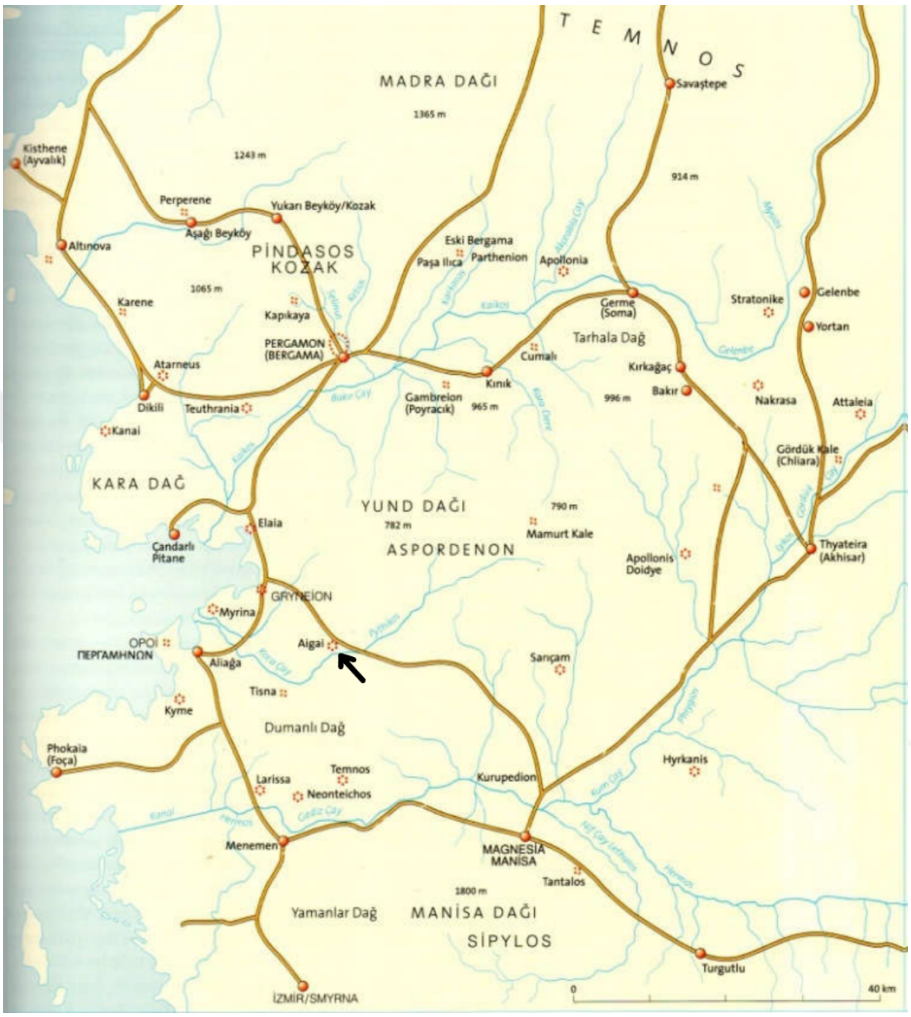

Görsel 2.1.7.1. Gün Dağı üzerindeki Aigai Antik Kentinin havadan görünümü.
Kaynak: Doğer, 2019, **a.g.k.**, 135. Fig. 1.

Günümüzde idari açıdan Manisa ve İzmir il sınırları içerisinde yer alan Yunt Dağı, kuzeyde Bakır Çay (*Kaikos*) ve güneyde Gediz (*Hermos*) nehirleri, doğuda Kırkağaç ve Akhisar ovaları ile batıda Çandarlı Körfezi ile sınırlanmaktadır. Yüksekliği 500-1000 m. arasındaki

[479] Sezgin, Y. (2013). Aiolis'de Bir Dağ Kenti: Aigai. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), s. 95-96.; Sezgin, Y. (2017a). "Aigai-Yunt Dağının Kısa Tarihi ve Aigai Antik Kenti." M. Tepekaya vd. (Editörler), *Gelenek ile Gelecek Arasında Kalmış Bir Bölge: Yuntdağı (Sorunlar ve Öneriler)*. içinde (ss. 21-50). Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları. s. 31.; Doğer, E., Sezgin, Y. (2019). "Aigai Antik Kenti." M. Çekilmez (Editör), *Aliağa ve Çevresindeki Antik Kentler*. içinde (ss. 135-165). Ankara: Aliağa Kent Kitaplığı. s. 135.; Sezgin, Y. (2022a). *Keçilerin Hükmünde bir Kent Devleti, Aigai*. İstanbul: Homer Kitabevi. s. 10.
[480] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 95-96.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 31.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 135.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 10.

tepeler ve bu tepeler arasındaki geniş düzlüklerden oluşan Yunt Dağı'nın en yüksek noktası 1076 metredir.[481] W. M. Ramsay[482] tarafından geniş bir territoriuma sahip olduğu ileri sürülen Aigai antik kenti ise, antik dönemde Lydia bölgesinin Aiolis ve Mysia bölgeleri ile olan sınırını oluşturan Yunt Dağı üzerinde kurulmuş en önemli antik merkez olarak ele alınmaktadır.[483]

Harita 2.1.7.1. Yunt Dağı ve Aigai'nin konumu.

Kaynak: Radt, W. (2002). *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 17. Fig. 4.

Antik dönemde kaleme alınmış pek çok eserde[484] karşımıza çıkan kentin adı, darp ettiği sikkelerde genellikle "*Aigaeon*" (ΑΙΓΑΕΩΝ) ve yer yer "*Aigeaion*" (ΑΙΓΕΑΙΩΝ) ile "*Aigeon*"

[481] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 95-96.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 21.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 135.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 10.
[482] Ramsay, 1890, **a.g.k.**, 116.
[483] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 95-96.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 31.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 136.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 10.
[484] Kentin adı, Herodotos'ta (Hdt. I. 149. 1.) "*Aigaiai*", Polybios'ta (Polyb. XXXIII. 13.) "*Aigaieon*", Tacitus'ta (Tac. *Ann*. II. 47.) "*Aegaeates*" ve Plinius'ta (Plin. *Nat*. V. 121.) "*Aegaeae*" şeklinde geçmektedir. Bununla birlikte kentin adından söz eden diğer antik yazarlardan Strabon (Strab. XIII. 3. 5.), Pseudo Skylaks (Arslan, M. (2012). Pseudo-Skylaks: Periplous. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi.* 2 (1), s. 250.) ve yine Plinius (Plin. *Nat*. V. 121.), bu yerleşimin deniz kıyısında değil, iç kesimde ve dağlık bölgede konumlandığına işaret etmektedir.

(ΑΙΓΕΩΝ) olarak geçmektedir.[485] Herodotos,[486] Aigai'yi Aiollerin Aiolis bölgesinde kurdukları 12 kentin arasında saymaktadır.[487] Antik kaynaklar, Aiollerin bölgeye gelişinin MÖ XI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiğine işaret etmekle birlikte Aigai'de 2004 yılından günümüze dek sürdürülen arkeolojik çalışmalar, kentin kuruluşunun MÖ 700 civarında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.[488] Strabon, Geographika'da Aiolis kentlerinin en büyük ve iyi olanının Kyme antik kenti olduğunu, bu kentin (Lesbos ile birlikte), bölgede sayıları otuza varan ve pek çoğu yazarın yaşadığı dönemde yok olmuş kentlerin metropolisi (kurucu ana kenti) olduğunu yazmaktadır.[489] Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Aigai gibi diğer Aiol kentlerinin bir bölümü, Kyme antik kenti tarafından, daha geç bir tarihte kurulmuş olmalıdır.[490]

Antik kaynaklar, arkeolojik çalışmalar çerçevesinde MÖ VII. yüzyılda kurulduğu, MS III. yüzyılda ise terkedildiği bilinen Aigai'nin siyasi tarihi hakkında "kapsamlı" bir bilgi havuzu oluşturmaktan uzak olsa da kenti etkileyen önemli siyasal olaylar hakkında birtakım bilgiler sağlamaktadır. Bu hususta kentin, MÖ 547-546 tarihinde, Lydia Devleti'nin yıkılmasının ardından Batı Küçük Asya'nın tamamını kontrol altına alan Pers egemenliğine karşı (Temnos antik kentiyle birlikte) direnmiş ve bağımsızlığını korumuş olması[491] ve Atinalı devlet adamı Themistokles'in Yunanistan'dan Susa'ya uzanan yolculuğu sırasında kente gerçekleştirdiği ziyaret[492] öne çıkan olaylardır.[493]

---

[485] Ramsay, W. M. (1881). Contributions to the History of Southern Aeolis. *The Journal of Hellenic Studies*, 2, s. 296.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 96.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 31.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 141.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 30.

[486] Hdt. I. 149. 1.

[487] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 96.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 31. Antik çağda Aiolis bölgesindeki yerleşimler hakkında detaylı bilgi için bkz. Heinle, M. (2015). *Eine historische Landeskunde der Aiolis, BYZAS 20*. İstanbul: Ege Yayınları.

[488] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 96.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 31.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 136.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 21.

[489] Strab. XIII. 3. 6.

[490] Aiolis Bölgesi'nin iç kesimlerindeki geniş arazilerin tarıma açılması veya mera olarak kullanılması için oldukça "yetersiz" bir nüfusla başlayan Hellen iskân hareketi, nüfus artışı ile birlikte yeni alanlara yerleşmeyi zorunlu kılmıştır. Diğer taraftan kıyı kesiminde yerleşip ekonomik açıdan gelişmiş olan Aiol kentlerinin, art bölgelerini güvenlik açısından da kontrol altında tutmaları gerekmekteydi. Lydia topraklarından kuzeybatı Küçük Asya kıyılarına ulaşan en önemli vadilerden birisi üzerinde yer alan Aigai'nin eteklerinden geçen önemli bir antik yol, Magnesia'yı Pergamon'un antik limanı Elaia'ya ve Gryneion'a bağlamaktadır. (Bkz. Harita 2.1.7.1.) Bu veriler, Aigailıların yerleşim için neden Gün Dağı üzerindeki yüksekliği seçtikleri konusuna da açıklık getirmektedir. MÖ VIII. yüzyılın sonlarından itibaren, Aigai antik kentinin kurulmasıyla birlikte, Yunt Dağı Aiollerin kontrolüne geçmiş olmalıdır. Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 31-32.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 137.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 21-22.

[491] Xen. *Hell*. IV. 8. 5.

[492] Plut. *Vit. Them*. XXVI. 1-4.

[493] Aigai, Küçük Asya'yı Kimmer tehdidinden kurtararak MÖ VII. yüzyıl itibarıyla bölgenin en önemli gücü haline gelen Lydia kültürünün etkisi altında kalmış, bu devletin MÖ 547/546 tarihinde yıkılmasının ardından Küçük Asya'nın batısını büsbütün şekilde ele geçiren Pers Devleti'nin egemenliğine başarıyla direnmiş, MÖ V. yüzyılda Pers tehdidine karşı kurulan Attika-Delos Deniz Birliği'ne vergi ödemeyen kentler arasında yer almış, Hellenistik dönemde Seleukos ile Pergamon krallıklarının ve nihayetinde Pergamon Kralı III. Attalos'un vasiyetiyle, MÖ 133 yılında Romalıların egemenliği altına girmiştir. Kentin tarihçesi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 96-98.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 22-29.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 136-140.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 21-22, 37-45.

Aigai ören yerinde bilimsel nitelikteki ilk çalışmalar Fransız araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede kentteki ilk araştırma, 1881 yılında S. Reinach tarafından yapılmış, yazar, Nemrut Kalesi'ndeki yerleşmenin ilk kez kendisi ve W. M. Ramsay tarafından incelendiğini söylemiştir.[494] Kente yönelik ilk kazı çalışmaları ise 1882 yılının yaz mevsiminde Fransız araştırmacı M. A. Clerc tarafından yürütülmüştür.[495] Kentteki en kapsamlı çalışmalar ise aynı zamanda Pergamon kazısının üyeleri olan R. Bohn ve C. Schuchhardt[496] tarafından gerçekleştirilmiştir.[497] Aigai antik kentinin konumlandığı Gün Dağı üzerine asfalt yol, 2000'li yılların başında gelmiş, bu tarihe kadar kent bünyesinde "kapsamlı" kazı çalışmaları gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Nitekim kentin son dönem kazıları, 2004-2016 yılları arasında Prof. Dr. Ersin Doğer başkanlığındaki ekip tarafından yürütülmüştür.[498] 2017 yılı itibarıyla gerçekleştirilen kazı çalışmaları ise Prof. Dr. Yusuf Sezgin başkanlığındaki ekip tarafından gerçekleştirilmekte olup, bu çalışmalar halen devam etmektedir.[499]

Kentin en parlak dönemini ifade eden Hellenistik dönem, bu tez çalışmasının zamansal kapsamının öncesine uzanmakla birlikte, dönemin birtakım siyasal olaylarına değinmek, kentin Roma egemenliğinden önceki ekonomik yapısı içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ifade ettiği önemin ve bu önemin birer yansıması olan gelişkin deri ve yün endüstrilerinin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Kentin MÖ 156-154 yıllarında

---

[494] Reinach, S. (1891). *Chroniques d'Orient: Documents Sur Les Fouilles et Découvertes Dans l'Orient Hellénique de 1883 à 1890*. Paris: Librairie de Firmin-Didot. s. 221, 648.; Ramsay, 1881, **a.g.m.**, 292.

[495] Clerc, M. A. (1886). ***B.C.H.*** X. s. 275-296.; Bu yayından 5 yıl sonra Clerc, kentin nekropolis alanında yer alan ve buluntuları günümüzde Louvre Müzesi'nde korunmakta olan 450 adet mezar üzerine gerçekleştirdiği kazıların sonuçlarını yayınlamıştır. Clerc, M. A. (1891). ***B.C.H.*** XV. s. 213-237.

[496] Bohn, R., Schuchhardt, C. (1898). *Altertümer von Aegae. Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer.

[497] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 99.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 33-34.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 144.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 17.

[498] Kentin 2004-2016 yılları arasındaki kazı çalışmalarında elde edilen veriler, kazıların başkanlığını yürüten Prof. Dr. Ersin Doğer ve beraberindeki ekip tarafından kaleme alınan kapsamlı çalışmada bir araya getirilmiştir. Doğer, E. vd. (2021). *Aigai (Aiolis) 2004-2016 Çalışmaları*. İstanbul: Ege Yayınları. Bununla birlikte kentin söz konusu yıllarda sürdürülen kazılarında elde edilen veriler, Kazı Sonuçları Toplantılarına sunulan raporlarda periyodik olarak sunulmuştur. Doğer, E. vd. (2008). Aigai 2004-2006 Yılı Kazıları. *29. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 207-232.; Doğer, E., Sezgin, Y., Gürbüzer, M. (2010). Aigai 2007-2008. *31. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 343-356.; Doğer, E. vd. (2019a). Aigai 2012-2015 Yılları Kazı Çalışmaları. *40. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 23-44.; Doğer, E. vd. (2019b). Aigai 2016-2017 Yılları Çalışmaları. *40. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 669-690.

[499] Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 34.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 144.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 17. Kent bünyesinde 2017 yılından itibaren, Prof. Dr. Yusuf Sezgin'in başkanlığında gerçekleştirilen kazılarda elde edilen veriler, Kazı Sonuçları Toplantılarına sunulan raporlarda periyodik olarak sunulmuştur. Sezgin, Y. vd. (2020). Aigai (Aiolis) 2018 Yılı Çalışmaları. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt IV*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 465-486.; Sezgin, Y. vd. (2022b). Aigai 2019-2020 Yılları Çalışmaları. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları. Cilt IV*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 443-460.; Sezgin, Y. vd. (2023). Aigai 2021 Yılı Çalışmaları. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt V*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 455-470.; Sezgin, Y. vd. (2024). Aigai (Aiolis) 2022 Yılı Çalışmaları. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 435-452.

gerçekleşen savaşta uğradığı tahribata kadarki dönem için ifade edilecek bir özet çerçevesinde Aigai, Hellenistik dönemde Küçük Asya'nın batısındaki iki egemen gücün, yani Seleukos ve Pergamon krallıklarının idaresi altında yaşam sürmüştür.[500] Söz konusu tahribat, Polybios'un sunduğu bilgiler ışığında, Pergamon Kralı II. Attalos ile Bithynia Kralı II. Prusias arasında, MÖ 156-154 yılları arasında süren savaşta gerçekleşmiştir. Romalı elçilerin tesis ettiği barışla sona eren savaşın ardından II. Prusias, zarar verdiği kentlere MÖ 154 yılında tazminat olarak 100 talent ödemek zorunda bırakılmıştır ki Aigai de bu kentlerden birisidir.[501]

Bu olay, kentin tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olarak ele alınmaktadır. İfade edilen tahribatın ardından Aigai, muhtemelen Pergamon Krallığı'nın da desteğiyle, bölgede ekonomik ve kültürel bir çekim merkezi olmuş, Tiyatro, Bouleuterion, Gymnasium ve aşağıda

[500] Büyük İskender'in MÖ 323 yılında ölmesinin ardından, halefleri Diadokhoslar, toprakların paylaşımı konusunda mücadele içine girmiş, bu çerçevede Lysimakhos, MÖ 281 yılında I. Seleukos ile gerçekleştirdiği Kouroupedion Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrayarak yaşamını yitirmiştir. Kouroupedion Savaşı'ndan çok kısa bir süre sonra I. Seleukos'un öldürülmesi ile doğan kargaşa ortamında Batı Küçük Asya'daki birçok kent özgürlüğüne kavuşmuştur. Aigai kazılarında, 2004 yılında ele geçen bir dekret bu döneme ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Söz konusu dekrette, Seleukos kralları I. Seleukos Nikator ile oğlu I. Antiokhos Soter (h. MÖ 281-261), kent tarafından tanrısal sıfatlarla onurlandırılmıştır. Kouroupedion Savaşı'nda kazanılan zaferin hemen ardından dikilen bu yazıtta, I. Seleukos ve I. Antiokhos'un Aigai kentine yaptıkları iyiliklerden ve kentin özgürlüğe kavuştuğu günden söz edilmektedir. Doğer, 2008, **a.g.m.**, 210-211.; Malay, H., Ricl, M. (2009). ***EA***. XLII. s. 43.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 26.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 138.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 24. Öte yandan Lysimakhos'un Antigonos'tan aldığı savaş ganimetini Pergamon'da korumak üzere görevlendirdiği Philetairos, I. Seleukos'un öldürülmesi ile oluşan kargaşa ortamında, MÖ 281 tarihinde Pergamon Krallığı'nın temellerini atmıştır. Pergamon Krallığı ile birlikte Aigai'nin de içinde bulunduğu Yunt Dağı önem kazanmış ve Pergamon Krallığı'nın etkisi altına girmiştir. McShane, R. B. (1964). *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum*. Illinois: University of Illinois Press. s. 30.; Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 144-150.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 27. Pergamon Krallığı, MÖ 263-241 yıllarını ifade eden I. Eumenes döneminde, Seleukoslar ile sürdürdüğü iyi ilişkilere son vererek sınırlarını kuzey, doğu ve güneybatı yönlere doğru genişletmiştir. Bu dönemde Aigai ve Yunt Dağı'nın kontrolü Pergamon Krallığı'na geçmiş olmalıdır. Radt, 2002, **a.g.k.**, 27-28.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 27.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 138.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 24. Kral unvanını ilk kez kullanan I. Attalos iktidarında, MÖ 238/237 yılında Galatların ve ardından MÖ 229/227 yıllarında Seleukos kralı Antiokhos Hieraks'ın yenilgiye uğratılmasıyla Pergamon, Batı Küçük Asya'nın en önemli gücü haline gelmiştir. I. Attalos'un elde ettiği bu önemli başarılar uzun soluklu olmamış, Seleukos Krallığı'nın General Akhaios komutasında, MÖ 223 yılında başlattığı saldırılar sonucunda Aigai ve Aiolis kıyıları Pergamon kralı I. Attalos'un elinden alınmıştır. Kısa bir süre sonra, bu kez Seleukos Kralı III. Antiokhos'a (h. MÖ 223-187) karşı ayaklanan Akhaios'un MÖ 216 yılında öldürülmesi sonucunda, Aigai ve çevresi yeniden Pergamon Krallığı'na dahil olmuştur. Polyb. IV. 48., V. 77.; Hansen, 1971, **a.g.k.**, 39.; Allen, R. E. (1983). *The Attalid Kingdom: A Constitutional History*. Oxford: Clarendon Press. s. 99.; Ma, J. (2000). *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press. s. 46. dn. 70.; Magie, D. (2007). *Anadolu'da Romalılar IV. M.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda Batı Anadolu*. (Çev. N. Başgelen, Ö. Çapar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 29-30., 122-124. dn. 36.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 97.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 27.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 138-139.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 24-25. Aigai ve Aiolis bölgesi, MÖ 218-197 yılları arasında, I. Attalos hükümdarlığındaki Attalos Hanedanlığı'nın egemenliği altında kalmış, MÖ 197 yılında III. Antiokhos'un Batı Küçük Asya'da Seleukos egemenliğini tekrar tesis etmesiyle birlikte Seleukosların eline geçmiş olmalıdır. Allen, 1983, **a.g.k.**, 41.; Magie, 2007, **a.g.k.**, 35-36.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 27.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 139.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 25. MÖ 188 yılında gerçekleşen Apamea Barışı ile Seleukoslar, Romalılar tarafından Toros Dağları'nın güneyine çekilerek Küçük Asya'nın batısını terk etmeye zorlanmıştır. Apamea Barış Antlaşması'nın ardından özgürlüğünü kazanan kentler arasında Aigai'nin de adı geçmektedir. Hansen, 1971, **a.g.k.**, 95-96.; Allen, 1983, **a.g.k.**, 98-99.; Magie, 2007, **a.g.k.**, 161. dn. 75.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 27-28.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 139.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 25.

[501] Polyb. XXXIII. 13.; Hansen, 1971, **a.g.k.**, 135.; Allen, 1983, **a.g.k.**, 99.; Magie, 2007, **a.g.k.**, 60.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 97.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 28.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 139.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 25.

ele alınacak macellum yapısının batısında yer alan Agora Binası gibi görkemli kamu yapıları bu tahribatın hemen ardından inşa edilmiştir. Buradan hareketle, MÖ II. yüzyıl ortalarından itibaren Aigai antik kenti ve çevresinin ekonomik açıdan refah içerisinde bir dönem yaşamaya başladığı anlaşılmaktadır.[502]

Bu noktada Aigai antik kentinin Pergamon Krallığı ile ilişkisine kısa bir parantez açmak yerinde olacaktır.[503] Öncelikle Aigai, kent planı, teraslamaları, mimarisi ve birçok ayrıntısıyla Pergamon antik kentini andırmaktadır. Engebeli bir arazide kurulan Aigai ve Pergamon'daki kamu yapılarının yerleştiriliş biçimleri arasındaki benzerlik, bir diğer deyişle "yelpazeyi" andıran ortak kent planlaması dikkat çekmektedir.[504] Üstelik bu benzerlikler, henüz 19. yüzyılın son çeyreğinde, kent bünyesindeki ilk kazı çalışmalarını yürüten araştırmacıların yayınlarında ifade edilmiştir.[505] Bu çerçevede Aigai, söz konusu dönemden bu yana, Pergamon antik kentinin "taşrası" olarak kabul edilmiştir.[506] W. Radt, Pergamon antik kentinin en önemli taşra kentleri arasında saydığı Aigai'yi "*Küçük Pergamon*" ismiyle tanımlamaktadır.[507] İki kent arasındaki yakın ilişkiye ve buna paralel olarak mimari benzerliğe işaret eden tüm bu hususlar, Pergamon Krallığı'nı yaklaşık 150 yıl boyunca hâkimiyeti altında bulunduran Attalos Hanedanlığı'nın, Hellen dünyasının farklı kentlerine ve kutsal merkezlerine kamusal binalar ve başka adaklar vakfederek, bilimin ve sanatın koruyucusu olduklarını göstermek amacıyla benimsedikleri politikanın bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.[508]

Ekonomik perspektiften ele alındığında, W. Radt'ın "*küçük ve kendi başına hemen hiçbir önem taşımayan kırsal Aigai*"[509] sözleriyle ele aldığı kentin, Hellenistik dönem boyunca ekonomik açıdan "güçlü" bir kent olduğuna işaret eden önemli kanıtlar mevcuttur.[510] Bu güçlü ekonominin en önemli sac ayağını oluşturan hayvancılık faaliyetlerinin ve paralelinde devam

[502] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 97.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 28.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 139.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 25.
[503] Kentin, Pergamon Krallığı ile ilişkileri hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Sezgin, Y. (2012). Antik Dönemde Pergamon-Aigai İlişkileri. *Arkeoloji Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, XVII, s. 81-96.
[504] Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 84. Aigai ile Pergamon antik kentlerinin, kent planlaması ve mimari özellikler açısından benzerlikleri hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Hansen, 1971, **a.g.k.**, 285-287.; Coulton, J. J. (1976). *The Architectural Development of the Greek Stoa*. Oxford: Clarendon Press. s. 70, 213-214.; Mierse, W. E. (1999). *Temples and Towns in Roman Iberia: The Social and Architectural Dynamics of Sanctuary Designs, from the Third Century B.C. to the Third Century A.D*. Los Angeles: University of California Press. s. 160-161.; Radt, 2002, **a.g.k.**, 88, 278.; Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 84-86.
[505] Reinach, 1891, **a.g.k.**, 222.; Bohn, 1898, **a.g.k.**, 2.
[506] Pirson, F. (2007). Pergamon-Yeni Araştırma Programı ve 2005 Yılı Çalışmaları. *28. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 497.; Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 84.
[507] Radt, 2002, **a.g.k.**, 18.
[508] Hansen, 1971, **a.g.k.**, 284-298.; Radt, 2002, **a.g.k.**, 275-277.; Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 81.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 96. dn. 3.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 32.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 142.
[509] Radt, 2002, **a.g.k.**, 278.
[510] Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 88.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 98.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 32.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 143.

eden hayvan temelli endüstriyel üretimin, kentin Roma döneminde de aynı şekilde devam ettiği bilindiğinden, Aigai'nin Hellenistik dönemde, bir diğer deyişle Roma egemenliği öncesinde tesis ettiği ekonomik yapıyı, hayvancılık temelli bir perspektifle ele almak, kentin antik tarihine ilişkin bütüncül bir bakış açısı oluşturması açısından bu çalışmada önemsenen bir husustur.

Hepsinden önce kentin ismi olan Aigai, Grekçede "keçi" anlamına gelen "*αίγα*"[511] sözcüğünden türetilmiştir.[512] Kentin, keçilerle ve küçükbaş hayvancılıkla yakın ilişkisine işaret eden bu etimolojik husus, kentin, en parlak dönemini ifade eden Hellenistik dönemde darp ettiği sikkeler üzerinde karşımıza çıkan keçi tasvirleriyle de örtüşmektedir.[513] (Bkz. Görsel 2.1.7.2.) Bunların yanı sıra aşağıda ele alınacak, kentin Hellenistik dönemine ait iki önemli yazıt, diğer verilerle bir arada değerlendirildiğinde Aigai ekonomisinin henüz Roma egemenliğinden çok daha öncesinde hayvancılık ve hayvansal hammadde temelli endüstriyel üretim üzerine tesis edildiği netlik kazanmaktadır.[514]

Görsel 2.1.7.2. Aigai antik kentinin darp ettiği Hellenistik dönem sikkelerinin arka yüzünde keçi tasvirleri. Sol-üst: MÖ II.-I. yüzyıl. Sağ-üst, sol-alt, sağ-alt: MÖ III. yüzyıl.
Kaynak: https://www.wildwinds.com/coins/greece/aeolis/aegae/t.html (Erişim tarihi: 20.03.2025)

[511] Giles, J. A. (1840). *A Lexicon of the Greek Language: For the Use of Colleges and Schools. Second Edition*. London: Longman, Orme, Brown, Green, and Longmans. s. 15.; Liddell, H. G., Scott, R. (1996). *A Greek-English Lexicon, 9th Edition*. Oxford: Clarendon Press. s. 34.
[512] Doğer, 2019, **a.g.k.**, 141.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 30. Ayrıca Bkz. Sezgin, Y. (2017b). Yuntdağı'nın Güzeli Aigai. *Aktüel Arkeoloji*, 60, s. 25.; Sezgin, Y., Başdemir, B. (2019). Yuntdağı ve Aigai Antik Kenti. *Martı. Zafer Kalkınma Ajansı Kurumsal Dergisi*, 32, s. 44.; Soylu, A. (2025). Keçi Diyarı Aigai. *Manisa Tarım Dergisi*, 12, s. 35.
[513] Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 89.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 98-99.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 32-33.; Sezgin, 2017b, **a.g.m.**, 25.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 143.; Sezgin, 2019, **a.g.m.**, 44.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 30.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 35.
[514] Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 89.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 98-99.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 32-33.; Sezgin, 2017b, **a.g.m.**, 25.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 143.; Sezgin, 2019, **a.g.m.**, 44.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 30-31.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 36.

Söz konusu yazıtların ilki (Bkz. Görsel 2.1.7.3.), kentin Hellenistik dönem başlarında ön plana çıkan hayvancılık ekonomisine, ikincisi ise yine Hellenistik dönemde tesis edilen yün endüstrisine ilişkindir. Burada kentin Roma egemenliği öncesinde ortaya koyduğu hayvancılık ekonomisine işaret eden ilk yazıt ele alınacak olup, dokuma endüstrisine ilişkin ikinci yazıt, aşağıda ilgili bölümde detaylarıyla incelenecektir. Söz konusu yazıt iki parça halinde olup, alt kısmı 1981 yılında Aigai'nin yaklaşık 5 km. güneydoğusundaki Maldan Köyü mezarlığından Manisa Müzesi'ne getirilmiş, üst kısmı ise 1983 yılında köye gelen Prof. Dr. Hasan Malay tarafından bulunmuş ve tamamlanarak aynı yıl yayınlanmıştır.[515] Yazıt, H. Malay tarafından Hellenistik dönemin erken yıllarına, Seleukos Kralı I. Antiokhos iktidarına tarihlendirimiştir.[516]

A

[— — — — δω]-
[ρ]εὰν τελεῖν δ[ε]-
κάτην, ξυλίνου
δὲ καρποῦ τῶν ἡ-
μέρων ὀγδόην, **π-**
ροβάτων δὲ καὶ
αἰγῶν πεντηκοσ-
τήν· λήψεται δ-
ὲ ἀμνὸν καὶ χίμ-
αιραν· τῆς δὲ ἐπ-
ιγονῆς μὴ εἶνα-
ι τέλος· λήψετα-
ι δὲ καὶ σμήνεω-
ν ἡμέρων ὀγδόη-
ν· θήρας δὲ ἀπὸ σ-
υὸς καὶ ἐλάφου
σκέλος· εἰς δὲ λ-
ῃτουργίας παρ-
έξονται [πρὸ]ς σ-
τ[ρ]ατ[είαν ….]

B

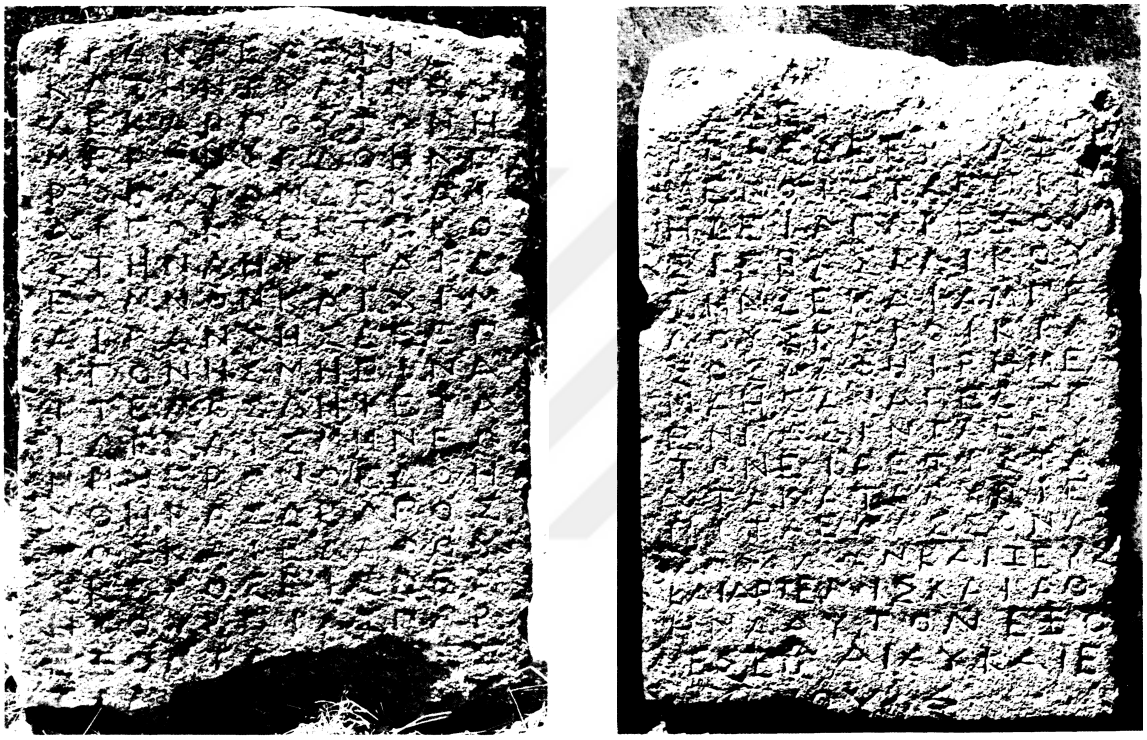
.ΑΔΕΤΟ……
τοῖς δὲ ἐργαζ[ο]-
μένοις τὰ ἐπιτ-
ήδεια παρέξου-
σι ἐ' βασιλικοῦ
γῆν δὲ καὶ ἀμπέ-
λους καὶ οἰκία-
ς ὅσα ἀφηιρημέ-
να ἦσαν, ἀπέδωκ-
εν πᾶσιν τὰ ἑαυ-
τῶν· εἰ δέ τις τα-
ῦτα καταλύοι ἐ-
πὶ τὰ ἐλάσσονα,
Ἀπόλλων καὶ Ζεὺς
καὶ Ἄρτεμις καὶ Ἀθ-
ηνᾶ αὐτὸν ἐξο-
λέσει καὶ αὐ<τὸν> καὶ ἐ-
[γγ]ό̣νους.

[515] Malay, H. (1983a). A Royal Document from Aigai in Aiolis. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 24 (4), s. 349-353.; Aperghis, G. G. (2004). *The Seleukid Royal Economy: The Finances and Financial Administration of the Seleukid Empire*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 163.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 27. dn. 26.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 31.

[516] H. S. Lund, yazıttaki vergilendirmenin Attalos Hanedanlığı ile de ilişkili olabileceğini ileri sürmektedir. Lund, H. S. (1992). *Lysimachus. A Study in Early Hellenistic Kingship*. London-New York: Routledge. s. 149.

Çeviri: A: "*... vergilerini ödemek için, ve ekili ağaçlardan toplanan meyvelerin sekizde birini, ve her elli koyun ve keçiden birini (hediye olarak) sunacaklardır. O (kral) ayrıca bir kuzu ve bir oğlak alacaktır. Yeni doğan yavrular vergiye tabii tutulmayacaktır. O, ayrıca kovanların sekizde birini alacaktır. Ayrıca avcılıkla ilgili olarak, avlanan her bir domuzun ve geyiğin bir bacağı (krala sunulacaktır). Onlar (mükellefler) resmi hizmet olarak (askeri seferler için) ..... sağlayacaklardır.*"

B: "*...İşçilere gerekli olan şeyleri kraliyet hazinesinden vereceklerdir. Geçmişte ellerinden alınan arazileri, bağları ve evleri (kral) onlara geri vermiştir. Her kim bunları (hükümleri) zayıflatırsa, Apollon, Zeus, Artemis ve Athena onu ve soyunu yok etsin.*"[517]

Görsel 2.1.7.3. Hellenistik dönemde küçükbaş hayvanlar üzerinden tahsil edilen vergilere ilişkin Aigai yazıtı. Sol: Üst fragman (A). Sağ: Alt fragman (B).
Kaynak: Malay, 1983a, **a.g.m.**, 352a-b. Lev. 5-6.

Kırık parçaları dolayısıyla bazı belirsiz ifadeler içermekle birlikte bu yazıt, Aigai antik kentinin, Hellenistik dönemin henüz başında tesis ettiği ekonomik yapı içerisinde hayvancılık faaliyetlerinin ve bilhassa küçükbaş hayvancılığın son derece önemli bir paydayı ifade ettiğine kanıt oluşturmaktadır. Bu husus, kentin topoğrafik yapısıyla da büsbütün şekilde örtüşmektedir. Kentin etrafını çevreleyen engebeli ve kayalık territoriumdaki az ve verimsiz meralar, bilhassa keçi yetiştiriciliği için daha elverişli bir ortam sağlamıştır.[518] Kent ekonomisini ayakta tutan

[517] Malay, 1983a, **a.g.m.**, 350.
[518] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 95-96.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 32-33.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 143.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 30.

hayvancılık dışında, Apollon Khresterios Tapınağı[519] tarafından kontrol edilen geniş arazilerden önemli bir gelir elde edilmiş olması hususu da göz ardı edilmemekle birlikte, kent territoriumunda tarımsal üretime elverişli arazi, neredeyse yok denecek kadar azdır.[520] Tüm bu coğrafi özellikler, Aigailıların temel ekonomik faaliyetinin hayvancılık olmasını beraberinde getirmiştir. Sonuç itibarıyla kent territoriumunun coğrafi şartları, arkeolojik çalışmalar, sikkeler ve epigrafik verilerin ortaya koyduğu genel çerçevede, Aigai antik kenti ekonomisinin, MÖ VIII. yüzyıldaki kuruluşundan itibaren hayvancılığa, daha spesifik ölçekte keçi yetiştiriciliğine dayandığı, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıktır.[521]

Temel geçim kaynağı hayvancılık ve bilhassa keçi yetiştiriciliği olan Aigai, bir diğer taraftan bu hayvancılık faaliyetlerinden elde ettiği hayvansal hammaddeleri endüstriyel üretim bünyesinde işleyerek ürettiği deri, dokuma ve kemik ürünlerinin ticaretinde de önemli ölçüde söz sahibi olmuştur.[522] Dokuma endüstrisi aşağıda, ilgili bölümde detaylarıyla ele alınacak olup bu bölümde mercek altına alınacak olan deri endüstrisi, kentin Hellenistik dönemde Pergamon Krallığı ile ilişkileri çerçevesinde, son derece önemli bir üretim koluna dönüşmüş, gelişkin bir endüstri profili çizmektedir.

Bu çerçevede Aigai ile Pergamon arasındaki ekonomik ilişkilerde parşömenin önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir.[523] Roma Egemenliği öncesinde Küçük Asya'nın batısındaki en önemli devletlerden birisi olan Pergamon Krallığı'nın gücünün kaynaklarından birisi de, başkenti Pergamon'daki ünlü kütüphanesinde bulunan kitapların içerdiği bilgi birikimidir. Hellenistik dönemin bir diğer önemli gücü olan Ptolemaios Krallığı'nın başkenti Aleksandria (İskenderiye, Mısır), kendi kütüphanesinin güç kaybına engel olabilmek için Pergamon'un o dönemde kâğıt olarak kullanılan papirüs bitkisine erişimini engellemiştir. Bunun üzerine Pergamonlular, Sardisli Krates tarafından icat edilen parşömeni kâğıt işleviyle kullanmaya

[519] Aigai antik kentinin yaklaşık 3 km. doğusunda konumlanan tapınağa, mimari özelliklerine, Seleukos ile Pergamon krallıklarının tapınakla ilişkilerine ve tapınak bünyesinde ele geçirilmiş yazıtlara ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 82. dn. 6., 83, 87-88.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 96-97. dn. 3.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 46.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 143.; Doğer, 2021, **a.g.k.**, 260-265.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 68-70.
[520] Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 88-89.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 98.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 32.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 143.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 30-31.
[521] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 95-96.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 31.; Sezgin, 2017b, **a.g.m.**, 25.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 143.; Sezgin, 2019, **a.g.m.**, 44.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 31.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 37. Aigai'de ele geçirilen Hellenistik dönem sikkeleri üzerindeki keçi tasvirlerinin, kentte gerçekleştirilen keçi yetiştiriciliğine yönelik sembolizmine ilişkin ayrıca bkz. Sayles, W. G. (2007). *Ancient Coin Collecting II: Numismatic Art of the Greek World. Second Edition*. Iola: Krause Publications. s. 87.
[522] Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 88-89.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 98-99.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 32-33.; Sezgin, 2017b, **a.g.m.**, 26.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 143.; Sezgin, 2019, **a.g.m.**, 44.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 31.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 36-38.
[523] Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 89.

başlamışlardır.[524] Grekçede "*Pergamene*" (Περγαμηνή), Latincede ise "*charta pergamena*" sözcükleriyle ifade edilen ve "*Pergamon derisinden*" anlamına gelen parşömenin ilk örnekleri, keçi ya da koyun derisinden hazırlanmıştır.[525] Pergamon'un ihtiyaç duyduğu büyük miktarlarda parşömenin, bu aşamaya kadar ortaya konulduğu üzere keçi yetiştiriciliği için önemli bir merkez olduğu, coğrafi koşulları, nümismatik bulguları ve epigrafik verileriyle sabit olan dost ve müttefik Aigai'den karşılanmış olması oldukça muhtemeldir. Kentin, papirüse nazaran çok daha pahalı bir ürün olan parşömenin ya da hammaddesi olan derinin satışından önemli bir gelir sağlayacağı açıktır. Pergamon'a yapılan deri ihracatından elde edilen kazanç ile Pergamonlu mimarların, şehir plancılarının ve heykeltıraşların çalıştırılarak "*Küçük Pergamon*"un inşasının gerçekleştirilmiş olması da olasıdır. Nitekim Hellenistik dönemde Pergamon ve Aigai arasında görülen yakın benzerlik ve ilişkiler Pergamon ile başka bir merkez arasında görülmediğinden, Pergamon hükümdarlarının Aigai'ye özel bir ilgi gösterdikleri anlaşılmaktadır.[526]

Aigai bünyesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar ve yanı sıra epigrafik veriler, geçmişi Roma egemenliğinden çok daha öncesine uzanan gelişkin deri endüstrisinin, kentte Roma egemenliği altında da faaliyet gösterdiğini mutlak surette ortaya koymaktadır. Aigai'deki Roma egemenliğinin tesisi, Pergamon Kralı III. Attalos'un, ölümünde önce, MÖ 133 yılında akılcı bir politik karar ile Pergamon Krallığı'nı Roma'ya bağışlamasıyla gerçekleşmiş, bu tarih itibarıyla Aigai ve çevresindeki bölge, Roma egemenliği altında yaşam sürmüştür. Kentte Roma yönetimine ilişkin en erken bilgi MÖ I. yüzyıla aittir. Iulius Caesar'ın güvenilir bir adamı ve yakın dostu olan Proconsul Publius Servilius Isauricus, Roma'nın Küçük Asya'da kurduğu Asia Eyaleti'nin valisi olarak görev yaptığı MÖ 46-44 yıllarında, kente ve Apollon Khresterios Tapınağı'na önemli yardımlarda bulunmuştur. Kentte ele geçirilen bir heykel kaidesinin üzerinde yer alan yazıt, Isauricus'un, bahşettiği yardımlar nedeniyle Aigai'de onurlandırıldığını göstermektedir. Ayrıca Isauricus, Pergamon'da geleneksel yasaları ve bağımsız demokrasiyi yeniden tesis etmiş ve bu nedenle kentin "kurtarıcısı ve hayır sahibi" sıfatını kazanmıştır.[527]

---

[524] Plin. *Nat.* XIII. 70.; Forbes, 1966, **a.g.k.**, 63.; Yıldız, N. (2000). *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 159-184., 239-244.; Humphrey, J. W. (2006). *Ancient Technology,.Greenwood Guides to Historic Events of the Ancient World*. London: Bloomsbury Publishing. s. 94.; Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 89.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 31.; Antik kaynakların parşömenin icadı hakkında verdiği bilgilerin modern bir derlemesi için ayrıca bkz. Johnson, R. R. (1970). Ancient and Medieval Accounts of the "Invention" of Parchment. *California Studies in Classical Antiquity*, 3, s. 115-122.

[525] Forbes, 1966, **a.g.k.**, 65.; Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 89.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 99.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 33.

[526] Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 89.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 98.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 33.; Sezgin, 2017b, **a.g.m.**, 26.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 143.; Sezgin, 2019, **a.g.m.**, 44.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 31.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 38.

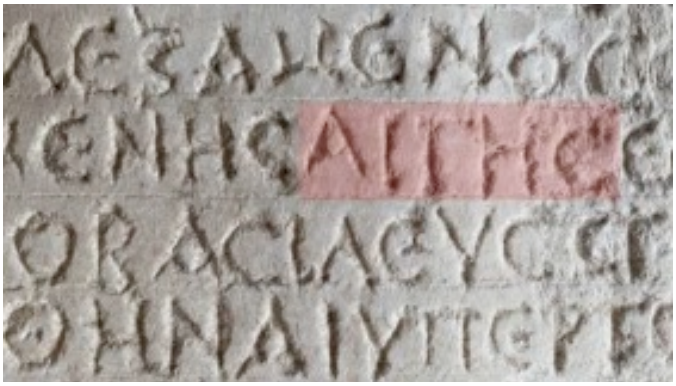
[527] ***B.C.H.*** X. s. 292.; Bohn, 1898, **a.g.k.**, 66.; Radt, 2002, **a.g.k.**, 41.; Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 83-84.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 98.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 28-29.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 139-140.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 25-26. Publius Servilius Isauricus'a ilişkin Aigai yazıtları için ayrıca bkz. Bohn, 1898, **a.g.k.**, 47. Abb. 60., 53. Abb.69., 54. no.5.

Aigai'nin Roma egemenliği altında öne çıktığı bir sonraki olay, MS I. yüzyıl başlarında meydana gelen büyük depremle ilgilidir. Romalı yazar Tacitus'un[528] sunduğu bilgiler ışığında, Küçük Asya tarihinde gerçekleşmiş en büyük depremlerden birisi olduğu anlaşılan ve MS 17 yılında, gece saatlerinde meydana gelen bu felaket, başta Sardis ve Sipylos Magnesiası olmak üzere Aigai'nin de içinde bulunduğu 12 Batı Küçük Asya kentinde büyük bir tahribata neden olmuştur.[529] Bu büyük yıkım üzerine Roma İmparatoru Tiberius, her ne kadar eyaletlere yardım konusunda pek de istekli bir hükümdar olmadığı bilinse de, Aigai ve diğer 11 Batı Küçük Asya kentine cömertçe yardımlarını esirgememiştir. Bu yardımlara karşılık Batı Küçük Asya kentleri İtalyan Yarımadası'nın Campania bölgesindeki Puteoli kentinde imparatorun onuruna bir anıt yaptırmışlardır.[530]

Aigai'nin Roma egemenliği altında tesis ettiği deri endüstrisinin izleri ise hem kente ait epigrafik veriler hem de kent bünyesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar üzerinden takip edilebilmektedir. Öncelikle, epigrafik veriler noktasında kentin Bouleuterion[531] yapısında ele geçirilen ve Roma İmparatorluk dönemine ait olan bir yazıt, Aigailıların gerçekleştirdikleri dericilik faaliyetlerinin, bizzat Roma imparatoruna sirayet edecek derecede geniş bir ölçeğe ulaştığını mutlak şekilde ortaya koymaktadır.[532] (Bkz. Görsel 2.1.7.4.) Bouleuterion binasının 3B Odası'nda ele geçirilen ve MS II. yüzyıla tarihlendirilen yazıt, genel anlamda Aigai halkının Roma imparatoruna elçi göndererek keçi derisinden alınan verginin sabitlenmesini istediğine işaret etmektedir. Aigai gibi bir "taşra" kenti için oldukça cüretkâr olan bu hamle, keçilerin kent ekonomisindeki önemini kanıtlar niteliktedir.[533] Yazıtın Türkçe çevirisi şu şekildedir:

> "*…adı yukarıda zikredilen Fortunatus (adındaki kişi) bu dekreti (kararı) görkemli sarayındaki Antoninus Caeasar'a sunduktan sonra...imparator keçi "aige" diye adlandırılan vergi oranını altıda bir olarak saptadıktan sonra (bu konuda yazılı) bir stel dikilmesini emretti, ki gelecekte bu türden bir olay tekerrür etmesin. Emrediyorum ki (veya emretti ki) eğer biri bu stele zarar verecek olursa, imparatorluk hazinesine beş birim altın ve mevcut tüm mülkünü ve eskiden edindiği tüm varlığını (ceza olarak) versin…*"[534]

[528] Tac. *Ann*. II. 47. Ayrıca bkz. Plin. *Nat*. II. 200.
[529] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 98.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 29.; Sezgin, 2017b, **a.g.m.**, 26.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 140.; Sezgin, 2019, **a.g.m.**, 44.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 26.
[530] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 98.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 29.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 140.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 26. Batı Küçük Asya kentlerinin İmparator Tiberius onuruna Puteoli'de yaptırdıkları anıt hakkında detaylı bilgi için bkz. Weisser, B. (2008). "Die Basis von Pozzuoli." *Antike Plastik. Lieferung 30*. içinde (ss. 105-160). München: Hirmer Verlag. s. 105-160. Bununla birlikte Tiberius'un yardımları, Aigai kentindeki Tiberius Kapısı'nın (Yenikapı) iç kısmında yer alan ve 2006 yılı kazılarında tespit edilen bir yazıtta da yer bulmuştur. Doğer, 2008, **a.g.m.**, 212.
[531] Aigai Bouleuterionu hakkında detaylı bilgi için bkz. Gürbüzer, M. (2015). *Aigai Bouleuterionu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
[532] Söz konusu yazıt, Doç. Dr. M. Gürbüzer'in doktora çalışmasında Türkçe çevirisiyle ele alınmış olmakla birlikte orijinal Grekçe formu, Aigai kazı ekibi tarafından yayına hazırlanmaktadır. Gürbüzer, 2015, **a.g.k.**, 109.
[533] Gürbüzer, 2015, **a.g.k.**, 109.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 32.
[534] Gürbüzer, 2015, **a.g.k.**, 109.

Görsel 2.1.7.4. Aigailıların Roma imparatoruna keçi derisinden alınan verginin düzenlenmesi için elçi göndermeleriyle ilgili yazıt üzerinde "*AIGE*" (ΑΙΓΗ) kelimesi.

Kaynak: Soylu, 2025, **a.g.m.**, 37.

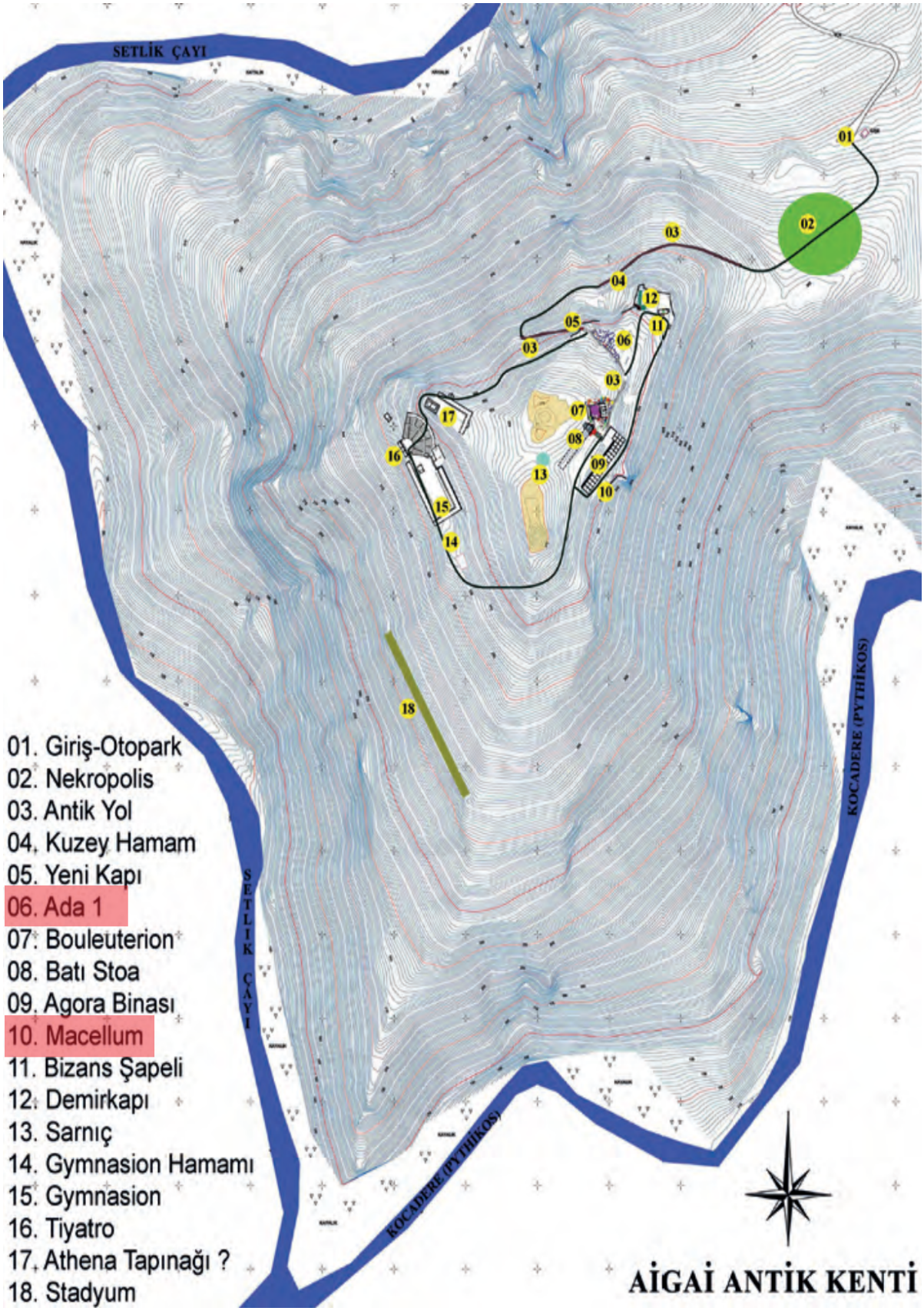
Söz konusu yazıtın yanı sıra kent merkezinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, Aigai halkının tesis ettiği endüstriyel üretimin ana merkezi olduğu anlaşılan bir sektörü gün ışığına çıkarmıştır. Roma dönemine ait en önemli sektörlerden birisi olarak kabul edilen ve kazı ekibi tarafından "Ada 1" ismiyle adlandırılan bu alan, MS III. yüzyıla tarihlendirilen bir "*Sanayi Mahallesi*"dir. (Bkz. Görsel 2.1.7.5.; Harita 2.1.7.2.) Yaklaşık 950 m² genişliğiyle antik dönem için oldukça büyük bir alana yayılmış olan mahalle, kentin antik dönemde tesis ettiği ekonomik yapısı ve endüstriyel üretimi ile ilgili son derece önemli bilgiler sağlayan bulgular sunmuştur.[535]

Görsel 2.1.7.5. Aigai'deki Sanayi Mahallesi'nin havadan görünümü.

Kaynak: Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 82-83.

[535] Sezgin, 2017b, **a.g.m.**, 26.; Sezgin, Y. (2018). Manisa'da Antik Döneme Ait Endüstriyel Bir Alan: Aigai Sanayi Mahallesi. *MOSB Dergi*, 1 (1), s. 20.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 159.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 32, 84.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 37.

Harita 2.1.7.2. Aigai kent planında Sanayi Mahallesi ve Macellum yapıları.

Kaynak: Doğer, 2019, **a.g.k.**, 142. Fig. 3.

Kent merkezinin kuzey girişinde konumlanan Sanayi Mahallesi, günümüzden yaklaşık 1800 yıl öncesinde birçok zanaatkâr ustayı, çırağı ve tüccarı misafir etmiştir. Kent kazılarının 2012-2015 yılları arasındaki döneminde kazılan alanda, farklı loncalar tarafından işletilen 28 adet mekân açığa çıkarılmıştır.[536] (Bkz. Görsel 2.1.7.6.) Genellikle iki katlı olan mekânların birçoğu birbirine doğrudan ya da dolaylı biçimde bağlanan odalardan oluşmaktadır. Bu odalar, hem üretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği atölyelerden hem de üretim hammaddelerinin ve üretim sonrası ortaya çıkan ürünlerin muhafaza edildiği depolardan oluşmaktadır. Bu karmaşık yapılanma içerisindeki dört adet geniş avlunun içerisinde, en az birer sarnıç bulunmaktadır ki bu durum, bireysel nitelikteki bir üretim yapılanmasından çok, birden fazla loncanın faaliyet gösterdiği alanda organize edici bir mekanizmanın varlığına işaret etmektedir.[537]

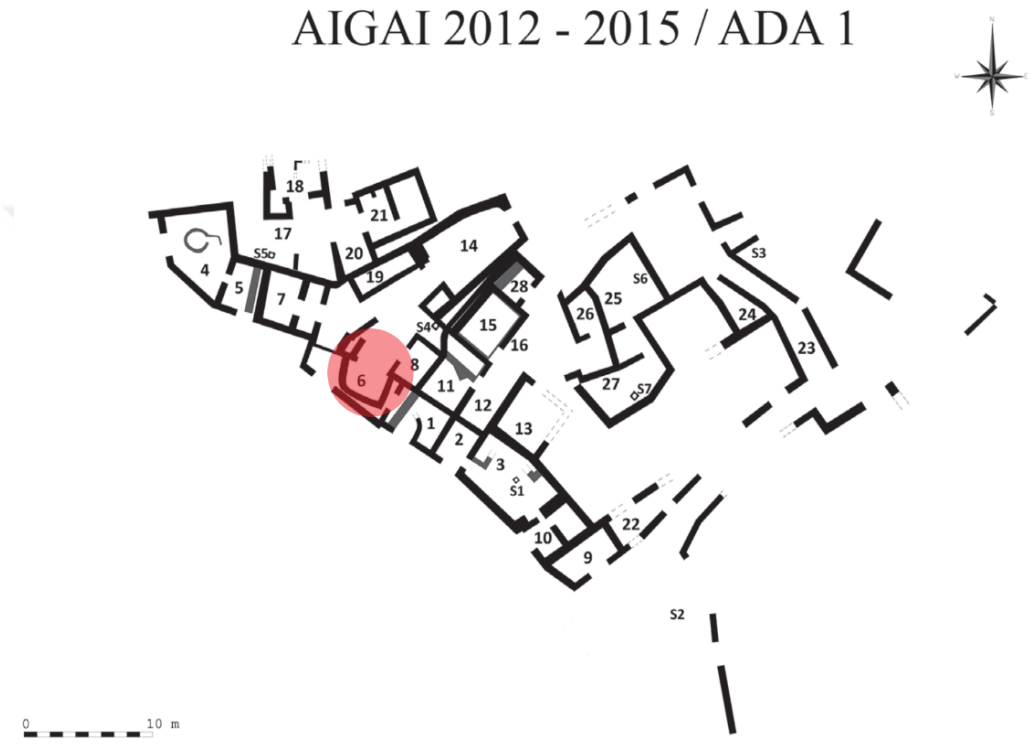

Görsel 2.1.7.6. Aigai antik kentindeki Sanayi Mahallesi'nin (Ada 1) genel görünümü.
Kaynak: Doğer, 2019, **a.g.k.**, 160. Fig. 14.

Sanayi Mahallesi bünyesinde gerçekleştirilen kazılar sırasında elde edilen arkeolojik bulgular, yalnızca dericilik ve aşağıda ele alınacak olan dokumacılık faaliyetlerinin ötesinde, bu gelişkin endüstri sahasında pek çok farklı üretim kolunun işlediğini ortaya koymuştur.[538]

[536] Sezgin, 2018, **a.g.m.**, 20.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 159.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 84. Sanayi Mahallesi'nin 2012, 2013, 2014 ve 2015 yıllarında gerçekleştirilen kazılarda gün ışığına çıkarılan 28 mekânının raporları için bkz. Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 23-44.
[537] Sezgin, 2018, **a.g.m.**, 21.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 159.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 84.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 37.
[538] Bu çerçevede, Sanayi Mahallesi bünyesinde gün ışığına çıkarılan çeşitli şekillerdeki el değirmenleri ve havanlar tahıldan un imalatına, ezme amaçlı kullanılan üretim donanımları ise zeytinyağı imalatına işaret etmektedir. Üretim donanımlarının yanı başında tespit edilen büyük küpler ise sıvı depolama veya ayrıştırma tankı olarak kullanılmıştır. Ayrıca mahalle bünyesinde tespit edilen çok sayıdaki sarnıç, özellikle zeytinyağı üretimindeki temiz

Burada ele alınacak olan deri endüstrisi çerçevesinde, mahalle bünyesinde ele geçirilen pek çok bulgu, yukarıda detaylarıyla ifade edildiği üzere Roma egemenliğinden çok daha öncesinde tesis edilmiş olan deri üretiminin Roma egemenliği altında da yoğun bir şekilde sürdürüldüğünü kanıtlar nitelikte veriler sağlamaktadır. Bu hususta öne çıkan ilk bulgu, mahallenin 6 numaralı mekânında tespit edilmiştir. (Bkz. Harita 2.1.7.3.) Agora Caddesi'nin kuzey kenarında yer alan, 7.16 x 2.20/1.67 (batı duvar/doğu duvar) ölçülerindeki mekânın güney kapısı Agora caddesine açılmakta, kuzey kapısı ise Sanayi Mahallesi içerisinde yer alan avluya geçiş sağlamaktadır.[539]

Harita 2.1.7.3. Aigai'deki Sanayi Mahallesi'nin planında 6 numaralı mekânın konumu.
Kaynak: Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 38. Çiz. 2.

Mekân içerisindeki düzenlemeler, buranın MS III. yüzyılın ikinci yarısında Sanayi Mahallesi sakinlerinin ve ziyaretçilerinin hizmetine sunulmuş umumi bir tuvalet, yani *latrina* olarak kullanıldığını ortaya koymuştur.[540] Latrinanın kuzeyinde, merkezi bir avlu izlenimi

su ihtiyacını karşılamıştır. Sezgin, 2018, **a.g.m.**, 21.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 159-160.; Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 34.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 85. Öte yandan mahalledeki 14 numaralı mekân bünyesinde gerçekleştirilen kazılar, sözü edilen üretim kollarına ait, tamamı MS III. yüzyıla tarihlendirilen çok sayıda endüstriyel donanımı, *in situ* halde gün ışığına çıkarmıştır. Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 29, 41. Fig. 5. Ayrıca Sanayi Mahallesi'nin hemen kuzeydoğusunda konumlanan Demirkapı sektöründe (Bkz. Harita 2.1.7.2.) şarap ve zeytinyağı üretimi ve nakliyesinde kullanılmış olan ezme donanımları, havuzlar, küpler ve amphoralar tespit edilmiştir. Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 34.

[539] Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 26.

[540] Sezgin, 2017b, **a.g.m.**, 26.; Sezgin, 2018, **a.g.m.**, 21.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 160.; Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 26.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 86.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 38. Mekânın altında, ele geçirilen buluntular doğrultusunda MÖ IV. yüzyıla tarihlendirilen, çokgen duvar örgüsüne sahip, tabanı taş döşeli ve kuzeydeki avlunun altına uzanan başka bir yapı daha yer almaktadır. Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 26, 41. Fig. 4.

veren, taş döşeli bir alan yer almaktadır. Öte yandan latrinanın iç kısmındaki kuzey köşesinde, büyük boyutlarda bir küp (pithos) tespit edilmiştir.[541] (Bkz. Görsel 2.1.7.7.) Çatı kiremitleriyle ve kırık amphora tabanlarıyla oluşturulmuş dörtgen formda pisuvarlarda biriken idrar, latrinanın kuzey köşesinde yer alan bu büyük pithos içerisinde toplanmış ve ardından deri tabaklama işleminin farklı aşamalarında kullanılmıştır.[542] Endüstriyel kimyasalların günümüze oranla çok daha kısıtlı olduğu antik dönemde, dericilik sektörü bünyesindeki deri tabaklama uygulamalarının farklı aşamalarında idrarın kullanıldığı bilinmektedir.[543]

Görsel 2.1.7.7. Aigai'deki Sanayi Mahallesi'nde, Latrina yapısının köşesinde yer alan ve idrar biriktirmek için kullanılan büyük *pithos*.

Kaynak: Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 40. Fig. 3.

[541] Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 26.
[542] Sezgin, 2017b, **a.g.m.**, 26.; Sezgin, 2018, **a.g.m.**, 21.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 160.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 33, 86.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 38.
[543] Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 33.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 38.

Öncelikle idrar, antik dönemde derinin tabaklama uygulamalarından önce tabi tutulduğu hazırlık sürecinde kullanım görmüştür. Üzerindeki kılları kolayca kaldırabilmek amacıyla deri, tıpkı Keltlerin ve Germenlerin yaptığı gibi idrar (*urin*) içine konulmuştur. Bunun üzerine deri yumuşamış, alkalin oluşmuş ve epidermisteki kıllar gevşeyerek kolaylıkla temizlenebilmiştir. Kimyacıların açıklamaları çerçevesinde, idrarla temas ettiği sırada oluşan fermantasyon, deriye daha sonraki aşamada uygulanacak tabaklama maddelerinin nüfuzunu kolaylaştırmaktadır.[544] Antik dönemde Plinius, Naturalis Historia'a dut meyvesi hakkında verdiği bilgiler çerçevesinde "*folia mori in urina madefacta pilum coriis detrahunt*" sözleriyle, idrarda ıslatılmış olan dut yapraklarının, derilerin üzerindeki kılları kaldırdığından söz etmektedir.[545] Öte yandan kırmızı meyveli çit pancarının da tıpkı dut yaprakları gibi idrar içine karıştırılarak banyo mahiyetinde kullanıldığı ve derilerin, kıllarından arındırılması için burada ıslatıldıkları bilinmektedir.[546]

Sanayi mahallesinde faaliyet göstermiş deri endüstrisinin izlerine ışık tutan bir diğer husus, bu endüstri için oldukça elzem bir madde olan kirecin üretilmesi için yakılmayı bekleyen çok miktarda mermer parçasının mahalle bünyesinde gerçekleştirilen kazılarda ele geçirilmiş olmasıdır.[547] Kıllarından arındırılma (*depilasyon*) işleminin ardından banyo yoluyla yumuşatılan derinin sıvıyı geçirmemesi ve tabakalama maddelerinin deriye daha iyi nüfuz etmesi için, banyo sonrasında deriler kirece konulmuştur. Böylelikle kireç, kimyasal çürüme yoluyla epidermisin ve depilasyon sonrasında hâlâ deri üzerinde kalan kılların gevşemesini sağlamıştır. Bu gevşeme sonucunda deri, şişerek tabaklama işlemi için hazır hale gelmiş ve akabinde tezgâhın üzerine gerilerek kazınma sürecine alınmıştır. Kirecin temizlenme süreci, derinin renginin ton ve kalitesini etkilemiştir.[548]

---

[544] Hodges, H. (1964). *Artifacts. An Introduction to Early Materials and Technology*. London: John Baker. s. 148-149.; Forbes, 1966, **a.g.k.**, 19.; Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 243-244. Bununla birlikte derinin tabaklama öncesinde tabi tutulduğu işlemler sırasında at idrarının da kullanıldığı bilinmektedir. Bu uygulama, özel esneklik verilmek istenen derilerin, kıllarından arındırılmasının ardından ve kireçlenme süreci öncesinde yatırıldığı banyo sırasında gerçekleştirilmiştir. Bu banyo sırasında tavuk ve güvercin gübreleri soğuk, köpek gübresi ve at idrarı sıcak karışımlar halinde deriye uygulanmış, böylelikle deri, bakteriyel bir etki ile şişmiş ve yumuşamıştır. Forbes, 1966, **a.g.k.**, 38.; Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 244.

[545] Plin. *Nat*. XXIII. 140.

[546] Latincesi "*vitis alba*", Grekçesi "*ἀμπελος λευκή*" olan bu bitki, "Şeytan Şalgamı" olarak bilinmektedir. Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 368. dn. 18. Söz konusu bitkinin deri endüstrisindeki kullanımı, 19. yüzyıl sonlarında yayınlanmış ve antik dönem uygarlığı için temel eser niteliğindeki sözlük ve ansiklopedilerde de karşımıza çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Lafaye, G. (1887). "Coriarius". C. V. Daremberg, E. Saglio. (Editörler), *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines. D'après Les Textes et Les Monuments. Tome Premier. Deuxiéme Partie (C)*. içinde (ss. 1505-1507). Paris: Librairie Hachette. s. 1505.; Mau, A. (1900). "Coriarius". G. Wissowa (Ed.), *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Halbband VII.* içinde (ss. 1227-1231). Stuttgart: J. B. Metzlerscher Verlag. s. 1229.

[547] Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 33.

[548] Waterer, J. W. (1956). "Leather". C. Singer vd. (Editörler), *A History of Technology. Volume II*. içinde (ss. 147-190). Oxford: The Clarendon Press. s. 152.; Hodges, 1964, **a.g.k.**, 149.; Forbes, 1966, **a.g.k.**, 4, 19.; Reed, R. (1972). *Ancient Skins, Parchments and Leathers*. London: Seminar Press. s. 51-52.; Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 244.

Son olarak Sanayi mahallesi kazıları sırasında ele geçirilen çok sayıda ve çeşitli formda el değirmeni ile havanın, büyük bir olasılıkla un üretiminin yanı sıra bölgenin doğal bitki örtüsünde yaşam sürmüş meşelerin, deri işleme süreçlerinde kullanılan palamutlarını ve boya hammaddelerini öğütmede kullanılmış olduğu düşünülmektedir.[549] Nitekim antik dönem deri endüstrisi bünyesinde meşe ağacının nimetlerinden faydalanıldığı, antik kaynaklarda da yer bulmuş bir husustur. Henüz MÖ IV. yüzyılda eser veren Theophrastos, bitkiler üzerine kaleme aldığı ve antik dönem boyunca doğa tarihi üzerine üretilmiş en önemli çalışmalardan birisi olarak ele alınan Peri Phyton Historia'da (*Περὶ φυτῶν ἱστορία*), meşe ağacı (*hemeris*) üzerindeki ürünlerin (mazı ve palamutların), derilerin tabaklanmasında kullanıldığını yazmaktadır.[550] Roma döneminde de Plinius, Naturalis Historia'da mazı türleri hakkında verdiği bilgiler çerçevesinde, palamut üreten tüm ağaç türlerinin aynı zamanda mazı ürettiğini, ancak meşenin yetiştirdiği mazının en iyisi olduğunu ve aynı zamanda bu mazının dericilik uygulamaları için en uygun tür olduğunu yazmaktadır.[551] Bununla birlikte yazar, eserinin farklı bölümlerinde meşe mazısı için Küçük Asya'nın farklı bir bölgesine işaret etmekte, Commagene'de yetişen mazının en iyisi olduğundan söz etmektedir.[552]

Öte yandan Sanayi Mahallesi'nde 2012-2015 yılları arasında gerçekleştirilen kazılar, yukarıda ifade edilen endüstriyel üretim kollarının ve dolayısıyla dericilik faaliyetlerinin imal ettiği ürünlerin satışa sunulduğu düşünülen önemli bir mekânı da gün ışığına çıkarmıştır. Agora Caddesi'nin kenarındaki batı ucunda yer alan bu 4 numaralı mekân asimetrik planlıdır.[553] (Bkz. Harita 2.1.7.3.) Özenli işçiliği ile diğer mekânlardan ayrılan bu mekânın iki kenarında, ziyaretçilerin oturması için taş oturma sıraları bulunmaktadır. Mozaik ve mermer kaplamalarla süslendiği anlaşılan mekân bünyesinde, doğrudan satış ve pazarlama faaliyetlerine işaret eden buluntular ele geçirilmiştir ki bunlar içerisinde 100 adedin üzerinde bronz sikke[554] ön plandadır.

Dericilik endüstrisindeki kireçleme uygulamaları özellikle Orta Çağ'da yaygınlaşmıştır. Günümüzde ise kireç yerine sodyum sülfit ve benzeri kimyasal maddeler kullanılmaktadır. Yıldız, 1993, **a.g.k.**, 367. dn. 10.

[549] Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 33.

[550] Theophr. *Hist. pl*. III. 8. 6. Bununla birlikte Theophrastos, eserinin farklı bölümlerinde deri endüstrisinde kullanım gören farklı ağaç türlerinden söz etmektedir. Öncelikle, Fıstık Çamı (*Pinus pinea*) hakkında verdiği bilgiler çerçevesinde yazar, ince yapraklı, zayıf gövdeli ve nispeten pürüzsüz kabuklu Halep Fıstık Çamı'nın (*Pinus halepensis*), derilerin tabaklanması için yararlı olduğunu belirtmektedir. Theophr. *Hist. pl*. III. 9. 1. Ayrıca yazar, Kızılağaç ve Akçaağaç kabuklarının, derilerin tabaklanmasında ve bilhassa boyanmasında kullanıldığından bahsetmektedir. Theophr. *Hist. pl*. III. 14. 3.

[551] Plin. *Nat*. XVI. 26.

[552] Plin. *Nat*. XVI. 27.; XXIV. 9. Ayrıca Plinius, Naturalis Historia'nın farklı bölümlerinde, Akasya ağacı hakkında verdiği bilgiler çerçevesinde, yapraklarında dahi sivri dikenler bulunan bu ağacın kozaları içerisindeki tohumların, meşe mazısının bulunmadığı durumlarda deri işlemesinde kullanıldığını yazmaktadır. Plin. *Nat*. XIII. 63.; XXIV. 109. Bu bilgi MÖ IV. yüzyılda eser veren Theophrastos'ta da karşımıza çıkmaktadır. Theophr. *Hist. pl*. IV. 2. 8.

[553] Sezgin, 2018, **a.g.m.**, 21.; Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 25.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 34, 86.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 38.

[554] Söz konusu bronz sikke grubu içerisindeki en geç tarihli örnekler, P. Licinius Egnatius Gallienus'un tek başına imparatorluk yaptığı döneme, yani MS 260-268 yıllarına tarihlenmektedir. Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 25.

Ayrıca mekânın güney kısmında, antik dönemde yolların, yolcuların ve tüccarların koruyucu tanrısı olduğuna inanılan Hermes'e (Hermes Propylaios)[555] ait mermer bir büst ele geçirilmiştir. Tüm bu veriler, bu mekânın Sanayi Mahallesi bünyesinde faaliyet göstermiş bir teşhir ve satış salonu olduğunu düşündürmektedir.[556]

Son olarak, 4 numaralı mekânın erken evresini temsil eden alt kotlarındaki tabakada, karbon ve kül kalıntı barındıran iki ayrı öbek ve bunların altında tek sıra taşla çevrili yuvarlak bir demirci ocağı tespit edilmiştir. Bir demirci atölyesine ait olduğu anlaşılan bu tabakada ele geçirilen seramik buluntuların neredeyse tamamı MÖ VI. yüzyıla tarihlenmektedir.[557] Buradan hareketle Aigai'de MS III. yüzyılda faaliyet gösteren ve dericilik faaliyetlerinin önemli bir yer kapladığı endüstriyel üretim sahasının, geçmişi kentin Arkaik dönemine kadar geriye giden bir endüstri alanı üzerine tesis edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 4 numaralı mekânın, ve umumi latrinanın[558] (6 numaralı mekân) altındaki erken dönemlere ait yapıların taban seviyelerindeki belirgin kot farklılıkları, Sanayi Mahallesi'nde Roma döneminde geniş bir imar programının uygulandığını ve burada yoğun tesviye ve dolgu çalışmalarının yapıldığını göstermektedir.[559]

Sanayi Mahallesi'ndeki mekânların kapıları, MS III. yüzyılın ikinci yarısında duvar örülmek suretiyle kapatılmış ve burada çalışan insanlar, değerli mallarını ve taşınabilir üretim araç-gereçlerini yanlarına alarak mahalleyi terk etmişlerdir. Bu tarihte tüm Aigai sakinlerinin, aniden gelişen fakat Sanayi Mahallesi'ndeki duvar örgülerinin ortaya koyduğu üzere haberdar oldukları bir tehlike sebebiyle kentten kaçtıkları anlaşılmaktadır.[560] Söz konusu tehlike, Gotların rakibi ve komşusu olan ve MS 260 dolayları itibarıyla Küçük Asya'nın batısında pek çok kenti tahrip edip yağmalayan "Heruliler" adındaki göçebe kavimdir.[561] Aigai sakinleri, Herulilerden kaçmış fakat büyük hayvan sürülerini bu savaşçı kavimden kurtaramamışlardır. En önemli sermayesi ve hammadde kaynağı olan sürülerini kaybeden kent, geçmişteki görkemli günlerine bir daha hiç kavuşamamış, Aigailılar, kentlerine bir daha hiç dönememişlerdir.[562]

---

[555] Büstün, kazı görseli için bkz. Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 39. Fig. 1. Bununla birlikte mekânın güneydoğu bitişiğinde konumlanan ve bu teşhir-satış salonuyla ilişkili bir depo olarak kullanım gördüğü düşünülen 5 numaralı mekânda, Hermes Propylaios'a ait bir başka mermer büst, kaidesiyle birlikte ele geçirilmiştir. Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 26.
[556] Sezgin, 2018, **a.g.m.**, 21.; Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 25.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 34, 86.
[557] Sezgin, 2018, **a.g.m.**, 21.; Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 25-26.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 34, 86.
[558] Bkz. dn. 541.
[559] Sezgin, 2018, **a.g.m.**, 21.; Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 26.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 34, 86.
[560] Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 98.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 29.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 140.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 35.
[561] Corbier, M. (2005). "Coinage, Society and Economy". A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron (Editörler), *The Cambridge Ancient History. Second Edition. Volume XII. The Crisis of Empire, A. D. 193-337*. içinde (ss. 393-439). Cambridge: Cambridge University Press. s. 429.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 29.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 140.
[562] Aigai, MS III. yüzyıldaki terk edilişinin ardından, yaklaşık bin yıl boyunca tekrar iskân görmemiştir. Kentteki son dönem yerleşimi XII. yüzyıl sonlarına ait olup, bu döneme ait Geç Bizans kale-iskânına ait sınırlı izler, Doğu Kilise yapısında görülmektedir. Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 29.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 140.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 35.

2.1.8. Apameia Kibotos Deri Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında dericilik endüstrisi tesis eden bir diğer antik yerleşim, Phrygia bölgesinin güneyinde konumlanan Apameia Kibotos'tur. Kent, günümüzde Afyonkarahisar'ın Dinar ilçesi sınırlarında yer almaktadır. Antik dönemde Maiandros ve Marsyas nehirlerinin kaynaklarında kurulmuştur. (Bkz. Harita 2.1.8.1.) Apameia Kibotos'un öncülü olan Kelainai antik kentinden, ilk kez Pers Savaşları kapsamında Herodotos bahsetmiştir.[563] Daha sonra Pers Kralı Kserkses ve Genç Kyros'un kent bünyesinde saraylar ve hayvanat bahçeleri yaptırdıkları bilinmektedir.[564] Büyük İskender, Asya Seferi sırasında 10 gün boyunca konakladığı Kelainai'ı Phrygia'nın satrabı olarak atadığı Philippos oğlu Antigonos'a bırakarak Gordion'a doğru yola çıkmıştır.[565] Seleukos Kralı I. Antiokhos Soter, Kelainai kentini, yakınlardaki başka bir yere taşımış, yeniden tesis ettiği kente annesinin ismine ithafen "*Apameia*" adını vermiştir. Bu tarih itibarıyla Kelainai adı, resmî belgelerde hiç kullanılmamıştır. Roma Cumhuriyeti ile Seleukos Krallığı arasında MÖ 188 yılında tesis edilen barışın antlaşması burada imzalanmış, kent "*Apameia Barışı*"na adını vermiştir.[566] Kentin adını "*Apameia Kibotos*" şeklinde anan ilk antik yazar Strabon'dur. Yazarın kente ilişkin bir cümlesi, buranın Küçük Asya'nın politik ve sosyo-ekonomik tarihi içerisinde ne denli önemli bir yer edindiğini açıkça ortaya koymaktadır:

> "*Apameia, (Küçük) Asia'nın büyük bir emporionudur. Yalnızca İtalyan Yarımadası ve Yunan coğrafyasıyla yapılan dış ticaretin en önemli gümrük merkezi olan Ephesos'un gölgesinde kalır.*"[567]

Antik dönem boyunca Küçük Asya'nın en önemli yol ağlarının kavşağı konumunda yer alan Apameia Kibotos, stratejik ve ekonomik açıdan ifade ettiği önemi, Roma egemenliğinde de sürdürmüştür. İmparatorluk dönemi boyunca (belirli dönemlerde farklı eyaletlerin sınırlarına dahil edilmiş olmakla birlikte) Asia Eyaleti'nin önemli bir conventus (yargılama) merkezi olan kent, bu doğrultuda bir kültürel buluşma noktası haline gelmiştir. Bünyesindeki askeri yazıtların açığa çıkardığı üzere, farklı Roma lejyon ve yardımcı birliklerinin askerlerine ve emeklilerine ev sahipliği yapmıştır. MS II. yüzyıl sonlarından itibaren Hristiyanların yaşam sürdüğü bir kent haline gelmiştir.[568]

---

[563] Hdt. VII. 26. 3.
[564] Xen. *An*. I. 2. 7, 9.
[565] Arr. *Anab*. I. 29.
[566] Livy, *Epit*. XXXVIII. 37. 8.
[567] Strab. XII. 8. 15.
[568] Apameia Kibotos, M. E. Yıldız tarafından 2012 yılında tamamlanan doktora tez çalışmasında, antik, epigrafik, nümizmatik ve mevcut arkeolojik veriler çerçevesinde kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Söz konusu tez, kentin antik tarihi için referans bir çalışma niteliğindedir. Bu çerçevede kentin tarihi coğrafyası, siyasi tarihi ve araştırma tarihçesi hakkında detaylı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Yıldız, M. E. (2012). *Kelainai/Apameia Kibotos'un Tarihi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Harita 2.1.8.1. Apameia Kibotos'un Küçük Asya'daki konumu.

Kaynak: Erskine, A. (2009). *A Companion to Ancient History*. Chichester: Blackwell Publishing. s. 223. Fig. 4.

Yukarıda detaylarıyla ele alındığı üzere, Dion Chrysostomos'un kentte verdiği söylevde dile getirdiği çok sayıda övgü, buranın stratejik, ekonomik ve sosyal açıdan ifade ettiği önemi kanıtlar niteliktedir.[569] Strabon ve Dion Chrysostomos'un verdiği bilgilere paralel bir biçimde Apameia Kibotos yazıtları, Romalı (Latin) unsurların da kentte önemli bir zümre teşkil ettiğini, sosyo-ekonomik yapı içerisinde ön plana çıktığını açıkça ortaya koyan bilgiler sunmaktadır.[570] Ayrıca kente ait bir yazıt, Strabon'un "*emporion*" tanımlamasına paralel biçimde, kentte ticaret

[569] Dio Chrys. *Or*. XXXV. 12-17. Ayrıca bkz. dn. 179.

[570] (MS I. yüzyıl) Romalı yerleşimcilerin (kent halkıyla birlikte) Apameia Kibotos'ta Tanrıça Roma'nın rahibi Mytas'a ithafen diktirdikleri onurlandırma yazıtı için bkz. ***I.G.R.P.*** IV. no: 793. (MS I. yüzyıl) Romalı yerleşimcilerin (kent meclisi ve halkıyla birlikte) Lucius Rutilius Proclus'a ithafen diktirdikleri onurlandırma yazıtı için bkz. ***I.G.R.P.*** IV. no: 794. (MS 54-55) Romalı yerleşimcilerin kent halkına ithaf ettikleri yapı için bkz. ***I.G.R.P.*** IV. no: 792. (MS 65-59) Romalı yerleşimcilerin (kent meclisi ve halkıyla birlikte) İmparator Vespavianus onuruna diktirdikleri heykel için bkz. Buckler, W. H., Calder, W. M. (1939). ***MAMA.*** VI. no: 177. (MS 69-81) Romalı yerleşimcilerin (kent meclisi, halkı ve Thermaia *Plateias*ı işçileriyle birlikte) Proclus Manneius Ruso onuruna diktirdikleri heykel için bkz. ***I.G.R.P.*** IV. no: 791. (MS 160) Romalı yerleşimcilerin (kent meclisi, halkı ve Thermaia *Plateias*ı sakinleriyle birlikte) Tiberius Claudius Piso Mithridatianos ve oğlu Tiberius Claudius Granianus onuruna diktirdikleri heykeller için bkz. ***I.G.R.P.*** IV. no: 788, 789.; ***MAMA.*** VI. no: 180. (MS 161-167) Romalı yerleşimcilerin (kent meclisi ve halkıyla birlikte) İmparatorluk azatlısı M. Aurelius Zosimos için diktirdikleri heykel için bkz. ***MAMA.*** VI. no: 183. (MS 200 dolayları) Romalı yerleşimcilerin (kent meclisi ve halkıyla birlikte) M. Aurelius Ariston Euklaianos'a ithafen diktirdikleri onurlandırma yazıtı için bkz. ***I.G.R.P.*** IV. no: 785. (MS III. yüzyıl) Romalı yerleşimcilerin (kent meclisi ve halkıyla birlikte) Centurion Iulius Ligus onuruna diktirdikleri heykel için bkz. ***I.G.R.P.*** IV. no: 786.

yapan tüccarların (*enporiarkhes*) kurduğu bir birliğin liderliğini üstlenmiş olan Hesykhos'un mezarını kayıt altına almaktadır.[571] Kentin tesis ettiği deri endüstrisi ise, yine burada yaşayan Romalıların, kent meclisi (*boule*) ve halkı (*demos*) ile birlikte Tiberius Claudius Mithridates oğlu Tiberius Claudius Piso Mithridatianos'un ve onun oğlu Tiberius Claudius Granianus'un onuruna diktirdikleri heykellerin kaidesi üzerinde, yan yana işlenmiş iki onurlandırma yazıtında kayıt altına alınmıştır.[572] Yazıtlar MS 160 yılı dolaylarına tarihlendirilmektedir. İlk kez S. Reinach tarafından 1888 yılında yayınlanmışlardır.[573] Sonrasında kente ilişkin birçok corpus ve yayın çalışmasında ele alınmışlardır.[574]

I.

ἡ βουλὴ κ[αὶ ὁ δῆμος καὶ]
[οἱ] κατοικοῦ[ντες Ῥωμαῖ]-
οι ἐτείμησα[ν Τ]ιβέριον
Κλαύδιον Τιβερίου Κλαυ-
δίου Πείσωνος Μιθρι-
δατιανοῦ ὑὸν Κυρείνα
Γρανιανόν, γυμνασιαρ-
χοῦντα δι' ἀγοραίας ἐκ
τῶν ἰδίων τῇ γλυκυτά-
τῃ πατρίδι, δίχα τοῦ πό-
ρου τοῦ ἐκ τοῦ δημοσίου
διδομένου, νν τὴν ἀνάσ-
τασιν ποιησαμένων
ἐκ τῶν ἰδίων τῶν ἐν τῇ
Σκυτικῇ Πλατείᾳ τεχνει-
τῶν.

II.

ἡ βουλὴ κ[αὶ ὁ δῆμος καὶ οἱ]
[κατοικοῦντες Ῥωμαῖοι ἐτείμησαν]
Τι. Κλαύδιον Τι. Κλαυδίου [Μιθρι]-
δάτου ὑὸν Κυρείνα Πείσωνα
Μιθριδατιανόν, ἱερέα διὰ βίου
Διὸς Κελαινέως, ἐφηβαρχήσαντα
καὶ γυμνασιαρχήσαντα καὶ ἀγορα-
νομήσαντα διὰ ἀγοραίας καὶ ὑπεσ-
χημένον ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ Κλαυδίου
Γρανιανοῦ γυμνασιαρχίαν δι' ἄγο-
ραίας ἐκ τῶν ἰδίων, δίχα πόρου τοῦ
διδομένου ἐκ τοῦ δημοσίου, δηνα-
ρίων μυρίων πεντακ·(οσίων) χειλίων,
τὴν ἀνάστασιν ποιησαμένων
ἐκ τῶν ἰδίων τῶν ἐν τῇ ***Σκυτικῇ***
Πλατείᾳ τεχνειτῶν.

ἐπιμεληθέντων Παπίου Δείδα τοῦ Αἰδούχου καὶ Τυράννου Μύτα
καὶ Λουκίου Μουνατίου Ἄνθου καὶ Τρύφωνος Διογᾶ.

[571] Ramsay, W. M. (1883). ***B.C.H.*** VII. s. 307-308. no: 29.; Ramsay, W. M. (1889). ***Rev. Ét. Grec.*** 2 (5). s. 32.; Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 470-471. no: 309.; ***C.P.R.*** III. s. 34-35. no: 118.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 796.

[572] Tiberius Claudius Piso Mithridatianos ve oğlu Tiberius Claudius Granianus, kentin meclisi, halkı, Romalı unsurları ve Thermaia *Plateia*sı sakinleri tarafından da birer heykelle onurlandırılmış seçkinlerdir. ***I.G.R.P.*** IV. no: 788, 789.; ***MAMA.*** VI. no: 180. Ayrıca bkz. dn. 571.

[573] Reinach, S. (1888). Chronique d'Orient. *Revue Archéologique*, T.12, s. 221-222. no: 7.

[574] ***Rev. Ét. Grec.*** 2 (5). s. 30-32. no: 6-b.; Mommsen, T. (1892). ***Eph. Epigr***. VII. s. 436-443. no: XLIV.; Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 461-462. no: 294, 295.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 790.; ***MAMA.*** VI. no: 111.

I. Yazıtın çevirisi: "*Kent meclisi, halk ve Romalı yerleşimciler, Quirina kabilesine* (*Roma kentinde oy hakkına sahip olan bir kabile/klan/curia - Κυρείνα Γρανιανόν*) *mensup olan, eyaletin İmparatorluk mahkemesinin yapıldığı dönemde kent gymnasiumunun liderliğini* (*gymnasiarkhos*), *hiçbir kamu kaynağını kullanmaksızın, vatanı için kendi kaynaklarıyla ifa eden, Claudius Piso Mithridatianos oğlu Tiberius Claudius Granianus'u onurlandırdı. Deri İşçileri* (*muhtemel biçimde ayakkabı imalatçıları*) *Sokağı'nın* (*plateia*) *zanaatkârları* (*tekhnitai*), *bu anıtı kendi kaynaklarıyla diktirdi.*"

II. Yazıtın çevirisi: "*Kent meclisi, halk ve Romalı yerleşimciler, Quirina kabilesine* (*Roma kentinde oy hakkına sahip olan bir kabile/klan/curia - Κυρείνα Γρανιανόν*) *mensup olan, Zeus Kelaineus'un yaşam boyu rahibi, eyaletin İmparatorluk mahkemesinin yapıldığı dönemde gençlerin* (*ephebes*) *lideri, gymnasiumun yöneticisi ve agoranın denetçisi/müfettişi* (*agoranomos*) *olarak hizmet eden, oğlu Claudius Granianus adına, hiçbir kamu kaynağını kullanmaksızın, kendi kaynaklarından 11500 denarius harcayarak gymnasiumun yöneticilik görevini üstlenen, Tiberius Claudius Mithridates oğlu Tiberius Claudius Piso Mithridatianos'u onurlandırdı. Deri İşçileri* (*muhtemel biçimde ayakkabı imalatçıları*) *Sokağı'nın* (*plateia*) *zanaatkârları* (*tekhnitai*), *bu anıtı kendi kaynaklarıyla diktirdi.*"

Alt metnin çevirisi: *"*(*Bu anıt*) *Aidoukhos oğlu Papias Deidas, Tyrannos Mytas, Lucius Munatius Anthus ve Tryphon Diogas'ın denetimi altında* (*diktirilmiştir*).

Apameia Kibotos'un Roma İmparatorluk dönemi için oldukça önemli bilgiler sunan bu iki yazıt, öncelikle kentin bürokratik ve sosyo-ekonomik yapısında öne çıkan, Quirina Kabilesi mensubu bir ailenin üç kuşağını kayıt altına almaktadır.[575] Bu ailenin iki kuşağını temsil eden, kent bürokrasisinde "etkin" ve ekonomik açıdan "güçlü" birer profil sergileyen elitlere, kendi kaynaklarıyla birer heykel ithaf etmiş olan deri işçileri ise, Roma Küçük Asya'sında sıklıkla rastlandığı üzere, kent elitiyle "organik" ilişkiler kurma girişiminde bulunmuş görünmektedir.

Yazıtlar üzerindeki bir diğer önemli husus, "*Deri İşçileri Plateiası/Sokağı*" ibaresidir. W. M. Ramsay tarafından "*Ayakkabı İmalatçıları Sokağı*" şeklinde ifade edilen bu alanda deri üzerine üretim gerçekleştiren zanaatkârlar, aynı zamanda kentte farklı ticari faaliyetlerin farklı hususi alanlarda yürütüldüğüne de kanıt oluşturmaktadır.[576] Dion Chrysostomos'un, Apameia Kibotos'ta verdiği söylevinde övgülerle andığı büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ise, dış pazara üretim yapan "ithalatçı" bir profile büründüğü anlaşılan bu endüstriye sağladığı derilerle, kentin ekonomik yapısı içerisinde "merkezî" bir yer edinmiş olmalıdırlar.

[575] Claudius ailesi için bir soyağacı ortaya koyan W. M. Ramsay, Tiberius Claudius Mithridates'in doğum tarihini MS 80 dolayları, oğlu Tiberius Claudius Piso Mithridatianos'un doğum tarihini MS 105 dolayları, torunu Tiberius Claudius Granianus'un doğum tarihini ise MS 130 dolayları olarak belirlemiştir. Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 462.

[576] Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 462. Kentin, Pers-Yunan Savaşları'ndan itibaren askerî harekâtlar için önemli bir uğrak noktası teşkil ettiği göz önüne alındığında, buradaki deri endüstrisinin, antik dönem ordularının "temel" bir ihtiyacı olan "ayakkabı/sandalet" üzerine yoğunlaşmış olması da muhtemel görünmektedir.

2.1.9. Kibyra Deri Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında faaliyet gösterdiği bilinen bir diğer deri endüstrisi, Lykia bölgesinin en önemli antik yerleşimlerden birisi olarak ele alınan Kibyra antik kentine aittir. Kent, günümüzde Burdur ilinin Gölhisar ilçesinde yer alan Dalaman Çay Havzası içerisinde konumlanmaktadır. Kurulu olduğu tepelerin jeolojik oluşumu konglomera olan kent, Çameli Havzası'na uzanan Güney Toros Dağları kütlesi içerisindeki Akdağ (*Kragos*) silsilesinin doğu eteklerinde, Gölhisar Ovası'na ve Gölhisar Gölü'ne bakışımlı tepelerde, teraslar oluşturulması sonucu, deniz seviyesinden 1000-1600 m. yükseklikler arasında kurulmuş olan bir yamaç yerleşimidir.[577] Günümüzde, Akdeniz, İç-Kıyı Ege ve İç Anadolu bölgelerini birbirine bağlayan karayollarının birleşme noktasında yer alan Gölhisar, bu konumuyla Burdur'a 108, Antalya'ya 135, Denizli'ye 100 ve Muğla-Fethiye'ye 105 km. mesafe uzaklıktadır ve bu dört yerleşimin kesişme bölgesini oluşturmaktadır.[578]

Kibyra antik kentinin konumlandığı Gölhisar ve çevresi, modern coğrafyasına uygun bir biçimde, antik çağda da farklı kültür bölgeleriyle çevrelenmiş ve bu kültürlerin kesişme noktasını oluşturmuştur.[579] Bu husus, Roma Küçük Asya'sını mercek altına alan bu çalışma için başucu kaynak niteliği taşıyan, Strabon'un *Geographika*'sında da ele alınmış olup, yazar, Phrygia'nın güneyinden Lykia sınırlarını oluşturan Toroslara kadar olan ve Kibyra ve çevresini de kapsayan bölgeyi "*... Bu bölgeden sonra, güneye doğru Tauruslara kadar uzanan kısımlar o kadar iç içe geçmişlerdir ki, Phrygialıların, Karialıların, Lydialıların ve ayrıca Mysialıların toprakları birbirilerine karıştıklarından dolayı bunları ayırt etmek zordur...*" sözleriyle tanımlamıştır.[580] Nitekim, Herodotos'ta[581] yer bulduğu üzere, Demir Çağı içlerinden itibaren "*Kabalya*" veya "*Kabalis*" isimleriyle tanımlanan bölge, Strabon'da[582] karşılaştığımız üzere daha sonraki dönemlerde ve bilhassa Roma İmparatorluk döneminden itibaren, Kibyra antik kentinin buradaki en büyük kent ve merkez haline gelmesinden dolayı, daha dar bir bölgeyi, Kibyra antik kenti ve territoriumunu ifade eden "*Kibyratis*" ismiyle tanımlanmıştır.[583]

---

[577] Özüdoğru, Ş. (2020). *Kibyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi I. Kibyra*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 24.
[578] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 24.
[579] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 24.
[580] Strab. XIII. 4. 12.
[581] Hdt. III. 90. 1.; VII. 77. 1.
[582] Strab. XIII. 4. 14.
[583] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 24-25. Kabalia/Kabalis/Kibyratis bölgesinin tarihi coğrafyası hakkında genel bilgi için bkz. Cramer, J. A. (1832). *A Geographical and Historical Description of Asia Minor. Vol. II*. Oxford: Oxford University Press. s. 271.; Arkwright, W. (1914). The Cabalians of Herodotus. *The Journal of Hellenic Studies*, 34, s. 64-65.; Magie, 1950, **a.g.k.**, 38, 241, 530.; Bean, G. E. (1956). Notes and Inscriptions from the Cibyratis and Caralitis. *Annual of the British School at Athens*, 51, s. 136-156.; Hall, A. S. (1994). "Sinda". D. French vd.

Kabalis bölgesi, Demir Çağı içlerinden itibaren bilinen Kabalya (Kabalia) ismini, bu coğrafyadaki adını bilinen ilk yerleşik halk olan Kabalar'dan (ya da Kaballar'dan) almıştır. Kabalya ya da Kabalis, MÖ VII. yüzyıl başlarından MÖ V. yüzyıla kadar hem Kabal halkının yerleşim yeri olarak atfedilen Uylupınar/Göl Adası ve yakın çevresini[584] hem de bu yerleşimi merkez alan küçük bir bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır.[585] Hellenistik dönem ile birlikte Kibyra haricinde, kentin güneyinde konumlanan üç kent daha (Oinoanda, Balboura ve Boubon) Kabalis kentleri olarak bilinmektedirler.[586] Bölgede Hellenistik dönemde etkili olan, bu üç kentin üyesi olduğu Kibyra merkezli birlik, "*Kabalis Tetrapolisi*" olarak adlandırılmaktadır.[587]

Böylelikle, başlangıçta ismini bölgenin yerli halkı Kaballar'dan alan yerleşimin adı olan Kabalis, Hellenistik dönem başlarından itibaren bölgede "*polis*" olarak adlandırılabilecek olan kent devletlerinin oluşumundan itibaren, bu dört kenti ve territoriumlarını kapsayan, coğrafi bir bölge ismine dönüşmüştür.[588] Komşuları açısından Kabalis bölgesi, doğu ve kuzeydoğusunda Pisidia, batısında Karia, kuzeyinde Phrygia, kuzeybatısında Lydia, güney ve güneybatısında Lykia ve güneydoğusunda Milyas kültür bölgeleriyle çevrelenmiştir.[589] (Bkz. Harita 2.1.9.1.) Yukarıda ifade edilen modern dönem profiline paralel bir biçimde, Kibyra antik kenti, söz konusu farklı bölgeleri ve dolayısıyla kültürleri birbirine bağlayan bölgesel ana yollar için kritik öneme sahip kavşak noktalarından birisidir.[590]

(Editörler), *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia in Memoriam A.S. Hall. Monograph 19*. içinde (ss. 48-52). Oxford: The British Institute of Archaeology at Ankara. s. 48-52.; Milner, N. P. (1998). *An Epigraphical Survey in the Kibyra-Olbasa Region Conducted by A. S. Hall. Monograph 24*. Oxford: The British Institute of Archaeology at Ankara. s. xiii-xvii.; Corsten, T., Hülden, O. (2012). Zwischen den Kulturen. Feldforschungen in der Kibyratis. Bericht zu den Kampagnen 2008-2011. *Istanbuler Mitteilungen*, 62, s. 7-117.; Baytak, İ. (2014). *Kabalis (Kibyratis) Bölgesi Tarihi Coğrafyası ve Çağlar Boyu Yerleşim Modelleri (Urbanizasyon)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 24-38. Kabalis ve Kibyratis üzerine, Kibyra antik kenti kazı ekibi üyelerince hazırlanan güncel yayınlar için ayrıca bkz. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 25. dn. 47.

[584] Bölgeye ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 61-71.

[585] Kibyra kazı ekibi tarafından "*Erken Kibyra*" ismiyle tanımlanan Uylupınar/Göl Adası merkezli yerleşimin, Polybios'un anlatımında aktarılan (Polyb. XXI. 34.), Kibyra tiranı Moagetes'e bağlı bulunan Syleion ve Limne Polis yerleşimlerinin isim tanımlamalarına dayanılarak, Hellenistik dönemde bir kasaba niteliğiyle Kibyra'ya bağlı küçük bir yerleşime dönüştüğü önerilmektedir. Polybios'un Hellenistik dönemde Limne Polis ismiyle andığı ve "*Göl Kenti*" anlamına gelen yer, olasılıkla Uylupınar/Göl Adası yerleşimidir. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 65.

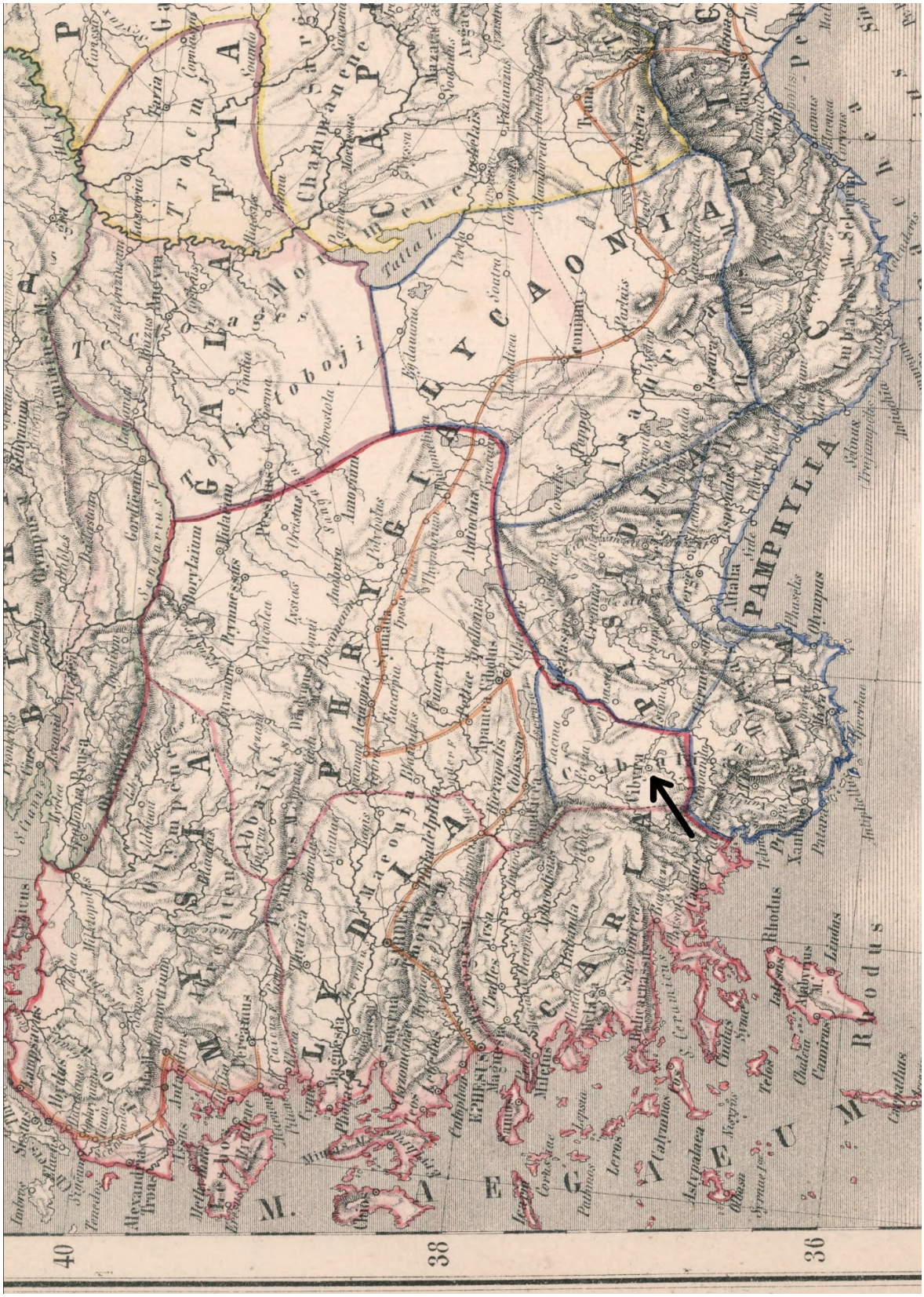
[586] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 25.

[587] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 29. Bu husus, aşağıda kentin zooarkeolojisine odaklanacak olan alt başlık altında ayrıca ele alınacaktır. Bkz. Bölüm 4.10.

[588] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 25.

[589] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 25.

[590] Romalıların Küçük Asya'da tesis ettiği en önemli ana yollardan birisi olan Via Sebaste'nin, Kibyra'nın yaklaşık 50 km. kuzeydoğusundan geçtiği ve kentten bu yönde ayrılan bölgesel yolların, bu yola bağlandığı bilinmektedir. Hellenkemper, H., Hild, F. (2004). ***T.I.B.*** VIII. I. s. 245.; Şahin, S. (2014). *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae / Likya Eyaleti Roma Yolları. Gephyra Monografi Dizisi 2*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 424. Kibyra'nın bölgesel yol ağlarına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 38-42.

Harita 2.1.9.1. Antik dönemde Kabalis bölgesi ve Kibyra antik kenti.

Kaynak: Kiepert, H. (1876). *Atlas Antiquus. Twelve Maps of the Ancient World. Sixth Edition*. Berlin: Dietrich Reimer. Tab. IV. Asia Citerior.

Coğrafi açıdan böylesine kritik bir kesişim noktasında bulunan Kibyra antik kentinin, oldukça doğal bir şekilde araştırma tarihi de oldukça köklüdür. Bu çerçevede Kibyra'nın ilk kez tanımlanıp duyurulması, esasında birçoğu Küçük Asya'daki tarihi eserleri Kıta Avrupası'na götürmeyi amaçlayan, 19. yüzyılın Avrupalı seyyahlarınca gerçekleştirilen araştırma gezileri sonucunda gerçekleşmiştir. Nitekim bu geziler öncesinde, bölgeye ya da doğrudan Kibyra'ya hiç gelmemiş olmasına rağmen, bilhassa antik kaynaklara dayanarak bölgenin tarihi coğrafyası, kadim halkları ve Kibyra'nın siyasi tarihi hakkında ilk bilgilere yer vermesi açısından, J. A. Cramer tarafından 1832 yılında yayımlanan "*A Geographical and Historical Description of Asia Minor*"[591] (Küçük Asya'nın Coğrafi ve Tarihi Tanımlaması) başlıklı iki ciltlik eser, kentin araştırma tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.[592] Kibyra antik kentiyle doğrudan temas sonucunda elde edilen gözlemlerin ilk kez yayınlandığı çalışma ise, kentin Stadium, Odeion, Agora ve Tiyatro gibi ayakta kalmış kamusal yapılarını, yüzeyde görülen yazıtlarını ve ayrıca kentin ilk haritasını bünyesinde bulunduran, T. A. B. Spratt ve E. Forbes tarafından hazırlanan "*Travels in Lycia, Milyas and the Kibyratis*"[593] (Lykia, Milyas ve Kibyratis Seyahatleri) başlıklı çalışmadır.[594] Bu yayın sonrasında, 19. ve 20. yüzyıllar boyunca farklı disiplinlerde kaleme alınmış, Küçük Asya'yı konu edinen pek çok çalışma, Kibyra antik kentine ve çevresinde yer alan yerleşimlere, dolaylı ya da doğrudan mahiyette temas etmiştir.[595]

Kente yönelik ilk sistematik kazı çalışmalara ise 2006 yılında, Burdur Müze Müdürlüğü öncülüğünde, dönemin müze müdürü H. A. Ekinci başkanlığında ve Prof. Dr. Fahri Işık ile Prof. Dr. Havva İşkan'ın bilimsel danışmanlığı altında başlatılmış olup, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi adına, 2010 yılından bu yana Prof. Dr. Şükrü Özüdoğru'nun başkanlığı altında sürdürülmektedir.[596] Bununla birlikte Prof. Dr. F. E. Dökü başkanlığında, kent merkezi ve çevresinde 2013 yılından bu yana gerçekleştirilen sistematik yüzey araştırmaları, Kibyra'nın bilimsel araştırmaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.[597]

---

[591] Cramer, 1832, **a.g.k.**
[592] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 14.
[593] Spratt, T. A. B., Forbes, E. (1847). *Travels in Lycia, Milyas and the Kibyratis. In Company with the Late Rev. E. T. Daniel. Vol. I-II*. London: S. & J. Bentley, Wilson, and Fley. Vol. I. s. 247, 255-264., Vol. II. s. 145, 180-181, 287. Yayının sonraki çevirisi için bkz. Spratt, T. A. B., Forbes, E. (2008). *Milyas, Kibyratis ve Likya'da Yolculuklar. Cilt I-II. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Çeviri Dizisi: 3*. (Çev. D. Türker), K. Dörtlük, T. Kahya, R. Boyraz (Editörler). Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü. Cilt I. s. 256-260., Cilt II. s. 285-287.
[594] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 14.
[595] Kibyra'nın araştırma tarihçesi çerçevesinde, kentin ve yakın çevresini ifade eden territoriumunun siyasal, kültürel, coğrafik, mimari, nümismatik ve epigrafik tarihine ilişkin kaleme alınmış kitap, periyodik yayın, katalog, rapor ve tezlere ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 14-22.
[596] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 21.
[597] Söz konusu araştırmaların yayınları hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 21. dn. 41.

Gölhisar Ovası ve yakın çevresinde günümüze kadar tespit edilmiş yerleşim birimleri, kronolojik bir dizgi içerisinde ve ana başlıklar altında, temelde üç farklı yerleşim modeli üzerine şekillenmiştir. Bunlar içerisinde en erken tarihli olanlar, doğal olarak bölgedeki ilk tarımcı toplulukların iskân mekânları olan küçük köyler, yani höyüklerdir.[598] İkinci yerleşim modeli, Demir Çağı içlerinde (MÖ VII. yüzyıl dolayları) karşımıza çıkan ve Gölhisar Gölü kıyısında, Uylupınar/Göl Adası ve etrafındaki tepelerde yayılım göstermiş olan "kentsel" yerleşimdir.[599] Üçüncü model ise, MÖ III. yüzyıl ile birlikte, gelişmiş bir "*polis*" niteliğinde ve kendi adına sikke basacak derecede devlet/yönetim kurumları oluşmuş, taş ve mermerden yapılmış süslü kamu yapılarıyla donatılmış, "gelişmiş" kent modelidir ve bu modelin ovadaki temsilcisi, bu tez çalışmasının önemli ana bileşenlerinden birisini oluşturan Kibyra'dır.[600]

Bu son yerleşim modelinde, yerleşik halkın toprağa bağlı tarımsal ve hayvansal üretimi yine önemini korumuş olmakla birlikte üretim faaliyetleri ve endüstri dalları daha da çeşitli bir nitelik kazanmıştır. Uluslararası ticarete yönelik üretim kapasitesi ve pazarlanacak ürünlerde markalaşma artmış, seramik kap-kacak üretiminin yanı sıra metal eşya üretimi, orman ürünlerinin işlenmesi ve bu bölümün konusunu oluşturan deri işlemeciliği gibi diğer endüstri dalları, dış pazara yönelik üretim yapılabilecek derecede, daha da gelişmişlerdir.[601] Bu model, aynı gelişim hızını, Roma İmparatorluk döneminin yaklaşık ilk iki yüzyılını aşıncaya kadar devam ettirmiştir. Bu uzunca süreç boyunca, Demir Çağı içlerinden başlayarak bu ana yerleşim merkezlerinin etrafında, dağlarla çevrili bir çanak görünümündeki ovayı çevreleyen ve kırsal üretimi temsil eden kasaba, köy ve çiftlikler, Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde sayıları daha da artarak, neredeyse tüm tepe eteklerini kaplamışlardır.[602]

Kibyra antik kentinin kuruluşuna ilişkin bilgi sunan yegâne antik kayıt, Strabon'a aittir. Yazar, Kibyralıların, (Kibyra kazı ekibi tarafından *Erken Kibyra* ismiyle anılan *Uylupınar/Göl Adası* yerleşimiyle özdeşleştirilen)[603] Kabalis kentini ele geçiren Lydialıların ve sonrasında buraya yerleşerek, kenti oldukça iyi tahkim edilmiş, korunaklı ve yaklaşık 100 *stadia* (18-19 km.) genişliğinde "yeni bir yere" taşıyan Pisidialıların soyundan geldiğini aktarmaktadır.[604]

---

[598] Gölhisar Ovası'nda ve etrafında tespit edilmiş olup, en erkeni Geç Neolitik Çağ'a tarihlenmiş olan birkaç höyük bilinmekte olup, bunlara yönelik yalnızca yüzey araştırmaları yapılmıştır ve henüz hiçbirinde kazı çalışması gerçekleştirilmemiştir. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 58.

[599] Bu yerleşim modelinde de ekonominin temel dayanağı tarımsal ve hayvansal üretimdir. Yerleşimin odağını, göl kıyısında nispeten yüksek ve korunaklı, olasılıkla bir sur yapısıyla çevrelenmiş küçük kayalık tepe oluşturmaktadır. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 58.

[600] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 58.

[601] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 58.

[602] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 58-59.

[603] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 25-26, 30, 61, 63, 65, 92.

[604] Strab. XIII. 4. 17.

Yazar, Kabalis kentinden, Maiandros Antiokheia'sının Lykia'ya kadar uzanan güney sınırları hakkında sunduğu tasvirlerde, fakat Büyük Kibyra (*Kibyra Maior*) ve Sinda ile birlikte ayrı bir yerleşim olarak bahsetmektedir.[605] Strabon'dan bir yüzyıl kadar önce yaşam sürmüş olan Hellenistik dönem tarihçisi Polybios'un,[606] Kibyra tiranı Moagetes'e bağlı bulunan yerleşimler arasında, Kibyra ve Syleion ile birlikte saydığı Limne Polis (*Göl Kenti*), Kabalis kenti ile özdeşleştirilmektedir. Buradan hareketle Erken Kibyra/Kabalis/Limne Polis, MÖ III. yüzyılda Kibyra'nın (Kibyra Maior) kuruluşundan itibaren, bölgenin yeni merkezi niteliğine bürünen bu kentin güdümünde "küçük ölçekli bir yerleşim" vasfıyla, Geç Roma döneminde dahi varlığını sürdürmüştür.[607]

Adı Hellence'ye uyarlanmış şekilde günümüze ulaşmış olmakla birlikte, kelime anlamı ve kökeni bilinmeyen, fakat bununla birlikte Hellence olmadığı kesin olan Kibyra'nın, MÖ III. yüzyıldaki kuruluşundan itibaren, Kabalis bölgesinin en önemli kenti ve merkezi olduğu, antik kaynaklar ve yazıtlar üzerinden takip edilebilmektedir.[608] Belirli başlı hususlar çerçevesinde bir özetle ele almak gerekirse, Apameia Barışı'ndan bir yıl önce, Roma'nın Seleukoslara yardım eden kentleri ve Galatları cezalandırmak için Küçük Asya'ya düzenlediği askeri seferi yöneten Roma Consulü Manlius Vulso'nun, Kibyra tiranı Moagetes ile gerçekleştirdiği pazarlıklar,[609] bu pazarlıklardan bir yıl sonra, MÖ 188 yılında kentin Roma Cumhuriyeti ile gerçekleştirdiği ve MÖ 174 yılında tekrarladığı dostluk ve müttefiklik antlaşması,[610] Kabalis bölgesinde, MÖ II. yüzyılın ilk çeyreğinde Boubon, Balboura ve Oinoanda kentlerinin Kibyra öncülüğünde bir araya gelmesiyle kurulan Kabalis Tetrapolisi[611] ve bu birliğin Romalı komutan Lucius Licinius Murena tarafından MÖ 84/82 yılında feshedilerek, Boubon, Balboura ve Oinoanda'nın Lykia

[605] Strab. XIII. 4. 15.
[606] Polyb. XXI. 34.
[607] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 35, 65, 92, 96. Ayrıca bkz. dn. 586.
[608] Kibyra antik kentinin siyasi tarihi, Ş. Özüdoğru tarafından hazırlanan, Kibyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi'nin I. kitabında ve yazarın bu çalışma öncesinde yayınladığı muhtelif çalışmalarda kapsamlı şekilde ortaya konulmuştur. Bu çerçevede kent ve çevresinin Erken dönemini ifade eden Pers egemenliği dönemi (MÖ VI. yüzyıl-MÖ 330) için bkz. Özüdoğru, Ş. (2018a). "Kibyra ve Yakın Çevresinin Erken Dönem Yerleşim Tarihçesi". M. Arslan, F. Baz (Editörler), *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. A. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*. içinde (ss. 745-763). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 745-763.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 90-95. Kent ve çevresinin Hellenistik dönem (MÖ 330-30) siyasi tarihi için bkz. Özüdoğru, Ş. (2014). Kibyra'dan Hellenistik Dönem'e Ait Yeni Veriler Üzerine Değerlendirmeler. *Cedrus*, 2, s. 171-188.; Özüdoğru, 2018a, **a.g.k.**, 745-763.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 95-118. Kent ve çevresinin Roma İmparatorluk dönemi (MÖ 30-MS III. yüzyıl) siyasi tarihi için bkz. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 118-126. Kent ve çevresinin Geç Antik Çağ (MS III. yüzyıl sonrası) siyasi tarihi için bkz. Özüdoğru, Ş. (2018b). Geç Antik Çağ'da Kibyra. *Cedrus*, 6, s. 13-64.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 555-590.
[609] Polyb. XXI. 34.; Livy, *Epit*. XXXVIII. 14.; Kibyra antik kentinin Hellenistik dönemde tesis ettiği tarımsal üretime ve paralelinde büyükbaş hayvancılık faaliyetlerine ilişkin önemli ipuçları sağlayan bu pazarlıklar, aşağıda, kentin zooarkeolojisine ilişkin bölümde detaylarıyla ele alınacaktır. Bkz. Bölüm 4.10.
[610] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 97-98, 100, 108.
[611] Strab. XIII. 4. 17.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 29, 103-108.

bölgesine, Kibyra'nın ise yine otonom bir kent devleti olarak Asia Eyaleti (*Provinciae Asiae*) topraklarına dahil edilmesi,[612] kentin Hellenistik dönemine ilişkin öne çıkan önemli olaylardır.

Roma İmparatorluk döneminde ise, ilk imparator Augustus iktidarı itibarıyla Asia Eyaleti'ndeki kentlerin "*Conventus*"[613] adı altında, dokuz yargı bölgesine ayrıldığı, Plinius'un verdiği bilgiler çerçevesinde[614] bir Phrygia kenti olarak ifade edilen Kibyra'nın ise, bilhassa Küçük Asya'nın iç-batı kesimindeki Güney Phrygia kentlerini içerisine alan conventusun (*Cibyratica*) merkezi olduğu bilinmektedir.[615] Bu tez çalışmasının ikinci bölümü altında, Roma İmparatorluk döneminde tesis ettikleri yün/kıl ve deri endüstrileriyle ele alınan Laodikeia, Hierapolis, Kolossai gibi gelişkin Küçük Asya kentlerin de içlerinde bulunduğu 25 kentin bir araya getirilmesiyle oluşturulan Kibyra Conventusu'nun (*Conventus Cibyraticus*) en önemli özelliği ise, yine Strabon'dan anlaşıldığı üzere Asia Eyaleti'ndeki yetki alanı en geniş yargı merkezi olarak belirlenmiş olmasıdır.[616]

Kentin Roma İmparatorluk dönemine ilişkin bir diğer, belki de en önemli gelişme, tıpkı bu tez çalışmasının muhtelif başlıkları altında ele alınan ve Plinius'un "*insanlığın gördüğü en büyük deprem*"[617] sözleriyle ifade ettiği MS 17 yılı depremi gibi, yine Tiberius iktidarında gerçekleşen ve yine Batı Küçük Asya'da büyük bir yıkıma neden olan MS 23 yılı depremidir.[618] Kentin *Kaisarion* yapısında ele geçirilmiş yeni yazıtlar, İmparator Tiberius'un yardımlarıyla başlayan inşa faaliyetlerinin, İmparator Claudius iktidarında büyük ölçüde tamamlandığını ve bunun üzerine Kibyra halkının, Tiberius ve Claudius'u "*kentin kurucusu ve kurtarıcısı*" (ktistes-

---

[612] Strab. XIII. 4. 17.; Magie, 1950, **a.g.k.**, 242.; Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator. Roma'nın Büyük Düşmanı*. İstanbul: Odin Yayıncılık. s. 271.; Şahin, 2014, **a.g.k.**, 5, 43, 423.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 108-109.

[613] Konuya ilişkin bkz. Magie, 1950, **a.g.k.**, 242-243, 1051-1053.; Çapar, Ö. (1995). Roma'nın Asia Eyaleti'nde Conventus (Dioicesis) Sistemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 37 (1-2), s. 731-755.; Vitale, M. (2019). "Asya Eyaleti. The Province of Asia". O. Tekin (Ed.), *Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Anadolu. Krallar, İmparatorlar ve Kent Devletleri. Hellenistic and Roman Anatolia. Kings, Emperors, City States*. içinde (ss. 276-297). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 276-297.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 118.

[614] Plin. *Nat*. V. 105.

[615] Strab. XIII. 4. 17.; Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 266, 273.; Magie, 1950, **a.g.k.**, 242-243, 1123.; Ramsay, 1960, **a.g.k.**, 128.; Şahin, 2014, **a.g.k.**, 427.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 118.

[616] Strab. XIII. 4. 17.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 118.

[617] Plin. *Nat*. II. 200.

[618] Tacitus, İmparator Tiberius'un önerisi üzerine Roma *Senatus*u'nun, maruz kaldığı deprem felaketlerinin yükünü hafifletmek amacıyla Kibyra antik kentine üç yıl boyunca vergi muafiyeti sağladığını aktarmaktadır. Tac. *Ann*. IV. 13. İmparatorun MS 23 depremi sonrasında Kibyra'ya yardım ettiğine işaret eden bir diğer bulgu, yine bu çalışmanın önceki kısımlarında değinildiği üzere (Bkz. dn. 531.), Batı Küçük Asya kentlerinin, deprem felaketleri sonrasındaki yardımlarına cevaben Puteoli antik kentinde imparator onuruna yaptırdıkları anıta ait mermer heykel altlığıdır. Söz konusu yazıtlı altlığın dört yüzünde, MS 17 ve 23 depremlerinden etkilenen 14 Küçük Asya kentinin (Sardis, Sipylos Magnesiası, Philadelpheia, Tmolos, Kyme, Mostene, Aigai, Hierokaisareia, Temnos, *Kibyra*, Myrina, Ephesos, Apollonidea ve Hyrkanis) personifikasyonları (kişileştirmeleri) betimlenmiştir. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 118. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Weisser, 2008, **a.g.k.**, 105-160. Personifikasyonların görselleri için bkz. Weisser, 2008, **a.g.k.**, 120-121. Abb. 13-16. Kibyra personifikasyonunun detay görselleri için bkz. Weisser, 2008, **a.g.k.**, 130. Abb. 25., Taf. 54, 55, 57, 59c, 60a.

soter) unvanlarıyla onurlandırdığını ortaya koymuştur.[619] Ayrıca Kibyralılar, bu yıkıcı deprem sonrasında, MÖ 191 yılında başlayan Hellenistik dönem takvim başlangıcını (*era*) terk etmiş, Roma İmparatorluk dönemi takviminin başlangıcı olarak bu felaket yılını (MS 23) belirlemiş ve Roma imparatorlarının yardımlarına binaen kentin adını "*İmparatorun Kibyrası*" anlamına gelen "*Caesarea Cibyra*" olarak değiştirerek şükranlarını ifade etmişlerdir.[620]

Roma İmparatorluk döneminin bu ilk inşa evresinde, Kibyra'nın anıtsal yapılarından olan ve aşağıda detaylarıyla ele alınacağı üzere[621] bünyesinde faunal kalıntılar ele geçirilen Stadium, Odeion ve büyük bir hamam kompleksi gibi önemli kamu yapıları da kent peyzajında ilk kez yerlerini almışlardır. Nitekim MS 23 depremi, Kibyra'nın kentsel mimarisi ve yerleşim planı açısından bir kırılma noktasıdır ki bu felaket sonrasında, büyük oranda tahrip olduğu anlaşılan Hellenistik dönem Kibyra'sı, neredeyse yeniden planlanarak tekrar inşa edilmiştir.[622] Kentin Roma İmparatorluk döneminde tabii tutulduğu ikinci bir mimari inşa ve düzenleme evresini, Stadium, Odeion, Tiyatro, Hamam ve tapınaklar gibi kamu yapılarında tespit edilen, tadilat ya da eklemeler oluşturmaktadır ve bu uygulamaların, genel hatlarıyla MS II. yüzyıl ortalarından MS III. yüzyıl ortalarına kadarki uzun süreç boyunca devam ettiği anlaşılmıştır. Bu uzun mimari sürecin nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte MS II. yüzyılda kuzey ve güney komşu bölgelerde meydana gelen büyük depremlerin büyük olasılıkla bu süreçte önemli bir pay sahibi olduğu düşünülmektedir.[623]

MS III. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nu pençesine alan siyasi ve ekonomik buhranın etkileri, Kibyra yazıtları üzerinde de belgelenmiştir. Nitekim kentteki zengin hayırseverlerce (*euergetes*) finanse edilen son inşa faaliyeti, Odeion yapısının önündeki stoa zeminine mozaik döşenmesi işidir ve bu iş MS 249 yılında başlayıp 254 yılında tamamlanmıştır.[624] Öte yandan kent yazıtlarından, MS III. yüzyılın ikinci yarısında Küçük Asya'da son derece önemli bir tehdit haline gelen Got akınlarının yarattığı kargaşa nedeniyle, Kibyra'nın, bilhassa kırsal kesimini etkisi altına alan haydutluk ve eşkıyalık faaliyetleriyle mücadele etmek için kayda değer çabalar harcadığı anlaşılmaktadır.[625] İmparator Diocletianus iktidarında, Roma eyaletlerinde "*diocesis*" olarak bilinen yeni idare ve vergi bölgelerinin tesisinin ardından, "*Diocesis Asianae*"ye bağlı

[619] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 119.
[620] Ramsay, 1890, **a.g.k.**, 442-443.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 120.
[621] Bkz. Bölüm 4.10.
[622] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 120.
[623] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 120-121.
[624] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 124, 473.
[625] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 125. Kibyra territoriumundaki güvenlik sorunlarına ilişkin ayrıca bkz. Öztürk, H. S. (2006). *M.Ö. II.-M.S. IV. Yüzyıllarda Likya-Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T. C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 143.

"*Provinciae Cariae*" içinde anıldığı görülen Kibyra'da, MS IV. yüzyılın başlarından itibaren Hristiyanlık inancının da "kurumsallaştığı" bilinmektedir.[626]

Tıpkı MS 23 yılındaki depremin, kentin mimarisi bakımından Hellenistik dönemin sonunu ve Roma İmparatorluk dönemi yerleşiminin kuruluş miladını beraberinde getirmesi gibi bölgede MS 417 yılında meydana gelen büyük deprem[627] felaketi de, yerleşim planı ve mimari gelenek açısından Kibyra'nın Roma döneminden Doğu Roma dönemine geçişinin başlangıcına işaret etmektedir. Nitekim bu felaketten sonra kentin mimari peyzajı büyük ölçüde değişmiş ve Kibyra, Agora merkezli olarak küçülmeye başlamıştır.[628] MS V. yüzyıldan itibaren Odeion, Tiyatro ve Stadium gibi siyasal, kültürel ve sosyal açılardan Roma İmparatorluk dönemi kentsel yaşamının odak merkezleri olan görkemli yapılar, eski işlevlerini büyük oranda kaybetmiş ve yeni dönem mimarisinin ana örgü malzemesi olan moloz ihtiyacını karşılamak için deforme edilmeye başlamışlardır.[629]

Bu aşamaya kadar ele alınan veriler çerçevesinde, Hellenistik dönemden, MÖ III. yüzyıldaki kuruluşundan itibaren Kabalis bölgesinde önemli bir güç ve merkez olarak ön plana çıktığı, Roma İmparatorluk döneminden ve bilhassa MS 23 depreminden itibarense bu gücünü ve merkezi niteliğini arttırmaya devam ettiği bariz şekilde ortada olan Kibyra antik kenti, Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da tesis edilmiş en gelişkin deri endüstrilerinden birisine ev sahipliği yapmıştır. Kronolojik anlamda böylesi bir endüstrinin varlığına işaret eden ilk husus, Kabalis bölgesindeki Roma egemenliğinden uzun yüzyıllar önce, Herodotos'un kaleme aldığı eserinde yer bulmuştur. Yazar, Pers kralı Kserkses'in MÖ V. yüzyılın başlarından itibaren gerçekleştirdiği Hellas Seferi'ne asker olarak katılan Küçük Asya halklarını sayarken, bunların askeri giyim-kuşam ve teçhizatları hakkında da bilgiler vermiş, söz konusu halklardan birisi olan Kabalyalıların, tıpkı Kilikialılar gibi bir başlık taktıklarını, yün gömlek giydiklerini ve "*ham öküz derisinden*" imal edilmiş kalkanlar kullandıklarını aktarmıştır.[630] Söz konusu antik kayıt, Kibyra antik kentine ev sahipliği yapan Kabalya/Kabalis bölgesinde, Roma döneminden çok daha öncesinde ve teknolojik olanaklar açısından bu döneme nispeten çok daha "mütevazı" ölçekte gerçekleştirilen üretim bünyesinde dahi, büyükbaş hayvanlardan elde edilen derilerin önemli bir pay sahibi olduğunu, bir diğer deyişle dericilik endüstrisinin bölgedeki geçmişinin en azından MÖ V. yüzyılın başlarına kadar geriye gittiğini mutlak surette ortaya koymaktadır.

[626] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 125-126.
[627] *Chron*. *Marcell*. 417. 2.
[628] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 126.
[629] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 126.
[630] Hdt. VII. 77, 91.

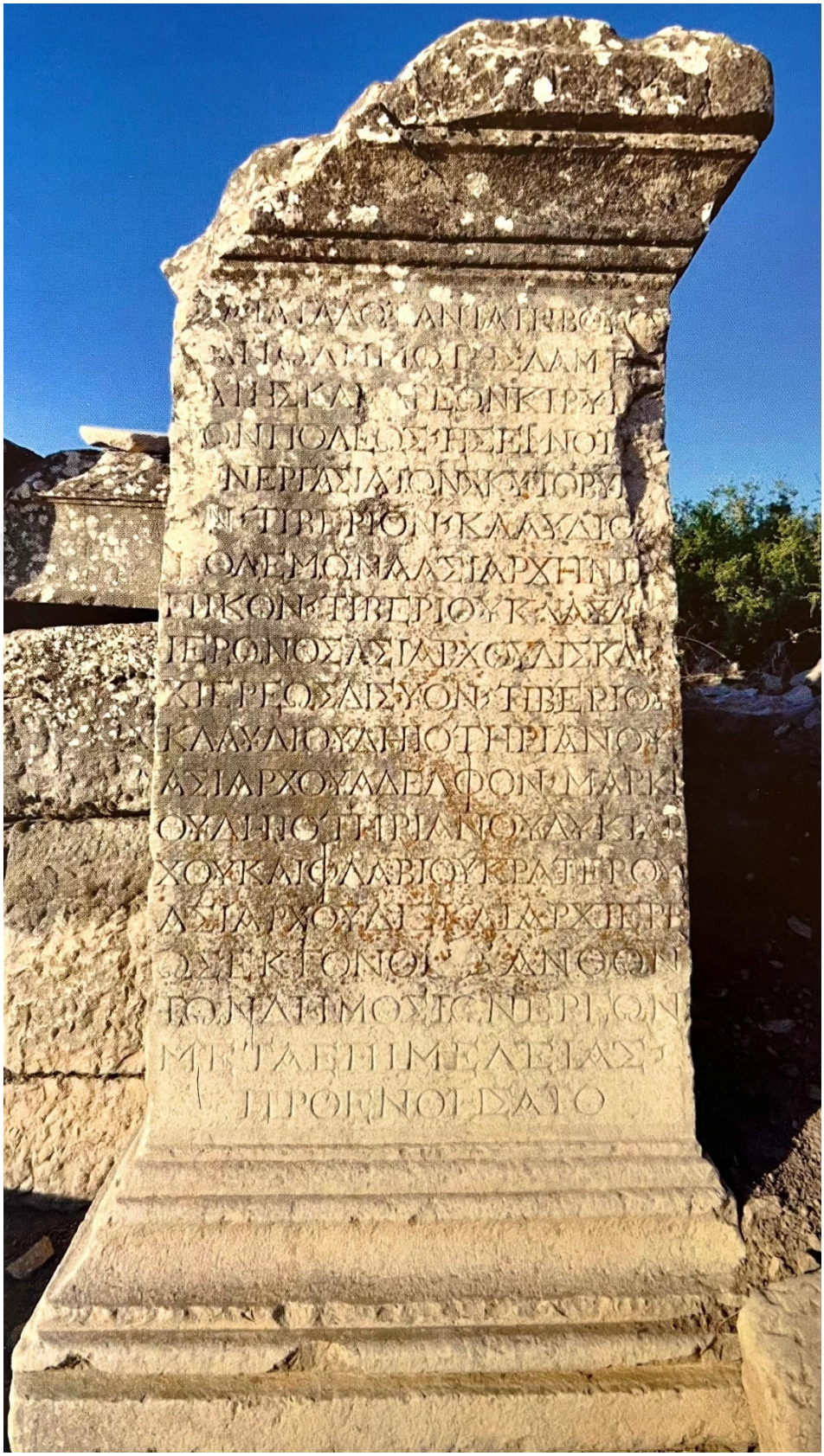
Söz konusu antik aktarımın yanı sıra Kibyra deri endüstrisine ışık tutan bir diğer bulgu, kent yazıtlarında karşımıza çıkmakta olup, yukarıda ele alındığı üzere kentin mimari değişim ve dönüşümü için "yoğun" bir süreci, dolayısıyla da "hızlı" bir para dolaşımını ve paralelinde "canlı" bir ekonomik yaşamı işaret eden, MS II. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir. İlk kez M. Collignon tarafından, 1878 yılında yayınlanan[631] ve sonrasında Küçük Asya'ya ve Kibyra'ya ilişkin birçok yazıt kataloğunda detaylarıyla ele alınan[632] bu onurlandırma yazıtı, Agora I. Teras Caddesi'nin başlangıcındaki anıtsal kapının solunda yer alan heykel altlığı üzerine kazınmıştır ve bugün ziyaretçilerin görebileceği bir noktadır.[633] (Bkz. Görsel 2.1.9.1.)

Görsel 2.1.9.1. Kibyra Dericiler Loncası tarafından Agora I. Teras Caddesi girişine diktirilen yazıt.
Kaynak: Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 182.

20 satır uzunluğundaki bu Grekçe yazıt, hepsinden önce Hellen ve Roma kentlerinde ticaret yaşamının kalbi olarak ele alınan agora yapısında, Kibyra özelinde ise, MS 23 depremi sonrasında Hellenistik dönem agorasının üzerine inşa edilen Roma İmparatorluk dönemi agorasının doğusundaki terasta (I. Teras), kuzey-güney doğrultusunda uzanan, 6.5 m. genişlik ve 112 m. uzunluk ölçülerine sahip, Agora I. Teras Caddesi'nde dikilmiş olması açısından önemlidir ki bu caddede gerçekleştirilen kazılar, her iki tarafındaki stoa ve dükkânların varlığını ortaya çıkarmış, caddenin ticari fonksiyonunu net şekilde kanıtlamıştır.[634] (Bkz. Görsel 2.1.9.2.)

[631] Collignon, M. (1878). ***B.C.H.*** II. s. 593-596. no: 1.
[632] ***O.G.I.S.*** II. s. 131-134. no: 495.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 907.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1981). ***S.E.G.*** XXXVIII. no: 1454.; Pleket, H. W., Stroud, R. S., Strubbe, J. H. M. (1995). ***S.E.G.*** XLII. s. 377. no: 1239.; Corsten, T. (2002). ***IK.*** LX. 1. s. 96-97. no: 63.
[633] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 449.
[634] Kibyra'daki İmparatorluk dönemi agorası hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 166-203.

Görsel 2.1.9.2. Kibyra Dericiler Loncası tarafından Agora I. Teras Caddesi'nin girişine diktirilen onurlandırma yazıtının yakından görünümü.

Kaynak: Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 451.

[ἀγαθῇ] τύχῃ.
κατὰ τὰ δόξαντα τῇ βουλῇ
καὶ τῷ δήμῳ τῆς λαμπρο-
τάτης Καισαρέων Κιβυρα-
τῶν πόλεως ἡ σεμνοτάτη
συνεργασία τῶν σκυτοβυρσέ-
ων Τιβέριον Κλαύδιον
Πολέμωνα, Ἀσιάρχην, ἱπ-
πικόν, Τιβερίου Κλαυδίου
Ἱέρωνος, Ἀσιάρχου δὶς καὶ ἀρ-
χιερέως δίς ὑόν, Τιβερίου
Κλαυδίου Δηϊοτηριανοῦ
Ἀσιάρχου ἀδελφόν Μαρκί-
ου Δηϊοτηριανοῦ Λυκιάρ-
χου καὶ Φλαβίου Κρατεροῦ,
Ἀσιάρχου δὶς καὶ ἀρχιερέ-
ως, ἔκγονον, ἄνθ' ὧν
τῶν δημοσίων ἔργων
μετὰ ἐπιμελείας
προενοήσατο.[635]

Çeviri: "*Uğurlu olsun! Kent meclisi (Boule) ve yüce Caesarea Cibyra halkının kararıyla, şehrin en saygın loncası olan tabakçılar (dericiler) birliği, iki kez Asiarkh ve iki kez başrahip olan Tiberius Claudius Hieron'un oğlu, Asiarkh olan Tiberius Claudius Deioterianus'un kardeşi, Lykiarkh olan Marcius Deioterianus ve iki kez Asiarkh ve başrahip olan Flavius Krateros'un torunu, Asiarkh ve rahip Tiberius Claudius Polemon'a, kamusal işlerin yerine getirilmesinde gösterdiği özenli davranışlar için (bu anıtı) adadı.*"

Kibyra'da MS II. yüzyılda faaliyet gösteren Dericiler Loncası tarafından Agora I. Teras Caddesi'nin güneydeki girişine diktirilen, Tiberius Claudius Polemon'a ait heykelin altlığına işlenen bu yazıt, içeriğindeki detaylarla Kibyra antik kenti hakkında oldukça önemli çıkarımları mümkün kılmaktadır. Hepsinden önce, kentin ticaret yaşamının en yüksek yoğunluğa ulaştığı alanlardan birinin girişindeki anıtsal kapının yanı başına, hem Kibyra sakinlerinin hem de kente gelen ziyaretçilerin ve bilhassa tüccarların "sıklıkla" karşılaşacağı bir noktaya yerleştirilen yazıt

[635] ***B.C.H.*** II. s. 593-596. no: 1.; ***O.G.I.S.*** II. s. 131-134. no: 495.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 907.; ***S.E.G.*** XXXVIII. no: 1454.; ***S.E.G.*** XLII. s. 377. no: 1239.; ***IK.*** LX. 1. s. 96-97. no: 63.

üzerinde, dericilik endüstrisinin paydaşları tarafından tesis ve organize edilen loncanın, "*kentin en saygın loncası*" ya da "*saygıdeğer dericiler loncası*" gibi anlamlara işaret eden bir sıfat ile (*σεμνοτάτη*) anılması büyük önem arz etmektedir. Söz konusu ifade, Kibyra'da faaliyet gösteren dericiler loncasının, kentin ticaret yaşamında ve dolayısıyla sosyal hayatında kayda değer bir itibar kazandığına, paydaşlarının tesis ettiği deri endüstrisinin, bir ticaret loncasının çatısı altında birleşecek kadar gelişkin bir seviyeye ulaştığına ve bu üretimin, dolayısıyla da deri hammaddesinin temin edildiği büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kent ekonomisi içerisinde önemli bir sac ayağı teşkil ettiğine işaret etmektedir. Nitekim bu noktada ele alınacak, MÖ I. yüzyılın ikinci yarısında, başkent Roma'da eser vermiş ünlü Latin şair Quintus Horatius Flaccus'un bir şiirine ait dizeler, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar temelinde ortaya konulmaya çalışılan Kibyra ekonomisinin, "uluslararası" seviyede faaliyet gösteren bir dış ticaret paydaşı olduğuna kanıt oluşturmaktadır:

> "*... Erdemi kelimeler, koruluğu ağaçlar mı zannediyorsun? Limanlara başkasının girmemesi için önlem al, ne Kibyra(tis) ne de Bithynia ile ticaret yapmaktan olma diye...*"[636]

Söz konusu yazıtın ortaya koyduğu bir diğer önemli husus, kentin Roma İmparatorluk dönemi yıllarında, tıpkı Ephesos'taki *Vedii*[637] ve Aizanoi'daki *Ulpii*[638] aileleri gibi, ikamet ettiklerin kentin imar faaliyetleri içerisinde "finansör" vasfı üstlenen, zengin ve seçkin ailelerin Kibyra'da da yaşam sürdüğünü ortaya koymasıdır.[639] Nitekim kentin dericiler loncası üyeleri tarafından onurlandırılan Tiberius Claudius Polemon'un Asiarkhlık[640] ve rahiplik görevlerine atıfta bulunmakla birlikte söz konusu yazıt, aynı zamanda kardeşinin, babasının ve iki atasının da benzer şekilde Asiarkhlık, Lykiarkhlık ve yerel nitelikte olduğu düşünülse de başrahiplik görevlerini üstlendiklerini ortaya koymaktadır.[641] Öte yandan Kibyra kent merkezine yaklaşık 6 km. mesafede konumlanan ve günümüzde Gölhisar'a bağlı bir mahalle olan Yusufça'da, T.

---

[636] Hor. *Epist*. I. 6. 31-33. Ayrıca bkz. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 173.
[637] Bkz. Bölüm 4.2.
[638] Bkz. Bölüm 3.4.16.
[639] Kibya'da Claudiuslar dışında, birçok kamu yapısının inşa faaliyetlerine finansal destek sağlayan (*euergetes*) farklı ailelerin de yaşam sürdüğü bilinmekte olup, bunlar; *Flavius Capito*lar, *Epirus Pankrates*ler, *Mousaios*lar, *Simorkos*lar ve *Platonlar*dır. Söz konusu ailelerin Kibyra'da finanse ettikleri inşa faaliyetleri hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 473. Aileler hakkında bilgi veren Kibyra yazıtları için bkz. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 473. dn. 879-885.
[640] Roma Küçük Asya'sında önemli bir unvan teşkil eden Asiarkhlık, genel çerçevede Roma imparatorları için düzenlenen festivallerin yöneticiliğini ifade etmektedir. ***B.C.H.*** II. s. 596. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 473.
[641] Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. ***B.C.H.*** II. s. 595-596. Kibyra'nın önde gelen ailelerinden birisi olarak ele alınan Claudiusların, siyasi ve bürokratik açıdan beş nesil boyunca yükseliş gösteren aile tarihleri, P. Herz tarafından, bir diğer Küçük Asya kenti Akmonia'nın önde gelen *Flavii* ailesiyle ilişkili olan soy ağaçlarıyla birlikte, iki aileye ilişkin yazıtlar (***I.G.R.P.*** IV. no: 883, 906, 907, 908, 909, 1696.; ***S.E.G.*** XXXVIII. no: 1454.) üzerine temellendirilerek, kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Herz, P. (1992). Asiarchen und Archiereiai Zum Provinzialkult der Provinz Asia. *Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte Papyrologie und Epigraphik*, 7, s. 95-100.

Claudius Polemon'un ailesine mensup bir azatlı tarafından diktirilen mezar anıtının üzerinde tespit edilen ve MS II. yüzyıla tarihlendirilen bir başka yazıt, Claudius ailesinin antik dönemde Yusufça civarında büyük çiftliklerin ve arazilerin sahibi olduğunu ortaya koymuştur.[642] Bu çerçevede Kibyra'nın İmparatorluk döneminde, kuşaklar boyunca zengin, seçkin ve nüfuzlu bir aile profili çizen *Claudius*ların ve oldukça muhtemel bir biçimde aynı profildeki diğer ailelerin, ekonomik güçlerini ve varsıllıklarını, büyük oranda kent civarında sahip oldukları geniş tarım arazilerinden ve büyükbaş-küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için elverişli olan büyük çiftliklerden sağladıkları anlaşılmaktadır.[643] Nitekim T. Claudius Polemon'un, kent territoriumundaki büyük çiftliklerde gerçekleştiren hayvancılık faaliyetlerinden temin edilen deriler üzerine endüstriyel üretim gerçekleştiren zanaatkârların bir araya gelerek oluşturduğu ve "saygıdeğer" ifadesiyle anılan bir ticaret birliği/loncası tarafından, kent merkezinde finanse ettiği imar faaliyetleri için onurlandırılmış olması, bu tez çalışması açısından önemli bir detaydır.

Kibyra'da Roma İmparatorluk döneminde faaliyet gösteren deri endüstrisine ışık tutan bir diğer bulgu grubunu, bu endüstri bünyesinde kullanılan araç-gereçler olarak nitelendirilen metal buluntular oluşturmaktadır. Strabon'un[644] kente ilişkin sunduğu bilgiler çerçevesinde söz ettiği yegâne üretim kolu olan metal işçiliği, Ü. Demirer'in, kentin kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen çeşitli metal buluntular üzerine, 2013 yılında hazırladığı doktora tez çalışmasında ele alınmıştır.[645] Söz konusu buluntular içerisinde yer alan çok sayıda bıçak, makas ve spatula gibi kesici ve kazıyıcı aletin, kent bünyesinde sürdürülen deri üretimi bünyesinde kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.[646] (Bkz. Görsel 2.1.9.3.)

Görsel 2.1.9.3. Kibyra'da ele geçirilmiş, deri endüstrisiyle ilişkili metal araç-gereçler.
Kaynak: Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 454.

[642] Milner, 1998, **a.g.k.**, 25-26. no: 51.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 473.
[643] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 473.
[644] Strab. XIII. 4. 17.
[645] Demirer, Ü. (2013). *Kibyra Metal Buluntuları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
[646] Demirer, 2013, **a.g.k.**, 55, 107, 116-118.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 449. Bununla birlikte kent kazılarında ele geçirilen ve dokumacılıkta kullanıldığı bilinen yün tarağı (dokuma tezgâhı) parçaları ve kirman çubukları, kent ve çevresinde "yerel" nitelikte dokumacılığın da yapıldığını göstermektedir. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 454.

2.1.10. Termessos Deri Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında tesis edilmiş deri endüstrileri çerçevesinde, Pisidia bölgesinin yegâne temsilcisi Termessos antik kentidir. Antalya kent merkezinin kuzeybatısında, buraya yaklaşık 35 km. mesafede bulunan kent, Güllük Dağı Termessos Milli Parkı sınırları içerisinde konumlanmaktadır. Denizden yüksekliği 908 metreden başlayarak 1254 metreye ulaşan, dağlık bir arazide kurulmuştur.[647] (Bkz. Görsel 2.1.10.1.) Termessos hakkında 1997 kaleme aldığı referans niteliğindeki çalışmasında A. V. Çelgin, kentin adında bulunan "ss" son ekini temele alarak, ilk yerleşim tarihinin MÖ III. binyıla kadar geriye gitmesi gerektiğini ileri sürmüştür.[648] Bununla birlikte yazar, kuşkusuz şekilde kentten bahseden ilk antik eserin, Büyük İskender'in Asya Seferi'ni konu edinen Arrianus'un kaleme aldığı Anabasis[649] olduğunu, Termessos'un da kent kimliğine gerçek anlamda Hellenistik Dönem'de kavuştuğunu kaydetmiştir.[650] Teraslar ve vadiler üzerinde kurulan Termessos, şehircilik açısından oldukça karmaşık bir plana sahiptir. Kentsel bütünlüğünü oluşturan ve kamu yapılarını barındıran bölgeleri üç ana bölümde tasnif edilmektedir. Bunlar; Aşağı Kent, Kent Merkezi ve Sütunlu Cadde ile çevresidir.[651]

Görsel 2.1.10.1. Termessos kent merkezi.

Kaynak: Kürkçü, 2016, **a.g.m.**, 131. Fig. 3.

[647] Kürkçü, M. (2016). Yeni Bulgular Işığında Termessos Şehirciliğine İlişkin Değerlendirmeler. *Cedrus*, 4, s. 128.
[648] Çelgin, A. V. (1997). *Termessos Tarihi*. İstanbul. s. 44-45.; Kürkçü, 2016, **a.g.m.**, 128.
[649] Arrianus, Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Küçük Asya'nın Pisidia bölgesinde gerçekleştirdiği askerî harekâtları konu edindiği pasajlarda kente ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Termessos'un aşılması olanaksız topoğrafyasından ve bu topoğrafyanın kente sağladığı "doğal" korumadan bahseden yazar, nihayetinde İskender'in "*muazzam bir zaman kaybına uğramadan fethedemeyeceğini*" anladığı kentten çekilerek Sagalassos'a ilerlediğini kaydetmiştir. Arr. *Anab*. I. 27, 28. Bu antik kayıtlar kentin günümüz arkeolojisi ile de uyumluluk içerisindedir. Coğrafi konumunun sağladığı doğal koruma nedeniyle kentin etrafının tamamen çevrilmesine ihtiyaç duyulmamış, üzerinde bulunduğu tepenin yalnızca doğusunda, kısıtlı ölçülerde surlar inşa edilmiştir. Kürkçü, 2016, **a.g.m.**, 128.
[650] Çelgin, 1997, **a.g.k.**, 205.; Kentin en eski yapıları da Hellenistik döneme aittir. Kürkçü, 2016, **a.g.m.**, 128.
[651] Kürkçü, 2016, **a.g.m.**, 131.

Lykia'daki Oinoanda'da kurduğu Termessos isimli yeni kolonisinden ayırt edilebilmesi amacıyla "*Maior*" (Büyük) epitetiyle anılan Termessos, Apameia Barışı ile egemenliği altına verildiği Pergamon Krallığı ile yakın ilişkiler tesis etmiştir. Pergamon mimarisinin "anıtsallık" ve "bütünlük" olguları kent mimarisine önemli ölçüde nüfuz etmiştir. II. Attalos'un kentte bir stoa inşa ettirdiği de bilinmektedir.[652] MÖ I. yüzyılın ikinci çeyreğinde Romalılar, *Lex Antonia de Termessibus* ile kente otonomi tanımışlardır.[653] Roma İmparatorluk dönemi ise, Küçük Asya bünyesindeki pek çok kent ve Pisidia bölgesi özelinde Sagalassos gibi, Termessos içinde de bir "fırsatlar çağının" habercisi olmuştur. Bu çerçevede kent, MS II. yüzyıl ile III. yüzyılın ilk yarısında en parlak dönemini yaşamıştır. Kent merkezinin sınırları genişlemiş, dört bir yanında görkemli anıtsal yapılar inşa edilmiş, birçok anıt dikilmiş, sokaklar, caddeler ve meydanlar çeşitli heykeller ve yazıtlarla süslenmiştir.[654]

Kentin Pax Romana şemsiyesi altında ortaya koyduğu bu gelişim ve paralelinde canlı kent yaşamı, yazıtları üzerinde yansıma bulmuştur. Bugüne ulaşan 1500'ün üzerinde yazıtıyla Termessos, Roma Küçük Asya'nın epigrafik açıdan en yoğun şekilde belgelenmiş kentlerinden birisidir.[655] Buna paralel biçimde kent, geçmişi 1840'lı yılların başına kadar uzanan, köklü bir araştırma tarihçesine sahiptir.[656] Kentin Roma döneminde tesis ettiği deri endüstrisine ilişkin bilgiler ise MS 223 yılına tarihlendirilen bir onurlandırma yazıtında yer bulmuştur. Bir heykel kaidesinin üzerine kazınan yazıt ilk kez, Termessos'un araştırma tarihi içerisinde "temel" bir yerde konumlanan K. G. Lanckoronski tarafından 1892-1893 yıllarında yayınlanmıştır.[657] Daha sonra G. Cousin tarafından 1899 yılında Termessos yazıtları üzerine hazırlanan çalışmada ele alınmıştır.[658] Akabinde R. Heberdey'in 1941 yılında kent yazıtlarını bir araya getirdiği corpus çalışmasında yer bulmuştur.[659]

---

[652] Brandt, H. (2013). "Termessos". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 6608–6609). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 6608 (1).; Kürkçü, 2016, **a.g.m.**, 128, 131.
[653] Dessau, H. (1892). ***ILS.*** I. s. 11-13. no: 38.
[654] Çelgin, A. V. (1990). *Termessos Kenti Nekropol'leri*. Yayımlanmamış doktora Tezi. İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü. s. 33.; Kürkçü, 2016, **a.g.m.**, 131-136.
[655] Brandt, 2013, **a.g.k.**, 6608 (1). Termessos antik kenti ve territoriumunda ele geçirilmiş yazıtları bir araya getiren corpus çalışmaları için bkz. Heberdey, R. (1941). ***T.A.M.*** III. 1.; İplikçioğlu, B., Çelgin, G., Çelgin, A. V. (1991-2007). *Epigraphische Forschungen in Termessos und Seinem Territorium. Vol. I-IV*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
[656] Termessos'un araştırma tarihçesi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Çelgin, 1990, **a.g.k.**, 51-59.; Durmuş, H. (2025). *Termessos Antik Kenti'nden Bir Adak Ayak Heykeli*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 6-10.
[657] Lanckoronski, K. G. (1892). ***S.P.P.*** II. s. 208. no: 93.; Lanckoronski, L. C. C. (1893). ***V.P.P.*** II. s. 219-220. no: 93.
[658] Cousin, G. (1899). ***B.C.H.*** XXIII. s. 297. no: 18.
[659] ***T.A.M.*** III. 1. s. 59. no: 114.

Πελαγι.
ἱερέα θεᾶς Ῥώ-
μης Σεβαστῆς
καὶ Διὸς Σολυμέ-
ως διὰ βίου Μᾶρ(κον)
Αὐρ(ήλιον) Μειδιανὸν
Οὐᾶρον οἱ κατὰ
πόλιν ***τεχνεῖται***
σκυτεῖς τὸν ἴδι-
ον αὐτῶν εὐεργέτην.

Çeviri: "*Pelagios* (*heykeli adayan kişi? ya da bir kabilenin adı?*). *Kentte deri ayakkabı imalatında çalışan zanaatkârlar* (*οἱ κατὰ πόλιν τεχνεῖται σκυτεῖς*), *bu heykeli bağışçıları, Tanrıça Roma'nın ve Zeus Solymeus'un yaşam boyu rahibi Marcus Aurelius Meidianos Varus onuruna diktirdi.*"

MS III. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bu onurlandırma yazıtı, kent bünyesinde deri hammaddesinden spesifik bir ürün; ayakkabı ya da sandalet imal eden zanaatkârları kayıt altına almaktadır.[660] Bu yazıt örneğinde de Termessoslu deri imalatçıları, Küçük Asya'nın genelinde olduğu gibi, kent bürokrasisinde öne çıkmış kişilerle "organik" bağlar kurma ya da bu bağları sürdürme eğiliminde görünmektedir. Yazıtın öne çıkan bir diğer önemli hususiyeti ise, bağışçı olarak onurlandırılan Marcus Aurelius Meidianos Varus'un, Zeus Solymeus'un rahipliğini ifa ediyor olmasıdır. Zeus Solymeus, yalnızca Termessos'un ötesinde, Solymosluların[661] yaşadığı bölgeyi ifade eden tüm dağlık Milyas'ın baş tanrısı konumundadır. Kentin Roma dönemindeki ana tapınağı da bu tanrıya adanmıştır.[662]

[660] Ayrıca kente ait iki farklı yazıt, tam olarak ne üzerine üretim ve ticaret yaptıkları hakkında bir bilgi vermiyor olsa da, bir başka zanaatkâr grubunun (*οἱ τεχνεῖται*), Piaterabis kızı Atalante onuruna diktirdiği heykeli kayıt altına almaktadır. Bu zanaatkârların deri ayakkabı imalatçılarıyla aynı topluluk olup olmadığı belirsizdir. Yazıtların her ikisi de MS II. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Her ikisi de heykel kaidesi üzerine kazınmıştır. İlki, Termessos halkının Atalante'yi Attalos Stoası yakınlarında diktirilen altın taçlı bronz bir heykelle onurlandırmasını karara bağlamaktadır. Yazıtın son kısımlarında ise, daha önce Atalante'yi onurlandıran ve kendisinin bir heykelini diktirme talebinde bulunan zanaatkârların bu talebinin kabul edildiği ve kendilerinin de aynı yerde bir heykel diktirmelerine izin verildiği kaydedilmiştir. ***S.P.P.*** II. s. 199. no: 34.; ***T.A.M.*** III. 1. s. 9-10. no: 4. İkinci yazıt ise, ilk yazıtta verilen izin çerçevesinde, zanaatkâr topluluğunun Atalante onuruna diktirdiği heykelin kaidesi üzerine kazınmıştır. ***T.A.M.*** III. 1. s. 44. no: 62. Her iki yazıt da kentin seçkin ve köklü bir ailesine mensup olduğu anlaşılan Atalante'nin cömertçe bahşettiği hayırseverlik faaliyetlerini (*euergetes*) kayıt altına almıştır. Bu faaliyetlerin öne çıkanı ise, Atalante'nin kentte baş gösteren kıtlık zamanında halka tahıl tedarik etme sözü vermiş ve bu sözü tutmuş olmasıdır. Dolayısıyla bu yazıtlar, bölgenin İmparatorluk döneminde tesis ettiği hububat üretimi için de önemli belgeler olarak değerlendirilebilir.

[661] Solymos için bkz. Strab. XIV. 3. 9.

[662] Çelgin, A. V. (2002). Termessos Tanrıları ve Kent Alanı'ndan Artemis'in Yeni Epithet ve Kültlerini Belgeleyen Üç Yazıt (Bir Ön Değerlendirme). *Adalya*, 5, s. 122. Brandt, 2013, **a.g.k.**, 6608 (1).; Talloen, P. (2015). *Cult in Pisidia. Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Christianity.*

Bu tapınak bünyesinde, 19. yüzyılda K. G. Lanckaronski tarafından kayıt altına alınmış olan bir başka yazıt, Hellenistik dönemde Zeus Solymeus'un rahipliğini üstlenmiş olan Otanes tarafından diktirilen bronz bir heykelin kaidesi üzerine işlenmiştir. Heykel, Otanes'in kamusal bir törenin parçası olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar kurban etmek (ve şüphesiz biçimde bu kurbanları finanse etmek) suretiyle, rahiplik görevinin bir sorumluluğunu yerine getirişini kutlamaktadır.[663] Yuvarlak formdaki kireçtaşı kaidenin alt kısmına, iki parça halinde işlenmiş olan yazıtın orta kısmında bir taban şeridi bulunmaktadır. Bu şeridin üzerine, toplam çevresinin dörtte birini kaplayacak büyüklükte bir sahne kabartması işlenmiştir. Bu sahnede bir büyükbaş ve bir küçükbaş hayvan Zeus Solymeus için kurban edilmektedir.[664] (Bkz. Görsel 2.1.10.2.)

Görsel 2.1.10.2. Zeus Solymeus rahibi Otanes'in diktirdiği heykel kaidesi üzerinde kurban sahnesi.
Kaynak: *S.P.P.* II. s. 49. Fig. 7. (sağ-üst) s. 50. Fig. 8.

Strabon'un "*her türden sığır sürüleri için bol miktarda otlak ürettiğini*"[665] ifade ettiği Pisidia bölgesinde, Cicero'nun "*sığır yetiştiriciliğiyle uğraştıklarını*"[666] kaydettiği Pisidialılar tarafından yetiştirilen büyükbaş hayvan sürüleri, tüm bu epigrafik verilerin de açıkça gösterdiği üzere, kentin ekonomik yapısı içerisinde önemli bir payda edinmiş görünmektedir. Bir yandan kentin tesis ettiği deri endüstrisi için başat bir hammadde kaynağı teşkil eden sığırlar, Otanes'in diktirdiği heykel kaidesi kabartmalarından anlaşıldığı üzere kentin tapınak ekonomisi içerisinde de temel bir konum edinmiştir.

Studies in Eastern Mediterranean Archaeology X. (***SEMA*** X.) Turnhout: Brepols Publishers. s. 103-105. Durmuş, 2025, **a.g.k.**, 5.
[663] (MÖ Geç II. yüzyıl-Erken I. yüzyıl) ***S.P.P.*** II. s. 48-49, 206. no: 78.; ***T.A.M.*** III. 1. s. 19. no: 26.
[664] ***S.P.P.*** II. s. 48-49.; ***T.A.M.*** III. 1. s. 19.; Talloen, 2015, **a.g.k.**, 93. dn. 88., 103, 123.
[665] Strab. XII. 7. 3.
[666] Cic. *Div*. I. 94.

2.1.11. Korykos Deri Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında deri endüstrisi tesis eden bir diğer yerleşim, Kilikia bölgesinin batısını ifade eden Dağlık Kilikia'nın[667] en önemli liman kentlerinden birisi olarak kabul edilen Korykos'tur. Kent, Küçük Asya'nın Akdeniz kıyısında, Mersin il merkezine yaklaşık 55 km. uzaklıkta, Kızkalesi Beldesi sınırları içerisinde konumlanmaktadır. Bu konumu itibarıyla, antik dönemde Dağlık Kilikia'nın doğusundaki Kalykadnos (Göksu) ve Lamos (Limonlu) nehirleri arasındaki bölgeyi ifade eden Olba territoriumu içerisinde bir liman yerleşimidir. (Bkz. Harita 2.1.11.1.) Kalıntıları 550 bin m²'lik bir alana yayılmış olup, doğusundaki Elaiussa Sebaste ile batısındaki Cennet-Cehennem obrukları arasında uzanmaktadır.[668]

Harita 2.1.11.1. Olba bölgesi ve Korykos antik kenti.

Kaynak: Varinlioğlu, G. (2008). Living in a Marginal Environment: Rural Habitat and Landscape in Southeastern Isauria. *Dumbarton Oaks Papers* (***DOP***), 61, s. 291. Fig. 1.

[667] Dağlık Kilikia'nın tarihi coğrafyası ve antik tarihi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Baş, F. (2023). *Dağlık Kilikya'da Korykos Antik Kenti ve Limanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü. s. 16-43.

[668] Durukan, M. (2006). Doğu Dağlık Kilikya'da Mezarlar Üzerinde Görülen Bazı Semboller. *Adalya*, 9, s. 63.; Aşkın, E. (2012). Korykos (Dağlık Kilikia) Sütunlu Caddesi ve Kuzey Kapısı. *Olba*, 20, s. 292.; Aşkın, E. (2012). *Dağlık Kilikia'daki Korykos Antik Kentinin Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Kentleşme Süreci*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Mersin: T. C. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 12-13.; Baş, 2023, **a.g.k.**, 50.

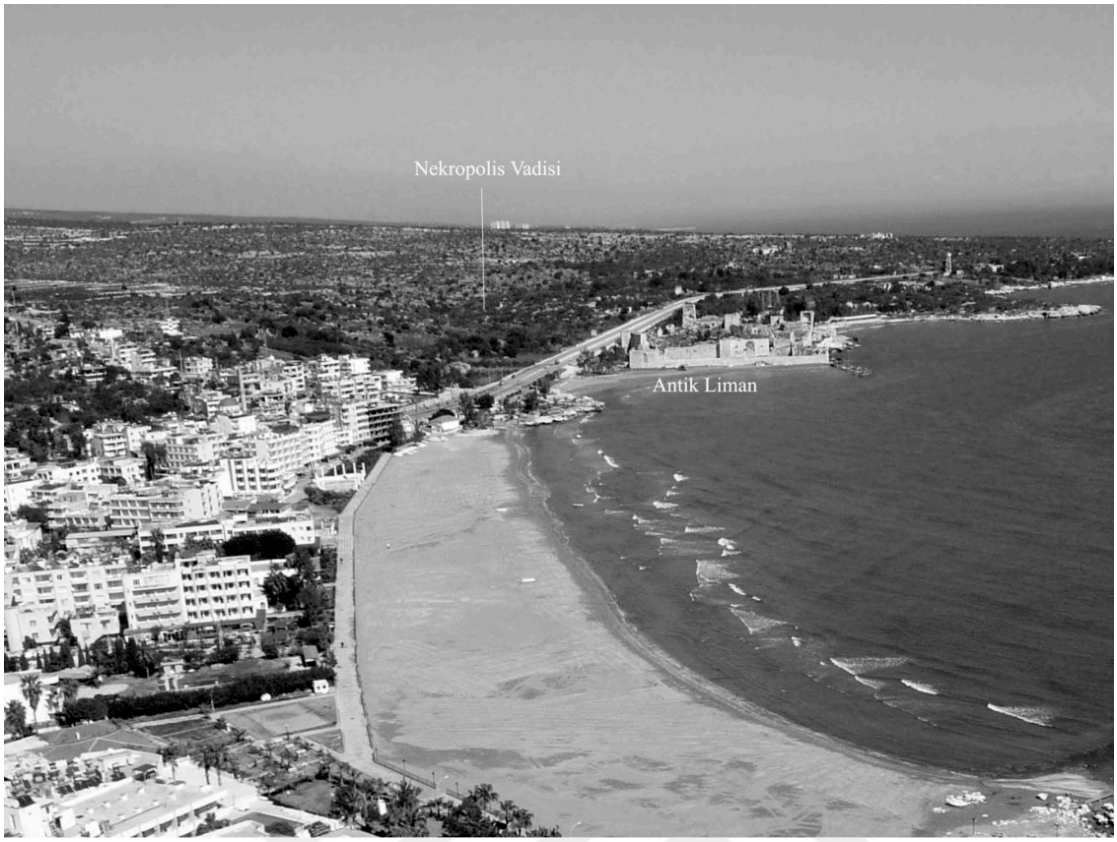
Korykos antik kaynaklarda ilk olarak Titus Livius'ta yer bulmuştur. Seleukos Kralı III. Antiokhos'un Ptolemaios Krallığı'nı Küçük Asya'dan çıkarmak için MÖ 197 yılında başlattığı seferin erken aşamasında ele geçirdiği kentler arasında zikredilmektedir.[669] Kente temas eden pek çok antik kaynak bulunmakla birlikte,[670] Strabon burayı Kilikia sahili üzerinde uzanan bir burun şeklinde tanımlamaktadır.[671] Kent, Olba bölgesinde Elaiussa Sebaste, Olba, Diokaisareia ve Kanytelis gibi, Hellenistik dönemden itibaren iskân gören ve Roma egemenliğiyle birlikte metropole dönüşen yerleşimlerden birisidir.[672]

Küçük Asya antik kentlerinin genelinde olduğu gibi 19. yüzyılda birçok gezginin rapor ve seyahatnamelerinde yer bulan Korykos'ta, ilk kapsamlı çalışmalar da bu yüzyılın sonlarında başlamıştır.[673] Oldukça geniş bir veri havuzu meydana getiren yazıtları ise, önce E. Herzfeld ve S. Guyer tarafından 1930 yılında,[674] sonrasında J. Keil ve A. Wilhelm tarafından 1931 yılında[675] yayınlanan corpus çalışmalarında bir araya getirilmiştir. S. Hagel ve K. Tomaschitz tarafından 1998 yılında yayınlanan Batı Kilikia'ya ilişkin yazıt repertuarı da kent yazıtları için önemli bir kaynaktır.[676]

Tüm bu epigrafik çalışmaların ardından, Prof. Dr. Hamdi Şahin tarafından 2003 yılında tamamlanan doktora tez çalışması, Dağlık Kilikia yazıtları çerçevesinde bölgenin Geç Roma-Erken Bizans dönemlerinde tesis edilmiş meslek oluşumlarını bir araya getirmiş, yazarın kendi deyimiyle bir "*meslekler corpusu*" meydana getirmiştir.[677] Korykos antik kenti ise, yayıldığı toplam alanın (yaklaşık 550.000 m²) büyük çoğunluğuna (yaklaşık 300.000 m²) tekabül eden[678] nekropolis alanındaki (Bkz. Görsel 2.1.11.1.) çok sayıda mezar yazıtıyla, bu çalışma içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Söz konusu mezar yazıtları içerisinde çok sayıda örnek, kentte deri endüstrisinin farklı aşamalarında üretim gerçekleştiren zanaatkârları kayıt altına almaktadır.

---

669 Livy, *Epit*. XXXVIII. 20. 4.
670 Korykos antik kentinden bahseden antik kaynaklar hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Aşkın, 2012, **a.g.k.**, 8.; Baş, 2023, **a.g.k.**, 52-54.
671 Strab. XIV. 5. 5.
672 Durukan, M. (2011). Olba Teritoryumunda Hellenleştirme ve Romalılaştırma Politikalarının Arkeolojik İzleri. *Adalya*, 14, s. 146-147. Bölgede Elaiussa Sebaste dışındaki yerleşimlerin görkemli birer Roma kenti niteliği kazanması, uzun bir gelişim sürecinin ardından, MS II. yüzyılda gerçekleşmiştir. Durukan, 2011, **a.g.m.**, 147. Kilikia Bölgesi'nin genelinde Romalılaştırma uygulamaları MS II. ve III. yüzyıllarda en yoğun halini almıştır. Pilhofer, S. (2005). *Romanisierung in Kilikien? Das Zeugnis der Inschriften*. München: Herbert Utz Verlag. s. 97.; Durukan, 2011, **a.g.m.**, 147. Korykos'un Hellenistik ve Roma dönemi siyasi tarihi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Baş, 2023, **a.g.k.**, 56-62. Ekonomik yapısı için bkz. Baş, 2023, **a.g.k.**, 62-67.
673 Korykos'un araştırma tarihçesi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Aşkın, 2012, **a.g.k.**, 8-11.; Baş, 2023, **a.g.k.**, 54-56.
674 Herzfeld, E., Guyer, S. (1930). ***MAMA.*** II.
675 Keil, J, Wilhelm, A. (1931). ***MAMA.*** III.
676 Hagel, S., Tomaschitz, K. (1998). ***R.W.I.***
677 Şahin, 2003, **a.g.k.**, 15.
678 Aşkın, 2012, **a.g.k.**, 13, 44. Korykos Nekropolis'i hakkında detaylı bilgi için bkz. Aşkın, 2012, **a.g.k.**, 114-117.

Görsel 2.1.11.1. Korykos antik kenti ve Nekropolis alanı.

Kaynak: Aşkın, 2012, **a.g.k.**, Fig. 12.

Bu çerçevede ilk yazıt, Korykos'ta "*Babil Tipi Çizme*"[679] imal eden bir deri zanaatkârını kayıt altına almaktadır. İlk kez 1883 yılında L. Duchesne tarafından yayınlanmış,[680] sonrasında kente ilişkin farklı corpus çalışmalarında yer bulmuştur.[681]

1 ☩ θήκη Νικολά-

ου ***καλιγαρίου***

Βαβυλωναρί-

ου. ☩

Çeviri: "*Babil tipi çizme imalatçısı Nikolaos'un lahdi(dir).*"

---

[679] "*καλιγαρίος Βαβυλωναρίος*", oldukça muhtemel biçimde "Babil tipi" ayakkabı imal eden bir meslek oluşumunu tanımlamaktadır. İmparator Diocletianus'un Tavan Fiyatlar Fermanı'nda "kaliteli deriden imal edilmiş zarif, lüks ayakkabıların" (Grekçe: *Περί υποδημάτων Βαβυλωνικών και Φοινίκων καί λευκών καί πορφυρών* / Latince: *De soleis Babulonicis et purpureis et Foeniceis et alvis*) fiyatları (Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 132-133. 9. 17.) ile farklı kalitede iki çeşit Babil derisinin (Grekçe: *δέρμα Βαβυλωνικόν πρώτης φόρμης - δευτέρας φόρμης* / Latince: *pellis Babulonica primae formae - formae secundae*) fiyatları (Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 126-127. 8. 1a-2.) kayıt altına alınmıştır. Bunlar, fermandaki en pahalı deri ürünleridir. Fiyatları 400-500 *denarius* aralığında değişmektedir. Kuşkusuz bu "kaliteli" deriler, sığır derisinden ziyade keçi ya da antilop gibi hayvanlardan temin edilen, daha "yumuşak" ve "kaliteli" derilerdir. ***MAMA.*** III. s. 190.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 81.

[680] Duchesne, L. (1883). ***B.C.H.*** VII. s. 243. no: 40.

[681] ***MAMA.*** III. no: 616.; ***R.W.I.*** s. 209. no: Korykos 83.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 81. no: 63.

Bu yazıtın dışında Korykos'a ait 11 farklı mezar yazıtı, kentte deri çizme (*καλιγαρίος*) imal eden zanaatkârları kayıt altına almaktadır.

1 ☩ σωματοθήκη
Ἀναστασείου ***καλιγαρίου***
κ(αὶ) Εὐπρεπίας γαμετή.[682]

Çeviri: "*Çizme imalatçısı Anastasios ve karısı Euprepia'nın lahdi(dir).*"

1 σωματοθίκη Ἀναστασίου καὶ Ἰακώ(βου)
καλιγαρίων υἱοὶ Διογένου τοῦ μ-
ακαρίου.[683]

Çeviri: "*Temiz kalpli Diogenes'in oğulları, çizme imalatçıları Anastasios ve Iakobos'un lahdi(dir).*"

1 ☩ Θεοδοσί-
ου ***καλιγ-***
αρίου.[684]

Çeviri: "*Çizme imalatçısı Theodosios'un lahdi(dir).*"

1 ☩ σωματοθήκη δηα-
☩ φέρον Ἰωάννου Εὐφ-
☩ υμήου καὶ Κομωνί-
☩ ας ***καληγαρήου***. ☩[685]

Çeviri: "*Euphymios'un oğlu Ioannes ve çizme imalatçısı Komonia'nın lahdi(dir).*"

1 σωμ(ατο)-
θήκη
Κυριακ[οῦ]
καλιγα[ρίου].[686]

Çeviri: "*Çizme imalatçısı Kyriakos'un lahdi(dir).*"

[682] ***MAMA.*** III. no: 235.; ***R.W.I.*** s. 274. no: Korykos 482.;Şahin, 2003, **a.g.k.**, 82. no: 64.
[683] ***MAMA.*** III. no: 237.; ***R.W.I.*** s. 211. no: Korykos 98.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 82. no: 65.
[684] ***MAMA.*** III. no: 382.; ***R.W.I.*** s. 227. no: Korykos 195.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 83. no: 66.
[685] ***MAMA.*** III. no: 482.; ***R.W.I.*** s. 255. no: Korykos 369.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 87. no: 72.
[686] ***MAMA.*** III. no: 550.; ***R.W.I.*** s. 226. no: Korykos 185.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 83. no: 67.

θήκη Ὀλβίου

καλιγαρίου.[687]

Çeviri: "*Çizme imalatçısı Olbios'un lahdi(dir).*"

☩ σωματοθήκη

Παύλου ***καλιγαρίου***

υἱοῦ Εὐαγρίου. ☩[688]

Çeviri: "*Euagrios'un oğlu, çizme imalatçısı Paulos'un lahdi(dir).*"

☩ δόξα σὺ ὁ θ(εὸ)ς ὡ μό-

νος ἀθάνατος. σομα-

τοθήκη διαφέρουσ-

α Πέτρου ***καλιγαρίου***

κὲ τῖς αὐτοῦ γαμετῖ-

ς Θεοδόρας. ☩[689]

Çeviri: "*Tek ve ölümsüz tanrı, senin onuruna! Çizme imalatçısı Paulos ve karısı Theodora'nın lahdi(dir).*"

☩ θήκη δ[ια]-

φέρ(ουσα) Πέτρ[ου]

καλιγαρ[ίου]

(καὶ) Ἰω(άννου) τοῦ αὐ-

τοῦ γαββρ̣ο[ῦ]

κηπουρ(οῦ).[690]

Çeviri: "*Çizme imalatçısı Petros ve kayınbiraderi bahçıvan Ioannes'in lahdi(dir).*"

☩ σωματωθή-

κη διαφέρουσ-

α Προφίτου ***καλι-***

γαρίου καὶ τῆς αὐτ-

[687] ***MAMA.*** III. no: 625.; ***R.W.I.*** s. 274. no: Korykos 483.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 84. no: 68.
[688] ***MAMA.*** III. no: 639.; ***R.W.I.*** s. 273. no: Korykos 480.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 84. no: 69.
[689] ***B.C.H.*** VII. s. 243. no: 41.; ***MAMA.*** III. no: 661.; ***R.W.I.*** s. 209. no: Korykos 84.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 85. no: 70.
[690] ***MAMA.*** III. no: 662.; ***R.W.I.*** s. 240. no: Korykos 274.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 86. no: 71.

5 οῦ γαμετῆς Εἰρίν-

ης. ☩[691]

Çeviri: "*Çizme imalatçısı Prophitos ve karısı Irine'nin lahdi(dir).*"

1 Κ(ύριε). θήκη Σαμουήλου ἀναγν(ώστου) οἰνηγοῦ ☩

κ(αὶ) Μαρίνου κ(αὶ) Ἰοάννου ☩

καλιγαρίων.[692]

Çeviri: "*Tanrım! Şarap üreticisi, okur-yazar Samouelos ve çizme imalatçıları Marinos ve Ioannes'in lahdi(dir).*"

Korykos'ta Geç Roma-Erken Bizans döneminde tesis edilmiş deri çizme endüstrisi, tüm bu mezar yazıtlarının açıkça ortaya koyduğu üzere gelişkin bir düzeye ulaşmıştır. Kentin deri endüstrisi bünyesindeki mesleklerin oldukça büyük bir çoğunluğu da çizme imalatı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte Korykos'un mezar yazıtlar, kentteki deri endüstrisinin farklı üretim aşamalarında yaşam sürmüş zanaatkârları da kayıt altına almaktadır. Bunlardan ilki, deri kesimcisi olarak yaşam sürmüş olan Tarasios'a aittir.[693]

1 ☩ σωματοθήκη

Ταρασίου ***ἰνιορά-***

φου. ☩

Çeviri: "*Deri kesimcisi Tarasios'un lahdi(dir).*"

Korykos'a ait bir diğer mezar yazıtı ise, kentte deri tabakçısı/sepicisi olarak yaşam süren Irenikos'u kayıt altına almaktadır.[694]

1 ☩ σωματοθήκη

διαφέρουσα Ἐρπι-

δίου ***βυρσέος*** (καὶ) υἱοῦ

αὐτοῦ Ἰρηνικοῦ.

Çeviri: "*Deri tabakçısı/sepicisi Erpidios ve oğlu Irenikos'un lahdi(dir).*"

Korykos'un geniş nekropol alanında tespit edilen çok sayıdaki mezar yazıtı, kentin Geç Roma-Erken Bizans dönemlerinde tesis edilmiş pek çok mesleğin izlerini bugüne ulaştırmıştır.

[691] ***MAMA.*** III. no: 671.; ***R.W.I.*** s. 216-217. no: Korykos 129.
[692] ***MAMA.*** III. no: 682.; ***R.W.I.*** s. 269. no: Korykos 454.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 289. no: 343.
[693] Boeckhius, A., Kirchhoff, A. (1859). ***C.I.G.*** IV. s. 449. no: 9175.; ***LBW.*** s. 365. no: 1448.; ***B.C.H.*** VII. s. 243. no: 39.; ***MAMA.*** III. no: 741.; ***R.W.I.*** s. 195. no: Korykos 19.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 89. no: 76.
[694] ***MAMA.*** III. no: 323b.; ***R.W.I.*** s. 286. no: Korykos 549b.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 91. no: 78.

Bu çerçevede söz konusu yazıtlar, hem kentin sosyo-ekonomik yapısı, hem de farklı kalemler altında tesis ettiği üretim faaliyetleri hakkında son derece zengin bir kaynak grubunu meydana getirmektedir.[695] Bu zengin kaynak grubu içerisinde Korykos, mezar yazıtlarının tespit edildiği nekropolis alanının yüzölçümüne ve Olba bölgesinde Roma egemenliği altında ortaya koyduğu "gelişkin" kent profiline paralel biçimde, en fazla epigrafik veriyle temsil edilen antik yerleşim konumundadır. Alternatif bir ifadeyle, Korykos dışındaki Dağlık Kilikia kentleri (Diokaisareia, Elaiussa Sebaste, Korasion, ve Seleukeia), bünyelerinde tesis edilmiş mesleklere ilişkin bilgi veren yazıtlarının miktarı açısından, bu gelişkin kıyı kentine kıyasla "azınlık" durumundadır.[696]

Korykos özelinde bir değerlendirme çerçevesinde ise, deri endüstrisi, kentin yiyecek-içecek, dokuma, metalürji ve cam-taş endüstrilerinin ardından (gemicilik endüstrisiyle birlikte) en fazla epigrafik kayıtla temsil edilen üretim kolu konumundadır.[697] Endüstri bünyesinde tesis edilmiş bir lonca ya da meslek birliğine rastlanmamaktadır. Bununla birlikte mezar yazıtlarının kayıt altına aldığı, farklı üretim kolları altında deri imalatı gerçekleştiren çok sayıda zanaatkâr, bu endüstrinin, Korykos kentinin Geç Roma-Erken Bizans dönemi ekonomik yapısı içerisinde başat bir yer edindiğini açıkça ortaya koymaktadır. Yanı sıra, Küçük Asya coğrafyasının ötesine ait olup, yüksek kalite niteliği taşıyan bir "*lüks tüketim*" ürünü olduğu anlaşılan "*Babil tipi deri çizme*" imalatının Korykos'ta tesis edilmiş olması da, kentin deri endüstrisinin ortaya koyduğu "uzmanlaşma" seviyesi için önemli bir göstergedir. Tarihlendirilme aralıkları genel çerçevede MS IV-VI. yüzyıllar olmakla birlikte, tüm bu yazıtların, kentin Roma İmparatorluk dönemi ekonomik yapısı için de önemli birer gösterge olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır.

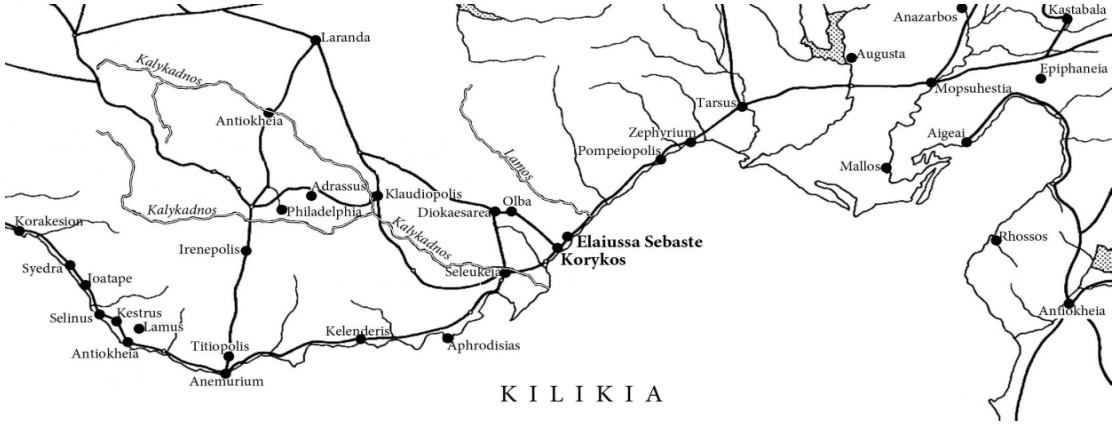
Epigrafik verilerin yanı sıra, Korykos bünyesinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları, tarımsal üretim alanlarını gözetleme ve kontrol altında tutma amacıyla inşa edilmiş altı adet kuleyi açığa çıkarmıştır. Hellenistik dönemde, kentin kuzeyinde bir sıra halinde inşa edilen bu çokgen planlı yapılar, kentin erken tarihi itibarıyla tesis ettiği hububat ekonomisi için önemli kanıtlardır.[698] Bölgeyi konu edinen antik literatürün kapsamlı bilgilerle ele aldığı[699] büyükbaş-küçükbaş hayvanlar ve yanı sıra kentin hububat ekonomisi içerisinde "temel işgücü" işleviyle yer bulmuş olması gereken sığırlar, kentin tesis ettiği gelişkin nitelikteki deri endüstrisi ve daha geniş ölçekte ekonomik yapısı içerisinde "merkezî" bir yer edinmiş görünmektedir.

---

[695] Dağlık Kilikia'nın yazıtları çerçevesinde, bölgenin Geç Roma-Erken Bizans dönemlerindeki ekonomik yapısı hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca bkz. Şahin, 2003, **a.g.k.**, 330-355.
[696] Bkz. Şahin, 2003, **a.g.k.**, 403. Grafik 14.
[697] Bkz. Şahin, 2003, **a.g.k.**, 402. Grafik 13.
[698] Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Aşkın, 2012, **a.g.k.**, 172.; Baş, 2023, **a.g.k.**, 58.
[699] Varro, *Rust*. II. 11. 12.; Cic. *Div*. I. 94.; Cic. *Verr*. II. 1. 95.; Strab. XIV. 5. 12.; Columella, *Rust*. I. Pref. 26.; Mart. *Epig*. VII. 95.; Plin. *Nat*. VIII. 203. Ayrıca bkz. Bölüm 1.6.

2.1.12. Elaiussa Sebaste Deri Endüstrisi

Dağlık Kilikia'da deri endüstrisinin izlerine rastlanan bir diğer antik yerleşim, Korykos kentinin yaklaşık 4 km. doğusunda konumlanan komşusu Elaiussa Sebaste'dir. (Bkz. Harita 2.1.12.1.) Kent, Olba bölgesinin Korykos ile birlikte iki önemli antik yerleşiminden birisidir. İskân geçmişi MÖ I. yüzyıla dayanmaktadır. Septimius Severus iktidarında iki yüzyıllık bir "metropol" görünümü sergileyen ve bu tarihlere kadar bölgenin başkenti konumunda bulunan kent, MS II. yüzyıl sonlarından itibaren küçülmeye başlamış, buna karşın daha "mütevazı" bir yerleşim olan Korykos, aynı dönemde büyük bir kent niteliğine bürünerek bölgenin ekonomik merkezi haline gelmiştir.[700] Elaiussa Sebaste'nin deri endüstrisi hakkında bilgi sunan veriler ise kent bünyesinde tespit edilmiş bir mezar yazıtı aracılığıyla elde edilmiştir.[701]

Harita 2.1.12.1. Kilikia bölgesi ve Elaiussa Sebaste antik kenti.

Kaynak: Durukan, 2013, **a.g.m.**, 370. Fig. 1.

1 Ἀὐρηλίου Πο-
πλίου ***Δολιχη-***
ναρίου ἡ μάκρα
σὺν τῷ δουλι-
5 κῷ.

Çeviri: "*Kayış imalatçısı Aurelios Poplios'un, hizmetkârı ile birlikte (gömüldüğü) lahdi(dir).*"

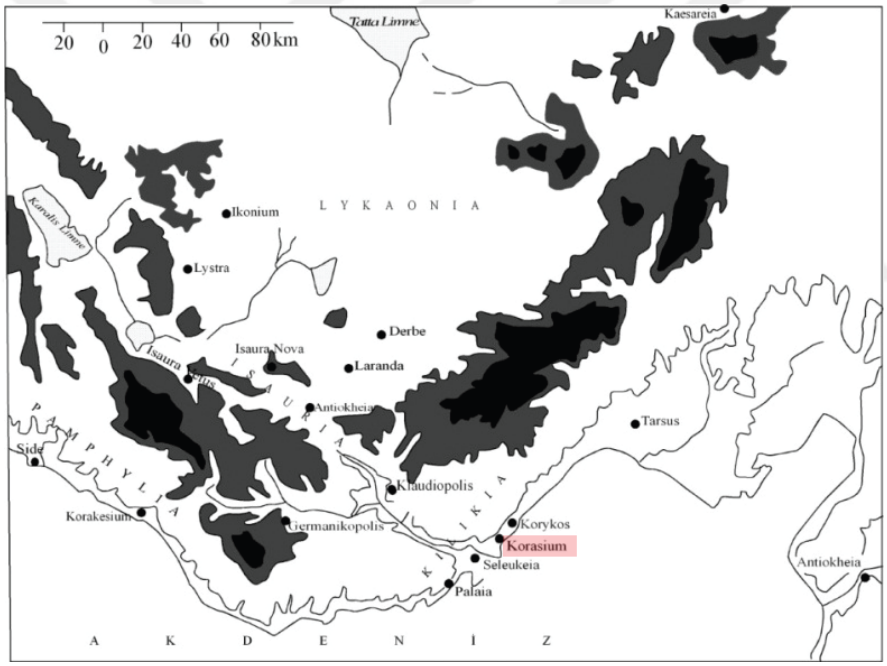
---

[700] Schneider, E. E. (2008). *Doğu ve Batı Arasında Bir Liman Kenti: Elaiussa Sebaste*. (Çev. L. E. Sakar). İstanbul: Homer Kitabevi. s. 154. Elaiussa Sebaste ve Korykos'un, İmparator Septimius Severus döneminde, bölgenin önde gelen kenti olmak noktasında ortaya koyduğu yer değişikliği hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Durukan, M., Kaplan, D., Aşkın, E. (2013). Septimius Severus Döneminde Elaiussa Sebaste'nin Duraklaması, Korykos'un Yükselişi. *Olba*, 21, s. 345-370. Kentin, kuruluşu itibarıyla siyasi tarihi ve araştırma tarihçesi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Kızılarslanoğlu, H. A. (2016). *Antik Çağ'da Elaiussa Sebaste'nin Amphora Üretimi ve Ticari İlişkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: T. C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 30-38.

[701] Heberdey, R., Wilhelm, A. (1896). ***D.K.A.W.W.*** XLIV. 6. s. 64. no: 139.; ***MAMA.*** III. no: 795.; Laminger-Pascher, G. (1974). ***ZPE.*** XV. s. 50-52. no: 20.; ***R.W.I.*** no: Elaiussa-Sebaste 16.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 92. no: 80.

2.1.13. Korasion Deri Endüstrisi

Dağlık Kilikia bölgesinin deri endüstrilerine ev sahipliği yapan bir diğer antik yerleşimi, Korasion liman kentidir. Kent, günümüzde Mersin'in Silifke ilçesine bağlı Atakent[702] mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Antik dönemde Isauria[703] bölgesinin en doğusunda, Dağlık Kilikia kenti Korykos'un ise batısında konumlanmaktadır.[704] (Bkz. Harita 2.1.13.1.) İmparator Diocletianus, eyaletlerin yeniden düzenlenmesine ilişkin reformları çerçevesinde, İmparator III. Gordianus'tan (h. MS 238-244) beri mevcut olan Isauria'yı Dağlık Kilikia ile birleştirmiş ve Kalykadnos Nehir yakınındaki Seleukeia (*Seleukeia ad Kalykadnos/Kalykadnos Seleukeia'sı*) başkent olmak üzere, Doğu *dioces*liği içerisinde bağımsız Isauria Eyaleti'ni kurmuştur.[705] Bu çerçevede Korasion, MS 367-375 yılları arasında, o zamanki Isauria Valisi Flavius Uranius tarafından, başkent Seleukeia'nın limanı olarak, daha önce ıssız ve terkedilmiş olan bir coğrafya üzerinde kurulmuştur.[706]

Harita 2.1.13.1. Isauria Bölgesi ve Korasion antik kenti.

Kaynak: Kurt, 2018, **a.g.m.**, 829.

---

[702] Korasion antik kenti, Susanoğlu Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu köy, 4 Şubat 1987 tarihinde Kapızlı Köyü ile birleştirilerek Atakent Belediyesi kurulmuştur. Bkz. 7 Şubat 1987 tarihli, 19365 sayılı Resmî Gazete. Karar Sayısı: 87/33298.

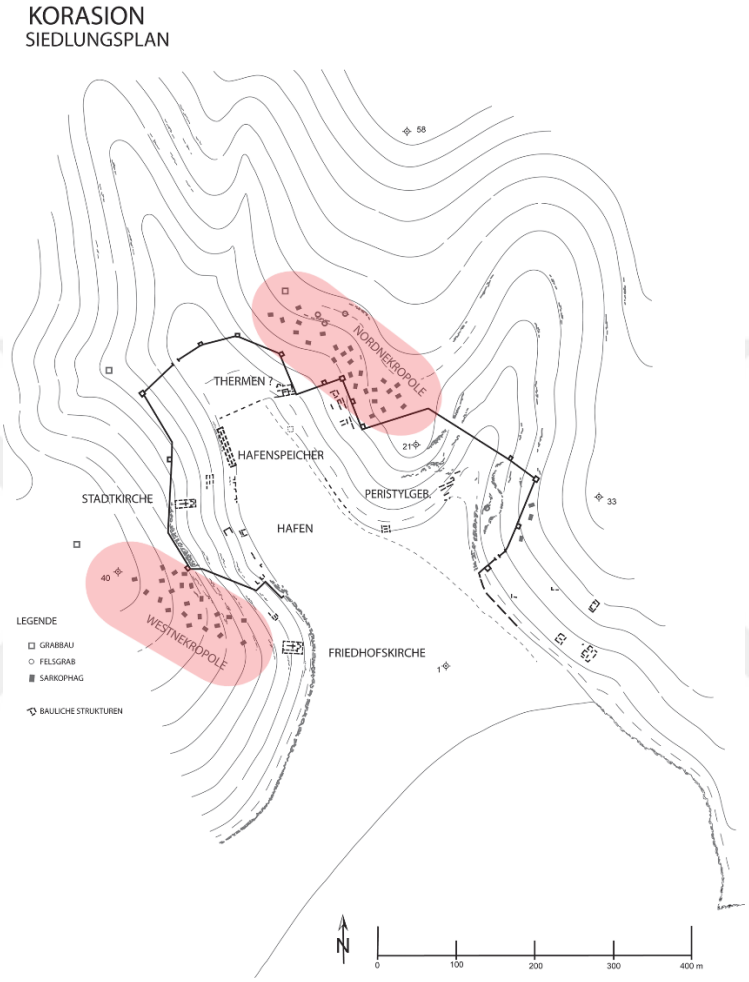
[703] Isauria bölgesi, Pamphylia bölgesinin doğusunda, Dağlık Kilikia'nın batısında yer almakta, kuzeyinde Lykaonia ve Toros Dağları ile sınırlanmaktadır. Bölgeye ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Kurt, M. (2018). MS 4. Yüzyılda Isauria Eyaleti'nin Siyasal ve İdari Yapısı. *Belleten*, 82 (295), s. 803-828.

[704] Korasion hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Diaz, J. C. B. (2020). Korasion: Eine Unsichtbar Gewordene Kilikische Kleinstadt. *Olba*, 28, s. 351-376.

[705] Çakmak, Ü. (2010). Güneydoğu Isauria Bölgesinde Bulunan Karakabaklı Tetrapylonları. *Gephyra*, 7, s. 81.; Kurt, 2018, **a.g.m.**, 806.; Diaz, 2020, **a.g.m.**, 365.

[706] ***MAMA.*** III. s. 102-103.; Hild, F., Hellenkemper, H. (1990). ***T.I.B.*** V. s. 37, 311.; Çakmak, 2010, **a.g.m.**, 81.; Kurt, 2018, **a.g.m.**, 816.; Diaz, 2020, **a.g.m.**, 353.

Kentin deri endüstrisinin izlerini günümüze ulaştıran veriler, bölgenin genelinde olduğu gibi mezar yazıtları üzerinde kayıt altına alınmıştır. Bu çerçevede kentin batı ve kuzey nekropol alanlarında (Bkz. Harita 2.1.13.2.) tespit edilen mezar yazıtları, deri endüstrisinin farklı üretim aşamalarında faaliyet göstermiş zanaatkârları kaydetmektedir.

Harita 2.1.13.2. Korasion kent planı ve batı nekropol alanı.

Kaynak: Diaz, 2020, a.g.m., 371. Fig. 3.

1 ☩ θήκη Ἐπιφανίου

Νικολάου ***καλικαρίου***.[707]

Çeviri: "*Çizme imalatçısı Nikolaos'un oğlu Epiphanios'un lahdi(dir).*"

1 ☩ θήκη Θωμ(ᾶ) Ἰωάνου ***ΒΥΡΣ***....[708]

Çeviri: "*Deri tabakçısı/sepicisi Ioannes'in oğlu Thomas'ın lahdi(dir).*"

[707] Batı Nekropol Alanı: ***MAMA.*** III. no: 131.; ***R.W.I.*** s. 174. no: Korasion 26.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 87. no: 73.
[708] Kuzey Nekropol Alanı: ***MAMA.*** III. no: 141.; ***R.W.I.*** s. 178. no: Korasion 57.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 90. no: 77.

2.1.14. Seleukeia Deri Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında deri endüstrisinin izlerine rastlanılan bir diğer yerleşim olan Kalykadnos Seleukeia'sı (Latince: *Seleucia ad Calycadnum*), Dağlık Kilikia'nın orta kısmında konumlanmakta olup, bölgenin en önemli antik kentlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Hellenistik dönemde, Büyük İskender'in haleflerinden birisi olan I. Seleukos Nikator tarafından kurulduğu bilinen ve bugüne kadar iskân gören kent, Mersin'in il merkezine yaklaşık 85 km'lik mesafede bulunan Silifke ilçesinin merkezinde yer almaktadır. Modern Silifke'nin, antik kentin üzerinde gelişmiş olması nedeniyle antik döneme ait kalıntılar ya neredeyse büsbütün şekilde yok olmuş ya da çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Bu nedenle modern Silifke'nin altında kalan antik kentin tamamını anlamaya yönelik, bütüncül bir yüzey araştırması ya da arkeolojik kazı yapılması mümkün görünmemektedir.[709]

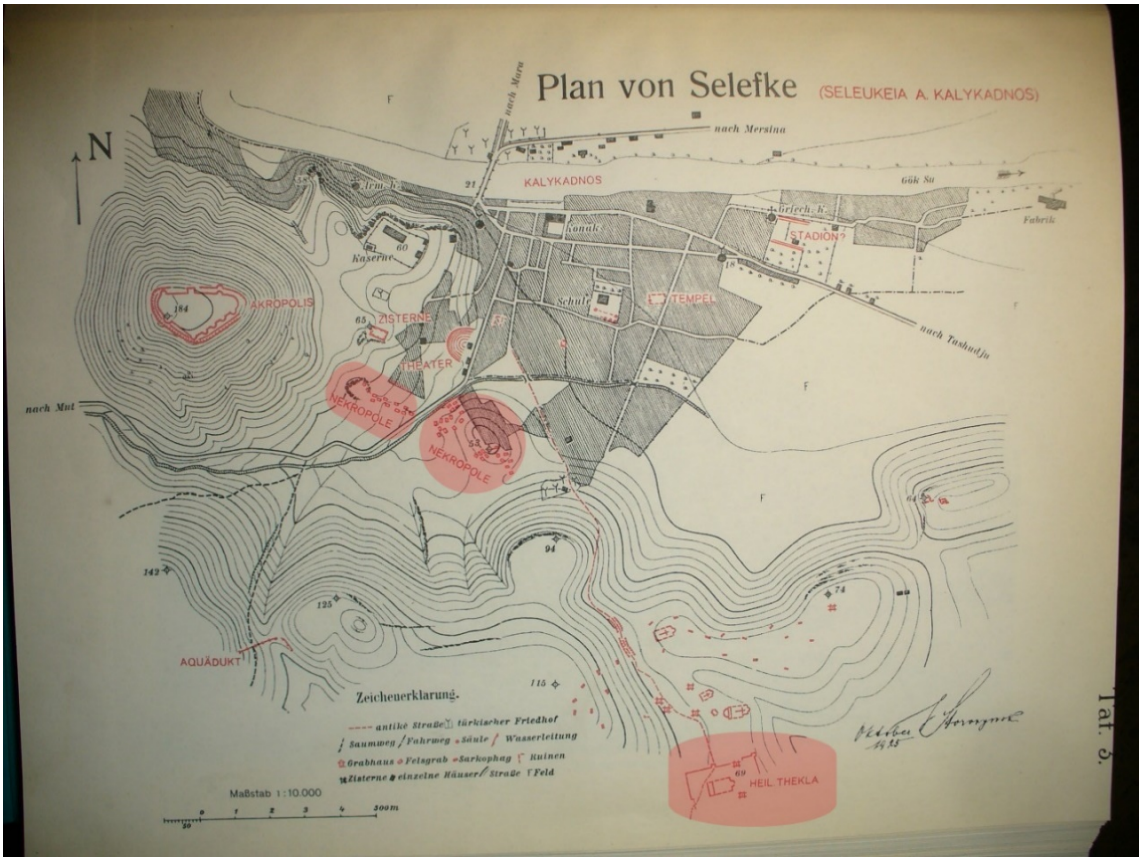
Seleukeia, kurulduğu Hellenistik dönemden itibaren belki de en geniş sınırlara ve nüfusa Geç Antik dönemde ulaşmıştır. Bu durumun en önemli nedeni ise, kentin "*Azize Thekla*" hac merkezi vasıtasıyla cazip hale gelmesi ve pek çok Hristiyan hacının uğrak noktası olmasıdır. Kente gelen hacıların ihtiyaçları, kent ve egemenlik alanı tarafından karşılanmıştır. Bu hususta, kent territoryumundaki tarımsal üretim merkezlerinin sayısında, Geç Antik dönemde rastlanan artış oldukça dikkat çekicidir. Bölgenin kırsal yerleşimleri üzerine yürütülen araştırmalar, MS IV-VII. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun genelinde ekonomik bir çöküş ya da dağılma süreci yaşanıyor olmasına rağmen Kilikia ve Isauria bölgelerinde ekonomik bir canlılığa işaret etmektedir. Bu bölgelerde konuşlandırılan askeri birliklerin ödemelerinin ve ayni/ürün bazında talep edilen vergilerin, tarımsal ve hayvansal üretimi arttırdığı, paralelinde de ekonomik yapıyı canlandırdığı kabul edilmektedir.[710]

---

[709] Kalykadnos Seleukeia'sı; araştırma tarihçesi, tarihi coğrafyası, (çevresinde Paleolitik dönemden itibaren vücut bulan yerleşimlerle birlikte) Hellenistik dönemdeki kuruluşundan Geç Antik döneme kadar uzanan kent tarihi, kültürü, sosyo-ekonomik gelişimi ve sikkeleriyle R. Boyraz Seyhan tarafından 2021 yılında tamamlanan doktora tez çalışmasında kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Boyraz Seyhan, R. (2021). *Seleukeia (Silifke): Tarihi ve Sikkeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kentin antik literatürdeki yansımaları ve araştırma tarihçesi için bkz. Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 4-19. Adı, kuruluşu ve tarihsel coğrafyası için bkz. Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 20-32. Hellenistik, Roma İmparatorluk ve Geç Antik dönem tarihi için bkz. Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 61-99. Mimari gelişimi ve unsurları için bkz. Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 103-118. Siyasal ve sosyo-ekonomik yapısı için bkz. Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 119-140. Sikkeleri için bkz. Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 141-225.

[710] Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 99. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Aydınoğlu, Ü. (2015). "Survey Mersin: Dağlık Kilikia'da Kentleşme ve Kırsal Yerleşimler Araştırması". Ü. Aydınoğlu (Ed.), *Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları*. içinde (ss. 166-177). Mersin: Mersin Valiliği. s. 166-177. Dağlık Kilikia'nın antik çağdaki ekonomik yapısı ve üretim faaliyetleri hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için ayrıca bkz. Aydınoğlu, Ü. (2008). Mersin ve Çevresinde Antik Çağda Ne Üretiliyordu? *Aratos. Tarih-Felsefe-Kültür-Sanat Dergisi*, 28, s. 19-21.; Aydınoğlu, Ü. (2009). *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*. İstanbul: Ege Yayınları.; Aydınoğlu, Ü. (2010). The Farms in Rough Cilicia in the Roman and Early Byzantine Periods. *Adalya*, 13, s. 243-282.; Bardakcı, K. (2018).

Söz konusu ekonomik canlılık, H. Şahin'in, mezar yazıtları çerçevesinde Dağlık Kilikia bölgesinin mesleklerini bir araya getirdiği doktora çalışmasında da yer bulmuştur. Bu çerçevede Seleukeia'nın Geç Antik ve Erken Bizans dönemlerine tarihlendirilen mezar yazıtları, 23 farklı meslek yapılanmasını kayıt altına almakta, kentin ekonomik hareketliliğine ilişkin son derece önemli bir bakış açısı sağlamaktadır.[711] Söz konusu mesleklerden ikisi, kentte tesis edilmiş deri endüstrisinin iki farklı üretim aşamasını açığa çıkarmaktadır. Bunlardan ilki, kentin içerisinden Mut ilçesi istikametinde uzanan yolun güneyindeki nekropol alanında (Bkz. Harita 2.1.14.1.) tespit edilmiş bir mezar yazıtı üzerinde kayıt altına alınmıştır. Söz konusu yazıt, ilk kez J. Keil ve A. Wilhelm tarafından 1931 yılında bir araya getirilen corpus çalışmasında yayınlanmıştır.[712] Daha sonra bölgeyi ve kenti konu edinen farklı yayınlarda ele alınmıştır.[713]

Harita 2.1.14.1. Seleukeia ad Kalykadnos kent planında nekropoller ve Azize Thekla Kutsal Alanı.

Kaynak: ***MAMA.*** III. Taf. 3.

Antikçağ'da Dağlık Kilikia Bölgesinin Doğal Kaynakları ve Sosyo-ekonomik Durumu. *The Journal of Social Science*. 2 (3), s. 12-19.; Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 125-126.

[711] Bu meslekler; atmaca terbiyecisi, bahçıvan, başhekim, bileyci, cam imalatçısı, çizme imalatçısı, çöreotu bahçıvanı, definci, demirci, deri tabakçısı, doktor, ekmek imalatçısı, hamam işletmecisi, kaba kumaş dokuyucusu, kantarcı, kasap, keten dokuyucusu, marangoz, mermerci, pandura çalgıcısı, sebze satıcısı, sepet imalatçısı ve yün eğiricisidir. Şahin, 2003, **a.g.k.**, 387-389. Kentin meslekleri ve zanaat oluşumları hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için ayrıca bkz. Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 127-129.

[712] ***MAMA.*** III. no: 30.

[713] ***R.W.I.*** s. 368. no: Seleukeia 109.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 88. no: 74.; Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 127. dn. 985.

1 [☩ χαμοσό]-
ριν Ṕ[-------]
καλκαρίου κ[αὶ τῆς]
θυγατρὸς α[ὐτοῦ Σμα]-
5 ρά̣γ̣δης.

Çeviri: "*Çizme imalatçısı R.... ve kızı Smaragde'nin lahdi(dir).*

Üzerindeki deformasyon nedeniyle ismi anlaşılamayan bir deri çizme imalatçısını açığa çıkaran bu mezar yazıtının yanı sıra kent bünyesinde tespit edilmiş bir başka mezar yazıtı, deri tabakçısı olarak yaşam sürmüş Kastrikas'ı kayıt altına almaktadır. Yazıt ilk kez, A. Boeckhius ve A. Kirchhoff tarafından 1859 yılında yayınlanan *Corpus Inscriptionum Graecarum* serisinin dördüncü cildinde yer bulmuştur.[714] Sonrasında kente ve bölgeye ilişkin farklı çalışmalarda ele alınmıştır.[715]

☩ χα(μ)οσόριν διαφέ-
☩ ροντα Θεωδόρου
ϛαργαρίου (καί) Καστρι-
κᾶ (?) ***βιρ(σοποιοῦ)*** (?) ☩

Çeviri: "*Sepet imalatçısı Theodoros'un (ve) deri tabakçısı Kastrikas'ın lahdi(dir).*"

Roma İmparatorluk dönemine ait antik kayıtların verdiği bilgiler çerçevesinde[716] Kilikia bölgesinin ekonomik yapısı içerisinde "temel" bir yer edindiği açık olan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, arkeolojik çalışmaların ortaya koyduğu üzere Dağlık Kilikia ve Isauria bölgelerinde Geç Antik dönemde de başat bir ekonomik alt başlık teşkil etmiş görünmektedir. Kuruluşundan itibaren en geniş sınırlarına ve en yüksek nüfusuna Geç Antik dönemde ulaşan Seleukeia antik kenti, dini ve askeri sebepler temelinde tesis ettiği yoğun tarımsal üretim bünyesinde büyükbaş hayvanların işgücü işlevine önemli ölçüde bel bağlamış olmalıdır. Bu hayvanlar (küçükbaşlarla birlikte) kente ait iki mezar yazıtıyla kayıt altına alınmış olan deri üretim faaliyetleri için de bir hammadde kaynağı teşkil etmiş olmalıdır. Ayrıca kente ait bir başka mezar yazıtı, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kent ekonomisi içerisindeki bir diğer kullanım alanına işaret etmekte, bu hayvanlardan elde edilen kırmızı et üzerine meslek icra eden Priameoslu kasap (*μακελλαρίος*) Thalleleos'u kayıt altına almaktadır.[717]

[714] ***C.I.G.*** IV. s. 455. no: 9222.
[715] ***R.W.I.*** s. 353-354. no: Seleukeia 33.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 40. no: 9.; Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 127. dn. 986.
[716] Varro, *Rust*. II. 11. 12.; Cic. *Div*. I. 94.; Cic. *Verr*. II. 1. 95.; Strab. XIV. 5. 12.; Columella, *Rust*. I. Pref. 26.; Mart. *Epig*. VII. 95.; Plin. *Nat*. VIII. 203. Ayrıca bkz. Bölüm 1.6.
[717] ***R.W.I.*** s. 358. no: Seleukeia 59.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 267. no: 318.; Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 128. dn. 1004.

2.1.15. Diokaisareia Deri Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında deri endüstrisi tesis etmiş bir diğer Dağlık Kilikia yerleşimi Diokaisareia'dır. Kent, Mersin'in Silifke ilçesinin 25 km. kadar kuzeyinde yer alan Uzuncaburç Mahallesi sınırları içinde yer almaktadır.[718] Antik dönemde ise Dağlık Kilikia'nın doğusunda, Orta Torosların güney eteklerinde, Seleukeia ad Kalykadnos'un kuzeyinde, Olba antik kentinin ise batısında konumlanmaktadır. (Bkz. Harita 2.1.15.1.) Hellenistik dönemin öncesine ait izleri, kült gelenekleri ve sınırlı miktardaki arkeolojik materyal ile takip edilebilen kentte, Hellenistik dönemin izleri bol miktarda veriyle açığa çıkarılmıştır. Seleukos Krallığı'nın Hellenleştirme politikaları kapsamında Luvi kökenli fırtına tanrısı Tarhu(nt) ile synkretize edilmiş olan Zeus'a ait Zeus Olbios Kutsal Alanı, kentin Hellenistik dönemi içerisinde ön plana çıkan bir sektördür. Bu sektörün yanı sıra Hellenistik döneme ait kule yapısı, doğu nekropol alanındaki mezarların tipolojisi, kentin tapınak merkezli planı, epigrafik veriler, seramik buluntular ve arkeolojik kanıtlar, Diokaisareia'nın Hellenistik dönemde Rahip Krallık Hanedanlığı ile yönetilen Olba bölgesinin idari ve dini merkezi olduğuna işaret etmektedir. Bölgenin Roma egemenliği altına girmesiyle bağlı krallar tarafından yönetilmeye başlayan kent, "*Diocaesarea*" ismiyle otonom sikke darp etmeye başlamıştır. Romalılaştırma politikaları kapsamında bir İmparatorluk Kültü Tapınağı inşa edilen kentte, MS 72 yılında Rahip Krallık Hanedanlığı sona erdirilmiştir. MS II. yüzyıl sonu ila III. yüzyıl başında kentte çok sayıda anıtsal yapı inşa edilmiştir.[719] Böylelikle Hellenistik dönemde Olba territoriumunun idari ve dini merkezi olan kent, Roma İmparatorluk döneminde Zeus Olbios Kutsal Alanı çevresinde anıtsal karakterine kavuşmuştur.[720] Hellenistik dönem itibarıyla dini ve idari bir merkez profili sergileyen kent, İmparatorluk dönemi itibarıyla büründüğü anıtsal formunun doğrudan bir yansıması olarak, territoriumunda/khorasında yoğun bir kırsal yerleşim ve üretim dokusu tesis etmiştir.[721]

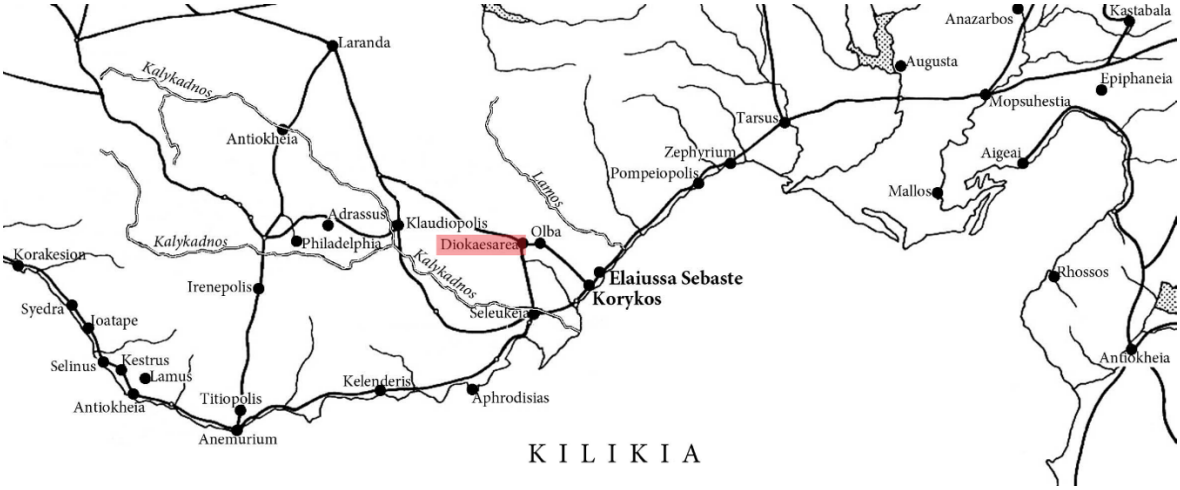
---

[718] Aydınoğlu, Ü., Belge, B. (2023). Diocaesarea'nın Antik Dönem Kent Planına İlişkin Değerlendirme. *Olba*, 31, s. 62.

[719] Diokaisareia antik kenti, C. Demir tarafından 2024 yılında tamamlanan yüksek lisans tez çalışmasında; tarihi, tarihi coğrafyası, ekonomik yapısı, mimari unsurları, araştırma tarihçesi ve arkeolojisiyle, kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Demir, C. (2024). *Diocaesarea Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: T.C. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kent hakkında bilgi veren antik literatür, 19. yüzyıl ortaları itibarıyla kenti konu edinen gezginlerin araştırma ile raporları ve kent üzerine kaleme alınmış modern literatür için bkz. Demir, 2024, **a.g.k.**, 4-29. Kentin yazıtları hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Demir, 2024, **a.g.k.**, 29-52. Sikkeleri için bkz. Demir, 2024, **a.g.k.**, 52-67. Kültleri için bkz. Demir, 2024, **a.g.k.**, 67-73. Seramik buluntuları için bkz. Demir, 2024, **a.g.k.**, 73-76. Mimari yapı ve unsurları için bkz. Demir, 2024, **a.g.k.**, 77-125. Kentin Hellenistik dönem öncesinden Geç Antik döneme uzanan siyasi tarihi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Demir, 2024, **a.g.k.**, 140-150.

[720] Aydınoğlu, 2023, **a.g.m.**, 62.

[721] Diokaisareia antik kentinin khorasındaki kırsal yerleşimler hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Aydınoğlu, Ü. (2021). Rural Settlements Survey in the Chora of Diocaesarea. *Cultural Heritage and Science*, 2 (1), s. 1-6.

Harita 2.1.15.1. Kilikia bölgesi ve Diokaisareia antik kenti.

Kaynak: Durukan, 2013, **a.g.m.**, 370. Fig. 1.

Kentin ekonomik yapısına ışık tutan bir diğer veri grubunu meslekleri oluşturmaktadır. H. Şahin'in 2003 yılında tamamladığı doktora çalışması bünyesinde, kentte faaliyet göstermiş 9 farklı meslek yapılanması bir araya getirilmiştir. Bunlar; Piskopos aşçısı, atmaca terbiyecisi, katır satıcısı, mancınık imalatçısı, marangoz, mermerci, mimar ve sabun imalatçısıdır.[722] Kentin ekonomik yapısı ve üretim ekonomisi hakkında önemli bilgiler sunan bu 8 mezar yazıtının yanı sıra, Lukas isimli bir zanaatkâra ait bir başka yazıt, Diokaisareia'da gerçekleştirilen deri imalatı için muhtemel kanıt niteliği taşımaktadır. Söz konusu yazıt, kentin doğu yamacındaki nekropol alanında,[723] bir mezar lahdinin kapağı üzerinde tespit edilmiştir. İlk kez J. Keil ve A. Wilhelm tarafından 1931 yılında yayınlanan[724] corpus çalışmasında yer bulan yazıt, sonrasında kente ilişkin farklı yayınlarda ele alınmıştır.[725]

1 ☩ δωρεὰ δεσ-
ποτῶν ἰς Λου-
κᾶν ***τσανγάριν***.[726]

Çeviri: "*(Bu mezar) Efendilerinin ayakkabı imalatçısı Lukas'a hediyesi(dir).*"

Bu mezar yazıtı, büyükbaş-küçükbaş hayvanlardan elde edilen deriler üzerine ayakkabı imal etmiş olması oldukça muhtemel olan bir zanaatkârı kayıt altına alması açından önemlidir.

[722] Şahin, 2003, **a.g.k.**, 387-389. Kentin Geç Antik dönem meslekleri için ayrıca bkz. Demirci, 2024, **a.g.k.**, 149.
[723] Diokaisareia antik kentinin planı ve nekropol alanlarının kent planı içerisindeki konumu için bkz. Aydınoğlu, 2023, **a.g.m.**, 77. Fig. 6.
[724] ***MAMA.*** III. no: 89.
[725] ***R.W.I.*** s. 336. no: Diokaisareia 67.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 80. no: 62.; Demirci, 2024, **a.g.k.**, 149.
[726] "*δεσπόται*" (Efendiler) ibaresiyle mezar alanının yasal sahiplerinin kastedildiği düşünülmektedir. "*τσανγάρις*" ise yazıtlarda genellikle "*τζαγγάριος*" ya da "*σαγγάριος*" şeklinde yer bulmakta olup, "*τζάγγαι*" (çarık) denilen ayakkabıların imalatçısıdır. ***MAMA.*** III. s. 76.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 80.

2.2. Antik Çağ'ın Dokuma Endüstrisine Genel Bir Bakış

"*Eğer tahıl eyaleti hayatta tuttuysa, yün ona zenginlik getirdi.*"[727]

S. Mitchell'in, Galatia Eyaleti'nin ekonomik yapısına ilişkin kaleme aldığı bir pasajda dile getirdiği bu cümle, Roma Küçük Asya'sının büyük çoğunluğu için kapsayıcıdır. Neolitik Çağ'da koyun ve keçilerin evcilleştirilmesi itibarıyla, insan giyim-kuşamının, (keten ve pamuk gibi) zirai hammaddelerle birlikte temel hammaddesini teşkil eden yün-kıl, Sanayi Devrimi'ne kadarki uzun binyıllar boyunca tesis edilmiş ekonomik sistemlerde başat bir rol üstlenmiştir.[728] (Bkz. Görsel 2.2.1.;2.2.2.; 2.2.3.) Bu durum, ölçüsü ve niteliği bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte, Küçük Asya için de geçerlidir. Antik ve modern literatür, gerek Roma egemenliğinden yüzyıllar önce, gerekse Roma egemenliği altında Küçük Asya'da koyun yünleri ile keçi kılları üzerine tesis edilmiş dokuma endüstrilerinin somut izlerini açığa çıkarmaktadır. Bu doğrultuda Romalılar, Küçük Asya'da, "kadim" ve "gelişkin" bir yün-kıl dokumacılığının yeni mirasçıları olmuşlardır. *Pax Romana*'nın sağladığı asayiş ve refah içerisinde bu endüstriler, Batı Küçük Asya'nın kıyı bölgelerinden, iç kesimlere ve bilhassa Lykos Vadisi'ne kaymıştır. Bu çerçevede aşağıda, yün-kıl endüstrisinin farklı üretim aşamalarında faaliyet göstermiş olan Roma Küçük Asya'sı kentleri, filolojik (antik kaynaklar), epigrafik (meslek loncaları, mezar yazıtları) ve arkeolojik (atölye ve işlikler) veriler ekseninde, tüm detaylarıyla ele alınacaktır. Küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün ve kılın, Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısında ve ihracat hacminde neden "en önemli meta" teşkil ettiğinin cevapları, kanıtlarıyla ortaya konulacaktır.

---

[727] Mitchell, 1993, **a.g.k.**, 146.

[728] Antik dönemde koyun yünü ve keçi kılının kullanım alanlarına ve üretim süreçlerine ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik (antik, modern, epigrafik, arkeolojik, etimolojik) detay için bkz. Blümner, 1912, **a.g.k.**, 98-120.; Broudy, E. (1979). The book of looms: A History of the Handloom from Ancient Times to the Present. Hanover-London: Van Nostrand Reinhold Company.; Ryder, M. L. (1983). *Sheep and Man*. London: Gerald Duckworth & Co Ltd.; Frayn, J. M. (1984). *Sheep-rearing and the Wool Trade in Italy During the Roman Period*. Liverpool: Francis Cairns Publications Ltd.; Barber, E. J. W. (1991). *Prehistoric Textiles. The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages*. Princeton: Princeton University Press.; Renger, J., Pekridou-Gorecki, A. (2002). "Wolle". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band XII. (2)*. içinde (ss. 570-572). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler. s. 570-572.; Larsson Love´n, L. (2007). "Wool Work As a Gender Symbol in Ancient Rome. Roman Textiles and Ancient sources". C. Gillis, M. L. B. Nosch (Eds.), Ancient Textiles. Production, Crafts and Society. içinde (ss. 229-236). Oxford: Oxbow Books. s. 229-236.; Renger, J., Pekridou-Gorecki, A. (2010). "Wool". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. XV*. içinde (ss. 733-735). Leiden-Boston: Brill. s. 733-735.; Flohr, M. (2013c). *The World of the Fullo. Work, Economy, and Society in Roman Italy*. Oxford: Oxford University Press.; Gleba, M. (2013a). "Wool". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 7136). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 7136 (1).; Rohde, D. (2013). "Fulling, Fullers". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 2782). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 2782 (1).; Cleland, L. (2013). "Clothing, Greece and Rome". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 1589-1594). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 1589-1594 (1-6).; Gleba, M. (2013b). "Textiles, Greece and Rome". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 6633-6636). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 6633-6636 (1-4).

Görsel 2.2.1. Attika bölgesine ait, siyah figürlü, terrakotta Lekythos üzerinde, dokuma tezgâhında kumaş dokuyan kadınların tasviri. MÖ 550-530.

Kaynak: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/253348. (Erişim tarihi: 20.07.2025)

Görsel 2.2.2. Attika bölgesine ait, siyah figürlü, terrakotta Lekythos üzerinde, dokunacak yünleri tartan kadınların tasviri. MÖ 550-530.

Kaynak: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/253348. (Erişim tarihi: 20.07.2025)

Görsel 2.2.3. Attika bölgesine ait, siyah figürlü, terrakotta Lekythos üzerinde, yün eğiren (sağda) ve dokunmuş yün kumaşları katlayan (solda) kadınların tasviri. MÖ 550-530.

Kaynak: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/253348. (Erişim tarihi: 20.07.2025)

2.2.1. Mytilene Dokuma Endüstrisi

Deri endüstrisine benzer bir şekilde, Roma Küçük Asya'sında faaliyet göstermiş olan dokuma endüstrilerinin ele alınacağı bu bölümde de incelenecek olan ilk antik yerleşim, Lesbos Adası'nın en önemli antik kenti olarak ele alınan Mytilene'dir. Yukarıda, kentin tesis ettiği deri endüstrisine ilişkin arkeolojik ve epigrafik veriler ışığında ortaya konulduğu üzere Mytilene, İmparatorluk dönemi boyunca ekonomisini, kırsal arazilerde yoğunlaşmış tarım ve büyükbaş-küçükbaş hayvanlar üzerine şekillenen hayvancılık faaliyetleri üzerine temellendirmiştir.[729] Bu noktada, kentin dokuma endüstrisine ilişkin ele alınacak olan veri ise yine epigrafik temellidir.

İlk kez Heinrich Kiepert tarafından, Corpus Inscriptionum Graecarum'un 1843 yılında basılan ikinci cildinde yayınlanan[730] söz konusu yazıt, sonrasında Mytilene'ye temas eden farklı yazıt corpuslarında ve kente ilişkin epigrafik yayınlarda yer bulmuştur.[731] Bununla birlikte C. T. Newton'un, 1852 yılında Mytilene territoriumunda gerçekleştirdiği yürüyüşler sırasında yazıta ilişkin kaydettiği ve 1865 yılında yayınladığı notlar, gerek bu kısa yazıtın territoriumdaki konumu gerekse çevresel bağlamı hususlarında verdiği bilgiler açısından oldukça önemlidir:

> "*Moria[732] üzerinden Mytilene'ye dönerken, bu köyden (Moria'dan) yaklaşık 10 dakikalık mesafede, yol kenarında **Achlea** adında bir yer fark ettim. Burada üzeri tonozla örülmüş bir sıcak su kaynağı bulunuyor. Yolun karşı tarafında bulunan bir kayanın yüzeyine ise, her ne kadar şimdi neredeyse tamamen silinmiş olsa da oldukça büyük harflerle "**ΤΩΝ ΓΝΑΦΕΩΝ - τῶν γναφέων**" (yün çırpıcılarının/yıkayıcılarının) kelimeleri kazınmış. Görünüşe göre bu yazıt, buradaki sıcak su kaynağının suyunu kullanan bir grup yün çırpıcısının/yıkayıcısının yaptığı bir ithaf yazıtının parçası.*"[733]

---

[729] Geç İmparatorluk dönemine tarihlendirilen Mytilene yazıtları, Lesbos adasının antik dönemde ve günümüzde tesis ettiği tarımsal üretimin niteliğine ilişkin çarpıcı boyutlardaki farklılığa kanıt oluşturmaktadır. Bu çerçevede, adanın antik döneminde zeytinliklere ayrılan "cılız" arazi miktarı, günümüzde bilhassa orta ve doğu kesimlerindeki tarıma elverişli arazilerin neredeyse "büsbütün" şekilde zeytin tarımına ayrılmış olmasıyla taban tabana tezatlık oluşturmaktadır. Sayısal çerçevede Geç Roma dönemi yazıtlarından anlaşıldığı üzere, adanın ekilebilir arazilerinin yalnızca %5-6'sı zeytin yetiştiriciliğine ayrılmış olup, bu oran günümüzde %60'a ulaşmış durumdadır. Ayrıca adanın antik dönemi ile günümüz arasında, zeytin ve tahıl ekimi için ayrılan arazilerin birbirine oranında büyük bir farklılık gözlemlenmektedir. Antik dönemde bu oran, (iugera üzerinden) 1: 8.9 (zeytin-tahıl) iken, modern dönemde 1: 0.6'dır. Bu bariz fark, adanın antik dönemde tahıl açısından kendine yeterlik gereksiniminin çok daha fazla olduğunu bariz şekilde ortaya koymaktadır. Déléage, 1975, **a.g.k.**, 178.; Kontis, 1978, **a.g.k.**, 35-37.; ***ZPE.*** CXII. s. 261.

[730] ***C.I.G.*** II. s. 1026. no: 2171c.

[731] ***I.G.*** XII. 2. no: 271.; ***C.P.R.*** III. s. 64. no: 177.; Labarre, G., Le Dinahet, M. T. (1996b). "Les Métiers du Textile en Asie Mineure de l'Époque Hellénistique à l'Epoque Imperiale". *Aspects de l'Artisanat du Textile dans le Monde Méditerranéen (Égypte, Grèce, Monde Romain). Collection de l'Institut d'Archéologogie et d'Histoire de l'Antiquité, Université Lumière Lyon 2, Band 2*. içinde (ss. 49-115). Paris: Diffusion de Boccard. s. 68. no: 1.; Chaniotis, 1997, **a.g.m.**, 17-18. no: 9.; Chaniotis, A. vd. (1998). ***S.E.G.*** XLV. s. 284. no: 1098.; Touchais, G. (1999). ***B.C.H.*** CXXIII. s. 782-783.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 198.; ***S.E.G.*** XLIX. s. 309. no: 1090.; ***S.E.G.*** LII. s. 659-661. no: 1895.

[732] Moria ve civarındaki yerleşimlere ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Spencer, 1995b, **a.g.k.**, 7-8.

[733] Newton, C. T. (1865). *Travels & Discoveries in the Levant. Vol. I*. London: Day & Son Ltd. s. 62.; Chaniotis, 1997, **a.g.m.**, 17. dn. 35.

1 T

τῶν **γναφέων**

ὅρ(ος).

Çeviri: "*Yün çırpıcılarının/yıkayıcılarının yeri.*"

Söz konusu yazıt, Lesbos yerlisi bir araştırmacı ve rahip olan S. G. Táxis'in, 19. yüzyıl sonlarında adanın tarihi ve topoğrafyası üzerine kaleme aldığı çalışmanın, ada yazıtlarını da kapsayan yeniden basımında da ele alınmış, yazar, her ne kadar yazıtın yalnızca ikinci satırını okusa da, bulunduğu konumu, "Θερμάκια"[734] adlı sıcak su kaynağının karşısındaki "*Ἀχλιὰ*" şeklinde belirtmiştir.[735] 26 cm. yüksekliğindeki harflerle kazınmış bu kısa ancak büyük yazıt, paleografik özellikleri çerçevesinde Roma İmparatorluk dönemine tarihlendirilmektedir.[736] Öte yandan Newton ve Táxis'in 19. yüzyıl aktarımlarından da anlaşıldığı üzere, yazıtın, dokuma endüstrisi için kritik bir bileşen olan sıcak su kaynaklarının yanı başında konumlanmış olması, Mytilene antik kenti ve territoriumunda gerçekleştirilen yün çırpma/yıkama ve dolayısıyla da dokuma faaliyetlerinin varlığına kanıt oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu noktada, Mytilene'ye ait census yazıtlarına,[737] kırsal yerleşimler ve çiftlikler bünyesinde kaydedilmiş olan ve yine bu yazıtlarda kayıt altına alınmış mera arazilerinde yetiştirilen küçükbaş hayvanların, söz konusu dokuma endüstrisi için önemli bir hammadde kaynağı teşkil etmiş olması oldukça muhtemeldir.

Strabon'un "*Aiolis şehirlerinin metropolisi*"[738] tanımlamasından da açıkça anlaşılacağı üzere, Küçük Asya'nın kuzeybatı açıklarında konumlanmasına rağmen gerek Ege Denizi'nin kuzeyine ve gerekse Küçük Asya anakarasına yoğun şekilde nüfuz eden Lesbos Adası'nın, yine Strabon tarafından "*en büyük kenti*"[739] olarak tanımlanan Mytilene, Roma egemenliğinden uzun yüzyıllar önce, doğusundaki Küçük Asya kıyılarında "yayılmacı" bir politikayla egemenliği altına aldığı peraiasının da ortaya koyduğu üzere, tarihi boyunca önemli bir siyasi merkez ve ekonomik güç olmuştur. Bu tezin kapsamında Aiolis bölgesiyle, dolayısıyla da Küçük Asya'yla bir bütün olarak ele alınan bu ada kentinin ekonomisi, *Pax Romana* zırhı altında serpilmeye devam etmiş, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ise deri, yün ve kıllarıyla bu ekonomiye önemli bir sac ayağı teşkil eden endüstriyel üretimin hammadde temellerini oluşturmuştur.

---

[734] Bu su kaynağı, modern literatürde "*Thermalia*" ismiyle anılmaktadır. Bkz. Spencer, 1995b, **a.g.k.**, 8. (*23)
[735] Táxis, S. G. (1909). *Συνοπτική Ιστορία και Τοπογραφία της Λέσβου*. Cairo: Εκ του Τυπογραφείου Ι. Πολίτου. s. 91. Yeniden basım: Táxis, S. G. (1994). *Συνοπτική Ιστορία και Τοπογραφία της Λέσβου. Φωτομηχανική Ανατύπωση της Εκδοσης του 1909*. Mytilene: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
[736] ***I.G.*** XII. 2. no: 271.; ***C.P.R.*** III. s. 64. no: 177.; Chaniotis, 1997, **a.g.m.**, 17.; ***S.E.G.*** XLV. s. 284. no: 1098.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 198.; ***S.E.G.*** XLIX. s. 309. no: 1090.
[737] ***I.G.*** XII. 2. no: 76-80.
[738] Strab. XIII. 2. 1.
[739] Strab. XIII. 2. 2.

2.2.2. Kyzikos Dokuma Endüstrisi

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da, küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün ve kıl üzerine tesis edilmiş dokuma endüstrilerinin izlerinin saptandığı bir diğer yerleşim, Mysia bölgesinin kuzeyinde, Propontis'in güney sahillerinde kurulmuş olan ve tarihi MÖ VIII. yüzyıla kadar geriye giden Kyzikos antik kentidir. Kentin Miletos kolonisi olarak tesisi itibarıyla, MÖ VII. yıldan itibaren taşıdığı ticaret polisi profili, yukarıda antik kaynaklar, modern çalışmalar, kent yazıtları ve sikkeleri çerçevesinde detaylarıyla ortaya konulmuştur.[740] Bu çerçevede Mysia bölgesinin önde gelen bu ticaret merkezinin ekonomik yapısı içerisinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların önemli bir alt başlığı ifade ettiği açıktır.

Kyzikos'un bu aşamada ele alınacak dokuma endüstrisi, sözü edilen alt başlığa önemli ölçüde ışık tutan, ve "doğrudan kanıt" niteliği taşıyan epigrafik veriler üzerinde yansıma bulmuştur. Bu epigrafik veriler çerçevesinde, biri bizzat Kyzikos'a, diğeri güneydoğusundaki komşusu, bir diğer önemli Mysia yerleşimi Miletopolis'e[741] (Bursa-Mustafakemalpaşa) ait iki yazıt, Kyzikos ve territoriumunda, Roma döneminde faaliyet gösteren dokuma endüstrisi için önemli birer kanıt oluşturmaktadır. Kyzikos'a ait olan yazıt, kentin kuzeydoğu territoriumunda, günümüzde Erdek'e bağlı olan ve geçmişte Ermeni Köy olarak bilinen Tatlısu Mahallesi'nde ele geçirilmiş, ilk kez 1882 yılında, J. H. Mordtmann tarafından yayınlanmış,[742] sonrasında da kente ilişkin yayın ve corpuslarda yer bulmuştur.[743]

[ὑπόμνημα]
1 [Εὐ]τυχίας ὃ κατεσκεύ[ασεν]
[έαυ]τῇ καὶ τοῖς ἑαυτῆς γο[νεῦσι]
καὶ τοῖς τέκνοις· τοῖς [δὲ λοι]-
[πο]ῖς ἀπαγορεύω· ὃς δ' ἂν [τολ]-
5 [μήσῃ] ἕτερον καταθέσθαι ν[εκρὸν],
[δώσει τῷ ἱε]ρωτάτῳ ***συνεδρίῳ τῶν***
[γ]ναφέων (δην.) ,αφ΄.

Çeviri: "*(Bu) Eutychia'nın kendisi, anne ve babası ve çocukları için yaptırdığı mezarıdır. Başka birisinin bu mezarı kullanmasını yasaklıyorum. Her kim ki bu mezara başka bir cenaze koymaya cüret eder, yün çırpıcılarının en kutsal birliğine (synedrionuna) 1500 denarius ceza ödeyecektir.*"

[740] Bkz. Bölüm 2.1.2.
[741] Kente ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Avram, 2004, **a.g.k.**, 988-989.
[742] Mordtmann, J. H. (1882). ***A.M.*** VII. s. 252-253. no: 19.
[743] Hasluck, 1910, **a.g.k.**, s. 281. no: 140.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 819, 841.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 69-70, no: 5.; ***IK.*** VIII. no: 211.; ***I.M.T.*** no: 1801.

İmparatorluk dönemine tarihlendirilen bu yazıt, Kyzikos ekonomisine ilişkin son derece kıymetli bakış açılarını mümkün kılmaktadır. Hepsinden önce kendi mezarını inşa ettirmiş olan Eutychia, Kyzikos'un ekonomik yaşamı içerisinde, "*ayakları üzerinde duran bir kadın*" profili çizmekte, kentin sosyo-ekonomik yapısına önemli bir ipucu sunmaktadır. Dahası Eutychia'nın, kentte faaliyet gösteren bir meslek birliğinin üyesi olması, Kyzikos'un üretim ekonomisinde varlık gösteren kadın işgücüne de kanıt oluşturmaktadır. Ayrıca yazıtta, mezarın kullanım hakkı için 1500 denariusluk bir şerh düşülmüş ve bu şerhin ihlali halinde, belirlenen cezanın "*en kutsal yün çırpıcıları loncası*"na (*synedrion*una)[744] ödeneceğinin belirtilmiş olması, loncanın kent ekonomisi içerisinde edindiği kurumsal kimliği gözler önüne sermektedir.

Miletopolis'e ait yazıt ise, Strabon'un, Geographika'daki Mysia'ya ilişkin tasvirlerinde, Miletopolitis Gölü'nün yanında kurulu olan Miletopolis ve civarındaki yerleşimler için "*Fakat günümüzde bu yerleşimlerin büyük çoğunluğu Kyzikoslulara aittir.*"[745] sözlerinden hareketle, genel kanıda Kyzikos antik kenti ile aynı bağlam çerçevesinde değerlendirilmektedir. MS I. ve II. yüzyıllara tarihlendirilen söz konusu yazıt, Kyzikos bünyesinde faaliyet gösteren dokuma endüstrisinin ürettiği mamul malların, üstelik mor renge boyanmış halde satışını gerçekleştiren ve yazıtın içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla bu satışlardan kayda değer düzeyde bir gelir ve refah elde etmiş olan Euskhemon'un, Miletopolis kentine adadığı Tykhe tapınağını ve heykelini kayıt altına almıştır. İlk kez, F. W. Hasluck tarafından, Mustafakemalpaşa'da incelenen ve akabinde 1907 yılında yayınlanan bu yazıt, sonraki dönemlerde Miletopolis'e ve Kyzikos'a ilişkin farklı yazıt corpuslarında ele alınmıştır.[746] Dokuma endüstrisinin ilk üretim aşaması olan yün çırpma sürecine işaret eden Kyzikos yazıtının ardından, son aşaması olan satış sürecine işaret eden Miletopolis yazıtı, Roma Kyzikos'unda işleyen bu endüstrinin ve bu endüstriye hammadde sağlayan küçükbaşların, ekonomik yapı içerisinde ifade ettiği önemi kanıtlar niteliktedir.

1 [ὑπὲρ τοῦ δήμου τῶν Μειλ]ητοπολειτῶν τὴν ἀγαθὴν τῆ[ς π]όλεως Τύχην καὶ τὸν ναὸν αὐτῆς
κατεσκεύασε[ν] ἐκ τῶν ἰδίων Εὐσχήμων ***[π]ορφυροπώλης***.

Çeviri: "*Mor kumaş satıcısı Euskhemon, Miletopolis demosu (halkı) adına, kentin talihli/uğurlu Tykhe'sini (heykelini) ve onun tapınağını, kendi mal varlığıyla inşa ettirdi.*"

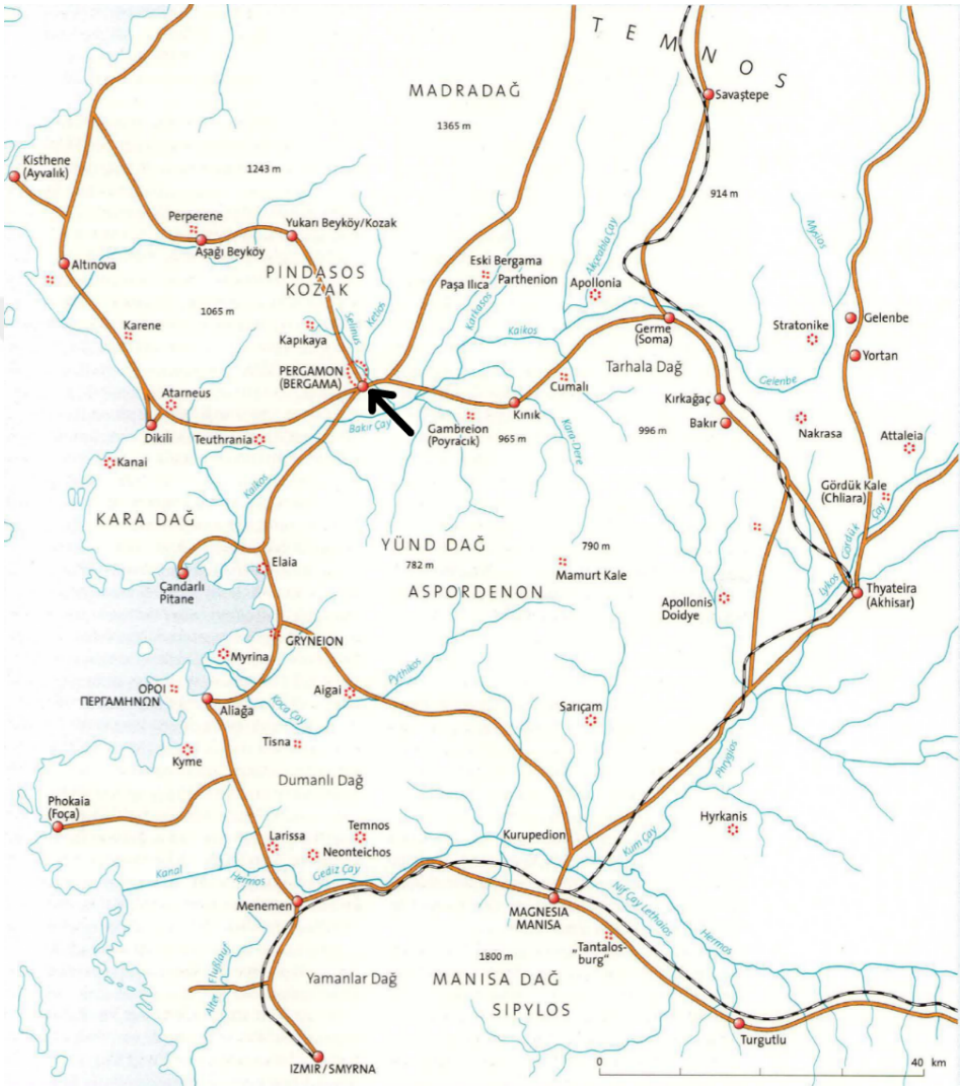
[744] "*Synedrion*" (συνέδριον) kavramı, Roma Küçük Asya'sında sıklıkla meslek loncaları ve birlikleriyle bağlantılı şekilde kullanılmıştır. Kapsamlı bilgi için bkz. Poland, F. (1909). *Geschichte des Griechischen Vereinswesens. Preisschriften Gekront und Herausgegeben von der Fürstlich Jablonowskischen Gesellschaft zu Leipzig. No. XXIII der Historisch-Nationalökonomischen Sektion*. Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner. s. 156-157.

[745] "*...Daskylitis (Manyas) Gölü'nün yukarısında iki büyük göl daha vardır. Apolloniatis (Uluabat) ve Miletopolitis gölleri. Daskylitis'in yakınında Daskyleion, Miletopolitis'in yakınında Miletopolis ve üçüncüsünün (Apolloniatis) yakınında Rhyndakos Apollonia'sı vardır. Fakat bugün bu yerlerin çoğu Kyzikoslulara aittir.*" Strab. XII. 8. 10.

[746] Hasluck, F. W. (1907). Inscriptions from the Cyzicus District, 1906. *The Journal of Hellenic Studies*, 27, s. 61-62. no: 2.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 749, 819.; ***IK.*** XXVI. no: 35.; ***I.M.T.*** no: 2261.

2.2.3. Pergamon Dokuma Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında dokuma endüstrisi tesis eden bir diğer antik yerleşim, Mysia bölgesinin önde gelen kenti Pergamon'dur. Ege Denizi kıyısından yaklaşık 30 km. içeride yer alan kent, Smyrna antik kentinin 110 km. kadar kuzeyinde konumlanmaktadır.[747] (Bkz. Harita 2.2.3.1.)

Harita 2.2.3.1. Pergamon antik kentinin konumu.

Kaynak: Radt, W. (2011). *Pergamon: Geschichte und Bauten Einer Antiken Metropole. 3. Auflage.* Darmstadt: Philipp von Zabern. s. 19.

[747] Schäfer, J. (1976). "Pergamon". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 688-692). Princeton: Princeton University Press. s. 473.; Radt, W., Eder, W., Berger, A. (2000). "Pergamon". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band IX*. içinde (ss. 543-561). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler. s. 543.; Radt, W., Eder, W., Berger, A. (2007). "Pergamum". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. X*. içinde (ss. 754-772). Leiden-Boston: Brill. s. 754.; Michels, C. (2013). "Pergamon". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 5154-5156). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 5154 (1).; Anderson, B. (2014). "Eastern Provinces of the Roman Empire, Archaeology of the". C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology*. içinde (ss. 2322-2333). New York: Springer. s. 2325.

Politik ve kültürel açıdan altın çağını Attalos Hanedanı yönetimi altında yaşayan kent, Hellenistik dünyanın en önde gelen başkentlerinden birisidir. Stratejik açıdan oldukça elverişli bir biçimde, 300 m. yükseklikteki bir dağ sırtı üzerinde kuruludur. Bu konumuyla güneyindeki Kaikos (Bakır Çay) Nehri'nin vadisine hâkim bir noktadadır. Roma egemenliği altında surların dışına çıkan kent yerleşimi, ovaya doğru genişlemiştir. Bu genişlemenin belirli kısımları, kent akropolisinin eteklerinde uzanan modern Bergama (İzmir) yerleşiminin altında kalmıştır. (Bkz. Görsel 2.2.3.1.) MÖ IV. yüzyıldan itibaren Pergamon'un tarihi içerisinde ana başlıklardan birisi olarak ön plana çıkan Asklepios Tapınağı'nın (*Asklepieion*) kalıntıları da modern Bergama'nın güneybatısında yer almaktadır.[748]

Görsel 2.2.3.1. Üst: Akropolisin batısındaki yamaçta uzanan Pergamon tiyatrosu ve arka planda modern Bergama yerleşimi. **Alt:** Asklepieion'dan Pergamon Akropolisi ve tiyatrosunun görünümü. **Kaynak:** Üst: Michels, 2013, **a.g.k.**, 5154 (1). Fig. 1. Alt: Michels, 2013, **a.g.k.**, 5156 (3). Fig. 3.

[748] Schäfer, 1976, **a.g.k.**, 688.; Radt, 2000, **a.g.k.**, 543.; Radt, 2007, **a.g.k.**, 754.; Michels, 2013, **a.g.k.**, 5154 (1).; Anderson, 2014, **a.g.k.**, 2325. Kentin coğrafi özellikleri hakkında kapsamlı için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 17-21.

Pergamon'un Hellenistik dönem öncesine ilişkin bilgiler oldukça sınırlıdır. Yerleşimin ilk insan izleri MÖ II. binyıla kadar geri gitmekte olup, MÖ VII. yüzyıldan itibaren müstahkem yapılara rastlanmaktadır. Kentin MÖ 399 yılında, MÖ V. yüzyılda Spartalılar ile Akhaemenid İmparatorluğu arasında arabulucu olarak hizmet eden Gongylos'un soyundan gelen yöneticiler tarafından yönetildiği bilinmektedir.[749] MÖ IV. yüzyılda bu Mysia yerleşimi, her ne kadar Pers egemenliği altında olsa da, zamanla Yunan kurum ve kültlerine sahip bir *polis*e dönüşmüştür.[750]

Büyük İskender'in ölümünün ardından Pergamon, komutanlarından biri olan Makedon Kralı Lysimakhos tarafından, burada muhafaza ettiği hazinesini korumak üzere Paphlagonialı (Tieion) Philetarios'un idaresine teslim edilmiştir.[751] MÖ 282 yılında Lysimakhos'a ihanet eden ve kentin egemenliğini ele geçiren Philetaros, Pergamon Krallığı'nı yönetecek ve kenti altın çağına kavuşturacak olan Attalos Hanedanı'nın[752] temellerini atmıştır. O'nun 20 yıl kadar süren egemenliğinin ardından sırasıyla I. Eumenes (h. MÖ 263-241), ilk kez "Kral" unvanını kullanan I. Attalos (h. MÖ 241-197), II. Eumenes (h. MÖ 197-159), II. Attalos (h. MÖ 159-138) ve III. Attalos (h. MÖ 138-133) Pergamon Krallığı'na hükmetmişlerdir. Attalosların politik ve askeri başarıları, Kelt kökenli Küçük Asya halklarıyla giriştikleri başarılı mücadeleler ve Seleukos ile Makedonia Krallığı gibi dönemin büyük güçleri karşısında varlıklarını sürdürmelerini sağlayan başarılı stratejiler üzerine temellenmiştir. Bu stratejilerin en önemlisi de, Roma Cumhuriyeti ile tesis ettikleri ittifaktır. Son Kral III. Attalos'un vasiyetiyle Pergamon Krallığı'nın mirasçısı olan Roma Cumhuriyeti, bu vasiyete karşı çıkan Aristonikos'un isyanının bastırılmasının ardından, MÖ 129 yılında krallığın topraklarını Asia Eyaleti'ne (*Provincia Asia*) dahil etmiştir. Attalos Hanedanı yöneticileri, Pergamon'un kent çehresini[753] tamamıyla değiştirmiş, pek çok filozof ve sanatçıyı mahiyetlerine çekmişlerdir. Paralelinde Pergamon sanatı, edebiyatı ve bilimi son derece gelişkin bir düzeye ve öneme kavuşmuştur. Bu dönemin mimarisi ve heykel sanatı, daha sonraki dönemin Küçük Asya mimarisini ve sanatını derinden etkilemiştir. Pergamon'u resmî

[749] Xen. *An*. VII. 8. 8-9.; Xen. *Hell*. III. 1. 6.
[750] Paus. II. 26. 8. Konuya ilişkin epigrafik belge için bkz. Dittenberger, W. (1903). ***O.G.I.S.*** I. s. 430-432. no: 265. Pergamon'un Hellenistik dönem öncesi tarihine ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Radt, 2000, **a.g.k.**, 554.; Radt, 2007, **a.g.k.**, 765-766.; Radt, 2011, **a.g.k.**, 23-25.; Michels, 2013, **a.g.k.**, 5154 (1).
[751] Strab. XIII. 4. 1.; Paus. I. 8. 1.
[752] Attalos Hanedanı ve Pergamon egemenliği hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Hansen, 1971, **a.g.k.**; Allen, 1983, **a.g.k.**
[753] Pergamon antik yerleşiminin tarihsel ve kentsel gelişimi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Schäfer, 1976, **a.g.k.**, 688-692.; Radt, 2000, **a.g.k.**, 543-551.; Radt, 2007, **a.g.k.**, 759-763.; Radt, 2011, **a.g.k.**, 53-61. Kentin caddeleri ve pazarları için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 83-93. Evleri, dükkânları ve atölyeleri için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 95-112. Gymnasiumları, hamamları ve latrinaları için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 113-146. Tapınak ve kutsal alanları için bkz. Radt, 2000, **a.g.k.**, 551-553.; Radt, 2007, **a.g.k.**, 763-765.; Radt, 2011, **a.g.k.**, 159-220. Şehir dışındaki kutsal alanları için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 220-244. *Heroon*ları için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 245-254. Tiyatro yapıları, stadiumu ve amfitiyatrosu için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 255-266. Mezar yapıları için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 267-275.

olarak "otonom bir polis"[754] mahiyetinde yöneten Attaloslar, Athena Nikephoros ve Dionysos Kathegemon başta olmak üzere kentin tanrılarına ait kültleri de teşvik etmişlerdir.[755]

MÖ 88 yılında, Roma karşısında VI. Mithridates'in, dolayısıyla kaybeden tarafın safını tutan Pergamon, politik ve finansal açıdan yok olmaktan, ancak Diodoros Pasparos[756] adındaki yurttaşının gayretleriyle kurtulabilmiştir. MÖ 129 yılında Asia Eyaleti'ne dahil edilmesinden itibaren, fakat bilhassa MÖ 88'deki bu yanlış tercihi itibarıyla Pergamon, ekonomik ve politik açıdan Romalıların Küçük Asya'daki yeni başkenti Ephesos'un muazzam yükselişinin gölgesi altında kalmıştır. Bununla birlikte kent, MÖ 29 yılında Asia *Koinon*u'nun[757] toplanma yeri ve yanı sıra Küçük Asya'nın İmparatorluk Kültü merkezlerinden birisi olmuştur. Octavianus'un iktidarıyla başlayan (ve yalnızca MS 193-194 yılında Septimius Severus ile Pescennius Niger arasındaki iç savaşta kısa bir süreliğine sekteye uğrayan) yaklaşık 300 yıllık barış döneminde kent, sanat, bilim, felsefe ve sağlık[758] hususlarında, Attaloslar dönemindeki ününü ve önemini yeniden kazanmıştır. MS II. yüzyılda, kent kapılarının dışındaki Asklepieion, antik dünyanın en ünlü kaplıcalarından ve şifa merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Küçük Asya kökenli olup consul rütbesine/makamına ulaşan ilk isimlerden birini (Gaius Antius Aulus Iulius Quadratus) bünyesinden çıkaran Pergamon, MS II. yüzyıl sonlarında Roma *Senatus*u'na mensup altı aileye ev sahipliği yapmıştır. MS III. yüzyılda tüm imparatorluğu pençesine alan siyasi ve ekonomik buhran ile Küçük Asya özelinde Got akınları nedeniyle Pergamon, kayda değer ölçüde küçülse de kültürel önemini korumaya devam etmiştir.[759] Bizans egemenliği altında önemini yitiren Pergamon, MS 716 yılında Araplar tarafından ele geçirilmiştir.[760]

---

[754] Pergamon antik kentinin otonom niteliği hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Müller, H. (2003). Pergamenische Parerga. *Chiron*, 33, s. 423-433. Konuya ilişkin epigrafik belgeler için bkz. ***O.G.I.S.*** I. s. 441-443. no: 267.; ***O.G.I.S.*** II. s. 91-105. no: 483.

[755] Pergamon'un Hellenistik dönem tarihine ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Radt, 2000, **a.g.k.**, 557-560.; Radt, 2007, **a.g.k.**, 766-771.; Radt, 2011, **a.g.k.**, 27-40.; Michels, 2013, **a.g.k.**, 5154-5155 (1-2).

[756] Diodoros Pasparos hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Jones, C. P. (1974). Diodoros Pasparos and the Nikephoria of Pergamon. *Chiron*, 4, s. 183-206.; Müller, 2003, **a.g.m.**, 434-437. Pergamon'da Diodoros Pasparos'a ithafen diktirilmiş bir onurlandırma (*dekret*) kararnamesi için bkz. Hepding, H. (1907). ***A.M.*** XXXII. s. 243-256. no: 4.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 292.

[757] Antik Yunan uygarlığında ortaya çıkmış siyasal bir birlik yapılanması olan "Koinon" hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Corsten, T. (2013a). "Koinon". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 3798-3799). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 3798-3799 (1-2).

[758] MS II. yüzyılda, şöhreti tüm Roma dünyasına yayılmış olan Pergamonlu tıpçı Galenos, kentin sağlık hususunda elde ettiği ünün (Asklepieion ile birlikte) en önemli nedenlerinden birisidir. Galenos'a ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Rocca, J. (2013). "Galen". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 2810-2813). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 2810-2813 (1-3).

[759] Pergamon'un Roma dönemi tarihine ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Radt, 2000, **a.g.k.**, 560-561.; Yılmaz, I. (2004). *Roma İmparatorluğu Döneminde Pergamon Tarihi ve Sikkeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.; Radt, 2007, **a.g.k.**, 771-772.; Radt, 2011, **a.g.k.**, 41-48.; Michels, 2013, **a.g.k.**, 5155-5156 (2-3).

[760] Pergamon'un Bizans dönemi tarihine ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Radt, 2000, **a.g.k.**, 561-562.; Radt, 2007, **a.g.k.**, 772.; Radt, 2011, **a.g.k.**, 49-51.; Michels, 2013, **a.g.k.**, 5156 (3).

Kentin ekonomik yapısı ise, Attalos Hanedanı yönetiminden itibaren Küçük Asya'nın hem siyasi hem de kültürel anlamda en önemli merkezlerinden birisi olan ve bu statüsünü Roma egemenliği altında da koruyan "metropol" niteliğine paralel bir biçimde, son derece gelişkindir. Öncelikle territoriumundaki zengin ormanları, kente odun, odun kömürü, katran ve reçine gibi ürünler sağlamıştır. Ayrıca bu ormanlık alanlarda (antik çağın şekeri olan) balın elde edildiği arıcılık faaliyetleri de önemli bir kalemdir.[761] Kent çevresinde ve hemen hemen tüm krallık topraklarında madencilik yaygın şekilde sürdürülmüştür. Bilhassa kentin kuzeyindeki Kozak Dağları'nda (Bkz. Harita 2.2.3.1.), antik dönemde bakır, gümüş ve altın çıkarılan madenlerin kalıntılarına rastlanmıştır. Yine Kozak'ta rastlanan bulgular, Roma döneminde buradan granit kayaların çıkarıldığını, bunların (muhtemelen hamam yapılarında kullanılmak üzere) sütun ve büyük taş kâse haline getirildiğini ortaya koymuştur.[762] Seramik-çömlek endüstrisi, kentin ön plana çıkan bir diğer üretim koludur. Pergamon sigillatası, bilhassa MÖ 50-MS 50 aralığındaki yüzyılda altın çağına ulaşmış, kentin imal ettiği karakteristik ürünler (*Aplik seramikleri*, *Megara kadehleri*, *kurşun sırlı kaplar*) gerek Hellenistik gerekse Roma dönemlerinde tüm Akdeniz dünyasında ün kazanmıştır.[763] Arkeolojik buluntular, kentin gelişkin bir metal işçiliği tesis ettiğini de göstermektedir.[764] İhracat ürünleriyle yapılan ticaret (seramik vs.), Pergamon'a yaklaşık 30 km. uzaklıktaki Elaia limanı (Bkz. Harita 2.2.3.1.) üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte kervan ticareti yoluyla iç bölgelerle ticaret daima sürdürülmüştür.[765] Pergamon kralları, ticareti kolaylaştırabilmek adına özel bir para sistemi oluşturmuşlardır. "*Kistophoros*" (κιστοφόρος) adı verilen ve kısa sürede genel bir para birimi haline gelen bu büyük gümüş sikkeler, Küçük Asya ve ötesinde dolaşımda olmuştur.[766]

Kentin ekonomik yapısı içerisinde sığır, koyun, keçi ve domuz yetiştiriciliği ile mera hayvancılığının önemli bir rol üstlendiğine işaret eden veriler mevcuttur.[767] Bu verilerin başında Attalos Hanedanı'nın temellerini atan Philetarios'un iktidarına tarihlendirilen Kyzikos yazıtı gelmektedir.[768] Yalnızca üçte birlik kısmı okunabilir halde olmakla birlikte yazıt, Philetarios'un kuzeydeki komşu kent Kyzikos'a, muhtemelen MÖ 280-275 yılları arasındaki 5 yıllık süreçte,

[761] Radt, 2011, **a.g.k.**, 284.
[762] Radt, 2011, **a.g.k.**, 284.
[763] Radt, 2011, **a.g.k.**, 285-287.
[764] Radt, 2011, **a.g.k.**, 287.
[765] Radt, 2011, **a.g.k.**, 288.
[766] Radt, 2011, **a.g.k.**, 288.
[767] Bununla birlikte Pergamonluların özellikle at yetiştiriciliği konusunda ünlü oldukları bilinmektedir. Yanı sıra kümes hayvancılığı da önemli bir ekonomik başlıktır. İlginç bir biçimde Pergamon, horoz dövüşleriyle ünlenmiştir. Radt, 2011, **a.g.k.**, 284-285. Kentin Odeion yapısının Mermer Salon'undaki dövüş horozu kabartmasının görseli için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 252-253. Abb. 199-200.
[768] Smith, C., de Rustafjaell, R. (1902). Inscriptions from Cyzicus. *The Journal of Hellenic Studies*, 22, s. 193-201. no: 3.; ***O.G.I.S.*** II. s. 487-490. no: 748.; ***I.M.T.*** no: 1485.

yılaşırı gerçekleştirdiği bağışları kayıt altına almaktadır.[769] Bu çerçevede Philetarios, Kyzikos kentinin savaşta olduğu ve halkın olası bir kuşatma korkusu yaşadığı günlerde, kente götürülen koyun ve keçi sürüleri ile Pergamon topraklarından satın alınan ve ithal edilen sığırlar için vergi muafiyeti uygulamıştır.[770] Yazıtın 8-14. satırlarının ortaya koyduğu bu ifadeler, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların henüz Pergamon'un Hellenistik dönem başlarından itibaren "temel" bir ekonomik kalem ifade ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Olası bir kuşatma tehdidi karşısında kentin iaşesi için besi hayvanı stoklama refleksine de bariz bir kanıt oluşturan bu satırlar, diğer bir yandan büyükbaş ve küçükbaş sürülerinin normal şartlarda "vergilendirmeye tabii oluşuna" da kanıt teşkil etmektedir. Yazıtın verdiği bilgiler çerçevesinde Philetarios, Kyzikos'un Galat yağmaları sonucunda iaşe sorunu yaşadığı bir başka yıl, kente buğday ve arpa göndermiştir. Bu bilgi, Pergamon'un Hellenistik dönem başlangıcı itibarıyla tesis ettiği gelişkin tarımsal üretime, antik çağın tarım teknolojisi içerisinde sığırların üstlendiği temel işgücü fonksiyonu göz önüne alındığında da büyükbaş hayvanların ekonomik yapı içerisindeki önemine işaret etmektedir. Bu çerçevede İmparatorluk dönemi Roma Mysia'sına ait çok sayıda adak steli üzerinde[771] sabana koşulu (Bkz. Görsel 1.2.2.) halde resmedilen sığırlar, Pergamon'un hâkim bir tepeden seyrettiği Kaikos havzasında MÖ III. yüzyılında ilk çeyreğinden itibaren tarımın ve dolayısıyla da besin ekonomisinin ana bileşenlerinden birisi haline gelmiş olmalıdır.

Pergamon'un ana ekonomik sektörlerinden birisi de dokumacılıktır. Roma döneminin antik yazarları, altın nakışlı kumaş dokumacılığının icadını I. Attalos'a atfetmektedir.[772] Kral, krallığını ve hazinesini Romalılara miras bıraktığında, Romalılar bu kıymetli tekstil ürünleriyle tanışmış ve bunlara kralın adını (*Attalica*) vermişlerdir. Altın nakışlı kumaş dokuma tekniğinin geçmişi, Küçük Asya'da Roma egemenliğinden yüzyıllar öncesine uzanıyor olsa da, bu tekniği en mükemmel formuna ulaştıran, Attaloslardır.[773] Ancak bu kumaşların bahsini eden ilk antik kayıtlar Roma dönemine aittir. Romalı yazarlar, altın nakışlı kumaşların kıyafetlerde (*vestes Attalicae*; *tunica aurea*),[774] perdelerde (*aulaea Attalica*)[775] ve duvar halısı, tente ya da battaniye

[769] Philetarios'un yaptığı bağışların tamamı hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Hansen, 1971, **a.g.k.**, 18.
[770] Smith, 1902, **a.g.m.**, 200-201.; Hansen, 1971, **a.g.k.**, 18. dn. 26.
[771] Bkz. dn. 59.
[772] Plin. *Nat*. VIII. 196.; XXXIII. 63. Ayrıca bkz. Plaut. *Men*. 426.; Cic. *Verr*. II. 4. 27.; *Verg*. *Aen.* III. 484.; Isid. *Etym*. XIX. 22. 22.
[773] Blümner, 1869, **a.g.k.**, 38.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 181. Dokumacılık zanaatında altın nakış kullanımının kökenleri tam olarak bilinmemek birlikte, en erken bulgular Yakın Doğu'ya (Mezopotamya) işaret etmektedir. Phrygia halklarının bu dokuma tekniğini Babil ve Assur'dan öğrendiği ve Lydialılara aktardığı düşünülmektedir. Pergamonlular ise, Lydia'nın dokumacılık merkezi Sardis'in üretime devam ettiği süreçte, özel ve lüks kıyafetler üretmek üzerine tesis edilmiş bu köklü geleneği ve endüstriyi devralmış görünmektedir. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Greenewalt, 1980, **a.g.k.**, 136-137.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 182-183.
[774] Plin. *Nat*. XXXIII. 63.
[775] Val. Max. IX. 1. 5.

gibi dekoratif kumaşlarda (*parapetasmata Attalica*)[776] kullanılmakta olduğunu kaydetmiştir.[777] Bu teknik, Romalı zanaatkârlar tarafından kopyalanmış olmakla birlikte, son derece muhtemel biçimde Pergamon, *Attalica*'nın ve diğer pek çok kumaş ürününün üretimi ve ticaretinde "lider" bir rol üstlenmeyi Roma dönemi boyunca da sürdürmüştür.[778]

Pergamon'un tesis ettiği gelişkin dokuma endüstrisinin, henüz MÖ III. yüzyıl itibarıyla, Kral I. Attalos'a ait dokuma atölyelerinde gerçekleştirildiğine işaret eden epigrafik veriler, bu endüstrinin köklü geçmişine, kurumsal yapısına ve hepsinden önemlisi gelir potansiyeline ışık tutmaktadır. Bu çerçevede bir Pergamon yazıtı, I. Attalos'un, adı belirsiz bir tanrının (olasılıkla Zeus'un) rahibine, gelir kaynağı olarak dokuma atölyeleri tahsis ettiğini kaydetmektedir.[779] Bu tahsisatla atölyeler tanrıya adanmış/vakfedilmiştir. Rahip ise görevde olduğu süre boyunca bu atölyeleri kiralama ve yıllık gelirlerini kullanma hakkı elde etmiştir. Dokuma araç-gereçleri ve kölelerle (işgücü) donatılmış bu atölyeler, yazıtta "*ἐπισκευασμένα*" şeklinde kaydedilmiştir.[780]

M. Rostovtzeff'in ileri sürdüğü üzere; "*Seleukoslarla rekabet etmek amacıyla I. Attalos tarafından Sardis'ten nakledilmiş olması muhtemel olan*"[781] Pergamon dokuma endüstrisinin imal ettiği kumaşların, Mısır'da kullanıldığını ortaya koyan papirüsler, kentin Akdeniz dünyası üzerinde tesis ettiği ihracat gücüne kanıt oluşturmaktadır. Bu çerçevede Roma İmparatorluk dönemine, Hadrianus iktidarına tarihlendirilen bir papirüs,[782] Apollonopolite *nome*sinin meşhur valisi Apollonius'un, "*ἀτταλιανὸν*" adı verilen bir kıyafet giydiğini kayıt altına almaktadır. Bu, her ne kadar altın nakışlı bir "*Attalica*" olmasa da, Rostovtzeff bu kıyafetin Attaloslar tarafından piyasaya sürülmüş, "özel" bir ürün olduğunu ileri sürmüştür.[783] Papirüsün en önemli hususiyeti ise, Attalos Hanedanı'nın inşa ettiği Pergamon dokuma endüstrisinin İmparatorluk döneminde, üstelik Mısır gibi uzak bir denizaşırı coğrafyada pazar bulduğunu açıkça ortaya koymasıdır. Bu açıdan papirüs, kentin dokuma endüstrisinin Roma İmparatorluk dönemindeki faaliyeti için net bir kanıttır. Ayrıca bizzat Pergamon'da, Aşağı Agora'nın (Bkz. Harita 2.2.3.2.) doğusunda ele geçirilen bir kaide yazıtı, bu endüstrinin boyama aşamasındaki faaliyetini açığa çıkarmaktadır.

---

[776] Cic. *Verr*. II. 4. 27-28.
[777] Romalıların, başkent Roma'da MÖ I. yüzyıldan itibaren altın nakışlı kumaş kullanımlarına ilişkin daha fazla örnek ve bibliyografik detay için bkz. Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 181-182.
[778] Blümner, 1869, **a.g.k.**, 38.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 181. Pergamon'un dokuma endüstrisi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Rostovtzeff, 1923, **a.g.k.**, 380-383.
[779] ***SIG.*** III. s. 161-162. no: 1018. Pergamon'a ait, MÖ II. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen bir başka yazıt, dokuma atölyelerinde çalışan kutsal kölelerin (*ἱεροὶ Παῖδες*) sahibi/yöneticisi olarak kararlaştırılan bir Asklepios rahibini kayıt altına almaktadır. ***SIG.*** III. s. 142-144. no: 1007.
[780] Rostovtzeff, 1923, **a.g.k.**, 381. dn. 2.
[781] Rostovtzeff, 1923, **a.g.k.**, 381.
[782] Bibliyografik detay için bkz. Rostovtzeff, 1923, **a.g.k.**, 382. dn. 1.
[783] Rostovtzeff, 1923, **a.g.k.**, 382. dn. 1.

Harita 2.2.3.2. Pergamon kent planında Aşağı Agora ve Traianus Tapınağı (*Traianum*).

Kaynak: Radt, 2007, **a.g.k.**, 757-758.

Pergamon bünyesinde gerçekleştirilen kazılar, dokuma endüstrisinin bir üretim kolunu ifade eden boyama faaliyetlerinin bariz izlerini açığa çıkarmıştır. Kentin Hellenistik dönemdeki yerleşim sahasının yoğunlaştığı akropoliste, İmparatorluk dönemine ait bir yapı olan Traianus Tapınağı'nın (*Traianum*) (Bkz. Harita 2.2.3.2.) altındaki Hellenistik dönem öncül yapılarında gerçekleştirilen kazılarda, sıvalı haznelerden oluşan bir dokuma apre atölyesinin üst kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Akropolisteki kraliyet saraylarının hemen yakınında bulunması nedeniyle, bu atölyenin mutlak surette kraliyet atölyelerinden birisine ait olduğu düşünülmektedir.[784]

Pergamon'un Attalos Hanedanı tarafından tesis edilen dokuma endüstrisi Rostovtzeff'in ifade ettiği biçimiyle; "*Roma döneminde zengin dokumacı* (*γναφεῖς*) *ve boyayıcıların* (*βαφεῖς*) *ellerine geçmiştir*". Bu çerçevede Aşağı Agora'nın doğusunda tespit edilen onurlandırma yazıtı, Rostovtzeff'in sözünü ettiği yün boyayıcılardan birisini kayıt altına almaktadır.[785] İlk kez 1902 yılında, H. von Prott ve W. Kolbe tarafından yayınlanan yazıt, sonrasında pek çok corpusta ve yayında ele alınmıştır.[786] (Bkz. Görsel 2.2.3.2.)

Görsel 2.2.3.2. Paspareitai Plateiası sakinlerinin/zanaatkârlarının, yün boyayıcısı Menandros denetiminde diktirdikleri heykelin kaide yazıtı. Pergamon.
Kaynak: ***A.M.*** XXVII. s. 101.

[784] Radt, 2011, **a.g.k.**, 111, 285. Traianus Tapınağı hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 209-220.; Yapının Pergamon Akropolisi'ndeki konumu için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 65. Abb. 15.
[785] Rostovtzeff, 1923, **a.g.k.**, 382. dn. 2.
[786] Prott, H. V., Kolbe, W. (1902). ***A.M.*** XXVII. s. 101-102. no: 102.; Cagnat, R., Besnier, M. (1903). Revue des Publications Épigraphiques Relatives A L'Antiquité Romaine: Mars-Juin. *Revue Archéologique*, T.2, s. 159. no: 153.; ***O.G.I.S.*** II. s. 124-125. no: 491.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 425.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 71-72. no: 9.

Λ(ούκιον) Κούσπιον Πα-
κτουμήιον Ῥου-
φεῖνον ὕπατον,
τὸν εὐεργέτην
καὶ κτίστην τῆς
πατρίδος,
οἱ κατοικοῦντες
τὴν Πασπαρειτῶν
πλατεῖαν,
ἐπιμεληθέντων
Μενάνδρου β΄ βαφέος
καὶ Γ(αίου) Ἰουλίου Εὐτάκτου,
δόντων ἐκ τῶν ἰδίων
(δηνάρια) ἑκατὸν καὶ τὴν βάσιν.

Çeviri: "*Paspareitai Plateiası'nın sakinleri, consul, hayırsever* (*euergetes*) *ve şehrin kurucusu* (*ktistes*) *L. Cuspius Pactumeius Rufinus'u, Menandros oğlu yün boyayıcısı Menandros ve C. Julius Eutaktos'un denetiminde* (*bu heykelle*)*, onurlandırdı. Onlar,* (*heykel için*) *100 denariusu ve kaideyi, kendi kaynaklarından bağışladılar.*"

Paspareitai Plateiasi, yazıtı konu edinen yayınlarda, farklı bağlamlarda ele alınmıştır. Öncelikle, "cadde" ya da "sokak" anlamına gelen Plateia; İmparatorluk döneminde, sütunlarla donatılmış cadde ya da sokaklar boyunca dizilmiş dükkanlarda iş yapan meslek birliklerini ifade eder hale gelmiştir.[787] Yazıtın ilk yayıncıları Prott ve Kolbe, Paspareitai Plateiası'nın, Apollon Pasparios'un ortak kültü aracılığıyla bir arada tutulan bir mahalle ya da kentin bir meslek birliği olarak kabul edilebileceğini ileri sürmüşlerdir.[788] 1905 yılında Dittenberger, Plateia'nın, ismini Apollon Pasparios'tan almış olabileceği görüşünü desteklemiştir.[789] Plateia'nın isminin kaynağı için kabul gören bir diğer teori, MÖ I. yüzyılın kent önde geleni Diodoros Pasparos'tur.[790] Ona atfedilen onurlandırma yazıtları, "Pasparos" soyadını taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu yazıtlarda tanrısal onurlarla anılan Diodoros'un soyadı, Pergamon'daki bir kabileye (*Pasparis*)

[787] Konuya ilişkin kapsamlı bilgi, bibliyografik detay ve Roma Küçük Asya'sında mesleki yerleşimler şeklinde organize olmuş plateia örnekleri için bkz. Robert, L. (1937). *Études Anatoliennes: Recherches sur les Inscriptions Grecques de l'Asie mineure*. Paris: Éditions de Boccard. s. 532-538.; Robert, L. (1980). *À Travers l'Asie Mineure. Poètes et Prosateurs, Monnaies Grecques, Voyageurs et Géographie*. Paris: Diffusion de Boccard. s. 154-157. Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 181-183.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 34-37.
[788] ***A.M.*** XXVII. s. 102.
[789] ***O.G.I.S.*** II. s. 125.
[790] Bkz. dn. 757.

verilmiştir. Bu açıdan H. Hepding[791] ve L. Robert,[792] plateianın isminin Diodoros Pasparos'tan kaynaklanıyor olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Yazıtı 1927 yılındaki corpus çalışmasında ele alan G. Lafaye, plateianın isminin kökeni noktasında her iki teorinin de (Apollon Pasparios ve Diodoros Pasparos) mümkün olduğunu kaydetmiştir.[793]

1909 yılında F. Poland, "*plateia*" kavramının zanaatkâr birliklerini ifade ettiğini ve bu sebeple "Paspareitai Plateiası sakinleri" (*οἱ κατοικοῦντες τὴν Πασπαρειτῶν πλατεῖαν*) ifadesinin bir meslek loncasına karşılık geldiğini kabul etmiştir.[794] 1984 yılında H. W. Pleket, Poland'ın düşüncesini bir adım ileri götürüp, heykelle onurlandırılan L. Cuspius Pactumeius Rufinus'un, dokumacılık endüstrine yatırım yapmak suretiyle, plateiadaki yün boyayıcılarını finansal olarak desteklemiş olabileceğini ileri sürmüştür.[795]

Plateia kavramı, aynı zamanda coğrafi açıdan bir antik kent bünyesindeki spesifik bir bölgeyi, mahalleyi, parseli, caddeyi ya da sokağı ifade etmektedir. Buradan hareketle plateialar, kentlerin bürokratik yapısı içerisinde "resmi" bir statüye sahiptir.[796] Bu tez çalışmasında da pek çok Küçük Asya kentiyle örneklendirildiği üzere, "kendi kaynakları" ile diktirdikleri heykeller ve kent ileri gelenleriyle "organik" ilişkiler kurma noktasında gerçekleştirdikleri girişimler, söz konusu statü için önemli göstergelerdir.[797] Dolayısıyla Pergamon özelinde Paspareitai Plateiası sakinleri, adını üretim gerçekleştirdiği plateiadan alan bir meslek birliği görünümündedir. Söz konusu birlik literatürde bir "mahalle loncası" olarak adlandırılmıştır.[798]

T. R. S. Broughton tarafından "*muhtemelen yün boyayıcılarının üretim gerçekleştirdiği bir meydan*"[799] şeklinde ifade edilen Paspareitai Plateiası, her ne kadar Pergamon içerisindeki konumu bilinmiyor olsa da, Hellenistik dönemde Attalos Hanedanı'na ait kraliyet atölyelerinde sürdürülen yün boyama endüstrisinin, İmparatorluk döneminde de faaliyet göstermeye devam

[791] ***A.M.*** XXXII. s. 243.
[792] Robert, 1937, **a.g.k.**, 533. dn. 5.
[793] ***I.G.R.P.*** IV. s. 167. no: 425.
[794] Poland, 1909, **a.g.k.**, 123.
[795] Pleket, H. W. (1984). Urban Elites and the Economy in the Greek Cities of the Roman Empire. *Münstersche Beiträge zur Antiken Handelgeschichte*, 3 (1), s. 27.
[796] Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 182.
[797] Örnekler için bkz. dn. 479, 575, 660, 787, 907, 910, 1017, 1021.
[798] Pont, A-V. (2013). "Les Groupes de Voisinage dans les Villes d' Asie Mineure Occidentale à l'époque Impériale". P. Fröhlich, P. Hamon (Eds), *Groupes et Associations dans les Cités Grecques (IIIe siècle av. J.-C. - IIe siècle apr. J.-C.). Actes de la Table Ronde de Paris, INHA, 19-20 Juin 2009. Hautes Etudes du Monde Gréco-Romain 49*. içinde (ss. 129-156). Genève: Librairie Droz S.A. s. 133-134, 138-143.; Harland, P. A. (2014). *Greco-Roman Associations. II. North Coast of the Black Sea, Asia Minor*. Berlin: De Gruyter. s. 120. Ayrıca Harland, heykelin diktirilmesinden sorumlu olan kişilerin, plateiada üretim gerçekleştiren zanaatkârlara tabii, görev başında isimler mi yoksa "geçici" denetçiler mi olduğu hususunun belirsiz olduğunu kaydetmiştir. Harland, 2014, **a.g.k.**, 121.
[799] Broughton, 1938, **a.g.k.**, 841.

ettiğini ortaya koymaktadır. Bu üretim sahasının zanaatkârları tarafından, bir kent eliti onuruna, MS II. yüzyılda (142 sonrası) diktirilen heykelin sorumluluğunu bir yün boyayıcısının (*βαφεῖς*) üstlenmiş olması da, burada gerçekleştirilen üretimin yün boyama üzerine tesis edilmiş olduğu hususunda önemli bir göstergedir.

Bu aşamaya kadar ortaya konulan verilerin ortaya koyduğu üzere Pergamon, Lydia'nın kadim dokumacılık geleneğinin bir uzantısı olarak, Attaloslar tarafından tesis edilmiş, Küçük Asya ötesindeki dış pazara yönelik üretim gerçekleştirmiş, ürünlerinin şöhreti antik literatürde geniş yer edinmiş, gelişkin bir dokuma endüstrisine ev sahipliği yapmıştır. Sözü edilen şöhretin ana öznesinin "*vestes Attalicae*" olması ise, arkeolojik ve epigrafik verilerin kentteki boyama endüstrisine işaret eden verileriyle uyumlu bir biçimde, Pergamon'un, dokuma endüstrisini tüm üretim aşamalarıyla tesis ettiğini, "mamul" ve "lüks" tekstil ürünleri imal ve ithal ettiğini açıkça göstermektedir. Ancak vestes Attalicae'nin antik dönemde hangi hammaddeden ve hangi türde dokuma ile imal edildiğine dair "doğrudan" bir bilgi bulunmamaktadır.[800] Tam da bu noktada Plinius'un, altının özel nitelikleri hakkında verdiği bilgiler içerisindeki birtakım ifadeler büyük önem ifade etmektedir. Yazar, altının yün ilavesi olmadan dahi iplik haline getirilebildiğini ve yün gibi kumaşlara dokunabildiğini yazmaktadır. Vestes Attalicae'nin hammaddesi için önemli bir ipucu oluşturan bu satırlar, küçükbaş hayvanlardan elde edilen yüne işaret etmektedir.[801]

Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, yukarıdaki tüm bu hususlar göz önüne alındığında, Pergamon üzerine kaleme aldığı referans çalışmada Radt'ın ileri sürdüğü görüşlerle[802] örtüşür biçimde, kentin hem Hellenistik hem de Roma dönemi ekonomisinde "merkezî" bir yer edinmiş görünmektedir. Kentin eteklerinde uzanan Kaikos havzasının geniş düzlük ve çayırları, tarımsal üretimle paralel şekilde ilerlemiş hayvancılık faaliyetlerine ev sahipliği yapmış olmalıdır. Antik dönemin ticaret dünyasında kayda değer bir yer edinmiş olan Pergamon dokuma endüstrisinin elde ettiği başarı, güçlü bir hammadde tedarik altyapısıyla mümkün olabileceğinden, küçükbaş hayvanların, kentin endüstriyel üretim ve ihracat ekonomisinde de kritik bir yer edindiği açıktır. Kentin antik dünyaya mâl olmuş bir diğer ihracat ürünü olan "parşömen" ise, Roztovtzeff'in de ifade ettiği üzere "*Pergamon'un muazzam sığır zenginliği*"[803] üzerine tesis edilmiş, gelişkin bir dericilik endüstrisinin kanıtıdır.[804] Büyükbaş-küçükbaş hayvanların, kentin besin ekonomisinde kapladığı alan ise, aşağıda kent zooarkeolojisi çerçevesinde tüm detaylarıyla irdelenecektir.

[800] Radt, 2011, **a.g.k.**, 285.
[801] Plin. *Nat*. XXXIII. 63.
[802] Radt, 2011, **a.g.k.**, 284-285.
[803] Rostovtzeff, 1923, **a.g.k.**, 383.
[804] Konuya ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Radt, 2011, **a.g.k.**, 287-288. Ayrıca bkz. Bölüm 2.1.7. dn. 524, 525.

2.2.4. Miletos Dokuma Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında faaliyet göstermiş dokuma endüstrileri söz konusu olduğunda, bu endüstriler içerisinde geçmişi en köklü olana ev sahipliği yapmış olan Miletos antik kentinin, Ionia'daki Roma egemenliğinden yüzyıllar öncesinde ürettiği ve Akdeniz havzasının muhtelif coğrafyalarına ithal ettiği "yüksek standartlı" yün kumaşlar, yukarıda detaylarıyla ele alındığı üzere,[805] Roma öncesinde kaleme alınmış pek çok antik kaynakta, yüksek bir popülarite edinmiş ve bu profilini Roma döneminin farklı türde pek çok antik kaydında korumuştur.[806] Öte yandan kent bünyesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, MÖ 700 dolaylarında bir kolonizasyon atağı ile "kayda değer" bir güç haline gelen bu Ionia kentinde tesis edilen dokuma endüstrisinin, çok daha önceye, Bronz Çağı'na kadar köklendiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede Miletos'ta 20. yüzyıl ortaları itibarıyla gerçekleştirilen kazılarda 2000'den fazla dokuma tezgâhı ağırlığı ve 160 ağırşak ele geçirilmiştir ve bunların en azından 400'ü Bronz Çağı'na tarihlenmektedir.[807]

Öte yandan antik kaynakların ve epigrafik verilerin varlığından söz ettiği, Miletos'un mor renk boyama endüstrisinin "somut" kanıtları, henüz kentin 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında gerçekleştirilen ilk dönem kazılarında gün ışığına çıkarılmış, antik dönemde mor renk elde edebilmek için "temel" bir kaynak olan deniz kabuklularının (*mureks*) ticaretini yapan bir filonun kentteki varlığını ortaya koyan yazıtlar, bu kazıların başkanlığını sürdüren T. Wiegand tarafından, 1904 yılında, kent kazılarının 3. ön raporunda yayınlanmıştır.[808] Öte yandan kentin sonraki dönem kazılarında gün ışığına çıkarılan, metrelerce yüksekliğe ulaşan deniz kabukluları katmanları, kentin mor renk endüstrisi için "birinci el kaynak" niteliği taşımaktadır.[809]

Bu köklü endüstrinin Roma egemenliği altında faaliyet göstermeye devam ettiğine işaret eden veriler ise, yine epigrafik temellidir. Bu noktada öncelikle ele alınacak bir mezar yazıtı fragmanı, İmparator Nero (h. MS 54-68) iktidarına tarihlenmekte olup, 1964-66 yılları arasında

[805] Bkz. Bölüm 1.3., dn. 83-93.
[806] Miletos yünlerinin popülerliğine ve seçkinlik göstergesi niteliğine işaret eden antik kaynaklar hakkında ayrıca bkz. Blümner, 1869, **a.g.k.**, 31-32.
[807] Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Gleba, M., Cutler, J. (2012). "Textile Production in Bronze Age Miletos: First Observations". M-L. Nosch, R. Laffineur (Eds.), *Kosmos. Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 13th International Aegean Conference / 13. Rencontre égéenne internationale, University of Copenhagen, Danish National Research Foundation's Centre for Textile Research, 21-26 April 2010*. içinde (ss. 113-120). Leuven: Peeters. s. 113-120.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 173-175.
[808] Wiegand, T. (1904). ***S.K.P.A.W.*** I. s. 87. no: 2.
[809] Miletos'un mor renk endüstrisi, P. Herrmann tarafından 1975 yılında yayınlanan bir çalışmada tüm detaylarıyla işlenmiştir. Herrmann, P. (1975). Milesischer Purpur. *Istanbuler Mitteilungen*, 25, s. 141-147. Bu çerçevede kentin mor renk endüstrisini açığa çıkaran kazı çalışmalarına ilişkin bibliyografik detay için bkz. Herrmann, 1975, **a.g.m.**, 141. Konuya ilişkin ayrıca bkz. Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 175.

Balat Müzesi envanterine girmiştir. İlk kez P. Herrmann tarafından, 1975 yılında yayınlanan[810] yazıt, sonrasında kente temas eden farklı corpus ve yayın çalışmalarında yerini almıştır.[811]

1 [---------- Τιβ]ερίου [Κ]λαυδίου Νέρω-
[νος Καίσ]αρος ἐπάνω τῶν ***πορφυ-***
ρῶν.

Çeviri: "*İmparator Tiberius Claudius Nero Caesar'ın, eskiden mor renk yün boyayıcılarından olan ....(kölesi?).....*"

Oldukça kısa bir fragman olmasına rağmen bu yazıt, kentin tesis ettiği kadim mor yün boyama endüstrisinin, Roma İmparatorluk döneminde de, bir meslek oluşumu ya da bir birlik çatısı altında yaşamaya devam ettiğini göstermesi hasebiyle büyük önem taşımaktadır. Talihsiz bir biçimde ön kısımlarının eksikliği, mezar yazıtının "detaylı" bir şekilde değerlendirilmesini olanaksız kılsa da, mezarın sahibi olan kişinin, İmparator Nero mahiyetine ait bir köle olduğu düşünülmektedir. Kesin olan ise bu kişinin geçmişte kentin mor yün boyayıcılarına mensup bir zanaatkâr olduğudur. Roma Küçük Asya'sındaki meslek loncalarının, merhum üyeleri anısına mezarlar finanse ettikleri sayısız örnekle sabittir.[812]

Söz konusu yazıtın yanı sıra, MS IV. yüzyıl başına ait olmakla birlikte, bu tez çalışması için "başucu kaynak" niteliği taşıyan bir başka epigrafik kayıt, kentteki mor yün endüstrisinin, tüm İmparatorluk dönemi boyunca üretim gerçekleştirmeye devam ettiğini, üstelik "köklü" popülaritesini, Geç Antik dönem başlarında da koruduğunu kanıtlaması açısından büyük önem taşımaktadır. Sözü edilen epigrafik belge, yani İmparator Diocletianus'un MS 301 yılında yürürlüğe soktuğu Tavan Fiyatlar Fermanı, genel çerçevede renkli kumaşların fiyatlarına yer verilen 24. bölümde, Miletos'un mor dokumalarından, 2 maddeyle söz etmektedir. Bunların ilki "*πορφύρας* ***Μειλησίας*** *καλλίστης διβάφου αληθινής*" (*En iyi kalite, çifte boyanmış, hakiki Miletos moru*), ikincisi ise "***Μειλησίας*** *δευτερείας*" (ikinci kalite olanı) olarak belirtilmiştir.[813]

[810] Herrmann, 1975, **a.g.k.**, 142.
[811] Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 78. no: 19.; Herrmann, P. (1998). ***I.Milet.*** VI. 2. no: 666.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 175.
[812] Roma Küçük Asya'sındaki meslek loncalarının cenaze faaliyetleri hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 38-69.
[813] Lauffer, S. (1971). *Diokletians Preisedikt*. Berlin: Walter de Gruyter & Co. s. 167. (24. 6-7). Fermana ilişkin literatür künyesi için bkz. Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 63-86. Ferman hakkında kapsamlı bilgi için ayrıca bkz. Erim, K. T., Reynolds, J., Crawford, M. (1971). Diokletian's Currency Reform. A New Inscription from Aphrodisias. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 61. s. 171-177.; Erim, K. T. vd. (1973). The Aphrodisias Copy of Diocletian's Edict on Maximum Prices. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 63. s. 99-110.; İznik, E. (2011). İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı" "Edictum de pretiis Rerum Venalium". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (***TAD***) 30 (49), s. 97-130.

2.2.5. Ephesos Dokuma Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında dokuma endüstrilerinin izlerinin sürebildiği bir diğer antik yerleşim, Asia Eyaleti'nin başkenti Ephesos'tur. Yukarıda, kentin deri endüstrisi çerçevesinde ortaya konulduğu üzere Ephesos, Küçük Asya'nın en büyük metropolisi ve başkenti olmanın doğal bir sonucu olarak, diğer tüm Roma Küçük Asya'sı kentlerini gölgede bırakacak ölçekte gelişkin, canlı ve sistematik bir ekonomik yapıya ev sahipliği yapmıştır. Bu gelişkin ekonomik yapı içerisinde faaliyet göstermiş dokuma endüstrisinin izlerini aydınlatan veriler de yazıtlara dayanmaktadır. Kentin çeşitli üretim kolları için olduğu gibi, dokuma endüstrisi için de oldukça kapsamlı bilgiler sunan yazıtlar, bu endüstrinin, yalnızca hayvansal hammaddelerden ziyade, bitkisel hammaddeler üzerine de üretim gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede Ephesos yazıtları, öncelikle kentte MS II-III. yüzyıllarda faaliyet gösteren bir keten dokumacıları (*λινύφοι*) loncasının varlığını ortaya koymaktadır.[814] Yine MS II-III. yüzyıllara tarihlendirilen, Vedius Gymnasiumu'na ait bir başka yazıt, yapının latrinasında 6 farklı meslek grubu için ayrılmış kullanım alanları içerisinde havlu dokumacıları (*λεντυφαντοι*) için tahsis edilmiş bir tuvaletten söz etmektedir.[815] Bu noktada genel kanı, bu üretim kolunun da bitkisel dokuma bünyesinde, keten hammaddesi temelinde ele alınması gerektiğidir. Nitekim Ephesos yazıtları, kent bünyesinde hayvansal hammadde temelli üretim gerçekleştiren dokuma endüstrisi için daha kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Bu çerçevede ele alınacak olan ilk yazıt, ilk kez C. Curtius tarafından, kentin Odeion yapısı yakınlarındaki bir heykel kaidesi üzerinde tespit edilmiş ve 1873 yılında yayınlanmıştır.[816] Sonrasında yazıt, kente ilişkin birçok yayın ve corpus çalışmasında ele alınmıştır.[817]

Πό(πλιον) Οὐήδιον
Ἀντωνῖνον
τὸν κτίστην
τῆς Ἐφεσίων
πόλεως
ἡ ***συνεργασία***
τῶν λαναρίων.

[814] ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2446.
[815] ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 541e.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 842.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 454e. Yapının latrinası hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Steskal, M., La Torre, M. (2008). ***F.E.*** XIV. 1. s. 15-18.
[816] Curtius, C. (1873). Inschriften aus Kleinasien. *Hermes*, 7, s. 31. no: 2.
[817] Wood, J. T. (1877). *Discoveries at Ephesus Including the Site and Remanins of the Great Temple of Diana*. London: Longmans, Green, and Co. Appendix VIII. s. 24-25. no: 4.; ***C.P.R.*** III. s. 47. no: 140.; ***O.G.I.S.*** II. s. 154-155. no: 510. dn. 9.; ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 727.

Çeviri: "*Yün işçilerinin loncası, Ephesosluların şehrinin kurucusu P. Vedius Antoninus'u onurlandırdı.*"

MS 160 yılı dolaylarına, İmparator Antoninus Pius (h. MS 138-161) iktidarına tarihli bu yazıt, Ephesos'ta, küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün-kıl üzerine üretim sürdüren işçilerin ve bu işçileri çatısı altında toplayan bir loncanın (*συνεργασία τῶν λαναρίων*) varlığına mutlak surette kanıt oluşturmaktadır. Nitekim bu noktada, loncanın bir heykelle onurlandırdığı Vedius Antoninus'a bir parantez açmak, Ephesos'un sosyolojik yapısı ve ekonomik yaşantısına dair daha "bütüncül" bir bakış açısını mümkün kılacaktır.[818] Ephesos yazıtları içerisindeki 60'a yakın örnekte, 6 nesil boyunca yer edinen bu seçkin ailenin, üçüncü kuşağını temsil eden, M. Claudius Publius Vedius Antoninus Phaedrus Sabinianus (III. Vedius), aileye ithaf edilmiş söz konusu yazıtların en azından 20'sinin doğrudan muhatabıdır.[819] Temelde kentte gerçekleştirdiği yoğun inşa faaliyetleri[820] nedeniyle, ailenin en ön plandaki figürü olan III. Vedius, Ephesoslular ile düştüğü ihtilafta[821] kendisini desteklemiş olmasından anlaşıldığı üzere İmparator Antoninus Pius'un arkadaşı[822] ve muhtemel bir biçimde Kıbrıs Adası'nın *quaestor* adayı olmak suretiyle[823] Roma *Senatus*u'na dahil olmayı başarmış ilk Ephesosludur.[824] Karısı, Flavia Papiane ile birlikte kentin kuzey kısmında, Stadium yapısı yakınlarında konumlanan ve aşağıda kent zooarkeolojisi çerçevesinde kapsamlı bir şekilde ele alınacak olan Vedius Gymnasiumu[825] ile Yukarı Agora'da konumlanan Bouleuterion[826] gibi iki büyük kamusal yapının banisi olan III. Vedius, Ephesos'ta faaliyet gösteren farklı lonca oluşumları tarafından onurlandırılmıştır.[827] Yukarıda ele alınan yazıt, kentte faaliyet gösteren kutsal şarap tadımcıları,[828] tapınak inşaatçıları,[829] ve Mouseion'da ders veren öğretmenlerin[830] ardından III. Vedius'a adanmış dördüncü onurlandırma yazıtıdır.[831]

---

[818] Bilhassa MS II. yüzyılda finansa ettikleri imar faaliyetleri ve hayır işleriyle (*euergetai*), Ephesos'un en önde gelen ailelerinden birisi olarak kabul edilen Vediusların (*Vedii*), kentteki faaliyetleri hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Kalinowski, A. (2002). *The Vedii Antonini: Aspects of Patronage and Benefaction in Second-Century Ephesos*. *Phoenix*, 56 (1-2), 109-149. Bununla birlikte ailenin soyağacı, banisi oldukları Vedius Gymnasiumu'nun zooarkeolojisinin ortaya konulduğu bölümde de ele alınmıştır. Bkz. dn. 1668.

[819] Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 109.

[820] III. Vedius'un Ephesos'ta gerçekleştirdiği inşa faaliyetlerine ilişkin yazıt örnekleri için bkz. ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 431, 438, 460.; ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 676a.; ***IK.*** XV. Die Inschriften von Ephesos, V. no: 1491, 1492, 1493.

[821] Bkz. ***IK.*** XV. Die Inschriften von Ephesos, V. no: 1491, 1492, 1493.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 110-117.

[822] Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 117-121.

[823] Bkz. Meriç, R. vd. (1981). ***IK***. XVII. 2. Die Inschriften von Ephesos, VII. 2. no: 4110. Ayrıca bkz. dn. 1669.

[824] Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 110.

[825] Yapının inşa yazıtı için bkz. ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 438.

[826] Yapının inşa yazıtı için bkz. ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 460.

[827] Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 128-135.

[828] ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 728.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 129-132.

[829] ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3075.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 132.

[830] ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2065.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 133.

[831] ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 727.

III. Vedius'u, "bağışçı" ya da "hayırsever" anlamına gelecek şekilde "*εὐεργέτης*" sıfatıyla anan öğretmenlerin[832] ve tapınak inşaatçılarının[833] loncalarından farklı olarak, yün işçileri loncasına ait yazıtta Vedius, yalnızca "kurucu" anlamına gelen "*κτίστης*" sıfatıyla anılmıştır.[834] Nitekim euergetes sıfatının eksikliğine rağmen III. Vedius'un, yün işçileri loncasının bağışçısı ve hatta hamisi olması oldukça muhtemel görünmektedir. Tam da bu noktada ele alınacak olan bir diğer Ephesos yazıtı, bu husus için önemli bir dayanak oluşturmaktadır.[835]

1 [κ]αὶ λινοπλό]-

[...] [κων]

ἐριοπωλῶν

ἀστιοπωλῶν.

Çeviri: "*Astiopolisli (belki bir sokak ya da yer adı?) yün satıcılarının/tüccarlarının (yeri)*"

III. Vedius ve karısı Flavia Papiane tarafından, bir Ephesos yazıtından anlaşıldığı üzere Antonius Albus'un *proconsul* olarak görev yaptığı MS 146-148 yılları arasında[836] kullanıma açılan Vedius Gymnasiumu'nun latrina sütunları üzerine kazınmış, MS II-III. yüzyıllara tarihli topos yazıtlarının sahibi olan 6 meslek örgütlenmesinden[837] birisi olan yün tüccarları, oldukça muhtemel bir biçimde bir önceki yazıtta III. Vedius'u ktistes unvanıyla onurlandıran oluşumla (συνεργασία τῶν λαναρίων) aynıdır. Kalinowski'nin de ifade ettiği üzere, her ne kadar yünün dokunması veya imalatı ile satışı birbirinden farklı şeyler olsa da, III. Vedius'un, yün ticaretinde imalattan arza faaliyet gösteren bir meslek oluşumunun patronu olması oldukça muhtemeldir.[838]

Öte yandan Vedius Gymnasium-Hamam Kompleksi'nde ve yakın çevresinde yürütülen arkeolojik ve epigrafik çalışmalar, Ephesos'un gündelik yaşamına ve ticaret akışına ilişkin son derece kıymetli detayları gün ışığına çıkarmıştır. Nitekim gerek yakın çevresindeki dokuma endüstrisinin izlerine ve gerekse içerisinde muhafaza ettiği muazzam miktarda faunal kalıntıyla kentin besin ekonomisine ilişkin son derece kıymetli çıkarımları mümkün kılan bu görkemli yapı, Roma Küçük Asya'sı için benzersiz bir örnek oluşturmakta, bu nedenle de kapsamlı bir değerlendirmeyi hak etmektedir. Hepsinden önce Vedius Gymnasium'u, kentin kuzey ucunda,

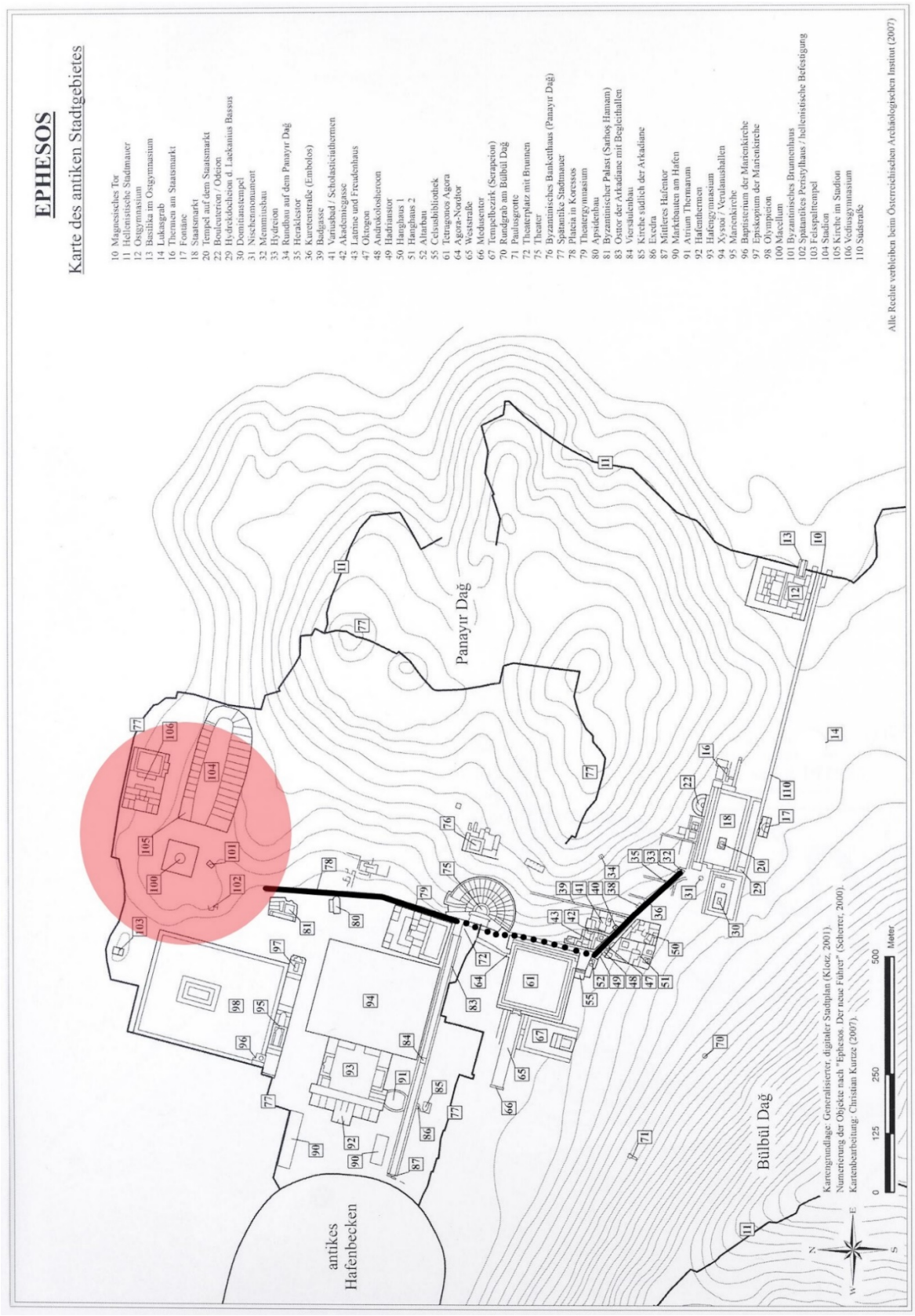
---

[832] ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2065.
[833] ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3075.
[834] Söz konusu unvanın, finanse ettikleri inşa ve imar faaliyetleriyle yaşadıkları kenti güzelleştiren bağışçılar için kullanıldığı bilinmektedir. Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 128.
[835] ***JÖAI.*** XXIV. s. 31.; ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 541c.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 454c.
[836] ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 438.
[837] ***JÖAI.*** XXIV. s. 31.; ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 541a-f.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 454a-f. (a):Bankerler/bankacılar (ayrıca bkz. dn. 408.), (b): Servilius Stoası'ndaki kenevir işçileri (ayrıca bkz. dn. 422.), (c): Astiopolist yün tüccarları, (d): Brankhianus Plateiası (işçileri/tüccarları), (e): Keten havlu dokumacıları (ayrıca bkz. dn. 816.), (f): Sepet imalatçıları (?) loncası.
[838] Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 133.

Koressos[839] ismiyle adlandırılan mahallede konumlanmaktadır. Nitekim her ne kadar İmparator Domitianus iktidarından itibaren inşası ve genişlemesi devam eden kent merkezinden uzak bir konumda inşa edilmiş olsa da, Vedius Gymnasiumu kentteki gündelik yaşam trafiğinin yoğun olduğu bir alanda hizmet vermiştir.[840]

Vedius Gymnasium-Hamam Kompleksi, Roma Ephesos'unun ana caddesi üzerinde yer almaktadır ve bu cadde kentin omurgasını oluşturmaktadır. (Bkz. Harita 2.2.5.1.) Yukarı Agora, bir diğer deyişle Devlet Agorası'ndan (No:18) kuzeybatıya uzandığı mesafe boyunca Embolos ya da Kuretler Caddesi (No:36) ismiyle anılan cadde, Ticaret Agorası'na / Tetragonos Agora'ya (No:61) ulaştıktan sonra kuzeye yönelmektedir ve buradan Tiyatro Hamamlarının (No:79) bir miktar ötesine kadar uzanan kısmı "Mermer Yol" ismiyle anılmaktadır. Kuzey doğrultusunda, Stadium (No:104) ve Vedius Gymnasiumu'na (No:106) doğru devam eden caddenin bu kısmı ise "Koressos Plateiası" (No:78) ismini taşımakta ya da sütunlarının bağışçılarının isimleriyle anılmaktadır. Nihayetinde yol, Vedius Gymnasiumu'nun ötesine doğru şehri terk etmektedir. Ephesos'un onursal anıtlarının ve anıtsal kamu binalarının pek çoğu bu cadde üzerinde yer almaktadır. Bu çerçevede Pollio (No:31) ve Memmius (No:32) anıtları, IV. Arsinoe'nin mezarı ile Androklos Heroonu (No:51 civarında) ve Celsus'un kütüphanesi ve mezarı (No:55), tarihi ve efsanevi kişilerin cenaze ve anma törenleri için üstlendiği işlevle, caddenin köklü bir geçmişe sahip olan önemini net şekilde ortaya koymaktadır.[841] Çeşmeler (No: 31, 36), yanı sıra dinlence ve eğlence yapıları, kamunun hizmetine sunulmuştur ki Varius Hamamları (No:41), Tiyatro (No:75), Tiyatro Hamamları (No:79) ve Stadium (No:104) bu yapılar içerisinde öne çıkanlardır. Sözü edilen bu yol, yalnızca kentin ana caddesi olmanın ötesinde, kentin kuzeydoğusunda bulunan Artemision'a uzanan tören yolunun (Kutsal Yol) da bir parçasıdır. Böylelikle Vedius Gymnasium-Hamam Kompleksi, anıtsal binalarla ve dinlence mekânlarıyla süslenmiş olmakla birlikte aktif bir kamusal dini yaşama da sahne olan, daima canlı ve kalabalık bir güzergâh üzerinde yerini almıştır. Şehre giren veya çıkan insanlar, Stadium etkinliklerinin seyircileri ve Artemis Tapınağı'ndan dönen hacılar, kompleksin sunduğu olanakları kullanmak için burada duraksamış, "canlı" bir kent sahası meydana getirmiş olmalıdırlar.[842]

[839] Koressos Mahallesi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Engelmann, H. (1991). ***ZPE.*** LXXXIX. s. 286-292.; Engelmann, H. (1997). ***ZPE.*** CXV. s. 131-135.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 128. Ayrıca bkz. ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 730.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3013.
[840] Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 124.
[841] Thür, H. (1995). "The Processional Way at Ephesos as a Place of Cult and Burial". H. Koester (Ed.), *Ephesos: Metropolis of Asia. Harvard Theological Studies 41*. içinde (ss. 157-199). Valley Forge: Trinity Press. s. 157-199.
[842] Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 124-125.

Harita 2.2.5.1. Ephesos'un ana caddesine ve dokuma endüstrisi de dahil pek çok ticari oluşuma ev sahipliği yapmış olan Koressos Mahallesi. (İşaretlemeler yazara aittir.)

Kaynak: Pülz, A. (2010). ***F.E.*** IV. 4. Taf. 1.

Kentin sözü edilen bu "hareketli" bölümünde gerçekleştirilmiş arkeolojik ve epigrafik çalışmalar, bu bölümün ana öznesi olan Ephesos dokuma endüstrisinin yanı sıra, farklı üretim kollarının, ürettikleri mamul mallarla burada bir ticaret sahası teşkil ettiğini, kentin yoğun insan trafiğine sahne olan ana caddesinin bu bölümünde antik bir alış-veriş sahası meydana getirdiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede öncelikle, aşağıda detaylarıyla ele alınacağı üzere[843] kentte faaliyet göstermiş iki macellumdan birisi (Bkz. Harita 2.2.5.1. no: 100.) burada yer almaktadır ki büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen kırmızı etin başını çektiği, farklı türde pek çok gıda maddesinin satışı için "ana mekân" niteliği taşıyan bu yapının bölgedeki varlığı, ifade edilen ticari canlılık için en somut kanıtlardan birisidir. Bu hususta kanıt niteliği taşıyan diğer bir veri grubu ise, yukarıda ele alındığı üzere, Vedius Gymnasium-Hamamı'nın latrinasında, aralarında yün tüccarlarının da bulunduğu 6 farklı meslek grubu için rezerve edilmiş tuvaletlerin karşısındaki sütunlar üzerine kazınmış topos yazıtlarıdır.[844] (Bkz. Görsel 2.2.5.1.; 2.2.5.2.)

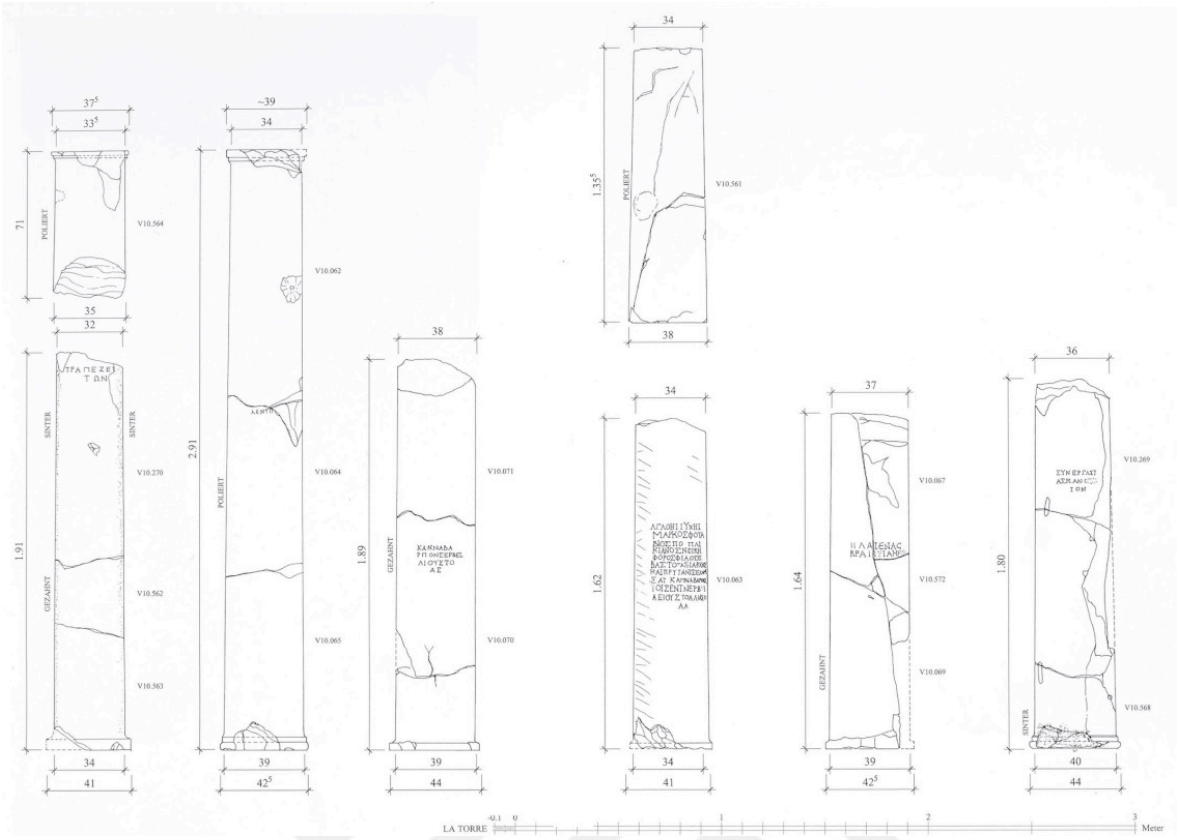

Görsel 2.2.5.1. Vedius Gymnasium-Hamam Kompleksi'nin latrinasında, farklı mesleklere ait loncaların topos yazıtlarına yer veren sütunlar (güneydoğudan görünüm). Sol alt: Sütunların 1927 yılındaki *in situ* hali (kuzeydoğudan görünüm).

Kaynak: ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 21. Abb. 1. Sol alt: ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 20. Abb. 2.

[843] Bkz. Bölüm 3.4.5.

[844] ***JÖAI.*** XXIV. s. 31.; ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 541a-f.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 454a-f.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 125. Ayrıca bkz. dn. 838. Sütunların restorasyonları ve yeniden dikilmeleri hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Miltner, F. (1960). ***JÖAI.*** XLV. s. 69-71. Abb. 44, 45.

Görsel 2.2.5.2. Vedius latrinasının sütunlarında, meslek loncalarının topos yazıtları. (Sağdan üçüncü sütun palaestraya ait olup restorasyon aşamasında buraya taşınmıştır.)
Kaynak: ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 21. Abb. 1.

Yün tüccarlarının yazıtı, "*πλατεία βρανχιανη*"[845] ibaresiyle Brankhianus ismini taşıyan bir muhite, mahalleye ya da sokağa mensup işçileri ya da tüccarları ifade eden yazıtın yer aldığı, sağdan ikinci sütunun (Bkz. Görsel 2.2.5.2.) arka yüzeyinde konumlanmaktadır.[846] Yapının ilk kazılarını yürüten J. Keil, sütunlar üzerindeki yazıtların harf karakteristiklerinin MS II. ve III yüzyıllar arasında farklılık göstermesi nedeniyle, bu sütunların özünde Vedius Hamamlarına ait olduğunun reddedilemeyeceğini, fakat aynı zamanda bunların başka bir sütun dizisinden buraya getirilmiş olabileceği ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.[847] Nitekim Keil, böylesi bir sütun dizisinin izlerini, aynı kazı sezonunda, Vedius Hamamı'nın palaestra teraslamasının doğusundaki bir sütun üzerinde bulmuştur.[848] (Bkz. Görsel 2.2.5.2., Sağ baştan 3. sütun) Bu sütunun iki zıt yüzeyine, aynı kalıp çerçevesinde işlenen 2 yazıttan ilki, yukarıda,

[845] ***JÖAI.*** XXIV. s. 31.; ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 541d.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 454d. *Plateia*ların bir ticaret mekânı olarak işlevi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Robert, 1937, **a.g.k.**, 532-538.; Robert, 1980, **a.g.k.**, 154-157.; Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 181-183.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 34-37.
[846] ***JÖAI.*** XXIV. s. 31. dn. 15.
[847] ***JÖAI.*** XXIV. s. 31-32.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 125-126.
[848] ***JÖAI.*** XXIV. s. 32.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 126.

kentin deri endüstrisi çerçevesinde ele alınan şarap tulumu tüccarlarına[849] ilişkin olup, diğer yüzdeki yazıt, Neikephoros'un bu kez Servilius Staoası'nda çalışan kenevir işçilerine, Vedius Gymnasiumu yakınlarında, sütunlar arasında iki dükkân tahsis etmesini konu edinmektedir.[850] Bu çerçevede hem Vedius latrinasındaki topos yazıtında,[851] hem de yapı civarındaki bir başka sütun üzerinde[852] karşımıza çıkan Servilius Stoası ibaresi, "canlı" bir ticaret alanı teşkil ettiği anlaşılan bu stoa ile Vedius Gymnasiumu'nun birbirine yakınlığı için önemli bir göstergedir.[853] J. Keil, boyutları bakımından latrina sütunlarından ayrılan bu sütunun, muhtemelen daha önce R. Heberdey tarafından Tiyatro ve liman bataklığı çevresinde keşfedilmiş bir sütun dizisine ait olduğunu belirtmiştir.[854] Söz konusu sütun dizisi, yine Neikephoros'un, Tiyatro yakınlarında farklı meslek yapılanmaları için tahsis ettiği dükkânlara/yerlere (*διάστυλα*) ilişkin yazıtlara yer vermektedir[855] ki bu yazıtlardan ikisi yukarıda, kentin deri endüstrisi çerçevesinde ele alındığı üzere, ayakkabı üzerine deri imalatı gerçekleştiren farklı oluşumlara aittir.

Nitekim Selçuk Müzesi tarafından 1981 yılında, kentin Tiyatro Hamamları ile Stadium yapısı arasındaki sokakta gerçekleştirilen kazılar, Neikephoros'un dükkân tahsisatı serisine ait olduğu net olan, iki sütunu daha gün ışığına çıkarmıştır. Sütunlardan birisi üzerinde kutsal şarap tadımcıları loncasına (*συνεργασίᾳ οἰνηρῷ ἱερῷ γεύματι*),[856] diğeri üzerinde ise bir tür antik fast food restoranı olarak ifade edilebilecek olan jöleli et satıcılarına (*εἰσικιοπώλαι*)[857] tahsis edilmiş dükkânlardan söz edilmektedir.[858] Her ne kadar Neikephoros'un tahsisat yazıtları Ephesos'un üç farklı bölümünde ele geçirilmiş olsa da, D. Knibbe, söz konusu üretim organizasyonlarının dükkânlarına ev sahipliği yapmış bir sütunlu mekân için önerebilecek en makul konumun, 1981 yılı kazılarına ait iki sütunun gün ışığına çıkarıldığı, "Hallenstrasse" ismiyle ifade ettiği, Tiyatro Hamamları ile Stadium arasındaki yol olduğunu ileri sürmüştür.[859]

---

[849] ***JÖAI.*** XXIV. s. 32. no: B.; ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 540.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 444.
[850] ***JÖAI.*** XXIV. s. 32. no: A.; ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 539.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 445.
[851] ***JÖAI.*** XXIV. s. 31.; ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 541b.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 454b.
[852] ***JÖAI.*** XXIV. s. 32. no: A.; ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 539.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 445.
[853] Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 126.
[854] ***JÖAI.*** XXIV. s. 32. dn. 17.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 126.
[855] ***F.E.*** II. s. 183-184. no: 76-82.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2076-2082. (76): Kutsal şarap tadımcıları loncası (*συνεργασίᾳ ἱεροῦ γεύματος*) için sütunlar arasında 2 yer. (77): Lonca adı ve yer belirsiz. (78): Hususi hamam sahipleri loncası (*συνεργασίᾳ βαλανέων πρεβάτων*) için sütunlar arasında 1 yer. (79): Tornacılar loncası (*συνεργασίᾳ πυρηνάδων*) için sütunlar arasında 2 yer. (80): Deri (ayakkabı) işçilerinin büyük loncası (*συνεργασίᾳ πλήθους ταυρινάδων*) için sütunlar arasında 4 yer. (81): Elpidios Boethos'un deri (ayakkabı) işçileri için (*ταυρεινάδων ε' θ' Ἐλπιδίου Βοήθου*) sütunlar arasında 4 yer. (82): Lonca adı belirsiz, sütunlar arasında 2 yer.
[856] Knibbe, D. (1985). ***JÖAI.*** LVI. s. 71. no: 1.; Engelmann, H. (1986). ***ZPE.*** LXIII. s. 107-108.; Engelmann, H. (1986). ***EA.*** VIII. s. 34.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1988). ***S.E.G.*** XXXV. s. 303-304. no: 1109.
[857] ***JÖAI.*** LVI. s. 71. no: 2.; ***ZPE.*** LXIII. s. 107-108.; ***EA.*** VIII. s. 34.; ***S.E.G.*** XXXV. s. 304. no: 1110.
[858] ***S.E.G.*** XXXV. s. 303. no: 1109-1110.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 126.
[859] ***JÖAI.*** LVI. s. 71-75.; ***S.E.G.*** XXXV. s. 303. no: 1109-1110.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 126-127.

Hellenistik ve Roma dönemlerinde Ephesos'un gündelik yaşam akışı için önemli bir ana cadde ve Artemision'a uzanan Kutsal Yol'un bir parçası olan Hallenstrasse'nin, ticaret ilişkileri ve üretim faaliyetleri için "ideal" bir mekân olduğunu ve muhtemel biçimde bir sütun dizisiyle donatıldığını ileri süren Knibbe, söz konusu sütun dizisinin, Vedius Gymnasiumu latrinasında ve yapı yakınlarında Keil tarafından bulunan sütun üzerinde karşımıza çıkan Servilius Stoası'na ait olmasının pekâlâ mümkün olduğunu ileri sürmüştür.[860] Söz konusu sütun dizisinin, MÖ 48 yılında Consul, MÖ 46-44 yılları arasında ise Asia Proconsulü olarak görev yapan P. Servilius Isauricus[861] tarafından inşa ettirildiğini ileri süren Knibbe, MS III. yüzyılın erken yıllarında M. Fulvius Publicianus Neikephoros'un, bu sütun dizisini Ephesos'un farklı meslek birlikleri için yenilediğini ve Servilius Stoası isminin muhafaza edildiğini kaydetmiştir.[862] Yazıtlar üzerinden net şekilde takip edilebilen yiyecek ve içecek satışı üzerine faaliyet gösteren birlikler, yanı sıra özel hamam sahiplerinin ve havlu tüccarlarının kurduğu ticari oluşumlar, kentin hamam ve eğlence yapılarına ev sahipliği yapan bu yüksek etkileşimli alanla büyük uyum içerisindedir.[863] Bu noktada genel kanı, sözü edilen Servilius Stoası'na komşu niteliğinde bulunan Vedius Gymnasiumu'nun latrinasında karşımıza çıkan dokuma organizasyonlarının da, bu "aktif" kent sahasında ticari faaliyetler sürdürdüğü yönündedir.

Nitekim D. Knibbe'nin ileri sürdüğü bir diğer teori, bu kanı için önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Vedius Gymnasiumu'nun latrinasında yer alan ve çeşitli meslek birliklerinin isimlerini kaydeden[864] sütunların, devşirme (*spolia*) niteliği taşımadığını, bilakis yapının özgün unsurları olduğunu ileri süren yazar, sütunlar üzerine işlenmiş olan meslek birliklerinin, Vedius Gymnasium-Hamam yapısını sosyal bir kulüp ya da bir dernek lokali, yazarın deyimiyle de bir "*Stammgymnasium*" ya da "*Stammtherme*" olarak benimsemiş olabileceklerini kaydetmiştir.[865] Nitekim bu tez çalışması kapsamında Roma Küçük Asya'sının farklı kentlerinde karşılaşıldığı üzere, sütun ya da koltuk gibi mimari unsurlar üzerinde, genetif formda kaydedilmiş isimler, genellikle yer işaretlemeleri (*topos yazıtları*) olarak kabul edilmektedir.[866] Buradan hareketle, D. Knibbe'nin ileri sürdüğü üzere Vedius Gymnasiumu'nun (Servilius Stoası ve Brankhianus

[860] ***JÖAI.*** LVI. s. 71-75.; ***S.E.G.*** XXXV. s. 303. no: 1109-1110.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 127.
[861] P. Servilius Isauricus, bağışları ve icraatlarıyla diğer Küçük Asya kentlerinde de (Pergamon ve Aigai gibi) iz bırakmış bir figürdür. Bkz. dn. 528.
[862] ***JÖAI.*** LVI. s. 71-75.; ***S.E.G.*** XXXV. s. 303. no: 1109-1110.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 127.
[863] ***JÖAI.*** LVI. s. 71-75.; ***S.E.G.*** XXXV. s. 303. no: 1109-1110.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 127.
[864] ***JÖAI.*** XXIV. s. 31.; ***S.E.G.*** IV. s. 105. no: 541a-f.; ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 454a-f.
[865] ***JÖAI.*** LVI. s. 76.; ***S.E.G.*** XXXV. s. 303. no: 1111.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 127.
[866] Bu noktada O. Van Nijf, Roma İmparatorluğu'nun doğusunda faaliyet gösteren meslek organizasyonlarına ilişkin kaleme aldığı çalışmasında, başta tiyatro ve stadium yapıları olmak üzere, cenaze arazilerinde, mezar komplekslerinde, portikolarda ve agora meydanlarında yer alan yer bildirimi (topos) yazıtlarını kapsamlı şekilde ele almıştır. Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 209-240. Bu çalışmasında yazar, Vedius Gymnasiumu latrinasının sütunları üzerindeki yazıtları, birer topos yazıtı olarak değerlendirmiştir. Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 219.

Plateiası'na da ev sahipliği yapan) yakın çevresinde[867] ticaret faaliyetler gerçekleştirmiş olan dokuma endüstrisinin (içlerinde doğrudan yün ticareti yürüten bir grubun da yer aldığı) farklı meslek gruplarını, kentin finansman hayatı için kritik bir konumda bulunan bankerlerle aynı sosyal tesiste[868] bir araya getiren bu latrina yazıtları, Roma egemenliği altındaki Ephesos'ta faaliyet gösteren dokuma endüstrisinin, hem kendi bileşenleriyle kurduğu sosyal, hem de kent finansmanının temsilcileriyle kurduğu "organik" ilişkiler için son derece kıymetli belgelerdir. Aşağıda detaylarıyla ele alınacak olan Vedius Gymnasiumu zooarkeolojisi, yapının ev sahipliği yaptığı düşünülen bu tür toplantılarda tüketilmiş olması son derece muhtemel olan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara, faunal kalıntılar çerçevesinde ışık tutacak, yapının bilhassa Geç Antik dönemdeki sosyo-ekonomik profiline dair kapsamlı bir bakış açısı sağlayacaktır.

Bu aşamaya kadar Ephesos dokuma endüstrisinin işçilerine ve satıcılarına ilişkin farklı çerçevelerde sunduğu bilgilerle ele alınan kent yazıtları içerisinde bir başka örnek, bu üretim kolunun ürettiği mamul malları, kentin Ticaret Agorası/Tetragonos Agora (Bkz. Harita 2.2.5.1. No: 61.) bünyesinde satışa sunan kıyafet tüccarları hakkında bilgi vermektedir. İlk kez J. Keil tarafından 1923 yılında yayınlanan yazıt, daha sonra kente ilişkin corpuslarda çalışmalarında yer bulmuştur.[869] (Bkz. Görsel 2.2.5.3.) Yukarıda, kent yazıtları ışığında ifade edildiği üzere çok sayıda farklı meslek oluşumuna, çok sayıda dükkân yeri tahsis etmiş, kentin III. yüzyılı için "popüler" bir figür olan Neikephoros, bu yazıtın da ana öznesidir. MS 200-210 yılları arasına tarihlenen önceki yazıtlardan kısa bir süre sonraya, İmparator Severus Alexander[870] iktidarını ifade eden MS 222-235 yıllarına tarihlendirilen bu yazıt, Ticaret Agorası'nda satış faaliyetleri (*πραγματευόμενοι*) gerçekleştiren kıyafet tüccarlarının (*εἱματιοπῶλαι*), Neikephoros onuruna diktirdikleri heykelin mavi-gri renkteki mermer kaidesi üzerine kazınmıştır. Bu bağlamda yazıt, Odeion yakınlarındaki heykel kaidesi ve Vedius Gymnasium-Hamamı'nın latrina sütunları üzerinde izlerine rastlanılan yün işçilerinin ve tüccarlarının, dolaylı ya doğrudan şekilde parçası oldukları düşünülen Ticaret Agorası bünyesindeki satış uygulamalarına, bir diğer deyişle kentin dokuma endüstrisinin arz aşamasına ışık tutmaktadır.

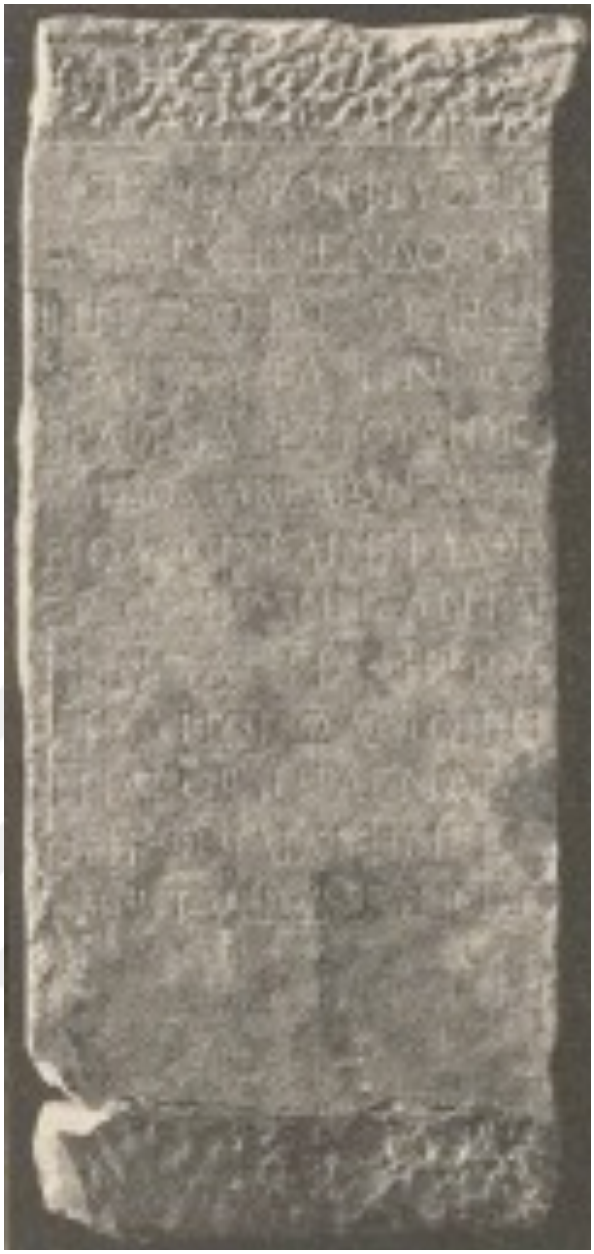
[867] ***JÖAI.*** LVI. s. 76.; ***S.E.G.*** XXXV. s. 303. no: 1111.; Kalinowski, 2002, **a.g.m.**, 127.

[868] Roma uygarlığının farklı coğrafyalarına ait hamam yapıları üzerine gerçekleştirilen incelemeler, bu yapıların farklı meslek oluşumları tarafından "*sosyal bir toplanma alanı*" ve hatta "*kulüp binası*" olarak kullanım görmüş olabileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Yegül, F. (1992). *Baths and Bathing in Classical Antiquity*. Cambridge: The MIT Press. s. 32-33.

[869] ***F.E.*** III. s. 146-147. no: 63.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3063.

[870] Neikephoros'un, bir Ephesos yazıtında kaydedildiği üzere, İmparator Severus Alexander iktidarında Asiarkh unvanının yanı sıra "*advocatus fisci*" (kamu hazinesiyle ilgili davalarda imparatoru temsil eden bir tür avukat) olarak hizmet ettiği de bilinmektedir. Bkz. ***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 632.

Μ(ᾶρκον) Φούλουιον Πουπλικιανὸν
Νεικηφόρον φιλοσέβ(αστον)
ἀσιάρχην ἔνδοξον
ἡμερῶν τεσσάρων
καὶ πρύτανιν, τὸν
γραμματέα τοῦ δήμο[υ]
καὶ πολλάκις ἀγωνοθέτην,
πολλοῖς καὶ μεγάλοις
ἔργοις κοσμήσαντα
τὴν πατρίδα ἡμῶν·
εἱματιοπῶλαι οἱ ἐν
τῇ ἀγορᾷ πραγματ[ευ]-
όμενοι διὰ τὴν εἰ[ς]
τὴν πατρίδα εὔνοιαν.

Görsel 2.2.5.3. Solda: Ephesos'un Ticaret Agorası'nda kıyafet satışı yapan tüccarların, Neikephoros onuruna diktirdikleri, İmparator Severus Alexander dönemine tarihlendirilen onurlandırma yazıtı.

Çeviri: "*M. Fulvius Publicianus Neikephoros, imparatorun dostu, dört günün (ἡμερῶν τεσσάρων)*[871] *saygıdeğer Asiarkhesi, Prytaneis, halkın yazmanı (kâtibi) ve vatanımız için pek çok büyük işler yapan, pek çok yarışmanın/müsabakanın yöneticisi. Agora'da ticaret (πραγματευόμενοι) yapan kıyafet tüccarları (εἱματιοπῶλαι), onu (Neikephoros'u) vatana duyduğu iyi niyet için onurlandırdı.*"

Sağda: Yazıtın 1923 yılında yayınlanan görseli.

Kaynak: *F.E.* III. s. 146. no: 63.

[871] "*Dört gün boyunca organize ettiği yarışma ve müsabakaların saygıdeğer Asiarkhesi*". "ἡμερῶν τεσσάρων" hakkında kapsamlı bilgi için bkz. ***F.E.*** III. s. 146.

Sözü edilen bu ticari oluşumun ortaya koyduğu "*kıyafet satıcısı*" niteliği, yalnızca dokuma endüstrisinin ürettiği kıyafetlerden ziyade, oldukça muhtemel bir biçimde aksesuar ve takılara, dolayısıyla da deriden imal edilmiş ürünlerin satışına da yer vermiş olmalıdır. Nitekim bu aşama itibarıyla Ephesos dokuma endüstrisi için ele alınacak son yazıt, halihazırda ortaya konulduğu üzere, kentin ekonomik yapısı içerisinde üretimden arza "gelişkin" bir üretim kolu profili çizen bu endüstriyi farklı bir pencereden, Tanrıça Artemis özelinde tapınak ekonomisi çerçevesinden incelemeyi mümkün kılmaktadır.

ἐπὶ πρυτάνεως· Φ(λαουίου)· Περιγένους, ἱερατευούσης· τῆς· Ἀθηνᾶς διὰ βίου Βηδίας Παπιανῆς, γραμματεύοντος τοῦ δήμου· Τί(του)· Φ(λαουίου) Ἰουλιανοῦ, κουρατορευόντων τῶν ***γναφέων καὶ λευκαντῶν τῆς θεοῦ Ἀρτέμιδος***, προσήνενκαν τῇ θεῷ τὸν κόσμον παῖδες καὶ παρθένοι ἐπὶ Κο(ΐντου)· Τρη (-)· Μάρκου· Διονυσόδωρος Μηνοδώρου τοῦ Διονυσίου γ΄· Δάφνος· β΄· τοῦ Κρατέρου τοῦ Ἀπολλωνίου· Ξενοκλῆς· β΄· τοῦ Μητρᾶ ὁ καλούμενος Ποσιδώνιος· Ἰούλιος Ἀρίστωνος τοῦ Ἀρίστωνος. Βᾶσσος Ἀσκληπιάδου τοῦ Ἀσκληπιάδου. Πόπλιος Ἀπουλήϊος Ἀφροδείσιος Ἀφροδεισίου υἱός. Γέμελλος Πρυτανικοῦ. Ἑρμίας Εὐτύχου τοῦ Ὀρφέως τοῦ Μητροφάνου. ἀνέθηκα δὲ καὶ τοῖς γεραιοῖς γραμματεῖσιν χαλκῆν Τύχην καὶ χαλκεῖ(ο)ν μ(υριάδας) β΄ καὶ ξέστας· β΄.

Çeviri: "*Flavius Perigenes'in Prytaneisliği döneminde, Vedia Paiane'nin yaşam boyu Athena rahibesi olduğu zaman, Titus Flavius Julianus'un halkın kâtibi/yazmanı olduğu zaman, ve yün/kıyafet yıkayıcıları/çırpıcıları (**γναφέων**) ve beyazlatıcıları/kastarcıları (**λευκαντῶν**) Tanrıça Artemis'in (muhtemelen süslemelerinin ya da kıyafetlerinin) nezaretçisi/sorumlusu (κουρατορευόντων) olduğu zaman, Quintus (_isim_) Marcus'un himayesindeki oğlan (παῖδες) ve kız (παρθένοι) çocukları, Tanrıça'nın (Artemis) süslemelerini/kıyafetlerini (τὸν κόσμον) bağışladılar. Dionysodoros, Menodoros'un oğlu, Dionysios'un üçüncü nesilden torunu; II. Daphnos, Krateros'un torunu ve Apollonios'un büyük torunu; II. Ksenokles, Posidonios olarak da bilinir, Metras'ın torunu; Iulius Ariston, Ariston'un oğlu; Bassos, Asklepiades oğlu ve Asklepiades'ın torunu; Publius Apuleius Aphrodeisios, Aphrodeisios'un oğlu; Gemmelos, Prytanikos'ın oğlu; ve Hermias, Eutyches'in oğlu, Orpheus'un torunu, Metrophanes'in büyük torunu. Yaşlıların (τοῖς γεραιοῖς) kâtiplerine/yazmanlarına Tanrıça Tykhe'nin bronz heykelini, 20 bin bronz sikkeyi ve 2 testiyi (2 testi şarabı/yağı) adadım.*"

Aşağıda, kent zooarkeolojisi çerçevesinde tüm detaylarıyla ele alınacak olan Yamaç Ev II'nin[872] (*Hanghaus II*) batı duvarında, devşirme olarak kullanılmış, mavi-beyaz renkte, çokgen bir sütun üzerinde tespit edilmiş ve ilk kez D. Knibbe ve H. Engelmann tarafından 1984 yılında yayınlanmış olan bu yazıt, sonrasında kente ilişkin farklı yayın ve corpuslarda ele alınmıştır.[873] MS 180-200 yılları arasına tarihlendirilen bu uzun yazıt, bu aşamaya dek yer yer temas edilen Artemis'in, Ephesos ekonomisi içerisinde ne denli "merkezi" bir konum edindiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Ephesos'a ait, MS 162-164 yıllarına tarihlendirilen ve temelde Ephesos Artemisi'nin (*Artemis Ephesia*) kutsal bayramlarını konu edinen meşhur yazıt üzerinde, tanrıça için sarf edilmiş övgü ve ithaflar, onun kent sınırlarının çok daha ötesine uzanan prestijini ve gücünü mutlak şekilde ortaya koymaktadır.[874] Bu güç, doğal olarak ekonomik bir temelde de yansıma bulmuş, Artemis'in, Strabon'un "*Taurus (Toros) Dağları'nın batısındaki en büyük Emporium*" (ticaret merkezi) sözleriyle[875] ifade ettiği Ephesos'ta bulunan ana tapınağı, kentin ekonomik yapısında önemli bir güç teşkil etmiştir. Antik kaynaklar, şüphesiz biçimde antik dönemin en zengin tapınaklarından birisi olan Artemision'un, "para yatırılan" ve "ödünç para veren" bir banka işlevine atıfta bulunmaktadır.[876] Öte yandan tapınağın, güçlü ekonomisinin

[872] Bkz. Bölüm 4.2.1.
[873] Knibbe, D., Engelmann, H. (1984). ***JÖAI.*** LV. s. 142.143. no: 4369.; ***S.E.G.*** XXXIV. s. 293. no: 1124.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 79-80, 142.; Dittmann-Schöne, I. (2010). *Die Berufsvereine in den Städten des Kaiserzeitlichen Kleinasiens. 2. Edition*. Regensburg: S. Roderer Verlag. s. 132.
[874] Hicks, E. L. (1890). ***GIBM.*** III. s. 142-145. no: 482.; ***IK.*** XI. 1. Die Inschriften von Ephesos, I-a. no: 24.; Horsley, G. H. R. (1987). *New Documents Illustrating Early Christianity. Vol. 4*. Sydney: The Ancient History Documentary Research Centre (Macquarie University). s. 74-82. no: 19. Frag. B. sat. 8-14.
[875] Strab. XIV. 1. 24.
[876] Dio Chrys. *Or*. XXXI. 54. Konuya ilişkin daha fazla bibliyografik detay için bkz. Oster, R. (1990). "Ephesus as a Religious Center under the Principate, I: Paganism before Constantine," *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. II.18.3. içinde (ss. 1662-1728). Berlin: Walter de Gruyter. s. 1717-1719.

altyapısını oluşturan birçok gelir kalemine sahip olduğu da bilinmektedir. Bu gelir kalemleri arasında gayrimenkuller,[877] lagünler,[878] kutsal geyiklerin muhafaza edildiği adalar[879] ve hayvan sürüleri[880] önemli birer alt başlıktır.[881]

Ephesos'un territoriumunda, bir diğer deyişle Kaystros Havzası'nda sahip olduğu bu kıymetli varlıkların yanı sıra tanrıça, doğrudan kent merkezindeki ticaret hacmi içerisinde de önemli bir ekonomik güç haline gelmiştir ve bu durum, kentin zengin yazıt arşivinden takip edilebilmektedir. Öncelikle MÖ III. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta karşımıza çıkan tütsü dükkânının[882] (*τὸ λιβανωτοπώλιον*), doğrudan Artemis Tapınak-Kompleksi'nin içerisinde yer aldığı düşünülmektedir.[883] MS 150 yıllarına tarihlendirilen ve yukarıda yer yer temas edilen bir yazıtta[884] karşımıza çıkan tapınak inşaatçılarının (*ναουργοὶ τέκτονες*) da tanrıçanın tekelinde olduğu düşünülmektedir.[885] Aynı durum, MS 200-210 yılları arasına tarihlendirilen yazıtların verdiği bilgiler çerçevesinde, Tiyatro ile Stadium arasındaki kalabalık caddede (*Hallenstrasse*) faaliyet gösteren "kutsal şarap tadımcıları"[886] için de geçerlidir ki bunların da Artemis Ephesia tekelinde şarap satışı gerçekleştiren tüccarlar oldukları düşünülmektedir.[887] Tüm bunların yanı sıra İmparator Septimius Severus iktidarına tarihlendirilen bir başka Ephesos yazıtı,[888] Artemis Tapınağı zanaatkârlarının ayrıcalıklarının imparator tarafından (muhtemelen Ephesos'u ziyaret ettiği günlerde) yinelendiğini kayıt altına almaktadır.[889] Bu aşama itibarıyla ele alınacak olan, Artemis Tapınağı bünyesinde faaliyet gösteren yün/kıyafet yıkayıcıları/çırpıcıları (*γναφέοι*) ve beyazlatıcıları/kastarcıları (*λευκανταὶ*), söz konusu zanaatkârlar arasında değerlendirilmektedir. Bu aşamada Kleijwegt'in, antik dönemin kült tapınmaları içerisinde tekstil ürünlerinin önemini

---

[877] Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. Knibbe, D., Meriç, R., Merkelbach, R. (1979). ***ZPE.*** XXXIII. s. 139-147.
[878] Strab. XIV. 1. 26.; Oster, 1990, **a.g.k.**, 1719.; Ayrıca bkz. dn. 409.
[879] Strab. XIV. 1. 29.; Oster, 1990, **a.g.k.**, 1719.
[880] Xen. *An*. V. 3. 9. Ayrıntılı bilgi için bkz. Oster, 1990, **a.g.k.**, 1719.
[881] Artemis Ephesia'nın Ephesos ekonomisi içerisindeki yeri, önemi, faaliyetleri ve varlıkları hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Oster, 1990, **a.g.k.**, 1699-1726.; Kleijwegt, M. (2002). "Textile Manufacturing for a Religious Market. Artemis and Diana as Tycoons of Industry". W. Jongman, M. Kleijwegt (Editörler), *After the Past: Essays in Ancient History in Honour of H.W. Pleket*. içinde (ss. 81-134). Leiden: Brill Publishers. s. 95-100. Ephesos'taki geçmişi, MÖ VII. ya da VI. yüzyıla kadar geriye giden Artemis Ephesia Kültü hakkında genel çerçevede bilgi için bkz. Fleischer, R. (1973). *Artemis von Ephesos und Verwandte Kultstatuen aus Kleinasien und Syrien*. Leiden: Brill Publishers. s. 1-137.; Bammer, A. (1984). *Das Heiligtum der Artemis von Ephesos*. Graz: Akademische Druck und Verlagsanstalt.; Talamo, C. (1984). Sull' Artemision di Efeso. *La Parola del Passato*, 39, s. 197-216.; Roozenbeek, H. (1994). Ephese en het Artemisium. *Hermeneus*, 66, s. 131-141.
[882] ***IK***. XVII. 2. Die Inschriften von Ephesos, VII. 2. no: 4102.
[883] Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 97.
[884] ***F.E.*** III. s. 158-159. no: 75.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3075. Ayrıca bkz. dn. 834.
[885] Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 97.
[886] συνεργασίᾳ ἱεροῦ γεύματος: ***F.E.*** II. s. 183. no: 76.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2076. Ayrıca bkz. dn. 856. συνεργασίᾳ οἰνηρῷ ἱερῷ γεύματι: ***JÖAI.*** LVI. s. 71. no: 1.; ***ZPE.*** LXIII. s. 107-108.; ***EA.*** VIII. s. 34.; ***S.E.G.*** XXXV. s. 303-304. no: 1109. Ayrıca bkz. dn. 857.
[887] Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 97.
[888] ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 295.
[889] Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 97.

ortaya koyan sözlerini ele almak, Ephesos Artemis Tapınağı bünyesinde, dokuma endüstrisinin en azından belirli aşamalarında üretim gerçekleştirmiş olması muhtemel zanaatkârların ya da işçilerin daha net bir çerçevede anlaşılması açısından faydalı olacaktır:

> "*...Antik dönemde kıyafetler, (pagan) tanrıların tapınmasında önemli bir rol oynamış, tapınak envanterlerine adak armağanları olarak sunuldukları ve tanrı heykellerinin süslemelerinde kullanıldıkları belgelenmiştir. Gerçek ekonomik terimlerle ifade edildiğinde, kültsel gerekliliklerden kaynaklanan üretim motivasyonu, yalnızca "sınırlı" bir ölçekle sınırlı kalmıştır. Üretilen ürün sayısı, önemsiz olmamakla birlikte azdı ve dokuma işi, (kadın) yurttaşlar tarafından, kişisel ya da kamusal-dinsel bir güdüyle yapılmaktaydı. Profesyonel zanaatkârlar, muhtemelen yalnızca üretimin son aşamalarında devreye girmiştir. Ancak, yalnızca "ilahi olmayan" bir pazarı içeren ve şimdiye kadar ayrıntılı bir incelemeden mahrum kalmış, başka bir sektör daha vardır. Bir dizi kutsal yasa, ibadet edenlerin nizami kıyafetler giymesini zorunlu kılmıştır ki bu dinsel kıyafetlerin, belirli bir renk ya da belirli bir fiyat aralığında olması gerekmektedir. Kutsal yasaların ve bu giysilerin giyilmesi gereken özgül koşulların etkisiyle, "dinsel bir üniformanın" satın alınması, güçlü bir pazarın oluşumunu sağlamış olmalıdır. Bana göre bu giysilerin önemi, değerlerinden çok, alıcı sayısında ve özel günler için "farklı bir tüketici pazarına" hitap etmesindedir. Benim görüşüme göre, "dinsel tekstil ürünleri" pazarı, kısmen kültün bulunduğu şehirdeki yurttaşlar tarafından oluşturulmuştur. Ancak ek bir talep de, törenlere katılmak üzere gelen "yabancı" ziyaretçiler tarafından yaratılmıştır. Üretimi yerel pazar düzeyinin üzerine çıkaran da bu ikinci grubun varlığıdır. Arz ve talep dengesinde, bir "dinsel üniforma"nın satın alınması, yerel tüketim ile dışa ihracat arasında yer alan, "ara bir pazar" yaratmıştır."*[890]

Bu tez çalışması açısından büyük önem ifade eden bu çıkarımlara paralel bir biçimde, yukarıda farklı yazıtlar ışığında ortaya konulduğu üzere, farklı hammaddeler üzerine işleyen, "gelişkin" nitelikteki Ephesos dokuma endüstrisi, kent ekonomisi için "temel direk" görünümü sergileyen Artemis Ephesia'nın tekelinde de faaliyet göstermiştir. Üstelik tanrıçanın bu endüstri üzerindeki tekelini kanıtlayan yazıtlar, Roma egemenliğinden yüzyıllar öncesine tarihlenmekte, bu tekelin köklü geçmişine ışık tutmaktadır. Bu çerçevede MÖ IV. yüzyıla tarihlendirilen bir Ephesos yazıtı,[891] Artemis Ephesia Tapınağı'nın bir uzantısının inşa edildiği Sardis'te, kent ahalisinin işlediği "dinsel bir şiddet" vakasını kaydetmektedir. Yazıt metninden, Ephesosluların geçmişte Sardis'teki tapınağa kutsal kıyafetler gönderdikleri ve faillerin bu kıyafetlere saldırıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Yazıt metni üzerine kapsamlı bir çalışma hazırlayan O. Masson, bu kıyafetlerin, Sardis'teki tanrıça heykelini süslemek üzere gönderildiği sonucuna varmıştır.[892]

---

[890] Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 100.
[891] ***IK.*** XI. 1. Die Inschriften von Ephesos, I-a. no: 2.
[892] Masson, O. (1987). ***Rev. Ét. Grec***. 100 (477/479). s. 225-239.; Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 108.

Dolayısıyla bu bilgi, tapınaklardaki tanrı/tanrıça heykellerini süslemek için kullanılan kıyafet türünde tekstil ürünlerine yönelik talep için önemli bir dayanak oluşturmaktadır.[893] Bu talebin izlerini aydınlatan veriler, Maiandros Magnesia'sı yazıtlarında da karşımıza çıkmaktadır. Kente ait bir yazıt, 12 pagan tanrının ahşap suretlerinin en kaliteli kumaşlarla giydirildiğini, bunların Artemision ayının 12. gününde agora meydanına getirildiğini kaydetmektedir.[894] Bu noktada ele alınan Ephesos yazıtı üzerinde karşımıza çıkan, yün/kıyafet çırpıcıları (*γναφέοι*) ve beyazlatıcılarının (*λευκανταὶ*) Artemis ile tesis ve ilan ettikleri yakın iş birliği ise, bu hususu antik dönem çerçevesinde en iyi şekilde aydınlatan detaylar arasında kabul edilmektedir.[895]

Asia Eyaleti'nin başkenti ve Küçük Asya'nın en büyük *polis*i olması hususuna paralel bir biçimde, Kleijwegt'in ifade ettiği biçimiyle; "*farklı tekstil ürünleri için tesis edilmiş, spesifik bir pazarı ayakta tutmaya yetecek büyüklükteki bir nüfusa ev sahipliği yapan*"[896] Ephesos'ta, Artemis Ephesia'nın tekeli altında faaliyet gösteren bu iki meslek oluşumunun (*οἱ γναφεῖς καὶ λευκανταὶ τῆς θεοῦ Ἀρτέμιδος*), tanrıçanın kıyafet ve süslemelerini (*κόσμος*), muhtemel biçimde

---

[893] Tanrı ve tanrıçalara adak mahiyetinde kıyafetler sunmak, Antik Yakın Doğu uygarlıklarında yaygın bir olgudur ve bu gelenek, daha sonra Hellen-Roma uygarlıklarında da varlığını sürdürmüştür. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Oppenheimer, A. L. (1949). The Golden Garments of the Gods. *Journal of Near-Eastern Studies*, 8, s. 172-193.; Sauren, H. (1983). "Die Kleidung der Götter". H. G. Kippenberg vd. (Editörler), *Visible Religion, Annual for Religious Iconography. Vol. II. Representations of Gods*. içinde (ss. 95-118). Leiden: E. J. Brill. s. 95-118.; Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 105-108. Tanrı ve tanrıçaların heykelleri, düzenli olarak kıyafetlerle donatılmıştır. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Persson, A. W. (1923). *Staat und Manufaktur im Römischen Reiche. Eine Wirtschaftsgeschichtliche Studie Nebst Einem Exkurse über Angezogene Göttestatuen*. Lund: Carl Blom. s. 117-128.; Pekary, T. (1978). "Statuen in Kleinasiatischen Inschriften". S. Şahin, E. Schwertheim, J. Wagner (Editörler), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift für Friedrich Karl Dörner. II. Band*. içinde (ss. 727-744). Leiden: E. J. Brill. s. 727-744.; Gladigow, B. (1985-1986). "Präsenz der Bilder, Präsenz der Götter. Kultbilder und Bilder der Götter in der Griechischen Religion". H. G. Kippenberg vd. (Editörler), *Visible Religion, Annual for Religious Iconography. Vol. IV-V. Approaches to Iconology*. içinde (ss. 114-134). Leiden: E. J. Brill. s. 114-134.; Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 105-108. Bu kıyafetler, genellikle kültün bulunduğu kentte gerçekleştirilen ve heykelin banyo ritüeliyle sonlanan geçit töreninin ardından giydirilmekteydi. Tanrı ve tanrıça heykellerinin kutsal banyo ritüelleri hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Ginouvès, R. (1962). *Balaneutike: Recherches sur le Bain dans l'Antiquité Grecque*. Paris: Éditions de Boccard. s. 283-296.; Mitchell, S. (1982). The Life of Saint Theodotus of Ancyra. *Anatolian Studies*, 32, s. 106-107.; Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 105-108.

[894] ***I.Magnesia***. s. 82-84. no: 98. Benzer bir durum Miletos'ta da karşımıza çıkmakta, kente ait bir yazıt, muhtemel bir biçimde Artemis Kithone'ye adanmış bir tapınağın envanterinde depolanan tekstil ürünlerinin uzun listesini kaydetmektedir. Günther, W. (1988). "Vieux et Inutilisable dans un Inventaire Inedit de Milet". D. Knoepfler (Ed.), *Comptes et Inventaires dans la Cite Grecque*. içinde (ss. 215-237). Genève: Librairie Droz. s. 215-237.; ***S.E.G.*** XXXVIII. no: 1210. Benzer bir durum Samos'taki Hera Tapınağı'nın envanterinde de söz konusudur. Paus. VII. 4. 4.; Shipley, G. (1987). *A History of Samos, 800-188 BC*. Oxford: Clarendon Press. s. 157. Atina antik kentine ait pek çok yazıt, Akropolis'teki Artemis Brauronia Tapınağı'nın envanterinde bulunan kıyafetleri kayıt altına almaktadır. ***I.G.*** II/III. 4. 2. no: 1514, 1515, 1516, 1517, 1522, 1524, 1525, 1527, 1528, 1529.; Ayrıca bkz. Linders, T. (1972). *Studies in the Treasure Records of Artemis Brauronia found in Athens*. Stockholm: Svenska Institutet i Athen. Bununla birlikte MS II. yüzyılda eser veren Samosatalı (Samsat) Lukianos, Suriye Hierapolisi'ndeki tapınakların envanterlerinde saklanan hazineler arasında saydığı lüks kıyafetlerden, "*kendi gözlerimle gördüm*" sözleriyle bahsetmektedir. Lucian *Syr. D.* 10.

[895] Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 108.

[896] Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 103. H. W. Pleket, Ephesos ve territoriumunun yaklaşık 100.000 kişilik nüfusa ev sahipliği yaptığını ileri sürmüştür. Bkz. Pleket, H. W. (1990). Ephesos: de Eerste en Grootste Metropool van Asia. *Lampas*, 23, s. 188-189.

periyodik bir düzenlilik içerisinde organize etmekle görevli (*κουρατορευόντων*) oldukları kabul edilmektedir.[897] Kentin "metropol" profilinin bir yansıması olarak, bünyesinde faaliyet gösteren dokuma endüstrisinin, (antik dönemde eşine nadiren rastlanılan) farklı üretim aşamalarında uzmanlaşmayı gerektirmiş olması açısından da kıymet ifade eden bu iki meslek oluşumundan, yün/kıyafet çırpıcıları/yıkayıcıları (*γναφέοι*), küçükbaşlardan elde edilen yünün/kılın, dokuma aşaması sonrasında da üzerinde kalan yağ ve kirleri, sıcak su ve farklı bileşenler kullanarak temizlemiş, kurutmuş, tarayarak düzleştirmiş ve uygun ölçülerde kesmiştir.[898] Bunun ardından beyazlatıcılar/kastarcılar (*λευκανταὶ*),[899] bu "mamul" kumaşları sülfür buharı kullanarak beyazlatmış/ağartmış ve boyama işlemine hazır hale getirmiştir.[900]

Sonuç olarak Ephesos'ta, Artemis Tapınağı bünyesinde faaliyet gösteren bu iki meslek grubunu da, dokuma aşaması tamamlanmış ürünleri, yıkama/çırpma/beyazlatma uygulamaları ile kullanıma hazır hale getirmiş işçiler olarak tanımlamak mümkündür. Ancak bu noktada bir detay, tapınaktaki bu işçilerin "tam olarak ne yaptıkları" ile ilgili bir belirsizlik yaratmaktadır. Çünkü Antik çağda yün çırpıcılarının, dokumacılığın dışında, pis/kirli kıyafetleri yıkamakla da uğraştıkları bilinmektedir.[901] Ancak bu noktada tezin kanısı, gerek Ephesos'un kırsal (*khora*) kesiminde gerekse doğrudan kent merkezinde, farklı birçok üretim kolunda tekel oluşturduğu bilinen Artemis Tapınağı'nın, doğrudan iç pazara ya da "*ihracata*" yönelik olmasa bile, en azından Kleijwegt'in ifade ettiği "*dinsel tekstil ürünleri pazarı*" için üretim gerçekleştirmiş olduğu yönündedir. Her ne kadar sözü edilen bu iki meslek grubu, tapınak bünyesinde hayvansal hammadde (yün/kıl) temelinde yürütülen bir dokuma endüstrisi için, yün işçileri (*λαναρίοι*) kadar "doğrudan" kanıt niteliği taşımıyor olsa da, genellikle yün/kıl temelinde tesis edilmiş kıyafet/kumaş endüstrilerinin, dokuma sonrası aşamalarıyla ilişkilendirilmektedirler.[902]

---

[897] ***JÖAI.*** LV. s. 142.143. no: 4369.; ***S.E.G.*** XXXIV. s. 293. no: 1124.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 79-80, 142.; Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 132. Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 106.

[898] Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 101, 103-105.; Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 57-64., 98-117.

[899] Antik dönemde oldukça nadir rastlanılan bir meslek grubu olan kastarcıların, Geç Antik döneme ait bir Korinthos yazıtı üzerindeki yansımaları için bkz. Robert, L. (1989). ***O.M.S.*** VI. s. 761 (579). Oxyrhynchus Papirüsleri üzerinde kastarcılar için bkz. Coles, R. A. vd. (1987). ***POxy.*** LIV. s. 115-117. no: 3743 (MS 318).; ***POxy.*** LIV. s. 131-132. no: 3752 (MS 26 Mart 319).; Maehler, H. (1992). ***POxy.*** LIX. s. 115-118. no: 3987 (MS 21 Mart 532).

[900] Plin. *Nat*. XXXV. 175.; Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 101, 103-105.; Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 117-118.

[901] Kleijwegt, 2002, **a.g.k.**, 103-104. Nitekim H. Blümner, antik dönemde dokuma endüstrisine atıfta bulunan antik referanslar üzerine gerçekleştirdiği değerlendirmelerde, yalnızca "*kastarcıların bazı durumlarda çırpıcıların işini yaptıkları*" sonucuna varabilmiştir. Blümner, 1912, **a.g.k.**, 171. dn. 5., 172, 181. dn. 1.

[902] Ayrıca antik dönemde pagan tanrı ve tanrıçaların kıyafet ve süslemelerinin (*κόσμος*) temininde doğrudan "yün" ürünlerin kullanıldığı da antik kaynaklardan bilinen bir husustur. Pausanias, Sikyon yakınlarındaki Titane'de, Asklepios'un suretinin "beyaz bir yün gömlek" ve bir mantoyla giydirildiğini yazmaktadır. Paus. II. 11. 6.

2.2.6. Thyateira Dokuma Endüstrisi

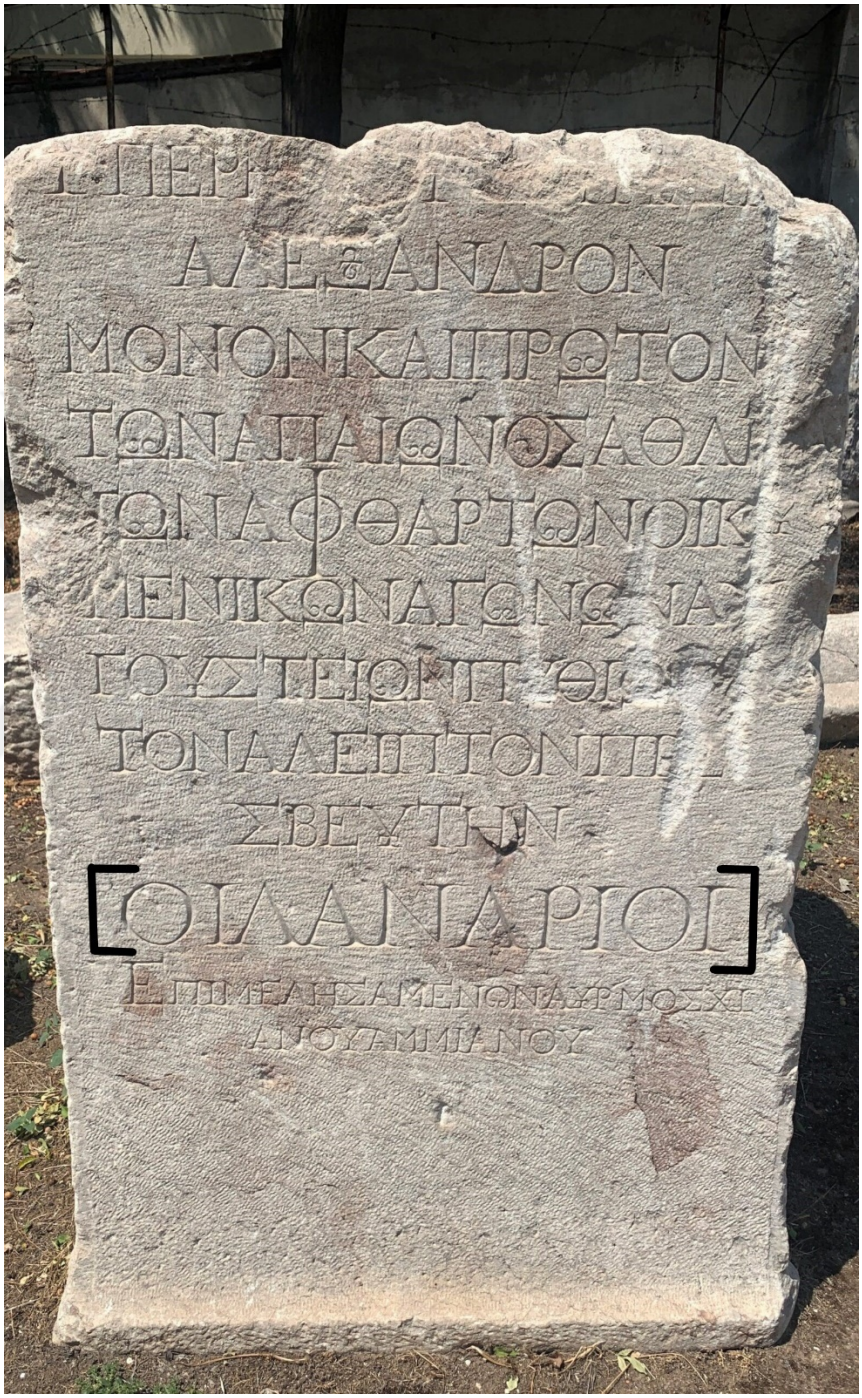
Roma Küçük Asya'sının dokuma endüstrilerine ev sahipliği yapan bir diğer yerleşimi, yukarıda yazıtları çerçevesinde ortaya konulduğu üzere gelişkin bir deri endüstrisine de ev sahipliği yaptığı bilinen Thyateira'dır. Nitekim bu Lydia kenti, Roma Küçük Asya'sının Ephesos da dahil tüm antik kentleri içerisinde, bünyesinde dokuma endüstrisine ilişkin en fazla yazıtı toplamış olması hasebiyle, bu çalışma içerisinde "kritik" bir konumda yer almaktadır. Tamamı Roma İmparatorluk dönemine tarihlendirilen bu yazıtlar, Thyateira'nın, Roma Küçük Asya'sında "*gelişkin bir dokumacılık merkezi*" olarak ön plana çıktığını ortaya koymaktadır.[903]

Öncelikle kent yazıtları, söz konusu dokumacılık endüstrisinin, bitkisel hammaddeler temelinde de faaliyet gösterdiğini ortaya koymakta, bu çerçevede MS III. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıt, kentte üretim gerçekleştiren keten dokumacılarının, (*οἱ λινουργοί*) birçok prestijli unvanın (*Asiarkhes*, *Arkhierus*, *Hatip*, *Avukat*) sahibi olan Annianus için diktirdikleri heykeli kayıt altına almaktadır.[904] Öte yandan kent yazıtları, doğrudan küçükbaş hayvanlardan temin edilen yün-kıl üzerine üretim gerçekleştirmiş olan bir meslek grubunu, yün işçilerini (*λαναρίοι*) kayıt altına almaktadır. (Bkz. Görsel 2.2.6.1.)

1 ἀγαθῆι τύχηι.
Γ. Περήλιον Αὐρήλιον
Ἀλέξανδρον
μόνον καὶ πρῶτον
5 τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀθλη-
τῶν ἀφθάρτων οἰκου-
μενικῶν ἀγώνων Αὐ-
γουστείων Πυθίων
τὸν ἄλειπτον πρε-
10 σβευτὴν
οἱ λανάριοι.
ἐπιμελησαμένων Αὐρ. Μοσχι-
ανοῦ, Ἀμμιανοῦ.

[903] Thyateira dokuma endüstrisinin geride bıraktığı yazıtların bolluğu hakkında bkz. Ramsay, 1904, **a.g.k.**, 324-325.; Pleket, H. W. (1988). ***EA.*** XII. s. 29-37.; Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 89., Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 105-109.; Arnaoutoglou, I. (2011). Craftsmen Associations in Roman Lydia-A Tale of Two Cities? *Ancient Society*, 41, s. 265.; Harland, P. A. (2003). *Associations, Synagogues, and Congregations: Claiming A Place in Ancient Mediterranean Society*. Minneapolis: Fortress Press. s. 38.; Arnaoutoglou, I. (2016). "Hierapolis and its Professional Associations: A Comparative Analysis". A. Wilson, M. Flohr (Editörler), *Urban Craftsmen and Traders in the Roman World*. içinde (ss. 278-300). Oxford: Oxford University Press. s. 281-282.
[904] ***C.I.G.*** II. s. 836-837. no: 3504.; ***C.P.R.*** III. s. 58. no: 161. ***I.G.R.P.*** IV. no: 1226.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 343. no: 933.

Çeviri: "*Uğurlu olsun! C. Perelius Aurelius Aleksandros, Pythia Augusteia oyunlarının dünya çapındaki yarışmalarının ebedi ve ölümsüz sporcularının seçkin ve önde gelen üyesi ve kutsanmış elçi. Yün işçileri, (bu heykeli) onun onuruna, Ammianos oğlu Aurelius Moskhianos'un yöneticiliği döneminde adadı.*"

Görsel 2.2.6.1. Thyateiralı yün işçilerinin, Aleksandros isimli sporcu onuruna diktirdikleri heykelin kaide yazıtı.

Kaynak: https://philipharland.com/greco-roman-associations/141-honors-by-wool-workers-for-the-athlete-alexandros/ (Erişim tarihi: 08.06.2025)

İlk kez A. E. Kontoleon tarafından 1887 yılında yayınlanan bu yazıt, sonrasında kente ilişkin farklı corpus ve yayın çalışmalarında yer bulmuştur.[905] Roma Thyateira'sında faaliyet gösteren dokuma endüstrisinin, küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün ve kıl temelinde üretim gerçekleştirdiğine dair mutlak kanıt niteliği taşıyan bu yazıt, "*ἄλειπτον πρεσβευτὴν*" (kutsanmış elçi) ibaresinden anlaşıldığı kadarıyla Thyateira adına, dünya çapında bir spor müsabakasını kazanmış olan Aleksandros isimli atleti onurlandıran, bu çerçevede kentin sosyal yaşantısında etkin bir profil çizen yün işçilerine işaret etmektedir. Ayrıca yazıttaki "*ἐπιμεληsαμένων Αὐρ. Μοσχιανοῦ, Ἀμμιανοῦ.*" ifadesi, bu yün işçilerinin, heykelin diktirildiği tarihte liderlik görevini üstlenen Aurelius Moskhianos gibi liderlerin yönetiminde organize olduğuna işaret etmektedir.

Öte yandan Roma egemenliği altındaki Thyateira'da tesis edilmiş dokuma endüstrisinin bir başka aşamasında, dokuma tezgâhlarından indirilmiş yün kumaşların "boyama" safhasında faaliyet gösteren meslek grubunu oluşturan yün boyayıcıları (*οἱ βαφεῖς*), kent yazıtları üzerinde, Roma Küçük Asya'sında eşine başka hiçbir antik yerleşimde rastlanılamayan yoğunlukta yer bulmuştur. Söz konusu yazıtların ilki, MS 50 yılına tarihlenmekte, dolayısıyla kentin dokuma endüstrisinin henüz MS I. yüzyıl ortaları itibarıyla ortaya koyduğu etkinliğe mutlak surette kanıt oluşturmaktadır. İlk kez W. H. Buckler tarafından, 1913 yılında yayınlanan yazıt, sonrasında kente temas eden farklı yayın ve corpus çalışmalarında ele alınmıştır.[906]

1 ***οἱ βαφεῖς*** ἐτείμησαν κ̣α[ὶ]
ἀνέθηκαν ἐκ τῶν ἰδίω̣ν
Κλαυδίαν Ἄμμιον Μητρο-
δώρου Λεπιδᾶ θυγατέρα,
5 γυναῖκα δὲ Τιβερίου Κλαυδίου
Ἀντύλλου τοῦ τρὶς γυμνα-
σιάρχου, τ[ὴ]ν ἱέρειαν τῶν
Σεβαστῶν καὶ ἀρχιέρειαν
τῆς πόλεως [δ]ιὰ βίου, ἀγωνο-
10 θετήσασαν λαμπρῶς καὶ
πολυδαπάνως ἁγνείᾳ καὶ
σωφροσύνῃ διαφέρουσαν.

[905] (İmparator Elagabalus iktidarı-MS 218-222) Kontoleon, A. E. (1887). ***A.M.*** XII. s. 253-254. no: 18.; ***C.P.R.*** III. s. 60. no: 165.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1252.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 375. no: 1019.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 108.; Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 181.; Arnaoutoglou, 2011, **a.g.m.**, 269.; Ascough, 2012, **a.g.k.**, 91-92. no: 141.
[906] Buckler, W. H. (1913). ***Rev. Phil.*** XXXVII. s. 296-300. no: 3.; Cagnat, R., Besnier, M. (1915). ***A.E.*** s. 41-42. no: 191.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1242.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 357. no: 972.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 107.; Harland, 2003, **a.g.k.**, 143.; Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 178.; Arnaoutoglou, 2011, **a.g.m.**, 265.; Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 103.

Çeviri: "*Yün boyayıcıları, kendi kaynaklarını kullanarak, Metrodoros Lepidas'ın kızı ve üç kez gymnasiarkhosluk yapmış Tiberius Claudius Antyllos'un eşi, İmparatorluk Kültü rahibesi (ἱέρειαν τῶν Σεβαστῶν) ve şehrin yaşam boyu baş rahibesi (ἀρχιέρειαν τῆς πόλεως διὰ βίου), samimiyet ve alçakgönüllülükle, gösterişli ve cömert bir biçimde yarışmaların düzenleyicisi olarak görev yaparak, diğerlerini geride bırakan Claudia Ammion'u onurlandırdı ve heykelini dikti.*"

Söz konusu yazıtın değerlendirmesi, kentin yün boyayıcılarına ilişkin tüm yazıtların ele alınmasının ardından, aşağıda detaylarıyla ortaya konulacaktır. Bu yazıtın ardından kentteki yün boyayıcılarına faaliyetlerine ilişkin bilgi veren bir sonraki yazıt, MS 106-114 yılları arasına tarihlendirilmekte olup, ilk kez yine W. H. Buckler tarafından, 1913 yılında yayınlanmış ve sonrasında kente temas eden farklı yayın ve corpus çalışmalarında işlenmiştir.[907]

οἱ βαφεῖς ἐτείμησ[αν καὶ]
ἀνέθηκαν Τι. Κλαύδ[ιον]
Σωκράτους υἱὸν Κυρ[εί]-
να Σωκράτην τὸν ἀρχ[ι]-
ερέα τῆς Ἀσίας τοῦ
ἐν Περγάμῳ ναοῦ καὶ
ἀγωνοθέτην τῆς π[ό]-
λεος καὶ γυμνασία[ρ]-
χον, ἐν παντὶ καιρῷ
πολλὰ καὶ μεγάλα πα-
ρεσχημένον, ἔργων ἀ-
ναθήμασιν καὶ ἀτελε[ί]-
ᾳ μεγαλόφρονι τὴν πατ[ρί]-
δα κεκοσμηκότα.
ἐπιμεληθέντων Τιβερί-
ου Κλαυδίου Ἄνθου καὶ
Μηνοδότου τοῦ Μηνοδό-
του καὶ Μενάνδρου τοῦ
Μηνογένους Ὀλυμπικοῦ,
[Λ]ουκίου τοῦ Ἀπολλονίου
Κρανίωνος.

[907] ***Rev. Phil.*** XXXVII. s. 300-303. no: 4.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1239.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 361. no: 978.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 107.; Ascough, 2012, **a.g.k.**, 88. no: 132.; Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 103.

Çeviri: "*Yün boyayıcıları, Quirina kabilesinden Sokrates'in oğlu, Pergamon'daki Asia Tapınağı'nın başrahibi (ἀρχιερέα τῆς Ἀσίας τοῦ ἐν Περγάμῳ ναοῦ), kentin yarışmalarının yöneticisi (ἀγωνοθέτην τῆς πόλεος), Gymnasium'un yöneticisi (γυμνασίαρχον), her seferinde birçok ve büyük hizmetler sunmuş, yapıların inşasına öncülük etmiş ve vatan (kent) için cömertçe muafiyet (vergi muafiyeti?) temin etmiş olan Tiberius Claudius Sokrates'i onurlandırmak için (bu heykeli) adadı. Bu iş, Tiberius Claudius Anthus, Menodotos oğlu Menodotos, Menogenes oğlu Menandros Olympikos ve Apollonios oğlu Lucius Kranion'un denetmenliğinde/yöneticiliğinde (ἐπιμεληθαι) yapıldı.*"

Thyateira'nın yün boyayıcılarına ilişkin ele alınacak olan bir sonraki yazıt, MS 120-130 yılları arasında tarihlenmektedir. İlk kez A. Boeckhius tarafından, 1843 yılında yayınlanan[908] yazıt, sonrasında kente ilişkin farklı yayın ve corpus çalışmalarında yer bulmuştur.[909]

[ἀγαθῆι τύχηι].
[ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ἐτεί]-
[μησαν --------]
[Μ]ακεδόνος ἄνδρα κα-
λὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ φιλόπα-
τριν, εἰρηναρχήσαντα ἐπ[ι]-
σήμως καὶ ἀγορανομήσαν-
τα λαμπρῶς καὶ φιλοδόξως
μῆνας ἓξ καὶ στρατηγή-
σαντα ἀγνῶς καὶ ἐπιμελῶς
καὶ δεκαπρωτεύσαντα καὶ
ἐν πάσαις ταῖς λοιπαῖς τῆς
πόλεως χρείαις φιλοτείμως
πάντα παρεσχημένον, ἀνα-
θέντων τὴν τειμὴν τῶν ***βα-***
[φ]έων ἐκ τῶν ἰδίων ἐπιμελη-
θέντος Ἀπολλωνίου τοῦ
Ἀπολλωνίου.

Çeviri: "*Uğurlu olsun! Meclis ve halk, Makedonos'un asil, iyi ve vatansever bir adam olan, fevkalade şekilde baş polis (εἰρηναρχος), altı ay boyunca muhteşem ve şana-yaraşır şekilde pazar denetçisi (ἀγορανομος), namuslu ve dikkatli biçimde komutan (στρατηγος) ve Onlular Meclisi'nin bir üyesi*

[908] ***C.I.G.*** II. s. 832. no: 3496.
[909] ***C.P.R.*** III. s. 56-57. no: 157.; ***A.M.*** XXIV. s. 234-235. no: 75.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1250.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 365. no: 989.; Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 105.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 107.; Harland, 2003, **a.g.k.**, 145.; Arnaoutoglou, 2011, **a.g.m.**, 268.; Ascough, 2012, **a.g.k.**, 88. no: 133.; Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 103.

(δεκάπρωτος) olarak hizmet eden ve ayrıca şehrin diğer tüm ihtiyaçlarını gayretle temin eden oğlunu ____ (ismi belirsiz) onurlandırdı. Yün boyayıcıları, (bu heykeli) Apollonios oğlu Apollonios'un denetmenliğinde/yöneticiliğinde, kendi kaynaklarını kullanarak adadı."

Bu yazıtla aynı şekilde, MS 120-130 yılları arasına tarihlenen bir başka Thyateira yazıtı, her ne kadar giriş kısmındaki satırlarda meydana gelmiş deformasyon nedeniyle onurlandırma faaliyetini kimin ya da hangi kolektif oluşumun gerçekleştirdiği hakkında net bir bilgi vermese de, farklı corpus editörleri tarafından kentin yün boyayıcılarına atfedilmiştir. Bu görüş, temelde onurlandırma faaliyetinin muhatabı olan Sokrates Sakerdotianos'un babası, Tiberius Claudius Sokrates'in bir başka kent yazıtında yün boyayıcıları tarafından onurlandırılmış[910] ve yazıtın son kısmında karşımıza çıkan Apollonios oğlu Apollonios'un, benzer şekilde yün boyayıcıları tarafından diktirilmiş bir başka heykel yazıtında da, denetmen/yönetici olarak kaydedilmiş[911] olması üzerine inşa edilmiştir. Nitekim bu yazıt da ilk kez W. H. Buckler tarafından,[912] 1913 yılında yayınlanmış ve sonrasında kente temas eden farklı yayın ve corpus çalışmalarında, "yün boyayıcılarına ait bir onurlandırma yazıtı" olarak ele alınmıştır.[913] Thyateira'da varlık gösteren yün boyayıcılarına ait bir diğer onurlandırma yazıtı, MS 160-170 yılları arasına tarihlenmekte olup, yine ilk kez W. H. Buckler tarafından yayınlanmıştır.[914]

1 ***οἱ βαφεῖς*** ἐτείμησαν(?)]
Μ. Ἰούλιον Διονύσι-
ον Ἀκυλιανόν, τὸν
δὶς στεφανηφόρον
5 καὶ ἐκ παιδὸς φιλόδο-
ξον.

Çeviri: "*Yün boyayıcıları, iki kez taç taşıyıcı (στεφανηφόρος)*[915] *olarak görev yapan, çocukluğundan beri ihtişamı arzulayan (φιλόδοξος) M. Iulius Dionysios Akylianos'u*[916] *(bu heykelle) onurlandırdı.*"

---

[910] Bkz. dn. 908.
[911] Bkz. dn. 910.
[912] ***Rev. Phil.*** XXXVII. s. 303-306. no: 5.
[913] Cagnat, R., Besnier, M. (1915). ***A.E.*** s. 42. no: 192.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1241.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 361. no: 980.; Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 105. dn 155.; Harland, 2003, **a.g.k.**, 144-145.
[914] ***Rev. Phil.*** XXXVII. s. 315-316. no: 10.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 354. no: 965.; Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 105. dn 153.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 107.; Harland, 2003, **a.g.k.**, 144-145.; Arnaoutoglou, 2011, **a.g.m.**, 266.; Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 103.
[915] *Taç taşıyıcılık*/*Stephanephoros*luk, dinî şenliklere liderlik etmeyi, organizasyonlarından sorumlu olmayı ve masraflarını üstlenmeyi ifade eden bir unvan olarak tanımlanmakta olup, Küçük Asya'da Ionia, Karia ve Lydia'da yaygındır. Lydia'daki diğer Stephanephoroslar için bkz. ***T.A.M.*** V. 2. s. 360. no: 976.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 369. no: 998.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 371. no: 1004. Unvana ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 91.
[916] M. Iulius Dionysios Akylianos'un aile soyağacı için bkz. ***T.A.M.*** V. 2. s. 356. no: 969.

Öte yandan MS II-III. yüzyıllara tarihlendirilen bir diğer Thyateira yazıtı, kentte faaliyet gösteren yün boyayıcılarına ait bir binanın (*ἔργον*) varlığını ortaya koymakta, bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Bir meslek loncası/birliği çatısı altında organize oldukları bilinen yün boyayıcılarına atfedilen bu bina, muhtemel bir biçimde bir üretim tesisi ve yanı sıra loncanın idari ve sosyal merkezi olarak hizmet etmiş olmalıdır. İlk kez P. Foucart tarafından 1887 yılında yayınlanan[917] yazıt, sonrasında kente ilişkin farklı yayın ve corpus çalışmalarında detaylarıyla ele alınmıştır.[918]

1 ἀγαθῆι τύχη[ι].
[ο]ἱ βαφεῖς ἐτείμησα̣[ν]
[Μ]ᾶρκον Μενάνδρου, [ἄν]-
δρα φιλότειμον καὶ λε[ι]-
5 ̣τουργόν, ἐπιμεληθέν-
τα τοῦ τῶν βαφέων ἔργου
πολλάκις καὶ ὑπὲρ τῶν τέ-
[κ]νων, στρατηγόν, ἀγορανό-
[μ]ον, σειτώνην, γραμματῆ
10 [β]ουλῆς δήμου, γραμματοφύ-
[λ]ακα, δεκάπρωτον ἐλέῳ
..αλείψαντα, ἐργεπιστά-
[τη]ν Ἐρώτων τῶν ἐν τῷ Ἑκα-
[το]νταστύλῳ κε΄ καὶ οἰκοβ[α]-
15 [σ]ιλικοῦ τοῦ τῆς γερουσίας
καὶ παρατειχίσματος ὑδρα-
γωγίου ἐν τῷ Λύκῳ ποταμῷ
[----------]
[ἐ]πιμελητὴν θεωριῶν, ἀντάρ-
20 χοντα βουλῆς δήμου β΄ καὶ
ἐν ἑτέροις πλείοσιν χρήσιμον
γεγονότα τῇ πατρίδι.

[917] Foucart, P. (1887). ***B.C.H.*** XI. s. 100-101. no: 23.;
[918] ***C.P.R.*** III. s. 59-60. no: 164.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 366. no: 991.; Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 105-108.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 107, 121.; Harland, 2003, **a.g.k.**, 143-145.; Arnaoutoglou, 2011, **a.g.m.**, 268-269.; Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 103. Konuya ilişkin ayrıca bkz. Kantirea, M. (2016). "Non-elite Benefactors in the Roman East: Building Activity by Freedmen, Slaves, Craftsmen and Traders". B. Takmer, E. N. Akdoğu Arca, N. Gökalp Özdil (Editörler), *Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory of Sencer Şahin*. içinde (ss. 471-493). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık. s. 482.

Çeviri: "*Uğurlu olsun! Yün boyayıcıları, Menandros'un oğlu, onur-sever ve kamu hizmetine katkı sunan bir adam olan, sıklıkla ve çocukları adına yün boyayıcılarının binasının denetçisi olarak, komutan olarak, pazarın denetçisi olarak, tahılın satın alıcısı olarak, Halk Meclisi'nin yazmanı/sekreteri olarak, arşivci olarak, Onlular Meclisi için yağ tedarik edicisi olarak, yüz sütunlu yapıdaki ve yaşlıların toplanma yerindeki Eroslarla ilgili işlerin nezaretçisi olarak, Lykos Nehri'ndeki aquadüktün üzerindeki köprünün (muhtemelen bağışlayıcısı/banisi olarak), festivallere katılan heyetlerin idarecisi olarak, Halk Meclisi'nin iki kez başkan yardımcısı olarak ve diğer pek çok işte vatana/kente faydalı olarak hizmet eden Marcus'u (bu heykeli dikerek) onurlandırdı.*"

Thyateira'da faaliyet gösteren yün boyayıcılarının geride bıraktığı bir sonraki yazıt, MS 222-235 yılları arasına, İmparator Severus Alexander iktidarına tarihlendirilmekte ve bir önceki yazıtta karşımıza çıkan yün boyayıcılarının binasından burada da söz edilmektedir. İlk kez A. Boeckhius tarafından, 1843 yılında yayınlanan[919] yazıt, sonrasında kente ilişkin farklı yayın ve corpus çalışmalarında ele alınmıştır.[920]

ἀγαθῇ τύχῃ.
οἱ βαφεῖς
Αὐρ. Ἀρτεμά[γο]ρον
Γλύκωνος υἱὸν στρα-
τηγὸν ἐτείμησαν ἐπισ-
τησάμενον τοῦ ἔργου
βαφέων ἀπὸ γένους τὸ
ἔκτον ἀνδριάντος ἀνα-
στάσει, λαμπαδαρχή-
σαντα τῶν μεγάλων ἱερῶν
Αὐγουστείων ἰσοπυθίων,
δεκαπρωτεύσαντα.

Çeviri: "*Uğurlu olsun! Yün boyayıcıları, Glykon'un oğlu, komutan, ailesinin, yün boyayıcılarının binasının (τοῦ ἔργου βαφέων) yöneticisi olarak hizmet eden altıncı üyesi olan Aur. Artemagoras'ı, büyük ve kutsal Augusteia oyunlarında meşale yarışının sorumluluğunu almasının ve Onlular Meclisi'nde hizmet etmesinin ardından heykelini dikerek onurlandırdı.*"

Öte yandan bu yazıtla yaklaşık aynı döneme, MS 213 yılı dolaylarına tarihlendirilen bir başka Thyareira yazıtı, kentin dokuma endüstrisinde üretim gerçekleştiren yün boyayıcılarının,

[919] ***C.I.G.*** II. s. 834. no: 3498.
[920] ***C.P.R.*** III. s. 58. no: 159.; ***A.M.*** XXIV. s. 237. no: 81.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1261, 1265.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 348. no: 945.; Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 104, 108.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 108.; Harland, 2003, **a.g.k.**, 144-145.; Arnaoutoglou, 2011, **a.g.m.**, 268.; Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 103.

imparatorluğun farklı coğrafyalarında, çok sayıda üst düzey askeri unvan ve görevi üstlenmiş olan, equester (hippikos) sınıfına mensup bir seçkini onurlandırmasını kayıt altına almaktadır. İlk kez A. Boeckhius tarafından, 1843 yılında yayınlanan[921] yazıt, sonrasında kente ilişkin farklı yayın ve corpus çalışmalarında yer bulmuştur.[922]

1 ἀγαθῇ τύχῃ.
[T.] Ἀντ(ώνιον) Κλ(αύδιον) Ἀλφ(ῆνον) Ἀρίγνωτον τόν
κράτιστον ἐπίτροπον τοῦ Σεβ(αστοῦ)
ἄρκης Λειβιανῆς, ἔπαρχον εἴλης
5 δευτέρας Φλ(αουίας) Ἀγριππιανῆς, πραιπό-
σιτον εἴλης σιν(γ)λαρίων, χιλίαρχον
σπείρας πρώτης Κιλίκων, πραιπόσιτον
σπείρας πρώτης Γαιτούλων, ἔπαρχον
σπείρας δευτέρας Φλ(αουίας) Νουμίδων, πραι-
10 πόσιτον σπείρης δευτέρας Φλ(αουίας) Βέσσων,
(ἔ)π(α)ρ(χον) ἀνν(ώ)νης θεοῦ Ἀντωνείνου
[καὶ λ]ιμένων Σελευκείας Πει(ε)ρ(ί)ας, ἱππέα Ῥω-
[μ]α(ί)ων τρίβου Κυρείνα, ὑπατικῶν συγγε-
νῆ, υἱὸν καὶ ἔκγονον ἀρχιερέων Ἀσίας,
15 ἀδελφιδοῦν Ἀλφ(ήνου) Ἀπολλιναρίου ἐπὶ κῆν-
σον τοῦ Σεβ(αστοῦ), νεωκόρ(ο)ν τῆς λαμπροτά-
της Κυζικηνῶν μητροπόλεως, λογι-
στὴν Σελευκείας Πειερίας καὶ Ἀλεξαν-
δρείας κατ᾽ Ἰσ(σὸ)ν καὶ Ῥώ(σ)σου καὶ τῆς
20 [τῶν] Τραιανῶν πόλεως καὶ Τροπησίων
καὶ τῆς (κ)ολωνείας ἐν πάσαις ὑπ(η)ρεσίαις (σ)τρα-
τιωτικαῖς γεγονότα, τὸν ἱερέα τοῦ προ-
πάτορος θεοῦ Τυρίμνου
οἱ βαφεῖς.

Çeviri: "*Uğurlu olsun! T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus, Augustus'un, Liviana hazinesinden sorumlu en muhteşem procuratoru, Flavia Agrippiana'nın ikinci kanadının prefectusu, seçkin kanadın komutanı, Birinci Cilicia Cohortu'nun askeri tribunusu, Birinci Gaetulia Cohortu'nun komutanı,*

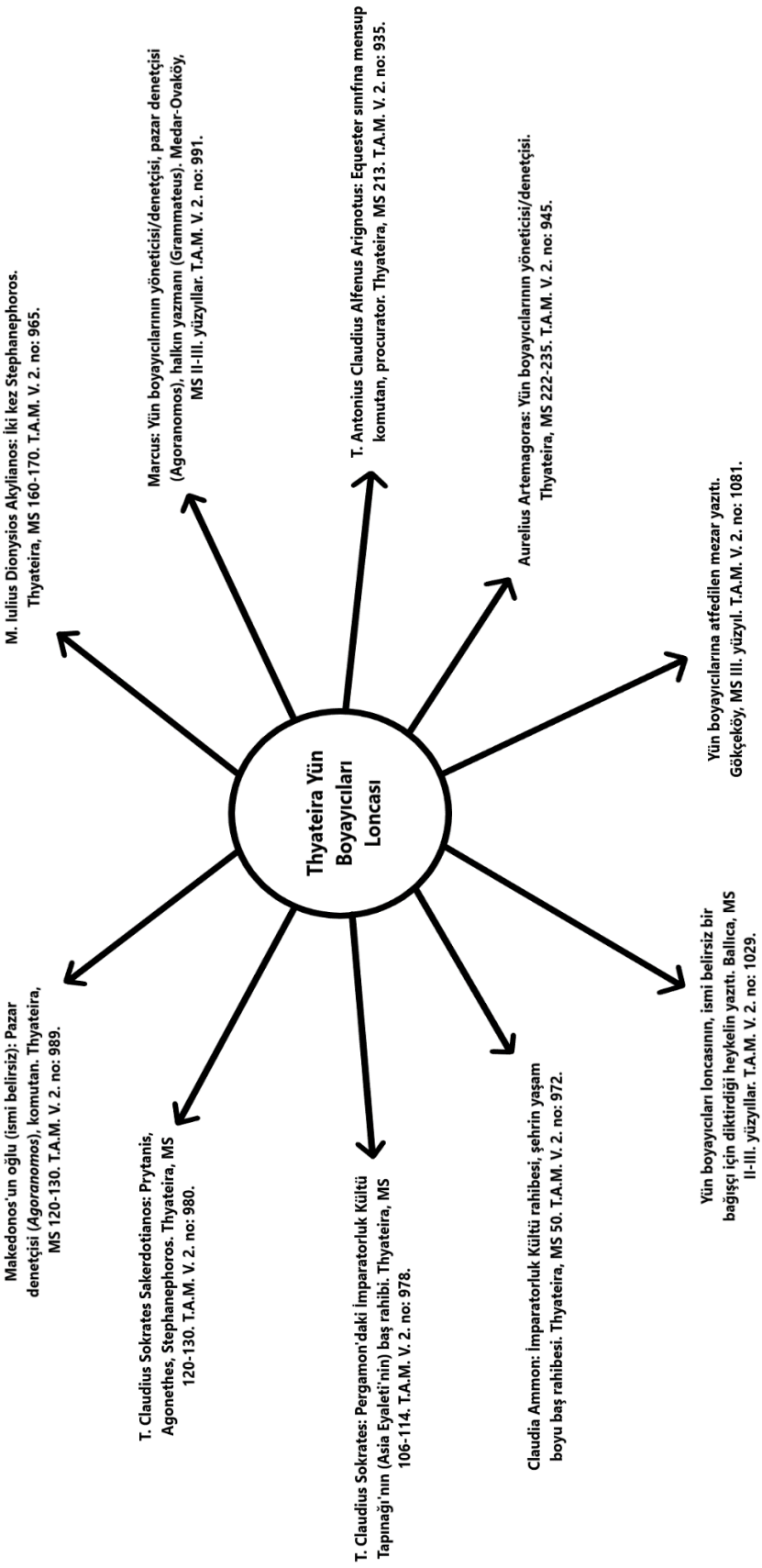
[921] ***C.I.G.*** II. s. 832-834. no: 3497.
[922] ***C.P.R.*** III. s. 57-58. no: 158.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1213.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 344-345. no: 935.; Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 105.; Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 108.; Harland, 2003, **a.g.k.**, 144, 147.; Arnaoutoglou, 2011, **a.g.m.**, 269.; Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 103.

Numidialıların İkinci Flaviana Cohortu'nun procuratoru, Bessorialıların İkinci Flaviana Cohortu'nun komutanı, Tanrı Antoninus'un ve Seleucia Pieria limanlarının iaşe subayı, Quirina kabilesinin Roma equesteri, consullerin yakını, Asia başrahibinin oğlu ve torunu, Augustus'un nüfus sayımından (census) sorumlu Apollinarios oğlu Alfenus'un kuzeni, en muhteşem Kyzikos metropolisinin tapınak koruyucusu, Seleucia Pieria'nın, Issos yakınındaki Alexandria'nın, Rhossos'un, Traianopolis'in ve Tropesialıların curatoru, kolonilerdeki her türden askeri hizmetin icracısı ve atalardan kalma Tanrı Tyrimnos'un (Thyateira'nın baş tanrısı) rahibi. Yün boyayıcıları (bu heykeli) adadı."

Ele alınan bu sekiz Thyateira yazıtının yanı sıra, kentte atfedilen iki diğer yazıt, kent bünyesinde faaliyet gösteren yün boyayıcılarına ilişkin, doğrudan ya da dolaylı şekilde bilgi vermektedir. Yazıtlardan ilki, Thyateira kent merkezinin batısında yer alan Ballıca Köyü'nde ele geçirilmiştir ve MS II-III. yüzyıllara tarihlenmektedir. Mermer bir heykel kaidesi üzerine kazınmış olup, tam bir çeviri için yeterli düzeyde korunmuş olmamakla birlikte son kısmındaki ifadeler anlaşılır durumdadır. Bu ifadeler, yün boyayıcılarından oluşan bir grubun (*πλῆθος*), bir bağışçısını onurlandırdığını ortaya koymaktadır.[923] Diğer yazıt ise Ballıca'nın güneybatısında konumlanan Gökçeköy'de ele geçirilmiştir ve MS III. yüzyıla tarihlenmektedir. Şimdiye kadar ele alınan tüm onurlandırma yazıtlarından farklı biçimde, bir mezar yazıtıdır. Süslenmiş bir kireçtaşı aile mezarı üzerine kazınan yazıt, yün boyayıcılarından hiç bahsetmemektedir. Ancak mezarın tahribatı durumunda belirlenen cezanın, Thyateira kentine ve yanı sıra yazıtta tam olarak okunamayan bir gruba (*πλῆθος*) ödeneceği belirtilmiştir. Dolayısıyla önceki yazıtta yün boyayıcılarıyla bir arada kullanılan "πλῆθος" kelimesinden hareketle, bu yazıtın da muhtemel biçimde yün boyayıcılarına mensup bir bireye ve ailesine ait olduğu düşünülmektedir.[924]

Bu aşama itibarıyla, Thyateiralı yün boyayıcılarıyla ilişkilendirilen bu 10 yazıtı, genel bir çerçevede ele almak, geride bıraktığı kapsamlı epigrafik verilerle, Roma Küçük Asya'sında deri ve dokuma endüstrileri tesis eden antik kentler içerisinde, Thyateira'yı "ünik" bir örnek haline getiren bu meslek örgütlenmesinin, kentin sosyo-ekonomik yapısı içerisinde ne denli önemli bir yer edindiğini anlayabilmek noktasında faydalı olacaktır. Bu aşama itibarıyla söz konusu 10 yazıt, daha "sade" bir çerçevede ele alınabilmeleri açısından, Tituli Asiae Minoris (***T.A.M.***) kataloğundaki numaraları üzerinden değerlendirilecektir. Öncelikle ilk aşamada ele alınan, yün boyayıcılarına ait 8 Thyateira yazıtı, birbirinden farklı 8 üst düzey seçkin için diktirilmiş heykellerin kaidelerini süsleyen, onurlandırma yazıtlarıdır. (Bkz. Görsel 2.2.6.2.)

[923] "..... *ἀξιολ]ογώτα - [τον, φι]λόπατριν καὶ ἴδιον - [ε]ὐεργέτην τὸ πλῆθος - τῶν βαφέων.*" Keil, J., Premerstein, A. V. (1908). ***D.K.A.W.W.*** LIII. 2. s. 57. no: 118.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 378. no: 1029.
[924] ***D.K.A.W.W.*** LIII. 2. s. 50. no: 102.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1184.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 390. no: 1081.

Görsel 2.2.6.2. Thyateira yün boyayıcıları loncasının yazıt haritası.

Kaynak: Şema, yazar tarafından oluşturulmuştur.

Öncelikle söz konusu 10 yazıttan 9'u onurlandırma yazıtı, biri ise mezar yazıtıdır. Buna paralel 9 yazıtın tamamı heykel kaidesi üzerine, mezar yazıtı ise kireçtaşından bir lahit üzerine kaydedilmiştir. Yazıtların 7'si, doğrudan Thyateira bünyesinde, 3'ü ise kentin yakın çevresinde konumlanan Medar-Ovaköy (***T.A.M.*** no: 991), Ballıca (***T.A.M.*** no: 1029) ve Gökçeköy (***T.A.M.*** no: 1081) yerleşimlerinde ele geçirilmiştir. Yazıtlardan 2'si (***T.A.M.*** no: 945, 991) üzerinde yer bulmuş "*τὸ τῶν βαφέων ἔργον*" (Yün boyayıcılarının binası) ifadesi, yün boyayıcılarını çatısı altında toplayan bir lonca binasına ve muhtemelen üretim mekânına işaret etmektedir.[925]

Öte yandan yazıtlardan 2'si, "*ἐπιστησάμενος*" (***T.A.M.*** no: 945) ve "*ἐπιμεληθείς*" (***T.A.M.*** no: 991) ibareleriyle, yün boyayıcılarına ait bu binanın yöneticiliğini/denetçiliğini üstlenmiş iki ismi onurlandırmaktadır. Bunlardan ilki, kendisinden önceki beş kuşak boyunca ailesinin icra ettiği bu görevi üstlenmiştir. İkincisi ise bu görevi, kendisinden sonraki kuşak adına, çocuklarını temsilen yerine getirmiştir. Bu noktada Van Nijf, iki Thyateira yazıtında, iki Grekçe fiille kayıt altına alınmış bu sorumluluk üzerine ortaya koyduğu tartışmada, yazıtların onurlandırdığı hami ya da *euergetes*lerin, yün boyayıcıları loncası için bir bina inşasını ya da süslemesini organize ettiklerini, ancak bu icraatın, söz konusu hamilerin (bu himaye ilişkisinin kisvesi altında) kesin olarak yün ticaretine dahil oldukları anlamına gelemeyeceğini ileri sürmüştür.[926] Buna karşın Dittman-Schöne, yazıtlar üzerindeki ifadelerin, (söz konusu sorumluluğun aile içinde aktarılan, kalıtsal doğası göz önüne alındığında loncanın birer üyesi de oldukları aşikâr olan) bu kişilerin söz konusu loncanın sahibi/hamisi olduklarını ispatlayan kanıtlar olduğunu kabul etmiştir.[927]

Öte yandan yazıtlardan ikisi (***T.A.M.*** no: 978 [4 kişi], no: 989 [1 kişi]), üzerlerindeki heykellerin diktirilmesinin sorumluluğunu üstlenen ve oldukça muhtemel biçimde lonca üyesi olan isimleri kayıt altına almıştır. Bu detay, loncanın "kurumsal" kimliğine ilişkin kıymetli bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu kurumsal kimliğe işaret eden bir diğer detay, yazıtlar içerisindeki yegâne mezar yazıtı (***T.A.M.*** no: 1081) olan örnekte yansıma bulmuştur. Nitekim aynı zamanda loncanın izlerini Thyateira territoriumuna taşıyan bu Gökçeköy yazıtı, olası bir tahribat halinde kente ve loncaya ödenecek para cezasını belirtmekte, dolayısıyla da loncanın kent merkezinin sınırları dışına uzanan kurumsal profilini net şekilde ortaya koymaktadır.[928] Son olarak loncanın "kendi finansal kaynaklarıyla" (*ἐκ τῶν ἰδίων*) diktirdiği iki heykel (***T.A.M.*** no: 972, 989), söz

[925] "Ergon"un (ἔργον) bir bina olarak ifade ettiği anlam için bkz. ***O.M.S.*** IV. s. 254. no: 1265.; ***B.C.H.*** CI. 1. s. 124. dn. 187. Bağışladıkları inşa faaliyetleri çerçevesinde, Küçük Asyalı meslek loncaları tarafından onurlandırılan kişiler hakkında ayrıca bkz. Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 91. dn. 90.
[926] Kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 104-107.
[927] Kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 182-188.
[928] Roma Küçük Asya'sındaki meslek loncalarının cenaze faaliyetleri hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Van Nijf, 1997, **a.g.k.**, 38-69.

konusu kurumsal kimlik ve yanı sıra gerçekleştirilen endüstriyel üretimden sağlanan kazançlar için önemli birer göstergedir.

Nitekim loncanın, Roma Thyateira'sının sosyo-ekonomik yapısında kapladığı paydaya ilişkin en kapsamlı veri grubunu, mezar yazıtı (***T.A.M.*** no: 1081) dışındaki 9 yazıtın muhatabı oluşturmaktadır. Bu çerçevede yazıtlardan birisi (***T.A.M.*** no: 1029), loncanın bir *euergetes*i için "doğrudan" kanıt niteliği taşımakla birlikte, 9 yazıtta onurlandırılan tüm kişilerin, loncanın bağışçısı olması oldukça muhtemeldir. Nitekim bu 9 elit profil, yukarıdaki yazıtların çevirileri üzerinden, detaylarıyla hazırlanmış şema çerçevesinde (Bkz. Görsel 2.2.6.2.) ortaya konulduğu üzere Thyateira'da, Küçük Asya'da ve denizaşırı coğrafyalarda son derece seçkin ve üst düzey görev ve unvanlar üstlenmiş insanlardır. Bu insanlar arasında bir isim, T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus[929] (***T.A.M.*** no: 935), hem taşıdığı unvanların yüksek profiliyle hem de Küçük Asya ötesine uzanan faaliyetleriyle bilhassa ön plana çıkmaktadır. Yün boyayıcıları loncasının, sıra dışı bir kariyeri geride bırakmış olan bu seçkin ile, MS 213 yılında adadığı bu heykel vasıtasıyla kurduğu temas, loncanın tesis ettiği bürokratik etkinliğe ve saygınlığına dair önemli bir ipucu sağlamaktadır. Dahası bu heykelin kaidesine işlenen yazıt, Arignotus'un, aynı zamanda kent ile özdeşleştirilen yerel tanrı/kahraman Tyrimnos'un[930] rahibi olduğunu kayıt altına almıştır. Dolayısıyla Arignotus'a adanan heykele ait bu yazıt, İmparatorluk döneminde "küresel" çapta faaliyet gösteren bu figürün, kentin ana/baş tanrısının rahibi olması hasebiyle, Thyateira bünyesinde de en üst seviyede bir konum elde ettiğini ortaya koymaktadır ki, genel çerçevede 9 yazıtın muhatabı olan tüm isimler, kentin en üst düzey unvan ve sorumluluklarını üstlenmişlerdir. Bu husus, yün boyayıcıları loncasının kurduğu tüm bu temasları daha anlamlı kılmakta, kentin en üst tabakasıyla organik ilişkiler tesis etmiş, etkin, saygın ve müreffeh bir meslek örgütlenmesinin tasvirini çizmektedir.

Nitekim Thyateira'nın yün boyayıcıları loncasının Küçük Asya ötesiyle teması, yalnızca onurlandırdığı yüksek profil memurlarla sınırlı değildir. Bu aşama itibarıyla ele alınacak iki yazıt, gerek kentin Roma İmparatorluk döneminde denizaşırı coğrafyalarla tesis ettiği ticaret ilişkilerine ve gerekse bu tez çalışmasının iki ana öznesinden birisi olan küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün ve kıl üzerine endüstriyel üretim gerçekleştiren zanaatkârların, Küçük Asya'nın ötesine uzanan izlerine ilişkin son derece önemli bilgiler sunmaktadır. Söz konusu yazıtlardan ilki, MS II. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmekte olup, ilk kez M. G. Demitsas tarafından, 1896

[929] T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus ve kariyeri hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Petolescu, C. C. (1996). ***ZPE.*** CX. s. 253-258.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 62. dn. 75.
[930] Tyrimnos hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 116-117, 196-198.

yılında yayınlanan[931] yazıt, sonrasında Makedonya'nın antik tarihine temas eden farklı yayın ve corpus çalışmalarında ele alınmıştır.[932]

1 ἡ συνήθεια · τῶ-
ν ***πορφυροβάφ-***
ων τῆς ὀκτω-
καιδεκάτης
5 Μένιππον Ἀμιου
τὸν καὶ Σεβῆρον
Θυατειρηνὸν · μνήμης
χάριν.

Çeviri: "*18. yerin (sokağın?caddenin?meydanın?)[933] Mor yün boyayıcıları birliği (ἡ συνήθεια), Amios'un oğlu, Severus ismiyle de bilinen Thyateiralı Menippos'u (bu anıtla) onurlandırdı.*"

Beyaz mermerden bir mezar steli üzerine kazınmış ve üst kısmına Thrakialı bir süvari rölyefi işlenmiş olan bu yazıt, günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır.[934] Thessalonike antik kentinin güneydoğu ucunda, Roma limanı (*Porta Roma*) yakınlarında tespit edilen yazıt, aslen Thyateiralı olan mor renk yün boyayıcısı Menippos'a ilişkin kıymetli bilgiler sunmakta, Küçük Asya'da faaliyet gösteren dokuma endüstrisinin, Kıta Avrupası'na uzanan izleri için önemli bir kanıt oluşturmaktadır. Nitekim ele alınacak ikinci yazıt, bu izleri daha da belirgin kılmaktadır. Makedonya'nın bir başka antik yerleşimi Philippi'de ele geçirilmiş olan bu yazıt, ismi belirsiz bir kentin, "*mor renk yün boyayıcılarının en önde gelen şahsiyeti*" (*τὸν πρῶτον ἐκ τῶν πορφυροβάφων*) sözleriyle andığı Thyateiralı Lykos'un oğlu Antiokhos'u, bir bağışçı (*euergetes*) sıfatıyla onurlandırmaktadır. İlk kez S. Mertzides tarafından 1892 yılında, Philippi'de konumlanan ve kısa zaman önce yıkılmış olan bir askeri kampın duvarları içerisinde

[931] Demitsas (1896). ***I.Maked.*** s. 476. no: 439.
[932] Edson, C. (1972). ***I.G.*** X. 2. 1. no: 291.; ***S.E.G.*** XXVI. s. 183-187. no: 733-770.; Pandermalis, D. (1983). Zum Römischen Porträt im Kaiserzeitlichen Makedonien. *Klio. Beiträge zur Alten Geschichte*, 65, s. 161-168.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1986). ***S.E.G.*** XXXIII. s. 149. no: 495.; ***S.E.G.*** XLVI. s. 228-229. no: 811.; ***S.E.G.*** LII. s. 659-661. no: 1895.; Chaniotis, A. vd. (2013). ***S.E.G.*** LIX. s. 209. no: 707.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 185.; Chaniotis, A. vd. (2014). ***S.E.G.*** LX. s. 180-181. no: 657.; Chaniotis, A. vd. (2015). ***S.E.G.*** LXI. s. 538-541. no: 1585.; Chaniotis, A. vd. (2016). ***S.E.G.*** LXII. s. 612-617. no: 1838.; Chaniotis, A. vd. (2018). ***S.E.G.*** LXIV. s. 762-763. no: 2248.; Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 104.
[933] Yazıt üzerinde 18. yerin tam olarak ne olduğuna dair net bir ifade bulunmamaktadır. Bu noktada yazıtı ele alan farklı yazarlar, "*ὁδός*" (hodos-sokak), "*πλατεῖα*" (plateia-meydan) ve "*ἄμφοδος*" (amphodos-insula) gibi öneriler ortaya koymuştur. Detaylı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Robert, 1937, **a.g.k.**, 535.; Pandermalis, 1983, **a.g.m.**, 162.; Touratsoglou, I. (1988). *Die Münzstätte von Thessaloniki in der Römischen Kaiserzeit*. Berlin: Walter de Gruyter. s. 8.; Pilhofer, P. (1995). *Philippi, Band I. Die Erste Christliche Gemeinde Europas*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). s. 176.; Brocke, C. V. (2001). *Thessaloniki. Stadt der Kassander und Gemeinde des Paulus. Eine Frühe Christliche Gemeinde in Ihrer Heidnischen Umwelt*. Tübingen: Mohr Siebeck. s. 65, 81.
[934] Heykel katalog no: 271.

devşirme malzeme olarak kullanılmış bir mermer blok üzerinde tespit edilen ve 1897 yılında yayınlanan[935] yazıt, sonrasında da pek çok farklı yayın ve corpus çalışmasında ele alınmıştır.[936] (Bkz. Görsel 2.2.6.3.)

Τὸν πρῶτον ἐκ τῶν πορ-
φυροβάφ[ων Ἀν]τίοχον Λύκου
Θυατειρ[ην]ὸν εὐεργέτ[ην]
καὶ — — — ἡ πόλις ἐτ[ίμησε].

Çeviri: "*Şehir, yün boyayıcıları içerisinde en önde gelen kişi olan, Lykos'un oğlu Thyateiralı Antiokhos'u, bir bağışçı olarak onurlandırdı.*"

Görsel 2.2.6.3. Mor renk yün boyayıcısı Antiokhos'u, bir bağışçı olarak onurlandıran Philippi (Makedonya) yazıtı.

Kaynak: *O.M.S.* II. s. 1295.

Böylelikle ele alınan 12 yazıtın yanı sıra, Thyateira'nın mor yün boyayıcılarına işaret eden bir başka kaynak daha bulunmaktadır. Yeni Ahit'in, Aziz Luka tarafından kaleme alınan 5. kitabı, Elçilerin İşleri'nde Aziz Paul,[937] beraberindeki kafileyle birlikte, MS 48 yılı civarında Philippi[938] kentine gelmiş ve burada aslen Thyateiralı olan, Lydia adındaki bir "*πορφυρόπωλις*" (Mor renk kumaş satıcısı) ile tanışmıştır. Görünüşe göre ticaretini sürdürmek için Thyateira'dan Philippi'ye gelmiş olan Lydia, Aziz Paul ile kurduğu temasın ardından, mahiyetiyle birlikte vaftiz olarak Hristiyanlığa geçmiş ve akabinde Aziz Paul ve kafilesini evinde ağırlamıştır.[939] Metinden anlaşılabildiği kadarıyla mor renk kumaş ticareti yapan Lydia, varlıklı bir kadındır,

[935] Mertzides, S. (1897). *Οι Φίλιπποι: Έρευναι και μελέται χωρογραφικαί υπό αρχαιολογικήν, γεωγραφικήν, ιστορικήν, θρησκευτικήν και εθνολογικήν έποψιν*. Konstantinopolis: Τύποις Κ. Ζιβίδου και Β. Βουλγαροπούλου. s. 186-189. no: 29.

[936] Robert, L. (1939). ***Rev. Phil.*** XIII (65). s. 142.; Robert, L. (1969). ***O.M.S.*** II. s. 1295.; Pilhofer, 1995, **a.g.k.**, 177-182.; Pilhofer, P. (2000). *Philippi, Band II. Katalog der Inschriften von Philippi*. Tübingen: Mohr Siebeck. s. 692-693. no: 697; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 185-186.; Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 104.

[937] Aziz Paul, aşağıda detaylarıyla ele alınacağı üzere önemli bir dokumacılık bölgesi olan Kilikia'nın, Tarsos kentine mensup bir çadır imalatçısıdır (*σκηνοποιός*). Bible. *Acts.* XVIII. 3.; Clem. Al. *Paed*. II. 10. 239.

[938] Makedonyalı Philippi kolonisi, Büyük İskender'in babası II. Philippos (h. MÖ 359-336) iktidarında, eski bir Thrakia yerleşiminin üzerine kurulmuş ve kralın ismini almıştır. MÖ 31 yılındaki Actium Savaşı'ndan birkaç yıl sonra kent, *Colonia Iulia Augusta Philippensis* ismiyle yeniden kurulmuştur. Bu dönem itibarıyla kent, Roma'nın Asia'daki diğer kolonilerinden çok daha "Romalı" bir karaktere bürünmüştür. Roma Philippi'si, başkent Roma'yı, Byzantium'a bağlayan ve Balkanlar boyunca devam eden ana yolun, *Via Egnatia*'nın üzerinde konumlanmasının bir sonucu olarak zenginleşmiş ve önem kazanmıştır. Bu yükselen profiliyle kent, terhis edilmiş Roma lejyonerleri için, ticaretlerini yürütebilecekleri gözde bir yerleşim yeri haline gelmiş, lüks mallar için talep oluşturabilen zengin bir yerel tabakaya ev sahipliği yapması hasebiyle de, pahalı kıyafetler satabilmek noktasında son derece elverişli bir pazara dönüşmüştür. Philippi'ye ilişkin daha fazla bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Pilhofer, 1995, **a.g.k.**, 91vd.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 184. Via Egnatia için bkz. Fasolo, M. (2005). *La via Egnatia I. Da Apollonia e Dyrrachium ad Herakleia Lynkestidos. 2nd Ed*. Rome: Istituto Grafico Editoriale Romano.

[939] Bible. *Acts.* XVI. 11-15. Philippi, Aziz Paul ve mahiyetinin Kıta Avrupası'nda vaaz verdikleri ilk yerleşimdir. Bu çerçevede Lydia, Aziz Paul'un etrafında toplanan kadınlar arasında Hristiyanlığa geçen ilk kişi olduğundan, Avrupa'da Hristiyan oluşu kayıt altına alınmış ilk insan olarak kabul edilmektedir. Bible. *Acts.* XVI. 14-15.

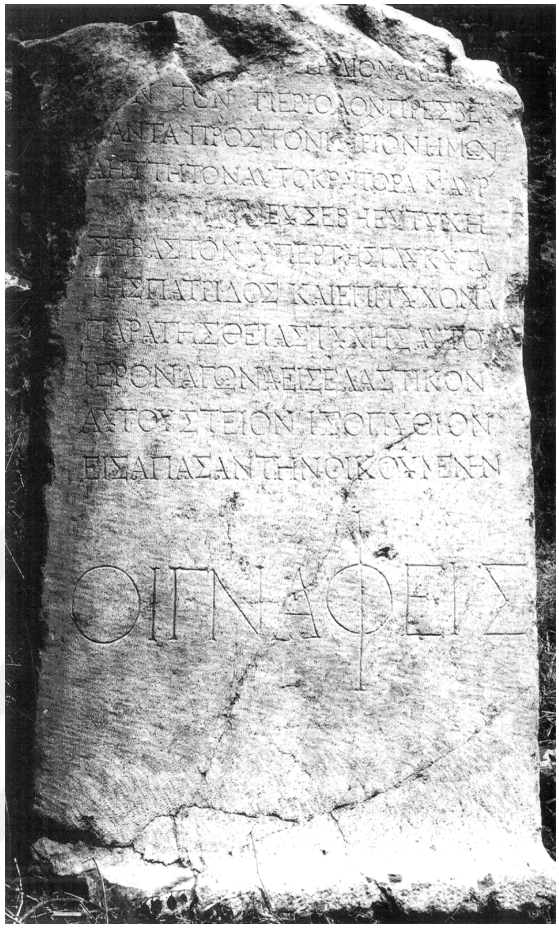
kendi evinin sahibidir ve çalışanlarının başında kendi işini yürütmektedir.[940] Grekçe yazıtların, "*πορφυρόπωλις/πορφυροπώλης*" (mor renk kumaş satıcısı) ile "*πορφυροβάφος*" (mor renk yün boyayıcısı) mesleklerini birbirinden net şekilde ayırdığı göz önünde alındığında, Lydia'nın dokuma endüstrisinde çalışan bir işçi olmaktan ziyade, bu işin ticaret kısmında yer aldığını ileri sürmek makul görünmektedir.[941] Ayrıca Lydia'nın bir mor renk yün boyama atölyesinin sahibi ve hatta Thyateira'daki yün boyayıcıları loncasının bir üyesi olması dahi ihtimal dahilindedir fakat tüm bunlar, mevcut bilgilerle birer teoriden öteye geçmemektedir. [942] Kesin olan husus, mor renk kumaş ticareti yapan Thyateira kökenli bir kadının Philippi'deki varlığının, Yeni Ahit üzerinde yansıma bulmuş olmasıdır. Nitekim Philippi ile Thyateira'yı aynı zeminde buluşturan "Makedonya kökenli yeniden kuruluş" hususunu, Philippi ve Thessalonike'de onurlandırılmış Thyateiralı yün boyayıcılarıyla bir arada değerlendiren Benda-Weber, tüm bunları, Küçük Asya ve Makedonya arasında mor renk kumaşlar üzerine yüzyıllar boyunca devam eden bir ticaret ağının kanıtları olarak kabul etmektedir.[943]

Böylelikle, C. Tanrıver'in[944] de ifade ettiği üzere "birlikte hareket eden" Thyateiralı yün işlerinin/dokumacılarının ve yün boyayıcılarının, Thyateira ve Makedonya'daki Thessalonike ile Philippi'de tesis ettikleri yün/kıl temelli endüstriyel üretim tüm detaylarıyla ele alınmıştır. Nitekim Thyateira yazıtları, kentin Roma döneminde tesis ettiği dokuma endüstrisinin bir diğer kolunun, dokunmuş yünleri, boyama işlemi öncesinde temizleme/arındırma sürecinde devreye giren yün çırpıcılarının/yıkayıcılarının varlığına da kanıt oluşturmaktadır. Bu çerçevede ilk kez H. Malay tarafından, 1999 yılında yayınlanan[945] yazıt, sonrasında kente ikişkin farklı yayın ve corpus çalışmalarında ele alınmıştır.[946] (Bkz. Görsel 2.2.6.4.) İmparator Elagabalus iktidarına, MS 218-222 yılları arasına tarihlenen yazıta ilişkin dikkat çeken ilk husus, yün çırpıcıları (*Οἱ γναφεῖς*) tarafından bir heykelle onurlandırılan C. Perelius Aurelius Aleksandros'un,[947] aynı

[940] Bible. *Acts.* XVI. 14-15.
[941] Lydia'nın, zor şartlar altında çalışan bir boya işçisi mi, yoksa zengin bir iş kadını mı olduğu konusu, F. G. Lang tarafından kapsamlı bir biçimde tartışılmıştır. Lang, F. G. (2009). Neues über Lydia? Zur Deutung von "Purpurhändlerin" in Apg 16, 14. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und Kunde der Älteren Kirche*, 100 (1), s. 29-44.
[942] Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 184-185.; Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 104.
[943] Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 186.; Özdemir, 2023, **a.g.k.**, 104.
[944] Tanrıver, C. (1996). *Antik Devirde Lydia'da Sosyal ve Ekonomik Amaçlı Dernekler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 19.
[945] Malay, H. (1999). *Researches in Lydia, Mysia and Aiolis. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historischen Klasse. Denkschriften, 279. Band*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. s. 37. no: 20.
[946] Puech, B. (1999). ***A.E.*** s. 552. no: 1529.; ***S.E.G.*** XLIX. s. 527. no: 1699.
[947] Kentin iki farklı dokuma endüstrisi kolu tarafından onurlandırılan C. Perelius Aurelius Aleksandros, MS III. yüzyılın Roma Thyateira'sında ön plana çıkmış bir figürdür. Nitekim bu figürün sportif, dini ve politik faaliyetleri, kente ait birkaç III. yüzyıl yazıtında yer bulmuştur. ***T.A.M.*** V. 2. no: 984, 1017, 1018, 1019, 1020.; Ayrıca yün

tarihlere ait ve bu yazıtla aynı lokasyonda (eski bir evin yıkıntıları arasında) ele geçirilmiş bir başka kent yazıtında, bu kez yün işçileri (*Οἱ λαναρίοι*) tarafından onurlandırılmış olmasıdır.[948]

[Γ(άϊον) Περήλιον Αὐ]ρήλιον Ἀλέ[ξ]α[ν]-
[δρο]ν τὸν περίοδον πρεσβεύ-
[σ]αντα πρὸς τὸν κύριον ἡμῶν
ἀήττητον Αὐτοκράτορα Μ(ᾶρκον) Αὐρ(ήλιον)
[Ἀντωνεῖνον] Εὐσεβῆ Εὐτυχῆ
Σεβαστὸν ὑπὲρ τῆς γλυκυτά-
της πατρίδος καὶ ἐπιτυχόντα
παρὰ τῆς θείας Τύχης αὐτοῦ
ἱερὸν ἀγῶνα εἰσελαστικὸν
Αὐγούστειον ἰσοπύθιον
εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην
οἱ γναφεῖς.

Çeviri: "*Yün boyayıcıları, periodos galibi, efendimiz (imparator) M. Aurelius [Antoninus] Pius Felix Augustus'a, sevgili vatanı (Thyateira) adına elçi olarak hizmet etmiş ve onun ilahi takdirinden, bilinen tüm dünya için kutsal eiselastikonları, Augusteion lsopythion müsabakalarını düzenleme hakkı elde etmiş olan C. Perelius Aurelius Aleksandros'u (bu heykelle) onurlandırdı.*"[949]

Görsel 2.2.6.4. Thyateiralı yün çırpıcılarının Aleksandros için diktirdikleri heykelin kaide yazıtı.
Kaynak: Malay, 1999, **a.g.k.**, Pl. 16. Fig. 21.

Tüm bu veriler çerçevesinde, detaylarıyla ortaya konulduğu üzere Roma Thyateira'sı, farklı üretim aşamalarını tesis ettiği, üstelik izleri Küçük Asya ötesine yansımış, "gelişkin" bir dokuma endüstrisine ev sahipliği yapmıştır. Küçükbaş hayvanlar ise, bu gelişkin endüstri için sağladıkları yün ve kılla, kentin ekonomik yapısı içerisinde kritik bir konum elde etmişlerdir.

çırpıcılarının Aleksandros için diktirdikleri heykelin yazıtı, 12. satırdaki "Οἱ γναφεῖς" ifadesi dışında, bir başka Thyateira yazıtıyla (***T.A.M.*** V. 2. no: 1018) birebir aynıdır. Malay, 1999, **a.g.k.**, 37.

[948] ***A.M.*** XII. s. 253-254. no: 18.; ***C.P.R.*** III. s. 60. no: 165.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1252.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 375. no: 1019.; Malay, 1999, **a.g.k.**, 177. no: 221. Ayrıca bkz. dn. 906.

[949] H. Malay çevirisi.

2.2.7. Saittai Dokuma Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında hayvansal hammadde temelli deri ve dokuma endüstrilerinin en yüksek yoğunluğa ulaştığı Lydia'da, "kayda değer bir dokumacılık merkezi" profiliyle ön plana çıkan bir diğer yerleşim Saittai'dır. Kentin diğer tüm meslek oluşumları için olduğu gibi, dokuma endüstrisi bünyesinde üretim gerçekleştiren meslekleri de epigrafik belgeler vasıtasıyla kayıt altına alınmıştır. Bu epigrafik belgeler de tamamıyla mezar yazıtlarından oluşmaktadır. Öncelikle kent, hayvansal hammaddelerin (yün-kıl) yanı sıra zirai hammaddeler üzerine üretim yürüten meslek oluşumlarına da ev sahipliği yapmıştır. İmparatorluk döneminde Saittailı keten dokumacılarının tesis ettiği meslek loncası (*ἡ συνεργασία τῶν λινοργῶν*), merhum üyeleri için finanse ettiği mezar yapılarıyla, kentin mezar yazıtları üzerinde birçok kez yer bulmuştur.[950]

Kentin doğrudan küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün-kıl üzerine üretim tesis eden meslek loncası ise, "*yün işçileri*" (lanarioi/*λαναρίοι* ve eriourgoi/*ἐριοργοι*) adı altında merhum üyeleri için finanse ettiği beş mezarın yazıtıyla günümüze ulaşmıştır. Bu yazıtlardan ilki MS 145-146 yılına tarihlendirilmektedir. İlk kez J. Keil ve A. von Premerstein tarafından[951] 1911 yılında yayınlanmış, daha sonra kente ilişkin corpus ve yayın çalışmalarında ele alınmıştır.[952]

ἔτους σλ΄, μη(νὸς) Πανή-
μου ς΄. Ὀκτάβιον
Πολύκλειτον ἐτεί-
μησεν τὸ ***ὁμότεχνον***
τῶν λαναρίων, ζήσα[ν]-
τα ἔτη νζ΄.

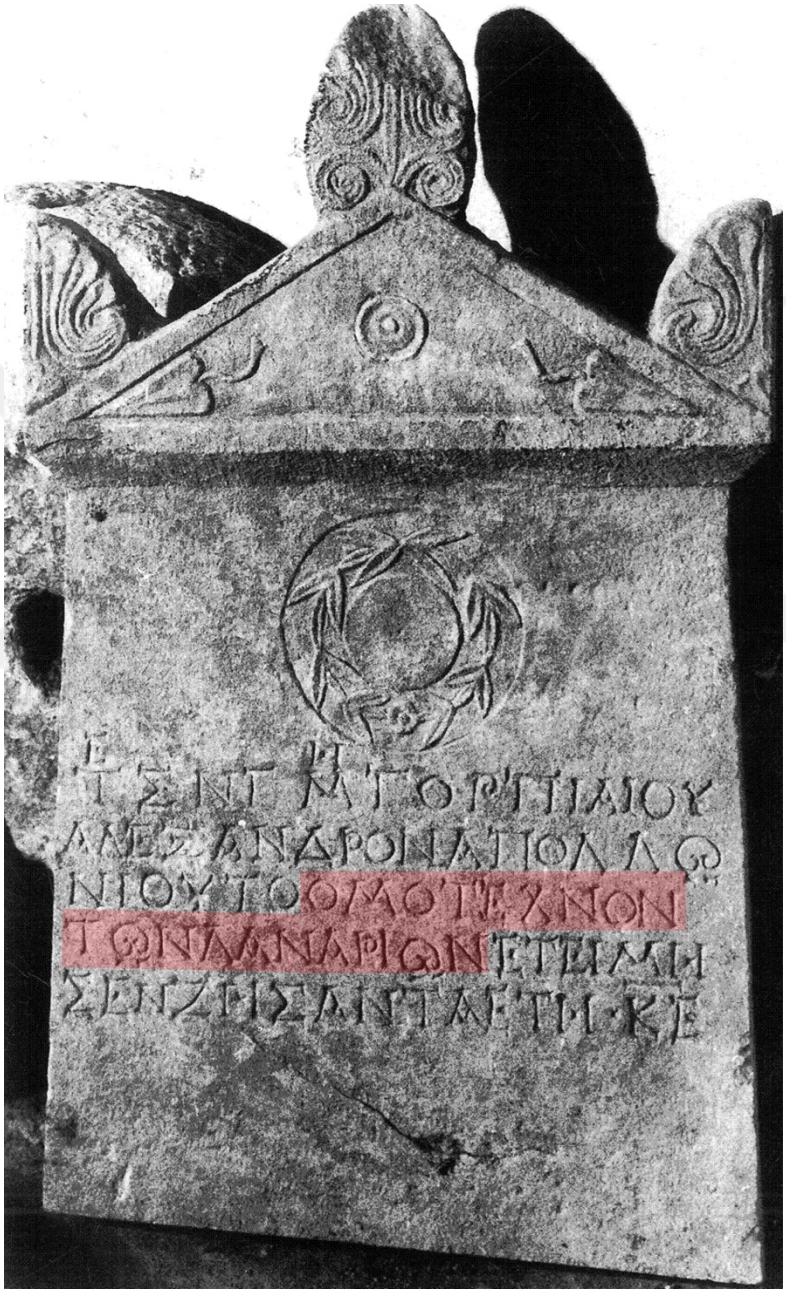
[950] (MS 162-163) Keten dokumacısı Trophimos'ın mezar yazıtı için bkz. Malay, H., Gül, Y. (1981). ***ZPE.*** XLIV. s. 84. no: 7.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 88-89. no: 36. (MS 183-184) Trophimas'ın mezar yazıtı için bkz. ***T.A.M.*** V. 1. s. 33. no: 82. (MS 183-184) Stratonikos'un mezar yazıtı için bkz. ***D.K.A.W.W.*** 279. s. 98. no: 104.; ***S.E.G.*** XLIX. s. 513. no: 1667. (MS 183-184) Pantagathos'un mezar yazıtı için bkz. ***EA.*** XXX. s. 31. no: 15.; ***S.E.G.*** XLVIII. s. 480-481. no: 1460. (MS 183-184) Herakleides'in mezar yazıtı için bkz. ***ZPE.*** XXXVI. s. 172. no: 30.; ***S.E.G.*** XXIX. s. 298. no: 1191. (MS 192-193) Androneikos'un mezar yazıtı için bkz. ***EA.*** XXX. s. 32. no: 16.; ***S.E.G.*** XLVIII. s. 481. no: 1461. (MS 192-193) Stratonikos'un mezar yazıtı için bkz. Malay, H. (1982). ***ZPE.*** XLVII. s. 118. no: 13. (MS 194-195) Deskylos'un mezar yazıtı için bkz. Varinlioğlu, E. (1990). ***EA.*** XV. s. 83. no: 34.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1993). ***S.E.G.*** XL. s. 343-344. no: 1088. (MS 202-203) Aleksandros'un mezar yazıtı için bkz. ***ZPE.*** XLIV. s. 88. no: 17.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 90-91. no: 41. (MS 205-206) Iulianos'un mezar yazıtı için bkz. ***T.A.M.*** V. 1. s. 33. no: 83. (MS 209-210) Hermothestos'un mezar yazıtı için bkz. ***D.K.A.W.W.*** 279. s. 99. no: 106.; ***S.E.G.*** XLIX. s. 514. no: 1670. (MS 211-212) Ammianos'un mezar yazıtı için bkz. ***T.A.M.*** V. 1. s. 33. no: 84. (MS 233-234) Aurelius Attikos'un mezar yazıtı için bkz. ***D.K.A.W.W.*** 279. s. 99. no: 107.; ***S.E.G.*** XLIX. s. 515. no: 1672. Ayrıca Saittai yazıtları, keten endüstrisinin farklı bir aşamasında, keten iplik üretiminde faaliyet gösteren bir loncanın, merhum üyesi Marcellus için yaptırdığı mezarı kayıt altına almaktadır. ***EA.*** XXX. s. 30. no: 14. (MS 208-209)

[951] Keil, J., Premerstein, A. V. (1911). ***D.K.A.W.W.*** LIV. 2. s. 112. no: 217.

[952] ***T.A.M.*** V. 1. s. 33. no: 85.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 87. no: 32.

Çeviri: "*Sulla Çağı'nda 230. yılın, Panemos ayının altıncı günü. Yün işçilerinin loncası (ὁμότεχνον τῶν λαναρίων), 57 yıl yaşam süren Octavius Polykleitos'u onurlandırdı.*"

İkinci yazıt MS 168-169 yılına tarihlendirilmektedir. İlk kez H. Malay tarafından 1999 yılında yayınlanmış,[953] 2002 yılında ise Supplementum Epigraphicum Graecum corpusunda yer bulmuştur.[954] (Bkz. Görsel 2.2.7.1.)

Görsel 2.2.7.1. Saittailı yün işçileri loncasının, Aleksandros onuruna yaptırdığı mezarın yazıtı. MS 168-169.

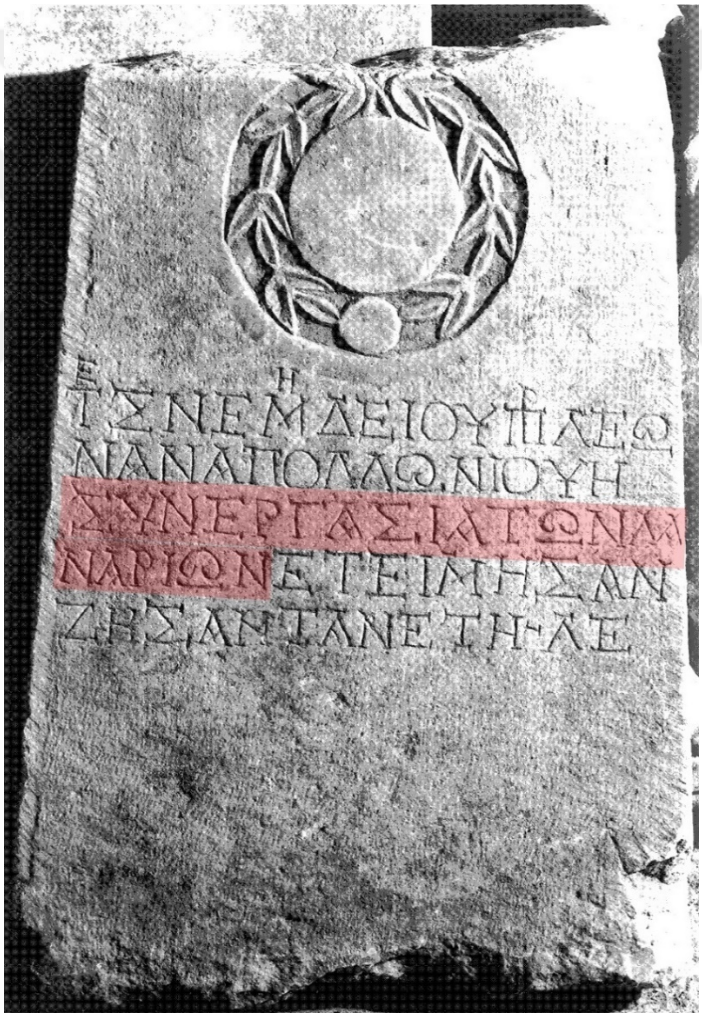
Kaynak: ***D.K.A.W.W.*** 279. Pl. 151. Fig. 211.

[953] ***D.K.A.W.W.*** 279. s. 170. no: 206.
[954] ***S.E.G.*** XLIX. s. 512. no: 1663.

ἔτ(ους) σνγ΄, μη(νὸς) Γορπιαίου·
Ἀλέξανδρον Ἀπολλω-
νίου ***τὸ ὁμότεχνον***
τῶν λαναρίων ἐτείμη-
σεν ζήσαντα ἔτη · κε.

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *253. yılın, Gorpiaios ayı. Yün işçilerinin loncası* (*τὸ ὁμότεχνον τῶν λαναρίων*)*, 25 yıl yaşam süren Apollonios oğlu Aleksandros'u onurlandırdı.*"

Üçüncü yazıt MS 170-171 yılına tarihlendirilmektedir. Bir önceki yazıtla benzer şekilde ilk kez H. Malay tarafından 1999 yılında yayınlanmıştır.[955] 2002 yılında ise Supplementum Epigraphicum Graecum corpusunda yer bulmuştur.[956] (Bkz. Görsel 2.2.7.2.)

Görsel 2.2.7.2. Saittaili yün işçileri loncasının, Leonas onuruna yaptırdığı mezarın yazıtı. MS 170-171.

Kaynak: ***D.K.A.W.W.*** 279. Pl. 152. Fig. 212.

[955] ***D.K.A.W.W.*** 279. s. 170. no: 207.
[956] ***S.E.G.*** XLIX. s. 512. no: 1664.

1 ἔτ(ους) σνε΄, μη(νὸς) Δείου πρ(οτέρᾳ)· Λεω-
νᾶν Ἀπολλωνίου ***ἡ***
συνεργασία τῶν λα-
ναρίων ἐτείμησαν
5 ζήσανταν ἔτη - λε΄.

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *255. yılın, Deios ayının birinci günü. Yün işçilerinin loncası (ἡ συνεργασία τῶν λαναρίων), 35 yıl yaşam süren Apollonios oğlu Leonas'ı onurlandırdı.*"

Dördüncü yazıt MS 192-193 yılına tarihlendirilmektedir. İlk kez G. Petzl tarafından 1998 yılında yayınlanmıştır.[957] Sonrasında kente ilişkin farklı corpuslarda ele alınmıştır.[958]

1 ἔτους σοζ, μη(νὸς) Λώου ·β· Ὑγεῖ-
νον Ἀσκληπιάδου ἐ-
τείμησαν ***οἱ ἐριουργοὶ***
ζήσαντα ἔτη ·κε΄·.

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *277. yılın, Loos ayının ikinci günü. Yün işçileri* (*οἱ ἐριουργοὶ*)*, 25 yıl yaşam süren Asklepiades oğlu Hygeinos'u onurlandırdı.*"

Dördüncü yazıt MS 223-224 yılına tarihlendirilmektedir. İlk kez S. Bakır-Barthel ve H. Müller tarafından 1979 yılında yayınlanmıştır.[959] 1982 yılında Supplementum Epigraphicum Graecum corpusunda yer bulmuştur.[960]

1 ἔτ(ους) τη΄, μη(νὸς) Ὑπερβε-
ρεταίου ε΄ ἀ(πιούσῃ), ἐτεί-
μησαν ***ἡ συνεργα-***
σία τῶν ἐριοργῶν
5 Ἀντίοχον Ἑρμοῦ
ζή(σαντα) ἔτ(η) ν΄

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *308. yılın, Hyperberetaios ayının beşinci günü. Yün işçileri loncası* (*ἡ συνεργασία τῶν ἐριοργῶν*)*, 50 yıl yaşam süren Hermes oğlu Antiokhos'u onurlandırdı.*"

Saittai'a ait bu beş yazıtın ardından bir başka mezar yazıtı, yün endüstrisinin bir başka aşamasında, doğrudan dokumacılık işçisi olarak üretim gerçekleştiren zanaatkârların kurduğu loncayı kayıt altına almaktadır. Yazıt MS 156-157 yılına tarihlendirilmektedir. İlk kez C. Naour

[957] ***EA.*** XXX. s. 33. no: 17.
[958] ***S.E.G.*** XLVIII. s. 481. no: 1462.; Chaniotis, A. vd. (2005). ***S.E.G.*** LI. s. 500. no: 1683.
[959] ***ZPE.*** XXXVI. s. 176-178. no: 32.
[960] ***S.E.G.*** XXIX. s. 300. no: 1198.

tarafından 1983 yılında yayınlanmıştır.[961] 1986 yılında, Supplementum Epigraphicum Graecum corpusunda yer bulmuştur.[962]

ἔτους σμα΄, μη(νὸς)
Λώου ιγ΄, Διόδωρον
Ἀρτεμᾶ ἐτείμησε
τὸ ὁμότεχνον τῶν
ὑφαντῶν ζήσαντα
ἔτη λε΄.

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *241. yılın, Loos ayının on üçüncü günü. Dokumacılar loncası* (*τὸ ὁμότεχνον τῶν ὑφαντῶν*)*, 35 yıl yaşam süren Artemas oğlu Diodoros'u onurlandırdı.*"

Saittai'a ait bir başka mezar yazıtı, dokuma endüstrisinin bir başka üretim kolunda, keçe imal eden bir meslek loncasını kayıt altına almaktadır. MS 194-195 yılına tarihlendirilen yazıt, ilk kez S. Bakır-Barthel ve H. Müller tarafından 1979 yılında yayınlanmıştır.[963] 1982 yılında Supplementum Epigraphicum Graecum corpusunda yer bulmuştur.[964] (Bkz. Görsel 2.2.7.3.)

Görsel 2.2.7.3. Saittailı keçe imalatçılarının, Attalianos için yaptırdığı mezarın yazıtı. MS 194-195.
Kaynak: ***ZPE.*** XXXVI. Taf. VI. no: 31.

[961] Naour, C. (1983). ***EA.*** II. s. 132-133. no: 18.
[962] ***S.E.G.*** XXXIII. s. 298. no: 1017.
[963] ***ZPE.*** XXXVI. s. 172-175. no: 31.
[964] ***S.E.G.*** XXIX. s. 299. no: 1195.

ἔτ(ους) σοθ΄, μη(νὸς) Ὑπερβερ-
ταίου β΄, ***ἡ συνεργα-***
σία τῶν πιλοποιῶ-
ν τὸν φίλον Ἀττα-
λιανὸν ἐτείμησαν
ζή(σαντα) ἔτ(η) κζ΄.

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *279. yılın, Hyperbertaios ayının ikinci günü. Keçe imalatçıları loncası* (*ἡ συνεργασία τῶν πιλοποιῶν*)*, 27 yıl yaşam süren dostu Attalianos'u onurlandırdı.*"

Dokuma endüstrilerinin farklı üretim aşamalarını açığa çıkaran bu yazıtların yanı sıra Saittai'a ait iki mezar yazıtı, yün dokumacılığının bir diğer aşamasında, dokunmuş yünlerin boya öncesinde arındırılma sürecinde faaliyet gösteren yün çırpıcılarının kurduğu loncayı kayıt altına almaktadır. Yazıtlardan ilki MS 152-153 yılına tarihlendirilmektedir. İlk kez S. Bakır-Barthel ve H. Müller tarafından 1979 yılında yayınlanmıştır.[965] 1982 yılında ise Supplementum Epigraphicum Graecum corpusunda yer bulmuştur.[966] (Bkz. Görsel 2.2.7.4.)

Görsel 2.2.7.4. Saittailı yün çırpıcılarının, Kharmides için yaptırdığı mezarın yazıtı. MS 152-153.
Kaynak: ***ZPE.*** XXXVI. Taf. VI. no: 26.

[965] ***ZPE.*** XXXVI. s. 166-167. no: 26.
[966] ***S.E.G.*** XXIX. s. 296. no: 1184.

ἔτους σλζ΄, μη(νὸς) Ἀπελλαί-
ου κ΄, Χαρμίδην Μηνοφίλου ἐ-
τείμησεν ***ἡ συνεργασία***
τῶν γναφέων ζήσαντα ἔ-
τη ιη΄.

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *237. yılın, Apellaios ayının yirminci günü. Yün çırpıcıları loncası* (*ἡ συνεργασία τῶν γναφέων*)*, 18 yıl yaşam süren, Menophilos oğlu Kharmides'i onurlandırdı.*"

Yün çırpıcıları loncasına ait ikinci yazıt MS 154-155 yılına tarihlenmektedir. İlk kez P. Herrmann tarafından Tituli Asiae Minoris corpusunda yayınlanmıştır.[967]

ἔτους σλθ΄, μη(νὸς) Ἀπελλαί-
ου θ΄. Παπίαν Ἀρτεμιδώ-
ρου ἐτείμησεν ***τὸ ὁμότε-***
χον τῶν γναφέων, ζήσαν-
τα ἔτη οε΄.

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *239. yılın, Apellaios ayının dokuzuncu günü. Yün çırpıcıları loncası* (*τὸ ὁμότεχον τῶν γναφέων*)*, 75 yıl yaşam süren, Artemidoros oğlu Papias'ı onurlandırdı.*"

Saittai'da faaliyet gösteren yün çırpıcıları loncasına ait bu mezar yazıtlarıyla, biçim ve içerik açısından birebir aynı özellikleri taşıyan bir diğer yazıt, kentin kuzeybatısında (Thyateira antik kentinin ise doğusunda) yer alan komşusu, Iulia Gordos (Manisa-Gördes) bünyesinde ele geçirilmiştir. MS 142-143 yılına tarihlendirilen yazıt, ilk kez G. Petzl tarafından 1990 yılında yayınlanmıştır.[968] Akabinde, 1993 yılında Supplementum Epigraphicum Graecum corpusunda incelenmiştir.[969]

ἔτους σκζ΄, μη(νὸς) Ὑπερβερ-
ταίου γ΄· ***τὸ ὁμότεχνον***
τῶν γναφέων Ἀρτέμω-
να ἐτείμησαν ζήσαν-
τα ἔτη νε΄.

Çeviri: "(*Sulla Çağı'nda*) *227. yılın, Hyperbertaios ayının üçüncü günü. Yün çırpıcıları loncası* (*τὸ ὁμότεχον τῶν γναφέων*)*, 55 yıl yaşam süren Artemon'u onurlandırdı.*"

[967] ***T.A.M.*** V. 1. s. 33. no: 86.
[968] Petzl, G. (1990). ***EA.*** XXX. s. 58. no: 14.
[969] ***S.E.G.*** XL. s. 330-331. no: 1045.

Saittai'da İmparatorluk döneminde üretim gerçekleştiren yün dokuma endüstrisinin farklı kolları hakkında kapsamlı bilgiler sunan bu mezar yazıtlarının yanı sıra bir diğer yazıt grubu, kentin sosyal yaşantısına ilişkin önemli bilgileri günümüze ulaştırmıştır. Bu yazıt grubu, kentin stadium yapısındaki oturma alanlarında, farklı zümreler tarafından rezerve edilmiş çok sayıda yeri işaretleyen topos yazıtlarıdır. Yapıda yer rezerve eden zümreler arasında kabileler (*phylai*), yaşlılar meclisi (*gerousia*) ve sonu "-*ourgoi*" ile biten belirsiz ibarelerden anlaşıldığı kadarıyla farklı meslek grupları bulunmaktadır. Bu mesleklerden keten işçilerinin (*linourgoi*) ismi açığa çıkarılabilmiş olmakla birlikte, dokuma ya da deri endüstrileri bünyesinde faaliyet gösteren mesleklere ilişkin "net" bir çıkarım mümkün olmamıştır. Ancak bu noktada, gerek hususi bir alanda üretim gerçekleştiren deri imalatçılarının, gerekse merhum üyeleri için çok sayıda mezar inşa ettirecek kadar "kurumsal" bir profil inşa etmiş olan yün-kıl dokumacılarının stadiumda oturma alanı rezerve etmiş oldukları kabul etmek makul bir yaklaşım olacaktır. Bu alanları belirleyen topos yazıtlarının günümüze ulaşmamış ya da henüz keşfedilememiş olması, kentin arkeolojik çalışmalardan yoksun profili göz önüne alındığında mümkün görünmektedir. (Bkz. Görsel 2.1.5.1.) Söz konusu topos yazıtları, MS II-III. yüzyıllar arasına (MS 150-300) tarihlenmektedir. İlk kez F. Kolb tarafından 1990 yılında bir araya getirilmişlerdir.[970] Akabinde Supplementum Epigraphicum Graecum'un farklı corpuslarında ele alınmışlardır.[971]

Tüm bu yazıtların açıkça ortaya koyduğu üzere Saittai, Roma İmparatorluk döneminde son derece "gelişkin" bir yün dokuma endüstrisi tesis etmiştir. Bu endüstri, yazıtların sunduğu kapsamlı bilgiler çerçevesinde, farklı üretim kollarıyla kayıt altına alınmıştır. Her bir üretim kolu, kendi lonca ya da birliğinin çatısı altında organize olmuştur. Loncaların merhum üyeleri için finanse ettiği tüm mezarlar erkek bireylere ithaf edilmiştir. Lonca üyelerinin ölüm yaşları ise oldukça geniş bir yelpazeye yayılmış durumdadır. Kayıt altına alınmış en genç lonca üyesi, 18 yaşında yaşamını yitiren yün çırpıcısı Kharmides'dir. En yaşlı üye ise 75 yıl yaşam sürmüş olan yün çırpıcısı Papias'dır. Genel tabloda 50'li yaşlarında vefat eden üyeler ağırlıktadır.

Saittai, günümüze ulaşan mezar yazıtlarının bolluğuyla, Küçük Asya kentleri içerisinde ünik bir örnek oluşturmaktadır. Tüm bu yazıtlar, yün endüstrisi ekseninde tesis edilmiş her bir loncanın "kurumsal" profiline, dolayısıyla da bu endüstrinin dış pazara hitap eden "ithalatçı" niteliğine kanıt teşkil etmektedir. Küçükbaş hayvanlar ise bu gelişkin endüstri için sağladıkları hammaddelerle, kentin ekonomik yapısı içerisinde "temel" bir yer edinmiş görünmektedir.

[970] Kolb, F. (1990). ***EA.*** XV. s. 107-118.
[971] ***S.E.G.*** XL. s. 334-336. no: 1063.; ***S.E.G.*** XLI. s. 355. no: 1019.; Chaniotis, A. vd. (2008). ***S.E.G.*** XLIV. s. 427. no: 1224.

2.2.8. Philadelpheia Dokuma Endüstrisi

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da tesis ettiği dokuma endüstrisiyle öne çıkan bir diğer Lydia yerleşimi, bölgenin doğusunda konumlanan Philadelpheia'dır. Kentin dokuma endüstrisinin varlığını ortaya koyan bulgular da epigrafik temellidir. (Bkz. Görsel 2.2.8.1.)

1 ἀγαθῇ τύχῃ·
Αὐρ(ήλιον) Ἕρμιππον, ξυστάρχην, ἱερέα
τῆς Ἀρτέμιδος, τὸν ἔνδοξον καὶ
φιλόπατριν καὶ ἐμ πᾶσιν πρῶτον,
5 ἀρχιερασάμενον ἐνδόξως με-
τὰ μεγάλων ἀναλωμάτων καὶ
δόντα κοντροκυνηγέσιον,
ἐν ᾧ ζυγὸν ἀπότομον ἐκ θείας
φιλοδωρίας, ἄρξαντα τὴν πρώτην
10 ἀρχὴν ἐπιφανῶς καὶ τὰς λοιπὰς
ἀρχὰς καὶ λειτουργίας ὑπέρ τε αὐ-
τοῦ καὶ τῶν παίδων Νεικήτου καὶ
Ἑρμίππου ἐκτελέσαντα, ἀνα-
θέντα τῇ πόλει τάχειον μὲν εἰς
15 σειτωνικὰ χρήματα δηναρίων
μυριάδας πέντε, καὶ δόντα εἰς
ἐπισκευὴν τοῦ πετάσου τοῦ θε-
άτρου δηνάρια μύρια, ποιησάμε-
νον δὲ καὶ ἐπιδόσεις χρημάτων τῇ
20 τε γλυκυτάτῃ πατρίδι εἰς χρήματα
σειτωνικὰ δηναρίων μυριάδας πεν-
τήκοντα καὶ τῇ κρατίστῃ βουλῇ δη-
ναρίων μυριάδας πέντε καὶ τῷ σε-
μνοτάτῳ συνεδρίῳ τῆς γερουσίας
25 δηνάρια μύρια, φυλαῖς ἑπτὰ ταῖς ἑσ-
τακύαις τοὺς ἀνδριάντας πρὸς δη-
νάρια χείλια,
ἡ ἱερὰ φυλὴ τῶν ἐριουργῶν τὸν
ἑαυτῆς καὶ τῆς πατρίδος ἐν πᾶ-
30 σιν εὐεργέτην.

ΑΓΑΘΗΤΥΧΗ
ΑΥΡΕΡΜΙΠΠΟΝΞΥΣΤΑΡΧΗΝΙΕΡΕΑ
ΤΗϹΑΡΤΕΜΙΔΟϹΤΟΝΕΝΔΟΞΟΝΚΑΙ
ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΝΚΑΙΕΜΠΑϹΙΝΠΡΩΤΟΝ
ΑΡΧΙΕΡΑϹΑΜΕΝΟΝΕΝΔΟΞΩϹΜΕ
ΤΑΜΕΓΑΛΩΝΑΝΑΛΩΜΑΤΩΝΚΑΙ
ΔΟΝΤΑΚΟΝΤΡΟΚΥΝΗΓΕϹΙΟΝ
ΕΝΟΖΥΓΟΝΑΠΟΤΟΜΟΝΕΚΘΕΙΑϹ
ΦΙΛΟΔΩΡΙΑϹΑΡΞΑΝΤΑΤΗΝΠΡΩΤΗΝ
ΑΡΧΗΝΕΠΙΦΑΝΩϹΚΑΙΤΑϹΛΟΙΠΑϹ
ΑΡΧΑϹΚΑΙΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑϹΥΠΕΡΤΕΑΥ
ΤΟΥΚΑΙΤΩΝΠΑΙΔΩΝΝΕΙΚΗΤΟΥΚΑΙ
ΕΡΜΙΠΠΟΥΕΚΤΕΛΕϹΑΝΤΑΑΝΑ
ΘΕΝΤΑΤΗΠΟΛΕΙΤΑΧΕΙΟΝΜΕΝΕΙϹ
ΣΕΙΤΩΝΙΚΑΧΡΗΜΑΤΑΔΗΝΑΡΙΩΝ
ΜΥΡΙΑΔΑϹΠΕΝΤΕΚΑΙΔΟΝΤΑΕΙϹ
ΕΠΙϹΚΕΥΗΝΤΟΥΠΕΤΑϹΟΥΤΟΥΘΕ
ΑΤΡΟΥΔΗΝΑΡΙΑΜΥΡΙΑΠΟΙΗϹΑΜΕ
ΝΟΝΔΕΚΑΙΕΠΙΔΟϹΕΙϹΧΡΗΜΑΤΩΝΤΗ
ΤΕΓΛΥΚΥΤΑΤΗΠΑΤΡΙΔΙΕΙϹΧΡΗΜΑΤΑ
ΣΕΙΤΩΝΙΚΑΔΗΝΑΡΙΩΝΜΥΡΙΑΔΑϹΠΕΝ
ΤΗΚΟΝΤΑΚΑΙΤΗΚΡΑΤΙϹΤΗΒΟΥΛΗΔΗ
ΝΑΡΙΩΝΜΥΡΙΑΔΑϹΠΕΝΤΕΚΑΙΤΩϹΕ
ΜΝΟΤΑΤΩϹΥΝΕΔΡΙΩΤΗϹΓΕΡΟΥϹΙΑϹ
ΔΗΝΑΡΙΑΜΥΡΙΑΦΥΛΑΙϹΕΠΤΑΤΑΙϹΕϹ
ΤΑΚΥΙΑΙϹΤΟΥϹΑΝΔΡΙΑΝΤΑϹΠΡΟϹΔΗ
ΝΑΡΙΑΧΕΙΛΙΑ
ΗΙΕΡΑΦΥΛΗΤΩΝΕΡΙΟΥΡΓΩΝΤΟΝ
ΕΑΥΤΗϹΚΑΙΤΗϹΠΑΤΡΙΔΟϹΕΝΠΑ
ϹΙΝΕΥΕΡΓΕΤΗΝ

Çeviri: "*Uğurlu olsun! Atletlerin/sporcuların lideri (ξυστάρχην), Artemis rahibi, vatanın yüce dostu ve her bakımdan önde gelen bir şahsiyet olan Aurelius Hermippos, büyük harcamalarla başrahiplik görevini görkemli bir biçimde ifa etti. Tanrısal bir cömertlikle, bir gladyatörün bir vahşi hayvanla teke tek ölümüne savaştığı bir vahşi hayvan dövüşünün masraflarını karşıladı. En üst düzeydeki liderlik görevini ihtişamlı bir şekilde yürüttü ve hem kendi adına hem de oğulları Neiketes ve Hermippos adına başka kamu görevlerini ve hizmetlerini (λειτουργίαί) başarıyla yerine getirdi. Yakın bir zamanda buğday satın alımı için kent hazinesine 50.000 denarius bağışladı ve tiyatronun gölgelik örtüsünün onarımı için 10.000 denarius verdi. Üstelik O, en sevgili vatanına buğday için 500.000 denarius, en güçlü meclise (βουλῇ) 50.000 denarius, yaşlıların en saygın birliğine (συνεδρίῳ τῆς γερουσίας) 10.000 denarius ve yedi kabileye/topluluğa (φυλαῖς) heykeller diktirmeleri için 1000 denarius bağışladı. Yün işçilerinin kutsal topluluğu/kabilesi* (*ἡ ἱερὰ φυλὴ τῶν ἐριουργῶν*)*, kendi bağışçısını ve vatanın her konuda bağışçısını (bu heykelle) onurlandırdı.*"

Görsel 2.2.8.1. Philadelpheialı yün işçilerinin Aurelius Hermippos onuruna diktirdikleri onurlandırma yazıtı. MS III. yüzyıl.

Kaynak: Le Bas, 1870, **a.g.k.**, 208.

İlk kez A. Boeckhius tarafından, 1843 yılında yayınlanan[972] bu uzun yazıt, sonrasında kenti konu edinen farklı corpus ve yayın çalışmalarında ele alınmıştır.[973] Philadelpheia'nın MS III. yüzyıldaki kent yaşamında, ekonomik açıdan son derece güçlü ve kent bürokrasisinde önde gelen bir seçkin olduğu açıkça anlaşılan Aurelius Hermippos, yün üzerine üretim gerçekleştiren işçilerin de bağışçısı ya da hamisidir. Bu işçilerin, Hermippos'un heykel ithaf etmeleri için bağışta bulunduğu yedi kabileden (tıpkı yukarıdaki deri işçileri gibi)[974] birisi olması son derece muhtemeldir. Philadelpheia yazıtları, kentteki yün dokuma endüstrisinin farklı bir aşamasında faaliyet gösteren işçileri de kayıt altına almıştır. Bu çerçevede MS 117-118 yıllarına tarihlenen bir mezar yazıtı, kentteki yün dokuma endüstrisinin izlerini MS II. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geri götürmektedir. Papinnia adındaki bir kadına ait olan bu mezarın yazıtı, bir yün boyayıcısı (*βαφεὺς*) olan kocası Iokoundos'u da kayıt altına almıştır.[975] Tüm bu epigrafik veriler, Strabon tarafından kırsal bir yaşam dokusuyla özdeşleştirilen Philadelpheialıların tesis ettiği ekonomik yapı içerisinde, küçükbaş hayvanlardan temin edilen endüstriyel hammaddeler için doğrudan kanıt teşkil etmektedir.

---

[972] ***C.I.G.*** II. s. 802. no: 3422

[973] ***LBW.*** no: 648.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1632.; ***C.P.R.*** III. s. 51-52. no: 146.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 93-94, no: 49.

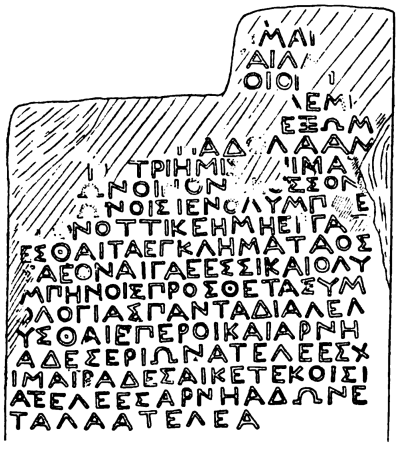
[974] Bkz. Bölüm 2.1.6.

[975] Keil, J., Gschnitzer, F. (1956). ***D.K.A.W.W.*** 93. s. 231. no: 11.; Woodhead, A. G. (1960). ***S.E.G.*** XVII. s. 142. no: 530.; ***T.A.M.*** V. 3. no: 1773.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 93, no: 48. Bu yazıtla aynı yerde keşfedilen bir başka mezar yazıtı, Trophime adlı bir keten dokumacısının ya da tüccarının varlığını kayıt altına almaktadır. ***D.K.A.W.W.*** 93. s. 230. no: 10.; ***S.E.G.*** XVII. s. 143. no: 531.; ***T.A.M.*** V. 3. no: 1790.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 93, no: 47.

2.2.9. Aigai Dokuma Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında faaliyet gösterdiği bilinen bir diğer dokuma endüstrisi, yukarıda detaylarıyla ele alındığı üzere Pergamon Krallığı ile tesis ettiği yakın ilişkiler çerçevesinde, Hellenistik dönemde başkent Pergamon'un "taşrası" olarak kabul edilen, Aiolis kenti Aigai'dedir. Kentin MÖ VII. yüzyıldaki kuruluşundan itibaren, bilhassa küçükbaş hayvan sürülerinin kent ekonomisi için temel geçim kaynağı teşkil ettiği, gerek Erken Hellenistik dönemde Selevkos Krallığı'na ödenen vergilere gerekse MS II. yüzyılda keçi derisi üzerinden alınan verginin sabitlenmesi amacıyla Roma İmparatoruna elçi gönderilmesine ilişkin yazıtlarla ve yanı sıra kentin MS III. yüzyıla tarihlendirilen endüstri sahası, Sanayi Mahallesi'nde gün ışığına çıkarılan arkeolojik bulgularla ifade edilmiştir.[976]

Bu aşamada, dokuma endüstrisi başlığı altında ifade edilecek olan veriler ise hem Roma egemenliği öncesinde kentin dokuma alanında bir tekel olma girişimine ilişkin epigrafik veriler hem de yine Sanayi Mahallesi bünyesinde ele geçirilen ve doğrudan yün ve kıl imalatına işaret eden bulgular üzerine temellenmektedir. Öncelikle epigrafik veriler, Aigai antik kentinin 9 km. kadar kuzeydoğusundaki Yenice Köy'de, 1890 yılında bulunan ve Erken Hellenistik döneme tarihlendirilen önemli bir yazıta dayanmaktadır. Bu yazıt, 1891 yılında S. Reinach,[977] 1908 yılında J. Keil ve A. von Premerstein,[978] 1919 yılında ise G. Vollgraff'ın[979] yayınlarında yer bulmuş, kente ilişkin modern dönem çalışmalarında da ele alınmıştır.[980] (Bkz. Görsel 2.2.9.1.)

. . . . . μα . .
. . . . . αἰλ . . .
. . . . . οιο . . .
. . . . . εμι .
. . . . . ἐξώμ-
ιδας] . . . . ἄδολα ἀμ-
όργινα] τριημίσ[εον], ἱμά[τι-
α ἐρί]ων, οἶνον. Ὅκοσσον
ἐργ]ωνσῖσι ἐν Ὀλύμπ[ῃ], ἔ-
ριο]ν, ὅττι κε ᾖ, μὴ ἐργά[ζ-
εσθαι. Τὰ ἐγκλήματα, ὅσ-
σα ἔον Αἰγαέεσσι καὶ Ὀλυ-
μπήνοις πρόσθε τᾶς ὑμ-
ολογίας, πάντα διαλέλ-
υσθαι. Ἕπεροι καὶ ἀρνή-
αδες ἐρίων ἀτέλεες. Χ-
ιμαίραδες, αἳ κε τέκνοισι,
ἀτέλεες. Ἀρνηάδων ἔ-
ταλα ἀτέλεα.

Görsel 2.2.9.1. Aigai antik kentinin Erken Hellenistik dönemde Olympos yerleşimi ile dokuma tekeli üzerine yaptığı anlaşmayı kaydeden yazıt.

Kaynak: *D.K.A.W.W.* LIII. 2. s. 97. Abb. 98.

[976] Bkz. Bölüm 2.1.7
[977] Reinach, S. (1891). ***Rev. Ét. Grec.*** 4 (15). s. 268-275.
[978] ***D.K.A.W.W.*** LIII. 2. s. 97-98. no: 203.
[979] Vollgraff, G. (1919). ***Mnemosyne.*** 47 (1). s. 68-71.
[980] Hansen, 1971, **a.g.k.**, 213-214.; Malay, 1983b, **a.g.k.**, 58.; Sezgin, 2012, **a.g.m.**, 88.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 98.

Batı Küçük Asya'nın Roma egemenliği öncesindeki ekonomik tarihi için büyük önem taşıyan yazıt, Reinach tarafından "Aigailılar ile Olymposlular[981] arasında yapılmış bir ticaret antlaşması" adı altında tanımlanmıştır. Reinach, söz konusu ticaret antlaşmasının içeriğini, 4 madde altında ifade etmiştir. Bu çerçevede öncelikle Aigai ve Olympos sakinleri arasındaki anlaşmazlıklar, belirlenmiş kurallara uygun biçimde çözülecektir. Koç ve koyunlardan temin edilen yünlerden vergi alınmayacaktır. Keçiler, sesli melemeleri durumunda dahi vergiye tabii tutulmayacaklardır. Son olarak kuzular vergiden muaf tutulacaklardır. Söz konusu maddelerin niteliğinin, koyun ve keçi sürülerinin bir bölgeden diğerine geçişine ilişkin bir antlaşmaya işaret ettiğini belirten Reinach, 16. satırdaki "ἐρίων ἀτέλης" ifadesinin "*yün karşılığı vergi muafiyeti*" anlamına geldiğini ileri sürmüştür.[982]

Öte yandan Keil ve Premerstein, yazıtı satırlarına bölmek suretiyle, detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu çerçevede olası bir yorumlamaya kapalı, tahrip olmuş durumdaki ilk 4 satırdan sonra, 5-8 satırlarda giyim-kuşam endüstrisine ait nesnelerin bir listesi göze çarpmakta, bunlar içerisinde, 6. satırda "*ince yünden/ketenden gerçek kumaşlar*" öne çıkmaktadır. 8. satırda ise yine ticari bir bağlamda ifade edildiği düşünülen "οἶνος" (şarap) kelimesi yer almaktadır. Bu aşamaya kadarki bölümün bağlamı kesin olarak anlaşılamamakla birlikte Keil ve Premerstein, Aigailılara, belirtilen ürünler ile ilgili birtakım imtiyazlar, örneğin Olympos bölgesinde gümrük vergisinden muaf bir ithalat hakkı tanınmış olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Öte yandan daha anlaşılabilir durumdaki 8-11. satırlarda, Aigailıların, "ὅκοσσον" ifadesinden anlaşıldığı üzere, Olympos'ta ücret karşılığında zanaat işleri üstlendikleri takdirde, buranın sakinleri için hiçbir şekilde taranmış yün ürünleri üretmeye yetkili olmadıkları belirtilmektedir. Bu husus, görünüşe göre Olympos sakinleri tarafından yürütülen yün/dokuma sanayisinin dış girişimcilere karşı korunmasını amaçlamaktadır. 11-15. satırlar ise Aigai ve Olympos sakinleri arasındaki bazı anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulduğunu belirtmektedir ve muhtemel bir biçimde 15-19. satırlarda ifade edilen düzenlemeler de buna ilişkindir.[983] Bu çerçevede, halihazırda genel olarak bir gümrük vergisine tabii tutulmuş olan koyun ve keçi yünü, özel olarak vergilendirilmeyecektir (15. satır ve devamı). Ayrıca bazı küçükbaş hayvan türleri, eğer doğrudan yün temin etmek için özel olarak yetiştirildiyseler, örneğin doğumdan hemen sonraki

[981] Antlaşmada yer alan koyun ve keçi sürülerinin geçişlerine ilişkin husus göz önüne alındığında, Aigai antik kenti yakınlarında konumlandığı anlaşılmakla birlikte yeri tam olarak bilinmeyen Olympos'un konumu hakkında ileri sürülen varsayımlar için bkz. ***Rev. Ét. Grec.*** 4 (15). s. 272.
[982] ***Rev. Ét. Grec.*** 4 (15). s. 270.
[983] ***D.K.A.W.W.*** LIII. 2. s. 98.

keçiler (16. satır ve devamı) ve 1 yaşındaki koyunlar (18. satır ve devamı), gümrük vergisinden tamamen muaf tutulacaklardır.[984]

S. Reinach tarafından da ifade edildiği üzere,[985] Batı Küçük Asya'nın Hellenistik dönem ekonomisine ilişkin sunduğu bilgilerle "ünik" bir nitelik taşıyan bu yazıt, hem Aigai'da hem de Aiolis bölgesinde Roma egemenliği öncesinde tesis edilmiş dokuma endüstrisine ışık tutması açısından bu tez çalışması içerisinde önemli bir konumdadır. Bu önemi coğrafi ölçek temelinde, iki hususta açıklamak mümkündür. Öncelikle doğrudan Aigai özelinde yazıt, kent sakinlerinin, aşağıda arkeolojik verilerle ortaya konulacağı üzere Roma egemenliği altında da sürdürdüğü dokumacılık faaliyetlerine henüz Hellenistik dönemin erken yıllarında dahi büyük bir önem atfettiğini, bu doğrultuda komşu bir kentle gerek küçükbaş hayvan sürülerinin otlatıldığı alanlar gerekse bu hayvanlardan elde edilen yün ve kıl üzerine işleyen dokuma endüstrisi üzerine ticari ve diplomatik girişimlerde bulunduğunu mutlak surette kanıtlaması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Yazıtın 8-11. satırlarında yer alan ifadelerde, Aigailı dokumacıların Olympos'ta yün üretimi gerçekleştirmesinin yasaklanmış olması, aynı zamanda kentin kendi bünyesinde gerçekleştirdiği dokumacılık faaliyetleri için kanıt niteliğindedir. İkinci husus ise, daha geniş bir ölçekte Aiolis bölgesiyle ilgilidir. Söz konusu yazıt ışığında, Aigai ve Olympos adındaki iki kentin, birbirileriyle komşu olan territoriumlarındaki otlakların paylaşımı ve bu paylaşımın vergilendirilmesi hususunda gerçekleştirdikleri antlaşma girişimi, Aiolis bölgesinde bilhassa küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin ne denli yaygın ve önemli bir geçim kaynağı olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Küçükbaş hayvanların, antlaşma çerçevesinde koç, koyun, keçi ve kuzu gibi spesifik tanımlamalarla ayrı ayrı ele alınmış olması, bu düşünceyi destekler niteliktedir. Ayrıca dokuma endüstrisine ilişkin esaslar çerçevesinde, doğrudan yünleri için yetiştirilen koyun ve keçilerin yaşlarına göre vergilendirilmesi, bölgede Hellenistik dönemde faaliyet gösteren gelişkin bir dokuma endüstrisinin varlığına kanıt oluşturmaktadır. Son olarak yazıtın 15. satırı itibarıyla ifade edilen, iki kent arasındaki "anlaşmazlıkların" çözümü, diğer bir taraftan Aiolis'in bu iki kentinin birbirileriyle ekonomik ve ticari anlamda "rekabet" halinde olduğunu göstermektedir.

Söz konusu yazıtın verdiği bilgiler ışığında, Hellenistik dönemin başlarından itibaren yoğun bir şekilde faaliyet gösterdiği ortada olan Aigai dokuma endüstrisinin, Roma egemenliği altında da işlemeye devam ettiğini gösteren önemli veriler bulunmaktadır. Bu veriler, yukarıda kentin deri endüstrisi çerçevesinde ele alınan endüstri sahası, Sanayi Mahallesi bünyesinde,

[984] ***D.K.A.W.W.*** LIII. 2. s. 98.
[985] ***Rev. Ét. Grec.*** 4 (15). s. 271.

2012-2015 yılları arasında ele geçirilen bulgular üzerine temellenmektedir. Öncelikle, umumi latrina yapısında (6 numaralı mekân) gün ışığına çıkarılan pithosta biriktirilen idrarın, dericilik faaliyetlerinin yanı sıra dokuma endüstrisinde de kullanıldığı düşünülmektedir. Nitekim doğal killerle birlikte idrar, içerisindeki amonyak nedeniyle antik dönemin dokuma teknolojisinde doğal bir deterjan olarak sıklıkla kullanım görmüştür.[986]

Söz konusu kullanım, yünlerin dokuma işlemi sonrasında tabii tutulduğu bir tür final süreci olan ve Latincede "yıkayıcı" ve "çırpıcı" gibi anlamlara karşılık gelen "*fullo*" (çoğul: *fullones*) kavramıyla ilişkilendirilen, dilimizde ise "çırpma" ya da "dinkleme" gibi kavramlarla ifade edilen işlem sırasında gerçekleştirilmiştir. Çırpma işleminin ilk adımında, mamul yünlerin bir tekne içerisinde, ayakla çiğnenmek süratiyle yıkanması esnasında kullanılan suya eklenen idrar, içeriğindeki amonyak ile, yünler üzerindeki yağın ve kirlerin çözülmesini sağlamıştır.[987] İdrarın dokuma endüstrisindeki kullanımı, antik kaynaklarda da yer bulmuştur.[988] Nitekim Pompeii antik kentinde gün ışığına çıkarılan ve MS I. yüzyıla tarihlenen VI 8, 20-21.2 isimli çırpma atölyesindeki (*fullonica*) bir sütun üzerinde yer alan tasvirler, antik dönemdeki çırpma işlemi için son derece değerli bir bakış açısı sağlamaktadır. (Bkz. Görsel 2.2.9.2.)

Görsel 2.2.9.2. Pompeii antik kentinde bulunan yün çırpma atölyesi (fullonica VI 8, 20-21.2) bünyesinde yer alan sütunun doğu yüzeyi üzerinde 4 yün çırpıcının (fullones) tasviri.

Kaynak: Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 21. Fig. 2.

[986] Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 61, 103-104.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 33.

[987] Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 13, 61, 103-104. Koyun ve keçilerden elde edilen yünün dokuma sürecinin tamamlanmasını ifade eden çırpma süreci, sırasıyla yıkama/sabunlama (Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 99-104), durulama/çalkalama (Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 104-108), kurutma (Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 108-113), parlatma (Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 113-117) ve son olarak kükürtleme-tebeşirleme (Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 117-121) aşamalarından oluşmaktadır.

[988] Plin. Nat. XXVIII. 66, 91, 174.; Gal. *San. Tue*. VI. 228.; Plaut. *Pseud*. 779.; Ath. XI. 67. Ayrıca bkz. Flohr, M., Wilson, A. (2011). "The Economy of Ordure". G. Jansen, A. Koloski-Ostrow, E. Moormann (Editörler), *Roman Toilets. Their Archaeology and Cultural History*. içinde (ss. 147-156). Leuven: Peeters. s. 147-156.

Aigai Sanayi Mahallesi'ndeki umumi latrinanın köşesinde yer alan ve idrar biriktirmek için kullanıldığı düşünülen büyük pithosa (Bkz. Görsel 2.1.7.7.) paralel bir biçimde, dokuma endüstrisine ilişkin geçmişte kaleme alınmış pek çok çalışmada, yün çırpıcılarının, idrar temini için dükkânlarının bulunduğu sokağın köşelerine koydukları çömlek kapları kullandıkları kabul edilmiştir.[989] Bu kabul, temelde antik döneme ait üç farklı metine dayanmakta olup, bunlardan ikisi MS I. yüzyılda eser veren Marcus Valerius Martialis'e,[990] üçüncüsü ise MS V. yüzyıl başlarında eser veren Macrobius Ambrosius Theodosius'a[991] aittir.[992] Ayrıca Gaius Suetonius Tranquillus'un, MS II. yüzyılın ilk çeyreğinde kaleme aldığı ünlü biyografi serisinde, İmparator Vespasianus'a (h. MS 69-96) ilişkin sunduğu bir bilgi, bazı modern dönem çalışmalarınca yün çırpıcılarının idrar kullanımıyla ilişkilendirilmiştir. Bu hususta Suetonius, Vespasianus'un idrar üzerine vergi getirmesinin oğlu Titus'u rahatsız ettiğini, bunun üzerine imparatorun ilk ödemeyle gelen bir sikkeyi Titus'un burnuna uzatarak kötü kokup kokmadığını sorduğunu, Titus'un "hayır" şeklinde cevaplamasının ardından "hâlbuki idrardan geliyor" yanıtını verdiğini yazmaktadır.[993] Bu pasaj, önce B. W. Jones,[994] ve ardından M. Bradley[995] tarafından, İmparator Vespasianus'un yün çırpıcılarını, umumi latrinalardan elde edilen idrar kullanımları nedeniyle vergilendirdiği şeklinde yorumlanmıştır.

Öte yandan M. Bradley tarafından ileri sürülen bir teori, Aigai Sanayi Mahallesi'ndeki umumi latrinada bulunan pithos ile önemli bir bağ oluşturmaktadır. Roma fullonicaları üzerine kaleme aldığı makalesinde, İtalyan Yarımadası'ndaki Ostia ve Pompeii, Kuzey Afrika'daki Timgad (Cezayir) kentlerindeki hamamlar ile umumi latrinaların, fullonicalarla yakınlıklarına dikkat çeken Bradley, hamamlardaki atık suların ve umumi latrinalardaki idrarın, fullonicalarda kullanıldığını savunmaktadır.[996] Ancak bu teori, "hiçbir kanıtla desteklenmediği" gerekçesiyle,

[989] Smith, W. (1842). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: Taylor and Walton. s. 432.; Blümner, 1912, **a.g.k.**, 175.; Moeller, W. O. (1976). *The Wool Trade of Ancient Pompeii*. Leiden: E. J. Brill. s. 20.; Scobie, A. (1986). Slums, Sanitation, and Mortality in the Roman World. *Klio. Beiträge zur Alten Geschichte*, 68, s. 414.; Stambaugh, J. E. (1988). *The Roman City*. Baltimore: Johns Hopkins. s. 152.
[990] Mart. *Epig*. VI. 93.; XII. 48.
[991] Macrob. *Sat*. III. 16. 15.
[992] M. Flohr, her ne kadar belirli bir ölçüye kadar çıkarım yapmayı mümkün kılarak, modern literatürde sıklıkla işlenen "çırpıcılar tarafından idrar temini için sokağa bırakılan çömlek kullanımı" hususuna temel oluştursa da, bu üç antik kayıttan hiçbirinin, çırpıcılar tarafından sokaktan geçenlerin doldurması için dışarı bırakılan çömleklere ilişkin "doğrudan" bir bilgi içermediğini savunmaktadır. Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 170-171. Konuya ilişkin daha detaylı bir tartışma için ayrıca bkz. Flohr, 2011, **a.g.k.**, 147-156.
[993] Suet. *Vesp*. XXIII.
[994] Jones, B. W. (2000). *Suetonius: Vespasian*. London: Bristol Classical Press. s. 119.
[995] Bradley, M. (2002). "It All Comes Out in the Wash": Looking Harder at the Roman fullonica. *Journal of Roman Archaeology*, 15, s. 30.
[996] Bradley, 2002, **a.g.m.**, 35.

Roma fulloları üzerine hazırlanmış bazı çalışmalarda reddedilmiştir.[997] Nitekim işte bu noktada, bünyesindeki pithosla öne çıkan Sanayi Mahallesi'nin umumi latrinası, Bradley tarafından ileri sürülen teori için "kayda değer" bir kanıt oluşturmakta, Roma uygarlığında faaliyet göstermiş fullonica yapılarının idrar kullanımı için son derece önemli bir bakış açısı sağlamaktadır.

Öte yandan Aigai Sanayi Mahallesi'nde 2012-2015 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları, latrina yapısında ele geçirilen ve yünlerin dokuma sonrası tabii tutulduğu temizlik süreciyle ilişkilendirilen pithosun yanı sıra doğrudan dokuma ve boyama aşamaları için mutlak kanıt teşkil eden bulgular ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede mahallenin iç-doğu kısmında yer alan 25 numaralı mekânın (Bkz. Harita 2.1.7.3.) doğu kısmında gün ışığına çıkarılan, sonradan kullanıma kapatılarak çöp çukuru görevi üstlenmiş olan ve "6 numaralı Sarnıç / Çöp çukuru" şeklinde tanımlanan sarnıç içerisinde, tamamı MS III. yüzyıla tarihlendirilen çok sayıda bulgu ele geçirilmiştir. Bu bulgular içerisinde yer alan pişmiş topraktan dokuma tezgâhı ağırlıkları (Bkz. Görsel 2.2.9.3.) yün ve kılların dokuma aşamasında, çeşitli türlerdeki deniz kabukluları ve murex brandaris kalıntıları (Bkz. Görsel 2.2.9.4.) ise boyama aşamasında kullanım görmüş endüstriyel kalıntılardır.[998]

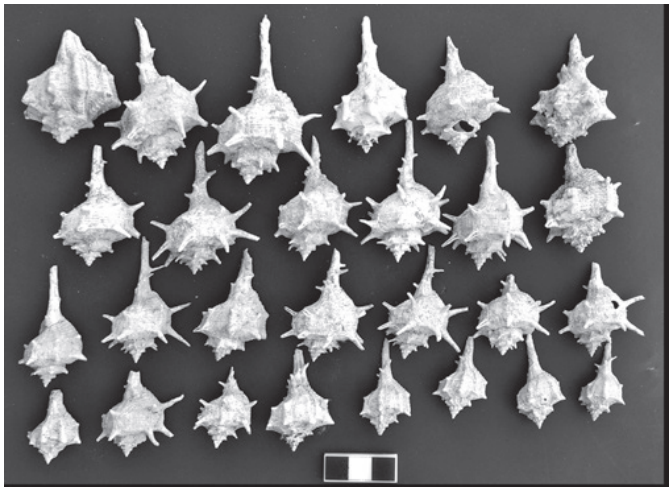

Görsel 2.2.9.3. Aigai Sanayi Mahallesi'ndeki 6 numaralı sarnıçta ele geçirilen, pişmiş topraktan imal edilmiş dokuma tezgâhı ağırlıkları.

Kaynak: Soylu, 2025, **a.g.m.**, 38.

[997] Wilson, A. (2003). The Archaeology of the Roman fullonica. *Journal of Roman Archaeology*, 16, s. 444.; Flohr, M. (2003). Fullones and Roman Society. A Reconsideration. *Journal of Roman Archaeology*, 16, s. 449.; Flohr, 2013c, **a.g.k.**, 230.

[998] Sezgin, 2017b, **a.g.m.**, 26.; Sezgin, 2018, **a.g.m.**, 21.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 160.; Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 34-35. Sezgin, 2019, **a.g.m.**, 44.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 33.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 38.

Görsel 2.2.9.4. Aigai Sanayi Mahallesi'ndeki 6 numaralı sarnıçta ele geçirilen, yün/kıl boyası elde edilen murex brandaris kalıntıları.

Kaynak: Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 43. Fig. 9.

Söz konusu buluntular, kentin Hellenistik dönemindeki varlığı epigrafik verilerle sabit olan dokuma endüstrisinin, Roma egemenliği altında, MS III. yüzyılda da faaliyetlerine devam ettiğini mutlak surette kanıtlamaktadır. Bilhassa küçükbaş hayvanların, kentin ekonomik yapısı içerisinde ifade ettiği öneme ışık tutan bir diğer bulgu grubu, yine Sanayi Mahallesi bünyesinde ele geçirilmiş olan ve İmparatorluk dönemine tarihlendirilen bol miktardaki işlenmiş kemik ürünleridir.[999] (Bkz. Görsel 2.2.9.5.) Kemik işçiliği, her ne kadar bu çalışmanın kapsamına dahil olmasa da, kentin bu üretim kolundan "yüzeysel" çerçevede de olsa bahsetmek, küçükbaş hayvanların, temel geçim kaynağı teşkil ettikleri kent ekonomisinde, tüm ürünleriyle sermayeye dönüştürüldüğüne dair bütüncül bir bakış açısı ortaya koymak açısından yerinde olacaktır.

Görsel 2.2.9.5. Aigai Sanayi Mahallesi bünyesinde ele geçirilmiş kemik ürünler.

Kaynak: Soylu, 2025, **a.g.m.**, 38.

[999] Sezgin, 2017b, **a.g.m.**, 26.; Sezgin, 2018, **a.g.m.**, 21.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 160.; Doğer, 2019a, **a.g.m.**, 34.; Sezgin, 2019, **a.g.m.**, 44.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 33-34, 84, 86.; Soylu, 2025, **a.g.m.**, 38.

2.2.10. Hypaipa Dokuma Endüstrisi

Lydia bölgesinin merkez-güneybatısında, kadim başkent Sardis'in güneyinde yer alan Hypaia, Roma egemenliği altındaki Lydia yün dokuma endüstrisinin ve ticaretinin izlerini açığa çıkaran bir diğer antik yerleşimdir. Günümüzde İzmir'in yaklaşık 120 km. doğusunda, Ödemiş ilçesinin yaklaşık 5 km. kuzeyinde konumlanan kent, antik dönemde Tmolos Dağı'nın güney yamacında, Kaystros Nehri'nin kuzey havzasında kurulmuştur. (Bkz. Harita 2.2.10.1.) Bugün Ödemiş'e bağlı Günlüce (eski adı Datbey) köyünün yerleşim alanı içerisinde kalan kent bir çay yatağı tarafından ikiye bölünmüştür. Doğudan Hierapolis ile Tripolis'ten, kuzeydense (Tmolos üzerinden) Sardis'ten gelerek Ephesos'a giden en kısa ulaşım yollarının üzerinde yer alması ve Kaystros Havzası'nın hemen hemen en büyük kentlerinden birisi olması, Hypaipa'nın antik dönemde Lydia'nın önemli yerleşimlerinden birisi olduğunu açıkça göstermektedir.[1000]

Harita 2.2.10.1. Hypaipa antik kentinin Lydia'daki konumu.

Kaynak: Zimmermann, 2002, **a.g.k.**, 13. Abb. 3.

[1000] Sevin, V. (1974). Batı Anadolu'nun Az Bilinen Antik Bir Kenti Hypaipa Tarihi Üzerine Bir Araştırma. *Tarih Dergisi*, 28-29, s. 41-42. Hypaipa antik kenti, S. Altınoluk tarafından 2013 yılında yayınlanan ve kent tarihi için referans niteliği taşıyan çalışmada, kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Altınoluk, S. (2013). *Hypaipa. A Lydian City During the Roman Imperial Period*. İstanbul: Ege Yayınları. Kentin araştırma tarihçesi ve kaynakları hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Altınoluk, 2013, **a.g.k.**, 1-14. Adı, kuruluşu, tarihsel coğrafyası ve mimari unsurları için bkz. Altınoluk, 2013, **a.g.k.**, 15-32. Politik, sosyal ve kültürel yapısı ve yaşantısı için bkz. Altınoluk, 2013, **a.g.k.**, 33-66. Ekonomik yapısı için bkz. Altınoluk, 2013, **a.g.k.**, 67-76. Kuruluşu itibarıyla siyasi tarihi için bkz. Altınoluk, 2013, **a.g.k.**, 77-86. Sikkeleri için bkz. Altınoluk, 2013, **a.g.k.**, 87-98.

Antik kaynaklarda[1001] kapsamlı bilgilerden ziyade "yüzeysel" coğrafi bahislerle anılan kentteki ilk kazı çalışmaları, Osmanlı hükümeti adına Demosthenes Baltazzi başkanlığında, 19. yüzyılın son çeyreğinde yürütülen küçük çaplı çalışmalardır.[1002] Kentin epigrafi alanındaki ilk derlemesi ise, J. Keil ve A. von Premerstein tarafından 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Lydia, Ionia ve Güney Aiolis bölgelerine gerçekleştirilen araştırma gezilerinin raporlarında,[1003] üçüncü ve son ciltte yayınlanmıştır.[1004] Söz konusu derlemede, Ödemiş'teki bir evin avlusunda kayıt altına alınan fragman halindeki iki yazıt,[1005] Keil ve Premerstein tarafından bir arada değerlendirilmiş ve bir "vergilendirme" kararnamesi olarak tanımlanmıştır.[1006] Bu kararnamenin yeni bir kısmını kayıt altına alan bir başka yazıtın (Bkz. Görsel 2.2.10.1.) keşfi ise, belgenin oldukça farklı bir yorumlamasını mümkün kılmıştır.

Görsel 2.2.10.1. Hypaipalı yün tüccarlarını kaydeden vakıf kararnamesi yazıtı. MS IV. yüzyıl başı.

Kaynak: Drew-Bear, 1980, **a.g.m.**, Taf. 24. Abb. 1.

[1001] Strab. XIII. 4. 7.; Plin. *Nat*. V. 120.; Tac. *Ann*. IV. 55.; Paus. V. 27. 5.
[1002] Bu kazı çalışmasının arkeolojik ve epigrafik sonuçları için bkz. Reinach, S. (1885). Chronique D'Orient. *Revue Archéologique*, T.6, s. 97-116.; Reinach, S. (1886). Chronique D'Orient. *Revue Archéologique*, T.8, s. 95-96.
[1003] ***D.K.A.W.W.*** LIII. 2.; ***D.K.A.W.W.*** LIV. 2.; Keil, J., Premerstein, A. V. (1914). ***D.K.A.W.W.*** LVII. 1.
[1004] ***D.K.A.W.W.*** LVII. 1. s. 64-81. no: 84-115.
[1005] ***D.K.A.W.W.*** LVII. 1. s. 67-68. no: 84. Abb. 33.
[1006] Editörler, yazıtın muhtemelen biçimde yüksek rütbeli bir Roma memuru, belki Asia *proconsul*ü ya da doğrudan imparator tarafından Hypaipa yöneticilerine (Frag. A. Sat. 14.) gönderilmiş, kent mülklerinin kadastro kayıtlarının oluşturulmasını emreden bir kararname olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca yazıttan, "*kentteki birtakım kişilerin ortak mülkiyete özel önem verdiğinin*" (*σύνκτησις*: Frag. A. Sat. 13., Frag. B. Sat. 4.) anlaşıldığını kaydetmişlerdir. ***D.K.A.W.W.*** LVII. 1. s. 67. Aslında Keil ve Premerstein, Hypaipa'da açıkça mali amaçlarla hazırlanmış, ilginç bir kadastro parçası kaydetmişlerdir. Bu durum, kendilerinin de fark ettiği bazı zorluklara rağmen, onları bu iki yazıt parçasını birleştirmeye yöneltmiştir. Drew-Bear, T. (1980). An Act of Foundation at Hypaipa. *Chiron*, 10, s. 510.

1965 yılında Hypaipa antik kentine yapılan bir ziyaret sırasında, Sardis araştırma ekibi üyeleri tarafından fotoğraflanan bu yazıt, 1958 yılında Datbey köyünde ele geçirilmiştir. Keil ve Premerstein tarafından iki fragman halinde yayınlanan yazıtların kısmi olarak kayıt altına aldığı kararnamenin bir başka kopyasına aittir. Drew-Bear tarafından "*C Fragmanı*" şeklinde tanımlanan bu yazıt (Bkz. Görsel 2.2.10.1.), bir cümlenin ortasından başlamaktadır. Buradan hareketle cümlenin ilk kısmı, C fragmanının kazılı olduğu bu beyaz mermer levhanın üzerinde, kararnamenin bir başka kısmını oluşturan, bir başka levha üzerinde yazılıdır. C Fragmanının en önemli hususiyeti ise, kararnamenin, Romalı bir vali ya da magistra tarafından gönderilmiş bir bildiri ya da resmi mektup değil, Hypaipalı bir yurttaş tarafından, kurmakta olduğu vakfın kural ve koşullarını kayıt altına almak amacıyla hazırlanmış bir kararname olduğunu açığa çıkarmış olmasıdır. İlk satırı, yün tüccarları (*ἐριοπώλης*) ile keten dokumacılarına (*λινύφοι*) verilecek para meblağlarından bahsetmektedir. Bu iki meslek grubunun önündeki "*φιλόθεος*" ibaresi ise, bir önceki satırda zikredilen bir loncaya ya da birliğe atıf yapmaktadır.[1007] T. Flavius Titianus ve Virius Nepotianus'un *consul* olarak görev yaptığı 301 yılına, dolayısıyla da Diocletianus'un Tavan Fiyatlar Fermanı'nın ilan edildiği yıla tarihlenen yazıt, genel çerçevede Hypaipalı bir yurttaşın, kurduğu vakıfla kente ve kent bünyesindeki altı meslek loncasına (*συστήματα*), üzüm bağlarının gelirlerini bağışlamak suretiyle kurduğu vakfın kararname metnidir.[1008]

Ovidius'un, dokuma zanaatındaki hünerleri Minerva'yı dahi kıskandıran Arakhne'nin yaşadığı küçük yerleşim şeklinde tanımladığı[1009] Hypaipa'ya ait tüm bu epigrafik bulgular, kent bünyesinde MS III. yüzyılın hemen başında yün ticareti gerçekleştiren tüccarların kurduğu bir loncanın varlığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın bu aşamasına kadar, kanıtlarıyla ele alındığı üzere, İmparatorluk dönemi boyunca farklı kentleri bünyesinde "gelişkin" bir yün dokumacılığı tesis etmiş olan Lydia'da, yün ticareti gerçekleştiren Hypaipalı bu tüccarların, bölgenin dokuma endüstrisinin hammadde tedariki açısından kritik bir konum elde ettikleri açıktır. Ayrıca kentin, başkent Ephesos'un khorasını ifade eden Kaystros Havzası'ndaki konumu, bu tedarik işlevinin Ionia, daha da önemlisi *Metropolitae Asiae* için de hizmet ettiğini kabul etmek için makul bir zemin sunmaktadır. Küçükbaş hayvanlar ise bu ticaret ve tedarikin bel kemiği konumundadır.

[1007] Drew-Bear, 1980, **a.g.m.**, 510-515.

[1008] Kararnamenin tamamına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Drew-Bear, 1980, **a.g.m.**, 509-536.

[1009] Ov. *Met*. VI. 1-24. Lydia'nın epigrafi araştırmaları, Arakhne mitosunda kahramanın memleketi (ya da doğum yeri) olarak aktarılan Maionia'da, yün çırpıcılarının kurduğu olası bir loncanın varlığına da işaret etmektedir. Bu çerçeve de Broughton, Keil ve Premerstein tarafından kayıt altına alınmış (***D.K.A.W.W.*** LVII. 1. s. 13-14. no: 15) bir Maionia yazıtının, yün çırpıcılarına ait olabileceğini ileri sürmüştür. (Broughton, 1938, **a.g.k.**, 843.) Maionia antik kenti hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Akar, D. (1998). *Antik Kaynaklar Işığında Maionia*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Maionia özelinde Lydia'nın ekonomik yapısı ve dokumacılığın bu yapıdaki yeri için ayrıca bkz. Akar, 1998, **a.g.k.**, 46-54.

2.2.11. Akmonia Dokuma Endüstrisi

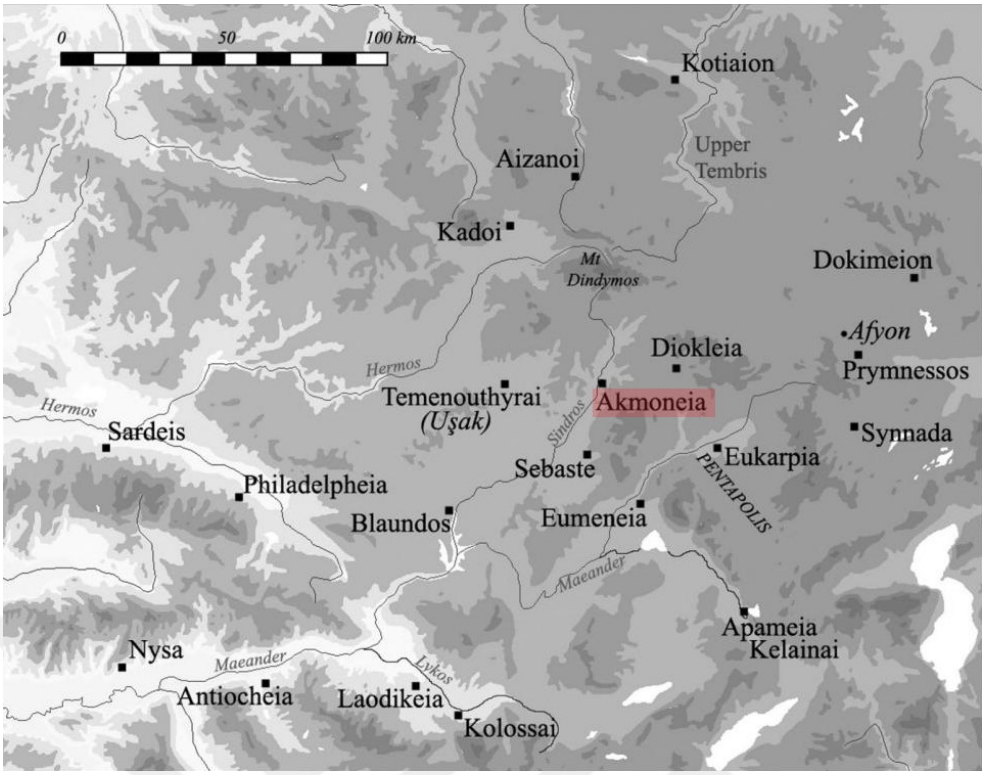
Küçük Asya'da Roma egemenliği öncesinde Ionia kıyılarında yoğunlaşan dokumacılık endüstrisini, Roma egemenliği altında tesis ettiği dokuma endüstrileriyle gölgesi altında bırakan bir diğer bölge, (Lydia ile birlikte) güneybatı Phrygia'dır. Genel çerçevede Phrygia'da, küçük köy yerleşimlerinin oluşturduğu kırsal doku, Roma egemenliğinin tamamı boyunca en yaygın yerleşim modeli olmuştur. Bununla birlikte Hellenistik dönemde, Seleukos etkisiyle kurulmuş; Aizanoi, Apameia Kibotos, Hierapolis, Laodikeia, Synnada ve *Akmonia* gibi kentler, birer kült merkezi niteliğiyle ya da iç kesimleri kıyılardaki limanlara bağlayan ticaret rotaları üzerinde konumlanan pazar yerleri olarak, Roma egemenliği altında serpilmiş ve kayda değer bir refah düzeyine erişmişlerdir. Bölgenin batı sınırlarında yoğunluk gösteren ve Phrygia'nın "kentsel" çehresini oluşturan bu kentler, yine de hiçbir zaman Ege kıyılarındaki daha kalabalık ve daha "Hellenleşmiş" Küçük Asya kentleri kadar yüksek bir gelişim seviyesine erişememişlerdir.[1010] Ancak bu genel kanı, batı ve güneybatı Phrygia kentlerinin, Romalıların tesis ettiği barışla (*Pax Romana*) gelen fırsatlar çağını en iyi şekilde değerlendirdikleri, yetkinliği, kapasitesi ve şöhreti antik literatürde geniş yansımalar bulmuş birer dokumacılık endüstrisi meydana getirdikleri ve bu endüstrilerle imal ettikleri ürünleri, MS 301 yılında imparatorluk çapında yayımlanan bir ürün/hizmet-fiyat çizelgesine yerleştirmeyi başardıkları gerçeğini değiştirmemektedir. Tüm bu başarı ve kazancın elde edilmesinde küçükbaş hayvanlar, söz konusu endüstrilere sağladıkları hammaddelerle (yün-kıl), en ön sırada pay sahibidir.[1011]

Phrygia'nın yün dokuma endüstrilerini, detaylarıyla irdelemek noktasında ele alınacak ilk antik yerleşim olan Akmonia, günümüzde Uşak il merkezine yaklaşık 38, Banaz ilçesine ise yaklaşık 8 km. uzaklıkta olup, bu ilçeye bağlı Ahat köyünün güneyindeki Asar Tepe üzerinde kuruludur. Antik dönemde ise kent, kuzeyindeki Dindymos'un (Murat Dağı) etekleri boyunca uzanan Doiantos Pedion'a (Banaz Ovası) hâkim bir noktadadır. (Bkz. Harita 2.2.11.1.) Sindros Nehri'nin (Banaz Çayı) önemli kollarından biri olan Kuruçay tarafından beslenen geniş tarım arazilerine sahiptir. Ayrıca Sardis'ten başlayarak doğuya uzanan Kral Yolu ile Küçük Asya'nın güneyinden kuzeyine uzanan ara yolların kesiştiği bir kavşak noktasında yer almaktadır.[1012]

[1010] Long, L. E. (2013). "Phrygia". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 5308-5309). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 5308 (1).

[1011] Bu husus, yukarıda detaylarıyla ele alındığı üzere, Apameia Kibotos özelinde bölgenin deri endüstrileri için hammadde kaynağı sağlayan büyükbaş hayvanlar (sığırlar) için de geçerlidir. Bkz. Bölüm 2.1.8.

[1012] Akmonia'nın konumu ve tarihsel coğrafyası hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Ramsay, 1890, **a.g.k.**, 138.; Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of the Eastern Roman Provinces. Second Edition*. Oxford: Oxford University Press. s. 71-72.; Belke, K., Mersich, N. (1990). ***T.I.B.*** VII. s. 175-176.; Thonemann, P. (2013). "Phrygia: An Anarchist History, 950 BC-AD 100". P. Thonemann (Ed.), *Roman Phrygia: Culture and Society*. içinde (ss. 1-40). New York: Cambridge University Press. s. 7.; Dinç, M. (2017). "Akmonia Antik Kenti". R. M.

Harita 2.2.11.1. Batı ve Güney Pgrygia antik kentleri içerisinde Akmonia.

Kaynak: Thonemann, 2013, **a.g.k.**, Map 2.

Akmonia kenti ve Doiantos Pedion'a uzanan territoriumu, çok sayıda epigrafik kaydın ele geçirildiği bir "yazıt bölgesi" olarak tanımlanmaktadır.[1013] Öncelikle kent ve territoriumuna ait yazıtlar, İmparatorluk döneminde Romalı yerleşimci ve tüccarların, kent ve çevresinde etkin olduklarını ortaya koyan örnekler sunmaktadır.[1014] Kentin dokuma endüstrisinin izlerini açığa

Czichon vd. (Editörler), *Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak*. içinde (ss. 91-103). İstanbul: Ege Yayınları. s. 91vd.; Dinç, M. (2019). "Tarihsel Süreç İçinde Akmonia ve Yakın Çevresi: Kentin Coğrafi Konumu, Siyasi Tarihi ve Yapıları". M. Dinç, E. Taştemür (Editörler), *Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent: Akmonia. 2014-2017 Yılları Arasındaki Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları*. içinde (ss. 1-26). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları. s. 1vd. Akmonia antik kenti, A. N. Akçay tarafından 2018 yılından tamamlanan yüksek lisans tez çalışmasında, detaylı şekilde ele alınmıştır. Akçay, A. N. (2018). *Phrygia'da Bir Kent: Akmoneia*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kentin araştırma tarihçesi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Akçay, 2018, **a.g.k.**, 1-4. Topoğrafik yapısı ve tarihsel coğrafyası için bkz. Akçay, 2018, **a.g.k.**, 5-10. Siyasi tarihi için bkz. Akçay, 2018, **a.g.k.**, 11-16. Sosyo-kültürel yapısı için bkz. Akçay, 2018, **a.g.k.**, 17-25. Sikkeleri için bkz. Akçay, 2018, **a.g.k.**, 26-31. Mimari unsurları için bkz. Akçay, 2018, **a.g.k.**, 32-37.

[1013] Leschhorn, W. (1993). *Antike Ären. Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien Nördlich des Tauros*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. s. 263.

[1014] Akmonia'daki Romalı kadınların (Grek kadınlarla birlikte) rahibe Tatia için diktirdikleri onurlandırma yazıtı için bkz. (MS 6-7) Thonemann, P. (2010). The Women of Akmoneia. *The Journal of Roman Studies*, 100, s. 163-178.; ***S.E.G.*** LX. s. 439-440. no: 1423. Akmonia'nın batı territoriumundaki Nais'te yaşayan Romalıların İmparator Domitianus onuruna diktirdikleri ithaf yazıtı için bkz. (MS 88) Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 610. no: 511.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 713. Akmonia'nın güneybatısındaki Sebaste'de yaşayan Romalı tüccarların, Zeus onuruna diktirdikleri adak yazıtı için bkz. (MS 88-89) Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 601-602. no: 474.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 684. Akmonia'nın doğu territoriumundaki komşusu Synnada'da yaşayan Romalı yerleşimcilerin/tüccarların, İmparatorluk döneminde pazar denetçisi (*agoranomos*) olarak görev yapan Lucius Arruntius Thyrsos onuruna diktirdikleri heykelin yazıtı için bkz. ***MAMA.*** VI. no: 372. Akmonia'da yaşam süren Romalı tüccarların, İmparatorluk döneminde bir başka

çıkaran yazıt ise, Roma İmparatorluk döneminde faaliyet gösteren yün çırpıcılarının/kassarların kurduğu meslek loncası tarafından diktirilmiştir. İmparator Traianus iktidarına tarihlendirilen yazıt, ilk kez 1853 yılında, A. Boeckhius tarafından yayınlanmıştır.[1015] Sonrasında kenti konu edinen pek çok yayın ve corpus çalışmasında yer bulmuştur.[1016]

1 [ἀγα]θῇ τύχηι.
[Τ. Φλ]άουιον Ἱέρ[ων]-
[ο]ς υἱὸν Κυρείνα
[Μ]οντανὸν, δὶς ἔπα[ρ]-
5 χ[ο]ν τεχνειτῶν, ἀρ-
χιερέα Ἀσίας ναοῦ
τοῦ ἐν Ἐφέσῳ κοι-
νοῦ τῆς Ἀσίας, Σε-
βαστοφάντην καὶ
10 [ἀ]γωνοθέτην διὰ
[β]ίου, ἡ τῶν ***γνα-***
φέων συνεργασία
τὸν ἑαυτῶν εὐερ-
γέτην.

Çeviri: "*Uğurlu olsun! T. Flavius Montanus, Quirina kabilesinden* (*curia*) *Hiero'nun oğlu, ikinci kez zanaatkârların lideri/hamisi* (*eparkhos tekhneiton-praefectus fabrum*)*, Ephesos'taki Asia Meclisi tapınağında İmparatorluk Kültü'nün Asia başrahibi, sebastophantes*[1017] *ve müsabakaların yaşam boyu yöneticisi. Yün çırpıcıları loncası, kendi bağışçısını* (*bu heykelle*) *onurlandırdı.*"

Akmonia'da üretim gerçekleştiren yün çırpıcıları/kassarlar tarafından, "bağışçı" olarak onurlandırılan T. Flavius Montanus, epigrafik veriler çerçevesinde, aynı zamanda İmparatorluk Kültü başrahipliği görevini üstlendiği Ephesos kentinde de hayırseverlik (*euergetes*) faaliyetleri gerçekleştirmiştir.[1018] Ramsay'in[1019] ortaya koyduğu üzere, Ephesos'ta İmparatorluk Kültü'nün Asia başrahibi olarak görev yaptığı dönemde, Akmonia'da da bu kültün başrahipliğini ya da

Romalı, Tiberius Claudius Asklepiades için diktirdikleri onurlandırma yazıtı için bkz. Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 641. no: 533.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 632.
[1015] Boeckhius, A. (1853). ***C.I.G.*** III. s. 1092. no: 3858e.
[1016] ***LBW.*** s. 228. no: 755.; Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 642. no: 534.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 643.; ***MAMA.*** VI. no: 164.
[1017] *Sebastophantes*'in (σεβαστοφάντης) görevi, imparatorlar onuruna düzenlenen festival ve tören alaylarında, kutsal eşyaları/sembolleri ve imparator tasvirlerini taşıyıp göstermektir. Bkz. Erol-Özdizbay, A. (2011). *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Pontus-Bithynia Eyaleti'nde Agon'lar ve Agonistik Sikkeler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 289, 399.
[1018] Bu çerçevede Montanus, Ephesos'un tiyatro yapısında birtakım inşa faaliyetleri finanse etmiş, bunları Artemis, Traianus ve Ephesos halkına ithaf etmiştir. Bkz. ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2037, 2061, 2063.
[1019] Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 642.

rahipliğini üstlenen Montanus'a, Akmonialı yün çırpıcıları tarafından ithaf edilen bu yazıt, Roma Küçük Asya'sının meslek loncalarında sıklıkla karşılaşılan, "*elitlerle organik ilişkiler tesis etme girişimi*" için önemli bir örnektir. Benzer bir girişim, kentin batı territoriumundaki komşusu, Temenouthyrai (Uşak) bünyesinde tespit edilmiş bir yazıtla da gerçekleştirilmiştir. Akmonia yazıtıyla aynı tarihlere ait olan bu yazıt, Temenouthyrailı yün çırpıcılarının, üst düzey bir askeri kariyere sahip olduğu anlaşılan Lucius Egnatius Quartus'u, kendi bağışçıları olarak onurlandırma girişimini kaydetmektedir. Bir çeşmede devşirme malzeme olarak kullanılmış, geniş bir heykel kaidesi üzerinde tespit edilen bu yazıt, ilk kez Victor Bérard tarafından 1895 yılında yayınlanmış, sonrasında da farklı corpus ve yayın çalışmalarında ele alınmıştır.[1020]

ἀγαθῇ τύχη.
Λ(ούκιον) Ἐγνάτιον, Λουκίου
υἱόν, Τηρητείνᾳ, Κού-
αρτον, ἔπαρχον
σπείρης β′
Κλαυδίας, ἐπάνω εἴ-
λης ἱππέων Σεβασ-
τῆς Διδύμου, χειλ(ί)-
αρχον λεγιῶνος η′
Αὐγούστης, ἔπαρ-
χον εἴλης ἱππέων
Αὐγούστης, κτίστην
καὶ φιλόπατριν·
ἡ τῶν ***γναφέων***
συνεργασία τὸν
αὐτῶν εὐεργέ-
την.

Çeviri: "*Uğurlu olsun! Lucius Egnatius Quartus, Teretina kabilesinden* (*curia*) *Lucius'un oğlu, İkinci Claudia cohortunda süvari birliklerinin Augusta Gemina kanadına komuta eden komutanı* (*eparkhos*), *VIII. Augusta lejyonunun tribunusu, süvari birliklerinin Augusta kanadının komutanı, vatanın kurucusu* (*ktistes*) *ve dostu. Yün çırpıcılarının loncası, kendi bağışçılarını* (*bu heykelle*) *onurlandırdı.*"

[1020] Bérard, V. (1895). ***B.C.H.*** XIX. s. 557-558. no: 3.; Cagnat, R. (1896). Revue des Publications Épigraphiques Relatives A L'Antiquité Romaine: Juillet-Décembre. *Revue Archéologique*, T.29, s. 395. no: 80.; ***C.P.R.*** III. s. 48-49. no: 143.; Hondius, J. J. E. (1932). ***S.E.G.*** VI. s. 31-32. no: 167.; ***MAMA.*** VI. no: 167.; Chastagnol, A. vd. (1981). ***A.E.*** s. 227-228. no: 802. Temenouthyrai'nin konumu için bkz. Harita 2.2.11.1.

Bu iki yazıtın yanı sıra Akmonia'nın 40 km. kadar güneyindeki komşusu Eumeneia[1021] bünyesinde ele geçirilen ve MS II-III. yüzyıllara tarihlenen bir mezar yazıtı, Doiantos Pedion havzasında tesis edilmiş yün dokuma endüstrisinin olası bir başka belgesini daha sunmaktadır. Söz konusu yazıt, bölgede İmparatorluk dönemi boyunca kumaş ticareti yürüten tüccarları kayıt altına almaktadır.[1022] Yazıt, doğrudan "yün ticareti" hususunda bir bilgi vermiyor olsa da, sözü edilen kumaş ticareti içerisinde yün dokumaların da yer bulmuş olması son derece muhtemeldir.

1 Λώκιος (Μ)ελίτωνι καὶ Τα-
τιανῶ ἀδελφοῖς ***ὠθονιοπ-***
ώλαι(ς) Ἀντιοχέ(σ)ιν ἀπὸ Μαν(οπε)-
δίου μνείας χάριν.

Çeviri: "*Lucius, bu mezarı (altarı) Maiandros Antiokheiası'ndan iki kardeş (adelphoi) ve kumaş taciri (othoniopolai) olan Meliton ve Tatianos hatırasına diktirdi/yaptırdı.*"

Söz konusu 3 yazıt, Akmonia'da ve territoriumunu ifade eden Doiantos Pedion'un farklı yerleşimlerinde, İmparatorluk dönemi boyunca tesis edilmiş yün üretim ve ticareti için gösterge niteliği taşıyan, önemli belgelerdir. Bununla birlikte günümüz Banaz Ovası'nın farklı kırsal yerleşimlerinde tespit edilmiş mezar stelleri, antik dönemde küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün ve kılın, kent merkezlerindeki endüstrilerin yanı sıra, bölge kırsalındaki ev içi dokumacılığı için de hammadde sağladığına işaret eden tasvirler sunmaktadır.[1023] (Bkz. Görsel 2.2.11.1.)

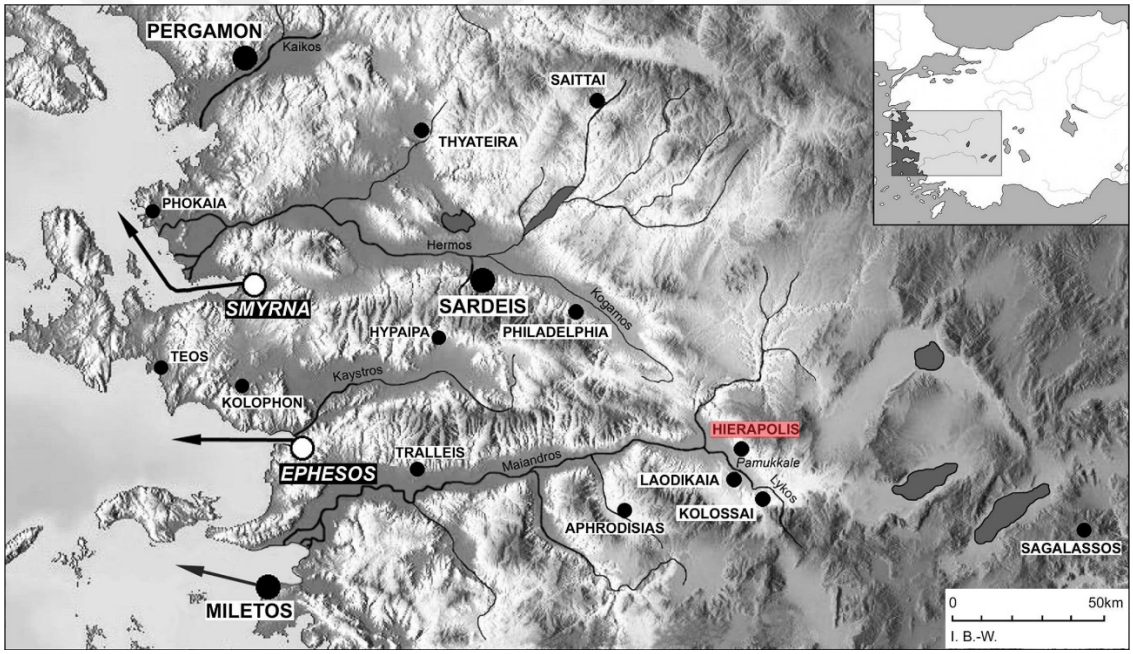

Görsel 2.2.11.1. Akmonia territoriumuna ait mezar stelleri üzerinde iğ ve öreke tasvirleri.
Kaynak: Küçükcan, 2019, **a.g.k. Sol:** Kat. No: 8. **Orta:** Kat. No: 20. **Sağ:** Kat. No: 24.

[1021] Kentin konumu için bkz. Harita 2.2.11.1.
[1022] Buckler, W. H., Calder, W. M., Guthrie, W. K. C. (1933). ***MAMA.*** IV. no: 349.
[1023] Akmonia antik kenti ve territoriumuna ait mezar stelleri, M. Küçükcan tarafından 2019 yılında tamamlanan yüksek lisans tez çalışmasında bir araya getirilmiştir. Bkz. Küçükcan, M. (2019). *Akmonia Antik Kenti Mezar Stelleri ve Bomoslar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

2.2.12. Hierapolis Dokuma Endüstrisi

Küçük Asya'da Roma egemenliği öncesinde Miletos ekseninde Ionia kıyıları ile Sardis ekseninde Lydia bölgesinde yoğunlaşan dokuma endüstrilerinin, Roma egemenliği altında tesis edilen *Pax Romana* ile birlikte en yüksek yoğunluğa ulaştığı bölge Lykos (Çürüksu) Vadisi'dir. Küçük Asya için bir "*fırsatlar çağını*" ifade eden *Roma Barışı*, kuruluşları Hellenistik döneme ve çoğunlukla Seleukos kolonisi kökenine dayanan vadi kentlerine, imparatorluğun sağladığı refah ve asayiş altında serpilme ve hatta "küresel" bir ekonomik güç olabilme olanağı tanımıştır. Bu çerçevede Hierapolis, komşuları Laodikeia ve Kolossai[1024] ile birlikte, Lykos Vadisi'nde "marka" haline gelen bir yün dokuma endüstrisi tesis etmiş, bu endüstrinin imal ettiği ürünlerin şöhreti ve kalitesi, yalnızca antik literatürle sınırlı kalmayarak, MS 301 yılında imparatorluk genelinde yayınlanan Tavan Fiyatlar Fermanı'nda geniş yer bulmuştur. (Bkz. Harita 2.2.12.1.)

Harita 2.2.12.1. Lykos Vadisi'ndeki 3 dokumacılık merkezi: *Hierapolis*, *Laodikeia*, *Kolossai*.

Kaynak: Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 174. Fig. 11.2.

Maiandros Nehri'nin bir kolu olan Lykos tarafından beslenen, dolayısıyla da yün ve kıl dokumacılığının hammadde kaynağı olan koyun-keçi sürülerinin yetiştirilmesi için son derece uygun koşullara sahip bir havzasının paydaşları olan Hierapolis ve Laodikeia, Küçük Asya'nın

[1024] Kolossai, MÖ V. yüzyılda Sardis ile Ikonion arasında uzanan ticaret rotasının en büyük merkezlerinden biridir. İmparatorluk dönemi literatüründe (Bkz. Strab. XII. 8. 16.; Plin. *Nat*. XXI. 51.) yün dokuma ve bilhassa boyama faaliyetleriyle yer bulmuş olmakla birlikte kent, Hierapolis ve Laodikeia'nın MS I. yüzyıl itibarıyla tesis ettiği yükselişin gölgesinde kalmış, zamanla önemini yitirmiştir. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Magie, 1950, **a.g.k.**, 126-127.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 177. Bu tez çalışması kapsamında da, kent üzerine gerçekleştirilen epigrafik incelemelerde dokuma endüstrilerine ilişkin hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır.

batıya açılan Ephesos ve Miletos gibi büyük limanlarına da oldukça "erişebilir" bir konumdadır. Tüm bu olanaklar, Geç Roma dönemine kadar bir "saygınlık" imgesi olmaya devam eden yün kıyafetleri ve çeşitli tekstil ürünlerini imal ve ihraç eden bir endüstriyi mümkün kılmıştır.[1025]

Hierapolis, günümüzde Denizli'nin Merkez ilçesine bağlı Pamukkale kasabası sınırları içerisinde, deniz seviyesinden yaklaşık 350 m. yükseklikte yer almaktadır. Antik dönemde ise, Phrygia'nın güneybatısında, Lykos Vadisi'nin doğusunda ve bu vadiye hâkim konumdaki geniş bir kireçtaşı plato üzerinde yer almaktadır. Yaklaşık 1000 m. uzunluğunda, 800 m. genişliğinde bir alana yayılmış olan Hierapolis, bulunduğu plato boyunca uzanmakta ve batı yönünde, Lykos Ovası'na doğru kademeli olarak inmektedir. Türkçe isminin (*Pamukkale*) kaynağı da, batısında, Lykos'a doğru teraslar halinde inen beyaz kireçtaşı havuzlardır. Izgara plana sahip olan kent, engebeli yüzeye yerleştirilmiştir ve bu haliyle Priene'ye (Aydın-Söke) benzemektedir. Kentin günümüze ulaşan ızgara yerleşim planı, MS 60 yılında gerçekleşen deprem sonrası, Flaviuslar döneminde gerçekleştirilen yeniden inşa programının kalıntısıdır.[1026] (Bkz. Görsel 2.2.12.1.)

Araştırma tarihçesi,[1027] pek çok Küçük Asya kenti gibi 19. yüzyıla uzanan Hierapolis'in Hellenistik dönemde kurulduğu kabul edilmekle birlikte bu kuruluşun, Seleukos Krallığı ya da Pergamon Krallığı (II. Eumenes iktidarında) tarafından gerçekleştirildiği yönündeki tartışma, 1974 yılında yayınlanan[1028] kent yazıtlarıyla, Seleukoslar lehine çözülmüştür.[1029] Bu çerçevede,

---

[1025] Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 177.

[1026] Hierapolis'in kent planlaması, topoğrafik yapısı, tarihsel coğrafyası ve territoriumu hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 84-85.; Humann, C. vd. (1898). ***A.H.*** s. 1-17.; Magie, 1950, **a.g.k.**, 127-128.; Bean, G. E. (1976a). "Hierapolis". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 390-391). Princeton: Princeton University Press. s. 390-391.; ***T.I.B.*** VII. s. 268.; D'Andria F. (1987). "Hierapolis Bölgesinin Coğrafik ve Topoğrafik Durumu". A. Peres (Ed.), *Hierapolis Di Frigia 1957-1987*. içinde (ss. 15-20). Milano: Fabbri Editori. s. 15-20.; Drew-Bear, T. (1998). "Hierapolis". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band V*. içinde (s. 533). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler. s. 533.; D'Andria, F. (2001). "Hierapolis of Phrygia: Its Evolution in Hellenistic and Roman Times". D. Parrish (Ed.), *Urbanism in Western Asia Minor: New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge, and Xanthos. Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series, Number 45*. içinde (ss. 96-115). Portsmouth: Journal of Roman Archaeology. s. 96-115.; D'Andria, F. (2003). *Hierapolis of Phrygia (Pamukkale). An Archaeological Guide*. İstanbul: Ege Yayınları. s. 21-42.; Drew-Bear, T. (2005). "Hierapolis". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. VI*. içinde (s. 302). Leiden-Boston: Brill. s. 302.; D'Andria, F. (2011). "Phrygia Hierapolis'i - Pamukkale". F. Özdem (Ed.), *Denizli. Tanrıların Kutsadığı Vadi*. içinde (ss. 129-166). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 132-149.; Scardozzi, G. (2015). *Phrygia Hierapolisi Yeni Atlası. Kentin ve Nekropolislerin Arkeoloji Haritası*. (Çev. N. Fırat). İstanbul: Ege Yayınları.; Scardozzi, G. (2020). *The Territory of Hierapolis in Phrygia. An Archaeological Guide*. İstanbul: Ege Yayınları.

[1027] Hierapolis'in araştırma tarihçesi içerisinde C. Humann, C. Cichorius, W. Judeich ve F. Winter tarafından 1898 yılında yayınlanan ve kentin mimari unsurları ile yazıtlarını kapsamlı biçimde ele alan çalışma, mihenk taşı niteliği taşımaktadır. Bkz. ***A.H.*** 1957 yılından günümüze, ilk kazı başkanlığını P. Verzone'nin üstlendiği, İtalyan arkeoloji ekipleri öncülüğünde yürütülen kazılarda, kente ait çok sayıda anıt, heykel ve yazıt gün ışığına çıkarılmıştır. Kentin araştırma tarihçesi hakkında detaylı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. D'Andria, 2001, **a.g.k.**, 97.; D'Andria, 2003, **a.g.k.**, 17-19.; D'Andria, 2011, **a.g.k.**, 128-132, 143.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 15-20.

[1028] Kolb, F. (1974). ***ZPE.*** XV. s. 255-270.

[1029] Kentin tiyatro yapısındaki koltuklarda tespit edilen ve İmparatorluk dönemine tarihlendirilen bu yazıtlar; "*Seleukis*", "*Antiokhis*", "*Laodikis*", "*Eumenis*", "*Attalis*", "*Stratonikis*" ve "*Apollonias*" gibi kabilelerin isimlerini

MÖ III. yüzyılda Seleukoslar tarafından Phrygia'da kurulmuş dört koloni kentinden (Laodikeia, Apameia Kelainai/Kibotos ve Pisidia Antiokheia'sı ile birlikte) biri olarak kabul edilen[1030] kent, MÖ 188 yılındaki Apameia Barışı ile Romalılar tarafından Pergamon Krallığı'nın egemenliğine teslim edilmiştir.[1031] MÖ 129 yılı itibarıyla Asia Eyaleti'ne dahil edilen kent, önceleri Kibyra *Conventus*'unun, MS III. yüzyıl itibarıyla da Phrygia Pakatiana'nın idari sınırları içerisinde yer almıştır. MS II. ve III. yüzyıllar, Heirapolis için bir altın çağı ifade etmektedir.[1032]

Görsel 2.2.12.1. Hierapolis antik kentinin MS III. yüzyıla ait bir canlandırması.

Kaynak: D'Andria, 2001, **a.g.k.**, 94-95. Fig. 4-10.

açığa çıkarmıştır. Bu kabilelerden Seleukis, Antiokhis, Laodikis ve Apollonias Seleukoslara; Eumenis ve Attalis ise Attaloslara atfedilmektedir. Cohen, G. M. (1995). *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*. Los Angeles: University of California Press. s. 2, 12, 47, 305-306.; Bean, G. E. (2000). *Eski Çağ'da Menderes'in Ötesi*. (Çev. P. Kurtoğlu). İstanbul: Arion Yayınevi. s. 251. Bu yazıtların yayınlamasından uzun süre önce Rostovtzeff, Hierapolis'in "muhtemelen" Pergamon Kralı II. Eumenes tarafından kurulduğunu ve bu kuruluşun, yalnızca bölgede yeni bir "askeri karakol" kurma amacından öte, Laodikeia'nın meşhur imalathaneleri ile rekabet edecek "*yeni bir yün endüstrisi merkezi*" tesis etme amacı taşıdığını ileri sürmüştür. Rostovtzeff, 1923, **a.g.k.**, 380. Kentin Attalos kökenli kuruluşu, D. Magie tarafından da dile getirilmiştir. Magie, 1950, **a.g.k.**, 128.

[1030] ***T.I.B.*** VII. s. 268.; Cohen, 1995, **a.g.k.**, 47.; Drew-Bear, 1998, **a.g.k.**, 533.; Arslan, 2000, **a.g.k.**, 76-77.; Drew-Bear, 2005, **a.g.k.**, 302.

[1031] Kentin tiyatro yapısında tespit edilen ve MS III. yüzyıl başlarına tarihlendirilen, Pergamon Kralları II. Eumenes ve III. Attalos'a ait portre büstler, kentin Attaloslar'ın himayesinde gösterdiği gelişimin, hanedanın kente atfettiği önemin ve tüm bunların kent halkı nezdinde bulduğu karşılığın bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Cohen, 1995, **a.g.k.**, 49, 305, 307.; Bean, 2000, **a.g.k.**, 252.

[1032] Hierapolis'in kuruluşu ve Hellenistik-Roma dönemi siyasi tarihi hakkında detaylı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 84-85, 107-109.; ***A.H.*** s. 18-27.; Ritti, T. (1987a). "Hierapolis Tarihi". A. Peres (Ed.), *Hierapolis Di Frigia 1957-1987*. içinde (ss. 27-30). Milano: Fabbri Editori. s. 27-30.; Ritti, T. (1987b). "Hierapolis ve Romalılar". A. Peres (Ed.), *Hierapolis Di Frigia 1957-1987*. içinde (ss. 71-74). Milano: Fabbri Editori. s. 71-74.; Cohen, 1995, **a.g.k.**, 305-308.; Bean, 2000, **a.g.k.**, 251-252.; D'Andria, 2001, **a.g.k.**, 97-115.; D'Andria, 2003, **a.g.k.**, 9-13. Kentin Geç Roma-Erken Bizans dönemi tarihi için bkz. ***T.I.B.*** VII. s. 268-272.; Ritti, T. (1987c). "Christian Hierapolis". A. Peres (Ed.), *Hierapolis Di Frigia 1957-1987*. içinde (ss. 118-120). Milano: Fabbri Editori. s. 118-120.

Tüm önemli Roma kentleri gibi Hierapolis de, sosyal yapısını biçimlendiren, kentsel ve anıtsal gelişimini mümkün kılan bir büyümenin zemini oluşturan bir dizi üretim faaliyetlerinin merkezi olmuştur.[1033] Bu çerçevede kent bünyesinde ve Lykos Vadisi'nin kuzeyini ifade eden khorasında gerçekleştirilen yakın dönemin arkeoloji ve epigrafi çalışmaları,[1034] büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Hellenistik dönemde Bizans'a uzanan süreçte, ekonomik yapı içerisinde "temel" bir yer edindiğini açıkça ortaya koyan, bol miktarda veriyi açığa çıkarmıştır. Aşağıda detaylarıyla ele alınacak olan, İmparatorluk dönemine tarihli çok sayıda yazıtın açıkça ortaya koyduğu üzere kent, kireçtaşı sarkıt ve havuzlarla yükselen, hâkim bir tepeden baktığı Lykos Ovası'nın bereketli düzlüklerinde ve kuzeyi boyunca uzanan yükseltilerde, yün endüstrisi için hammadde kaynağı sağlayan, "gelişkin" bir hayvancılık ekonomisi tesis etmiştir.

Kentin yakın çevresini saran tepeler başta olmak üzere, kuzeydoğusundaki Uzunpınar Platosu'na uzanan yamaç boyunca konumlanan çok sayıda çiftlik yapısı (*oikoi*), Geç Hellenistik dönemden Erken Bizans'a kadar yoğun bir çevre tüketimini ortaya koymaktadır. Söz konusu çiftliklerin kentin iaşesini tedarik ettiği anlaşılmaktadır. Bünyelerinde ele geçirilmiş çok sayıda değirmen taşı ile pres mekanizmalarına ait kalıntılar,[1035] kent khorasının bu bölümünde tesis edilmiş zeytin yetiştiriciliğini ve muhtemelen üzüm bağcılığını belgelemektedir.[1036] Arkeolojik kalıntılar ışığında elde edilen tüm bu veriler, kentin Kuzey Nekropolis'ine ait 3, Kuzeydoğu Nekropolis'ine (Bkz. Harita 2.2.12.2.) ait 1 yazıt aracılığıyla desteklenmektedir. MS II. yüzyıl sonları ila III. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bu 4 yazıt, kent bünyesinde faaliyet gösteren sebze satıcılarının ya da bostancıların/bağcıların (*κηπουργοι*) kurduğu bir loncayı kaydetmektedir.[1037]

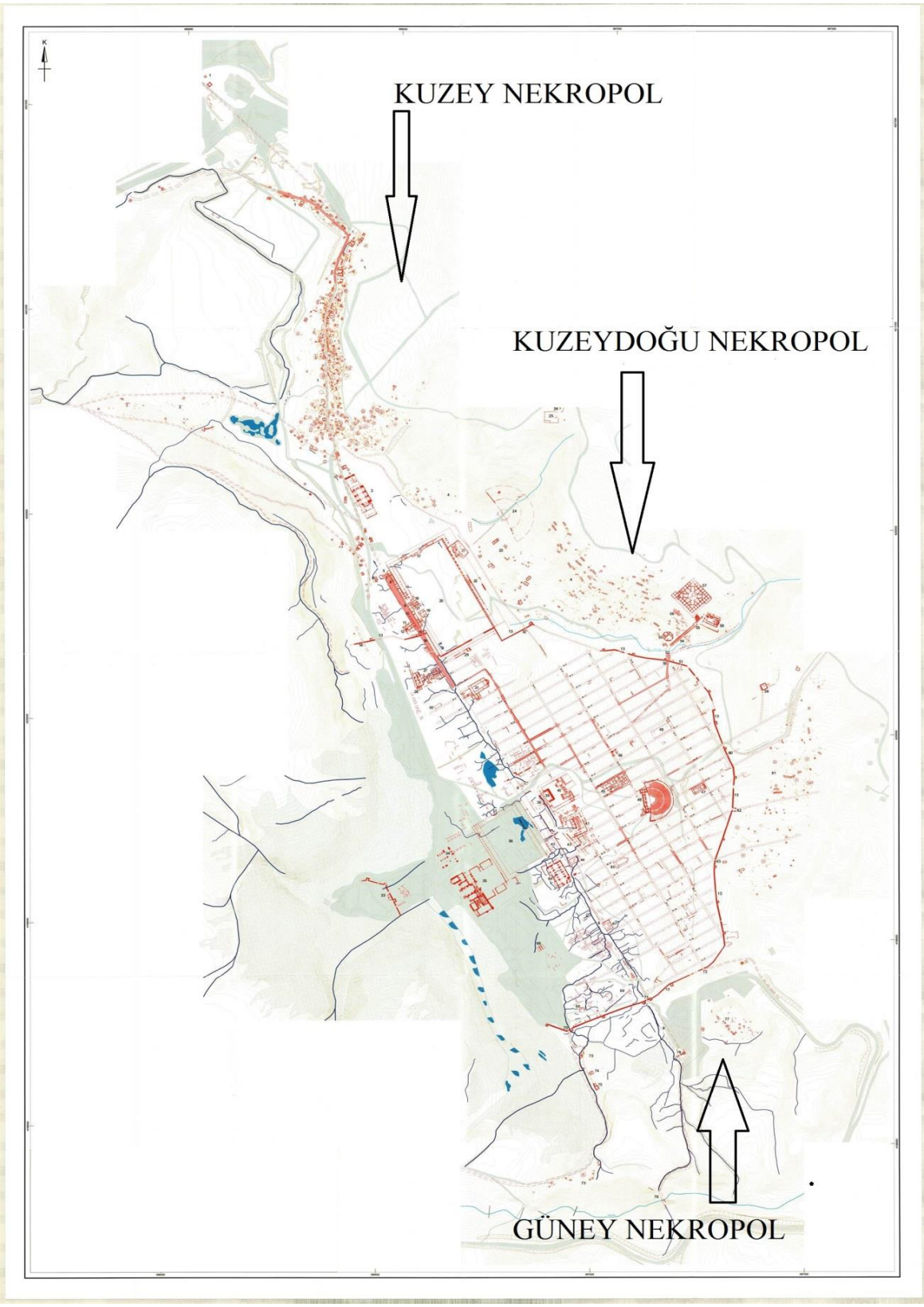
[1033] Hierapolis'te gerçekleştirilmiş yakın dönem arkeoloji ve epigrafi çalışmaları, tüm kentsel ve kırsal çevrenin, başlıca tarım ürünlerinin işlenmesi için tesislerle; yağ ve üzüm işlikleri ya da değirmenlerle donatıldığını ortaya koymuştur. Ayrıca bu çalışmalar, kentin gelişkin üretim kalemlerini teşkil eden taş (mermer, traverten) madenciliği ile seramik endüstrisinin izlerini de açığa çıkarmıştır. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Semeraro, G. (2017). Phrygia Hierapolis'inde Üretim Arkeolojisi: Yeni Veriler ve Araştırma Perspektifleri. *Arkeoloji ve Sanat*, 154, s. 97-112.

[1034] Bu çalışmalar hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Scardozzi, G. (2019). Nuovi Dati per la Ricostruzione della Topografia Antica del Territorio di Hierapolis di Frigia tra l'Epoca Ellenistica e Quella Bizantina. *Journal of Ancient Topography*, 29, s. 155-162.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 57-62.

[1035] Hierapolis khorasında tespit edilmiş kırsal yerleşimler ve bünyelerindeki kırsal üretim kalıntıları hakkında kapsamlı bilgi, bibliyografik detay ve görseller için bkz. Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 129-140.

[1036] Hierapolis çevresindeki üzüm bağları ve bahçeler, 18. yüzyılda kenti ziyaret eden R. Chandler'ın 1775 yayına sunduğu çalışmanın (Chandler, R. (1775). *Travels in Asia Minor or An Account of A Tour Made at the Expense of the Society of Dilettanti*. Dublin: R. Marchbank.), N. Revett tarafından birtakım ekleme ve açıklamalarla yeniden yayınlanmış versiyonunda da dile getirilmiştir. Chandler, R. (1825). *Travels in Asia Minor and Greece by the Late Richard Chandler, D. D. A New Edition with Corrections and Remarks. Vol. I*. Oxford: Clarendon Press. s. 288.

[1037] Ritti, T. (2016). Per la Storia Sociale ed Economica di Hierapolis di Frigia: Le Fondazioni Sociali e Funerarie. *Memorie. Atti Della Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche*, Serie IX, Vol. 36. Fasc. 3. s. 483-485, 543-544, 562-565. no: 18, 41, 47b, 47c.; Ritti, T. (2017). *Storia e Istituzioni di Hierapolis. Hierapolis di Frigia IX*. İstanbul: Ege Yayınları. s. 151.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 58. dn. 138. Kentte bostancılar loncasına ilişkin, MS III. yüzyıla tarihli (Apollonios'a ait) bir diğer mezar için bkz. ***A.H.*** s. 140. no: 218.; Chaniotis, A. vd. (2008). ***S.E.G.*** LIV. s. 456-457. no: 1313.; Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 245-246.

Harita 2.2.12.2. Hierapolis antik kenti planı ve nekropolislerin konumları.

Kaynak: Bor, F. (2019). *Denizli Müzesi Tarafından Hierapolis Antik Kenti Kuzey Nekropolde Gerçekleştirilen Koruma ve Onarım Çalışmaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: T.C. Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü. s. 59. Fig. 35.

Lykos Vadisi'nden elde edilen arkeolojik veriler, zirai üretim çerçevesinde yetiştirilen ana ürünün tahıl olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hususta da, kentin epigrafik verileri ışığında elde edilen "dolaylı" bilgilerle daha anlaşılır hale gelmektedir. Kuzey Nekropol'e ait, MS II. ve III. yüzyıllara tarihli çok sayıda mezar yazıtı, kentte faaliyet gösteren bir fırıncılar (*ἀρτοκόποι*) loncasının varlığını ortaya koymaktadır.[1038] Hatta loncanın mensuplarından birisi, "un satıcısı" şeklinde kaydedilmiştir.[1039] Bununla birlikte mezar yazıtları, MS II. yüzyıl sonları-III. yüzyılın ilk yarısında kentte üretim gerçekleştiren hamur yoğurucularının[1040] ve MS III. yüzyılın ikinci yarısındaki su değirmeni işletmecilerinin[1041] kurdukları loncaları kayıt altına almaktadır. Tüm bu epigrafik veriler, bu tez çalışmasının farklı Küçük Asya bölge ve kentleri ekseninde ortaya koyduğu üzere, epigrafik tasvirler üzerinde sabana koşulu halde resmedilen ve antik dönemin tarım teknolojisi çerçevesinde temel "işgücü" unsuru olarak kabul edilen büyükbaş hayvanların, Hierapolis'in khorasında İmparatorluk dönemi boyunca tesis edilmiş yoğun hububat üretimi içerisinde "temel" bir yer edindiğine işaret etmektedir.[1042] Ayrıca Aelianus'un, tüm bu yazıtlara çağdaş bir dönemde (MS II. yüzyıl sonu ila III. yüzyılın ilk yarısında) kaleme aldığı eserindeki; "*Phryhia'da sabana koşulu bir öküzü öldürmenin ölümle cezalandırıldığı*" yönündeki aktarımı da, bir Phrygia kenti olan Hierapolis'teki bu yoğun hububat üretimi için önemli bir detaydır.[1043]

Hierapolis'in yazıtları, kent khorasında tesis edilmiş bir diğer başat ekonomik sektörün hayvancılık faaliyetleri olduğunu ortaya koyan önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çerçevede MS II-III. yüzyıllara tarihlendirilen, Kuzey Nekropolis'e ait 5 mezar yazıtı, hayvan yetiştiricilerinin ya da sürü sahiplerinin kurdukları bir loncayı kayıt altına almaktadır.[1044] Bununla birlikte kentin khorasında tespit edilmiş birtakım yazıtlar, hayvancılık faaliyetlerinin ve bilhassa mera/yayla hayvancılığının izlerini sunmaktadır. Söz konusu yazıtlar, Hierapolis territoriumunun ana zirai ürünü olan üzüm/şarap yetiştiriciliğiyle[1045] ilişkilidir. Bu territoriumun büyük kısmını oluşturan ve kentin kuzeyinde, Çökelez Dağı yüksekliklerinde uzanan platolar (Uzunpınar[1046] ve Çal[1047] Ovaları), üzüm yetiştiriciliği için oldukça elverişli olup, çok sayıda arkeolojik kalıntının ortaya

[1038] Ritti, 2016, **a.g.m.**, 510-523, 533-541, 555. no: 28, 37, 38, 39, 44.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 60. dn. 140.
[1039] Ritti, 2016, **a.g.m.**, 547-555. no: 43.; Ritti, 2017, **a.g.k.**, 151.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 60. dn. 141.
[1040] Ritti, 2016, **a.g.m.**, 541-543. no: 40.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 60. dn. 142.
[1041] Ritti, 2016, **a.g.m.**, 559-561. no: 47a.; Ritti, 2017, **a.g.k.**, 151-152.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 60. dn. 143.
[1042] Sabana koşulu sığır tasvirleri için bkz. Görsel 1.2.2.; 1.6.2. Antik dönemde sığırların sabana koşulması ve tarla sürmede kullanımı için ayrıca bkz. Columella, *Rust*. II. 2. 22-28., 3. 1-2.
[1043] Ael. *NA*. XII. 34.
[1044] Ritti, 2016, **a.g.m.**, 493-497, 525-533. no: 23, 33, 34, 35, 36.; Ritti, 2017, **a.g.k.**, 152.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 60. dn. 144.
[1045] Vitruvius'un, Hierapolis'teki sıcak su kaynaklarının, açılan kanallar vasıtasıyla üzüm bağları ile bahçelerdeki kullanımına ilişkin aktarımları için bkz. Vitr. *De arch*. VIII. 3. 10.
[1046] Hierapolis territoriumundaki konumu ve kırsal yerleşimleri için bkz. Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 174. Fig. 146.
[1047] Hierapolis territoriumundaki konumu ve kırsal yerleşimleri için bkz. Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 248. Fig. 213.

koyduğu üzere yoğun şekilde üzüm bağcılığına sahne olmuştur. Bununla birlikte Çökelez Dağı, yaz aylarında Hierapolis'in muazzam miktardaki hayvan sürüleri için ideal otlaklar sunmuştur. Bu durum, bağ sahipleri ile çobanların (ya da sürü sahiplerinin), yılın belirli zamanlarında karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur.[1048] Bu husus, Uzunpınar Platosu'nun kuzeydoğu kısmında konumlanan Thiounta[1049] (Fadılöreni) ve Motala[1050] (Yüksektepe) ile Çal Platosu'nda yer alan Kagyetteia[1051] (Develer) köy yerleşimleri bünyesinde tespit edilen yazıtlarla belgelenmiştir. MS II. ve III. yüzyıla tarihlendirilen fragmanlar halindeki bu üç yazıt, oldukça muhtemel biçimde Hierapolis kent merkezinde ilan edilmiş bir kararnamenin kopyaları görünümündedir.[1052] Üzüm bağlarının korunmasına ilişkin kanunları/kuralları kayıt altına alan[1053] bu yazıtlar, aralarındaki birtakım önemsiz metin farklılıklarına rağmen, Uzunpınar ve Çal Platolarındaki hayvancılık ve otlatma faaliyetlerini bariz şekilde ortaya koymaktadır.[1054] Bu üç yazıt, Thiounta ve Uzunpınar Platosu'nun kuzeydoğu sektöründen başlayıp, Değirmen Dere Vadisi'nden geçerek kuzeye, Çal Platosu'nun kuzeybatısına doğru devam eden antik bir rota üzerinde tespit edilmiştir. Buradan hareketle bölgede ve Lykos Vadisi'nden bölgeye uzanan yayla rotaları üzerinde aynı tür başka yazıtların da mevcut olması pekâlâ mümkündür. Görünüşe göre kentin koyun sürüleri (Motala yazıtının ortaya koyduğu üzere sığır sürüleriyle birlikte) Lykos Ovası'ndaki sonbahar ve kış otlaklarından, yüksek platolardaki ilkbahar ve yaz otlaklarına taşınmıştır. Bu dönemsel göçler, çobanlar tarafından dikkatle güdülmedikleri takdirde, hayvanlara, tomurcuklanma döneminde (ilkbahar başı) ve meyvelerle doluyken (yaz sonu) üzüm bağlarında otlama fırsatı tanımıştır.[1055]

[1048] Thonemann, P. (2011). *The Maeander Valley. A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 193.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 176-177. Roma Küçük Asya'sının kırsal kesimlerinde çobanların dahil olduğu bir başka anlaşmazlık, Philadelphia antik kentinin kuzeydoğusundaki Kula territoriumunda, komşu iki köye mensup çobanlar arasında yaşanmış ve MS II. yüzyılın erken yıllarına tarihlenen bir yazıtla kayıt altına alınmıştır. Yazıta göre; Azita köyünden Demainetos ve Papias'a ait 3 domuz, Syrou Mandrai köyünden Hermogenes ve Apollonios'a ait olup, 5 yaşındaki bir çocuk tarafından güdülen sığır sürülerinin arasına dalmıştır. Daha sonra ortaya çıkan kargaşanın durumu ve niteliği net değildir. Ancak iki tarafın farklı hayvancılık türlerinde uzmanlaştığı açıktır. ***T.A.M.*** V. 1. s. 103. no: 317.; Petzl, G. (1994). ***EA.*** XXII. no: 68.; Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 184. dn. 29.

[1049] Ritti, T. (2002). ***EA.*** XXXIV. s. 66.; Ritti, T., Miranda, E., Guizzi, F. (2008). *Museo Archeologico di Denizli-Hierapolis. Catalogo Delle Iscrizioni Greche e Latine. Distretto di Denizli*. Napoli: Liguori Editore. s. 68-72. no: 15.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 177. dn 331.

[1050] Scardozzi, G. (2014). Topografia Antica del Territorio di Hierapolis di Frigia: Ricognizioni Archeologiche Negli Altopiani di Uzunpınar e Çal. *Scienze dell'Antichità*, 20, s. 100.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 177. dn 332.

[1051] Hogarth, D. G. (1887). Apollo Lermenus. *The Journal of Hellenic Studies*, 8, s. 392-393. no: 21.; Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 131. dn. 3.; ***MAMA.*** IV. no: 297.; Ritti, 2008, **a.g.m.**, 68-70. no: 15.; Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 193-194.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 177. dn 333.

[1052] Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 177.

[1053] Kagyetteia kopyasının detaylı İngilizce çevirisi için bkz. Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 194.

[1054] Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 193-195.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 177.

[1055] Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 177-178. Lykos Vadisi'indeki hayvan sürülerinin bolluğu, 18. ve 19. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden gezginlerin eserlerinde de dile getirilmiştir. Bkz. Pococke, R. (1745). *A Description of the East, and Some Other Countries. Vol II. Part. II*. London: W. Bowyer. s. 74.; Arundell, F. V. J. (1828). *A Visit to the Seven*

Hierapolis territoriumunun farklı sektörlerinde, epigrafik veriler çerçevesinde "temel" bir ekonomik alt başlık ifade ettiği açıkça anlaşılan hayvancılık faaliyetleri, yalnızca "birincil" kaynakları olan süt ve et üzerine odaklanmamış, aynı zamanda kentin ana endüstrilerinden birisi olan yün dokumacılık ve boyamacılık faaliyetlerinin hammaddesi olan "kaliteli yün" ekseninde sürdürülmüştür.[1056] Bu noktada antik literatür, Hierapolis'te ve Lykos Vadisi'nde tesis edilmiş yün endüstrilerine ilişkin, oldukça kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Küçük Asya'nın antik dönem coğrafyası (ve tarihi) için "temel eser" niteliği taşıyan Strabon'un Geographika'sı, Lykos'un üç farklı kentinde (Hieraolis, Laodikeia, Kolossai) tesis edilmiş yün dokuma-boyama endüstrileri hakkında son derece kıymetli bilgiler aktarmaktadır. Bu bilgiler, yazarın Küçük Asya'ya ilişkin tüm tasvirleri içerisinde, "doğrudan yün endüstrilerine odaklanan" yegâne aktarımlar olmaları hasebiyle de ünik bir örnek oluşturmakta, Lykos Vadisi'nin ve elbette Hierapolis'in yün üretim ve ticaretindeki şöhretini daha anlaşılır kılmaktadır:[1057]

"*Hierapolis'in su kaynakları, fevkalade biçimde yün boyamacılığında da kullanılmaktadır. Bu sayede kök boyalarla boyanan yünler, kırmızı meyvelerle (coccus) ya da deniz mahsullerinden (murex) elde edilen morla boyanan yünlerle rekabet edebilmektedir. Ve su kaynakları o kadar boldur ki, şehir doğal hamamlarla doludur.*"

Strabon'un, Hierapolis'teki termal su kaynakları sayesinde yün boyama faaliyetlerinde kullanılabildiğini kaydettiği kök boyası, tüm antik dünyada yaygın bir madde olup, 19. yüzyıla kadar popülaritesini sürdürmüştür.[1058] Kurutulmuş bitki kökleri, boyayı yün kumaşın liflerine sabitlemek için kullanılan potasyum şapı ile kaynatılmış ve bu şekilde "*kök boyası moru*" veya daha yakın dönemlerde "*Türk kırmızısı*" olarak da bilinen ateşli bir kırmızı renk elde edilmiştir.

Churches of Asia, with an Excursion into Pisidia; Containing Remarks on the Geography and Antiquities of those Countries. London: John Rodwell. s. 91.

[1056] Hierapolis'in yün dokuma ve boyama endüstrileri hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 105-107.; Magie, 1950, **a.g.k.**, 48.; D'Andria, 2011, **a.g.k.**, 149-153.; Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 186-195.; Sanidas, G. M. (2011). "Les Activités Textiles dans les Villes Grecques aux Epoques Hellénistique et Romaine: Questions d'Espace et d'Economie". C. Alfaro vd. (Ed.), *Purpureae Vestes III. Textiles y Tintes en la Ciudad Antigua, Tissus et Teintures dans la Cité Antique, Tesuti e Tenture Nella Città Antica. Actas del III Symposium Internacional Sobre Textiles y Tintes del Mediterráneo en el Mundo Antiguo (Napoles, 13 al 15 de Noviembre, 2008)*. içinde (ss. 31-39). Valencia: Universitat de València. s. 31-39.; Ritti, 2017, **a.g.k.**, 20-21.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 60-61, 107-111, 178-179.

[1057] Strab. XIII. 4. 14. Yazarın Lykos Vadisi'ndeki yün endüstrilerine ilişkin bir diğer bilgi aktarımı Laodikeia ve Kolossai antik kentlerinde yetiştirilen koyun yünlerinin üstün niteliklerine ilişkindir. Strab. XII. 8. 16. Bu noktada Hierapolis'in aynı vadiyi paylaştığı bu iki kentle kırsal/bölgesel bütünlüğü göz önüne alındığında, "kaliteli koyun yünlerinden büyük gelirler elde eden" bu iki kentten Kolossai'nin (yünü endüstriyel olarak işlemek noktasında Hierapolis ve Laodikeia'nın gölgesinde kaldığı göz önüne alındığında), kent için hammadde olarak "kaliteli yün" tedarik etmiş olması da oldukça makuldür. Bkz. Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 60.

[1058] Kök boyanın yün boyama endüstrilerindeki kullanımına ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Martuscelli, E. (2003). *I coloranti Naturali Nella Tintura della Lana: Arte, Storia, Tecnologia e "Archeo-materials chemistry"*. Napoli: CAMPEC. s. 26-30, 171-172. Hierapolis territoriumu özelinde ayrıca bkz. Marabini, S., Scardozzi, G. (2015). "Appendice I. La Ricerca Geo-archeologica a Hierapolis". G. Scardozzi (Ed.), *Nuovo Atlante di Hierapolis di Frigia. Cartografia Archeologica della Città e delle Necropoli. Hierapolis di Frigia VII.* içinde (ss. 227-268). İstanbul: Ege Yayınları. s. 239-240, 257.

Bu boya, kırmız böceği kızılından ya da Tyre morundan daha aşağı kalmayıp, üstelik çok daha ucuz olduğundan, antik piyasada rekabet gücü oldukça yüksek olmuştur. Dolayısıyla Hierapolis imalatı yün kumaşların bölgede son derece yaygın olduğu ve uzak mesafelere yapılan ihracatta önemli bir meta olduğu düşünülmektedir.[1059]

Hierapolis yazıtları, kentin bilhassa MS III. yüzyılın ilk yarısında yoğunluk gösteren[1060] yün dokuma-boyama endüstrilerinin farklı aşamalarında üretim gerçekleştirmiş, yine yazıtların ortaya koyduğu üzere lonca ve birliklerin çatısı altında organize olmuş farklı meslek profillerini açığa çıkarmaktadır.[1061] Bu çerçevede ele alınacak olan ilk meslek grubu, yün dokumacılarıdır. Kentin Doğu Nekropolis sektörüne ait bir mezar lahdinin ön yüzeyinde (Bkz. Görsel 2.2.12.2.) kayıt altına alınan ve MS II. yüzyılın ikinci yarısı ile III. yüzyıla tarihlendirilen bir mezar yazıtı, kentte üretim yürüten halı dokumacıları (*ἀκαιροδαπισταὶ*/akairodapistai) ile yün boyayıcılarının (*πορφυραβάφεις*/porphyrabapheis) kurdukları loncaları kaydetmektedir. İlk kez 19. yüzyılda yayınlanan yazıt, sonrasında da pek çok farklı yayın ve corpus çalışmasında ele alınmıştır.[1062]

1 [ἡ] σορὸς καὶ τὸ ὑπὸ αὐτὴν θέμα σὺν τῷ βαθρικῷ καὶ τῷ περικειμένῳ τό-
πῳ Ποπλίου Αἰλίου Γλύκωνος Ζευξιανοῦ Αἰλια[νοῦ καὶ Αὐ]ρηλίας Ἀμίας
Ἀμιανοῦ τοῦ Σελεύκου· ἐν ᾗ κηδευθήσεται αὐτὸς καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ
καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, ἑτέρῳ δὲ οὐδενὶ ἐξέσται κηδευθῆναι· κατέλι-
5 ψεν δὲ [κα]ὶ τῇ σεμνοτάτῃ ***προεδρίᾳ τῶν πορφυραβάφων*** στεφα-
νωτικο[ῦ] (denarius sembolü) διακόσια πρὸς τὸ δίδοσθαι ἀπὸ τῶν τόκων ἑκάστῳ τὸ
αἰροῦν μη(νὸς) ζ′ ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν ἀζύμων. ὁμοίως κατέλιπεν καὶ τῷ ***συνε-***
δρίῳ τῶν ἀκαιροδαπισ(τ)ῶν στεφανωτικοῦ (denarius sembolü) ἑκατὸν πεντήκοντα, ἅτι

[1059] Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 61.
[1060] Bkz. Ritti, 2003, **a.g.k.**, 10.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 32-33.
[1061] Bu meslek birliklerine/loncalarına ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Ritti, T. (1995). "Associazioni di Mestiere a Hierapolis di Frigia". B. M. Giannattasio (Ed.), *Viaggi e Commerci nell'Antichità. Atti della VII Giornata Archeologica (Genova 1994)*. içinde (ss. 65-83). Genova: Pubbl. del Dipartimento di Archeologia, Filologia Classica e Loro Tradizioni della Facolta di Lettere dell'Universita di Genova. s. 72-76.; Drexhage, H-W. (2007). *Wirtschaftspolitik und Wirtschaft in der Römischen Provinz Asia in der Zeit von Augustus bis zum Regierungsantritt Diokletians. Asia Minor Studien 59*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH. s. 172-173.; Harland, P. A. (2009). *Dynamics of Identity in the World of the Early Christians*. New York: The Continuum International Publishing. s. 136-140.; Dittmann-Schöne, 2010, **a.g.k.**, 222-229.; Ascough, 2012, **a.g.k.**, 94-99.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 177, 179, 186.; Ritti, 2016, **a.g.m.**, 482-519, 533-534, no: 17-30a, 37.; Ritti, 2017, **a.g.k.**, 18-20, 153-156.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 60-61, 107-108. Ayrıca Hierapolis yazıtları, Roma İmparatorluk döneminde, zirai bir hammadde olan keten üzerine dokuma gerçekleştiren bir loncayı da kayıt altına almıştır. Bkz. Ritti, T. (2006). *Guida Epigrafica a Hierapolis di Frigia (Pamukkale)*. İstanbul: Ege Yayınları. s. 48-52. no: 1.
[1062] Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 545. no: 411.; ***A.H.*** s. 174. no: 342.; ***C.P.R.*** III. s. 41-42. no: 128.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 102-104. no: 62.; ***S.E.G.*** XLVI. s. 485-486. no: 1656.; Miranda, E. (1999). *Le Iscrizioni Giudaiche di Hierapolis di Frigia*. Napoli: Arte Tipografica. s. 58-59. no: 23.; Miranda, E. (1999). ***EA.*** XXXI. s. 131-132. no: 23. Ameling, W. (2004). ***IJO***. II. s. 414-422. no: 196.; Harland, P. A. (2006). Acculturation and Identity in the Diaspora: A Jewish Family and "Pagan" Guilds at Hierapolis. *Journal of Jewish Studies*, 57 (2), s. 227-228. Harland, 2009, **a.g.k.**, 128-130.; Ascough, 2012, **a.g.k.**, no: 152.

να καὶ αὐτοὶ δώσουσι ἐκ τοῦ τόκου

10 διαμερίσαντες τὸ ἥμισυ ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν καλανδῶν,

μη(νὸς) δ′, η′, καὶ τὸ ἥμισυ ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς πεντηκοστῆς.

ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς τὸ ἀντίγραφον ἀπε(τέ)θη ἐν τοῖς ἀρχείοις.

Çeviri: "*Bu mezar ve altındaki gömü alanı, kaidesi ve çevresindeki bölgeyle birlikte Publius Aelius Glykon Zeuxianos Aelianus ile Seleukos oğlu Amianos'un kızı Aurelia Amia'ya aittir. Buraya yalnızca kendisi* (*Aelianus*)*, eşi ve çocukları gömülecektir ve başka hiç kimsenin buraya gömülmesine müsaade yoktur. O* (*Aelianus*)*, mor yün boyayıcılarının en kutsal yönetimine mezar taçlandırma seremonisi* (*yapmaları*) *için 200 denarius bırakmıştır ki, paranın faizi,* (*yöneticilerin*) *her birinin yedinci ayda, Mayasız Ekmek bayramında pay almasına yetecek kadar para kazandırabilsin. Aynı şekilde O, halı dokumacılarının loncasına mezar taçlandırma seremonisi* (*yapmaları*) *için 150 denarius bırakmıştır ki faizden gelen kârın yarısı dördüncü ayın sekizinci günündeki Kalends bayramında, yarısı ise Pentekost bayramı sırasında dağıtılsın. Bu yazıtın bir kopyası kent arşivinde saklanmıştır.*"[1063]

Görsel 2.2.12.2. Hierapolisli Yahudi Publius Aelius Glykon Zeuxianos Aelianus'un mezar lahdi.

Kaynak: Harland, 2009, **a.g.k.**, 129. Fig. 15.

[1063] Aelianus'un, geleneksel mezar törenlerini (mezar taçlandırma-*stephanotikon*) iki Yahudi bayramında talep etmiş olması, bu ailenin Yahudi kültürel gelenekleriyle özdeşleştiğini açıkça göstermektedir. O, bilinçli olarak, kendisinin (ve aile üyelerinin) ölümünün, en önemli Yahudi bayramlarından ikisi olan Mayasız Ekmek bayramında (*τῇ ἑορτῇ τῶν ἀζύμων*) (Nisan ayı) ve Pentekost'ta (*τῇ ἑορτῇ τῆς πεντηκοστῆς*) (ilkbahar hasadı bayramı) süresiz olarak anılmasını talep etmiştir. Yazıt, Hierapolis'teki diğer bazı Yahudi mezar yazıtlarında olduğu gibi, hiçbir yerde sahibini (Aelianus) "Yahudi" olarak tanımlamamaktadır. Ancak Yahudi kutsal günlerinden açıkça bahsedildiği için böylesi bir tanımlamaya da gerek yoktur. Bununla birlikte yazıtta rastlanan mezar taçlandırma törenleri ile Roma Yeni Yılı kutlamaları (Kalends Bayramı - *τῇ ἑορτῇ τῶν καλανδῶν*) gibi "yerel" veya "Roma kökenli" uygulamalar, aileye; "*Roma Hierapolis'indeki hayata iyi uyum sağlamış bir Yahudi ailesi*" görünümü kazandırmaktadır. Harland, 2006, **a.g.m.**, 228-229.; Harland, 2009, **a.g.k.**, 130-131. Yahudilerin, taçlandırma/taç verme uygulamasını hayatta olan hayırseverler için bir onurlandırma biçimi olarak uyarlamasına ilişkin ayrıca bkz. ***IJO***. II. s. 162-167. no: 36.

Kentin yün dokuma endüstrisinde üretim gerçekleştirmiş bir diğer meslek grubu ise yün yıkayıcıları/temizleyicileridir (erioplutai- *ἐριοπλυταὶ*). Biri onurlandırma diğeri ise mezar yazıtı olmak üzere iki Hierapolis yazıtıyla kayıt altına alınmışlardır. Öncelikle onurlandırma yazıtı, MS III. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Tiyatro yakınlarında tespit edilmiştir. İlk kez 1895 yılında, W. M. Ramsay tarafından yayınlanmış,[1064] daha sonra da farklı yayın ve corpus çalışmalarında yer bulmuştur.[1065]

ἡ σεμνοτάτη
ἐργασία τῶν
ἐριοπλυτῶν
Τιβ(έριον) Κλ(αύδιον) Ζωτικὸ[ν]
Βοᾶ τὸν πρῶ-
τον στρατηγὸ[ν]
καὶ φιλότει-
μον ἀγωνοθέ[την]
καὶ γραματέα
ναῶν τῶν
ἐν Ἀσίᾳ καὶ
πρεσβευτὴν
ἔνδοξον
καὶ ἀρχιερέα
εὐεργέτην
τῆς πατρίδο[ς],
προνοησάντω[ν]
τῆς ἀναστάσε[ως]
τῶν περὶ Μᾶρ(κον) Αὐρ(ήλιον)
Ἀπολλώνιον δὶς
Πυλωνᾶ κ[αὶ] Μᾶρ(κον) Αὐρ(ήλιον)
Ἀμμιανὸν Ἀμμι-
ανοῦ δὶς τοῦ Γλύ-
κωνος (κ)α(ὶ) Αὐρηλι-
ανὸ(ς) Ἑρμίππου
[Ἀρ]ρουντιανόν.

[1064] Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 118. no: 26.
[1065] ***A.H.*** s. 85-86. no: 40.; ***C.P.R.*** III. s. 36. no: 120.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 821.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 104-105. no: 64.; Ritti, 2006, **a.g.k.**, 181-184. no: 44.; Ascough, 2012, **a.g.k.**, no: 156.

Çeviri: "*Yün yıkayıcılarının/temizleyicilerinin en kutsal loncası, önde gelen sivil komutan, yarışmaların onur sever yöneticisi ve Asia'daki tapınakların kâtibi, saygın elçi, başrahip ve vatanın hayırseveri/bağışçısı olan Tiberius Claudius Zotikos Boas'ı onurlandırdı. Bu anıtın dikilmesi, Marcus Aurelius Apollonios'un oğlu Marcus Aurelius Apollonios Pylon, Ammianos'un oğlu ve Ammianos Glykon'un torunu Marcus Aurelius Ammianos ve Hermippos'un oğlu Aurelian Arruntianus'un iş birliğinde planlanmıştır.*"

İkinci yazıt, kentin Kuzey Nekropolis sektöründeki bir lahit (B) ve kapağı (A) üzerinde tespit edilmiş bir mezar yazıtıdır. MS II-III. yüzyıllara tarihlenmektedir. İlk kez 1967 yılında, F. A. Pennacchietti tarafından yayınlanmıştır.[1066]

A

1 ἡ σορὸς ϰαὶ τὸ ὑπὸ αὐτὴν θέμα σὺν

τῷ περικειμένῳ τόπῳ καὶ

B

1 βαθρικῷ Αὐρηλίας Πακωνίας Παυλίνης,

ἐν ᾗ ϰηδευθήσεται σὺν καὶ τῷ ἀνδρὶ Εὐτύ-

χει· ἑτέρῳ δὲ οὐδενὶ ἐξέσται ϰηδευθή-

ναι ἢ μεταθεῖναι ἢ πωλῆσαι· εἰ δὲ μή, ἀποτείσει

5 τοῖς τῆς ***ἐργασίας τῶν ἐριοπλύτων*** τοῖς μετεχοῦ-

σιν τῶν ἐπιμε(με)λημένων (δην.) τ΄ διὰ τὸ δίδωσθαι αὐτ(οῖ)ς

ἐπὶ ὀνόματι τοῦ υ(ἱ)οῦ αὐτοῦ Τατιανοῦ στεφανωτι-

κὸν μη(νὸς) ε΄ (ι)α΄ ἐπὶ τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ.

Çeviri: "*Mezar ve altındaki defin alanı, çevresi ve kaidesiyle birlikte Aurelia Pakonia Pauline'ye aittir. Kocası Eutyches ile birlikte buraya gömülecektir. Ancak başka birinin buraya gömülmesi,* (*mezarın*) *taşınması veya satılması yasaktır. Aksi takdirde, bu kişi mezarın bakımını üstlenen yün temizleyicileri* (*erioplutoi*) *loncasına* (*ergasia*) *300 denarius para cezası ödeyecektir. O* (*Pauline*)*, mezar taçlandırma parasını, oğlu Tatianos adına,* (*oğlunun*) *beşinci ayın 11'indeki* (*ya da 21'i*) *doğum gününde kullanılmak üzere onlara* (*yün temizleyicileri loncasına*) *bağışladı.*"

Kentin yün dokuma endüstrinin izlerini açığa çıkaran yazıtların çoğunluğunu ise, antik literatürde yansıma bulmuş olan yün boyama faaliyetlerine ilişkin, farklı nitelikte (mezar, ithaf) yazıtlar oluşturmaktadır. Bu çerçevede öne çıkan ilk yazıt, kentin tiyatro yapısındaki geniş bir mermer heykel kaidesi üzerinde tespit edilmiştir. MS II. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

[1066] Pennacchietti, F. A. (1967). "Nuove Iscrizioni di Hierapolis di Frigia". *Accademia delle Scienze di Torino - Atti 101 (1966-1967)*. içinde (ss. 287-328). Torino: Accademia delle Scienze. s. 317-319. no: 45.; Robert, J., Robert, L. (1971). ***Rev. Ét. Grec.*** 84 (401-403). s. 518. no: 652.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 101-102. no: 60.

İlk kez T. Ritti tarafından 1991 yılında yayınlanmış,[1067] sonrasında kente ilişkin farklı yayın ve corpus çalışmalarında ele alınmıştır.[1068]

1 τὴν βουλὴν
ἡ τέχνη τῶν βαφέων
[ἐπι]μεληθέντων [τῆς ἀ]-
ναστάσεως Γλυκωνιανοῦ Μενάνδρο[υ]
5 τοῦ Γλύκωνος,
Γαίου Ἰουλίου Λουκίου Φαβία
Κρήσκεντος,
Γαίου Βαιβίου Γλύκωνος β΄, Ἀντι[ό]-
χου τοῦ Ζωσίμου.

Çeviri: "*Yün boyacıları loncası* (*tekhne*) (*bu heykeli*) *Meclis'e* (*Boule*) *adadı ve Glykon'un oğlu Glykonianos Menandros, Fabia kabilesinden Gaius Julius Lucius Crescens, II. Gaius Baevius Glykon ve Zosimos'un oğlu Antiochos* (*bu heykelin dikilmesinden*) *sorumluydular.*"

Bir diğer Hierapolis yazıtı, tiyatro yapısının *skene* arşhitravları üzerinde kazılı olup, MS 206-208 yıllarına tarihlenmektedir. İki arşhitrav bloğundan üstteki, Hierapolis kenti tarafından; şehrin kurucu tanrısı Apollon Arkhegetes'e, tüm kadim tanrılara, İmparator Septimius Severus ve Marcus Aurelius Antoninus'a, P. Septimius Geta Caesar'a, Iulia Domne Augusta'ya ve tüm hanedana adanmıştır. Alt arşhitrav bloğu ise, mor yün boyayıcıları loncasının da içerisinde yer aldığı "sivil" katkılarla tamamlanmıştır. Kentin "göz önünde" bir noktasında kazılı olan yazıtın ilk yayın tarihi 19. yüzyıla kadar uzanmakta olup, yakın döneme kadar pek çok yayın ve corpus çalışmasında konu edinilmiştir.[1069]

"συνετέλεσεν δὲ καὶ πρὸς τὸν κόσμον τῆς τε πρώτης καὶ τῆς δευτέρας στέγης λίθου Δοκιμηνοῦ ἀπηρτισμένου [καὶ πρὸς ? τὴν προ]σάρτησιν παρ᾽ ἑαυτῆς, πόδας ἑξακοσ[ίους πε]ντήκοντα τρεῖς, ***ἡ τέχνη τῶν πορφυραβά[φων]***."

Çeviri: "*Mor yün boyayıcıları (porphurabapheis) loncası (tekhne), birinci ve ikinci katlardaki tavanın ve buna (ikinci kata) bitişik olan (yaklaşık) 195 metrelik kısmın, Dokimeion mermeriyle süslemesinin tamamlanmasına (maddi) katkıda bulunmuştur.*"

[1067] Ritti, T. (1991). Hierapolis di Frigia: Santuari e Dediche Votive. *Scienze dell'Antichità*, 3-4 (1989-1990), s. 871-872. no: 7.
[1068] ***S.E.G.*** XLI. s. 417. no: 1201.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 98-99. no: 56.; Ascough, 2012, **a.g.k.**, no: 147.
[1069] ***C.I.G.*** III. s. 30-31. no: 3905, 3908b.; ***A.H.*** s. 68-69. no: 4.; Ritti, T. (1985). *Fonti Letterarie ed Epigrafiche. Hierapolis. Scavi e Ricerche I.* Rome: Giorgio Bretschneider Editore. s. 108-113.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 105-106. no: 65.

Kentin mor yün boyayıcılarını kaydeden bir diğer Hierapolis yazıtı, (aynı zamanda yün yıkayıcıları tarafından da onurlandırılmış[1070]) Tiberius Claudius Zotikos Boas'un onuruna, mor yün boyayıcıları (*porphurobapheis*) loncası tarafından diktirilmiş bir heykelin kaidesi üzerinde yer almaktadır. (Yün yıkayıcılarının yazıtı gibi) MS III. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmekte olup, yayın geçmişi 19. yüzyıla uzanmaktadır.[1071]

1 [ἡ σεμνοτάτη]
ἐργα[σία τῶν]
πορφ[υραβάφων]
Τιβ(έριον) Κ[λ(αύδιον) Ζω]-
5 τικὸν [Βοᾶ]
τὸν (π)ρῶ[τον]
στρατηγ[ὸν]
καὶ φιλό[τει]-
μον ἀγω[νο]-
10 θέτην καὶ [γρα]-
ματέα να[ῶν]
τῶν ἐν Ἀσί[ᾳ]
καὶ πρεσβε[υ]-
τὴν ἔνδοξο[ν]
15 καὶ ἀρχιερέα
εὐεργέτην
τῆς πατρίδος.

Çeviri: "*Mor yün boyayıcılarının en kutsal loncası, önde gelen sivil komutan, yarışmaların onur sever yöneticisi, Asia'daki tapınakların kâtibi, saygın elçi, başrahip ve vatanın hayırseveri/bağışçısı olan Tiberius Claudius Zotikos Boas'ı onurlandırdı.*"

Hierapolis'te üretim gerçekleştiren yün boyayıcıları, kentin nekropol alanlarındaki bir dizi mezar yazıtından anlaşıldığı üzere, hayattayken organizasyonlarıyla ilişkili olmaları pekâlâ muhtemel birçok kişinin, vefatının ardından mezarının sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu hususta ele alınacak olan ilk örnek, Kuzey Nekropolis sektöründeki yol ayrımından hemen önce batıda yer alan bir lahit üzerinde yer almaktadır. MS II. yüzyılın ilk çeyreği ile III. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlendirilmektedir. İlk kez C. Humann ve beraberindeki ekip tarafından 1898 yılında

[1070] Bkz. dn. 1065-1066.
[1071] ***A.H.*** s. 86-87. no: 41.; ***C.P.R.*** III. s. 36-37. no: 121.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 822.; Ritti, 1985, **a.g.k.**, 89. no: 84.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 104. no: 63.; Ritti, 2006, **a.g.k.**, 144-146. no: 32.; Chaniotis, A. vd. (2010). ***S.E.G.*** LVI. s. 492-493. no: 1499.; Ascough, 2012, **a.g.k.**, no: 157.

yayınlanan ve kente ilişkin ilk bilimsel yayın olma özelliği taşıyan "*Altertümer von Hierapolis*" bünyesinde yayınlanmıştır.[1072]

ἡ σορὸς καὶ ὁ τόπος [Π]ο[υ(βλίου)] Αἰλίου Ἑ[ρμογένους Χαροπείνου, ἐν ᾗ κη-
[δευθήσεται ὁ υἱὸς αὐτ]οῦ· ἐν ᾗ κεκήδευται Σωτηρὶς ἡ γυνὴ
αὐτοῦ, κηδευθήσεται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ ὁ Ἑρμογέν[ης, ἄλλος]
δὲ οὐδείς· εἰ δὲ μή, ὁ κηδεύσας τεινὰ ἀποδώσει τῷ [ἱερω-
[τάτῳ ταμίῳ] (δην.[1073]) ͵βφ΄ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι (δην.) ͵αψ΄ καὶ τῷ ἐκδικήσαντι (δην.) ω΄.
προνοήσει δὲ τῆς ἐπιμελε[ί]ας τῆς σοροῦ ***[ἡ] ἐ[ργασί]α τῶν βαφέων***. κατ-
έδωκα στεφανωτικὸν, καθὼς τὸ γενόμενον ἔνγραφον τοῦ
στεφανωτικοῦ περιέχει, δοθησομένου τοῦ στεφανωτικοῦ
κατὰ ἔτος, (δην.) ͵α δη-
[------] τούτου ἀντίγραφον ἀπετέθη ε[ἰς] τὰ ἀρχεῖα.

Çeviri: "*Bu mezar ve alanı, Kharopeinos'un oğlu Publius Aelius ..... Hermogenes' aittir. Oğlu ...(?)... buraya gömülecektir, karısı Soteris buraya gömülmüştür ve Hermogenes de buraya gömülecektir, fakat başka kimse değil. Ancak birisi bunu ihlal ederek bir başkasını buraya gömerse, o kişi en kutsal hazineye 2500 denarius, Apollon'a 1700 denarius ve davayı yürüten kişiye 800 denarius ödeyecektir. Yün boyayıcıları loncası bu mezarı denetleyecektir/gözetecektir. O (Hermogenes), Mezar taçlandırma fonuna/parasına ilişkin belgede yer alan; mezar taçlandırma fonunun her yıl 1000 denarius miktarında ödenmesi (maddesi) gereğince, mezar taçlandırma fonunu/parasını (yün boyayıcıları loncasına) vermiştir. Bu yazıtın bir kopyası arşivlerde saklanmıştır.*"

Benzer bir mezar yazıtı, yine Kuzey Nekropolis'teki yol ayrımından hemen önce batıda yer alan bir lahit üzerinde, iki parça halinde kazınmıştır. Bir önceki yazıtla aynı formatta olup, Diodoros isimli bir Hireapolislinin vasiyetini içermektedir. MS II. yüzyıl sonları ile III. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Mor yün boyayıcıları loncasının yönetimi ise, bu vasiyette birtakım sorumlulukların mirasçısı/sorumlusu ilan edilmiştir. Kente ait pek çok yazıt gibi, bu yazıtın yayın geçmişi de 19. yüzyıla dayanmaktadır.[1074]

A

ἡ σορὸς καὶ ὁ περὶ αὐτὴν τόπος σὺν τῷ ὑποκιμένῳ βαθρικῷ
Μάρ(κου) Αὐ(ρηλίου) Διοδώρου Κορήσκου ἐπίκλην Ἀσβόλου, ἐν ᾗ κηδευθήσεται

[1072] ***A.H.*** s. 128-130. no: 195.; ***C.P.R.*** III. s. 38-39. no: 125.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 107-108. no: 68.; Ascough, 2012, **a.g.k.**, no: 154.
[1073] **δην.**: Denarius sembolü.
[1074] ***LBW.*** s. 418. no: 1687.; Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 118-119. no: 28.; Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 545-550. no: 412.; ***A.H.*** s. 142-143. no: 227.; ***C.P.R.*** III. s. 40-41. no: 127.; Picard, C., Avezou, C. (1914). ***B.C.H.*** XXXVIII. s. 51-53.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 100-101. no: 59.; Ascough, 2012, **a.g.k.**, no: 155.

αὐτὸς καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ κὲ τὰ τέκνα αὐτοῦ· περιών τε κηδεύσω
ὃν ἂν βουληθῶ· ἑτέρῳ δὲ οὐδενὶ ἔξεστει κηδευθῆναι· εἰ δὲ μή, ἀποτείσι
προστείμου τῷ ἱερωτάτῳ ταμείῳ (δην.) φ΄ καὶ τῇ σεμνοτάτῃ γερουσίᾳ (δην.) φ΄.
ὅσον ἂν πορίσῃς βίον, ὦ φίλε παροδεῖτα, εἰδὼς ὅτι τὸ τέλος ὑμῶ[ν]
τοῦ βίου ταῦτα.

B

κατέλειψα δὲ καὶ τῷ ***συνεδρίῳ***
τῆς προεδρίας ***τῶν πορφυρα-***
βάφων (δην.) ˏγ ἰς ἀποκαυσμὸν
τῶν παπων τῇ ἐθίμῳ ἡμέρᾳ
ἐκ τοῦ τόκου αὐτῶν· εἰ δέ τις ἀμελήσει
αὐτῶν τὸ μὴ ἀποκαῦσαι, γενέσθαι τὸ
καταλελειμένον ***τῆς ἐργασίας τῆς θρεμ-***
ματικῆς. κηδευθήσεται δὲ καὶ ἡ γυνή.

Çeviri: A: "*Bu mezar ve etrafındaki alan, altındaki kaideyle birlikte, Asbolos olarak da bilinen Marcus Aurelius Diodoros Koreskos'a aittir. Buraya, kendisi, karısı ve çocukları gömülecektir. Etrafına istediğim kişiyi gömeceğim. Başka birisinin buraya gömülmesi caiz değildir. Fakat biri böyle yaparsa, o kişi en kutsal hazineye 500 denarius ve en kutsal Yaşlılar Meclisine* (*Gerousia*) *500 denarius para cezası ödeyecektir. Ey buradan geçen dost! Ne kadar çok hayat verirsen ver, bil ki yaşamının ifası budur.*"

B: "*Ayrıca O* (*Diodoros*)*, mor yün boyayıcıları loncasının yönetici sanhedrin'ine* (*synedrion*)*, faizinin getirisinden kullanarak, geleneksel günde* (*mezarında*) *tütsü yakmaları için 3000 denarius vermiştir. Ancak, eğer biri tütsü yakma işini ihmal ederse, geride kalan para, sığır yetiştiricileri loncası* (*τῆς ἐργασίας τῆς θρεμματικῆς - tes ergasias tes thrematikes*[1075]) *tarafından kullanılacaktır. Ve karım da buraya gömülecektir.*"

Bir başka Hierapolis mezar yazıtı, yukarıda ele alınan yazıtlarda sıklıkla karşılaşılan bir husus olan "mezar taçlandırma" uygulamasıyla ilgili, fakat bu yazıtlar gibi vasiyet bildiren bir metin olmaktan ziyade, bu uygulamanın gerçekleştirildiğini bildiren, daha "kısa" bir epigrafik kayıt niteliği taşımaktadır. Kuzey Nekropolis sektöründeki bir mezara aittir. MS III. yüzyıla

[1075] Vasiyetin sonlarında bahsi geçen "Kimsesiz/Sokağa Terkedilmiş Çocuklar Loncası" (*ergasias tes thrematikes*) ibaresinin, bir grup "sığır yetiştiricisine" veya "kimsesiz çocuklarla ilgilenen bir başka mesleğe" atıfta bulunuyor olması mümkündür. Bu noktada W. Ramsay; öncelikle dilinin "birçok noktada alışılmadık" olması ve "Kimsesiz Çocuklar Loncası" ifadesinin bir "yetimhaneye" atıfta bulunuyor olması hasebiyle, yazıtın bir Hristiyan mezarına ait olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 118-119.; Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 545-550. Ancak bu teori, Ramsay'in çıkarımlarını oldukça "spekülatif" atfeden P. A. Harland tarafından kabul edilmemiş, yazar, vasiyetin sonundaki "*ergasias tes thrematikes*" ifadesini "*Sığır Yetiştiricilerinin Loncası*" şeklinde çevirmiştir. Ascough, 2012, **a.g.k.**, no: 155.

tarihlendirilmektedir. İlk kez 19. yüzyıl ortalarında yayınlanmış, sonrasında pek çok yayın ve corpusta yer bulmuştur.[1076]

τοῦτο τὸ ἡρῷον
στεφανοῖ
ἡ ***ἐργασία τῶν βαφέων***.

Çeviri: "*Yün boyayıcıları loncası bu heroonu/mezarı taçlandırmıştır.*"

Kuzey Nekropolis'e ait bir başka mezar lahdi, mor yün boyayıcılarının loncasına vasiyet edilmiş bir başka denetçiliği kaydetmektedir. Bu yazıt da MS III. yüzyıla tarihlendirilmektedir. İlk kez 1967 yılında, F. A. Pennacchietti tarafından yayınlanmıştır.[1077]

ἡ σορὸς καὶ ὁ ὑπὸ αὐτὴν τόπος Μ(άρκου) Αὐ(ρηλίου) Αἰγίλλου
καὶ Μάρ(κου) Αὐ(ρηλίου) Αἰλιανοῦ Αἰγίλλου κα[ὶ] Μάρ(κου) Αὐρ(ηλίου) Ἀκινδύνοι
Δρακοντίου, ἐν ᾗ κηδευθήσοντε οἱ ἀδελφοὶ
Αἰλιανὸς καὶ Ἀκίνδυνος· ἑτέρ(ῳ) δὲ οὐδενὶ ἐξέσται
κηδευθῆνε ὑπό τινος ἢ κηδεῦσαι· εἴ τις δὲ
ἀποκορακώσει ἤ τε κληρονομόσῃ τι, συνενεισ-
θήσει τῇ ***προεδρίᾳ τῶν πορφυραβάφων*** ἢ τοῖς
κατὰ ἔτος ἐπειμεληταῖς προστείμου (δην.) υ΄,
ἄτινα κλῆρον κατέλειψα, ἵνα ἐκ τῶν τόκων κατὰ ἔτος οἱ κλη-
ρωθέντες εὐφρανθῶσι ἐπὶ τὸ ἡρῷον μου τούτο·
γείνεται δὲ ὁ τόκος κατὰ ἔτος (δην.) ρμδ΄.

Çeviri: "*Mezar ve altındaki arazi Marcus Aurelius Aegillus, Marcus Aurelius Aelianus Aegillus ve Marcus Aurelius Acindunus Drakontios'a aittir. Kardeşleri Aelianus ve Acindunus buraya gömülecektir. Ancak başkasının buraya biri tarafından gömülmesi veya birinin buraya başkasını gömmesi caiz değildir. Eğer biri bu mezarı açar veya el koyarsa, o kişi mor yün boyayıcılarının yönetimine* (*proedria*) *ya da* (*loncanın*) *o yılki denetçilerine* (*epimeletai*) *400 denariusluk bir ceza ödeyecektir. O* (*Aegillus*)*, ardında bir miras bırakmıştır ki mirasçıları her yıl mezarında faizini kullanarak eğlenebilsinler.* (*Paranın*) *yıllık faizi 144 denariustur.*"

Bu yazıtla aynı döneme tarihlendirilen ve Kuzey Nekropolis'teki yol ayrımından hemen önce, doğuda konumlanan bir başka mezarın yazıtı, kentte üretim gerçekleştiren farklı loncalara

[1076] ***C.I.G.*** III. s. 37. no: 3924b.; ***LBW.*** s. 225. no: 742.; Kontoleon, A. E. (1886). ***B.C.H.*** X. s. 519. no: 16.; ***A.H.*** s. 92. no: 50.; ***C.P.R.*** III. s. 37. no: 123., s. 63. no: 170.; ***IK.*** XXXVI. 1. no: 6*.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 107. no: 67.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 107. no: 67.

[1077] Pennacchietti, 1976, **a.g.k.**, 305. no: 23.; ***Rev. Ét. Grec.*** 84 (401-403). s. 515-516. no: 647.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 102. no: 61.

bırakılan bir vasiyeti kayıt altına almaktadır. Söz konusu loncalar içerisinde mor yün boyacıları loncası da bulunmaktadır. İlk kez 1898 yılında, *Altertümer von Hierapolis*'te yayınlanmıştır.[1078]

A

1 Αὐρ(ηλίου) [Ζ]ωτικοῦ Ἐπικ[ράτ]ο̣[υς].

B

1 [------] [------ Ζωτικ]-

ὸς καὶ αὐτός. κατα[λείπω δὲ τῇ ***σ]υν[τ]ε̣χνίᾳ τῶν ἡλοκόπ̣ων*** (δην.) ρν΄ πρὸς [στεφάνωσιν] κατὰ ἔτος ἐπὶ τῇ σορῷ στεφανωτικοῦ. ἐὰν δὲ μὴ δώσουσιν, εἶναι τῆς ***συ[ντεχνίας] τῶν (καλ)καλκέω(ν)*** · εἰ δὲ μὴ (δώσουσιν) δοθῆναι [ὡς] ἐπιμεμελημένον τῶν ***πορ[φυραβά]-***

5 ***φων***. ἑτ̣έρῳ δὲ οὐδενὶ ἐ[ξ]έσται κη[δ]ευθῆναι· εἰ δὲ μή, ἀποτείσει τῇ σεμνοτ̣άτ̣η γερουσίᾳ(ς) (δην.) φ΄ καὶ τῷ ἱερωτάτῳ ταμίῳ (δην.) φ΄ καὶ τῷ ἐκδικοῦντι τὰ αὐτά. ταύτ[ης] [τῆς] ἐπιγραφῆς ἁπλοῦν ἀντίγραφο[ν ἀπ]ε̣τέθη εἰς τὰ ἀρχῖα, δοθήσεται δὲ μ̣η̣δ̣ε̣[νί].

Çeviri: A: "*Epikrates'in oğlu* (*?*) *Aurelius Zotikos'un mezarı?*"

B: "*Zotikos* (*?*) *ve O. Çivi imalatçıları loncasına* (*συντεχνίᾳ τῶν ἡλοκόπ̣ων*) *her yıl yapılacak mezar taçlandırma töreni için 150 denarius bırakıyorum. Ancak onlar hizmeti yerine getiremezlerse, bakırcılar loncası* (*συντεχνίας τῶν καλκαλκέων*) *bu hizmeti yerine getirecektir. Ancak onlar da hizmeti yerine getiremezlerse, mezarın denetimi için para/fon mor yün boyayıcılarına* (*πορφυραβάφων*) *verilecektir. Başka hiçbir kimsenin buraya gömülmesi caiz değildir ve eğer bu kural ihlal edilirse, suçlu kişi en kutsal Yaşlılar Meclisi'ne* (*gerousia*) *500 denarius, en kutsal hazineye 500 denarius ve davayı yürüten kişiye de aynı miktarda ödeme yapacaktır. Bu yazıtın bir kopyası arşivlerde saklanmıştır. Ve* (*kopyadan*) *hiçbir şey* (*bilgi?*) *verilmeyecektir.*"

Son olarak tarihlendirilmesi tam olarak yapılamamış, fakat içeriğinden anlaşıldığı üzere Roma İmparatorluk dönemine ait olan bir onurlandırma yazıtı, kentteki mor yün boyayıcılarının kent sosyo-ekonomisindeki varlığına ışık tutmaktadır. İlk kez *Altertümer von Hierapolis*'teki kent yazıtları içerisinde yayına sunulmuştur.[1079]

1 ------

[-----] Y [---] E ---

τὸν κράτιστον

ἐπίτροπον τοῦ

5 Σεβαστοῦ

ἡ σεμνοτάτη ***ἐργα-***

[1078] ***A.H.*** s. 114-115. no: 133.; ***C.P.R.*** III. s. 37-38. no: 124.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 99. no: 57.
[1079] ***A.H.*** s. 87. no: 42.; ***C.P.R.*** III. s. 37. no: 122.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 816.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 106-107. no: 66.

σία τῶν πορφυρα-

βάφων τὸν ἑαυτῆς

ἐν πᾶσιν εὐεργέ-

10 την.

Çeviri: "(*İlk iki satır belirsizdir*) *... Augustus'un en muhteşem procuratoru. Mor yün boyayıcılarının en saygın loncası* (*ergasia*) *kendi hayırseverini/bağışçısını her hususta onurlandırırdı.*"

Hierapolis yazıtları, kent bünyesindeki yün dokuma ve boyama endüstrisinin bir başka aşamasında, mamul malların ticareti noktasında faaliyet gösteren tüccarları da kaydetmektedir. Öncelikle kent bünyesindeki bir lahit kapağı üzerinde, fragman halinde tespit edilmiş olan ve MS II-III. yüzyıllara tarihlendirilen bir mezar yazıtı, pek fazla detay sunmasa da, bir mor kumaş satıcısının (*porphuropoles*) varlığını ortaya koymaktadır. İlk kez F. A. Pennacchietti tarafından yayınlanmıştır.[1080]

1 [------ πο]ρφυρο|πώλης κείμε[νος -----].

Çeviri: "*... Burada yatan mor kumaş satıcısı...*"

Kuzey Nekropolis'teki yol ayrımının öncesinde, doğuda konumlanan bir lahit üzerinde yer alan bir başka mezar yazıtı, MS III. yüzyılda kentte mor kumaş ticareti gerçekleştiren, aynı zamanda da Meclis (Boule) üyesi (*βουλευτός*) olan bir tüccarı (*πορφυροπώλης* - prophuropoles) kayıt altına almaktadır. İlk kez 1898 yılında, *Altertümer von Hierapolis*'te yayınlanmıştır.[1081]

1 ἡ σορὸς Μ(άρκου) Αὐρ(ηλίου) Ἀλεξάνδρου Μοσχιανοῦ ***βουλευτοῦ πο-***

ρφυροπώλου.

Çeviri: "(*Bu*) *Mezar, Moskhianos'un oğlu, Kent Meclisi üyesi ve mor kumaş tüccarı Marcus Aurelius Aleksandros'a* (*ya da Aleksandros Moskhianos'un oğlu Marcus Aurelius'a*) *aittir.*"

Her ne kadar bir "ticaret loncasından" ziyade, "bireysel" olarak mor renk kıyafet/kumaş ticareti gerçekleştirmiş bir Hierapolis tüccarının izlerini sunuyor olsa da, söz konusu yazıt, aynı zamanda *Boule*'nin bir üyesi[1082] olan Aleksandros'un "sosyal saygınlığına" işaret etmektedir. Bununla birlikte Aleksandros'un "toptancı bir tüccar" profiline ipucu oluşturan yazıt, "mali bir statüyü" de ön plana çıkarmaktadır.[1083]

[1080] Pennacchietti, 1976, **a.g.k.**, 313. no: 37.; ***Rev. Ét. Grec.*** 84 (401-403). s. 517-518. no: 650.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 108. no: 69.

[1081] ***A.H.*** s. 121. no: 156.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 100. no: 58.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 186.

[1082] Benzer bir durumla, Ephesos'ta hem Meclis (Boule) üyesi hem de nakliyeci/armatör olan L. Erastus özelinde de karşılaşılmaktadır. (MS 128/129 kışı) Detaylı bilgi için bkz. ***IK***. XV. Die Inschriften von Ephesos, V. no: 1487.

[1083] Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 186. Ticaret faaliyetlerinin "bürokratik" sistemdeki uyumluluğu ve kentlerin üst sınıflarıyla olan bağlantısı, İmparatorluğun batı eyaletlerinde yaygın ve iyi bilinen bir hususdur. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Drexhage, 2007, **a.g.k.**, 127.

Ele alınan tüm bu yazıtların yanı sıra, oldukça popüler olan bir başka Hierapolis yazıtı, kentin İmparatorluk döneminde Küçük Asya sınırlarının ötesine uzanan, deniz aşırı ticarette ne denli önemli bir profil haline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır. Hierapolis'in en göze çarpan iki mezar yapısı, kentin kuzey kapısının hemen yanında, yün boyayıcıları loncası[1084] tarafından taçlandırılmış/çelenklendirilmiş bir *heroon* ile Malea Burnu'nu (Peloponnesos Yarımadası'nın güneybatı ucu) tam 72 kez geçerek İtalyan Yarımadası'na ticaret seferi yapan, uluslararası bir tüccarın mozolesidir.[1085] (Bkz. Görsel 2.2.12.3.)

Görsel 2.2.12.3. İtalyan Yarımadası'na 72 kez ticaret seferi yapan Hierapolisli tüccar Titus Flavius Zeuxis of Hierapolis'in mozolesi.
Kaynak: Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 189. Fig. 5.4.

Mozolenin ön yüzündeki kapının hemen üzerine kazınmış olan yazıt, sahibi Zeuksis'in İtalyan Yarımadası'na gerçekleştirdiği 72 ticari seferi kayıt altına almaktadır. Kentin en popüler iki mezar yapısından biri olarak kabul edilen mozoleye işlenmiş olan yazıtın yayın geçmişi de 19. yüzyıl ortasına kadar geri gitmektedir. İlk kez 1853 yılında yayınlanan yazıt, sonrasında da farklı yayın ve corpus çalışmalarında incelenmiştir.[1086]

[1084] Bkz. dn. 1077.
[1085] Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 189.
[1086] ***C.I.G.*** III. s. 36. no: 3920.; ***A.H.*** s. 92. no: 51.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 841.; Ritti, 2006, **a.g.k.**, 68-70.; Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 189.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 186.; Semeraro, 2017, **a.g.m.**, 110.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 61.

Φλαούϊος Ζεῦξις ***ἐργαστὴς***
πλεύσας ὑπὲρ Μαλέαν εἰς Ἰ-
ταλίαν πλόας ἑβδομήκοντα
δύο κατεσκεύασεν τὸ μνημεῖ-
ον ἑαυτῷ καὶ τοῖς τέκνοις Φλα-
ουίῳ Θεοδώρῳ καὶ Φλαουίῳ
Θευδᾷ καὶ ᾧ ἂν ἐκεῖνοι
συνχωρήσωσιν.

Çeviri: "*Malea Burnu'nun etrafından İtalya'ya 72 kez seyahat eden tüccar Titus Flavius Zeuxis, bu mezarı kendisi ve çocukları Flavius Theodoros ve Flavius Theudas, ve onlar kime (burada) bir yer vermek isterse onun için yaptırdı.*"

Söz konusu yazıt, Hierapolis yerlisi olmakla birlikte Roma vatandaşlığı elde etmiş bir tüccarın, MS I. yüzyılda, başkent Roma'nın bulunduğu İtalyan Yarımadası'na gerçekleştirdiği 72 ticari seferi (36 gidiş-dönüş) kayıt altına almış olması hasebiyle, Küçük Asya'nın dış ticaret hakkında bilgi veren yazıtları içerisinde ünik bir konum elde etmektedir. Yazıt, Zeuxis'in İtalya coğrafyasına hangi ürünün veya ürünlerin ihracatını yaptığı hakkında bilgi vermemekle birlikte, bu ticari seferlerin, Hierapolis imalatı yüksek kalite yün kumaşlar üzerine tesis edilmiş olması pekâlâ muhtemeldir.[1087] Sözü edilen "72 ticaret seferi" ise, finanse edebildiği ihtişamlı mezar yapısından da açıkça anlaşıldığı üzere, Zeuxis'in ne denli büyük kârlar elde ettiğini, dolayısıyla da Hierapolis'in MS I. yüzyılın Akdeniz havzasındaki dış ticaret hacminde belirgin bir paydaş haline geldiğini net şekilde ortaya koymaktadır. Bu çerçevede kent, *Pax Romana*'nın sağladığı asayiş ortamının ve kazanımların, Küçük Asya bölgesindeki önemli bir örneği ve temsilcisidir.

Tüm bu epigrafik verilerin yanı sıra Hierapolis'in kazı çalışmaları, kentte tesis edilmiş yün endüstrisinin arkeolojik kalıntılarını ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede, kentin kuzeyindeki iki su havuzunun yün yıkama ve dokunmuş yün kumaşları boyama faaliyetlerinde kullanıldığı düşünülmektedir. (Bkz. Görsel 2.2.12.4.) Bunlardan ilki, Kuzey Nekropolis'in batısında, ikincil bir su kanalının yanında uzanmaktadır. 16.60 x 5.30 m. ölçülerinde olup, maksimum 1.20 m. derinliğindedir. Duvarları traverten levha ile sütunlardan yapılmış ve "Π" şeklinde kenetlerle birbirine tutturulmuştur. Bitişiğindeki kanal suyu, uzun tarafındaki bir açıklıktan havuzun içine yönlendirilmiştir.[1088] İkinci havuz 3.45 x 3.70 m. ölçülerinde, 1.20 m. derinliğindedir. Çok daha

[1087] Drexhage, 2007, **a.g.k.**, 246.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 186.
[1088] Ronchetta, D., Mighetto, P. (2007). "La Necropoli Nord. Verso il Progetto di Conoscenza: Nuovi Dati dalle Campagne 2000-2003". F. D'Andria, M. P. Caggia (Editörler), *Le Attivita delle Campagne di Scavo e Restauro 2000-2003. Hierapolis di Frigia I*. içinde (ss. 433-454). İstanbul: Ege Yayınları. s. 452-453.; Ditaranto, I. (2015). "Canali di Travertino e Vasca". G. Scardozzi (Ed.), *Nuovo Atlante di Hierapolis di Frigia. Cartografia*

küçük boyutlarda olmakla birlikte, yapısal açıdan ilk havuzla aynı özellikleri taşımaktır. Bu da ikincil bir su kanalının yanındadır. İlk havuzun yaklaşık 200 m. kuzeybatısında, İmparatorluk dönemine ait bir çiftliğin kalıntıları yakınında yer almaktadır.[1089]

Görsel 2.2.12.4. Hierapolis kent merkezinin kuzeyinde, yün yıkama ve boyama faaliyetleri yapıldığı düşünülen havuz yapıları.

Kaynak: Üst: Semeraro, 2017, **a.g.m.**, 110. Fig. 10. **Alt:** Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 110. Fig. 79.

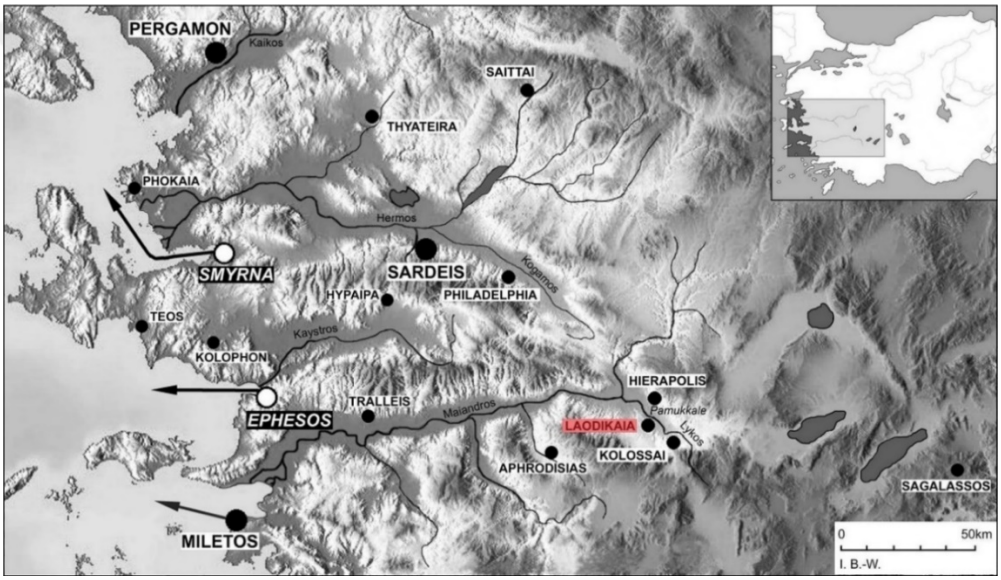
Tüm bu veriler çerçevesinde Hierapolis antik kenti, antik literatürün, arkeolojik verilerin ve epigrafik kayıtların açıkça ortaya koyduğu üzere, Roma İmparatorluk döneminde tesis ettiği ekonomik yapı içerisinde büyükbaş-küçükbaş hayvanları "temel" bir yerde konumlandırmıştır. Sunduğu verilerin miktarı ve detayı açısından da bu tez çalışması içerisinde kritik bir yerdedir.

Archeologica della Città e delle Necropoli. Hierapolis di Frigia VII. içinde (s. 97). İstanbul: Ege Yayınları. s. 97.; Semeraro, 2017, **a.g.m.**, 110.; Semeraro, G. (2020). Phrygia Hierapolis'i (Pamukkale) 2017- 2018 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 210.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 108-109. Havuzun kent planı içerisindeki konumu için bkz. Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 105. Fig. 70. no: 5.

[1089] Scardozzi, G. (2012). "Ricognizioni Archeologiche nel Territorio di Hierapolis: Gli Acquedotti, le Cave di Materiali Lapidei, Gli Insediamenti Rurali, i Tumuli Funerari". F. D'Andria, M. P. Caggia, T. Ismaelli (Editörler), *Le Attività delle Campagne di Scavo e Restauro. 2004-2006. Hierapolis di Frigia V*. içinde (ss. 109-143). İstanbul: Ege Yayınları. s. 130.; Scardozzi, 2019, **a.g.m.**, 105-106.; Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 109-111. Havuzun kent planı içerisindeki konumu için bkz. Scardozzi, 2020, **a.g.k.**, 105. Fig. 70. no: 6.

2.2.13. Laodikeia Dokuma Endüstrisi

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da, "gelişkin" bir hayvancılık ekonomisi tesis eden ve hayvansal hammaddeler (yün-kıl) üzerine temellendirilmiş en yoğun iki dokumacılık bölgesinden/havzasından (Lydia ile birlikte) biri haline gelen Lykos Vadisi'nin, Hierapolis ile birlikte öne çıkan bir diğer dokumacılık merkezi Laodikeia'dır. Kent, Hierapolis'in vadideki güneybatı komşusu konumundadır. (Bkz. Harita 2.2.13.1.) Günümüzde Denizli il merkezinin yaklaşık 6 km. kuzeydoğusunda ve il merkezine bağlı Eskihisar, Goncalı Bozburun ve Korucuk mahallerinin sınırları içerisindedir. Antik dönemde Phrygia, Lydia ve Karia'nın ortak sınırlarını oluşturan Lykos Vadisi'nin ortasında, üç tarafı nehirlerle (Lykos, Kadmos ve Asopos) çevrili, yüksek bir platformun üzerinde, hippodomik bir sistemde kuruludur.[1090] (Bkz. Görsel 2.2.13.1.)

Harita 2.2.13.1. Laodikeia antik kentinin Lykos Vadisi'ndeki konumu.

Kaynak: Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 174. Fig. 11.2.

[1090] Kentin konumu, topoğrafyası ve tarihsel coğrafyası hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 35-37.; Magie, 1950, **a.g.k.**, 127.; Bean, G. E. (1971). *Turkey Beyond the Maeander. An Archaeological Guide*. London: Ernest Benn Limited. S. 247-257.; Bean, G. E. (1976b). "Laodicea ad Lycum". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 481-482). Princeton: Princeton University Press. s. 481-482.; ***T.I.B.*** VII. s. 323.; Belke, K. (1999). "Laodikeia". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band VI*. içinde (ss. 1132-1133). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler. s. 1132-1133.; Belke, K. (2005). "Laodicea". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. VII*. içinde (s. 234). Leiden-Boston: Brill. s. 234.; Şimşek, C. (2007). *Laodikeia (Laodicea ad Lycum).* İstanbul: Ege Yayınları. s. 43-54, 55; Corsten, T. (2013b). "Laodikeia by the Lykos". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 3905-3906). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 3905 (1).; Şimşek, C. (2013). *Laodikeia (Laodicea ad Lycum). Laodikeia Çalışmaları 2*. İstanbul: Ege Yayınları. s. 35-46, 47.; Şimşek, C. (2013). Laodikeia Antik Kenti'nde Yapılan Çalışmalar. *Colloquium Anatolicum*, 12, s. 15-16.; Şimşek, C. (2014). "Laodikeia Arkeolojik Alanı". C. Şimşek (Ed.), *10. Yılında Laodikeia. (2003-1013 Yılları)*. içinde (ss. 1-32). İstanbul: Ege Yayınları. s. 1-32.; Şimşek, C. (2017). "Urban Planning of Laodikeia on the Lykos in the Light of New Evidence". C. Şimşek, F. D'Andria (Eds.), *Landscape and History in the Lykos Valley: Laodikeia and Hierapolis in Phrygia*. içinde (ss. 1-52). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing. s. 1-2. Peçen, D. (2024). *Laodikeia'da Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: T.C. Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü. s. 5-7.

Görsel 2.2.13.1. Laodikea antik kenti ve kurulduğu platformun havadan görünümü.

Kaynak: Üst: Peçen, 2024, **a.g.k.**, 5. Fig. 1. **Alt:** Şimşek, 2014, **a.g.k.**, "Laodikeia 2013".

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Küçük Asya'ya gelen batılı gezginlerin ziyarette bulunduğu Laodikeia, bu dönem itibarıyla sayısız yayın çalışmasına konu olmuş, bünyesindeki ilk sistematik kazılar ise 2002 yılında başlamıştır.[1091] Kent bünyesinde gerçekleştirilen arkeoloji çalışmaları, yerleşimin alanının, Asopos Tepesi'nde ele geçirilen buluntuların ortaya koyduğu üzere Erken Kalkolitik (Bakır Çağı-MÖ 5500) dönemden MS VII. yüzyıla kadar aralıksız iskân gördüğünü ortaya koymuştur. Kent, sırasıyla Rhoas (*Asopos Tepesi*), Diopolis (*Zeus Kenti*) ve nihayetinde "Laodikeia" isimlerini almıştır. Bu çerçevede kent, Hellenistik dönemde, MÖ III. yüzyılı ortalarında, Seleukos Kralı II. Antiokhos Theos (h. MÖ 261-246) tarafından, karısı "Laodike"nin adıyla, kadim bir Küçük Asya yerleşiminin üzerinde, bir Hellenistik kenti olarak (yeniden) kurulmuştur. Apameia Barışı'na (MÖ 188) kadar Seleukos Hanedanına mensup olan Akhaios'un ve ardından Seleukos Krallığı'nın egemenliği altında kalan kent, bu tarih itibarıyla Pergamon Krallığı'na dahil olmuş, III. Attalos'un MÖ 133 yılındaki ölümü ve vasiyetiyle de (MÖ 129 itibarıyla) Roma Cumhuriyeti'nin (sonrasında da imparatorluğun) hakimiyeti altına girmiştir. Tarihi boyunca pek çok yıkıcı depremle yüzleşen Laodikeia, her seferinde yeniden ayağa kaldırılmıştır. Ancak nihayetinde Doğu Roma İmparatoru Phokas'ın (h. MS 602-610) iktidarında gerçekleşen büyük bir depremin ardından terk edilmiştir. Şehrin terk edilmesinin ardından yerleşimcileri, Salbakos'un (Babadağ) kuzey yamaçlarında uzanan Denizli-Kaleiçi ve Hisarköy'e yerleşmiştir. Laodikeia, Yeni Ahit'in, dolayısıyla da Hristiyan İncil'inin son kitabı olan Vahiy Kitabı'nda (*Apokalypsis*) geçen Yedi Kiliseden birisidir ve Erken Bizans döneminde kazandığı "hac merkezi" statüsüyle bir metropolis profiline kavuşmuştur.[1092]

Helenistik dönemde, sokakların dik açılarla kesiştiği ya da birbirilerine paralel uzandığı hippodomik ızgara plan üzerine tasarlanan Laodikeia, altın çağını MS I-V. yüzyıllar arasında

[1091] Laodikeia'nın yayın ve araştırma tarihçesi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Şimşek, 2007, **a.g.k.**, 29-32.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 23-26. Kentin araştırma tarihçesinin online künyesi için ayrıca bkz. https://laodikeia.pau.edu.tr/arastirmalar-539; 1895'ten günümüze, kent üzerine hazırlanmış yayınların tam künyesi için ayrıca bkz. https://laodikeia.pau.edu.tr/yayinlar-898; İlk sistematik kazıların başlangıcı olan 2002'den 2025'e, kent kazılarının yıl bazında raporları için ayrıca bkz. https://laodikeia.pau.edu.tr/ (Kazı Çalışmaları sekmesi). (Erişim tarihi: 26.06.2024).

[1092] Laodikeia'nın; Hellenistik dönemdeki kuruluşu öncesi ile Hellenistik, Roma, Geç Antik ve Erken Bizans dönemleri tarihi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 37-40.; Ramsay, 1904, **a.g.k.**, 424-430.; Bean, 1971, **a.g.k.**, 247-250.; Bean, 1976b, **a.g.k.**, 481.; ***T.I.B.*** VII. s. 323-325.; Cohen, 1995, **a.g.k.**, 308-311.; Belke, 1999, **a.g.k.**, 1132.; Belke, 2005, **a.g.k.**, 234.; Corsten, T. (2007). "The Foundation of Laodikeia on the Lykos. An Example of Hellenistic City Foundations in Asia Minor". H. Elton, G. Reger (Eds.), *Regionalism in Hellenistic and Roman Asia Minor*. içinde (ss. 131-136). Bordeaux: Ausonius Éditions. s. 131-136.; Şimşek, 2007, **a.g.k.**, 33-40, 55-72.; Corsten, 2013b, **a.g.k.**, 3905 (1).; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 27-32, 47-62.; Şimşek, 2014, **a.g.k.**, 1-32.; Şimşek, 2017, **a.g.k.**, 2-7.; Sayar, M. H. (2018). "Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi". C. Şimşek, T. Kaçar (Editörler), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi. Laodikeia Çalışmaları, Ek Yayın Dizisi 1*. içinde (ss. 65-70). İstanbul: Ege Yayınları. s. 65-70.; Şimşek, C. (2018). "Geç Antik Çağ'da Laodikeia". C. Şimşek, T. Kaçar (Editörler), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi. Laodikeia Çalışmaları, Ek Yayın Dizisi 1*. içinde (ss. 81-116). İstanbul: Ege Yayınları. s. 81-116.; Peçen, 2024, **a.g.k.**, 6-12. Kentin tarihçesine ilişkin online kaynak için bkz. https://laodikeia.pau.edu.tr/tarihce; (Erişim tarihi: 26.06.2024).

yaşamıştır. Yapılarının büyük çoğunluğu ve şehrin kendisi bu dönemde gelişmiştir. Yaklaşık beş kilometrekarelik bir alanı kaplayan Laodikeia, bu alanda Küçük Asya'nın en büyük antik stadyumuna (285x70 m.), iki tiyatroya (Batı ve Kuzey tiyatroları), dört hamam kompleksine (Doğu, Orta, Batı ve Doğu Roma hamamları), beş agoraya (Doğu, Orta, Batı, Güney ve Kuzey agoraları), beş çeşmeye (Doğu Bizans, Caracalla, Septimius Severus, B ve Batı çeşmeleri), iki anıtsal kapıya (Ephesos ve Suriye kapıları), bir meclis binasına (Bouleuterion), peristil tasarımlı evlere (Ev A kompleksi, kiliseli peristil ev), tapınaklara (Tapınak A), kiliselere (Doğu, Kuzey, Batı, Orta, Güneybatı kiliseleri ve Laodikeia Kilisesi), umumi tuvaletlere (latrinalar), iki büyük su dağıtım istasyonuna ve anıtsal sütunlu caddelere (Suriye, Ephesos, Stadyum caddeleri) sahip olup, dört tarafı da nekropollerle çevrilidir.[1093] (Bkz. Harita 2.2.13.2.)

Farklı başlıklar altında, çok sayıda antik kaynakta[1094] yer edinmiş olan Laodikeia antik kentinin ekonomik gücü ve yapısı, başlı başına jeopolitik konumu ve çevresel olanakları üzerine şekillenmiştir. Phrygia içlerinde konumlanan Apameia Kibotos'u, güneydeki Kibyra üzerinden Perge ile Side'yi, batıda Ephesos ile Miletos'u ve kuzeybatıda Sardis'i birbirine bağlayan ana yolların kavşağında yer alması, kentin jeopolitik konumunun ve ticaret potansiyelinin zeminini oluşturmaktadır. Lykos Vadisi'nin ortasında, hayvancılık faaliyetleri için son derece elverişli, sulak ova ve çayırlarla çevrelenmiş bir platform üzerinde konumlanan Laodikeia'nın epigrafik verileri de,[1095] İmparatorluk dönemi boyunca kent territoriumunda/khorasında gerçekleştirilmiş hayvancılık faaliyetlerinin ve bu faaliyetler çerçevesinde elde edilmiş hayvansal hammaddeler (yün-kıl) üzerine tesis edilmiş endüstriyel üretimlerin izlerini açığa çıkarmaktadır.

[1093] Laodikeia'nın mimari unsurları ve kent planlaması hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 47- 50.; Bean, 1971, **a.g.k.**, 250-257.; Bean, 1976b, **a.g.k.**, 481-482.; ***T.I.B.*** VII. s. 325-326.; Belke, 1999, **a.g.k.**, 1132-1133.; Belke, 2005, **a.g.k.**, 234.; Şimşek, 2007, **a.g.k.**, 73-325.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 63-434.; Şimşek, 2014, **a.g.k.**, 1-32.; Şimşek, 2017, **a.g.k.**, 8-51. Kentin mimari unsurlarının online kataloğu için ayrıca bkz. https://laodikeia.pau.edu.tr/yapilar-696; (Erişim tarihi: 26.06.2024).

[1094] Konumu ve coğrafyası: Strab. XII. 8. 3., XIII. 4. 14.; Plin. *Nat*. V. 105. Akhaios'un isyanı ve MÖ 220 yılında Laodikeia'da krallığını ilan etmesi: Polyb. V. 57. (Ayrıca bkz. dn. 501.) Kentin Mithridates Savaşları'nda kuşatılması: Strab. XII. 8. 16.; App. *Mith*. III. 20. Cicero'nun MÖ 51-50'de Küçük Asya'daki hukuki anlaşmazlıkları çözmek için bulunduğu Laodikeia'da, 10 hafta boyunca yargı faaliyetleri icra etmesi: Cic. *Fam*. V. 20. 2. Laodikeialı hatip Zenon'un çabalarıyla, kentin MÖ 40 yılında Quintus Labienus'un işgalini reddederek isyan etmesi: Strab. XIV. 2. 24., XII. 8. 16. Laodikeia'nın MS 60 yılında gerçekleşen büyük depremde tahrip olması ve Roma'nın yardımına ihtiyaç duymadan, kendi kaynaklarıyla yeniden toparlanması: Tac. *Ann*. XIV. 27.

[1095] Laodikeia'nın, ilk sistematik kazılarının başlangıcını ifade eden 2002 yılı öncesine ait yazıtları, 1997 yılında T. Corsten tarafından hazırlanan corpus çalışmasında bir araya getirilmiştir. Corsten, T. (1997). ***IK.*** XLIX. 2003-2021 yılları boyunca sürdürülen kazılarda tespit edilen yazıtlar ise, F. Guizzi ve M. Nocita tarafından, Celal Şimşek editörlüğünde hazırlanan yayında bir araya getirilmiştir. Guizzi, F., Nocita, M. (2022). *Laodikeia (Laodicea on the Lycus) Greek and Latin Inscriptions Found in the Excavation 2003-2021. Laodikeia Çalışmaları 7*. İstanbul: Ege Yayınları. Ayrıca bkz. Guizzi, F. (2019). "Greek and Latin Inscriptions of Laodikeia on the Lykos 2003-2018", C. Şimşek (Ed.), *15. Yılında Laodikeia (2003-2018). Laodikeia Çalışmaları 5*. içinde (ss. 165-180). İstanbul: Ege Yayınları. s. 165-180.

Harita 2.2.13.2. Laodikeia antik kenti planı.

Kaynak: Şimşek, 2014, **a.g.k.**, 12. Fig. 3.

Hierapolis'teki çoban tabakasının, kendi loncalarının çatısı altında[1096] birleşecek kadar örgütlendiği bilinen Lykos Vadisi'nde, oldukça "sınırlı" kanıtlara dayanmakla birlikte birtakım epigrafik veriler, bölge çobanlarının Doğu Phrygia yaylalarındaki çobanlardan daha yüksek bir sosyal statüye ve yaşam standardına sahip olduğunu göstermektedir.[1097] Öncelikle Laodikeia'da tespit edilen, 1939 yılında yayınlanan ve MS II. yüzyıla tarihlendirilen "ince işçilikli" bir mezar steli, Papias Kleksos adındaki bir çobanın varlığını kayıt altına almaktadır.[1098] Laodikeia'nın batı territoriumuna, Sarayköy'e ait bir başka mezar steli, merhum bir çobanın ailesiyle birlikte bulunduğu ziyafet sahnesini tasvir etmektedir. Masanın/sofranın altında bir koyun otlamakta, ve başında ise bir çoban köpeği beklemektedir.[1099] (Bkz. Görsel 2.2.13.2.)

Görsel 2.2.13.2. Laodikeia'nın batı territoriumuna ait mezar steli üzerinde koyun ve çoban köpeği.

Kaynak: Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 191. Fig. 5.5.

[1096] Bkz. dn. 1045.

[1097] Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 190. Antik dönemde Küçük Asya'daki çobanlara ilişkin en zengin epigrafik veriler, Kuzey Phrygia yaylalarından gelmektedir. Amorium yakınlarındaki kırsal bir kutsal alanda (Kurudere. bkz. dn. 146.) bulunan, MS II-III. yüzyıllara tarihlenen, çoğunlukla da büyükbaş ve küçükbaş çobanları tarafından Zeus'un farklı epitetlerine (*Alsenos*, *Ampeleites*, *Petarenos*. vb. Bkz. dn. 147.) adanmış çok sayıda adak stelinin oluşturduğu epigrafik bilgi birikimi, görsel açıdan tüm antik dünyada "ünik" bir örnek oluşturmaktadır. Nitekim başka yerlerde, çobanlar, "epigrafik sınıfın" çok altında yer almaktadır. Kuzey Phrygia'daki "görünürlükleri" ise, Dokimeion'daki mermer ocaklarının ucuz mermer artıklarına kolay erişimle açıklanmaktadır. ***PVS.*** s. 45-49, 377-378.; Robert, L. (1949). ***Hellenica.*** VII. s. 152-160.; Robert, L. (1955). ***Hellenica.*** X. s. 28-33.; Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 190.

[1098] "*Παπίας Κλέξος ποιμὴν ἥρως χρηστὸς παροδείταις χαίρειν*" (*Çoban Papias Kleksos, iyi bir merhum, gelip geçenleri selamlar*). ***MAMA.*** VI. no: 21.; ***IK.*** XLIX. no: 112. (Görseliyle birlikte)

[1099] Pfuhl, E., Möbius, H. (1977-1979). ***O.G.*** II. s. 473. no: 1973.; Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 191.

Nispeten "yüksek kaliteli" işçiliğe sahip bu iki mezar steli, "kaba" formlu Kuzey/Doğu Phryg adak stelleriyle belirgin bir farklılık ortaya koymaktadır.[1100] Bu husus, Phrygia'nın kırsal yerleşim dokusunu temsil eden kuzeyi ve doğusuyla, "kentleşme" dokusunu temsil eden batısı arasındaki farklılığın doğal bir yansıması olarak da yorumlanabilir. Lykos Vadisi'ne ait mezar stelleri, Küçük Asya'nın antik dönemi boyunca "nadir" rastlanılan, domuz yetiştiriciliğinin ya da ticaretinin izlerini yansıtan tasvirlere de yer vermektedir. Bu çerçevede Laodikeia'nın güney komşusu olan ve Strabon[1101] tarafından vadideki koyun yünlerinden elde edilen gelirlere paydaş atfedilen Kolossai antik kentine ait, MS 200 dolaylarına tarihlendirilen bir mezar steli, kıvrık kuyruklu üç domuzu resmetmektedir.[1102] (Bkz. Görsel 2.2.13.3.) Oldukça muhtemel biçimde bir domuz tüccarına ait olan bu mezar steli üzerindeki; aileyle birlikte yenilen yemek/ziyafet ve masanın altında/sağında oturan (muhtemel biçimde çoban köpeği) köpek detaylarının, yukarıda ele alınan Laodikeia steli ile benzerliği de dikkat çekicidir.

Görsel 2.2.13.3. MS 200'lü yıllara tarihli, bir domuz tüccarına ait Kolossai mezar steli.

Kaynak: MAMA. VI. Pl. 10. no: 50.

[1100] Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 191. Kadmos Dağı'nın diğer tarafında (batısında), Afrodisias'a ait bir mezar steli ise, çoban anıtlarının daha "karakteristik" özelliklerini taşımaktadır. Merhum kişi, kısa tunik ve pelerinle, elinde asası ve ayaklarının dibinde iki çoban köpeğiyle, "kaba" bir tasvirle resmedilmiştir. ***O.M.S.*** VI. s. 7-8 (383-384).; Reynolds, J., Roueché, C., Bodard, G. (2007). *Inscriptions of Aphrodisias*. https://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007/. (13: Kuzeydoğu Nekropolis, yazıt no: 204. MS II-IV. yüzyıllar) (Erişim tarihi: 04.08.2024) Laodikeia territoriumunda tespit edilmiş benzer (ayağının dibindeki köpekle tasvir edilmiş erkek figürlü) mezar stelleri için ayrıca bkz. ***MAMA.*** VI. no: 26, 27. Görselleri için bkz. ***MAMA.*** VI. Pl. 6. no: 26, 27.

[1101] Strab. XII. 8. 16.

[1102] ***MAMA.*** VI. no: 50.; ***O.G.*** II. s. 286. no: 1165.; Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 184. Sardis antik kentinde MS III. yüzyılda domuz tüccarı olarak yaşam sürmüş, Saittailı Aurelius Epiktetes'in mezar yazıtı için ayrıca bkz. ***I.Sardis.*** VII. 1. s. 132. no: 159.

Roma dönemi Laodikeia'sının ekonomik yapısı içerisinde ön plana çıkan ve kentin elde ettiği refahın temelini oluşturan üretim/ticaret kolu ise, küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün-kıl hammaddesi üzerine tesis edilmiş, "gelişkin" tekstil endüstrisidir.[1103] Söz konusu endüstri, Strabon'un Geographika'sında, bir başka Küçük Asya kentiyle (Miletos) yapılan bir kıyaslama çerçevesinde, detaylı şekilde ele alınmıştır:

"*Laodikeia çevresindeki bölge, yalnızca Miletos yününü dahi gölgede bırakan yününün yumuşaklığıyla değil, aynı zamanda kuzgun siyahi rengiyle de mükemmel nitelikte koyunlar yetiştirmektedir. Laodikeialılar da, tıpkı kentleriyle aynı adı (Colossinus) taşıyan renkteki koyunlardan kazanç sağlayan komşuları Kolossaililer gibi, bu koyunlardan muazzam gelir elde etmektedir.*"[1104]

Antik literatürün Laodikeia'da gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetlerine ve paralelinde yün endüstrisine ilişkin sunduğu bilgiler, kentin İmparatorluk dönemine tarihlenen yazıtlarıyla da desteklenmektedir. Söz konusu yazıtlar, yün endüstrisinin farklı üretim aşamalarında faaliyet gösteren meslek gruplarının kurduğu loncaları kayıt altına almaktadır. Bu çerçeve ele alınacak olan ilk yazıt, kentte MS III. yüzyılda faaliyet göstermiş olan yün çırpıcılarının/kassarların, yün boyacılarının ve tek parça kıyafet imalatçılarının varlığını kayıt altına almaktadır. İlk kez 1853 yılında yayınlanmış,[1105] sonrasında da farklı yayın ve corpuslarda ele alınmıştır.[1106]

[ἀνέστησεν πλησίον τοῦ ?]
ἐνπορίου [ἡ ***ἐργασία*** ποικιλ]-
τῶν, ***γναφέ[ων***, ***βαφέων*** καὶ]
ἁπλουργ[ῶ]ν, ἐπιμεληθείσης
τῆς ἀνα[στάσεως τῆς νε]-
οκόρου [τῶν Σεβαστῶν καὶ]
τῆ[ς] Ἀσίας [μητροπόλεως]
Λαοδ[ι]καίων [τῶν ἐπὶ Λύκω]

[1103] Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 40-42.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 619, 819-820.; Magie, 1950, **a.g.k.**, 48.; ***EA.*** XII. s. 32-33.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 97-98.; Şimşek, 2007, **a.g.k.**, 285-289.; Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 186-188.; Corsten, 2013b, **a.g.k.**, 3905 (1).; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 56, 392-399.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 180-181.; Peçen, 2024, **a.g.k.**, 10-11.

[1104] Strab. XII. 8. 16. Bununla birlikte Romalı mimar Vitruvius, Küçük Asya nehirlerine ilişkin sunduğu bilgilerde, bu nehirlerin kıyılarında sürdürülen hayvancılık faaliyetlerine değinirken "*Laodikeialılar*"dan da bahsetmektedir. Dolayısıyla bu antik kayıt da, kentin territoriumunu saran çok sayıda nehrin meydana getirdiği elverişli çayırlarda gerçekleştirilmiş küçükbaş hayvancılık faaliyetleri hususunda "doğrudan" bilgi niteliği taşımaktadır. Vitr. *De arch*. VIII. 3. 14. (Ayrıca bkz. dn. 392.) *Kolossai Moru* (*Colossinus*) hakkında ayrıca bkz. Plin. *Nat*. XXI. 51.

[1105] ***C.I.G.*** III. s. 41. no: 3938.

[1106] Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 74-75. no: 8.; ***C.P.R.*** III. s. 42. no: 129.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 863.; Buckler, W. H. (1936). CIG 3938, 3952, and 3953 f. *The Journal of Hellenic Studies*, 56 (1), s. 78-79. no: 1.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 843.; ***MAMA.*** VI. s. 141. no: 20.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 98. no: 55.; ***IK.*** XLIX. no: 50.

Çeviri: *"*(*Onurlandırılan kişi? Sıfatları?*) (*Emporionun yakınında?*) *Yün çırpıcılarının, yün boyayıcılarının ve* (*tek parça*) *kıyafet imalatçılarının loncası* (*ergasia*) *tarafından* (*dikildi*)*. İmparatorun neokorosu ve Asia'nın metropolisi* (*olan) Laodikeia,* (*bu heykelin diktirilmesini*) *üstlendi.*"

Her ne kadar mutlak bir çeviriye yetecek kadar "kompakt" halde olmasa da söz konusu yazıt, pekâlâ olası biçimde, kendi bünyelerinde birer meslek loncası kurmuş ya da aynı loncanın çatısı altında organize olmuş dokumacılık zanaatkârlarını kayıt altına almaktadır. Laodikeia'nın dokuma endüstrisine işaret eden ikinci yazıt, Denizli il merkezinde konumlanan Değirmenönü Camii'nin önünde, düz bir mermer *bomos*un iki yüzünde, iki parça halinde tespit edilmiştir. MS II. yüzyılın ortaları ila ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. İlk kez M. A. Clerc tarafından 1887 yılında yayınlanmış,[1107] daha sonra kente ilişkin farklı yayın ve corpuslarda ele alınmıştır.[1108]

A

1 Αἰλ(ίαν) Λαρκίαν Δ̣[-----]
τὴν κρατίστη[ν γυναῖκα]
τοῦ κρατίστου Στα[τιλίου]
Κ̣ριτωνιανοῦ, Γ(άϊος) Ἰούλι[ος]
5 Πατέρκλος βουλευ[τὴς]
ἱερονείκης παράδο[ξος]
τὴν εὐεργέτιν τῆς [πα]-
τρίδος.

B

1 [Σ]ωσθ[ένης Σκ]ύμ-
[ν]ου ***εἱματιοπώ-***
[λ]ῃς ἐκ τῶν ἰδίων
[ἀ]νέστησε σὺν τῇ
5 [β]ά̣σει καὶ τῷ βωμῷ̣.

Çeviri: A: "*Meclis* (*Boule*) *üyesi ve kutsal yarışmalarda olağanüstü bir zafer kazanan Iulius Paterculus, seçkin Statilius Critonianus'un seçkin eşi ve vatanın bağışçısı Aelia Larcia'yı* (*bu heykelle*) *onurlandırdı.*"

B: "*Skymnos'un oğlu, kumaş/giysi tüccarı Sosthenes,* (*bu heykeli*) *kaidesi ve sunağıyla birlikte, kendi kaynaklarıyla diktirdi.*"

[1107] Clerc, M. A. (1887). ***B.C.H.*** XI. s. 352. no: 7.
[1108] Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 64. dn. 2.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 855.; ***MAMA.*** VI. no: 12.; Labarre, 1996b, **a.g.k.**, 97. no: 54.; ***IK.*** XLIX. no: 51. Yazıtın görselleri için bkz. ***MAMA.*** VI. Pl. 3. no: 12a-b.

İmparatorluk döneminde, yün üzerine gerçekleştirilen üretim ve ticaret faaliyetlerinin izlerini açığa çıkaran bu iki Laodikeia yazıtının ardından, bugün Fransa'nın Lyon kentinde yer alan Lugdunum antik kentinde tespit edilmiş bir başka yazıt, kentin antik dönemde Akdeniz'in dış ticaret ağı içerisinde bir paydaş haline geldiğine işaret etmektedir. MS II. yüzyıl ortaları ila III. yüzyıla tarihlendirilen yazıt, Lugdunum'da yaşam sürmüş Iulius Verecundus'u, "*negotiator Laodecenarius*" şeklinde kaydetmektedir.[1109] 1977 yılında bu yazıtı tüm detaylarıyla ele alan J. Rougé, Verecundus'un Laodikeialı bir tüccar olduğunu ileri sürmüştür. Bu teori çerçevesinde Verecundus, Lugdunum'da, adını Laodikeia'dan alan "*Laodicena*" adlı özel kıyafetlerin ya da kalitesinin ünü antik literatüre kadar yansımış, kuzgun siyahı Laodikeia yünlerinden imal edilen kumaşların ticaretini yapan bir tüccar olarak kabul edilmektedir.[1110] Yazıt, Verecundus'un bir "kumaş üreticisi" olduğuna dair de hiçbir ifade içermemektedir. Bu çerçevede *Laodicena*'nın Küçük Asya'da üretilmiş olma olasılığı bir hayli yüksek görünmektedir. Dolayısıyla Lugdunum antik kentine ait bu İmparatorluk dönemi yazıtı, Lykos Vadisi'nde Roma egemenliğiyle birlikte yükselen yün endüstrisinin, Kıta Avrupası'na kadar uzanan ticaret ağları için "kayda değer" bir gösterge teşkil etmektedir.[1111]

Laodikeia'nın İmparatorluk döneminde yün üzerine tesis edilmiş dokuma endüstrisine ilişkin en somut epigrafik belge ise Tavan Fiyatlar Fermanı'dır. MS 301 tarihli bu kanun, tüm imparatorluk genelinde yürürlüğe sokulduğu göz önüne alındığında, Laodikeia'nın ürettiği yün kumaş ve kıyafetlerin MS IV. yüzyılın hemen başında sahip olduğu popülariteyi mutlak surette ortaya koyması açısından büyük önem ifade etmektedir. Roma İmparatorluğu'nun "küresel" anlamda adından söz ettiren ticari ürünlerinin bir listesini, doğrudan bölge veya kent adı vererek kayıt altına alan fermanda, yıkanmış yün ve çok sayıda yün bazlı kıyafetle, üstelik kendi adıyla yer bulmuş olan Laodikeia, Küçük Asya'yı ferman üzerinde fazla ürünle ve en "yoğun" şekilde temsil eden kenttir. Bu açıdan Roma Küçük Asya'sında benzersiz bir örnek oluşturmaktadır.[1112]

[1109] Hirschfeld, O. (1899). ***C.I.L.*** XIII. 1. 1. s. 313. no: 2003.

[1110] Kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Rougé, J. (1977). ***ZPE.*** XXVII. s. 263-269.

[1111] Lugdunum yazıtı ve Laodikeia'nın Kıta Avrupasına uzanan yün ticaretine ilişkin detaylı bilgi ve bibliyografik detay için ayrıca bkz. Meijer, F., Van Nijf, O. (1992). *Trade, Transport and Society in the Ancient World. A Source Book*. New York: Routledge. s. 107. no: 139.; Wierschowski, L. (2001). *Fremde in Gallien - "Gallier" in der Fremde. Die Epigraphisch Bezeugte Mobilität in, von und nach Gallien vom 1. bis 3. Jh. n. Chr. (Texte - Übersetzungen - Kommentare). Historia. Einzelschriften 159*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. s. 342. no: 471.; Drexhage, 2007, **a.g.k.**, 133, 246.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 187.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 395. Kıta Avrupası'na ait olup, Küçük Asya kökenli bir bireyi kayıt altına alan bir diğer yazıt da başkent Roma'ya aittir. (***C.I.G.*** III. s. 37. no: 3926.; Moretti, L. (1973). ***I.G.U.R.*** II. 2. no: 784.) MS II. yüzyıla ait olan bu yazıt, Menandros adlı bir Hierapolislinin mezarını kayıt altına almaktadır. (***Μένανδρος Ἱεραπολείτης*** *πρὸς Μέανδρον ποταμόν*.) Bu noktada Hierapolis'te doğduğu fakat Roma'da öldüğü bilinen Menandros'un, Drexhage'in ileri sürdüğü üzere, Küçük Asya'dan Roma'ya ihraç edilen yün kumaşlar üzerine ticaret gerçekleştiren, Hierapolisli bir tüccar olması, pekâlâ ihtimal dahilindedir. Drexhage, 2007, **a.g.k.**, 246.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 186.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 395.

[1112] Fermanın "kıyafetler" bölümünün tam listesi ve ücretlendirmeleri için bkz. Meijer, 1992, **a.g.k.**, 108-109.

Ferman çerçevesinde ele alınacak ilk Laodikeia ürünü olan "*δελματική ἅσημος Λαδικηνὴ τρίμιτος - asema Laodicena trilex (Dalmatica)*", üç farklı iplik türünden dokunmakta olan, basit bir tuniktir.[1113] Muhtemel biçimde iplikler kalınlık veya renk bakımından farklılaşarak bir desen oluşturmuştur. Dolayısıyla trimita, büyük olasılıkla üç dikişli (iki ince ve bir kalın iplik) kumaşa eşdeğerdir. Trimita'nın şöhreti, MS IV. ve V. yüzyıllara ait resmî belgeler üzerinden takip edilebilmektedir. Laodikeia, bu döneme ait birtakım belgelerde (bkz. MS 451'deki *Khalkedon Konsili* listeleri) "*Trimitaria*" epitetiyle kaydedilmiştir.[1114] Kentte üretimi gerçekleştirilmiş bir diğer tunik türü; alt etek ucuna mor bir kenarlık işlenen "*παραγαῦδιν Λαοδικηνόν - paracaudae Laodicenae*"dir.[1115] Bilhassa Parthlar tarafından tercih edilmiştir. Fiyatı, mor kenarlıklarının genişliğine göre değişmiş/artmıştır.[1116]

"*vesta Laodicena – Laodicia - Laodikene*", doğu eyaletlerinde yaygın olarak kullanılan, üretildiği kentin adını taşıyan, küçük ve ucuz bir pelerin veya üst giysidir. Muhtemel bir *fibula* ile tutturularak giyilmiştir. Bu sebeple ferman üzerinde yer bulan; Laodikeia yününden üretilen ve düz/desensiz ya da mor kenar hatlarıyla süslenebilen "*fibulatorium-φιβουλατώριον*"[1117] adlı ürünlerle özdeşleştirilmesi mümkündür.[1118] Zaman içerisinde, *Laodicena*'nın Laodikeia antik kenti bünyesi dışında da üretilmiş olması pekâlâ muhtemeldir. Çünkü ürünün isminin, kalitesi ile özdeşleşmiş olması ve "*Laodikeia modeli*" altında başka yerlerde de üretilebilmesi mümkün ve olasıdır. Bu olgu, ferman üzerindeki bazı Roma ürünleri üzerinden de takip edilebilmektedir. "*Dalmatica*" cinsi giysiler ile "*Gallicae*" ve "*Taurinae*" gibi bazı ayakkabı türleri bu hususta örnek teşkil etmektedir.[1119]

Roma sınırları içerisinde "marka" ya da "model" teşkil etmeyi başarmış, özel ürünlerin imalatı, Laodikeia tekstil endüstrisi bünyesinde de tesis edilmiştir. "*burrum Laodicenum-βίρρος Λαοδικηνός*" kentin bu çerçevede, iki farklı türde imal ettiği ve her ikisini de fermana sokmayı başardığı bir üründür. Galya (Gallia) kökenli bir tür üst giysidir. Kuzey Galya (*Gallia Belgica*) kökenli bir kabile olan "*Nervii*"lere özgü *birros*ların imitasyonları formunda üretilen "*burrum Laodicenum in similitudinem Nervii- βίρρος Λαδικηνός εν όμοιότητι Νερβικοϋ*",[1120] için kentin

[1113] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 156-157. (19. 39.). *Trimita* dokumacısı örneği için bkz. ***S.E.G.*** XLVIII. s. 239. no: 778.
[1114] Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 41.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 180.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 393.
[1115] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 156-157. (19. 40.).
[1116] Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 41.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 180.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 393.
[1117] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 154-155. (19. 25, 27.).; 164-165. (22. 19.).
[1118] Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 40.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 180.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 393.
[1119] Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 180.; Konuya ilişkin ayrıca bkz. Pásztókai-Szeőke, J. (2010). "Taurinae - Made in the Land of Taurini? Roman Slippers with Cork Midsole and with Butterly-shape Vamps". J. Gömöri, A. Körösi (Eds.), *Bone and Leather. History, Archaeology and Ethnography of Crafts Utilizing Raw Materials from Animals*. içinde (ss. 175-181). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia VEAB Soproni Tudós Társasága. s. 175-181.
[1120] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 154-155. (19. 38.)

"yerel" nitelikte ürettiği "*burrum Laodicenum-βίρος Λαδικηνός*"tan[1121] daha yüksek bir ücret belirlenmiştir.[1122] Batı kökenli bir diğer Laodikeia kıyafeti; Mutina'da (İtalya-Modena) kaliteli yünlerden üretilen mantonun Laodikeia imitasyonu olarak imal edilmiş, kısa ve desensiz (ya da işlemeli) bir tür pelerin/manto olan "*χλανίδα Λαδικηνὴ Μουτουνησίαν*"[1123] adlı giysidir.[1124]

Tüm bu kıyafetlerin yanı sıra Laodikeia, "*paenula Ladicena optima-φαίνουλα Λαδικηνὴ καλλίστη*"[1125] adını taşıyan ve yağmur suyuna geçirmemesi için hususi olarak dokunmuş bir tür yün mantoyu/paltoyu da fermana sokmuştur. Söz konusu paltonun, İmparatorluk döneminin erken yıllarında yaygın olan "*paenula*"nın bir benzeri olduğu düşünülmektedir.[1126]

Laodikeia imalatı yün kıyafetlere ilişkin verdiği bu kapsamlı bilgilerin yanı sıra Tavan Fiyatlar Fermanı, kentin, yünü bir "hammadde" olarak satışa sunduğunu da açıkça ortaya koyan bir maddeyi kayıt altına almıştır. Bu çerçevede "*yıkanmış Laodikeia yünü*"nün yaklaşık yarım kilogramlık fiyatı 150 denarius olarak belirlenmiştir.[1127] Kentin, fermanın bu kısmında, yünün hammadde olarak ihracatıyla tanınır hale gelmiş; Mutina,[1128] Tarentum,[1129] (İtalya-Taranto) ve Altinum[1130] (İtalya-Venedik) gibi İtalya kentleriyle bir arada kaydedilmiş olması da, yalnızca mamul kıyafet ihracatının ötesinde, bir "yün ihracatçısı" olarak da ne denli belirgin bir profil haline geldiğini açıkça göstermektedir. Buradan hareketle Laodikeia, Roma Küçük Asya'sının batısında yoğunlaşan diğer yün endüstrileri için "güçlü" bir tedarikçi görünümü kazanmaktadır. Ayrıca Laodikeia'nın Tavan Fiyatlar Fermanı'nda edindiği bu "geniş" alan, "*Küçük Asya'da Roma egemenliğiyle birlikte Ionia kıyıları ve Lydia'nın batısından, Lykos Vadisi ve Lydia'nın doğusuna kayan yün endüstrisi*" teorisi için de "sağlam" bir temel meydana getirmektedir.

Son olarak fermanın, Laodikeia imalatı kıyafetlerin fiyatlandırmalarına ilişkin sunduğu bilgiler, kentin Küçük Asya ve ötesiyle tesis ettiği dış ticaretten ne denli büyük gelir elde ettiğini açıkça göstermektedir. Bu çerçevede Laodikeia imalatı tunikler (*dalmatica*) 2000, kapüşonlu pelerinler/paltolar 4500 (en iyi kalite olanları 5000) ve Nervii imitasyonu Laodikeia kapüşonlu pelerinleri/paltoları 10.000 denarius ile fiyatlandırılmıştır.[1131] Söz konusu ücretlerin tam olarak

[1121] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 154-155. (19. 37.)
[1122] Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 40-41.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 181.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 393.
[1123] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 154-155. (19. 26.).; 160-161. (20. 4.).; 166-167. (22.20).
[1124] Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 41.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 181.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 393-394.
[1125] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 158-159. (19. 63.)
[1126] Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 41.; Benda-Weber, 2013, **a.g.k.**, 181.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 393.
[1127] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 162-163. (21. 2.)
[1128] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 162-163. (21. 1.)
[1129] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 162-163. (21. 2.)
[1130] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 162-163. (21. 2.)
[1131] Meijer, 1992, **a.g.k.**, 108.; Şimşek, 2007, **a.g.k.**, 287.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 394.

ne ölçüde bir parasal değeri (ya da alım gücünü) ifade ettiği hususuna "temkinli" yaklaşılması gerekliliği elbette reddedilmemektedir. Fermanın ilan edildiği MS 301 itibarıyla imparatorluk, halihazırda bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca devam eden siyasi-ekonomik istikrarsızlıkların meydana getirdiği hiperenflasyonun pençesine düşmüş, fermanı da bu hiperenflasyonun önüne geçebilmek adına, bir "önlem paketi" mahiyetinde ilan etmiştir. Dolayısıyla bu fiyatlandırma verilerinin, MS II. ya da I. yüzyıllar için "sağlıklı" bir bakış açısı sunması pek mümkün değildir. Ancak bu noktada ferman üzerindeki diğer ürün ve hizmetlerin üst-fiyat bilgileriyle yapılacak bir kıyaslama, Laodikeia imalatı dokumaların, neden "lüks tüketim" ürünü olarak ele alındığını daha anlaşılır kılacaktır. Bu çerçevede ferman, yaklaşık yarım kilogramlık sığır etinin fiyatını, 8 denarius olarak belirlemiştir.[1132] Hizmet bazında ele alınacak olursa, katırların ve sığırların hastalıkları ve toynak bakımlarıyla ilgilenen bir tür baytar olan "mulomedicus" (*ἱππιατρός*), bu hizmetleri hayvan başına 6 denarius karşılığında yapmaktadır.[1133] Bu iki ürün ve hizmetin fiyat bilgileri dahi, Laodikeia'nın, Küçük Asya ve ötesine pazarladığı lüks tüketim ürünü yün kıyafet ve kumaşlardan ne denli büyük gelirler elde ettiğinin anlaşılabilmesi için yeterlidir.

Laodikeia'nın imal ettiği yün dokumalarının, birden fazla güzergâh kullanılarak Küçük Asya ötesindeki bölgelere pazarlandığı düşünülmektedir. Bunlardan birisi, Lykos ve batısındaki Maiandros Havzası boyunca uzanarak Miletos'a ulaşan nehir yoldur. (Bkz. Harita 2.2.13.1.) Laodikeia'nın Lykos Vadisi'nin ortasındaki konumu göz önüne alındığında, bu yol en hızlı ve en ucuz nakliye ortası olmalıdır. Bununla birlikte mamul yün ürünlerin Ephesos, Smyrna ve Nikomedeia gibi dış ticaret limanlarından da ihraç edildiği, bu kentlerle ortak basılan *homonoia* (birlik) sikkelerinden anlaşılmaktadır. Genel çerçevede Miletos, Ephesos ve Smyrna limanları batıya, Nikomedeia ise Karadeniz havzasına yapılan ihracat için kullanılmış olmalıdır. Attaleia (Antalya) limanı ise, oldukça muhtemel biçimde Kuzey Afrika ve Suriye-Filistin bölgelerine yapılan ihracat için kullanılmıştır.[1134]

Roma Laodikeia'sının yün üzerine temellendirdiği dokuma endüstrisi ve ticaret hacmine ilişkin kapsamlı bilgiler sunan epigrafik veriler, kentte gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların gün ışığına çıkardığı bulgularla da desteklenmektedir. Öncelikle Asopos Tepesi'nde yürütülen kazılarda tespit edilen ve Orta-Genç Tunç dönemine tarihlendirilen dokuma tezgâhı ağırlıkları, kentin bulunduğu yerleşim alanındaki dokumacılık üretiminin MÖ II. binyıla uzanan köklerini açığa çıkarmıştır. (Bkz. Görsel 2.2.13.4.)

[1132] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 2.)
[1133] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 118-119. (7. 20.)
[1134] Şimşek, 2007, **a.g.k.**, 288-289.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 395.

Görsel 2.2.13.4. Laodikeia'da, Asapos Tepesi'nde tespit edilen dokuma tezgâhı ağırlıkları. (Geç-Orta Tunç Çağı-MÖ II. binyıl).

Kaynak: Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 394. Fig. 518.

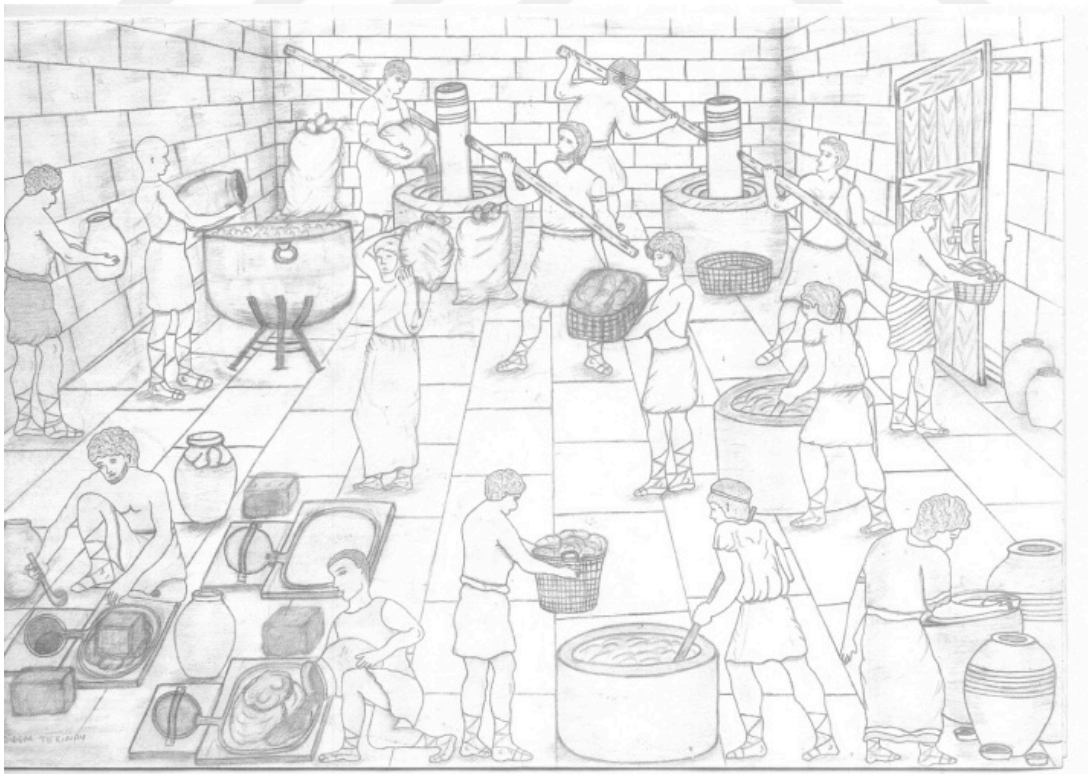
Laodikeia'da 2005 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları, yün boyama endüstrisinin hammaddesini oluşturan boyaların üretildiği ve yün boyama faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir atölyenin kalıntılarını gün ışığına çıkarmıştır. Yapı, Kuzeydoğu Nekropol alanında, Goncalı Mahallesi'ne ulaşım sağlayan yolun güneyinde konumlanmaktadır. (Bkz. Harita 2.2.13.2. no: 36.) 19 x 10.17 m. ölçülerinde, düzgün olmayan dikdörtgen bir planda inşa edilmiş olan ve Kuzey (Boya) Atölyesi şeklinde adlandırılan yapının su ihtiyacı, Kapros'un (Başlıçay) küçük kolundan sağlanmıştır. Bu su kanalı, Goncalı Köyü'ne giden yolun 1990 yılında açılışına kadar atölyenin hemen yanında konumlanmıştır.[1135] Yapı, batıdaki "ana" ve doğudaki "küçük" mekân olmak üzere iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Ana mekânın güneybatı köşesinde travertenden yapılmış bir öğütme taşı, kuzeybatı köşesinde iki traverten kazan ve biri açık ağızlı olmak üzere iki pişmiş toprak pithos yer almaktadır. Güneydoğu köşede, birinci öğütme taşının hizasında ikinci bir öğütme taşı daha bulunmaktadır. Kuzeydoğu tarafta ise biri önde, ikisi yan yana olmak üzere, üç adet sıkma taşı açığa çıkarılmıştır. Bu sıkma taşlarının hemen önünde toplama küpleri bulunmaktadır. Doğudaki küçük mekânın güney tarafında ise, demirden imal edilmiş bir kazan yer almaktadır.[1136] (Bkz. Görsel 2.2.13.5.; 2.2.13.6.)

[1135] Şimşek, 2007, **a.g.k.**, 294.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 396.
[1136] Şimşek, 2007, **a.g.k.**, 294-297.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 398-399.

Görsel 2.2.13.5. Laodikeia antik kentinde yer alan Kuzey (Boya) Atölyesi.

Kaynak: Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 396. Fig. 521.

Görsel 2.2.13.6. Laodikeia Kuzey (Boya) Atölyesi'nin çalışma sistemini gösteren çizim denemesi.

Kaynak: Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 399. Fig. 527.

Kazanlardan, öğütme taşlarından ve toplama kaplarından alınan örneklerin analizleri, doğal boya kalıntılarını açığa çıkarmıştır. Atölyede, zeytin işliklerinden farklı olarak ayrı ayrı sıkma taşları ve bunların önüne toplama küpleri yerleştirilmiştir. Bunlar farklı renklerdeki doğal bitki ve meyvelerden elde edilen boyalar için yapılmış olmalıdır. Ayrıca iki traverten kazanda süzgeçlerin yerleştirilmesi için yiv-set çıkıntılarının olması, atölyenin boya hazırlama ve yün boyamayla ilişkili olduğunu göstermektedir. Kazılarda ele geçirilen buluntular, atölyenin MS IV. yüzyıl ila VI. yüzyılın sonuna kadar kullanılmış olduğunu göstermektedir.[1137] Bu atölyenin yanı sıra, Tapınak A (Bkz. Harita 2.2.13.2. no: 12.) yapısının kuzeydoğusundaki mekânlarda yürütülen kazılarda, doğrudan yün boyaları ele geçirilmiştir. (Bkz. Görsel 2.2.13.7.)

Görsel 2.2.13.7. Laodikeia'da, Tapınak A'nın kuzeydoğu mekânlarında ele geçirilen yün boyaları. (MS IV-V. yüzyıllar).

Kaynak: Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 394. Fig. 519.

Antik literatürün Phrygia'ya, Lykos Vadisi'ne ve Laodikeia'ya ilişkin tasvirleri ile tam anlamıyla uyumluluk içerisinde olan tüm bu epigrafik ve arkeolojik veriler, bilhassa küçükbaş hayvanların, kentin İmparatorluk dönemi boyunca tesis ettiği ekonomik yapısı içerisinde "kilit" bir rol üstlendiğini mutlak surette ortaya koymaktadır. Bir *macellum* yapısına da sahip olduğu bilinen Laodikeia'nın, bereketli territoriumunda yetiştirilen küçükbaş sürüleri, bir yandan etleri ve sütleriyle kentin besin ekonomisinin, diğer yandan da dış dünyaya açılmasını sağlayan yün endüstrisinin itici gücü olarak, ekonomik yapı içerisinde "temel" bir yer edinmişlerdir.[1138]

[1137] Şimşek, 2007, **a.g.k.**, 297-299.; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 399.

[1138] Laodikeia'nın tekstil endüstrisi, E. Dikmen Varol tarafından 2022 yılında tamamlanan tez çalışmasında, Küçük Asya ötesine gerçekleştirilen ihracat faaliyetleri ekseninde, tüm detaylarıyla ele alınmıştır. Konuya ilişkin detaylı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Dikmen Varol, E. (2022). *Laodikeia'da Üretilen ve Akdeniz Havzasına Ticareti Yapılan Tekstillerin Araştırılması ve Kentin Tekstil Sanatı Aracılığıyla Gündeme Getirilmesi*. Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi. İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.

2.2.14. Pessinus Dokuma Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sının hayvansal hammadde temelinde yün endüstrilerine ev sahipliği yapan bir diğer yerleşimi, Pessinus antik kentidir. Kökeni itibarıyla bir Phrygia yerleşimi olan ve Orta Phrygia'nın doğu bölümünde konumlanan kent, daha sonra Galatia sınırları içerisinde ele alınmıştır. Günümüzde Ankara'nın 150 km. kadar güney-güneybatısında, Eskişehir'in 100 km. kadar güneydoğusunda, Sivrihisar ilçesinin 13 km. güneydoğusundaki Ballıhisar köyünün yerleşim alanı altında yer almaktadır. (Bkz. Görsel 2.2.14.1.) Territoriumu, kuzeyde Dindymon (Murat) Dağı'na, doğusunda ve güneyinde *Tolistobogos* (Tolistobogii) adlı Galatia kabilesi ile sınırını oluşturan Sangarios Nehri'ne, batısında ve güneybatısında ise Troknada ile Orkistos yerleşimlerine kadar uzanmaktadır. Antik dönemde Kybele/Mater Magna/Agdistis Tapınağı ile ön plana çıkan kent, bu tapınağın güdümündeki "Tapınak Devleti" statüsünü ve bağımsızlığını, Küçük Asya'daki Pers egemenliği boyunca, akabinde MÖ 275/274 tarihinde gerçekleşen Galat istilası sonrasında da korumuştur. Seleukoslarla ve ardından Attaloslarla iyi ilişkiler tesis eden Pessinus, MÖ III. yüzyıl sonları itibarıyla, Pergamon Krallığı'nın politik etkisiyle tarihinin en parlak dönemine girmiştir. Kartacalı komutan Hannibal Barka karşısında Roma'ya zafer sözü veren Kral I. Attalos'un aracılığıyla, Kybele'nin kült taşının (göktaşı-baitylos) Pessinus'tan Roma'ya götürülmesi, kent tarihindeki en önemli ve meşhur hadisedir. MÖ 189 yılında *Consul* Manlius Vulso'nun, Galatlarla girişeceği mücadele öncesinde Ana Tanrıça rahiplerinden zafer kazanacağı kehanetini alması da Pessinus tarihinin bir diğer önemli olayıdır. MÖ 188 yılındaki Apameia Barışı sonrasında, II. Eumenes ve II. Attalos ile Pessinus'un baş rahibi Attis arasındaki gizli "Kraliyet Yazışmaları", kentin Pergamon Krallığı'nın askeri ve politik güdümü altında olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. MÖ 102 yılında Pessinus rahibi Battakes, Roma'ya gitmiş ve zafer kehanetinde bulunmuştur. MÖ 65-64 yılında kent, Tolistobogii lideri I. Deiotaros'un hükmü altına girmiştir. Bu tarihten sonra Ana Tanrıça rahiplerinin atamaları, Galatialı liderlerin kontrolüne geçmiştir. MÖ 25-24 yılında, Amyntas'ın hükmündeki Galatia Krallığı'nın ilhakıyla birlikte Pessinus, yeni kurulan Galatia Eyaleti'nin bir parçası haline gelmiş, idari düzenlemeler çerçevesinde Tolistobogosların başkenti olmuştur. Tolistobogosların büyük ölçüde küçültülen toprakları, Tapınak Devleti'nin topraklarıyla birlikte "*Pessinutii*" ya da "*Galatae Tolistobogoii Pessinutii*"nin "*Polis*"i (kentsel bölgesi) olarak düzenlenmiştir. Tiberius iktidarında bir tiyatro ve İmparatorluk Kültü Tapınağı inşa edilen kent, MS 258 yılında Gotların saldırısına uğramıştır. Kadim Ana Tanrıça kültü, Geç Antik döneme kadar varlığını sürdürmüştür.[1139]

[1139] Pessinus antik kentinin coğrafyası, kentsel gelişimi, kültleri, tarihi ve araştırma tarihçesi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Magie, 1950, **a.g.k.**, 769-770.; Macdonald, W. L. (1976). "Pessinous". R.

Görsel 2.2.14.1. Pessinus antik kentinin üzerinde konumlanan Ballıhisar Köyü.

Kaynak: https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-156725/pessinus-ballihisar-kazilari.html (Erişim Tarihi: 14.08.2024.

Antik literatürde, çoğunlukla Magna Mater olmak üzere, farklı hususiyetleriyle pek çok kez konu edilmiş,[1140] ilk arkeolojik kazı çalışmaları ise 1967 yılında başlamış olan Pessinus'un ana gelir kaynakları; meşhur tapınağının bölgeler arası şöhreti/önemi ve konumunun doğal bir sonucu olarak ticaret faaliyetleridir. Bununla birlikte kent, gelişkin bir tarımsal üretimi ve yanı

Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 693-694). Princeton: Princeton University Press. s. 693-694.; Belke, K., Restle, M. (1984). ***T.I.B.*** IV. s. 214-215.; Strobel, K. (2000). "Pessinus". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band IX*. içinde (ss. 658-660). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler. s. 658-660.; Strobel, K. (2007). "Pessinus". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. X*. içinde (s. 861-863). Leiden-Boston: Brill. s. 861-863.; Claerhout, I., Devreker, J. (2008). *Pessinus: Ana Tanrıça'nın Kutsal Kenti*. (Çev. B. Avunç). İstanbul: Homer Kitabevi.; Verlinde, A. (2010). Monumental Architecture in Hellenistic and Julio-Claudian Pessinus. *BABESCH. Annual Papers on Mediterranean Archaeology*, 85, s. 111-139.; Tsetskhladze, G. (2012). "Phrygian Pessinus". T. T. Sivas, H. Sivas (Editörler), *Phrygians: In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*. içinde (ss. 184-198). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 184-198.; Kumandaş Yanmaz, H. (2016). *Galatia (Galatya) Bölgesi Pessinus Darplı Sikkeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: T.C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 41-55.; Tsetskhladze, G. (2017). Phrygia Pessinus'u ve Çevresi. *Arkhe Dergisi*, 2, s. 47-54.; Online için bkz. https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-156725/pessinus-ballihisar-kazilari.html. (Erişim tarihi: 14.08.2024.)

[1140] Kybele/Ana Tanrıça (Mater Magna) için bkz. Strab. X. 3. 12.; XII. 5. 3. Kybele kültünün Kral Midas tarafından kurulması hakkında bkz. Diod. Sic. III. 59. 8. Kentin isminin, Tanrıça'nın (Kybele) gökyüzünden düşen suretine binaen Grekçe "düşmek" anlamına gelen "*πεσεῖν*" kelimesinden türemesi hakkında bkz. Amm. Marc. XXII. 9. 7. Tanrıça'nın suretinin (kutsal taşının), II. Pön Savaşı sırasında Scipio Nasica tarafından Pessinus'tan Roma'ya götürülmesi hakkında bkz. Strab. XII. 5. 3.; Amm. Marc. XXII. 9. 5. İmparator Iulianus'un Pessinus'u ziyareti sırasında Ana Tanrıça'ya tapınması hakkında bkz. Amm. Marc. XXII. 9. 8.

sıra hayvancılık faaliyetlerini mümkün kılan, bereketli bir territoriumla çevrelenmiştir. Strabon, Pessinus'a ilişkin sunduğu bilgilerde, kentin ekonomik kapasitesine ve refahına ilişkin önemli bir dayanak oluşturmaktadır:

"*Pessinus, dünyanın bu bölgesindeki en büyük ticaret merkezidir ve büyük bir saygı nişanesi olan Tanrıların Anası'nın (Mater Magna) tapınağına ev sahipliği yapmaktadır. O'na Agdistis derler. Rahiplerinin, eski zamanlarda büyük bir rahipliğin meyvelerini toplayan hükümdarlar olduğunu söyleyebilirim. Ancak günümüzde, ticaret merkezi varlığını hâlâ sürdürüyor olsa da, bu kişilerin yetkileri büyük ölçüde azalmıştır.*"[1141]

Kentin territoriumunun elverişli koşullarına ilişkin bilgiler ise, yazıtları aracılığıyla elde edilmiştir.[1142] Bu çerçevede İmparatorluk dönemine tarihlenen bir yazıt, kentte bir lonca çatısı altında organize olmuş bostancıların/sebze satıcılarının (*κηπουργοι*), "*Demeter Karpophoros*"a (*meyve veren*) diktikleri adağı kayıt altına almaktadır.[1143] Kentin dokuma endüstrisi hakkında bilgi veren epigrafik kayıtlar ise, bir meslek birliğinden (ya da loncasından) ziyade, Claudianus isimli bir Pessinuslunun, Roma İmparatoru Traianus ile yazıştığı mektuplarda yer bulmuştur. Bu noktada söz konusu yazıtlar, Roma Küçük Asya'sındaki dokumacılık faaliyetlerinin izlerini açığa çıkaran epigrafik kayıtlar içerisinde, nitelikleri itibarıyla ünik bir örnek teşkil etmektedir. İlk iki mektup, Sivrihisar'daki bir konağın avlu zemininde, devşirme olarak kullanılmış mermer bir blok üzerinde tespit edilmiştir. Alt ve sol kısımları kırılmış, sağındaki okunabilir harfler ise su ve ayakkabı sürtmesi nedeniyle büyük oranda tahrip olmuştur. Mimari bir yapının (olasılıkla Claudianus'a ait heroon'un) duvarında kullanıldığı düşünülmektedir. İlk kez 1897 yılında, A. Koerte tarafından yayınlanmış, ardından farklı yayın-corpus çalışmalarında yer bulmuştur.[1144]

1. Mektup. 1 [Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ θεοῦ Νέρουα υἱὸς Νέρ]ο̣υας Τρα̣[ϊανὸς]
[Ἄριστος Σεβαστὸς Γερμανικὸς Δακικ]ὸ̣ς ※ Κλαυδια[νῷ̣ …]
[----------χ]α̣ίρειν· (vacat)
[----------]ΥΣ πάλαι ΓΕ[....]
5 [----------κ]αί σε καὶ τὸν [υ]ἱό[ν σου]
[----------ἱ]σταμένους ἔχω [....]
[----------***ἱ]μφειβλατώρια δύο*** [.....]

[1141] Strab. XII. 5. 3.
[1142] Pessinus'un yazıtları, J. Strubbe tarafından 2005 yılında hazırlanan corpus çalışmasında bir araya getirilmiştir. Strubbe, J. (2005). ***IK.*** LXVI.
[1143] ***C.I.G.*** III. s. 101. no: 4082.; ***C.P.R.*** III. s. 43. no: 130.; ***IK.*** LXVI. no: 22.
[1144] Koerte, A. (1897). ***A.M.*** XXII. s. 44-46. no: 25.; ***I.G.R.P.*** III. no: 228a-b.; Hennemann, A. (1935). *Der Aussere und Innere Stil in Trajans Briefen*. Leipzig: R. Noske. s. 12-14. Frag. 29-30.; Buckler, W. H. (1937). ***Rev. Phil.*** LXIII (63). s. 105-111. no: 2a-b.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 820.; Oliver, J. H. (1989). *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*. Philadelphia: American Philosophical Society. s. 143-146. no: 50-51.; ***IK.*** LXVI. no: 8-9.

[----------]Α τέσσαρα ἔλαβον [ἡδέως·]

[----------ἐρρῶσθαί σε βούλ]ομαι. ※ πρὸ ι΄ καλανδῶν [….]

10 [----------] ἀπ᾽ Ἀντίου. (vacat)

(vacat)

2. Mektup. 12 [Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Νέρουας Τραϊα]νὸς Σεβαστὸς Γερμαν̣[ικὸς]

[Δακικὸς Κλαυδιανῷ ----------χαίρει]ν· ϙὲ γε̣γ[ονότα(?)--------]

Çeviri: 1. Mektup: "(*İmparator Caesar*) *Nerva Traianus* (*ilahi Nerva'nın oğlu Optimus Augustus Germanicus Dacicus*)*, Claudianus'a ----- selamlar ----- uzun zaman önce ----- sen ve oğlun ----- iki* (*adet*) *fibulatoriumu* (***ἰμφειβλατώρια δύο***) *----- dört -----* (*memnuniyetle*) *aldım. Umarım afiyettesindir. ---- Ayı'ndan önceki 10. Gün. Antium'dan.*" **2. Mektup:** "(*İmparator Caesar Nerva*) *Traianus Augustus Germanicus* (*Dacicus'tan Claudianus'a selamlar.*)"

Traianus'un yazıtta belirtilen unvanları çerçevesinde MS 102-116, muhtemel biçimde 114-116 yıllarına tarihlendirilen bu mektuplar, imparator tarafından, Claudianus'un gönderdiği hediyelere (yün paltolara ve diğer belirsiz eşyalara) teşekkür mahiyetinde yazılmış, bu durumla (doğal olarak) gurur duyan Claudianus da mektupları kazıtarak kayıt altına almıştır. Yazıtın ilk yayıncısı Koerte, Claudianus'un Pessinus'ta yün kıyafetler imal eden bir dokumacı, ürünlerini imparatora sunan bir tüccar olduğunu ileri sürmüştür.[1145] Bu teori, Hennemann ve Broughton tarafından da benimsenmiştir.[1146] Diğer iki mektubun kazılı olduğu blok Ballıhisar bünyesinde tespit edilmiştir ve ilk blok gibi bugün yeri bilinmemektedir. Sağ kısmı kırılmıştır. Diğer blokla aynı şekilde, Claudianus'a ait bir heroonun duvarına ait olabileceği düşünülmektedir.[1147]

3. Mektup 1 […]Ε ̣τὸν συνεᾷ[ρ----------]

ἐρρῶσθαί σε βούλ̣[ομαι. ---------- πρὸ(?) ---]

καλανδῶν Ὀκτωβρί[ων ἀπὸ ----------].

Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Νέρουας [Τραϊανὸς Σεβαστὸς Γερ]-

5 μανικὸς Δακικὸς ※ Κλαυδι[ανῷ ---------- χαίρειν]·

τὸ ἀπὸ τοῦ θεοῦ πατρός μ[ου ----------]

σου καὶ τὴν τῶν πεμπομέ̣[νων ---------- ἀποδε]-

χόμενος ἔλαβον ἡδέῳ[ς ----------]

τριμίτων ζεύγη δύ̣ο [----------]

10 ἐρρῷσθα[ί σε βούλομαι ----------]

[1145] ***A.M.*** XXII. s. 46.

[1146] Hennemann, 1935, **a.g.k.**, 12-14.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 820.

[1147] ***A.M.*** XXII. s. 45-46. no: 25.; ***I.G.R.P.*** III. no: 228c-d.; Hennemann, 1935, **a.g.k.**, 12-14. Frag. 31-32.; ***Rev. Phil.*** LXIII (63). s. 105-111. no: 1c-d.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 820.; Oliver, 1989, **a.g.k.**, 143-146. no: 52-53.; ***IK.*** LXVI. no: 10-11.

Çeviri: 3. Mektup: "*Umarım afiyettesindir! Ekim Ayı.*" **4. Mektup:** "*İmparator Caesar Nerva* (*Traianus Augustus*) *Germanicus Dacicus'tan Claudianus'a* (*selamlar*). *İlahi babamın ..... senin ..... ve ..... gönderdiğin ..... teslim alarak memnuniyetle kabul ettim ..... iki çift trimita* (***τριμίτων ζεύγη δύο***) *..... umarım afiyettesindir.*"

İlk mektupların Pessinus'ta üretilen yün kıyafetlere (*infibulatorium*) gerçekleştirdiği atıflara paralel bir biçimde, ikinci mektuplar da aynı malzemeden üretilmiş, bir başka yün ürünü olan ve iki ince ve bir kalın iplikle dokunması hasebiyle "*trimita*" şeklinde adlandırılan iki çift tuniğe atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla bu dört mektup, her ne kadar yazıtları bünyesinde yün dokumacılığı icra eden bir meslek loncasına (henüz) rastlanmamış olsa da, kentte İmparatorluk döneminde tesis edilmiş bir yün dokumacılığı için önemli birer göstergedir. Ayrıca mektuplar, Buckler'in, ilk mektupların 9. satırındaki eksiklik için ortaya koyduğu tamamlama doğru kabul edildiği takdirde, 22 Eylül'de (ikinci mektuplarla hemen hemen aynı tarihte) gönderilmiştir.[1148] Traianus'un doğum gününün 18 Eylül olduğu göz önüne alındığında, Pessinuslu Claudianus'un imparatora doğum günü hediyeleri göndermiş olması ihtimali bir hayli güçlenmektedir.[1149]

Fibulatorium-*φιβουλατώριον*, bir önceki bölümde, Laodikeia ekseninde detaylarıyla ele alındığı üzere, 301 tarihli Tavan Fiyatlar Fermanı'nda, Laodikeia ismiyle birlikte kaydedildiği üç farklı çeşidiyle yer bulmuştur.[1150] Benzer şekilde, ikinci mektuplarda bahsi geçen trimita-*τρίμιτος*lar da (tunikler), ferman üzerinde Laodikeia ismiyle birlikte kaydedilmiştir.[1151] Hatta kentin imal ettiği bu kıyafetler, Geç Roma-Erken Bizans dönemlerinde bir epitet haline gelmiş, Laodikeia, resmî belgelerde "*Trimitaria*" ile birlikte kaydedilir hale gelmiştir. Bu noktada söz konusu dört mektup, 301 yılında imparatorluk çapında ilan edilen bir fermana girecek ölçekte "markalaşmış" bu yün kıyafetlerin, Phrygia coğrafyasında MS II. yüzyılın başlarında da imal edilmekte olduğunu ortaya koyması hasebiyle büyük önem taşımaktadır.

Mektupları önemli kılan bir diğer husus, antik literatürün Phrygia ve Galatia'daki koyun yetiştiriciliğine, paralelinde dokumacılık faaliyetlerine ve bu ekonomik faaliyetlerden kazanılan gelirlerin büyüklüğüne ilişkin sunduğu bilgilere dayanak oluşturmalarıdır.[1152] Bu mektuplardan bir yüzyıldan uzun bir süre önce, bölgede 300'den fazla koyun sürüne sahip olan Galatia Kralı Amyntas'ın servetinde kilit rol oynamış olan yünler, görünüşe göre imparatorluğun en geniş sınırlarına ulaştığı Traianus döneminde de, bölge ekonomisi içerisindeki önemini korumuştur.

[1148] ***Rev. Phil.*** LXIII (63). s. 107.
[1149] ***IK.*** LXVI. s. 20.
[1150] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 154-155. (19. 25, 27.).; 164-165. (22. 19.). Bkz. dn. 1118-1119.
[1151] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 156-157. (19. 39.). Bkz. dn. 1114.
[1152] Varro, *Rust*. I. 1. 11.; Cic. *Deiot*. 27.; Strab. XII. 6. 1.; Plin. *Nat*. XXIX. 33.

2.2.15. Tralleis Dokuma Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında yün üzerine dokuma endüstrisi tesis etmiş bir diğer antik kent Tralleis'tir. Kent, günümüzde Aydın il merkezi sınırları içerisinde, kent yerleşiminin yaklaşık 1 km. kuzeyinde konumlanmaktadır. Antik dönemde ise, Maiandros Vadisi'nin orta kısmında, Maiandros Nehri'nin kuzeyinde, Messogis (Kestane) Dağı'nın güney eteklerindeki yüksek ve geniş bir plato üzerinde kurulmuştur. (Bkz. Görsel 2.2.15.1.) Pek çok Küçük Asya kenti gibi, Tralleis'in kuruluşu da bir mitosla anılmaktadır. Bu mitosa göre kent, Peloponnesos Yarımadası kenti olan *Argos*lu koloniciler ve Thrakia kökenli bir kavim olan Traller tarafından, Dor Göçleri sonrasında kurulmuş, ismini de bu kavimden almıştır. MÖ 546 yılında Lydia Krallığı'nı ortadan kaldıran Perslerin egemenliğine giren Tralleis, MÖ 334 yılında III. Aleksandros'un, ardından halefleri Antigonos Monophthalmos (MÖ 313) ve Lysimakhos'un (MÖ 301), MÖ 281 yılında ise I. Seleukos Nikator liderliğindeki Seleukos Krallığı'nın egemenliği altına girmiş ve MÖ III. yüzyıl boyunca "*Seleukeia*" adını taşımıştır. MÖ 190 yılında Romalılara teslim olan kent, 188 yılında Pergamon Krallığı'na teslim edilmiştir. Attalosların egemenliğinde "polis" statüsüne ve otonomiye sahip olan kent, krallığın en önemli sikke darphanelerinden birisi olmuştur. MÖ 133 yılında Romalıların egemenliğine giren kent, 88'de VI. Mithridates'e teslim olmuş, bünyesinde yaşam süren Romalıların katledilmesine izin vermiştir. MÖ 25 yılında gerçekleşen depremde büyük oranda tahrip olan kent Augustus tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. İmparatora olan minnettarlığını, onu kentin (yeni) kurucusu kabul ederek gösteren Tralleis, bir yüzyıl boyunca "Kaisareia" ismini taşımıştır. Benzer şekilde, MS 129 yılında kenti ziyaret eden Hadrianus da kurucu (ktistes) olarak onurlandırılmıştır. Kentin, Ephesos, Smyrna ve Pergamon gibi önde gelen Batı Küçük Asya kentleriyle tesis ettiği iyi ilişkiler, MS II. ve III. yüzyıllarda darp ettiği *homonoia* (birlik) sikkelerinden anlaşılmaktadır. Antik dönemde seramik sofra takımları ihraç ettiği bilinmektedir. Ana tanrısı, *Zeus Larasios*'tur. Bir Yahudi nüfusuna ev sahipliği yaptığı bilinen kentte, MS II. yüzyıldan itibaren piskoposların varlığı belgelenmiştir. Bununla birlikte kadim pagan kültleri, dağlık alanlarda MS VI. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Araştırma tarihçesi 19. yüzyıl gezgin raporlarına dayanmaktadır. İlk resmi kazısı 1888'de yapılmıştır.[1153]

[1153] Tralleis antik kentinin coğrafyası, sosyo-ekonomik yapısı, tarihi ve araştırma tarihçesi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Humann, C., Dörpfeld, W. (1893). ***A.M.*** XVIII. s. 395-413.; Magie, 1950, **a.g.k.**, 129-130., 991-992.; Bean, G. E. (1976c). "Tralles". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (s. 931). Princeton: Princeton University Press. s. 931.; Kaletsch, H. (2002). "Tralleis". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band XII (1)*. içinde (ss. 750-751). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler. s. 750-751.; Üreten, H. (2005). Roma Dönemi'ne Kadar Tralleis Tarihi ve Attaloslar ile İlişkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (***TAD***) 24 (38), s. 195-212.; Kaletsch, H. (2009). "Tralleis". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. XIV*. içinde (s. 841-842). Leiden-Boston: Brill. s. 841-842.; Thonemann, 2011, **a.g.k.**, 44-46.; Blümel, W. (2013). "Tralles". R. S. Bagnall, vd.

Görsel 2.2.15.1. Tralleis antik kentinin havadan görünümü.

Kaynak: https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/aydin/gezilecekyer/tralleis-antik-kenti. (Erişim Tarihi: 05.05.2024.

Antik literatürde,[1154] ağırlıkla siyasi olayları olmak üzere, sıklıkla ele alınan Tralleis'in yazıtları,[1155] büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kent territoriumundaki kırsal ekonomide temel bir yer edindiğini belgeleyen veriler sunmaktadır. Diocletianus'un idari reformları çerçevesinde MS III. yüzyıl sonu-IV. yüzyıl başında gerçekleştirilen nüfus sayımları (census) doğrultusunda hazırlanan bu kayıtlar, kent elitlerinin kırsal yerleşimlerdeki çiftlik, toprak, köle ve büyükbaş-küçükbaş hayvan mülkiyetlerini, miktar ve adet açısından listelemektedir.[1156] Bu listelerde bir

(Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 6820-6821). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 6820-6821 (1-2).; Saraçoğlu, A. (2018). "Geç Antik Çağ'da Tralleis". C. Şimşek, T. Kaçar (Editörler), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi. Laodikeia Çalışmaları, Ek Yayın Dizisi 1*. içinde (ss. 369-384). İstanbul: Ege Yayınları. s. 369-384.; Alkoç, R. (2024). *Eskiçağ'da Tralleis (Aydın) ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karaman: T.C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

[1154] Kentin kuruluşu için bkz. Plut. *Quaes. Rom.* 146. Pers dönemi siyasi olayları için bkz. Xen. *An*. I. 4. 8.; Xen. *Hell*. III. 2. 19. Kentin Büyük İskender tarafından ele geçirilmesi için bkz. Arr. *Anab*. I. 18, 23. Antigonos Monophthalmos tarafından ele geçirilmesi için bkz. Diod. Sic. XIX. 75. 5. Kentin MÖ III. yüzyılda Seleukeia adını taşıması için bkz. Plin. *Nat*. V. 109. Kentin Romalılara teslim olması için bkz. Livy, *Epit*. XXXVII. 45. 1. Attalos egemenliğe bırakılması için bkz. Polyb. XXI. 48.; Livy, *Epit*. XXXVIII. 39. 12. Augustus'un MÖ 25 depreminde tahrip olan kenti yeniden inşa ettirmesi için bkz. Strab. XII. 8. 18. Suet. *Tib*. VIII. 1. Kentin seramik ihracatı için bkz. Plin. *Nat*. XXXV. 161.

[1155] Tralleis'in yazıtları, 1989 yılında F. B. Poljakov tarafından hazırlanan corpusta bir araya getirilmiştir. Poljakov, F. B. (1989). ***IK.*** XXXVI. 1.

[1156] Fontrier, A. M. (1880). ***B.C.H.*** IV. s. 336-338. no: 1.

isim, kent territorumunun muhtelif yerlerinde bildirdiği, farklı büyüklükteki 14 araziyle (altısı 1 *iugera*dan küçük, üçü 1.5 ila 3.5 *iugera* arasında, dördü 5-6 *iugera* arasında, biri 17.5 *iugera*) toplamda 57.5 *iugera*lık (yaklaşık 145 dönüm) bir toprağın sahibidir. Tatianus adlı bu *decurion*, listelerdeki en zengin isimdir.[1157] Kent territoriumundaki "Monnara" adlı bir köyde, sadece 1 *iugera*lık bir arazi bildirmiş olmasına rağmen, burada çok sayıda köle, hayvan ve (hayvanlarıyla birlikte) kiracı/mutasarrıf ibraz etmiştir.[1158] Buradan hareketle Monnora, Tatianus'un, civardaki çiftliklerinde yaşayan kiracılarını ve kölelerini ikamet ettirdiği, saban öküzlerinin ve büyükbaş-küçükbaş sürülerinin ahırlarını tesis ettiği "kırsal bir merkez" görünümündedir.[1159]

MS IV. yüzyılın başına ait listelerin belgelediği üzere, kent territoriumundaki ekonomik yapı içerisinde önemli bir yer edinmiş olan küçükbaş hayvanların, kent bünyesinde tesis edilmiş dokumacılık endüstrisine,[1160] yünleriyle hammadde sağladığına işaret eden epigrafik veriler de mevcuttur. Tralleis'e ait bir mezar yazıtı, bir mezar taçlandırma (çelenklendirme) faaliyetini kayıt altına almaktadır. Bu faaliyet, kentte üretim gerçekleştiren yün boyayıcılarının kurdukları lonca tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk kez A. Contoléon tarafından, 1886'da yayınlanan[1161] bu yazıt, ilginç biçimde literatürde bu haliyle kalmış, bu yayın sonrasında detaylı bir incelemeye tabii tutulmamıştır.[1162] Kent elitlerinin agorada önemli ticaret ve üretim mekanları finanse ettiği bilinen[1163] Tralleis'te, yün üzerine tesis edilmiş bu boya endüstri, küçükbaş hayvanların (census yazıtları ve Tavan Fiyatlar Fermanı'nın ortaya koyduğu üzere büyükbaş hayvanlarla birlikte) kentin ekonomik yapısı içerisinde "temel" bir yer edindiğini açıkça ortaya koymaktadır.

1 Τοῦτο τὸ ἡρῶον

στεφανοῖ

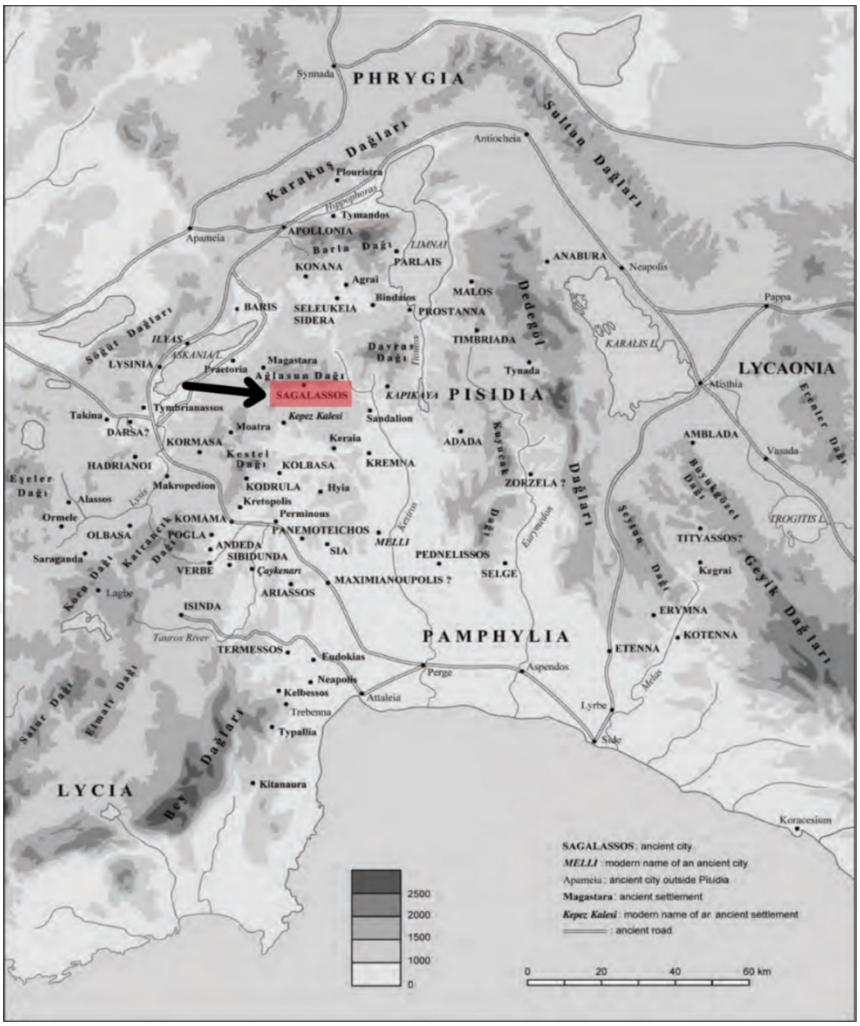
ἡ ἐργασία τῶν βαφέων.

Çeviri: "*Yün boyayıcılarının loncası* (*bu*) *mezarı* (*heroonu*) *taçlandırdı/çelenklendirdi.*"

[1157] ***B.C.H.*** IV. s. 336-338. no: 1. Sat. 14-32.; Jones, 1953, **a.g.m.**, 52.
[1158] ***B.C.H.*** IV. s. 336-338. no: 1. Sat. 15-16, 22.; Jones, 1953, **a.g.m.**, 54.
[1159] Jones, 1953, **a.g.m.**, 54, 57.
[1160] Tralleis yazıtları, kent bünyesinde faaliyet göstermiş "gelişkin" bir keten dokuma endüstrisinin de izlerini açığa çıkarmaktadır. Bu çerçevede keten dokumacıları loncası (*ἡ συντεχνία τῶν* ***λινύφων***) tarafından diktirilen ve İmparatorluk dönemine (MS III. yüzyılın ikinci yarısı) tarihlendirilen bir heykelin kaide yazıtı, pazar denetçisi (*agoranomos*) olarak yıllık görevini tamamlamış olan Eutyches'i onurlandırmaktadır. ***LBW.*** s. 197. no: 606.; Sterrett, J. R. S. (1883). ***A.M.*** VIII. s. 319-320. no: 3.; ***C.P.R.*** III. s. 63. no: 174.; ***IK.*** XXXVI. no: 79. Ayrıca kentin ürettiği keten yastıklar, MS 301'de Tavan Fiyatlar Fermanı'nda yer bulmuştur. Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 181. (28. 46.)
[1161] Contoléon, A. (1886). ***B.C.H.*** X. s. 519. no: 16.
[1162] Broughton, 1938 yılındaki çalışmasında yazıttan ve yün boyayıcılarından bahsetmekle birlikte, bu durum bahisten öteye geçmemiş, yazar konuya ilişkin ayrıntılı bir bilgi sunmamıştır. Broughton, 1938, **a.g.k.**, 819, 843. Bir rekonstrüksiyon çerçevesinde yün boyayıcıları loncasına atfedilen bir diğer Tralleis yazıtı için bkz. Sterrett, J. R. S. (1888). *An Epigraphical Journey in Asia Minor. Papers of the American School of Classical Studies at Athens. Vol. II. 1883-1884.* Boston: Damrell and Upham. s. 332-333. no: 387.
[1163] Kapsamlı bilgi için bkz. Kerameus, A. P. (1887). ***B.C.H.*** I. s. 55. no: 2.; Broughton, 1938, **a.g.k.**, 801, 804.

2.2.16. Sagalassos Dokuma Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sının, dokuma endüstrilerine ev sahipliği yapan bir diğer yerleşimi, Pisidia bölgesinin Roma egemenliği altındaki en merkezî ve en önemli antik kenti olarak kabul edilen Sagalassos'tur. Bugün Antalya'nın 109 km. kuzeyinde, Burdur'a bağlı Ağlasun ilçesinin kuzeybatısında konumlanan kent, MÖ V. yüzyıl sonlarında bir "yerleşim" olarak ortaya çıkmış, MÖ 200 yılı dolayları itibarıyla bir "polis" olarak gelişmiştir. (Bkz. Harita 2.2.16.1.)

Harita 2.2.16.1. Pisidia bölgesi ve Sagalassos antik kenti.

Kaynak: Talloen, 2015, **a.g.k.**, XIX. Map 1.

Kentin araştırma tarihi çerçevesinde, Macar Kont K. G. Lanckoronski'nin, Pisidia ve Pamphylia bölgelerindeki antik kentler üzerine, 19. yüzyıl sonlarında hazırladığı ve uzunca bir dönem temel başvuru kaynağı niteliği taşıyan çalışması son derece önemli olup, yazar, söz konusu çalışmasında kente ilişkin önemli mimari ve epigrafik detayları bir araya getirmiştir.[1164]

[1164] ***S.P.P.*** II. s. 127-160.; ***V.P.P.*** II. s. 131-167.

Kentin ilk arkeoloji çalışmaları ise 1982-1989 yılları arasında sürdürülen Pisidia Projesi'nin bir parçası olarak yürütülen mimari ve topoğrafya araştırmalarıyla, 1986 yılında başlatılmıştır.[1165] Sonrasında 1990 yılında, Leuven Katolik Üniversitesi'nden Marc Waelkens'in liderliğinde, farklı disiplinlere mensup çok sayıda araştırmacının bir araya gelerek oluşturduğu ekip, kent merkezi ve kırsalındaki ilk sistematik kazı çalışmalarını başlatmış, bu çalışmalarda elde edilen muazzam miktarda bulgu ve veri, yine M. Waelkens editörlüğünde, 6 ciltlik seri bünyesinde yayınlanmıştır.[1166] 2014 yılından 2022'ye kadar J. Poblome başkanlığındaki ekiple devam edilen kazı çalışmalarına, günümüzde P. Talloen başkanlık etmektedir.[1167]

Sagalassos antik kenti, merkez yerleşiminde ve geniş territoriumunda gerçekleştirilmiş onlarca disiplinler arası çalışmanın ortaya koyduğu zengin ve kapsamlı bilgi birikimiyle, Küçük Asya'nın antik yerleşimleri içerisinde bir başarı öyküsünü temsil etmekte, benzersiz bir örnek oluşturmaktadır. Kentin geride bıraktığı bu ünik araştırma tarihçesi, bu tez çalışması içerisinde Sagalassos'u ayrı bir noktada konumlandırmakta, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ekonomik yapı içerisindeki öneminin anlaşılması noktasında, diğer Roma Küçük Asya'sı kentlerinin çok daha ötesine uzanan bir perspektifi mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla bu tez kapsamında başvurulacak bu zengin bibliyografya, aşağıda kentin kırmızı et endüstrisinin ana mekânı olarak

[1165] Mitchell, S. (1998). "The Pisidian Survey". R. Matthews (Ed.), *Ancient Anatolia. Fifty Years' Work by the British Institute of Archaeology at Ankara*. içinde (ss. 237-253). Oxford: The British Institute of Archaeology at Ankara. s. 237-253.

[1166] Waelkens, M. (1993). *Sagalassos I. First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991). Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5*. Leuven: Leuven University Press.; Waelkens, M., Poblome, J. (1993). *Sagalassos II. Report on the Third Excavation Campaign of 1992. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 6*. Leuven: Leuven University Press.; Waelkens, M., Poblome, J. (1995). *Sagalassos III. Report on the fourth excavation campaign of 1993. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 7*. Leuven: Leuven University Press.; Waelkens, M., Poblome, J. (1997). *Sagalassos IV. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 9*. Leuven: Leuven University Press.; Waelkens, M., Loots, L. (2000). *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 11/A*. Leuven: Leuven University Press.; Waelkens, M., Degryse, P. (2008). *Sagalassos VI. Geo- and Bio-Archaeology at Sagalassos and in its Territory*. Leuven: Leuven University Press. Online: https://lup.be/book-series/sagalassos/ (Erişim tarihi: 20.05.2025).

[1167] Sagalassos'un araştırma tarihçesine ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Waelkens, M. (1993). "Sagalassos. History and Archaeology". M. Waelkens (Ed.), *Sagalassos I. First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991). Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5*. içinde (ss. 37-81). Leuven: Leuven University Press. s. 40-41.; Waelkens, M. (2002). Romanization in the East. A Case Study: Sagalassos and Pisidia (SW Turkey). *Istanbuler Mitteilungen*, 52, s. 313.; Martens, F. (2005). The Archaeological Urban Survey of Sagalassos (South-West Turkey): The Possibilities and Limitations of Surveying A "Non-Typical" Classical Site. *Oxford Journal of Archaeology*. 24 (3), s. 229-231.; Jacobs, I., Waelkens, M. (2013). Five Centuries of Glory. The North-South Colonnaded Street of Sagalassos in the First and the Sixth Century A. D. *Istanbuler Mitteilungen*, 63, s. 219-221.; Waelkens, M. (2014). "Sagalassos, Archaeology of". C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology*. içinde (ss. 6434-6443). New York: Springer. s. 6434-6435.; Talloen, 2015, **a.g.k.**, 1. dn. 4.; Poblome, J. (2023). *Documenting Ancient Sagalassos. A Guide to Archaeological Methods and Concepts*. Leuven: Leuven University Press. s. 7-30. Bununla birlikte kentin kazı çalışmalarında elde edilen bulgu ve veriler, Kazı Sonuçları Toplantıları'na sunulan periyodik raporlarda da sunulmuş olup, bu raporların bazıları aşağıda, uygun bağlam içerisinde kullanılacaktır.

ele alınacak olan macellum yapısı[1168] ve ardından kent merkezinde ve geniş territoriumunda, İmparatorluk döneminin farklı aşamalarında tesis edilen büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin ve buna paralel olarak besin ekonomisinin tarihsel seyrinin ortaya konulacağı kent zooarkeolojisi[1169] bölümlerinde, uygun bağlamlar çerçevesinde ele alınacaktır.

Yüzeysel bir çerçevede özetlenecek olursa, bilhassa MS I. ve III. yüzyıllar arasında muazzam ölçekte bir gelişim gösteren ve bu özelliğiyle tam anlamıyla bir İmparatorluk dönemi kenti profili ortaya koyan Sagalassos, söz konusu dönemde Pisidia'nın önde gelen merkezi haline gelmiş, dahası MS II. yüzyılda bölgenin İmparatorluk Kültü merkezi olmuştur. MS 500 dolaylarında meydana gelen yıkıcı bir depremin ardından, anıtsal formunu koruyacak düzeyde yeniden inşa edilebilmiş, nitekim MS V. yüzyıl ortalarından itibaren adım adım gerilemeye başlamıştır. MS VII. yüzyıl başlarında meydana gelen bir başka yıkıcı deprem, kenti yok etmiş ve nihayetinde Sagalassos'u, erken XIII. yüzyıla kadar iskân gören, daha "kırsal" bir yerleşim formuna büründürmüştür. Nitekim bu özet, tez çalışmasının üç farklı ana başlığı için, gerek doğrudan kent özelinde gerekse Pisidia bölgesi için oldukça kapsamlı veriler sunarak kritik bir konum elde eden Sagalassos'u, "layıkıyla anlayabilmek" noktasında yeterli olmayacaktır. Bu sebeple kentin antik tarihçesini, ekonomik gelişimi ve bilhassa imar faaliyetleri çerçevesinde, detaylarıyla ele almak, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, "*Pisidia Kentlerinin Birincisi*"nin ekonomik yapısı içerisinde ne denli önemli bir alanı kapladığını anlayabilmek noktasında "bütüncül" bir bakış açısı oluşturabilmek açısından yerinde olacaktır.

Sagalassos'un kalıntıları, Batı Torosların (*Taurus*) bir parçası olan Ağlasun Dağları'nın güney yamaçlarında, 1490-1600 m. aralığındaki yüksekliklerde konumlanmaktadır.[1170] Kentin güneydoğu eteklerinde yer alan Ağlasun Vadisi'nin iskânının, muhtemelen MÖ V. yüzyıl sonu itibarıyla, Geç Akhaemenid döneminde başladığı ve vadide iki yeni yerleşimin, Sagalassos ve 1.8 km. kadar güneyindeki Düzen Tepe'nin ortaya çıktığı düşünülmektedir. 15 hektarlık bir çekirdek yerleşimin etrafında, 50 hektarlık bir alanı kaplayan, yoğun nüfuslu (500-1500 kişi) ve iyi tahkim edilmiş bir yerleşim yeri olan Düzen Tepe'nin ana iskân dönemi MÖ IV. ve III.

[1168] Bkz. Bölüm 3.4.19.
[1169] Bkz. Bölüm 4.11.
[1170] Bonacasa, N. (1976). "Sagalassos". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 781-782). Princeton: Princeton University Press. s. 781.; Brandt, H. (2001). "Sagalassos". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band X*. içinde (ss. 1230). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler. s. 1230.; Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 37.; Brandt, H. (2008). "Sagalassus". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. XII*. içinde (ss. 865). Leiden-Boston: Brill. s. 865.; Waelkens, M. (2013). "Sagalassos". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 6007-6009). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. s. 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6434.

yüzyıllar arasıdır. Burası MÖ II. yüzyıl sonlarında, muhtemelen su kıtlığı nedeniyle terk edilmiş olup, nüfusunun Sagalassos'a yerleşmiş olması olasıdır.[1171]

Sagalassos'taki insan faaliyetleri, MÖ V. yüzyıl sonları ile MÖ IV. yüzyıldan itibaren gözlemlenebilir hale gelmiştir. Her ne kadar Ağlasun Vadisi'nin büyük bir kısmını halihazırda kontrol ediyor gibi görünse de, başlangıçta Sagalassos'un Düzen Tepe'den daha küçük olduğu düşünülmektedir. Ancak Klasik ve Erken Hellenistik dönem itibarıyla dahi, kent çevresindeki geniş bir alanın belirli bir amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır.[1172] Dolayısıyla Arrianus'un, Büyük İskender tarafından fethedildiği günlerde, Sagalassos'un oldukça büyük bir şehir olduğu ve "savaşçı ruhlu" Pisidia halkları içerisinde en savaşçı olanlar tarafından iskân edildiği yönündeki anlatımı,[1173] kentin arkeolojik verileriyle uyumluluk içerisindedir. Öncelikle kentin Hellenistik dönem öncesi faaliyetlerinin izleri, Roma İmparatorluk dönemi kentine ait alanın büyük bir kısmına yayılmış durumdadır. Yanı sıra, Klasik dönemden Erken Hellenistik döneme uzanan seramik yüzey buluntuları, bilhassa yerleşimin erken dönemde yoğunlaştığı düşünülen güneybatı sektöründe olmak üzere, oldukça geniş bir alana yayılmış durumdadır.[1174] Ayrıca MÖ IV. yüzyılın sonları ile III. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen fragman halindeki bir yazıt, Sagalassos'u, "polis" olarak tanımlamakta, "politik" ve dönüşümlü olarak seçilen magistraları anmaktadır.[1175]

Sagalassos antik kentinin Erken Hellenistik dönem itibarıyla hızla Hellenleştiği ve bu süreçte, Sagalassosluların Seleukos ve Ptolemaios krallıklarının ordularında paralı asker olarak yer almış olmalarının önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Büyük İskender'in ölümünün ardından Sagalassos, Seleukosların egemenliği altında girmiştir. Nitekim kentin MÖ 200 yılı dolaylarında darp ettiği Büyük İskender tetradrahmileri, Seleukoslarla tesis edilen iyi ilişkilerin

[1171] Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6435.; Waelkens, M. (2019a). "Finding a Place in Anatolia's History". F. Yalçınkaya (Ed.), *Sagalassos. Meanwhile in the Mountains*. içinde (ss. 29-40). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık. s. 29.; Poblome, J., Daems, D. (2019). "Once Upon a Sagalassos: A story About Origins and Emergence". F. Yalçınkaya (Ed.), *Sagalassos. Meanwhile in the Mountains*. içinde (ss. 59-69). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık. s. 61-66.; Düzen Tepe'nin Klasik-Hellenistik dönemde sahne olduğu yerleşim hakkında kapsamlı bilgi için ayrıca bkz. Vanhaverbeke, H. vd. (2010). The "Pisidian" Culture? The Classical-Hellenistic Site at Düzen Tepe Near Sagalassus (Southwest Turkey). *Anatolian Studies*, 60, s. 105-128.
[1172] Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 41.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6435.; Poblome, 2019, **a.g.k.**, 61-64.
[1173] Arr. *Anab*. I. 28.
[1174] Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 41.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6435.; Poblome, 2019, **a.g.k.**, 64.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 30. Sagalassos'ta ele geçirilmiş, Hellenistik dönem öncesine ait seramik buluntular hakkında detaylı bilgi için bkz. Daems, D., Poblome, J. (2017). The Pottery of Late Achaemenid Sagalassos: An Overview. *HEROM. Journal on Hellenistic and Roman Material Culture*, 6, s. 49-62.
[1175] Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6435.; Poblome, 2019, **a.g.k.**, 65.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 31. Sagalassos'ta ele geçirilmiş en eski yazıt olma özelliğini taşıyan bu yazıtın görseli için bkz. Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 32. Fig. 2.

önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Söz konusu sikkelerin, Seleukoslar tarafından, Pisidia'daki kısa süreli askeri seferlerin maaş ödemeleri için darp edildiği düşünülmektedir ki bu iş için Sagalassos'un seçilmiş olması, bu yerleşimin söz konusu dönemde kentsel gelişimini tam anlamıyla sağlamış olabileceğine dair önemli bir göstergedir.[1176]

Öte yandan Sagalassos'un merkezi, MÖ 200 civarında kuzeye kaymış görünmektedir ki söz konusu süreçte burada, sıkıştırılmış toprak üzerine, yaklaşık 1000 m² genişliğinde ve kare formda yerleştirilmiş olan Yukarı Agora'nın çevresinde yeni bir siyasi merkez oluşturulmuştur. Ayrıca yine MÖ III. yüzyıl sonlarında kent, Kıbrıs-Levant bölgesinden esinlendiği seramikleri üretmeye başlamıştır ki bu seramiklerin kent territoriumunun farklı bölgelerine ihraç edilmesi, Sagalassos'un bölgede gitgide artan politik gücüne ışık tutmaktadır.[1177]

Bu aşamada bir diğer Roma dönemi tarihçisi Titus Livius'un, Romalı Consul Manlius Vulso'nun MÖ 189 yılında, Apameia Barışı'ndan bir yıl önce Sagalassos'u mağlup ettiği ve tarım arazilerini yağmaladığı sefere ilişkin aktardıkları, kentin MÖ II. yüzyıl başları itibarıyla eriştiği gelişkin polis profiline dair önemli bilgiler içermektedir.[1178] Öncelikle Arrianus'a paralel bir biçimde, kentte yaşam süren Pisidialıların, bölgenin en iyi savaşçıları olduğunu ifade eden yazar, kentin, bölgede eşine az rastlanır derecede müstahkem, kalabalık ve zengin bir yerleşim olduğunu belirtmekte, Sagalassos'un MÖ II. yüzyıl başları itibarıyla tesis ettiği gelişkin tarım ekonomisine ilişkin de önemli ipuçları sağlamaktadır. Kent civarındaki arazilerin zengin ve her türden tahılın yetiştirilebildiği nitelikte "üretken" olduğunu kaydeden yazar, kent sakinlerinin savunma direncinin, ancak bu tarım arazilerinin yağmalandığını gördüklerinde kırıldığını ve akabinde gerçekleşen barış müzakerelerinde kentin, Romalılara 50 talent ile 20 bin medimnos buğday ve aynı miktarda arpa ödemeyi kabul ettiğini yazmaktadır.[1179] Söz konusu sayısal veriler, Sagalassos'un Roma egemenliği öncesinde tesis ettiği gelişkin tarım ekonomisi için son derece kıymetlidir. Nitekim bugün 1 medimnos'un yaklaşık 40 kg.'a tekabül ettiği bilinmektedir ki bu durumda Sagalassoslular, Consul Manlius Vulso'ya toplamda

[1176] Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 42.; Brandt, 2001, **a.g.k.**, 1230.; Waelkens, 2002, **a.g.m.**, 313-314.; Brandt, 2008, **a.g.k.**, 865.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6435.; Poblome, 2019, **a.g.k.**, 66-67.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 31-32.
[1177] Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 43.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6435.; Poblome, 2019, **a.g.k.**, 67-68.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 32.; Waelkens, M. (2019b). "Sagalassos, The Town". F. Yalçınkaya (Ed.), *Sagalassos. Meanwhile in the Mountains*. içinde (ss. 83-99). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık. s. 83.
[1178] Titus Livius, Sagalassos'a ilişkin en kapsamlı bilgilere rastlanılan antik yazardır. Bununla birlikte eserlerinde kentin adını zikreden ya da yüzeysel bilgiler veren farklı antik yazarlar da mevcuttur. Bkz. Polyb. XXI. 36. 3-4.; Diod. Sic. XVIII. 44. 1.; Strab. XII. 6. 4., 5.; XII. 7. 2.; XIII. 4. 17.; Plin. *Nat*. V. 94.
[1179] Livy, *Epit*. XXXVIII. 15.; Polyb. XXI. 36.

yaklaşık 800 ton buğday ve aynı miktarda arpa ödemeyi kabul etmiştir.[1180] Aşağıda detaylarıyla ifade edileceği üzere Manlius Vulso, Kibyra antik kentiyle de benzer bir pazarlık gerçekleştirmiştir fakat burada belirlenen miktar Sagalassos'un yarısı (10 bin medimnos) kadardır. Antik çağın tarım teknolojisinde, başta öküz olmak üzere sığır cinslerinin temel işgücü fonksiyonu üstlenmiş olduğu gerçeği göz önüne alındığında, aşağıda, kentin zooarkeolojisi çerçevesinde detaylarıyla ele alınacağı üzere, kent faunasında muazzam miktarlarda kemik kalıntısıyla temsil edilen sığırlar, henüz MÖ II. yüzyıl başlarından itibaren Sagalassos'un ekonomik yapısı içerisinde kritik bir yer edinmiş olmalıdır.

MÖ 188 yılındaki Apameia Barışı ile MÖ 133 yılında, Roma Cumhuriyeti'nin Küçük Asya'da tesis ettiği Asia Eyaleti'ne katılışı arasındaki dönemde Pisidia ve Sagalassos, Attalos Hanedanı yönetimindeki Pergamon Krallığı'nın egemenliği altında kalmıştır. Yukarı Agora'nın güneydoğusundaki yamaçlara bakan, bir pazar binası ya da idari bir yapı olduğu tahmin edilen büyük bir yapının, Attalos egemenliğinin erken yıllarına tarihlenebileceği düşünülmektedir. MÖ 100 yılı dolaylarında, agoranın kuzeydoğusuna anıtsal bir teras yapısı ve bir şehir suru inşa edilmiş, ancak MÖ I. yüzyıla gelindiğinde, Sagalassos'un yerleşim alanı doğuya, bu surların ötesine doğru genişlemeye başlamıştır. Bu durumun, kısmen de olsa Düzen Tepe sakinleriyle bir birleşmenin sonucu olabileceği varsayılmaktadır.[1181]

MÖ 39-25 yılları arasında kent, Galatia Kralı Amyntas'ın küçük müttefik krallığının bir parçası haline gelmiş, bu durum şehirde huzursuzluğa yol açmıştır. Ancak kısa süre sonra kent, bir kent meclisine (*Boule*) sahip olmuştur. Öte yandan Amyntas döneminde, hızla genişlemekte olan doğu yerleşim bölgesine, Yunan tipinde (U şeklinde bir Dorik stoa) bir çeşme yapısı inşa edilmiştir.[1182] Amyntas, antik kaynakların sunduğu bilgiler ışığında bu tez çalışması açısından önemli bir figürdür. Nitekim Strabon, kısa bir süre olsa da Sagalassos'a egemen olmuş olan bu kralın, Tatta (Tuz Gölü) çevresindeki Lykaonia düzlüklerinde üç yüzden fazla koyun sürüsüne sahip olduğunu yazmakta, Onun, bölgedeki "kaba" koyun yünlerinden büyük servetler edinen zenginlerden birisi olduğuna işaret etmektedir.[1183] Söz konusu aktarım, Amyntas'ın hayvancılık

[1180] Bu hesaplama, Prof. Dr. Şükrü Özüdoğru'nun, Kibyra antik kenti için ortaya koyduğu hesaplama baz alınarak yapılmıştır. Bkz. Bölüm 4.10.
[1181] Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 42-43.; Waelkens, 2002, **a.g.m.**, 314-315.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6435.; Poblome, 2019, **a.g.k.**, 67-68.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 32-33.; Waelkens, 2019b, **a.g.k.**, 83.
[1182] Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 44.; Waelkens, 2002, **a.g.m.**, 314-316.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6435.; Poblome, 2019, **a.g.k.**, 68-69.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 33.; Waelkens, 2019b, **a.g.k.**, 84.
[1183] Strab. XII. 6. 1.

faaliyetleri üzerine büyük yatırımlar yaptığını ve koyun sürülerinin, kralın şahsi mal varlığı için önemli bir gelir kalemi teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.

İlk imparator Augustus, MÖ 25 yılında, Galatia Krallığı'nı bir eyalet olarak aynı isimle Roma İmparatorluğu'na dahil etmiştir. Bu dönüm noktasından itibaren Pax Romana, kentin 100 km. çapındaki çevresinde yedi yeni Roma kolonisinin kurulması ve hepsinden önemlisi, Pisidia Antiokheiası'nı Pamphylia'daki kıyı şehirlerine bağlayan ve 42 Roma mili (yaklaşık 62 km.) uzunluğundaki kısmı doğrudan kent tarafından kontrol edilen (ve böylelikle kente Akdeniz limanlarıyla doğrudan bağlantı olanağı sunan) Via Sebaste'nin inşası, Sagalassos'un, diğer tüm Pisidia kentlerini gölgede bırakacak bir gelişim sürecine girmesini sağlamıştır. Yerel seçkinler, yaklaşık 1200 km²'lik bir alanda tahıl ve zeytin gibi tarımsal ürünlere yatırım yapmış, bölgesel kullanım için "yerel" ölçekte üretim gerçekleştiren çömlek imalatını, "sanayi modeli" ölçeğinde işleyen, endüstriyel bir niteliğe büründürmüştür. Bu endüstrinin imal ettiği, antik dönemde ünü Akdeniz havzasına yayılmış, zengin çeşitlilikte doğu tipi sigillatalar, bir diğer deyişle "*Kırmızı Astarlı Sagalassos Seramikleri*",[1184] Pisidia ya da Batı Küçük Asya'nın ötesinde, Doğu Akdeniz pazarlarına kadar ulaşarak, MS VII. yüzyıla kadar kente muazzam bir zenginlik sağlamıştır.[1185]

Tüm bu ekonomik atılımlara paralel bir biçimde, Sagalassos kentinin büyüklüğü, MS I. yüzyılda neredeyse 4 katına ulaşmış, bu sıra dışı kentsel gelişim, iki yeni su kemerinin de içinde bulunduğu karmaşık su tedarik sistemlerinin inşasını gerekli kılmıştır. Bu yüzyılın ilk çeyreği boyunca kent merkezi, Yukarı Agora'nın, Hellenistik dönem boyutlarının iki katına çıkarılarak genişletilmesi ve üç cephesine portikolar inşa edilmesi suretiyle, tamamen anıtlaştırılmıştır. Agora'nın kuzey cephesine, dikdörtgen formda Dorik bir çeşme inşa edilmiştir. Yine bu dönem içerisinde, Agora meydanının güney kısmındaki merkezine bir Tykhe tapınağı (Tykhaion) inşa edilmiştir. Agoraya yukarından bakan bir teras üzerinde, kentte Dionysos kültünü tesis etmiş ya da Dionysos şenliklerini başlatmış olabileceği düşünülen genç bir elite adanmış, süslemeli bir Heroon inşa edilmiştir. Yine MS I. yüzyılın ilk çeyreğinde, genişletilmiş Yukarı Agora'nın batısındaki bir yamaç üzerine, Hellenistik tipte bir Bouleuterion binası inşa edilmiştir.[1186]

[1184] Sagalassos'ta Roma dönemi boyunca önemli bir endüstri kolu teşkil eden kırmız astarlı sofra kaplarının (*terra sigillata*) üretimi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Poblome, J. (1999). *Sagalassos Red Slip Ware. Typology and Chronology. Studies in Eastern Mediterranean Archaeology 3*. (***SEMA*** III.) Turnhout: Brepols Publishers.

[1185] Strab. XII. 6. 5.; Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 45.; Brandt, 2001, **a.g.k.**, 1230.; Waelkens, 2002, **a.g.m.**, 321-323., 337.; Brandt, 2008, **a.g.k.**, 865.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6436-6437.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 33-34.; Waelkens, 2019b, **a.g.k.**, 84.

[1186] Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 45-46., 113-130., 131-152.; Waelkens, 2002, **a.g.m.**, 330-334.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6436-6437.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 35.; Waelkens, 2019b, **a.g.k.**, 84-86.

Erken İmparatorluk döneminde, aşağı şehirde, çok daha ticari karaktere sahip ikinci bir agora inşa edilmiştir. Ayrıca Augustus döneminde, bu yeni agora'ya, batısındaki yükseklikten bakan, Apollo Klairos'a adanmış, küçük bir Ion tapınağı dikilmiştir. Sagalassosluların, Apollo üzerinden, hayatta olan Augustus'a tapınmış olmaları olasıdır ki imparatorun, Apollo'yu hamisi olarak seçtiği bilinmektedir. Nihayetinde Augustus iktidarının kentteki inşa programı, Aşağı Agora'nın kuzeyinde, yeni bir Odeion yapısının inşasıyla sona ermiştir.[1187]

Tiberius iktidarında, Küçük Asya'nın en eski ve en geniş sütunlu caddelerinden birisinin inşası tamamlanmış ve her iki girişine anıtsal birer kapı yerleştirilmiştir. Büsbütün şekilde yaya kullanımı için ayrılan bu cadde, kentin Aşağı Agora'sını, Güney Kapı ile birbirine bağlamıştır. Aşağı Agora'nın doğusundaki bir tepe üzerinde inşa edilen ve MS 10-30 yıllarında kullanımda olan "Eski Hamamlar", Küçük Asya'daki bilinen en eski Roma hamam komplekslerinden birisi olmuştur. Yerel seçkinler, kentin kaynaklarını, onu güzelleştirmek için kullanmışlardır ve odak noktaları, imparatorlara ve ailelerine adadıkları, esas olarak kemerlerden ve anıtsal kapılardan oluşan anıtlar olmuştur. Nitekim Iulius-Claudius Hanedanı döneminde bu, Roma vatandaşlığı ve nihayetinde *equites* sınıfına mensubiyet elde etmenin bir yolu haline gelmiştir. MS I. yüzyıl ortalarından kısa bir süre sonra, kentin yerel bir ailesi, Yukarı Agora'nın güneybatı köşesinde, bir *prytaneion*un inşasını finanse etmiştir. Nero iktidarında, aynı ailenin bir başka üyesi, Apollo Klarios kültüyle bağlantılı oyunları (*Klaria*) başlatmıştır. İmparator Vespasianus iktidarında, kentin bir başka seçkin ailesi, Apollo Klarios tapınağının içerisinde, Flavius Hanedanı için kente ait bir kült tesis etmiş, böylelikle Karelia ile İmparatorluk Kültü arasındaki organik bağ oluşmuştur.[1188]

Kentteki bir sonraki imar patlaması, İmparator Traianus (h. MS 98-117) döneminde başlamış, Hadrianus, Antoninus Pius ve Marcus Aurelius dönemlerinde zirveye ulaşmıştır. Yerel seçkinler, imparatorlara adanmış anıtların inşasını finanse etmeye devam etmekle birlikte artık bu yapılar, genellikle kentsel toplum için işlevsel bir rol de üstlenir hale gelmişlerdir. Söz konusu yapılar arasında, üçü anıtsal çeşme (nymphaeum) olmak üzere toplam beş çeşme yapısı ve bir macellum bulunmaktadır. Bu inşa faaliyetleri, kentte ikinci bir su kemeri inşa dalgasıyla aynı döneme denk gelmiş, bu yeni üç su kemeri, yeni çeşmelerin ve aynı zamanda İmparatorluk Hamamlarının su ihtiyacını tedarik etmiştir. Tüm bu hummalı inşaat faaliyetleri, İmparator

[1187] Bonacasa, 1976, **a.g.k.**, 781.; Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 45.; Waelkens, 2002, **a.g.m.**, 333-336.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6437-6438.; Waelkens, 2019b, **a.g.k.**, 86-87.
[1188] Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 45-46.; Brandt, 2001, **a.g.k.**, 1230.; Waelkens, 2002, **a.g.m.**, 340-341., 344-348.; Brandt, 2008, **a.g.k.**, 865.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007 (1). Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6438.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 35.; Waelkens, 2019b, **a.g.k.**, 87-89.

Hadrianus'un, MS 117-118 yıllarında Kuzey Pisidia'yı Lykia ve Pamphylia Eyaleti'ne dahil etmiş, bölgeyi Pisidia'nın geri kalanıyla birleştirmiş ve Sagalassos'u, Pisidia'da tapınım gören İmparatorluk Kültünün resmi merkezi olarak kabul etmiş olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca imparator, Sagalassos'a "*Pisidia kentlerinin birincisi, Romalıların dostu ve müttefiki*" onursal unvanını da vermiştir.[1189] Kent, bu unvanı gururla taşımış, MS III. yüzyıldan IV. yüzyıla (ya da erken V. yüzyıla) kadar darp ettiği sikkelerde vurgulamıştır. Pisidia'nın resmî İmparatorluk Kültü merkezi olarak Sagalassos, her yıl bölgenin dört bir yanından gelen ziyaretçi ve heyetleri cezbeden festivallere ve oyunlara ev sahipliği yapmıştır. Bu durum, kente ek gelirler sağlamış ve yerel ihtiyaçları fazlasıyla aşan büyüklükte yapıların inşasını zorunlu kılmıştır. Söz konusu yapılar arasında, Pisidia'daki İmparatorluk Kültüne ev sahipliği yapmakla birlikte bölgenin en büyük tapınağı olma özelliğini taşıyan, Korinth düzeninde çevresel plana sahip bir tapınak da yer almaktadır. Festivallere gelen ziyaretçileri ağırlamak için inşa edilmiş bir diğer yeni yapı da, eski hamamların dolguları üzerine inşa edilmiş olan İmparatorluk Hamamlarıdır ki bu büyük kompleksin inşasının, Severus Hanedanı'nın son dönemine kadar sürdüğü düşünülmektedir. Üçüncü yeni bir yapı ise, daha mütevazı boyutlardaki öncülünün yerini alan ve sonunda 7000 kişilik kapasiteye ulaşan tiyatrodur ve inşası MS II. yüzyılın sonlarında tamamlanmıştır. MS 120-125 yılları arasında, görünüşe göre kentin tarihindeki en büyük hayırsever olan T. Flavius Severianus Neon, hem halk kütüphanesi hem de hanedan anıtı olarak işlev görmüş olabilecek bir yapı inşa ettirmiştir.[1190]

Severus Hanedanı, Sagalassos'ta bir yüzyıldan fazla süren, kesintisiz inşa faaliyetlerinin tamamlanmasına tanıklık etmiştir. MS III. yüzyılın başlarında Sagalassos'un kentsel yapısı, hali hazırda tam donanımlı bir şehrin olanaklarıyla doygun hale gelmiş, söz konusu olanaklar sürekli olarak korunmuş ya da yenilenmiştir. Kentin seçkin tabakaları, artık isimlerini ve yanı sıra Klarioslar ve İmparatorluk Kültü ile olan bağlantılarını kutlayan yeni oyunlara yatırım yapmaya odaklanmışlardır. MS IV. yüzyıl sonları, devasa yapı yenileme programlarına sahne olmuştur ki Hadrianus Hamamları bunların önde gelenidir. Bu tarihler itibarıyla kentte Hristiyanlığın egemenliği başlamıştır ve buna paralel olarak MS V. yüzyıl ortalarında, daha sonra yerini bir Odeion'a bırakacak olan Bouleuterion ve Apollo Klarios Tapınağı gibi kent planı içerisinde merkezi noktalarda konumlanan pagan döneme ait yapılar, birer birer Hristiyan Bazilikalarına

[1189] Konuya ilişkin yazıt örneği için bkz. ***S.P.P.*** II. s. 224. no: 188.; ***V.P.P.*** II. s. 236. no: 188.; ***I.G.R.P.*** III. no: 348.

[1190] Bonacasa, 1976, **a.g.k.**, 781.; Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 46-47.; Brandt, 2001, **a.g.k.**, 1230.; Waelkens, 2002, **a.g.m.**, 348-355.; Brandt, 2008, **a.g.k.**, 865.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6007-6008 (1-2).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6438-6439.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 35-36.; Waelkens, 2019b, **a.g.k.**, 90-92.

dönüştürülmüştür. Hatta kentin Dionysos Tapınağı dahi, daha sonra bir Martyrion Kilisesi'ne dönüştürülmek üzere Stadium yapısına taşınmıştır.[1191]

Öte yandan MS IV. ve V. yüzyıllar, kent territoriumunun en yoğun şekilde tüketildiği döneme sahne olmuştur. Bu tüketim paralelinde ortaya çıkan refah, kentte inşa edilen görkemli bir konağın (Kent Konağı) inşası üzerinde yansıma bulmuştur. Nitekim MS 500 dolaylarında meydana gelen yıkıcı bir deprem, kentte anıtsal ölçekte bir yeniden yapılanmayı beraberinde getirmiştir. Ancak 541/542 yılından itibaren aralıklarla tekrar eden veba salgını, diğer etkenlerle birleşerek kentin birçok servetinin yok olmasına neden olmuştur. Sagalassos, dönemin diğer birçok kenti gibi, daha "kırsal" nitelikte bir yapıya bürünmüş, bu da oldukça muhtemel biçimde kamusal yatırımlarda keskin bir düşüşe yol açmıştır. Buna paralel olarak kentin yaşam kalitesi de önemli ölçüde azalmıştır.[1192]

MS VII. yüzyılın erken döneminde meydana gelen ikinci bir deprem felaketi, Sagalassos kentini bir kez daha ağır şekilde tahrip etmiş, fakat bu kez kapsamlı bir yeniden inşa programı tesis edilememiştir. Her ne kadar kamu binalarının çoğunluğu yıkıntı halinde bırakılsa da, kent sakinleri, yerel ölçekte çabalar gerektiren faaliyetlerini sürdürmüştür. VII. yüzyıl boyunca iskân faaliyetleri, Pisidia İmparatorluk Kültü'ne ait yıkılmış tapınağın yakınındaki yükselti üzerine yoğunlaşmıştır ve söz konusu tapınak daha sonra tahkim edilmiştir. Görünüşe göre Sagalassos, bu tahkimli yükselti üzerinde, savunma ve idare merkezi işlevi üstlenmiş bir karakol, yani bir "*Kastron*" olarak, bir "*Thema*" bünyesinde varlığını sürdürmüştür. Ancak bu kastron, Erken ve Orta Bizans dönemlerinde eski kentin hâlâ iskân edilen tek yeri değildir. Orta Bizans dönemine, MS XII.-XIII. yüzyıllara ait olan ve Büyük İskender'in Sagalassosluları mağlup ettiği tepenin üzerinde inşa edilen bir başka tahkimat ile yine XI-XIII. yüzyıllara tarihlendirilen ve "cılız" bir nüfus tarafından eski Apollo Klarios Tapınağı içerisinde tesis edilen mezarlık, Sagalassos antik kentindeki son yerleşim izlerini oluşturmaktadır. Oldukça muhtemel bir biçimde, 1204 yılında Bizans kale yapılanması, Selçuklu Türkleri tarafından ortadan kaldırılmıştır.[1193]

Bu aşama itibarıyla, kuruluşundan terk edilişine kadarki tarihçesi çerçevesinde ifade edildiği üzere, Roma'nın Küçük Asya'da tesis ettiği Pax Romana'nın ve kendisine bahşedilen unvan ve ayrıcalıkların nimetlerinden büyük bir başarıyla faydalanan Sagalassos'ta, büyükbaş

[1191] Bonacasa, 1976, **a.g.k.**, 781.; Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 47.; Waelkens, 2002, **a.g.m.**, 356-358.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6008 (2).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6439-6441.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 36-39.; Waelkens, 2019b, **a.g.k.**, 92-95.
[1192] Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 47-48.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6008 (2).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6440-6441.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 39.; Waelkens, 2019b, **a.g.k.**, 94-98.
[1193] Waelkens, 1993, **a.g.k.**, 48-49.; Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 6008 (2).; Waelkens, 2014, **a.g.k.**, 6441.; Waelkens, 2019a, **a.g.k.**, 39-40.; Waelkens, 2019b, **a.g.k.**, 98-99.

ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün/kıl hammaddesi üzerine tesis edilmiş olan dokuma endüstrisinin izleri, kent yazıtları üzerinden takip edilebilmektedir.

Π. Αἴλ. Κουίντον Κλ(αύδιον)
Φιλιππιανὸν Οὐᾶρον,
ἀγωνοθέτην διὰ βίου
ἀγώνων Κλαρείων καὶ
Οὐαρείων, ἀρχιερέα
τοῦ Σεβαστοῦ καὶ φιλόδο-
ξον ἡμερῶν δ΄ ὁλο-
κλήρων ὀξέσι σιδη-
ροῖς ἐπὶ ἀποτόμοις
ἑκάστης ἡμέρας ε΄
καὶ σιδηροκόντρᾳ,
συντεχνία βαφέων
τὸν ἴδιον εὐεργέτην
βουλῆς καὶ δήμου
δόγματι,
ἐπιμεληsαμένου
Κλ. Μήνιδος.

Çeviri: "*P. Aelius Quintus Claudius Philippianus Varus, Klarios ve Varios yarışmalarının yaşam boyu yöneticisi, Augustus'un (Sebastos) başrahibi, gladyatör dövüşlerinin başlangıcından sonuna dört gün boyunca demir silahlar ve beş çift gladyatörün her birine on çengelli demir mızrak temin ederek ihtişamını gösterdi. Yün boyayıcılarının birliği/loncası (syntekhnia), kendi hayırseverini, meclisin ve halkın kararı üzerine, Claudius Menis'in yönetimi döneminde onurlandırdı.*"

Roma İmparatorluk dönemine, MS II-III. yüzyıllara tarihlendirilen bu yazıt, ilk kez K. G. Lanckoronski tarafından, kentin Hadrianus döneminde Pisidia İmparatorluk Kültü merkezi olmasının ardından, Antoninus Hanedanı döneminde inşa edilen tapınağın[1194] kuzeybatısında, bir heykel kaidesi üzerinde tespit edilmiş ve 1892 yılında yayınlanmıştır.[1195] Sonrasında yazıt, Sagalassos'u konu edinen farklı yayın ve corpuslarda yer bulmuştur.[1196]

[1194] Tapınağın kent planı içerisindeki konumu için bkz. Harita 4.11.1. (no:2)
[1195] ***S.P.P.*** II. s. 225. no: 195.; ***V.P.P.*** II. s. 237. no: 195.
[1196] ***I.G.R.P.*** III. no: 360.; Robert, L. (1940). ***G.O.G.*** s. 142. no: 97.; Robert, L. (1969). ***O.M.S.*** I. s. 696-698.; Brandt, 1992, **a.g.k.**, 138-139.; Devijver, H. (1996). Local Elite, Equestrians and Senators: A Social History of Roman Sagalassos. *Ancient Society*, 27, s. 117-118.

Kentin sosyo-ekonomik yapısına ilişkin önemli ipuçları sağlayan yazıt, hepsinden önce Pax Romana'nın sağladığı refah şemsiyesi altında, MS II. ve III. yüzyıllarda Sagalassos'ta bir yün boyayıcıları loncasının faaliyet gösterdiğini mutlak surette ortaya koymaktadır. Dahası, yazıtın dikildiği tarihte loncanın yöneticisi ya da lideri olduğunu anlaşılan Claudius Menis, loncanın sahip olduğu "kurumsal" kimliğe kanıt oluşturmanın yanı sıra, yazıtın işlendiği heykel kaidesinin ve taşıdığı heykelin, loncanın kendi finansmanıyla diktirildiğine de işaret etmektedir.

Bir diğer önemli husus, loncanın bu heykeli kendi hayırseveri (*τὸν ἴδιον εὐεργέτην*) onuruna diktirmiş olmasıdır. P. Aelius Quintus Claudius Philippianus Varus ismini taşıyan ve aynı zamanda kentin İmparatorluk Kültü Başrahibi olan bu hayırsever, yukarıda ifade edilen "*isimlerini ve yanı sıra Klarioslar ve İmparatorluk Kültü ile olan bağlantılarını kutlayan oyunlara yatırım yapan*" yerel seçkinler için mutlak bir örnek teşkil etmektedir. Yazıtın verdiği bilgiler ışığında, Klarios ve Varios yarışmalarının "*yaşam boyu agonothetesi*" (ἀγωνοθέτην διὰ βίου) unvanıyla onurlandırılmış olan Varus, bu oyunların önemli bir parçasını oluşturan kanlı gladyatör dövüşlerine[1197] birçok silah bağışlamıştır. Kentin bürokratik ve yazıtın ortaya koyduğu üzere ekonomik yaşantısında bu denli ön plana çıkmış bir figür olan Varus'un, yün boyayıcıları loncasının yakın bağışçısı olması ise, loncanın hem finansal gücüne hem de kent bürokrasisi ile kurduğu organik ilişkilere önemli bir kanıt oluşturmaktadır.

Sonuç itibarıyla kuruluşundan terk edilişine kadarki yaklaşık 1600 yıllık tarihi boyunca Küçük Asya'nın önemli yerleşimlerinden birisi olan, fakat İmparator Augustus ile "resmen" girdiği Roma egemenliği altında muazzam bir gelişim atağına kalkan Sagalassos, esasında Pax Romana'nın şemsiyesi altında sürdürdüğü bu hızlı yükselişi, İmparator Hadrianus'un bahşettiği unvan ve ayrıcalıklarla zirve noktasına taşımıştır. Antik Küçük Asya'nın güneydeki limanlarını iç kesimlere bağlayan bir kavşak noktasında, muazzam büyüklükteki bereketli bir territoriumla çevrelenmiş olan Sagalassos, kent kırsalında tesis edilmiş tarım ve hayvancılık ekonomisinin kazandırdığı servetlerle, sosyo-ekonomik yapı için adeta itici güç vasfı üstlenen yerel seçkinlere ev sahipliği yapmıştır. Aşağıda ele alınacak olan macellum yapısı bu itici gücün eseridir. Kentin zooarkeoloji çalışmalarını temel alarak, periyodik bir çerçevede, farklı açılardan ele alınacak olan besin ekonomisi, çoğunlukla bu itici gücün mal varlığı içerisinde bulunan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar üzerine tesis edilmiştir.

[1197] Sagalassos'a ait bir başka yazıt, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yanı sıra vahşi hayvanların da kent ekonomisinde yer bulduğuna dair önemli bir kanıt sunmaktadır. İmparatorluk dönemine tarihlendirilen yazıt, kentin Stadium yapısında düzenlenen vahşi hayvan gösterilerinden (*venatio*) ve bu gösterilerde ayılara, kaplanlara ve aslanlara karşı savaşan avcılardan (*bestiarus*) söz etmektedir. ***C.I.G.*** III. s. 187. no: 4377.; ***I.G.R.P.*** III. no: 362.; ***G.O.G.*** s. 142-143. no: 98.

2.2.17. Korykos Dokuma Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sı bünyesinde tesis edilmiş dokuma endüstrilerine ev sahipliği yapan bir diğer bölge, antik literatürün bilhassa "keçileri" hakkında kapsamlı bilgiler sunduğu Kilikia bölgesidir. Bölgenin Pamphylia ile komşu olan batısını, coğrafi açıdan ise engebeli ve kayalık kısmını ifade eden Dağlık Kilikia'nın en önemli kıyı yerleşimlerinden birisi olarak kabul edilen Korykos antik kenti ise, gelişkin boyutlara ulaşmış bir yün-kıl dokuma endüstrisine ev sahipliği yapmıştır. Bu endüstri, (tıpkı deri endüstrisi gibi[1198]) kentin geniş nekropol alanında kayıt altına alınmış çok sayıda mezar yazıtı üzerinden net bir şekilde takip edilebilmektedir. Yün ve kıl dokuma endüstrisinin yanı sıra Korykos'a ait mezar yazıtları, kentte zirai hammadde temelli bir dokuma endüstrisinin; keten dokumacılığının da son derece gelişkin bir düzeye ulaştığını ortaya koymaktadır. Dion Chrysostomos'un verdiği bilgiler çerçevesinde,[1199] Kilikia'da (Tarsos) aşağı tabakaya mensup insanları ifade etmek için referans alınan "keten dokumacıları" (*λινοπώλοι*), kentin Geç Roma-Erken Bizans dönemlerine tarihlenen çok sayıda mezar yazıtıyla kayıt altına alınmışlardır.[1200]

Korykos'un mezar yazıtları, kentte en az keten dokumacılığı kadar gelişkin bir düzeye ulaştığı anlaşılan yün-kıl dokuma endüstrisinin farklı aşamalarında faaliyet göstermiş olan pek çok zanaatkârı kayıt altına almaktadır. Bunların başında ise, doğrudan "dokumacı" adı altında

---

[1198] Bkz. Bölüm 2.1.11.

[1199] Dio Chrys. *Or*. XXXIV. 21.

[1200] Agathokles'in mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 208.; ***R.W.I.*** s. 235. no: Korykos 244.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 110. no: 104. Theodoros'un mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 400.; ***R.W.I.*** s. 289. no: Korykos 565.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 124. no: 122. Iortasios'un mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 450.; ***R.W.I.*** s. 255. no: Korykos 371.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 107. no: 101. Isakios'un mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 451a.; ***R.W.I.*** s. 264. no: Korykos 423a.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 118. no: 115. Ioannes'in mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 457.; ***R.W.I.*** s. 238. no: Korykos 264.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 111. no: 107. Ioannes'in mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 458.; ***R.W.I.*** s. 291. no: Korykos 575.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 108. no: 102. Ioannes'in mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 463.; ***R.W.I.*** s. 205. no: Korykos 66.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 112. no: 108. Konon'un mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 520.; ***R.W.I.*** s. 232. no: Korykos 227.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 109. no: 103. Keten dokumacısı Bakhos'un torunu Leontios'un mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 563.; ***R.W.I.*** s. 197. no: Korykos 29.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 115. no: 111. Sergios ve Theodoros'un mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 701.; ***R.W.I.*** s. 212. no: Korykos 102.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 113. no: 109. Sergios'un mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 706.; ***R.W.I.*** s. 209. no: Korykos 87.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 116. no: 112. Keten dokumacısı Eiredotos'un oğlu Stephanos'un mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 720.; ***R.W.I.*** s. 239. no: Korykos 266.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 117. no: 114. İsmi belirsiz bir keten dokumacısına ait mezar: ***MAMA.*** III. no: 763.; ***R.W.I.*** s. 299. no: Korykos 622.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 110. no: 105. İsmi belirsiz bir keten dokumacısına ait mezar: ***MAMA.*** III. no: 765.; ***R.W.I.*** s. 299. no: Korykos 624.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 114. no: 110. Ayrıca Korykos mezar yazıtları, kentin limanında faaliyet gösteren keten dokumacılarının kurduğu bir loncayı da kayıt altına almaktadır. Bkz. ***D.K.A.W.W.*** XLIV. 6. s. 69, no: 151.; ***MAMA.*** III. no: 770.; ***R.W.I.*** s. 222. no: Korykos 165.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 117. no: 113. Bununla birlikte Korykos yazıtları, kentte imal edilmiş keten kumaşları satışa sunan tüccarları kayıt altına almaktadır. Bkz. Mısırlı keten kumaş satıcısı Photinos'un oğlu Eudaimon'un mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 340.; ***R.W.I.*** s. 209. no: Korykos 86.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 120. no: 117. Elias'ın mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 368.; ***R.W.I.*** s. 193. no: Korykos 10.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 121. no: 118. Ioannes'in mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 473.; ***R.W.I.*** s. 209. no: Korykos 85.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 123. no: 121.Theoteknos ve Leontia'nın mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 558.; ***R.W.I.*** s. 224. no: Korykos 175.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 121. no: 119. Timotheos'un mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 562.; ***R.W.I.*** s. 270. no: Korykos 458.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 122. no: 120.

üretim gerçekleştirmiş insanlar gelmektedir. Bu çerçevede kentin nekropol alanına ait 12 mezar yazıtı, hayatlarını yün-kıl dokumacılığıyla kazanmış Korykosluları kayıt altına almaktadır.

1 ☩ σωματοθήκη Γεοργίου
πλουμαρίου καὶ Ἀνασ-
τασίας. ☩[1201]

Çeviri: "*Dokumacı/nakışçı Georgios ve Anastasia'nın lahdi(dir).*"

1 ☩ σωμᾳ[τοθή(κη)] Γεορ-
γίου μ.[….]υ καὶ
Ζηνοβίο̣[υ ***πλου?]μαρίου***.[1202]

Çeviri: " *..... Georgios ve dokumacı/nakışçı Zenobios'un lahdi(dir).*"

1 σοματοθ[ήκη Θεο]-
δότου κ̣αὶ [Σ]τ̣εφά-
νου ***πλο[υμαρίων?***]
[------] ☩ [------][1203]

Çeviri: "*Theodotos ve dokumacı/nakışçı Stephanos'un lahdi(dir).*"

1 Θεοδό̣[του? ***λ]αν̣αρίου***
υἱοῦ Διονυσίου Κυρι-
κίων ***λαναρίου***.[1204]

Çeviri: "*Korykoslu yün dokumacılarından Dionysios'un oğlu, dokumacı/yün işçisi Theodotos'un lahdi(dir).*"

1 ☩ θήκη Θεοδόρου
υἱοῦ Ζηβ̣ήνου
πλουμαρίου. ☩[1205]

Çeviri: "*Dokumacı/nakışçı Zebinos'un oğlu Theodoros'un lahdi(dir).*"

[1201] ***MAMA.*** III. no: 285.; ***R.W.I.*** s. 270. no: Korykos 456.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 94. no: 83.
[1202] ***MAMA.*** III. no: 364b.; ***R.W.I.*** s. 262. no: Korykos 413b.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 95. no: 84.
[1203] ***MAMA.*** III. no: 391.; ***R.W.I.*** s. 234. no: Korykos 235.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 95. no: 85.
[1204] ***MAMA.*** III. no: 392.; ***R.W.I.*** s. 260. no: Korykos 404.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 135. no: 137.
[1205] ***MAMA.*** III. no: 403.; ***R.W.I.*** s. 262. no: Korykos 414.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 96. no: 86.

1 [------]. [---Ἰακ]-

ούβου ***πλουμαρίων***. ☩

Z ☩ HN[1206]

Çeviri: "*..... Dokumacı/nakışçı Iakobos...*"

1 ☩ σωματοθήκη Ἰουλιανῆς

θυγάτηρ Ἀντονήνου κοπ(ιάτου)

καὶ Παύλου ***πλουμαρίου***. ☩[1207]

Çeviri: "*Dokumacı/nakışçı Paulos ve definci/mezarcı Antoninos'un kız kardeşi Iouliane'nin lahdi(dir).*"

1 ☩ σωματοθήκη διαφέρουσα

Ἰωάννου ***πλουμαρίου***

καὶ τῇ αὐτοῦ γαμετῇ

Μαρίᾳ. ☩[1208]

Çeviri: "*Dokumacı/nakışçı Ioannes ve karısı Maria'nın lahdi(dir).*"

☩ δόξα σοὶ ὁ θ(εὸ)ς ὁ μόνος ἀ[θάνατος].

σωματοθήκη Κόνωνος ***ὑφα[ν]-***

ταρίου υἱοῦ Γ-

εωργίου

Χρυσομάλλου.[1209]

Çeviri: "*Tek ve ölümsüz Tanrı, senin onuruna! Georgios Khrysomallos'un oğlu, dokumacı Konon'un lahdi(dir).*"

1 ☩ σωματοθήκη Κόνωνος

μοναχοῦ Ἀρρίου? ***πλ(ουμαρίου)*** (?).[1210]

Çeviri: "*Dokumacı/nakışçı (?) Arrios oğlu, tek başına yaşayan Konon'un lahdi(dir).*"

[1206] ***MAMA.*** III. no: 429.; ***R.W.I.*** s. 241. no: Korykos 281.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 96. no: 87.
[1207] ***MAMA.*** III. no: 441a.; ***R.W.I.*** s. 290-291. no: Korykos 573a.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 94. no: 82.
[1208] ***MAMA.*** III. no: 496.; ***R.W.I.*** s. 280. no: Korykos 519.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 97. no: 88.
[1209] ***MAMA.*** III. no: 516a.; ***R.W.I.*** s. 258. no: Korykos 392a.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 99. no: 92.
[1210] ***MAMA.*** III. no: 523.; ***R.W.I.*** s. 258. no: Korykos 390.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 97. no: 89.

1 ☩ σωματοθήκη

διαφέρουσα

Πολυετίου

πλουμαρίου.[1211]

Çeviri: "*Dokumacı/nakışçı Polyetios'un lahdi(dir).*"

1 σωματοθήκη Σαμουήλου ***πλουμαρίου***

☩ κὲ τῆς αὐτοῦ γαμετῆς Σωναρίδος. ☩[1212]

Çeviri: "*Dokumacı/nakkaş Samouelos ve karısı Sonaris'in lahdi(dir).*"

Bu 12 yazıtın yanı sıra kente ait pek çok farklı mezar yazıtı, dokumacılık faaliyetlerinin farklı boyutlarında üretim gerçekleştirmiş olan Korykoslu zanaatkârları kayıt altına almaktadır. Bunlardan ilki, yaşamını "*kaba kumaş dokuyucusu*" olarak kazanmış Korykoslu bir zanaatkâra; Antoninos oğlu Kosmas'a aittir.

1 ☩ σωματοθί-

κη ☩

☩ Ἀντωνίνου

Κοσμᾶ

ἀγναφα-

ρίου.[1213]

Çeviri: "*Antoninos'un oğlu, kaba kumaş dokuyucusu Kosmas'ın lahdi(dir).*"

Korykos'un nekropol alanına ait 6 mezar yazıtı, yün-kıl dokuma endüstrisinin bir diğer aşaması çerçevesinde, "*yün eğiricisi*" (*ἐρεουργοῦς*) olarak üretim gerçekleştirmiş zanaatkârları kayıt altına almaktadır.

1 ☩ σωματοθήκη

Γεωργίου ***ἐρε-***

ουργοῦ. ☩

☩ υἱοῦ Αὐξεντίου. ☩[1214]

Çeviri: "*Auksentios'un oğlu, yün eğiricisi Georgios'un lahdi(dir).*"

[1211] ***MAMA.*** III. no: 665.; ***R.W.I.*** s. 224. no: Korykos 177.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 98. no: 90.
[1212] ***MAMA.*** III. no: 685.; ***R.W.I.*** s. 272. no: Korykos 473.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 98. no: 91.
[1213] ***MAMA.*** III. no: 252.; ***R.W.I.*** s. 284. no: Korykos 536.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 105. no: 99.
[1214] ***MAMA.*** III. no: 275.; ***R.W.I.*** s. 246. no: Korykos 310.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 131. no: 130.

1 ☩ σωμ(ατο)θήκη Γεωργίου

ἐρεουργοῦ ☩

κ(αὶ) Γεωργίας γαμ(ετῆς)

αὐτοῦ.[1215]

Çeviri: "*Yün eğiricisi Georgios ve karısı Georgia'nın lahdi(dir).*"

1 ☩ σωματο[θήκη]

διαφέρουσα

Μονίδου? ***ἐρε-***

ουργοῦ. ☩[1216]

Çeviri: "*Yün eğiricisi Monides'in lahdi(dir).*"

1 ☩ σωματοθήκη

δι[α]φέρουσα Ἑρμη-

τογένη(?) ***ἐρεουργῶ***.[1217]

Çeviri: "*Yün eğiricisi Ermetogenes'in lahdi(dir).*"

1 ☩ σωμα(τ)οθίκη διαφέρον-

τα Ἰακκόβου ***ἐρεωργοῦ***

υἱοῦ Γεωργίου (καὶ) τῖς αὐτοῦ

4 γαμετῆς Στεφανήδος. ☩[1218]

Çeviri: "*Georgios'un oğlu, yün eğiricisi Iakkobos ve karısı Stephanis'in lahdi(dir).*"

1 ☩ σωμ(ατο)θήκη Ἰωάννου ***ἐρε-***

ουργοῦ Ἀντιοχέως.[1219]

Çeviri: "*Antiokhos'un oğlu, yün eğiricisi Ioannes'in lahdi(dir).*"

[1215] ***MAMA.*** III. no: 286.; ***R.W.I.*** s. 210. no: Korykos 88.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 131. no: 131.
[1216] ***MAMA.*** III. no: 323a.; ***R.W.I.*** s. 286. no: Korykos 549a.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 132. no: 132.
[1217] ***MAMA.*** III. no: 334.; ***R.W.I.*** s. 263. no: Korykos 420.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 132. no: 133.
[1218] ***MAMA.*** III. no: 435.; ***R.W.I.*** s. 244. no: Korykos 301.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 134. no: 135.
[1219] ***MAMA.*** III. no: 455.; ***R.W.I.*** s. 247. no: Korykos 320.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 133. no: 134.

Kente ait bir diğer yazıt, dokuma tezgahlarından indirilen yün ve kıl dokumaların, kir ve yağ dokularından arındırılmasını ifade eden "yıkama/çırpma" sürecinde faaliyet gösteren bir zanaatkârı (*γναφέως*) kayıt altına almaktadır.

1 ☩ σωματοθήκη
Ζαχαρία ***γναφέως***
κ(αὶ) χαρτυφάντου.[1220]

Çeviri: "*Yün çırpıcısı ve papyros imalatçısı Zakharias'ın lahdi(dir).*"

Ayrıca kente ait iki mezar yazıtı, halihazırda mamul ve kullanımda olan fakat zamanla sertleşen yünleri, yay veya tokmak kullanarak yumuşatmak suretiyle tekrar kullanıma hazır hale getiren zanaatkârları; hallaçları (*κτενοι*) kayıt altına almaktadır.

1 ☩ σωματο-
θήκι Ἐπι(φ)α-
νίου ***κτενᾶ***
υἱοῦ Θωμᾶ.[1221]

Çeviri: "*Thomas'ın oğlu, hallaç Epiphanios'un lahdi(dir).*"

1 ☩ θίκι διαφέ-
ρουσα Σωτερίκου
κτενᾶ κ(αὶ) τοῦ αὐτ-
οῦ υἱοῦ Μινᾶ. ☩[1222]

Çeviri: "*Hallaç Soterikos ve oğlu Minas'ın lahdi(dir).*"

Bu hallaçların yanı sıra Korykos'a ait mezar yazıtları, yine mamul nitelikteki yün-kıl kumaşlar üzerine üretim ve tadilat gerçekleştirmiş olmaları son derece muhtemel olan terzileri (*ῥάπτος*) ve daha spesifik çerçevede pantolon dikicilerini (*βρικαρίος*) kaydetmektedir.

1 ☩ ἠρόειον
Νόννου
Μεσσικᾶ
ἱματιοπρά(του).[1223]

Çeviri: "*Terzi Messikas'ın oğlu Nonnos'un mezarı(dır).*"

[1220] ***MAMA.*** III. no: 361.; ***R.W.I.*** s. 246. no: Korykos 312.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 93. no: 81.
[1221] ***MAMA.*** III. no: 327.; ***R.W.I.*** s. 286. no: Korykos 551.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 103. no: 97.
[1222] ***MAMA.*** III. no: 739.; ***R.W.I.*** s. 270. no: Korykos 457.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 104. no: 98.
[1223] ***MAMA.*** III. no: 619.; ***R.W.I.*** s. 196-197. no: Korykos 25.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 126. no: 124.

1 [σωμ]ᾳτοθήκη δ[ι]φέρ[ο]τα
Μαρίνου ***ῥάπτου*** ῥόβον.[1224]

Çeviri: "*Terzi Marinos'un lahdi(dir).*"

1 ☩ σοματοθήκη Κοστατί-
νου ***ῥάπτου*** καὶ Αὐλητ-
οῦ Στεφάνου μαρμαραρί-
ου (καὶ) Βᾳλερ[ί]ου.[1225]

Çeviri: "*Terzi Konstantinos ve mermerci Stephanos'un oğlu, Auletos ile Balerios'un lahdi(dir).*"

1 δόξα σοὶ ὁ θ(εὸ)ς ὁ
μόνος ἀθᾰ́νᾰτο[ς].
σοματοθήκη
Θεοδόρου ***βρεκ(αρίου)***.[1226]

Çeviri: "*Tek ve ölümsüz Tanrı, senin onuruna! Pantolon dikicisi Theodoros'un lahdi(dir).*"

1 ☩ σωματοθήκη διαφέρουσα
☩ Μηνᾶ καὶ Γεωργίου ☩
υἱοῦ Λεοντίου ***βρικαρίου***.[1227]

Çeviri: "*Menas ve pantolon dikicisi Leontios'un oğlu Georgios'un lahdi(dir).*"

Korykos'ta Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerinde, yün ve kıl üzerine tesis edilmiş gelişkin nitelikteki bu dokuma endüstrisini, farklı üretim aşamalarıyla açığa çıkaran tüm bu yazıtların yanı sıra kente ait mezar yazıtları, bu endüstrinin imal ettiği ürünlerin satışı üzerine ticaret yürüten tüccarları; iki elbise satıcısı (*βεστιαρίος*) ile bir gömlek satıcısını (*χλανρος*) kayıt altına almaktadır.

1 ☩ σωματοθή-
κη Γεωργίου ***[β]-***
εστια(ρίου) κὲ Δο-
μετίου κὲ τῶν

[1224] ***MAMA.*** III. no: 581.; ***R.W.I.*** s. 234. no: Korykos 239.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 127. no: 125.
[1225] ***MAMA.*** III. no: 554.; ***R.W.I.*** s. 252. no: Korykos 350.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 74. no: 54.
[1226] ***MAMA.*** III. no: 406a.; ***R.W.I.*** s. 289. no: Korykos 567.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 128. no: 127.
[1227] ***MAMA.*** III. no: 597.; ***R.W.I.*** s. 243. no: Korykos 291.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 130. no: 129.

5 διαφερόντων.[1228]

Çeviri: "*Elbise satıcısı Georgios ve Dometios ile diğerlerinin lahdi(dir).*"

1 ☩ σοματωθήκη

Συμεωνίου ☩

[β]εσταρίου.[1229]

Çeviri: "*Elbise satıcısı Symeonios'un lahdi(dir).*"

1 ☩ σοματοθήκη Ἐλπι-

δίου ***χλαν-ρου***(?) ☩ που(?) ☩[1230]

Çeviri: "*Gömlek satıcısı Elpidios'un lahdi(dir).*"

Korykos'un yaklaşık 300.000 m²'lik bir yüzölçümüne yayılan, devasa nekropol alanında tespit edilen tüm bu mezar yazıtları, Dağlık Kilikia'nın en önemli kıyı yerleşimlerinden birisi olarak kabul edilen kentte, Geç Roma-Erken Bizans dönemlerinde tesis edilmiş, "gelişkin" bir dokuma endüstrisinin izlerini açığa çıkarmaktadır. Öncelikle bu endüstrinin önemli bir kısmı, zirai bir hammadde olan "keten" üzerine, üstelik kentin limanı çevresinde faaliyet gösteren bir meslek loncası çatısı altında üretim gerçekleştirmiştir.[1231] Böylesi bir meslek/ticaret yapılanması altında organize olduğuna ilişkin herhangi bir veri bulunmamakla birlikte, yün-kıl dokumacılığı da kentin dokuma endüstrisi içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Korykos'un mezar yazıtları, hem bu hayvansal hammadde temelli dokumacılık endüstrisinin farklı üretim aşamalarında hem de bu endüstrinin imal ettiği ürünlerin satışı aşamalarında üretim ve ticaret gerçekleştiren çok sayıda Korykoslu zanaatkâr ve tüccarı kayıt altına almıştır. Tarihlendirilme aralıkları Geç Roma ile Erken Bizans dönemleri kapsamında belirlenmiş olsa da, tüm bu mezar yazıtlarının, kentin İmparatorluk dönemi için de önemli birer "belge" olarak değerlendirilmesi doğru olacaktır. Bu dönemde eser vermiş antik yazarların, Kilikia'da (başta keçilerden kırkılan kıllar olmak üzere) küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün-kıl üzerine tesis edilmiş dokuma endüstrilerine ilişkin sunduğu kapsamlı bilgiler,[1232] bu endüstrilerin, bölgede İmparatorluk dönemine kadar uzanan köklü geçmişini açıkça ortaya koymaktadır.

[1228] ***MAMA.*** III. no: 287.; ***R.W.I.*** s. 254. no: Korykos 362.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 101. no: 95.
[1229] ***MAMA.*** III. no: 735a.; ***R.W.I.*** s. 236. no: Korykos 250a.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 100. no: 94.
[1230] ***MAMA.*** III. no: 322.; ***R.W.I.*** s. 214. no: Korykos 115.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 102. no: 96.
[1231] ***D.K.A.W.W.*** XLIV. 6. s. 69, no: 151.; ***MAMA.*** III. no: 770.; ***R.W.I.*** s. 222. no: Korykos 165.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 117. no: 113. Ayrıca bkz. dn. 1201.
[1232] Varro, *Rust*. II. 11. 12.; Cic. *Div*. I. 94.; Cic. *Verr*. II. 1. 95.; Columella, *Rust*. I. Pref. 26.; Plin. *Nat*. VIII. 203.; Mart. *Epig*. VII. 95.

2.2.18. Seleukeia Dokuma Endüstrisi

Roma egemenliği altındaki Dağlık Kilikia'da/Isauria'da dokuma endüstrisi tesis etmiş olan bir diğer antik yerleşim, I. Seleukos Nikator tarafından Hellenistik dönemde, Kalykadnos Nehri kıyısında kurulan Seleukeia ad Kalykadnos'tur. Kentin dokuma endüstrisi hakkında bilgi sunan veriler, bölgenin genelinde olduğu gibi mezar yazıtları aracılığıyla elde edilmiştir. Ayrıca bu yazıtlar, hayvansal hammadde (yün-kıl) temelli dokumacılık faaliyetlerinin yanı sıra kentte keten dokumacılığının da kayda değer bir düzeye ulaştığını ortaya koymaktadır.[1233] Hayvansal hammadde temelli dokuma endüstrisi ise farklı üretim aşamalarıyla faaliyet göstermiştir. Bu çerçevede kentin güneyinde, Mut ilçesi istikametinde uzanan kara yoluyla ikiye bölünen (Bkz. Harita 2.1.14.1.) nekropol alanında tespit edilen iki mezar yazıtı, bir kaba kumaş dokumacısı ile bir yün çırpıcısını kayıt altına almaktadır. Bununla birlikte kentin Geç Antik ve Erken Bizans dönemlerinde bir kutsal alan/hac merkezi olmasının yanı sıra bir nekropol alanı[1234] (Bkz. Görsel 2.2.18.1.) olarak da hizmet eden Azize Thekla Kutsal Alanı (*Meryemlik*) içerisindeki bir mezar üzerinde tespit edilen yazıt, yün dokumacısı olarak yaşam süren bir zanaatkârı kaydetmektedir.

1 ☩ χ[αμοσ]όριν βασ---
λ[---***ἀκ]ναφαρίων***
----- Νόννου.[1235]

Çeviri: "*Kaba kumaş dokumacısı Nonnos'un lahdi(dir).*"

1 παραστα(τικὸν) Παύλου κιπουροῦ
κυμινᾶ κ(αὶ) Στεφάνου
κναφέος.[1236]

Çeviri: "*Çöreotu bahçıvanı Paulos'un ve yün çırpıcısı Stephanos'un lahdi(dir).*"

[1233] Keten dokumacısı Kalemerios'un mezar yazıtı: ***MAMA.*** III. no: 40.; ***R.W.I.*** s. 320. no: Meriamlik 27.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 111. no: 106.; Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 128. dn. 996. İsmi belirsiz bir keten dokumacına ait mezarın yazıtı için bkz. ***MAMA.*** III. no: 48.; ***R.W.I.*** s. 321-322. no: Meriamlik 35.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 119. no: 116.; Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 128. dn. 996.

[1234] Seleukeia ad Kalykadnos'un erken dönem nekropolü, Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde kentin güneyinde, eski Mut yolunun kuzey ve güneyindeki geniş bir alana yayılmıştır. İkinci ve geç döneme ait nekropol ise kentin güneyindeki Azize Thekla Kutsal Alanı yakınlarında konumlanmaktadır. Seleukeia ad Kalykadnos'un nekropolleri hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 113-114. Ayrıca J. Keil ve A. Wilhelm, 1931 yılında Azize Thekla Kutsal Alanı'nı "*Meriamlik/Meryemlik*" başlığıyla, kapsamlı şekilde ele almışlardır. Bu çalışmada; kutsal alandaki mezarların görünüş ve karakterlerinin (çok derine gömülmüş olmaları ve çoğu zaman oldukça aşınmış yazıtlar taşımaları), bu bölgeye çoğunlukla daha yoksul sınıflara mensup kişilerin defnedildiğine işaret ettiği kaydedilmiştir. ***MAMA.*** III. s. 20.

[1235] ***MAMA.*** III. no: 27.; ***R.W.I.*** s. 364. no: Seleukeia 86.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 106. no: 100.; Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 128. dn. 994.

[1236] ***C.I.G.*** IV. s. 456. no: 9224.; ***LBW.*** s. 361. no: 1414.; ***R.W.I.*** s. 352. no: Seleukeia 25.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 308. no: 377.

Görsel 2.2.18.1. Azize Thekla Kutsal Alanı nekropolü (üstte) ve kayaya oyulmuş mezarlar (altta).
Kaynak: Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.** Üst: s. 723. Fig. 22e. Sol-sağ alt: s. 724. Fig. 22f, 22g.

1 Ἐρπηδήου ***λαν-***

αρίου θήκη.[1237]

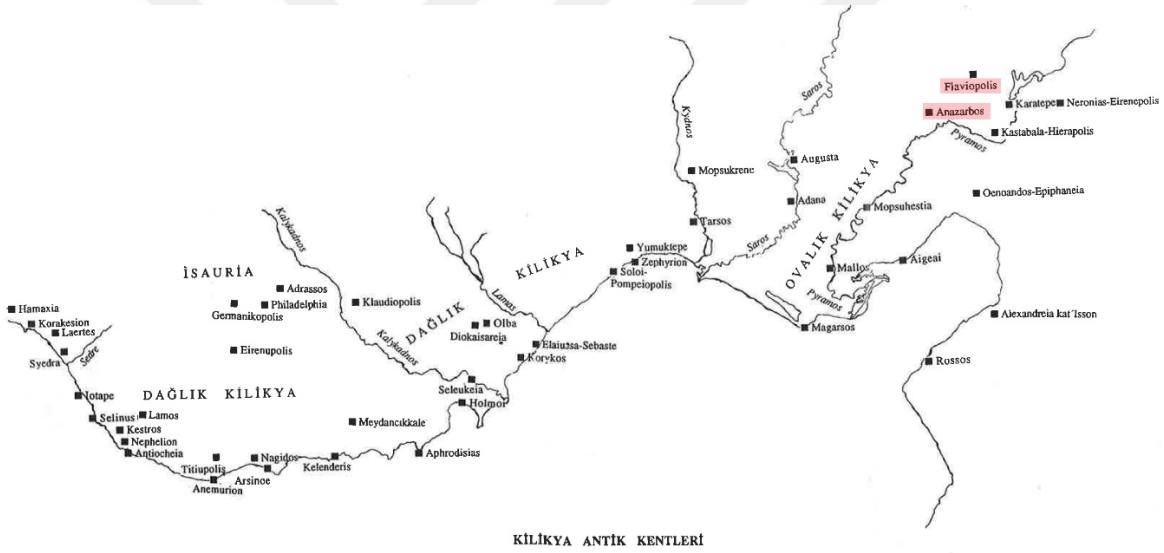
Çeviri: "*Yün dokumacısı Erpedeos'un lahdi(dir).*"

Seleukeia ad Kalykadnos'a ait bu mezar yazıtları, bölgede Geç Antik dönem itibarıyla konuşlandırılan askeri birliklerin ödemeleri, ürün bazında talep edilen vergiler ve Azize Thekla Kutsal Alanı'nın kente çektiği hacı nüfusunun iaşesi gibi nedenlerle, Geç Antik ve Erken Bizans dönemlerinde "gelişkin" bir tarımsal-hayvansal üretim tesis eden kentte, küçükbaş hayvanların, dokuma endüstrisi için önemli bir hammadde kaynağı teşkil ettiğine işaret etmektedir.[1238]

[1237] ***MAMA.*** III. no: 38.; ***R.W.I.*** s. 320. no: Meriamlik 25.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 135. no: 136.; Boyraz Seyhan, 2021, **a.g.k.**, 128. dn. 993.
[1238] Bkz. dn. 711.

2.2.19. Flaviopolis Dokuma Endüstrisi

Roma Küçük Asya'sında faaliyet gösteren bir diğer yün/kıl dokuma endüstrisi, Kilikia bölgesinin doğusunu, düzlük coğrafyasını ifade eden Kilikia Pedias'ta[1239] (Ovalık Kilikia) yer alan Flaviopolis'te tesis edilmiştir. Tıpkı günümüz Silifke (Mersin) ilçesinin yerleşimi altında kalan Seleukeia ad Kalykadnos gibi, Flaviopolis antik kenti de Osmaniye'nin yüzölçümü ve nüfus açısından en büyük ilçesi olan Kadirli'nin[1240] yerleşim alanı altında bulunmaktadır.[1241] Adana kent merkezinin 95 km. kuzeydoğusunda, Osmaniye'nin ise 45 km. kuzeybatısında konumlanmaktadır.[1242] (Bkz. Harita 2.2.19.1.) İsmi "*Flaviusların şehri*" anlamına gelen kent, MS 73 yılında İmparator Vespasianus tarafından kurulmuştur. Bu çerçevede MÖ I. yüzyıl ortalarına doğru başlayarak MS I. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar devam eden, "*Kilikia'yı Romalılaştırmak için yeni şehirler kurulması*" dönemi, Flavius Hanedanı iktidarının başlarında Flaviopolis şehrinin kurulmasıyla sona ermiştir.[1243]

Harita 2.2.19.1. Kilikia bölgesi ve Flaviopolis antik kenti.

Kaynak: Sayar, 1999, **a.g.k.**, Levha 63.

[1239] Kilikia Pedias'ın Hellenistik ve Roma dönemi yerleşimleri, A. Kaplan tarafından 2015 yılından tamamlanan doktora tez çalışmasında, kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Kaplan, A. (2015). *Hellenistik ve Roma Döneminde Kilikia Pedias (Çukurova) Yerleşimleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

[1240] Kadirli ilçesinin yerleşim tarihi hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Üçeçam, D., Hayli, S. (2003). Kadirli'nin Kuruluş ve Gelişmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), s. 67-90.

[1241] Flaviopolis antik kentinin Kadirli ilçe merkezine konumlandırılabileceğine dair görüş birliği mevcuttur. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Sayar, M. H. (1999). "Antik Kilikya'da Şehirleşme". I. Demirkent, vd. (Editörler), *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 12-16 Eylül 1994. Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt I*. içinde (ss. 193-216). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 212.

[1242] Kaplan, 2015, **a.g.k.**, 194.

[1243] Sayar, 1999, **a.g.k.**, 212. Kilikia bölgesindeki Roma kentlerinin kuruluş süreç ve politikalarına ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için ayrıca bkz. Sayar, M. H. (2012). Çukurova Eskiçağ Şehirlerinin İmar ve İskanına Roma Devleti'nin Katkısı. *İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni*, 194, s. 75-81.

Ceyhan (*Pyramos*/*Πύραμος*) Nehri'nin bir kolu olan Savrun Çayı'nın doğu kıyısında kurulan Flaviopolis'in zenginliği, ticaretten ve verimli topraklarından kaynaklanmıştır. Kentin doğu ve batısındaki yüksek tepeler, nekropol alanlarını oluşturmaktadır. Bugün belirli kısımları hâlâ ayakta olan ve oldukça geniş bir alana yayılan bu iki nekropol alanı, kentin İmparatorluk dönemindeki büyüklüğü ve nüfusu için önemli kanıtlardır. Flaviopolis'i günümüze ulaştıran en önemli buluntuları ise; mezar stelleri, sütunları, sütun başlıkları ve yazıtlarıdır.[1244] Başlangıçta Savrun Çayı'nın doğusundaki tepenin eteklerinde kurulmuş ve 1865 yılına kadar dar bir alanda yerleşim görmüş olmasına rağmen Kadirli, 1865 yılında, Fıka-i İslahiye hareketiyle birlikte asıl gelişim sürecine girmiştir.[1245] Zamanla aldığı iç ve dış göçlerin etkisiyle nüfusunun artması ve kentleşmesi, Flaviopolis'in antik kalıntılarından geriye kalan yapı taşlarının konutlarda, bahçe duvarlarında kullanılmasına ve yok olmasına neden olmuştur. 1932 yılında Kadirli merkezinde bir fosseptik çukuru açılırken tesadüfen bulunan ve sayılı örneklerinden biri olan 2 metrelik "*Bronz Hadrianus Heykeli*" bu tarihlerde bilim dünyasının ilgisini bu bölgeye çevirse de, antik kentin ilçe yerleşiminin altında kalması nedeniyle bölgede bugüne kadar bilimsel bir çalışma yapılamamıştır.[1246]

Kilikia Pedias'ın antik dönem boyunca tesis ettiği ekonomik yapı[1247] içerisinde dokuma endüstrisinin önemli bir payda kapladığı bilinmektedir.[1248] Bu çerçevede Romalıların bölgede kurduğu en önemli antik kentlerden birisi olarak kabul edilen Flaviopolis bünyesinde, henüz 19. yüzyılda tespit edilmiş yazıtlar üzerine gerçekleştirilen epigrafik çalışmalar, bu endüstrinin hayvansal hammadde temelinde üretim gerçekleştiren bir kolunun, bir meslek loncası çatısı altında organize olacak düzeyde gelişkinlik kazandığını ortaya koymaktadır. İlk kez E. L. Hicks tarafından 1890 yılında yayınlanan ve en geç MS III. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıt, kentte İmparatorluk döneminde üretim yürüten yün çırpıcılarının kurduğu loncaya ışık tutmaktadır.[1249]

[1244] Ersoy, A., Koçer, K., Serin, M. (2022). Flaviopolis Antik Kenti ve Roma Evi Mozaikleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 83, s. 58. Flaviapolis'in Roma İmparatorluk dönemindeki gelişkin profilini belgeleyen başka eserler de mevcuttur. Bunlar; 1932 yılında kent bünyesinde gün ışığına çıkarılan ve günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen İmparator Hadrianus'un anıtsal tunç heykeli, bugün ilçenin altında kalmış durumda olan 6-7 dönümlük alana yayılmış Roma Hamamı, MS V. yüzyıla ait bir Roma Bazilikası olup Dulkadiroğulları tarafından camiye çevrilen Ala Cami ve kentin yakın çevresindeki diğer birçok eser ve kalıntılardır. Kaplan, 2015, **a.g.k.**, 194-195.; Ersoy, 2022, **a.g.m.**, 58-59. Ayrıca Flaviopolis, MS 89-254 tarihleri arasında sikke darp etmiştir. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Erhan, F. (2022). Kilikia'daki Flaviopolis Kentine Ait Yayımlanmamış Sikkeler. *Seleucia*, 12, s. 161-178.

[1245] Üçeçam, 2003, **a.g.m.**, 74vd.; Ersoy, 2022, **a.g.m.**, 58.

[1246] Ersoy, 2022, **a.g.m.**, 58-59.

[1247] Kilikia Pedias'ın antik dönem ekonomisi ve üretim faaliyetleri hakkında kapsamlı bilgi bibliyografik detay için bkz. Kaplan, 2015, **a.g.k.**, 88-105.

[1248] Bölgenin dokuma endüstrisi hakkında detaylı bilgi bibliyografik detay için bkz. Kaplan, 2015, **a.g.k.**, 97-99.

[1249] Hicks, E. L. (1890). Inscriptions from Eastern Cilicia. *The Journal of Hellenic Studies*, 11, s. 236-237. no: 1. Ayrıca bkz. ***C.P.R.*** III. s. 24. no: 99.

ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ εὐ-
τελοῦς ***συνεργίου τῶν***
γναφέων τὴν μετρίαν
ἡμῶν ταύτην καρποφο-
ρίαν δέχου, δέσπο-
τα, παρὰ τῶν ἀχρίων σ-
οῦ δούλων, παρέχω-
ν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν
ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς
καὶ καλὴν ἀπολογίαν.

Çeviri: "*Aciz yün çırpıcıları loncasının kurtuluşu için, aciz kullarının* (*bizlerin*) *bereketinin/verimliliğinin bu alametini kabul et ve ruhumuzun günahları için affını ve himayeni bahşet yüce Tanrı(mız)!*"

Flaviopolis antik kentinin bulunduğu alandaki bir kır evinin zemininde, oldukça detaylı ve gösterişli nitelikte mozaikle kaplanmış olan bir taş bloğun ortasında tespit edilen bu yazıt, Küçük Asya'nın meslek/ticaret loncalarına ilişkin yazıtlar içerisinde benzersiz bir örnek teşkil etmektedir. Öncelikle yazıt, bir mozaik zemin üzerine yazılmış olması, bir diğer deyişle mozaik yazıtı olması hasebiyle ilginç bir örnektir. Ayrıca yazıt, Roma Küçük Asya'sında pagan dönem boyunca yaygınlık gösteren meslek/ticaret loncalarının, kilisenin kontrolüne hiçbir değişikliğe uğramaksızın geçtiğini ortaya koyması açısından da önem taşımaktadır. 1890 yılında yazıtı ilk kez yayınlayan E. L. Hicks, gösterişli bir mozaik örüntüsüyle kaplı olan bu taş bloğun, bir erken dönem kilisesinin zeminine ait olabileceğini ileri sürmüştür.[1250]

Flaviopolisli yün çırpıcılarının tesis ettiği lonca tarafından yaptırılan bu yazıtlı mozaiğin keşfinden bir yüzyıldan uzun bir süre sonra, Kadirli ilçe merkezinde, Bağ Mahallesi sınırları içerisindeki bir parselde (Bkz. Görsel 2.2.19.1.) Osmaniye Müzesi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazıları, kentin sosyo-ekonomik yapısı için önemli bilgiler sunan zemin mozaiklerini açığa çıkarmıştır.[1251] Roma İmparatorluk dönemine ait görkemli bir konut yapısının muhtelif kısımlarında (*atrium*, *triclinium*) zemini süsleyen bu mozaikler, MS III. yüzyılın sonu ila IV. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir.[1252] Flaviopolis'in İmparatorluk döneminde tesis edilmiş lüks yaşam standartları için de önemli birer gösterge olarak kabul edilebilecek olan mozaiklerin bir kısmı, panolar içerisine yerleştirilmiş hayvanları tasvir etmektedir. (Bkz. Görsel 2.2.19.2.)

[1250] Hicks, 1890, **a.g.m.**, 236.
[1251] Mozaiklerin tamamına ilişkin kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Ersoy, 2022, **a.g.m.**, 57-75.
[1252] Ersoy, 2022, **a.g.m.**, 66.

Görsel 2.2.19.1. Flaviopolis'te hayvan mozaiklerinin açığa çıkarıldığı kazı alanı.

Kaynak: Ersoy, 2022, **a.g.m.**, 68. Fig. 1.

Görsel 2.2.19.2. Flaviopolis hayvan mozaiklerinde diz çökmüş zebu tasviri.

Kaynak: Ersoy, 2022, **a.g.m.**, 68. Fig. 1.

Mozaik üzerinde aslan, geyik, leopar, kaplan ve ayı gibi vahşi hayvanlarla birlikte tasvir edilen diz çökmüş hörgüçlü sığır (zebu) figürü, yün çırpıcıları loncasının varlığından anlaşıldığı üzere kent ekonomisi içerisinde önemli bir yer edinmiş olan küçükbaş hayvanların yanı sıra, büyükbaş hayvanların da kentin sosyo-ekonomik yaşamında belirgin bir motif olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu mozaiklerin keşfiyle tekrar gündeme gelen Flaviopolis antik kentinde, modern Kadirli yerleşiminin olanak tanıdığı ölçüde gerçekleştirilecek gelecek dönem arkeoloji çalışmalarının, büyükbaş-küçükbaş hayvan tasvirlerine yer veren daha fazla mozaiği ya da bu hayvanların kent ekonomisi içerisinde kapladığı alana ışık tutan daha fazla veriyi gün ışığına çıkarması pekâlâ muhtemel görünmektedir.

Roma Kilikia Pedias'ındaki yün-kıl temelli dokuma endüstrilerinin izleri Flaviopolis ile sınırlı değildir. Kentin güneydoğusundaki komşusu (Bkz. Harita 2.2.19.1.) durumunda bulunan Anazarbos antik kenti (Kozan-Dilekkaya), yazıtlarının sunduğu bilgiler çerçevesinde bölgenin hayvansal hammadde temelli dokuma endüstrilerini MS III. yüzyılın ilk yıllarına kadar geriye götürmektedir. Günümüzde Kozan (Adana), Ceyhan (Adana) ve Kadirli (Osmaniye) ilçelerinin kesiştiği bir noktada, Kozan'ın idari sınırları içerisinde konumlanan Anazarbos, antik dönemde Kappadokia ile Suriye arasında uzanan ticaret rotası üzerindeki stratejik konumuyla, Kilikia Pedias'ın siyasi-ekonomik açıdan en önemli ve merkezî antik kentlerinden birisidir. İmparator Diocletianus'un reformları çerçevesinde, Kilikia'nın iki eyalete ayrılmasıyla (*Cilicia Prima - Cilicia Secunda*) kurulan Cilicia Secunda'nın başkenti olmuştur.[1253] Anazarbos'un yazıtları, M. H. Sayar tarafından 2000 yılında bir araya getirilmiştir.[1254] Ancak bu corpus çalışmasından 50 yıl kadar önce, M. Gough[1255] tarafından yayına sunulan bir Anazarbos yazıtı, kent bünyesinde MS 207 yılında (oldukça muhtemel biçimde MS II. yüzyılda da) üretim gerçekleştiren yün tarakçılarının/hallaçlarının kurduğu meslek/ticaret loncasını kayıt altına almaktadır.[1256] Tüm bu veriler, küçükbaş hayvanların, İmparatorluk dönemi Kilikia Pedias'ının merkezî kentlerindeki ekonomik yapıda, önemli birer hammadde kaynağı olarak ön plana çıktığına işaret etmektedir.

[1253] Anazarbos antik kenti hakkında detaylı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Magie, 1950, **a.g.k.**, 275.; Gough, M. (1952). Anazarbus. *Anatolian Studies*, 2, s. 85-150.; Gough, M. (1976). "Anazarbos". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 53-54). Princeton: Princeton University Press. s. 53-54.; Sayar, 1999, **a.g.k.**, 212-213.; Özcan, A. (2001). *Anazarbos Antik Kenti*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.; Kaplan, 2015, **a.g.k.**, 187-194.

[1254] Sayar, M. H. (2000). ***IK.*** LVI. 1.

[1255] 1950'li yıllarda Kilikia'da pek çok araştırma gerçekleştiren Michael Gough, 1954 yılında yayına sunduğu bir çalışmada, Elaiussa Sebaste antik kentindeki bir kilisenin MS V. yüzyıla tarihlendirilen zemin mozaiklerini konu edinmektedir. Söz konusu mozaikler büyükbaş ve küçükbaş hayvanların detaylı tasvirlerine yer vermektedir. Bkz. Gough, M. (1954). A Temple and Church at Ayaş (Cilicia). *Anatolian Studies*, 4, s. 49-64.

[1256] Gough, 1952, **a.g.m.**, s. 129-131. no: 2.; Woodhead, A. G. (1955). ***S.E.G.*** XII. s. 137-138. no: 514.; ***IK.*** LVI. 1. no: 4. Yazıtlarının sunduğu bilgiler çerçevesinde, Anazarbos'ta İmparator Hadrianus döneminde bir keten dokumacıları loncasının faaliyet gösterdiği de bilinmektedir. ***IK.*** LVI. 1. no: 3.

3 KIRMIZI ET EKONOMİSİ: MACELLUMLAR VE KASAPLAR

3.1. Macellumlar

Antik dönemde haftanın her günü açık olan, balık ve et satışının yapıldığı çarşı binası ya da İmparatorluk döneminde yaygın olan et ve balık çarşısı tanımlamalarıyla ifade edilen[1257] *macellum*lar (Grekçe: *μάκελλον*), büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen kırmızı etin, Roma egemenliği altındaki Küçük Asya kentlerinin besin ekonomisi çerçevesindeki tüketimini ve ticaret hayatındaki dolaşımını anlayabilmek noktasında son derece önemli yapılardır.

3.1.1. Macellumların Etimolojik Kökeni: Antik Kaynaklar

Macellum sözcüğünün kökenini henüz antik dönemde eser veren yazarlar tarafından işlenmiş bir konudur. Bu yazarların en eskisi MÖ I. yüzyılda kaleme aldığı "*Res Rusticae*" ile ünlü olan Marcus Terentius Varro'dur. Bir diğer eseri olan "*De Lingua Latina*"da (Latin Dili Üzerine) yazar, "*ubi quit generatim*" (benden öncekilerin söylediği gibi) sözleriyle başlayarak sözcüğün kökenini açıklamıştır.[1258] Roma'da insanların beslenme ihtiyaçlarına hitap eden tüm malların tek bir yerde satışa sunulduğu bir yapının inşa edildiğinden bahseden yazar, bu yapıya "*Macellum*" adının verildiğinden söz etmektedir. Varro'dan önceki yazarların bir kısmı bu ismin geçmişte burada bulunan bir bahçeden kaynaklandığını, bir kısmı ise burada Macellus lakaplı bir hırsızın evinin bulunduğunu, bu evin devlet tarafından yıkıldığını ve yerine inşa edilen yapının macellum şeklinde isimlendirildiğini ileri sürmüştür.[1259] Bu ikinci görüş, Varro'nun De Lingua Latina'dan birkaç yıl sonra kaleme aldığı düşünülen "*Antiquitates Rerum Humanarum et Divinarum*" (İnsan ve Tanrı İşlerinin Tarihleri) adlı eserinde tekrar karşımıza çıkmaktadır. Hırsızlıklarıyla pek çok zarara sebep olan C. Manius Macellus, sürgün edilmiş,

---

[1257] Schneider, K. (1928). "Macellum". G. Wissowa, W. Kroll (Editörler), *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Halbband XXVII*. içinde (ss. 129-133). Stuttgart: Metzlersche Buchandlung. s. 129.; Nabers, N. (1973). The Architectural Variations of the Macellum. *Opuscula Romana*, 9, s. 173.; Liddell, 1996, **a.g.k.**, 1074.; Bunson, M. (2002). *Encyclopedia of the Roman Empire, Revised Edition*. New York: Facts On File, Inc., s. 337.; Atik, S. (2002). *Anadolu Macellumları, Pamphylia ve Pisidia Macellumları Işığında Bir Tipoloji Denemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 41.; Atik, S. (2004). Anadolu Macellumları. *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 45.

[1258] "*Forum Holitorium*" (Sebze Pazarı) adındaki bir forumun, bol miktarda sebzenin satışa sunulduğu eski bir macellum olduğundan söz eden yazar, bu tarzdaki yapılara kendi döneminde Lakedaimonluların da "*μάκελλον*" adını verdiklerinden, fakat Ionialıların bahçe girişlerine "*μακελλώται*", küçük müstahkem köylerin girişlerine ise "*μάκελλα*" ismini verdiklerinden söz etmektedir. Varro, *Ling.* V. 146. Varro'nun aktardığı bu bilgilerdeki en önemli husus hem Dor hem de Ion lehçelerinde "*dışa kapalı alan*" anlamında kullanılmış olan "*μάκελλον*" sözcüğünün bulunması ve Latince "*macellum*" sözcüğünün Grekçedeki bu kelimeden devralınmış olmasıdır. Atik, 2002, **a.g.k.**, 45.

[1259] Varro, *Ling.* V. 147.

mallarına el konularak kamulaştırılmış, yaşadığı ev yıkılmış, yemek yemeye geldiği yer kente katılarak macellum adını almıştır.[1260] C. Manius Macellus mythosu, MS III. yüzyılda eser veren Sextus Pompeius Festus'un 20 kitaptan oluşan "*De Verborum Significatu*"[1261] (Kelimelerin Anlamı Üzerine) adını taşıyan sözlüğünde de yer bulmuştur.[1262]

Roma döneminde macellum sözcüğünün etimolojik kökeni ile ilgilenen bir diğer yazar Plutarkhos'tur (MS 46-119). "*Quaestiones Romanae*" (Romalıların Soruları) isimli eserinde yazar, Romalıların et pazarlarına neden macellum adını verdiği sorusuna yanıt vermektedir:

"διὰ τί τὰ κρεοπώλια "μάκελλα" καὶ "μακέλλους" καλοῦσι?

πότερον ἀπὸ τῶν μαγείρων τοὔνομα διαφθαρέν, ὥσπερ ἄλλα πολλά, τῇ συνηθείᾳ κεκράτηκε καὶ γὰρ τὸ κάππα πρὸς τὸ γάμμα συγγένειαν ἔχει παρ αὐτοῖς ὀψὲ γὰρ ἐχρήσαντο τῷ γάμμα Καρβιλίου Σπορίου προσεξευρόντος: καὶ τὸ λάμβδα πάλιν τοῖς ἀπολισθαίνουσι τοῦ ρ δι ἀμβλύτητα τῆς γλώττης ὑπόκειται τραυλιζόμενον: ἢ καὶ τοῦτο λυτέον τῇ ἱστορίᾳ; λέγεται γὰρ ἐν Ῥώμῃ βίαιον ἄνδρα καὶ λῃστρικὸν γενόμενον καὶ περικόψαντα πολλούς, Μάκελλον τοὔνομα, μόγις ἁλῶναι καὶ κολασθῆναι: ἐκ δὲ τῶν χρημάτων αὐτοῦ δημόσιον οἰκοδομηθῆναι τὴν προσηγορίαν."[1263]

[1260] Bununla birlikte Numerius Equitius Cuppes adı da bu mythosa eklenmiş, böylelikle yalnızca macellumun değil, "*Forum Cuppedinis*"in kökeni de açıklanmıştır. "*Numerius Equitius Cuppes et C. Manius Macellus singulari latrocinio multa loca habuerunt infesta. His in exsilium actis bona publicata sunt, aedes ubi habitabant dirutae eque ea pecunia scalae deum penatium aedificatae sunt. Ubi habitabant locus, ubi yenirent ea, quae vescendi causa in urbem erant allata. Itaque ab altero macellum, ab altero Forum Cuppedinis appellatum.*" (Numerius Equitius Cuppes ve Romanius Macellus eşi görülmedik hırsızlıklarıyla pek çok yere zarar vermişlerdi. Bu kişiler sürgüne yollandıktan sonra mallarına el konularak kamulaştırıldı, yaşadıkları ev yıkıldı. Bu parayla Penates'in basamakları inşa edildi. Yemek yemek için geldikleri yer kente katıldı. Bu nedenle bir tanesi Macellum, diğeri Forum Cuppedinis adını aldı.) Varro, *Ant. Rer.* Frag. IX. 1. Eser MÖ 47 yılına tarihlendirilmektedir. Nabers, N. P. (1967). *Macella: A Study in Roman Archaeology*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Princeton: Princeton University. s. 66-67.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 46, dn. 50.

[1261] Bu çalışma, İmparator Augustus döneminde eser veren Marcus Verrius Flaccus'un (MÖ 55-MS 20) en önemli eseri olarak dikkate alınan ve Roma uygarlığının ilk büyük alfabetik sözlüğü olan "*De Verborum Significatu*"nun yeniden düzenlenmiş, bir diğer deyişle 20 kitap halinde özetlenmiş versiyonudur.

[1262] "*Dictum a Macello quodam, qui exercebat in Urbe latrocinium; quo damnato censores Aemilius et Fulvius statuerunt, ut in domo eius obsonia venderentur.*" (Macellum, adını kentte hırsızlığıyla tanınan Macellus'tan alır. *Censor* Aemilius ve Fulvius tarafından sürgün edilmesine ve evinin bulunduğu yerde yiyecek satışı yapılmasına karar verilmiştir.) Festus, *Verb. Sig.* 125 M. Bununla birlikte yazar, sözlüğün bir başka bölümünde, "*Cuppes et Cupedia*" (Tat ve Lezzetler) maddesinde macellumun eskiden "*Forum Cuppedinis*" ismiyle anıldığından söz etmektedir. "*Antiqui lautiores cibos nominabant; inde et macellum forum cupedinis appellabant. Cupedia autem a cupiditate sunt dicta, vel, sicut Varro vult, quod ibi fuerit Cupedinis equitis domus, qui fuerat ob latrocinium damnatus.*" (Eskiler lezzetli yiyecekleri ve mezeleri daha büyük bir ihtişamla anarlardı; bundan dolayı macelluma Forum Cupedinis adını vermişlerdi. Ayrıca cupedia ismi cupiditastan gelir ve Varro'nun da sözünü ettiği gibi bu alanda eskiden hırsızlıkları yüzünden sürgün edilmiş olan Cuppes'in evi bulunuyordu.) Festus, *Verb. Sig.* 48 M. Titus Livius (MÖ 59-MS 17), Festus'un sözlüğünde karşımıza çıkan M. Aemilius Lepidus ve M. Fulvius Nobilior'un censorlukları döneminde (MÖ 179 yılında) Bazilika Fulvia/Bazilika Aemilia'nın kuzeyinde yeni bir balık pazarının (*Forum Piscatorium*) inşasını başlattıklarından söz etmektedir. Livy, *Epit*. XL. 51. 5.

[1263] Plut. *Quaes. Rom.* 277d-e.

"Neden et pazarına Macella ve Macellum adını verirler?

Bu gelenek, diğer pek çok sözcük gibi, "μάγειρος" (aşçı) sözcüğünü de dönüştürerek hâkim olmadı mı? Çünkü κάππα (κ) ve γάμμα (γ) harfleri birbirine yakın akrabadır ve γάμμα, Carvillus Spurius tarafından keşfedilene kadar kullanılmamıştır. Ve şimdilerde peltek konuşanlar ve kekemeler rho (p) yerine λάμβδα (λ) harfini telaffuz ediyor. Ya da bu konu bir hikâyeyle açıklığa kavuşturulabilir. Roma'da çok sayıda kişiyi soyan ve büyük güçlüklerle yakalanan azılı bir hırsızın hak ettiği cezaya çarptırıldığı söyleniyor: Adı Macellus'tu. Kamulaştırılan mülkünün üzerine, onun adını taşıyan, halka açık bir et pazarı inşa edilmişti."

Plutarkhos'un ortaya koyduğu çözümleme macellum sözcüğünün Grek alfabesine dayanan, Grek kökenli bir sözcük olduğunu ortaya koymanın yanı sıra Varro'da karşımıza çıkan ve Festus'un sözlüğünde yer bulan Macellus mythosuna da atıfta bulunmaktadır. Bu çözümleme çerçevesinde aşçı anlamına gelen "*μάγειρος*" sözcüğünün gamma (*γ*) harfi yerini kappa'ya (*κ*), rho (*ρ*) harfi ise lambda'ya (*λ*) bırakarak et pazarı anlamında kullanılan "*μάκειλος*" sözcüğünü ortaya çıkarmıştır.

3.1.2. Macellumların Etimolojik Kökeni: Modern Kaynaklar

Modern dilbilimcilere göre organize pazar yerleri ve marketler için kullanılan macellum teriminin Semitik "*mikla*" ya da "*mikh(e)lah*" sözcüğünden türediği ve Punik veya Semitik kökenli olduğu görüşü yaygındır.[1264] Yanı sıra kelimenin hem Yunanca hem de Latince formunun aynı Semitik kökene dayandığı genel olarak kabul edilmekle birlikte kelimenin Yunancadan Latinceye mi, yoksa Latinceden Yunancaya mı geçmiş olduğu etimologlar arasında varlığını sürdüren bir tartışma konusudur.[1265]

[1264] Nabers, 1967, **a.g.k.**, 65-76.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 47-48.

[1265] H. Frisk, H. Lewy'nin görüşünü takip ederek antik yazar Varro'nun macellum sözcüğü hakkında aktardıklarını temel almış, sözcüğün Yunancadan Latinceye geçtiğini ileri sürmüştür. Lewy, H. (1895). *Die Semitischen Fremdwörter im Griechischen*. Berlin: R. Gaertners Verlagsbuchhandlung. s. 111-113.; Frisk, H. (1960). *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter. Universitatsverlag. s. 164. L. De Meyer, macellum sözcüğünün etimolojisi üzerine kaleme aldığı çalışmasında, macellum sözcüğünün "*temiz ticaret*" anlamına gelen Semitik "*mkr*" kökünden türediğini, bu kökten türemiş olan "*makirum*" sözcüğünün zaman içerisinde "*makerrum*" ve "*makellum*" halini aldığını savunmuştur. De Meyer, L. (1962). L'étymologie de Macellum "Marché". *L'Antiquité Classique*, 31 (1-2), s. 148-152. Nabers, "*karelenmiş alan*" anlamına gelen Grekçe "*μάκελλον*" sözcüğünün ve Latince "*macellum*"un aynı semitik kökten, "*mikla*" sözcüğünden fakat birbirilerinden bağımsız olarak türediklerini ortaya koymuştur. Nabers, 1967, **a.g.k.**, 65. De Ruyt, dışa kapalı yapı formunun Roma mimarisine entegrasyonunun, macellum sözcüğünün Latinceye entegrasyonu ile eş zamanlı gerçekleştiğini ileri sürmüştür. De Ruyt, C. (1983). *Macellum. Marche Alimentaire des Romains*. Louvain-la-Neuve: Institut Supérieur d'archéologie et d'histoire de l'art collége érasme. s. 232-235. Modern literatürde macellum sözcüğünün kökenine ilişkin ileri sürülen görüşler ve tartışmalar için bkz. Atik, 2002, **a.g.k.**, 47-48.

3.1.3. Antik Kaynaklarda Macellumlar

Macellumlar, Roma döneminde kaleme alınan çok sayıda antik kaynakta yer bulmuştur. Bu kaynaklar içerisinde macellumları en yoğun şekilde konu edinen isim, Romalı oyun yazarı Titus Maccius Plautus'tur (MÖ 254-184). Yazar, kaleme aldığı oyunlarında macellumdan yapılan alışverişlerin sağladığı statü,[1266] macellumda satılan et çeşitleri; sığır eti (*bubulam*), inek eti (*vitulinam*), kuzu eti (*agninam*), domuz eti (*porcinam*) balık (*piscatores*) ve bu etlerin pahalılığı,[1267] macellumdaki aşçılar, aşçı yamakları ve bunların kiralanması[1268], macellumdaki alışveriş sırasında pazarlık,[1269] ve macellumdan yapılan düğün alışverişleri[1270] gibi konularda bilgiler sunmaktadır.[1271] Bir diğer ünlü oyun yazarı Publius Terentius Afer (MÖ 195-159) "*Eunuchus*" adlı oyununda macellumda satış yapan tuzlanmış ve taze balık satıcılarından, kasaplardan, aşçılardan ve av hayvanı satıcılarından söz etmektedir.[1272] Antiquitates Rerum Humanarum et Divinarum'da Macellus mythosunu[1273] ortaya koyan Varro, "*Saturae Menippeae*" adlı çalışmasında macellumların tholos bölümünden,[1274] Res Rusticae'de macellumdaki kasaplara satılan domuz etinden,[1275] macellumlardaki kuş[1276] ve balık[1277] satışından söz etmektedir. Marcus Tullius Cicero, "*Pro Quinctio*" adlı eserinde macellumların girişinden bahsetmektedir.[1278] Titus Livius, "*Ab Urbe Condita*" adlı ünlü eserinde, Roma'da MÖ 210 yılında gerçekleşen yangında tahrip olan yapılar arasında balık pazarı (*forum piscatorium*) ve Romalı bankerlere ait dükkanlardan (*argentariae*) bahsetmekte,[1279] bu yangın sonrası restore edilen yapılar arasında ise bir macellumdan söz etmektedir.[1280] İmparator Augustus iktidarının önde gelen şairlerinden Quintus Horatius Flaccus, "*Saturae*" adlı eserindeki bir şiirinde macellumda satış yapan esnaf gruplarından bahsetmekte,[1281] bir diğer şiirinde macellumda satışı yapılan malların pahalılığından şikâyet etmektedir.[1282] Augustus iktidarı sonrasında ön plana çıkan devlet adamlarından Lucius Annaeus Seneca (MÖ 4-MS 65),

[1266] Plaut. *Pseud*. 163-169.
[1267] Plaut. *Aul*. 371-376.; Plaut. *Rud*. 976-981.
[1268] Plaut. *Pseud*. 163-169.; Plaut. *Aul*. 371-376.
[1269] Plaut. *Pseud*. 163-169.
[1270] Plaut. *Aul*. 261-264.
[1271] Val. Max. III. 4. 4.
[1272] Ter. Eun. 255-257.
[1273] Varro, *Ant. Rer.* Frag. IX. 1.
[1274] Varro, *Sat. Men*. Frag. XXIII. 1-2.
[1275] Varro, *Rust*. III. 2. 11.
[1276] Varro, *Rust*. III. 4. 2.
[1277] Varro, *Rust*. III. 17. 7.
[1278] Cic. *Quinct*. VI. 25.
[1279] Livy, *Epit*. XXVI. 27. 1.
[1280] Livy, *Epit*. XXVII. 11. 16.
[1281] Hor. *Sat*. II. 3. 224-236.
[1282] Hor. *Sat*. II. 4. 76-77.

"*Epistulae Morales ad Lucilium*" adlı çalışmasında, macellumda açık arttırma yöntemiyle gerçekleştirilen bir barbun satışından söz etmektedir.[1283] "*Yaşlı Plinius*" ismiyle bilinen Gaius Plinius Secundus (MS 23-79), Roma İmparatorluğu'nun en nitelikli ansiklopedik eseri olarak kabul edilen Naturalis Historia'da, Augustus dönemi hukukçusu olan Ateius Capito'ya yaptığı atıfta, Romalı elitlerin köleleri arasında aşçıların bulunmadığını, bunların macellumdan kiralandığını aktarmaktadır.[1284] Erken İmparatorluk Dönemi'nin ünlü biyografi yazarı Gaius Suetonius Tranquillus (MS 69-122), "*De vita Caesarum*" adlı çalışmasının Iulius Caesar'a (MÖ 100-44) ayırdığı bölümünde, Caesar'ın satışı yasak olan mallara el koymak üzere macellumda memurlar görevlendirdiğinden söz etmektedir.[1285] Eserinin İmparator Tiberius'a ayırdığı bölümünde yazar, Tiberius'un, kızı onuruna düzenleyeceği ziyafetin hazırlıkları için macellumdan aşçılar kiraladığından bahsetmektedir.[1286] Yine Tiberius hakkında kaleme aldığı biyografide yazar, imparatorun, üç adet barbun balığının 30.000 sersertius gibi yüksek bir pahalılığa ulaştığı günlerde macellumdaki fiyatların senatus tarafından yıllık olarak düzenlenmesini bildirdiğinden söz etmektedir.[1287] Martialis, Epigrammata'da, tezgâhları (*mensa*) ülkenin zenginlikleriyle dolu olan macellumların pahalılığından yakınmaktadır.[1288] İmparator Tiberius iktidarında eser verdiği bilinen Romalı yazar Valerius Maximus, "*Facta et Dicta Memorabilia*" adlı eserinde, MÖ 216 yılında consullük yaptığı bilinen C. Terentius Varro'nun, sıra dışı bir yükselişle babasının macellumdaki dükkanından consullüğe terfi ettiğini yazmaktadır.[1289]

3.2. Küçük Asya'da Roma Öncesi Et Pazarları

Antik kaynaklar üzerinde oldukça geniş ölçekli bir yer edinmiş olan macellumların, epigrafik bulgular ışığında Roma Küçük Asya'sında şimdiye dek karşılaşılan en erken örneği Mysia bölgesinde konumlanan ve MS 40-41 yıllarına tarihlendirilen Rhyndakos (*Orhaneli Çayı*) Apolloniası macellumudur. Arkeolojik çalışmalar ve epigrafik bulgular, Küçük Asya coğrafyasında kırmızı et satışı gerçekleştirilen yapıların Roma egemenliği öncesindeki izlerine de ışık tutmaktadır. Bu çerçevede Priene antik kentinde gerçekleştirilen kazılarda, Küçük

[1283] Sen. *Ep*. XCV. 42.; Seneca, bir diğer eseri "*De Beneficiis*"de de macellumdan bahsetmektedir. Sen. *Ben*. VII. 19. 3.
[1284] Plin. *Nat*. XVIII. 107-108.
[1285] Suet. *Iul*. XLIII. 2.
[1286] Suet. *Tib*. XXVI. 2.
[1287] Suet. *Tib*. XXXIV. 1.
[1288] Mart. *Epig*. X. 96. 9-10.
[1289] Val. Max. III. 4. 4.

Asya'da varlığı bilinen ilk "ticaret agorası"[1290] olarak kabul edilen Miletos (Aydın-Didim) Agorası ile yaklaşık olarak aynı döneme, MÖ IV. yüzyıla tarihlendirilen, et ve balık satışının gerçekleştirildiği, dörtgen planlı bir alan gün ışığına çıkarılmıştır. Priene Agorası'nın kuzeybatısında, Batı Kapısı Caddesi'nin güneyinde konumlanan 30 x 16 m ölçülerindeki bu alan, Wiegand ve Schrader tarafından et ve balık pazarı olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama yapının kalıntıları içerisinde in-situ halde ele geçirilmiş olan ve antik dönemde et ve balık satışlarının gerçekleştirildiği tezgâhlar şeklinde tanımlanan *mensa*lar üzerine temellenmektedir. Yapının doğu kenarında, agoranın batı duvarının arkasında 5 adet mensa ayağı ve 2 adet mensa tablası, kuzeyinde ise 8 adet mensa ayağı ve 3 adet mensa tablası in-situ halde tespit edilmiştir. Bununla birlikte kentte ele geçirilmiş bir yazıt, tahıl satışı için kullanılan bir pazar yerine işaret etmektedir. Söz konusu pazar yeri için Priene'de agoranın batısındaki bu küçük et ve balık pazarından başka elverişli bir mekân bulunmadığından Wiegand ve Schrader, bu yapının temelde kent sakinlerinin et ve balık ihtiyacını karşılamanın yanı sıra temel gıda maddelerinin ticaretine de ev sahipliği yaptığını ileri sürmüşlerdir. Bu formatta bir başka yapının varlığı MÖ IV. ve III. yüzyıllara tarihlenen bir yazıt vasıtasıyla Kos Adası'nda belgelenmiştir.[1291]

3.3. Küçük Asya'da Roma Dönemi Gıda Çarşıları: βιοτικῇ ἀγορᾷ

Öte yandan epigrafik bulgular, Küçük Asya'da doğrudan Roma egemenliği altında faaliyet gösteren, macellumlardan farklı isimle anılan bir tür gıda çarşısından söz etmektedir. "*βιοτικῇ ἀγορᾷ*" ismiyle karşımıza çıkan bu ticaret agoralarının varlığı, yazıtlar ışığında Karia'da bulunan Lagina[1292] (Muğla-Turgut) antik kentinde saptanmıştır. Yerleşimde bulunan

[1290] R. Martin'in ileri sürdüğü üzere, Antik Yunan uygarlığı bünyesindeki agoralarda "ticaret" fonksiyonu, dini ve politik niteliklerle birlikte henüz Arkaik dönemden önceki ilkel agoralarda ortaya çıkmıştır. Martin, R. (1951). *Recherches sur L'agora Grecque. Etudes D'histoire et D'architecture Urbaines*. Paris: E. De Boccard. s. 273-274. Ticaret agoralarının düzenli kent planları içerisindeki oluşum evreleri ise aşamalı olarak gelişmiştir. Önceleri ticaret için ayrılmış yalnızca bir "alan" söz konusuyken, zamanla aynı fonksiyonu yerine getiren "yapı", yani ticaret agorası ortaya çıkmıştır. Ion ve Miletos kent planlamacılığının yeni dizaynı, özellikle Ionia'nın büyük liman kentlerinde, alanların farklı ihtiyaçlara cevap vermek üzere ayrılması ilkesi meydana getirmiştir. Bu bağlamda MÖ IV. yüzyıla tarihlendirilen Miletos Agorası, Küçük Asya'da ticaret agorası niteliği taşıyan en erken örnektir. Kare planlı bir alan dükkanlarla çevrilmiştir. Dükkanların önünde stoalar yer almaktadır. Böylelikle büyük ve korunaklı bir alan elde edilmiştir. Atik, 2002, **a.g.k.**, 49.

[1291] Wiegand, T., Schrader, H. (1904). *Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*. Berlin: Georg Reimer. s. 218. Lev. XXI.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 49-50.

[1292] Lagina yerleşimi Strabon'un, Geographika'da Karia bölgesini konu edindiği bölümde, Stratonikeia (Muğla-Eskihisar) antik kentinin tasviri çerçevesinde yer bulmuştur. Yazar, Stratonikeialıların ülkesinde iki büyük tapınak bulunduğundan, bunlardan en ünlüsünün, her yıl büyük festivallere ev sahipliği yapan ve Lagina Kutsal Alanı'nda bulunan Hekate Tapınağı olduğundan söz etmektedir. Strab. XIV. 2. 25. Lagina'nın tarihsel süreci geniş ölçüde Karia bölgesinin ve bilhassa bağlı bulunduğu Stratonikeia antik kentinin tarihsel süreciyle paralel çizgidedir. Hellenistik dönemde Lagina Hekate Tapınağı'nın kutsal bir yolla Stratonikeia'ya bağlanmış olması ve tapınak rahiplerinin Stratonikeia'nın yönetiminde söz sahibi olmaları Lagina'nın bölgedeki önemini göstermektedir.

βιοτικῇ ἀγορᾷ, yerleşimde ele geçirilen ve MS II. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen iki farklı yazıtta karşımıza çıkmaktadır. Her iki yazıt da Lagina'da Hekate'nin rahipliğini büyük bir başarıyla icra ettikleri anlaşılan Koliorgalı Marcus Ulpius Aleksandros Herakleitos ve Ulpia Ammion'u onurlandırmaktadır. Genel anlamda bu iki Hekate rahibinin görevlerini büyük bir dindarlık ve cömertlikle yerine getirdiğinden, tanrıçanın bayramlarında ve tatil günlerinde finanse ettikleri ziyafetlerden, zeytinyağı bağışlarından ve bu organizasyonlarda üstlendikleri masraflardan söz eden yazıtlar, son kısımlarında Ulpius ve Ulpia'nın Lagina'da gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinden ve bu faaliyetler içerisinde βιοτικῇ ἀγορᾷ'da finanse ettikleri portiko inşasından söz etmektedir. Yazıtların ilki, bir Hiereus (*erkek rahip*) yazıtıdır.[1293] İkincisi ise rahiplerin Lagina'daki halk (*δῆμος*), meclis (*βουλὴ*) ve gerousia tarafından onurlandırılma yazıtıdır.[1294]

Söz konusu ticaret agorasının bir diğer örneği, Dağlık Lykia'da bulunan Oinoanda[1295] (Muğla-İncealiler) antik kentinde tespit edilmiştir. Yerleşimde ele geçirilen bir yazıt, C. Iulius Demosthenes tarafından diktirilmiş olan bir bağış yazıtıdır ve İmparator Hadrianus iktidarına tarihlendirilmektedir. 117 satırdan oluşan bu uzun yazıtın 10. satırında yer bulan "*ἀγοράν τε βιωτικὴν*" ifadesi kentteki bir tür gıda çarşısının varlığını kanıtlamaktadır. Yazıtın 10. ve 15. satırları arasındaki bölümden anlaşıldığı üzere erken çocukluk yıllarından itibaren Oinoanda'da

---

Lagina'nın önemine ışık tutan bir diğer husus sikkeleridir. Yerleşimde Klasik dönemden Bizans dönemine kadar uzanan sikkeler gün ışığına çıkarılmıştır. En yüksek sikke yoğunluğu Hellenistik döneme aittir ki bu durum Lagina'da Hekate Tapınağı'nın inşasının ve paralelinde bölge halklarının ziyaretlerinin başlamasıyla ilişkilidir. Bu çerçevede yerleşimde Stratonikeia, Rhodos, Alabanda ve Bargylia gibi bölge kentlerinin yanı sıra Ionia bölgesinin Ephesos ve Miletos kentlerine ait sikkelere de rastlanmıştır. Lagina Hekate Kutsal Alanı, Küçük Asya'nın Roma egemenliği döneminde de önemini yitirmemiş ve kesintisiz olarak iskân görmüştür. Kutsal alan ve mezarlarda ele geçirilen Roma ve Bizans sikkeleri adet olarak Hellenistik döneme göre daha az olsa da Augustus döneminden başlayarak Herakleios'a (h. MS 610-641) kadar uzanmaktadır. Ekici, M. (2010). Lagina Kutsal Alanında Bulunan Sikkelerin Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7. s. 31-32.

[1293] Diehl, C., Cousin, G. (1887). ***B.C.H.*** XI. s. 156-158. no: 63.; Laumonier, A. (1937). ***B.C.H.*** LXI. s. 273-274. no: 104.; Laumonier, A. (1938). ***B.C.H.*** LXII. s. 269.; Şahin, M. Ç. (1982). ***IK.*** XXII. 1. Die Inschriften von Stratonikeia, II. 1. no: 668.

[1294] Hatzfeld, J. (1920). ***B.C.H.*** XLIV. s. 74. no: 5.; ***B.C.H.*** LXI. s. 273-274. no: 104.; Oliver, J. H. (1941). *The Sacred Gerusia*. New York: American School of Classical Studies at Athens. s. 148-149. no: 35.; ***IK.*** XXII. 1. Die Inschriften von Stratonikeia, II. 1. no: 530.

[1295] Oinoanda, günümüzde Fethiye'nin yaklaşık 90 km kuzeydoğusunda, Lykia ile Kibyratis arasındaki antik bölgeyi ifade eden Kabalitis (Söğüt) Gölü yakınlarında konumlanmaktadır. Kent, Hellenistik dönemde Kibyra, Bouboun ve Balbara yerleşimleriyle bir kent birliği kurmuş, MÖ I. yüzyılda ise Roma Eyaleti Lykia'ya bağlanmıştır. Coulton, J. J. (1982). Termessians at Oinoanda. *Anatolian Studies*, 32, s. 117-118.; Bachmann, M. (2016). Oinoanda: Diogenes'in Şehrindeki Araştırmalar. *Colloquium Anatolicum*, 15. s. 296. Kentteki mimari yapıların büyük bölümü Roma egemenliğine aittir. Bunlardan biri batıdaki agoradır ve doğudaki, "*Esplanade*" adlı Hellenistik agoranın yerini almıştır. Bu agora, olasılıkla MS II. yüzyıl ortalarına kadar kentin merkezi olarak benimsenmiş, MS III. yüzyılda kentin merkezi batıya taşınmıştır. Oinoanda'daki stoalar, hamamlar, tiyatro ve diğer birçok yapı Roma egemenliğinde inşa edilmiş, Geç Antik dönemde kent yeni bir savunma duvarıyla küçültülmüş ve Orta Bizans evresinde terkedilmiştir. Brandt, H., Kolb, F. (2005). *Lycia et Pamphylia. Eine Römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern. s. 41.; Bachmann, 2016, **a.g.k.**, 269, 302, 303.

yaşam sürmüş ve kentin köklü ailelerinden birisine mensup olan Demosthenes, memurlara yardımlar sağlamış, fiyatları düşürmüş ve bir gıda çarşısı (βιοτικῇ ἀγορᾷ) ile bu çarşının önünde birisi iki katlı, ikisi tek katlı olmak üzere üç adet sütunlu salon inşa ettirmiştir. Bu inşa sürecini, kullanılmayan binaların satın alımı için 15.000 denarius harcayarak tamamlamıştır.[1296]

Nitekim Lagina ve Oinoanda'daki varlığı yazıtlara yansımış olan bu iki yapının topografik konumları ve mimari formları arkeolojik açıdan saptanabilmiş değildir.[1297] Bununla birlikte βιοτικῇ ἀγορᾷ isminden temel gıda maddelerinin satışa sunulduğu bir pazar yapısı olduğu anlaşılan Lagina ve Oinoanda'daki bu yapılarda kırmızı et satışının da gerçekleştiğini kanıtlayan epigrafik ya da arkeolojik bir bulgu da henüz mevcut değildir.

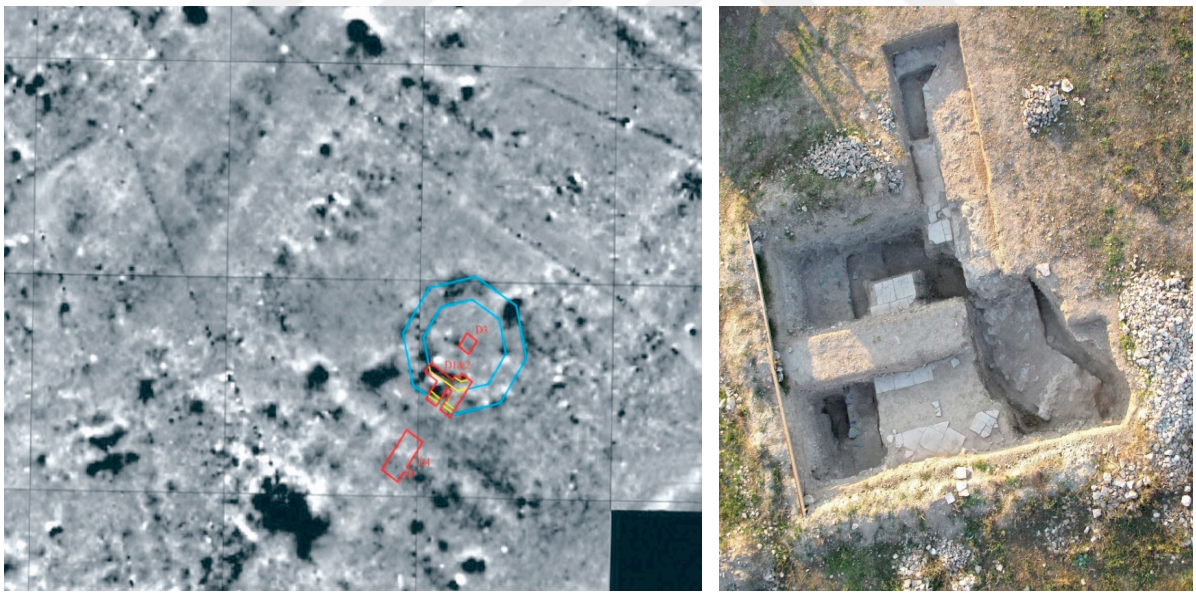
Öte yandan De Ruyt'un Roma macellumları üzerine kaleme aldığı çalışmasında, Lanckoronski'nin ekibinden E. Petersen'in Selge (Antalya-Manavgat-Zerk Köyü) antik kentinde, kireçtaşı bir orthostat üzerinde kayıt altına aldığı yazıtta yer alan "[μα]ΚΕΛΟΥ"[1298] ifadesi ışığında ortaya koyduğu macellum tanımlaması[1299] da geçerliliğini yitirmiş durumdadır. De Ruyt'tan 8 yıl sonra Selge yazıtları üzerine kapsamlı bir çalışma hazırlayan Nollé ve Schindler, Petersen'in aceleyle hazırlanan çizimlerden dolayı "*Publia Plancia Magniana Motoxaris*" yazıtının büyük bölümünü yanlış bir şekilde çözümlediğini tespit etmiş ve yazıtın doğru versiyonunu, bunun paralelinde bahsi geçen "[μα]ΚΕΛΟΥ" ifadesinin geçersizliğini ortaya koymuşlardır.[1300] Selge'nin orta kısmında, Yukarı Agora'nın yanında 49.95 x 15.85 m boyutlarında, üç tarafından yapılarla çevrili, üç katlı bir çarşı binası, diğer bir deyişle bir agora yer almaktadır. Bu çarşı yapısı, yukarıda sözü edilen, MS III. yüzyılda Selge'nin en büyük sponsoru olarak kabul edilen Publia Plancia Magniana Motoxaris için kentin Odeion yapısının apsisi üzerine kazınmış onurlandırma yazıtında da yer bulmuştur.[1301] Ancak yapının planı, Küçük Asya'daki diğer macellum planları ile bir analoji göstermemektedir. Bu nedenle De Ruyt'un öne sürdüğü, Selge'de bir macellumun varlığı düşüncesi, geçerliliğini yitirmiştir.[1302]

[1296] Wörrle, M. (1988). *Stadt und Fest im Kaiserzeitlichen Kleinasien. Studien zu Einer Agonistischen Stiftung aus Oinoanda*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. s. 4.
[1297] Atik, 2002, **a.g.k.**, 50.
[1298] ***S.P.P.*** II. s. 234. no: 250. S. 4.
[1299] De Ruyt, 1983, **a.g.k.**, 191.
[1300] Nollé, J., Schindler, F. (1991). ***IK.*** XXXVII. no: 17.
[1301] ***IK.*** XXXVII. no: 17. S. 17-18. S. Mitchell, bu yazıtla ilişkilendirilen Selge çarşı binasını Küçük Asya'da Pergamon etkisi gösteren diğer örneklerle karşılaştırmış ve ele geçirilen bir Korinth başlığına dayanarak yapıyı MÖ II. yüzyıla tarihlemiştir. Yapı tipi Pergamon'da ortaya çıktığı ve yaygınlaştığı düşünülen çok katlı bir çarşı binası tipidir. Küçük Asya'da Aigai (Manisa-Yunusemre), Assos (Çanakkale-Ayvacık), Latmos Herakleiası (Muğla-Milas), Alinda (Aydın-Karpuzlu), Alabanda (Aydın-Çine) ve Aspendos (Antalya-Serik) yerleşimlerinde varlıkları saptanmıştır. Atik, 2002, **a.g.k.**, 60, dn. 132.
[1302] Atik, 2002, **a.g.k.**, 60.

3.4. Roma Küçük Asya'sında Macellumlar, Et Pazarları ve Kasaplar

3.4.1. Paphlagonia Pompeiopolis'i Macellumu

Bu bölümün alt başlıkları altında, tüm detaylarıyla ele alınacağı üzere, Küçük Asya'daki macellumların büyük bir kısmı yalnızca epigrafik kaynaklarla belgelenmiş olup, (Aizanoi, Side, Perge, Sagalassos ve Ephesos gibi) "kapsamlı" arkeolojik çalışmalarla ele alınmış birkaç örnek dışında, hâlâ büyük ölçüde araştırılmamışlardır. Roma kentsel refahının, "*urbanitas*" aurasını yansıtan mekânlar arasında ele alınan bu anıtsal pazar yapıları, Küçük Asya'da çoğunlukla yerel kent *euergetes*lerinin bağışları olarak (ya da belirli kısımları bu bağışçılar tarafından finanse edilerek), bilhassa İmparatorluk döneminin ortalarında (MS II. yüzyıl-III. yüzyıl başları), hâlâ belirgin bir kentsel ve sosyal gelişim potansiyeline sahip iç bölge kentlerinde ortaya çıkmıştır. Somut arkeolojik verilerin genel çerçevede eksikliği göz önüne alındığında, Küçük Asya'daki macellumlar serisine Paphlagonia'dan bir yapının katılması, bilhassa önem taşımaktadır. Çünkü bu yapı, serinin Kuzey Küçük Asya'daki ilk ve (mevcut veriler çerçevesinde yegâne) temsilcisi olup, daha önce hiçbir Küçük Asya macellumunda karşılaşılmamış bir özelliğiyle; "*sekizgen bir tholos*" unsuru ile benzersizdir.[1303] (Bkz. Görsel 3.4.1.1.)

Görsel 3.4.1.1. Paphlagonia Pompeiopolis'i macellumunun 2008-2009 yıllarında kazılan alanlarını gösteren manyetogram. (solda) Sekizgen tholosun kazılan kısmının havadan görünümü. (sağda).
Kaynak: Bielfeldt, 2011, **a.g.k.**, 58. Taf. 2. no: 1.

[1303] Bielfeldt, R. (2011). "Das Macellum von Pompeiopolis: Eine Neue Kleinasiatische Marktanlage mit Oktogonaler Tholos". L. Summerer (Ed.), *Pompeiopolis I. Eine Zwischenbilanz aus der Metropole Paphlagoniens nach Fünf Kampagnen (2006 – 2010)*. içinde (ss. 49-62). Langenweißbach: Beier & Beran. s. 49-50.

Pompeiopolis'in macellumu, Orta ila Geç İmparatorluk döneminde inşa edilmiş, MS VII. yüzyıla kadar kesintisiz kullanımda kalmış, geniş bir kompleks görünümü sergilemektedir. Küçük Asya'nın diğer macellumlarıyla kıyaslandığında, dikkate değer bir mimari bağımsızlık ile öne çıkmaktadır. Şimdiye kadar bilinen tüm Küçük Asya örnekleri, daha küçük ve tek sütun sıralı yuvarlak tholosların çevresinde şekillenirken, Pompeiopolis'in macellumu yaklaşık 19.2 metrelik çapraz ölçüye sahip, sekizgen bir tholos yapısını merkeze almaktadır. Küçük Asya'nın macellum tipolojisinden (böyle bir tipolojinin varlığı kabul edildiği takdirde) ayrılan bir diğer özelliği ise, avlu kompleksinin yaklaşık 5'e 7 oranında uzatılmış "dikdörtgen" planıdır. Bilinen diğer Küçük Asya macellumlarının avluları, "tetragonos agora" geleneğinde, "kare" biçimli bir düzen üzerine tesis edilmiştir.[1304]

Pompeiopolis macellumunun güney portikosunda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, kentin Roma İmparatorluk dönemine ait ilk epigrafik belgelerini açığa çıkarmıştır.[1305] Ayrıca tholosun cella duvarlarına ait sıva parçalarının üzerlerinde, yazıtlı grafitiler tespit edilmiştir. Bu grafitilerden biri, C. Marek tarafından deşifre edilebilmiş, üt satırda "...]*ἰδίων*[...", alt satırda ise "...]*καὶ χοίρω*[*ν*...]" (ve domuz yavrusu) yazılı olduğu saptanmıştır. (Bkz. Görsel 3.4.1.2.) Söz konusu grafiti, (kült amaçlı kurban kesimlerine ilişkin bir ibare olabileceği ihtimali de göz ardı edilmeyerek) bir "hesap" ya da "fiyat" tarifesi ile ilişkilendirilmektedir. Bu da, yapının "*kırmızı et satışı gerçekleştirilen bir macellum*" işlevi için oldukça güçlü bir kanıt teşkil etmektedir.[1306]

Görsel 3.4.1.2. Pompeiopolis macellumunun tholos cellasına ait sıva parçasında "*καὶ χοίρων*" (ve domuz yavrusu) grafitisi.

Kaynak: Bielfeldt, 2011, **a.g.k.**, 62. Taf. 6. no: 1.

[1304] Bielfeldt, 2011, **a.g.k.**, 54.
[1305] Bielfeldt, 2011, **a.g.k.**, 54. Yazıt fragmanlarının görselleri için bkz. Bielfeldt, 2011, **a.g.k.**, 62. Taf. 6. no: 2-4.
[1306] Bielfeldt, 2011, **a.g.k.**, 52.

3.4.2. Perinthos Kasap Loncası

Epigrafik kaynaklar, Doğu Thrakia'nın[1307] Propontis kıyısındaki limanı Perinthos'ta[1308] bir macellum yapısının izlerine işaret etmektedir. M. H. Sayar tarafından "*Thrakia bölgesinin Propontis kıyılarındaki en önemli limanı*"[1309] şeklinde tanımlanan kentte ele geçirilen yazıtlar, doğrudan bir macellum yapısından bahsetmekten ziyade, bu yapıda meslek icra eden kasapların kurduğu loncayı kayıt altına almaktadır. Asıl buluntu yeri bilinmemekle birlikte bir evin taban döşemesinde kullanılan bir lahit parçası üzerinde ele geçirilen ve Roma İmparatorluk dönemine tarihlendirilen bir mezar yazıtı, söz konusu lahdin içine başka bir cesedin defnedilmesi halinde, imparatorluk veznesine ödenecek ceza miktarından ve aynı miktarın kentteki kasaplar loncasına da ödeneceğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla yazıt, Perinthos'taki kasapların, kentte bir birlik kurduklarını açıkça ortaya koymaktadır.[1310]

1 [εἰ δέ τις τολμήσει ἕτερον βαλεῖν πτ]ῶμα, [κατα]θέσθα[ι] ⸌πτῶμα δώσει προσ-
τίμου τῷ φίσκῳ(?) * βφ καὶ τ]ῇ τέχνῃ τῶν **μακελλαρίων** * βφ.
[χαῖρε π]αροδεῖτα.

Çeviri: *"Bu lahit içine başka biri defnedilirse, imparatorluk veznesine ödenecek 2500 denarius cezanın yanı sıra kasaplar loncasına da 2500 denarius ceza ödeyecektir."*[1311]

[1307] Günümüzde Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye sınırları içerisindeki geniş bir coğrafyayı kapsayan antik Thrakia, genel olarak doğu ve batı şeklinde iki kısımda incelenmekte, Türkiye sınırları içerisinde kalan kısmı Doğu Thrakia (Türkiye Trakya'sı) olarak adlandırılmaktadır. Bölgenin doğusu Pontos Euksenios ve Bosphorus Thrakios (İstanbul Boğazı), güneydoğusu Propontis, kuzeyi ve batısı Istros (Tuna Nehri) ve Askios (Vardar Nehri), güneyi ise Ege Denizi ve Hellespontos (Çanakkale Boğazı) ile çevrilidir. Danov, C. M. (1976). *Altthrakien*. Berlin: Walter De Gruyter. s. 98.; Sevin, 2001, **a.g.k.**, 18.

[1308] Oldukça yakın bir tarihe kadar Perinthos kentinin MÖ 602 yılı dolaylarında Samos (Sisam) Adası'ndan gelen Yunan kolonistler tarafından kurulduğu kabul görmüştür. Sayar, M. H. (1998). ***P.H.I.*** s. 71. Ancak kentin en erken iskânı ile ilgili bilgiler, 2021 yılında başlatılan kazılar sonucunda güncellenmiş, bu çerçevede Akropolis'in batı kesiminde yapılan ilk dönem kazısında ele geçen tarih öncesi dönemlere ait seramik ve taş alet parçaları, kentteki yerleşim sürecini tarih öncesi dönemlere çekmiştir. Koçel Erdem, Z. (2022). "Starting to a New Excavation at Perinthos (Tekirdağ Marmara Ereğlisi of Turkish Thrace): Preliminary Report and the New Findings". T. Spiridonov (Editör), *Thracia Balcanica I* içinde (ss. 213-226). Sofia: Balkan Institute of Thracology at the DIOS Society. s. 214.; Aktaş, O. (2023). *Perinthos Antik Kenti (Tekirdağ Marmaraereğlisi) Sözlü Arkeolojik Tarihi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 8. Limanı, coğrafi konumu ve önemli ticaret yollarının kesişim noktasında bulunması sayesinde antik dönemde ekonomik bir refah elde eden kent, MÖ 189 yılında Pergamon Krallığı'na katılmış ve kendi sikkelerini basmayı sürdürmüştür. İmparator Traianus (h. MS 98-117) iktidarında kurulan Thrakia Eyaleti, MS 107-109 yılları arasında *Senatus* eyaletine dönüştürülmüş, Perinthos kenti bu eyaletin başkenti olmuştur (ya da olmaya devam etmiştir). MS 193-194 yıllarında Septimius Severus ile Pescennius Niger'in (h. MS 193-194) taht mücadelesinde önemli bir rol oynayan kent, bu mücadelenin sonunda zafer kazanan Septimius Severus tarafından cezalandırılmış ve Byzantion'a bağlı bir köy haline getirilmiştir. Kent, MS 13 Ekim 286 tarihli bir hukuk metnince belgelendiği üzere MS 286 yılından itibaren Herakleia adını almıştır. Külzer, A. (2008). ***T.I.B.*** XII. s. 399.

[1309] Sayar, M. H. (2020). "Propontis'in Kuzey ve Güney Sahillerindeki Şehir Devletleri Arasındaki İlişkilere Bir Örnek; Perinthos ve Kyzikos." V. Keleş (Editör), *Parion Studies III, Propontis ve Çevre Kültürleri-Propontis and Surrounding Cultures* içinde (ss. 749-753). İstanbul: Ege Yayınları. s. 749.

[1310] ***P.H.I.*** s. 290. no: 117. Chaniotis, A. vd. (2001). ***S.E.G.*** XLVIII. s. 283. no: 939.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 119.

[1311] Atik, 2002, **a.g.k.**, 119.

3.4.3. Konstantinopolis Macellumu

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da varlığı bilinen bir diğer macellum yapısı, İmparator Konstantin (h. MS 306-337) tarafından kadim başkent Roma'nın yerini almak üzere, MS 324 yılında Byzantion kenti arazisi üzerine kurulan Konstantinopolis'te yer almaktadır.[1312] Söz konusu macellumun bahsi epigrafik kaynaklardan ziyade antik kaynaklarda geçmekte olup, konumu hakkında nispeten bilgi sahibi olunan yapının mimari özelliklerine ilişkin herhangi bir çalışma mevcut değildir.[1313] MS V. yüzyılın ilk yarısında eser veren hristiyan kilise tarihçisi Sokrates Skolastikos (MS 380-440), Geç Antik dönem hristiyanlığının MS 305-439 yılları arasındaki önemli olaylarını konu edinen "*Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*" adlı eserinde, kentte faaliyet gösteren bir macellum yapısının varlığını ortaya koymaktadır.[1314] Ünlü heretik Arius'un MS 336 yılında Konstantinopolis'teki trajik ölümü hakkında verdiği bilgilerde yazar, "*ἀγορᾶς Κωνσταντίνου καὶ τοῦ ἐν τῇ στοᾷ* ***μακέλλου,***" ifadesiyle Konstantin Agorası'nın arkasında yer alan bir macellumdan söz etmektedir.[1315]

3.4.4. Rhyndakos Apollonia'sı Macellumu

Rhyndakos Apollonia'sının konumu bugün tam olarak bilinmese de Bursa'nın Nilüfer ilçesindeki Gölyazı beldesinde bulunan Uluabat Gölü'ne doğru uzanan yarımadadaki Apollonia kenti olduğu düşünülmektedir. Kente ait, MS 40-41 yıllarına tarihlendirilen bir yazıt, burada C. Safeius Macer tarafından yaptırıldığı anlaşılan bir macellum yapısının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Wiegand, alınlıklı ve bitkisel motiflerle bezeli bir akrotere sahip, 68 x 35 x 6 cm

---

[1312] Grig, L., Kelly, G. (2012). *Two Romes, Rome and Constantinople in Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press. s. 3.

[1313] Janin, R. (1964). *Constantinople Byzantine, Developpement Urbain te Repertoire Topographique*. Paris: Institut Français D'Etudes Byzantines. s. 383.

[1314] De Ruyt, 1983, **a.g.k.**, 53.

[1315] Socrates, *Hist. eccl.* I. 38. 65-67. Bu tez çalışmasının zamansal kapsamının ötesine uzanmakla birlikte Doğu Roma İmparatoru II. Theodosious (h. MS 408-450) iktidarında, MS 420'li yıllarda, Latince kaleme alınan bir kaynak, Yeni Roma olarak dizayn edilen Konstantinopolis'in farklı bölgelerinde birden fazla macellumun faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. "*Notitia Urbis Constantinopolitanae*" adlı bu kaynak, Konstantinopolis kentinin kamusal ve sivil yapılarını 14 farklı bölge tasnifi altında ve her bir bölgenin topografik özelliklerine ilişkin bilgiler sunmak suretiyle detaylı bir biçimde ortaya koymaktadır. Seeck, O. (1876). *Notitia Dignitatum Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Prouinciarum*. Berlin: Apud Weid Mannos.; Grig ve Kelly, 2012, **a.g.k.**, 84. vd.; Kutlay, A. (2016). *Constantinople in the Early Fifth Century: The Notitia Urbis Constantinopolitanae, Daily Life, and an Archaeological Perspective*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 13. vd. Notitia Urbis Constantinopolitanae'nin sunduğu bilgiler ışığında, MS V. yüzyılda kentin kuzeyinde, Haliç kıyılarında konumlanan ve iktisadi gereksinimleri karşılamak için inşa edilmiş yapılara ev sahipliği yapan V. Bölge'de 2 adet, kentin orta-batı kısmında yer alan ve Theodosius Bazilikası ile Kapitolium'a ev sahipliği yapan VIII. Bölge'de 2 adet, kentin güneybatısında konumlanan ve Arcadius Forumu, Darphane ve kentin en büyük limanı olan Theodosius Limanı'na ev sahipliği yapan XII. Bölge'de 1 adet olmak üzere Konstantinopolis'te toplamda 5 adet macellumun faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Seeck, 1876, **a.g.k.**, 234, 236, 243.; Grig ve Kelly, 2012, **a.g.k.**, 89, 90, 92, 98.; Kutlay, 2016, **a.g.k.**, 74, 85, 105, 174.

ölçülerindeki mermer bir stel üzerine kazınmış olan bu yazıtın kent macellumu civarında yer aldığını ileri sürmektedir.[1316] Kentteki macellum yapısıyla ilgili yegâne bilgi bu yazıt olup, konumu ya da mimari özelliklerine ilişkin herhangi bir arkeolojik çalışma mevcut değildir.

Γ. Σαύφιος Μά-
κερ ὁ ἱερεὺς
τῶν Σεβαστῶν
γυμνασιαρχήσας ἐκ τῶν ἰδίων
τοὺς νέους καὶ τὴν γερουσίαν
ἐν τῷ εκρ΄ ἔτει
κατεσκεύασεν
τῇ πόλει τὸν
μάκελλον ἐκ
τοῦ συναχθέν-
τος ἐκ τῆς γυ-
μνασιαρχίας αὐ-
τοῦ ἀργυρίου.

Çeviri: *"C. Safeius Macer, sebastosların rahibi, kendi malından gençlere ve senatusa gymnasium inşa ettirdi ve gymnasiarkhosluk görevinden elde ettiği parayla kent için makellon inşa ettirdi."*

3.4.5. Ephesos Macellumları

Epigrafik kaynaklar, Romalıların Küçük Asya'da kurduğu ilk eyaletin başkenti olan Ephesos'ta[1317] farklı sektörlerde tesis edilmiş çok sayıda organizasyona ve endüstriye dair kapsamlı bir veri altyapısı oluşturmaktadır. Roma Küçük Asya'sının diğer kentlerine kıyasla, muazzam bir nüfus düzeyine ulaşan ve bu nüfus paralelinde Küçük Asya'da bir benzerine daha rastlanılamayan bir "*metropol*" görünümü sergileyen Ephesos'ta ele geçirilen yazıtlar ve beraberindeki arkeolojik çalışmalar, bu devasa kentin iaşesi noktasında büyük önem arz eden

[1316] Wiegand, T. (1911). ***A.M.*** XXXVI. s. 294-295. no: 4.; Cagnat, R., Besnier, M. (1912). ***A.E.*** s. 27. no: 83.; ***I.M.T.*** no: 2358.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 120.

[1317] Roma *Senatus*u'nun MÖ 129 yılında Pergamon Krallığı'nı Roma eyaletine dönüştürmek amacıyla tayin ettiği 10 kişilik heyetin (*decem legati*) başkanı olan M. Aquilius'a tahsis edilerek kuruluşu MÖ 126 yılında tamamlanan, Küçük Asya'daki ilk Roma eyaleti olan *Asia* Eyaleti'nin, Pergamon (*İzmir-Bergama*) ile birlikte başkentidir. Taşdöner, K. (2017). *Anadolu'da Roma Eyaletleri: Augustus Dönemi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s. 90-92. Kentte, İmparator Octavianus iktidarında başlatılan muazzam nitelikteki imar hamlesi, zengin "*Metropolis Asiae*"nin evrimine giden yolu açmış, 200.000 nüfusuyla Ephesos, Doğu Akdeniz'in ekonomik merkezi haline gelmiştir. Forstenpointer, G. vd. (2002). "Banquets at Ephesos; Archaeozoological Evidence of Well Stratified Greek and Roman Kitchen Waste." H. Buitenhuis vd. (Eds.), *Archaezoology of the Near East, Proceedings of the Fifth International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent Areas*. içinde (ss. 282-287). Groningen: ARC Publicaties. s. 282.

iki macellum yapısının varlığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede kentin güney kapısının güney yüzünde, parçalar halinde ele geçirilen ve İmparatorluk dönemine tarihlendirilen bir yazıt, Ephesos'ta yaşam süren L. Cornelius Philoserapis'in altın kaplama bakırdan yapılmış Eros heykelleri ile süslediği bir macellumun varlığından söz etmektedir.[1318]

"...ἀγνῶς καὶ εὐσταθῶς κ[αὶ] φιλοτείμως κ[αὶ] ἐλεοθέτησεν δὶς ἐν πᾶσι τοῖς γυμνασ[ίοις κ]αὶ τοὺς αὐροχάλκους [Ἔ]ρ[ω]τ[α]ς [ἀ]νέθηκεν ἐν τῷ ***μακέλλῳ*** καὶ ἠ[μ]φίασεν ἀνθρώπους ἐξήκο[ντα] ἐνν[έ]α· ἐπὶ οὗ κόρος ἀγνεία..."

Çeviri: *"Uğurlu olsun... Lucius Cornelius Philoserapis, atlı sınıfından, saygıdeğer, tanrıların sevgilisi, agoranomos olarak çalıştı, dürüst ve adil bir şekilde ve sadakatle iki kez tüm gymnasionlarda özgürlüğünü ilan etti ve bronz heykelleri sunaklara ve makellona vakfetti ve altmış kişiyi (dini törenler için) özgür kıldı."*

Ephesos'ta macelluma ilişkin bilgi sunan bir diğer epigrafik bulgu, Neikon adındaki bir fırıncıya ait lahdin ön yüzünde yer alan mezar yazıtıdır. Buluntu yeri bilinmemektedir. Lahitte başka birisinin defni ya da üzerindeki yazıta zarar verilmesi halinde, Neikon'un aynı zamanda bir gladyatör (*φίλοπλος*) olması nedeniyle, hem kutsal macellum (*ἱερον μάκελλον*) gladyatörleri birliğine hem de Vedius ailesinin himayesindeki gladyatörler derneğine (*φιλοπλία φιλοβηδίων*) 1000'er *denarius* ceza ödemesinin öngörüldüğünden söz edilmektedir.[1319] Yazıt, macellumun mimari özellikleri hakkında bilgi sunmamakla birlikte L. Robert, ekmekçi Neikon'un fırınının, macellumun yakınlarında ya da doğrudan içinde konumlandığını ve bu fırının tiyatroya giden güzergah üzerinde bir yerlerde yer aldığını ileri sürmüştür.[1320]

"...αὕτη ἡ σορός ἐστιν Αὐρ(ηλίου) Νείκωνος ἀρτοκόπου καὶ γυναικὸς αὐτοῦ Αὐρ(ηλίας) Ἐπικρατείης· ἐν ᾗ σορῷ οὐδενὶ ἔξεσ<τ>ι βληθῆναι, εἰ μὴ μόνοις τοῖς προγεγραμμένοις· εἰ δέ τις θελήσει πτῶμα ἐπιβάλαι ἢ γράμματα ἐκκόψαι, δώσει τῇ φιλοπλίᾳ Φιλοβηδίων μ(υ)ρ(ίας) ῥωμανηιτὰς? καὶ τῇ φιλοπλίᾳ ἱεροῦ ***μακέλου*** τὰς αὐτὰς μ(υ)ρ(ίας) ῥωμανηστάς? ζῶσιν..."

Çeviri: *"Bu mezar fırıncı Aurelius Neikon ve karısı Aurelia Epikratia'ya aittir. Her kim bu mezara başkasını defneder ya da mezar yazıtına zarar verirse hem kutsal makellon gladyatörleri derneğine hem de gladyatörler derneğine 1000 denarius ceza ödeyecektir."*

Bu iki yazıtın yanı sıra Ephesos'ta ele geçirilmiş fakat tarihlendirilmesi yapılamamış bir başka yazıt fragmanında yer alan "*-ἱερ]ῷ μακέλ[λῳ*"[1321] ifadesi, fırıncı Neikon'un yazıtında

[1318] ***F.E.*** III. s. 105-106. no: 15.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3015.
[1319] Merlin, A. (1948). ***A.E.*** s. 75-76. no: 210.; ***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2226.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 99.
[1320] ***G.O.G.*** s. 196. no: 202.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 99.
[1321] ***IK***. XV. Die Inschriften von Ephesos, V. no: 1840.

karşılaşılan "ἱεροῦ μακέλου" (*kutsal macellum*) ifadesiyle örtüşmekle birlikte, bu durumdan öte herhangi bir bilgi sunmamaktadır.

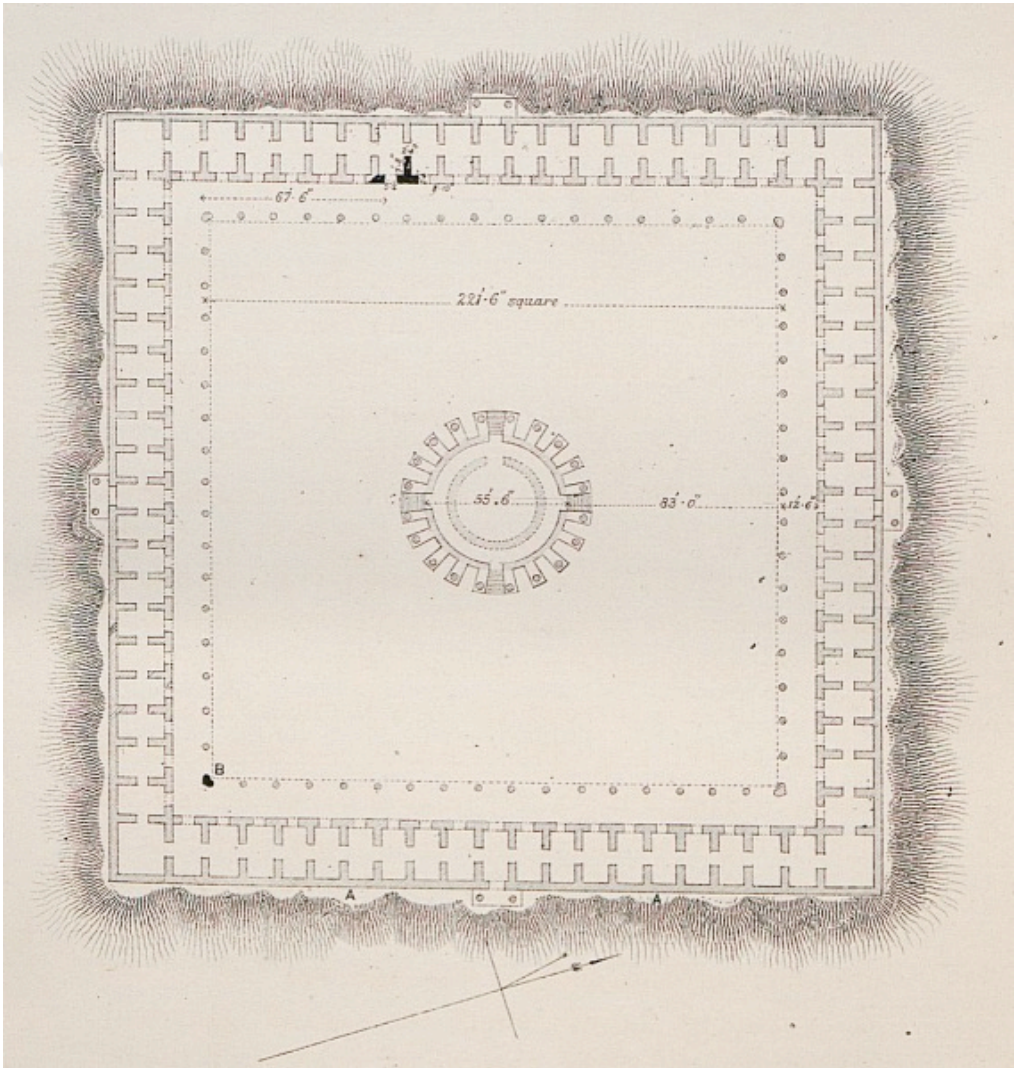
Ephesos'a ait üç farklı yazıt aracılığıyla kayıt altına alınmış olan macellum yapısının varlığı, kentte gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar çerçevesinde, kentin kuzeydoğusunda ve güneybatısındaki iki farklı noktada saptanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmalar, kentte İmparatorluk döneminde inşa edilmiş iki macellumun faaliyet gösterdiği ortaya koymuştur. Bunlardan ilki, Atik'in, yazıtların sunduğu bilgiler çerçevesinde önerdiği üzere, tiyatroya uzanan caddenin kuzey ucu yakınlarında, stadiumun batısında, Vedius Gymnasiumu'nun da güneybatısında yer alan alçak tepenin üzerinde konumlanmaktadır. Söz konusu yapının merkezindeki tholosun ve etrafını çevreleyen portikolarının izleri, hava fotoğrafları üzerinden takip edilebilmektedir.[1322] (Bkz. Görsel 3.4.5.1.)

Görsel 3.4.5.1. Ephesos Stadiumu'nun batısındaki tepede konumlanan tholos yapısı.
Kaynak: Atik, 2002, a.g.k., Lev. XXIII.

[1322] Atik, 2002, **a.g.k.**, 99.

Stadiumun batısında, yaklaşık olarak 30 m. yüksekliğindeki tepe üzerinde konumlanan macellum hakkında yapılmış tek kapsamlı plan çizimi, her ne kadar yanlış bir tanımlamayla olsa da E. Falkener tarafından 1845 yılında hazırlanmıştır. Yazar, yapının antik dönemde Roma İmparatorluğu'nun İtalyan Yarımadası'ndaki en önemli liman kentlerinden birisi olan Puteoli (Pozzuoli) yerleşimindeki macellum ile benzerliğini saptamış, fakat Puteoli macellumu, içerisinde tespit edilen Serapis'e ait bir heykele dayanılarak başlangıçta Serapeion olarak tanımlandığı için Ephesos'taki benzer yapıyı da Serapeion olarak tanımlamış ve çizimini de bu çerçevede hazırlamıştır.[1323] (Bkz. Görsel 3.4.5.2.)

Görsel 3.4.5.2. Edward Falkener'in 1845 yılında "Serapeion" ismiyle hazırladığı Ephesos macellumunun plan çizimi.

Kaynak: Falkener, 1862, **a.g.k.**, 106-107.

[1323] Falkener, E. (1862). *Ephesus and The Temple of Diana*. London: Day&Son. s. 106-109. Atik, 2002, **a.g.k.**, 100.

Falkener'in hazırlamış olduğu plan çerçevesinde yapının iç içe geçmiş üç kare formdan oluşan aksial düzeni hava fotoğraflardan takip edilebilmektedir. (Bkz. Görsel 3.4.5.1) Bununla birlikte yazarın yapıya ilişkin sunduğu 19. yüzyıl tasvirinden, yapının bir adet köşe sütununun ve kuzey tarafından yer alan dükkânlardan birine ait duvarların bir kısmının yüzeyden görünmekte olduğu ve sütunların izlerinin alandaki bitki dokusunun yüzeyinde rahatlıkla takip edilebildiği anlaşılmaktadır.[1324] Falkaner'in yapıya ilişkin çiziminin ardından 1960'lı yılların başına değin yapı ile ilgili hiçbir çalışma yapılmamış, yapının 19. yüzyılda yüzeyde görülebilen az miktardaki mimari kalıntıları da aradan geçen yaklaşık bir yüzyılda korunmadığı için yok olmuştur. Yapının bulunduğu alanda J. Keil tarafından 1958 yılında sondaj çalışmaları yapılsa da bu sondajlarda macellumla ya da stratigrafisiyle ilgili bir sonuç elde edilememiştir. Bununla birlikte Keil, yapının bir macellum olabileceğine dair olasılığa değinmiştir.[1325] Yapıyı kesin surette macellum olarak tanımlayan ilk kişi W. Alzinger'dir. Yazar, 1962 yılında kaleme aldığı Ephesos rehber kitapçığında, Falkener'in Puteoli macellumu paralelinde Serapeion adı altındaki yanlış tanımlamasını düzeltmiş ve mimari planının gösterdiği analojiden dolayı yapıyı macellum olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte yazar, "*kalıntılarından geriye fazla bir şey kalmamış*" olan yapının inşasını Erken İmparatorluk dönemine tarihlendirmiştir.[1326]

Alzinger'in ardından Nabers, 1967 yılında hazırladığı doktora çalışmasında gezginlerin geçmişte kaleme aldığı eserler ışığında yapı hakkında bilgiler sunmuş fakat macellumla ilişkilendirilebilecek hiçbir yazıtın bulunmadığını ileri sürmüştür.[1327] Onun görüşleri De Ruyt'un 1983 yılında Roma macellumları üzerine hazırladığı kapsamlı çalışmasında da takip edilmiştir.[1328] Ardından D. Knibbe, Ephesos'taki bir market yapısı için uygun bir konumda bulunmadığını ileri sürdüğü macellumu MS 200 yılı dolaylarına tarihlendirmiştir.[1329] 2001 yılında, Ephesos ve Pergamon kentleri ışığında Küçük Asya'da Roma egemenliği döneminde inşa edilmiş kamu yapılarını ve bu yapıların sponsorlarını ele aldığı çalışmasında H. Halfmann, Ephesos'ta kamusal yapı inşa faaliyetlerinin MS III. yüzyılda artış gösterdiğine dikkat çekmiş, bu bağlamda macellumun Severus Hanedanı (h. MS 193-235) döneminde kentin yeni İmparatorluk Kültü merkezi olarak inşa edildiğini ileri sürmüştür. Stadium'un batısında,

[1324] Falkener, 1862, **a.g.k.**, 106.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 100.
[1325] Keil, J. (1964). *Ephesos: Ein Führer Durch die Ruinenstatte und ihre Geschichte*. Wien: Österreichisches Archaeologisches Institut. s. 63-65.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 101.
[1326] Alzinger, W. (1962). *Die Stadt des siebenten Weltwunders. Die Wiederentdeckung von Ephesos*. Wien: Wollzeilen. s. 195.
[1327] Nabers, 1967, **a.g.k.**, 267-268.
[1328] De Ruyt, 1983, **a.g.k.**, 97.
[1329] Knibbe, D. (1998). *Geschichte Einer Bedeutenden Antiken Stadt und Portrait Einer Modernen Grossgrabung im 102. Jahr der Wiederkehr des Beginnes Österreichischer Forschungen (1895-1997)*. Frankfurt: Peter Lang. s. 51.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 101-102.

yaklaşık 30 m. yüksekliğindeki tepede konumlanan 65x65 m ölçülerindeki yapının, boyutları nedeniyle sponsoru bilinmiyor olsa da MS III. yüzyıla tarihlenen ve göze çarpan tek yapı olduğunu ifade etmiştir.[1330]

Sonrasında yapı, S. Atik'in 2002 yılında Küçük Asya'daki Roma macellumları üzerine hazırladığı doktora tez çalışmasında detaylarıyla ele alınmıştır. Yazar, Stadiumun batısında ve kent kapısının yakınında yer alan konumuyla macellumun, ticaret için ideal bir lokasyona sahip olduğunu ileri sürmüştür. Macellum avlusunun ortasında yer alan tholosun, Puteoli Macellum'u tholosu ile gösterdiği benzerlikten dolayı Küçük Asya'da varlığı tespit edilmiş tüm macellum tholosları içerisinde benzersiz bir örnek teşkil ettiğini ve 20 m. uzunluğundaki stylobat çapı ile Küçük Asya'daki en büyük macellum tholosu olduğunu ortaya koymuştur. Tholosun, Knibbe tarafından önerildiği üzere 12 tanrıya adanmış bir tapınak (*δωδεκα θεοι*) olduğu kabul edilse bile dört tarafındaki portikoların açıklanamayacağını ileri sürmüştür. Macellum yapıları için "elzem" bir unsur olan suyun, yapının yakınlarındaki tepenin eteklerinde bulunduğu göz önüne alındığında, Stadiumun batısındaki bu yapının bir macellum olmaması için öngörülen tek engel olan yüksekliğinin, büyük bir sorun oluşturmayacağını ortaya koymuştur. Tüm bu hususlar doğrultusunda yapıyı macellum olarak tanımlamıştır.[1331] Bu tanımlama, "*Forschungen in Ephesos*" (Efes Araştırmaları) serisinin farklı ciltlerinde sunulan kent planında, Stadium'un batısında "100" numaralı yapı ile ifade edilen "*macellum*" göz önüne alındığında kabul görmüş görünmektedir.[1332] (Bkz. Harita 3.4.5.1.)

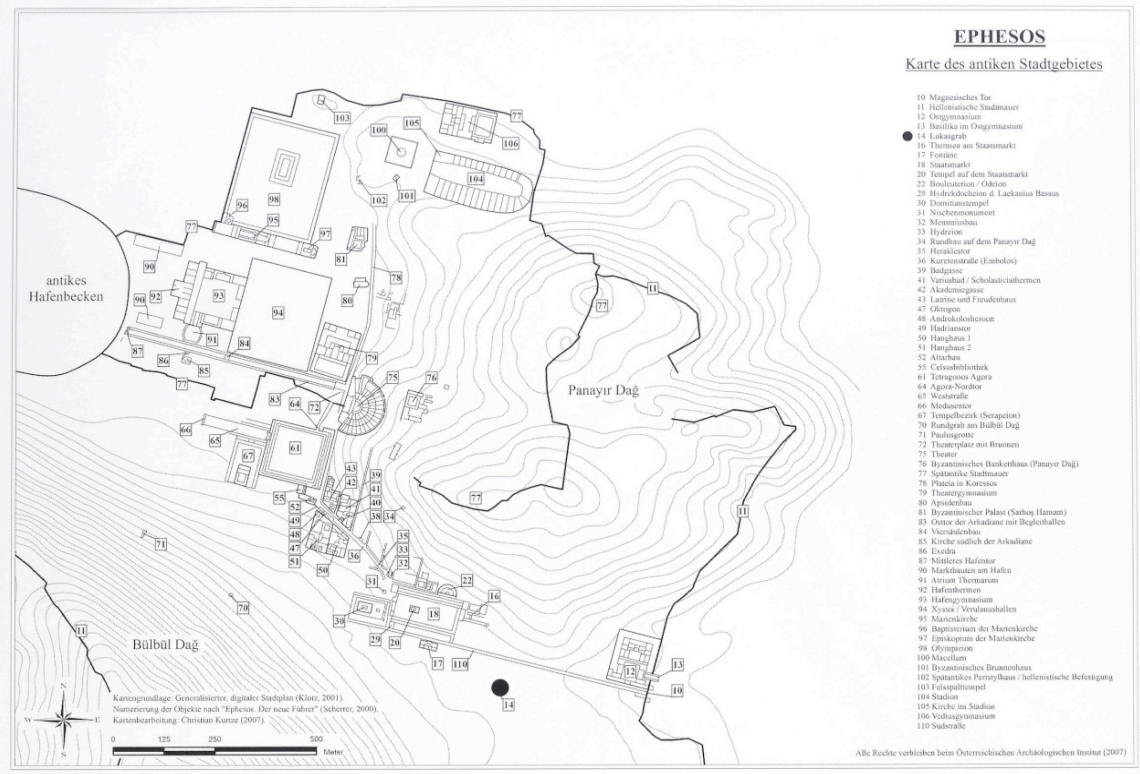
Ephesos kent planı göz önüne alındığında, mesken alanlarına ideal uzaklığıyla, hijyen ve sağlık açısından da oldukça elverişli bir bölgede yer alan yapının, macellum fonksiyonunu güçlendiren epigrafik veriler de bulunmaktadır. Macelluma pek de uzak sayılamayacak olan (Bkz. Harita 3.4.5.1.) liman yapısının güneydoğu köşesinde, *in situ* halde ele geçirilmiş olan, İmparator Nero iktidarına tarihli bir yazıt, Ephesos'ta bir ticaret loncası kurmuş balıkçıların ve balık satıcılarının, liman yakınlarında İmparator Nero, Agrippina, Octavia, Roma halkı ve Ephesos halkı için bir gümrük binası (*τελώνιον*) inşa ettirdiklerini ortaya koymaktadır.[1333] Yine liman bölgesinde ele geçirilen ve İmparator Antoninus Pius iktidarına tarihlendirilen bir başka yazıt, Cominia Iunia adındaki bir kadının, Artemis Ephesia, İmparator Antoninus Pius, Ephesos

[1330] Halfmann, H. (2001). "Städtebau und Bauherren im Römischen Kleinasien: Ein Vergleich Zwischen Pergamon und Ephesos." *Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 43*. içinde. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth. s. 89.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 103.
[1331] Atik, 2002, **a.g.k.**, 102-103.
[1332] Scherrer, M., Zdimal-Lang, U. (2006). ***F.E.*** XIII. 2. s. 336. Plan 1.; ***F.E.*** IV. 4. Taf. 1.; Steskal, M. (2010). ***F.E.*** IX. 4. Taf. 1.
[1333] ***JÖAI.*** XXVI. s. 48-57.; ***IK.*** XI. 1. Die Inschriften von Ephesos, I-a. no: 20.; Bursa, 2007, **a.g.k.**, 140.

şehri ve gümrük binasında balıkçılık işi ile uğraşanlar (*ἐπὶ τὸ τελώνιον τῆς ἰχθυϊκῆς*) adına, altarlı bir Isis heykeli adadığını ortaya koymaktadır.[1334] Bu iki yazıtın ortaya koyduğu üzere, Ephesos kenti, Roma döneminde güçlü bir balık ticareti tesis etmiştir. Bu doğrultuda büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen kırmızı etin yanı sıra "balık satışının da gerçekleştirildiği ana mekân" olarak kabul edilen macellum yapısının, kentin kapısına ve antik liman yapısına yakın konumu, ticari faaliyetlerin verimliliği açısından son derece elverişli görünmektedir.[1335] Ancak bu macelluma ilişkin henüz herhangi bir arkeolojik çalışma gerçekleştirilmemiştir.

Ephesos'taki ikinci macellum yapısı, yakın dönem kent planlarında "14" numara ile ifade edilen (Bkz. Harita 3.4.5.1.) ve kentin güneydoğusundaki Koressos Dağı'nın (Bülbül Dağı) doğu yamacında, devlet agorasının güneydoğusunda konumlanan ve yakın döneme kadar "*Aziz Lukas'ın Mezarı*" olduğu düşünülen yapıda ortaya çıkarılmıştır. Yapıdaki 90 yıllık bir araştırma kesintisinin ardından 1997 yılında tekrar başlayan ve 2004 yılına kadar altı sezon boyunca devam eden çalışmalar sayesinde elde edilen bulgular, yapıya yeni bir perspektiften bakılabilmesini mümkün kılmıştır. İlk olarak, yapıdaki ilk kazıyı gerçekleştiren J. T. Wood'un yapı için 1860'lı yıllarda ileri sürdüğü, mezar yapısı yönündeki varsayım kanıtlanamamıştır.[1336] Yazılı kaynakların değerlendirilmesi sonucunda da, İncil yazarı Lukas'ın büyük bir olasılıkla Ephesos'ta hiçbir zaman bulunmadığı ve yuvarlak planlı anıt yapının, (Bkz. Görsel 3.4.5.3.) onunla hiçbir şekilde ilişkilendirilemediği anlaşılmıştır. Dolayısıyla Wood'un, yapıyı, civardaki bir pilaster üzerindeki hörgüçlü sığır kabartması ile hörgücünün üzerine sonradan eklenen bir haçtan (Bkz. Görsel 3.4.5.4.) yola çıkarak, "*Lukas'ın Mezarı*" adı altında tanımlaması da geçerliliğini yitirmiştir.[1337]

[1334] Curtius, C. (1870). Inschriften aus Ephesos. *Hermes*, 4 (2), s. 186-189. no: 5.; ***GIBM.*** III. s. 167. no: 503.; ***O.G.I.S.*** II. s. 134-135. no: 496.; Vidman, L. (1969). ***RGVV.*** XXVIII. s. 155. no: 301.; ***IK***. XV. Die Inschriften von Ephesos, V. no: 1503.
[1335] Atik, 2002, **a.g.k.**, 102-103.
[1336] Wood, 1877, **a.g.k.**, 56-58.; ***F.E.*** IV. 4. s. 411.
[1337] ***F.E.*** IV. 4. s. 1-2, 411.

Harita 3.4.5.1. Ephesos Kent Planı üzerinde Macellum (no: 100).

Kaynak: Pülz, A. (2010). ***F.E.*** IV. 4. Taf. 1.

Görsel 3.4.5.3. J. T. Wood'un Aziz Lukas'ın mezarı olarak tanımladığı yuvarlak planlı yapı. Kuzeyden görünüm.

Kaynak: ***F.E.*** IV. 4. Taf. 11.

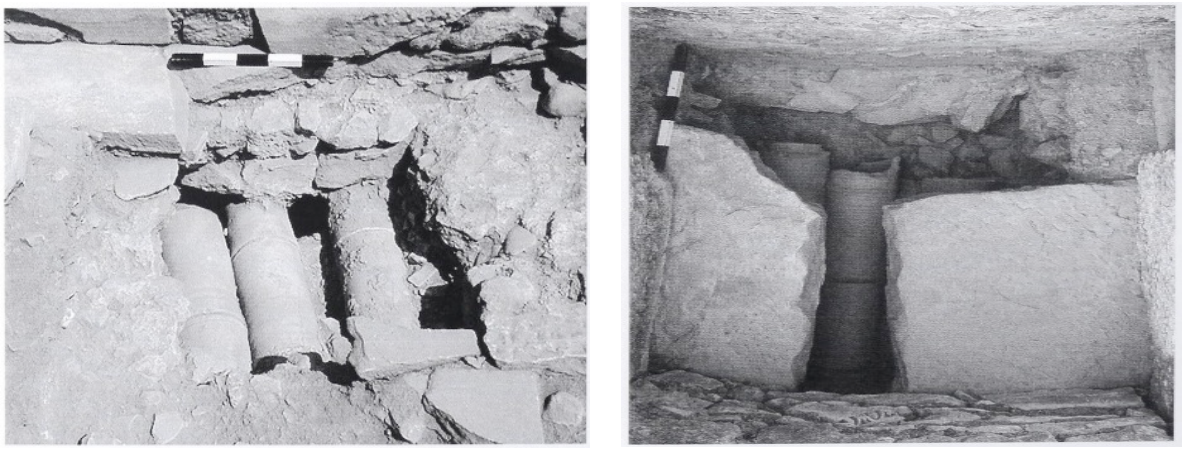
Görsel 3.4.5.4. Yuvarlak planlı anıt yapının sıvalı güney girişinde bulunan pilaster üzerinde hörgüçlü öküz ve üzerindeki haç betimi (1908).
Kaynak: ***F.E.*** IV. 4. Taf. 7. Abb. 1.

Öte yandan yeni araştırmacı nesillerinin bu imparatorluk dönemi anıtı için önerdikleri mezar, heroon, polyandreion, tapınak ve son olarak da sadece epideiktik (törensel) karakterde bir yapı gibi önermeleri de yeni bulgular ışığında geçerliliğini yitirmiştir. Bu önermeler, daima yapıya ait *in situ* kalıntıların büyük bir çoğunluğunun Roma dönemine tarihlendirilmelerinden ortaya çıkmıştır. 1997-2004 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda yapının iki farklı kullanım evresi gözlemlenmiştir. Bu çerçevede yapı Roma döneminde anıt formunda inşa edilmiş bir çeşmedir ve Geç Antik dönemde kiliseye dönüştürülmüştür. İmparatorluk dönemi yapısı, Bizans dönemindeki kullanımı ile Bizans sonrası ve yakın zamanda gerçekleştirilen taş hırsızlığı sebebiyle orijinal mimari özelliklerinin önemli bir bölümünü kaybetmiştir. Buna rağmen elde edilen bulgular, hem Roma dönemi anıtının hem de geç dönem kilise yapısının somut rekonstrüksiyon önerilerini mümkün kılmıştır.[1338]

İmparatorluk dönemi anıtının "çeşme yapısı" olarak yeniden yorumlanmasında ve işlevinin belirlenmesinde; her şeyden önce üç bölümden oluşan ve güneyden gelerek yuvarlak yapıya radyal bir biçimde yaklaşan boru hattı belirleyici olmuştur. (Bkz. Görsel 3.4.5.5.) Bu üç hat, geniş orta sütunun önünde birleşerek tek bir hat formu kazanıp, suyu orta sütunun içindeki çıkış borusuyla podyumun üzerine taşımıştır. Podyumun üzerinde 16 sütunla çevrili dairesel bir havuz konumlanmıştır. Ayrıca suyun nasıl boşaltıldığı da çözümlenebilmiştir. Podyumun geliş

[1338] ***F.E.*** IV. 4. s. 411.

borusunun bulunduğu tarafın karşısında, yere gömülü olan havuzdan doğuya doğru uzanan bir pis su kanalının başlangıcı bulunmuştur.[1339]

Görsel 3.4.5.5. Güneyden gelerek yuvarlak yapıya üçlü boru hattı.
Kaynak: ***F.E.*** IV. 4. Taf. 34, 4. (Sol), Taf. 34, 5. (Sağ).

Yapıya ilişkin mimari veriler ışığında yuvarlak yapı ilginç bir biçimde monophteros olarak belirlenmiştir ve Puteoli'deki ünlü örnekle paralel bir biçimde hypaetral (çatısız) bir formda tasarlandığı düşünülmektedir. Monophteros formunda bir çeşme yapısı antik dönemde oldukça nadir görülmekle birlikte bilinen nadir örnekleri de İmparator Hadrianus ve Antoninus Pius dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Yuvarlak yapının anıtın içinde ve üstünde yapılan 11 sondaj sonucunda elde edilen veriler, Ephesos'taki bu anıtın da MS. II. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenebileceğini göstermektedir.[1340]

1997-2004 yılları arasındaki çalışmalar, söz konusu anıt çeşme yapısının etrafındaki yapılar hakkında da somut veriler elde edilmesini sağlamış, 20. yüzyılda unutulan bu yapılarda yapılan 2 sondaj çalışması hem çeşmenin bulunduğu avlunun boyutlarını hem de avluyu dört taraftan çevreleyen portikoların ölçülerini ortaya çıkarmıştır. Böylelikle dört taraflı portiko, avlu ve Monophteros Çeşmesi grubunun inşa edildiği dönemdeki fonksiyonu da netleşmiştir. Epigrafik veriler, kazı bulguları ve tipolojik ipuçları yapı topluluğunun bir macellum olduğunu ortaya koymuştur.[1341] (Bkz. Görsel 3.4.5.6.)

[1339] ***F.E.*** IV. 4. s. 48, 54, 95, 360, 411.
[1340] ***F.E.*** IV. 4. s. 96-98, 411. Bununla birlikte açık bir biçimde monophterosla uyuşan yapı bezemesi, Ephesos'ta yazıtlarla tarihlendirilmiş olup Vedius Gymnasiumu ile karşılaştırılabilmekte ve bu tarihlendirmeyi gerçekçi kılmaktadır. Lukas Mezarı olarak adlandırılan yapının barındırdığı yapı-plastiği, Küçük Asya'da görülen MS II. yüzyıl heykeltıraşlık geleneği ile birçok açıdan paralellik göstermektedir. Yanı sıra çeşme yapısının ne kadar süre kullanıldığı ve işlevini ne zaman yitirdiğine dair soruların cevapları için önemli ipuçları elde edilmiştir. Çeşmenin kiliseye çevrilişi önemli bir *terminus ante quem* verirken, belirli tabakalarda bulunan bir dizi sikke de çeşmeye su taşıyan boruların MS 400 yılı dolaylarında tekrar tamir gördüklerini ortaya koymaktadır. ***F.E.*** IV. 4. s. 411.
[1341] ***F.E.*** IV. 4. s. 92-95, 411-412.

Görsel 3.4.5.6. Macellum yapısının şematik rekonstrüksiyonu, güneydoğudan görünüm.
Kaynak: ***F.E.*** IV. 4. Taf. 51.

Öncelikle yapının, yukarıda ele alınan çeşme yapısını merkez alan bir macellum kompleksi olduğuna işaret eden epigrafik bulgular, yapıya ait sütunlar üzerinde *in situ* halde tespit edilmiştir ve alanın ticari kullanımına işaret etmektedir. Bunlar Pastacı Paulus (*Παύλου πλακουντᾶδος*)[1342] ve Bakırcı Diogenes'in (*Διογένου χαρκωματᾶδος*)[1343] topos yazıtlarıdır.[1344] Yanı sıra yapının batı ve güney portikolarındaki kazılarda çok sayıda hayvan kemiği ele geçirilmiştir. Kemikler üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, belirgin kesim izleri taşıyan bu kemiklerin büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara; sığır cinslerine, domuzlara, koyunlara ve keçilere ait olduğunu ortaya koymuştur.[1345] Bununla birlikte 1920'li yıllardaki kazılarda, macellum yapısının kuzeybatısında, günümüzde otoparkın bulunduğu Wood Bazilikası bölgesinde alet sapı formunda işlenmiş büyükbaş ve küçükbaş kemikleri saptanmıştır.[1346]

Öte yandan macellum alanında tespit edilen büyükbaş hayvanlara ait tasvirler, yapının macellum fonksiyonunu destekler niteliktedir. Bununla birlikte tasvirlerin yer aldığı rölyeflerin

[1342] ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 451.
[1343] ***IK.*** XII. Die Inschriften von Ephesos, II. no: 554.
[1344] ***F.E.*** IV. 4. s. 93, Kap. 12, Lk Epi 31, 32.
[1345] ***F.E.*** IV. 4. s. 93.
[1346] ***F.E.*** IV. 4. s. 93.; Keil, J. (1926). ***JÖAI.*** XXIII. s. 279.

merkezdeki yuvarlak anıta mı yoksa portikolara mı ait olduğu bilinmediğinden, bu tasvirler dolaylı ya da olası kanıtlar olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu tasvirlerin ilki, merkezdeki yapının güney girişindeki pilaster üzerinde, sonradan eklenen haç figürünün altında yer alan hörgüçlü sığırdır.[1347] (Bkz. Görsel 3.4.5.7.)

Görsel 3.4.5.7. Macellumun merkez yapısının güney girişindeki pilaster üzerinde hörgüçlü sığır tasviri.
Kaynak: ***F.E.*** IV. 4. Taf. 58, 2.

Bununla birlikte alanda büyükbaş hayvan tasvirleri içeren iki başka rölyef parçası daha bulunmuştur. Bunlardan ilki, muhtemel bir biçimde bir sığırın arka bacaklarını tasvir eden parçadır.[1348] Diğeri ise bir çift toynaklı hayvanın ön kısmını ve sol yanını göstermektedir.[1349] Ayrıca 1926 yılında J. Keil'in kazı günlüğünde not ettiği üzere bir başka sığırın tasviri, Wood Bazilikası incelemesi sırasında molozlar arasında bulunan ve balık tartan bir figürü gösteren rölyef parçasıyla bağlantılı olarak ticari bir bağlamın göstergesi olarak yorumlanmaktadır.[1350]

[1347] ***F.E.*** IV. 4. s. 93.
[1348] ***F.E.*** IV. 4. s. 180, KatNr. Lk 04 B 17.
[1349] ***F.E.*** IV. 4. s. 152, KatNr. Lk 99 B 01.
[1350] ***F.E.*** IV. 4. s. 93, dn. 455. Aynı durum, Wood'un 19. yüzyılın son çeyreğinde "*Yün Dokuma Pazarı*" olarak adlandırdığı alan için de geçerlidir. Yazar, bu isimlendirmeyi Odeion yakınlarında tespit ettiği bir onurlandırma yazıtı ışığında yapmıştır. Söz konusu yazıt, kentteki yün imalatçıları tarafından Publius Vedius Antoninus (III. Vedius) onuruna diktirilmiştir ve yukarıda, kentin dokuma endüstrisi başlığı altında detaylarıyla ele alınmıştır. Curtius, 1870, **a.g.m.**, 186-189. no: 5.; Wood, 1877, **a.g.k.**, 59-60.; ***F.E.*** IV. 4. s. 93. Bkz. Bölüm 2.2.5.

Öte yandan yapının merkezindeki çeşmenin kaidesinde yer alan mekanlar da muhtemel bir şekilde macellumun ticari fonksiyonuyla ilgilidir. Bir dizi ipucu, burada yer alan odaların soğutma amaçlı olarak tüccarlar tarafından kullanıldıklarını, et balık ve sebze gibi ürünlerin çevredeki portikolarda bulunan *taberna*larda satışa sunulmadan önce buradaki odalarda depolandığını göstermektedir. Odaların podyumun içinde bulunması ve kaide üstünde yer alan ve yukarıda ele alınan boru hattı vasıtasıyla doldurulan su havuzunun yaz aylarında dahi sabit bir soğukluğun elde edilmesine olanak tanıdığı ortadadır.[1351]

İlginç olan bir husus ise stratigrafik bilgiler ışığında merkezdeki Monophteros çeşmesi ile, etrafını saran portikoların aynı zamanda inşa edilmemiş olmasıdır. Bu çerçevede güney ve batı portikolarında ele geçirilen seramik buluntular, bu yapıların MÖ I. yüzyıla ya da en geç MS I. yüzyıla tarihlendirilebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda güney ve batı portikoları merkezdeki çeşme yapısından en azından bir yüzyıl kadar erken bir tarihte inşa edilmiştir. Buna karşın MS IV. yüzyılda Wood Bazilikası'nın inşa edildiği yer olan, avlunun kuzey ve doğu tarafının tarihlendirilmesine yönelik somut kanıtlar yetersizdir. Böylelikle yapıya ilişkin güncel bilgiler de yapı adasının Roma öncesi dönemdeki inşa durumu hakkında yetersiz kalmaktadır. Bu zaman diliminde alanın mekânlarla çevrili olup olmadığının ve ticaret işlevi üstlenip üstlenmediğin kesin olarak tespiti için gelecekteki arkeolojik çalışmaların sonuçlanmasını beklemek gerekmektedir.[1352]

Lukas Mezarı Macellumu'nun ana cephesinin büyük olasılıkla kuzey portikosunda yer aldığı varsayılmaktadır ki bu cephede Ephesos'un güneyindeki ana caddelerden birisinin yer aldığı bilinmektedir. Nitekim bu giriş cephesinin mimari düzeni hakkındaki bilgiler, araştırmaların eksikliği nedeniyle yetersizdir.[1353] Yapının çeşme merkezli bir düzene sahip olması varsayımı altında, 55.2 x 47 m. genişliğinde açık bir alan üzerinde, doğu-batı yönelimli dikdörtgen bir form taşıdığı ortaya çıkmaktadır.[1354] Ward-Perkins'in[1355] tipolojik sınıflandırması çerçevesinde macellum, "*Roma-Afrika Tipi*" ya da "*Tholos Tipi*" olarak sınıflandırılabilir. Tholos tipi macellum, Küçük Asya'daki en yaygın macellum formudur.

[1351] ***F.E.*** IV. 4. s. 412.
[1352] ***F.E.*** IV. 4. s. 412.
[1353] ***F.E.*** IV. 4. s. 94.
[1354] ***F.E.*** IV. 4. s. 89. Böylelikle Wood'un (Wood, 1877, **a.g.k.**, 58.) 153 ayak uzunluğundaki kare bir portikodan bahsettiği ölçüler ve G. Weber'in (Weber, G. (1882). Description of the So-called Tomb of St. Luke at Ephesus, Transactions of the Society of Biblical Archaeology VII. London: The Office of the Society. s. 233, Fig. 6.; Weber, H. (1891). Un Monument Circulaire ä Ephese ou Pretendu Tombeau de Saint Luc. *Revue Archéologique*, 17, s. 41. Fig. 9.) önerdiği 55 x 45 m. genişliğinde, kuzey-güney yönelimli dikdörtgen form revize edilmektedir.
[1355] Ward-Perkins, J. B. (1970). From Republic to Empire: Reflections on the Early Provincial Architecture of the Roman West. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 60. s. 15.

Muhtemel bir biçimde Küçük Asya'daki bu tip macellumların hepsi MS II. yüzyıla tarihlendirilmektedir.[1356] Aizanoi, Perge, Side ve Sagalassos'ta bulunan örnekleri bu sınıf dahilindedir.[1357]

Güncel çalışmalar, macellum yapısının Bizans dönemi kullanımı hakkında da çok sayıda yeni bilgiyi ortaya çıkarmıştır. Öncelikle monophteros çeşmesi bilinçli bir şekilde tahrip edilmemiştir. İmparatorluk dönemi çeşme yapısı, kiliseye çevrildiği zaman, daha önceki işlevini yerine getiremeyerek fonksiyonsuz kalmış olmalıdır. Seramik ve sikke buluntularına göre söz konusu olan işlev değişikliği MS V. yüzyılın ortalarında gerçekleştirilmiş olmalıdır. Kilise binası, İmparatorluk dönemi yapısının podyumunun üstünde bulunan ana kilise ve kaidesinde bulunan alt kilise olarak ayrıştırılması gereken iki bölümden oluşmuştur.[1358]

3.4.6. Didyma Kutsal Alanı Macellumu

Miletos antik kenti egemenliği altında bulunan, Didyma kutsal alanında ele geçirilen bir kehanet yazıtı, burada faaliyet gösteren bir macellumun varlığına kanıt oluşturmaktadır. Antik Yunan uygarlığının en önemli kehanet merkezlerinden birisi olarak kabul edilen yerleşimde, Apollon Tapınağı'nın güneydoğu köşesinin karşısında, 1907 yılında parçalanmış halde bulunan bir mermer üzerinde yer alan yazıt, Rehm ve Harder tarafından yazı karakteri göz önüne alınarak İmparator Hadrianus dönemine tarihlendirilmiştir.[1359]

Söz konusu yazıt, üzerindeki "*πανηγυρικός*" ibaresinden hareketle "*Megala Didymeia*" şenliğinin düzenlendiği yılda, Apollon Kâhini (*προφήτης*) adlı yüksek memuriyeti üstlenmiş olan Quintus Pomponius Pollio'un[1360] icraatlarından; "*hydrophoria*" (*su tedarikçisi*)

[1356] Láng, O. T. (2003). Reconsidering the Aquincum Macellum: Analogies and Origins. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 54 (1-2), s. 189.

[1357] ***F.E.*** IV. 4. s. 95. Roma Uygarlığına ait pek çok macellum yapısında avlu genellikle açık bırakılmıştır. Schneider, 1928, **a.g.k.**, 132. Bu avluların merkezinde, monophteros formunda inşa edilen yuvarlak planlı yapıların çoğu çeşme, küçük su havuzları ya da nadiren de olsa heykeller için podyum işlevi üstlenmişlerdir. De Ruyt, 1983, **a.g.k.**, 295-301. Özel işlevleri her zaman tam olarak anlaşılamasa da büyük ölçüde dekoratif, kültürel ya da tamamen pratik yönlerin ön planda olduğu görülmektedir. Bazı örneklerde ise tüm bu yönlerin kombinasyonu bir arada görülmektedir. ***F.E.*** IV. 4. s. 95.

[1358] ***F.E.*** IV. 4. s. 412.

[1359] ***I.Didyma***. s. 193-194. no: 280.

[1360] Rehm ve Harder, Pollio'nun Miletos kökenli bir isme sahip olmaması ve atalarının Tanrı Apollo'ya sunduğu herhangi bir bağıştan söz etmemesi sebebiyle, Miletos yerlisi olmadığını, Asia Eyaleti Proconsulü T. Pomponius Proculus Vitrasius Pollio'nun akrabası olan bir Romalı olduğunu ileri sürmüşlerdir. "*Hydrophoria*" memuriyeti yalnızca bir Miletoslu tarafından yürütülebileceğinden, Pollio'nun kardeşiyle birlikte Küçük Asya'ya ve oradan Miletos'a geldiğini, burada evlenerek Miletoslu zengin bir aileye katıldığını ve nihayetinde yeğeni ya da torunu Aristonike'yi hydrophorusluk görevinde desteklediğini iddia etmişlerdir. ***I.Didyma***. s. 194. Öte yandan Nutton, Rehm ve Harder'in teorisine alternatif olarak, bir hekim olduğunu ileri sürdüğü Pomponius Pollio'nun, Asia Proconsulü Vitrasius Pollio'nun akrabası olduğunu, Pergamonlu tıpçı Galenos'un Roma'daki bir takipçisi ve belki

memuriyetini icra eden Vergilia Aristonike'ye verdiği destekten, tapınağa bağışladığı paradan ve sunduğu diğer hizmetlerden bahsetmektedir.[1361] Bununla birlikte söz konusu yazıtın 6. ve 8. satırları arasındaki bölüm, Pollio'nun, Didyma kutsal alanındaki macellum yapısında ve kutsal yolda gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinden söz etmektedir.

"...σεσι καὶ δαπάναις ποιῶν λειτουργός, καὶ] ὑπεσχόμην τοῦ
[τῶν δύο λειτουργιῶν ***μακέλλου*** τήν τε κατάστρωσ]ιν τοῦ ἐδάφους
[καὶ τὴν σκούτλωσιν τῶν τοίχων..."

Çeviri: "*...Ve ben, masrafları üstlenen bir görevli olarak, iki kamu görevimin birisi olan makellonun zeminini ve duvarlarını onarmayı taahhüt ettim...*"

3.4.7. Maiandros Magnesia'sı Macellumu

Maiandros Irmağı kıyısında yer alan Magnesia antik kentinde, Çeşme Evi'nde mermer bir sütun üzerine kazınmış halde ele geçirilen bir yazıt, konumu tam olarak bilinmese de kentteki macellum yapısının varlığını ortaya koymaktadır. Söz konusu yazıt, Magnesia'da itibar sahibi bir yurttaş görünümü sergileyen ve pazar yeri sorumlusu (*αγορανομον*) görevini icra eden Apollonios'un boule ve demos tarafından onurlandırılma yazıtıdır. Görev süresi boyunca başarılı bir yönetim sergilediği anlaşılan Apollonios'un şenlikler boyunca çeşitli malları temin ederek kendi piyasa denetim dönemine denk gelen Artemision ayı boyunca macellumda hizmet verdiğinden söz edilmektedir.[1362] Ayrıca yazıtın 21. satırında Artemision ayında macellumda zeytinyağının indirimli fiyattan satıldığı bilgisi geçmektedir.[1363]

"...ἔλαιον παραπράσεις τε ποιήσαντα
ἐν τῷ ***μακέλλῳ*** παντὸς εἴδους ἐν ταῖς
ἑωρταῖς ἐν τῷ τῆς ἀγορανομίας αὐ-
τοῦ καιρῷ ἔν τε τῷ Ἀρτεμεισιῶνι..."

Çeviri: "*...(Apollonios'un) agoranomon görevi yaptığı sırada Artemision ayında her türlü dini tören sırasında, makellonda zeytinyağı indirimli fiyatla satışa sunulmaktaydı...*"

---

de dostu olduğunu, bilhassa felsefe ve tıp alanında Yunan kültürüne meraklı olan ve Apollon'un çağrısı üzerine Didyma'daki tapınağına gelerek burada pek çok hizmet gerçekleştiren bir Romalı olduğunu ileri sürmektedir. Nutton, V. (1969). ***RBPh***. XLVII. 1. s. 47-48.

[1361] Nutton, V. (1969). ***RBPh***. XLVII. 1. s. 38.

[1362] Kern, O. (1900). ***I.Magnesia***. s. 128. no: 179.

[1363] Atik, 2002, **a.g.k.**, 109. Kentte ele geçirilen iki farklı yazıtta karşımıza çıkan "τάριχος" kelimesi, kentte tuzlanmış balık ticaretinin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. ***I.Magnesia***. s. 104. no: 116. sat. 35. (τάρειχοπωλίου).; ***I.Magnesia***. s. 108. no: 121. sat. 12. (τ[άριχος]). Bu ticari faaliyetin macellum merkezli gerçekleşmiş olması muhtemeldir.

3.4.8. Thyateira Macellumu

Roma Küçük Asya'sının iki önemli kenti Pergamon ve Sardis arasındaki yol üzerinde konumlanan Thyateira'da, üst ve alt kısımları mavi mermerle süslenmiş bir mermer kaidesi üzerinde ele geçirilen ve bir adak heykeline ait olan yazıt, 5. satırında kentteki macellum yapısının varlığını kanıtlamaktadır. Nitekim macellumun konumu henüz saptanabilmiş değildir. MS III. yüzyıla tarihlendirilen yazıt genel itibarıyla P. Aelius Aelianus'un kentin farklı kamu binalarında finanse ettiği süslemeleri onurlandırmaktadır. Bu bağlamda kent macellumu, Aelianus'un süslemeler bahşettiği kamu yapıları arasındadır.[1364]

"...Τυρίμνου τὰ περὶ τὸν Γανυμήδην καὶ εἰς
τὸ τοῦ ***μακέλλου*** τὰ περὶ τὴν Δίρκην καὶ
εἰς τὸ προάτριον τοῦ μεγάλου γυμνα-
σίου τὰ περὶ τὸν Βελλεροφόντην..."

Çeviri: "*... Ganymedes ile ilgili olanları, Dirke ile ilgili olanları ve büyük gymnasionun önündeki makellonla ilgili olanları ve Bellerophon ile ilgili olanları onurlandırmak için...*"

3.4.9. Sardis Macellumları

Sardis antik kentinde 1982 yılında sürdürülen arkeolojik kazılarda *sinagog* yapısının yaklaşık 13 metre güneydoğusunda, bir geç dönem duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmış, üzerinde dört bölümden oluşan bir onurlandırma yazıtı yer alan büyük bir mermer kaide bloğu ele geçirilmiştir. MS III. yüzyılın birinci yarısına, İmparator Marcus Aurelius Severus Alexander (h. MS 222-235) iktidarına tarihlendirilen yazıt, C. Asinnius Nicomachus Frugianus'a atfedilmiş bir onurlandırma yazıtıdır.[1365] (Bkz. Görsel 3.4.9.1.) Sardis'in ileri gelen ailelerinden birisine mensup olduğu anlaşılan Frugianus, Sardis'te, kentin zor zamanlarında *agoranom*luk görevini kabul etmiştir. Buradaki "*zor zamanlarda*" ifadesinden kentin MS III. yüzyılın ilk yarısında iaşe sorunu yaşadığı anlaşılmaktadır. Yazıtın son kısmında, 39-46. satırlar arasında Frugianus'un bir arkadaşı olan Aurelius Neikan Servilius tarafından yaptırılan bir onurlandırma heykelinin Sardis'teki dört *makella*da da sergilenmesi gerektiği ifadesi yer almaktadır.[1366] Söz konusu ifade, MS III. yüzyılın ilk yarısında Sardis'te 4 adet *makella*nın

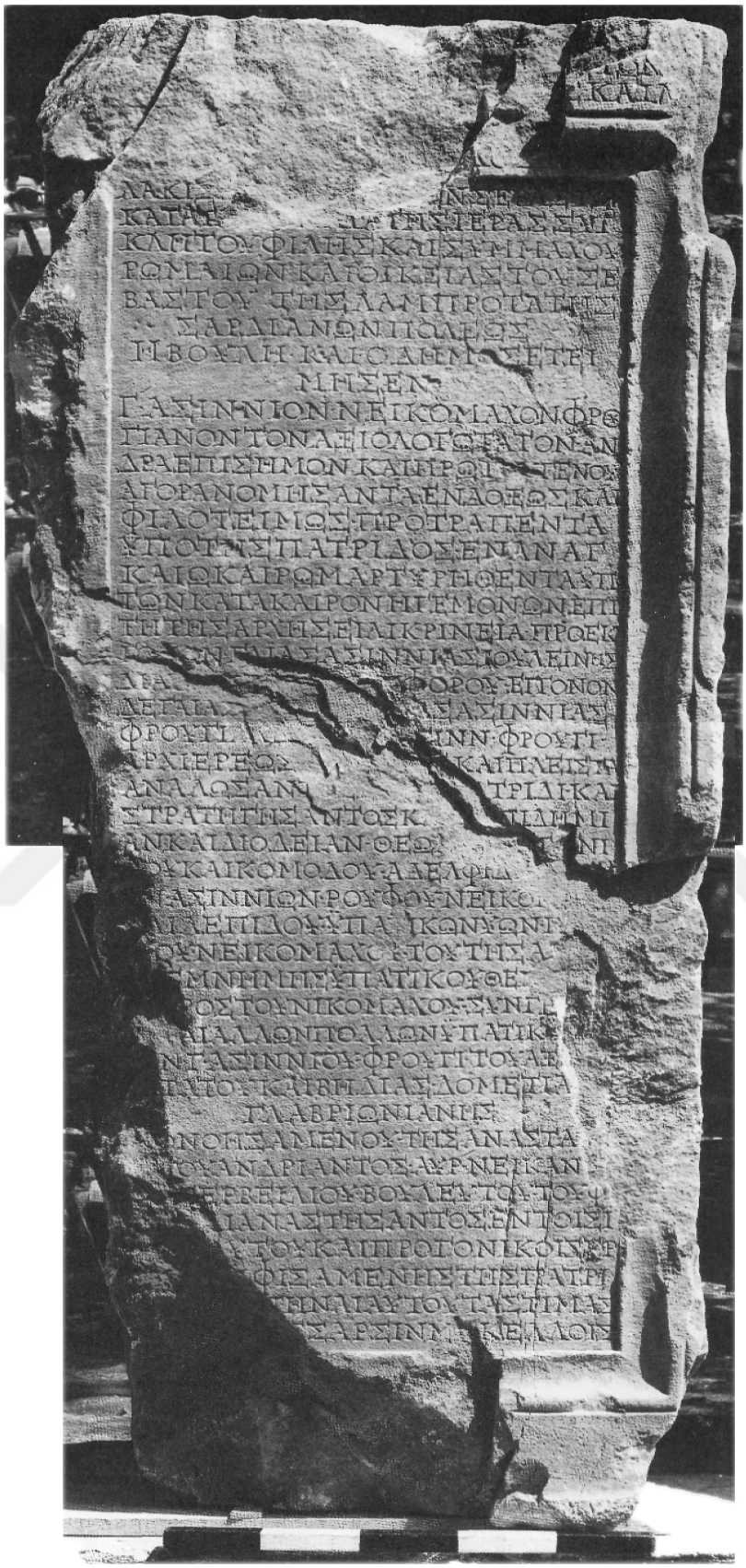
[1364] ***D.K.A.W.W.*** LIV. 2. no: 40.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1222.; ***T.A.M.*** V. 2. s. 340. no: 926.; ***B.C.H***. X. s. 420-421, no: 29.
[1365] ***S.E.G.*** XLIII. s. 309. no: 865. Greenewalt jr., C. H. vd. (1985). The Sardis Campaigns of 1981 and 1982. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research.* ***(BASOR)*** *Supplementary Studies*, 23, s. 79.; Herrmann, P. (1993). Inschriften von Sardeis. *Chiron*, 23, s. 248.
[1366] Herrmann, 1993, **a.g.m.**, 253-254.; ***S.E.G.*** XLIII. s. 311. no: 865.

kullanımda olduğunu kanıtlamaktadır.[1367] Antik dönemde Roma kentleri içerisinde en fazla *makella*ya sahip olan kentin 2 *makella*ya sahip olan Kuzey Afrika yerleşimi Leptis Magna olduğu göz önüne alındığında Sardis'teki bu yazıt son derece ilginç bir bilgi kaynağına dönüşmektedir. Nitekim epigrafik açıdan hakkında önemli bilgilere sahip olunan Sardis macellumlarının konumlarıyla ilgili herhangi bir arkeolojik çalışma henüz yapılmamıştır.[1368]

41 Σερβειλίου · βουλευτοῦ · τοῦ φί-
[λου κα]ὶ ἀναστήσαντος ἐν τοῖς ἰ-
[δίοις α]ὐτοῦ καὶ προγονικοῖς ἔρ-
[γοις, ψ]ηφισαμένης τῆς πατρί-
[δος ἀνασ]τῆναι αὐτοῦ τὰς τιμὰς
[ἐν τοῖς τέ]σσαρσιν ***μ[α]κέλλοις***.

Çeviri: "*...(Frugianus'un) dostu ve meclis üyesi Servilius'un, kendisinin ve atalarının vatan onuruna inşa ettikleri için yaptırdığı heykelin dört makellonda dikilmesine karar verildi...*"

[1367] Herrman, P. (1996). "Neues vom Sklavenmarkt in Sardeis." H. Malay (Ed.). içinde *Arkeoloji Dergisi IV*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. s. 175.
[1368] Atik, 2002, **a.g.k.**, 128.

Görsel 3.4.9.1. C. Asinnius Nicomachus Frugianus'a atfedilmiş onurlandırma yazıtı. (Sardis).

Kaynak: Herrmann, 1993, **a.g.m.**, 265-266, Levha 2-3.

3.4.10. Larissa Macellumu

Epigrafik bulguların Roma Küçük Asya'sındaki macellum yapılarının varlığına işaret ettiği bir diğer yerleşim, günümüzde Tire (*İzmir*) Tren İstasyonu'nun 5 km kuzeybatısında yer alan Güzelimtepe'dir. Antik dönemde Kaystros havzasında konumlanan ve Ephesos Larissa'sı olarak bilinen bu kırsal yerleşimde ele geçirilen bir onurlandırma yazıtı, ismi tam olarak bilinmeyen bir Larissa sakininin, Zeus Soter Olympius ve İmparator Hadrianus onuruna yaptırdığı heykelin, köyün parası ile yaptırılan macellumun içine diktirilmesine karar verildiğinden bahsetmektedir.[1369] Antik dönemde Sardis ve Ephesos arasındaki verimli arazilerde yer alan kırsal üretim merkezlerinden biri olarak ele alınan Ephesos Larissa'sında ele geçirilen bu yazıt, aynı zamanda Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da Zeus kültünün izlerinin saptandığı tek macellumun da varlığını kanıtlamaktadır.[1370]

Διί σ]ωτῆ[ρ]ι Ὀλυμπίω καί
αὐτοκράτορι Καίσαρι θε-
οῦ Τραΐανοῦ Παρθικοῦ
ὑῶ θεοῦ Νέρονα ὑωνῶ
Τραΐαν]ῶ Ἁδριανῶ Καί-
σαρι Σεβαστῶ ἀνέ-
σ]τησαν Τολοκαισαρε[ῖς
τὸν ἀνδριάντ]α καὶ τὸ [βάθ-
ρον? καὶ τὸ ***μ]άκελλον*** ἐκ
τῶν τῆς κ]ώμης πόρων.

Çeviri: "*Zeus Soter Olympius'a ve tanrılaştırılmış İmparator Caesar Traianos Parthikos'un oğlu, tanrılaştırılmış Nerva'nın torunu Hadrianus İmparator Caesar'a, imparator dostu Ant...'ın yaptırdığı bu heykelin, köyün parası ile yaptırılan makellonun içine diktirilmesine (karar verildi).*"

3.4.11. Daldis Macellumu

Epigrafik veriler ışığında Roma Küçük Asya'sında faaliyet gösterdiği bilinen bir diğer macellum yapısı, Lydia bölgesinin Phrygia sınırlarında konumlanan Daldis antik kentinde konumlanmaktadır. Gölmarmara'da özel bir konutun salon zeminine yerleştirilmiş, üst, sağ ve alt kısımlarından kırılmış mavi renkte bir mermer kaidesi üzerinde yer alan yazıt, kentte bir

[1369] Wilberg, V. V. K. (1895). ***A.M.*** XX. s. 241.; Koerte, A. (1902). ***I.B.*** s. 8. no: 6.; ***D.K.A.W.W.*** LIV. 2. no: 84.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 1607.
[1370] Atik, 2002, **a.g.k.**, 109.

macellumun varlığına kanıt oluşturmakla birlikte yapının konumu ile ilgili herhangi bir bilgi sağlamaktan uzaktır.[1371]

π]ᾳτριδ[—

—TI

—ṚAΣ

—]ων ἐκτ[ὸς

—ITΩNṬ

μ]ακελ[λ—

—NE—

—NTO—

3.4.12. Aigai Macellumu

Roma Küçük Asya'sında faaliyet gösterdiği tespit edilmiş bir diğer macellum yapısı, Aiolis bölgesinin, kalıntıları günümüze en sağlam şekilde ulaşmış olan antik yerleşimi, Aigai antik kentinde konumlanmaktadır. Yukarıda epigrafik veriler çerçevesinde ele alındığı üzere kent, henüz Hellenistik dönem başlarından itibaren, temel geçimini hayvancılık faaliyetleri ve bu faaliyetler kapsamında elde edilen hayvansal hammaddeler üzerine işleyen endüstriler üzerine tesis etmiştir. Öte yandan Roma döneminde, doğrudan Roma imparatoruna sirayet edecek ölçekte bir deri endüstrisine ev sahipliği yaptığı epigrafik veriler, gelişkin bir dokuma ve yine deri endüstrisine ev sahipliği yaptığı ise Sanayi Mahallesi bünyesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarla ortaya konulmuş olan kentte, başta isminin kaynağını oluşturan keçiler olmak üzere, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların son derece önemli bir ekonomik unsur teşkil ettiği bariz şekilde ortadadır. Bu bölümde ele alınacak macellum yapısı ise, bu hayvanlardan elde edilen ve kent sakinlerinin besin ekonomisi için temel bir kaynak teşkil apaçık ortada olan kırmızı etin satışa sunulduğu ana mekân olarak değerlendirilmektedir.

Aigai macellumu adı altında tanımlanan yapı, kentin yerleştiği tepenin kuzeydoğu yamacında, kuzey-güney doğrultusunda uzanan, yaklaşık 80 m. uzunluğundaki üç katlı Agora Binası'nın, günümüzde halen ayakta olan 10.50 m. yüksekliğindeki doğu duvarının doğusunda konumlanmaktadır. (Bkz. Harita 2.1.7.2.) Agora binasının zemin katı düzleminde, yapının doğusunda bulunan alan, bir teras ya da küçük bir meydan şeklinde tasarlanmıştır.[1372] (Bkz.

[1371] ***T.A.M***. V. 1. s. 218. no: 674.

[1372] Doğer, E. (2006). Aigai'de Bir Macellum? *Miko. Mevsimlik Ege Kültürü Dergisi*, 5 (Bahar), s. 12-14.; Doğer, 2008, **a.g.m.**, 219.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 104.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 39.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 151.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 81.

Görsel 3.4.12.1.) Bu küçük meydanda Agora Binası'ndan ayrı, fakat onunla çok yakın bir ilişki içinde olan bir yapı yer almakta olup, bu yapının, kent sakinlerinin kırmızı et ihtiyacına hizmet ettiği düşünülen bir macellum olduğu düşünülmektedir.[1373]

Görsel 3.4.12.1. Aigai Agora Binası ve macellum yapısının doğudan görünümü.
Kaynak: Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 40. Fig 15.

8.56 m. çapındaki yapı, düzgün plaka taşlardan oluşturulan dört basamağa sahiptir. Yapının ilk sırasını oluşturan bazı blok taşların üzerinde "Φ", "Γ", "M", "N", "Δ", "Z" ve "C" gibi Antik Grek alfabesine ait harfler kazınmıştır. Bu durum blokların bir plan dâhilinde kesilip şekillendirildiklerini kanıtlamaktadır. Macellum'un zemini, bir ıslak mekân olarak kullanıldığı için düzgün blok taşlarla döşenmiştir. Yalıtımın sağlanması için, plaka taşlar, kireç harcı zemin içine gömülmüştür.[1374] (Bkz. Görsel 3.4.12.2.)

Yapının bünyesinde, biri doğu kenarda, tabanın oturma sırası ile birleştiği noktada basamağa oyulmuş, diğeri ise ilk basamak üzerinde ikinci basamağı oluşturan taşa oyulmuş yarım ay formundaki iki delik, suyun yapının içine giriş ve çıkışını sağlamak üzere yapılmış olmalıdır. Tabanın oturma basamaklarına yakın alanlarda, taban plakalarının üzerine oyulmuş oluklu kenet delikleri ve yanı sıra kare formlu taş veya başka malzemeden masa ya da tezgâh

[1373] Doğer, 2006, **a.g.m.**, 12-14.; Doğer, 2008, **a.g.m.**, 219.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 104.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 39.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 151.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 81.
[1374] Doğer, 2006, **a.g.m.**, 12-14.; Doğer, 2008, **a.g.m.**, 219.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 104.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 39.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 151.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 81.

yerlerini belirleyen kazıma çizgiler, söz konusu mekânın gerçekten de bir macellum olarak kullanım gördüğünü düşündürmektedir.[1375]

Görsel 3.4.12.2. Aigai'deki macellum yapısının havadan görünümü.
Kaynak: Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 40. Fig 16.

Öte yandan Aigai antik kenti bünyesinde sürdürülen kazı çalışmalarında ele geçirilen hayvan kemik kalıntıları üzerine gerçekleştirilen ilk bilimsel incelemeler, kentte Batı Küçük Asya'nın diğer antik yerleşimlerinden çok daha yüksek düzeyde keçi etinin tüketildiğini ortaya koymuştur. Üstelik bu keçi kemikleri üzerine gerçekleştirilen aDNA (Antik DNA) analizleri, bu keçilerin bölgede günümüzde yetiştirilen keçilerden farklı olduğunu göstermektedir.[1376] Kent kazıları sırasında yüksek miktarda faunal kalıntı ele geçirildiği bilinmekle birlikte (Bkz. Görsel 3.4.12.3.) bu kalıntılar üzerine henüz zooarkeolojik bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.

Görsel 3.4.12.3. Aigai kazıları sırasında ele geçirilmiş faunal kalıntılar.
Kaynak: Soylu, 2025, **a.g.m.**, 38.

[1375] Doğer, 2006, **a.g.m.**, 12-14.; Doğer, 2008, **a.g.m.**, 219.; Sezgin, 2013, **a.g.m.**, 104.; Sezgin, 2017a, **a.g.k.**, 40.; Doğer, 2019, **a.g.k.**, 151-152.; Sezgin, 2022a, **a.g.k.**, 82-83.
[1376] Soylu, 2025, **a.g.m.**, 37.

3.4.13. Akmonia Macellumu

Phrygia'nın batısında, Phrygia Pakatiana coğrafyasında konumlanan Akmonia antik kentinde ele geçirilen epigrafik bulgular, burada faaliyet gösteren bir macellum yapısının varlığını kanıtlayan bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda kentteki bir *heroon* (*ἡρῷον*) yapısının duvarları üzerinde 2 farklı parça halinde tespit edilen ve MS III. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen bir onurlandırma yazıtı, kent meclisi ve halk tarafından agoranomon (*αγορανομον*) ve strategon (*στρατηγόν*) olarak seçilen bir yurttaşı onurlandırmaktadır.[1377] Ramsay'in ileri sürdüğü üzere, ismi yazıtın kayıp olan üçüncü parçası üzerinde yazıyor olması muhtemel olan bu kent sakini, kendi finansal imkanlarıyla kentin macellumunda bir ağırlık odası (*ζυγοστάσιον*)[1378] inşa ettirmiş ve bu nedenle kentin yaşlılar meclisi (*γερουσία*) tarafından bizzat onurlandırılmıştır. Ramsay, yaşlılar meclisinin bu hareketi onurlandırma sebebini, söz konusu ağırlık odasını inşa ettiren kişinin o sırada yaşlıların meclisinin üyesi olabileceği ihtimaliyle açıklamaktadır.[1379]

ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος
ἀγορανόμον.
ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος
στρατηγόν.
ἡ γερουσία τὰ ζυγοστάσια
πρὸς τῷ ***μακέλλῳ*** ἐκ τῶν
ἰδίων ποιήσαντα.

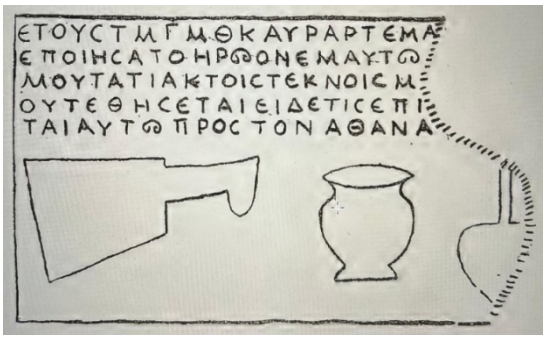
Çeviri: "*Meclis ve halk onu agoranomon seçtiler. Meclis ve halk onu strategon seçtiler. Yaşlılar meclisi kendi parasıyla makellonda bir ağırlık odası yaptırdığı için onu onurlandırdı.*"

3.4.14. Apameia Kibotos Kasabı

Roma Küçük Asya'sının faaliyet göstermiş kırmızı et endüstrisinin izlerine rastlanan bir diğer yerleşim, Dio Chrysostomos'un bölgesel çapta önemli bir hayvancılık merkezi olduğuna işaret ettiği,[1380] Strabon'un ise Ephesos'tan sonra Küçük Asya'daki en büyük *emporion* olarak

[1377] Legrand P, P., Chamonard, J. (1893). ***B.C.H***. XVII. s. 261-262. no: 45.; Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 646. no: 549.; ***I.G.R.P.*** IV. no: 657.; ***MAMA.*** VI. no: 171.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 92-93.
[1378] "*Zugostasion*" sözcüğü, Codex Iustinianus'ta (*Cod. Iust.* XI. 27. 1.) karşımıza çıktığı üzere bir yapıda satışı yapılan ürünlerin ağırlıklarının düzenlendiği ve denetlendiği bir aygıt ya da alan anlamına gelmektedir. Yine Codex Iustinianus'ta (*Cod. Iust.* X. 71. 2.) bu alandan ya da aygıttan sorumlu olan kişi "Zugostates" (*ζυγοστάτης*) ismiyle karşımıza çıkmaktadır. Epigrafik bulgular ışığında bir zugostasiona sahip olduğu bilinen bir diğer Roma Küçük Asya'sı kenti, Rhyndakos Apollonia'sıdır. ***C.I.G.*** II. s. 945. no: 3705.
[1379] Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 647.
[1380] Dio Chrys. *Or*. XXXV. 13-14.

nitelendirdiği[1381] Apameia Kibotos'tur. Kentte ele geçirilen ve MS 259 yılına tarihlendirilen bir mezar steli üzerindeki yazıt, bu steli eşi ve çocukları onuruna diktiren Aurelius Artemas isimli bir kasabın mesleğini sembolize eden figürlerle süslenmiştir.[1382] (Bkz. Görsel 3.4.14.1.)

1 ἔτους τμγ΄, μ(ηνὸς) θ΄ κ΄. Αὐρ. Ἀρτέμα[ς Ἀρτεμᾶ(?)]
ἐποίησα τὸ ἡρῷον ἐμαυτῷ [καὶ τῇ γυναικί]
μου Τατίᾳ κὲ τοῖς τέκνοις μ[ου, εἰς ὃ ἕτερος]
οὐ τεθήσεται· εἰ δέ τις ἐπι[τηδεύσει, ἔσ]-
ται αὐτῷ πρὸς τὸν ἀθάνα[τον θεόν].

Çeviri: "*Yılın ... ayında..., ben Aurelius Artemas, kahramanlık yaptım (ve eşim) Tatia ve çocuklarım için bir anıt diktim. Bir başkası bu anıta el koyamayacak. Eğer birisi bunu bozarsa, onu ölümsüz Tanrı'nın laneti beklesin.*"

Görsel 3.4.14.1. Apameia Kibotos'ta ele geçirilen kasap Artemas'a ait mezar steli.
Kaynak: Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 534.

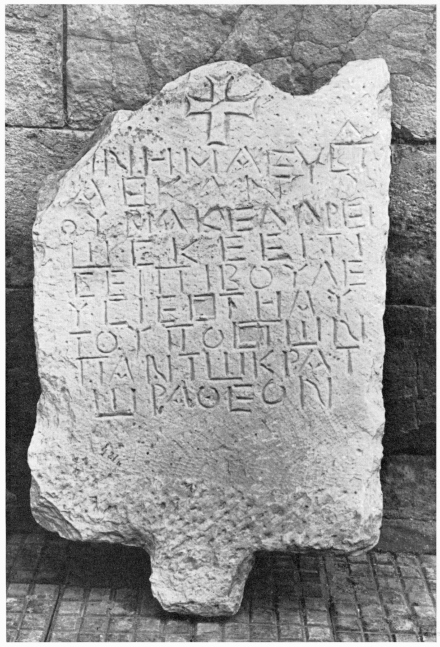
Stel rölyefinde belirgin şekilde görünen satır, ölen kişinin bir kasap olduğuna işaret etmektedir. Yanındaki vazo ise yaygın bir Hristiyan sembolüdür. Pek çok Hristiyan, pagan kasapların et dükkanlarında sıklıkla karşılaşılan kurban etlerini yemeye karşı çıktığından, Hristiyan kasaplardan alışveriş yapmayı tercih etmişlerdir ki görünüşe göre Aurelius Artemas da bunlardan birisidir.[1383]

3.4.15. Appia Kasabı

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da kırmızı et endüstrisinin izlerine rastlanılan bir diğer yerleşim, Yukarı Tembris Vadisi'nde konumlanan ve günümüzde Altıntaş ilçesinin Abya/Pınarcık Köyü'nde yer alan Appia adlı yerleşimdir.[1384] Burada ele geçirilen ve 1963

[1381] Strab. XII. 8. 15.
[1382] ***A.M.*** XXI. s. 373.; Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 534. no: 388.; Cabrol, F. (1907). *Dictionnaire d'Archeologie Chretienne de Liturgie. Tome I. Part II*. Paris: Letouzey et Ane, Editeurs. s. 2519. Fig. 828.; ***MAMA.*** VI. no: 146.
[1383] Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 534-535.
[1384] Plinius'un Synnada Conventusu'na bağlı yerleşimler arasında bahsettiği (Plin. *Nat.* V. 105.) Appia, S. Mitchell tarafından Mysia Abbaeitis ile kuzeybatı Phrygia arasında bölgede konumlanan yedi kentten (Synaus (Simav),

yılında Afyonkarahisar Müzesi envanterine giren beyaz mermer bir Hristiyan mezar steli Aurelius Eustathianos isimli bir kasaptan (*μακελάρειως*) söz etmektedir.[1385] (Bkz. Görsel 3.4.15.1.) Görünüşe göre başlangıçta Abaskanthos isminde biri için yapılan stel üzerindeki orijinal isim, daha sonra silinerek Eustathianos'a dönüştürülmüştür. Abaskanthosun'un sipariş ettiği steli teslim alıp almadığı ya da bir tekrar kullanım durumunun gerçekleşip gerçeklemediği ise belirsizdir. Bununla birlikte stel üzerinde rastlanılan orijinal yazıt ile daha sonra dönüştürülen yazıtın aynı mermer ustasının elinden çıkmış olması muhtemeldir.[1386] Stel, sahip olduğu Eumeneia tertibi, üst kısmındaki haç motifi, metinde datif form yerine genetif form kullanılmış olması ve "*παντοκράτωρ*" ibaresi nedeniyle MS IV. yüzyılın erken yıllarına tarihlenmektedir.[1387]

Α(ὐ)ρ(ηλίου)
Μνῆμα Εὐστ-
Αθιαν-
οῦ ***μακελάρει-***
ως κὲ εἰ τι-
ς εἰπιβουλε-
ύσι ἔ[[c]] τη αὐ-
τοῦ πὸ[[c]] τὼν
παντωκράτ-
ωρα θεόν.

Görsel 3.4.15.1. Yukarı Tembris Vadisi'ne ait, kasap Eustathianos'un mezar steli.
Kaynak: Gibson, 1975, **a.g.m.**, 151, 156-157.

Antik çağda kırmızı etin oldukça önemli bir kısmının pagan kurbanlarından temin edildiği gerçeği göz önüne alındığında, kasaplık mesleğinin erken Hristiyan toplumunda özel

Cadi (Gediz), Aizanoi, Appia (Altıntaş-Abya Köyü), Cotiaeum (Kütahya), Ancyra Sidera (Simav-Kiliseköy) ve Tiberiopolis (Emet-Eğrigöz)) biri olarak ele alınmıştır. Mitchell, 1993, **a.g.k.**, 181. Yukarı Tembris Vadisi'ndeki diğer köy türü yerleşimlerden arkeolojik ve epigrafik açılardan farklı bir görünüm sergileyen yerleşim, Mitchell tarafından kent olarak tanımlanmıştır. Cicero zamanında, MÖ 51 yılında varlığı bilinen kentin kökeni tam olarak bilinmese de MÖ II. ya da I. yüzyılda Kybele ve Zeus motifli bronz sikkeler darp ettiği kesindir. MS III. yüzyıl ortalarında gerçekleştirilen bölgesel düzenlemelerde dayanak noktası olan Appia, önceliği komşusu Soa (Altıntaş) kentine bırakmıştır. Appia'ya nazaran daha zengin bir profil çizen Soa, MS III. ve IV. yüzyıllarda meclisi ve halkıyla bir kent statüsüne kavuşmuştur. Levick, B., Mitchell, S. (1993). ***MAMA.*** X. s. XV.-XII.

[1385] Gibson, E. P. (1975). A Unique Christian Epitaph from the Upper Tembris Valley. *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*. (***BASP***), 12 (4), s. 151.

[1386] Gibson, 1975, **a.g.m.**, 152.

[1387] Gibson, 1975, **a.g.m.**, 156-157.

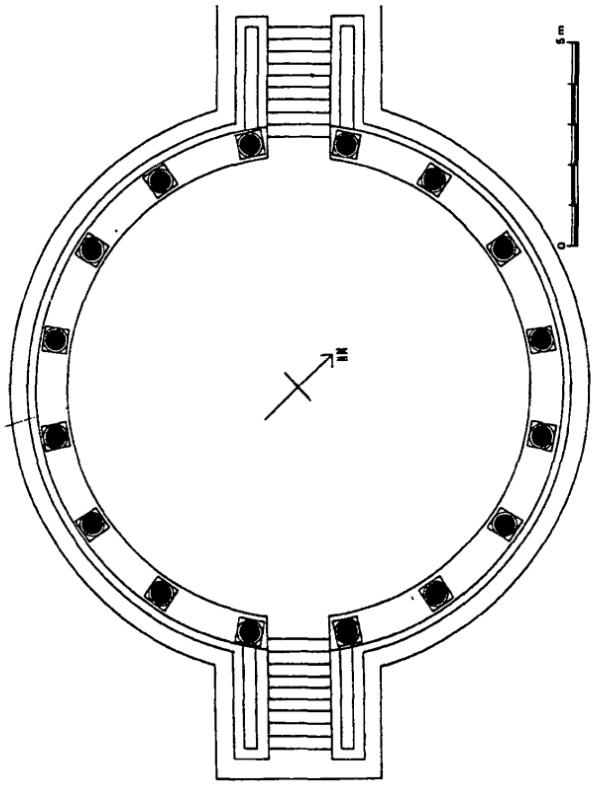
bir yer bulunmaktadır.[1388] İncil'in Yeni Ahit bölümünde, Yahudi olmayan mürtedlere, idollere (putlara) sunulan etten, kandan ve boğularak can vermiş hayvanları yemekten kaçınmaları öğütlenmektedir.[1389] Bununla birlikte yine Yeni Ahit'in farklı bir bölümünde Aziz Pavlus, Hristiyanlara et pazarında satılan her türlü eti vicdanlarını sorgulamaya gerek olmaksızın yemelerini çünkü dünyanın, üzerindeki her şeyle birlikte tanrıya ait olduğunu fakat önlerine getirilen et bir kurban ritüelindense, kimin getirdiğini yada vicdanlarını önemsemeksizin yememelerini öğütlemektedir.[1390]

3.4.16. Aizanoi Macellumu

1824 yılından itibaren Aizanoi antik kentini ziyaret eden pek çok gezgin[1391] arasında Rhyndakos (Koca Çay) nehrinin kenarında, yukarı köprüye yakın bir konumda, üzerinde "*Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium*" (Diocletianus'un Tavan Fiyatlar Fermanı) yazıtını taşıyan, "*küçük bir yapının kalıntılarından*" ilk kez bahseden isim, 1843 yılında kente gelmiş olan Le Bas'tır.[1392] İmparatorluk genelinde artan enflasyon nedeniyle satışı yapılan ürün ve hizmetlerin fiyat düzenlemesinin yer aldığı, İmparator Diocletianus'un emirlerini içeren bu uzun yazıt, MS IV. yüzyılın başında, kentteki macellum tholosunun podyum orthostatlarının üzerine kazınmıştır. Aizanoi macellumuna ait tholos, ilk kez Le Bas'ın Reinach tarafından 1888 yılında yayınlanan topografik planında yaklaşık 9 m. çapında yuvarlak bir yapı olarak karşımıza çıkmakla birlikte, yazar metin içerisinde bu tholostan hiç bahsetmemiştir.[1393] Daha sonra bu tholosun bulunduğu alanda inşa tarihi tam olarak bilinmeyen eski Çavdarhisar Camii yer almış, caminin minaresi ise caminin kuzeybatı köşesinde, yapıdan bağımsız bir şekilde, aralarında arşhitrav blokları ve yuvarlak bir üst yapıya ait blokların bulunduğu devşirme malzeme kullanılarak inşa edilmiştir.[1394]

[1388] Gibson, 1975, **a.g.m.**, 156-157.
[1389] Bible. *Acts.* XV. 29.
[1390] Bible. *Cor.* I. X. 25-28.
[1391] Aizanoi antik kenti hakkında bilgi veren ilk gezgin 1824 yılında kente gelen St. Asaph'tır. Daha sonra kentten pek çok yerde bahsedilmekle birlikte en detaylı bilgileri George Keppel (Keppel, G. (1931). *Narrative of A Journey Across The Balcan by the Two Passes of Selimno and Pravadi; Also of A Visit to Azani, ant Other Newly Discovered Ruins of Asia Minor in the Years 1829-30. Vol I-II*. London: Henry Colburn and Richard Bentley.) ve Leon de Laborde (Laborde, L. D. (1838). *Voyage de L'Asie Mineure*. Paris: Firmin Didot, Freres Editeurs.) vermektedir. Atik, 2002, **a.g.k.**, 88, dn. 250.
[1392] Reinach, S. (1888). *Voyage Arheologique en Grece et en Asie Mineure Sous la Direction de M. Philippe Le Bas (1842-1844) Planches de Topographie, de Sculpture et D'Architecture*. Paris: Librairie de Firmin-Didot. s. 142-149.
[1393] Reinach, 1888, **a.g.k.**, lev. I.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 88.
[1394] Atik, 2002, **a.g.k.**, 88.

1926-1928 yılları arasında M. Schede ve D. Krencker tarafından, başta Zeus Tapınağı'nda olmak üzere yürütülen kazı ve araştırma çalışmaları sırasında ve 1947 yılında eski Çavdarhisar Camii'nin macellumun bulunduğu alandan taşınması sonucunda, caminin temel blokları arasında macellum tholosuna ait 5 adet orthostat bloğu daha açığa çıkmıştır.[1395] Gediz ilçesinde 30 Mart 1970 yılında meydana gelen büyük bir deprem sonucunda eski caminin kullanılmayan minaresinin yıkılmasıyla, kullanılan devşirme malzemelerin bir kısmı açığa çıkmış ve macellum tholosunun bulunduğu alan boşalmıştır.[1396] 1971 yılında bu alanda yürütülen çalışmalar sayesinde yuvarlak yapının rekonstrüksiyonunu gerçekleştirmek mümkün olmuş, bu çalışmalar sonucunda bu yuvarlak yapının bir tholos olduğu anlaşılmış ve ilk kez Naumann tarafından bir macelluma ait olabileceği görüşü ileri sürülmüştür.[1397] (Bkz. Görsel 3.4.16.1.)

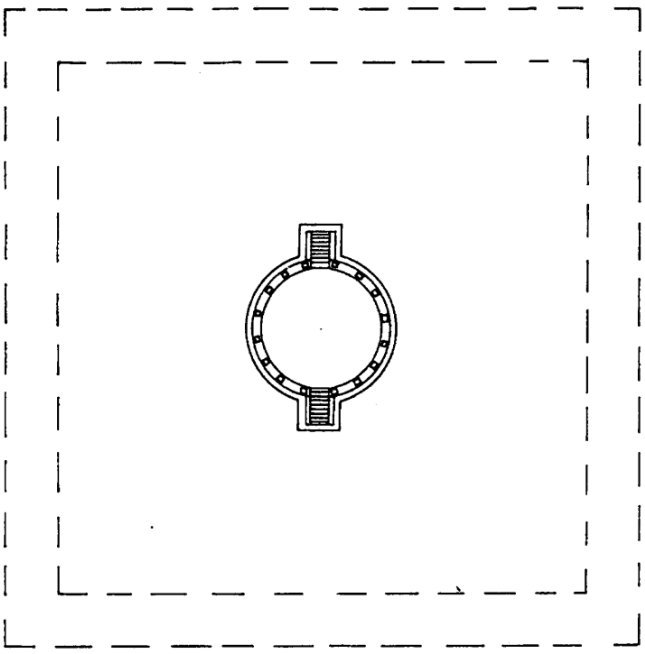

Görsel 3.4.16.1. Aizanoi macellumunun R. Naumann tarafından çizilen tholos planı.

Kaynak: Naumann, R., Naumann, F. 1973, **a.g.k.**, s. 17. Lev. 4.

[1395] Atik, 2002, **a.g.k.**, 88.
[1396] Mellink, M. J. (1972). Archaeology in Asia Minor. *American Journal of Archaeology*, 76 (2), s. 185-186.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 88.
[1397] Naumann, R., Naumann, F. (1973). "Der Rundbau in Aezani. Mit dem Preisedikt des Diokletian und das Gebaude mit dem Edikt in Stratonikeia." *Istanbuler Mitteilungen, Beiheft X*. içinde. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth. s. 21-24.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 88-89.

Uzunca bir süre ara verilen Aizanoi topografisi üzerindeki ve macellum çevresindeki çalışmalara, Klaus Rheidt tarafından 1990 yılında tekrar başlanmıştır.[1398] Bu çalışmalar sonucunda Aizanoi kent planının iki farklı oryantasyona sahip olduğu anlaşılmıştır. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde, Zeus Tapınağı, Agora ve Dorik sütunlu alan doğrultusunda konumlanan ilk kent planı, MS II. yüzyılın ikinci yarısında, kentin varlıklı Ulpii ailesinin[1399] finansal desteğiyle güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir.[1400] Tholos tipi macellum sınıfında değerlendirilen, etrafı sütunlu bir portikoyla çevrili, kare planlı bir avlu, bu avlunun içine açılan dükkân sıraları ve merkezde yer alan bir tholostan oluşan (Bkz. Görsel 3.4.16.2.) Aizanoi macellumu, kentin yeniden planlandığı MS II. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir.[1401] Macellum çevresindeki alan, Bizans döneminde mezarlık olarak kullanılmıştır.[1402] Günümüzde yalnızca tholos yapısının kalıntıları görülebilmektedir. (Bkz. Görsel 3.4.16.3.)

Görsel 3.4.16.2. Aizanoi macellumunun De Ruyt tarafından çizilen planı.

Kaynak: De Ruyt, 1983, **a.g.k.**, şek. III.

[1398] Rheidt, K. (1993). "Aizanoi. Vorbericht über die Forschungen zur historischen Topographie." içinde *Archäologischer Anzeiger 1993.* (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter. ss. 475-507.; Rheidt, K. (1995). "Aizanoi. Bericht über die Ausgrabungen und Untersuchungen 1992 und 1993." içinde *Archäologischer Anzeiger 1995.* (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter. ss. 693-718.; Rheidt, K. (1997). "Aizanoi. Bericht über die Ausgrabungen, Restaurierungen und Sicherungsarbeiten 1994, 1995 und 1996." içinde *Archäologischer Anzeiger 1997, 3.* (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter. ss. 431-473.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 89.

[1399] Ulpii ailesinin Aizanoi kenti için gerçekleştirdiği bağışlar hakkında bilgi için bkz. Naumann, F. (1985). Ulpii von Aizanoi. *Istanbuler Mitteilungen*, 35, s. 217-226.; Wörrle, M. (1992). Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi I. *Chiron*, 22, ss. 337-376.

[1400] Rheidt, 1993, **a.g.k.**, 497.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 89.

[1401] De Ruyt, 1983, **a.g.k.**, 25.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 90.; Torrecilla, 2003, **a.g.m.**, 315.; Láng, 2003, **a.g.m.**, 189.

[1402] Rheidt, 1993, **a.g.k.**, 493-497.; Torrecilla, 2003, **a.g.m.**, 315.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 90. Láng, 2003, **a.g.m.**, 191.

Görsel 3.4.16.3. Aizanoi macellumuna ait tholosun günümüzdeki kalıntıları.

Kaynak: https://aizanoi.dpu.edu.tr/tr/index/sayfa/13872/macellum-borsa (Erişim tarihi: 20.06.2024)

3.4.17. Tralleis Et Pazarı

Günümüzde Messogis Dağları'nın güney eteğinde konumlanan, antik dönemde ise elverişli iklim koşulları, doğal bir savunma olanağı yaratan topoğrafyası, bereketli ve sulak arazileriyle Karia bölgesinin önemli yerleşimlerinden birisi olarak kabul edilen Tralleis antik kentinde tespit edilen epigrafik bulgular, kentin Roma egemenliği döneminde tesis edilmiş kırmızı et endüstrisinin izlerine işaret etmektedir. Bu düşüncenin ana dayanağı, "*δεκάπρωτος*" (decemprimus) unvanına yaptığı atıf nedeniyle en erken MS II. yüzyıla tarihlendirilen bir onurlandırma yazıtıdır.[1403] Söz konusu yazıt MS II. yüzyılda Tralleis kentinde yaşadığı ve bu yaşam boyunca gerçekleştirdiği faaliyetlerle kayda değer bir itibar kazandığı anlaşılan Tiberius Claudius Pannychus'u onurlandırmaktadır. Yazıtın sunduğu bilgiler çerçevesinde Pannychus, kendi cebinden ödediği parayla, kentin balık pazarında kullanılmak üzere 12 adet mensayı, ayaklarıyla birlikte diktirmiştir.[1404]

[ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος καὶ τὸ]
[ἱερὸν σύ]στημα τῆς γερου-
σίας καὶ οἱ φιλοσέβαστοι
νέοι καὶ οἱ ἐν Τράλλεσι

[1403] Rostovtzeff, 1926, **a.g.k.**, 161-162, no: 50.
[1404] ***C.I.G.*** II. s. 588. no: 2930.; Rayet, O., Thomas, A. (1877). *Milet et le Golfe Latmique: Tralles, Magnésie du Méandre, Priene, Milet, Didymes, Heraclee du Latmos; Fouilles et Explorations Archéologiques. Tome Premier*. Paris: J. Baudry. s. 102-116.; Oliver, 1941, **a.g.k.**, 161-162, no: 50.; ***IK.*** XXXVI. I. 1. no: 77.

Ῥωμαῖοι ἐτείμησαν Τι(βέριον)
Κλ(αύδιον) Πάνυχον Εὔτυχον
Κοιβιλον, στρατηγήσαν-
τα τὴν νυκτερινὴν στρα-
τηγίαν, δεκαπρωτεύσαν-
τα, ἀργυροταμιεύσαντα,
ἐκδανείσαντα, κουρατο-
ρεύσαντα τῶν Ῥωμαίων,
σειτωνήσαντα ἀπὸ Αἰγύ-
πτου καὶ ἔπεργον ποιήσαν-
τα εἰς τὸν σεῖτον καὶ δόντα
εἰς τὸ δημόσιον * βφκζ, νε-
ωποιήσαντα, στρατηγήσαν-
τα, ἀγορανομήσαντα φιλο-
τείμως, ἀναθέντα δὲ ἐκ τῶν
ἰδίων καὶ τὰς ἐν τῇ ὀψαριο-
πώλει(ῳ) μαρμαρίνας τραπέ-
ζας ιβ σ(ύν) ταῖς βάσεσιν (ι)β΄
Π(όπλιος) Τίτιος Μηουβιανὸς Κ[ί]-
λων τὸν ἑαυτοῦ φίλον.

Çeviri: "*Meclis ve halk ve Gerousia'nın kutsal üyeleri ve imparatoru seven neoi ve Tralleis'teki Romalı yurttaşlar, Koibilialı Eutyches'in oğlu Tiberius Claudius Pannyhchus'u onurlandırdı. (O), gece nöbetçilerinin komutanı, decemprimus, hazinedar, başkentin yatırımcısı ve yerel Romalıların idarecisi olarak hizmet etti; kamu satın alımcısı olarak Mısır'dan tahıl getirtti ve tahıl tedariği için ayrıca çalışarak kent hazinesine 2527 denarius kazandırdı. Tapınağın koruyucusu, komutan, pazar yeri memuru olarak çalıştı ve hepsini büyük bir halk sevgisiyle yaptı. Ayrıca kendi cebinden ödediği parayla balık pazarında 12 mermer tezgahını kaideleriyle birlikte diktirdi. Publius Titius Maevianus... arkadaşı için (bu heykeli dikti).*"

Tralleis'te ele geçirilmiş bu yazıt aracılığıyla varlığı tespit edilmiş olan ve antik dönemde et-balık pazarlarının tezgâh yapıları olarak kullanım gördüğünü bilinen mensalar, her ne kadar yazıt üzerinde kentin balık pazarına dikilmiş gibi görünse de bu mensalarda kırmızı et satışının da gerçekleştiğini kabul etmek makul görünmektedir. Yukarıda[1405] detaylarıyla ele alındığı üzere, koyun ve keçilerden elde edildiği bilinen yünleri boyama faaliyeti gerçekleştiren

[1405] ***B.C.H.*** X. s. 519. no: 16. Ayrıca bkz. Bölüm 2.2.15.

zanaatkârların (*βαφεῖοι*) kurdukları ticari birliğe işaret eden yazıt ile Tavan Fiyatlar Fermanı'nın kayıt altına aldığı bir meta, bu kanı için temel oluşturmaktadır. MS 301 yılında ilan edilen fermanda yer bulan "*Tralleis'ten getirilen deri*"[1406] ibaresi, fermanın imparatorluğun tümünde yayımlandığı gerçeği göz önüne alındığında, kentte üretilen ve büyükbaş hayvanlardan elde edildiği bilinen derinin, Karia bölgesiyle ya da Küçük Asya coğrafyasıyla sınırlı kalmayarak tüm imparatorlukta kayda değer bir ün kazandığına işaret etmektedir. Bu çerçevede, küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün ve kıllar üzerine temellenen bir boyama endüstrisine ve büyükbaş hayvanlardan elde edilen deri üzerine temellenen ve MS IV. yüzyılın ilk yıllarında ilan edilen Tavan Fiyatlar Fermanı'na girecek kadar ün kazanan bir dericilik endüstrisine ev sahipliği yapmış olan Tralleis'te, Pannyhchus'un finanse ettiği mensalarda, balık satışlarının yanı sıra kırmızı et satışının da gerçekleştiğini ileri sürmek makul bir yaklaşım olacaktır.

3.4.18. Aphrodisias Macellumu ve Kasapları

Aphrodisias antik kenti Roma egemenliği altındaki dönemde Küçük Asya'da meydana gelen depremlerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu bağlamda MS 17 ve 47 yıllarında meydana gelen iki farklı depremde, MS 102-116 yılları arasında meydana gelen bir depremde ve bilhassa MS 359 yılında meydana gelen ve Küçük Asya'nın batısında büyük bir tahribata neden olan depremde kent kayda değer düzeyde hasar görmüştür.[1407] Bu durumun doğal bir sonucu olarak Aphrodisias'a ait yapı yazıtlarının büyük bir çoğunluğu yeni yapıların inşasından çok yapıların geçirdiği restorasyonlarla ilgilidir. Örneğin MS II. yüzyıl başlarında meydana gelen depremin ardından kentte Hadrianus Hamamlarının büyük bir kısmının yeni yapıldığı anlaşılmakla birlikte erken bir yapı ile olan bağlantısı da anlaşılmaktadır. Bu hususa paralel olarak, söz konusu dönemde tiyatro yapısındaki inşa faaliyetlerine ve gymnasiuma yapılan eklemelerle ilgili yazıtlar da mevcuttur.[1408]

Öte yandan kentte sıfırdan inşa edilen yapılara ilişkin bilgi sunan yazıtlar da mevcuttur ki MS II. yüzyıla tarihlendirilen ve şehir surları yakınlarında ele geçirilmiş olan 30 satırlık bir yazıt, kentte yeni portikolar, yeni bir arşiv binası, ikinci bir gymnasium, ikinci bir aquadükt ve bir market yapısının inşasından söz etmektedir.[1409] Aphrodisias tiyatrosunun sahne binasının

[1406] Latince "*pellis Tralliana*", Grekçe: "*δέρμα Τραλλιανόν*". Lauffer, 1971, **a.g.k.**, s. 126-127. (8. 3.)
[1407] Erim, K. T. (1986). *Aphrodisias, City of Venus Aphrodite*. New York: Facts on File Publications. s. 165-169. Bu tez çalışmasının zamansal sınırlarını aşmakla birlikte kentin MS VII. yüzyıl başında meydana gelen depremden de önemli ölçüde etkilendiği bilinmektedir. Erim, 1986, **a.g.k.,** 170.
[1408] Atik, 2002, **a.g.k.**, 95, dn. 271, 272.
[1409] Calder, W. M., Cormack, J. M. R. (1962). ***MAMA.*** VIII. no: 498.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 96.

arka kısmında, 1970'li yılların başında gerçekleştirilen kazılar sırasında etrafı portikolarla çevrili, dikdörtgen planlı bir *piazza* (meydan) keşfedilmiştir.[1410] (Bkz. Görsel 3.4.18.1.; 3.4.18.2.)

Görsel 3.4.18.1. Aphrodisias'ta tiyatronun sahne binasının doğusunda yer alan piazza.

Kaynak: Erim, 1986, **a.g.k.,** 79.

Görsel 3.4.18.2. Aphrodisias Tiyatrosu ve doğusundaki piazza.

Kaynak: Erim, 1986, **a.g.k.,** 90.

[1410] Erim, K. T. (1975). Aphrodisias in Caria. The 1973 Campaign. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 38, s. 74.

Kentin yerleşim planı göz önüne alındığında piazzanın konumu, yukarıdaki yazıtta[1411] sözü edildiği üzere MS II. yüzyıl başlarındaki deprem sonrasında kentte yeni inşa edilen yapılar arasında bahsi geçen yeni bir market yapısı için elverişli görünmektedir. Piazzanın doğu kısmındaki zemin döşemesi, her ne kadar bazı döşeme taşları kayıp olsa da iyi korunmuş durumdadır. Macellum yapısının kanonik formuyla ilişkili olarak meydanda gerçekleştirilen en önemli keşiflerden biri, kuzey ve güney portikolarının neredeyse tam ortasında yer alan dairesel platformdur. 6 m. çapa sahip olan platformun merkezinde pişmiş topraktan borular tespit edilmiştir. Bu durum platformun bir çeşme olarak kullanıldığı düşüncesini ortaya çıkarmakla birlikte K. T. Erim'e göre bu platformun yegâne işlevi suyla ilgili değildir ve kentin önceki dönemlerinde bir altar olarak kullanılmış olma olasılığı da söz konusudur.[1412]

Sözü edilen piazza MS IV. yüzyılda yeni bir form kazanmıştır. MS 359 yılında gerçekleşen ve Küçük Asya'nın batısıyla birlikte Aphrodisias'ta da önemli bir yıkıma neden olan deprem sonucunda kent agorası sel taşkınına uğramıştır. Bunun üzerine kamusal ve ticari faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için tiyatronun doğusunda konumlanan ve agoraya kıyasla daha yüksek ve daha kuru bir zemine sahip piazza alanı tesis edilmiştir. Böylelikle bu piazza, merkezindeki dairesel bir yapı, dört kenarı üzerinde konumlanan portikolar ve taş döşemeli geniş zeminiyle bir "*tetrastoon*" (dört stoalı alan) niteliği kazanmıştır.[1413] Tetrastoon sözcüğü kentte 1976-1977 yıllarında gerçekleştirilen kazılarda ele geçirilen bir yazıt üzerinde karşımıza çıkmaktadır. MS VII. yüzyıla tarihlendirilen iç kale (*sitadel*) surlarının tiyatronun doğusuyla birleştiği alanda, kuzeye bakan yüzeyde devşirme malzeme olarak kullanıldığı anlaşılan, yuvarlak formda bir heykel kaidesi üzerinde yer alan yazıt, tetrastoonun inşa tarihine ilişkin de bilgi sağlamaktadır.[1414]

MS IV. yüzyılda Karia Valisi olarak görev yapan Antonius Tatianus tarafından adanan söz konusu yazıt, "*Mürted*" İmparator Iulianus'tan (h. MS 355-363) bahsetmektedir. Nitekim imparatorun ismi yazıttan kazınarak yerine "Theodosius" yazılmıştır. Burada geçen ismin kesin olarak kime işaret ettiği bilinmemekle birlikte muhtemelen I. Theodosius (h. MS 379-395) ya da II. Theodosius'a (MS 408-450) atfedilmiştir.[1415]

[1411] ***MAMA.*** VIII. no: 498.
[1412] Erim, 1975, **a.g.m.**, 75.; Torrecilla, 2003, **a.g.m.**, 317-318.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 96.
[1413] Erim, 1986, **a.g.k.,** 89.
[1414] Roueché, C. (1989). *Aphrodisias in Late Antiquity. The Late Roman and Byzantine Inscriptions Including Texts from the Excavations at Aphrodisias Conducted by Kenan T. Erim*. London: The Society for the Promotion of Roman Studies. s. 39. no: 20.; Erim, 1986, **a.g.k.,** 88-89.
[1415] Erim, 1986, **a.g.k.,** 88-89.; Roueché, 1989, **a.g.k.**, 39-42.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 96.

Ἀγαθῆι Τύχηι
Φλ(άβιον) Κλ(αύδιον) Θεοδόσιον
ν. τὸν αἰώνιον
καὶ εὐσεβέστατον
ν. Αὔγουστον
Ἀντώνιος Τατιανὸς
ὁ λαμπρ(ότατος) ἡγεμὼν
πᾶν τὸ ὁρώμενον
ἔργον τοῦ ***τετραστώου***
ἐκ θεμελίων καὶ τὸν
περικειμένον σύμπαν-
τα κόσμον τῇ μητροπόλι
ν. Κατασκευάσας.

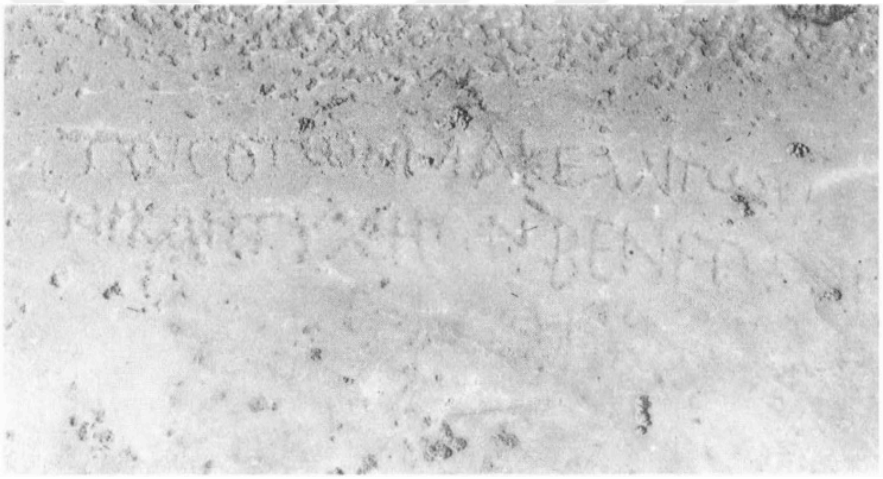
Çeviri: "*İyi Talihe (Tykhe'ye), Antonius Tatianus, Karia clarissimus praesesi, ölümsüz ve Augustusların en dindarı Flavius Claudius Iulianus'un (daha sonra Theodosius'a çevrilen) metropolisi için tetrastoonun temellerinden itibaren görünebilen tüm inşaatını ve çevresindeki süslemeleri bağışladı.*"

Yazıttan anlaşıldığı üzere, İmparator Iulianus ve Valens (h. MS 364-378) iktidarlarında Karia valisi statüsünde bulunan Tatianus, İmparator Iulianus'u onurlandırmak amacıyla, MS 359 yılında meydana gelen depremle tahrip olan piazza'da, muhtemel bir şekilde bu depremin geride bıraktığı enkazı kullanarak zemin seviyesi daha yüksekte, yeni bir tetrastoon inşa ettirmiş ve bu inşaatı imparatorun kısa ömürlü iktidarı içerisinde tamamlamayı da başarmıştır.[1416] Tetrastoonun etrafını çevreleyen portikoların sütunları üzerinde, burada gerçekleşen ticari ve kamusal faaliyetlere ışık tutan yazıtlar saptanmıştır. Bu çerçevede kuzey portikosunun küçük bir sütun kaidesi üzerinde "*Εορτασίου κονιορτοῦ τόπος*" (düzenbaz Heortasius'un yeri), doğu portikosunun güney yönünden ikinci ve üçüncü sütunları üzerinde "*τόπος Ιεραπολίτων*" (Hierapolislilerin yeri) ibareleri bulunmaktadır.[1417] Tetrastoon sütunlarında yer alan bu yazıtların üçü de merkezin tersi istikamette, portikolara bakan yüzeylerine kazınmıştır. Heortasius, Aphrodisias'taki büyük Yahudi yazıtında birkaç kez karşılaşılan bir isimdir. Düzenbaz sıfatı ise küçük düşürücü bir sözcük olmakla birlikte belki de yalnızca bir lakaptır. Mesleğiyle ilgili bir ibare bulunmamakla birlikte bu durum kentteki benzer yazıtlar için yaygın bir durumdur. Hierapolislilerin yerine işaret eden yazıtlar ise Aphrodisias'ta düzenli olarak

[1416] Roueché, 1989, **a.g.k.**, 40-42.
[1417] Roueché, 1989, **a.g.k.**, 235. no: 195, 196, 197.

ticaret yapan ve kamusal görüşmeler için tetrastoonda bir alan belirlemiş olan Heirapolisli tüccarlarla ilgili olabilir.[1418]

Aphrodisias yazıtları üzerinde doğrudan "*makellon*" sözcüğünü yer veren bir ifade bulunmamaktadır. Ancak bu tezin kanısı, yukarıda ele alınan tetrastoon yapısında büyükbaş ve küçükbaş hayvanların bir kırmızı et kaynağı olarak satışa sunulduğu yönündedir. Kentin iki farklı yapısında ele geçirilen iki yazıt, makellon sözcüğü ile aynı kökten olan kasap sözcüğünün iki farklı versiyonuna (*μακελλίτης* - *μακελλάριος*) yer vermekle birlikte, kasapların Aphrodisias'ta ticari bir birlik kurduklarına da işaret etmektedir. Öncelikle Aphrodisias'ta MÖ I. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen ve MS VI. yüzyıla kadar kullanılan tiyatrodaki oturma bloklarının (*cunei*) üzerinde tespit edilen ve tamamı Geç Roma dönemine tarihlendirilen çok sayıda yazıttan biri, kentteki kasaplar birliği için ayrılmış oturma alanına işaret etmektedir.[1419] (Bkz. Görsel 3.4.18.3.)

Görsel 3.4.18.3. Aphrodisias tiyatrosunun kasaplar için ayrılmış J13 kodlu oturma bloğu.
Kaynak: Roueché, 1993, **a.g.k.**, Lev. XVI. 46. J. 13.

"Τόπο(ς) τῶν ***μακελλίτων***.
Νικᾷ ἡ τύχη τῶν Βενέτων."
Çeviri: "*Kasapların yeri. Mavilerin Tykhe'si zafer kazansın!*"

Yazıttan anlaşıldığı üzere, Aphrodisias'ta önemli bir ticaret grubunu ifade eden kasaplar, kentteki kamusal faaliyetlerde bir arada bulunmuşlardır. Bu durum kentte diğer meslek grupları için de geçerlidir. Örneğin, kentin *stadium* yapısı bünyesinde; deri tabakçıları,

[1418] Roueché, 1989, **a.g.k.**, 236.
[1419] Roueché, C. (1993). *Performers and Partisans at Aphrodisias in the Roman and Late Roman Periods*. London: The Society for the Promotion of Roman Studies. s. 112.; Roueché, 1989, **a.g.k.**, 223-224. no: 181. vii.

bahçıvanlar ve altın işçileri için ayrılmış oturma alanlarının olduğu bilinmektedir.[1420] Kentte kasapların varlığına ışık tutan bir diğer yazıt, tapınak-kilise yapısına ait atriumun batı kapısının dikmesi üzerinde bulunan, özenle oyulmuş bir haçın etrafındaki bir dizi yazıt arasında karşımıza çıkmakta ve MS IV. yüzyıla tarihlendirilmektedir.[1421] Haçın üst kısmında konumlanan bu yazıt, görünüşe göre mesleği olan kasaplıkla gurur duyan Theophilus'un duasına yer vermektedir. (Bkz. Görsel 3.4.18.4.)

Görsel 3.4.18.4. Aphrodisias kilise-tapınağının batı kapısı üzerinde kasap Theophilus'un dua yazıtı.
Kaynak: Roueché, 1989, **a.g.k.**, Lev. XXXI. 117.

"Θεοφ(ί)λ(ῳ)
Κ(ύρι)ε βωίθι τὸ σὸ δ(ού)λο
μα(κε)λαρή(ῳ)"
Çeviri: "*Tanrım, hizmetkârın kasap Theophilus'a yardım et.*"

Bu iki yazıttan da anlaşılacağı üzere, kasaplar Aphrodisias'ın ekonomik ve sosyal yaşantısında etkin ve önemli bir grubu ifade etmektedir. Faaliyet gösterdikleri ana mekân ise MS IV. yüzyıl ortalarında piazza alanı üzerine inşa edilen tetrastoon yapısıdır.

[1420] Roueché, 1989, **a.g.k.**, 225-226.
[1421] Fellows, C. (1841). *An Account of Discoveries in Lycia, being A Journal Kept During A Second Excursion in Asia Minor*. London: John Murray. s. 361. no: 71.; Texier, C. (1849). *Description de L'Asie Mineure, Troisiéme Volume*. Paris: Typographie de Firmin Didot Freres, Libraires. s. 167, Lev. 156.; ***C.I.G.*** IV. s. 390. no: 8905.; Ramsay, 1897, **a.g.k.**, 555. no: 428.; Reinach, T. (1906). ***Rev. Ét. Grec***. 19 (85). s. 296. no: 206.; Grégoire, H. (1922). ***I.G.C.*** I. s. 90. no: 261.; Roueché, 1989, **a.g.k.,** 176.

3.4.19. Sagalassos Macellumu

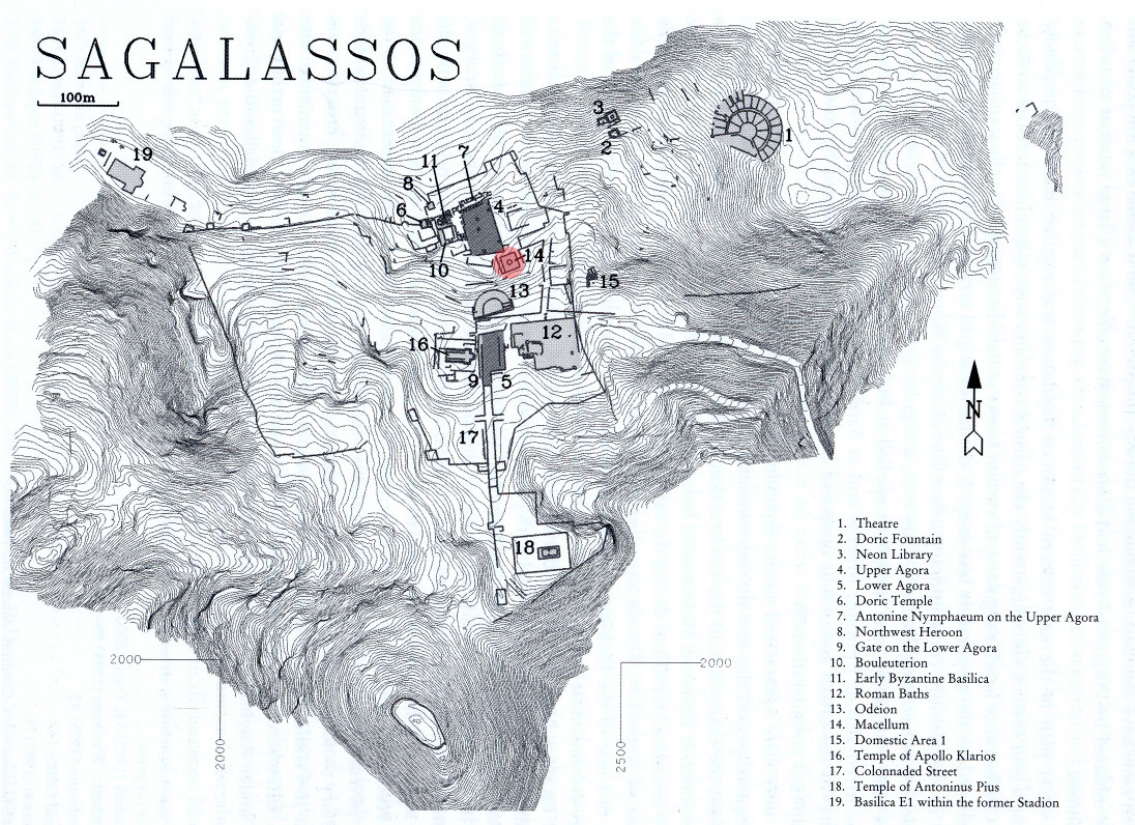
Roma Küçük Asya'sındaki varlığı yazıtlar ve arkeolojik çalışmalar sayesinde bilinen bir diğer macellum yapısı, Pisidia bölgesinin Roma egemenliği altındaki en önemli kenti olarak ele alınan Sagalassos'tadır. Yukarıda detaylarıyla ele alındığı üzere, küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün/kıl üzerine işleyen bir endüstriye ve bu endüstri bünyesinde faaliyet gösteren bir ticaret loncasına ev sahipliği yapmış olan kent, aşağıda detaylarıyla ele alınacağı üzere, Roma Küçük Asya'sı bağlamında hazırlanmış zooarkeolojik çalışmalar çerçevesinde, hakkında en kapsamlı bilgilere sahip olunan antik yerleşimler arasında yer almaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, ekonomik yapısı içerisinde oldukça önemli bir yerde durduğu anlaşılan Sagalassos'ta, kentin besin ekonomisinin ve bu paralelde kırmızı ete ulaşımın ana mekânı olarak ele alınan macellum yapısına ilişkin ilk bilimsel çalışma, Pisidia ve Pamphylia bölgelerindeki antik kentler üzerine önemli araştırmalar gerçekleştiren Lanckoronski tarafından 1892 yılında gerçekleştirilmiştir.[1422] Yazar, yapıyı Pompeii, Puteoli ve Ephesos kentlerinin macellum yapılarıyla kıyaslamak suretiyle, buranın bir macellum olduğunu ortaya koyan ilk isimdir.[1423] Oldukça uzun bir süre sonra Nabers, 1967 yılında macellumlar üzerine gerçekleştirdiği doktora çalışmasında Sagalassos macellumunu konu edinmiştir.[1424] Bunun ardından De Ruyt, Roma macellumları üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında Sagalassos macellumunu konu edinse de yapıyı yanlış bir biçimde, İmparator Antoninus Pius dönemine tarihlendirmiştir.[1425] Ardından Vandeput, Sagalassos macellumunun mimari bezemelerini incelemiş ve diğer kamu yapılarıyla kıyaslamalarını gerçekleştirmiştir.[1426] Tholos tip düzenine sahip olan Sagalassos macellumu, kentin İmparator Claudius iktidarında inşa edilen Yukarı Agora bölümünün, güneybatı yönünde birkaç metre aşağısındaki terasta yer almaktadır.[1427] (Bkz. Harita 3.4.19.1.; Görsel 3.4.19.2.)

Yapının batısı, Yukarı Agora'nın batı kenarında yer alan bir kamu yapısının kalıntılarıyla, doğusu ise kentin kuzey-güney eksenindeki ana caddesi ile sınırlanmaktadır.

[1422] ***S.P.P.*** II. s. 129, 135, 159, 160, 167, 168.; ***V.P.P.*** II. s. 140.
[1423] ***S.P.P.*** II. s. 135.; ***V.P.P.*** II. s. 140.
[1424] Nabers, 1967, **a.g.k.**, 249-265.
[1425] De Ruyt, 1983, **a.g.k.**, 188-190.
[1426] Bu kıyaslamalar çerçevesinde yazar, Sagalassos'taki diğer kamu binalarıyla kıyaslandığında macellum yapısının ikinci sınıf bir işçilikle inşa edildiğine ortaya koymaktadır. Genel anlamda "kaba" bir işçiliğe sahip olan yapı bloklarının yalnızca görünür yüzeyleri pürüzsüz imal edilmiş, geriye kalan kısımları kaba bırakılmıştır. Vandeput, L. (1997). *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor, Sagalassos: a Case Study. Studies in Eastern Mediterranean Archaeology, Vol. I*. (***SEMA*** I). Leuven: Brepols Publishers. s. 214-215.
[1427] ***S.P.P.*** II. s. 126a-b.; ***V.P.P.*** II. s. 130a-b.; Láng, 2003, **a.g.m.**, 193.; Waelkens, M. vd. (2015a). The 2013 Excavations And Restoration Activities At Sagalassos. *36. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 38-39.

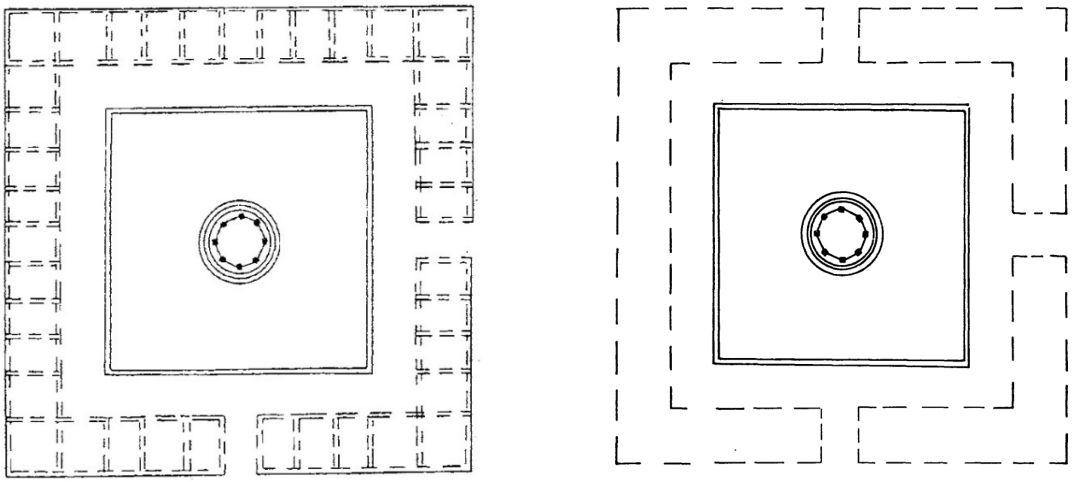
Dışta 21 m. x 21 m., içte ise 16,25 m. 16,25 m. boyutlarıyla kare bir plan üzerine inşa edilmiş olan yapı, bu boyutlarıyla Küçük Asya'da arkeolojik sınırları tespit edilebilmiş macellumların en küçüğüdür. Yüzeydeki kalıntılarından hareketle yapı, kare planlı bir avlu (*area*), avluyu çevreleyen portikolar, portikoların gerisinde dükkân sıraları (*tabernae*) ve avlunun merkezinde konumlanan 6, 35 m. çapındaki tholostan oluşmaktadır. Bu plan İmparator Hadrianus döneminden itibaren imparatorluk genelinde macellumlar için yaygın formdur. De Ruyt, Lanckoronski'nın çalışması bünyesinde L. Rausch'un çizdiği plana dayanarak Sagalassos macellumunun bir planını sunmuş, Atik, bu plana bir kuzey girişi ekleyerek alternatif ortaya koymuştur.[1428] (Bkz. Görsel 3.4.19.1.)

Harita 3.4.19.1. Sagalassos Macellumu'nun kent planı içerisindeki konumu.

Kaynak: Waelkens, 2002, **a.g.m.**, s. 331. Abb. 2.

[1428] ***S.P.P.*** II. s. 135.; De Ruyt, 1983, **a.g.k.**, 188. Lev. 70.; Vandeput, 1997, **a.g.k.**, 214.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 124.; Torrecilla, 2003, **a.g.m.**, 318.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 38.

Görsel 3.4.19.1. Sagalassos macellumunun De Ruyt (solda) ve Atik (sağda) tarafından çizilen planı.

Kaynak: De Ruyt, 1983, **a.g.k.**, 188. Lev. 70.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 121. Lev. 11.

Görsel 3.4.19.2. Sagalassos macellumunun günümüzdeki kalıntıları.

Kaynak: Yazar arşivi.

Sagalassos'ta macellum hakkında bilgi sunan yazıt, bizzat yapının kendisi bünyesinde tespit edilmiştir. Macellumun avlusunu çevreleyen portikoların arşhitravları üzerinde üç yönde, aşağı ve yukarı eşit olarak, üç kez tekrar edilen bu yazıt bir onurlandırma yazıtıdır. Kentin

İmparator Kültü Başrahibi Publius Aelius Antiochus Neonos Rhodonos Diskononos Acylus'un, İmparator Caesar Marcus Aurelius Commodus Antoninus'un zaferi için, Pisidia kentlerinin birincisi, en parlak, en hoş ve en mutlusu ve Romalıların müttefiki olan Sagalassos'un macellumunu 13.000 *denarius* harcayarak yaptırdığından söz eden yazıt, böylelikle yapının İmparator Commodus iktidarında (h. MS 177-192) inşa edildiğini de belgelemektedir.[1429]

"Ὑπὲρ νείκης τοῦ κυρίου Αὐτοκράτορος Καίσαρος Μάρκου [Αάρ]ηλίου Κ[ομ-
μόδου Ἀντωνείνου καὶ αἰωνίου διαμονῆς, τῇ λαμπροτάτη καὶ γλυκυτάτη
πατρίδι, πρώτη τῆς Πισιδίας, φίλη καὶ συμμ[άχῳ] Ρωμαίων, Πόπλιος Αἴλιος
Ἀ[ντίοχος Νέω]νος Ρόδωνος δὶς Κόνωνος [Ἀ]κύλας, ἀρχιερασάμενος τῶν
Σεβαστῶν, ἐπέδωκε, πρὸς ἄλλοις οἷς ἐφιλοτειμήσατο, καὶ εἰς κατασκευὴν τοῦ
μακέλλου, δηνάρια μύρια καὶ τρισχείλια."

Çeviri: "*İmparator Kültü Başrahibi, Publius Aelius Antiochus Neonos Rhodonos Diskononos Acylus, efendimiz İmparator Caesar Marcus Aurelius Commodus Antoninus'un zaferi için, Pisidia kentlerinin ilki, en parlak, en hoş ve en mutlusu ve Romalıların müttefikinin makellonunu on üç bin denarius harcayarak bağışladı.*"

3.4.20. Perge Macellumu

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da, konumu ve mimari detayları bilinen bir diğer macellum yapısı, akropolisinde Kalkolitik dönemden itibaren insan izlerine rastlanılan, Hellenistik dönem ve sonrasında aşağısındaki düzlük ovaya yayıldığı bilinen Pamphylia kenti Perge'dir. Büyük olasılıkla ticaret, Artemis Pergaia Tapınağı'nın ünü ve elverişli konumu gibi nedenlerle nüfusu artan kent, surlarıyla birlikte güneye doğru genişlemiş, özellikle MS I. yüzyıl itibarıyla yoğunlaştığı anlaşılan bu gelişim ve değişim, belirli bir program dizisiyle inşa edildiği anlaşılan anıtsal yapılara yansımıştır.[1430] Bu anıtsal yapılardan birisi olan macellum, kentin güneyinde, kuzey-güzey eksenli, sütunlu Decumanus Maximus Caddesi'nin güney bitiminde konumlanan Yuvarlak Kuleli Hellenistik Dönem Kapısı'nın doğusunda, Hellenistik surların bittiği hattın ortasında, Geç dönem surlarının içinde yer almaktadır. Kuzeyi, Tacitus Caddesi ile doğusu ve güneyi ise birer sokakla çevrelenmiştir.[1431] (Bkz. Görsel 3.4.20.1.; 3.4.20.2.)

[1429] ***S.P.P.*** II. s. 228-229. no: 210.; ***V.P.P.*** II. s. 241. no: 210.; ***I.G.R.P.*** III. no: 351.
[1430] Kepçe, S. Ç. (2018). Yeni Araştırmalar Işığında Perge Macellumu Hakkında Gözlemler. *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi (MASROP E-Dergi)*. 12 (1), s. 11.
[1431] Atik, 2002, **a.g.k.**, 113.; Torrecilla, 2003, **a.g.m.,** 315.; Özdizbay, A. (2008). *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 112. Lev. 34, Fig. 35.; Işıklıkaya, I, R. (2010). *Perge Mozaikleri Macellum, Güney Hamam ve Geç Dönem Meydanı*

Görsel 3.4.20.1. Perge macellumunun güneydoğu yönünden hava fotoğrafı.

Kaynak: Özdizbay, **a.g.k.**, Lev. 34, Fig. 35.

Görsel 3.4.20.2. Perge macellumunun güneybatı yönünden görünümü.

Kaynak: Özdizbay, **a.g.k.**, Lev. 34, Fig. 36.

Doğu Portiği. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 61. Plan 1, 3.; Kepçe, 2018, **a.g.m.**, 12.

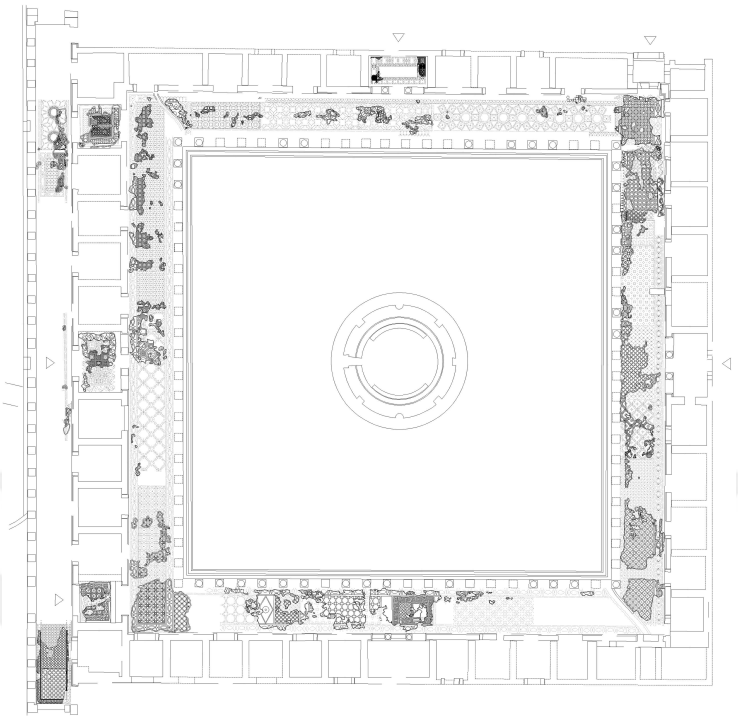
Yapı hakkındaki ilk bilimsel çalışma Sagalassos macellumunda olduğu gibi Lanckoronski tarafından yapılmış, yazar 1890 yılında yayınladığı çalışmasında burayı bir macellum olarak tanımlamıştır.[1432] Planı, mimarisi ve kentte ele geçirilen bir yazıtla macellum olduğu kesin olarak kabul edilen yapı, bulunduğu alanda ilk kazı çalışmalarını gerçekleştiren A. M. Mansel tarafından da macellum olarak tanımlanmıştır.[1433] Kentte 1970-73 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında yapı tamamen gün ışığına çıkarılmıştır.[1434]

Batı-doğu ekseninde, tholos tip düzeninde planlanmış olan Perge macellumu, dışta 75.92 x 75.90 m. ölçüleriyle tam bir kare, içte 50.81 x 51.20 m. boyutlarıyla kareye yakın bir geometriyle, iç içe geçmiş üç kareden oluşan aksial bir plan üzerine kurulmuştur. Yapı, bu boyutlarıyla Roma egemenliğindeki Küçük Asya macellumları içerisinde Side macellumundan sonraki ikinci büyük olandır. Yapının kareye yakın planlı avlusunun ortasında, Küçük Asya macellumları için tipik değeri taşıyan yuvarlak planlı bir tholos, dört yakasında ise Korinth nizamında yirmi ikişer sütunlu portikolar yer almaktadır. Yapının dört kenarındaki portikoların her birinin arkasında dükkanlar (*tabernae*) yer almaktadır ve yapıya giriş dört yönde de simetrik olarak bu portikoların merkezinde yer alan *propylon*larla sağlanmaktadır. Ana giriş ise batı kenarında, Decumanus Maximus Caddesi üzerinde yer almaktadır.[1435]

Macellumda gerçekleştirilen kazılarda çeşitli buluntular ele geçirilmiştir. Öncelikle yapıda 1, 2.04 ve 2.15 m yüksekliğinde üç heykel gün ışığına çıkarılmıştır. Kuzey portikosundaki dükkanların birinin önünde in situ durumda bir oyun tahtası (*lusoria tabula*) ve yanlarında devşirme malzemeden yapılmış iki adet oturma sırası bulunmuştur. Üçüncü buluntu ise doğrudan macellumun işlevi ile ilgilidir. Yapının kuzeybatı köşesinde her iki tarafı yunus balığı ve silah motifli kabartmalarla süslü, 1.20 m yüksekliğinde, Dokimeion (Afyonkarahisar-İscehisar) mermerinden üretilmiş olan mermer mensa ayağı ele geçirilmiştir. Ayağın yan yüzünde bir kasap bıçağı ve kasap çengeli betimi yer almaktadır.[1436] Yapı, oldukça büyük bir

[1432] Lanckoronski, K. G. (1890). ***S.P.P.*** I. s. 34, 44, 45, Gör. 26.; Lanckoronski, L. C. C. (1890). ***V.P.P.*** I. s. 36, 47, 48, Gör. 26.
[1433] Mansel, A. M. (1975). "Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1957-1972", içinde *Archäologischer Anzeiger 1975.* (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter. s. 83.
[1434] Özdizbay, 2008, **a.g.k.**, 112.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 113-114. Perge'de macellum yapısı hakkındaki kazı çalışmaları için bkz. Mansel, A. M. (1970). 1970 Yılı Perge Kazısına Dair Önrapor. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 32, s. 171.; Mansel, A. M. (1971). 1970 Yılı Perge Kazısına Dair Kısa Rapor. *Belleten*, 35 (138), s. 332.; Mansel, A. M. vd. (1971). Recent Archaeological Research in Turkey. *Anatolian Studies*, 21, s. 35.; Mansel, A. M. (1972). Perge 1971 yılı çalışmaları. *Belleten*, 36 (143), s. 419.; Mansel, A. M. vd. (1972). Recent Archaeological Research in Turkey. *Anatolian Studies*, 22, s. 52.; Mansel, A. M. (1973a). Perge Kazısı [1972]. *Belleten*, 37 (147), s. 430-433.; Mansel, A. M. (1973b). 1971 Perge Kazısı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 34, s. 143-144.; Mansel, A. M. (1974). 1972 Perge Kazısı Önraporu. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 35, s. 109-111.
[1435] De Ruyt, 1983, **a.g.k.**, 129-133.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 113.; Torrecilla, 2003, **a.g.m.**, 315.; Láng, 2003, **a.g.m.**, 191.; Özdizbay, 2008, **a.g.k.**, 112-113.; Işıklıkaya, 2010, **a.g.k.**, 62-63.; Kepçe, 2018, **a.g.m.**, 13.
[1436] Mansel, 1974, **a.g.m.**, 109-110.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 118.; Özdizbay, 2008, **a.g.k.,** 119.

kısmı Geç Antik döneme tarihlendirilen zengin bir yer mozaiği dokusuna sahiptir.[1437] (Bkz. Görsel 3.4.20.3.)

Görsel 3.4.20.3. Perge macellumunun mozaik taban planı.

Kaynak: Işıklıkaya, 2010, **a.g.k.,** Çizim 02.

Perge macellumu kentin yazıtları üzerinde de yer bulmuştur. Kentin tiyatrosu yapısında orkhestra ve caveayı birbirinden ayıran kireçtaşı bir parapet levhasının[1438] üzerinde ele geçirilen bir yazıtın (Bkz. Görsel 3.4.20.4.) 12. satırında Tiberius Claudius Vibianus Tertullus'un[1439], Perge'deki büyük kapının karşısındaki macellumun "*stoa diple*"sini (çifte stoa)[1440] inşa ettirdiğinden söz edilmektedir.[1441] Yazıtın bütününden anlaşıldığı üzere Tertullus, Perge'nin

[1437] Perge macellumunda tespit edilmiş mozaiklere ilişkin detaylı bilgi için bkz. Işıklıkaya, 2010, **a.g.k.**, 64-165.
[1438] Söz konusu levha, tiyatro yapısında gerçekleştirilen geç dönem değişiklikleri kapsamında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Özgün halinde bir heykel kaidesi olarak kullanılan blok daha sonra diklemesine kesilmek suretiyle parapet levhasına dönüştürülmüştür. Şahin, S. (1999). ***IK***. LIV. 1. s. 206.
[1439] Tertullus'un Perge'de gerçekleştirdiği imar faaliyetleri ve bu faaliyetlerin kent yazıtları üzerindeki yansıması hakkında detaylı bilgi için bkz. Özdizbay, 2008, **a.g.k.,** 222-225.
[1440] Stoa diple kavramı Küçük Asya'da Perge dışında, İmparatorluk dönemi öncesinde Priene (Gaertringen, H. V. (1906). ***I.Priene***. s. 52-53. no: 49.; Wolfgang, B., Merkelbach, R. (2014). ***IK.*** LXIX. no: 117.) ve Halikarnassos (Wilhelm, A. (1908). ***JÖAI.*** XI. s. 53-56. no: 1.), İmparatorluk döneminde Metropolis (***C.I.G.*** II. s. 625. no: 3033.; Benndorf, O., Bormann, E. (1897). ***A.E.M.O.U.*** XX. s. 75-76.; Merkelbach, R. (1977). ***ZPE.*** XXVI. s. 153. no: 8.; Pleket, H. W., Stroud, R. S. (1980). ***S.E.G.*** XXVII. s. 191. no: 758.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3419.), Philadelphia (***Hellenica.*** IX. s. 28-34.; ***T.A.M.*** V. 3. no: 1431.), Keramos (Varinlioğlu, E. (1986). ***IK.*** XXX. no: 14.), Ksanthos ve güneydoğusundaki Letoon Kutsal Alanı (Balland, A. (1981). ***FKsanthos.*** VII. s. 185. no: 67.; ***S.E.G.*** XXX. s. 439-442. no: 1535.) ve Rhodiapolis (***T.A.M.*** II. 3. s. 327-350. no: 905.) yazıtlarında da tespit edilmiştir. Kavramın mimari kullanımı hakkında detaylı bilgi için bkz. Atik, 2002, **a.g.k.**, 50-51.
[1441] ***IK***. LIV. 1. no: 193.; ***S.E.G.*** XLIX. s. 604. no: 1890.

politik ve sosyal yaşamında önemli bir figür ve çok yönlü bir kişidir. Perge'nin ana tanrıçası Artemis Pergaia'nın rahibi, İmparator Kültü başrahibi, kentin bir anlamda hazinesinin emanet edildiği yediemin, hukuki danışman, imparatorun nazarında kendi vatanının ricacısı ve şefaatçisi, gymnasium ve macellumdaki pek çok yapının kurucusu ve yerel Museion'un da bir üyesidir.[1442] Yazıt, sahip olduğu harf stili göz önüne alınarak S. Şahin tarafından Geç Antoninuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.[1443] Buna paralel olarak yazıtta yer bulan macellum, yapının gün ışığına çıkarıldığı ilk kazılara başkanlık eden A. M. Mansel tarafından MS II. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.[1444] Mansel tarafından ortaya konulan bu tarihlendirmeyi ölçüt kabul eden S. Şahin, macellumdaki mimari bezemelerin tek tipliliğini dikkate alarak, yapının ve temel donanımı bünyesinde ele aldığı stoa diplenin aynı zamanda inşa edildiğini savunmuştur. Stoa diplenin inşasını bildiren yazıt da Geç Antoninuslar Dönemi'ne tarihlendirildiğinden, macellum ve stoa diplenin Antoninus Pius ve Marcus Aurelius iktidarlarına tarihlendirilebileceğini ileri sürmüştür.[1445] Bu tarihlendirme Perge macellumuna ilişkin sonraki çalışmalarda da kabul görmüştür.[1446]

Görsel 3.4.20.4. Tiberius Claudius Vibianus Tertullus'un Perge macellumundaki inşa faaliyetleri hakkında bilgi veren yazıt.

Kaynak: Özdizbay, 2008, **a.g.k.**, 381. Ek No. 30.

[1442] ***IK***. LIV. 1. no: 193.; ***S.E.G.*** XLIX. s. 604. no: 1890.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 112.; Özdizbay, 2008, **a.g.k.,** 119.
[1443] ***IK***. LIV. 1. s. 210.
[1444] Mansel, 1970, **a.g.m.**, 171. Bununla birlikte Mansel, kazının sonraki yıllarında macellumun MS II. yüzyıl başlarına ya da ortalarına tarihlendirilebileceğini ileri sürmüştür. Mansel, 1973b, **a.g.m.**, 144.; Mansel, 1975, **a.g.k.**, 78.
[1445] ***IK***. LIV. 1. s. 211.
[1446] Atik, 2002, **a.g.k.**, 119.; Özdizbay, 2008, **a.g.k.**, 124.; Işıklıkaya, 2010, **a.g.k.**, 61.

— — —

[— — — Οὐειβιανὸν Τέρτυλλον(?) — —]

[— — —]

.ΩΝ.[— — —]

.ION MONỌ[— — —]

.ειṣιν αὐτῷ ὑπὸ ṭῷ[ν Σεβαστῶν(?) καὶ ἱερέα τῆς Ἀρ]-

τέμιδος καὶ δημιουργ[ὸν — — — ἐκδική(?)σαν]-

τα ὑπὲρ τῆς πατρίδος τὰς περὶ.[— — — δίκας(?)]

ṣαὶ κατορθώσαντα καὶ ἐν μηδενὶ ἀπρ[όσδεκτον(?) τὸ]

δαπάνημα λογισάμενον· ṭῇ πόλει πρọ[δικήσαντα(?)]

ṇολλάκις ἐνδόξως καὶ ἐπωφελῶς ἐπ[ιμεληθέντα(?)]

καὶ δωρεᾶς λίθων Φρυγίων τῶν χαρισθέν[των ὑπὸ]

θεοῦ Ἀντωνείνου καὶ κατασκευῆς πάντ[ων τῶν]

περὶ τὸ γυμνάσιον καινουργηθέντων, ἐπιμ[εληθέν]-

τα καὶ στοᾶς διπλῆς ***μακέλλου*** τοῦ πρὸς τῇ μ[εγάλῃ πύ]-

λῃ, κατασκευάσαντα καὶ σφαιριστήριον ἐν ṭ[ῷ γυμνα]-

σίῳ, ἐξ ὧν παρεχώρησεν τῇ πατρίδι πόρῳ[ν — — ?]

υἱὸν Τερτύλλου καὶ Οὐειβίας δημιουργῶν ẹ́ί[ερασάμε]-

ẏον καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ Μουσείου.

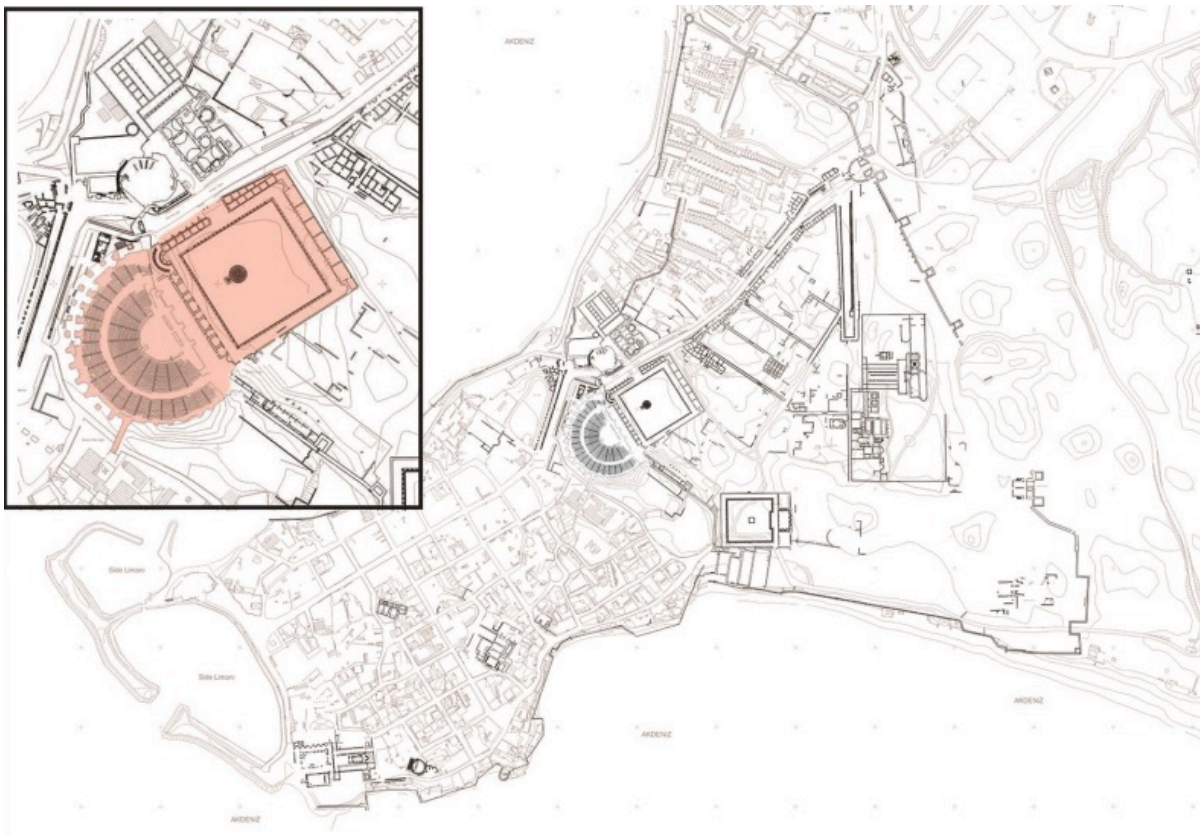
οἱ ἐπ᾽ αὐτοῦ ἀρχιερωμένου μαστειγοφ[όροι].

Çeviri: "*[N.N. Tiberius Claudius Vibianus Tertullus'u, İmparator Kültü başrahibi ve büyük on yıllık İmparator Oyunlarının agonothetesini ve ---- onurlandırdı] ..... [İmparator?] tarafından O'na ve Artemis rahibi ve vatanın hak-hukuk koruyucusu, demiourgos, aynı zamanda consulluk da yaptı ve kent için ünlü ve yararlı işlerde sorumluluklarını [---------] kâr amacı gütmeden karşıladı ve tanrılaştırılmış imparator Antoninus tarafından gönderilen çok miktardaki Phrygia mermerini gymnasionun çevresindeki yenileştirme çalışmaları için kullandı. Aynı zamanda, büyük kapının karşısındaki makellonun çifte stoasının yapımı ile ilgilendi. Ayrıca gymnasiondaki sphairisterion yapısı, ki onun gelirleri vatanın emrindeydi, yaptırdı. Demiourgosluk yapmış Tertullus ve Vibia'nın oğlunu (onurlandırdı). O ayrıca mouseionun üyelerine rahiplik görevi yaptı. Kamçı taşıyanların yaptırdığı heykel (onun) başrahipliği sırasında dikildi.*"[1447]

[1447] Özdizbay, 2008, **a.g.k.**, 380. Ek No. 30.

3.4.21. Side Macellumu

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da faaliyet gösterdiği bilinen diğer macellum yapısı, Pamphylia bölgesinin en önemli liman kenti olarak ele alınan Side'de yer almaktadır. Roma Küçük Asya'sında Sagalassos, Aizanoi ve Perge'nin ardından dördüncü tholos tipi macellum olan Side macellumu, aynı zamanda Roma egemenliğindeki Küçük Asya'da şimdiye kadar tespit edilmiş en büyük boyutlu macellum yapısıdır.[1448] Side'nin üzerinde konumlandığı yarımadanın en dar olduğu noktada, kent merkezinde yer alan yapının, güneybatısında tiyatro, kuzeybatısında sütunlu cadde, kuzeydoğusunda konutlar, güneydoğusunda ise henüz işlevi tespit edilememiş yapılar yer almaktadır.[1449] (Bkz. Görsel 3.4.21.1.; 3.4.21.2.)

Görsel 3.4.21.1. Side kent planı içerisinde macellum yapısının konumu.

Kaynak: Öztekin, 2017, a.g.k., 95.

[1448] Atik, 2002, **a.g.k.**, 131.; Torrecilla, 2003, **a.g.m.**, 315.; Láng, 2003, **a.g.m.**, 191.
[1449] Öztekin, V. (2017). *Side Agora-Tiyatro Kompleksi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 37.

Görsel 3.4.21.2. Side Agorası (Macellumu), kuzeydoğudan görünüm.
Kaynak: Öztekin, 2017, **a.g.k.,** 109. Fig. 25.

Yapının, Side kent planı içerisindeki konumu resmeden ilk çizim, 1811-1812 yıllarında, kaptanı olduğu Kraliyet Donanması'na ait Frederikssteen adlı gemiyle, Küçük Asya kıyılarının haritasını çizmek üzere görevlendirilmiş olan, İngiliz kaptan Francis Beaufort'a ait çalışmada yer bulmuştur.[1450] Karaya çıkar çıkmaz bir kaide üzerinde yazılı "ΣΙΔΗΤΗΣ" ibaresini görmesi sonucunda, daha öncesinde "*Eski Attaleia*" şeklinde adlandırılan yerleşimin "Side" olduğunu ortaya koyan ilk isim de Beaufort'tur.[1451] Yapının kent planı içerisindeki bir diğer çizimi, 19. yüzyıl sonlarında Pamphylia ve Pisidia bölgelerindeki en geniş kapsamlı araştırmayı gerçekleştiren, Kont K. G. von Lanckoroński önderliğinde ekip tarafından 1884-1885 yılında hazırlanan çalışmada yer bulmuştur.[1452]

Side kentinin kazıları 1947 yılında A. M. Mansel başkanlığında başlamış, 1966 yılına kadar, yaklaşık 20 yıl sürmüştür. Macellum yapısındaki ilk kazı çalışmaları ise 1948 yılında gerçekleştirilmiş, yapı, 1950 yılında Mansel tarafından Geç Hellenistik dönemin doğusunda

[1450] Beaufort, F. (1818). *Karamania or A Brief Description of the South Cost of Asia Minor and of the Remains of Antiquity. Second Edition*. London: R. Hunter. s. 140a. Side antik kentinde, 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirilmiş keşif ve araştırma çalışmaları hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Alanyalı, F. (2016). Side. Kaybolan Bir Kentin Yeniden Keşfinin Hikâyesi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*. 6 (2), s. 19-22.
[1451] Beaufort, 1818, **a.g.k.**, 139.; Adak, M., Onur, F. (2010). "Side'de Epigrafik Çalışmalar". Ü. İzmirligil, G. Tanyeli, Z. Ahunbay. (Editörler), *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu, 20-22 Nisan 2007*. içinde (ss. 52-55). İstanbul: Zero Prodüksiyon. s. 52.; Alanyalı, 2016, **a.g.m.**, 19.
[1452] ***S.P.P.*** I. s. 124a.; ***V.P.P.*** I. s. 130a.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 131.; Alanyalı, 2016, **a.g.m.**, 19.

ortaya çıkan ve yakın benzerlerine Pamphylia ile Pisidia kentlerinde rastlanılan tipte, peristilli bir "*Agora*" şeklinde tanımlanmıştır.[1453] Bununla birlikte Mansel, 1963 yılında kaleme aldığı çalışmasında, bir macellumdan ziyade "pazar yeri" niteliğinde ele aldığı Side Agora'sının canlı ticari yaşamına ilişkin düşüncelerini ortaya koymuş, bu önemli liman kentinde satışa sunulan ticari metaların çeşitliliğinden söz etmiştir.[1454] Öte yandan yazarın vefatından 3 yıl sonra, 1978 yılında yayınlanan ve Side'de 1947-1966 yılları arasında gerçekleşen kazılara ilişkin kapsamlı bir rapor niteliği taşıyan çalışmasında, Side'deki agora yapısından ilk kez "macellum" ismiyle söz edilmektedir. Bu tanımlama, yapının Pamphylia bölgesindeki Perge ve Pisidia bölgesindeki Sagalassos macellumlarıyla yapılan bir kıyaslaması çerçevesinde ortaya konulmuştur.[1455] Mansel, çalışmasında Side macellumundan şu sözlerle bahsetmektedir:

> "*Side agorası kare planlı meydanı (area), onur dört taraftan çeviren portikleri (ambulatio), portiklerin gerisinde ise bazen tek, bazen de çift sıra dükkanları (taberna) ve meydanındaki yuvarlak binası ile (tholos) menşei belki Hellenistik çağa dayanmakla beraber, Romalılar zamanında büyük revaç gören ve besin maddelerinin yanında her çeşit malın da satıldığı bir ticaret agorası ya da bir "macellum"u temsil etmektedir. Benzerlerine Pamphylia'da Perge'de, Pisidia'da Sagalassos'ta (orada meydan, bir yazıtta, "macellum" olarak zikredilmektedir) rastlanmıştır. İtalya'da en tanınmış macellumlar arasında Puteoli ve Pompeii macellumları gösterilebilir. Yalnız bunlarda tapınak, tabernalar arasında ve binanın ana ekseni üzerinde yer almakta, meydanın ortasındaki tholos ise ortasında kapsadığı havuzdan dolayı agoranın su ihtiyacını karşılamakta, profan bir karakter taşımakta idi. Side macellumundaki hayatı çok canlı ve renkli olarak tasavvur etmek gerekir. Dükkânlarda tüccarlar zeytinyağı, şarap, et, balık ve skiraks adını taşıyan bir çeşit ağaç reçinesi gibi yerli malları satışa çıkarıyorlardı. Bunların yanında Suriye ve Mısır'dan ithal olunan mallar, mesela çeşitli kumaşlar, baharat ve kokulu esansları zikretmek gerekir. Fakat bu agora aynı zamanda kölelerin satıldığı bir yerdi. Coğrafyacı Strabon, Side'nin büyük bir esir pazarı olduğu noktası üzerinde durmaktadır. Fakat agoradaki hayatın bir kısmının, onun bir çeşit devamı olan sütunlu caddelere de dağıldığını kabullenmek gerekir. Bu alış veriş merkezlerinden başka, yan sokaklarda da evlerin altında dükkânlar bulunduğu göz önünde bulundurulacak olursa, şehirdeki ticaret hacminin ne kadar büyük olduğu anlaşılır.*"[1456]

Yukarıda detaylarıyla ifade edilen bu tanımlama, Atik'in 2002 yılında Küçük Asya macellumları üzerinde kaleme aldığı doktora çalışmasında[1457] ve sonrasında kaleme alınan

---

[1453] Mansel, A. M. (1956). "Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1946-1955", içinde *Archäologischer Anzeiger 1956.* (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter. s. 45-50.; Mansel, A. M., İnan, J., Bean, G. E. (1956). *Side Agorası ve Civarındaki Binalar, 1948 Yılı Kazılarına Dair Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 2-14.; Mansel, A. M. (1963). *Die Ruinen von Side*. Berlin: Walter de Gruyter & Co. s. 100-102.; Akurgal, E. (1985). *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 337-338.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 131-132.; Láng, 2003, **a.g.m.**, 191.; Torrecilla, 2003, **a.g.m.**, 315.; Alanyalı, 2016, **a.g.m.**, 24.; Öztekin, 2017, **a.g.k.**, 15, 39.

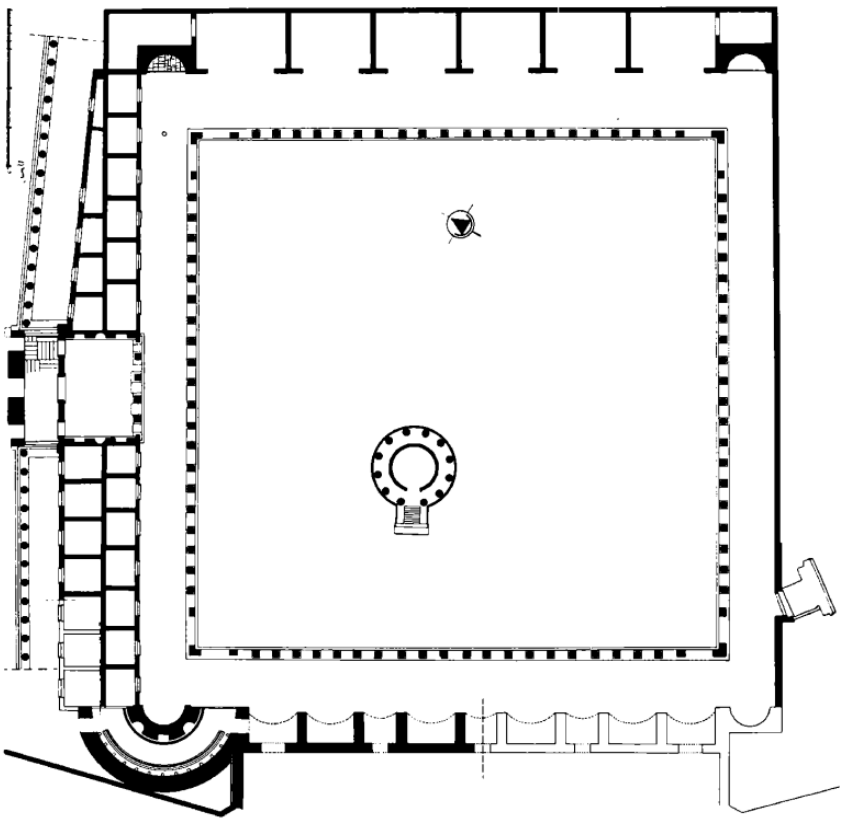
[1454] Mansel, 1963, **a.g.k.**, 101-102.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 132.; Torrecilla, 2003, **a.g.m.**, 315.

[1455] Mansel, A. M. (2020). *Side. 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları. 2. Baskı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 167.

[1456] Mansel, 2020, **a.g.k.**, 167.

[1457] Atik, 2002, **a.g.k.,** 129-141.

modern çalışmalarda kabul görmüştür.[1458] Perge ve Sagalassos macellumlarında olduğu gibi iç içe geçmiş üç kare formdan oluşan, aksial bir plan gösteren yapı, iç ölçüleri (65.50 x 65.70 m.) bakımından hemen hemen bir kare, dış ölçüleri bakımından ise (90.80 x 94 m.) bir dikdörtgen teşkil etmektedir. Meydanın etrafı portikolarla çevrilidir. (Bkz. Görsel 3.4.21.3.)

Görsel 3.4.21.3. Side Agorası (Macellumu) planı.
Kaynak: Mansel, 2020, a.g.k., 151. Fig. 162. (Çizim L. Merey)

Bunlardan kuzeybatı ve kuzeydoğu kenarında yer alanların arkasında dükkânlar, güneybatıda sahne binasının arkasında, üzerleri tonozlu mekânlar yer almaktadır. Güney portikosunun gerisinde ise dükkân yoktur. Portikoların her biri 26'şar sütuna sahip olup, bu çerçevede yapı (köşe sütunları ikişer kez sayılmak suretiyle) toplamda 100 sütunla çevrelenmektedir. Yapının güneybatı köşesinde, bir taraftan tiyatro tribünlerinin istinat duvarına (*analemma*), diğer taraftan sahne binasının köşesine dayalı, 22.20 m. çapında yarım yuvarlak bir formda ve 24 kişinin aynı anda kullanımına elverişli bir latrina bulunmaktadır. Öte yandan agora/macellum meydanının ortasından ziyade bir miktar güneybatısında yuvarlak bir yapı/tholos bulunmaktadır. (Bkz. Görsel 3.4.21.4.)

[1458] Láng, 2003, **a.g.m.**, 191.; Torrecilla, 2003, **a.g.m.**, 315-317.; ***F.E.*** IV. 4. s. 95.

Görsel 3.4.21.4. Side Agora/Macellum meydanındaki Tykhe Tapınağı ve Planı.
Kaynak: Öztekin, 2017, **a.g.k.**, 117. Fig. 38.; Mansel, 2020, **a.g.k.**, 160. Fig. 174.

Yüksek bir platform (*podium*) üzerinde yer alan, yuvarlak *sella*sının etrafı 12 sütunlu bir *galeri* ile çevrili, üzeri ise piramidal bir çatı ile örtülü olan bu yapı, kader tanrıçası Tykhe'ye ait bir tapınaktır. Yapının sellasının içinde ve girişin tam karşısında tespit edilen temel çıkıntısının, bir kült heykeli taşıdığı anlaşılmaktadır. İmparatorluk dönemine tarihli birkaç Side sikkesi üzerinde, üzeri kubbemsi bir tavanla örtülü bir sellanın içerisinde Tykhe'nin oturan bir heykeli görünmekte, sellanın etrafının bir galeri ile çevrildiği, üzerinin ise piramidal ya da konik bir çatı ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. (Bkz. Görsel 3.4.21.5.)

Görsel 3.4.21.5. İmparator Valerianus ve Gallienus'un ortak iktidarlarında (MS 253-260), Side'de darp edilmiş sikkelerin arka yüzünde, kubbe tavanlı sella içerisinde resmedilen Tanrıça Tykhe.
Kaynak: Sol: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/62549 Sağ: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/62550
(Erişim tarihi: 01.08.2024)

Benzer yuvarlak yapı Sagalassos ve Pisidia Antiokheia'sı gibi şehirlerin İmparatorluk dönemi sikkeleri üzerinde de yer almakta, bunlar Tykhe tapınakları olarak kabul edilmektedir. Öte yandan Side'de Tykhe kültünün varlığı, sikke resimlerinin yanı sıra kazılarda ele geçirilen Tykhe heykelcikleri üzerinden de bilinmektedir. Agora/macellum yapısının tarihlendirilmesi, meydanın orta kısmındaki Tykhe tapınağının tarihlendirilmesiyle mümkün olmuştur. Gerek tapınağın başlıklarının gerekse mimari süslemelerinin, kentteki N1 ve N2 tapınak başlıkları ve süslemeleriyle olan yakın benzerliklerine dayanılarak, bu tapınakta da Pergamon mimari süsleme ekolüne mensup taş ustalarının çalışmış oldukları kabul edilmekte, dolayısıyla yapının MS II. yüzyıl ortalarında ya da bu tarihten kısa bir süre sonrasında inşa edildiği genel çerçevede kabul edilmektedir.[1459]

Bu noktada bu tez çalışması açısından önemli bir noktaya parantez açmak yerinde olacaktır. Side Agorası her ne kadar Side'deki ve doğrudan yapıdaki ilk kazı çalışmalarını gerçekleştiren A. M. Mansel tarafından bir macellum olarak tanımlanmış, dahası bu tanımlama modern literatürde de yer bulmuş olsa da, hâlâ tam olarak kanıtlanabilmiş bir tanımlama değildir. Her şeyden önce kente ait yazıtlar üzerine gerçekleştirilen kapsamlı incelemelerde, kentte faaliyet gösteren bir macellum yapısından, ya da doğrudan "macellum" sözcüğünden bahseden hiçbir yazıta rastlanmamıştır. Side'nin Roma egemenliği altında önemli bir tarım merkezi olduğu farklı çalışmalarda detaylarıyla ele alınmıştır. Öncelikle, J. Nollé, kent yazıtlarını bir araya getirdiği kapsamlı çalışmasının ilk cildinde, Side'de tarımsal üretimi,[1460] yanı sıra kentin zeytin ile zeytinyağı üretimini[1461] ve Antik dönemde tıbbı faaliyetler için önemli bir bitki olan kediotu üretimini[1462] ele almıştır. Bununla birlikte yazar, aynı çalışmada Side'nin ticaret kapasitesini, limanını ve Akdeniz'in deniz ticaretindeki etkinliğini ortaya koymuştur.[1463]

[1459] Mansel, 1956, **a.g.k.**, 45-50.; Mansel, İnan, Bean, 1956, a.g.k., 2-14.; Mansel, 1963, **a.g.k.**, 97-108.; Mansel, 2020, **a.g.k.**, 149-167.; Atik, 2002, **a.g.k.,** 129-141.; Láng, 2003, **a.g.m.**, 191.; Torrecilla, 2003, **a.g.m.**, 315-317.; Öztekin, 2017, **a.g.k.**, 37-51.

[1460] Nolle, J. (1993). ***IK.*** XLIII. I. s. 29-34. Bununla birlikte yazar, doğrudan "*Zum Landbau von Side*" başlığıyla, Side antik kentinin tarımsal üretimini konu edinen bir çalışma kaleme almıştır. Bu çalışmada, Melas (Manavgat) Çayı'nın etrafını saran alüvyon arazilerdeki hububat üretimini, köylülere bol ürün vermesi için tapınım gören tanrılara sunulmuş adak yazıtlarını ve Side'nin dağlık kesimlerinde gerçekleştirilen zeytin üretimini detaylarıyla ortaya koymuştur. Nollé, J. (1983). ***EA.*** I. s. 119-129. Bununla birlikte yazar, bir başka çalışmasında, Side'deki hububat üretiminin bir başka aşamasını ifade eden, un eleyicilerinin ve ekmek şekillendiricilerin kentte kurmuş oldukları ticari birliği, İtalya örnekleriyle kıyaslayarak ortaya koymuştur. ***EA.*** I. s. 131-141.; Söz konusu iki meslek grubunun Side'deki varlığı, kentte ele geçirilen bir sütun üzerindeki yazıtta tespit edilmiştir. ***IK.*** XLIII. I. no: 30.

[1461] ***IK.*** XLIII. I. s. 151-152. Konuya ilişkin ayrıca bkz. Mansel, 2020, **a.g.k.**, 13-14.

[1462] ***IK.*** XLIII. I. s. 152-153.

[1463] ***IK.*** XLIII. I. s. 25-29, 148-151.; Konuya ilişkin ayrıca bkz. Nolle, J. (1989). "Inschriften, Münzen und Papyri Dokumente aus Dem Antiken Side". P. R. Franke vd. (Editörler), *Side. Münzprägung, Inschriften und Geschichte Einer Antiken Stadt in der Türkei* içinde (ss. 45-72). Saarbrücken: Institut für Alte Geschichte der Universität des Saarlandes. s. 54-58.; Takmer, 2022, **a.g.k.**, 51-72.

Strabon'un[1464] önemli bir köle ticareti merkezi olduğuna işaret ettiği Side'de, bu bilgiye kanıt oluşturacak nitelikte köle satışlarını belgeleyen, MS 142, 151 ve 250 yıllarına tarihlendirilen 3 adet papirüs tespit edilmiş, ikisi (MS 142 ve 151) doğrudan Side Agorası'nda gerçekleşmiş olan bu satışlar kapsamlı bir şekilde çalışılmıştır.[1465] Tüm bunlardan hareketle, Mansel'in ifadesiyle "*MS II. ve III. yüzyıllarda altın çağını yaşayan*"[1466] Side'nin gelişkin bir tarımsal üretime ve büyük bir ticaret hacmine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak tüm bu veriler içerisinde, macellum olarak nitelendirilen agora yapısında büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen kırmızı etin satışa sunulduğuna işaret eden epigrafik, arkeolojik ya da zooarkeolojik hiçbir bilgi ya da bulgu bulunmamaktadır. Bu durum, kırmızı et satışının tüccar ya da meslek grubu olarak ele alınan kasaplar için de geçerlidir. Sonuç itibarıyla Side macellumunda kırmızı et satışının olası izleri için gelecekteki arkeolojik çalışmaları beklemek gerekmektedir.

3.4.22. Korakesion Macellumu

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya coğrafyasında varlığı yazıtlar üzerinden ortaya konulmuş bir diğer macellum yapısı, Kilikia'nın batısında, Pamphylia bölgesiyle komşu olan Dağlık Kilikia bölgesinin önemli bir kıyı yerleşimi olarak ön plana çıkmış olan Korakesion antik kentindedir.[1467] Romalılardan önceki yüzyıllarda olduğu gibi Roma döneminde de varlığını bilhassa deniz yolu ticaretiyle sürdüren kentin,[1468] Alanya'nın neresinde konumlandığı tam olarak bilinmemektedir.[1469] Günümüzde Alanya'da Şeker Mahallesinin[1470] bulunduğu alanda yapılan sondaj çalışmalarında elde edilen antik kalıntıların diğer bölgelere nazaran

[1464] Strab. XIV. 3. 2.
[1465] Mansel, 2020, **a.g.k.**, 14.; Nolle, 1989, **a.g.k.**, 59.; Nolle, J. (2001). ***IK.*** XLIV. II. s. 613-622.; Takmer, 2022, **a.g.k.**, 60-61.
[1466] Mansel, 2020, **a.g.k.**, 13.
[1467] Strabon'un *Geographika* adlı eserinde, Kilikia'ya ilişkin tasvirlerinde ele aldığı ilk kent olan Korakesion, sarp bir kayalık üstünde konumlanan bir yerleşimdir. "*Tryphon*" ismiyle bilinen ve Doğu Akdeniz'de elde ettiği başarılarla Antik dönemde kayda değer bir ün elde eden korsan Diodotus, gerçekleştirdiği korsanlık faaliyetleri için Korakesion'u askeri bir üs mahiyetinde kullanmış, nihayetinde Seleukos Kralı VII. Antiokhos'un (h. MÖ 138-129) Korakesion kuşatması sırasında ele geçirilerek öldürülmüştür. Strab. XIV. 5. 2. MÖ II. yüzyılda Seleukos ve Ptolemaios krallıkları arasındaki mücadelelerin meydana getirdiği boşluktan faydalanarak Doğu Akdeniz'de önemli bir tehdit haline gelen Kilikia korsanlarının en önemli üslerinden birisi olarak öne çıkan Korakesion, Roma Cumhuriyeti'nin son döneminde, bu tehdidi tamamıyla ortadan kaldırmak için Kilikia'ya gönderilen Pompeius Magnus'un (MÖ 106-48) bölgedeki nihai muharebesine sahne olmuştur. Pompeius, Doğu Akdeniz'de kazandığı muharebelerin ardından korsanları Korakesion Burnu yakınlarında kuşatmış ve MÖ 67 yılında Korakesion limanında ağır bir yenilgiye uğratarak üç ay gibi bir sürede Doğu Akdeniz'deki tüm korsanlık faaliyetlerine son vermiştir. Plut. *Vit*. *Pomp*. XXVIII. 1-2.
[1468] Brandt, 1992, **a.g.k.**, 104.
[1469] Turgut, M. (2021). Roma Döneminde Alanya'nın Genel Görünümü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8 (4), 1896.
[1470] Şekerhane Mahallesi, Alanya yat limanının kuzeyinde bulunan ve kuzeye doğru D400 ana yoluna kadar uzanan alanı kapsamaktadır. Turgut, 2021, **a.g.m.**, 1896, dn. 37.

oldukça yüksek bir boyutta olması ve yine bu bölgede tespit edilen epigrafik ve mimari kalıntılardan dolayı antik Korakesion'un burası olabileceği düşünülmektedir.[1471] Bu çerçevede Korakesion macellumunun varlığı kente ait bir yazıt aracılığıyla kesin bir şekilde bilinmekle birlikte yapının konumu ya da mimari özellikleri ile ilgili bir bilgi ya da çalışma mevcut değildir.

Söz konusu yazıt, kentte özel sermayeyle inşa ettirilmiş[1472], dekoratif mimari ile süslenmiş bir macellum yapısından söz etmekte, bu çerçevede Brandt tarafından "*mütevazı bir liman kenti*" olarak tanımlanan Korakesion'un deniz yoluyla beslenen "*gelişkin*" ticaret yaşamına ve yüksek refah seviyesine işaret etmektedir.[1473] Yazıtın tarihlendirmesine ilişkin bir bilgi bulunmamakla birlikte, üzerindeki "*Theodora*" ismi Geç Roma ya da Erken Bizans dönemlerine ait olabileceğine dair ipucu oluşturmaktadır. Yazıt genel itibarıyla Trokoareus'un oğlu Ingamis'in kızı Aurelia Ingamiane Theodora'nın, babasının vasiyetini onurlandırmak maksadıyla şehir hazinesinden aldığı finansal destekle bir macellum inşa ettirerek kente bağışladığından söz etmektedir.[1474]

Ἴνγαμιν Τροκοάρεως
τὸν φιλοτειμησάμενον
τὸ ἔργον τοῦ ***μακέλλου***
Αὐρ(ηλία) Ἰνγαμιανὴ Θεοδώρα
ἡ θυγάτηρ καὶ κληρονόμ[ος]
ἐξ ὧν ὑφεῖλεν τοῦ ληγάτου
τῆς πόλεως κατὰ τὴν τελευ-
ταίαν γνώμην καὶ σημίω-
σιν τοῦ πατρός.

Çeviri: "*Trokoareus oğlu Ingamius'un kızı ve mirasçısı Aurelia Ingamiane Theodora, babasının vasiyetini yerine getirerek ve şehrin hazine görevlisine olan borcunu ödeyerek, babasının isteği doğrultusunda makellonun inşa işini tamamladı.*"

[1471] Karamut, İ. (2004). "Alanya Müzesi Yazıtları". F. N. Koçak (Editör), *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri: 1996, 1997, 1998, 1999, 2001* içinde (s. 381-186). Antalya: Alanya Belediyesi Yayınları. s. 384.
[1472] Korakesion macellumunun yanı sıra Küçük Asya'da Roma döneminde Sagalassos ve Perge macellumlarının da özel sermayeyle inşa edildiği bilinmektedir. Atik, 2002, **a.g.k.**, 107.
[1473] Brandt, 1992, **a.g.k.**, 104.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 107.
[1474] ***D.K.A.W.W.*** XLIV. 6. s. 137, no: 223.; ***I.G.R.P.*** III. no: 828.; ***R.W.I.*** s. 166.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 107.

3.4.23. Korykos Kasapları

Roma Küçük Asya'sında macellum yapılarının izlerine rastlanılan bir diğer yerleşim, Dağlık Kilikia'da konumlanan Korykos'tur. Burada bir macellum yapısının varlığına işaret eden yazıtlar doğrudan macellumun kendisine yer vermekten ziyade aynı sözcük kökünden gelen ve bu yapılarda meslek icra eden kasaplardan (*μακελλάριος*) söz etmekte, kentteki kırmızı et tüketimine ve ticaretine ışık tutmaktadır. Bu çerçevede kasaplar, tıpkı Dağlık Kilikia'daki meslekler hakkında bilgi sunan diğer yazıtlar gibi MS IV.-VI. yüzyıllar arasına tarihlendirilen, üç farklı mezar yazıtında yer bulmuştur.[1475]

1 ☩ θίκι διαφέρον-
τα Γεοργίου ***μα-***
κελαρίου λογα-
ρίτου. ☩[1476]

Çeviri: "*Kasap ve hesap tutucu Georgios'un lahti(dir.)*"

1 ☩ Σωματοθήκη
Θεοδότου ***..κελαρίου***
τοῦ Σύρου. ☩[1477]

Çeviri: *"Syros'un oğlu kasap(?) Thodoros'un lahti(dir)."*

☩ δόξα σὺ ὁ θ(εὸ)ς ὁ μόνος ἀθά-
νατος. σοματοθήκη
Κόνονος ***μακελλαρίῳ[υ]***
καὶ τῖς αὐτοῦ συνβίω
5 Φλορέννας. ☩[1478]

Çeviri: *"Tek ve ölümsüz Tanrı senin onuruna! Kasap Konon ve karısı Phlorenna'nın lahti(dir.)"*

Korykos *nekropol*ünde ele geçirilen bu üç yazıt, doğrudan kasaplık mesleğine, dolaylı olarak da bu mesleğin icra edildiği macellum yapısına işaret etmektedir. Bununla birlikte Korykos macellumunun konumu ya da mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgi ya da

[1475] Şahin, 2003, **a.g.k.**, 15.
[1476] ***MAMA.*** III. no: 280.; ***R.W.I.*** s. 242. no: Korykos 285.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 267, no: 317.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 108.
[1477] ***MAMA.*** III. no: 388.; ***R.W.I.*** s. 221. no: Korykos 159.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 266, no: 316.
[1478] ***MAMA.*** III. no: 538.; ***R.W.I.*** s. 229, no: Korykos 208.; Şahin, 2003, **a.g.k.**, 265, no: 315.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 107.

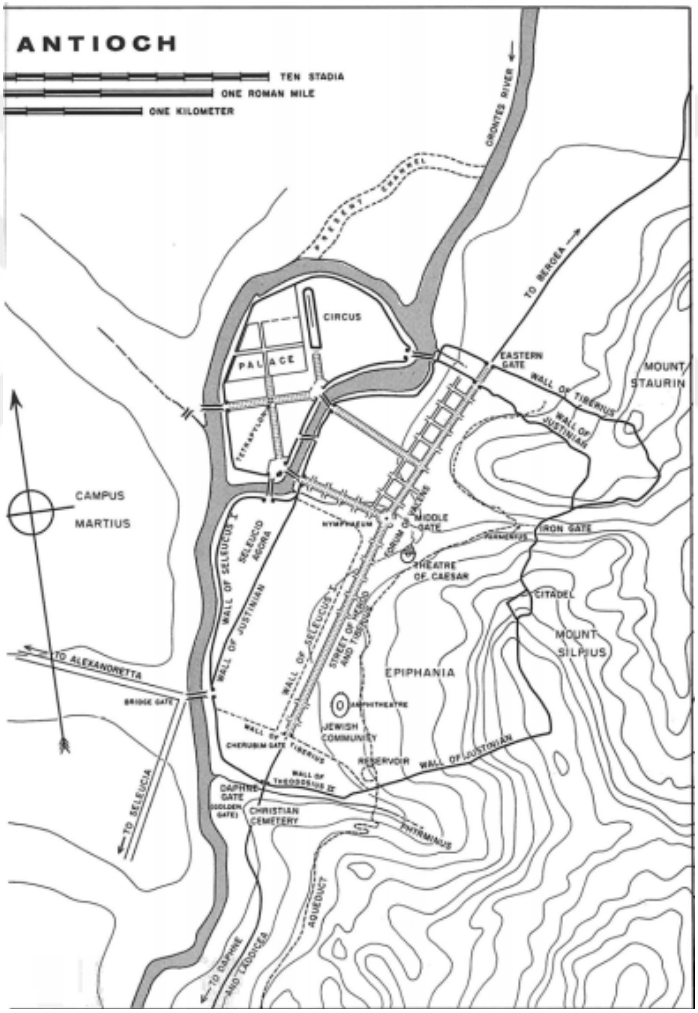
arkeolojik bir çalışma mevcut değildir.[1479] Ele alınan bu üç kasap yazıtının yanı sıra Korykos antik kentine ait yazıtlar, hem kentte faaliyet göstermiş bir macellum yapısının varlığını güçlendirecek hem de büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen kırmızı etin tedarik, satış ve arz aşamalarında faaliyet gösteren meslek gruplarına ışık tutacak veriler sağlamaktadır. Bu çerçevede Korykos'a ait mezar yazıtları, kentin Geç Roma-Erken Bizans dönemlerinde faaliyet göstermiş, et satıcısı[1480], salam yapımcısı[1481], aşçı[1482], hancı[1483], tavernacı[1484] ve saman satıcısı[1485] gibi meslek gruplarının varlığını kanıtlamaktadır. Söz konusu mesleklerin, kentin İmparatorluk döneminde de faaliyet gösterdiğini kabul etmek makul bir yaklaşım olacaktır.

3.4.24. Antiokheia Macellumu

Roma Küçük Asya'sında faaliyet gösterdiği bilinen bir diğer macellum yapısı, Kilikia bölgesinde, MÖ IV. yüzyıl sonunda, Seleukos Kralı I. Seleukos Nikator tarafından Suriye (*Suria*) Tetrapolisi'nin bir kenti olarak kurulan Antiokheia'da yer almaktadır. Seleukos İmparatorluğu'na başkentlik yapan kent, Roma ve Bizans dönemlerinde de bölgesel bir başkent olarak organize edilmiş, bu durum kentteki imar faaliyetlerine yansımıştır. Söz konusu imar faaliyetleri, kentin doğu batı eksenli, kısa ve sütunlu caddesinin doğu ucunda yeni bir *forum* inşa ettiren Doğu Roma İmparatoru Valens iktidarında ileri bir boyut kazanmıştır. Forumun bulunduğu alanda, geçmişi Iulius Caesar'a kadar uzanan imar faaliyetleri MS VI. yüzyılda eser veren Antiokheialı tarihçi Ioannes Malalas'ın "*Chronographia*" adlı eseri üzerinden takip edilebilmektedir.[1486]

[1479] Atik, 2002, **a.g.k.**, 108.
[1480] ***MAMA.*** III. no: 506.
[1481] ***MAMA.*** III. no: 343, 387.
[1482] ***MAMA.*** III. no: 698. Dağlık Kilikia mezar yazıtları çerçevesinde, bölgede aşçılık mesleğine rastlanan bir diğer yerleşim Diokaisareia'dır. ***MAMA.*** III. no: 82.
[1483] ***MAMA.*** III. no: 459, 576, 602, 674, 675a, 704, 768.
[1484] ***MAMA.*** III. no: 311.
[1485] ***MAMA.*** III. no: 487b.
[1486] Iulius Caesar, Hellenistik dönemde inşa edilmiş olan Ares tapınağının karşısına, daha sonra bazilika formu kazanacak olan ve içinde kendisi ile Roma Tykhe'sinin heykeli bulunan bir Kaisarion inşa ettirmiştir. *Malalas*, s. 216. sat. 19-21. İmparator Traianus Ares Tapınağı'nın yakınlarında Orta Kapı olarak bilinen anıtsal bir tak inşa ettirmiştir. *Malalas*, s. 275. sat. 14-17. Yine bu alanda İmparator Commodus Olimpiyat Oyunları için kullanılmak üzere, bünyesinde Olympos Zeusu'na adanan bir tapınakla birlikte bir *ksustos* inşa ettirmiştir. Aynı imparator bu bölgede kendi adına bir hamam yapısı inşa ettirmiş ve muhtemel bir şekilde Selevkos Krallığı döneminde inşa edilmiş olan Athena Tapınağı'nı restore ettirmiştir. *Malalas*, s. 283. sat. 4-9. Aynı dönemde ya da kısa bir süre sonra, yine Olimpiyat Oyunları'nda kullanılmak üzere ksustos ve Commodus Hamamı'nın yakınlarında bir *plethron* inşa edilmiştir. *Malalas*, s. 290. sat. 14-20. Aynı alanda İmparator Vespasianus tarafından Atina'daki Roma agorasında inşa ettirilen "*Rüzgâr Kulesi*"nin bir benzeri olabilecek olan bir horologion bulunmaktadır. *Malalas*, s. 338. sat. 22.; Downey, G. (1961). *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*. Princeton: Princeton University Press. s. 404.; Downey, G. (1963). *Ancient Antioch*. Princeton: Princeton University Press. s. 180.

Malalas'ın "*φιλοκτίστης*"[1487] (inşaya meraklı, ilgili) sıfatıyla andığı İmparator Valens, iktidarının erken yıllarından itibaren imparatorluğun kendi egemenliği altında bulunan doğu kısmında yapı inşa faaliyetlerine büyük bir önem atfetmiş, bu doğrultuda yurttaşlardan toplanan vergilerin, ihtiyaçlar doğrultusunda kentlerdeki yeni inşa programlarına harcanmasına yönelik düzenlemeler tesis etmiştir. Bu düzenlemeler MS 365 yılında imparatorluğun doğusunda, MS 368 yılında Nikaia'da büyük tahribata neden olan iki depremin neden olduğu gerekliliğin bir ürünüdür.[1488] Bu çerçeve'de imparator, Malalas'ın aktarımıyla "*arazisini, havasını ve suyunu sevdiği*" Antiokheia'da önemli imar faaliyetleri gerçekleştirmiştir ki bunların en önemlisi Valens Forumu[1489] adlı yeni bir forumun inşasıdır.[1490] (Bkz. Harita 3.4.24.1.)

Harita 3.4.24.1. Antiokheia kent planı üzerinde Valens Forumu.

Kaynak: Downey, 1961, **a.g.k.**, Lev. 11.; Downey, 1963, **a.g.k.**, Lev. 5.

[1487] *Malalas*, s. 342. sat. 9.
[1488] Downey, 1961, **a.g.k.**, 403.; Downey, 1963, **a.g.k.** 179.
[1489] Malalas, Valens Forumu'nun, ana özelliklerinin anlaşılabilmesini sağlayacak bir tasvirini sunmaktadır. *Malalas*, s. 338. sat. 19-s. 339. sat. 19. Konuya ilişkin ayrıca bkz. Downey, 1961, **a.g.k.** 632-640.
[1490] *Malalas*, s. 338. sat. 19 vd.; Downey, 1961, **a.g.k.**, 403.; Downey, 1963, **a.g.k.**, 179-180.; Liebeschuetz, J. H. (1972). *Antioch. City and Imperial Administration in the Later Roman Empire*. Oxford: Clarendon Press. s. 135.

Valens Forumu, inşası tamamlandığında bir kısmı önceden var olan, bir kısmı ise ilk kez Valens tarafından inşa ettirilen önemli kamu binalarıyla çevrili bir görünüm kazanmıştır.[1491] Malalas'ın foruma ilişkin sunduğu bilgiler, bu kamu binalarından bazılarının forum planındaki konumlarına ve birbirileriyle ilişkisine bir ölçüye kadar ışık tutmaktadır.[1492] Bununla birlikte yazar, Valens Forumu yakınlarında yer alan bir diğer yapı olan macellumdan söz etmekte ve bu yapıyla ilgili oldukça ilginç bir detay sunmaktadır. Antiokheia macellumuna kent yazıtlarında henüz hiç rastlanmamış olduğu göz önüne alındığında, Malalas'ın bu yapıya ilişkin aktardıkları büyük bir önem ifade etmektedir.

Yazar, Chronographia'da macellumdan ilk kez: "*...ἣν ἐκύλεσε τὸ Καισάριον, κατέναντι τοῦ ἱεροῦ τοῦ Αρεως τοῦ μετακληθέντος Μακέλλου...*"[1493] (Kaisarion, daha sonra yerinde bir macellum inşa edilecek olan Ares Tapınağı'nın tam karşısındaydı.) sözleriyle bahsetmektedir. Bunun ardından İmparator Traianus'un inşa ettirdiği Orta Kapı hakkında verdiği bilgilerde: "*...ὁ δὲ αὐτὸς εὐσεβέστατος Τραϊανὸς ἔκτισεν ἐν Αντιοχείᾳ τῇ μεγάλῃ ἀρξάμενος πρῶτον κτίσμα τὴν λεγομένην μέσην πύλην πλησίον τοῦ ἱεροῦ τοῦ Αρεως, ὅπου ὁ Παρμένιος ὁ χείμαῤῥος κατέρχεται, ἔγγιστα τοῦ νυνὶ λεγομένου Μακέλλου,...*"[1494] (En dindar Traianus, büyük Antiokheia'da inşa faaliyetleri gerçekleştirdi. Bu faaliyetlere Ares Tapınağı yakınında, Parmenios Nehri'nin akıntısının zayıfladığı bir yerde inşa ettirdiği anıtsal Orta Kapı ile başladı. Bu kapı, günümüzde (Malalas'ın kendi yaşadığı dönemde) macellum olarak adlandırılan yapıya da oldukça yakındı.) sözleriyle macellumun varlığını doğrulamaktadır. Son olarak yazar, yine Kaisarion yapısı hakkında verdiği bilgiler çerçevesinde: "*...τὸ δὲ αὐτο Καισὰριον κατέναντι τοῦ ἱεροῦ τοῦ Αρεως ὑπῆρχεν, ὅπου τὸ λεγόμενον Μάκελλον, διὰ τὸ ἐκεῖ τὰ χοίρεια κρέα κόπτεσθαι μόνον, πλησίον τοῦ Αρεως τοῦ ἱεροῦ...*"[1495] (Kaisarion, Ares Tapınağı'nın karşısındaydı. Yalnızca domuz etinin kesilmesinden dolayı bu adı alan makellon ise Ares Tapınağı'nın yakınındadır.) ifadesiyle kentte domuz etinin kesildiği ve satışa sunulduğu bir macellumun varlığını doğrulamaktadır.

Malalas'ın Antiokheia macellumuna ilişkin sunduğu bu bilgiler, bu yapının en azından Malalas'ın yaşadığı MS VI. yüzyılda faaliyet gösterdiğini kanıtlamaktadır. Malalas'ın Valens Forumu'na ilişkin sunduğu bilgiler çerçevesinde macellumdan hiç bahsedilmemekle ya da genel anlamda inşa edildiği tarihe ilişkin hiçbir bilgi geçmemekle birlikte Müller, macellumun

[1491] Downey, 1963, **a.g.k.**, 181.
[1492] *Malalas*, s. 338. sat. 19-s. 339. sat. 19.; Downey, 1961, **a.g.k.**, 405.; Downey, 1963, **a.g.k.**, 181.
[1493] *Malalas*, s. 216. sat. 19-20.
[1494] *Malalas*, s. 275. sat. 14-17.
[1495] *Malalas*, s. 287. sat. 4-7.

Valens Forumu'nun inşası sırasında Kaisarion'a çok uzak olmayan Ares Tapınağı'nın arazisi üzerinde inşa edildiğini ileri sürmüştür.[1496] Downey ve De Ruyt tarafından da benimsenen bu görüş, Atik'in Küçük Asya macellumları üzerine çalışmasında karşımıza çıkmaktadır.[1497] Bu doğrultuda Antiokheia macellumu, Traianus'un yaptırdığı Orta Kapı'ya çok yakın (*ἔγγιστα*) bir konumda, Kaisarion'un yarım daire planlı kubbesinin arkasında, Orta Kapı ile doğusundaki dağ arasında inşa edilmiştir. Tapınağın etrafı, tanrı için gerçekleştirilen ayinlerde askeri birliklerin konaklaması için geniş bir açık alanla çevrelendiğinden, bu yapıyı, genellikle dört tarafı portikolarla ve dükkânlarla çevrili geniş bir açık alana ve bu alanın ortasında üzeri açık ya da tholos ile kapatılmış bir çeşme yapısına sahip olan macellum yapısına çevirmek zor bir süreç olmayacaktır.[1498] Öte yandan bu süreç, kent için yeni bir pazar yapısının tesisi olmakla birlikte pagan bir tapınağın tasfiyesine de işaret etmektedir.[1499]

[1496] Müller, C. O. (1839). Antiquitates Antiochenae. Göttingen: E Libraria Dieterichiana. s. 109-110. Muhtemelen Antiokheia'daki inşa faaliyetlerine paralel bir şekilde başkent Roma'da, Esquilinus Tepesi'nde Augustus tarafından inşa edilen ve karısının ismini taşıyan Macellum Liviae'nin, MS 364-378 yılları arasında Valentinianus (h. MS 364-375), Valens ve Gratianus'un (h. MS 367-383) himayesi altında restore edildiği bilinmektedir. Platner, S. B., Ashby, T. (1929). *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*. London: Oxford University Press. s. 322. Ayrıca yine aynı dönemde Roma'nın Palatinus Tepesi'nde yeni bir forum inşa edilmiştir. Platner ve Ashby, 1929, **a.g.k.**, 229.

[1497] Downey, 1961, **a.g.k.**, 406-407, dn. 59.; Downey, 1963, **a.g.k.**, 181.; De Ruyt, 1983, **a.g.k.**, 36.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 94.

[1498] Downey, 1961, **a.g.k.**, 407.; Downey, 1963, **a.g.k.**, 181.; Atik, 2002, **a.g.k.**, 94.

[1499] Downey, 1961, **a.g.k.**, 407.

4 BESİN EKONOMİSİ: KÜÇÜK ASYA ZOOARKEOLOJİSİ

Romalılar, MÖ II. yüzyılda egemenlikleri altına aldıkları Küçük Asya'da, kökenleri Paleolitik Çağ'ın ilk yerleşimlerine kadar uzanan, zengin çeşitlilikte bir hayvancılık ekonomisi ve hayvansal temelli beslenme kültürü ile karşılaşmışlardır. Bu beslenme kültürü ve paralelinde hayvancılık ekonomisi, modern dönemde zooarkeoloji disipliniyle gün ışığına çıkarılmıştır ve çıkarılmaya devam etmektedir.[1500] Bu çerçevede, son bir yüzyılda gerçekleştirilmiş çok sayıda zooarkeoloji çalışması, Küçük Asya'nın Paleolitik dönem topluluklarına kadar uzanan pek çok yerleşimde, sayısız faunal kalıntı üzerine inceleme ve analizler gerçekleştirmiş, "köklü" bir veri havuzu meydana getirmiştir. Bir diğer deyişle büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Küçük Asya coğrafyasının ekonomik yapısı içerisindeki köklü geçmişi, sayısız arkeolojik kazı ve yanı sıra laboratuvar çalışmalarıyla bu coğrafyanın ilk Paleolitik yerleşimlerine kadar tescillenmiştir.

Bu çerçevede, "*17 Milyon yıl önce, Orta Miyosen'de Kuzey Yarımküre ile Afrika arasındaki karasal bağlantının kurulduğu dönemden itibaren, Afrika'dan kuzeye doğru ya da tersi yönde gerçekleşen hayvan topluluklarının göç hareketlerinin kesişme merkezi*"[1501] olan Küçük Asya'da, Paleolitik dönemin bilinen ilk insan yerleşimleri olan, Antalya'daki Karain,[1502] Konya'daki Dursunlu,[1503] Hatay'daki Üçağızlı Mağarası[1504] ve İstanbul-Küçükçekmece'deki

[1500] Zooarkeoloji disiplini hakkında kapsamlı bilgi ve bibliyografik detay için bkz. Gündem, C. Y. (2020). Uzun Yürüyüş. Arkeolojik Hayvan Kalıntılarının Hikayesi. Arkeozooloji Bilimi Nedir? İstanbul: Ege Yayınları. Küçük Asya'da gerçekleştirilmiş zooarkeolojik çalışmalara ilişkin ayrıca bkz. Gürgör, İ. (2017). *Paleolitik Çağ'dan Günümüze Anadolu Zooarkeolojik Buluntuları*. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü.

[1501] Güleç, E. (2002). Anadolu'da İlk İnsan İzleri Dursunlu Alt Paleolitik Buluntu Yeri. *DTCF Antropoloji Dergisi*, 15, s. 80.

[1502] Karain Mağarası'nda Paleolitik dönemde ortaya konulan büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi ve çeşitliliğine ilişkin bkz.: Kökten, K. (1963). Karain'in Türk Prehistoryasındaki Yeri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 22-23, s. 17-28.; Yalçınkaya, I. (1988). Karain Mağarasının Anadolu İskân Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Erdem*, 4 (17), s. 39-52.; Yalçınkaya, I. (2000). 1999 Yılı Karain Kazıları. *22. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 9-20.; Demirel, A. vd. (2011). The Taphonomy and Palaeoenvironmental Implications of the Small Mammals from Karain Cave, Turkey. *Journal of Archaeological Science*, 38 (11), s. 3048-3059.; Tansü, Y. E., Okutucu, A. N. (2020). Nutrition at Paleolithic Age. *Bilge International Journal of Social Research*, 4 (1), s. 1-4.

[1503] Dursunlu'da Paleolitik dönemde ortaya konulan büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi ve çeşitliliğine ilişkin bkz.: Yiğit, A. (1998). *Dursunlu (Ilgın-Konya)`da Bulunan Pleistosen Döneme ait Equusların Paleontolojik Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.; Güleç, E., Howell, F. C., White, T. D. (1999). "Dursunlu - A New Lower Pleistocene Faunal and Artifact-bearing Locality in Southern Anatolia". E. Ullrich (Ed.), *Hominid Evolution: Lifestyles and Survival Strategies*. içinde (ss. 349-364). Berlin: Edition Archea. s. 349-364.; Güleç, **a.g.m.**, 2002, 79-90.;

[1504] Üçağızlı Mağarası'nda Paleolitik dönemde ortaya konulan büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi ve çeşitliliğine ilişkin bkz.: Kuhn, S. L. (2004). Upper Paleolithic Raw Material Economies at Üçağızlı Cave, Turkey. *Journal of Anthropological Archaeology*, 23 (4), s. 431-448.; Kuhn, S. L. vd. (2009). The Early Upper Paleolithic Occupations at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey). *Journal of Human Evolution*, 56, s. 87-113.; Alpaslan, F. S. (2011). Some Small Mammal Fossils of Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey). *Turkish Journal of Zoology*, 35 (5), s. 755-768.; Güleç, E. (2011). 2010 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 209-216.; Güleç, E., Kuhn, S. L., Stiner, M. C. (2002). The Early Upper Palaeolithic of Üçağızlı Cave, Turkey. *Antiquity*, 76 (293), s. 615-616.; Baykara, İ. vd. (2021). Kuzey Levant'tan Bir Orta Paleolitik Dönem Yerleşimi: Üçağızlı II Mağarası Buluntuları. *Anadolu Araştırmaları*, 24, s. 1-31.

Yarımburgaz Mağarası,[1505] insanlığın henüz yerleşik bir yaşam tarzını benimsemediği bu uzun süreçte dahi, yoğunlukla tükettiği vahşi hayvanların yanı sıra büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da tükettiğini kanıtlar nitelikte kalıntılar sunmuştur. Yerleşik yaşamın başlangıcını ifade eden Neolitik Çağ'da, Anadolu coğrafyasında Konya'da Boncuklu Höyük[1506] ve Çatalhöyük,[1507] Diyarbakır'daki Çayönü,[1508] Şanlıurfa'daki Göbeklitepe,[1509] Aksaray'daki Musular Höyük[1510]

[1505] Yarımburgaz Mağarası'nda Paleolitik dönemde ortaya konulan büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi ve çeşitliliğine ilişkin bkz.: Arsebük, G., Howell, F. C., Özbaşaran, M. (1991). Yarımburgaz "1990". *13. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 1-21.; Kuhn, S. L., Arsebük, G., Howell, F. C. (1996). The Middle Pleistocene Lithic Assemblage from Yarimburgaz Cave, Turkey. *Paléorient*, 22 (1), s. 31-49.; Arsebük, G. (1998). Pleistosen Arkeolojisi ile İlgili Son Çalışmalara 1997 Gözüyle Özet Bir Bakış. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 1, s. 9-25.; Santel, W., Koenigswald, W. V. (1998). Preliminary Report on the Diddle Pleistocene Small Mammal Fauna from Yarimburgaz Cave in Turkish Thrace. *E&G Quaternary Science Journal*, 48, s. 162-169.

[1506] Boncuklu Höyük'te Neolitik dönemde ortaya konulan büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi ve çeşitliliğine ilişkin bkz.: Baird, D. vd. (2012). "The Boncuklu Project: The Origins of Sedentism, Cultivation and Herding in Central Anatolia". M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (Editörler), *The Neolithic in Turkey; Central Turkey*. içinde (ss. 219-244). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 219-244.; Baysal, A. (2013). Konya Ovası Neolitik Dönem Kültürel Gelişimi İçinde Boncuklu Höyük ve Önemi. *Colloquium Anatolicum*, 12, s. 79-104.; Baird, D., Fairbairn, A., Mustafaoğlu, G. (2015). 2014 Yılı Boncuklu Höyük Kazısı. Tarımın Yayılımı ve Çatalhöyük'ün Öncüleri. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 15-24.; Siddiq, A. B. (2019). *Tarihöncesi Toplumlarda İnsan-Hayvan İlişkisi ve Orta Anadolu Çanaksız Çömleksiz Neolitik Dönem Faunası*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları. s. 211-219.

[1507] Çatalhöyük'te Neolitik dönemde ortaya konulan büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi ve çeşitliliğine ilişkin bkz.: Russell, N., Martin, L. (2005). "Çatalhöyük Mammal Remains". I. Hodder (Ed.), *Çatalhöyük Research Project Volume 4, Inhabiting Çatalhöyük; Reports from the 1995–99 Seasons*. içinde (ss. 33-98). Oxford: British Institute of Archaeology at Ankara. s. 33-98.; Richards, M. P. vd. (2003). Stable Isotope Evidence of Diet at Neolithic Çatalhöyük, Turkey. *Journal of Archaeological Science*, 30 (1), s. 67-76.; Atalay, S., Hastorf, C. A. (2006). Food, Meals, and Daily Activities: Food Habitus at Neolithic Çatalhöyük. *American Antiquity*, 71 (2), s. 283-319.; Wright, K. (2014). Domestication and Inequality? Households, Corporate Groups and Food Processing Tools at Neolithic Çatalhöyük. *Journal of Anthropological Archaeology*, 33, s. 1-33.

[1508] Çayönü'nde Neolitik dönemde ortaya konulan büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi ve çeşitliliğine ilişkin bkz.: Lawrance, B. (1980). "Çayönü'nde Hayvan Evcilleştirme Kanıtları". H. Çambeli, R. J. Braidwood (Editörler), *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları.* içinde (ss. 257-279). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. s. 257-279.; Stein, G. (1989). "Strategies of Risk Reduction in Herding and Hunting Systems of Neolithic Southeast Anatolia". P. J. Crabtree, D. Campana, K, Ryan (Editörler), *Early Animal Domestication and its Cultural Context*. içinde (ss. 87-96). Philadelphia: The University Museum of Archaeology and Anthropology University of Pennsylvania. s. 87-96.; Hongo, H. (2004). Animal Exploitation at Çayönü Tepesi, Southeastern Anatolia. *TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 7, s. 107-119.; Pearson, J. (2013). Food and Social Complexity at Çayönü Tepesi, Southeastern Anatolia: Stable Isotope Evidence of Differentiation in Diet According to Burial Practice and Sex in the Early Neolithic. *Journal of Anthropological Archaeology*, 32 (2), s. 180-189.

[1509] Göbeklitepe'de Neolitik dönemde ortaya konulan büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi ve çeşitliliğine ilişkin bkz.: Fagan, A. (2017). Hungry Architecture: Spaces of Consumption and Predation at Göbekli Tepe. *World Archaeology*, 49 (3), s. 318-337.; Çelik, H. T., Çelik, B. (2020). Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna ve Florasına Genel Bir Bakış. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 47, s. 159-168.; Çelik, B., Ayaz, O. (2022). Rise of Göbekli Tepe Culture: "Hunting Ground Ecenomy" and the Role of Speculative Knowledge. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 56, s. 143-160.; Albayrak, Y. (2023). Göbekli Tepe'den Hayvan Tasvirleri. *Külliye*, 4 (2), s. 81-111.

[1510] Musular'da Neolitik dönemde ortaya konulan büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi ve çeşitliliğine ilişkin bkz.: Özbaşaran, M. vd. (2001). Musular 2000 Yılı Kazısı. *23. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 115-122.; Özbaşaran, M. vd. (2002). Musular 2001 Yılı Kazısı. *24. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 259-268.; Özbaşaran, M., vd. (2012). "Musular: the 8th Millenium cal. BC Satellite Site of Aşıklı". M. Özdoğan vd. (Editörler), *The Neolithic Turkey: New Excavation and New Research (Central Turkey)*. içinde (ss. 159-180). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 159-180.; Siddiq, **a.g.k**., 2019, s. 208-211.;

ve Kahramanmaraş'taki Domuztepe Höyüğü,[1511] insanlık tarihindeki en önemli dönüm noktalarından birisi olarak ifade edilebilecek olan tarımın ve bu yeni uğraşın paralelinde müthiş bir ivme kazanan büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın Küçük Asya'daki ilk izlerini ortaya koyan, zengin veriler sunmaktadır. Neolitik Çağ'ı takip eden Kalkolitik Çağ'da, Güvercinkayası,[1512] (*Aksaray*) Ilıpınar,[1513] (*Bursa*) Değirmentepe,[1514] (*Malatya*) ve Yarım Höyük,[1515] (*Gaziantep*) büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Küçük Asya'nın bu dönemde tesis ettiği yerleşik ekonomiler üzerindeki yansımalarına ışık tutan, pek çok bulgu sunmuştur. Küçük Asya'da Hitit egemenliğinin yükselişine ve aynı zamanda düşüşüne sahne olan Tunç Çağı'nda, Küllüoba[1516] (*Eskişehir*), Troia[1517] (*Çanakkale*), Şarhöyük[1518] (*Eskişehir*) ve Boğazköy-Aşağı

[1511] Domuztepe Höyüğü'nde Neolitik dönemde ortaya konulan büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi ve çeşitliliğine ilişkin bkz.: Kansa, S. W. vd. (2009). Whose Bones are Those? Preliminary Comparative Analysis of Fragmented Human and Animal Bones in the "Death pit" at Domuztepe, a Late Neolithic Settlement in Southeastern Turkey. *Anthropozoologica*, 44 (1), s. 159-172.; Tekin, H. (2019). Domuztepe 2018 Kazılarının İlk Ön Raporu. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 277-291.; Lau, H., Gordon, G. W., Knudson, K. J. (2021). Reconstructing Feast Provisioning at Halaf Domuztepe: Evidence from Radiogenic Strontium Analyses. *Journal of Archaeological Science*, 131, s. 1-10.; Tekin, H. (2022). Domuztepe 2019 Kazılarının İlk Ön Raporu. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 311-324.

[1512] Gülçur, S., Endoğru, M. (2000). Güvercinkayası 1999 Kazısı. *22. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 51.; Gülçur, S., Çaylı, P. (2009). Güvercinkayası 2008 Yılı Kazısı. *31. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 368.; Gülçur, S. (2014). Güvercinkayası 2013 Kazısı Ön Rapor. *36. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 552.

[1513] Buitenhuis, H. (1995). "The Faunal Remains". J. Roodenberg (Ed.), *The Ilipinar Excavations I: Five Seasons of Fieldwork in NW Anatolia, 1987–91*. içinde (ss. 151-157). İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul. s. 151–57.; Buitenhuis, H. (2008). Ilıpınar: The faunal remains from the Late Neolithic and Early Chalcolithic levels. *Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée*, 49 (1), s. 299-322.; Roodenberg, J. (2013). Change in Food Production and its Impact on an Early 6th Millennium Community in Northwest Anatolia. The example of Ilipinar. *Praehistorische Zeitschrift*, 87 (2), s. 223-235.

[1514] Yakar, J. (2014). *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları Neolitik ve Kalkolitik Çağ Topluluklarının Sosyo-Ekonomik Yapıları, İnanç Sistemleri ve Teknolojileri*. İstanbul: Homer Yayınları. s. 328.; Ertaş, F. K., Alpaslan, F. S. (2020). Değirmentepe ve Caferhöyük Faunal Çalışmaları. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44 (1), s. 281-290.; Harmankaya, S. (1985). 1984 Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı. *7. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 65.

[1515] Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi: Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*. (Çev. S. H. Riegel). İstanbul: Homer Yayınları. s. 397.; Rothman, M. S. vd. (1998). Yarım Höyük and the Uruk Expansion (Part I). *Anatolica*, 24, s. 65-99.; Rothman, M. S., Ergeç, R. (1998). Yarım Höyük Kazıları, 1996. *19. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 282-283.

[1516] Efe, T., Fidan, E. (2008). Complex Two in the Early Bronze II Upper Town of Küllüoba Near Eskişehir. *Anatolica*, 34, s. 67-102.; Gündem, C. Y. (2020). Eskişehir Küllüoba'da Aşağı ve Yukarı Yaşam Sektörlerinde Hayvansal Besin Tüketimi. *Colloquium Anatolicum*, 19, s. 87-100.; Emlük, E. (2021). *Arkeozoolojik Buluntular Işığında Küllüoba İlk Tunç III Çukurları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Batman: T. C. Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

[1517] Blegen, C. W. (1995). *Troy and the Trojans*. New York: Barnes & Noble Books. s. 71, 107.; Uerpmann, H. P., Uerpmann M. (2001). "Troia'da Yaşam; Bitki Örtüsü ve Hayvanlar Alemi". M. Korfmann (Ed.), *Düş ve Gerçek Troia*. içinde (ss. 317-318). İstanbul: Homer Kitapevi. s. 317-318.; Gündem, 2010, **a.g.k.**; Sünnetçioğlu, S. vd. (2019). Dokuz Katmanlı Troya Mutfağı. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3 (1), s. 17-34.

[1518] Satar, 2004, **a.g.k.**; Satar, 2011, **a.g.k.**

Şehir[1519] (*Çorum*) gibi yerleşimler, bölgenin büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve tüketimine ilişkin önemli veriler sunmuştur.

Hititlerin Geç Tunç Çağı'nda çöküşünün ardından Anadolu'da yükselen Lidyalılar, Phrygler ve Urartular çağını ifade eden Demir Çağı'nda Gordion,[1520] (*Polatlı*) Ziyaret Tepe,[1521] (*Diyarbakır*) Anzaf Kalesi[1522] (*Van*) ve Ayanis Kalesi,[1523] (*Van*) Demir Çağı Küçük Asya'sındaki büyükbaş-küçükbaş hayvan tüketimine ilişkin önemli bilgiler sağlamıştır. Arkaik Dönem için; Kalabaktepe,[1524] (*Didim*) Pergamon[1525] (*Bergama*) ve Kaunos,[1526] (*Köyceğiz*)

[1519] Collins, B. J. (2002). "Animals in Hittite Literature". B. J. Collins (Ed.), *A History of the Animal World in the Ancient Near East*. içinde (ss. 237-250). Leiden: Brill. s. 237-50.; Sevinç, F. (2008). Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, s. 11-32.; Michel, C. (2011). "The Karum Period on the Plateau". S. R. Steadman, G. Mcmahon (Editörler), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (10,000–323 BCE)*. içinde (ss. 313-336). New York: Oxford University Press. s. 313-336.; Arbuckle, B. S. (2014). The Rise of Cattle Cultures in Bronze Age Anatolia. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies*, 2 (4), s. 277-297.; Deniz, A. (2015). Anadolu Tarihinde Hititlerin Sosyo-Ekonomik Yaşantısı. *Turkish Studies*, 10 (2), s. 235-248.

[1520] Voigt, M. M. vd. (1997). Fieldwork at Gordion: 1993-1995. *Anatolica*, 23, s. 1-59.; Miller, N. F., Zeder, M. A., Arter, S. R. (2009). From Food and Fuel to Farms and Flocks: The Integration of Plant and Animal Remains in the Study of the Agropastoral Economy at Gordion, Turkey. *Current Anthropology*, 50 (6), s. 915-924.; Dusinberre, E. R. M., Lynch, K. M., Voigt, M. M. (2019). A Mid-6th-Century B.C.E. Deposit from Gordion in Central Anatolia. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 382, s. 143-209.

[1521] Greenfield-Jongsma, T., Greenfield, H. J. (2013). "Bronze and Iron Age subsistence changes in the Upper Tigris: Zooarchaeology of Operation E at Ziyaret Tepe, South-Eastern Turkey". B. De Cupere, vd. (Editörler), *Archaeozoology of the Near East X: Proceedings of the Tenth International Symposium on the Archaeozoology of South-Western Asia and Adjacent Areas*. içinde (ss. 121-144). Leuven: Peeters. s. 121-144.;

[1522] Belli, O. (1994). Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı, 1993. *16. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 295-296.; Belli, O. (1996). 1995 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *18. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 383-385.; Belli, O., Ceylan, A. (1999). 1998 Yılı Anzaf Kaleleri Kazı ve Onarım Çalışmaları. *21. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 454.; Belli, O., Ceylan, A. (2004). 2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *26. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 176-177.; Onar, V., Pazvant, G., Belli, O. (2008). Osteometric Examination of Metapodial Bones in Sheep (Ovis aries L.) and Goat (Capra hircus L.) Unearthed from the Upper Anzaf Castle in Eastern Anatolia. *Revue de Médecine Vétérinaire*, 159 (3), s. 150-158.

[1523] Çevik, Ö., Erdem, A. Ü. (2015). "Ethnoarchaeology in Ayanis Village in Eastern Anatolia: Production, Storage and Consumption of Pastoral Products both in the Present and the Past". M. Işıklı, B. Can (Editörler), *International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Cultures: Proceedings II*. içinde (ss. 312-325). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. s. 312-325.; Sezer, V., Işıklı, M. (2021). Urartu Hayvancılığına Zooarkeolojik ve Etnoarkeolojik Bir Bakış: Ayanis Örneği. *Colloquium Anatolicum*, 20, s. 199-220.

[1524] Peters, J. (1993). "Archaic Milet: daily life and religious customs from an archaeozoological perspective". H. Buitenhuis, A. T. Clason (Editörler), *Proceedings of the First International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent Areas*. içinde (ss. 88-96). Leiden: Universal Book Services/ Dr. W. Backhuys. s. 88-96.

[1525] Pirson, F. (2011). Pergamon 2010 Sezonu Çalışmaları Raporu. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt IV*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 109-134.; Pirson, F. (2012). Pergamon 2011 Sezonu Çalışmaları Raporu. *34. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 403-420.; Pirson, F., School, A. (2014). *Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent (A Hellenistic Capital in Anatolia)*. (Çev. G. Shephard, G. Ateş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 153.

[1526] Deniz, E. (1993). Kaunos 1992 Stoa İçi Kazı Çalışmalarında Çıkartılan Kemik Kalıntıları Üzerinde Arkeobiyolojik İncelemeler. *9. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 39-52.

Klasik Dönem için; Burgaz,[1527] (*Datça*) Hellenistik Dönem içinse; Nif (*Olympos*) Dağı,[1528] (*İzmir*) Kaunos,[1529] (*Köyceğiz*) Halikarnassos,[1530] (*Bodrum*) Zeugma,[1531] (*Gaziantep*) Hieropolis,[1532] (*Denizli*) Tatarlı Höyük[1533] (*Adana*) ve Gordion,[1534] (*Polatlı*) Romalılardan önce Küçük Asya'da hüküm sürmüş antik uygarlıkların büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimine, önemli pencerelerden ışık tutmuşlardır. Paleolitik dönemden Helenistik Çağ'a uzanan bu Küçük Asya yerleşimlerinin sayısını arttırmak ziyadesiyle mümkün olsa da seçilen yerleşimler, bu tezin zamansal kapsamı göz önünde bulundurulduğunda, Roma öncesi Küçük Asya'nın besin ekonomisi içerisinde büyükbaş-küçükbaş hayvanların uğradığı tüketim için "bütünlüklü" bir bakış açısı oluşturabilmek adına yeterli görülmektedir.

Bu çerçevede aşağıda, "doğrudan" Roma dönemine tarihlendirilmiş faunal kalıntıları konu edinen zooarkeolojik çalışmalar değerlendirilecektir. Bu çalışmalar çerçevesinde, Roma Küçük Asya'sında tespit edilen 12 antik yerleşim, bünyelerinde gün ışığına çıkarılmış faunal kalıntıların tür ve iskelet unsurları açısından dağılımları, yaş profilleri ve bilhassa üzerlerindeki kasaplık izleriyle, detaylı bir perspektifle ele alınacaktır. Yukarıda, Roma Küçük Asya'sının, hayvansal hammadde temelli endüstriyel üretimlerinin ve kırmızı et ekonomisinin mimari ve mesleki unsurları olan macellum ve kasaplarının ele alındığı bölümler çerçevesinde antik ve epigrafik kaynaklar referans alınmıştır. Bu bölüm çerçevesinde başvurulacak faunal kalıntılar ise, büyükbaş-küçükbaş hayvanların, Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısı içerisindeki varlığı, işlevi ve önemi için "somut" kanıt niteliği taşımaktadır.

[1527] Aydın, M. (2004). *Animals at Burgaz in the Classical Period from the Evidence of Faunal Remains*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T. C. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.; Ioannidou-Pişkin, E., Baykara, D. (2011). Zooarchaeological Studies at Burgaz a Preliminary Report. *27. Arkeometri Sonuçlari Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 411-421.; Aydın, M. (2015). Animals at Burgaz in the Classical and Hellenistic Period from the Evidence of Faunal Remains. *Batman University Journal of Life Sciences*, 5 (1), s. 102-124.; Silibolatlaz-Baykara, D. (2017). Zooarchaeological Evaluation of Ancient Datça (Burgaz, South-West Turkey). *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 17 (1), s. 131-139.

[1528] Tulunay, E. T. vd. (2017). Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2016 Yılı Kazısı. *39. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 309-310.

[1529] Işık, C. (2011). Kaunos 2009 Çalıştay-Kazı-Araştırma-Restorasyon-Konservasyon Onarım ve "Arkeolojik Park" Çalışmaları. *32. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 17-32.

[1530] Hojlund, F. (1983). The Maussolleion Sacrifice. *American Journal of Archaeology*, 87 (2), s. 145-152.

[1531] Rousseau, G., Claude, G. (2008). La gestion des animaux à Zeugma (Turquie): Etude des restes Fauniques du Chantier 9 (Epoques Hellénistique, Romaine, Byzantine et Islamique). *Revue de Medecine Veterinaire*, 159 (5), s. 251-275.

[1532] D'andria, F. (2007). Phrygia Hieropolis'i 2006 Yılı Araştırma, Kazı ve Onarım Çalışmaları. *29. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 412.

[1533] Girginer, K. S. vd. (2018). 2017 Yılı Tatarlı Höyük (Adana) Kazısı Sonuçları, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 402.

[1534] Zeder, M. A., Arter, S. R. (1994). Changing Patterns of Animal Utilization at Ancient Gordion. *Paléorient*, 20 (2), s. 105-118.

4.1. Metropolis Zooarkeolojisi

Strabon'un verdiği bilgiler çerçevesinde[1535] Ephesos ile Smyrna arasındaki yol güzergahı üzerinde, Ephesos'a 120 stadium (yaklaşık 22 km.) uzaklıkta konumlanan Metropolis[1536] antik kentinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların Kaystros Ovası'na hâkim bir konumda yer alan ve bu konumun avantajlarını kullanarak en önemli gelir kaynağını tarımdan elde ettiği bilinen[1537] kentin besin ekonomisi içerisinde son derece önemli bir payda elde ettiğini ortaya koymuştur. 2010 yılında, Y. S. Yıldırım tarafından hazırlanan doktora tez çalışmasında, Metropolis'in Orta Kent[1538] bölümünde konumlanan, A-5[1539] ve A-7[1540] şeklinde isimlendirilen iki yapı adasındaki mesken konutlarda ve kentin tiyatro yapısının hemen doğusunda konumlanan ve "Resepsiyon Salonu"[1541] şeklinde adlandırılan İmparatorluk dönemi yapısında ele geçirilen hayvan kemikleri üzerine gerçekleştirilen değerlendirmeler, kentin besin ekonomisine ilişkin son derece değerli ipuçları sağlamaktadır.

[1535] Strab. XIV. 1. 2. Bununla birlikte yazar, Ephesos ile birlikte Metropolis'in şaraplarından övgüyle söz etmektedir. Strab. XIV. 1. 15.

[1536] Kent, "*Ana Tanrıça Kenti*" anlamına gelen ismini, yaklaşık 5 km. kuzeyindeki Alaman (Gallesion) Dağı'nın eteklerinde, Meter Gallesia isimli Ana Tanrıça tapınağının bulunduğu düşünülen, çok sayıda pişmiş toprak ana tanrıça heykelciğinin ortaya çıkarıldığı kutsal mağaradan almaktadır. Günümüzde İzmir'in Torbalı ilçesinin Yeniköy ve Özbey köyleri arasındaki bir tepenin üzerinde konumlanmaktadır. Torbalı'ya 8, Selçuk'a 30, İzmir'e ise 40 km. uzaklıktadır. Meriç, R. (1982). *Metropolis in Ionien. Ergebnisse einer Survey-Unternehmung in den Jahren 1972-1975*. Königstein im Taunus: Verlag Anton Hain. s. 2.; Yıldırım, Y. S. (2010). *Metropolis Buluntuları Işığında Batı Anadolu'daki Hellenistik-Roma Dönemi Mutfak Kültürü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 134.; İnce, U. (2011). *Helenistik ve Roma Döneminde Metropolis'in Ekonomisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: T. C. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 14.

[1537] Kılıç, M. (2004). *Metropolis'te Konut Mimarisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 86.

[1538] Metropolis'in yukarı bölümüne "Akropol ve Etekleri", aşağısındaki yamaç eteği ve düzlükteki kent bölümüne "Aşağı Kent", orta kısmındaki yamaçta 1992 yılından beri kazılarla ortaya çıkarılan Bouleuterion, Stoa ve Agora gibi kamu yapılarının ve mesken bölgelerin bulunduğu bölüme de kenti daha iyi tanımlayabilmek amacıyla "Orta Kent" denilmektedir. Kılıç, 2004, **a.g.k.**, 89.

[1539] A-5 yapı adası, kentin hamam-gymnasium kompleksi içinde bulunan latrinanın doğusundaki terasta yer almaktadır. Latrina ile yapı adası arasındaki sınırı kuzey yönde hamama, güney yönde tiyatroya uzanan 75 cm. genişliğindeki Hamam Yolu belirlemektedir. Yapı adasının güneyini akropol yolu, kuzeyini ise 2.30 m. genişliğindeki A-5/7 Yolu sınırlandırmaktadır. Kılıç, 2004, **a.g.k.**, 89, 108., Şek. 108.; Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 140.

[1540] A-7 yapı adası, tam olarak A-5'in kuzeyinde, hamamın doğusundaki terasta konumlandırılmış olup A-5 yapı adasından, yan yana yer alan ve doğuya doğru inen A-5/7a ve A-5/7 yolları ile ayrılmaktadır. Adayı hamamdan kuzey-güney istikametindeki Hamam Yolu ayırmaktadır. Kılıç, 2004, **a.g.k.**, 115., Şek. 108.; Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 160.

[1541] Metropolis'te 1997 yılında gerçekleştirilen kazılarda, tiyatronun doğusunda teraslar halinde yapılmış Roma dönemi evinin mekânlarını içeren kalıntılara rastlanmıştır. Girişi doğu yönüne bakan bu mekânların en büyüğü 97-1 şeklinde adlandırılmış olup 7.00 x 8.25 m. boyutlarındadır. Resepsiyon Salonu şeklinde adlandırılan bu mekânın tiyatroya olan yakınlığı, Dionysos kültüyle ilgisi ve mozaik tabandaki tiyatro masklarının varlığı, buranın özel bir konuttan ziyade tiyatro gösterileri sırasında resmi davetlerin verildiği bir tür resepsiyon salonu olabileceğini göstermektedir. Mekânın hemen arkasında (97-6a Mekânı) yer alan kiler ve mutfak bu düşünceyi destekler niteliktedir. Burada kazılar sırasında yiyecek ve içecek maddelerinin saklandığı küpler ve kaplar da gün ışığına çıkarılmıştır. Kılıç, 2004, **a.g.k.**, 121., Şek. 194, 195.; Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 161-162. Şek. 150, 151.

Öncelikle A-5 yapı adasında konumlanan, 2003 yılında tamamen gün ışığına çıkarılan ve içerisinde bulunan iki mermer ölçü taşından dolayı "*Tüccar Evi*" şeklinde adlandırılan konut yapısının farklı bölümlerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvan kemikleri ele geçirilmiştir.[1542] Eğimli arazide, ovaya hâkim bir konumda inşa edilen Tüccar Evi, 11.95 x 16.90 m. ölçüleriyle dikdörtgen bir form sergilemektedir.[1543] Bünyesinde ele geçirilen seramik ve sikke bulgularının ortaya koyduğu üzere, yapının inşası MS 50-75 yılları arasında tamamlanmış ve kullanım evresi MS III. yüzyılda son bulmuştur.[1544] Evin farklı bölümleri "M" koduyla numaralandırılarak tasnif edilmiştir.[1545] Bu çerçevede Tüccar Evi'nin farklı bölümlerinde, üzerlerinde kasaplık ve yanık izleri bulunan ve tüketim artığı olarak değerlendirilen sığır,[1546] koyun,[1547] keçi,[1548] ve domuz[1549] kemikleri tespit edilmiştir. (Bkz. Görsel 4.1.1.)

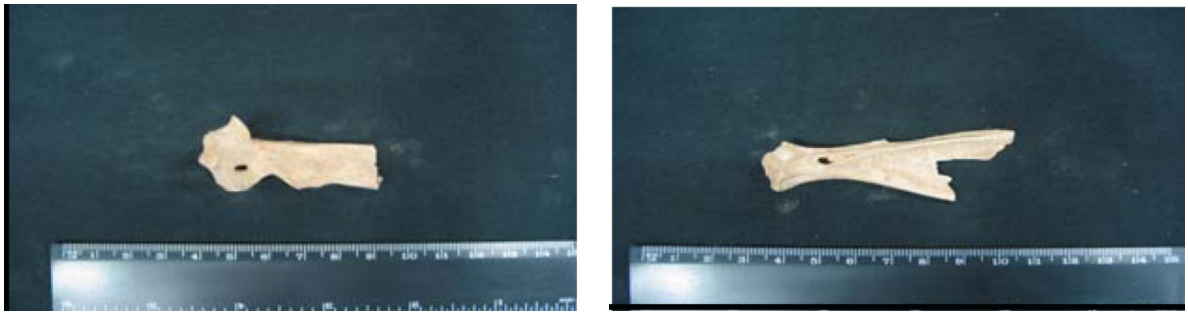
Görsel 4.1.1. M-10 mekânında ele geçirilen, satır izli, 3 yaşın üzerinde sığırın metacarpus (arka tarak) kemiği (*Solda*) ve M-9 mekânında ele geçirilen, satır izli, 1 yaşında koyunun bel omuru. (*Sağda*).

Kaynak: Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 168, 171.

Hangi amaca hizmet ettiği tam olarak bilinmese de bir konuta ait olduğu düşünülen mekânlardan oluşan A-7 yapı adasının, içerisinde ele geçirilen Traianus ve Hadrianus dönemi sikkeleri ışığında tıpkı A-5 yapı adası gibi İmparatorluk döneminde iskân gördüğü düşünülmektedir.[1550] Bununla birlikte A-7 yapı adasının bölümleri de tıpkı komşusu gibi "M" koduyla numaralandırılarak tasnif edilmiştir.[1551] Alanın farklı bölümlerinde belirgin kasaplık

[1542] Kılıç, 2004, **a.g.k.**, 90.; Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 141.
[1543] Kılıç, 2004, **a.g.k.**, 90., Şek. 110a-c; Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 141., Şek. 117.
[1544] Kılıç, 2004, **a.g.k.**, 113-114.; Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 157.
[1545] Kılıç, 2004, **a.g.k.**, 91-108. Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 141-154.
[1546] Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 167. no: 6., 169. no: 11., 171. no: 18.
[1547] Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 168. no: 9., 169. no: 10.
[1548] Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 172. no: 19.
[1549] Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 166. no: 2, 3., 167. no: 4.
[1550] Kılıç, 2004, **a.g.k.**, 120.; Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 160.
[1551] Kılıç, 2004, **a.g.k.**, 115-120.; Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 160-161.

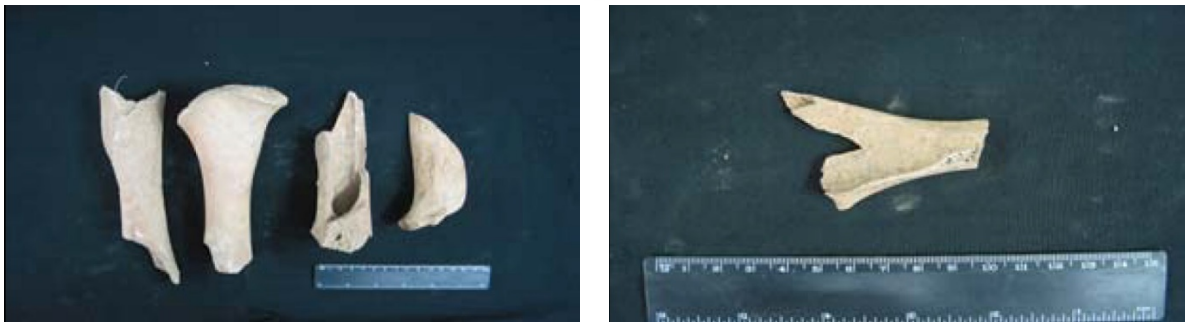
ve pişirme izleri taşıyan ve tüketim artığı olarak ele alınan sığır,[1552] koyun,[1553] kuzu[1554] ve domuz[1555] kemikleri ele geçirilmiştir. (Bkz. Görsel 4.1.2.)

Görsel 4.1.2. M-3 mekânında ele geçirilen, 1 yaşına ulaşmamış süt domuzunun sırt omuru (*Solda*) ve 6 aylık bir kuzuya ait satır izleri taşıyan scapula (kürek kemiği) (*Sağda*).

Kaynak: Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 175, 179.

Öte yandan 1998 yılında gerçekleştirilen kazılarda Metropolis Tiyatrosu'nun doğusunda konumlanan ve Roma İmparatorluk dönemine tarihlendirilen ev yapısının en büyük mekânı olan Resepsiyon Salonu adlı yapıda da büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait tüketim artığı olduğu anlaşılan kemikler saptanmıştır. Bu çerçevede alanda üzerinde satır ve bıçak izleri saptanan sığır[1556] ve kuzu[1557] kemikleri ele geçirilmiştir. (Bkz. Görsel 4.1.3.)

Görsel 4.1.3. Resepsiyon Salonu adlı yapıda ele geçirilen, satır izli, 3 yaşında sığıra ait kemikler (*Solda*) ve satır ve bıçak izli, 1 yaşından büyük kuzu kürek kemiği. (*Sağda*).

Kaynak: Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 182.

Metropolis konut yapılarından elde edilen kemiklerin incelemesi Prof. Dr. Vedat Onar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu incelemeler sonucunda kentte İmparatorluk döneminde

[1552] Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 172. no: 21., 177. no: 35., 178. no: 37., 181. no: 48.
[1553] Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 173. no: 24., 175. no: 28., 176. no: 31, 32, 33., 177. no: 34., 178. no: 38., 179. no: 41, 42., 180. no: 44, 45., 181. no: 46, 47.
[1554] Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 175. no: 30., 177. no: 36.
[1555] Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 174. no: 25, 26, 27., 179. no: 40.
[1556] Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 182. no: 50.
[1557] Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 182. no: 49.

büyükbaş hayvanların da tüketimi gözlenmekle birlikte genellikle koyun ve domuz gibi küçükbaş hayvanların tüketilmiş olduğu görülmüştür. Kesilen küçükbaş hayvanların 6 aylık ile 3 yaş aralığında olanlardan tercih edildiği saptanmıştır. Küçükbaş hayvanların yoğunlukla metacarpus (ön tarak kemiği) ve metatarsus (arka tarak kemiği) bölgelerinin tüketildiği anlaşılmış, bu durum Onar tarafından gövdeden uzak "*distal*" denilen kemiklerin daha lezzetli olmasının yanı sıra besleyicilik oranlarının daha yüksek; oleik asit ve Omega-3 ile Omega-6 açısından da zengin olmasıyla açıklanmıştır.[1558]

Metropolis'te bir sonraki zooarkeoloji çalışması 2019 kazı sezonunda, 2008 yılından itibaren kentin farklı bölümlerinden elde edilen hayvan kemikleri üzerine, yine Vedat Onar tarafından gerçekleştirilmiştir. Kemikler üzerine gerçekleştirilen incelemeler sonucunda oldukça geniş bir yelpazede evcil hayvan tüketimi gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Genellikle et ağırlıklı bir beslenmenin gerçekleştiği tespit edilen kentte en geniş paydayı büyükbaş sığırlar ve küçükbaş koyun, keçi ve domuzlar oluşturmaktadır. Yaşlı hayvanların sayısal oranı oldukça azdır ve koyun, keçi ve domuzlarda 3 yaş altı bireylerin oranının fazla olduğu saptanmıştır.[1559] Kentte 2020 yılında ise akropolis sarnıçlarında ele geçirilen zooarkeolojik malzemelerin incelemesi yapılmıştır. Buluntuların dağılımına bakıldığında büyükbaş sığırlar ve küçükbaş koyun, keçi ve domuzlar en yoğun grubu oluşturmaktadır. Sığır, koyun, keçi ve domuz kemiklerinde rastlanan yaygın kasaplık izleri, bu malzemelerin tüketim artığı oldukları ortaya koymuştur.[1560]

Bereketli Kasytros Ovası'na hâkim konumunun ve Strabon'un şarap üretimine gerçekleştirdiği övgünün[1561] ortaya koyduğu üzere güçlü bir tarımsal üretime ev sahipliği yaptığı ortada olan Metropolis antik kenti, bünyesindeki yazıtların da ortaya koyduğu üzere Roma İmparatorluk döneminde ekonomik bir refah tesis etmiş, söz konusu tarımsal üretim de bu refahın önemli bir sac ayağını oluşturmuştur. Bu bağlamda kentte ele geçirilen bir onurlandırma yazıtı Metropolis'teki tarımın getirdiği iktisadi gücün yarattığı aktörlerden birisine işaret etmektedir. Yazıt üzerinden ismi okunamasa da bu kişinin Metropolis'te bir tahıl tedarikçisi ya da kentin eteklerindeki Kaystros Ovası'nda bir çiftlik sahibi olduğu düşünülmektedir. Yazıttan anlaşıldığı üzere bu kişi, Metropolislilerin ihtiyaçları doğrultusunda pek çok kez kente tahıl tedarik etmiş, pek çok parasal ihtiyacı karşılamış, kent pazarındaki tahıl

[1558] Yıldırım, 2010, **a.g.k.**, 182-183.
[1559] Aybek, S. vd. (2022). Metropolis Arkeolojik Araştırmaları, 2019-2020. *2019-2020 Kazı Çalışmaları. Cilt IV*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 207-208.
[1560] Aybek, 2022, **a.g.m.**, 208.
[1561] Strab. XIV. 1. 15.

fiyatlarının altında fiyatlar sunmuş ve Orta Kent bölümündeki agorada kenti finansal imkânlarıyla iki katlı bir pazar binası inşa ettirmiştir.[1562] Bu çerçevede antik kaynaklar ve epigrafik malzeme üzerinden takip edilebilen Kaystros Ovası'ndaki yoğun tarımsal üretim, hayvancılık faaliyetleriyle paralel bir çizgide seyretmiş olmalıdır. Kente ilişkin zooarkeolojik çalışmaların ortaya koyduğu üzere ağırlıklı olarak kırmızı et tüketimi üzerine temellenen besin ekonomisi, bu etin kaynağını kentin eteklerindeki bereketli arazilerde gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetlerinden sağlamıştır.

4.2. Ephesos Zooarkeolojisi

Önceki bölümlerde, bünyesinde büyükbaş sığırlardan elde edilen deri üzerine tesis edilmiş dericilik endüstrisinin ve koyun ile keçilerden elde edilen yün ve kıl üzerine inşa edilmiş dokumacılık endüstrinin meslek/ticaret birlikleri ortaya konulan Ephesos'un farklı yapılarında gerçekleştirilen zooarkeolojik çalışmalar, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kentin besin ekonomi içerisinde kapladığı alanı aydınlatmaktadır. Dahası tüm bu çalışmalar, yine önceki bölümlerde detaylarıyla ele alındığı üzere kentin kuzey ve güneydoğu uçlarında faaliyet göstermiş olan iki macellum yapısından Ephesosluların mutfağına uzanan kırmızı etin izlerini sürmeyi mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede aşağıda kentin Yamaç Evler adlı mesken yapılarında gerçekleştirilen zooarkeolojik çalışmalar ele alınacaktır.

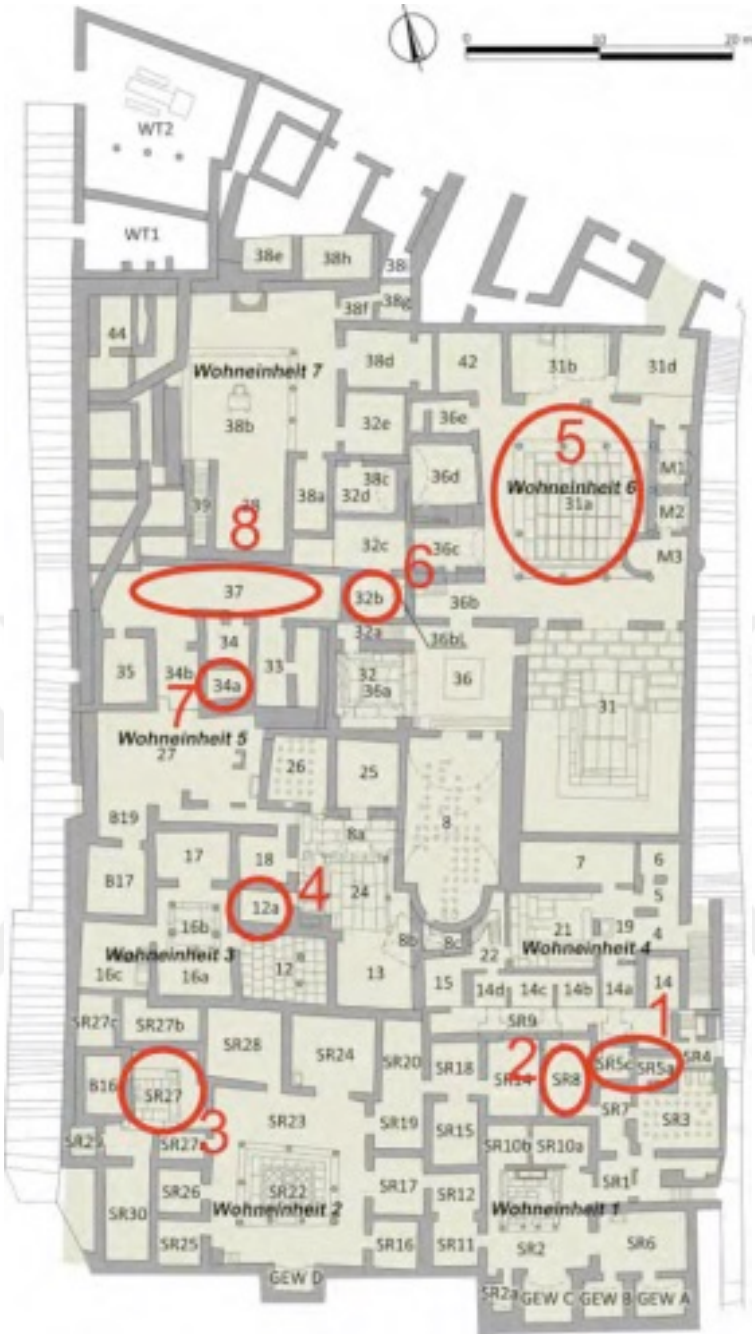
4.2.1. Yamaç Ev II

Kaystros Nehri'nin alüvyon düzlüklerinde kurulu olan Ephesos'ta, Koressos Dağı'nın kuzey yamacında, içlerinde Yamaç Ev II'nin (Hanghaus II) de bulunduğu Erken İmparatorluk dönemi *insula*ları inşa edilmiştir.[1563] 7 yaşam alanından (*Wohneinheiten*) oluşan Yamaç Ev II, yamaçtaki 3 teras üzerine inşa edilmiştir. Bir merdiven yoluyla Ephesos'un iki yakasındaki dağlar arasında uzanan Kuretler Caddesi'ne bağlanmaktadır.[1564] (Bkz. Harita 2.2.5.1. no: 51., Görsel 4.2.1.1., 4.2.1.2.)

[1562] ***C.I.G.*** II. s. 625. no: 3033.; ***A.E.M.O.U.*** XX. s. 75-76.; ***ZPE.*** XXVI. s. 153. no: 8.; ***S.E.G.*** XXVII. s. 191. no: 758.; ***IK***. XVII. 1. Die Inschriften von Ephesos, VII. 1. no: 3419.

[1563] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 283.; Ladstätter, S. (2002). "Die Chronologie des Hanghauses 2." F. Krinzinger (Editör). *Das Hanghaus 2. Studien zur Baugeschichte und Chronologie. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historischen Klasse. Denkschriften, 302. Band*. içinde (9-40). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. s. 2.; Galik, A., Forstenpointner, G., Weissengruber, G. E. (2019). ***JÖAI.*** LXXXVIII. s. 113.

[1564] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 283.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 113.

Görsel 4.2.1.1. Yamaç Ev II'nin yaşam alanı planı.

1. Yaşam Alanı 1'in kuzeydoğusundaki SR 5a ve SR 5c odaları.

2. Yaşam Alanı 1'de yer alan SR 8 odası.

3. Yaşam Alanı 2'de yer alan SR 27 avlusu.

4. Yaşam Alanı 5'te yer alan SR 12a odası.

5. Yaşam Alanı 6'da yer alan 31a sütunlu avlusu.

6. Yaşam Alanı 6'daki 32b odası.

7. Yaşam Alanı 7'deki 34a odası

8. Yaşam Alanı 7'deki 37 odası.

Kaynak: Galik, 2019, **a.g.k.**, 115. Fig. 3.

Görsel 4.2.1.2. Koressos Dağı'nın kuzey yamacında konumlanan Yamaç Ev I ve Yamaç Ev II (Çatılı).

Kaynak: Galik, 2019, **a.g.k.**, 114. Fig. 2.

1970'lerden itibaren bilimsel bir odak noktası teşkil eden Yamaç Ev II, spesifik yayınlar ve monografiler dahil sayısız arkeolojik çalışmanın öznesini oluşturmuştur. 2000'li yıllardan günümüze, konuta ilişkin özel bir ilgi çerçevesinde zooarkeolojik araştırmalar gerçekleştirilmiş, bu araştırmalar, bir taraftan MS 262-263 depremiyle mühürlenen muazzam miktarda faunal kalıntının analizlerine, diğer taraftan ise bu kalıntıları ortaya çıkaran, zaman alıcı ve titizlik gerektiren arkeolojik kazı yöntemlerine odaklanmıştır. Sonuç itibarıyla tüm bu araştırmalar, Yamaç Ev II'yi oluşturan farklı meskenlerde yaşam sürmüş hane halklarının besin ekonomisi üzerine doğru ve tutarlı bilgiler elde etme potansiyelini mümkün kılmıştır.[1565]

Yamaç Ev II'de gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, MÖ II./I. yüzyıldan MS III. yüzyıla ve sonrasında Geç Antik döneme ait meskenleri ortaya çıkarmıştır. Bu meskenlerin içerisindeki odaların ve avluların dar mimari yapısı, iskân gördükleri dönemde büyük ölçekte günlük ev atığının tasfiyesi için gerekli boşluğu sağlayamamıştır. Öte yandan Yamaç Ev II'nin yeniden inşa aşamalarında açılan boşluklar, mutlak surette ev atıklarının tasfiyesi için kullanılmıştır.

[1565] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 282-304.; Ladstätter, S. vd. (2005). ***JÖAI.*** LXXIV. s. 247-276.; Forstenpointner, G., Galik, A., Weissengruber, G. E. (2010). ***F.E.*** VIII. 8. s. 357-369, 684.; Galik, A., Forstenpointner, G., Weissengruber, G. E. (2014). ***F.E.*** VIII. 9. s. 773-799.; Galik, A., Forstenpointner, G., Weissengruber, G. E. (2016). ***F.E.*** VIII. 10. s. 595-625.

Bununla birlikte yeniden inşa ve tadilat katmanları, altlarında bulunan eski katmanları mühürlemiş, böylelikle net bir şekilde tarihlendirilmiş olan birikinti dönemlerine ait arkeolojik materyaller için koruma sağlamıştır.[1566]

Evin inşa tarihi MÖ I. yüzyılda başlamıştır. Diğer bir deyişle ev, Roma dönemi yapılarının Geç Hellenistik dönem yapılarının yerini aldığı süreçte inşa edilmiştir.[1567] Ephesos antik kenti, bünyesinde muazzam boyutlarda bir inşa programı başlatan ve Doğu Akdeniz'deki zengin ticaret merkezine dönüşümünü tesis eden Roma egemenliği altında büyük bir gelişim göstermiştir. Romalıların yönetimi altında imparatorluğun en büyük kentlerinden birisine dönüşen Ephesos'ta Roma *proconsul*ünün de ikamet ettiği bilinmektedir.[1568]

Evin bulunduğu alanda, MS 100 yılı dolaylarında gerçekleştirilen büyük ölçekli yeniden inşa programı ise Severus Hanedanı dönemine kadar kullanımda kalacak olan zengin konutunun inşasını beraberinde getirmiştir.[1569] MS 262-263 yıllarında gerçekleşen büyük bir deprem, zengin Romalılar tarafından iskân gören bu gösterişli konutun yıkılmasına neden olmuş, tüm yapı yerle bir olmuştur. Ephesoslular, büyük miktarlardaki mimari yıkıntıyı yapı alanını düzleştirmek için kullanmış ve oldukça karakteristik tortu katmanlarına neden olmuşlardır. Böylelikle yapı içerisindeki tüm faunal kalıntılar, yapının düzleştirilmesi için kullanılmış olan yıkıntılarla mühürlenmiş ve günümüze ulaşmıştır. Zemin düzleştirme çalışmalarının ardından konut tekrar inşa edilmiştir.[1570]

Yamaç Ev II'nin 1. ve 2. yaşam alanında (Bkz. Görsel 4.2.1.1.) gerçekleştirilen kazılar, kronolojik ve tortusal stratigrafiyle rahatlıkla birbirinden ayırt edilebilen üç farklı arkeolojik ve faunal buluntu grubunu ortaya çıkarmıştır.[1571] Bu bağlamda A grubu, konutun Severus Hanedanı dönemine tarihlendirilen katmanlarından oluşmaktadır. Evin 1 numaralı yaşam alanının kuzeydoğu köşesinde yer alan SR 5a[1572] ve SR 5c[1573] isimli iki odası, (Bkz. Görsel 4.2.1.1. no: 1.) muhtemelen, MS 262-263 depreminden önce, MS 230 yılı dolaylarında

[1566] Galik, 2019, **a.g.k.**, 113-114.
[1567] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 283.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 113.
[1568] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 283.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 113.
[1569] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 283-284.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 113.
[1570] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 282-284.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 113.
[1571] Yamaç Ev II'deki 1. ve 2. yaşam alanlarında yer alan tüm katmanlara (A-B-C) ait hayvan kalıntılarının türlerine ve kalıntıların adet ve ağırlık açısından miktarlarına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 287. Tablo 1.
[1572] Odanın mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. s. 47-48. Odanın kazı görselleri için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. Taf. 18. Abb. 15.; Taf. 62. Abb. 59.; Taf. 63. Abb. 60, 61.; Taf. 64. Abb. 64.; Taf. 65. Abb. 65, 66, 68.
[1573] Odanın mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. s. 50-52. Odanın kazı görselleri için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. Taf. 30. Abb. 50.

gerçekleşen bir başka depremin neden olduğu büyük yangında büsbütün şekilde tahrip olmuştur.[1574] Yeniden inşa ve tadilat faaliyetlerine ait kalın bir düzleştirme katmanının altında, oda zemininin üzerinde organik buluntular açısından zengin, kömürle karışık siyah renkli katmanlar gün ışığına çıkarılmıştır. Bu katmanların altında tespit edilen atık su kanalında, çoğunlukla yekpare formda olmak üzere çok sayıda ev çanak çömleği parçası tespit edilmiştir. İki odanın da mutfak olarak kullanıldığı kesindir. Söz konusu yangının neden olduğu tahribin ardından mutfak envanteri zeminin düzleştirilmesi için kullanılmış ve bu zeminin üzerine yeni bir mutfak inşa edilmiştir.[1575] A grubu buluntuları, sıradan ev atığı nitelikleri gösteren B ve C gruplarından farklı bir biçimde, doğrudan pişirme kalıntıları niteliği taşımaktadır ki bu durum SR 5a odasında ele geçirilen mutfak gereçleriyle de sabittir.[1576] (Bkz. Görsel 4.2.1.3.)[1577]

Görsel 4.2.1.3. SR 5a odasının oluğunda ele geçirilen keramik mutfak gereçleri.
Kaynak: ***F.E.*** VIII. 8. Taf. 129.

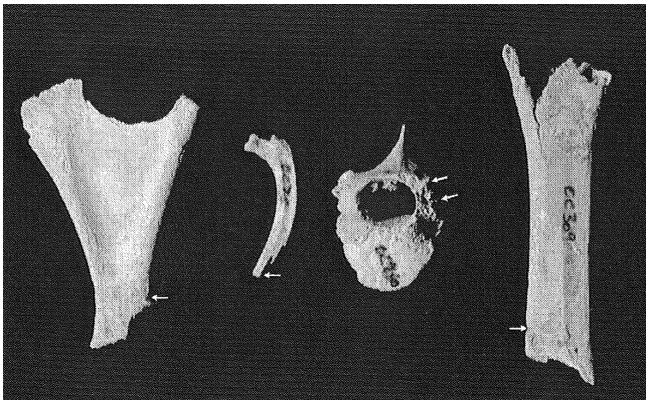
A grubunun sonuçları çerçevesinde, yapının Severus Hanedanı katmanlarında toplamda 1320 faunal kalıntı tespit edilmiş olup, bunların 1193 adedinin cins (genus) ya da familya türü saptanabilmiştir.[1578] Diğer gruplarda olduğu gibi kemikler mükemmel derecede korunmuş halde ele geçirilmiş olmakla birlikte A grubundaki kırılmış kemik miktarı diğer gruplara nazaran fazladır.[1579] Tanımlanabilmiş memeli ve kuş cinsi kemik toplamının üçte ikisinden

[1574] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 284.; ***F.E.*** VIII. 8. s. 97, 167-169, 358.
[1575] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 283. Fig. 1.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 114.
[1576] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 286.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 114.
[1577] SR 5a odasında ele geçirilmiş diğer keramik mutfak gereçlerinin görselleri için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. Taf. 128, 129. SR 5c odasında ele geçirilmiş mutfak malzemesi niteliğindeki amphoraların görselleri için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. Taf. 133, 134.
[1578] A grubu, Yamaç Ev II'de köpek kemiği kalıntılarına rastlanılan tek örnektir. Galik, 2019, **a.g.k.**, 118.
[1579] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 286-287., Tablo 1. A grubu zooarkeolojik buluntularının kemik türlerine indeksli sayısal değerleri için bkz. Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 288., Tablo 2a. A grubunda ele geçirilmiş büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait zooarkeolojik kalıntıların türlere indeksli sayısal değerlerine ve grafiklerine ilişkin ayrıca bkz. Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-119, 120. Tablo 2., Fig. 6, 7.

daha fazlaya ulaşan miktarıyla evcil domuzlar, Severus katmanındaki faunal kalıntının oldukça büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Koyun ve keçi türlerine (Ovis/Capra) ait kalıntılar %13, sığır türlerine (*bovine*) ait olanlar ise %9'luk bir miktara tekabül etmektedir. Sığır türlerine ait kemiklerin oldukça yüksek miktarı kaburga ve omur (*vertebra*) bölgelerine aittir. Koyun ve keçi ailesinde ise keçilere ait kalıntılar ezici bir üstünlük elde etmiştir.[1580]

A grubundaki tüketim yaşı örüntüsü yalnızca domuzlarda mümkün olmuştur. Sonuçlara göre genellikle 12-24 aylık yaş aralığındaki domuzların kesimi tercih edilmiştir. Bununla birlikte domuz kemiklerinin %20'si 6-8 aylık dönemlerinde kesime uğrayan domuzlara aitken, 15 farklı yavru domuz kemiği, 0-2 aylık yavru domuzların da kesime alındığını ortaya koymuştur. Tanımlayıcı nitelik taşıyan iskelet kalıntılarının azlığı sebebiyle, büyükbaş ve küçükbaş türlerin kesim yaşları derinlemesine hesaplanamamıştır. Bununla birlikte morfolojik kanıtlar yetişkin hayvanların daha yüksek miktarda kesime alındığına işaret etmektedir. SR 5a odasında ele geçirilen 8 adet koyun ve keçi kemiği, beraberindeki birkaç küçük kalıntıyla birlikte 0-2 aylık dönemlerinde kesilen yavrulara ya da kuzulara işaret etmektedir ve tüm bu kemiklerde belirgin kasaplık izleri mevcuttur.[1581] (Bkz. Görsel 4.2.1.4.)

Sığır türlerinin tüketim yaşına ilişkin kabaca bir hesaplama ise sığır kalıntılarının yaklaşık %20'sini ifade eden 6-18 aylık yavru bireylere karşılık yüksek bir çoğunluğun yetişkinlik ve ergenlik dönemlerinde kesime uğradığını ortaya koymuştur. Bunula birlikte A grubu olarak ifade edilen Severus katmanında elde edilen tüm büyükbaş ve küçükbaş kemiklerinin yalnızca parçalanma işlemine tabi tutulmaktan ziyade detaylı bir şekilde kasaplık işlemlerine uğradığı tespit edilmiştir.[1582]

Görsel 4.2.1.4. SR 5a odasında ele geçirilen kuzu kemikleri üzerindeki kasaplık izleri.

Kaynak: Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 292. Fig. 5.

[1580] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 286.;
[1581] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 286-287.
[1582] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 287.

Yamaç Ev II'deki bir diğer bulgu grubu olan B grubu, 1 numaralı yaşam alanında, SR 8[1583] isimli odadan (Bkz. Görsel 4.2.1.1. no: 2.) elde edilen ve Flavius Hanedanı dönemine tarihlendirilen seramik parçalarıyla birlikte ele geçirilmiş faunal kalıntılardan oluşmaktadır. Söz konusu kalıntılar, konutun MS I. yüzyıl sonlarındaki ilk yeniden inşa aşamasında tesis edilen drenaj kanalının dolgu ve düzleştirme çalışmalarıyla oluşan katmanda ele geçirilmiş olup, sıra dışı derecede homojen bir nitelik taşımaktadır.[1584]

B grubunu ifade eden 1 numaralı yaşam alanında, SR 8 odasındaki Flavius dönemi dolgu katmanında toplamda 1249 faunal kalıntı ele geçirilmiştir. Bu kalıntıların Severus dönemi bulgularıyla kıyaslanması sonucunda çeşitli hususlarda benzerlikler, fakat aynı zamanda kayda değer farklılıklar ortaya koyulmuştur. Kalıntıların tamamı içerisinde domuz kemikleri bu katmanda da cüzi bir çoğunluk ortaya koymaktadır. Koyun ve keçi gibi küçükbaşlar ise B katmanındaki tanımlanabilir türler içerisinde neredeyse Severus katmanındakiyle aynı paydada temsil edilmektedir. Yine Severus katmanına benzer bir şekilde küçükbaşlar içerisinde keçiler açık bir şekilde daha fazla tercih edilmiştir. Nitekim Flavius katmanındaki büyükbaş sığır türlerine ait kemik sayısı Severus katmanına kıyasla iki katına çıkmış durumdadır.[1585]

B grubundaki büyükbaş ve küçükbaş türlerinin iskelet kalıntıları, bilhassa kayda değer yüzdedeki aksiyal (gövdesel) kemiklerin ve büyükbaşlara ait kafatası kemiklerinin düşük orandaki temsili açısından Severus tabakasındaki bulgularla sıra dışı derecede benzer örüntülere sahiptir. Ayrıca gruptaki 3 büyükbaş kemiği üzerine gerçekleştirilen incelemeler, bunların endüstriyel kemik işçiliğinin kalıntısı olduğunu ortaya koymuştur.[1586] Öte yandan diş kalıntıları çerçevesindeki analizler, bu katmanda tüketilen domuzların kesim yaşlarının Severus katmanından pek de farklı olmadığını göstermiştir. Genel itibarıyla ikinci yaş sırasında kesime alındıkları açıktır ki bu, konutun Flavius döneminin besin ekonomisinde 18 aylıktan küçük domuzların tercih edildiğine işaret etmektedir. 6-8 aylık ergenlik dönemlerinde kesime alınan domuzların oranı %8'dir ve yalnızca 3 domuz kemiği buluntusunda yavru domuzların tüketimine rastlanmıştır.[1587]

[1583] Odanın mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. s. 59-63. Odanın kazı görselleri için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. Taf. 10. Abb. 17.; Taf. 16. Abb. 9.; Taf. 22. Abb. 29.; Taf. 67. Abb. 77.

[1584] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 285.; ***F.E.*** VIII. 8. s. 96-97, 170-171, 359.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 114.

[1585] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 291. B grubu zooarkeolojik buluntularının kemik türlerine indeksli sayısal değerleri için bkz. Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 288., Tablo 2a. B grubunda ele geçirilmiş büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait zooarkeolojik kalıntıların türlere indeksli sayısal değerlerine ve grafiklerine ilişkin ayrıca bkz. Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-119, 120. Tablo 2., Fig. 6, 7.

[1586] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 296.

[1587] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 296.

Grupta ele geçirilen koyun ve keçi türü küçükbaşlara ait kafatası kemiklerinin %30'u, Ephesosluların bu hayvanlar için MS I. yüzyıl sonlarında tercih ettikleri kesim yaşı dönemini genel hatlarıyla ortaya çıkarmıştır. Küçükbaş kalıntılarının dental analizleri, 3-5 yaşlarında kesime alınan yetişkin bireylerin çoğunlukta olduğunu ortaya koyarken, küçükbaş kemik bulgularının tamamı üzerine gerçekleştirilen morfolojik inceleme, %10'luk önemli bir yüzdeyle yavru durumdaki küçükbaşların tüketildiğini ortaya koymuştur ki bu durum, Severus katmanına benzer bir şekilde, Flavius katmanında da kuzuların tüketildiğine işarettir.[1588] Büyükbaş sığırlara ait kalıntıların oldukça büyük bir kısmı 1.5 yaşından büyük, yetişkin ya da genç bireylere aittir. 6-18 aylık ergen sığırlar %7, 6 aylıktan küçük buzağılar ise %10 ile temsil edilmektedir.[1589]

Yamaç Ev II'ye ait üçüncü buluntu grubu olan C grubu, konutun batı yarısını ifade eden 2 numaralı yaşam alanında, 5/97 numaralı sondajla[1590] elde edilen bulgulara dayanmaktadır. Söz konusu kazılar, 2 numaralı yaşam alanında konumlanan ve SR 27[1591] koduyla tanımlanan atriumun (Bkz. Görsel 4.2.1.1. no: 3.) içindeki stylobat yakınlarında, bozulmamış nitelikteki Geç Hellenistik dönem katmanlarını gün ışığında çıkarmıştır. Bu katmanlar, konutun bulunduğu alanda MÖ II. yüzyılın ikinci yarısı sonlarındaki kısa yaşam evresini temsil etmektedir.[1592] Bahsi geçen dönem, bu tezin zamansal kapsamının öncesine uzanmakla birlikte Yamaç Ev II'nin bulunduğu alanda, Hellenistik dönemde ortaya konulmuş büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketiminin genel hatlarını ortaya koyması ve bu sayede Roma dönemi katmanlarıyla bir kıyaslamayı mümkün kılması açısından önemlidir.[1593] Ayrıca, ele alınan bu

[1588] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 296.
[1589] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 296.
[1590] Sondajın kazı görseli için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. Taf. 167. Abb. 11.
[1591] SR 27 adlı atriumun mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. s. 408-413. Atrium bünyesindeki SR 27a'nın (mutfak) mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. s. 413-416. SR 27b odasının mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. s. 416-417. SR 27c'nin (giriş kapısı) mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. s. 417-418. SR 27d odasının mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. s. 418-419. Atriumun ve bünyesindeki yapıların kazı görselleri için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. Taf. 167. Abb. 9, 11.; Taf. 168. Abb. 14.; Taf. 176. Abb. 12.; Taf. 177. Abb. 13, 17, 19.; Taf. 179. Abb. 20.; Taf. 205. Abb. 7, 8.; Taf. 206. Abb. 10, 11.; Taf. 396. Abb. 14, 15, 16.; Taf. 402. Abb. 1, 2.; Taf. 404. Abb. 6.
[1592] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 285.; ***F.E.*** VIII. 8. s. 426-428.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 114-115. C grubu zooarkeolojik buluntularının kemik türlerine indeksli sayısal değerleri için bkz. Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 288., Tablo 2a. C grubunda ele geçirilmiş büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait zooarkeolojik kalıntıların türlere indeksli sayısal değerlerine ve grafiklerine ilişkin ayrıca bkz. Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-119, 120. Tablo 2., Fig. 6, 7.
[1593] C grubuyla ifade edilen, SR 27 atriumundaki Hellenistik katmanlar, Severus ve Flavius katmanlarına nazaran oldukça küçük bir faunal kalıntı grubunu (toplamda 331 kemik kalıntısı) ortaya çıkarmıştır. Domuz kemikleri bu grupta da açık bir şekilde çoğunluğu oluşturmaktadır. Tanımlanabilmiş koyun ve keçi kemiklerinin sayısı neredeyse birbirine eşittir. Kemik kalıntılarının iskelet açısından formları da Severus ve Flavius katmanlarından farklıdır. Etli kaburga kemikleri (pirzolalar) yalnızca koyun, keçi ve domuzlarda değil, sığırlarda da tercih edilmiştir. Hayvanların kesim yaşları büyük ölçüde Severus ve Flavius katmanlarına benzemekle birlikte ergen ve bebek yaşlarındaki hayvanlara ait kalıntıların miktarı oldukça azdır. Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 297.

üç buluntu grubunun yanı sıra dördüncü bir grup "D" adı altında, yalnızca Yamaç Ev II'deki deniz mahsullerine ait kalıntıların A, B ve C katmanlarındaki analizleri için ayrılmıştır.[1594]

Yamaç Ev II'deki zooarkeolojik buluntular, Ephesos'un bu zengin konutundaki kırmızı et tüketimine ilişkin önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Öncelikle konutta "sakatat" adı altında değerlendirilen kalıntılar et kısımlarına ve satılış biçimlerine bağlı olarak genellikle sığır kafatasları ile toynaklarından ve koyun-keçi boynuzlarından oluşmaktadır.[1595] Mutfak atıkları üç tabakada da kırmızı eti işleme süreciyle ortaya çıkmıştır ki bu süreç ağırlıklı olarak iskeleti oluşturan kemiklerin ayrıştırılmasına dayanmaktadır. Bu tarz atıklar, genel itibarıyla sığırların uzuvlarından ve sıklıkla buzağıların, domuzların ve koyun ile keçilerin gövde kısımlarından elde edilmiştir.[1596] Servis edilmiş yemeklere, bir diğer deyişle sofraya ait atıklar ise genellikle kemikli etlere aittir.[1597] Nadiren yavru domuzlara ait kalıntılar ve bazı durumlarda domuz kafalarına ve ayaklarına ait kalıntılar da tipik şekilde sofra atığı olarak değerlendirilmiştir.[1598]

Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların iskelet kalıntıları, Yamaç Ev II'deki ele geçirilen örneklerin nasıl "işlendiğine" dair temel ipuçları sağlamaktadır. Severus ve Flavius katmanlarına ait koyun, keçi ve domuz kalıntıları "alışıldık" bir örüntü sergilemektedir. Sığırlarda aksiyal kısımlara ait kemiklerin, bilhassa *lumbar vertebra*ların (bel omurları) çoğunluğu barizken kafatasına ait kemiklerin miktarı oldukça azdır. Hellenistik katmanlarda uzuv kemikleri tüm türlerde baskınken sığırlara ait hiç kafatası kemiğine hiç rastlanmamıştır.[1599] Atık kategorileri noktasında, üç katmana ait bulgular da mutfak atığı görünümü sergilemekle birlikte ev içi kasaplığın gerçekleştirildiği ve muhtemelen koyun, keçi ve domuzların doğrudan konutta kesime alındığı düşünülebilir. Sığır eti, konut dışından kesilmiş parçalar halinde tedarik edilmiş olabilir ki ayak kısımları da buna dahildir.[1600] Bu durum, yukarıda ele alınan ve Ephesos'un kent planı içerisinde kırmızı et endüstrisi için oldukça elverişli konumlara sahip olan macellum yapılarının işlevselliğine işaret etmektedir.

[1594] Yamaç Ev II'de Hellenistik dönem (C), Flavius dönemi (B) ve Severus dönemi (A) boyunca ortaya konulan deniz mahsulü tüketimini yansıtan kalıntıların türlere indeksli sayısal değerleri ve zooarkeolojik kalıntılar ışığında detaylı analizleri için bkz. Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 285, 288, 293, 297, 301-302., Fig. 9, 10, 11., Tablo 1, 2, 3.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 116-118, 121-127, Tablo 1, 4, 5, 6, 7., Fig. 4, 5.

[1595] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 299.

[1596] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 299.

[1597] Bununla birlikte 3 tabakada da saptanmış olan kümes hayvanlarına, küçük av hayvanlarına, balıklara ve kabuklulara ait kalıntılar da sofra atığı olarak değerlendirilmektedir. Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 299.

[1598] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 299. Kümes ve av hayvanlarına ait bulguların miktarı ise birkaç örnekten öteye geçmemektedir. Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 299.

[1599] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 299.

[1600] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 299.

Severus ve Flavius katmanlarındaki sığır kemiklerinin miktar analizleri sonucunda ortaya konulan *lumbar vertebra* miktarındaki yükseklik, genellikle hayvanların bel bölgesinden kesilen etin tüketiminin tercih edildiğini ortaya koymaktadır ki bu durum günümüzde olduğu gibi Roma döneminde de en lezzetli sığır etinin, hayvanların bel bölümünden tedarik edildiğine işarettir.[1601]

Yamaç Ev II'de ele geçirilen büyükbaş ve küçükbaş kemikleri üzerine gerçekleştirilen incelemeler, konut sakinlerinin tüketim biçimlerine ve tercihlerine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Fakat daha da önemlisi, tüketilen türlerin dağılımına ve yaş aralığına yönelik bulgular, bu tüketim artıklarını geride bırakan insanların sosyal statüsüne ilişkin son derece önemli ipuçları sağlamaktadır.[1602] Öncelikle Yamaç Ev II'de ele geçirilen tüm faunal kalıntılar içerisinde domuzların ezici üstünlüğü göze çarpmaktadır. Bu husus Küçük Asya'nın Hellenistik ve Roma dönemi yerleşimleri içerisinde benzersiz bir örnek oluşturmaktadır. Yakın dönemde Troia, Pergamon, Sagalassos ve Pessinus'ta gerçekleştirilen faunal çalışmalar, kırmızı et tüketimi çerçevesinde ilk sırada koyun-keçi türü küçükbaşların geldiğini, bunları da genellikle sığırların takip ettiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede sığırlar, kırmızı et tedariğinde önemli bir rol üstlenmişlerdir.[1603]

Bu durum yalnızca Roma dönemi Pergamon antik kentinde bir istisna ortaya koymuş, domuz kemiklerinin %35'lik bir yüzdeyle kentin besin ekonomisi içerisinde sığırlardan daha fazla yer bulduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte besin ekonomisi çerçevesinde domuzların mutlak tercihi, Roma dönemi İtalyan Yarımadası'nda elde edilmiş faunal kalıntılara has bir özelliktir.[1604] Yamaç Ev II'de A gurubuyla ifade edilen Severus katmanı, %67,7 ile domuz kalıntılarına en fazla rastlanılana tabakadır. Aynı zamanda bu kalıntıların %20'sini genç yaştaki, birkaçını ise yavru nitelikteki domuzlar oluşturmaktadır. Bu durum, MS 301 yılında tüm imparatorlukta yürürlüğe sokulan İmparator Diocletianus'un Tavan Fiyatlar Fermanı'nda, en pahalı kırmızı etin domuz eti şeklinde belirlenmiş olması gerçeği göz önüne alındığında, konutun Severus Hanedanı dönemindeki sakinlerinin ekonomik refahına ilişkin önemli bir yorumu mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda Yamaç Ev II, MS III. yüzyılın ikinci yarısında,

[1601] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 299.
[1602] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 300.
[1603] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 300.
[1604] Albarella, U., Ceglia, V., Roberts, P. (1993). S. Giacomo Degli Schiavoni (Molise): An Early Fifth Century Ad Deposit of Pottery and Animal Bones from Central Adriatic Italy. *Papers of the British School at Rome*. 61. s. 218-219.; Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 300.

zengin bir konut gönümü sergilemekte ve ev ahalisinin başkent Roma'ya özgü, "metropolitan" bir yaşam tarzını sürdürme eğilimi gösterdiği ortaya çıkmaktadır.[1605]

Bahsi geçen Tavan Fiyatlar Fermanı'nın, domuz etinin farklı türlerine ilişkin sunduğu fiyatlandırma bilgileri, bu noktada Yamaç Ev II'deki tüketim ekonomisi içerisinde en yüksek paydayı ifade eden domuzlara ilişkin faydalı bir bakış açısı oluşturacaktır. Öncelikle söz konusu fermanın, MS 301 yılında, uzunca bir süredir imparatorluğu pençesine alan ve son on yıllarda hiperenflasyon boyutuna ulaşan ekonomik kriz karşısında bir önlem olarak hazırlandığı ve imparatorluğun tamamında yürürlüğe sokulduğu unutulmamalıdır. Bununla birlikte ferman, bilhassa Severus katmanlarının tarihlendirildiği MS 262-263 yılından büyük bir zaman dilimiyle de ayrılmamaktadır. Fermanın IV. bölümünde, Latince "*item carnis*", Grekçe "*κρέως*" başlığıyla ifade edilen et ücretleri çerçevesinde domuz etinin (Latince: "*carnis porcinae*", Grekçe: "*χοιρείου*") yaklaşık 453 gr. için fiyatı 12 denarius olarak belirlenmiştir.[1606] Bu fiyat, aynı miktarda sığır eti[1607] (Latince: "*carnis bubulae*", Grekçe: "*βοείου*") ve koyun (Latince: "*carnis verbecinae*", Grekçe: "*προβατείου*") ile keçi (Latince: "*carnis caprinae*", Grekçe: "*αίγείου*") eti[1608] için belirlenmiş fiyatın (8 denarius) bir buçuk katıdır.

Ferman üzerinde dikkat çeken bir diğer husus, et ücretleri başlığı altında domuzlardan elde edilen ürün çeşitliliğidir. Bir diğer deyişle domuzlar, bu tez çalışmasının öznelerini oluşturan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar içerisinde, fermanın et ücretleri bölümünde en fazla temsil edilen hayvandır. Bu çerçevede dişi domuzların göğsünden elde edilen Bulba adlı etin (Latince: "*bulbae*", Grekçe: "*βούλβης*") yaklaşık 453 gr. için fiyatı 24 denarius'tur.[1609] Doğum yapmış domuz göğsünden üretilen Sumen adlı etin (Latince: "*suminis*", Grekçe: "*σουμένου*") aynı miktar için fiyatı 20 denarius'tur.[1610] En iyi kalite domuz yağının (Latince: "*laridi optimi*", Grekçe: "*άλιστου καλοϋ*") aynı miktar için fiyatı 16 denarius'tur.[1611] En iyi kalite Westphalia ya da Cardagne jambonu[1612] (Latince: "*per(n)ae optimae petasonis sive Menapicae vel Cerritanae*", Grekçe: "*περνάς καλής πετασωνος ήτοι Μαινα(π)ικής ή Κερρειτανής*") ile Marsica jambonu[1613] (Latince: "*Marsicae*", Grekçe: "*Μαρσικής*") aynı miktar için 20 denarius'tur. Mide ve iç organları da aynı fiyattan olmak üzere domuz ayakları (Latince: "*ungellas quattuor et*

[1605] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 300.
[1606] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 1a.).
[1607] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 2.).
[1608] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 3.).
[1609] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 4.).
[1610] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 5.).
[1611] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 7.).
[1612] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 8.).
[1613] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 9.).

aqualiculum pretio, quo caro distrahitur", Grekçe: "*ονύχων δ ' [και κοιλίας τιμής τής] αύτής, όσης καΐ τό κρέας πι[πράσκεται]*") aynı miktar için 4 denarius'tur.[1614] Domuz etinden üretilen taze sosis Isicium'un[1615] (Latince: "*isicium porcinum*", Grekçe: "*εἰσικίου χοιρίου*") aynı miktar için fiyatı 2, yine domuz etinden üretilen mevsimlik tütsülenmiş sosis Lucanicae'nin[1616] (Latince: "*Lucanicarum*", Grekçe: "*Λυκανικών χοιρείων*") aynı miktar için fiyatı ise 16 denarius'tur. Son olarak sütten kesilmemiş, yavru domuz etinin (Latince: "*porcelli lanctantis*", Grekçe: "*γαλαθηνοϋ άπὸ γάλακτος*") aynı miktar için fiyatı 16 denarius'tur.[1617]

Ferman üzerinde, Avrupa'nın farklı bölgeleriyle (Westphalia, Cardagne, Marsica) ünlenen özel ürünler de dahil çok sayıda domuz eti çeşidi yer bulmuştur. Bu ürünlerden hangilerinin Yamaç Ev II'de tükedildiğini söylemek tam olarak mümkün görünmemektedir. Ancak 200.000'e ulaşan nüfusuyla Asia Eyaleti'nin başkenti olan ve Doğu Akdeniz'in ticari merkezi olarak ele alınan Ephesos'ta, Roma menşeili insanlara ev sahipliği yaptığı anlaşılan Yamaç Ev II'nin zooarkeolojik bulguları, konutun sofralarına en sık giren besi hayvanının domuz olduğunu mutlak şekilde ortaya koymuştur. Bu noktada ferman üzerinde yer bulmuş, uzak coğrafyalara ait domuz eti türlerinin ve yüksek ücretlendirmelere tabi tutulmuş yetişkin ya da yavru domuzlara ait et çeşitlerinin Ephesos'taki bu zengin konutunda tüketilmiş olması, zooarkeolojik veriler göz önüne alındığında muhtemel görünmektedir.

Konutun B grubundaki, Flavius katmanlarına ait bulgular, Severus katmanlarından elde edilenlerle açık benzerlikler göstermektedir. Bununla birlikte Flavius katmanlarında rastlanılan tüketim artığının ekonomik arka planı göz önüne alındığında, konutta MS I. yüzyıl sonunda yaşam süren sakinlerin daha "mütevazı" bir yaşam tarzına sahip olduğunu söylemek mümkündür.[1618] C grubu faunal kalıntıları ise genel olarak et tedariğinin nitelikleri açısından, açık bir şekilde farklı bir hane halkı profili ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu katmanda da açık bir üstünlükle temsil edine domuz kalıntıları, Koressos Dağı'nın kuzey yamacındaki ilk konut yerleşiminin, Romalıların İtalyan Yarımadası'na özgü ev yaşam tarzından etkilendiğini, hatta belki de doğrudan bu yaşam tarzına bağlı kaldığını göstermektedir. Bu yorumun daha fazla arkeolojik analizle desteklenmesi gerektiği reddedilmemekle birlikte Yamaç Ev II için ortada kronolojik farklılıklara dayalı bir sınıflamaya gerek olmadığı da ortadadır. Ephesos'taki

[1614] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 12.).
[1615] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 13.).
[1616] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 104-105. (4. 15.).
[1617] Lauffer, 1971, **a.g.k.**, 108-109. (4. 46.).
[1618] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 300.

Roma egemenliğinin MÖ 133 yılında tesis edildiği göz önüne alındığında Yamaç Ev II'ye ait A, B ve C katmanlarının tümü aynı kültürün farklı aşamaları olarak ele alınmaktadır.[1619]

Yamaç Ev II'de zaman içerisinde devam eden kazılar, konutun farklı bölümlerinde elde edilen faunal kanıtların zooarkeolojik analizlerini mümkün kılmıştır. Bu çerçevede 5 numaralı yaşam alanındaki SR 12a[1620] odasının (bkz. Görsel 4.2.1.1. no: 4.) mozaik döşemeli tabanının ve bu tabanı takip eden ardışık tabanların altında, bilinçli bir şekilde güneyindeki kayanın içine doğru oyulmuş, belirgin bir çukur tespit edilmiştir. Çukur büyük bir titizlikle kazılmış ve içerisinde ele geçirilen malzeme disiplinler arası bir yaklaşımla çalışılmıştır. Söz konusu malzeme, MS I. yüzyıla tarihlendirilen, çeşitli hayvanlara ait kemiklerden ve yakılmış bitkilerden oluşmaktadır. Bu spesifik bulguların bir Roma ziyafetinin artıkları olduğu ve çukura bilinçli bir şekilde atıldığı düşünülmektedir.[1621] Yamaç Ev II'nin ikinci dönem zooarkeoloji çalışmaları kapsamında ele alınan söz konusu çukur, bünyesinde ele geçirilen yaklaşık 10.600 buluntuyla konutun en zengin faunal kalıntı grubuna ev sahipliği yapmıştır.[1622] Memeli kalıntılarının tür tespit çalışmaları sonucunda, çukurda 116 adet büyükbaş sığır, 132 adet küçükbaş koyun ve keçi, 299 adet domuz kemiğinin varlığı tespit edilmiştir.[1623] Bu tabloda yaşam alanı 5'teki çukur, A, B ve C grubu kalıntılarıyla paralellik göstermekte, diğer büyükbaş ve küçükbaş türlerinin toplamında daha fazla kalıntı veren domuzlar, konutun besin ekonomisi çerçevesinde ezici bir üstünlükle en fazla tüketilen hayvan konumundadır.

Yaşam alanı 6'daki[1624] zooarkeolojik bulgular, farklı dönemlere tarihlenen heterojen kalıntılardan oluşmaktadır. Bu bulgular temelde bu yaşam alanının iç kısmındaki 31a[1625] adlı

[1619] Forstenpointer, 2002, **a.g.k.**, 300-301.
[1620] SR 12a odasının mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. s. 68-71, 514-515. Odanın kazı görselleri için bkz. ***F.E.*** VIII. 8. Taf. 16. Abb. 10.; Taf. 31. Abb. 54.
[1621] Galik, 2019, **a.g.k.**, 115.; Galik, A., Weissengruber, G. E., Forstenpointner, G. (2020). "Die Tierreste". S. Ladstätter (Editör), *Eine frühkaiserzeitliche Grubenverfüllug aus dem Hanghaus 2 in Ephesos, Ergänzungshefte zu den Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien. 18.* içinde (189-206). Wien: Holzhausen der Verlag.
[1622] Galik, 2019, **a.g.k.**, 116.
[1623] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-120. Fig. 6, 7. Tablo 2.
[1624] Yaşam alanı 6'nın yerleşim planı için bkz. ***F.E.*** VIII. 9. Taf. 21. Yaşam Alanı 6'da ele geçirilen, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait bulguların, arkeozoloojik değerlendirmesine ilişkin ayrıca bkz. ***F.E.*** VIII. 9. s. 773-783.
[1625] Sütunlu avlu 31a'nın mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 9. s. 38-61. Yapının kazı görselleri için bkz. ***F.E.*** VIII. 9. Taf. 4. Abb. 11, 12, 13.; Taf. 5. Abb. 14, 15, 16, 17.; Taf. 6. Abb. 18.; Taf. 8. Abb. 24.; Taf. 11. Abb. 37, 38, 39, 40.; Taf. 12. Abb. 41, 42.; Taf. 18. Abb. 2.; Taf. 19. Abb. 9, 10.; Taf. 23. Abb. 3, 4.; Taf. 24. Abb. 5, 6, 7, 8, 9.; Taf. 25. Abb. 10, 11, 12.; Taf. 26. Abb. 13.; Taf. 81. Abb. 71, 72.; Taf. 83. Abb. 4.; Taf. 84. Abb. 13.; Taf. 85. Abb. 14, 15.; Taf. 87. Abb. 25, 27, 28.; Taf. 88. Abb. 29, 30, 31.; Taf. 91. Abb. 45, 46.; Taf. 129. Abb. 7, 8.; Taf. 130. Abb. 9, 10 11, 12, 13, 14, 15.; Taf. 131. Abb. 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23.; Taf. 132. Abb. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30.; Taf. 133. Abb. 31, 32, 33, 34, 35, 37.; Taf. 345. Abb. 25, 26, 27.; Taf. 350. Abb. 1, 3.; Taf. 358. Abb. 38.; Taf. 363. Abb. 9, 10, 11.; Taf. 364. Abb. 12.; Taf. 372. Abb. 52, 53, 54.; Yapının mozaikleri için bkz. Taf. 373. Abb. 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64.; Taf. 374. Abb. 65, 66, 67, 68, 69, 70.; Taf. 375. Abb. 71, 72, 73, 74, 75, 76.; Taf. 376. Abb. 77.; Taf. 381. Abb. 109.; Taf. 382. Abb. 110, 111, 112, 113, 114. Yapının 3 boyutlu model rekonstrüksiyonu için bkz. Taf. 336. Abb. 5.

sütunlu avlu ile 32b[1626] numaralı odanın kuzeyinde ve batısında yer alan salonlarda (Bkz. Görsel 4.2.1.1. no: 5, 6.) yapılan sondajlar aracılığıyla elde edilmiştir.[1627] Yaşam alanı 6'daki seçili buluntunun çoğunluğu, Geç Hellenistik döneme tarihlendirilen birkaç noktasında kazılar gerçekleştirilmiş olan 31a adlı sütunlu avluyla ilişkilidir. Bu avlunun kuzey salonundaki mermer zeminin altında gerçekleştirilen bir sondaj, aynı döneme ait hayvan kalıntıları sunmuştur. Yine aynı avluda, batı-doğu istikametinde akan K2[1628] adlı bir atık su kanalının yürüyüş ve çalışma seviyelerinde Hellenistik döneme ait hayvan kalıntıları tespit edilmiştir. Son olarak avlu yakınlarındaki bir başka su kanalının duvar dolgularında, Geç Hellenistik dönem seramikleriyle ilişkili hayvan kalıntılarına ulaşılmıştır.[1629] Yaşam alanı 6'nın, yukarıda sözü edilen farklı noktalarında, toplamda 75 domuz kemiğine rastlanmıştır. Büyükbaş sığırlara ait kalıntı sayısı 26'dır. Koyun ve keçi grubuna (Ovis/Capra) ait olmakla birlikte tür tespiti (koyun ya da keçi) tam olarak saptanamamış olan kalıntı sayısı 103'tür. Buna ek olarak koyunlara ait olduğu tam olarak tespit edilmiş 6, keçilere ait ise 7 kemik bulunmaktadır.[1630] Yaşam alanı 6'da gerçekleştirilen zooarkeolojik çalışmalar, konuta ait tüm faunal bulgu grupları içerisinde koyun ve keçi türü küçükbaşların en yüksek miktarda temsil edildiği iki örnekten biridir. Küçükbaş koyun ve keçilerin ardından Yamaç Ev II'nin diğer tüm faunal kalıntı grupları içerisinde en yüksek yoğunluğa sahip olan domuzlar gelmekte, onları yine evin genelinde olduğu gibi kırmızı et için en az tüketildiği anlaşılan büyükbaş sığırlar takip etmektedir.

Sütunlu avlu 31a'da gerçekleştirilen sondajlar, Geç Hellenistik dönemin yanı sıra MS I. yüzyıla ait tabakalardan, ağırlıklı olarak tuğla ve harç kalıntılarıyla bir arada ele geçirilmiş hayvan kalıntılarını da gün ışığına çıkarmıştır.[1631] Öncelikle tüketim yoğunluğunun sırası, evin genelinde olduğu gibidir. 13 adet kemik kalıntısı sunan domuzların ardından, koyun ve keçilere ait 9, büyükbaş sığırlara ait 4 adet kemik kalıntısı tespit edilmiştir. Söz konusu kalıntı grubu, Yamaç Ev II'ye ait faunal bulgular içerisinde miktar açısından en küçük olanıdır. [1632]

Öte yandan yaşam alanı 6'da, İmparator Hadrianus döneminin erken yıllarındaki II. inşa aşamasının[1633] dip kısmında tespit edilen mermer tabakanın inşasıyla ilişkilendirilen pek çok

[1626] 32b odasının mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 9. s. 101-102, 296, 310, 362-365. Odanın kazı görselleri için bkz. ***F.E.*** VIII. 9. Taf. 371. Abb. 47, 48.
[1627] ***F.E.*** VIII. 9. s. 347-365, 435-472, 773.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 115.
[1628] ***F.E.*** VIII. 9. s. 353-359, 435, 773. Kanalın yaşam alanı 6 içerisindeki planı için bkz. ***F.E.*** VIII. 9. Taf. 346, 347, 348, 349. K2 kanalının kazı görselleri için bkz. ***F.E.*** VIII. 10. Taf. 160. Abb. 50, 52.; Taf. 162. Abb. 55.; Taf. 163. Abb. 57, 58.;
[1629] ***F.E.*** VIII. 9. s. 353-359, 773.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 115-116.
[1630] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-120. Fig. 6, 7. Tablo 2.
[1631] ***F.E.*** VIII. 9. s. 353-359, 773.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 116.
[1632] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-120. Fig. 6, 7. Tablo 2.
[1633] ***F.E.*** VIII. 9. s. 353-359, 450-460, 773.

içerik, çeşitli hayvan kalıntıları sunmuştur. Kalıntıların çoğunluğu, mermer zemin tabakasının altyapı düzleştirme katmanlarında ele geçirilmiştir.[1634] 107 kemik kalıntısıyla domuzlar en sık tüketilmiş kırmızı et kaynağı görünümündedir. Domuzları, 44 kemik kalıntısıyla, tür sınıflandırması tam olarak yapılamamış olan koyun ve keçi kemikleri takip etmektedir. Bunların yanı sıra 1 adet kemiğin koyuna, 1 adetinse keçiye ait olduğu saptanmıştır. 16 adet kemik kalıntısı sunan büyükbaş sığırlar ise üçüncü sıradadır.[1635] Bu kalıntı grubu da Yamaç Ev II'nin geneliyle uyum içerisinde bir tablo ortaya koymaktadır.

Yaşam alanı 6'da, yukarıda bahsi geçen K2 adlı atık su kanalı için açılmış, doldurulmuş bir tadilat çukurunda ve doğrudan K2'nin içerisindeki tortularda MS I. yüzyıldan II. yüzyıla çeşitlilik gösteren hayvan kalıntıları tespit edilmiştir.[1636] Bu kalıntı grubunda da domuzlar, 75 adet bulguyla en yoğun tüketim görmüş olan hayvandır. Koyun ve keçiler 21 buluntuyla ikinci sırada yer almaktadır. En nadir karşılaşılan kırmızı et kaynağı ise yine büyükbaş sığırlardır ve 15 kemik kalıntısıyla temsil edilmektedirler.[1637]

Yukarıda, Geç Hellenistik döneme tarihlendirilen çok sayıda büyükbaş ve küçükbaş hayvan kalıntısına ev sahipliği yaptığı ele alınan K2 atık su kanalının altındaki tortu katmanlarında, Geç Antik döneme tarihlendirilebileceği saptanan çok sayıda hayvan kalıntısı da tespit edilmiştir.[1638] Yamaç Ev II'nin diğer buluntu gruplarına kıyasa zengin bir grubu ifade eden bu katmanda 265 adet domuz kemiği gün ışığına çıkarılmıştır. Tür tespiti tam olarak gerçekleştirilememiş 198 adet koyun ve keçi kemiğinin yanı sıra koyunlara ait olduğu saptanan 27, keçiye ait olduğu saptanan 14 adet kemik kalıntısı ele geçirilmiştir. Büyükbaş sığırlara ait kemik sayısı ise 30'dur.[1639] Bu buluntu grubu, Yamaç ev II'de "doğrudan" Geç Antik döneme ilişkin veri sunana tek örnek olması açısından önemlidir. Bu çerçevede, konutta Geç Hellenistik dönemden İmparatorluk dönemine uzanan süreçte karşılaşılan kırmızı et tüketiminin niteliği, Geç Antik dönemde de varlığını sürdürmüştür. Domuz, konutun Geç Antik periyodunda da en yoğun tüketilen hayvandır. İkinci sırada koyun ve keçi türü küçükbaş hayvanlar gelmekte, onları oldukça az bir bulgu miktarıyla temsil edilen büyükbaş sığırlar takip etmektedir.

Son olarak Yaşam alanı 6'daki 32b adlı odaya ait tabanın üst katmanında ele geçirilmiş olan zooarkeolojik bulgu grubunun, Hadrianus döneminin erken yıllarında tesis edilen II. inşa

[1634] ***F.E.*** VIII. 9. s. 353-359, 773.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 116.
[1635] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-120. Fig. 6, 7. Tablo 2.
[1636] ***F.E.*** VIII. 9. s. 353-359, 450-460, 773, Taf. 346, 347, 348, 349.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 116.
[1637] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-120. Fig. 6, 7. Tablo 2.
[1638] ***F.E.*** VIII. 9. s. 353-359, 461-472, 774.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 116.
[1639] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-120. Fig. 6, 7. Tablo 2.

evresinde biriktiği tespit edilmiştir.[1640] Grup içerisinde en fazla rastlanan hayvan kalıntısı, 223 örnekle temsil edilen domuzlara aittir. Domuzları tür tespiti tam olarak yapılamamış 71 örnekle koyun ve keçi türü küçükbaşlar takip etmektedir. Bu kemiklerin yanı sıra 5 adet kemiğin koyunlara, 2 adet kemiğinse keçilere ait olduğu saptanmıştır. Son sırada ise 29 örnekle büyükbaş sığır türleri gelmektedir.[1641] Konut geneli itibarıyla miktar açısından zengin bir nitelik taşıyan bu buluntu grubu, yukarıda ele alınan ve Hadrianus iktidarının erken yıllarında tesis edilen II. inşa evresine ait grupla çağdaştır. Bu çerçevede iki buluntu grubu, konutun MS II. yüzyılın ilk çeyreğindeki tüketim alışkanlıklarını mutlak şekilde ortaya koyan bir veri havuzu oluşturmaktadır. Kırmızı et tüketimi noktasında domuzlar en sık tercih edilen hayvanlardır. Onları koyun ve keçi türü küçükbaşlar takip etmekte, büyükbaş sığırlar ise en az tüketilen hayvan konumundadırlar.

Yamaç Ev II'nin bir diğer bölümü olan yaşam alanı 7'de konumlanan 34a[1642] adlı odada (Bkz. Görsel 4.2.1.1. no: 7) gerçekleştirilen kazılar, odada bulunan bir latrina[1643] ve bir atık su kanalı içerisindeki dolgulara ait tortu katmanlarıyla ilişkilendirilen hayvan kalıntılarını gün ışığına çıkarmıştır. Nitekim bu kalıntılara ilişkin net bir tarihlendirme yapılamamış, Hellenistik dönemden MS III. yüzyıla çeşitlilik gösterdikleri tespit edilmiştir.[1644] Ele geçirilen örnek miktarı açısından Yamaç Ev II'nin en küçük ikinci grubunu oluşturan bu grupta, domuzlara ait 26 kemik saptanmıştır. Aynı şekilde koyun ve keçilere ait, tür sınıflandırması tam olarak yapılamamış kalıntı sayısı da 26'dır. Yanı sıra 3 adet kemiğin koyuna, 4 adet kemiğinse keçiye ait olduğu tespit edilmiştir. Büyükbaş sığırlar 7 kemik kalıntısıyla bu grupta da son sıradadır.[1645]

Bunun yanı sıra Yaşam alanı 7'de konumlanan 37[1646] adlı odanın (Bkz. Görsel 4.2.1.1. no: 8) üst katında gömülü geniş bir saklama kabı *in situ* halde tespit edilmiştir.[1647] (Bkz. Görsel

[1640] ***F.E.*** VIII. 9. s. 362-365, 450-460, 774.; Galik, 2019, **a.g.k.**, 116.
[1641] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-120. Fig. 6, 7. Tablo 2.
[1642] 34a odasının mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 10. s. 92-93, 295-299. Odanın keramik bulguları için bkz. ***F.E.*** VIII. 10. s. 318, 383-420. Odanın cam buluntuları için bkz. ***F.E.*** VIII. 10. s. 456-460. Odanın kazı görselleri için bkz. Taf. 21. Abb. 20.; Taf. 28. Abb. 34, 35.; Taf. 31. Abb. 41.; Taf. 147. Abb. 19.; Taf. 148. Abb. 21.; Taf. 149. Abb. 23, 24, 25.; Taf. 150. Abb. 26.; Taf. 151. Abb. 28, 29.; Taf. 152. Abb. 31.; Taf. 153. Abb. 32, 33, 34.; Taf. 154. Abb. 35, 36.; Taf. 155. Abb. 38.; Taf. 156. Abb. 39.; Taf. 157. Abb. 41, 42.; Taf. 158. Abb. 43, 44, 45, 46.; Taf. 159. Abb. 47.
[1643] Yaşam alanı 7'deki latrinanın kazı görselleri için bkz. ***F.E.*** VIII. 10. Taf. 153. Abb. 33.; Taf. 155. Abb. 38.
[1644] ***F.E.*** VIII. 9. s. 773. ***F.E.*** VIII. 10. s. 295-299, 318, 598-599; Galik, 2019, **a.g.k.**, 116.
[1645] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-120. Fig. 6, 7. Tablo 2.
[1646] 37 odasının mimari özellikleri ve kazı çalışmaları için bkz. ***F.E.*** VIII. 10. s. 96-101, 204, 299-301. Odanın keramik buluntuları için bkz. ***F.E.*** VIII. 10. s. 319. Odanın cam buluntuları için bkz. ***F.E.*** VIII. 10. s. 461-465. Odanın kazı görselleri için bkz. Taf. 35. Abb. 49, 50, 51.; Taf. 36. Abb. 52, 53, 54.; Taf. 37. Abb. 55, 56.; Taf. 159. Abb. 48, 49.; Taf. 160. Abb. 50, 51, 52.; Taf. 161. Abb. 53.; Taf. 162. Abb. 55, 56.; Taf. 163. Abb. 57, 58.; Taf. 164. Abb. 59, 60, 61, 62.; Taf. 165. Abb. 63, 64, 65.; Taf. 166. Abb. 66.
[1647] ***F.E.*** VIII. 9. s. 773. ***F.E.*** VIII. 10. s. 299-301, Taf. 159, Abb. 48, 49.

4.2.1.5.) Söz konusu kabın içerisindeki dolgu, sıra dışı derecede zengin organik kalıntıyla bir arada ele geçirilmiş, tüm tortunun süzüldüğü ve elendiği tespit edilmiştir. Tarihlendirmeye yönelik malzemenin eksikliği nedeniyle, bu zengin bulgu grubunun büsbütün şekilde Erken İmparatorluk dönemine tarihlendirilmesi, varsayımdan öteye geçmemektedir.[1648] Bu buluntu grubunda da tür tespiti gerçekleştirilmiş en yüksek miktarda kalıntı, 24 adet örnekle domuzlara aittir. İkinci sıradaki koyun ve keçi türü küçükbaşlara ait kemik sayısı 16'dır. Son sırada ise yalnızca 2 adet kemik kalıntısıyla büyükbaş sığırlar gelmektedir.[1649]

Görsel 4.2.1.5. Yaşam Alanı 7'nin 37 numaralı odasında in situ halde tespit edilmiş, gömülü saklama kabı.

Kaynak: ***F.E.*** VIII. 10. Taf. 159. Abb. 48.

Yamaç Ev II'de ele geçirilen zooarkeolojik bulguların genelinde göze çarpan ilk husus, evin farklı yaşam alanlarına ait buluntu grupları içerisindeki tür çeşitliliğinin dengesizliğidir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların da içinde bulunduğu evcil hayvan grubuna ait kalıntılar, yaşam alanı 1 ve 2'de, yaşam alanı 6'daki atık su kanalı buluntularında ve yaşam alanı 7'deki 34a odasında yer alan buluntu gruplarında ezici bir çoğunlukla temsil edilmektedir.[1650] Yaşam alanı 6'nın atık su kanalı dışındaki diğer buluntu gruplarında, deniz mahsulü olarak tüketim gören kabuklular (*mollusca*) en baskın türdür.[1651] Yaşam alanı 5'teki çukur dolgusu ile yaşam alanı 7'deki 37 numaralı odanın zemininde gölümü halde tespit edilen saklama kabı ise konutun tüketim örüntüsüne ilişkin tamamen farklı bir resim çizmekte, her iki buluntu grubunda da balık

[1648] Galik, 2019, **a.g.k.**, 116.
[1649] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-120. Fig. 6, 7. Tablo 2.
[1650] Galik, 2019, **a.g.k.**, 116.
[1651] Galik, 2019, **a.g.k.**, 116.

kalıntıları mutlak bir üstünlükle temsil edilmektedir. [1652] Yaşam alanı 5'teki çukurda az miktarda evcil hayvan, çok sayıda kanatlı[1653] (tavuk ve diğer kuş türleri), kabuklu ve muazzam miktarda balık kalıntısı ele geçirilmiştir. Oda 37 zeminindeki saklama kabı ise oldukça az miktarda evcil hayvana, daha yüksek miktarda kanatlılara ve bunların yanı sıra kabuklulara, kurbağalara, yılanlara ve böceklere ait faunal kalıntılara ev sahipliği yapmıştır.[1654] İri ya da ufak boyutlardaki av hayvanlarını ifade eden vahşi hayvanlar ise her ne kadar miktar açısında azınlıkta bulunsalar da Yamaç Ev II'nin tüm bulgu katmanlarında yer bulmuşlardır.[1655] Yaşam alanı 5'teki çukur dolgusu ile 37 numaralı odaya ait saklama kabındaki zooarkeolojik malzemenin muazzam boyutlara ulaşan miktarı, konuttaki hayvan tüketimi trendlerinin kronolojik bir kıyaslamaya tabi tutulmasını oldukça zor hale getirmektedir. Yamaç Ev II'nin tüm katmanlarından elde edilen zooarkeolojik kalıntıların tür ayrımı olmaksızın toplam miktarı 19.600 civarındayken, bunların 10.600 kadarı yaşam alanı 5'teki çukura, 3800 kadarı ise oda 37'deki saklama kabına aittir.[1656]

Yamaç Ev II'nin tüm katmanlarından elde edilen zooarkeolojik bulgular ışığında, konutun besin ekonomisi çerçevesinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar içerisinde en zayıf role sahip olan türün sığır olduğu kesindir. Bulgu grupları içerisinde sığırların ulaştığı en yüksek kalıntı miktarı, yaşam alanı 5'teki çukur dolgusudur ve sığırlara ait kemikler bu dolgudaki evcil hayvan kalıntılarının %20'sini oluşturmaktadır.[1657] Bu çerçevede sığır etinin, Yamaç Ev II'nin tüm katmanlarında nispeten daha az bir öneme sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.[1658]

[1652] Balık, Yamaç Ev II'nin zooarkeolojik bulguluları ışığında, konutun tüm Roma dönemi boyunca ortaya koyduğu et tüketiminin en önemli unsurlarından biridir. Hellenistik dönem ve MS III./IV. yüzyıl katmanlarında nispeten nadir şekilde tercih edilmekle birlikte bu tür, Roma İmparatorluk dönemine ait katmanlarda son derece yüksek bir yoğunlukta tüketime uğramış görünmektedir. Balık konu başlığı bu tezin kapsamı içerisinde yer almadığından burada verilen bilgi yeterli görülmektedir. Bununla birlikte Yamaç Ev II'nin balık tüketimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Galik, 2019, **a.g.k.**, 116-118, 121-122, 125-127, 130. Fig. 4, 5., Tablo 1, 4, 5.

[1653] Yamaç ev II'nin zooarkeolojik çalışmaları, kanatlılar familyasının da konutun besin ekonomisi içerisinde sıklıkla tüketim gördüğünü ortaya koymuştur. Familya içerisinde, tüm katmanlarda mutlak şekilde üstünlük kurmuş olan kanatlı grubu tavuklardır. Çok sayıda örnek, tavukların yumurtalarının da tüketildiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte konutun farklı katmanlarında çok sayıda vahşi kuş türünün tüketim artıklarına rastlanmıştır. Bu tezin kapsamı dışındaki kanatlılar familyasının, Yamaç Ev II'nin besin ekonomisi içerisindeki tüketimine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Galik, 2019, **a.g.k.**, 116-121, 125, 127, 130. Fig. 4, 5, Tablo 1, 3.

[1654] Yamaç ev II'nin besin ekonomisi içerisinde tüketim gören deniz mahsulü kabuklulara ve yumuşakçalara, amfibilere, sürüngenlere ve konutun faunal kalıntıları arasında yer bulmuş ortakyaşar kemirgenlere ve böceklere ilişkin detaylı bilgi için bkz. Galik, 2019, **a.g.k.**, 116-119, 121, 123-124, 126. Fig. 4, 5. Tablo 1, 6, 7.

[1655] Yamaç ev II zooarkeolojisi, konut sakinlerinin besin ekonomisinde evcil hayvanların yanı sıra vahşi hayvanların da kırmızı et için başvurulan bir kaynak olduğunu ortaya koymuştur. Konutun farklı katmanlarında kızıl geyik, alageyik, yaban domuzu ve yaban tavşanı gibi hayvanların tüketim artığı kemikleri tespit edilmiştir. Tezin kapsamı dışında yer alan vahşi hayvanların, Yamaç Ev II'nin besin ekonomisindeki tüketimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Galik, 2019, **a.g.k.**, 116-119, 125, 127. Fig. 4, 5, 8. Tablo 1.

[1656] Galik, 2019, **a.g.k.**, 116, 124.

[1657] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118, 120. Fig. 6. Tablo 2.

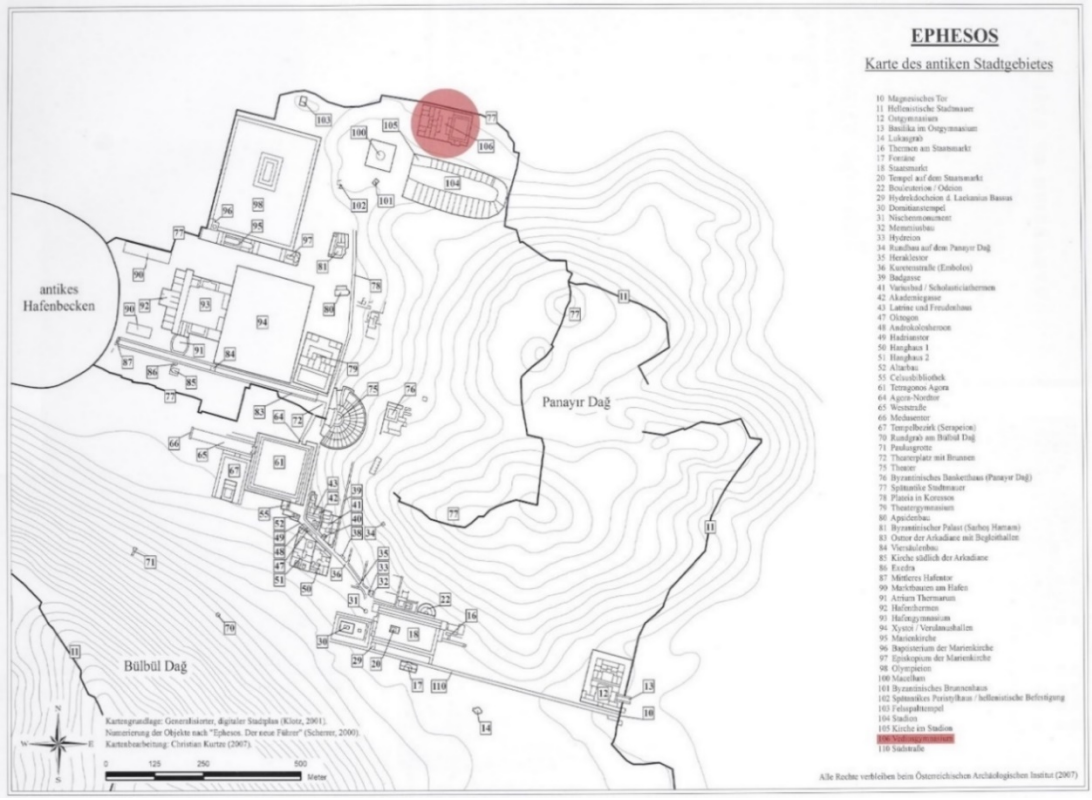
[1658] Galik, 2019, **a.g.k.**, 124-125.

Dikkat çekici olan bir diğer husus, Geç Hellenistik döneme tarihlendirilen yaşam alanı 6'daki sütunlu avlu 31a ile yaşam alanı 7'deki 34a odası dışındaki tüm bulgu gruplarında, evcil hayvanlar içerisinde en yüksek miktarda kalıntı veren ve konutun besin ekonomisinde kırmızı et için en sık başvurulan hayvan olduğu net bir şekilde ortaya konulan domuzlardır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar içerisinde, koyun ve keçilerin ardından ikinci sıraya düştüğü yaşam alanı 6'daki Geç Hellenistik dönem katmanlarında dahi %30'luk bir kalıntıyla yer bulan domuzlar, en yüksek kalıntıyı %70'in üzerinde bir oranla, yaşam alanı 1'de Severus Hanedanı dönemine tarihlendirilen A grubunda sunmuştur. Bu çerçevede konutta, Geç Hellenistik dönemden itibaren koyun ve keçi tüketiminin düşüşe geçtiğini, Roma İmparatorluk döneminde ve III./IV. yüzyıllarda domuz tüketiminin büyük bir ivme kazandığını söylemek mümkündür.[1659] Bir diğer deyişle koyun ve keçiler, kırmızı et kaynağı olarak konutun Hellenistik dönem katmanlarında daha baskın bir görünüm sergilerken, Roma İmparatorluk dönemi ve sonrasında domuzlar daha baskın hale gelmiştir.[1660] Yaşam alanı 7'de konumlanan oda 37'de tespit edilmiş saklama kabı bulguları da bu çıkarımı doğrular niteliktedir.[1661] Ephesos ile kıyaslamayı mümkün kılacak zooarkeolojik bulgular sunan Troya, Pergamon, Sagalassos, Pessinus ve Gordion gibi yerleşimlerde elde edilen faunal buluntular, bu kentlerin besin ekonomisinin ağırlıklı olarak koyun ve keçi türü küçükbaşlar ile sığır türü büyükbaşlar üzerine temellendiğini ortaya koymaktadır. Yamaç Ev II faunal buluntularının ortaya koyduğu üzere, konutun besin ekonomisinde "temel" kırmızı et kaynağı niteliği taşıyan domuzlar, Roma Küçük Asya'sında ünik bir örnek oluşturmaktadır.[1662] Tüm bu sonuçlardan hareketle, yukarıda da ele alındığı üzere, Yamaç Ev II'nin Roma dönemi sakinleri, İtalyan Yarımadası'na özgü bir Romalı yaşam tarzını takip etme eğilimi benimsemişlerdir.[1663] Konutun, Koressos Dağı'nın kuzey yamacı eteğinde konumlanan mimari kalıntılarından elde edilen zooarkeolojik bulguların ışığında belirginleşen genel resim, zengin sakinlerinin yüksek lüks Romalı yaşam tarzını ortaya koymaktadır. Bu yaşam tarzı çerçevesinde konut sakinleri, düzenli bir tedarik süreci üzerine şekillenen "lezzetli" besin tüketimini tercih etmiş, bu tüketim içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar son derece önemli bir payda elde etmişlerdir.[1664]

[1659] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-120. Fig. 7. Tablo 2.
[1660] Galik, 2019, **a.g.k.**, 124.
[1661] Galik, 2019, **a.g.k.**, 118-120. Fig. 7. Tablo 2.
[1662] Galik, 2019, **a.g.k.**, 125.
[1663] Galik, 2019, **a.g.k.**, 125. Yamaç ev II'ye ait zooarkeolojik buluntular ışığında, Roma dönemi konut sakinlerinin İtalyan Yarımadasına has bir Romalı yaşam tarzını benimsediğine ilişkin düşünce, Marion Meyer tarafından tartışılmıştır. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. Meyer, M. (2007). *Neue Zeiten - Neue Sitten. Zu Rezeption und Integration Römischen und Italischen Kulturguts in Kleinasien, Wiener Forschungen zur Archäologie 12*. Wien: Phoibos Verlag.
[1664] Galik, 2019, **a.g.k.**, 125-127.

4.2.2. Vedius Gymnasiumu

Roma Ephesos'unda arkezoolojik bulgular elde edilen ve bu bulguların analizleri çerçevesinde Ephesosluların büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi hakkında bilgi sunan bir diğer yapı Vedius Gymnasiumu'dur. MS 147-149 yıllarında Ephesos'un kuzeyindeki Pion Dağı'nın (Panayırdağ) kuzeybatı eteklerinde, yaklaşık 13.000 $m^{2'lik}$ bir alanda kullanıma açılan yapının güneyinde stadium, güneybatısında ise kentin kuzeybatısında konumlanan macellum yapısı yer almaktadır.[1665] (Bkz. Harita 4.2.2.1. no: 106)

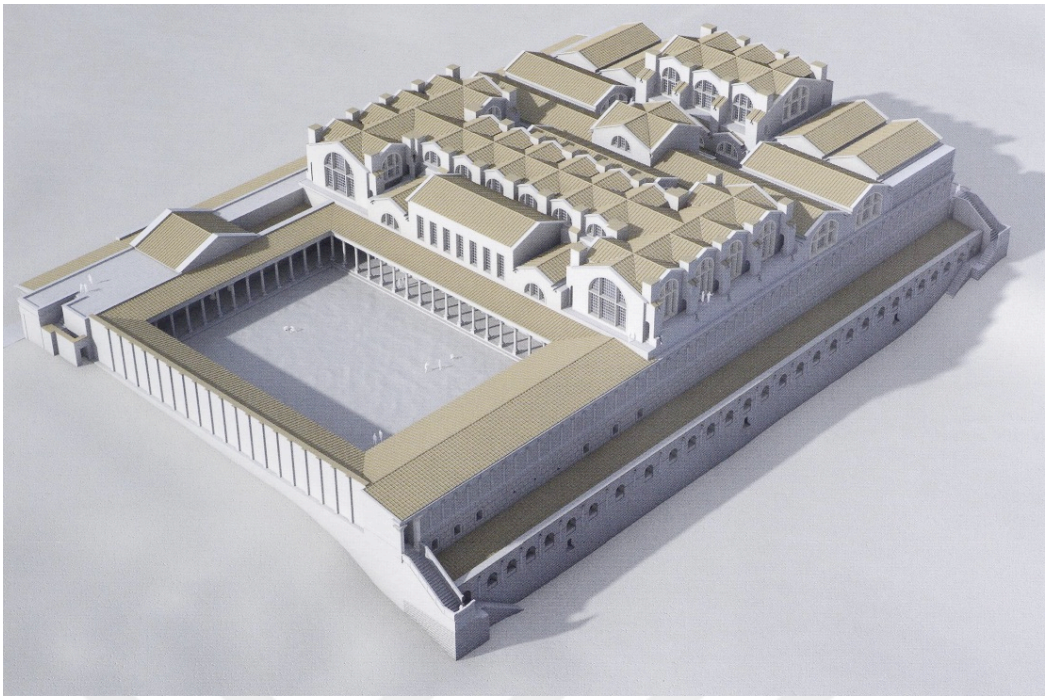

Harita 4.2.2.1. Vedius Gymnasiumu'nun Ephesos kent planındaki konumu.

Kaynak: ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 1.

İsmini, banisi M. Claudius P. Vedius Antoninus Phaedrus Sabinianus'tan (III. Vedius) alan bu görkemli yapı, günümüzde Vedius Gymnasiumu olarak bilinen bir hamam-gymnasium kompleksidir. Kent bünyesinde ele geçirilmiş yazıtlarından Ephesos'a çok sayıda bağışta bulunduğu anlaşılan Vedius Antoninus Phaedrus Sabinianus, bu yapıyı L. Antonius Albus'un vali olduğu dönemde karısı Flavia Papiane ile birlikte Artemis'e, İmparator Antoninus Pius'a ve Ephesos şehrine adamıştır.[1666] (Bkz. Görsel 4.2.2.1.)

[1665] ***F.E.*** XIV. 1. s. 1-3, 318. Yapının kazı ve araştırma tarihçesi için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. s. 3-6.
[1666] ***F.E.*** XIV. 1. s. 318.

Görsel 4.2.2.1. Vedius Gymnasiumu'nun rekonstrüksiyon modeli, kuzeydoğudan kuşbakışı görünüm.

Kaynak: ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 417, 1.

Yukarıda ele alındığı üzere, Ephesos'ta faaliyet gösteren macellum yapısı hakkında bilgiler veren fırıncı Neikon'a ait mezar yazıtı üzerinde, bir gladyatörler derneğinin (*φιλοπλία φιλοβηδίων*) sponsoru olarak karşımıza çıkan Vedius ailesinin,[1667] üçüncü kuşağındaki bir erkek ferdi olan III. Vedius, Ephesos'a ait pek çok yazıttan anlaşıldığı üzere, kentin idari, ekonomik ve sosyal yaşantısında oldukça etkin ve saygın bir profildir.[1668]

[1667] Vedius ailesi, bilhassa sanata ve kültüre sağladığı mali desteklerle, Ephesos'ta MS II. yüzyılda belirgin bir "koruyuculuk/patronaj" niteliğiyle ön plana çıkmıştır. Muhtemel bir biçimde, doğrudan P. Vedius Pollio'nun soyundan gelen İtalyan Yarımadası kökenli göçmen bir aile olan Vediusların hikâyesi, bilhassa MS I. yüzyıldan II. yüzyıla geçiş evresinde belirgin bir hale gelmektedir. P. Vedius Antoninus'un, Vedius soyunun tükenmesini önlemek amacıyla M. Claudius Sabinus'u evlat edinmesi itibarıyla ailenin hikâyesi kesintisiz bir şekilde izlenebilmektedir. Çok sayıda epigrafik kaydın yarattığı bilgi karmaşasına rağmen, bu ünlü Ephesos ailesinin bir soyağacı oluşturma girişimleri birçok kez yapılmış olsa da bu girişimler, Vedius ismine sahip belirli bir kişinin, bir yazıta kesin bir şekilde atfedilmesinin neredeyse imkânsız olduğu varsayımıyla ele alınmalıdır. Bununla birlikte ailenin erkek soyunun dört ana kahramanı, muhtemelen bir baba-oğul ilişkisi çerçevesinde bir araya getirilmiştir. Bu çerçevede kronolojik anlamda takip edilebilen ilk isim P. Vedius Antoninus'tur. Onun evlat edindiği M. Claudius P. Vedius Antoninus Sabinus'un ardından, Vedius Gymnasiumu'nun banisi M. Claudius P. Vedius Antoninus Phaedrus Sabinianus gelmektedir. Onun mirasçısı ve Flavia Papiane ile evliliğinden doğan oğlu M. Claudius P. Vedius Papianus Antoninus ise ailenin dördüncü erkek bireyidir. ***F.E.*** XIV. 1. s. 304. Ailenin dört kuşaklık muhtemel soyağacı için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. s. 306.

[1668] İlk evliliğini, Ephesos'ta ele geçirilmiş bir yazıttan (***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 729.) anlaşıldığı üzere bir dönem Asia Eyaleti'nin başrahibeliğini (*ἀρχιέρεια της Ασίας*) üstlenmiş olan Flavia Papiane ile gerçekleştiren Phaedrus Sabinianus'un, bu evlilikten Vedia Phaedrina ve Vedia Papiane adında iki kızı, M. Claudius P. Vedius Papianus Antoninus adında bir oğlu olmuştur. İkinci evliliğini ise Valeria Lepida ile yapmıştır. Ephesos yazıtları, Phaedrus Sabinianus'un, "*Grammateus*/kâtip-yazman" (***IK***. XV. Die Inschriften von Ephesos, V. no: 1489.), "*Asiarkhes*/Asia başrahibi" (***IK***. XVI. Die Inschriften von Ephesos, VI. no: 2065.),

Vedius Gymnasiumu'nda gerçekleştirilen zooarkeolojik çalışmalarda, toplamda 7892 adet hayvan kalıntısı ele geçirilmiş ve belgelenmiştir. Bu bulgu topluluğunun yalnızca üçte biri (2501 adet) yapının kazıları sırasında ele geçirilmiştir. Geri kalanı (5391 adet) ise çoğunlukla küçük boyutlu parçacıklardan oluşmaktadır ve yapıda B, C ve Ca isimleriyle ifade edilen bulgu gruplarının elde edildiği 3/02 açmasının/çukurunun yıkanmış artıklarından toplanmıştır. Veri toplama aşamasında, "tekil örnekler" adı altında kategorize edilen 3928 buluntudan, en azından %62.9'u (2472 adet) tür seviyesine kadar belirlenebilmiş, yanı sıra makro fauna kalıntıları belgelenmiştir.[1669]

Vedius Gymnasiumu'nda elde edilen hayvan kalıntıları, toplamda 6 sondajdan elde edilmiş olup, kronolojik olarak birbirinden ayrılan 12 farklı bağlamda ele alınmıştır. Zaman ve mekân açısından tanımlanmış bir işlevsel yapıya dahil olmaları, yapının hayvan tüketimine ilişkin karşılaştırmalı değerlendirmeleri tamamen mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte tekil örneklerin hem kurtarma yöntemleri hem de kapsamları açısından önemli ölçüde farklılık gösterdikleri de dikkate alınması gereken bir husustur.[1670]

Vedius Gymnasiumu'ndan elde edilen söz konusu kronolojik bağlamlar içerisinde, bu tez çalışmasının zamansal kapsamı içerisinde değerlendirilebilecek yalnızca bir örnek grubu (A) bulunmakta olup, bu grup yapının inşa dönemi olan MS II. yüzyıl ortasına ve öncesine tarihlendirilmekte ve sunduğu hayvan kalıntıları *terminus ante quem* niteliği taşımaktadır. Geriye kalan 11 bulgu grubu, MS V., VI. ve VII. yüzyıllarına tarihlendirilmekte olup, yapının Geç Antik ve Erken Bizans katmanlarındaki hayvan tüketimine ışık tutmaktadır. Bu çerçevede, söz konusu bulgu grupları, her ne kadar bu tezin zamansal kapsamını ifade eden MS I.-IV. yüzyıllar arasındaki döneme ilişkin doğrudan bilgi vermekten uzak olsalar da yapının İmparatorluk dönemi sonrasında benimsenen tüketim alışkanlıklarına ilişkin kapsamlı bir bakış açısı sağladığından "yüzeysel" olarak ele alınmaları yerinde olacaktır. Bununla birlikte MS V. yüzyıla ait katmanlardan elde edilen "B", "C", "Ca", "D" ve "E" adındaki 5 faunal bulgu grubu, yapıda MS IV. yüzyıl boyunca tesis edilen besin ekonomisine dair önemli ipuçları vermektedir.

"*Virgintiviratus*/Yirmiler Meclisi üyesi" (***IK***. XVII. 2. Die Inschriften von Ephesos, VII. 2. no: 4110.), "*Tribunus Legio IV Scythica*/IV. Scythica Lejyonu Komutanı" (***IK***. XVII. 2. Die Inschriften von Ephesos, VII. 2. no: 4110.), Kıbrıs Eyaleti'nin başkentinde "*Quaestor*/yargıç" (***IK***. XVII. 2. Die Inschriften von Ephesos, VII. 2. no: 4110.), ailesi içerisinde *Senatus*'a ilk kez giren (*homo novus*) "*Senatus* üyesi/*συνκλητικός*" (***IK.*** XIII. Die Inschriften von Ephesos, III. no: 732.; ***IK***. XVII. 2. Die Inschriften von Ephesos, VII. 2. no: 4110.) ve "*Gymnasiarkhos*/gençlik ve eğitim kurumları sorumlusu" (***F.E.*** XIV. 1. s. 244. KatNr. I. 1., Taf. 359.) gibi görevleri icra ettiğini ortaya koymaktadır.

[1669] ***F.E.*** XIV. 1. s. 213, 215. Gymnasiumda tesis edilmiş besin ekonomisi çerçevesinde, bu tezin kapsamı dışında bulunan balık ve deniz mahsulü tüketime ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. s. 230-234.

[1670] ***F.E.*** XIV. 1. s. 214.

Bu çerçevede söz konusu bulgu grupları, ortaya koydukları büyükbaş ve küçükbaş hayvan kalıntılarının miktarları ekseninde, detaylarıyla ele alınacaktır.

Yapıda 12 farklı kronolojik bağlam çerçevesinde ele alınan tekil örnekler, "A, B, C, Ca, D, E, F,[1671] G,[1672] H,[1673] I,[1674] J[1675] ve K[1676]" kodlamaları altında ifade edilmiştir. Öncelikle A grubu, yapının inşa aşamasına ait olup MS II. yüzyıl ortalarına kadar tarihlendirilen örnek grubundan oluşmaktadır. Söz konusu örnek grubu, yapıda gerçekleştirilen kazılar çerçevesinde, *palaestra* bölümünün doğu kısmında, 2/02[1677] adıyla kazılan açmanın (Bkz. Görsel 4.2.2.2.) SE 105/109 dolgu tabakalarında ele geçirilmiştir. Kalıntıların miktarı açısından yapının en küçük bulgu grubunu oluşturan A grubunda 16 adet evcil hayvan kemiği ele geçirilmiş, 10 adedi tür bazında tanımlanmıştır. Bunlardan 4'ü büyükbaş sığırlara, 4'ü koyun ve keçi türü (Ovis/Capra) küçükbaşlara, 2'si ise domuzlara aittir.[1678]

[1671] F bulgu grubu toplamda 146 hayvan kemiği parçasından (138'i tanımlanabilir) oluşmaktadır. Tüm kalıntılar, VI numaralı odanın *propylon*undaki *taberna*da kazılan 4/02 adlı açmanın asıl yıkıntı tabakası içerisinde (SE 146) ve üzerine çökelmiş olan diğer yıkıntı tabakalarında (SE 141/142) elde edilmiştir. F grubu faunal kalıntıları, *taberna*nın terkedildiği MS VI. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. ***F.E.*** XIV. 1. s. 214-215.

[1672] G bulgu grubu, gymnasiumda 1/02 adıyla kazılan açmada, *propylon* (giriş binası) bölümünün yangınla tahrip olmasından sonraki kullanım evresine ait çökeltilmiş toprak tabakalarında (SE 78/86) ve SE 65/75/90 isimli asıl yangın tabakalarında (detaylı bilgi için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. s. 74-78. 1/02 açmasının kazı ve plan görselleri için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 254, 255, 256, 257.) ele geçirilmiş 53 adet (50'si tanımlanabilir) hayvan kemiğinden oluşan küçük bir örnek topluluğudur ve MS VI. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. ***F.E.*** XIV. 1. s. 214-215.

[1673] H bulgu grubu da 1/02 açmasına ait olup, *propylon*un çöküntü tabakasındaki yangın katmanından ayrılmış olan SE 67/73/88 adlı tabakalardan (detaylı bilgi için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. s. 74-78.) elde edilmiş 54 hayvan kalıntısından (51'i tanımlanabilir) oluşmaktadır ve MS VI. yüzyılın ikinci yarısına aittir. ***F.E.*** XIV. 1. s. 214-215.

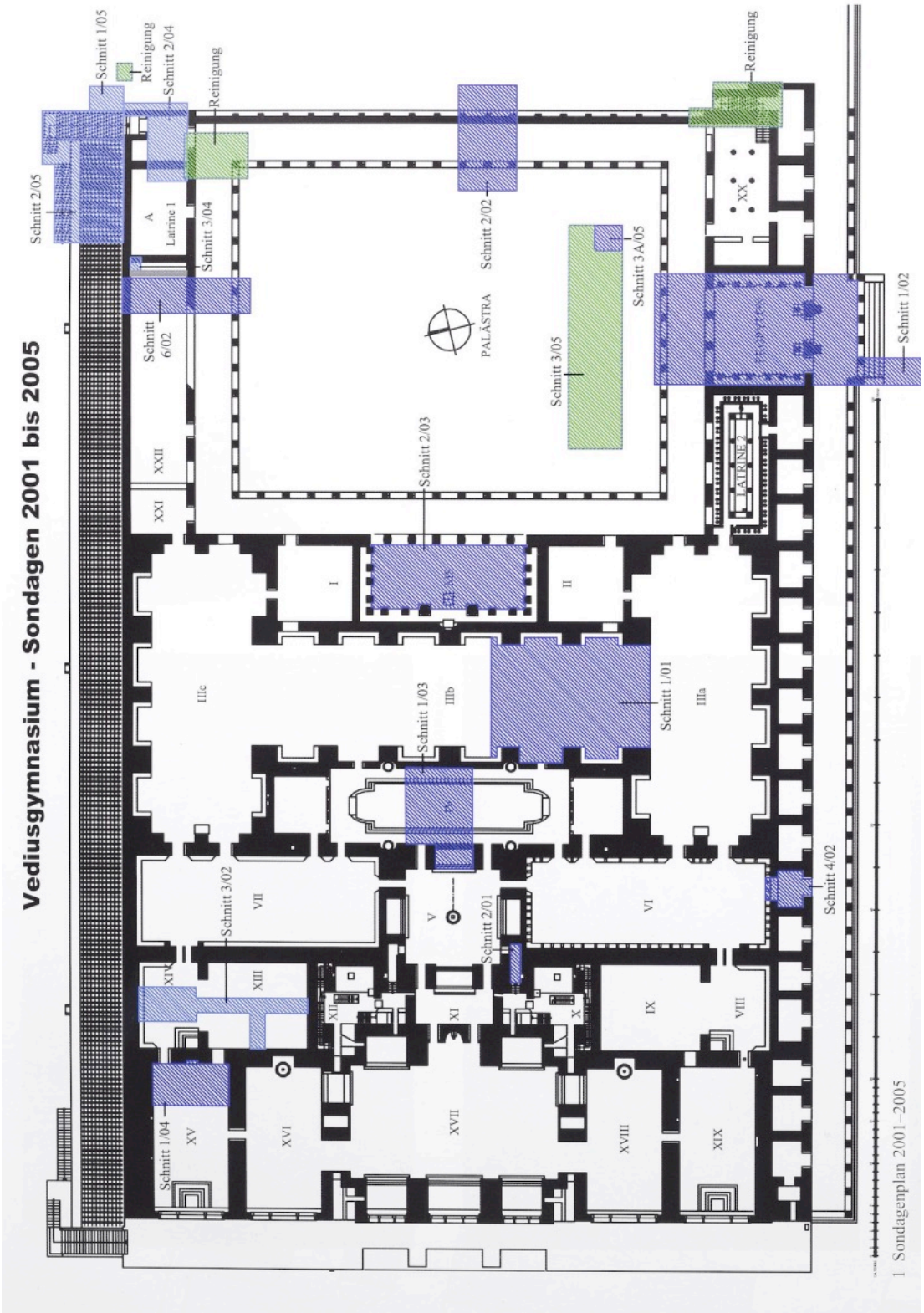
[1674] I bulgu grubu, 1/01 açmasının kazıldığı IIIb isimli odanın, şiddetli yangın tahribatında oluşan SE 20 adlı büyük kül tabakasından (detaylı bilgi için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. s. 71-74. 1/01 açmasının kazı ve plan görselleri için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 251, 252, 253.) elde edilmiştir ve MS VI. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir. Gruptaki 121 hayvan kemiğinin 102'si tür bazında tanımlanabilmiştir. ***F.E.*** XIV. 1. s. 214-215.

[1675] J bulgu grubu da IIIb isimle büyük salonda kazılan 1/01 açmasına aittir ve odanın SE 17 ile 19 tabakalarından elde edilmiştir. Grup, MS VI. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmektedir ve büyük yangın sırasında odadaki tavan kemerinin çöküşüyle oluşan moloz katmanlarından elde edilmiştir. Gruptaki 118 hayvan kemiğinin 104'ünün tür bazında tanımlaması yapılabilmiştir. ***F.E.*** XIV. 1. s. 215.

[1676] K bulgu grubu da IIIb odasında kazılan 1/01 açmasına aittir. Odanın zemin seviyesinde (SE 12) ve bu seviyeye ait bir duvarın çöküntüsünde (SE 14) 71 adet hayvan kemiği ele geçirilmiş olup, bunlarında 62'sinin tür bazında tanımlaması yapılabilmiştir. K grubu Vedius Gymnasiumu'nun en geç kullanım evresine aittir ve MS VII. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir. ***F.E.*** XIV. 1. s. 215.

[1677] 2/02 açması hakkında kapsamlı bilgi için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. s. 79-80. Açmanın kazı ve plan görselleri için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 258. Abb. 10.)

[1678] ***F.E.*** XIV. 1. s. 215-216.

Görsel 4.2.2.2. Vedius Gymnasimu'nda hayvan kalıntısı tespit edilen açma/sondaj (*schnitt*) lokasyonları.

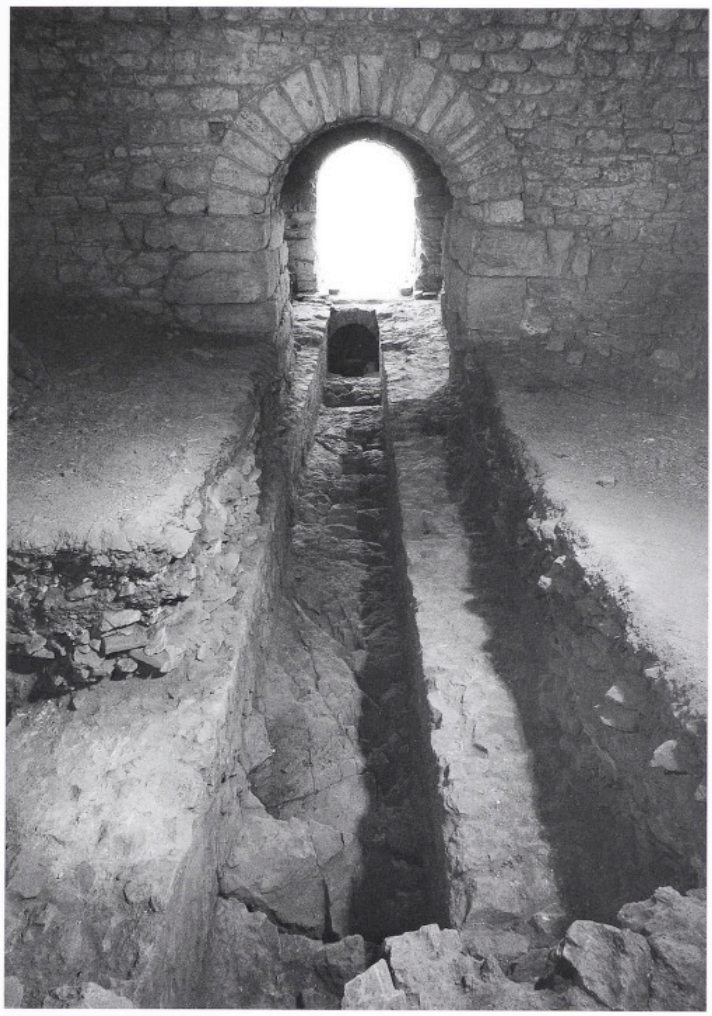
Kaynak: ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 251.

B grubu, Vedius Gymnasiumu'nun geç kullanım evresine tarihlendirilen ilk örnektir. Yapının kuzeybatısında konumlanan "N" odasında, 3/02[1679] adıyla kazılan açmanın (Bkz. Görsel 4.2.2.2.) SE 138 tabakasındaki bir odun kömürü katmanından, tortu elemeleri içerisinde elde edilen hayvan kalıntıları oldukça küçük boyutlardadır ve daha ziyadesiyle mikrofauna bulguları sağlamaktadır. Toplamda 327 adet hayvan kalıntısı tespit edilmiş olup, bunların 137'si tür bazından tanımlanabilmiştir ve tamamı MS V. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir.[1680] Bulgu grubu çerçevesinde oluşturulan evcil hayvan örnekleminde, küçükbaş koyun ile keçilere ve domuzlara ait 16 adet kemiğin tespiti sağlanmış, büyükbaş sığırlara ise hiç rastlanmamıştır. 16 kemiğin 12'si koyun ve keçilere, 4'ü domuzlara aittir.[1681]

C grubu, tıpkı B grubu gibi 3/02 açmasından elde edilen buluntuları kapsamaktadır. Yapının H, M ve N isimli odalarından geçen termal atık su kanalında (Bkz. Görsel 4.2.2.3.) kazılan açmanın SE 126/130 tabakalarından, toplamda 7261 buluntu örneği elde edilmiştir. Bu miktar Vedius Gymnasiumu'nda faunal kalıntı veren diğer tüm grupların toplamından daha fazladır. Bunların 1677 adedi elle toplanmış, 5064 adeti ise tortu elemelerinden elde edilmiştir. Örneklerin 3983'ü tür bazında tanımlanabilmiştir. Söz konusu kalıntılar, gymnasiuma ait termal su kanalının dolgu tabakasından (SE 127) elde edilmiştir. Bu kanal, yapının kullanımının sona ermesinden sonra, MS V. yüzyılda atıklarla doldurulmuştur.[1682] C grubundan elde edilen faunal kalıntılar 3 farklı evcil hayvan örneklemi çerçevesinde incelenmiştir. Bunlardan ilki, su kanalının dolgu katmanlarından (SE 126/130) toplanan 1621 örneği kapsamaktadır. Örneklemde en yüksek miktarda temsil edilen kalıntı grubu, yaklaşık 800 kemik örneğiyle koyun ve keçi türü küçükbaşlara aittir. Bunları yaklaşık 500 buluntuyla domuzlar takip etmektedir. Son sırada ise 200 kadar örnekle büyükbaş sığırlar gelmektedir.[1683] İkinci örneklem, C grubu bünyesinde, elle toplanmış 1466 hayvan kemiği üzerine oluşturulmuştur. Koyun ve keçiler, 700'den fazla kalıntıyla burada da en yüksek tüketim görmüş tür görünümündedir. Onları, 400 kadar kalıntıyla domuzlar takip etmekte, son sırada yine 200 kadar örnekle

[1679] 3/02 açması hakkında kapsamlı bilgi için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. s. 80-81. Açmanın kazı ve plan görselleri için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 259, 260. Abb. 11.
[1680] ***F.E.*** XIV. 1. s. 214.
[1681] ***F.E.*** XIV. 1. s. 216. Grupta tavuklara ait 10 adet kemik kalıntısı da tespit edilmiş olup toplam kalıntı sayısı 26'dır. ***F.E.*** XIV. 1. s. 216.
[1682] ***F.E.*** XIV. 1. s. 214-215.
[1683] ***F.E.*** XIV. 1. s. 216. Örneklemde temsil edilen dördüncü hayvan tavuktur. Sığırların ardından gelmekte olup, en az miktarda kalıntı sunan hayvandır. ***F.E.*** XIV. 1. s. 216.

büyükbaş sığırlar gelmektedir.[1684] C grubuna ait üçüncü örneklem, su kanalındaki tortuların elenmesi yöntemiyle elde edilmiş 156 adet buluntuyla hazırlanmıştır. Bu örneklemde de koyun ve keçiler zirvede bulunmakla birlikte domuzlarla aralarındaki fark bir hayli kapanmıştır. Koyun ve keçiler yaklaşık 70 buluntuyla temsil edilmekte olup, domuzlar 60 kadar buluntu vermiştir. Büyükbaş sığırlarda önemli miktarda bir düşüş görülmekte, tür 10'dan az kalıntıyla temsil edilmektedir.[1685]

Görsel 4.2.2.3. Vedius Gymnasiumu'nda 7261 faunal kalıntıya ev sahipliği yapan termal atık su kanalının, dolgu tabakası çıkarıldıktan sonraki görünümü (güneyden).

Kaynak: ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 357. 2.

C grubunu ifade eden su kanalında ele geçirilen bir *amphora*, içerisindeki faunal kalıntılar çerçevesinde, sonradan "Ca" ismiyle tanımlanmıştır. Amphora bünyesinde, toplamda

[1684] ***F.E.*** XIV. 1. s. 216. Bu örneklemde de temsil edilen dördüncü hayvan tavuktur. Sığırların ardından gelmekte olup, en az miktarda kalıntı sunan hayvandır. ***F.E.*** XIV. 1. s. 216.

[1685] ***F.E.*** XIV. 1. s. 216. Bu örneklemde büyükbaş sığırlara ait kalıntı miktarında rastlanılan düşüşle aynı miktarda bir artış, 20 kadar örnekle temsil edilen tavuklarda gözlemlenmiştir. ***F.E.*** XIV. 1. s. 216.

77 kemik kalıntısı ele geçirilmiş olup bunların 44'ünün tür bazında tanımlaması yapılmıştır.[1686] Bu 44 kemik kalıntısı üzerine hazırlanan evcil hayvan örnekleminde domuzlar, Yamaç Ev'nin MS II. yüzyıl katmanlarında karşılaşılan genel tabloya paralel bir biçimde, 25'in üzerinde kalıntıyla en fazla tüketim görmüş hayvan konumundadır. Bunları yaklaşık 15 kalıntıyla koyun ve keçiler takip etmektedir. Sığırlar ise 5 adedin altındaki kalıntı miktarıyla azınlıktadır.[1687]

D grubu, yapının kuzeydoğu köşesinde konumlanan A odasının altından geçen latrina kanalında kazılan 2/04[1688] açmasının (Bkz. Görsel 4.2.2.2.) SE 300 tabakasından elde edilmiş faunal kalıntılardan oluşmakta ve MS V. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmektedir. Latrina kanalı, C grubunda ele alınan, H, M ve N odalarındaki termal su kanalıyla yaklaşık olarak aynı dönemde ve muhtemelen benzer bir hızla atıklarla doldurulmuştur. Söz konusu atık dolgusunda, toplamda 243 hayvan kemiği elle toplanmak suretiyle ele geçirilmiş, bunlardan 216'sının tür bazında tanımlaması yapılmıştır.[1689] Gruba ait 212 kemik kalıntısı çerçevesinde hazırlanan evcil hayvan örnekleminde, domuzlar muazzam bir çoğunluk elde etmiş durumdadır. Yaklaşık 160 kalıntıyla temsil edilen domuzları, 20 kadar kalıntıyla koyun ve keçiler takip etmekte, birkaç kemik kalıntısıyla sığırlar bu grupta da azınlık durumundadır.[1690]

E grubu, gymnasiumun güneyinde konumlanan, VI numaralı odanın *propylon*undaki *taberna*nın, yürüyüş seviyesi altındaki dolgu katmanından (SE 150) çıkarılmıştır. 4/02[1691] adıyla kazılan bu açmadan, (Bkz. Görsel 4.2.2.2.) 33 adet hayvan kemiği parçası ele geçirilmiş, 31'inin tür bazında tanımlanması yapılmış ve tamamı MS. V. yüzyıl sonlarına tarihlenmiştir.[1692] Gruba ait 30 kemik kalıntısıyla hazırlanan evcil hayvan örneklemi çerçevesinde, sığır türü büyükbaşlar 12 kemik kalıntısıyla mutlak çoğunluğu elde etmiştir. Bu durum, gymnasiumun faunal kalıntı sunan tüm grupları içerisinde yalnızca E grubunda karşımıza çıkmaktadır. Sığırları, 10 kemik kalıntısıyla domuzlar takip etmekte, 6 kemik kalıntısıyla koyun ve keçiler üçüncü sırada yer almaktadır.[1693]

[1686] ***F.E.*** XIV. 1. s. 214-215.
[1687] ***F.E.*** XIV. 1. s. 216. Ca grubunda tıpkı sığırlar gibi tavuklar da birkaç kalıntıyla temsil edilmektedir. ***F.E.*** XIV. 1. s. 216.
[1688] 2/04 açması hakkında kapsamlı bilgi için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. s. 88-89. Açmanın kazı ve plan görselleri için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 269, 270, 271. Abb. 17, 18.
[1689] ***F.E.*** XIV. 1. s. 214-215.
[1690] ***F.E.*** XIV. 1. s. 216. Tavuklar D grubu örnekleminde da yer bulmuştur ve koyun ile keçilerin hemen arkasında yer almaktadır. ***F.E.*** XIV. 1. s. 216.
[1691] 4/02 açması hakkında kapsamlı bilgi için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. s. 82. Açmanın kazı ve plan görselleri için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 261. Abb. 12.
[1692] ***F.E.*** XIV. 1. s. 214-215.
[1693] ***F.E.*** XIV. 1. s. 216. Örneklem içerisinde temsil edilen dördüncü tür tavuklardır. Bunlara ait 2 adet kemik kalıntısı da ele geçirilmiştir. ***F.E.*** XIV. 1. s. 216.

Bu tezin zamansal kapsamı çerçevesinde bilgi sağlayıcı nitelikte kabul edilen A, B, C, Ca, D ve E tekil örnek grupları, Vedius Gymnasiumu'nda nispeten MS II. yüzyılda ve daha ziyadesiyle MS V. yüzyılda tesis edilen besin ekonomisine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. A grubu, aynı miktarda temsil edilen büyükbaş sığırlar ile küçükbaş koyun ile keçilerin baskın niteliğiyle birlikte domuzların da besin ekonomisi içerisinde yer bulduğu bir profil ortaya koymaktadır. B grubunda koyun ve keçiler, mutlak bir üstünlük ile temsil edilmiştir. Aynı durum C grubunda da geçerli olup, koyun ve keçiler gruba ait 3 tekil örneklemde de en fazla karşılaşılan tür konumundadır. C grubu bünyesinden farklı bir bağlamda değerlendirilen Ca grubundaki amphora kalıntılarında ise domuzlar mutlak şekilde baskındır. Benzer şekilde domuzlar, D grubuyla ifade edilen Latrina kanalında, faunal kalıntıların neredeyse tamamını oluşturmaktadır. Gymnasiumdaki bulgu örneklerinin büyük bir kısmında, mutlak surette azınlık profili çizen sığırlar, ilginç bir şekilde E grubunda en yoğun şekilde yer bulan türdür.[1694] Sonuç itibarıyla Vedius Gymnasiumu'nun Geç Antik ve Erken Bizans dönemlerinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimi açısından heterojen bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Gymnasiumun besin ekonomisi çerçevesinde tüketim görmüş büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kesim yaşı profillerine ilişkin kapsamlı bilgi sunmaya yetecek veriler, ağırlıklı olarak C grubunda ve nispeten D grubunda ele geçirilmiştir. Bu çerçevede C grubu örneklerinde gerçekleştirilen incelemeler, sığırlarda çoğunlukla yaşlı bireylerin tüketildiğini açıkça göstermektedir. Bununla birlikte koyun ve keçilerde genel itibarıyla genç hayvanların kesime alındığı açıktır. Sığır kafatasları ve dolayısıyla diş bulguları eksik olmakla birlikte domuz, koyun ve keçiler için diş bulguları mevcut olup, bunlar hayvanların genel itibarıyla genç yaşlarda kesime alındıklarını doğrulamaktadır. Domuzlar en fazla 2 yaşına kadar tüketilmiş görünmekle birlikte 6 aylık genç bireyler ile 1 veya 2 yaşındaki yetişkinler eşit oranda temsil

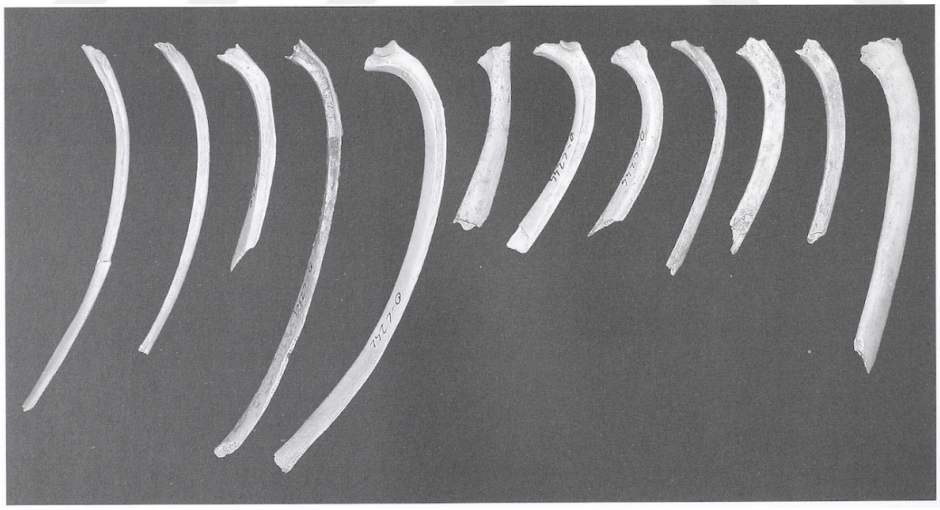
[1694] ***F.E.*** XIV. 1. s. 216. Bu tezin zamansal kapsamını aşan tekil örnekler çerçevesinde, F grubunda, 137 kemik kalıntısı üzerine hazırlanan örneklemde domuzlar 60 kadar örnekle ilk sıradadır. Onları 40 kadar örnekle koyun ve keçiler takip etmekte, 20 kadar kalıntı sunan sığırlar son sırada yer almaktadır. Geriye kalan örnekler tavuklara aittir. Toplamda 48 kalıntıyla hazırlanan G grubu örnekleminde koyun ve keçiler 25 kadar kalıntıyla ilk sırada yer almakta, onları 15 örnekle sığırlar takip etmekte olup, geriye kalan kalıntılar son sıradaki domuzlara aittir. Koyun ve keçiler H grubu örnekleminde de ilk sırada yer almakta, toplam 51 kalıntının 30 kadarını oluşturmaktadır. 10 adet kalıntıyla temsil edilen sığırlar ikinci sırada yer almakta, onları daha az miktarda kalıntıyla domuzlar takip etmektedir. Benzer şekilde koyun ve keçiler, 102 adet kalıntıyla hazırlanan I grubunda, 40'a yakın kalıntıyla ilk sırada yer almaktadır. Hemen ardından 35'e yakın kalıntıyla sığırlar gelmekte, bunları yaklaşık 25 örnekle domuzlar takip etmektedir. Geriye kalan az miktardaki kalıntı tavuklara aittir. J grubu, 3 farklı örneklem çerçevesinde ele alınmıştır. 103 kalıntıyla hazırlanan birinci örneklemde 70 kadar örnekle koyun ve keçiler ilk sıradadır. Onları 30 kadar örnekle domuzlar takip etmekte, birkaç kalıntıyla sığırlar son sırada yer almaktadır. 38 örnekle hazırlanan ikinci örneklemde 35'e yakın kalıntıyla koyun ve keçiler mutlak surette baskın türdür. Geriye kalan birkaç örnek ise domuzlara aittir. Üçüncü örneklem 65 kalıntıyla oluşturulmuş olup 35 kadarı koyun ve keçilere, 25 kadarı domuzlara, geriye kalan birkaç örnek ise sığırlara aittir. Son olarak K grubu 72 kalıntıyla hazırlanmıştır. Bunların 50 kadarı koyun ve keçilere, 10 kadarı domuzlara, geriye kalan birkaç örnek ise sığırlara aittir. ***F.E.*** XIV. 1. s. 216.

edilmektedir. Koyun ve keçilerin 6 aylıktan itibaren kesime alındığı belirgin olup, çoğunlukla 1-2 yaşındadırlar. Bununla birlikte daha geç yaştaki az sayıda koyun ve keçinin de kesime alındığı tespit edilmiştir.[1695] Domuz oranının mutlak şekilde baskın olduğu D grubunda ise daha yaşlı domuzların kesime alındığı net bir şekilde gözlemlenmiştir.[1696]

Gymnasiuma ait faunal kalıntılarda tespit edilen belirli iskelet parçalarının veya parça gruplarının sıklığı, bu kalıntı gruplarının işlevsel özellikleri hususunda olduğu kadar, atığı üreten tüketicilerin kırmızı et tüketimi noktasındaki yönelimleri noktasında da önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu çerçevede, gymnasiumun geneline ait faunal kalıntılar, çoğunlukla küçük miktarlarda karakteristik parçalanma izlerine sahip olup, mutfak ve masa artığı nitelikleri ortaya koymuştur. Bununla birlikte elde edilen sonuçların detay seviyesi, genellikle incelenen örnek grubunun miktarıyla doğru orantılıdır.[1697] Bu çerçevede, gymnasiumun faunal kalıntı açısından en zengin grubu olan C'de, tüm büyükbaş ve küçükbaş hayvanların neredeyse büsbütün şekilde gövde iskeletiyle temsil edildiği gözlemlenmiştir. Sığır kemiklerinde baş ve ayak parçaları büyük ölçüde eksiktir. Domuz, koyun ve keçilerde gövde kemikleri, kafa ve ayak kemiklerine nazaran oldukça yüksek miktardadır ve bu durum, söz konusu türlerin, ağırlıklı olarak et taşıyan iskelet grupları çerçevesinde tercih edildiğini göstermektedir. Sığırlara ait omur ve kaburgalar genellikle küçük parçalara ayrılmış halde ele geçirilmiş olup, bu kemikler hayvanlara ait üç büyük iskelet bölümü içerisinde en fazla temsil edilen türdür. Öte yandan domuz kaburgaları üzerine gerçekleştirilen incelemeler, bunların yaklaşık üçte birinin neredeyse tamamen hasarsız olduğunu ve büyük çoğunluğunun, orta ve arka göğüs bölgelerine ait olduğunu göstermiştir.[1698] Tavan Fiyatlar Fermanı'nda yaklaşık 453 gram için 24 denarius ile fiyatlandırılmış olan, dişi domuzların göğsünden elde edilen etin, (bulba) aynı miktarda standart domuz etinin (carnis porcinae) fiyatından (12 denarius) iki kat fazla olması, yapıda tesis edilmiş yüksek bir yaşam standardının izleri olarak değerlendirilebilir. Öte yandan D grubunda elde edilen domuz kalıntıları, C grubundaki bulgulara benzer bir iskelet dağılımı örüntüsü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte grupta kafatası kemikleri tekrar ortaya çıkmıştır ancak en yüksek miktarda temsil edilen kemik türleri kaburga ve omurlardır. Gruptaki koyun ve keçi kemikleri de ağırlıklı olarak (%70) gövde kemiklerinden oluşmakta, kafa ve ayak kalıntıları ise neredeyse hiç temsil edilmemektedir.[1699]

[1695] ***F.E.*** XIV. 1. s. 217-218.
[1696] ***F.E.*** XIV. 1. s. 217-218.
[1697] ***F.E.*** XIV. 1. s. 218-222.
[1698] ***F.E.*** XIV. 1. s. 218-222.
[1699] ***F.E.*** XIV. 1. s. 218-222. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarda gövde kemiklerinin baskınlığı, F grubu üzerine gerçekleştirilen incelemelerde de tespit edilmiştir. Bu çerçevede domuzlarda, gövde kemiklerinin tüm kemik

Faunal bulgu gruplarındaki kemiklerin kesim izleri üzerine gerçekleştirilen incelemeler, gymnasiumda tesis edilmiş besin ekonomisine ilişkin önemli ipuçları sağlamaktadır. Öncelikle tüm örnek gruplarında, kemikler üzerinde kırmızı et tüketimine işaret eden işleme izleri saptanmıştır. Bu izlerin bir kısmı, çoğunlukla bıçak veya balta ile yapılan kesim işlemlerinin sonucuyken, çoğunluğu son kertede tüketicilerin mutfaklarında gerçekleştirilen parçalanma süreçlerine işaret etmektedir. İncelenen örnek gruplarında, belirgin kesme veya doğrama izlerine sahip kemik oranı %10 ile %30 arasında değişmektedir.[1700] Yapının en zengin bulgu grubu olan C'de, oldukça yüksek miktarda işlem görmüş kemik tespit edilmiş, bu durum yapı sakinlerinin MS V. yüzyılda benimsediği parçalama alışkanlıklarına ilişkin önemli ipuçları sağlamıştır. Bilhassa domuz, koyun ve keçilerin kafa ve gövde kemikleri dikkat çekici bulgular ortaya koymuştur. Domuz kafaları genellikle yanlamasına kırılmış, önden kısımdan bölünmüş ve arka kısımları parçalara ayrılmıştır.[1701] Koyun ve keçi kafaları ise çoğunlukla ortadan ikiye ayrılmıştır.[1702] Kaburgalar, düzenli olarak eklemlere yakın yerlerden ve bazen de ortalarından kesilmiştir.[1703] (Bkz. Görsel 4.2.2.4.) Domuz, koyun ve keçilerin omurları, çoğunlukla küçük parçalara ayrılmış ve birçok kez çapraz kesilerek parçalanmıştır.[1704] Sığırların omurga sütunu, parçalama sırasında genellikle tamamen çıkarılmış, bu nedenle hem merkezi omur kemikleri hem de kesilmiş yan ve çapraz eklem çıkıntıları tespit edilmiştir.[1705]

Görsel 4.2.2.4. C grubundaki koyun ve keçilere ait, kasaplık izleri taşıyan kaburga kemikleri.

Kaynak: ***F.E.*** XIV. 1. Taf. 356. 4.

bulgularına oranı %73'tür. Bu oran sığırlar için %67'dir. Koyun ve keçi türü küçükbaşlarda ise gövde kemikleri %28'lik oranla azınlık durumundadır. ***F.E.*** XIV. 1. s. 218-222.

[1700] ***F.E.*** XIV. 1. s. 222. Ancak F örneğinde bu tür işleme izleri %50'den fazladır. ***F.E.*** XIV. 1. s. 222.

[1701] ***F.E.*** XIV. 1. s. 222. Taf. 356. 3.

[1702] ***F.E.*** XIV. 1. s. 222. Taf. 356. 2.

[1703] ***F.E.*** XIV. 1. s. 222. Taf. 356. 4.

[1704] ***F.E.*** XIV. 1. s. 222. Taf. 356. 5, 6.

[1705] ***F.E.*** XIV. 1. s. 222. Taf. 356. 7.

Yakılmış ya da en azından geçici olarak ateşe maruz bırakılmış kemik kalıntıları, yapıya ait çoğu örnek grubunda ya çok nadir bulunmaktadır ya da tamamen eksiktir. Hayvanların sağlık sorunlarına ilişkin bilgi sağlayabilecek patolojik değişimlere, yapı genelinde neredeyse hiç rastlanmamıştır. Antik çağda tarımsal üretim ve lojistik çerçevesinde iş gücü olarak kullanım gören sığırların, bilhassa *femur*[1706] (uyluk) kemiklerinin distal ekstremite kısımları (femur kemiğinin diz kapağı yönündeki en uç/alt kısmı) üzerinde, gözle görülür bir iş yükü izine hiç rastlanmamıştır.[1707] Yapıda ileri yaşlardaki sığırların nispeten yoğun bir tüketime uğradığı tespit edilmiş olduğundan, bu husus oldukça ilginçtir.

Vedius Gymnasiumu'nun faunal bulgu grupları, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların büyüme örüntüsü ve boyut gelişimi üzerine de önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu ipuçları, Ephesos yakınlarındaki antik yerleşimlerde benimsenmiş büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimiyle olası kıyaslamaları mümkün kılması açısından son derece önemlidir. Bununla birlikte yapıda ele geçirilen kemik kalıntıları, bu hususa ışık tutacak sınırlı miktarda örnek sunmakta, dahası kemiklerdeki yüksek parçalanma oranı sınırlı bir metrik veri tabanı ortaya koymaktadır. Bu nedenle komşu sayılabilecek uzaklıktaki yerleşimlerin büyükbaş ve küçükbaş hayvan popülasyonlarıyla zamansal ve mekânsal açıdan sınırlı nitelikte bir karşılaştırma örneklemine olanak sağlamaktadır.[1708]

Bu çerçevede yapıda ele geçirilen az sayıdaki sığır kemiği, Sagalassos'un[1709] Geç Roma dönemine ait faunal dağılımı içerisindeki sığırlarla oldukça yakın bir uyum içerisindedir. Yanı sıra Pergamon'daki[1710] Roma dönemi sarnıç dolgu katmanlarından elde edilen sığır kemikleri, Vedius Gymnasiumu ile neredeyse aynı nitelikte bir tablo ortaya koymaktadır. Öte yandan Pessinus'un[1711] Geç Roma dönemine ait sığırlar önemli ölçüde daha büyük görünmektedir. Benzer bir durum Didyma Kutsal Alanı'ndaki[1712] kurbanlık sığırlar için de geçerlidir.[1713] Bir

[1706] Memelilerde kalça ekleminden başlayıp dize kadar uzanan, güç, hacim ve uzunluk bakımından en büyük kemik.
[1707] ***F.E.*** XIV. 1. s. 223.
[1708] ***F.E.*** XIV. 1. s. 223.
[1709] ***F.E.*** XIV. 1. s. 223.; De Cupere, B. (2001). *Animals at Ancient Sagalassos. Evidence of the Faunal Remains. Studies in Eastern Mediterranean Archaeology IV*. (***SEMA*** IV.) Turnhout: Brepols Publishers. s. 212 vd.
[1710] ***F.E.*** XIV. 1. s. 223.; Boessneck, J., Driesch, A. V. D. (1985). *Knochenfunde aus Zisternen in Pergamon*. München: Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München. s. 31 vd.
[1711] ***F.E.*** XIV. 1. s. 223.; De Cupere, B. (1994a). Report on the Faunal Remains from Trench K (Roman Pessinus, Central Anatolia). *Archaeofauna*, 3. s. 68.
[1712] ***F.E.*** XIV. 1. s. 223.; Boessneck, J., Driesch, A. V. D. (1983). "*Tierknochenfunde aus Didyma"*. içinde *Archäologischer Anzeiger 1983*. (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter. s. 624 vd.
[1713] ***F.E.*** XIV. 1. s. 223.

diğer boyut farklılığı Ephesos'taki Artemis Tapınağı[1714] ile Samos'taki Hera Tapınağı'nın[1715] Geometrik-Erken Arkaik katmanlarında ele geçirilen sığır kemikleri için söz konusudur ve buradaki sığırlar çok daha küçük boyutlardadır.[1716] Kompakt halde kemik kalıntılarının eksikliği nedeniyle sığırlara ait hesaplanabilir bir omuz yüksekliği elde edilememiştir. Ancak mevcut ölçüler ve genel morfolojik yapı, 115 ile 130 cm. arasında bir omuz yüksekliğine sahip, oldukça iri yapılı bir sığır türüne işaret etmekte, bununla birlikte homojen bir profil çizen sığırlarda ne çok iri ne de çok sıska bireylere rastlanmaktadır.[1717] Konuya ilişkin modern verilerin, Batı Küçük Asya sığırları için 120 ile 140 cm. aralığında bir omuz yüksekliğine işaret ettiği göz önüne alındığında, Vedius Gymnasiumu'nda tüketim görmüş bu sığırların Batı Küçük Asya'nın norm değerlerini yansıttığı görülmektedir. Ancak bu iri yapılı sığırların, gelişmiş yetiştirme ve bakım koşullarında mı yetiştirildiği, yoksa Erken Demir Çağı'ndan beri büyükbaş hayvancılığa ev sahipliği yapan Batı Küçük Asya havzasına, Orta Avrupa'dan ithal edilen sığır sürüleriyle mi karıştırıldığı konusu, gelecekteki araştırmalar için hâlâ açık bir sorudur.[1718] Bununla birlikte yapıda karşımıza çıkan iri yapılı sığırlar, Metropolitae Asiae'nin tarımsal hinterlandını ifade eden Kaystros Havzası'nda tesis edilmiş ileri düzey hayvancılık için kanıt niteliği taşımaktadır. Bu havzadaki tarımsal üretimle ön plana çıkmış, bir antik kentten ziyade kırsal yerleşim (*kome*) niteliği taşıyan, Ephesos Larissa'sı olarak tanımlanan Güzelimtepe'de, yerleşim sakinlerinin kendi topladıkları sermayeyle bir macellum[1719] inşa ettirmiş oldukları gerçeği de, havzada tesis edilen gelişkin hayvancılık ve bu hayvancılıktan elde edilen ekonomik refah için önemli bir kanıttır.

Küçükbaşlar açısından, gymnasiumdaki domuz kalıntılarından oldukça az miktarda ölçüm verisi elde edilmiştir. Bu çerçevede domuzlar neredeyse orta büyüklükte, oldukça ince yapılı bir türün genel profiline işaret etmektedir. Benzer büyüme oranları, Sagalassos'ta[1720] ve Pergamon sarnıçlarında[1721] elde edilen bulgularda gözlemlenmiş olup, şüphesiz bir biçimde Doğu Akdeniz bölgesindeki antik domuz popülasyonlarının morfolojik standardına

[1714] ***F.E.*** XIV. 1. s. 223.; Riezler, B. (1993). *Tierknochenfunde aus dem Artemision von Ephesos. Die Wiederkäuer*. Wien: Dissertation der Veterinärmedizinischen Universität Wien. s. 46 vd.
[1715] ***F.E.*** XIV. 1. s. 223.; Boessneck, J., Driesch, A. V. D. (1988). *Knochenabfall von Opfermahlen und Weihgaben aus dem Heraion von Samos (7. Jh. v. Chr.)*. München: Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München. s. 12 vd.
[1716] ***F.E.*** XIV. 1. s. 223.
[1717] ***F.E.*** XIV. 1. s. 223. Vedius Gymansiumu'ndaki hayvan kalıntılarının osteometrik bulguları hakkında detaylı bilgi için bkz. ***F.E.*** XIV. 1. s. 223-229.
[1718] ***F.E.*** XIV. 1. s. 234.
[1719] Bkz. sayfa 29.
[1720] De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 75 vd.
[1721] Boessneck, 1985, **a.g.k.**, 50 vd.

uygundur.[1722] Öte yandan koyun ve keçilerle ilgili metrik veriler de Sagalassos[1723] ve İmparatorluk dönemi Pergamon[1724] bulgularına mükemmel derecede uyum göstermektedir. Kemik bulguları ışığında bir dişi (yaklaşık 55 cm.) iki erkek koyunun (62 ve 63 cm.) omuz yükseklikleri hesaplanabilmiştir. Yanı sıra 74 cm uzunluğundaki bir metatarsus kemiği, iri ve güçlü bir keçi tekesine işaret etmektedir.[1725]

Yapı bünyesindeki faunal bulgu gruplarının geneli göz önüne alındığında, yüksek kaliteli eti ifade eden av hayvanlarının eksikliği dikkat çekicidir. Büyükbaş ve küçükbaşlar açısından da paralel bir eğilim göze çarpmakta, pahalı et türleri yalnızca genç hayvanların kalıntılarıyla temsil edilirken, daha yaşlı ve bu nedenle daha ucuz olan hayvanların ve ikinci sınıf işgücü sağlayan öküzlerin daha fazla tercih edildiği gözlemlenmektedir. Yapıdaki toplam bulgu miktarının önemli bir çoğunluğunu oluşturan C, D ve F grupları temelinde yapılabilecek yorumlama, Vedius Gymnasiumu'nda aşırı lüks olmayan, ancak nispeten yüksek bir tüketim seviyesinin tesis edildiğidir. Aynı zamanda oldukça tekdüze ve hatta neredeyse monoton bir tüketim eğilimi gözlemlenmektedir. Bu veriler çerçevesinde yapıda, ortalamanın üzerinde bir "orta sınıf" yemek düzeninin benimsendiğini söylemek mümkündür.[1726]

[1722] ***F.E.*** XIV. 1. s. 229.
[1723] De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 191 vd.
[1724] Boessneck, 1985, **a.g.k.**, 40 vd.
[1725] ***F.E.*** XIV. 1. s. 229.
[1726] ***F.E.*** XIV. 1. s. 233-234.

4.3. Tripolis Zooarkeolojisi

Roma Egemenliği altındaki Küçük Asya'da, zooarkeolojik bulgular ışığında besin ekonomisi hakkında bilgi sahibi olunan bir diğer yerleşim Tripolis antik kentidir. Yerleşim, Denizli'nin Buldan ilçesinde, Yenicekent Belediyesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 2 km²'lik bir alana yayılan antik kent, Lydia, Phrygia ve Karia Bölgeleri'nin sınırlarının birleştiği Lykos (*Çürüksu*) Vadisi'nin kuzeybatı ucunda, vadiye hâkim bir tepenin güney yamacında, Maiandros Nehri'nin hemen kıyısında yer almaktadır.[1727] (Bkz. Görsel 4.3.1.)

Görsel 4.3.1. Tripolis antik kentinin havadan görünümü.
Kaynak: Erdoğan, 2012, **a.g.k.**, 315. Fig. 1.

Birçok farklı metinde başta Lydia olmak üzere Karia ve Phrygia sınırları içerisine de dahil edilen kentin muğlak konumu, üç bölgenin kesişim noktasında yer alması nedeniyle henüz antik dönemde eser vermiş Strabon,[1728] Plinius[1729] ve Claudius Ptolemaios[1730] gibi yazarlar

[1727] Erdoğan, A. (2012). "Tripolis." A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat. (Editörler), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* içinde (s. 314-332). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları. s. 314.; Duman, B. (2013). Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis ad Maeandrum. *Cedrus*. 5, s. 179.; Katırancı, S. (2020). *Tripolis Amphoraları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 4.
[1728] "*Apollonia*" ismiyle Lydia'da; Strab. XIII. 4. 4.
[1729] "*Tripolis*" ya da "*Antoniopolis*" ismiyle Lydia'da; Plin. *Nat*. V. 111.
[1730] "*Tripolis*" ismiyle Karia'da; Ptol. *Geog*. V. 2. 18.

tarafından farklı bölgelerde değerlendirilmiş, XVII. yüzyıldan itibaren gezginler için bir uğrak noktası olmuştur.[1731] Hellenistik dönemde, MÖ III. yüzyılda, Phrygia, Karia ve Lydia bölgelerinin kesişim noktasında, Lydia Bölgesi sınırları içerisinde kalan ve "*Apollonia*" ismiyle kurulan kent, II. Triumvirliğin bir üyesi olan Marcus Antonius'un MÖ 41 yılındaki Küçük Asya ziyareti sırasında, onu onurlandırmak için kısa bir dönem "*Antoniopolis*" olarak da anılmış olup,[1732] Augustus dönemi sikkelerinde ismi Tripolis olarak son kez yeniden değişmiştir.[1733]

Ramsay, kentin Seleukos kolonisi olarak kurulan Laodikeia'ya karşı Pergamon kolonisi olarak kurulduğunu ileri sürmüş, Lykos Vadisi'nde yer alan kentler içerisinde Kolossai'yi Phrygialı, Hierapolis'i Lydialı, Attouda'yı ise Karialı atfetmiştir. Ancak bunların dışındaki iki kent; Tripolis ve Laodikeia'yı Hellen-Roma kentleri bağlamında değerlendirmiş, Laodikeia'yı Seleukos, Tripolis'i ise Pergamon koloni sistemi özelliği gösteren yerleşimler olarak ele almıştır.[1734] Antik kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda Pergamon ve Germe üzerinden gelen Doğu/Kral Ticaret Yolu Thyateira, Sardis, Philadelphia güzergâhından gelip, Tripolis, Hierapolis ve Laodikeia'ya doğru devam etmiştir.[1735] Bu canlı ticaret yolu, Tripolis'in çağlar boyunca önemini korumasına olanak sağlamıştır.[1736] Kent, MÖ I. yüzyılda, Lydia, Karia ve Phrygia'nın kesişim noktasında olması nedeniyle, bu bölgelerden gelen halkların yerleşim yeri olmuş ve bu nedenle de "Tripolis" ismini almış olmalıdır.[1737] Kent, en ihtişamlı dönemini Roma egemenliği altında yaşamıştır. MS II. yüzyıldan itibaren kentte yeni bir yapılanmaya gidilmiş, şehir kapıları, caddeler, hamamlar, stadium, tiyatro ve meclis binası gibi önemli kamu binaları inşa edilmiştir.[1738] (Bkz. Harita 4.3.1.)

[1731] Duman, 2013, **a.g.k.**, 180, dn. 2. Kenti ziyaret eden gezginler ve bunların kent hakkındaki çalışmaları hakkında bilgi için bkz. Duman, 2013, **a.g.k.**, 179-180.; Katırancı, 2020, **a.g.k.**, 5-6.
[1732] Habicht, C. (1975). New Evidence on the Province of Asia. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 65. s. 84.
[1733] Habicht, **a.g.m.**, 1975, 84.; Erdoğan, 2012, **a.g.k.**, 316.; Duman, 2013, **a.g.k.**, 180.; Katırancı, 2020, **a.g.k.**, 5.
[1734] Ramsay, 1890, **a.g.k.**, 44.; Ramsay, 1895, **a.g.k.**, 10, 38, 192-193; Ramsay, 1960, **a.g.k.**, 45.; Erdoğan, 2012, **a.g.k.**, 314.; Duman, 2013, **a.g.k.**, 180-181. Louis ve Jeanne Robert, Miletos bantlarında yayınlanan bir yazıtı ele aldıkları çalışmalarında, yazıtı MÖ 200 civarına tarihleyerek, Apollonia'nın Attalos Hanedanı tarafından kurulmuş olamayacağını savunmuşlardır. Robert, 1954, **a.g.k.**, 241. A. H. M. Jones, kentin erken dönem isimlerinden biri olan "Apollonia"yı temel alarak, Seleukosların daha önce aynı isimde kentler kurduğuna işaret etmiş ve kuruluşunu Seleukoslarla ilişkilendirmiştir. Jones, 1971, **a.g.k.**, 42. L. Robert, kentin Attalos Hanedanı tarafından kurulduğunu reddetmiş ve Ion kökenli bir kent olduğunu savunmuştur. Robert, L. (1983). ***B.C.H.*** CVII. (1). s. 498. Tripolis'in, MÖ 5500 dolaylarına değin geriye giden ilk yerleşim izlerinden arkeolojik çalışmalarının başladığı 1993 yılına kadarki kısa tarihçesine, yanı sıra Hellenistik dönemdeki kuruluşuna, kurucularına ve taşıdığı isimlere ilişkin farklı yazarlarca ortaya konulan görüşlere ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Erdoğan, 2012, **a.g.k.**, 316-323; Duman, 2013, **a.g.k.**, 179-187.; Katırancı, 2020, **a.g.k.**, 4-9.
[1735] Ramsay, 1890, **a.g.k.**, 43-51.; Ramsay, 1960, **a.g.k.**, 44-52.; Duman, 2013, **a.g.k.**, 181.
[1736] Duman, 2013, **a.g.k.**, 181-182, dn.19.
[1737] Robert, 1954, **a.g.k.**, 237-242.; Jones, 1971, **a.g.k.**, 42.; Duman, 2013, **a.g.k.**, 181.
[1738] Duman, 2013, **a.g.k.**, 182.

Harita 4.3.1. Tripolis yerleşim planı.

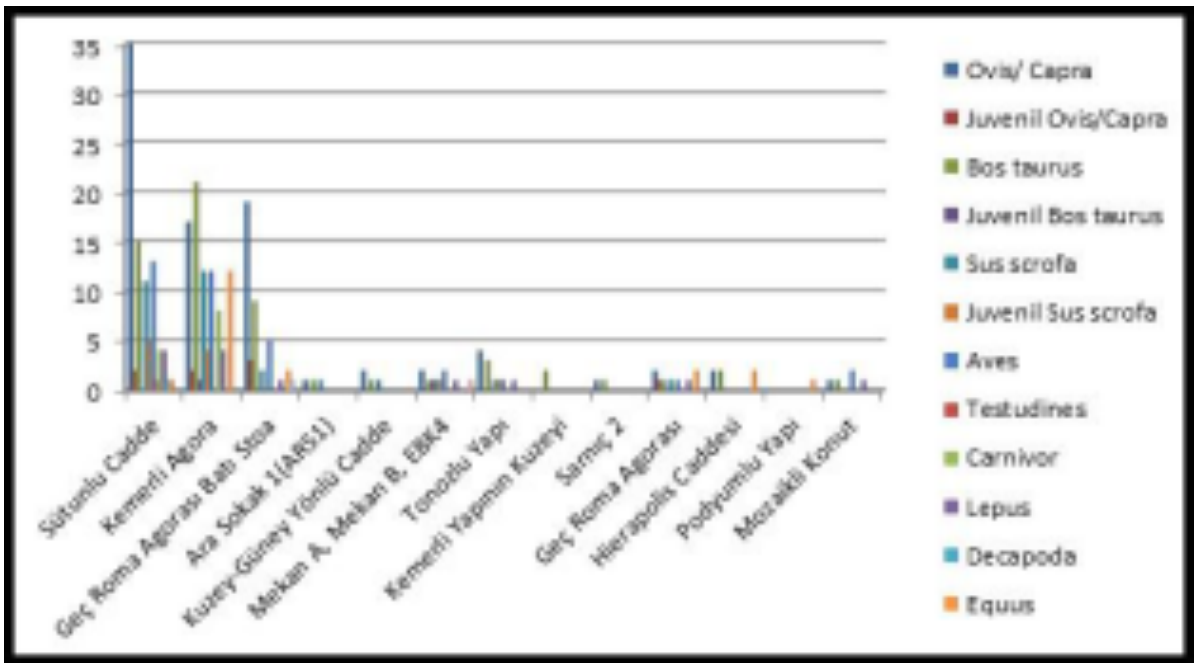
Kaynak: Duman, 2013, **a.g.k.**, 183. Fig. 2.

Tripolis antik kentine ait zooarkeolojik kalıntılar, 2012-2018 yılları arasındaki kazı çalışmaları sırasında gün ışığına çıkarılmıştır ve tamamı Roma dönemine tarihlenmektedir.[1739] Kalıntılar, Sütunlu Cadde, Geç Roma Agorası Batı Stoa, Kuzey-Güney Yönlü Cadde, Kemerli Agora, Tonozlu Yapı, Sarnıç, Hierapolis Caddesi, Podyumlu Yapı, Mozaikli Konut, Şapel ve Mekân A ile Mekân B olarak adlandırılan sektörlerden çıkarılmıştır.[1740] (Bkz. Harita 4.3.1.)

[1739] Yavuz, A. Y., Aytek, A. İ. (2020). Tripolis'te Bulunan Faunal Kalıntıların Zooarkeolojik İncelemesi. *Lycus Dergisi*. 2, s. 30-31. Tripolis antik kentinde 1993 yılında başlayan ve günümüzde devam eden kazı çalışmalarının tarihçesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Erdoğan, 2012, **a.g.k.**, 323-326.; Duman, 2013, **a.g.k.**, 187-189.; Katırancı, 2020, **a.g.k.**, 9, dn. 51.

[1740] Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 31.

Detaylı laboratuvar incelemeleri sonucunda, 1945 kemik, parça kemik ve izole diş incelenmiştir. Kentin 13 farklı sektöründen toplanan kemikler hem tek bir grafikte hem de buluntu yerlerine göre ayrı bir grafikte değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler yapılırken minimum birey sayıları dikkate alınmıştır. Hayvan kemiklerinin en yoğun olduğu bölge Sütunlu Cadde, Kemerli Agora ve Agora Batı Stoası'dır. Bu yerlerden Sütunlu Cadde ve Geç Roma Agorası Batı Stoa'da koyun ve keçi türü küçükbaşlarla (Ovis/Capra) yoğun olarak karşılaşılırken Kemerli Agora'da ise büyükbaş sığırlar (Bos taurus) diğer hayvanlardan daha fazladır. En az buluntu veren yer ise Podyumlu Yapı'dır.[1741] (Bkz. Grafik 4.3.1.)

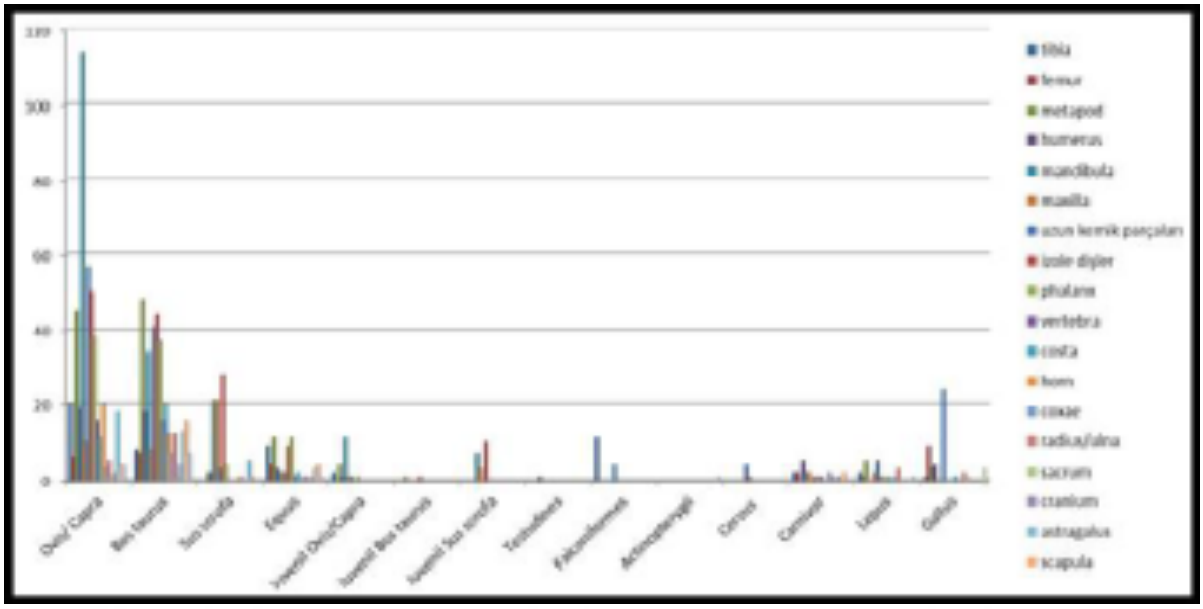
Grafik 4.3.1. Tripolis faunal kalıntılarının, buluntu yerlerine göre dağılımı.

Kaynak: Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 32. Fig. 2.

Faunal kalıntılar üzerine gerçekleştirilen incelemeler sonucunda en fazla temsil edilen hayvan türünün küçükbaş koyun ve keçiler olduğu belirlenmiştir. Yine koyun ve keçilere yakın yoğunlukta sığırlara ait kemikler bulunmuştur. Kemik türlerinin yoğunluğu açısından en fazla mandibulayla karşılaşılmıştır. Mandibuladan sonra ise yine bir çene öğesi olan izole dişler oldukça fazladır.[1742] (Bkz. Grafik 4.3.2.)

[1741] Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 31.

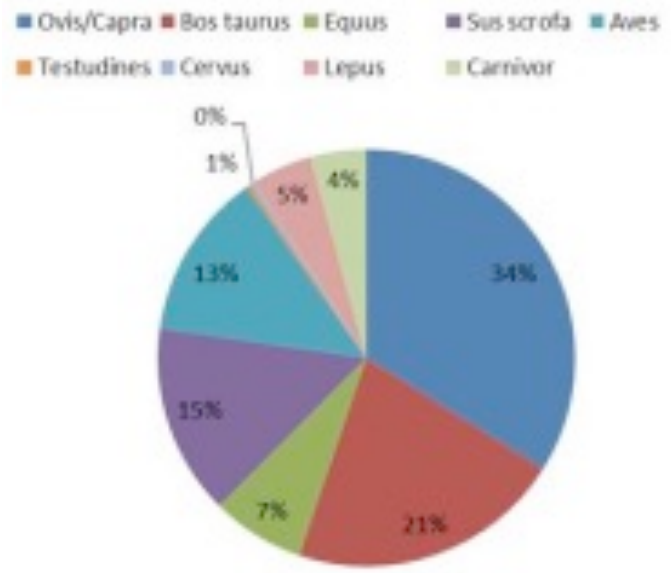
[1742] Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 31. Kentin geneline ait faunal takımlar içerisinde, tavuk (*Gallus*), tavşan (*Lepus*), etçiller (*Carnivor*), geyik (*Cervus*), balık (*Actinopterygii*), kuşlar (*Falconiformes*), kaplumbağa (*Testudines*), at (*Equus*), domuz (*Sus scrofa*) gibi hayvanlar, büyükbaş sığırlara ve küçükbaş koyun ile keçilere eşlik etmektedir. Memeli hayvanlarının tamamının cins tanımlaması yapılmıştır. Fakat grafikte anlamlı bir sonuç vermesi için bazı gruplar takım boyutunda temsil edilmiştir. Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 31-32.

Grafik 4.3.2. Tripolis faunal kalıntılarının kemik türü dağılımı.

Kaynak: Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 32. Fig. 3.

Kentte buluntu veren sektörler birlikte ele alınıp minimum birey sayılarına göre değerlendirildiğinde, koyun ve keçilerin buluntu miktarı açısından bariz üstünlüğü dikkat çekmektedir. Küçükbaşların kendi içerisinde de keçiler, (Capra) koyunlara (Ovis) oranla daha fazla kalıntıyla temsil edilmektedir. Koyun ve keçilerin ardından en fazla buluntu veren grup büyükbaş sığırlardır. Bunları domuzlar (Sus scrofa) takip etmektedir.[1743] (Bkz. Grafik 4.3.3.)

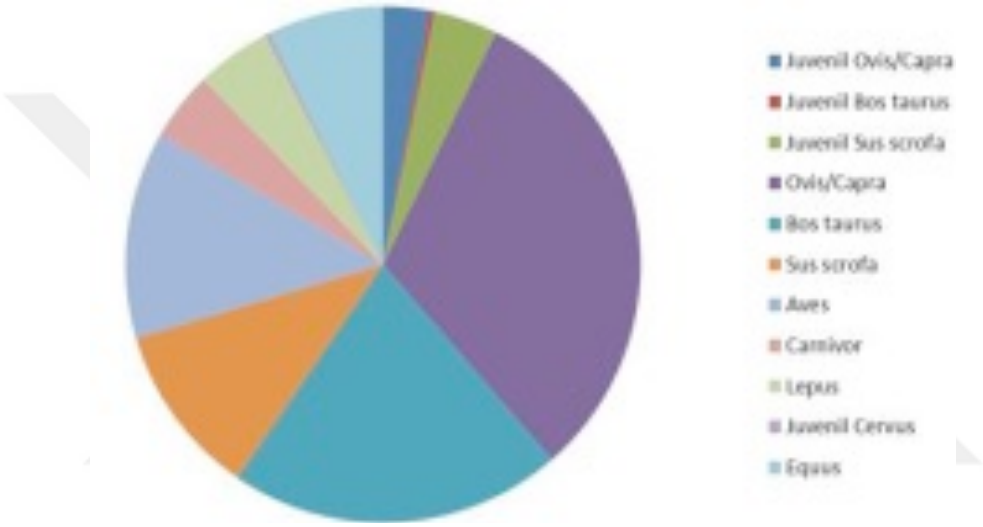

Grafik 4.3.3. Tripolis antik kentindeki faunal kalıntıların tür dağılımı.

Kaynak: Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 33. Fig. 4.

[1743] Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 33.

Kentin 13 farklı sektöründen ele geçirilen kemik örnekleri, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kesim yaşı profilinin anlaşılmasına olanak sağlamak amacıyla, olgunlaşmamış (*juvenil*) ve erişkin örneklerin kıyaslanması açısından da ele alınmıştır. Bu değerlendirme de minimum birey sayısı referans alınarak yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, olgunlaşmamış, yavru bireylerin azımsanmayacak kadar çok olduğunu ortaya koymuştur. Genel tabloya bakıldığında, yetişkin koyun ve keçilere ait kemikler, buluntuların tamamı çerçevesinde en büyük paydayla temsil edilmektedir. Bunların ardından en fazla yetişkin kemik örneği sığırlara, sonrasında da domuzlara aittir. Juvenil bireylere ait buluntular çerçevesinde domuzların fazlalığı dikkat çekmektedir.[1744] (Bkz. Grafik 4.3.4.)

Grafik 4.3.4. Tripolis antik kenti faunal kalıntıların juvenil/yetişkin örnek dağılımı.
Kaynak: Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 33. Fig. 5.

Tripolis'e ait toplamda 1945 adet irili ufaklı kemik, yukarıdaki tablolarda 277 bireyi temsil etmektedir. Söz konusu 277 birey ise 16 hayvan grubunu temsil etmektedir. Buluntular içerisinde %34 ile en fazla buluntu grubunu oluşturan grup koyun ve keçi türü küçükbaşlardır. Sığırlar da koyun ve keçilere yakın, %21'lik bir oranla kentin faunasında 2. sıradadır. Domuzlar %15'lik oranla 3. sırada yer almaktadır.[1745] Kent faunası içerisindeki farklı bireylerin kemikleri üzerinde kasaplık izlerine rastlanmıştır. (Bkz. Görsel 4.3.2.) Fauna genelindeki yüksek kalıntı miktarlarına paralel bir şekilde, kasaplık izlerine en fazla rastlanılan hayvan grubu koyun ve keçilerdir.[1746]

[1744] Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 33.
[1745] Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 34.Tripolis faunasında, koyun ile keçilerin, sığırların ve domuzların ardından, 4. sırada %13'lük kalıntı miktarıyla kanatlı hayvanlar (*aves*) gelmektedir. Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 34.
[1746] Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 35. Koyun ve keçi kemiklerinden sonra en fazla kasaplık izine, kanatlı türlere ait kemikler üzerinde rastlanmıştır. Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 35.

Görsel 4.3.2. Tripoli faunasına ait bir büyükbaş sığır kemiği üzerinde kasaplık izleri.
Kaynak: Yavuz, 2020, **a.g.k.**, 35. Fig. 8.

Tripolis faunasında dikkat çeken bir husus olarak öne çıkan, yetişkinliğe ulaşmamış (juvenil) bireylere, yani kuzu, oğlak ve buzağılara ait kalıntıların yüksek miktarı, kentin besin ekonomisi için önemli yorumlamaları mümkün kılmaktadır. Pek çok zooarkeolojik çalışmada karşılaşıldığı üzere, faunada genelindeki genç bireylerin yüksek miktarlardaki temsili, doğrudan kentleşmenin getirdiği doğal bir sonuç olarak yorumlanmaktadır. Bu durumun sebebi, kent toplumu dışındaki, nispeten küçük ölçekli ekonomik kapasiteye sahip kırsal yerleşimlerde, küçükbaş hayvanların, süt, kıl, yün ve gübre gibi "nimetlerinden" sonuna kadar faydalanılıp, en son aşamada kesime alınmalarıdır. Aynı durum, tarımsal üretim çerçevesinde iş gücü olarak kullanılan sığırların, güçten düştükleri yaşa ulaştıklarında kesime alınmalarıyla da ilgilidir. Bu çerçevede Tripolis kentinin faunal buluntuları içerisinde juvenil bireylerin azımsanmayacak kadar fazla olması, gelişkin ve canlı bir "kent yaşamı" profili çizmektedir. Bu profili destekler nitelikteki bir diğer husus, Tripolis faunası çerçevesinde en yüksek miktarda kalıntı sunan sektörlerin, sütunlu cadde, kemerli agora ve Geç Roma agorası batı stoası gibi kent yaşamındaki canlılığın ve ticari etkileşimin en yüksek boyutlara ulaştığı kamusal alanlar olmasıdır. Tüm bunların yanı sıra, kent faunasına ait buluntular ışığında, özellikle sığırların önemli bir kısmının, diş aşınmalarından anlaşıldığı üzere yaşlı bireyler oldukları söylenebilir ki bu da Maiandros Nehri'nin kıyısındaki sulak ve bereketli arazilere hâkim olan Tripolis sakinlerinin tesis ettiği güçlü tarımsal üretimin bir yansıması olarak ele alınabilir.

4.4. Thyateira Zooarkeolojisi

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da, zooarkeolojik bulgular ışığında besin ekonomisi hakkında bilgi sahibi olunan bir diğer yerleşim, Lydia bölgesinin önemli kenti Thyateira'dır. Yukarıda ele alındığı üzere kent, hem kırmızı et endüstrisi çerçevesinde bir macellum yapısına hem de büyükbaş sığırlardan elde edilen deri ve küçükbaş koyun ile keçilerden elde edilen yün/kıl üzerine tesis edilen endüstriyel üretim kollarına ev sahipliği yapmıştır. Bu doğrultuda aşağıda ele alınacak zooarkeolojik bulgularla birlikte kent, bu tez kapsamında en fazla malzeme sunan yerleşimler arasındadır.

Thyateira antik kentine ait kalıntılar, Manisa'nın Akhisar ilçesinin merkezinde yer almaktadır. İlçe merkezinin çeşitli kesimlerinde az sayıda arkeolojik kalıntı görülmekle birlikte antik kente ait yoğun kalıntılar Tepe Mezarlığı (Tepe Mezarı) ile Hastane Höyüğü denilen iki alanda konumlanmaktadır. Bu iki alan arasındaki saha, günümüzde olduğu gibi antik kentin de merkezidir.[1747] Tepe Mezarlığı kazı alanında, görünürdeki dikkat çekici kalıntılar, kuzey-güney yönünde uzanan, MS II.-VI. yüzyıllar arasına tarihlenen, "*bazilikal*" planlı bölümünün açığa çıkarıldığı bir piskopos sarayıdır. Bazilikal planlı yapıların benzerlerinde görülen uygulamalara dayanarak, bir dönem dinsel amaçlara da hizmet etmiş olabilecek bu yapılar topluluğunun ana yapısı, dikdörtgen planlı olup kuzeyi, iç kısımdan apsis şeklindedir.[1748] (Bkz. Görsel 4.4.1.)

Görsel 4.4.1. Thyateira antik kenti, Tepe Mezarlığı kazı alanının havadan görünümü.

Kaynak: Özdemir, **a.g.k.**, 540, Fig. 4.

[1747] Tepe Mezarlığı, Ragıpbey Mahallesi'nde, Hastane Höyüğü ise Kethüda Mahallesi'nde konumlanmaktadır. Kara, M. E. vd. (2017). Thyateira Kazısı Kemik Buluntuları ve Zooarkeolojik İncelemeler. *Cedrus*. 5. s. 131.
[1748] Kara, 2017, **a.g.m.**, 132.

Hastane Höyüğü ise hem Prehistorik-Protohistorik hem de antikçağ kalıntı ve buluntularının tespit edildiği sahadır. Adını üzerine inşa edilen Devlet Hastanesi binasından alan höyük, Akhisar-Balıkesir kültür bölgesinin özellikle İlk Tunç Çağı'nda dikkat çeken yerleşimlerindendir. Ovadan 10 m. yüksekliğindeki bu yayvan höyük, hastane ve çevredeki inşaatlar yapılırken büyük ölçüde tahrip edilmiştir.[1749] (Bkz. Görsel 4.4.2.)

Görsel 4.4.2. Thyateira antik kenti, Hastane Höyüğü kazı alanının havadan görünümü.
Kaynak: Özdemir, **a.g.k.**, 541, Fig. 6.

Thyateira antik kentindeki zooarkeolojik kalıntılar, M. E. Kara, E. Turan, E. Akdeniz ve A. Ören tarafından hazırlanan kapsamlı bir çalışmayla ele alınmıştır. Söz konusu çalışma, kentte 2011 yılı başlangıç kazısında çıkarılmış yüzey temizliği kemikleri ile 2012 dönemi yüzey ve açma buluntusu kemikler üzerine temellendirilmiştir. Bu çerçevede, Tepe Mezarlığı ve Hastane Höyüğü kazı çalışmaları sırasında, toplamda 1375 adet hayvan kemiği tespit edilmiş olup, bu kemiklerin veya kemik parçalarının 326 adedi yüzey temizliği kapsamında ya da dolgu/moloz toprağından çıkartılmıştır.[1750] Yüzey temizliği sırasında elde edilen kemikler, dolgu-moloz alanlarından çıkarılanlarla ayrıldıktan sonra, 2012 yılı kazı çalışmalarında[1751] elde edilen 1049 adet kemik kalıntısı üzerine, tür bazında bir dağılım şeması ortaya çıkarılmıştır.[1752]

[1749] Kara, 2017, **a.g.m.**, 132.
[1750] Kara, 2017, **a.g.m.**, 143.
[1751] Thyateira antik kentinin 2012 yılı kazıları hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Akdeniz, E. (2013). 2012 Yılında Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü'nde Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar. *35. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. ss. 124-139.
[1752] Kara, 2017, **a.g.m.**, 143.

Kentteki kazı çalışmaları sırasında, Tepe Mezarlığı alanında yer alan ŞŞ-8 açmasında,[1753] (Bkz. Görsel 4.4.3.) tür bazında tespiti gerçekleştirilmiş, toplamda 850 adet kemik kalıntısı elde edilmiştir. Söz konusu kemikler içerisinde sığırlar, 530 adet kemik kalıntısıyla, açmadaki diğer tüm türlerin toplamından daha fazla buluntuyla temsil edilmiştir.[1754] Sığırları, toplamda 187 adet kemik kalıntısıyla koyun ve keçi türü (Ovis/Capra) küçükbaşlar takip etmektedir.[1755] 187 kalıntının 21'inin[1756] koyunlara, 20'sinin[1757] ise keçileri ait olduğu belirlenmiş olup, geriye kalan kemiklerin tür tespiti tam olarak yapılamamıştır.[1758] Üçüncü sırada 66 adet kemik kalıntısıyla domuzlar yer almaktadır.[1759]

Görsel 4.4.3. Tepe Mezarlığı alanında 850 faunal kalıntının ele geçirildiği ŞŞ-8 açması.
Kaynak: Akdeniz, 2013, **a.g.m.**, 136. Fig. 2.

Hastane Höyüğü'nde ise tür bazında tespiti gerçekleştirilmiş, toplam 199 kemik kalıntısı ele geçirilmiş olup, bunların 83 adedi, alanda kazılan L-28[1760] açmasında, 88 adedi M-28[1761] açmasında ve 28 adedi D-34[1762] açmasında ele geçirilmiştir.[1763] L-28 açmasındaki 83 kalıntı

[1753] Açma hakkında detaylı bilgi için bkz. Akdeniz, 2013, **a.g.m.**, 125, 134, Çiz. 2., 136, Fig. 2.
[1754] Bu miktar, açmadaki faunal kalıntıların %62.35'ini ifade etmektedir. Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 24, 25.
[1755] Bu miktar, açmadaki faunal kalıntıların %17.18'ini ifade etmektedir. Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 24, 25.
[1756] Bu miktar, açmadaki faunal kalıntıların %2.47'sini ifade etmektedir. Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 24, 25.
[1757] Bu miktar, açmadaki faunal kalıntıların %2.35'ini ifade etmektedir. Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 24, 25.
[1758] Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 24, 25.
[1759] Bu miktar, açmadaki faunal kalıntıların %7.76'sını ifade etmektedir. Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 24, 25. Açmada büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yanı sıra; atlara ait 24, eşeklere ait 3, köpeklere ait 6, tilkilere ait 2, kanatlı grubuna ait 25, deniz kabuklularına ait 6 ve tavşanlara ait 1 adet faunal kalıntı ele geçirilmiştir. Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 24, 25.
[1760] Açma hakkında detaylı bilgi için bkz. Akdeniz, 2013, **a.g.m.**, 127-128, 137. Fig. 6., 138. Fig. 7.
[1761] Açma hakkında detaylı bilgi için bkz. Akdeniz, 2013, **a.g.m.**, 127-128.
[1762] Açma hakkında detaylı bilgi için bkz. Akdeniz, 2013, **a.g.m.**, 127-128, 138. Fig. 8.
[1763] Kara, 2017, **a.g.m.**, 143. Fig. 24.

içerisinde, koyun ve keçi türü küçükbaşlar, toplamda 51 kalıntıyla en üst sıradadır. 51 kemikten 6'sının koyunlara, 12'sinin ise keçilere ait olduğu tespit edilmiş olup geriye kalan 33 örnekte tür tanımlaması tam olarak yapılamamıştır. İkinci sırada 8 kalıntıyla sığırlar yer almaktadır. Onları 6 kalıntıyla domuzlar takip etmektedir.[1764] M-28 açmasındaki 88 kalıntı içerisinde en fazla karşılaşılan tür, 24 buluntuyla sığırlardır. Onları, 22 kalıntıyla koyun ve keçiler takip etmekte olup, bu 22 kemikten 3'ünün koyunlara ait olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü sırada ise 18 kalıntıyla domuzlar gelmektedir.[1765] Son olarak D-34 açmasında, toplamda 28 adet kalıntı ele geçirilmiş olup, bunların 22'si, koyun ya da keçi sınıflandırması tam olarak yapılamamış küçükbaşlara, 6'sı ise sığırlara aittir.[1766]

Thyateira antik kentinde ele geçirilen toplam buluntu miktarının, türler bazında yüzdeleri açısından genel bir değerlendirme çerçevesinde, kentte en fazla tüketim görmüş tür, 568 kalıntıyla sığırdır ve toplam faunanın %54.15'ini oluşturmaktadır. Küçükbaşlar içerisinde, tür tespiti tam olarak yapılamamış 220 kemik kalıntısıyla koyun ve keçiler, %20.97'lik bir oranla ikinci sıradadır. Bununla birlikte tür bazında tam tespiti yapılmış 32 kalıntıyla keçiler, kent faunasında %3.05'lik bir oranla, 30 kalıntıyla koyunlar ise %2.86'lik bir oranla temsil edilmektedir. Bunların ardından toplamda 90 kemik kalıntısıyla domuzlar gelmekte, bu tür kent faunasında %8.58'lik bir oranla temsil edilmektedir.[1767]

Kazılar sırasında çıkarılan kemiklerdeki parçalanmanın fazlalığı nedeniyle tam bir hayvana ait iskelete hiç rastlanmamıştır. İncelenen kemiklerin %86'sı parçalanmış formda olup, ancak %14 kadarı bütün kemik olarak ele geçirilmiştir. Bütün formdaki kemiklerin ise genel olarak sadece parmak kemikleri olduğu görülmüştür.[1768] Özellikle Tepe Mezarlığı bölgesinde ortaya çıkarılan sığır, koyun, keçi ve domuz kemiklerinde, bıçak ve satırla bırakılmış, çok sayıda kasaplık izi gözlenmiştir. Yemek artığı niteliği taşıyan söz konusu kalıntıların, parçalanmış haldeki çeşitli iskelet kısımlarına ait olduğu saptanmıştır.[1769] (Bkz. Görsel 4.4.4.)

[1764] Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yanı sıra L-28 açmasında 4 at, 1 tavşan, 1 kara kaplumbağası, 11 kanatlı ve 1 kabuklu kalıntısı ele geçirilmiştir. Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 24, 25.

[1765] Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yanı sıra M-28 açmasında 3 köpek, 1 kedi, 1 tavşan, 13 kanatlı ve 6 kabuklu kalıntısı ele geçirilmiştir. Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 24, 25.

[1766] D-34 açmasında başka türlere ait hiçbir kalıntı bulunamamıştır. Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 24, 25.

[1767] Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 25. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yanı sıra Thyateira antik kentinin faunal yapısı içerisinde atlara ait toplamda 28 (%2.67), eşeklere ait toplamda 3 (%0.29), köpeklere ait toplamda 9 (%0.86), kedilere ait toplamda 1 (%0.10), tavşanlara ait toplamda 3 (%0.29), kara kaplumbağalarına ait toplamda 1 (%0.10), tilkilere ait toplamda 2 (%0.19), kanatlı grubuna ait toplamda 49 (%4.67) ve kabuklulara ait toplamda 13 (%1.24) kalıntı tespit edilmiş ve belgelenmiştir. Kara, 2017, **a.g.m.**, 143-144. Fig. 24, 25.

[1768] Kara, 2017, **a.g.m.**, 144.

[1769] Kara, 2017, **a.g.m.**, 145. Thyateira kazılarında kasaplık izleri taşıyan kalıntılar sunan bir diğer tür, kanatlılar grubudur. Bununla birlikte at ve eşeklere ait kemiklerde hiç kasaplık izine rastlanmamış olması da önemli bir detaydır. Kara, 2017, **a.g.m.**, 145.

Görsel 4.4.4. Thyateira'da ele geçirilmiş, sığır *coxa*sı (leğen kemiği) üzerinde kasaplık (satır izleri).
Kaynak: Kara, 2017, **a.g.m.**, 145. Fig. 27.

Thyateira antik kentinin zooarkeolojik buluntuları, yukarıda ortaya konulduğu üzere, dokuma endüstrisi için hammadde teşkil etmek ve macellumda satışa sunulmak suretiyle son derece önemli bir ticari meta niteliği kazanmış olan büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, kentin Roma egemenliği dönemindeki ekonomik yapısı içerisinde ifade ettiği önemi anlayabilmek noktasında doğrudan kanıt niteliği taşıyan veriler sağlamaktadır. Üzerlerindeki kasaplık izleriyle, doğrudan tüketim artığına işaret eden çok sayıda kemik kalıntısı, Thyateira sakinlerinin mutfağına ve sofralarına giren büyükbaş ve küçükbaş hayvanların izlerini sürmeyi mümkün kılmaktadır.

Son olarak, kentin Tepe Mezarlık ve Hastane Höyüğü alanlarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında elde edilen zooarkeolojik buluntular, bilhassa Roma egemenliği altında önemli bir ekonomik merkez niteliği kazanmış olan Thyateira'da, en azından MS II-III. yüzyıllarda, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait kemikler üzerine tesis edilmiş, Pergamon, Perge ve Sagalassos kentlerindekine benzer bir kemik endüstrisinin varlığını da ortaya koymaktadır.[1770]

[1770] Ancak Thyateira kazılarında bu üretimin yapıldığına ilişkin bir atölye henüz bulunamamıştır. Epigrafik belgelerden anlaşıldığı üzere, Roma döneminde en azından bir gladyatör okulunun (*ludus*) faaliyet gösterdiği, çok sayıda gladyatörün ve ünlü birkaç hekiminin yetiştiği Thyateira için bu durum, kentteki vatandaşlara yönelik genel sağlık hizmetlerinin ötesinde, bu kişilerle bağlantılı yaygın tedavi yöntemleri ve doğrudan bunların meslekleriyle ilişkili olmalıdır. Kent kazıları sırasında bulunan kemiklerin 77 tanesinin çok düzgün bir şekilde kesildiği anlaşılmış olup, kemiklerde yapılan ayrıntılı incelemelerde testere izlerine rastlanmıştır. Testere izlerine rastlanan kemik parçalarıyla Thyateira kazısında bulunan kemik nesneler birlikte değerlendirildiğinde, kemiklerin bu aletleri üretmek amacıyla kullanıldığı ve işlenme artığı oldukları anlaşılmıştır. Kara, 2017, **a.g.m.**, 148. Thyateira antik kenti bünyesindeki kemik endüstrisinin ürettiği kaşık, düğme, iğne ve bıçak örnekleri hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Kara, 2017, **a.g.m.**, 133-142.

4.5. Laodikeia Zooarkeolojisi

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da, zooarkeolojik buluntular ışığında, besin ekonomisi hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir diğer yerleşim, Lykos Vadisi'nin en önemli kentlerinden birisi olan Laodikeia'dır. Yukarıda detaylarıyla ele alındığı üzere kent, küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün ve kıl üzerine tesis edilmiş gelişkin bir dokuma endüstrisine ev sahipliği yapmış, bu endüstri içerisinde ticaret birlikleri meydana getirmiş ve yine bu endüstrinin ürettiği ultra lüks nitelikteki kıyafetleri, MS IV. yüzyılın hemen başında, imparatorluğun tamamında yürürlüğe sokulan Tavan Fiyatlar Fermanı'na sokmayı başarmıştır. Bu aşamada ele alınacak olan zooarkeolojik bulgular ise, koyun ve keçiler vasıtasıyla muazzam kazançlar elde etmiş olan bu endüstriyel kentin besin ekonomisine ve tüketim alışkanlıklarına ilişkin önemli ipuçları sağlamaktadır.

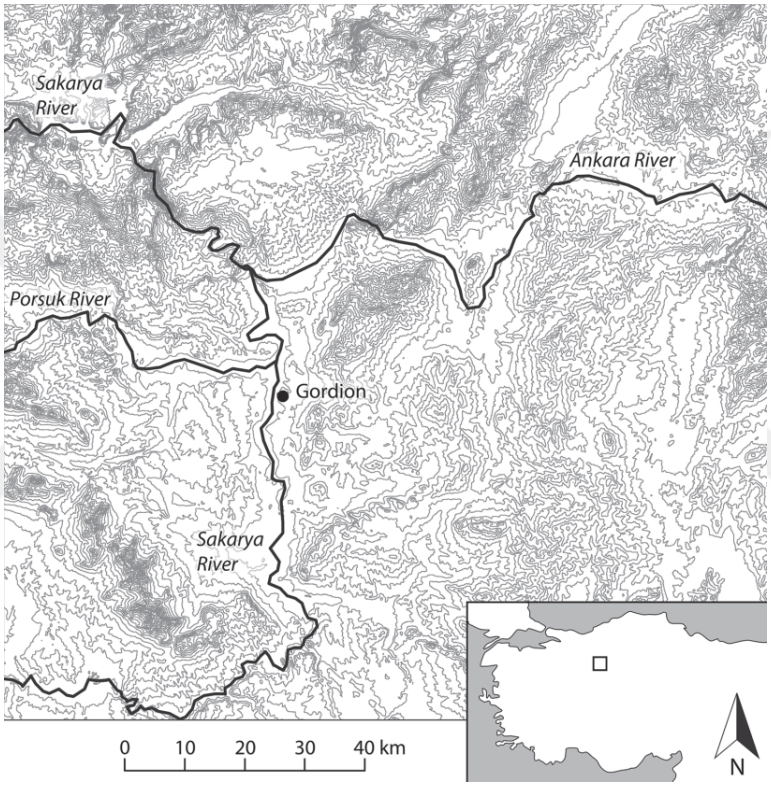
Öncelikle Laodikeia antik kentinin faunal yapısına ve çeşitliliğine ilişkin kapsamlı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bunlar kentin modern dönemini kapsamaktadır.[1771] Nitekim kentin 2014 yılı kazılarında elde edilen sonuçların yayınlandığı bir raporda, kentin merkezinde konumlanan ve MS IV. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Laodikeia Kilisesi'nin kuzeyindeki sokakta açılan, 5 ve 6 numaralı çukurlarda yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Söz konusu çukurlarda Erken Bizans dönemi buluntularının yanı sıra Geç Hellenistik-Augustus dönemi ile ilgili önemli verilere ulaşılmıştır. Yeşilimsi gri renkli killi bir toprak tabakası ile ayrılan Geç Hellenistik-Augustus dönemine tarihlendirilen tabakada, çok sayıda içki, aydınlatma ve günlük kullanım ile ilişkili seramik parçalarının yanı sıra büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait kemik kalıntıları ele geçirilmiştir. Kente yönelik arkeolojik çalışmalar, söz konusu sokağın Augustus Dönemi'ne kadar atık çukuru olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.[1772] Çukurlarda ele geçirilen faunal kalıntıların miktarına ve tür dağılımına ilişkin herhangi bir bilgi değildir fakat bu kalıntılar, Laodikeia'nın besin ekonomisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların tüketim gördüğünü kanıtlaması açısından önemlidir.

[1771] Laodikeia antik kentin ve çevresinin modern dönem faunası hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Urhan, R., Karaca, M. ve Kızılkaya, E. (2014). "Laodikeia Antik Kenti (Denizli) ve Çevresinin Faunası." C. Şimşek (Ed.), *10. Yılında Laodikeia (2003-1013 Yılları), Laodikeia Çalışmaları 3*. içinde (ss. 387-399). İstanbul: Ege Yayınları. Laodikeia'nın yanı sıra Denizli ilinin Babadağ, Honaz, Acıpayam, Bozkurt, Çardak, Çal, Baklan, Bekilli, Buldan, Kale, Sarayköy ve Merkez ilçelerinin modern dönem faunal yapısı ve hayvan familyalarının çeşitliliği hakkında yapılmış çalışmalar için bkz. Urhan, 2014, **a.g.k.**, 388, Tablo 1. Laodikeia'ya benzer şekilde, Karia bölgesinin Roma dönemindeki önemli yerleşimlerinden birisi olan Stratonikeia antik kentinin modern dönem faunal yapısı ve tür çeşitliliği hakkında da kapsamlı bir çalışma hazırlanmıştır. Sarpkaya, U., Düşen, O. (2015). "Stratonikeia Antik Kenti (Yatağan-Muğla) ve Çevresinin Faunası." B. Söğüt (Ed.), *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Araştırmaları 1*. içinde (ss. 301-316). İstanbul: Ege Yayınları.

[1772] Şimşek, C. (2015). 2014 Yılında Laodikeia'da yapılan Kazı ve Restorasyonlar. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 500.

4.6. Gordion Zooarkeolojisi

Roma Küçük Asya'sında zooarkeolojik çalışmalara ev sahipliği yapmış bir diğer yerleşim olan Gordion, günümüzde Ankara'nın Polatlı ilçesi sınırları içerisinde yer alan Yassıhöyük'te konumlanmaktadır. Bir diğer deyişle kent, yarı kurak Küçük Asya platosunun kuzeybatı ucunda, Sangarios ve Tembris (Porsuk) nehirlerinin birbirilerine karıştığı nokta yakınlarında yer almaktadır.[1773] (Bkz. Harita 4.6.1.) Kente ilişkin çalışmalar, Gordion'un en azından Erken Bronz Çağı'ndan (MÖ 2300 dolayları) başlayarak MS XIII. ve XIV. yüzyıllara kadar iskân gördüğünü ortaya koymuştur.[1774] (Bkz. Görsel 4.6.1.)

Harita 4.6.1. Gordion ve çevresinin topografisi.

Kaynak: Marston, 2012, **a.g.m.**, 386. Fig. 2.

[1773] Marston, J. M. (2012). Agricultural Strategies and Political Economy in Ancient Anatolia. *American Journal of Archaeology*. 116 (3), s. 378.; Marston, J. M., Miller, N. F. (2014). Intensive Agriculture and Land Use at Roman Gordion, Central Turkey. *Vegetation History and Archaeobotany*. 23 (6), s. 762.; Marston, J. M. (2017). *Agricultural Sustainability and Environmental Change at Ancient Gordion. Gordion Special Studies VIII*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. s. 4.; Çakırlar, C., Marston, J. M. (2019). Rural Agricultural Economies and Military Provisioning at Roman Gordion (Central Turkey). *Environmental Archaeology, The Journal of Human Palaeoecology*. 24 (1), s. 93.; Ecemiş-Özbilen, D. (2019). *Gordion Archaeological Site and Museum: A Critique*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 64-70.

[1774] Voigt, M, M. (2011). "Gordion: The Changing Political and Economic Roles of a First Millenium B.C.E. City." S. R. Steadman, G. McMahon (Eds.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*. içinde (ss. 1069-1094). Oxford: Oxford University Press. s. 1070.; Marston, 2012, **a.g.k.**, 379-380.; Darbyshire, G., Pizzorno, G. H. (2013). Taming the Beast: The Digital Gordion Mapping Project. *Expedition*. 55 (2), s. 27.; Marston, 2014, **a.g.k.**, 762.; Marston, 2017, **a.g.k.**, 3.; Ecemiş-Özbilen, 2019, **a.g.k.**, 62.

YHSS Phase	Period Name	Approximate Dates
1	Medieval	13th–14th cent. CE
2	Roman	50 CE–early 5th cent. CE
3	Hellenistic	330–100 BCE
4	Late Phrygian (Achaemenid)	540–330 BCE
5	Middle Phrygian	800–540 BCE
6	Early Phrygian	900–800 BCE
7	Early Iron Age	1100–900 BCE
8/9	Late Bronze Age	1400–1200 BCE
10	Middle Bronze Age	1600–1400 BCE

Görsel 4.6.1. Gordion katmanlarının kronolojisi.

Kaynak: Marston, 2017, **a.g.k.**, 3. Tablo 1.1.

Kentin en yüksek üne ulaştığı evre, MÖ IX. ve VI. yüzyıllar arasında merkez Küçük Asya'nın büyük çoğunluğunu egemenliği altında alan Phrygia Devleti'nin başkenti olarak ön plana çıktığı dönemdir.[1775] Stratejik olarak, Küçük Asya'nın batı ve kuzey kıyıları ile doğuya uzanan ticaret yollarının kesişim noktasında konumlanan Gordion, Phryg egemenliği altında büyük bir refaha ulaşmış, politik ve ekonomik gücünü Lydia Krallığı ve Pers İmparatorluğu dönemlerinde de sürdürmüştür. Öte yandan kent, Hellenistik ve Roma dönemlerinde nispeten küçülmüş, ekonomik gücü de daha mütevazı bir niteliğe bürünmüştür.[1776]

Antik dönemde pek çok yazarın[1777] eserinde bahsi geçen Gordion'un yerleşim kalıntıları, ilk kez 1893 yılında, Ankara'dan Sakarya Vadisi boyunca batıya doğru demiryolu

[1775] Rose, C. B., Darbyshire, G. (2011). *The New Chronology of Iron Age Gordion*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. s. 1.; Voigt, 2011, **a.g.k.**, 1087.; Voigt, M. M. (2013). "Gordion as Citadel and City." S. Redford, N. Ergin (Eds.), *Cities and Citadels in Turkey: From the Iron Age to the Seljuks*. içinde (ss. 161-228). Leuven: Peeters. s. 161-228.; Marston, 2014, **a.g.k.**, 762.; Marston, 2017, **a.g.k.**, 3.; Ecemiş-Özbilen, 2019, **a.g.k.**, 64-70.

[1776] Voigt, M. M., Young, T. C. (1999). From Phrygian Capital to Achaemenid Entrepot: Middle and Late Phrygian Gordion. *Iranica Antiqua*. 34, ss. 191-241.; Voigt, M. M. (2002). "Gordion: The Rise and Fall of an Iron Age Capital." D. C. Hopkins (Ed.), *Across the Anatolian Plateau: Readings in the Archaeology of Ancient Turkey. The Annual of the American Schools of Oriental Research 57*. içinde (ss. 187-196). Boston: American Schools of Oriental Research. s. 187-196.; Kealhofer, L. (2005). "Settlement and Land Use: The Gordion Regional Survey." L. Kealhofer (Ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*. içinde (ss. 137-148). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. s. 137-148.; Marston, 2014, **a.g.k.**, 762.; Marston, 2017, **a.g.k.**, 3.; Ecemiş-Özbilen, 2019, **a.g.k.**, 62-63.

[1777] Herodotos, (Hdt. I. 14. 2.) Phrygia Kralı, Gordias'ın oğlu Midas'ın destansı zenginliğinden ve Delphi'de bulunan Apollon tapınağında sunduğu adaktan bahsetmektedir. Aristoteles (Arist. *Pol*. 1257b.) ve Ovidius (Ov. *Met*. XI. 85-145.; XI. 146-171.; XI. 172-193.) Midas'ın dokunduğu şeyleri altına çevirme kabiliyetinden ve eşek kulaklarından söz etmektedir. Ksenophon, (Xen. *Hell*. I. 4. 1.) "*Hellenika*" adlı eserinde doğrudan Gordion'dan söz etmektedir. Aleksandros'un (Büyük İskender) kenti ziyareti ve ünlü Gordion Düğümü'nü kesişi Roma döneminde eser vermiş Plutarkhos (Plut. *Vit*. *Alex*. XVIII. 1-2.), Arrianus (Arr. *Anab*. II. 3.), Curtius Rufus (Curt. III. 2. 11-18.) ve Iustinus (Just. *Epit*. XI. 7. 3-16.) gibi yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Titus Livius (Livy,

inşaatı gerçekleştiren Alman mühendisler tarafından keşfedilmiştir. Bunun ardından Alfred Koerte, Titus Livius'un, Romalı Consul Manlius Vulso'nun MÖ 189 tarihinde Galatlar üzerine gerçekleştirdiği sefere ilişkin sunduğu tasvirlere dayanarak, bu kalıntıların Gordion antik kentine ait olduğunu ileri sürmüştür.[1778] Bu doğrultuda kente yönelik ilk arkeolojik kazılar 1900 yılında A. Koerte ve kardeşi Gustav Koerte tarafından gerçekleştirilmiştir. Koerte kardeşlerin kazı çalışmalarından 51 yıl sonra, R. S. Young liderliğindeki ekip, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology bünyesinde, Gordion'da 1951-1973 yılları arasında 17 sezon boyunca kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir. Young'un 1974 yılındaki vefatının ardından kent kazıları 1977-1987 yılları arasında K. DeVries başkanlığında sürdürülmüştür. 1988 yılında G. K. Sams'ın Gordion Projesi'nin başına geçmesiyle kentteki kazılar 2006 yılında kadar M. M. Voigt liderliğindeki ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. 2006-2012 yılları arasında G. K. Sams ile birlikte kentin kazılarına başkanlık eden C. B. Rose, 2013 yılı itibarıyla bu görevi tek başına yürütmektedir.[1779]

Erken Bronz Çağı'na, MÖ 3000'li yıllara kadar uzanan yerleşim geçmişiyle Gordion antik kenti, farklı uygarlıklar ve kültürel dokular bünyesindeki kesintisiz kronolojisi nedeniyle, yüzyılı aşkın bir süredir yakın doğunun en önemli antik yerleşimlerinden birisi olarak kabul edilmektedir.[1780] Altın çağını Phryg egemenliği altında yaşamış olmakla birlikte bu kent, gerek bu tezin kapsamı öncesine uzanan stratigrafik katmanları çerçevesinde, gerekse tezin kapsamını ifade eden Roma dönemine ilişkin tarımsal üretimi ve paralelinde gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetlerini aydınlatan arkeobotanik ve zooarkeolojik çalışmalara konu edilmiştir.[1781]

Epit. XXXVIII. 12-27.) ve Polybios (Polyb. XXI. 33-39.), Kelt kökenli Galatların Gordion'da Romalı Consul Manlius Vulso tarafından bozguna uğratılmaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır ki bu bilgiler Gordion yerleşiminin yerinin saptanmasına ve bölgedeki Hellenistik egemenliğin yorumlanabilmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Marston, 2017, **a.g.k.**, 4. Plinius, (Plin. *Nat*. V. 146.) Galatia bölgesine ilişkin sunduğu tasvirlerde Gordion'dan kadim başkent şeklinde bahsetmektedir. Son olarak Strabon, (Strab. XII. 5. 3.) Phrygia'ya ilişkin tasvirlerinde Sangarios Nehri kıyısındaki Gordion'dan söz etmektedir.

[1778] ***A.M.*** XXII. s. 4.; Rose, 2011, **a.g.k.**, 1.; Marston, 2017, **a.g.k.**, 4.; Ecemiş-Özbilen, 2019, **a.g.k.**, 90.

[1779] Gordion antik kentinde gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarının tarihçesine ve kazılarda elde edilen bulgular ışığında yayınlanan çalışmalara ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Rose, 2011, **a.g.k.**, 1-12.; Voigt, 2011, **a.g.k.**, 1071-1075.; Marston, 2012, **a.g.m.**, 378-382.; 1-5.; Marston, 2017, **a.g.k.**, 4-11.; Ecemiş-Özbilen, 2019, **a.g.k.**, 90-99.

[1780] Rose, 2011, **a.g.k.**, 1.; Marston, 2012, **a.g.m.**, 378.; Marston, 2017, **a.g.k.**, 3.

[1781] Gordion antik kentinin Roma öncesi dönemlerinde gerçekleştirilen tarım ve hayvancılık faaliyetlerine ilişkin arkeobotanik ve zooarkeolojik çalışmalar için bkz. Zeder, 1994, **a.g.m.**, 105-118.; Marsh, B. (2005). "Physical Geography, Land Use, and Human Impact at Gordion." L. Kealhofer (Ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*. içinde (ss. 161-171). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. s. 161-171.; Gürsan-Salzman, A. (2005). "Ethnographic Lessons for Past Agro-Pastoral Systems in the Sakarya-Porsuk Valleys." L. Kealhofer (Ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*. içinde (ss. 172–190). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. s. 172-190.; Miller, 2009, **a.g.m.**, 915-924.; Miller, N. F. (2010). *Botanical Aspects of Environment and Economy at Gordion, Turkey*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.; Miller, N. F. (2011). "Managing Predictable Unpredictability: The Question of Agricultural Sustainability at Gordion." N. F. Miller, K. M. Moore, K. Ryan (Editörler), Sustainable Lifeways:

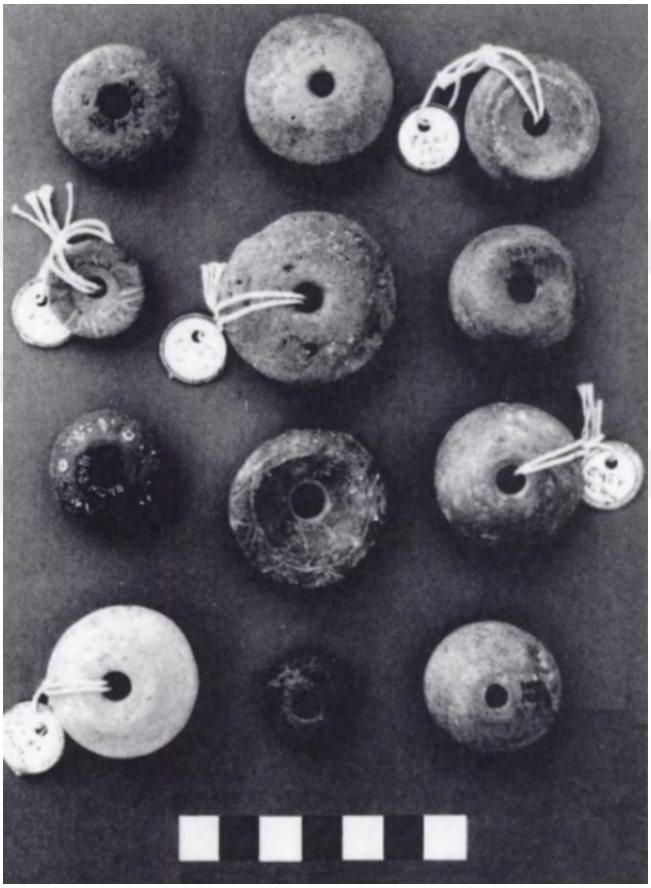
Gordion'da 1988 yılından itibaren gerçekleştirilen disiplinler arası çalışmalar, kentin yalnızca Phryg dönemiyle sınırlı kalmayarak, tüm dönemleri boyunca tesis edilmiş gündelik yaşamına, ekonomisine ve bu hususların farklı dönemler boyunca uğradığı değişim-dönüşümlere ağırlık vermiş, bu çerçevede Gordion, Küçük Asya'nın iç kesiminde, antik dönemde vücut bulmuş tarım ve hayvancılık faaliyetlerine ışık tutan ünik bir örnek niteliği kazanmıştır. Söz konusu disiplinler arası çalışmalar, Gordion'un geçim ekonomisi ve endüstriyel üretim sistemlerine, nüfus dağılımına, arazi kullanımına ve çevre faktörüne ilişkin temel bilgi sağlamak amacıyla iki temel strateji üzerine temellenmiştir. Bunlardan ilki, kent kazıları çerçevesinde bitki ve hayvan kalıntıları ile endüstriyel üretim buluntularının toplanması, ikincisi ise kentin önceki dönem yerleşimi ve çevresi hakkında bölgesel araştırmalar gerçekleştirilmesidir.[1782]

Gordion'un Roma dönemine ait katmanlarında, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen hammaddeler üzerine tesis edilmiş bir endüstriyel üretimin izine rastlanmamıştır ki bu durum doğrudan doğruya kentin Roma egemenliği altında askeri bir yerleşim statüsü kazanmış olmasının sonucudur. Öte yandan kentte gerçekleştirilen kazılar, bu tezin zamansal kapsamının çok daha öncesine uzanmakla birlikte Gordion'un Erken Phrygia evresine, MÖ IX. yüzyıldaki tahrip tabakasına tarihlendirilen, gelişkin ve elit nitelikte bir dokuma endüstrisinin mutlak izlerini ortaya çıkarmıştır. Antik dönem yazarlarının, Midas'ın destansı zenginliğine ilişkin aktardıklarıyla örtüşür bir biçimde, Gordion'daki Erken Phrygia dönemine ait Sitadel (iç kale) Höyüğü'nde yer alan ve megaron tipteki konutlardan oluşan elit mesken alanının güneybatısındaki yüksek terasta, aynı zamanda yemek pişirme birimleri olarak da kullanım gören çok sayıda yün dokuma atölyesi tespit edilmiştir. Söz konusu atölyelere ev sahipliği yapan bu endüstriyel alanda, başta kilden yapılma eğirmen ağırşaklarından (toplamda 1000 adedin üzerinde) ve dokuma tezgâhı ağırlıklarından (toplamda 2750 adedin üzerinde) oluşan muazzam miktarda dokuma ekipmanı ele geçirilmiştir. (Bkz. Görsel 4.6.2.) Bu buluntuların yanı sıra alanda, çok sayıda öğütme tezgâhı, ocak, fırın, saklama kabı ve metal kesici aletlerden oluşan mutfak araç-gereçleri ele geçirilmiş, bunların miktarı ise üretim alanındaki yüzlerce insanın yiyecek ihtiyacını karşılamaya yetecek bir pişirme organizasyonu tesis edildiğini ortaya

Cultural Persistence in an Ever-Changing Environment. içinde (ss. 310-324). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. s. 310-324.; Miller, N. F., Marston, J. M. (2012). Archaeological Fuel Remains as Indicators of Ancient West Asian Agropastoral and Land-use Systems. *Journal of Arid Environments*. 86, ss. 97-103.; Marsh, B., Kealhofer, L. (2014). Scales of Impact: Settlement History and Landscape Change in the Gordion Region, Central Anatolia. *The Holocene*. 24 (6), ss. 689–701.; Marston, J. M., Branting, S. (2016). Agricultural Adaptation to Highland Climate in Iron Age Anatolia. *Journal of Archaeological Science: Reports 9*. ss. 25–32.

[1782] Zeder, 1994, **a.g.m.**, 105.; Miller, 2009, **a.g.m.**, 915.; Voigt, 2011, **a.g.k.**, 1087.; Marston, 2012, **a.g.m.**, 378.; Marston, 2014, **a.g.k.**, 762.; Marston, 2017, **a.g.k.**, 3.; Marston, 2019, **a.g.m.**, 91-92.

koymuştur.[1783] Endüstriyel alanda ele geçirilen buluntular, her ne kadar MÖ IX. yüzyıla ışık tutuyor olsa da Gordion'da, dolayısıyla da Phrygia'da Roma egemenliğinden yüzyıllar önce tesis edilmiş, koyun ve keçiler üzerine temellendirilmiş bir endüstriyel üretimin varlığını kanıtlaması açısından oldukça önemlidir. Yanı sıra koyun ve keçilerin, endüstriyel üretim sahasıyla iç içe organize edilmiş mutfak yapılarında önemli bir besin kaynağı olarak kullanım görmüş olması oldukça muhtemeldir. Aşağıda ele alınacak olan faunal analizler bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Görsel 4.6.2. Gordion antik kentinin Erken Phrygia (MÖ IX. yüzyıl) evresine ait eğirmen ağırşakları.

Kaynak: Burke, 2005, **a.g.k.**, 73. Fig. 6-3.

[1783] Gordion'da Erken Phrygia döneminde tesis edilmiş dokuma endüstrisi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Bellinger, L. (1962). Textiles from Gordion. *The Bulletin of the Needle and Bobbin Club*. 46 (1), ss. 5-34.; Ellis, R. (1981). "The Textile Remains." R. S. Young (Ed.), *Three Great Early Tumuli: The Gordion Excavations Final Reports, Volume 1*. içinde (ss. 294-310). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. s. 294-310.; Burke, B. (2005). "Textile Production at Gordion and the Phrygian Economy." L. Kealhofer (Ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*. içinde (ss. 69-81). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. s. 69-81.; Ballard, M., Burke, B., Simpson, E. (2012). "Gordion Textiles." T. T. Sivas, H. Sivas (Editörler), *Phrygians: In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*. içinde (ss. 360-375). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 360-375.; Maner, Ç. (2018). "Anadolu'da Dokuma Devrimi: Neolitik Çağ'dan Demir Çağı'na Yünün Tarihi ve Maddi Değeri." F. Yenişehirlioğlu, G. G. Yücel (Editörler), *Tarihi Dokumak, Bir Kentin Gizemi: Sof*. içinde (ss. 43-63). Ankara: Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. s. 46-47.

Gordion antik kentinin faunal yapısına ışık tutan hayvan kemikleri, G. K. Sams'ın Gordion Projesi'nin başına geçtiği 1988 yılında ve akabinde 1989 yılında M. Voigt başkanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında elde edilmiştir. Söz konusu kazılar, kent kazılarının önceki döneminde, R. S. Young'un başkanlığında, Sitadel Höyüğü'nün doğu yarısında kazılan sektörlerin içerisindeki ve bitişiğindeki sektörlerde gerçekleştirilmiş, bu kazılar sonucunda kentin Hitit İmparatorluğu dönemini ifade eden MÖ 1500 dolaylarından Orta Çağ katmanlarına kadar uzanan toplamda 114.723 hayvan kemiği ele geçirilmiştir. Bu kemiklerin 95.000 kadarı (%83) M. A. Zeder ve S. R. Arter tarafından 1994 yılında hazırlanan ve aynı zamanda Gordion antik kenti bünyesinde gerçekleştirilmiş ilk zooarkeolojik çalışma olan makalede, kentin 10 farklı stratigrafik katmanına tarihlendirilmiştir.[1784] Aynı makalede, 1988-1989 kazılarında elde edilen hayvan kemiklerinin ilk analizleri ışığında, 25.003 adet kemik temelinde bir tür dağılımı örneklemi oluşturulmuştur. Bu örneklem çerçevesinde kemiklerin 2849 adedi büyükbaş sığırlara,[1785] 16.620 adedi küçükbaş koyun ve keçilere[1786] ve 2720 adedi domuzlara[1787] aittir.[1788]

Gordion faunasının Roma öncesine ışık tutan bir diğer zooarkeolojik çalışma, yine Zeder ve Arter tarafından, fakat bu kez N. F. Miller ile birlikte 2009 yılında hazırlanmıştır.[1789] Söz konusu çalışma, Zeder ve Arter tarafından 1994 yılında hazırlanan çalışmada olduğu gibi Gordion'da 1988-1989 yıllarında gün ışığına çıkarılan 114.723 hayvan kemiği üzerine, fakat bu kemikler içerisinden (taksonomik açıdan en az familya seviyesine kadar tanımlanabilmiş) 13.182 adet kemik temelinde oluşturulan örneklem çerçevesinde hazırlanmıştır. Kemikler,

[1784] Toplamda 94.906 hayvan kemiği, kent kazılarında 1994 yılına kadar elde edilen veriler çerçevesinde oluşturulan stratigrafik katmanlara kategorize edilmiştir. Bu çerçevede kemiklerin 257 adedi Eski Hitit dönemini (MÖ 1500 dolayları) ifade eden YHSS (*Yassıhöyük Stratigraphic Sequence*) 10'a, 4127 adedi YHSS 9'a (Hitit İmparatorluk dönemi, MÖ 1400 dolayları), 2845 adedi YHSS 8'e (Hitit İmparatorluk dönemi, MÖ 1200 dolayları), 6741 adedi YHSS 7b'ye (Erken Demir Çağı, MÖ 1200-1000), 12.161 adedi YHSS 7a'ya (Erken Demir Çağı, MÖ 1000-950), 6819 adedi YHSS 6'ya (Erken Phryg Dönemi, MÖ 950-700), 7521 adedi YHSS 5'e (Orta Phryg Dönemi, MÖ 700-500), 37.543 adedi YHSS 4'e (Geç Phryg Dönemi, MÖ 550-330), 13.116 adedi YHSS 3'e (Hellenistik dönem, MÖ 330-189), 3776 adedi ise yayının hazırlandığı tarihlerde Roma dönemi katmanları henüz belirlenemediğinden YHSS 1 ve 2'ye (Orta Çağ) tarihlendirilmiştir. Zeder, 1994, **a.g.m.**, 107, 108. Tablo 1, 2.

[1785] Örneklem çerçevesinde YHSS 10'a ait 10, YHSS 9'a ait 184, YHSS 8'e ait 52, YHSS 7b'ye ait 123, YHSS 7a'ya ait 287, YHSS 6'ya ait 248, YHSS 5'e ait 390, YHSS 4'e ait 1191, YHSS 3'e ait 276 ve YHSS 2 ile 1'e ait 88 adet sığır kemiği bulunmaktadır. Zeder, 1994, **a.g.m.**, 109. Tablo 3.

[1786] Örneklem çerçevesinde YHSS 10'a ait 40, YHSS 9'a ait 686, YHSS 8'e ait 531, YHSS 7b'ye ait 1488, YHSS 7a'ya ait 2027, YHSS 6'ya ait 1103, YHSS 5'e ait 1261, YHSS 4'e ait 6680, YHSS 3'e ait 2119, YHSS 2 ile 1'e ait 685 adet koyun ve keçi kemiği bulunmaktadır. Zeder, 1994, **a.g.m.**, 109. Tablo 3.

[1787] Örneklem çerçevesinde YHSS 10'a ait 14, YHSS 9'a ait 83, YHSS 8'e ait 53, YHSS 7b'ye ait 87, YHSS 7a'ya ait 116, YHSS 6'ya ait 109, YHSS 5'e ait 440, YHSS 4'e ait 1399, YHSS 3'e ait 320, YHSS 2 ile 1'e ait 99 adet domuz kemiği bulunmaktadır. Zeder, 1994, **a.g.m.**, 109. Tablo 3.

[1788] Örneklem çerçevesinde, Gordion'un 10 stratigrafik katmanına ait toplamda 532 adet kalıntı *Equidae* (Atgiller) familyasına, 261 adet kalıntı geyiklere, 158 adet kalıntı *Canidae* (Köpekgiller) familyasına, 478 adet kalıntı tavşanlara, 112 adet kalıntı kemirgenlere, 852 adet kalıntı kuşlara, 175 adet kalıntı yılanlara ve 246 adet kalıntı balıklara aittir. Bu kalıntıların stratigrafik katmanlara dağılımı için bkz. Zeder, 1994, **a.g.m.**, 109. Tablo 3.

[1789] Miller, 2009, **a.g.m.**, 915-924.

stratigrafik açıdan Gordion'un farklı evrelerine ait olduğu kanıtlanmış çöp çukurlarından ve bina yapılarının yıkıntıları içerisindeki çöp dolgularıyla kaplı çukurlardan elde edilmiştir.[1790] Örneklem, Gordion'un Hitit İmparatorluğu altındaki dönemini ifade eden 9. ve 8. katmanları (YHSS 9 ve YHSS 8) ile Hellenistik dönemini ifade eden 3. katmanı (YHSS 3) arasındaki süreci kapsayan 6 stratigrafik evre üzerine inşa edilmiştir.[1791] Bu çerçevede söz konusu 6 katmana ait 13.182 adet hayvan kemiği kalıntısının 1609 adedi büyükbaş sığırlara aittir.[1792] Kendi içerisinde tür tanımlaması tam olarak yapılamamış koyun ve keçi türü küçükbaşlara ait kemiklerin sayısı 8163'tür.[1793] Küçükbaşlara ait bu kemiklerin yanı sıra 631 adet kemiğin koyunlara,[1794] 441 adet kemiğin ise keçilere[1795] ait olduğu saptanmıştır. Büyükbaş ve küçükbaş türlerin ardından 1290 kemik kalıntısıyla domuzlar[1796] gelmektedir.[1797] Sığır, koyun, keçi ve domuzlara ait tüm kemiklerin, besin ekonomisi çerçevesinde tüketim artığı olduğu düşünülmektedir.[1798]

Gordion'un Roma öncesi zooarkeolojisine ışık tutan bu iki çalışma da arkeobotanik verilerle paralel bir formasyonda hazırlanmış olup, kentin Romalılardan çok daha öncesine

---

[1790] Miller, 2009, **a.g.m.**, 918.

[1791] Zeder ve Arter'in 1994 yılında hazırladığı çalışmadan 15 yıl sonra kaleme alınan bu çalışmada, Gordion kazılarında elde edilen yeni veriler paralelinde, kentin stratigrafik katmanları da belirli noktalarda güncellenmiştir. Bu çerçevede Gordion'un Geç Bronz Çağı'nda, Hitit İmparatorluğu'nun sınır bölgesinde küçük bir merkez görünümü sergilediği MÖ 1500-MÖ XII. yy. arası dönem YHSS 9 ve YHSS 8 katmanlarını, kentin Erken Demir Çağı'nda bir göçmen yerleşimi görünümü sergilediği MÖ XII. yy-MÖ 950 arası dönem YHSS 7 katmanını, kentin Erken Phryg döneminde yerel Phrygia yönetiminin bir merkezi olarak ön plana çıktığı MÖ 950-800 arası dönem YHSS 6 katmanını, kentin Orta Phryg döneminde güçlü Phrygia devletinin başkenti olarak yerleşim gördüğü MÖ 800-540 arası dönem YHSS 5 katmanını, kentin Geç Phryg döneminde Pers yönetimi altındaki bir ileri karakol görünümü sergilediği MÖ 540-330 arası dönem YHSS 4 katmanını ve kentin Hellenistik dönemde küçük ölçekte bir politik merkez ve pazaryeri kasabası niteliğine büründüğü MÖ 330-MÖ II. yy. ortaları arasındaki dönem YHSS 3 katmanını ifade etmektedir. Miller, 2009, **a.g.m.**, 917. Tablo 1.

[1792] 1609 adet kemik kalıntısının toplam ağırlığı 46.235 gramdır. Kemiklerin 277 adedi (12.305 g.) YHSS 9 ve 8'e, 339 adedi (8207 g.) YHSS 7'ye, 195 adedi (4651 g.) YHSS 6'ya, 352 adedi (8846 g.) YHSS 5'e, 341 adedi (9116 g.) YHSS 4'e, 105 adedi (3110 g.) YHSS 3'e aittir. Miller, 2009, **a.g.m.**, 920. Tablo 3.

[1793] 8163 adet kemik kalıntısının toplam ağırlığı 35.931 gramdır. Kemiklerin 1669 adedi (7861 g.) YHSS 9 ve 8'e, 2332 adedi (9739 g.) YHSS 7'ye, 1179 adedi (5695 g.) YHSS 6'ya, 808 adedi (4027 g.) YHSS 5'e, 1215 adedi (7053 g.) YHSS 4'e, 960 adedi (1556 g.) YHSS 3'e aittir. Miller, 2009, **a.g.m.**, 920. Tablo 3.

[1794] 631 adet kemik kalıntısının toplam ağırlığı 7555 gramdır. Kemiklerin 103 adedi (1107 g.) YHSS 9 ve 8'e, 176 adedi (1648 g.) YHSS 7'ye, 80 adedi (1056 g.) YHSS 6'ya, 106 adedi (1093 g.) YHSS 5'e, 111 adedi (469 g.) YHSS 4'e, 55 adedi (2182 g.) YHSS 3'e aittir. Miller, 2009, **a.g.m.**, 920. Tablo 3.

[1795] 441 adet kemik kalıntısının toplam ağırlığı 3971 gramdır. Kemiklerin 44 adedi (322 g.) YHSS 9 ve 8'e, 131 adedi (1262 g.) YHSS 7'ye, 41 adedi (292 g.) YHSS 6'ya, 88 adedi (789 g.) YHSS 5'e, 95 adedi (259 g.) YHSS 4'e, 42 adedi (1047 g.) YHSS 3'e aittir. Miller, 2009, **a.g.m.**, 920. Tablo 3.

[1796] 1290 adet kemik kalıntısının toplam ağırlığı 9976 gramdır. Kemiklerin 146 adedi (1232 g.) YHSS 9 ve 8'e, 118 adedi (751 g.) YHSS 7'ye, 96 adedi (825 g.) YHSS 6'ya, 414 adedi (3513 g.) YHSS 5'e, 371 adedi (2840 g.) YHSS 4'e, 145 adedi (815 g.) YHSS 3'e aittir. Miller, 2009, **a.g.m.**, 920. Tablo 3.

[1797] Örneklem çerçevesinde, Gordion'un 6 farklı stratigrafik katmanına ait toplamda 206 adet kemik kalıntısı (6706 g.) at ve eşeklere, 242 adet kemik kalıntısı (7842 g.) geyiklere, 142 adet kemik kalıntısı (282 g.) tavşanlara, 65 adet kemik kalıntısı (305 g.) köpek ve kurtlara, 29 adet kemik kalıntısı (60 g.) tilkilere, 17 adet kemik kalıntısı (32 g.) etçillere, 8 adet kemik kalıntısı (20 g.) kemirgenlere, 188 adet kemik kalıntısı (339 g.) kuşlara ve tavuklara, 63 adet kemik kalıntısı (187 g.) yılanlara, 4 adet kemik kalıntısı (4 g.) amfibilere ve 84 adet kemik kalıntısı (133 g.) balıklara aittir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yanı sıra geyiklerin, tavşanların, kuş/tavukların, yılanların ve balıkların da tüketim artığı olduğu düşünülmektedir. Miller, 2009, **a.g.m.**, 920. Tablo 3.

[1798] Miller, 2009, **a.g.m.**, 920. Tablo 3.

uzanan köklü geçmişi boyunca benimsenmiş hayvancılık faaliyetlerine ve tarımsal üretimine ilişkin son derece önemli bir bilgi havuzu oluşturmaktadır. Genel anlamda özetlemek gerekirse Gordion'da tesis edilmiş hayvancılık faaliyetleri ve kent sakinlerinin benimsediği beslenme alışkanlıkları, zooarkeolojik verilerin arkeobotanik verilerle birlikte ortaya koyduğu üzere, kente hükmeden farklı güç unsurlarına (Hititler, Phrygler, Persler, Galatlar) paralel bir biçimde, belirli bir ölçüye kadar değişiklikler göstermiştir. Bununla birlikte küçükbaş koyun ve keçiler, Roma dönemine kadarki Gordion'un tüm katmanlarında, kent sakinlerinin benimsediği besin ekonomisi içerisinde, mutlak şekilde en fazla tüketilmiş hayvanlardır.[1799]

Öte yandan tıpkı hayvan kemikleri gibi ağırlıklı olarak kentin bina yapılarının içerisinde ve dışarısında yer alan çöp çukurlarından elde edilen arkeobotanik kalıntılarının niteliğinin, Gordion'un besin ekonomisi çerçevesinde tüketime uğrayan büyükbaş ve küçükbaş hayvan türleriyle paralellik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede doğrudan otlatma faaliyetlerinin kalıntıları olarak ele alınan yabani/vahşi tohumların miktarında artış gözlemlenen bulgu katmanlarında, bu otlatma faaliyetlerinin temel unsurları olan koyun ve keçilere ait kemik kalıntılarının miktarında da artış söz konusudur.[1800] Buna karşın hayvanların beslenmesinde tercih edilen tarımsal üretim artığı niteliğindeki anızların ve doğrudan tahılların miktarında artış gözlemlenen katmanlarda ise otlatma faaliyetlerinden ziyade daha sabit bir yaşam tarzıyla yetiştirilen sığır ve domuzlara ait kemik kalıntılarının miktarında artış gözlemlenmiştir.[1801] Bu bağlamda Gordion'un Orta Phryg (YHSS 5) dönemine ait zooarkeolojik ve arkeobotanik bulgular, kentin besin ekonomisi çerçevesinde, her ne kadar tüm katmanlarda olduğu gibi koyun ve keçilerin ardından gelseler de sığır ve domuzların diğer katmanlara nazaran kayda değer bir artış gösterdiğini (toplam faunal kalıntının %40'tan fazlasını ifade eden bir orana ulaşarak) ortaya koymuştur.[1802] Buradan hareketle Gordion'un Orta Phryg dönemi, koyun ve keçiler üzerine gerçekleştirilen otlatma faaliyetlerinden, bir diğer deyişle daha "dinamik" bir hayvancılık yaklaşımından ziyade daha "durağan" bir hayvancılık modelinin benimsendiği, korunaklı yapılar içerisinde anız ve tahıl ile beslenen ve daima başvurulabilecek hazır nitelikte bir kırmızı et kaynağı olan sığır ve domuzların kentin besin ekonomisi içerisinde kayda değer düzeyde önem kazandığı bir evre görünümü sergilemektedir.

Gordion'un Roma egemenliği altındaki dönemi ise, kentin köklü kazı ve araştırma tarihi içerisinde oldukça yakın tarihlerde kaleme alınan çalışmalarla ortaya konulmuştur. İlginç bir

[1799] Zeder, 1994, **a.g.m.**, 110-111.; Miller, 2009, **a.g.m.**, 919.
[1800] Zeder, 1994, **a.g.m.**, 114-117.; Miller, 2009, **a.g.m.**, 919.
[1801] Zeder, 1994, **a.g.m.**, 114-117.; Miller, 2009, **a.g.m.**, 919.
[1802] Zeder, 1994, **a.g.m.**, 114-117.; Miller, 2009, **a.g.m.**, 919.

biçimde tüm bu çalışmalara, 1996 yılında, Gordion'daki Sitadel Höyüğü'nün kuzeyindeki tarım arazilerinde tarla süren bir çiftçinin, tesadüf eseri bulduğu bir mezar yazıtı ivme kazandırmıştır. Genel itibarıyla A. L. Goldman ve J. Bennett tarafından hazırlanan bu çalışmalar, Gordion'un Roma egemenliği altında "askeri" bir yerleşim formu kazandığını ve Phryg egemenliği altındaki başkentlik günlerine kıyasla daha "mütevazı" bir yerleşim formu kazandığını ortaya koymuştur.[1803]

Gordion kazılarında Roma dönemi katmanına ilişkin ilk bulgular, oldukça az miktarda olmak üzere, Young liderliğinde 1950-1973 yıllarında elde edilmiştir. Tritus adında bir Roma askerine ait mezar yazıtının gün ışığına çıkarıldığı 1996 yılına dek, kentteki Roma yerleşiminin izlerini sunan sektörlerin yalnızca küçük kısımları, Young liderliğindeki kazı ekibinin, Sitadel Höyüğü'nün batı, kuzeybatı ve kuzeydoğu uçlarında, uzun aralıklarla gerçekleştirdiği kazılarda incelenmiştir. Bu kazılarda elde edilen Roma dönemi bulguları, Gordion'un Demir Çağı katmanlarına ait dikkat çekici bulguların gölgesinde kaldığından, kayda değer bir ilgi çekmemiş ya da yayınlara konu olmamıştır.[1804] Bu sebeplerden dolayı Roma egemenliği altındaki Gordion, geçmişteki katmanlarından elde edilen bulguların çizdiği gelişkin ve ticari açıdan canlı bir yaşantıdan uzak, sıradan bir köy yerleşimi olarak ele alınmıştır.[1805]

Öte yandan 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen kazılar ve kentte daha önce elde edilmiş Roma bulgularına ilişkin yeni analizler, Gordion'un Roma dönemine yönelik daha titiz bir çalışma sürecinin başlangıcı olmuştur. M. M. Voigt ve ekibinin 1993-2002 yılları arasında

---

[1803] Gordion'un Roma dönemine ve bu dönemde büründüğü askeri yerleşim formuna ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Goldman, A. L. (1997). "A new Military Inscription from Gordion." Z. Taşkıran, N. Güngördü, M. Metin (Editörler), *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1996 Yıllığı*. içinde (ss. 45-57). Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesini Koruma ve Yaşatma Derneği yayınları. s. 45-57.; Goldman, A. L. (2000). *The Roman-Period Settlement at Gordion, Turkey*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Chapel Hill: University of North Carolina.; Goldman, A. L. (2001). A Roman Town Cemetery at Gordion, Turkey. *Expedition.* 43 (2), ss. 9-20.; Goldman, A. L. (2005). "Reconstructing the Roman-Period Town at Gordion." L. Kealhofer (Ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*. içinde (ss. 56-67). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. s. 56-67.; Goldman, A. L. (2007). From Phrygian Capital to Rural Fort: New Evidence for the Roman Military at Gordion, Turkey. *Expedition.* 49 (3), ss. 6-12.; Bennett, J., Goldman, A. L. (2009). "A Preliminary Report on the Roman Military Presence at Gordion, Galatia." Á. Morillo, N. Hanel, E. Martín. (Editörler), *LIMES: The 20th International Congress of Roman Frontier Studies*. içinde (ss. 1605-1616). Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. s. 1605-1616.; Goldman, A. L. (2010). A Pannonian Auxiliary's Epitaph from Roman Gordion. *Anatolian Studies*, 60, ss. 129-146.; Bennett, J. (2013). Agricultural Strategies and the Roman Military in Central Anatolia During the Early Imperial Period. *Olba*, 21, ss. 315-343.

[1804] Goldman, 2007, **a.g.m.**, 8. Gordion'un Roma katmanları, kent kazılarına 1950-1973 yılları arasında başkanlık eden R. S. Young tarafından oldukça zayıf ölçekte anlaşılabilmiştir. Bu durum Young'un Sitadel Höyüğü'nün batı yakasındaki kazı çalışmalarını, Roma dönemine ait buluntuları açığa çıkarmış olmasına rağmen, höyüğün doğu yakasındaki Phryg saray alanına odaklanmak amacıyla terk etmiş olmasından kaynaklanmıştır. Onun kazı notlarını titiz bir şekilde analiz eden ve bu analizlere, kent kazılarından elde edilen yeni verileri ekleyen Goldman, Roma Gordionu'nun bir askeri kale yerleşimi formunda organize edildiğini açığa çıkarmıştır. Goldman, 2000, **a.g.k.**; Goldman, 2005, **a.g.k.**, 56-67.; Goldman, 2007, **a.g.m.**, 6-12.; Marston, 2012, **a.g.m.**, 381, dn. 28.

[1805] Goldman, 2001, **a.g.m.**, 9.; Goldman, 2005, **a.g.k.**, 56-67.; Goldman, 2007, **a.g.m.**, 8.

gerçekleştirdiği kazılar, Gordion'daki Roma döneminin en erken yerleşim katmanını ilk kez gün ışığına çıkarmıştır. Bu durum Sitadel Höyüğü'ndeki Roma yerleşiminin tüm zamansal kapsamını inceleyebilmeyi mümkün kılmış, Gordion'un, MS I. yüzyıl başlarından V. yüzyıla uzanan YHSS 2 (Roma dönemi) katmanı ortaya çıkarılmıştır.[1806] Bu dönem öncesinde, Geç Hellenistik dönem sırasında, Sitadel Höyüğü MÖ II. yüzyıl sonlarında neredeyse tamamen terkedilmiştir. Bu nedenle Gordion'un Roma dönemi, Sitadel Höyüğü'nde Erken İmparatorluk döneminde (MS I. yüzyılda) "yeni" kurulmuş bir yerleşimi temsil etmektedir. Muhtemel bir biçimde İmparator Augustus'un MÖ 25 yılında Galatia'yı ilhakının ardından Gordion'a ulaşan yeni yerleşimciler, höyüğün yüzeyini büyük bir titizlikle düzleştirmiş, böylelikle Hellenistik dönem katmanlarından ayrılmış ve ardından kuzey-güney ekseninde, sıfırdan bir yerleşim kurmuşlardır.[1807]

Gordion'un 1990'lar öncesinde gerçekleştirilen kazılarda gün ışığına çıkarılan Roma bulguları üzerine gerçekleştiren kapsamlı incelemeler, kentteki Roma yerleşiminin, bilhassa MS I. yüzyıl sonları ile II. yüzyıl başlarında kısmen refah içinde yaşam sürdüğünü ortaya koymuştur. Bu kazılar, Sitadel Höyüğü'nde ve etrafını saran mezarlıklarda iyi kalite seramik, cam eşya, oyma kemik alet ve altın ile gümüş mücevherattan oluşan yüksek kalitede önemli bulgular ortaya çıkarmıştır. Höyüğün tüm kısımlarına yayılmış düzinelerce Roma dönemi sikkesi ele geçirilmiştir ki bunlar yerleşimde görece dinamik bir lokal ekonominin varlığına ışık tutmaktadır. Söz konusu sikkeler, gümüş *denarius* gibi değerli paralardan ortadan ikiye kesilmiş bronz paralara (Roma döneminde yerel ya da günlük alışverişler için kullanılan bir yöntem) kadar çeşitlik göstermektedir. Bu durum Roma egemenliği altındaki Gordion'da, tıpkı nispeten büyük yerleşimlerde ve hatta büyük şehirlerde olduğu gibi bir sikke dolaşımının gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.[1808] Goldman'ın Roma dönemindeki Gordion için çizdiği bu ekonomik ve sosyal profil, aşağıda ele alınacağı üzere kentin askeri bir yerleşim formuna büründüğü tarihlerle büsbütün şekilde örtüşmekte, bu ticari canlılığın en önemli aktörlerinin kentteki Romalı askerler olduğuna işaret etmektedir.

Goldman'ın Gordion'daki Sitadel Höyüğü'nde 2004-2005 yıllarında gerçekleştirdiği kazılar, bu tarihlere kadar yaygınlık kazanmış olan "*Roma Gordionu'nun sivil nitelikte planlanmış bir yerleşim olduğu*"[1809] hipotezinin geçerliliğini yitirmesine yol açmıştır. Kentin

[1806] Goldman, 2001, **a.g.m.**, 9-11.; Goldman, 2005, **a.g.k.**, 56-67.; Goldman, 2007, **a.g.m.**, 8.
[1807] Goldman, 2001, **a.g.m.**, 9-11.; Goldman, 2005, **a.g.k.**, 56-67.; Goldman, 2007, **a.g.m.**, 8.
[1808] Goldman, 2001, **a.g.m.**, 11-19.; Goldman, 2005, **a.g.k.**, 56-67.; Goldman, 2007, **a.g.m.**, 8.
[1809] Gordion'un erken dönem kazılarından itibaren elde edilen Roma dönemi izlerinin ilk analizleri sonucunda, Sitadel Höyüğü'nde MS I. yüzyıl ortalarında tespit edilen Roma yerleşiminin, Flavius Hanedanı döneminde gerçekleştirilen Galatia Eyaleti'nin yeniden organizasyonunun bir sonucu olarak "*sivil*" bir kent yerleşimini temsil

2004-2005 kazıları, kesin surette İmparator Nero iktidarının geç yılları-Flavius Hanedanı dönemi ile İmparator Traianus dönemi arasındaki dönemde, Sitadel Höyüğü'nün en azından bir kısmında bir Roma askeri birliğinin konuşlandırıldığını ortaya koymuştur.[1810] Bununla birlikte kentin önceki kazı dönemlerinde gerçekleştirilen Roma dönemi keşiflerine ilişkin analizler, Gordion'un tamamının askeri bir üs olarak kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir.[1811]

Roma Gordionu'nun askeri bir üs formunda yerleşim gördüğünü kanıtlayan ilk bulgu, yukarıda ele alınan, 1996 yılında keşfedilen, Pannonia (Macaristan) kökenli bir Romalı *auxilia* askeri olan Tritus'a ait mezar yazıtıdır. MS 113-115 yıllarına tarihlendirilen bu yazıt,[1812] Tritus'un mensubu olduğu ve asıl görev üssü imparatorluğun Moesia Eyaleti'nde (Günümüzde Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'nın Tuna Nehrinin güneyindeki toprakları) yer alan "*Cohors VII Breucorum equitata*" adlı auxilia birliğinin, ya da en azından bu birliğin bir kısmının bu tarihlerde Gordion'da bulunduğunu mutlak surette kanıtlamaktadır.[1813] Bennett ve Goldman'ın ileri sürdüğü üzere Gordion, imparatorluğun MS 50'li yıllardaki Armenia Seferinden MS 114-117 yılları arasında gerçekleşen Parth Savaşlarına kadar, hem Galatia'daki Roma ordusu için hem de potansiyel olarak Galatia Eyaleti üzerinden doğu sınırına sevk edilen ordu birlikleri için bir ikmal merkezi işlevi üstlenmiştir.[1814] Bu kronoloji, aşağıda ele alınacak olan, Gordion'daki etkinliği MS 50-130 yılları arasına tarihlendirilen kışla yapılarıyla birebir uyuşmaktadır. Ayrıca Cohors VII Breucorum'un MS 115-117 yıllarında Gordion'dan Kıbrıs Adası'na, buradan da MS 140'lı yıllarda Pannonia'ya sevk edildiği epigrafik verilerle sabittir.[1815]

Öte yandan Gordion kazıları, Galatia Eyaleti'nin başkenti Ancyra'yı, Pessinus, Dorylaeum ve Küçük Asya'nın batı şehirlerine bağlayan ana kara yolu üzerindeki kilit bir noktada yer alan Sitadel Höyüğü'nde, Roma döneminde tesis edilmiş askeri yerleşimin mekânlarını ortaya çıkarmıştır. Bu yapılar, 2004-2005 yıllarında, höyüğün kuzeybatı kısmında Op. 54 ve 55 ismiyle kazılan sektörlerde (Bkz. Harita 4.6.2.) gün ışığına çıkarılmıştır.[1816] Söz

---

ettiği yönünde bir hipotez benimsenmiş ve bu hipotez Goldman'nın çalışmalarına kadar kayda değer bir yaygınlık kazanmıştır. Goldman, 2005, **a.g.k.**, 60-66.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 329.

[1810] Goldman, 2005, **a.g.k.**, 56-67.; Goldman, 2007, **a.g.m.**, 8-9.; Goldman, 2010, **a.g.m.**, 137.; Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1611.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 330.

[1811] Goldman, 2007, **a.g.m.**, 9-12.; Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1611-1612.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 330.

[1812] Yazıtın görselleri için bkz. Goldman, 2010, **a.g.m.**, 131. Fig. 2., 133. Fig. 3.

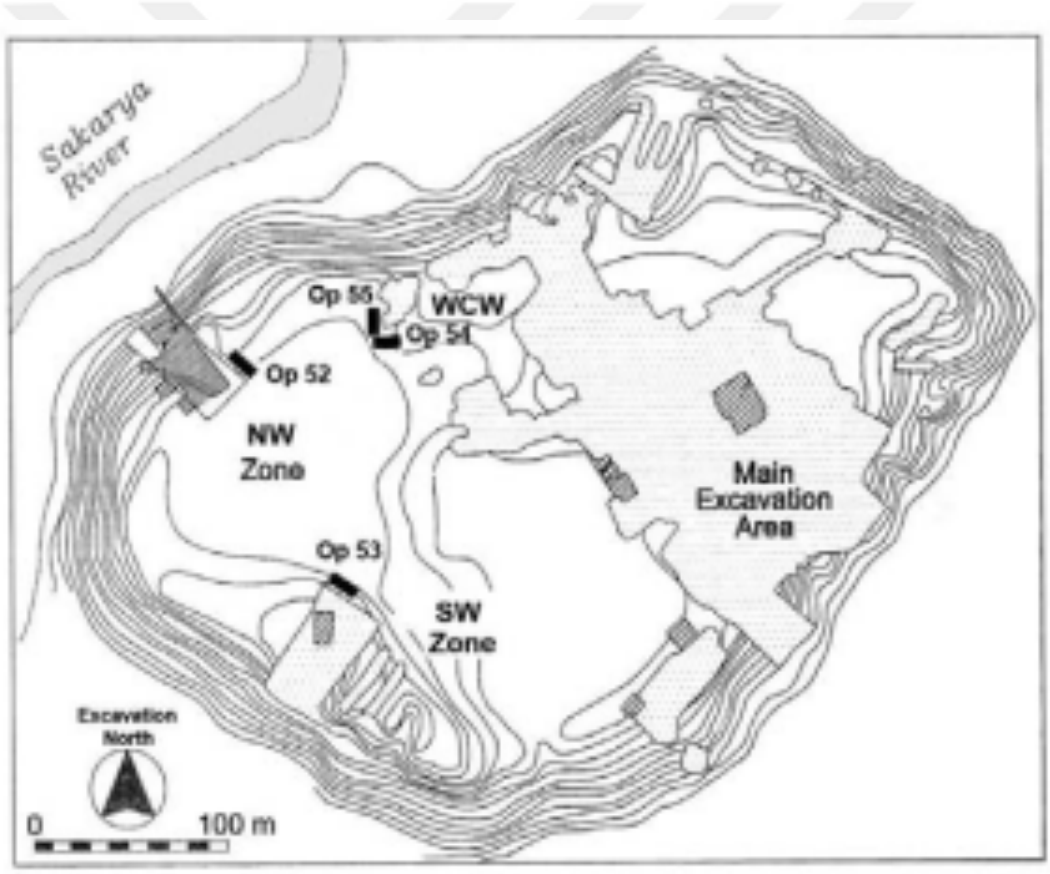
[1813] Goldman, 1997, **a.g.k.**, 47-49.; Goldman, 2007, **a.g.m.**, 12.; Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1607-1608.; Goldman, 2010, **a.g.m.**, 130-134.; Marston, 2012, **a.g.m.**, 381.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 333.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 94.

[1814] Goldman, 2007, **a.g.m.**, 7-8.; Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1612-1613.; Bennett, J. (2010). "Auxiliary Deployment during Trajan's Parthian War: Some Neglected Evidence from Asia Minor." C. Deroux (Ed.), *Studies in Latin Literature and Roman History XV. Collection Latomus, Vol. 323*. içinde (ss. 423-445). Bruxelles: Peeters Publishers. s. 435.; Goldman, 2010, **a.g.m.**, 138.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 336-337; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 94.

[1815] Goldman, 2007, **a.g.m.**, 7-8.; Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1612-1613.; Bennett, 2010, **a.g.k.**, 435.; Goldman, 2010, **a.g.m.**, 142.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 336-337.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 94.

[1816] Goldman, 2007, **a.g.m.**, 9-12.; Goldman, 2010, **a.g.m.**, 137.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 330.

konusu sektörlerde gerçekleştirilen kazılar, 9 m. genişliğinde, uzunluğu tam olarak bilinmeyen, kuzey-güney ekseninde uzanan ve Geç Nero-Flavius ile Traianus arasındaki döneme tarihlendirilen bir bina yapısını gün ışığına çıkarmıştır. Söz konusu yapının birbirine bitişik en az 3 odasının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu odalardan merkezde yer alanın plan ve boyutları, MS I. ve II. yüzyıl Roma lejyonlarının ve yardımcı birliklerinin (Auxilia) kale yapılarındaki kışla bloklarında, 10 piyadenin konaklaması için tasarlanmış standart birim olan "*Contubernium*"a[1817] mutlak surette uymaktadır.[1818] Yapının merkezinde yer alan bu odanın her iki tarafındaki oda da aynı plan ve özellikleri sahip olup, contubernium birimidir. Böylelikle Sitadel Höyüğü'nün kuzeybatısında konumlanan bu Roma dönemi yapısı, Gordion'u, Küçük Asya sınırları içerisinde varlığı kanıtlanmış, Roma ordusuna ait ilk kışla binasının ev sahibi kılmaktadır.[1819]

Harita 4.6.2. Gordion'daki Sitadel Höyüğü'nde Roma ordusuna ait kışla binaları.

Kaynak: Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1606. Fig. 1.

[1817] Roma'nın İmparatorluk döneminde kullanım gören contuberniumlar hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Davison, D. P. (1989). *The Barracks of the Roman Army from the 1st to 3rd Centuries AD. A Comparative Study of the Barracks from Fortresses, Forts and Fortlets with an Analysis of Building Types and Construction, Stabling and Garrisons*. Oxford: Archaeopress Archaeology. s. 37-39. (Lejyon kaleleri), s. 97-102. (Auxilia kaleleri).
[1818] Bennett, 2013, **a.g.m.**, 330-331. Yapının mimari planı için bkz. Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1609. Fig. 2.
[1819] Goldman, 2007, **a.g.m.**, 12.; Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1611.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 331.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 91, 94.

Söz konusu kışla binasının mimari özelliklerinin yanı sıra yapının cephanelik (*arma*) bölümü olduğu düşünülen alanda ve yapının genelinde Roma ordusuna ait askeri buluntular ele geçirilmiştir. Bunlar, zincir ve pul cinsi zırhlar, kabaralı ayakkabılar, mızrak ve ok uçları, askeri metal kolye/künyeler ve lejyon çanak-çömleği[1820] olarak tanımlanan seramik kalıntılardır.[1821] Bu noktada tek bir kışla binasının bir "kale" tanımlaması için yeterli olmayacağı düşüncesi akla gelse de Sitadel Höyüğü'nün farklı bölümlerinde, OP 54 ve 55 sektörlerinde açığa çıkarılan kışla binasına birebir benzerlikte olan mesken yapılarının varlığı bu düşünceyi ortadan kaldırmaktadır. Bu yapılardan ikisi höyüğün güneybatısındaki kazı alanında, bir diğeri ise yine kuzeybatısındaki kazı alanında yer almakta olup, tüm bu yapılar, OP 54 ve 55'te yer alan kışla binasının sunduğu askeri buluntulara paralel buluntular sunmuştur.[1822]

Gordion'da gün ışığına çıkarılan askeri nitelikteki tüm bu buluntular, Nero/Flavius-Traianus dönemi boyunca Sitadel Höyüğü'nün, büsbütün şekilde olmasa bile, büyük ölçüde askeri bir yerleşim formuna büründüğünü mutlak şekilde ortaya koymaktadır. Üstelik söz konusu buluntular içerisindeki pek çok seramik ve metal örnek, bu askeri faaliyetlerin Avrupa (Moesia) kökenli bir Roma birliği olan, Cohors VII Breucorum tarafından gerçekleştirildiğini kanıtlamaktadır.[1823] Gordion kazıları, Sitadel Höyüğü'nde YHSS 2 katmanıyla ifade edilen Roma dönemi etkinliğinin, dört alt evrede gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Birinci evrede, Geç Augustus ya da erken Iulius-Claudius dönemiyle başlayan bu etkinlik, MS I. yüzyıl ortaları ile II. yüzyılın erken yılları arasındaki üçüncü evrede doruk noktasına ulaşmıştır. Bu evrenin

[1820] Lejyon çanak-çömlekleri, Roma ordusuna mensup çanak-çömlekçilerin, ordugâh yakınlarından bu ürünlerin temin edilememesi durumunda ürettikleri çömlek araç-gereçler için kullanılmaktadır. Konu hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1608.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 331, dn. 71.

[1821] Goldman, 2001, **a.g.m.**, 11-20.; Goldman, 2005, **a.g.k.**, 56-67.; Goldman, 2007, **a.g.m.**, 11.; Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1607-1608, 1610.; Marston, 2012, **a.g.m.**, 384-385.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 331-333.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 94.

[1822] Goldman, 2005, **a.g.k.**, 61.; Goldman, 2007, **a.g.m.**, 9-12.; Goldman, 2010, **a.g.m.**, 137.; Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1608-1610.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 330-332.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 94.

[1823] Roma Gordionu'nda ele geçirilen lejyon çanak-çömleği örneklerinin en yakın benzerleri, imparatorluğun Orta Tuna sınırlarında konumlanan Carnuntum'da (Petronell, Avusturya) ele geçirilmiştir ki bu örnekler de imparatorluğun Germania eyaletlerindeki çağdaşlarıyla (ya da daha erken örneklerle) büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Metal bulgular açısından, Gordion'un Roma katmanlarında, imparatorluğun Raetia Eyaleti'nde MS I. yüzyıl sonları ile II. yüzyıl başlarında oldukça yaygın bir şekilde kullanılan broşlar tespit edilmiştir. Yanı sıra kentte 2004-2005 yıllarında gerçekleştirilen kazılarda, günümüzde Hırvatistan sınırları içerisinde konumlanan ve en azından Claudius Hanedanı dönemine kadar askeri üs olarak kullanım gören Sisicia ve Tuna sınır bölgesindeki diğer yerleşimlerde tespit edilen örneklere büyük ölçüde benzerlik gösteren askeri at koşum kolyeleri ele geçirilmiştir. Sözü edilen bu metal eserlerin bir kısmının, hatta belki de tamamının, Gordion'a MS 114-116 yıllarında Cohors VII Breucorum equitata tarafından getirilmiş olması oldukça muhtemeldir. Goldman, 1997, **a.g.k.**, 47-49.; Goldman, 2005, **a.g.k.**, 62-66.; Goldman, 2007, **a.g.m.**, 8-9.; Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1607-1608.; Bennett, 2010, **a.g.k.**, 427-429.; Goldman, 2010, **a.g.m.**, 138-142.; Bennett, 2013, **a.g.m.**, 332-333.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 94.

ardından höyükteki Roma etkinliği, MS III. yüzyılın geç dönemi ile IV. yüzyılın ortaları arasındaki kısa evre dışında önemli ölçüde azalmış ya da büsbütün şekilde sona ermiştir.[1824]

2017 yılında Çakırlar ve Marston tarafından hazırlanan ve Gordion'un Roma dönemi katmanlarına ilişkin ilk ve tek zooarkeolojik çalışma olan makalede (arkeobotanik verilerle bir arada) ele alınan hayvan kemikleri YHSS 2'nin 1-3 alt katmanlarına, bir diğer deyişle MS 50-130 yılları arasındaki döneme tarihlendirilmektedir.[1825] Söz konusu kemik kalıntıları, yukarıda detaylarıyla ele alındığı üzere, nitelikleri Goldman ve Bennett tarafından ortaya konulan ve MS II. yüzyılın ilk çeyreğinde Moesia kökenli Cohors VII Breucorum tarafından kullanıldığı kesin olarak bilinen iki kışla binasının içerisinde ve bu binaların yakın dış çevresinde gerçekleştirilen kazılarda ele geçirilmiştir.[1826] Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da varlığı tespit edilmiş yegâne kışla yapıları olan bu binalardan elde edilen hayvan kemikleri, bu tez çalışması için son derece önemli analiz ve değerlendirmeleri mümkün kılmaktadır. Askeri nitelikte iskân gördüğü kesin olarak bilinen kışla yapılarına ait bu kemikler, bu tez çalışması çerçevesinde Gordion'u, Küçük Asya'daki Roma ordusunun besin ekonomisi ve beslenme alışkanlıkları hakkında bilgi sunan tek yerleşim konumuna getirmektedir.

2013 yılında kaleme aldığı makalesinde Bennett, Marston'un 2012 yılında, Gordion'un tarım ve ekonomisi üzerine hazırladığı çalışmasına[1827] dayanarak, Romalıların Gordion'da tesis ettiği tarım sisteminin, bizzat Gordion'da ve Gordion'un doğusunda konuşlanmış Roma askeri birliklerinin temel gıda kalemlerini (ekmek için buğday, at yemi için arpa, tercihen sığır ve domuz olmak üzere kırmızı et için hayvanlar) temin etmek için tasarlanmış tedarik sistemlerinin doğrudan bir yansıması olduğunu ileri sürmüştür.[1828] Yine Bennett'in[1829] ileri sürdüğü üzere Gordion'un "tamamına" yerleşmiş olduğu kabul edilecek bir Roma birliğinin, askeri ve siyasi açıdan barış ve asayişin tesis edildiği bir eyaletteki başlıca görevlerinden biri vergi toplamaktır. Hem Goldman[1830] hem de Bennett,[1831] Gordion'da muazzam miktarda kalıntıyla temsil edilen zirai ürünlerin toplanmasının ve depolanmasının buradaki askeri birliğin başlıca sorumluluğu olduğunu, dolayısıyla Roma Gordionu'nda ele geçirilen tüm yiyecek kalıntılarının, askeri bir tedarik sisteminin doğrudan yansıması olduğunu savunmaktadırlar.[1832] Bu teori, Gordion'dan

[1824] Goldman, 2005, **a.g.k.**, 59-60, 66.; Bennett, 2009, **a.g.k.**, 1607.; Goldman, 2010, **a.g.m.**, 134.
[1825] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 94.
[1826] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 94.
[1827] Marston, 2012, **a.g.m.**, 377-403.
[1828] Bennett, 2013, **a.g.m.**, 327-337.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 95.
[1829] Bennett, 2013, **a.g.m.**, 330-332.
[1830] Goldman, 2000, **a.g.k.**, 45.
[1831] Bennett, 2013, **a.g.m.**, 317-319, 328.
[1832] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 95.

elde edilen arkeobotanik bulgularla[1833] paralellik göstermekle birlikte geçmişte kentin hayvan kalıntıları üzerine hazırlanan (yukarıda ele alınan) zooarkeolojik çalışmalardaki[1834] Roma dönemine ait faunal kalıntıların eksikliği, Roma Gordionu'ndaki hayvan tedarik sisteminin arkeolojik olarak tespitini ve analizini olanaksız kılmıştır.[1835]

Bahsi geçen bu belirsizlik, C. Çakırlar ve J. M. Marston tarafından 2017 yılında (basılı olarak 2019 yılında) hazırlanan çalışmayla ortadan kalkmış, Gordion'un araştırma tarihi içerisinde Roma dönemi katmanlarına ait faunal kalıntıları ilk kez ele alan bu çalışma, doğrudan Bennett'in ortaya koyduğu, Gordion'da konuşlanan auxilia garnizonun et tedariğine ilişkin hipotezi üzerine odaklanmıştır. Bununla birlikte Gordion'a ait arkeobotanik ve zooarkeolojik verileri jeomorfolojik bulgularla[1836] bir araya getiren bu çalışma, kentte Roma dönemi boyunca gerçekleştirilen arazi kullanımının ve bu paralelde ortaya çıkan çevre değişimlerinin boyutlarını açığa çıkarmıştır.[1837]

Söz konusu çalışma, Avrasya arkeolojisindeki en yaygın ölçme birimi ve aynı zamanda Roma dönemi Küçük Asya coğrafyasının kentlerine ilişkin yayınlarda kullanılan tek yöntem olan NISP (*Number of Identified Specimens*) modeliyle hazırlanmıştır. Hayvan kalıntılarının sayısal yüzdeleri üzerine işleyen bu model, Gordion'un Roma dönemi hayvansal kalıntılarının gerek Romalılardan önceki Hellenistik dönem kalıntılarıyla,[1838] gerekse Küçük Asya'daki diğer Roma dönemi yerleşimleriyle kıyaslanabilmesini mümkün kılmıştır.[1839] Gordion'un Roma dönemine ait bol miktarda taksonomik ölçümün, Küçük Asya'nın Roma egemenliği altındaki diğer yerleşimleri olan Pessinus, Sagalassos ve Ephesos'a ilişkin zooarkeolojik çalışmalarla kıyaslanması, Gordion'daki Roma dönemi hayvancılık faaliyetleri içerisinde farklı hayvanların rolünü ve önemini, daha geniş bir perspektiften anlayabilmeyi mümkün kılmıştır.[1840]

Küçükbaş hayvanlarda tür tanımlaması tam olarak yapılabilmiş koyun ve keçilerin, tam olarak yapılamamış koyun/keçilerin ve domuzların kesim yaşı profilleri, diş kalıntılarıyla birlikte ele geçirilen mandibula kemiklerindeki diş çıkma ve aşınma biçimleri kullanılarak oluşturulmuştur. Büyükbaş sığırlar açısından, üzerindeki diş kalıntılarıyla bir arada ele geçirilen

[1833] Marston, 2012, **a.g.m.**, 377-403.; Marston, 2014, **a.g.m.**, 761-773.
[1834] Zeder, 1994, **a.g.m.**, 105-118.; Miller, 2009, **a.g.m.**, 915-924.
[1835] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 95.
[1836] Gordion'a ilişkin jeomorfolojik çalışmalar için bkz. Marsh, 2014, **a.g.m.**, 689-701.; Marston, J. M. (2015). Modeling Resilience and Sustainability in Ancient Agricultural Systems. *Journal of Ethnobiology*. 35 (3), ss. 585-605.; Marston, 2017, **a.g.k.**, 133-142.
[1837] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 95.
[1838] Miller, 2009, **a.g.m.**, 917-921.
[1839] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 96.
[1840] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 96.

mandibula kemiklerinin sayısı oldukça az olduğundan, bu hayvanların kesim yaşı profilleri, uzun kemikleri üzerindeki füzyon (kaynaşım/birleşim) verileri üzerine inşa edilmiştir.[1841]

Hayvanların cinsiyet dağılımı ile yaş hesaplamalarının belirlenmesi noktasında, sığır, koyun ve keçilere ait pelvis (leğen) ve distal metacarpus kemikleri üzerine gerçekleştirilen ölçüm ve incelemeler kullanılmıştır. Bu yöntemin domuzlar üzerinde kullanılması mümkün olmamıştır ki bu durum Roman Gordionu'nda domuzların büyük bir çoğunluğunun, cinsel açıdan birbirinden ayrılabilmelerini sağlayabilecek anatomik olgunluğu ulaşmadan önce kesime alınmasından ve domuz pelvislerinin dişi-erkek bazında ayırt edilemiyor olmasından kaynaklanmaktadır.[1842] Öte yandan sığır kemikleri üzerindeki saban koşumuyla ilişkilendirilen deformasyonların yaygınlığı, büyükbaş hayvanlarında tarımsal üretim çerçevesinde tarlalarda sabana koşulmasıyla açıklanmaktadır ki bu durum Gordion'un Roma döneminde tesis edilmiş yoğun tarımsal üretimin doğrudan yansımasıdır.[1843]

Öncelikle, Gordion'un Roma dönemi katmanlarından elde edilen faunal kalıntıların kapsamlı analizleri, burada konuşlanan Roma garnizonunun et tedariğinin, neredeyse büsbütün şekilde hayvancılık faaliyetlerine dayandığını ortaya koymuştur. Sığırlar, koyunlar, keçiler ve domuzlar yerleşimdeki temel kırmızı et kaynağı olarak ön plana çıkmışlardır.[1844] Bununla birlikte atların, eşeklerin ve muhtemelen katırların Gordion'un hayvan ekonomisinde önemli bir payda elde ettiği açıktır. Nitekim bu hayvanların kemikleri üzerinde, et kaynağı olarak tüketim gördüklerine işaret edecek, herhangi bir kasaplık izine rastlanmamıştır.[1845] Bunların yanı sıra Gordion'a ait faunal kalıntılar, her ne kadar ekonomik olarak önemli bir konum elde

[1841] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 96.
[1842] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 96.
[1843] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 96.
[1844] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 96. Bununla birlikte Gordion faunal kalıntıları, Roma döneminde tavukların da bir beyaz et kaynağı olarak kayda değer düzeyde tüketim gördüğünü ortaya koymuştur. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 96-97. Aşağıda ele alınacak olan, Miller, Zeder ve Arter'e ait tablo'da tavuklara ait kemik kalıntıları, Hellenistik dönemde yer bulmamış, doğrudan Roma katmanlarında ifade edilmiştir. Nitekim bu tablodaki görünümün aksine tavuklar, ilk kez Roma döneminde kentin besin ekonomisi çerçevesinde tüketim görmüş değildir. Gordion'un 1988-1989 kazılarında elde edilen Hellenistik döneme ait hayvan kalıntıları üzerine çalışan ve Roma dönemi katmanlarıyla faunal bir kıyaslamayı mümkün kılan NISP verilerini ortaya koyan Zeder ve Arter, tavukların, kentin Hellenistik katmanları bünyesindeki kuş familyasına ait kemikler içerisinde yer bulduğunu ileri sürmekle birlikte mutlak bir tür tanımlaması sunmamışlardır. Zeder, 1994, **a.g.m.**, 114-115.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tavuklar, MÖ II. binyıldan itibaren Akdeniz Havzası'ndaki antik yerleşimler bünyesinde karşımıza çıkmakla birlikte, faunal kalıntılar içerisinde yaygınlık kazanmaları Hellenistik dönem itibarıyla gerçekleşmiştir. Pery-Gal, L. A. vd. (2015). Earliest Economic Exploitation of Chicken Outside East Asia: Evidence from the Hellenistic Southern Levant. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. (***PNAS***). 112 (32), ss. 9849-9854.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Bununla birlikte tavuklara ait kemik kalıntılarının, Akdeniz Havzası'ndaki Roma dönemine ait faunal kalıntılar içerisinde ortaya koyduğu kayda değer artışlar, doğrudan doğruya Avrupa ve Akdeniz dünyasında tesis edilen Romanizasyon faaliyetlerinin yansıması olarak ele alınmaktadır. Bu durumun Roma döneminde Gordion'da da gerçekleştiği kabul edilmektedir. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97.
[1845] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 96-97.

edememiş olsalar da tavşanların da avcılık ekonomisi çerçevesinde bir et kaynağı olarak tüketim gördüğünü ortaya koymuştur.[1846]

Çakırlar ve Marston, Gordion'un Roma dönemi katmanlarına ait faunal kalıntıları, 2009 yılında Miller, Zeder ve Arter'in, kentin Roma dönemi öncesine ait faunal kalıntıları ele alan çalışmalarında[1847] ortaya koydukları Hellenistik dönem kalıntıları ile kıyaslayarak, Gordion'un Galatların egemenliği altındaki Hellenistik dönemi ile Roma dönemi arasında, bu tez çalışması açısından son derece önemli bir kıyaslamayı mümkün kılmıştır. NISP metodu üzerine inşa edilen bu kıyaslama, kemiklerin adet ve ağırlık açısından miktarlarını karşılaştırmaktadır.[1848] Bu çerçevede oluşturulan örneklemde, kentin Hellenistik dönem katmanlarına ait toplamda 1343 adet (toplamda 9454 g.) kemik kalıntısı, Roma dönemi katmanlarına ait toplamda 1133 (toplamda 13.306 g.) kemik kalıntısıyla karşılaştırılmıştır.[1849] Öncelikle Hellenistik döneme ait toplamda 105 adet[1850] (toplamda 3110 g.[1851]) büyükbaş sığır kemiği, Roma döneminde artış göstererek 127 adede[1852] (toplamda 5475 g.[1853]) ulaşmıştır.[1854] Hellenistik dönem katmanlarında, tür tanımlaması tam olarak yapılamamış 960 adet[1855] (toplamda 1556 g.[1856]) koyun/keçi kemiği tespit edilmiştir.[1857] Bu miktar, Roma dönemine ait katmanlarda kayda değer bir düşüşe uğramış ve 587 adede[1858] (toplamda 3915 g.[1859]) gerilemiştir.[1860] Bu durum koyun/keçi kemiklerinin yanı sıra tür tespiti tam olarak yapılmış keçi kalıntıları için de geçerlidir. Hellenistik dönemde 42 adet[1861] (toplamda 1047 g.[1862]) kemik kalıntısı sunan keçiler, Roma dönemi katmanlarında 18 adet[1863] (toplamda 232 g.[1864]) kalıntıyla yer bulmuştur.[1865] Öte yandan Hellenistik döneme tarihlendirilen 55 adet[1866] (toplamda 2182 g.[1867]) kemik kalıntısı

[1846] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 96-97.
[1847] Miller, 2009, **a.g.m.**, 915-924.
[1848] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1849] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1850] Bu miktar Hellenistik döneme ait kalıntıların %8'ini oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1851] Bu miktar Hellenistik döneme ait kalıntıların %33'ünü oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1852] Bu miktar Roma dönemine ait kalıntıların %11'ini oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1853] Bu miktar Roma dönemine ait kalıntıların %41'ini oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1854] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1855] Bu miktar Hellenistik döneme ait kalıntıların %71'ini oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1856] Bu miktar Hellenistik döneme ait kalıntıların %16'sını oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1857] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1858] Bu miktar Roma dönemine ait kalıntıların %52'sini oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1859] Bu miktar Roma dönemine ait kalıntıların %29'unu oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1860] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1861] Bu miktar Hellenistik döneme ait kalıntıların %3'ünü oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1862] Bu miktar Hellenistik döneme ait kalıntıların %11'ini oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1863] Bu miktar Roma dönemine ait kalıntıların %2'sini oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1864] Bu miktar Roma dönemine ait kalıntıların %2'sini oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1865] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1866] Bu miktar Hellenistik döneme ait kalıntıların %4'ünü oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1867] Bu miktar Hellenistik döneme ait kalıntıların %23'ünü oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.

sunan koyunlar, Gordion'un ekonomik yapısındaki önemini Roma döneminde de sürdürdüklerine işaret eder bir biçimde 56 adet[1868] (toplamda 467 g.[1869]) kalıntıyla temsil edilmektedir.[1870] Son olarak domuzlar, Hellenistik dönem faunal kalıntıları içerisinde 145 adet[1871] (toplamda 815 g.[1872]) kemik kalıntısıyla temsil edilmiş, Roma döneminde ise muazzam bir artış göstererek 281 adet[1873] (toplamda 2080 g.[1874]) kemik kalıntısına ulaşmıştır.[1875]

Bu tablonun ortaya koyduğu üzere, Gordion'un Hellenistik ve Roma dönemi katmanları arasında, kırmızı et temelinde ele alınan besin ekonomisi açısından "radikal" bir değişim yaşanmamıştır.[1876] Bununla birlikte belirli hayvanlar özelinde, birtakım önemli değişimlerin gerçekleştiğini söylemek de mümkündür. Bu hayvanların başında domuz gelmektedir. Kentin Roma dönemine ait katmanlarda 281 adet kemik kalıntısıyla (2080 g.), toplam faunal kalıntının %25'ini oluşturan domuzlar, bu sonuçtan anlaşıldığı üzere, Gordion'daki Roma garnizonunun besin ekonomisi içerisinde Hellenistik döneme kıyasla çok daha önemli bir kırmızı et kaynağına dönüşmüştür.[1877] Bu durum, öncelikle kentin Roma döneminde, domuz yetiştiriciliği alanında benimsenen, büsbütün şekilde farklı bir hayvancılık anlayışıyla ilgilidir. Roma garnizonunun domuz eti ihtiyacı, %70'ten daha yüksek bir oranla 1 yaşın altındaki (juvenil) domuzlardan tedarik edilmiştir. Hellenistik dönem katmanlarına ait domuz kalıntıları ise, bu hayvanların yalnızca %30 civarında bir oranla 1 yaşın altında kesime alındığını ortaya koymaktadır.[1878] Oldukça muhtemel bir biçimde Roma döneminin domuzları, bizzat askerlerin kendisi ya da garnizonun yakın civarındaki uzman domuz yetiştiricileri tarafından, ahırlarda yetiştirilmiş ve yoğun bir sirkülasyon içerisinde kesime alınmıştır.[1879]

Domuzların yanı sıra büyükbaş sığırlar da Gordion'daki Roma garnizonunun et tüketimi çerçevesinde Hellenistik döneme nispeten daha önemli bir konum elde etmiştir.[1880] Sığırlara ait kemikler üzerine gerçekleştirilen kesim yaşı analizleri, yerleşimin Roma döneminde "yoğun" bir süt üretiminin gerçekleşmediğine işaret etmektedir.[1881] Kesim yaşı açısından, yavru (buzağı)

[1868] Bu miktar Roma dönemine ait kalıntıların %5'ini oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1869] Bu miktar Roma dönemine ait kalıntıların %4'ünü oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1870] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1871] Bu miktar Hellenistik döneme ait kalıntıların %11'ini oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1872] Bu miktar Hellenistik döneme ait kalıntıların %9'unu oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1873] Bu miktar Roma dönemine ait kalıntıların %25'ini oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1874] Bu miktar Roma dönemine ait kalıntıların %16'sını oluşturmaktadır. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1875] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97. Tablo 1.
[1876] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97.
[1877] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97.
[1878] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97.
[1879] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97.
[1880] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97.
[1881] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 97-98.

durumdaki sığırlara ait kemiklerin sayısı yok denecek kadar azdır ve bu durum yaşlı durumdaki sığırlar için de geçerlidir. Her iki sonucun da Roma Gordionu'nda gerçekleştirilen mandıracılık ekonomisine işaret ediyor olması olasıdır.[1882] Gordion'da, bizzat garnizon ya da bu garnizona hayvan tedarik eden çobanlar tarafından gerçekleştirilen sığır yetiştiriciliğinin birincil amacı, kemik kalıntılarının ortaya koyduğu üzere sığır eti üretimidir.[1883] Sığır kemikleri üzerinde tespit edilen ve hayvanların tarımsal üretim çerçevesinde çekiş gücü olarak kullanım gördüğüne işaret eden patolojik izler, hem Hellenistik hem de Roma dönemi katmanlarında yer almakla birlikte bu izlerin sıklığı ve şiddeti Roma döneminde oldukça azalmıştır.[1884] Öte yandan Gordion'un, Roma dönemi katmanları da dahil, antik tarihi boyunca sığırların ana işlevlerinden birisi de tarımsal üretim çerçevesinde sabana koşulmak olmuştur.[1885]

Tüm bunlar bir yana, Gordion'un Roma dönemindeki hayvan ekonomisi içerisinde en fazla kemik kalıntısıyla temsil edilen ve yerleşimin besin ekonomisi çerçevesinde tedarik edilen birincil ve ikincil ürünler için ana kaynak görünümü sergileyen tür koyun ve keçilerdir.[1886] NISP verileri ışığında koyunlar hem Hellenistik hem de Roma dönemlerinde keçilere baskındır. Dahası bu baskınlık Roma döneminde kayda değer bir artış göstermiştir.[1887] İki türün et tedariği açısından önemi, Hellenistik döneme kıyasla Roma döneminde düşüş göstermiştir.[1888] Henüz Hellenistik dönem itibarıyla olmak üzere, Roma döneminde de koyun ve keçi yetiştiriciliği, süt ve yün üretimini hedeflemiş, yanı sıra Gordion'a kırmızı et sağlamıştır.[1889] Koyun ve keçilere ait geniş fakat kaynamamış *actebula* (çanakçık) kemikleri, et tedariği ve sürü yönetimi için kesime alınmış juvenil erkek bireylere işaret etmektedir.[1890] Gordion'un Roma döneminde tesis edilen koyun ve keçi yetiştiriciliğinin temel amacı, genel anlamda kentin önceki dönemlerinden farklılık göstermemektedir. Bununla birlikte Roma katmanlarında ele geçirilen, nispeten geç yaşlarda kesime alınan koyun ve keçi kemiklerinin işaret ettiği üzere, Gordion'un Roma döneminde küçükbaş hayvanların et tedariği noktasında ifade ettiği önem zayıflamıştır.[1891]

[1882] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 98. Konuya ilişkin ayrıca bkz. Vigne, J. D., Helmer, D. (2007). Was Milk a "Secondary Product" in the Old World Neolithisation Process? Its Role in the Domestication of Cattle, Sheep and Goats. *Anthropozoologica*. 42 (2), ss. 9-40.
[1883] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 98.
[1884] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 98.
[1885] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 98.
[1886] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 98-99.
[1887] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 99.
[1888] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 99.
[1889] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 99.
[1890] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 99.
[1891] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 99.

Gordion'un Roma dönemi yerleşimine ilişkin gerçekleştirilen zooarkeolojik çalışmalara paralel bir biçimde ele alınan arkeobotanik bulgular, kentte konuşlanan Roma garnizonunu ikmal eden, güçlü bir ekonominin tesis edildiğini ve bu ekonominin en önemli sac ayaklarından birisinin sulu tarımla üretilen buğday olduğunu ortaya koymaktadır.[1892] Bu yoğun tahıl üretimine paralel bir biçimde, bilhassa koyun, keçi ve domuzların erken kesim yaşı profilleri göz önüne alındığında, kentte son derece yoğun bir hayvancılık ekonomisinin tesis edildiği de ortadadır.[1893] Domuzlar, garnizonun konuşlandığı Sitadel Höyüğü bünyesinde ya da yakınlarındaki korunaklı ahırlarda yetiştirilmiş, böylelikle garnizon için daima başvurulabilecek, güvenilir bir kırmızı et kaynağı sağlamışlardır. Bununla birlikte kentin Roma döneminde tesis edildiği anlaşılan sulama sistemleri, ahırlar bünyesinde gerçekleştirilen domuz yetiştiriciliğini olumlu anlamda etkilemiş olmalıdır.[1894]

Gordion'a ait faunal kalıntılar, Roma döneminde gerçekleştirilen domuz yetiştiriciliğine benzer bir şekilde, koyun ve keçi yetiştiriciliğinin de oldukça yoğun bir düzeyde tesis edildiğini ortaya koymaktadır. Uzun süre hayatta tutulan bu hayvanlar, Romalılar için, sürüler halinde kırmızı et (nadiren yüksek kalitede), süt ve yün/kıl kaynağı sağlamıştır.[1895] Yukarıda da ele alındığı üzere, Gordion ve çevresinde, Romalıların bölgede tesis etiği hakimiyet öncesinde ağırlıklı olarak yün üretimi üzerine temellenen küçükbaş hayvancılık faaliyetleri, Roma garnizonunun Gordion'da konuşlanmasının ardından büsbütün şekilde kırmızı et sağlamak amacıyla yeniden düzenlenmiş bir görünümden uzaktır. Aksine, koyun ve keçi yetiştiriciliği Roma döneminde daha yoğun bir form kazanmış, bilhassa yün olmak üzere, ikincil ürünlerin üretimine daha fazla odaklanmıştır.[1896] Arkeolojik çalışmalar, Gordion'da koyun gübresinin yakıt olarak kullanımının, Roma döneminde kayda değer bir azalma gösterdiğini ortaya koymuştur ki bu da koyun ve keçi sürülerinin Sitadel Höyüğü'nden uzakta muhafaza edilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca bu kalabalık sürüler, sığırların bu hususta potansiyel etkisini de göz ardı etmemek kaydıyla, Gordion civarındaki otlakların aşırı tüketiminin temel nedenleri arasında değerlendirilebilir.[1897]

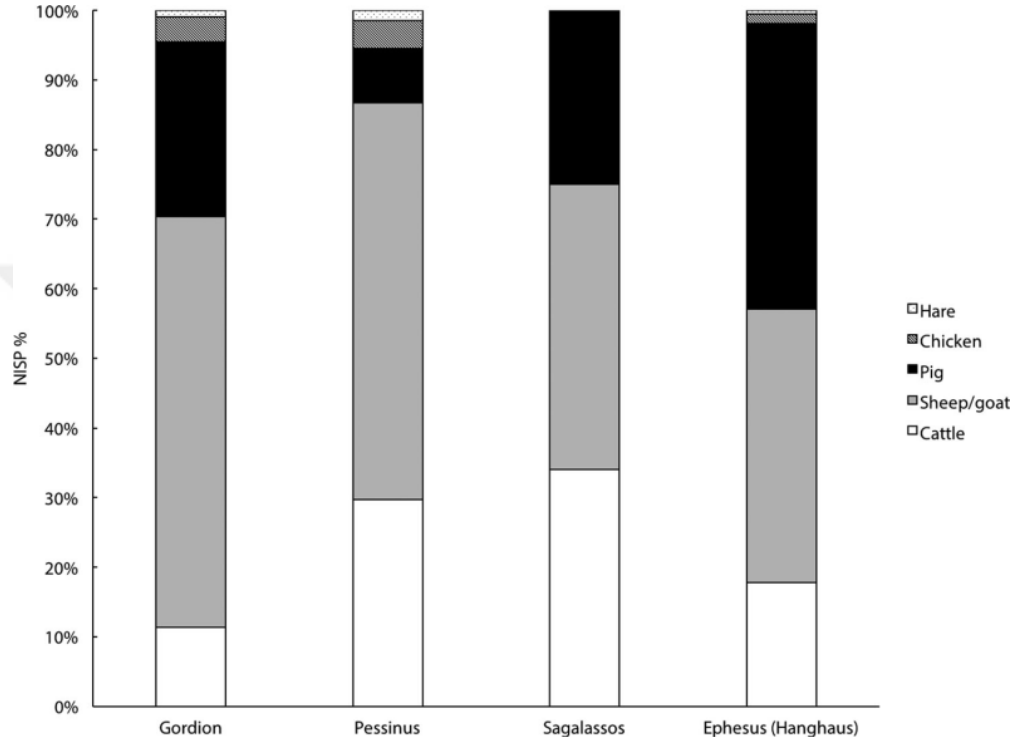
[1892] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 100.
[1893] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 100.
[1894] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 100.
[1895] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 100. S. Mitchell, "*Eğer tahıl Galatia Eyaleti'ni canlı tuttuysa, yün ona zenginlik getirdi.*" sözleriyle, Roma İmparatorluk döneminde koyunlardan elde edilen yün ve postların bölgede önemli birer pazar ürünü olduğuna ve bunların merkez Küçük Asya'da vergilendirilebilir bir ticari meta görünümü sergilediğine işaret etmektedir. Mitchell, 1993, **a.g.k.**, 146.
[1896] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 100.
[1897] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 100.

Faunal kalıntılar ışığında Gordion'un Roma döneminde ortaya çıkan, juvenil nitelikteki küçükbaşlardan, bir diğer deyişle kuzulardan elde edilen kırmızı etteki azalmanın yarattığı boşluk, yerleşimin bu döneminde "yerel" olarak üretilen domuz eti, sığır eti ve tavukların Roma garnizonunun besin ekonomisi içerisinde kazandığı yaygınlık ile telafi edilmiştir.[1898] Faunal kalıntılar, sığırların yerleşim içerisinde kesime alındıklarının ya da yerleşim dışında kesilerek garnizona kırmızı et formunda getirildiklerinin ayrımına ilişkin veri sağlamasa da sığırların tarımsal üretim çerçevesinde iş gücü olarak kullanıldıklarına işaret eden bulgu miktarı oldukça azdır.[1899] Nispeten genç bireylerden elde edilen sığır etinin, bizzat garnizona ait sürülerden sağlanmaktan ziyade, dış kaynaklardan tedarik edilmiş olması olasıdır. Son olarak Gordion'un Roma katmanlarına ilişkin güncel faunal veriler, Erken İmparatorluk dönemi (MÖ 25-MS 300) boyunca Sagalassos'taki ekonomik yapı içerisinde karşımıza çıkan, sığırların tarımsal üretim ve lojistik gibi alanlarda çekici gücü olarak, yoğun bir şekilde kullanımına işaret eden sonuçlar ortaya koymak için yeterli değildir.[1900]

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da, mimari özellikleri tespit edilmiş ilk kışla binasına ev sahipliği yapan Gordion'a ait faunal verilerle, Pessinus, Sagalassos ve Ephesos yerleşimlerine ait faunal veriler arasında yapılan kıyaslamalar, Küçük Asya'nın merkezinde, kurak bir iklimde yer alan bu askeri yerleşimin besin ekonomisine ve hayvancılık faaliyetlerine ilişkin önemli ipuçları sağlamaktadır. Öncelikle Gordion'da birer kırmızı et kaynağı olarak karşılaşılan tüm büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, Pessinus, Sagalassos ve Ephesos'ta da tüketim görmüştür fakat tür bazında tüketilme oranları farklılık göstermektedir.[1901] (Bkz. Grafik 4.6.1.) Sığırlar, üç yerleşim de Gordion'a kıyasla daha fazla kemik kalıntısıyla temsil edilmekte, bilhassa Sagalassos'ta toplam faunal kalıntının %30'dan fazlasını oluşturmaktadır. Öte yandan Gordion, diğer üç yerleşime kıyasla, koyun/keçi türü küçükbaşların en fazla kalıntıyla temsil edildiği yerleşimdir.[1902] Söz konusu üç yerleşimden, Gordion'a en yakın noktada konumlanan, Anadolu Platosu'nun bir diğer antik kenti Pessinus'taki koyun ve keçilerin toplam faunal kalıntı içerisindeki temsil edilme oranı, Gordion ile önemli ölçüde paralellik göstermektir. Bununla birlikte Pessinus, Gordion'a kıyasla daha az domuz kalıntısına sahiptir.[1903] Sagalassos, Gordion ile benzer miktarda domuz kalıntısına sahiptir. Öte yandan toplam faunal kalıntısının neredeyse %50'si domuzlara ait olan Ephesos, kıyaslamaya tabi tutulan bu dört yerleşim arasında, en fazla

[1898] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 100.
[1899] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 100.
[1900] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 100.
[1901] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.
[1902] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.
[1903] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.

domuz kemiğine ev sahipliği yapmış Roma yerleşimidir.[1904] Yerleşimlerin faunal yapılarındaki bu farklılıklar, doğrudan doğruya iklim faktörüyle ilişkilidir. Sagalassos yakınlarındaki Göller Yöresi ile Ephesos kıyısındaki Akdeniz, Orta Anadolu Platosu'na kıyasla daha sulak bir iklim meydana getirmekte ve daha fazla bitki örtüsüne yaşam sağlamaktadır. Bu iki faktör de sığır yetiştiriciliği için kritik önem ifade etmekle birlikte, bilhassa bitki örtüsü domuz yetiştiriciliği için hayati öneme sahiptir.[1905]

Grafik 4.6.1. Gordion, Pessinus, Sagalassos ve Ephesos'un faunal kalıntıları içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların dağılımları.

Kaynak: Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 100. Fig. 8.

Sagalassos ve Ephesos'tan farklı bir biçimde, Gordion ile komşu sayılacak bir mesafede konumlanan ve daha da önemlisi aynı iklim şartlarını paylaşan Pessinus ise son derece ilginç kıyaslamalara olanak sağlamaktadır. Domuzların, Erken İmparatorluk döneminde, Gordion ve Pessinus'a ait faunal kalıntılar içerisindeki temsil edilme oranlarına ilişkin bariz farklılık, Roma ordusunun domuz etine erişmek noktasında sivil yerleşimlere nazaran özgün bir görünüm sergilediği düşüncesini desteklemektedir.[1906] Erken İmparatorluk döneminde domuz etinin, imparatorluğun batı bölgelerinde diğer kırmızı et türlerine kıyasla yüksek bir değere sahip

[1904] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.
[1905] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.
[1906] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.

olduğu bilinmektedir.[1907] Söz konusu değer standardının, imparatorluğun tamamında geçerli olduğu kabul edildiği takdirde, Gordion'daki Roma garnizonunun, yüksek fiyatına rağmen domuz eti tedarik edebildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.[1908] İki yerleşim arasındaki bir diğer farklılık, büyükbaş sığır kalıntıları ışığında ortaya çıkmaktadır. Pessinus sığırlarına ait kemik kalıntıları, kentin besin ekonomisi içerisinde tüketim gören sığırların içerisinde, tarımsal üretimdeki işlevlerini yerine getirmelerinin ardından, geç yaşlarında kesime alınan koşum sığırlarının da yer aldığını ortaya koymaktadır. Buna karşın Gordion sığırları, daha erken yaşlarda kesime alınmıştır ve kemikleri üzerinde, çekici güç olarak kullanım gördüklerine işaret eden patolojilerin sayısı istisna düzeyinde azdır.[1909] Bu durum, Gordion'da konuşlanan Roma garnizonunun, tarım arazilerinde yıllarca kullanılıp yaşlılık dönemlerinde kırmızı et olarak değerlendirilen, "tükenmiş" nitelikteki sığırların etini yemek yerine, doğrudan kendisi için tesis edilmiş bir sığır eti kaynağına erişim sağladığını ortaya koymaktadır.[1910] Öte yandan Pessinus, faunal kalıntıları açısından Gordion ile önemli benzerlikler de göstermektedir. Bunların başında, koyun kemiklerinin keçi kemiklerine 3/1 oranda baskın olması gelmektedir. Ayrıca koyun ve keçiler, her iki yerleşimde de yetişkinliklerinin geç dönemlerine kadar hayatta tutulmuşlardır. Bu durum, Roma egemenliği altındaki Gordion ve Pessinus'un, aynı kırsal ekonomi anlayışı çerçevesinde küçükbaş hayvanlar üzerine temellendirilen yün/kıl üretimine odaklandığına işaret etmektedir.[1911]

Sagalassos, tarım sistemi açısından Gordion ile kıyaslanabilecek veriler sunan Küçük Asya'daki tek Roma İmparatorluk dönemi yerleşimidir. Yakınlarında konumlanan Düzen Tepe'nin Hellenistik katmanlarından belirgin şekilde ayrılarak, kabuklu arpa yerine ekmeklik buğday üretiminin ön plana geçtiği Sagalassos'taki bu durum, Gordion ile büyük ölçüde paralellik göstermektedir.[1912] Fuller ve ekibi, Sagalassos'taki hayvan beslenmesinin izotopik bir ölçümünü kullanarak, Roma İmparatorluk döneminde, kent civarındaki otlak arazilerin yoğun otlatma faaliyetleri sonucunda değişime uğradığını ve seyreldiğini ileri sürmektedir.[1913]

[1907] White, K. D. (1970). *Roman Farming*. London: Thames and Hudson. s. 277-278.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.
[1908] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.
[1909] Bu belirgin farklılığı doğrulamak için her iki yerleşimden de daha fazla faunal veri elde edilmesi gerekliliği göz ardı edilmemelidir. Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.
[1910] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.
[1911] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.
[1912] Fuller, B. T. vd. (2012). Isotopic Reconstruction of Human Diet and Animal Husbandry Practices during the Classical-Hellenistic, Imperial, and Byzantine Periods at Sagalassos, Turkey. *American Journal of Physical Anthropology*. 149 (2), s. 162.; Marston, 2014, **a.g.m.**, 767.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.
[1913] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 162.

Bu yoğun tüketim, ölçeği itibarıyla olmasa da türü açısından Roma Gordionu'ndaki aşırı otlatma bulguları ile paralellik göstermektedir.[1914]

Sonuç itibarıyla, İmparatorluk döneminde Gordion'da konuşlanan Roma garnizonu, sığır eti, domuz eti ve buğday gibi yüksek kalitede hayvansal ve tarımsal ürünlerle ikmal edilmiştir. Bununla birlikte garnizon, imparatorluğun doğu bölgelerindeki diğer yerleşimlerde olduğu gibi, yerel nitelikteki tarımsal ve hayvansal üretimin aşamalarına doğrudan müdahil olmuştur.[1915] Beslenme alışkanlıklarını belirli açılardan değiştirmek suretiyle Gordion ve çevresindeki yerel besin ekonomisine adapte olan garnizon, aynı zamanda geleneksel beslenme unsurları olan sığır, domuz ve tavuk etini de tedarik etmeyi sürdürmüştür.[1916] Gordion'a ait faunal kalıntılar, Roma döneminde yerel çiftçiler ve sığır çobanları ile ekonomik karşılıklı bağımlılık, domuz ve tavuk üretiminde kendine yeterlilik ve kendi ekonomik hedeflerini güden, bağımsız koyu ve keçi çobanlarıyla karmaşık ilişkiler tesis edildiğine dair kanıtlar sunmaktadır.[1917] Tüm bu hususların Küçük Asya'nın uzak geçmişinde, örneğin Tunç Çağı'nda da gözlemlenebiliyor olması[1918], uygarlık tarihi Romalılardan çok daha öncesine dayanan bu kadim coğrafyada, besin ekonomisi açısından binyıllardır süren bir devamlılığı ortaya koymaktadır.

Eğer Gordion'daki Roma ordusu, bölgede bir komuta ekonomisi yürütmüşse, bu kontrolü yalnızca tarım sektörünün belirli bileşenleri, özellikle de tahıl üretimi üzerinde uygulayabilmiştir. Öte yandan garnizon, koyun ve keçi temelinde gerçekleştirilen hayvancılık sistemine neredeyse hiç müdahale etmemiştir ki bu sistemin oldukça dinamik bir yapıya sahip olduğu ve pazar ekonomisine ve/veya daha geniş ölçekte eyalet vergi görevlileri için üretilen ikincil ürünlere (yün, kıl, süt) odaklandığı gözlemlenmektedir.[1919] Faunal kalıntılar ışığında garnizon, Gordion bölgesinin hayvan ekonomisine yeni unsurlar eklemiştir ki bunların başında yeni bir domuz yetiştiriciliği sistemi gelmektedir. Nitekim bu yeni sistemin, sivil nitelikteki (kırsal ya da kentsel) yerleşimlerde sürdürülmekte olan uygulamalardan tamamen farklı olup olmadığı, en azından Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da tam olarak net değildir.[1920]

[1914] Hammer, E. L., Arbuckle, B. S. (2017). 10.000 Years of Pastoralism in Anatolia: A Review of Evidence for Variability in Pastoral Lifeways. *Nomadic Peoples*. 21 (2), s. 234.; Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 101.
[1915] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 102.
[1916] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 102.
[1917] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 102.
[1918] Arbuckle, B. S. (2012). Pastoralism, Provisioning, and Power at Bronze Age Acemhöyük, Turkey. *American Anthropologist*. 114 (3), ss. 462-476.
[1919] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 102.
[1920] Çakırlar, 2019, **a.g.m.**, 102.

4.7. Pessinus Zooarkeolojisi

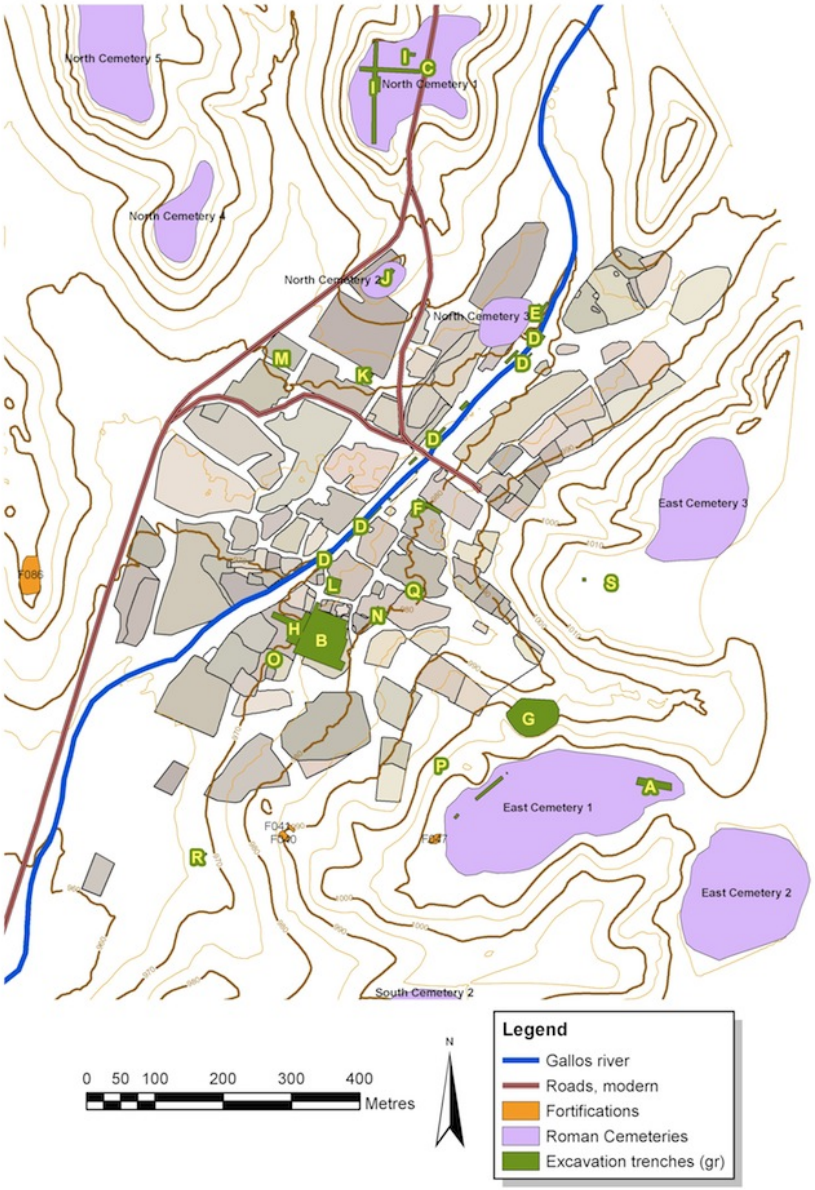
Yukarıda, detaylarıyla ele alındığı üzere, kent halkına mensup bir ileri gelen tarafından İmparator Traianus'a hediye olarak gönderilen, yerel üretim niteliğindeki *fibulatoria* ve *trimital*lardan anlaşıldığı kadarıyla, koyun yünü temelinde gerçekleştirilmiş gelişkin ve canlı bir dokuma endüstrisine ev sahipliği yapmış olan Pessinus'ta ele geçirilen hayvan kemikleri üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, kentin besin ekonomisi içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ifade ettiği önemin anlaşılması açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Bahsi geçen çalışmaların geçmişi, 1990'lı yıllara kadar geriye gitmekte olup, Roma katmanlarına ait faunal kalıntılara odaklanan ilk çalışma 1994 yılında, B. De Cupere tarafından hazırlanmıştır.[1921] Çalışmanın konusunu oluşturan faunal bulgular ise kent kazıları çerçevesinde "K" ismiyle kodlanan çukurda, 1993 yılında yürütülen çalışmalar sırasında elde edilmiştir.[1922] İlk kez 1991 yılında kazılan çukur, Ballıhisar Köyü'nün hemen dışında, günümüzde kullanılan mezarlığın güneyinde konumlanmaktadır.[1923] 20 x 5 m. ölçülerine sahip çukur, antik mesken alanının en kuzeyinde yer almaktadır. (Bkz. Harita 4.7.1.) Kazı çalışmalarının ortaya koyduğu üzere MÖ I. yüzyıldan itibaren konut yapılarının inşa edildiği bu alan, Erken Bizans dönemine kadar iskân görmüştür.[1924] Bu konutların inşa ve yeniden inşa faaliyetleri, alanda birbirinden kronolojik olarak ayırt edilebilen beş farklı stratigrafik katmanı oluşturmuştur. Bunlar, sırasıyla Geç Hellenistik/Erken Roma, Erken Roma, Orta Roma, Geç Roma ve Erken Bizans'tır.[1925]

Pessinus'un Roma dönemine ait faunal materyalin korunum düzeyi oldukça değişken bir yapıdadır. Aynı bulgu grupları içerisinde dahi bazı kemikler oldukça iyi korunmuş, bazı kemikler ise kırılgan formda ele geçirilmiştir.[1926] Kentin beş farklı evresinin her biri için kemik kalıntı sayıları çok düşük olduğundan, faunal materyal iki ana dönem çatısı altında ele alınmıştır. Bunlar Erken Roma ve Geç Roma'dır. Öte yandan kente ait üçüncü bir bulgu grubu

[1921] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 63-75. Bu çalışma, Pessinus faunası ekseninde hazırlanmış ikinci çalışmadır. Kentin faunal yapısına ışık tutan ilk çalışma 1993 yılında A. Ervynck, W. Van Neer ve B. De Cupere tarafından kaleme alınmıştır ve Pessinus'un Akropolis kısmındaki Bizans dönemi katmanlarını konu edinmektedir. Ervynck, A., Van Neer, W., De Cupere, B. (1993). "Consumption Refuse from the Byzantine Castle at Pessinus, Central Anatolia, Turkey." H. Buitenhuis, A. T. Clason (Eds.), *Archaezoology of the Near East, Proceedings of the First International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent Areas*. içinde (ss. 119-127). Leiden: Universal Book Services. s. 119-127.
[1922] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 63.
[1923] Devreker, J., Vermeulen, F. (1993). Pessinus (Pessinonte) 1991. Preliminary Report. *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 265.; De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 63.
[1924] Devreker, 1993, **a.g.m.**, 265.; De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 63.
[1925] Devreker, 1993, **a.g.m.**, 265-269.; De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 63-64.
[1926] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 64.

hem Erken hem de Geç Roma dönemlerine ait kalıntıları içerdiğinden "Roma" adı altında ayrı olarak değerlendirilmiştir.[1927] Tafonomik açıdan Pessinus'a ait faunal kalıntıları dört başlıkta ele almak mümkündür. Bunlar, faunal bulgu gruplarına sonradan ve insan etkileşiminden soyut bir şekilde giren istilacılar,[1928] tez çalışmasının bu bölümü için ana özne konumunda bulunan tüketim artıkları, karkaslar (leşler) ve işlenmiş kemiklerdir.[1929]

Harita 4.7.1. Pessinus antik kent planında, faunal kalıntılar sunan K çukurunun konumu.

Kaynak: https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-156725/pessinus-ballihisar-kazilari.html (Erişim tarihi: 19.12.2024)

[1927] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 64.
[1928] Burada sözü edilen hayvanlar, karındanbacaklılar, kaplumbağalar ve sincaplardır. Üç türün de oyuk kazan hayvanlar olduğu göz önüne alındığında, bunların Pessinus'un Roma dönemi faunal kalıntılarına karışan kemiklerinin çok daha sonraki dönemlere ait olduğu düşünülmektedir. De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 64-65.
[1929] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 64.

De Cupere, kentin Roma dönemi faunal yapısının anlaşılması noktasında yukarıda ele alınan üç farklı katman çerçevesinde birer örneklem ortaya koymuştur.[1930] Bunlardan ilki, Erken Roma dönemi olup, toplamda 3393 kemik kalıntısı üzerine hazırlanmıştır. Bu kalıntıların 1766 adedi, tür bazında tanımlaması yapılabilmiş hayvanlara aitken, 1613'ü tür tespiti tam olarak yapılamamış memelilere, 13'ü kanatlılara, 1'i balıklara aittir.[1931] 1766 adet kemik kalıntısı içerisinde en fazla temsil edilen tür, koyun ya da keçi ekseninde tür tasnifi tam olarak gerçekleştirilememiş, toplamda 925 adet kalıntıyla koyun/keçi türü küçükbaşlardır.[1932] Bunları, 482 adet kemik kalıntısıyla sığırlar takip etmektedir.[1933] Sığırların ardından 127 adet kemik kalıntısıyla domuzlar gelmektedir.[1934] Geç Roma dönemi üzerine oluşturulan örneklemde, toplamda 2714 adet kemik kalıntısı incelenmiştir. Bunların 1181 adedi tür bazında tanımlanmış hayvanlara, 1515'i tür tanımlaması yapılamamış memelilere, 16'sı kanatlılara, 2'si ise balıklara aittir.[1935] 1181 kemik kalıntısı içerisinde koyun ve keçiler, (kendi içlerinde tür tanımlaması tam olarak yapılamamış) toplamda 666 adet kemik kalıntısıyla bu katmanda da en fazla tüketim görmüş tür konumundadır.[1936] Benzer şekilde sığırlar, 247 adet kalıntıyla ikinci sırada yer almaktadır.[1937] Üçüncü sırada 101 adet kemik kalıntısıyla domuzlar gelmektedir.[1938] Her iki katmana ait örnekler sunması sebebiyle "Roma" adı altında ele alınan üçüncü örneklemde, toplamda 1395 adet kemik kalıntısı incelenmiştir. Bunların 550'si tür bazında tespit edilmiş olup, 833'ü tür tanımlaması yapılamamış memelilere, 10'u kanatlılara, 2'si ise balıklara aittir.[1939] Koyun/keçi türü küçükbaşlar, 550 adet kalıntı içerisinde toplamda 350 adet kalıntıyla bu örneklemde de en fazla temsil edilen türdür.[1940] Sığırlar 125 örnekle bu katmanda da ikinci sırada yer almaktadır.[1941] Benzer şekilde domuzlar, 30 kalıntıyla üçüncü sıradadır.[1942]

[1930] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1931] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1932] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1933] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1934] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1. Domuzların ardından en fazla kalıntı sunan tür, 65 örnekle tavuklardır. Pessinus'un Erken Roma dönemi katmanında tüketim gören hayvan türlerine ve bu türlerin örneklem içerisinde temsil edildiği kalıntı miktarlarına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1935] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1936] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1937] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1938] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1. Domuzların ardından en fazla kalıntı sunan tür, 59 örnekle tavuklardır. Pessinus'un Geç Roma dönemi katmanında tüketim gören hayvan türlerine ve bu türlerin örneklem içerisinde temsil edildiği kalıntı miktarlarına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1939] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1940] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1941] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.
[1942] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1. Domuzların ardından en fazla kalıntı sunan tür, 13 örnekle tavuklar ve yine aynı miktarda kalıntı sunan eşeklerdir. Pessinus'un Roma dönemi katmanında tüketim gören hayvan türlerine ve bu türlerin örneklem içerisinde temsil edildiği kalıntı miktarlarına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 65. Tablo 1.

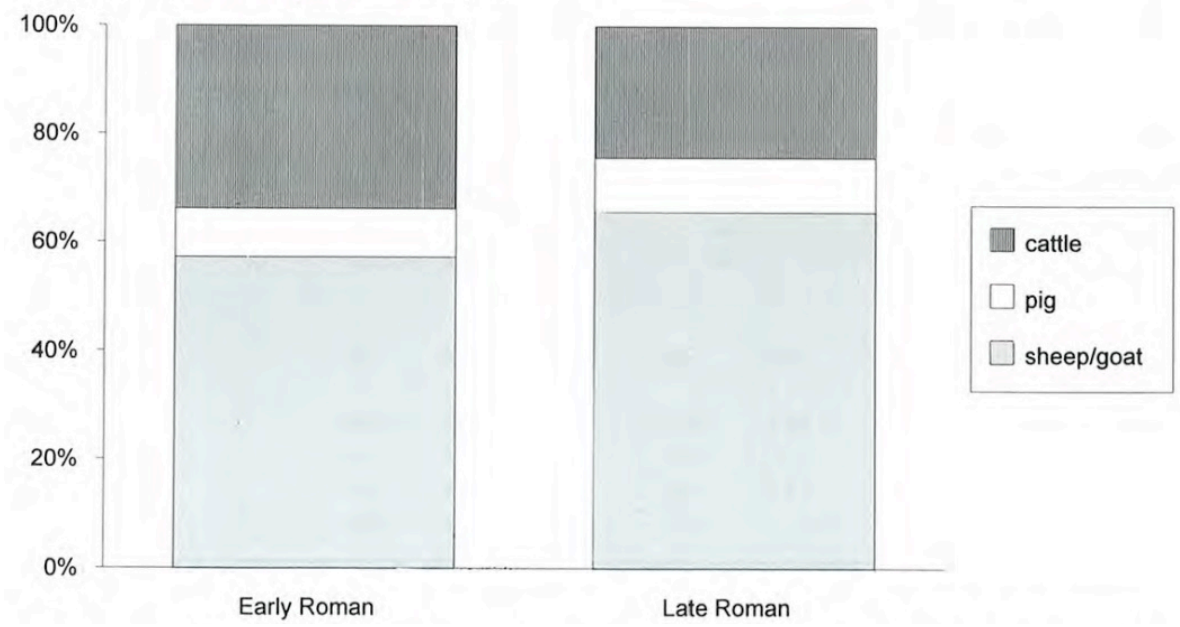
Pessinus'taki K çukurundan elde edilen faunal kalıntıların oldukça büyük bir kısmı tüketim artığıdır ve bunlar temelde kabuklulardan, balıklardan, kanatlılardan ve memelilerden oluşmaktadır. Hemen hemen büsbütün şekilde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan oluşan memeli türlere ait kemikler üzerinde kasaplık izlerine rastlanmıştır.[1943] Bu çerçevede sığır türü büyükbaş ve koyun, keçi ve domuz türü küçükbaş hayvanlar, Pessinus'un tüketim artığı niteliğindeki faunal kalıntı miktarının büyük bir çoğunluğunu oluşturmakla birlikte kentin besin ekonomisi içerisinde av hayvanlarının da tüketim gördüğü anlaşılmaktadır.[1944]

Küçükbaş koyun ve keçilere ait kalıntılar içerisinde kapsamlı bir tür ayrımı yapılabilmiş olmamakla birlikte koyun kemiklerinin Erken Roma döneminde 3/1, Geç Roma döneminde 2/1 oranlarında keçi kemikleri üstün olduğu tespit edilmiştir.[1945] Sığır, koyun, keçi ve domuzların kesim yaşları, mandibula kemikleri üzerindeki dişlerin oluşma/çıkma ve aşınma profillerinin analizleri sonucunda belirlenebilmiştir. Bu çerçevede koyun ve keçilerin %22'si, üçüncü azı dişlerinin çıkmasından ya da aşınmasından önce kesime alınmıştır ki bu durum hayvanlarda 3 ila 4 yaşlarından önce gerçekleşmektedir. Geriye kalan %78'lik kısım ise daha geç yaşlarda kesime alınmıştır.[1946] Sığır mandibulaları üzerindeki tüm dişler, neredeyse büsbütün şekilde aşınmıştır. Bazı örneklerde yalnızca çene üzerindeki diş köklerine ya da dişlerin dökülmesi sonucu oluşan diş eti kapanmalarına rastlanmıştır. Bu doğrultuda hayvanların kesim yaşlarına ilişkin herhangi bir bulgu elde edilememiştir.[1947] Domuzlar açısında yalnızca 6 adet mandibula kemiği kesim yaşı profillerine ilişkin bilgi sağlamıştır ki bunların tamamı 1.5 ila 2 yaşından önce kesime alınan hayvanlara aittir.[1948]

Pessinus faunasında en fazla kemik kalıntısıyla temsil edilen koyun/keçi türü küçükbaş hayvanlar, kentin besin ekonomisi çerçevesinde en fazla kesime alınan tür konumundadır ki bunları büyükbaş sığırlar takip etmektedir.[1949] Öte yandan domuzlar, bir kırmızı et kaynağı olarak, Pessinus'un Roma dönemi sakinlerinin hayvansal protein ihtiyacı çerçevesinde nispeten

[1943] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 66.
[1944] Pessinus'un Roma döneminde tüketim görev av hayvanları içerisinde en fazla kalıntı veren tür yaban tavşanıdır (*Lepus capensis*). Bu tür, Küçük Asya coğrafyasında yaşam süren yegâne yaban tavşanı (*leporid*) türüdür. Bununla birlikte kentte, Küçük Asya'da günümüzde de yaşam sürdüğü bilinen geyikgiller (*Cervidae*) familyasına ait üç farklı türün tüketim artığı kemiklerine rastlanmıştır. Kızıl Geyik (*Cervus elaphus*), Alageyik (*Dama dama*) ve Karaca (*Capreolus capreolus*) türlerine ait bu kemiklerin miktarı oldukça azdır. Nitekim modern araştırmalar ışığında bu geyik türlerine, Pessinus ve çevresindeki coğrafyada artık rastlanmamaktadır. Kumerloeve, H. (1967). Zur Verbreitung Kleinasiatischer Raub und Huftiere Sowie Einiger Grossnager. *Säugetierkundliche Mitteilungen*, 15. ss. 337-409.; De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 66.
[1945] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 66.
[1946] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 66.
[1947] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 66-67.
[1948] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 67.
[1949] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 68.

küçük bir rol üstlenmiş görünmektedir.[1950] (Bkz. Grafik 4.7.1.) Yukarıda ele alınan faunal kalıntı miktarlarının tür bazında oranları ve kesim yaşı profilleri çerçevesinde elde edilen bulgular, Pessinus'ta Roma döneminde tesis edilen hayvancılık tekniklerinin, kısmen de olsa, yeniden inşasına olanak sağlamaktadır. Bu çerçevede, koyun ve keçiler yalnızca bir kırmızı et kaynağı mahiyetinde yetiştirilmemiş, ikincil ürünler olarak tanımlanan yün ve süt, kentin ekonomik yapısı içerisinde önemli bir konum elde etmiştir.[1951] Sığırlar, koşum hayvanlarının parmak kemiği (*phalanx*) üzerinde sıklıkla rastlanılan patolojileri sergilemelerinden anlaşıldığı üzere, tarımsal üretim çerçevesinde, ağır işlerde kullanılmıştır. Yine mandibula kemikleri üzerindeki diş profillerinden anlaşıldığı üzere bu hayvanlar, zirai üretimdeki çekiş gücü fonksiyonlarını yerine getiremedikleri bir yaşlılık düzeyine ulaştıklarında kesime alınmışlardır. Yanı sıra dişi sığırların (ineklerin) süt üretimi çerçevesinde kullanım görmüş olmaları muhtemeldir.[1952] Tüm bunların aksine domuzlar, yalnızca kırmızı et ihtiyacı doğrultusunda yetiştirilmiş ve bundan dolayı kış mevsimlerinde yemle beslenmeleri gerekliliğinin ortaya çıkması ya da daha fazla kilo almamaları durumunda derhal kesime alınmışlardır.[1953]

Grafik 4.7.1. Pessinus'un Erken ve Geç Roma dönemlerine ait faunal kalıntılar içerisinde koyun, keçi, sığır ve domuzlara ait kemik kalıntılarının dağılımı.

Kaynak: De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 68. Fig. 2.

[1950] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 68.
[1951] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 68.
[1952] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 68.
[1953] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 68.

Pessinus'un Roma dönemine ait faunal bulgularının tür bileşimleri, kent civarındaki çevre yapısının, kabaca olsa da yeniden inşasını mümkün kılmaktadır. Doğal habitatı ormanlık araziler olan hayvanlar kent faunasında oldukça nadir bir biçimde (geyikgiller) temsil edilmekte ya da hiç (Örn. Yaban domuzu ve ayı) temsil edilmemektedir.[1954] Buna karşın açık arazilerde yaşadığı bilinen yaban tavşanlarının kalıntıları, kent faunasında geniş ölçekte yer bulmuştur. Ayrıca geniş steplerin sakinleri olan tarla sincapları da bulgu sunan hayvanlar arasındadır. Bu verilerden hareketle Pessinus civarındaki çevrenin, Roma döneminde ağaç dokusu açısından zayıf, açık arazilerden oluştuğunu söylemek mümkündür.[1955]

Roma Pessinusu'nun çevre yapısına ışık tutan bir diğer husus, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kent faunasındaki temsil oranlarıdır ki bunlar da net bir şekilde açık/ağaçsız bir arazi yapısına işaret etmektedir. Sığır ve koyun gibi otlaklara ihtiyaç duyan hayvanlara ait kalıntıların fazlalığı, Roma Pessinusu'nun çevresinde geniş otlak arazilerinin mevcut olması gerektiğine işaret etmektedir.[1956] Öte yandan keçiler, çalı gibi "düşük kalitede" bitkilerle veya seyrek bitki örtüsüne sahip arazilerde kolaylıkla yetiştirilebilmektedir. Bu çerçevede Geç Roma dönemine ait faunal bulgularda karşılaşılan keçi kalıntılarının sayısındaki artış, muhtemel bir biçimde kentin önceki (Erken Roma) döneminde gerçekleştirilen aşırı otlatma faaliyetlerinin neden olduğu çoraklaşmanın bir sonucu olarak, insanların koyun ve sığır yerine daha fazla keçi yetiştirmeye yöneldiğine işaret etmektedir.[1957]

Pessinus'un Roma dönemini kapsayan bir diğer zooarkeolojik çalışma, De Cupere'nin 1993 yılı kazılarında elde edilen faunal kalıntılar üzerine 1994 yılında yayınladığı çalışmadan 2 yıl sonra, J. Devreker ve F. Vermeulen tarafından yayınlanan ve kentin sekizinci kazı dönemi için rapor niteliği taşıyan yayın içerisinde yer bulmuştur.[1958] Pessinus'un 1994 kazıları sırasında, kentin L,[1959] B[1960] ve M[1961] sektörlerinde (Bkz. Harita 4.7.1.) yürütülen çalışmalarda gün ışığına çıkarılan faunal kalıntıların analizlerine yer veren bu çalışma, Phryg döneminden

[1954] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 73.
[1955] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 73.
[1956] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 74.
[1957] De Cupere, 1994a, **a.g.m.**, 74.
[1958] Devreker. J., Vermeulen, F. (1996). The Eighth Excavation Campaign in Pessinus. *Anatolia Antiqua*, 4. s. 94-96.
[1959] L sektörü, Ballıhisar Camii'nin doğusunda açılan geniş çukuru ifade etmektedir. Bu çukur, antik Pessinus'un kent merkezinde Geç Phryg döneminden Bizans dönemine uzanan kesintisiz bir stratigrafi sunmuştur. Devreker, 1996, **a.g.m.**, 94.
[1960] B sektörü, antik Pessinus'un tapınak alanında konumlanmaktadır. Burada açılan çok sayıda çukurda, Orta Phryg döneminden Osmanlı dönemine uzanan faunal kalıntılar gün ışığına çıkarılmıştır. Devreker, 1996, **a.g.m.**, 94.
[1961] M sektörü, Ballıhisar Köyü içerisinde, yukarıda ele alınan K çukurunun doğusunda konumlanmaktadır. Burada gerçekleşen lokal bir çökme, muhtemelen Osmanlı dönemine ait bir silonun ve Bizans dönemine ait bir ocaklığın kazısına yol açmıştır. Devreker, 1996, **a.g.m.**, 94.

Osmanlı egemenliğine kadar uzanan stratigrafik bağlam çerçevesinde, hayvan kemiği kalıntılarını tür bazında incelemeyi mümkün kılacak bir tablo ortaya koymuştur.[1962] Söz konusu tablo, bu tezin zamansal kapsamı çerçevesinde, Geç Hellenistik-Erken Roma ve Roma dönemine ilişkin ortaya koyduğu veriler temelinde ele alınacaktır.[1963]

Geç Hellenistik-Erken Roma katmanlarına ait, toplamda 58 adet kemik kalıntısının tür bazında tespiti gerçekleştirilmiştir. Tür tanımlaması tam olarak yapılamamış 38 adet kalıntıyla koyun/keçi türü küçükbaşlar, bu katmanda büyük bir çoğunluk elde etmiştir. Bunların yanı sıra 2 adet kemiğin koyunlara, 2 adet kemiğin ise keçilere ait olduğu (toplamda 42 kemik kalıntısı) saptanmıştır. İkinci sırada 12 adet kalıntıyla sığırlar gelmektedir. İlginç bir şekilde bu katmanda domuzlara ait hiçbir kalıntıya rastlanmamıştır ki bu durum Pessinus'un yalnızca bu stratigrafik katmanında karşılaşılan ünik bir örnek oluşturmaktadır.[1964]

Roma dönemi katmanlarına ait, tür bazında tespiti gerçekleştirilmiş toplamda 971 adet kemik kalıntısı bulunmaktadır. Pessinus'un Phryglerden Osmanlılara uzanan stratigrafik bağlamının tamamında olduğu gibi, bu katmanda da en fazla temsil edilen tür, kendi içinde tür tespiti tam olarak yapılamamış 515 adet kemik kalıntısıyla koyun/keçi türü küçükbaşlardır. Bununla birlikte 57 adet kemiğin koyunlara, 18 adet kemiğin ise keçilere ait olduğu (toplamda 590 adet kalıntı) tespit edilmiştir. İkinci sırada, yine genel bağlama uygun bir biçimde, 235 adet kalıntıyla sığırlar gelmekte, bunları 45 adet kalıntıyla domuzlar takip etmektedir.[1965]

[1962] Devreker, 1996, **a.g.m.**, 95. Tablo 1.

[1963] Bu noktada tablonun, Geç Hellenistik-Roma ve Roma dönemi dışındaki stratigrafik katmanlara ilişkin ortaya koyduğu verilere değinmek, Pessinus'un Romalılardan önce ve sonra benimsediği beslenme alışkanlıklarına ilişkin önemli bir bakış açısı kazandıracaktır. Bu çerçevede kentin L, B ve M sektörlerinden elde edilen, Phryg katmanlarına ait toplamda 136 kemik kalıntısı içerisinde en fazla temsil edilen tür, 50 örnekle koyun/keçi türü küçükbaşlardır. Bunların yanı sıra 5 adet kemiğin keçilere ait olduğu tespit edilmiştir. İkinci sırada 23 kalıntıyla domuzlar gelmekte, bunları 22 kalıntıyla sığırlar takip etmektedir. Geç Phryg-Erken Hellenistik katmanlara ait toplamda 25 kemik kalıntısı içerisinde en fazla temsil edilen tür, 13 kalıntıyla koyun/keçi türü küçükbaşlardır. Bunların ardından 7 örnekle sığırlar ve 2 örnekle domuzlar gelmektedir. Hellenistik dönem katmanında toplamda 283 kalıntı yer almaktadır. Bunlar içerisinde tür tasnifi tam olarak yapılamamış 175 kalıntıyla, koyun/keçi türü küçükbaşlar ezici bir üstünlük elde etmiştir. Bu 175 kalıntının yanı sıra 16 kemik kalıntısının koyunlara, 12 kemik kalıntısının ise keçilere ait olduğu saptanmıştır. İkinci sırada 36 kalıntıyla büyükbaş sığırlar gelmektedir. Domuzlar ise yalnızca 2 örnekle temsil edilmektedir. Bizans dönemi katmanında toplamda 1156 adet kemik kalıntısı yer almaktadır. Bunlar içerisinde en yüksek miktar, 663 kalıntıyla koyun/keçilere aittir. Bunların dışında 58 kemiğin koyunlara, 46 kemiğin ise keçilere ait olduğu tespit edilmiştir. İkinci sırada yine sığırlar konumlanmış ve 239 adet kalıntı sunmuşlardır. Üçüncü sırada ise 52 adet kalıntıyla domuzlar gelmektedir. Son olarak Osmanlı dönemi katmanlarında toplamda 97 adet kemik kalıntısı yer almaktadır. Tür tasnifi tam olarak yapılamamış koyun/keçi türü küçükbaşlar 49 adet kalıntıyla bu katmanda da en fazla tüketim gören tür konumundadır. Yanı sıra koyunlara ait 6, keçilere ait 3 kemik kalıntısı saptanmıştır. İkinci sırada, kentin diğer tüm stratigrafik katmanlarında olduğu gibi sığırlar gelmektedir ve bunlara ait kalıntı sayısı 26'dır. Domuzlar ise en az tercih edilen kırmızı et kaynağı olarak, yalnızca 3 kemik kalıntısı sunmuştur. Pessinus'un Phryg döneminden Osmanlı dönemine uzanan faunal bağlamı içerisinde yer bulmuş diğer hayvanların kalıntı miktarlarına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Devreker, 1996, **a.g.m.**, 95. Tablo 1.

[1964] Devreker, 1996, **a.g.m.**, 95. Tablo 1.

[1965] Devreker, 1996, **a.g.m.**, 95. Tablo 1.

Genel itibarıyla bu tablo, De Cupere'nin ortaya koyduğu örneklem ile büsbütün şekilde paralellik göstermektedir. Kentte, 1994 yılında elde edilen kemik kalıntılarının büyük bir çoğunluğu tüketim artığı niteliğindedir. Tür bazında kabuklulardan, balıklardan, kanatlılardan, av hayvanlarından ve evcil memelilerden sağlanmakla birlikte hayvansal protein, ağırlıklı olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan tedarik edilmiştir.[1966] Kemik kalıntıları üzerine gerçekleştirilen analizler, Pessinus'un Phryglerden Osmanlılara uzanan tüm yerleşim tarihi boyunca, koyun ve keçilere ait kemik kalıntılarının diğer türlere nazaran ezici bir üstünlükle temsil edildiğini ortaya koymuştur. İkinci sırada büyükbaş sığırlar gelmekte, bunları domuzlar takip etmektedir.[1967] Pessinus faunal kalıntılarını, tüm yerleşim katmanları ekseninde, bütüncül bir perspektifle ele alan tek çalışma olan bu yayının ortaya koyduğu üzere, koyun ve keçilerin, kalıntı miktarı açısından yukarıda ifade edilen mutlak üstünlüğü, Roma dönemi noktasında anlaşılabilir olsa da Bizans dönemi için oldukça ilginç bir sonuç ortaya koymaktadır.[1968] Bu durumun nedeni, Ervynck, De Cupere ve Van Neer tarafından 1993 yılında yayınlanan ve Pessinus üzerine hazırlanmış ilk zooarkeolojik çalışma olan yayında ortaya konulduğu üzere, kentin Bizans döneminde sığırların, gerek kalıntı miktarı gerekse tüketim yoğunluğu açısından koyun, keçi ve domuzlara nazaran çok daha ön planda olmasıdır.[1969] Bu durum kentin akropolis bölümünde ele geçirilen kemik kalıntılarının, L ve B sektörlerinde ele geçirilenlerden korunma düzeyi açısından farklılık göstermesi ihtimaliyle açıklanmaktadır. Akropolis'te ele geçirilen kemik kalıntılarının oldukça kırılgan yapıda olduğu, buna karşın L ve B sektörlerine ait kemik kalıntılarının çok daha iyi düzeyde korunmuş bir formda ele geçirildiği bilinmektedir. Sonuç itibarıyla akropolis kazılarında ele geçirilen koyun, keçi ve domuz gibi daha küçük boyutlardaki hayvanlara ait kırılgan nitelikteki kemik kalıntılarının, zaman içerisinde kısmen ya da büsbütün şekilde ufalanmış, neticesinde de bu kalıntıların sığır kemiklerine nazaran önemli ölçüde göz ardı edilmiş olması muhtemeldir.[1970]

Pessinus faunasını konu edinen bir diğer çalışma, B. Gruwier ve A. Verlinde tarafından 2010 yılında yayınlanmış olup, kentin tapınak alanı içerisinde yer alan B sektöründe (Bkz. Harita 4.7.1.) 2008 kazı sezonu boyunca kazılan açmalarda ele geçirilen ve kabaca MÖ 150-75 yıllarına, bir diğer deyişle kentin Geç Hellenistik dönemine tarihlendirilen kemik kalıntılarını

[1966] Devreker, 1996, **a.g.m.**, 94-96.
[1967] Devreker, 1996, **a.g.m.**, 96.
[1968] Devreker, 1996, **a.g.m.**, 96.
[1969] Pessinus'un akropolis bölümünde ele geçirilen, Bizans dönemi katmanlarına ait faunal kalıntılar ve bu kalıntılar çerçevesinde tüketim gören büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Ervynck, 1993, **a.g.k.**, 119-127.
[1970] Devreker, 1996, **a.g.m.**, 96.

ele almaktadır.[1971] Bu tezin zamansal kapsamının öncesine uzanan bu kalıntılar, bir istisna dışında (miktar açısından keçi kalıntılarının koyun kalıntılarına baskın olması) kentin gerek Roma dönemine gerekse tüm yerleşim katmanlarına ait faunal dokuyla paralel bir görünüm sergilemektedir.[1972] Kendi içerisinde tür tanımlaması tam olarak yapılamamış koyun/keçi türü küçükbaşlar, 458 adet kemik kalıntısıyla en fazla temsil edilen türdür. Yanı sıra 30 kemik kalıntısının keçilere, 12 kemik kalıntısının ise koyunlara ait olduğu tespit edilmiştir. İkinci sırada 181 adet kalıntıyla sığırlar gelmekte, bunları 19 adet kalıntıyla domuzlar takip etmektedir.[1973]

Pessinus'un Geç Hellenistik dönemine ait faunal kalıntılar üzerine gerçekleştirilen analizler, kentin, Roma egemenliği altına girmesinden kısa bir süre önce tesis ettiği besin ekonomisinin, daha geniş ölçekte tüm ekonomik yapısının ve çevre koşullarının anlaşılabilmesi noktasında önemli bilgiler sunmaktadır. Öncelikle büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, tıpkı Roma döneminde olduğu gibi kentin bu evresinde de kırmızı et için temel kaynak teşkil etmiştir ve bu hususta ön plana çıkan türler, karışık halde yetiştirilen/otlatılan koyun ve keçi sürüleridir.[1974] Bu sürüleri oluşturan koyun ve keçiler, fiziksel boyutları açısından oldukça muhtemel bir biçimde Roma dönemindekilerle benzer ölçülere sahiptir. Kemik kalıntıları ışığında koyun ve keçilerin hem yavru hem de yaşlı dönemlerinde kesime alındıkları göz önüne alındığında, bu hayvanların hem birincil kaynak niteliğindeki etleri hem de ikincil kaynak niteliğindeki yün ve sütleri için yetiştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır ki bu da Roma dönemiyle paralel bir durumdur.[1975] Koyun/keçi anatomisine ait bir *hyoid* kemiği (dil kemiği) üzerinde tespit edilen kesim izi, hayvanların, tıpkı bugün olduğu gibi, önce boğazlarının kesildiğine ve ardından parçalandıklarına işaret etmektedir.[1976] Tür tespiti net olarak yapılabilmiş koyun ve keçi kemiklerinin oranları göz önüne alındığında, karışık yapıdaki küçükbaş sürüleri içerisinde keçi nüfusunun daha baskın olduğu söylenebilmektedir. Nitekim bu noktada, tür bazında tespiti yapılabilmiş koyun ve keçi kemiklerinin, toplam koyun/keçi (*ovicaprid*) kemikleri içerisinde oldukça az bir miktarı ifade ettiği de göz ardı edilmemelidir.[1977]

[1971] Gruwier, B., Verlinde, A. (2010). Preliminary Archaeozoological Report on Sectors B6 and B6D in the Sanctuary Area (Pessinus, Ballıhisar, Turkey). *Anatolia Antiqua*, 18. s. 157

[1972] Gruwier, 2010, **a.g.m.**, 158. Tablo 1.

[1973] Gruwier ve Verlinde tarafından, toplamda 2492 adet kemik kalıntısı üzerine (83'ü Bizans/Osmanlı dönemine tarihlendirilen insan (*Homo sapiens*) kemiği) hazırlanan örneklem çerçevesinde yer bulmuş diğer hayvan türlerine ve bu türlere ait kalıntı miktarlarına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Gruwier, 2010, **a.g.m.**, 158. Tablo 1.

[1974] Gruwier, 2010, **a.g.m.**, 160.

[1975] Gruwier, 2010, **a.g.m.**, 160.

[1976] Gruwier, 2010, **a.g.m.**, 160.

[1977] Gruwier, 2010, **a.g.m.**, 160.

Sığırlar, tıpkı Roma döneminde olduğu gibi, Pessinus'un Geç Hellenistik döneminde de en önemli ikinci kırmızı et kaynağı görünümündedir ve muhtemel bir biçimde, kırmızı etin yanı sıra ikincil kaynak olarak ele alınan sütleri ve işgücü fonksiyonları çerçevesinde yetiştirilmiştir. Kemik analizleri ışığında hem yavru hem de yaşlı dönemlerinde kesime alınmışlardır. En azından bir kısmının kısa boynuzlu ırka mensup olduğu tespit edilen sığırların, fiziksel ölçüleri açısından Roma döneminde yetiştirilen sığırlarla paralellik gösterdiği düşünülmektedir.[1978]

Öte yandan Pessinus'un B sektöründe, Geç Hellenistik dönem katmanında koyun, keçi ve sığırlara nazaran oldukça az miktarda kalıntıyla (19 örnek) temsil edilen domuzlar, bu veri ışığında kentin besin ekonomisi içerisinde oldukça sınırlı bir alan elde etmiştir.[1979] Bu husus, Pessinus'un Hellenistik dönem faunasında, domuzlara ait kemik kalıntılarının düşük miktarda temsil edildiğine ilişkin yukarıda ele alınan verilerle bir arada düşünüldüğünde, MS II. yüzyılda eser veren Lydialı coğrafyacı Pausanias'ın aktardığı bir bilgi dikkat çekmektedir. Yazar, Hellenistik dönemde eser vermiş olan şair Hermesianaks'tan yaptığı aktarımda, Zeus tarafından gönderilen bir yaban domuzu tarafından katledilen Attis'ten söz etmekte, bu bilginin Hellenistik dönemde Pessinus'ta yaşayan Galyalıların (Galatların) domuz eti yemekten imtina ettikleri gerçeğiyle örtüştüğünden bahsetmektedir.[1980]

Son olarak kentin B sektörüne ait faunal kalıntılar, Pessinus çevresinin çevre koşullarına ilişkin önemli ipuçları sağlamaktadır ki bunlar da Roma döneminin çevre koşullarına büsbütün şekilde paralellik göstermektedir. Kalıntılar içerisinde, orman habitatına mensup hayvanlara ait yalnızca birkaç kalıntının yer alması, Pessinus çevresinin Geç Hellenistik dönemde seyrek bitki örtüsüne sahip, açık arazilerle çevrili olduğuna işaret etmektedir ki açık düzlüklerde yaşam sürdüğü bilinen yaban tavşanlarına ait kemik kalıntıları bu düşünceyi desteklemektedir. Ayrıca koyun, keçi ve sığırların faunal kalıntılar içerisinde ortaya koyduğu ezici üstünlük, bu hayvanların otlanmak için geniş çayırlara ihtiyaç duyduğu gerçeği göz önüne alındığında, kent çevresindeki açık arazilerin varlığı için önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte ılıman ormanlık arazilerde yaşam süren kızıl geyiğe ait kalıntılar, en azından kentten ulaşılabilir bir uzaklıkta orman dokusunun yer aldığına yorulabilir.[1981]

[1978] Gruwier, 2010, **a.g.m.**, 160.

[1979] Kemik kalıntılarının analizleri ışığında, domuzların yanı sıra tavuk ve kaz gibi kanatlılar da kentin Geç Hellenistik dönemdeki besin ekonomisi içerisinde küçük bir rol oynamıştır. Balıkçılık ve avlanma faaliyetlerinin izlerine rastlanmakla birlikte bunlar da küçük ölçeklerdedir. Ayrıca yaban tavşanı, kızıl geyik ve yaban tavuğu gibi türlerin de avcılık ekonomisi çerçevesinde tüketim gördüğü anlaşılmaktadır ki bunların kalıntı miktarları da oldukça mütevazı düzeydedir. Gruwier, 2010, **a.g.m.**, 160.

[1980] Paus. VII. 17. 10.

[1981] Gruwier, 2010, **a.g.m.**, 161.

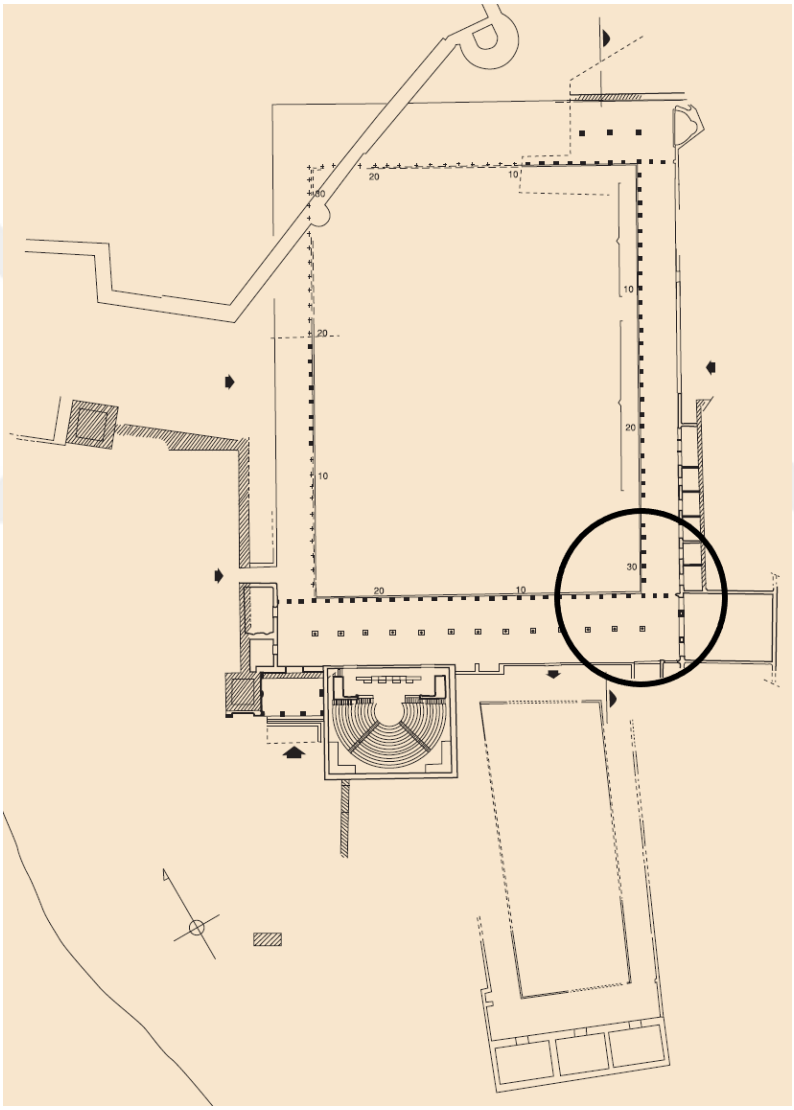
4.8. Iasos Arkezoolojisi

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da zooarkeolojik bulgular elde edilmiş bir diğer yerleşim, antik Karia'nın liman kenti Iasos'tur. Kent, günümüzde Muğla'nın Milas ilçesinde yer alan Kıyıkışlacık sınırları içerisinde konumlanmaktadır.[1982] Antik yerleşim, geçmişte Iasos Körfezi (*Sinus Iasicus*) olarak adlandırılan, derin ve uzun bir koy içerisindeki kayalık yarımada ya da muhtemelen küçük bir ada üzerinde kurulmuştur. Burası günümüzde Mandalya ya da Güllük Körfezi olarak bilinmektedir. Kentin doğusunda, küçük ve verimli bir ovanın ardında Grion Dağı (Paşalı Dağı) yer almaktadır.[1983]

Antik dönemde Iasos, Mylasa ve Didyma-Miletos yerleşimlerini birbirine bağlayan, gelişkin nitelikte bir karayolu güzergâhının bulunmadığı bilinmektedir. Bu doğrultuda Iasos sakinlerinin dış dünyayla iletişim ve etkileşimi, ağırlıklı olarak ticaret ekseninde, denizyolu aracılığıyla sağlanmıştır.[1984] Bu hususta Strabon, "*Karaya yakın bir adada*" kurulu olduğundan söz ettiği Iasos'un bir limana sahip olduğunu, halkın geçiminin çoğunu bol miktarda balık bulunan denizden sağladığını, buna karşın kentin arazilerinin son derece verimsiz olduğunu yazmaktadır.[1985] Strabon'un Geographia'yı kaleme aldığı MÖ I. yüzyıl sonu ile MS I. yüzyıl başında Iasos'un görkemli bir kent profili çizmediği kabul edilecek olsa da yazarın kent arazilerinin verimsizliğine ilişkin söyledikleri, ne antik kaynaklar ne de yerel kaynakların kullanılması amacıyla, iç kesimlerde kurulmuş birçok yerleşimin varlığını ortaya çıkaran modern araştırmalar tarafından doğrulanmış bir husustur. Bununla birlikte deniz, daima anahtar bir rol üstlenmiş ve Iasos'u balıkçılık faaliyetleri sayesinde geçindirmiştir.[1986] Nitekim modern araştırmalar, Iasos territoriumunun (savunma fonksiyonu ve dini faaliyetler dışında) tarımsal üretim çerçevesinde de kullanıldığını ortaya koymuştur ki hayvancılık faaliyetleri de bu üretim kapsamında ele alınmaktadır.[1987]

[1982] Baldoni, D. vd. (2004). *Karia'da Bir Liman Kenti: Iasos*. (Çev. G. Ergin). İstanbul: Homer Kitabevi. s. 10.
[1983] Baldoni, 2004, **a.g.k.**, 10.
[1984] Baldoni, 2004, **a.g.k.**, 10.
[1985] Geographia'da Iasos'tan bu sözlerle bahseden yazar, kentin limanında gerçekleştirilen balıkçılık faaliyetlerinin kent sakinleri için ne denli önemli bir geçim ekonomisi meydana getirdiğine işaret eden bir hikâyeden de söz etmektedir. Strab. XIV. 2. 21. Iasos'ta antik dönemde gerçekleştirilen balıkçılık faaliyetlerine ilişkin bilgi sunan antik kaynaklar için bkz. Ath. III. 66.; Plin. *Nat*. IX. 33.; Ael. *NA*. VI. 15. Modern çalışmalar için bkz. Magie, 1950, **a.g.k.**, 85.; Baldoni, 2004, **a.g.k.**, 38.
[1986] Baldoni, 2004, **a.g.k.**, 10-11.
[1987] Iasos territoriumundaki yüzey araştırmaları sırasında yerleşim ve tarımsal üretim için kullanılmış bir yapı tespit edilmiştir. Tarımsal üretim çerçevesinde, bilhassa zeytincilik faaliyetleri, kent çevresinde gün ışığına çıkarılan çok sayıda yağ presiyle desteklenmektedir. Yanı sıra amphoraların varlığı, muhtemelen iç pazara yönelik, "mütevazı" bir şarap üreticiliğine işaret etmektedir. Baldoni, 2004, **a.g.k.**, 143-144. Bununla birlikte kent çevresindeki yüzey araştırmaları, territoriumda gerçekleştirilen ve tarımsal üretimle paralel ilerleyen hayvancılık faaliyetlerinin MÖ IV. yüzyıla kadar geriye gittiğini ortaya koymaktadır. Baldoni, 2004, **a.g.k.**, 140-141.

Bu noktada ele alınacak olan zooarkeolojik bulgular, yukarıdaki bilgiler ışığında besin ekonomisini "ağırlıklı olarak" deniz üzerine temellendirmiş bir görünüm sergilemekle birlikte Iasos'un tarımsal üretim ile iç içe geçmiş bir hayvancılık ekonomisi de tesis etmiş olduğuna kanıt oluşturması açısından önemlidir. Nitekim bu bulgular, Iasos üzerine gerçekleştirilmiş kapsamlı bir zooarkeolojik çalışmadan ziyade, kentin 2019-2020 kazı sezonunda elde edilen verilerin paylaşıldığı bir rapor içerisinde yer bulmuştur.[1988] Söz konusu bulgular, kent agorasının doğu ve güney stoalarının birleştiği nokta yakınlarında, (Bkz. Harita 4.8.1.) AD40 şeklinde adlandırılan açmada ele geçirilmiştir.[1989]

Harita 4.8.1. Iasos'ta zooarkeolojik kalıntılar sunan AD40 açmasının kent agorasındaki konumu.

Kaynak: Baldoni, 2004, **a.g.k.**, 80.

[1988] Baldıran, A. (2022). Iasos 2019-2020 Yılları Kazı ve Araştırma Çalışmaları. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. ss. 159-168.
[1989] Baldıran, 2022, **a.g.m.**, 162.

5 x 5 m. ölçülerindeki AD40 açmasında, envanterlik nitelikte olan İmparator Probus (h. MS 276-282) lejantlı iki bronz sikkenin de içinde bulunduğu altı bronz sikke ele geçirilmiştir. Yanı sıra MÖ IV. yüzyıldan MS XI. yüzyıla kadar tarihlendirilen çeşitli seramik bulgular ele geçirilmiştir ki bunlar açmanın düzgün bir stratigrafi vermediğini ortaya koymuştur.[1990] Bununla birlikte açmada ele geçirilen sikkelerin değerlendirilmesi sonucunda, kazısı yapılan 114 cm. derinliğindeki tabakanın MÖ I. yüzyıldan MS I. yüzyıla kadar kullanıldığı anlaşılmıştır.[1991] Bu tabakada kentin Geç Cumhuriyet-Erken İmparatorluk dönemlerine ait olduğu ileri sürülebilecek olan sığır, koyun, keçi ve domuz gibi büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait kemik kalıntıları, parçalar halinde ele geçirilmiştir.[1992] Söz konusu kemiklerin, antik kent yaşamında ticari ilişki ve etkileşimin en yüksek yoğunluğa ulaştığı agorada ele geçirilmiş olması, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Iasos'un ekonomik yapısı içerisinde önemli bir yer edindiğine işaret etmektedir. Ayrıca bu kalıntılar, ağırlıklı olarak deniz ürünleri ekseninde bir besin ekonomisi inşa ettiği düşünülen kentte, hayvancılık faaliyetlerinin de gerçekleştirildiğini mutlak surette kanıtlaması açısından önemlidir. Nitekim bu kalıntılar üzerine henüz kapsamlı bir çalışma hazırlanmadığından, Iasos'ta, Roma döneminde gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetlerinin boyutları ve detayları hakkında bilgi sahibi olabilmek için gelecekte hazırlanacak zooarkeolojik çalışmaları beklemek gerekmektedir.

4.9. Labraunda Zooarkeolojisi

Karia bölgesinde, Roma egemenliği boyunca benimsenmiş beslenme alışkanlıklarına ve paralelinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların besin ekonomisi çerçevesindeki rolüne ilişkin bilgi sahibi olunan bir diğer yerleşim, Karia panteonunun ana tanrılarından birisi olan, çift baltalı (*Labrys*) tanrı Zeus Labraundos'un tapınağına ev sahipliği yapan Labraunda Kutsal Alanı'dır.[1993] Bugün Milas'ın 14 km. kuzeydoğusunda yer alan yerleşim, Roma döneminde eser

[1990] Baldıran, 2022, **a.g.m.**, 162.
[1991] Baldıran, 2022, **a.g.m.**, 162.
[1992] Baldıran, 2022, **a.g.m.**, 162.
[1993] Antik Karia'da, Mylasa'daki (Milas) Zeus Karios ve Zeus Osogo'nun yanı sıra Panamara'daki (Yatağan) Zeus Panamaros gibi, Zeus Labraundos da Karia panteonunun ana tanrılarından biridir. Zeus Labraundos'un tapınağına ve kültüne ev sahipliği yapan Labraundos ise erken dönemlerinden itibaren tüm Karia'nın kutsal alanı halini almıştır. Karia toplumunun yönetici elitlerini her yıl gerçekleştirilen zengin bir şölenle bir araya getiren dinsel boyutunun yanında siyasal kriz dönemlerinde toplanma merkezi olarak da önemli bir yer edinmiş olan Labraunda, MÖ 493 yılındaki Ionia Ayaklanması sırasında Perslerle savaşan Karialı komutanların, uğradıkları kesin yenilgi öncesinde gerçekleştirdikleri son toplantıya da ev sahipliği yapmıştır. (Hdt. V. 119. 2.) Coğrafi olarak Mylasa'ya yakınlığının yanı sıra siyasal ve dinsel açıdan elde ettiği önem, Pers kökenli Hekatomnid Hanedanı'nın, ünlü tapınağı neden burada inşa ettirdiğini de açıklamaktadır. Hekatomnidlerin yükselişiyle birlikte Labraunda yalnızca Karia'nın en ünlü kutsal alanı olmakla kalmamış, aynı zamanda bu hanedanın kültürel ve siyasal ihtiraslarının da ifadesi olmuştur. Bir sarayı andıran anıtsal ve olağanüstü nitelikteki binalarla, Küçük Asya'nın batısında gösterişli

vermiş, başta Strabon,[1994] Plinius,[1995] Aelianus[1996] ve Plutarkhos,[1997] gibi pek çok antik yazarın eserinde konu edilmiş, 1948 yılından bu yana sürdürülen kazı çalışmalarına sahne olmuştur.[1998]

Iasos'a benzer bir şekilde, Kazı Sonuçları Toplantıları çerçevesinde yayınlanan bir raporda,[1999] Roma dönemi faunal kalıntılarına ilişkin ipuçlarına rastlanılan Labraunda, Iasos'tan farklı bir biçimde, bu faunal kalıntıların detaylı analizlerine yer veren bir çalışmaya konu olmuştur.[2000] Labraunda bünyesindeki ilk zooarkeoloji çalışmaları 2016 yılında başlatılmış ve 2017 yılında sürdürülmüştür. Bu çerçevede yerleşimin Roma dönemine tarihlendirilen su havuzunda 2015-2017 yılları arasında, doğu hamam ve kuzey stoa yapılarında ise 2017 yılında gerçekleştirilen kazılar sırasında gün ışığına çıkarılan hayvan kemikleri, kapsamlı analizler çerçevesinde ele alınmıştır.[2001] (Bkz. Harita 4.9.1.)

Faunal kalıntıların taksonomik açıdan tanımlamaları kazı alanında gerçekleştirilmiş, bu süreçte zooarkeolojik çalışmalarda en yaygın şekilde kullanılan iki yöntem baz alınmıştır. Bunlar NISP ve MNI'dır (Minimum Number of Individuals). Tafonomik analizler çerçevesinde kemik kalıntıları üzerindeki aşınma, yanma ve kasaplık izleri kayıt altına alınmış, kasaplık izlerine sahip kemik kalıntıları, kesim izlerinin şekli ve konumu ekseninde detaylı incelemelere tabii tutulmuştur. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kesim yaşı profilleri ise dişlerin oluşum ve aşınma verileri çerçevesinde belirlenmiştir.[2002]

---

bir mimarlık örneği meydana getiren hanedan, Karia'nın yükselen gücünü vurgulamıştır. Tapınım törenlerini beş gün süren şölen ve yarışmalarla uzatıp Grek tarzına uygun hale getiren hanedan, böylelikle zenginliklerini de sergileme olanağı bulmuştur. Bu koruma ve destek ile Grek ve Pers dünyaları arasında köprü oluşturan, özgün bir kültürün yaratılış sürecinde Labraunda, Karia'nın Roma egemenliğinden çok daha önceki siyasal ve ekonomik başarılarının simgesi haline gelmiştir. Gunter, A. C. (1985). ***Rev. Ét. Anc.*** 87 (1-2), ss. 113-124.; Hellström, P. (1990). "Hellenistic Architecture in the Light of Late Classical Labraunda." *Akten des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie. Berlin 1988*. içinde (ss. 243-252). Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.; Hellström, P. (1996). "The Andrones at Labraynda. Dining Halls for Protohellenistic Kings." W. Hoepfner, G. Brands (Eds.), *Basileia. Die Paläste der Hellenistischen Könige. Internationales Symposion in Berlin vom 16.12.1992 bis 20.12.1992*. içinde (ss. 164-169). Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.; Debord, P. (2001). "Sur Quelques Zeus Cariens: Réligion et Politique." B. Virgilio (Ed.), *Studi Ellenistici. Vol XIII*. içinde (ss. 19-37). Pisa: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali. ss. 19-37.; Henry, O. (2010). "Karia, Karians and Labraunda." M. Ural, F. Kuzucu (Eds.), *Mylasa / Labraunda, Archaeology, Historical and Rural Architecture in Southern Aegean*. içinde (ss. 69-105). İstanbul: Milli Reasürans T.A.Ş. s. 79.

[1994] Strab. XIV. 2. 23.

[1995] Plin. *Nat*. XXXII. 16.

[1996] Ael. *NA*. XII. 30.

[1997] Plut. *Quaest. Graec*. 45.

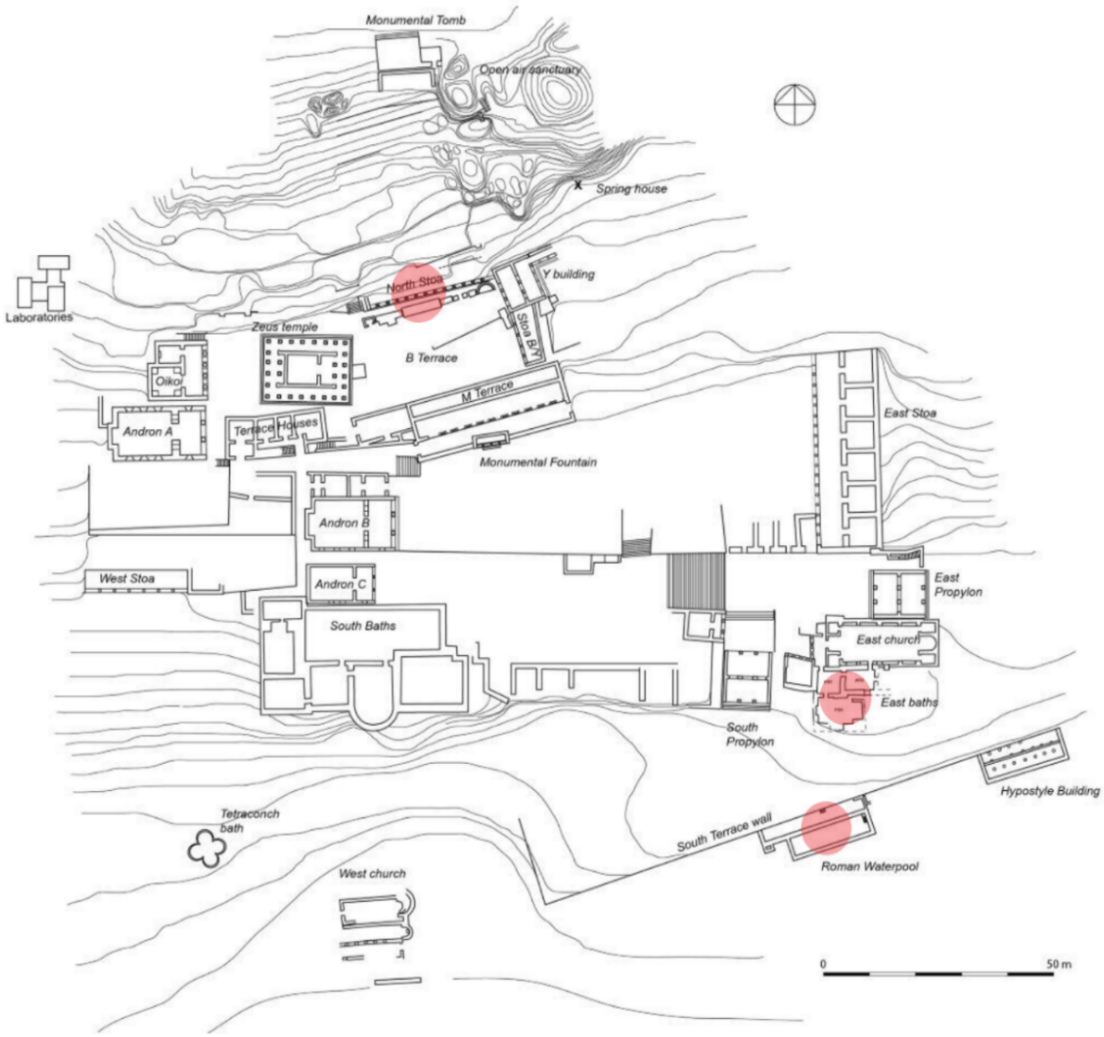
[1998] Labraunda Kutsal Alanı kazılarının kısa tarihçesi için bkz. https://www.labraunda.org/la-recherche/une-courte-histoire-des-fouilles/ (Erişim tarihi: 26.12.2024) Yerleşim hakkında hazırlanmış yayınların tam künyesi için bkz. https://www.labraunda.org/publications/ (Erişim tarihi: 26.12.2024)

[1999] Henry, O. C., Çakmaklı, Ö. D. (2017). 2016 Yılı Labraunda Kazıları. *39. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 175.

[2000] Henry, O., vd. (2018). Labraunda 2017. *Anatolia Antiqua*, 26, ss. 209-320.

[2001] Henry, 2018, **a.g.m.**, 282.

[2002] Henry, 2018, **a.g.m.**, 282.

Harita 4.9.1. Labraunda'da faunal kalıntı sunan yapıların yerleşim planındaki konumları.
Kaynak: Henry, O., vd. (2016). Labraunda 2015. *Anatolia Antiqua*, 24, s. 344. Fig. 3.

Öncelikle yerleşimin güneydoğusunda konumlanan su havuzunun kazıları sırasında gün ışığına çıkarılan ve MS III. yüzyıla tarihlendirilen bir tuğla fırını bünyesinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait kemik kalıntıları ele geçirilmiştir. İyi korunmuş fakat yüksek oranda parçalara ayrılmış halde ele geçirilen 838 adet kalıntının tamamı evcil büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara aittir ve 171 adedi tür bazında tanımlanmıştır. Tür bazında tespiti mutlak şekilde yapılamamış 112 adet kalıntının yanı sıra koyun ve keçi için net tespiti yapılabilmiş 6'şar kemik kalıntısıyla birlikte koyun ve keçi türü küçükbaşlar, toplamda 124 kemik kalıntısıyla fırından elde edilen bulguların %72.5'lik kısmını oluşturmaktadır.[2003] Bunları toplamda 32 kalıntıyla (%18.7) domuzlar takip etmekte, son sırada ise 15 kalıntıyla (%8.8) sığırlar yer almaktadır.[2004]

[2003] Henry, 2018, **a.g.m.**, 282. Fig. 5.4.1.
[2004] Henry, 2018, **a.g.m.**, 282. Fig. 5.4.1.

Bulgu grubu içerisinde koyun/keçilere ait kemik kalıntılarının kafatası, gövde ve ayak bölgelerine ait, benzer miktarlarda kemiklerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Domuzlar, iskelet yapılarının tüm bölümlerine ait kemik kalıntıları sunmakla birlikte bu tür için kafatası kemikleri yoğunluk göstermektedir. Sığırlar açısından ise uzun kemiklerin eksikliği dikkat çekicidir.[2005] Gruptaki tüm kemiklerin %70 kadarında solma/kararma (açık kahverengi renkte) gözlemlenmiş olup, bu durum kavurma ya da kaynatma gibi pişirme faaliyetleriyle ya da daha muhtemel bir şekilde gömülme sonrası deformasyonla açıklanmaktadır.[2006] Kemikler üzerinde aşınma ya da kemirilme izleri oldukça nadirdir ki bu durum kemiklerin çöpe ayrılmalarının ardından kısa sürede gömüldüklerine işaret etmektedir.[2007] Bulgu grubundaki 171 örneğin 35'inde kesme ve doğrama formunda kasaplık izleri saptanmış olup, bu örneklerin büyük kısmı koyun ve keçilere aittir. Bu türlere ait boynuz köklerinde benzer formda kesim izleri tespit edilmiştir ki bu durum doğrudan kasaplık faaliyetleri için kanıt niteliğindedir.[2008] (Bkz. Görsel 4.9.1.) Domuz türüne ait kemikler üzerinde kasaplık izlerinin sayısı nispeten azdır. Nitekim kesme ve doğrama izlerinin farklılığı ya da bu izleri taşıyan kemiklerin çeşitliliği kasaplık faaliyetlerine ve kırmızı et temelinde tüketime işaret etmektedir.[2009]

Görsel 4.9.1. Labraunda'da tuğla fırınında ele geçirilen koyun boynuz kökünde kasaplık izleri.
Kaynak: Henry, 2018, **a.g.m.**, 283. Fig. 5.4.2.

Tuğla fırını bulgularının dışında, doğrudan su havuzu bünyesinde gün ışığına çıkarılan zooarkeolojik bulguların iki farklı kronolojik katmana ait olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki MS I.-II. yüzyıllara, ikincisi ise MS III.-V./VI. yüzyıllara aittir. Her iki bulgu grubunda da

[2005] Henry, 2018, **a.g.m.**, 283.
[2006] Henry, 2018, **a.g.m.**, 283.
[2007] Henry, 2018, **a.g.m.**, 283.
[2008] Henry, 2018, **a.g.m.**, 283.
[2009] Henry, 2018, **a.g.m.**, 283.

kemiklerin korunma düzeyi oldukça yüksektir. Ayrıca kemik kalıntılarının miktarı ve tür bazında dağılımı iki farklı kronolojik katmanda da paralellik göstermektedir. Aralarındaki tek fark, erken dönem grubunda bir adet yaban tavşanının yer alıyor olmasıdır.[2010] MS I.-II. yüzyıla ait katmanda ele geçirilen, toplamda 598 adet kemik kalıntısının 204'ünün tür bazında tespiti yapılmıştır. Bu 204 adet kalıntı içerisinde en fazla temsil edilen tür, kendi içinde tanımlaması tam olarak yapılamamış 126 adet kalıntının yanı sıra, koyunlara ait 5, keçilere ait 7 olmak üzere toplamda 138 kalıntıyla, tanımlanabilmiş bulguların %67.6'sını oluşturan koyun/keçi türü küçükbaşlardır.[2011] Bunların ardından 22 kemik kalıntısıyla (%10.8) domuzlar gelmekte, sığırlar ise 16 kalıntıyla (%7.8) büyükbaş ve küçükbaş türler arasında son sırada yer almaktadır.[2012]

Bulgu grubu içerisinde koyun ve keçilere ait tüm vücut kısımlarından kemikler mevcut olmakla birlikte metapodial (uzun eklemli bacak kemikleri) kemiklerin oranı diğer kemiklere baskındır. Sığırlara ait çeşitli iskelet parçaları ele geçirilmekle birlikte bu türe ait kemiklerin çoğunluğu bir ya da iki çeşide aittir. Ayrıca et taşıyan kemiklerin neredeyse büsbütün şekilde eksikliği dikkat çekicidir. Domuz kemikleri açısından metapodial ve kafatasına ait (dişler dahil) örnekler baskınken, uzun yapıda kemiklere ya da ayak kemiklerine rastlanmamıştır.[2013] 204 kemik kalıntısı içerisinde 43 örneğin kasaplık faaliyetleri sonucunda oluşmuş izler taşıdığı tespit edilmiştir.[2014] Bunların 22'si koyun ve keçilere ait kemiklerde, çoğunlukla metatarsuslarda ve boynuz köklerinde gözlemlenmiş ve büyük ölçüde başlıca kasaplık faaliyetleriyle (yüzme ve parçalama) ilişkilendirilmiştir.[2015] Sığır ve domuzlara ait yalnızca birkaç kemik üzerinde kasaplık izlerine rastlanmıştır. Bu grubunu oluşturan kemikler, genel itibarıyla iyi korunmuş halde ele geçirilmiş olsalar da hayvanların kesim yaşı profillerinin anlaşılabilmesine yardımcı olacak hiçbir veri sunmamıştır.[2016]

Su havuzunda tespit edilen ve MS III.-V./VI. yüzyıl katmanlarına tarihlendirilen ikinci bulgu grubunda, toplamda 481 kemik kalıntısı ele geçirilmiş olup, 187'sinin tür bazında tespiti yapılmıştır.[2017] 187 kemik kalıntısının 119'u koyun/keçi türü küçükbaşlara aittir. Doğrudan

[2010] MS I.-II. yy. katmanında tespit edilen yaban tavşanına ait 4 kemik kalıntısı, hayvanın 4 farklı iskelet kısmına aittir. Bunlar; mandibula, femur, tibia ve metapodialdir. Henry, 2018, **a.g.m.**, 283-284.
[2011] Henry, 2018, **a.g.m.**, 283. Fig. 5.4.3.
[2012] Su havuzunda, MS I.-II. yüzyıllara tarihlendirilen katmanda, koyun ve keçilerin ardından en fazla temsil edilen tür, 24 adet kemik kalıntısıyla (%11.8) attır (*Equus caballus*). Henry, 2018, **a.g.m.**, 283. Fig. 5.4.3.
[2013] Henry, 2018, **a.g.m.**, 284.
[2014] Henry, 2018, **a.g.m.**, 284.
[2015] Henry, 2018, **a.g.m.**, 284.
[2016] Henry, 2018, **a.g.m.**, 284.
[2017] Henry, 2018, **a.g.m.**, 283. Fig. 5.4.3.

koyunlara atfedilen kemik sayısı 10, keçilere atfedilen kemik sayısı ise 13'tür. Böylelikle koyun ve keçiler, toplamda 142 kemik kalıntısıyla bu katmana ait tanımlanabilmiş faunal kalıntının %75.9'unu oluşturmaktadır.[2018] İkinci sırada 18 kemik kalıntısıyla (%9.7) domuzlar gelmekte, 10 kalıntıyla (%5.3) sığırlar, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar içerisinde su havuzunun Geç Roma döneminde de en az kalıntı sunan tür konumundadır.[2019]

Havuzun Erken Roma katmanlarında olduğu gibi bu katmanlarda da koyun ve keçilere ait tüm iskelet kısımlarından kemik kalıntıları ele geçirilmiştir. Bununla birlikte metapodial kemikler diğer kemik türlerine baskındır ve bunları izole dişler takip etmektedir. Her ne kadar domuzlara ait kalıntı miktarı fazla olmasa da neredeyse iskeletlerinin tüm kısımları bulgu grubu içerisinde yer bulmuştur. Bununla birlikte parmak kemiklerine ve izole dişlere hiç rastlanmamış olması dikkat çekicidir. Sığırlara ait az miktarda kalıntı içerisinde, kafatasına ve ayaklara ait kemiklerin yanı sıra, et taşıyan kemik türlerinin varlığı gözlemlenmiştir.[2020]

Bulgu grubu içerisindeki 51 kemik kalıntısında kasaplık izleri tespit edilmiştir. Bunların 28'i koyun ve keçi türü küçükbaşlara ait olup, üzerlerinde farklı formda kesme ve doğrama izleri saptanmıştır. İlginç bir şekilde, koyun/keçilere ait 16 metapodial kemikte, birbirileriyle oldukça benzer formda, çaprazlamasına, yüzeysel ve kısa kesim izlerine, yanı sıra nadiren de olsa kemik gövdelerinde (orta kısımlarda) kesim izlerine rastlanmıştır. Tüm bu izler etin kemiklerden sıyrılma ve/veya parçalama süreçlerine işaret etmektedir.[2021] (Bkz. Görsel 4.9.2.)

Görsel 4.9.2. Labraunda'da koyun/keçi türüne ait metatarsus kemiği üzerinde kasaplık izleri.

Kaynak: Henry, 2018, **a.g.m.**, 284. Fig. 5.4.4.

[2018] Henry, 2018, **a.g.m.**, 283. Fig. 5.4.3.
[2019] 17 kalıntıyla (%9.1), su havuzunun Geç Roma dönemine ait bulgu grubu içerisinde de sığırların önünde yer alan atlar, gruptaki toplam kalıntı miktarı içerisinde domuzların ardından 3. sırada yer almaktadır. Henry, 2018, **a.g.m.**, 283. Fig. 5.4.3.
[2020] Henry, 2018, **a.g.m.**, 283.
[2021] Henry, 2018, **a.g.m.**, 283-284.

Aynı durum, satırla meydana getirilen doğrama/kırma izleri taşıyan üç adet boynuz kökünde de saptanmıştır ve bir adet mandibula kemiği üzerinde bariz parçalanma izleri mevcuttur.[2022] Domuz ve sığırlar açısından, kesme ve doğrama izleri tespit edilen kemik miktarı oldukça mütevazıdır (toplamda 8 kalıntı). Söz konusu izler çoğunlukla etin sıyrılması ve parçalama süreçlerinin kalıntıları olarak yorumlanmaktadır.[2023] Bulgu grubu içerisinde kesim yaşı profillerine ilişkin yegâne bilgi, koyun/keçi türüne ait 2 adet kalıntıdan elde edilmiştir. Bu kalıntılar hayvanların 3 yaşın üzerinde, yetişkinlik dönemlerinde kesime alındığını ortaya koymaktadır ki bu da koyun ve keçilerin yalnızca bir kırmızı et kaynağı olmaktan ziyade, ikincil ürünleri olan süt ve yünleri/kılları için de yetiştirildiğini ortaya koymaktadır.[2024]

Faunal kalıntılar sunan ikinci yapı, yerleşimin güneydoğusunda, doğu kilise yapısının güney bitişiğinde konumlanan doğu hamamdır. Burada ele geçirilen faunal kalıntıların yüksek oranda parçalara ayrılmış olduğu tespit edilmiş ve bu nedenle yalnızca küçük bir kısmının tür bazında tanımlaması gerçekleştirilebilmiştir.[2025] Toplamda 1448 adet kalıntı kayıt altına alınmış, bunlardan 141 adedi tür bazında tasnif edilmiştir. Bu kalıntılar içerisinde de koyun/keçi türü küçükbaşlar, kendi içinde tür tanımlaması yapılamamış 88 adet kalıntının yanı sıra koyunlara ait olduğu saptanabilmiş 2, keçilere ait olduğu saptanabilmiş 7 kalıntıyla, toplamda 97 adet örnekle (%68.8) en fazla temsil edilen türdür.[2026] İkinci sırada 28 adet kalıntıyla (%19.9) sığırlar gelmekte, bunları 13 adet kalıntıyla (%9.2) domuzlar takip etmektedir.[2027] Bulgu grubu içerisindeki 29 kemik kalıntısı üzerinde kasaplık izleri saptanmıştır. Bunlar içerisindeki bir miktar kemikte keskin ve pürüzsüz uçlu, spesifik doğrama izlerine rastlanmıştır ki tüm bunlar aynı aletle, muhtemelen de bir satırla yapılmış görünmektedir.[2028]

Labraunda'da faunal kalıntılara ev sahipliği yapan üçüncü yapı, yerleşimin kuzeyinde, Zeus Tapınağı'nın kuzeydoğusunda yer alan kuzey stoadır. Gerek ele geçirilen toplam kalıntı miktarı gerekse tür bazında tanımlanabilmiş kalıntı miktarı açısından oldukça küçük bir nitelik sergileyen bu bulgu grubu, detaylı bir faunal analize olanak sağlamamakla birlikte yerleşimin diğer bulgu gruplarıyla, bilhassa koyun/keçi türünün baskınlığı açısından paralellik ortaya

[2022] Henry, 2018, **a.g.m.**, 284.
[2023] Bulgu gurubu içerisinde, tür tanımlaması gerçekleştirilememiş 14 adet kalıntı üzerinde kasaplık izlerine rastlanmıştır ve bunlar çoğunlukla kaburga kemikleri ile uzun formda kemiklerden oluşmaktadır. İzlerin en azından bir kısmının, hayvan leşlerinin küçük parçalara ayrıldığı nihai sürecin izleri olduğu düşünülmektedir. Henry, 2018, **a.g.m.**, 284.
[2024] Henry, 2018, **a.g.m.**, 284.
[2025] Henry, 2018, **a.g.m.**, 284.
[2026] Henry, 2018, **a.g.m.**, 284-285. Fig. 5.4.6.
[2027] Bunların yanı sıra doğu hamam yapısında köpek türüne (*Canis familiaris*) ait 2 (%1.4), yaban domuzuna (*Sus scrofa*) ait 1 adet (%0.7) kemik kalıntısı tespit edilmiştir. Henry, 2018, **a.g.m.**, 284-285. Fig. 5.4.6.
[2028] Henry, 2018, **a.g.m.**, 285.

koymaktadır.[2029] Toplam 100 adet kalıntının 25'i tür bazında tanımlana bilmiştir. Bunların 23 adedi (1'i koyunlara ait olduğu saptanmış), koyun/keçi türü küçükbaşlara ait olup, tür bazında tanımlanabilmiş kalıntıların %92'sini oluşturmaktadır. Geriye kalan 2 kalıntıdan biri sığırlara (%4), diğer ise domuzlara (%4) aittir.[2030]

Labraunda'da gün ışığına çıkarılan faunal buluntuların tamamı, her ne kadar arkeolojik açıdan küçük ölçekli (NISP ölçeğinde 200 kalıntıya kadar) olsa da birtakım genel sonuçların çıkarımını ve belirli olgular üzerine tartışmayı mümkün kılmaktadır.[2031] Genel itibarıyla hayvan kalıntıları, tür dağılımlarına, iskelet unsurlarına ve kasaplık izlerine dayalı olarak, besin ekonomisi çerçevesinde kesim ve tüketim artıklarını temsil etmektedir. Nitekim tüm buluntular, kazısı yapılan yapıların işleviyle "doğrudan" ilişkili olmayan, ikincil malzeme olarak kabul edilmektedir.[2032]

Tüm bulgu bağlamları, koyun ve keçi türü küçükbaşların mutlak şekilde baskın olduğu bir tablo ortaya koymaktadır. Et tüketiminin çoğunlukla koyun ve keçi eti üzerine temellendiği, sığır ve domuz etinin ise çok daha "mütevazı" bir ölçekte tercih edildiği anlaşılmaktadır. Fauna içerisinde yabani hayvanların eksikliği son derece belirgindir ki bu durum incelenen alanın sınırlı olması ya da farklı atık tahliyesi uygulamalarının bir sonucu olarak ele alınabilir.[2033] Kalıntılar çerçevesinde, iskelet unsurlarının dağılımı ve kasaplık izlerinin nitelikleri, kesime alınmış koyun ve keçi vücutlarının tüm kısımlarıyla tüketildiğini ve bu hayvanların muhtemelen Labraunda sınırları içerisinde kesilerek parçalandığını ortaya koymaktadır. Kasaplık izleri, deri yüzme, eklem ayırma, et çıkarma ve kemik kırma işlemleri için hem satırların hem de bıçakların kullanıldığını göstermektedir ki bu da yerleşimde gelişkin bir kasaplık teknolojisinin varlığına işaret etmektedir.[2034]

Antik dönemde Karia coğrafyasının siyasal ve dini açılardan en önemli merkezlerinden birisi olarak ele alınan Labraunda'da gün ışığına çıkarılan faunal kalıntılar, Sagalassos ve Iasos gibi sivil yerleşimlerin yanı sıra bölgede "kutsal alan/kült merkezi" niteliğiyle ön plana çıkan köklü bir yerleşimin, Roma egemenliği altında tesis ettiği besin ekonomisine ve beslenme alışkanlıklarına ilişkin son derece değerli bir bakış açısı sağlamaktadır.

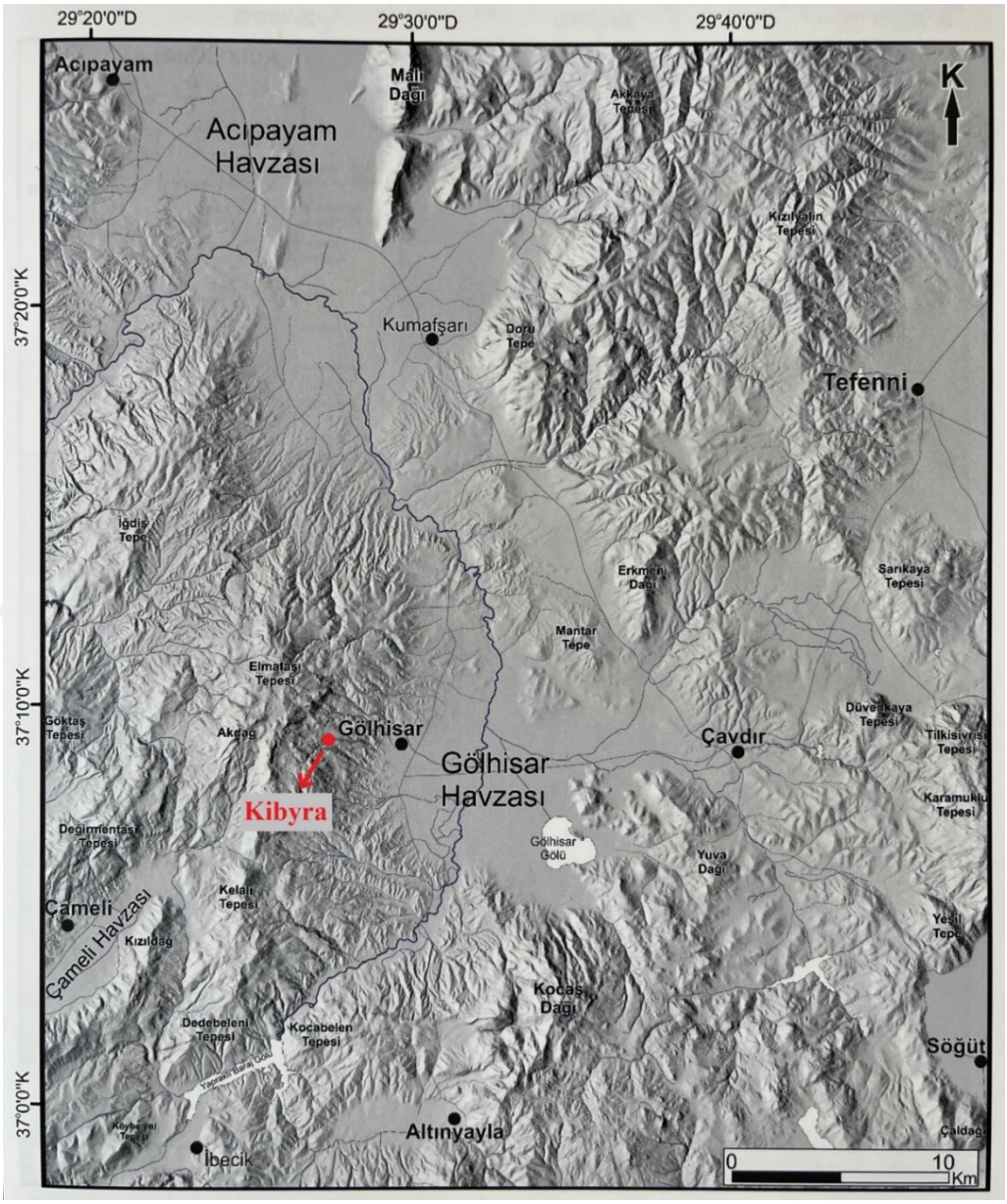
[2029] Henry, 2018, **a.g.m.**, 285.
[2030] Henry, 2018, **a.g.m.**, 285.
[2031] Henry, 2018, **a.g.m.**, 285.
[2032] Henry, 2018, **a.g.m.**, 285.
[2033] Henry, 2018, **a.g.m.**, 285.
[2034] Labraunda faunal kalıntıları içerisinde, at türüne ait bir adet kemik üzerinde kasaplık izleri tespit edilmiş olması, bu hayvanların ulaşım dışında başka bir kullanıma dahil edildiğini doğrulamaktadır. Nitekim yerleşimde at etinin tüketilip tüketilmediği henüz cevaplanabilmiş bir husus değildir. Henry, 2018, **a.g.m.**, 285.

4.10. Kibyra Zooarkeolojisi

Roma Küçük Asya'sında, bünyesinde tespit edilen faunal kalıntılar üzerine hazırlanmış zooarkeolojik çalışmalar ışığında, besin ekonomisi hakkında bilgi sahibi olunan bir diğer yerleşim, antik dönemde Lykia'nın kuzeyini ifade eden Kabalia/Kabalis bölgesinin en önemli antik kenti Kibyra'dır. Yukarıda detaylarıyla ele alındığı üzere[2035] gelişkin bir dericilik endüstrisine ev sahipliği yaptığı, kent yazıtları üzerinden takip edilebilen Kibyra'ya ilişkin bu aşamada ele alınacak zooarkeolojik veriler, kentin tesis ettiği besin ekonomisi ve sakinlerinin beslenme alışkanlıkları içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kapladığı paydaya ilişkin önemli ipuçları ortaya koymaktadır.

Kent bünyesinde 2006 yılında başlayan ve günümüzde halen devam eden sistematik kazı çalışmalarının yanı sıra çevresinde ve bilhassa doğusunda konumlanan Gölhisar Ovası'nda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, tıpkı Sagalassos gibi Kibyra'nın da yoğun tarımsal üretime ve bu üretim paralelinde sürdürülen hayvancılık faaliyetlerine ev sahipliği yapan, bereketli bir territoriuma sahip olduğunu ortaya koymuştur. Sözü edilen territoriumu içine alan coğrafi bölge, Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde iki farklı isimli anılmış olup, bu husus, antik kaynakların, epigrafik belgelerin ve arkeolojik buluntuların hep birlikte değerlendirilmesi sonucunda açıklanabilmektedir. Bu çerçevede Hellenistik dönemden itibaren, daha çok Kibyra ve yakın çevresini oluşturan Gölhisar Ovası (etrafındaki küçük yerleşimleri de kapsayacak şekilde) "*Kibyratis*" adı altında tanımlanmaktadır. Öte yandan "*Kabalia/Kabalya/Kabalis*" adı altında ifade edilen coğrafya, erken dönem geleneğine uygun bir biçimde, kuzey ve kuzeybatıda Acıpayam Ovası'nın en azından Dalaman Çayı'nın (*İndos*) döndüğü kısımlara kadar olan bölümlerini, doğu yönde bugünkü Eren Çayı (*Lysis*) sınır olmak üzere Tefenni-Karaman düzlüklerini (*Makron Pedion*), güneydoğuda Söğüt düzlüklerini (Lagbe antik yerleşimi de dahil olmak üzere), güneybatıda ise Seki Yaylası'na uzanan bölgeyi kapsayan, "daha geniş" bir alanı ifade etmektedir.[2036] Bir başka deyişle, Hellenistik dönem başlangıcından itibaren, Kibyratis; ana kent Kibyra ile siyasal, sosyal ve ekonomik açından egemenliği altında bulunan kırsal kesimlerini (territoriumunu) kapsamakta ve aynı zamanda kent merkezli "politik bir alanı" tanımlamaktayken, Kabalia; çok daha geniş bir çevreyi kapsayan "coğrafik bir adlandırma" olarak kabul edilmektedir.[2037] (Bkz. Harita 4.10.1.)

[2035] Bkz. Bölüm 2.1.9.
[2036] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 28-29.
[2037] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 29. Kibyratis havzasındaki kırsal yerleşimler ve bu yerleşimlerin ana kent Kibyra ile ilişkileri hakkında kapsamlı bilgi için ayrıca bkz. Corsten, T. (2006). "City and Country in the Kibyratis: A Case Study in Rural Acculturation". K. Dörtlük, vd. (Editörler), *The 3rd International Symposium on Lycia, 07-10*

Harita 4.10.1. Kibyra antik kenti ve territoriumunu ifade eden Gölhisar Havzası (Kibyratis) ile Acıpayam Havzası'nı da kapsayan Kabalia bölgesi.

Kaynak: Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 47.

Gölhisar Ovası ve yakın çevresi, genellikle Akdeniz ikliminin etkisi altındaki sınırlar içerisinde yer almasına rağmen, ovanın etrafı yüksek tepe ve dağlarla çevrili olduğundan, yoğun olarak karasal iklim özellikleri göstermektedir. Bu nedenle kış aylarında antik kentin yayıldığı alanda kar yağışı görülmekte olup, gece-gündüz arasındaki sıcaklık farkı yüksek derecede hissedilmektedir.[2038]

November 2005, Symposium Proceedings I. içinde (ss. 139-144). Antalya: Suna & İnan Kıraç Research Institute on Mediterranean Civilizations. s. 139-144.

[2038] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 140.

Kibyra antik kentinin merkez yerleşim alanından itibaren, 1600 metreye kadar yükselen tepeler, bu yükseklikte, antik çağda kente tatlı su sağlayan kaynakların bulunduğu ve bugün mesire alanı olarak kullanılan yaylalara ulaşmaktadır.[2039] Tatlı su kaynakları ve düzlüklerindeki meralarıyla zengin olan, adeta doğal teraslar halinde yükselerek Akdağlar'ın doğu eteklerine yaslanan bu yüksek yaylalar, aynı zamanda antik çağda at yetiştiriciliği ve hayvancılık yapılan, ormanlarından kereste sağlanan, uygun kayalıkları antik taş ocakları olarak kullanılan ve tüm bu nitelikleriyle kent ekonomisi için oldukça büyük önem ifade eden alanlardır. Nitekim bugün Gölhisar'da hayvancılık yapan büyük sürü sahipleri, özellikle yaz ayları boyunca bu yaylaları kullanmaktadır.[2040]

Kibyra antik kentinin üzerinde, teraslar halinde yükselen yaylaların etrafının ve kent merkezine doğru inen eteklerinin, antik dönemde tarım terasları ve çiftliklerle kaplı olduğu bilinmektedir. Bu çiftliklerin, kentin dört bir tarafında, özellikle de göl ve ovayı çevreleyen tepelerin yamaçlarındaki su kaynağı bulunan alanlarda yoğunlaştığı gözlemlenmiştir.[2041] Kentin kırsal yerleşimlerine yönelik bir kazı çalışması henüz mevcut olmamakla birlikte bu yerleşimlerden birçoğu, kent ve çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda belgelenebilmiştir.[2042] Özellikle kentin kuzeybatısında, bugünkü Yusufça'ya kadar uzanan tepe yamaçlarından 1500-1660 metre yükseklikteki yayla düzlüklerine kadar yayılmış olanların kalıntıları günümüzde dahi görülebilmektedir. Bu alandaki çiftliklerden Tiyatro Tepesi'nin hemen batı alt eteğindekiler, kentin kıyısındaki konumlarıyla merkeze en yakın olanlardır.[2043]

Öte yandan kentin güney ve güneydoğusunda uzanan ve tatlı su kaynakları bakımından zengin olan tepe yamaçlarında, ovaya yakın eteklerde böylesi çiftlik yerleşimlerinin yoğun olduğu tespit edilmiştir.[2044] Yine bu tür çiftlik yerleşimlerine, Kibyra'nın çıkışında, güneydeki Boubon ve Balboura kentlerine ulaşan antik yol güzergâhı[2045] üzerindeki Deli Yaraz, yanı sıra Çameli yolu üzerindeki Dumluca mevkii, Yusufça, Sorkun ve Karapınar köyleri örnek olarak

[2039] Bu yaylalar, antik kent merkezinden ulaşım ve yükseklik sıralarıyla, Böğrüdelik, Kocayayla ve Armutlu yaylalarıdır. Bu yaylalardan kuzey yönüne ilerlenince, hemen hemen aynı yükseklikteki Yusufça Yaylası'na ulaşılmaktadır. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 140-141.
[2040] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 141.
[2041] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 141.
[2042] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 141.
[2043] Yusufça'daki modern bir evde devşirme olarak kullanılmış bir yazıtın içeriği, kente oldukça yakın konumdaki bu çiftliklerle ilgili dolaylı bilgi sağlamaktadır. Yazıtın içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla, Tiyatro Tepesi'nin batı ve kuzeybatısında yer alan çiftliklerin sahiplerinin, tarla ya da bahçelerini sulamak için, kentin kamusal su yolundan, izinsiz olarak su kullandıkları ve bu sorunun Roma imparatoruna (olasılıkla Marcus Aurelius ya da oğlu Commodus) kadar ulaştırıldığı anlaşılmaktadır. Yazıt hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Milner, 1998, **a.g.k.**, 21-25, no: 49.; Corsten, T. (2002). ***IK***. LX. 1. no: 19.
[2044] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 141.
[2045] Söz konusu yol güzergâhının haritası için bkz. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 50.

gösterilebilir.[2046] Kibyra'ya bağlı kırsal yerleşimlerin varlığı, bilhassa kentin etrafındaki modern köylerde ve civarlarında tespit edilen mezar yazıtlarından da takip edilebilmektedir. Gölhisar Ovası'nın kuzey ve doğusunda, bugünkü Çavdır ilçesine açılan tepelerin alt eteklerinde de, Küçükalan, Büyükalan, Kayacık, Bölmepınar köyleri ile Çavdır civarında bu çiftliklerin devam ettiği, bu alanlarda tespit edilen mezar yazıtlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca bugünkü Çameli yolu üzerinde, Dumluca mevkiinde konumlanan bir çiftlik yerleşimde tespit edilen, yaklaşık 2 m. derinliğindeki dev pithos, buradaki tarımsal üretim kapasitesiyle ilgili önemli bir bakış açısı sağlamaktadır.[2047]

Tüm bu bulgular ışığında, Gölhisar Ovası'nın batısındaki alçak tepelerde konumlanan Kibyra'nın dört bir tarafının, küçük ölçekteki kırsal yerleşimlerle ve çiftliklerle çevrilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde Kibyra'ya bağlı olduğu bilinen, bugünkü Tefenni-Karamanlı düzlüğünde yapılan yüzey araştırmalarında da burada küçük ölçekli kırsal yerleşimlerin yoğun olduğu anlaşılmıştır.[2048] Ayrıca bu alanda ele geçirilen epigrafik veriler ışığında yapılan yorumlara göre, MS II. yüzyılın ikinci yarısında Roma imparatorunun aile üyeleri dahi bu bereketli düzlüklerde arazi sahibi olmuşlardır.[2049]

Kibyra territoriumunda, kent merkezinin kuzeydoğusundaki Makron Pedion'da ele geçirilen epigrafik veriler üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, antik dönemin tarımsal üretim teknolojisi göz önüne alındığında, bu üretim kolu için "bel kemiği" niteliği taşıyan sığırların (bilhassa öküzlerin) son derece önemli bir işlev üstlendiği apaçık ortada olan, yoğun tarımsal üretime sahne olmuş mülklerin (çiftliklerin) varlığına ışık tutmaktadır. Bu mülklerin iki büyük örneği, T. Corsten tarafından detaylarıyla ele alınmıştır.[2050] Söz konusu mülklerin ilki, Claudii Polemones ailesine ait olup MS II. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Diğeri ise MS II. yüzyıl ortalarında L. Marcius Celer M. Calpurnius Longus mülkiyetinde olup, yüzyıl sonlarında İmparator Marcus Aurelius'un akrabası olduğu bilinen Ummidii ailesine devredilmiş ve MS III. yüzyıl sonlarına kadar bu ailenin mülkiyetinde kalmıştır.[2051]

Epigrafik veriler ışığında Kibyra antik kentinin territoriumuna dahil olduğu bilinen bu iki mülkten ilki, kente oldukça yakın bir konumda yer almaktadır. Sahibi, Claudii Polemones

[2046] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 141.
[2047] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 141-142.
[2048] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 142.
[2049] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 142.
[2050] Corsten, T. (2005). "Estates in Roman Asia Minor: The Case of Kibyratis." S. Mitchell, C. Katsari (Eds.), *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor*. içinde (ss. 1-51). Swansea: The Classical Press of Wales. s. 1-51.
[2051] Corsten, 2005, **a.g.k.**, 26-27.; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 142, dn. 331. Konuya ilişkin ayrıca bkz. Corsten, 2012, **a.g.k.**, 14.

ailesi mülkün topraklarında yaşam sürmüş fakat Kibyra kent merkezinde de önemli bir rol üstlenmişlerdir.[2052] Öte yandan Calpurnii ve sonrasında Ummidii ailelerine ait olan mülk, Kibyra antik kentinin kuzeyindeki Alassos köyü dolaylarında yaşam süren Ormeleis adındaki bir halkın toprakları üzerinde yer almaktadır. Bununla birlikte mülkün sahibi olan her iki aile de mülk arazilerinin dışında bir yerde yaşam sürmüştür.[2053] Söz konusu mülkün sahiplerinin, arazilerini, tayin ettikleri yöneticiler aracılığıyla yönettikleri, itinalı bir idare sistemi için kanıtlar mevcut olmakla birlikte bu idare sisteminin nitelikleri, Calpurnii ve Ummidii aileleri arasında birtakım farklılıklar göstermektedir.[2054] Son olarak bu mülkün ve bünyesindeki çiftçi yerleşimcilerin, Kibyra antik kenti ile neredeyse hiçbir bağı bulunmamıştır. Bilakis Alassos köyünün, kentin kuzeyindeki geniş bölge için önemli bir pazar merkezi işlevi üstlenmiş olması muhtemeldir. Bu sebeple, söz konusu bölgenin kent tarafından tüketilmesi ya da sömürülmesi şöyle dursun, Calpurnii ve ardından Ummidii ailelerine ait olan bu devasa mülk, ekonomik ilişkilerinde ve kararlarında Kibyra'dan bağımsız bir kırsal merkez profili çizmektedir.[2055]

Öte yandan Kibyra merkezli bir perspektiften bakıldığında, bilhassa epigrafik veriler ışığında Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemi boyunca kentin ileri gelen seçkin ailelerinin üyeleri, bu ailelerin ekonomik temelleri ve kent için yaptıkları iyi işler, yanı sıra aldıkları görev ve sorumluklar takip edilebilmektedir. Söz konusu veriler, Kibyra'nın kent seçkinlerinin ya da varsıl ailelerinin ekonomik gücünün büyük oranda kırsal faaliyetlere, bir diğer deyişle tarımsal ve hayvansal üretime ve bunların dış ticaretine dayandığını göstermektedir.[2056] Kentte ve yakın çevresinde tespit edilen epigrafik veriler, kent seçkinlerinin ve önde gelen ailelerinin genellikle kırsal alanda geniş arazilere ve büyük çiftliklere (*fundi*) sahip (*dominus*) olduklarını, dışarıya ihraç edilen tahıl ticaretinde etkin rol oynadıklarını, tarımsal üretimden kaynaklanan zenginlikle kentlerinde birçok hayır işi üstlendiklerini (*euergetes*) ve bu faydaları karşılığında kent halkı ve meclisince onurlandırıldıklarını göstermektedir.[2057] Yine bu epigrafik veriler ışığında kent ve kırsalının, beklenenden ya da antik Küçük Asya'nın en azından deniz kıyılarındaki liman ve

[2052] Corsten, 2005, **a.g.k.**, 27.
[2053] Corsten, 2005, **a.g.k.**, 27.
[2054] Calpurnii ailesi, yönetici ve idareci olarak kendi azatlılarını kullanırken, Ummidii ailesi aynı amaç noktasında köleleri kullanmıştır. Devasa büyüklükteki mülklerini üç kısma bölen aileler, bu üç parçanın her birini yerel çiftçi kesimine mensup birer kiracıya/mutasarrıfa kiralamış, bu mutasarrıflar da bölgelerindeki arazileri aynı şekilde daha küçük ölçekteki çiftçilere kiralamıştır. Bu sistem içerisinde en alt tabakayı oluşturan çiftçiler, çoğunlukla "fakir" statüsünde ele alınmasalar da sömürüldükleri açıktır. Bununla birlikte içlerinden bazıları, bölgeye ait bazı yazıtlar üzerinde karşımıza çıkan bağış listelerinden de anlaşıldığı kadarıyla "belirli" bir refah düzeyine ulaşmayı başarmıştır. Ummiidii ailesine tabii olan bu çiftçiler, kendi yerel köylerinde yaşam sürmüş ve bu köylerde sosyal ve dini yaşamlarına ait geleneklerini muhafaza edebilmişlerdir ki yerel kültlere bağlılık da bu geleneklere dahildir. Corsten, 2005, **a.g.k.**, 27.
[2055] Corsten, 2005, **a.g.k.**, 27.
[2056] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 142.
[2057] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 142-143.

ticaret kentlerine kıyasla daha organik ve sıkı bir ilişki tesis ettiğini ve kültürel anlamda daha homojen bir yapı ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.[2058]

Genel çerçevede, Kibyra territoriumunda yaşayan ve üreten halk yığınları için, kent merkezinin sadece belirli günler ürünlerini satışa sunabilecekleri bir "pazar yeri" anlamına gelmediğini söylemek mümkündür. Bir başka deyişle kırsalda yaşayan halk, kentin daha renkli kültürel ve sosyal yaşamından çok da uzak görünmemektedir.[2059] Etnoarkeolojik bir bakış açısı çerçevesinde, bugünkü Burdur ili de kent merkezi ve kırsal ilişkisi yönünden benzer bir tablo ortaya koymaktadır. Nitekim Burdur kent merkezinde yaşayan yerel nüfusun büyük çoğunluğu, il sınırları içerisindeki kırsaldan gelerek merkeze yerleşmiş olup, geldikleri kırsal alan ile hem ekonomik hem de kültürel ilişkilerini hâlâ sıkı bir biçimde devam ettirmektedir.[2060]

Kibyra'nın temelde kırsal üretime, tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomisi, başta hörgüçlü sığır olmak üzere büyükbaş ve koyun ile keçi gibi küçükbaş hayvancılık faaliyetleri ve yanı sıra tahıl üretimi için elverişli coğrafya ve iklim özellikleri nedeniyle, kentin önemli bir karakteristiğini yansıtmaktadır. Ayrıca su kaynakları ve mera bakımından zengin yaylaları, at yetiştiriciliği için de son derece uygun alanlardır.[2061] Kentte yaşam sürüldüğü dönemde ovanın daha geniş bir bölümünü kaplayan Gölhisar Gölü ve ovayı ortadan bölen Dalaman Çayı gibi su kaynakları, yoğun tahıl üretiminin yanı sıra hem kentin bastırdığı sikkelerde ve seramik eserlerde (Bkz. Görsel 4.10.1.) bir sembol olarak kullanılmış hörgüçlü sığır gibi büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri için elverişli bir ortam sunan hem de tatlı su balıkçılığı yapılan alanlardır.[2062] Ayrıca göl kıyılarından başlayıp ovayı çevreleyen dağ ve tepe eteklerine kadar uzanan düzlük alanların, antik dönemdeki tahıl üretimi için bilhassa önemli olduğu düşünülmektedir. Günümüzde Gölhisar Ovası'nda yaklaşık 7500 hektarlık bir alanda tarım ürünleri yetiştirilebilmektedir. Antik çağda gölün, ovanın büyük bölümüne yayıldığı ve bilhassa tepe yamaçlarındaki ormanlık alanların daha sık olduğu düşünüldüğünde dahi, en azından bugünkü oranın yarısı kadar bir alanın tahıl üretimi için elverişli olduğu düşünülmektedir. Bu durumda, yalnızca kentin yakın çevresindeki, tahıl üretimi için uygun arazilerden bile yaklaşık 60-70 bin kişilik bir nüfusun yıllık beslenmesi için gerekli buğday karşılanabiliyor olmalıdır ki Kibyra'ya bağla kırsal alanın Gölhisar Ovası'nı aştığı da bilinmektedir.[2063] MS I. yüzyılda

[2058] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 143.
[2059] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 143.
[2060] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 143.
[2061] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 143.
[2062] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 143.
[2063] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 143.

yaşam süren Plinius'un, Naturalis Historia'da[2064] "*boyunlarından omuzlarına uzanan çıkıntılarıyla çirkin görünümlü fakat tarım işlerinde mükemmel*" sözleriyle ve "*Karia cinsi*" tanımlamasıyla ortaya koyduğu üzere Karia'da, Roma İmparatorluk dönemine ait mezar yazıtları üzerindeki belirgin tasvirlerin[2065] ortaya koyduğu üzere de Phrygia'da tarımsal üretim için temel iş/çekiş gücü işlevi üstlendiği ortada olan hörgüçlü sığırlar, Kibyra bünyesinde ele geçirilmiş çeşitli kalıntılar üzerindeki tasvirlerden anlaşıldığı üzere, kent kırsalındaki tahıl üretimi içerisinde de son derece önemli bir konum elde etmiş olmalıdırlar.

Görsel 4.10.1. Kibyra'nın Hellenistik dönemine ait bronz sikkenin arka yüzünde (solda) ve kente ait pişmiş topraktan yerel üretim kandil (diskus) üzerinde (sağda) hörgüçlü sığır tasvirleri.
Kaynak: Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 452.

Kibyra territoriumunda gerçekleştirilen yoğun tarımsal üretim çerçevesinde elde edilen hububat, Roma dönemi antik kaynaklarının da ortaya koyduğu üzere, kentin Roma yönetimiyle ilişkileri noktasında önemli bir pazarlık unsuru haline gelmiştir. Eserlerinde, Roma uygarlığının Cumhuriyet dönemini konu edinen Polybios ve Titus Livius, MÖ II. yüzyıl başlarında Küçük Asya'da bulunan Roma Consulü Manlius Vulso'nun, Kibyra yöneticisi Moagetes ile giriştiği pazarlıklarda, kentin Roma'ya ödeyeceği haracın büyük bir bölümünü tahıl üzerinden (10.000 medimnos) tahsil ettiğini, tüm bu tahsilatın 6 gün içerisinde tamamlandığını aktarmaktadır.[2066]

Söz konusu pazarlıklar sonucunda Romalılara teslim edilen 10.000 medimnos tahılın ifade ettiği maddi değeri, günümüz verileriyle gerçekleştirdiği kıyaslamalarla ortaya koyan Ş.

[2064] Plin. *Nat*. VIII. 179.
[2065] ***PVS***. no: 593.
[2066] Polyb. XXI. 34.; Livy, *Epit*. XXXVIII. 14.

Özüdoğru, bu devasa miktardaki tahılın, antik Kibyra sakinlerinin besin ekonomisi içerisinde kapladığı alana da önemli bir bakış açısı sağlamıştır. Öncelikle, MÖ II. yüzyılda 1 medimnos yaklaşık 59 litreye tekabül etmektedir. Bugün ise 1 medimnosun yaklaşık olarak 40 kg. buğdaya karşılık geldiği genel olarak kabul edilmektedir. Bu durumda Kibyralılar, Romalılara toplamda yaklaşık 400 ton buğdayı haraç olarak vermişlerdir. Günümüzde, ülkemizde 1 kişinin yıllık beslenmesinde gerekli buğday miktarı ortalama 225 kg. olarak hesaplanmaktadır. Bu miktarın, antik çağda da hemen hemen aynı olduğu varsayılırsa, Kibyralılar kent sakinlerinden ortalama 2000 kişinin bir yıllık beslenmesi için gerekli buğdayı Romalılara vermek zorunda kalmışlardır. Bu haraç miktarı, kesin olmamakla birlikte, tahıl ekimi için uygun arazi ölçümüne de olanak tanımaktadır. Zira yakın geçmişte Gölhisar Ovası'nda 1 dönümlük araziden sulu tarım sonucu ancak ortalama 400-500 kg. buğday elde edilebildiği bilinmektedir. Antik çağın tarım şartları çerçevesinde, bu oranın hemen hemen aynı ya da nispeten düşük olduğu kabul edilecek olursa, Moagetes, 1000 dönümlük arazisinin bir yıllık buğday hasadını Romalılara haraç mahiyetinde ödemek zorunda kalmıştır.[2067]

Kibyra'nın ekonomik yapısı içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ifade ettiği öneme ilişkin bir diğer antik kayıt da Athenaios'a aittir. Söz konusu kayıt, kent bünyesinde faaliyet göstermiş deri loncasından, kente ait çeşitli kalıntılar üzerindeki tasvirlerinden ve aşağıda detaylarıyla ele alınacağı üzere faunal kalıntılar içerisinde ortaya koyduğu mutlak üstünlükten anlaşıldığı kadarıyla, kent ekonomisi için birinci sırada gelen hayvan türü olan sığırdan ziyade, domuza ilişkin olması açısından ilginç ve önemlidir. Yazar, "*Deipnosophistae*" (Sofra Filozofları) adlı eserinde, domuzların ön gövdesinden elde edilen etten üretilen jambon, yani perna (*πέρνα*) hakkında verdiği bilgilerde, en iyi kalitede olanların Gallia Cisalpina'dan (Alp Dağları'nın güneyindeki Galya) geldiğinden fakat Küçük Asya'daki Kibyra'dan ve Lykia'dan gelenlerin kalitesinin bunlarda çok da aşağı kalmadığından söz etmektedir.[2068] Kentin, İmparatorluk döneminde, Roma uygarlığında büyük bir ün elde etmiş olan bu eserde, jambonuyla yer almayı başarmış olması, Küçük Asya ötesine gerçekleştirilen domuz eti ihracatı için önemli bir göstergedir.

Bu aşamaya kadar büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Kibyra'nın antik dönemdeki ekonomik yapısı içerisinde önemli bir yer edindiğine yönelik ifade edilen tüm veriler, 2018

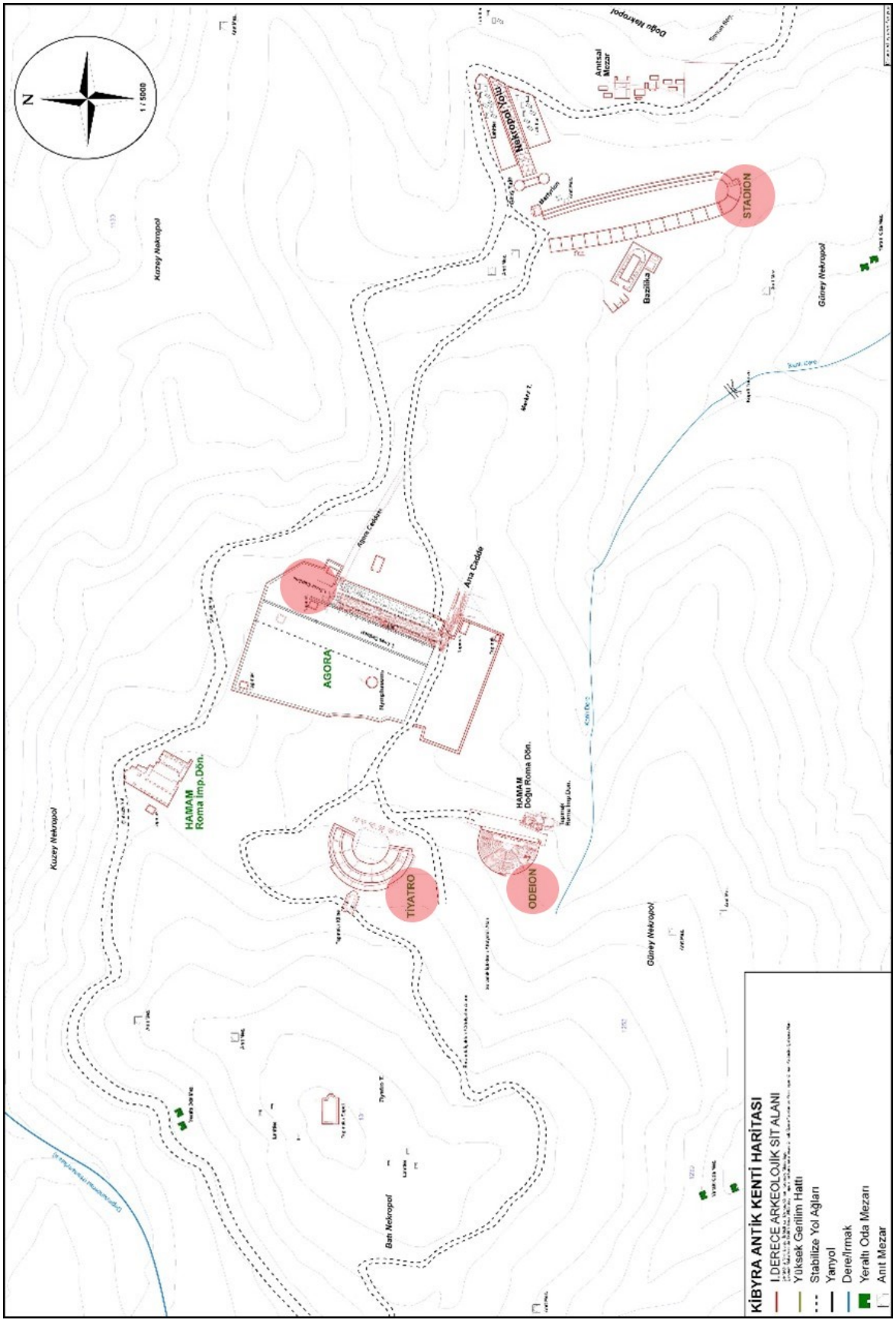
[2067] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 144. Kibyra territoriumunda, antik çağda gerçekleştirilen tarımsal üretimin, yalnızca tahıl ile sınırlı kalmadığını belirtmek doğru olacaktır. Bunun yanı sıra meyve ve sebze ile zeytin, üzüm ve ceviz yetiştiriciliğinin, tarımsal üretimin önemli bir kısmını oluşturduğu söylenebilir. Bugün bölgedeki önemli üretim araçlarından birisi olan arıcılığın, yanı sıra doğal mantar toplayıcılığının ve avcılığın, bölgede antik çağda da aynı şekilde önemli olduğunu varsaymak doğru olacaktır. Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 144.
[2068] Ath. XIV. 75.

yılında Y. Demiraslan ve beraberindeki ekip tarafından yayınlanan makale çalışmasının ortaya koyduğu, kanıt niteliğindeki sonuçlarla büsbütün şekilde örtüşmektedir. Söz konusu çalışma, kent bünyesinde 2006-2014 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında gün ışığına çıkarılmış faunal kalıntıları, bu tezin ana eksenini oluşturan büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da kapsamına alan, "*Ruminantia*" (geviş getirenler) sınıfı çerçevesinde ele almakta, iskelet unsurlarının tür bazında dağılımları ve bilhassa kemikler üzerindeki kasaplık ve tüketim izleri hususlarında ortaya koyduğu değerli verilerle, bu tez kapsamındaki Kibyra'nın Roma dönemindeki besin ekonomisi için son derece önemli bir noktada konumlanmaktadır.[2069]

Hayvan kemik kalıntıları, kentin önemli kamu yapılarının yer aldığı kent merkezinde ele geçirilmiş olup, tamamı Roma İmparatorluk dönemine tarihlendirilmektedir.[2070] Söz konusu yapılar, Roma Küçük Asya'sında türünün en büyüğü olan Stadium, Agora 1. Teras Caddesi, Tiyatro ve Bouleuterion/Odeion'dur.[2071] (Bkz. Harita 4.10.2.) Faunal kalıntılar içerisinde kompakt formda hayvan iskeletine rastlanmamış olup, kemikler, bahsi geçen yapıların farklı derinliklerinde dağınık halde ele geçirilmiştir. At, sığır, koyun, keçi, domuz, kedi ve köpek gibi türlere ait çok sayıda faunal kalıntı içerisinde, 1518 adet kemik kalıntısının ruminantia sınıfına ait olduğu tespit edilmiş olup, bu kalıntılar söz konusu zooarkeolojik çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.[2072]

Bahsi geçen 1518 kemik kalıntısı, çalışma kapsamında oluşturulan örneklemde, sığır, koyun, keçi ve deve türleri bazında tasnif edilmiş, kemik kalıntı sayısı, toplam kalıntı miktarına yüzde bazında oran ve birey sayısı parametrelerinde ifade edilmiştir.[2073] Nitekim domuz türü, kazı çalışmaları sırasında elde edilen faunal kalıntılar içerisinde yer almakla birlikte söz konusu tasniflemeye dahil edilmemiştir. Öte yandan 1518 adet kemik kalıntısı, iskelet elemanlarının dağılımı noktasında, 4 tür adı altında tasniflenerek miktar ve yüzde bazında ifade edilmiştir.[2074] Son olarak kemikler üzerindeki tüketim/kasaplık ve patoloji izleri, görsellerle sunulmuştur.[2075]

[2069] Demiraslan, Y., vd. (2018). Skeletal Remains Of Ruminantia Uncovered In Excavations Performed In Ancient City Of Kibyra. *Journal of Applied Biological Sciences*. 12 (2), ss. 12-18.
[2070] Tarihlendirme hususundaki bu bilgi, Kibyra kazılarının başkanlığını yürüten Prof. Dr. Şükrü Özüdoğru ile yapılan görüşmede teyit edilmiştir. Kendisine bu hususta teşekkürü borç biliriz.
[2071] Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 12.
[2072] Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 12-13.
[2073] Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 13. Tablo 1.
[2074] Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 13. Tablo 1.
[2075] Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 14-15. Fig. 1-8.

Harita 4.10.2. Kibyra kent planı üzerinde faunal kalıntı ele geçirilen kamu yapıları.

Kaynak: Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 147.

1518 kemik kalıntısı içerisinde 808 adet örnekle temsil edilen sığırlar, toplam kalıntı miktarının %53.2'sini oluşturmaktadır. Yanı sıra 808 adet kalıntı içerisinde 42 sığır bireyinin varlığı tespit edilmiştir.[2076] Bu sonuç, yukarıda ele alınan genel tabloyla büsbütün şekilde örtüşmekte, sığırların (ve muhtemelen bilhassa hörgüçlü sığırların) kentin tarımsal üretimi bünyesindeki kullanımlarının yanı sıra, sakinlerinin besin ekonomisi içerisinde de yoğun bir tüketime uğradığına kanıt oluşturmaktadır. İkinci sırada, 643 adet kemikle toplam kalıntının %42.4'ünü oluşturan ve 41 adet bireyle temsil edilen koyunlar gelmektedir.[2077] Keçiler, 49 adet kalıntı ve %3.2'lik yüzdeyle üçüncü sırada yer almakta, 4 bireyle temsil edilmektedir.[2078] Tüm bu sonuçlar, başta büyükbaş hayvanların, küçükbaş türlerle birlikte kentin besin ekonomisinde önemli bir payda elde ettiğine işaret etmektedir. Küçükbaş türler içerisinde dikkat çeken, koyun türünün keçilere mutlak üstünlüğü, keçilere nazaran daha stabil ve engebesiz arazi şartlarına elverişli olan koyun sürülerinin, Gölhisar ovasındaki bereketli düzlüklerde ve bu düzlüklerde konumlanan çiftliklerde yoğun bir şekilde yetiştirilmiş olduğuna yorumlanabilir. Buna karşın keçilerin, yakın territoriumu keçi yetiştiriciliği için son derece elverişli, engebeli ve kayalık bir topoğrafyadan oluşan Kibyra'da, koyun türünün bu denli gölgesinde kalması da ilginçtir.

Sığır, koyun, keçi ve deve türlerine ait 1518 adet kemik kalıntısının iskelet elemanları bakımından dağılımı çerçevesinde, diş kalıntılarının (%10.61) ardından en fazla temsil edilen kemikler, mandibula (%10.54) ve metacarpus (%10.41) türleridir.[2079] Öte yandan 1518 kemiğin 361 adedi üzerinde; satır, bıçak, testere, ısırık, yanık ve patoloji adı altında kategorize edilen,[2080] 6 farklı iz türü tespit edilmiştir.[2081] (Bkz. Görsel 4.10.2., 4.10.3., 4.10.4.)[2082] Bu izlerden ilk beşini, besin ekonomisi çerçevesinde kasaplık, pişirme ve tüketim izleri olarak kabul etmek doğru olacaktır. Öte yandan yalnızca sığır türüne ait kemiklerde ve spesifik olarak bu türün tarımsal üretimle ilişkilendiren kemikleri (metapodial ve phalanx) üzerinde tespit edilen 8 adet patolojik izi, kent territoriumunda gerçekleştirilen yoğun tarımsal üretim bünyesinde kullanım görmüş sığırlara atfetmek makul görünmektedir.

[2076] Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 13. Tablo 1.
[2077] Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 13. Tablo 1.
[2078] Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 13. Tablo 1. Son olarak 1518 adet kemik kalıntısının 18'i (%1.2) deve türüne ait olup, bu tür, örneklemde 2 bireyle temsil edilmektedir. Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 13. Tablo 1.
[2079] 1518 kemik kalıntısı, söz konusu 4 farklı hayvan türü altında ve 32 farklı kemik türü çerçevesinde kategorize edilmiştir. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 13. Tablo 2.
[2080] 361 adet izin 181 adedi satır, 83'ü bıçak, 40'ı testere, 39'u ısırık/ısırma, 10'u yanma/yanık izi olup, 8'i patolojik izdir. Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 15. Tablo 3.
[2081] Üzerinde iz tespit edilen 361 kemik kalıntısının 235 adedi sığır, 122'si koyun, 3'ü keçi ve 1'i deve türüne aittir. Kentte, Roma İmparatorluk döneminde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yanı sıra develerin de besin ekonomisi çerçevesinde tüketim gördüğüne işaret eden bu iz bıçağa aittir. Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 15. Tablo 3.
[2082] Görsellerde yer alan kemiklerin hangi hayvan türlerine ait olduğu, referans alınan çalışmanın sorumlu yazarı Prof. Dr. Yasin Demiraslan ile gerçekleştirilen görüşmede teyit edilmiştir. Kendisine teşekkürü borç bilirim.

Görsel 4.10.2. Kibyra antik kentinde ele geçirilen, sığır türüne ait radius kemiği üzerindeki kasaplık izleri. A: Testere izi. B: Satır izi.

Kaynak: Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 14. Fig. 3.

Görsel 4.10.3. Kibyra antik kentinde ele geçirilen, sığıra ait metapodial kemikler üzerinde kasaplık, tüketim ve iş yükü izleri. A: Testere ve yanık izi. B: Isırma izi. C. Stres kaynaklı biçim kaybı.

Kaynak: Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 14. Fig. 4.

Görsel 4.10.4. Kibyra antik kentinde ele geçirilen büyükbaş (A, B, C) ve küçükbaş (D) kemikleri üzerindeki kasaplık izleri. A: Bıçak izi. B: Testere izi. C: Satır izi. D: Testere izi ve delik.
Kaynak: Demiraslan, 2018, **a.g.m.**, 14. Fig. 5.

Kibyra antik kentine ait faunal kalıntıları konu edinen bir diğer çalışma, Ş. Özüdoğru tarafından 2020 yılında kaleme alınan kent monografisidir. Bu çalışmada, yine tamamı Roma İmparatorluk dönemine ait, 675 adet kemik ve 88 adet izole diş kalıntısı üzerine gerçekleştirilen incelemeler çerçevesinde, büyük ruminant (sığır ve büyük olasılıkla hörgüçlü sığır cinsi), küçük ruminant (koyun ve keçi cinsi), *carnivora* (etçiller), *equidae* (atgiller), *suidae* (domuzgiller), *aves* (kuşlar) ve *rodentia* (kemirgenler) familyalarına mensup toplamda 342 adet hayvan türü tespit edilmiştir. Yanı sıra, bu çalışmaya konu olan büyükbaş ve küçükbaş hayvan kemikleri üzerinde de doğrudan besin ekonomisine işaret eden kasaplık izleri saptanmıştır. Ayrıca kesim yaşı profilleri, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yalnızca etleri için değil, aynı zamanda süt, yün, deri ve iş gücü gibi faydaları için de yetiştirildiklerini ortaya koymuştur.[2083]

Kibyra territoriumunda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, Roma egemenliğinden çok daha öncesine uzanan, köklü bir tarımsal üretimin izlerini açığa çıkarmıştır. Yanı sıra kent merkezinin görkemli kamusal yapıları ve yazıtlar üzerinden açıkça takip edilebilen "varlıklı" ailelerin "cömert" faaliyetleri, ekonomik olarak güçlü ve zengin bir kent profili çizmektedir. Bünyesinde gerçekleştirilen çalışmalar ışığında, ekonomik gücünün temelde territoriumunda gerçekleştirilen tarımsal üretime ve hayvancılığa dayandığı ortada olan Kibyra'da, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, gerek endüstriyel ve tarımsal üretim, gerekse geçim ve besin ekonomisi içerisinde kapladıkları paydayla, kent için son derece önemli bir konumda yer almış olmalıdır.

[2083] Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 484.

4.11. Sagalassos Zooarkeolojisi

Zooarkeolojik çalışmalar çerçevesinde Roma Küçük Asya'sında büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketiminin boyutları hakkında bilgi sahibi olunan bir diğer yerleşim, Pisidia bölgesinin Roma egemenliği altındaki en önemli antik kenti olarak ele alınan Sagalassos'tur. Kentin Roma egemenliği altında ev sahipliği yaptığı yün/kıl temelli endüstriyel üretime kanıt oluşturan ticaret loncası[2084] ve kırmızı et endüstrisinin ana mekânı olarak kabul edilen macellum yapısı,[2085] yukarıda detaylarıyla ele alınmıştır. Bu aşama itibarıyla, detaylarıyla ele alınacak zooarkeolojik veriler, Sagalassos'un yün/kıl temelli endüstriyel üretimine ışık tutan epigrafik verilerin ve macellum yapısına ışık tutan arkeolojik çalışmaların yanı sıra büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, MS II. yüzyıldaki nüfusu 40.000'lere ulaşan kentin besin ekonomisi çerçevesinde uğradığı tüketimi anlamak noktasında "doğrudan" kanıt niteliği taşımaktadır. Bünyesinde gerçekleştirilen zooarkeolojik analizlerin kapsam ve detayı açısından Sagalassos, Roma Küçük Asya'sında Ephesos ile birlikte hakkında en fazla bilgi sahibi olunan iki antik yerleşimden biridir.[2086]

[2084] Bkz. Bölüm 2.2.16.

[2085] Bkz. Bölüm 3.4.19.

[2086] Kentte 1993 yılında başlayan zooarkeolojik çalışmalar, Sagalassos sakinlerinin Klasik ve Hellenistik dönem ile Orta Bizans dönemleri arasındaki yüzyıllar boyunca, MÖ 400'lü yıllardan MS 1200'lü yıllara kadar ortaya koyduğu hayvan tüketiminin farklı boyutlarına ve beslenme alışkanlıklarına ilişkin kapsamlı veriler sağlamıştır. Van Neer, W., De Cupere, B. (1993). "First Archaeozoological Results from the Hellenistic-Roman Site of Sagalassos". M. Waelkens (Ed.), *Sagalassos I. First General Report on the Survey (1986–1989) and Excavations (1990–1991). Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5*. içinde (ss. 225-238). Leuven: Leuven University Press. ss. 225-238.; De Cupere, B., Van Neer, W., Lentacker, A. (1993). "Some Aspects of the Bone-working Industry in Roman Sagalassos (Burdur Province, Turkey)". M. Waelkens, J. Poblome (Eds.), *Sagalassos II. Report on the Third Excavation Campaign 1992. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 6*. içinde (ss. 259-278). Leuven: Leuven University Press. ss. 259-278.; Van Neer, W., De Cupere, B., Waelkens, M. (1997). "Remains of Local and Imported Fish at the Ancient Site of Sagalassos (Burdur Prov., Turkey)". M. Waelkens, J. Poblome (Eds.), *Sagalassos IV. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 9*. içinde (ss. 571-586). Leuven: Leuven University Press. ss. 571-586.; De Cupere, B. vd. (2000). Osteological Evidence for the Draught Exploitation of Cattle: First Applications of a New Methodology. *International Journal of Osteoarchaeology*. 10 (4), ss. 254-267.; Beuls, I. vd. (2000). "Present-day Traditional Ovicaprine Herding as a Reconstructional Aid for Herding at Roman Sagalassos". H. Buitenhuis, A. M. Choyke (Eds.), *Archaeozoology of the Near East IV. Proceedings of the Fourth International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent Areas. Vol. 32*. içinde (ss. 216-223). Groningen: ARC Publicaties. ss. 216-223.; De Cupere, 2001, **a.g.k.**; De Cupere, B. vd. (2005). Ancient Breeds of Domestic Fowl (Gallus gallus f. domestica) Distinguished on the Basis of Traditional Observations Combined with Mixture Analysis. *Journal of Archaeological Science*. 32 (11), ss. 1587-1597.; Dufour, E. vd. (2007). Oxygen and Strontium Isotopes as Provenance Indicators of Fish at Archaeological Sites: The Case Study of Sagalassos, SW Turkey. *Journal of Archaeological Science*. 34 (8), ss. 1226-1239.; De Cupere, B. vd. (2009). Eagle Owl (Bubo bubo) Pellets from Roman Sagalassos (SW Turkey): Distinguishing the Prey Remains from Nest and Roost Sites. *International Journal of Osteoarchaeology*. 19 (1), ss. 1-22.; Vanpoucke, S. vd. (2009). Dental Microwear of Pigs from the Classical Site of Sagalassos (SW Turkey) as an Aid for the Reconstruction of Husbandry Practices in Ancient Times. *Environmental Archaeology, The Journal of Human Palaeoecology*. 14 (2), ss. 137-154.; Vanhaverbeke, H. vd. (2011). Urban-rural Integration at Ancient Sagalassos (SW Turkey). Archaeological, Archaeozoological and Geochemical Evidence. *Archaeofauna*. 20, ss. 73-83.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 157-171.

Bu çerçevede Sagalassos antik kentinin Dor Tapınağı, Hellenistik Çeşme Evi, Neon Kütüphanesi, İmparatorluk Dönemi Roma Hamamı ve Gymnasiumu, Kuzeybatı Heroon, Kent Konağı, Aşağı Agora, Yukarı Agora, Çömlekçiler Mahallesi (Doğu Suburbium), İskender Tepesi, İmparator Hadrianus ve Antoninus Pius'un İmparatorluk Kült Alanı, Tiyatro, Sütunlu Cadde ve Macellum gibi farklı sektörlerinde (Bkz. Harita 4.11.1.) gün ışığına çıkarılan muazzam miktardaki faunal kalıntı, bu kalıntılar üzerine hazırlanan tematik çalışmaların[2087] yanı sıra her yıl organize edilen Arkeometri Sonuçları Toplantılarına sunulan kazı raporlarında da kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.[2088]

Zamansal bağlamda Sagalassos'un MÖ 400'lü yıllardan MS 1200'lü yıllarına, bir diğer deyişle Klasik ve Hellenistik dönemlerinden Orta Bizans dönemine kadar uzanan oldukça uzun bir yerleşim sürecine ait olan bu kemikler, ağırlıklı olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvan türlerini ifade eden evcil hayvanlara aittir. Bununla birlikte başta tavuk, ördek ve kaz gibi kümes hayvanlarına, av hayvanı olarak tüketim gören vahşi hayvanlara ve başta balık türleri olmakla birlikte deniz mahsullerine ait çok sayıda faunal kalıntı, kentin besin ekonomisinde "çeşitli" bir hayvan tüketiminin benimsendiğini ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu faunal kalıntılar, antik dönem Sagalassos sakinlerinin besin ekonomisinin, temelde sığır, koyun-keçi ve domuz gibi evcil türlerden elde edilen kırmızı et üzerine temellendiğini net şekilde kanıtlamaktadır ki bu durum, bu tezin zamansal kapsamını ifade eden MS I.-IV. yüzyıllar için de geçerlidir.

Sagalassos sakinlerinin hayvansal protein tüketimi noktasında temel kaynak teşkil eden büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait kemik kalıntılarının tür bazında dağılımı, aşağıda

---

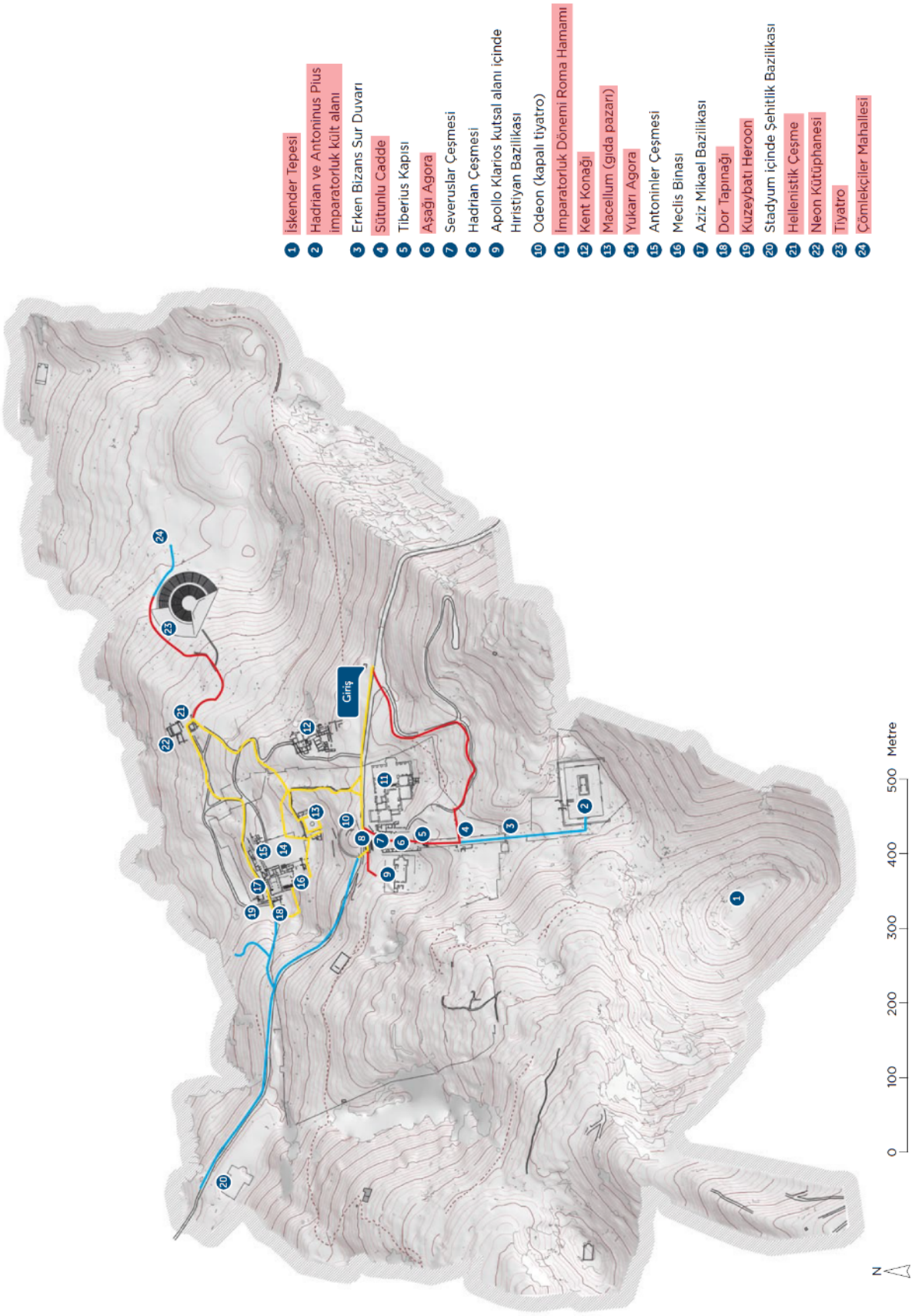
[2087] Bkz. dn. 2087.

[2088] De Cupere, B. (1994b). Faunal Remains at Sagalassos: Preliminary Results of the Archaeozoological Analysis. *IX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. ss. 225-235.; Waelkens, M. (1998). The Survey and Archaeometrical Rcsearch at Sagalassos 1996. *XIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 17.; Waelkens, M. (1999). The 1997 Archaeometrical Research and Survey At Sagalassos. *XIV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 13-15.; Waelkens, M. (2001). The 1998-1999 Survey and Archaeometrical Research at Sagalassos. *16. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 97-99.; Waelkens, M. (2004). The 2002 Interdisciplinary and Archaeometrical Research at Sagalassos and in its Territory. *19. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 69-70.; Waelkens, M. (2005). The 2003 Survey Season at Sagalassos and in its Territory. *20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 177-179.; Waelkens, M. (2006). Archaeometrical and Interdisciplinary Research at Sagalassos in 2004. *21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 183-184.; Verstraeten, G. vd. (2011). The 2008 and 2009 Archaeometric Research At Sagalassos. *26. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 127-129.; Waelkens, M. vd. (2012). The 2010 Archaeometric Research At Sagalassos. *27. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 314-316.; Waelkens, M. vd. (2013). The 2011 Archaeometric Research at Sagalassos. *28. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 181-183.; Waelkens, M. vd. (2014). Archaeometrical Research at Sagalassos in 2012. *29. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 134-135.; Waelkens, M. vd. (2015b). Archaeometrical Research At Sagalassos in 2013. *30. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 150-151.

grafiklerle (Bkz. Grafik 4.11.1., 4.13.4.) ortaya konulacağı üzere, İmparatorluk ve Geç İmparatorluk dönemleri boyunca değişimler göstermektedir. Bu durum kentin besin ekonomisi çerçevesinde belirli türlerin farklı dönemlerde daha yoğun şekilde tüketildiğini göstermektedir. Bu paralelde koyun ve keçiler, kentin İmparatorluk dönemi boyunca (MS I.-III. yüzyıllar) en fazla tüketime uğrayan tür konumdayken, bu üstünlük Geç İmparatorluk döneminde (MS IV. yüzyıl) büyükbaş sığırlara geçmiştir.

Kentin farklı sektörlerinde ele geçirilmiş büyükbaş ve küçükbaş kemik kalıntılarının ortaya koyduğu bir diğer önemli husus, hayvanların kesim yaşı profilleridir. Sagalassos'un İmparatorluk ve Geç İmparatorluk dönemlerinde koyun ve keçi türü küçükbaşlar, genel çerçevede "yetişkin" yaşlara ulaştıkları dönemde kesime alınmışlardır ki bu durum, hayvanların yalnızca birincil kaynak teşkil eden etlerinden ziyade, ikincil kaynak teşkil eden süt ve yün/kıl gibi ürünleri için de yetiştirildiğini göstermektedir. Benzer şekilde büyükbaş sığırlar da oldukça yüksek bir oranda yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde kesime alınmıştır ki bu husus da ikincil kaynak niteliği taşıyan sütün önemine işaret etmektedir. Ayrıca büyükbaş kemikleri üzerinde sıklıkla rastlanan patolojiler, hayvanların kent territoriumunda gerçekleştirilmiş yoğun tarımsal üretim bünyesindeki iş/çekiş gücü fonksiyonuna önemli bir kanıt oluşturmaktadır. Tüm bu türlerin aksine domuzlar, daha erken bir kesim yaşı profili ortaya koymaktadır ki bu durum, koyun-keçi ve sığırlardan farlı olarak domuzların yalnızca tek bir amaçla doğrultusunda, ihtiyaç halinde hızlıca başvurulabilecek bir kırmızı et kaynağı olarak yetiştirilmesiyle ilgilidir.

Sagalassos'un faunal kalıntılarını ve bu kalıntılar üzerine inşa edilen besin ekonomisini konu edinen tematik çalışmaların ve Arkeometri Sonuçları Toplantılarına sunulan raporların ortaya koyduğu veriler çerçevesinde ifade edilen bu genel tablo, aşağıda ele alınacak olan iki önemli çalışmada sunulan grafiklerle özetlenmiş durumdadır. Bu aşama itibarıyla aşağıda, Sagalassos territoriumunda gerçekleştirilen jeokimyasal analizler ışığında kent merkezi ile kırsalının hayvancılık ekonomisi açısından entegrasyonu ve hayvan kemiklerinin izotop analizleri ışığında Sagalassos sakinlerinin ve kent territoriumunda yetiştirilen büyükbaş-küçükbaş sürülerinin beslenme alışkanlıkları ve biçimleri ele alınacaktır. Ardından, Sagalassos territoriumunda tesis edilen büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin kent merkezindeki mutfaklara uzanan hikâyesine ışık tutmakla kalmayıp, bünyesinde gerçekleştirilen toplu yemek faaliyetleriyle bir "aşevi" görünüm sergileyen Doğu Suburbium sektöründeki schola binası, doğu duvarının bitişiğindeki çöp çukurunda ve doğrudan içerisinde gün ışığına çıkarılmış faunal kalıntılar çerçevesinde, kapsamlı bir içimde ele alınacaktır.

Harita 4.11.1. Sagalassos antik kentinde faunal kalıntı sunan sektörler.

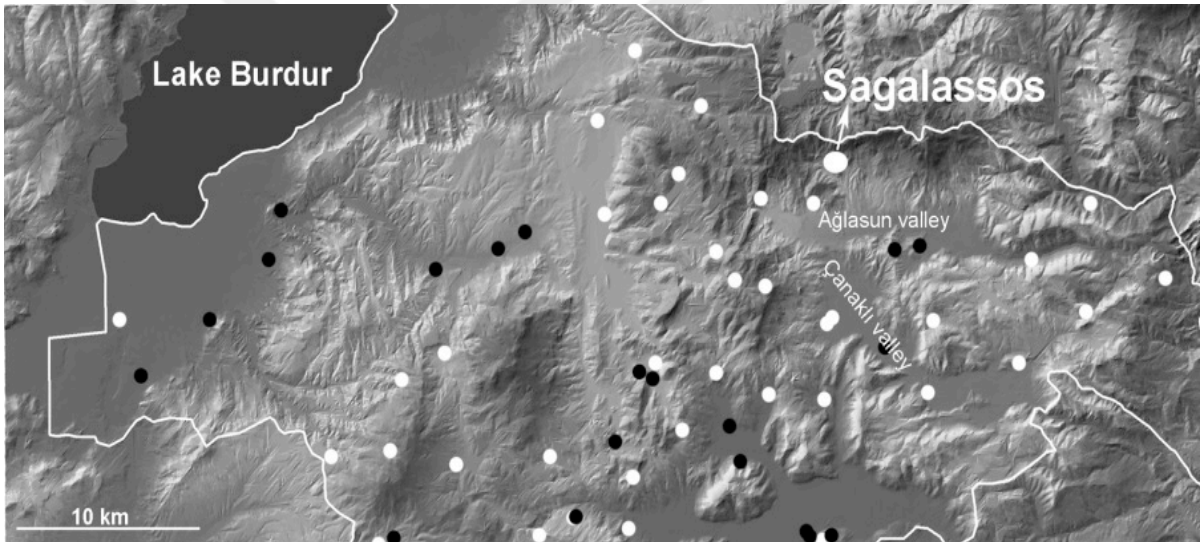
Kaynak: http://www.sagalassosvakfi.org/rehber-brosurler/ (Erişim Tarihi: 02.02.2025)

Öncelikle H. Vanhaverbeke, P. Degryse, B. De Cupere, W. Van Neer, M. Waelkens ve P. Muchez'den oluşan ekip tarafından 2011 yılında hazırlanan bir çalışma, kent kazılarında elde edilen arkeolojik ve zooarkeolojik bulguları, Sagalassos territoriumundaki jeokimyasal çalışmaların ortaya koyduğu verilerle bir arada ele alarak, Roma Küçük Asya'sında Sagalassos örneği üzerinde, hayvancılık ekonomisi temelinde bir merkez-kırsal ekonomik bütünleşmesinin boyutlarını ve bu bütünleşmenin kronolojik olarak uğradığı değişimleri ortaya koymuştur.[2089] Söz konusu kronoloji, Sagalassos'un yerel üretimi kırmızı masa kapları üzerine temellendirilen üç farklı dönemi ifade etmektedir. Bunlar; Erken ve Orta İmparatorluk dönemi (MÖ 25-MS 300), Geç İmparatorluk dönemi (MS 300-450) ve Erken Bizans dönemidir (MS 450-700).[2090] Bu noktada tez çalışmasının zamansal kapsamı çerçevesinde Erken-Orta ve Geç İmparatorluk dönemleri ele alınacaktır.[2091]

Erken-Orta İmparatorluk döneminde, MÖ 25 yılında Roma'nın Küçük Asya'daki Galatia Eyaleti'ne dahil edilmesinin ardından Sagalassos ve territoriumu, İmparator Augustus'un iktidarında tesis edilen, daha kolay ve daha uzak ölçekte ekonomik ilişkileri mümkün kılan uzun süreli refah döneminden, bir diğer deyişle "*Pax Romana*"dan (Roma barışı)

[2089] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 74.
[2090] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 75.
[2091] Bununla birlikte Sagalassos'un MS 450-700 yılları arasını kapsayan Erken Bizans döneminden genel hatlarıyla bahsetmek, kentin ekonomik yapısının kronolojisine ilişkin bir bütünlük oluşturmak açısından yerinde olacaktır. Sagalassos'a yönelik araştırmalar, kentin en azından MS VI. yüzyılın ortalarına kadar yoğun bir şekilde iskân edildiğini göstermektedir. VI. yüzyılın başlarında meydana gelen yıkıcı bir deprem sonrasında şehir, anıtsal mimarisini restore etmeye yetecek kaynak ve iş gücünü sağlayabilmiştir. Ancak VI. yüzyılın sonu, VII. yüzyılın başlarında şehri devasa ölçekte etkileyen bir başka deprem, şehrin su tedariğini kesintiye uğratmıştır. Bu felaketin ardından da toparlanmış görünmekle birlikte kent, MS 542/543 yılındaki veba salgını ve bunu takip eden diğer salgınlarla muhtemel bir biçimde zayıflamıştır. Bu doğrultuda VI. yüzyıl ortalarından itibaren kent, belirgin bir şekilde daha küçük ölçekte kentsel bir karaktere bürünmüştür. Yakın eteklerindeki villalar kullanımda kalırken, bu alanlar, giderek artan ölçekte gıda üretimine odaklanmıştır. Bu hususun, Sagalassos'un artan nüfusu ile ilişkili olması mümkün olmakla birlikte VI. yüzyıl ortalarından itibaren meydana gelen salgın hastalıklar şüpheli bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Alternatif olarak bu durum, Sagalassos'un kent merkezi ile kırsalı arasındaki ekonomik bütünlüğün bozulmasıyla açıklanabilir ki bu durum, kenti, geçim kaynaklarını yakın territoriumundan temin etmeye zorlamış olabilir. Kent territoriumunda yer alan kırsal yerleşim sayısı, Erken Bizans döneminde kayda değer bir düşüşe uğramakla birlikte stratejik olarak konumlanmış yerleşimlerin sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Yerleşim yerlerinin sayısındaki azalma, kısmen de olsa merkezileşmeye yönelik bir eğilimle açıklanabilir. Kırsal yerleşimler, daha fazla tercih edilen yerleşim alanları haline gelmiş ve kendi ihtiyaçlarına yönelik zanaat faaliyetlerine giderek daha fazla dahil olmaları sonucunda daha büyük bir ekonomik rol üstlenmişlerdir. Vanhaverbeke, H. vd. (2004). "Late Antiquity in the territory of Sagalassos (Pisidia, SW Turkey)". W. Bowden, L. Lavan, C. Machado (Eds.), *Recent Research on the Late Antique Countryside. Late Antique Archaeology 2*. içinde (ss. 247-249). Aldershot: Brill Publishers. ss. 247-249.; Martens, 2005, **a.g.m.**, 248-249.; Waelkens, M. vd. (2006). "The Late Antique to Early Byzantine City in Southwest Anatolia. Sagalassos and Its Territory: A Case Study". J. U. Krause, C. Witschel (Eds.), *Die Stadt in der Spätantike-Niedergang oder Wandel? Akten des Internationalen Kolloquiums in München am 30. und 31. Mai 2003, Stuttgart*. içinde (ss. 199-255). Stuttgart: Franz Steiner. ss. 199-225.; Vanhaverbeke, H., Martens, F., Waelkens, M. (2007). "Another View on Late Antiquity. Sagalassos (SW Anatolia), The Suburbium and the Countryside in Late Antiquity." A. Poulter (Ed.), *The Transition to Late Antiquity on the Danube and Beyond*. içinde (ss. 611-648). Oxford: Oxford University Press. ss. 611-648.

muazzam ölçüde faydalanmıştır.[2092] Pisidia Antiokheiası'nı Pamphylia limanlarına bağlayan Via Sebaste'nin güzergahı üzerindeki stratejik konumu, etrafını saran bereketli ve geniş kırsalı[2093] ve ev sahipliği yaptığı yerel nitelikteki gelişkin seramik endüstrisiyle elde ettiği finansal refah, kentin merkezindeki anıtsal mimari üzerinde yansıma bulmuştur.[2094] Batı Toros Dağları'nın güneye bakan yamaçları üzerinde, deniz seviyesinden 1450-1600 m. yükseklikte kurulu olan kentin yakın civarındaki az eğimli tepelerde, zeytin yetiştiriciliğinin ve yoğun tarımsal üretimin gerçekleştirildiği bahçelere sahip *villa*lar inşa edilmiştir.[2095] Daha uzak ölçekte kırsal arazilerdeki tarımsal üretim yerleşimlerinin sayısı, bölgedeki Roma egemenliğinin ilk üç yüzyılında muazzam miktarda artış göstermiş, kent territoriumundaki bereketli araziler, köy ve çiftliklerle dolmuştur ki bunların bazıları doğrudan zengin toprak sahiplerine ait meskenlerdir.[2096] (Bkz. Harita 4.11.2.)

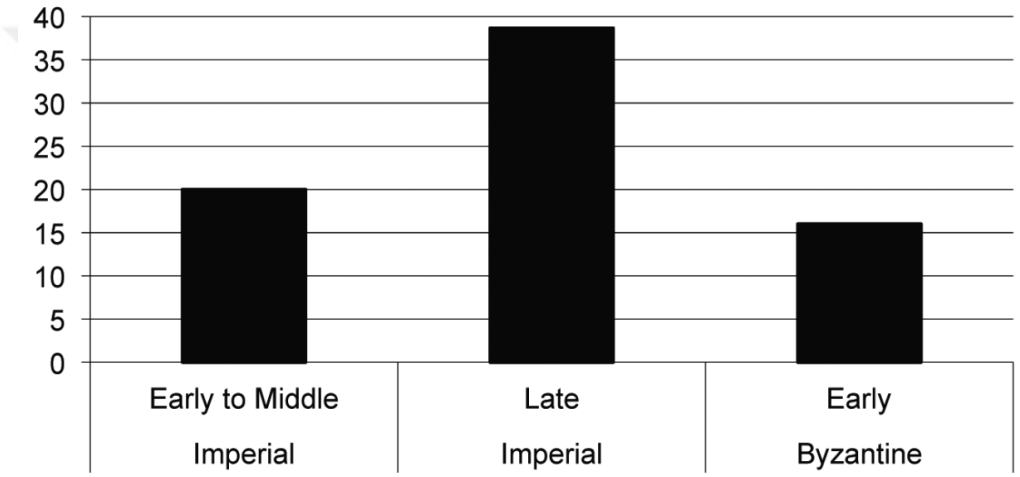

Harita 4.11.2. İmparator Augustus iktidarından itibaren Sagalassos çevresindeki kırsal yerleşimleri gösteren harita. Beyaz noktalar *villa* ve çiftlikleri, siyah noktalar köyleri (10.000 m²'den büyük yüzölçümüne sahip yerel merkezleri) göstermektedir.

Kaynak: Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 75. Fig. 2.

[2092] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 75.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 158.
[2093] Sagalassos territoriumunun niteliğine ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Donner, K. vd. (2000). "Towards a Land Evaluation of the Territory of Ancient Sagalassos". M. Waelkens, L. Loots (Eds.), *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5*. içinde (ss. 723-756). Leuven: Leuven University Press. ss. 723-756.; Vermoere, M. (2004). *Holocene Vegetation History in the Territory of Sagalassos (Southwest Turkey). A Palynological Approach. Studies in Eastern Mediterranean Archaeology 6*. (***SEMA*** VI.) Turnhout: Brepols Publishers.
[2094] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 75.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 158.
[2095] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 75.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 158.
[2096] Waelkens, 2002, **a.g.m.**, 321-340.; Vanhaverbeke, H., Waelkens, M. (2003). *The Chora of Sagalassos. The Evolution of the Settlement Pattern in the Territory of Sagalassos from Prehistoric until Recent Times. Studies in Eastern Mediterranean Archaeology 5*. (***SEMA*** V.) Turnhout: Brepols Publishers. ss. 241-265.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 75.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 158.

MS IV. yüzyıl sonlarında Ostrogot paralı askerlerle girilen çatışmalara ve MS V. yüzyılda, Sagalassos territoriumunun hemen doğusunda yaşam süren bir dağ kabilesi olan Isaurialıların yağmalarına rağmen, Geç İmparatorluk döneminin çoğunluğunda kent, bölgesel bir ticaret merkezi olarak gelişimini sürdürmüştür. Dahası Sagalassos territorumundaki üretim yerleşimlerinin sayısı, Geç İmparatorluk döneminde zirveye ulaşmıştır.[2097] (Bkz. Grafik 4.11.1.) Bununla birlikte yerleşimlerin konum tercihleri, daha az ulaşılabilir nitelikte dağlık alanlara kaymıştır. Her ne kadar Ostrogotların ve Isaurialıların bu yönelimde etken olabileceği göz ardı edilmemekle birlikte yerleşim sayısındaki istikrarlı artış ve daha da önemlisi bunların büyük bir çoğunluğunun müstahkem yapılar olmayışı, açık bir şekilde bu tehditlerin yerleşim konumlarının tercihi hususunda "geniş" ölçekte pay sahibi olmadığını ortaya koymaktadır.[2098]

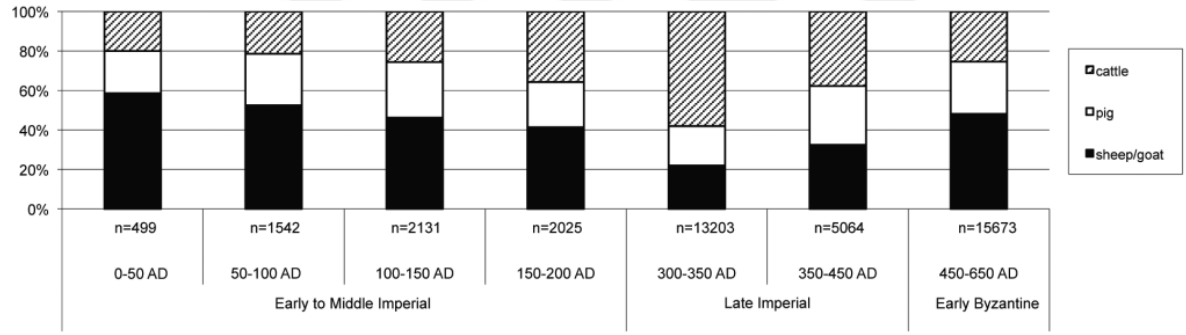
Grafik 4.11.1. Sagalassos territoriumundaki tarımsal üretim yerleşimlerinin, üç farklı kronoloji çerçevesindeki sayıları.

Kaynak: Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76. Fig. 4.

Sagalassos antik kentine ait hayvan kalıntıları, kent kazılarının başlangıç döneminden itibaren farklı zooarkeolojik çalışmalar çerçevesinde ele alınmış ve bu çalışmalardan elde edilen bulgular, kentin İmparatorluk ve Erken Bizans dönemlerinde sahne olduğu gündelik yaşama ve sakinlerinin beslenme alışkanlıklarına ilişkin son derece önemli tespitleri mümkün kılmıştır.[2099] Bu çerçevede söz konusu bulgular, öncelikle Sagalassos'un Roma egemenliği altında tesis ettiği geçim ekonomisinin, ağırlıklı olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri üzerine temellendiğini, vahşi hayvanlar ile balıkların ise kentin besin tüketimi içerisinde oldukça küçük

[2097] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 75.
[2098] Vanhaverbeke, 2003, **a.g.k.**, 241-265.; Vanhaverbeke, 2004, **a.g.k.**, 247-249.; Vanhaverbeke, 2007, **a.g.k.**, 611-648.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 75-76.
[2099] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76.

bir rol üstlendiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte kentin besin ekonomisi çerçevesinde sığır, koyun-keçi ve domuzların tüketim yoğunluğu, zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. (Bkz. Grafik 4.11.2.) MS I. yüzyılın ikinci yarısından III. yüzyıla kadar, bir diğer deyişle kentin Erken ve Orta İmparatorluk dönemlerde koyun ve keçiler, sığır ve domuzlardan çok daha fazla kesime alınmış, kemik kalıntılarının miktarı, MS II. yüzyılın ikinci yarısında olağanüstü bir seviyeye yükselmiş ancak bu küçükbaşların tüketim yoğunluğu, III. yüzyıldan itibaren düşüşe geçmiştir. Sagalassos'un geçim ekonomisinde, keçi yetiştiriciliğinin, koyun yetiştiriciliğinden daha yaygın olduğu saptanmıştır ki bu durum Sagalassos territoriumundaki engebeli topoğrafya ve keçilerin yiyecek seçiminde daha "az seçici" olmasıyla açıklanmaktadır. Sığırların, kentin besin ekonomisi içerisindeki payı İmparatorluk dönemi boyunca sürekli olarak artmış ve MS IV. yüzyılın ilk yarısında, Geç İmparatorluk döneminde en fazla tüketilen tür seviyesine ulaşmıştır. Daha sonra, Erken Bizans döneminde ise koyun ve keçiler tekrar ön plana geçmiştir. Domuz kemiklerinin kent faunasının farklı kronolojik evrelerindeki miktarı ise nispeten sabit bir seviyede kalmıştır ki bu durum orman temelli gerçekleştirilen bir domuz yetiştiriciliğinin doğrudan yansımasıdır.[2100]

Grafik 4.11.2. Sagalassos'un farklı kronolojik evrelerinde sığır, koyun-keçi ve domuzların tüketim yoğunluğu.

Kaynak: Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 77. Fig. 5.

Kesim yaşı profilleri ve boyut ölçüleri noktasında, öncelikle domuzlar, MS I. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar genellikle genç yaşlarda, bir diğer deyişle henüz 2 yaşına ulaşmadan önce ve muhtemelen yem sıkıntısının baş gösterdiği kış aylarında kesime alınmışlardır.[2101] Bu genç kesim yaşı profili, domuzların esas olarak etleri için yetiştirildiklerine işaret etmektedir. Ancak kentin Geç İmparatorluk döneminde (MS 300-450) domuzların büyük çoğunluğunun nispeten

[2100] De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 137-139., Fig. 99., 141-143.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76.
[2101] De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 77-80.; Vanpoucke, 2009, **a.g.m.**, 138.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76.

geç bir profilde, 1 ila 2 yaş arasında kesime alındığı tespit edilmiştir.[2102] Kent faunasındaki domuz kemikleri üzerine yapılan incelemeler, Geç Roma dönemine (MS 300-450) ait domuz kemiklerinde kayda değer bir boyut artışını ortaya koymuştur ki bu durum, söz konusu dönemde daha fazla süre hayatta kalan domuzların daha iri boyutlara ulaştığını ve paralelinde daha fazla et tedariğini mümkün kıldığını kanıtlamaktadır.[2103] Genellikle kent merkezi dışında yetiştirilen domuz sürüleri, meşe, kayın ve kestane korularında otlatılmış ve yalnızca tüketim maksadıyla şehre getirilmiştir.[2104] Bununla birlikte domuz dişleri üzerinde gerçekleştirilen mikroskobik aşınma analizleri, hayvanların oldukça "cılız" bir diyetle beslendiğini ortaya koymuştur ki bu durum, domuzların kesime alınmadan önceki kısa bir süreç boyunca muhafaza altında tutulduklarının göstergesi olarak yorumlanmaktadır.[2105]

Sığırlar üzerine gerçekleştirilen kemik ve kesim yaşı analizleri, bu hayvanların ileri yaşlarında kesime alındıklarını ortaya koymuştur. Söz konusu profil, sığırların tarımsal üretim ve taşımacılık faaliyetleri çerçevesinde çekiş gücü olarak önemli bir rol üstlendiklerine işaret etmektedir ki tüm bu çıkarımlar, hayvanların metapodial ve phalanx kemiklerinin uç kısmında yer alan deformasyonlar üzerine inşa edilmiştir.[2106] Sığırların temelde otlaklarda beslendiği göz önüne alındığında, Sagalassos çevresinde geniş otlaklara ihtiyaç duyulmuş olması muhtemeldir. Dahası sığırlar gün içerisinde yüksek miktarlarda su tüketmektedir. Sonuç itibarıyla sığırların beslenme ve su içme alanlarının birbirine yakın olması gereklidir ki bu durum, sınırların otlatılabileceği arazi çeşitliliğini sınırlandırmaktadır.[2107]

Öte yandan Sagalassos zooarkeolojisi, genel anlamda kentin tüm kronolojik evrelerinde koyun ve keçilerin, olgun yaşa ulaştıkları dönemde kesime alındıklarını ortaya koymuştur ki bu durum, küçükbaş sürülerinin kırmızı et kaynağının yanı sıra süt ve yün/kıl gibi ikincil ürünleri için de yetiştirildiğine işaret etmektedir. Sagalassos territoriumunun bereketli arazileri, koyun

[2102] De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 77-80.; Vanpoucke, 2009, **a.g.m.**, 138.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76.
[2103] De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 82.; Vanpoucke, 2009, **a.g.m.**, 138.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76. Bununla birlikte domuz kemikleri ve dişleri üzerine gerçekleştirilen ölçümler, bu hayvanların fiziki boyutlarının, Geç İmparatorluk döneminden Erken Bizans dönemine (MS 450-700) kayda değer düzeyde azaldığını ortaya koymaktadır ki bu durum daha az başarılı bir yetiştirme ve/veya besicilik stratejisine işaret etmektedir. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Vanpoucke, S. (2008). *Varkensbeheer in het Romeinse en Vroeg-Romeinse Sagalassos (Turkije): Een Archeozoöogische Benadering*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
[2104] De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 77-82., 142.; Vanpoucke, 2009, **a.g.m.**, 138.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76.
[2105] Vanpoucke, 2009, **a.g.m.**, 138.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 77.
[2106] De Cupere, 2000, **a.g.m.**, 258-259.; De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 92-94., 105-116.; De Cupere, B., Waelkens, M. (2002). "Draught Cattle and Its Osteological Indications: The Example of Sagalassos". H. Buitenhuis, vd. (Eds.), *Archaeozoology of the Near East. V. Proceedings of the Fifth International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent Areas*. içinde (ss. 305-315). Groningen: ARC Publicaties. ss. 305-315.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 77.
[2107] Zeder, M. A. (1991). *Feeding Cities. Specialised Animal Economy in the Ancient Near East*. Washington: Smithsonian Institution Press. s. 29.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 77.

ve keçi sürülerinin yetiştirilmesi ve otlatılması noktasında, bilhassa yaz aylarında son derece elverişli bir ortam sağlamıştır. Küçükbaşların kesim yaşı profilleri üzerine yapılan analizler, kentin İmparatorluk ve Geç İmparatorluk dönemlerinde, ağırlıklı olarak genç yaşta koyun ve keçilerin kesime alındığını, fakat MS V. yüzyıl sonları ile VI. yüzyılın ilk yarısı arasındaki dönemde (Erken Bizans) bu türlere ait kesim yaşı profilinin daha geç bir seviyeye kaydığını ortaya koymuştur. Paralel bir şekilde İmparatorluk ve Geç İmparatorluk dönemine ait koyun ve keçilerin, fiziksel/anatomik açıdan Erken Bizans dönemindekilere kıyasla daha iri boyutlarda olduğu tespit edilmiştir ki bu da daha gelişkin bir sürü yönetimine işaret etmektedir.[2108]

Bu noktaya kadar ele alınan arkeolojik ve zooarkeolojik bulgular, insan aktivitesinin toprak jeokimyası üzerindeki izlerini saptayabilmek amacıyla, toplamda 1200 km²'lik bir alanı ifade eden Sagalassos territoriumunun büyük bir kısmını kapsayacak şekilde gerçekleştirilen jeokimyasal çalışmalardan[2109] elde edilen sonuçlarla bir araya getirilerek, şehrin İmparatorluk ve Erken Bizans dönemleri boyunca (MÖ 25-MS 700) merkez-kırsal ilişkisinin/bütünlüğünün nitelik ve boyutlarına açıklık getirmiştir.[2110] Söz konusu çalışmalar çerçevesinde, Sagalassos territoriumunun farklı sektörlerine ait toprak bünyesindeki bakır (Cu) ve kurşun (Pb) içeriklerinde tespit edilen anomaliler, doğrudan insan yerleşimi ve metalürji gibi zanaat kollarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu anomaliler, bilhassa kent merkezinin yakın çevresindeki 130 km²'lik alanda konumlanan Ağlasun ve Çanaklı vadilerinde belirgindir. (Bkz. Harita 4.11.2.) Bölgenin toprak jeokimyası bünyesindeki insan kaynaklı anomalilere, Sagalassos territoriumunun başka hiçbir bölgesinde rastlanmamıştır.[2111]

Sagalassos'un kent-kırsal entegrasyonu/bütünlüğü çerçevesinde, öncelikle kentin Erken ve Orta İmparatorluk dönemlerinde (MÖ 25-MS 300) sığırlar, geç kesim yaşı profillerinin ve ayak kemiklerindeki deformasyanların mutlak surette ortaya koyduğu üzere, oldukça geniş ölçekte çekiş/saban hayvanı olarak kullanım görmüşlerdir.[2112] Bu sebeple, sığır kemikleri üzerinde tespit edilen yoğun bakır ve kurşun kirliliği, bu hayvanların, büyük bir olasılıkla Sagalassos'un yakın territoriumunu ifade eden ve aynı metal kirliliğine rastlanılan Ağlasun ve Çanaklı vadilerinde gerçekleştirilen yoğun tarımsal üretim çerçevesinde koşum altına

[2108] De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 86-88., 90-92.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 77.
[2109] Sagalassos'ta, İmparatorluk ve Erken Bizans dönemleri çerçevesinde gerçekleştirilen jeokimsayal çalışmalar için bkz. Degryse, P. vd. (2003). Identification of Ore Extraction and Metal Working in Ancient Times: A Case Study of Sagalassos (SW Turkey). *Journal of Geochemical Exploration*. 77 (1), ss. 65-80.; Degryse, P. vd. (2004). Statistical Treatment of Trace Element Data from Modern and Ancient Animal Bone: Evaluation of Roman and Byzantine Environmental Pollution. *Analytical Letters*. 37 (13), ss. 2819-1834.
[2110] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 78-79.
[2111] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 77.
[2112] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 79.

alındığına işaret etmektedir. Aynı zamanda sığırların, Sagalassos'ta yerel nitelikte fakat toplu ölçekte üretilen ünlü sofra seramikleri için hammadde teşkil eden kili, Çanaklı Vadisi'nden kent merkezine nakletme sürecinde de yoğun bir şekilde kullanıldığı düşünülmektedir.[2113]

Öte yandan keçiler ve muhtemel biçimde koyunlar, keçilerin farklı çevre koşullarına uyum sağlama kabiliyetine rağmen, aynı söz konusu kirli habitatta otlatılmıştır. Görünüşe göre şehrin yakın territoriumunda, dönemin hayvancılık stratejisi için yeterli otlaklar bulunmuş ve tarımsal üretime yöneltilen taleplerin karşılanması hususunda sorun yaşanmamıştır. Bu durum koyun ve keçilerden elde edilen et, süt ve peynir gibi ürünlere yöneltilen talebin mütevazı bir düzeyde kaldığına, yerel kaynakların besin ekonomisi için yeterli olduğuna ve uzak bölgelerden hayvan tedariğine ihtiyaç duyulmadığına işaret etmektedir.[2114]

Benzer bir şekilde, domuz kemikleri üzerine gerçekleştirilen kimyasal analizler, bu hayvanların da kentin yakın çevresindeki kirli habitatlarda otlatıldığına işaret etmektedir. Nitekim sığır, koyun ve keçilerle kıyaslandığında, domuzlara ait kalıntılardaki kurşun içeriğinin daha yüksek bir düzeyde olduğu saptanmıştır ki domuzların toprağı eşelerken önemli miktarda toprak yuttuğu bilinmektedir.[2115] Bu çerçevede domuz kemikleri üzerindeki yüksek kurşun seviyeleri, bu metalin toprak parçacıkları ve bitkiler yoluyla alınmasıyla açıklanmaktadır. Buna karşın sığır, koyun ve keçi gibi otlayan ve canlı bitki yiyen hayvanlarda, kurşun yalnızca bitkiler vasıtasıyla alınmaktadır. Domuz kemiklerindeki kurşun içeriği, alternatif olarak, yaşamlarının en azından bir kısmında şehrin içinde veya yakınındaki ahırlarda tutulmuş ve kentsel organik atıklarla beslenmiş olmalarıyla açıklanmaktadır. Domuz dişleri üzerindeki mikro aşınma izleri bu açıklamayı destekler niteliktedir.[2116]

Genel çerçevede, Erken ila Orta İmparatorluk döneminde Sagalassos sakinlerinin besin ihtiyacı, temelde kente merkezine yakın bir habitatta üretilen hayvansal ürünlerle temin edilmiştir. Bu tespit oldukça önemlidir. Çünkü söz konusu dönemde (MS I-IV. yüzyıllar) Roma Küçük Asya'sı kentlerinin, geçimlerinin büyük bir kısmını temin ettikleri territoriumlarıyla, ekonomik açıdan önemli ölçüde bütünleştikleri varsayılmaktadır. Küçük Asya'daki Roma hâkimiyetinin ilk yüzyılları boyunca artan refah ve gelişen ulaşım/iletişim koşulları, görünüşe göre Sagalassos ile (uzak) territoriumu arasında "daha yakın" ekonomik bağlar oluşmasına yol

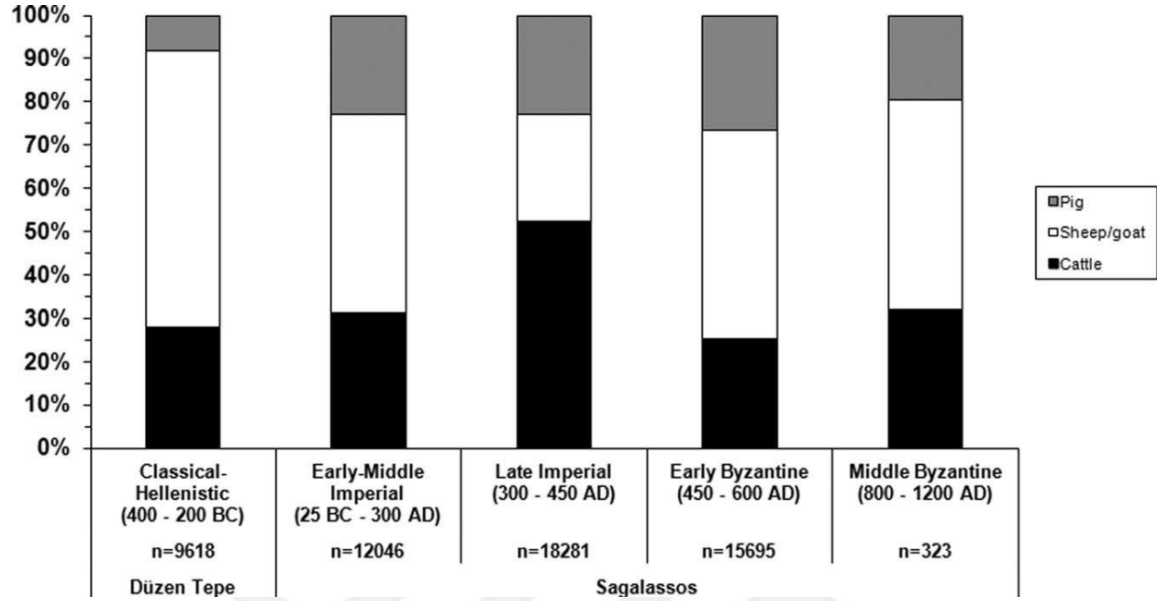
[2113] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 79.
[2114] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 79.
[2115] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 79. Konuya ilişkin ayrıca bkz. Fries, G. F., Marrow, G. S., Snow, P. A. (1982). Soil Ingestion by Swine as a Route of Contaminant Exposure. *Environmental Toxicology and Chemistry*. 1 (3), ss. 201-204.
[2116] Vanpoucke, 2009, **a.g.m.**, 151-152.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80.

açmamıştır.[2117] Sagalassos'un, geniş ve verimli territoriumunu büsbütün şekilde kullanmasının önünde hiçbir engel bulunmamakla birlikte, hayvan kemiklerinin jeokimyasal analizleri, söz konusu geniş ölçekli kullanımın gerçekleşmediğini doğrulamaktadır. Görünüşe göre kentin yakın çevresi, Erken-Orta İmparatorluk döneminde Sagalassos sakinlerinin geçim ekonomisi çerçevesindeki ihtiyaçlarını yeterince karşılamış ve hayvansal ürünler açısından ithalata olan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır. Kentin yakın çevresinde konumlanan, doğrudan imparatorluğa ya da özel şahıslara ait mülklerde üretilen ürünler ya yerel olarak tüketilmiş ya da diğer şehirlere satılmıştır ki bu ihracatta, Roma'nın Küçük Asya'da gerçekleştirdiği yol inşa programının bir sonucu olarak, Pamphylia kıyılarına sağlanan kolay ulaşımın/erişimin payı büyüktür.[2118]

Kentin Erken-Orta İmparatorluk dönemi için ifade edilen bu sonuçlar, B. T. Fuller ve beraberindeki ekip tarafından 2012 yılında hazırlanan bir diğer zooarkeolojik çalışmanın, söz konusu döneme ilişkin ortaya koyduğu sonuçlarla örtüşmektedir.[2119] Genel çerçevede, kentin tüm kazı sektörlerinde gün ışığına çıkarılan hayvan kemikleri üzerine, 1993 yılından itibaren hazırlanan zooarkeolojik çalışmaların ortaya koyduğu sonuçları, izotop analizleri çerçevesinde yeniden değerlendiren bu çalışma, Sagalassos ve güneyindeki Ağlasun Vadisi'nde yer alan Klasik-Hellenistik dönem yerleşimi Düzen Tepe'de yaşam sürmüş yerleşimcilerin beslenme alışkanlıklarını, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerini ve bu faaliyetler çerçevesinde hayvanların beslenme biçimlerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.[2120] Bu çerçevede incelenen kemik kalıntıları, Sagalassos ve yakın çevresindeki 5 farklı kronolojik yaşam evresi altında ele alınmıştır. Bunlar; Düzen Tepe'deki yerleşimi ifade eden Klasik-Hellenistik[2121]

[2117] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80.
[2118] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80.
[2119] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 157-171. Söz konusu çalışmada, sığır, koyun-keçi ve domuz türlerine ait kemik kalıntıları üzerine gerçekleştirilen izotopik analizler çerçevesinde, yine tür bazında ortaya konulan sonuçlar, bir yıl öncesinde Vanhaverbeke ve beraberindeki ekip tarafından hazırlanan zooarkeolojik çalışmanın sonuçlarını, kronoloji ve bağlam açısından büsbütün şekilde doğrulamaktadır. Söz konusu sonuçlar, aşağıda, genel bir özet çerçevesinde sunulacak olmakla birlikte Sagalassos ve territoriumunun, Hellenistik dönemden Orta Bizans dönemine uzanan süreçte tesis ettiği besin ekonomisi içerisinde, sığırlara ilişkin genel sonuçlar hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Fuller, 2012, **a.g.m.**, 165-167.; domuzlar için bkz. Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.; koyun ve keçiler için bkz. Fuller, 2012, **a.g.m.**, 168. Ayrıca, beslenme diyetlerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait kırmızı etin önemli bir yer kapladığı tespit edilmiş olan köpeklere ilişkin genel sonuçlar hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Fuller, 2012, **a.g.m.**, 165.
[2120] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 158.
[2121] Klasik ve Hellenistik dönemlerde iskân görmüş olan Düzen Tepe'de ele geçirilen 38 adet hayvan, 4 adet insan kemiği üzerine gerçekleştirilen izotopik analizler, öncelikle insanların beslenme diyetinin ağırlıklı olarak büyükbaş ve küçükbaşların birincil ürünü olan kırmızı et ve ikincil ürünü olan hayvansal gıdalar üzerine kurulu olduğunu göstermektedir. Bu beslenme biçimi, Yunanistan anakarasının önemli yerleşimi Thebai'deki yerleşimcilerin, Klasik-Hellenistik dönemde benimsediği beslenme alışkanlıklarıyla paralellik göstermektedir. Vika, E. (2011). Diachronic Dietary Reconstructions in Ancient Thebes, Greece: Results from Stable Isotope Analyses. *Journal of Archaeological Science*. 38 (5), ss. 1157-1163.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 160-161. Tablo 1., 163. Fig. 6. Faunal kalıntı grubu içerisinde yer bulan köpeklere ait 5 adet kemik kalıntısı üzerine gerçekleştirilen izotopik analizler, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, köpeklerin beslenme diyetinde de yer bulduğunu ortaya koymaktadır ki bunlar, muhtemel bir biçimde yemek artığı et ve kemiklerdir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların beslenme diyetine ilişkin

dönem (MS 400-200), Erken-Orta İmparatorluk dönemi (MÖ 25-MS 300), Geç İmparatorluk dönemi (MS 300-450), Erken Bizans[2122] dönemi (MS 450-600) ve Orta Bizans[2123] dönemidir (MS 800-1200).[2124] (Bkz. Grafik 4.11.3.)

Grafik 4.11.3. Sagalassos ve Düzen Tepe'nin 5 farklı kronolojik katmanı içerisinde sığır, koyun-keçi ve domuz kalıntılarının toplam miktarı (n) ve tür dağılımı.

Kaynak: Fuller, 2012, **a.g.m.**, 160. Fig. 3.

analizler ise bu diyetin temelde bitki tüketimi üzerine temellendiğini ortaya koymaktadır ki bu sonuçlar, Sagalasos'un doğusunda konumlanan Neolitik dönem yerleşimleri Çatalhöyük ve Aşıklı Höyük verileriyle paralel niteliktedir. Pearson, J. A. vd. (2007). New Light on Early Caprine Herding Strategies from Isotope Analysis: A Case Study from Neolithic Anatolia. *Journal of Archaeological Science*. 34 (12), ss. 2170-2179.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 160. Son olarak, büyükbaş ve küçükbaş hayvan kemiklerinin ortalama izotopik değerleri, tür bazında da birbirilerine yakındır ve bu durum tüm hayvan sürülerinin aynı arazilerde otlatıldığını ya da tutuldukları kapalı alanlarda aynı beslenme düzeniyle beslendiklerini gösteren bir kanıttır. Fuller, 2012, **a.g.m.**, 160.

[2122] Sagalassos'un Erken Bizans dönemine ait 140 adet faunal kalıntı üzerine gerçekleştirilen izotopik analizler, toplamda 7 adet kemik kalıntısıyla temsil edilen köpeklerin beslenme diyeti içerisinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların bu dönemde de yer bulduğunu ortaya koymaktadır. Sığır kemiklerinin izotopik analizleri, bu hayvanların koyun ve keçilerden farklı bir biçimde C4 sınıfı bitkilerle "yemlenmek" suretiyle beslendiğini ortaya koymaktadır ki bu durum otlatma faaliyetlerinden ziyade ağırlıklı olarak kapalı alanlarda beslenme biçimini ön plana çıkarmaktadır. Domuz kemiklerinin izotopik analizleri, bu hayvanların beslenme diyetinin, insan atığı formunda koyun ve keçi bazlı proteinle sağlandığına işaret etmektedir. Koyun ve keçi kemiklerinin izotopik değerleri, birbirilerinden kayda değer bir farklılık göstermemektedir ki bu durum, bu hayvanların bir arada tutulduğunu, yetiştirildiğini ve otlatıldığını göstermektedir. Son olarak, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yanı sıra tavuk ve kaz kemikleri üzerine gerçekleştirilen izotopik analizler, bu hayvanların sofra artığı niteliğindeki sığır, koyun, keçi ve domuz etleriyle beslendiklerine işaret etmektedir. Fuller, 2012, **a.g.m.**, 163-164. Fig. 9a-b.

[2123] Kentin Orta Bizans dönemine ait 60 adet hayvan, 42 adet insan kemiği üzerine gerçekleştirilen izotopik analizler çerçevesinde, öncelikle büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, kent sakinlerinin bu dönemdeki beslenme diyetinde de temel bir konum elde ettiği tespit edilmiştir. Sığırların hem otlatma hem de yemleme yöntemiyle beslendiği tespit edilmekle birlikte bu hayvanlar, Orta Bizans dönemi boyunca tüm büyükbaş ve küçükbaş türler içerisinde en fazla C4 sınıfı bitki tüketen, bir diğer deyişle ahır ortamında yemlenmek suretiyle en fazla beslenen türdür. Domuzlar, çoğunlukla C3 bazlı taze bitkiyle, daha az yoğunlukta C4 bazlı yemle beslenmiş, insan atığı formundaki hayvansal yiyecekler, bu hayvanların beslenme diyetinde önemli bir yer edinmiştir. Koyun ve Keçi kemikleri üzerine gerçekleştirilen izotopik analizler ise bu hayvanların yetiştirilme ve beslenme uygulamalarının paralel bir çizgide seyrettiğine işaret etmektedir. Fuller, 2012, **a.g.m.**, 164. Fig. 10.

[2124] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 158.

Söz konusu çalışmada, Erken-Orta İmparatorluk dönemi ait toplam 116 adet hayvan kemik kalıntısı üzerine gerçekleştirilen izotopik analizler, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Sagalassos'un ekonomik yapısı içerisinde, Roma egemenliğinin ilk üç yüzyılı boyunca ifade ettiği öneme ilişkin alternatif ve nispeten teknik detaylar sunmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle faunal grupta 5 adet kalıntıyla temsil edilen köpeklerin temelde büyükbaş ve küçükbaş hayvan temelli bir diyetle beslendikleri, bilhassa sığır ve koyun etinin bu beslenmenin büyük kısmını oluşturduğu tespit edilmiştir.[2125] Büyükbaş ve küçükbaş hayvan kemiklerinin izotopik analizleri çerçevesinde, faunal grupta 28 adet kalıntıyla temsil edilen sığırların ve 26 adet kalıntıyla temsil edilen koyunların, bir arada otlatıldıkları ya da beslendikleri tespit edilmiştir ki bu tespit, hayvanlara ait kemiklerin büyük çoğunluğunda rastlanılan yüksek C4 bazlı bitki tüketiminin paralel çizgide seyretmesi üzerine temellenmektedir.[2126] Buna karşın faunal grup içerisinde 27 adet kemik kalıntısıyla temsil edilen domuzlar üzerine gerçekleştirilen izotopik analizler, bu hayvanların, diğer büyükbaş ve küçükbaşlardan izole alanlarda yetiştirildiğini ve insanlara ait tüketim artığı niteliğindeki besinleri de içeren bir diyetle beslendiğini ortaya koymaktadır.[2127] Son olarak faunal grupta 30 adet kemik kalıntısı sunan keçilerin izotopik analizleri, diğer tüm besi hayvanlarından farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Bu tablo çerçevesinde keçiler, Sagalassos'un Erken-Orta İmparatorluk dönemi boyunca sığır, koyun ve domuzlara nazaran oldukça farklı bir hayvancılık stratejisiyle yetiştirilmiş, Sagalassos territoriumunun farklı bölgelerinde, muhtemel bir biçimde dağ yamaçlarında güdülmüş/otlatılmıştır.[2128]

Sagalassos'un kent-kırsal entegrasyonu/bütünlüğü çerçevesinde, kentin MS 300-450 yılları arasını ifade eden Geç İmparatorluk döneminde ise sığır, koyun ve keçi kemikleri bünyesindeki metal içeriği/kirliliği, önceki yüzyıllara nazaran oldukça düşüktür. Yalnızca domuz kemiklerindeki kurşun içeriği yüksek kalmıştır. Görünüşe göre, bu döneme ait kemik kalıntıların sahibi olan sığır, koyun ve keçilerin çoğunluğu, Sagalassos'tan bir miktar uzaklıkta, yoğun metal kirliliğinden uzak alanlarda otlatılmış ya da bu alanlardan elde edilen yiyeceklerle beslenmiştir. Buna karşın domuzlar, yüksek metal kirliliği içeren yakın territorium arazilerinde beslenmeye devam etmiştir.[2129]

Zooarkeolojik bulgular ışığında sığırların, kentin kırmızı et tedariği hususundaki payı bu dönemde en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu durum kentin yüksek kırmızı et talebinin

[2125] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 161. Tablo 1., 163. Fig. 7., 165.
[2126] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 161. Tablo 1., 163. Fig. 7.
[2127] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 161. Tablo 1., 163. Fig. 7.
[2128] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 161. Tablo 1., 163. Fig. 7.
[2129] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80.; Hammer, 2017, **a.g.m.**, 235.

karşılanabilmesi amacıyla canlı olarak sığır ithalatının gerçekleştirilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Sığır kemiklerindeki artışın, arazi kullanımındaki değişikliklerle bağlantılı olması da muhtemeldir. Örneğin, sığırların yük ve saban hayvanı olarak kullanımındaki artış, tarımsal üretimin yoğunlaşmasına ve daha uzak arazilere yayılmasına işaret etmektedir ki sığır kemikleri üzerinde gözlemlenen metal kirliliğindeki düşüş de bu ihtimali desteklemektedir.[2130] Domuz kemiklerinin kimyasal analizleri ise bu hayvanların metal kirliliği barındıran alanlarda, şehre yakın bir bölgede beslenmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda domuzların, önceki yüzyıllara kıyasla, daha fazla yüzdelik kısmı geç yaşta kesime alınmıştır ki durum muhtemelen hayvanları daha yüksek kilolara ulaştırmayı, sonucunda da daha fazla et tedarik edebilmeyi amaçlayan bir stratejinin sonucudur.[2131]

Tüm bu çıkarımlar, Sagalassos'ta Geç İmparatorluk döneminde tüketilen sığır, koyun ve keçilerin, yoğun metal kirliliği/anomalisi gösteren yakın territoriumun, bir diğer deyişle Ağlasun ve Çanaklı vadilerinin ötesinden getirildiğini göstermektedir. Bu durum Sagalassos kırsalının kent ekonomisine daha yüksek derecede entegre olduğunu, yani kırsal kökenli daha fazla hayvansal ürünün kente ulaştığını ortaya koymaktadır.[2132] Bir diğer deyişle, Sagalassos territorumunda yaşam süren yerleşimciler, MS IV. yüzyılın ilk yarısında, "tarım odaklı" bir ekonomi modelinden "kırsal yerleşim merkezli" bir hayvancılık ekonomisine geçiş yapmıştır.[2133] Bu geçim stratejisindeki değişikliğin nedeni hâlâ net olarak bilinmemektedir. Geç Roma döneminin, Sagalassos territoriumdaki en yüksek sayıda kırsal yerleşime sahne olduğu ve kentin bu dönemde büyümeye devam ettiği gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda, demografik bir artış da dikkate alınmalıdır. Muhtemel bir biçimde, territoriumdaki köy ve çiftliklerin kent merkezinin ekonomisiyle yakından entegrasyonu, kent nüfusunun gıda tedariğini sürdürmek açısından gerekli olmuştur.[2134] Artı ürünler ise daha önce kente ait mülkler olan, ancak şehir vakıflarının azalan kaynaklarını telafi edebilmek amacıyla, imparatorluk

[2130] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80.
[2131] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80.
[2132] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80. Bununla birlikte Sagalassos'a ait seramik bulgular, hayvansal ürünlerin yanı sıra tarımsal ürünlerin de kent merkezinin ekonomisine yoğun bir şekilde entegre olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hususta MS IV. yüzyılın ortalarından itibaren, kırsalda üretilen (şarap?) amphoralarının Sagalassos'ta yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Sagalassos'un Geç Roma dönemi amphoraları hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Poblome, J. vd. (2008). "It is Never Too Late. The Late Roman Initiation of Amphora Production in the Territory of Sagalassos". İ. Delemen, vd. (Eds.), *Euergetes. Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag*. içinde (ss. 1001-1012). Antalya: Suna & İnan Kıraç Research Institute on Mediterranean Civilizations. ss. 1001-1012.
[2133] Hammer, 2017, **a.g.m.**, 234.
[2134] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80.

yetkilileri tarafından giderek artan biçimde kamulaştırılan yakın bölgelerdeki mülklerden, bir ücret karşılığında temin edilebilmiştir.[2135]

Öte yandan Fuller ve ekibi tarafından Sagalassos faunal kalıntılarının izotop analizleri çerçevesinde hazırlanan çalışma, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Sagalassos'un Geç İmparatorluk dönemi ekonomik yapısı içerisinde uğradığı tüketimin farklı boyutlarına ilişkin çıkarımlarla büyük ölçüde örtüşen, yanı sıra teknik açıdan alternatif perspektif sağlayan önemli veriler sunmaktadır. Kentin, MS 300-450 yılları arasındaki dönemine tarihlendirilen ve 100'ü hayvanlara, 3'ü ise insanlara ait toplamda 103 adet kemik kalıntısı üzerine gerçekleştirilen izotopik analizler, öncelikle insanların beslenme diyetinin temelde büyükbaş ve küçükbaş hayvan temelli protein üzerine kurulu olduğunu ve bilhassa domuzların bu tüketim içerisinde ağırlık kazandığını ortaya koymaktadır.[2136] 10 adet kemik kalıntısıyla temsil edilen köpeklerin izotopik analizleri, C4 bazlı bitki tüketimin izlerini açığa çıkarmıştır ki bu durum köpeklerin beslenme diyetindeki sığır tüketimiyle açıklanmaktadır.[2137] Domuzlara ait 20 adet kemik kalıntısının sunduğu izotopik veriler, beslenme diyetinde insan atığı proteine rastlanan bu türün, sığır, koyun ve keçilerden belirgin şekilde ayrılarak, Geç İmparatorluk dönemi boyunca izole bir biçimde beslenmiş, otlatılmış ve yetiştirilmiş olduğuna işaret etmektedir.[2138] Sığır, koyun ve keçi kemiklerinin izotopik analizleri çerçevesinde, öncelikle sığırlara ait 20 kemik kalıntısının izotopik analizleri, bunların C4 bazlı bitki türleriyle hem otlatıldığı hem de yemlendiğin tespit edilmiştir ki koyun kemiklerinden elde edilen veriler de benzer sonuçlar sunmaktadır. Bununla birlikte sığır kemiklerinin izotopik analizleri, keçilere ait 25 kemik kalıntısının izotopik değerlerinden önemli ölçüde farklıdır ki bu da keçilerin sığırlardan izole şekilde, farklı alanlarda beslendiğine ve yetiştirildiğine işaret etmektedir. Yanı sıra izotopik veriler, koyun ve keçilerin, Sagalassos territoriumundaki kırsal yerleşimlerde, daima olmasa bile, zaman zaman bir arada tutulduğunu ve otlatıldığını ortaya koymaktadır. Son olarak koyunlara ait 23 kemiğin izotopik analizleri, sığır ve keçi kemiklerinde saptanan izotopik sinyallerin bir karışımını taşımaktadır ki bu da hayvanların sığır ve keçi sürüleriyle, yılın farklı zamanlarında birlikte otlatılmış, yemlenmiş ve yetiştirilmiş olabileceğine işaret etmektedir.[2139] Tüm bu izotopik sonuçlar, yukarıda ele alınan, yüksek düzeyde bir kent-kırsal entegrasyonunun varlığını doğrular şekilde, Sagalassos territoriumundaki hayvancılık uygulamalarının Geç İmparatorluk döneminde daha "uzman" bir niteliğe büründüğünü, yanı sıra sığır, koyun, keçi ve domuz

[2135] Waelkens, 2006, **a.g.k.**, 199-255.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80.
[2136] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 161. Tablo 1., 163. Fig. 8.
[2137] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 161. Tablo 1., 163. Fig. 8., 165.
[2138] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 161. Tablo 1., 163. Fig. 8.
[2139] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 161. Tablo 1., 163. Fig. 8.

sürülerinin her biri için daha spesifik beslenme diyetlerinin (yemlerin), otlatma alanlarının ve bakım uygulamalarının benimsendiğini ortaya koymaktadır.[2140]

Son olarak Sagalassos'un, Erken Bizans dönemini (MS 450-700) ifade eden süreçte tesis ettiği merkez-kırsal bütünleşmesine ilişkin veriler, bu tezin zamansal kapsamının ötesine uzanmakla birlikte büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kent ekonomisinin tarihsel süreci boyunca uğradığı tüketimin farklı boyutlarına ilişkin bütüncül bir bakış açısı oluşturması açısından önemlidir. Bu nedenle kentin, Erken Bizans dönemindeki merkez-kırsal entegrasyonu ve büyükbaş-küçükbaş hayvanların bu entegrasyon içerisindeki rolü hakkında genel bir özet sunmak yerinde ve yeterli olacaktır.[2141]

[2140] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 161. Tablo 1., 163. Fig. 8.; Hammer, 2017, **a.g.m.**, 235.

[2141] Öncelikle Sagalassos'un Erken Bizans dönemine tarihlendirilen sığır, koyun, keçi ve domuz kemikleri üzerine gerçekleştirilen kimyasal analizler, kentin Erken-Orta İmparatorluk (MÖ 25-MS 300) dönemi bulgularıyla büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Domuz kemikleri bu dönemde de yüksek bakır ve kurşun kirliliği göstermektedir ki bu durum, hayvanların şehir merkezi ya da yakın dolayları gibi yoğun metal kirliliği sergileyen alanlarda yetiştirildiğine işaret etmektedir. Sığır kemiklerinde tespit edilen yoğun metal kirliliği, bu kirliliğe yoğun düzeyde ev sahipliği yapan yakın terriotoriumun ötesinden/uzağından tedarik edilen sığır sayısının, bu dönemde azaldığına işaret etmektedir. Bu durumun, kentteki kırmızı et talebinde yaşanan düşüşe yorumlanması mümkündür. Çünkü nicel nitelikteki zooarkeolojik veriler, kentteki sığır eti tüketiminin, Geç İmparatorluk döneminde maksimum seviyesine ulaşmasının ardından Erken Bizans döneminde yeniden azaldığını ortaya koymaktadır. Tüm bu veriler ışığında, Sagalassos sığırlarının bu dönemde şehrin yakın territoriumundaki tarımsal üretim faaliyetleri bünyesinde kullanım görmüş olmaları son derece muhtemeldir. Sığırlara benzer şekilde, koyun ve keçi kemiklerindeki yüksek bakır ve kurşun içerikleri, bilhassa keçilerin hemen hemen tüm arazi koşullarında otlatılabilmesi mümkün olduğu halde, küçükbaş hayvanların da kentin yakın çevresinde tutulduklarına işaret etmektedir. Erken Bizans dönemi boyunca Sagalassos'ta yetiştirilen koyun ve keçilerin, fiziksel boyutları açısından önceki dönem küçükbaşlarından daha küçük oldukları tespit edilmiştir. Bu durum, hayvanların boyutuna ve kalitesine daha az önem atfeden, daha az başarılı bir hayvancılık stratejisinin sonucu gibi görünmektedir. Bu çıkarım, koyun ve keçilerin, birincil kaynak niteliğindeki etlerinden ziyade süt ve yün/kıl gibi ikincil ürünleri için yetiştirildiğini göstermektedir ki dönemin zooarkeolojik verileri, koyun ve keçilerin çoğunlukla geç yaşta kesime alındıklarını kanıtlamaktadır. Koyun ve keçilerin küçülmüş boyutlarına ilişkin alternatif bir açıklama da hayvanların maruz kaldığı stresli çevre koşullarıdır ve bu koşullar, otlatma alanlarının kent merkezinin yakın çevresinde bulunması ve aynı yakın çevrenin yoğun tarımsal üretime ev sahipliği yaptığı göz önüne alındığında, bu alanların sınırlılığı ya da yetersizliğidir. Erken Bizans dönemi buluntuları, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin tekrar kentin yakın territoriumunda yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Nitekim bu dönem hem kentte hem de çevresinde önemli değişikliklere sahne olmuştur. Sagalassos MS 542/543 yılında ilk hıyarcıklı veba salgınıyla ve akabinde tekrar eden salgınlarla karşı karşıya kalmıştır. MS VI. yüzyılın ortalarından itibaren şehir ve banliyö alanları, belirgin şekilde daha az kentsel bir karaktere bürünmüş ve giderek artan bir şekilde gıda üretimine odaklanmıştır. Kent territoriumundaki zengin köylerde yoğunlaşan yerleşim, ekonomik açıdan daha otonom bir yol izleyerek, önceki yüzyıllara ait "dağınık" yerleşim modelinin yerini almıştır. Sagalassos için durumu daha da kötüleştiren bir diğer faktör ise kent çevresindeki en konulmuş çiftliklerin, ekonomik açıdan gittikçe artan bir şekilde başkent Constantinopolis'e odaklanmasıdır ki bu durum kentin ürettiği artı ürüne daha fazla el konulması anlamına gelmektedir. Bu şartlar altında, Erken Bizans döneminde Sagalassos territoriumunda köy yaşamı serpilmekte ve köyler daha bağımsız bir suret kazanmaktayken, şehir merkezi kentsel dokusunu gitgide kaybetmiştir. Ayrıca köylerin etrafında yoğunlaşan nüfus ve yerleşim için seçilen alanların daha az ulaşılabilir olması yönündeki eğilim, insanların daha yoğun nüfuslu alanlarda ya da stratejik noktalarda korunma arayışlarına neden olan stresin bir yansıması olarak ele alınmaktadır. Bu stresin kaynağı, MS V. yüzyıl boyunca etkin olduğu bilinen yağmacı dağ kabileleri ya veba salgınlarının neden olduğu demografik zayıflama olabilir. Erken Bizans dönemine ait zooarkeolojik bulgular, koyun ve keçilere ait kalıntıların, Sagalassos faunası içerisindeki dikkat çekici artışını ortaya koymaktadır. Sığırların yerine koyun ve keçilere yoğunlaşan bu yeni eğilim, bölgedeki istikrarsız koşulların bir yansıması olarak yorumlanmaktadır; koyun ve keçi sürülerinin harekete geçirilmesi, sığır sürülerine nazaran çok daha kolay olduğundan, territorium sakinleri tehlike zamanlarında daha esnek bir biçimde hareket edebilmiştir. En azından MS VI. yüzyıl ortalarına kadar "yoğun" bir biçimde iskân gördüğü bilinen kent merkezindeki nüfusun, territoriumun uzak bölgelerinden yiyecek

Bu aşamaya kadar ele alınan, Sagalassos zooarkeolojisi için mihenk taşı niteliğindeki iki çalışma, Sagalassos ve territoriumundaki kent-kırsal entegrasyonuna ışık tutan jeokimyasal analizlerin[2142] yanı sıra yerleşim sakinlerinin ve yetiştirilen hayvanların beslenme diyetlerine ışık tutan izotopik analizlerle,[2143] büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Sagalassos'taki Roma dönemi ekonomisi için kilit bir rol üstlendiğini mutlak surette ortaya koymaktadır. Yanı sıra bu çalışmalar, Sagalassos faunasını konu edinen ve başlangıcı 1990'lı yıllara uzanan zooarkeolojik çalışmaların ele aldığı hayvan kemiklerinin kalıntı miktarlarını, farklı kronolojik çerçevelerde hazırlanmış grafiklerle ortaya koymaktadır. (Bkz. Grafik 4.11.2.; 4.11.3.) Nitekim bu iki çalışmadan sonra kaleme alınan üçüncü bir çalışma, çeşitli boyutlarıyla ortaya konulduğu üzere Sagalassos'un besin ekonomisinin bel kemiği görünümündeki büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, kent territoriumundaki bereketli arazilerden, kent merkezindeki mutfaklara uzanan ayak izlerine ışık tutmakta, bu açıdan bu tez çalışması için büyük önem taşımaktadır.

Söz konusu çalışma, B. De Cupere, J. Poblome, S. Hamilton-Dyer ve S. V. Haelst tarafından 2015 yılında hazırlanmış olup, Sagalassos'un yerel nitelikte fakat kitlesel ölçekte ürettiği kırmızı astarlı sigillataların üretim merkezi olarak, önceki dönem kazılarında PQ (Potters' Quarter-Çömlekçiler Mahallesi) alanı şeklinde tanımlanan alanda yer alan bir yapıyı ele almaktadır.[2144] Kent merkezinin yukarısında, tiyatro yapısının doğusunda yer alan bu geniş platoda sürdürülen kazı çalışmaları sırasında, Çömlekçiler Mahallesi adlandırmasının temelini oluşturan çok sayıda işlik ve atölyenin yanı sıra bu platonun, kentin en eski ve en büyük nekropolüne ve ayrıca özel ya da kamusal nitelikteki çok sayıda yapıya ev sahipliği yaptığı tespit edilmiş, bu tespitler çerçevesinde MS I. ile VI. yüzyıllar arasında yoğun bir yaşam sahası teşkil ettiği anlaşılan plato, "*Doğu Suburbium*" (Doğu Mahallesi) ismiyle tanımlanmıştır.[2145]

---

tedarik etme zorluklarıyla karşı karşıya kalmış olması muhtemeldir. Bu durumun üstesinden gelebilmek için, kentin yakın eteklerinde gerçekleştirilen tarımsal üretime, kent nüfusunun besin ihtiyacını karşılamak ya da daha muhtemel bir biçimde MS VI. yüzyılın sonlarından itibaren kent ile kırsal arasındaki zayıflayan bağın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla önemli ölçüde ağırlık verildiği görülmektedir. Vanhaverbeke, 2004, **a.g.k.**, 247-249.; Martens, 2005, **a.g.m.**, 248-249.; Waelkens, 2006, **a.g.k.**, 199-255.; Vanhaverbeke, 2007, **a.g.k.**, 611-648.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80-81.

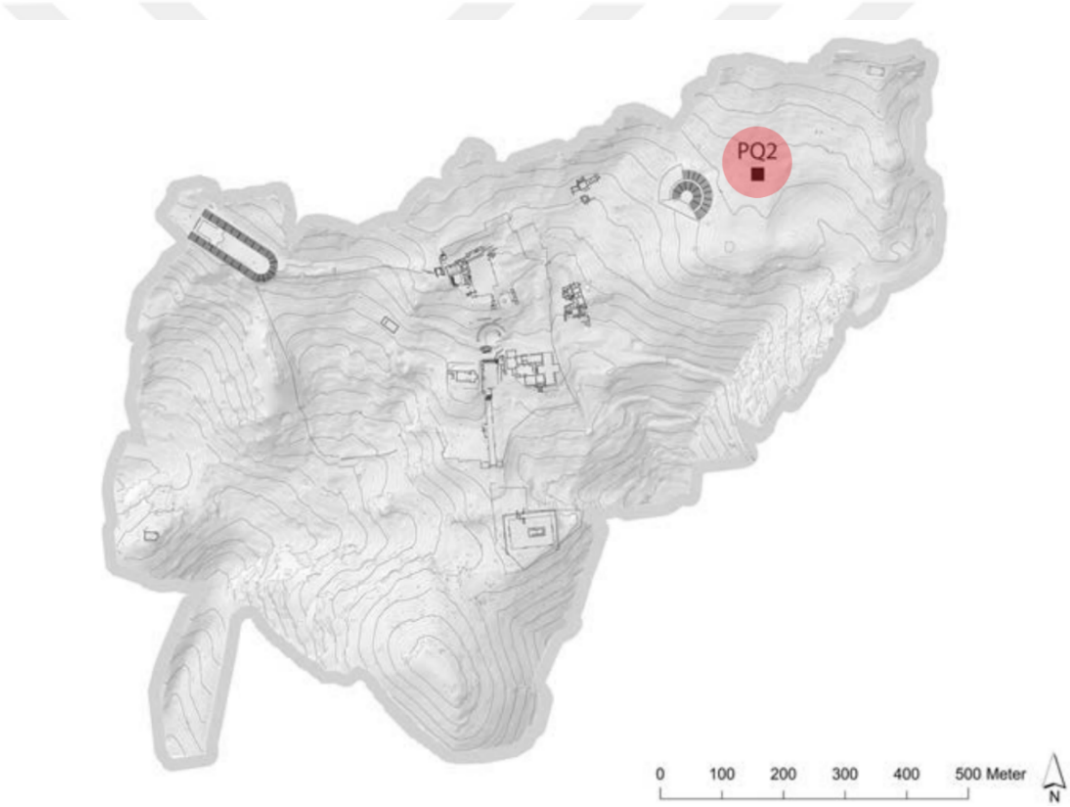
[2142] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 73-83.

[2143] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 157-171.

[2144] De Cupere, B. vd. (2015). Communal Dining in the Eastern Suburbium of Ancient Sagalassos. The Evidence of Animal Remains and Material Culture. *HEROM. Journal on Hellenistic and Roman Material Culture*. 4 (2), ss. 173-197.; Poblome, J. vd. (2016). Sagalassos'ta 2014 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 92.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 45.; Poblome, J. vd. (2018). Sagalassos'ta 2016 Sezonu Kazılar, Restorasyon Çalışmaları ve Malzeme Etütleri. *39. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 215.

[2145] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 174.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 45.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 92.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215. Sagalassos antik kentinin Doğu Suburbium'u, J. Claeys tarafından, J. Poblome danışmanlığında, 2016 yılında savunulan doktora tez çalışmasında, insan yaşamına ev sahipliği yaptığı tüm kronolojik evreleri çerçevesinde, bünyesinde yer alan tüm mimari yapılara ışık tutan bir kapsam içerisinde çalışılmıştır. Claeys, J.

Söz konusu mimari yapı, Doğu mahallesinin kuzeybatı kısmında, 2011 yılı itibarıyla kazılmaya başlanan PQ 2 adlı sektörde konumlanmaktadır.[2146] (Bkz. Harita 4.11.3.) Doğu Mahallesi, genel çerçevede işliklerden, çömlekçi fırınlarından ve mezar mimarisinden oluşan detaylı bir plan göstermekle birlikte PQ 2 sektöründe, mahallenin iki ana caddesinin kesişim noktasında konumlanan bu yapı, jeofizik haritalama çalışmaları çerçevesinde hiçbir manyetik anomali göstermemiş, bu doğrultuda ne endüstriyel üretimle ne de cenaze/defin faaliyetleriyle ilişkilendirilebilmiştir.[2147] Mahalle içerisindeki gündelik yaşam aktivitesinin yüksek yoğunluğa ulaştığı düşünülen, merkezi bir konumda yer alması, boyutları ve mimari düzeni nedeniyle Sagalassos kazıları çerçevesinde ilgi çekici bir hedef haline gelen bu yapının, mesleki, sosyal ve cenaze ile ilgili faaliyetler çerçevesinde kullanım görmüş umumi bir bina, bir "*Schola*"[2148] olduğu hipotezi ileri sürülmüştür.[2149]

Harita 4.11.3. PQ 2 sektörünün Sagalassos kent planındaki konumu.

Kaynak: De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 175. Fig. 1.

(2016). *The "Eastern Suburbium" Proasteion of Sagalassos. A Chronological, Functional and Socio-Economic Study of an Almost Uncharted Ancient Urban Phenomenon*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

[2146] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 176.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 47.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 194.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 92.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.

[2147] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 176.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 47.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 194.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 92.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.

[2148] Yapının schola hipotezi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 198-201.

[2149] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 176.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 47-48.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 194.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 92.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.

PQ 2 sektöründe gerçekleştirilen ilk dört kazı sezonu (2011-2014), binanın iki ana kullanım evresi olduğunu ortaya çıkarmıştır. (Bkz. Görsel 4.11.1.) Hangi amaçla inşa edildiğini, bir diğer deyişle özgün işlevini söyleyebilmek için yeterli kanıt bulunmamakla birlikte schola hipotezi, binanın ikinci kullanım evresi itibarıyla doğrulanmıştır. Bina, 10.85 m. (doğu-batı) x 12.80 m. (kuzey-güney) uzunluğundaki dış ölçüleriyle, harçla tutturulmuş moloz taş duvarlardan oluşan bir dikdörtgen formunda, MS I. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir.[2150]

Görsel 4.11.1. Sagalassos'ta, Doğu Mahalle'de konumlanan schola binasının 2014 kazıları sonunda elde edilmiş (güneyden) görünümü.
Kaynak: Claeys, 2016, **a.g.k.**, 195. Fig. 6.57.

İlk inşa evresinde, kuzey duvarında yer alan giriş, yapının daha sonraki döneminde kapatılmıştır. Yapının iç kısmında, ilk inşa dönemine ait orijinal güney duvarına bağlı, harçla birleştirilmiş büyük kireçtaşı bloklar ve yeniden kullanım formu sergileyen düzgün taşlardan yapılmış, 0.85 x 1.70 m. ölçülerinde, dikdörtgen bir havuz bulunmaktadır. Güney duvarına bağlantıyı sağlayan terrakotta su boruları, havuzun bir çeşme olarak kullanım gördüğünü düşündürmektedir. İlk inşa evresinden kısa bir süre sonra, MS I. yüzyıl sonlarında yapının kuzey yarısının içi, farklı alanlara/odacıklara bölünmüştür.[2151] (Bkz. Görsel 4.11.2.)

[2150] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 176.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 47.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 194.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 92-93.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.
[2151] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 176.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 47.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 195-196.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 93.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.

Görsel 4.11.2. Sagalassos'ta, Doğu Mahalle'de konumlanan schola binasının 2011-2014 kazıları sonunda elde edilmiş planı (solda) ve havadan görünümü (sağda).
Kaynak: Claeys, 2016, **a.g.k.**, 509. Attach. 5.

Yapıda MS II. yüzyıl başlarında gerçekleştirilen değişiklikler çerçevesinde, orijinal güney duvarı ve su yapısının üst kısmı sökülmüş, yapı güney yönünde genişletilmiş ve böylelikle 15.3 m. (kuzey-güney yönünde) uzunluğa ulaşmıştır.[2152] Ardından yapının güney yarısının bir kısmı, yeni inşa edilen güney duvarındaki anıtsal giriş ve eşikle aynı hizaya gelecek yeni ve daha yüksek bir zemin seviyesi için dolgu tabakasıyla yükseltilmiştir. İlk inşa evresine ait orijinal güney duvarı bu dolguyla kapatılmıştır. Bu formuyla schola binası, MS II. ve III. yüzyıllar boyunca kullanım görmüş, ardından terk edilmiş ve duvarları kısmen yıkılmıştır. MS V. ve VI. yüzyıllar boyunca binanın merkez kısmı, mahalledeki sigillata işliklerinin endüstriyel çöpü niteliğindeki seramik atıklarla doldurulmuştur.[2153]

[2152] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 176.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 47.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 259-260.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 93.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.
[2153] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 176-177.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 47-48.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 216. PQ 2 alanındaki yapının, inşasından (MS I. yüzyıl ortaları) terk edilişine (MS III. yüzyıl sonları) kadarki süreçte uğradığı mimari değişim ve dönüşümler, Claeys tarafından hazırlanan doktora tez çalışmasında, 9 farklı aşama çerçevesinde özetlenmiştir. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 263-264. Ayrıca yapı bünyesinde gerçekleştirilen ilk dönem kazı çalışmaları ve bu çalışmalar çerçevesinde yapının Erken İmparatorluk dönemindeki ilk inşa sürecine atfedilen orijinal mimari özellikleri hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 194-198. Yapının İmparatorluk döneminde (MS 150-350) uğradığı mimari dönüşümler hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 259-264.

Yapının ikinci kullanım evresine atfedilen schola işlevi, 2011-2014 yılları arasında gerçekleştirilen dört kazı sezonunda elde edilen verilere dayanmaktadır.[2154] Öncelikle 2012 yılında, binanın yürüyüş seviyelerini ve temel hendeklerini saptamak amacıyla, doğu duvarının dışı boyunca kazılan açmada, 0.6-0.7 m. yüksekliğinde olup, içerisinde yüksek miktarda faunal ve seramik kalıntıyı bir arada barındıran bir çöp çukuru tespit edilmiştir. Çukurda ele geçirilen Sagalassos imalatı kırmızı astarlı seramiklerin kronolojisini takiben,[2155] tüm bu atıklar MS II. yüzyılın ikinci yarısı boyunca doğu duvarının karşısındaki çöp çukuruna boşaltılmıştır ki bu süreç, binanın aktif olarak kullanıldığı döneme tekabül etmektedir.[2156]

De Cupere ve beraberindeki ekip tarafından 2015 yılında yayınlanan makale ve yanı sıra Claeys tarafından 2016 yılında tamamlanan doktora çalışması, sözü edilen çöp çukuru içerisindeki faunal kalıntıları, beraberindeki seramik bulgularla bir arada, kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Elde edilen veriler, yapının sürekli olarak toplu yemek faaliyetlerine ev sahipliği yaptığını, bu faaliyetlerde bir aşevinde görülebilecek türden basit yemeklerin servis edildiğini ortaya koymuştur.[2157] Çöp çukurundan elle toplanan hayvan kemikleri üzerine gerçekleştirilen incelemeler çerçevesinde, öncelikle bu kemiklerin %58.2'sini oluşturan sığırların diğer büyükbaş ve küçükbaş türlere baskınlığı dikkat çekmektedir. İkinci sırada %27.3'lük kalıntı miktarıyla domuzlar gelmekte, son sırada ise toplamda %14.2'lik oranla koyun ve keçiler yer almaktadır.[2158] Faunal kalıntı grubunun adet açısından miktarı noktasında, toplamda 3250 adet kemik kalıntısının 1808 adedi tür bazında tanımlanmıştır. Tür bazında tanımlanan kemiklerin 1053 adedi (toplam 29.199 g.) sığırlara aittir. İkinci sıradaki domuzlara ait kemik sayısı 493'tür (toplamda 3153 g.). Kendi içinde tür tanımlaması yapılamamış 198 adet (toplamda 1188 g.) koyun/keçi kemiğinin yanı sıra 32 adet kemiğin (toplamda 321 g.) keçilere, 24 adet kemiğin (toplamda 196 g.) koyunlara ait olduğu tespit edilmiştir.[2159]

Faunal bulgu grubunu oluşturan kemik kalıntılarının iskelet dağılımları göz önüne alındığında, sığırlara ait kemiklerin büyük bir çoğunluğu ön ve arka uzuvların (bacak) et taşıyan parçalarından, omurlardan (vertebralar) ve alt çene kısımlarından (mandibula) oluşmaktadır.

[2154] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 176.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 47-48.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 198-201.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 92-94.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.

[2155] PQ 2 alanındaki çöp çukuru kalıntılarının, seramik buluntular çerçevesinde belirlenen kronolojisi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 188-189.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267-268.

[2156] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 177.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 47.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 93.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.

[2157] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 173-197.; Waelkens, 2015a, **a.g.m.**, 47.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267-270.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 93-94.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.

[2158] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 176.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.

[2159] Bununla birlikte çöp çukurunda 1 adet yaban tavşanı, 6 adet tavuk ve 1 adet köpek kemiği tespit edilmiştir. De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 179. Tablo 1.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 269. Tablo 7.2.

Ayak kemikleri (metapodial ve phalanxlar) ve kaburgalar oldukça az miktarda ele geçirilmiş olup, boynuz köklerine ve kafatası parçalarına neredeyse hiç rastlanmamıştır.[2160] Domuzlara ait kemiklerin iskelet dağılımı açısından, kafatasına ve çeneye ait parçaların sayısı oldukça yüksek olup, bu durum ön ve arka uzuvlara ait et taşıyan parçalar için de geçerlidir. Yanı sıra kaburga parçalarının sayısı, omurlardan çok fazladır ve phalanxlar neredeyse tamamen eksiktir.[2161] Son olarak koyun ve keçi kemikleri içerisinde çene kemikleri, et taşıyan kemikler ve metapodial kalıntıların sayısı oldukça yüksektir. Kaburga kemiklerinin sayısı, omurlara nazaran daha fazla olmakla birlikte bu oran domuzlarda gözlemlenen ölçüde değildir.[2162]

Kemiklerin kasaplık ve parçalanma izleri hususunda, öncelikle sığır kemiklerinin büyük bir kısmında belirgin kasaplık izleri saptanmıştır. Uzun kemiklerin eklem uçlarının çevresinde görülen kesik izleri, eklemlerin ayrılması ya da karkasın (kesilmiş hayvan vücudu) parçalara ayrılması süreçleriyle ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte sığır kemiklerinin yüzeylerinde birçok sıyırma izine rastlanmıştır ki genellikle sığ nitelik gösteren bu izler, kemiğin üzerindeki etin sıyrılması esnasında ya da kemik parçalarının sıyrılan etle birlikte koparılması sonucunda oluşmuştur.[2163] (Bkz. Görsel 4.11.3.)

Görsel 4.11.3. Sagalassos'ta PQ 2 alanındaki çöp çukurunda ele geçirilen, sığıra ait uzun kemik üzerindeki et sıyırma izleri.
Kaynak: De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 180. Fig. 3.

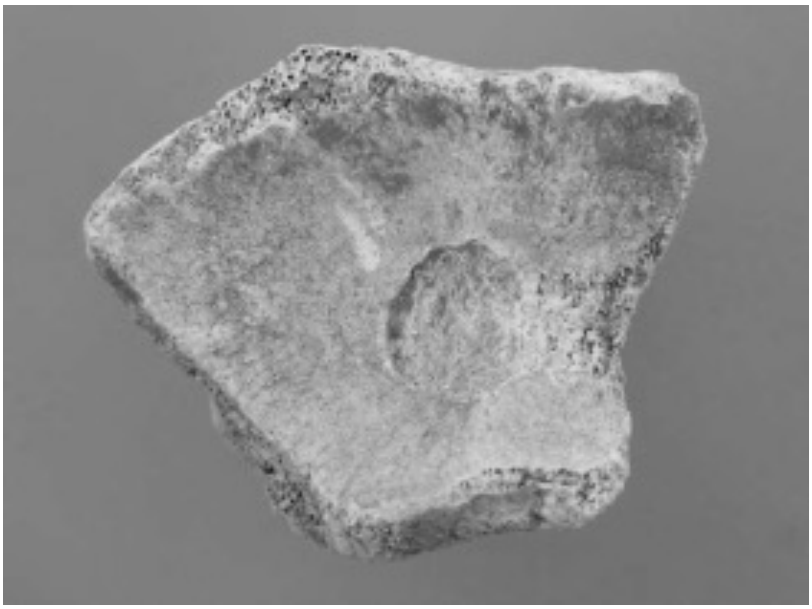
Sığır kemikleri üzerinde saptanan diğer kasaplık izleri, kemiklerin, ilk kesim aşamasının ardından parçalara ayrıldığını ortaya koymaktadır. Bu tür kesim izleri, kayıt altına alınan sığır kemiklerinin tüm tiplerinde; uzun kemiklerde, alt çene kemiklerinde ve omurlarda saptanmıştır.

[2160] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 178.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.
[2161] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 178.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.
[2162] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 178.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268. PQ 2 alanındaki schola binasının doğusunda açılan çöp çukurunda ele geçirilen sığır, koyun, keçi ve domuz kemiklerinin iskelet dağılımları hakkında sayısal açıdan kapsamlı bilgi için bkz. De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 179. Tablo 2.
[2163] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 180.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.

Uzun kemikler, yalnızca eklem uçlarını ayırmak amacıyla değil, aynı zamanda gövdeleri daha küçük parçalara ayırmak amacıyla birden fazla kesim ya da parçalama işlemine tabi tutulmuş görünmektedir.[2164] (Bkz. Görsel 4.11.4., 4.11.5.)

Görsel 4.11.4. Sagalassos'ta PQ 2 alanındaki çöp çukurunda ele geçirilen, sığıra ait kesilmiş/doğranmış distal humerus kemiği.
Kaynak: De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 180. Fig. 4.

Görsel 4.11.5. Sagalassos'ta PQ 2 alanındaki çöp çukurunda ele geçirilen, sığıra ait kesilmiş/doğranmış proximal radius kemiği.
Kaynak: De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 181. Fig. 5.

[2164] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 180.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.

Hayvanların kesim yaşı profilleri çerçevesinde, sığırlara ait diş çıkış ve aşınma oranları ile kafatası kemiklerindeki epifiz birleşme ölçümleri, bulgu grubu içerisinde 3 yetişkin, 1 yaşlı-yetişkin ve 7 yaşlı sığırın kesime alındığını ortaya koymuştur. Sığır kemik kalıntıları içerisinde 1 adet distal humerus (üst kol kemiği), 1 adet proksimal ulna (dirsek kemiği), 1 adet proksimal kalkaneus (topuk kemiği) ve 1 adet birinci phalanx dışında tüm gövde ve uzuv kemiklerinin (hayvanların kafatası dışındaki iskeletini ifade eden kemikler) kaynadığı gözlemlenmiştir ki bu da tamamıyla yetişkin bireylerin kesime alındıkları sonucunu ortaya koymaktadır.[2165] Domuz türüne ait mandibula kemikleri ve bunlar üzerindeki dişlerin çıkma ve aşınma analizleri, bulgu grubu içerisindeki domuzların 1 ila 2 yaş aralığında kesime alındığını ortaya koymuştur. Yanı sıra grup içerisinde 4 adet erkek, 2 adet dişi domuzun varlığı saptanmıştır.[2166] Koyun ve keçi kemikleri içerisinde, mandibula kemikleri üzerinde hiçbir diş aşınma evresi saptanamamıştır. Bununla birlikte bulgu grubu içerisinde, süt dişleri taşıyan ya da izole süt dişlerine sahip genç yaştaki hayvanlarla ilişkilendirilebilecek mandibulalara da hiç rastlanmamıştır. Gövde ve uzuv kemikleri üzerine gerçekleştirilen kapsamlı ölçüm ve analizler, bulgu grubu içerisindeki koyun ve keçilerin juvenil yaşlarından ziyade, genç-yetişkin ve yetişkin yaşlarında kesime alındığını ortaya koymuştur.[2167]

PQ 2 alanındaki schola binasının doğusunda kazılan çöp çukurunda, ele alınan faunal kalıntılarla bir arada ele geçirilen yoğun miktardaki seramik kalıntısı, yapının aşevi fonksiyonu doğrultusunda ileri sürülen hipotezi önemli ölçüde güçlendiren kanıtlar sunmaktadır.[2168] Öncelikle seramiklerin ağız kenarına ait parçaların oluşturduğu kalıntı miktarının, gövde parçalarının kalıntı miktarına yakın düzeyde olması dikkat çekicidir ki bu durum genel çerçevede çöp çukurundaki seramik buluntuların oldukça iyi korunduğunu göstermektedir. Öte yandan bu husus, eksiksiz ya da yeniden yapılandırılabilir seramik bulguların varlığıyla da desteklenmektedir.[2169] Ayrıca taban kısmına ait parçaların boyutları ve miktar açısından yoğunluğu, seramiklerin iyi korunmuş niteliğini destekleyen bir diğer husustur.[2170] Tüm bu sonuçlar, söz konusu seramik buluntu grubunun, schola binasının doğusundaki çukura atılmadan önceki son kullanımında nispeten az işlem gördüğüne ve sonrasında da çok düşük düzeyde insan ve doğa etkisine maruz kaldığına işaret etmektedir.[2171] (Bkz. Görsel 4.11.6.)

[2165] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 182.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.
[2166] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 182-183.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.
[2167] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 183.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.
[2168] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 183.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267-268.
[2169] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 183.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267-268.
[2170] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 183.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267-268.
[2171] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 183-184; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267-268.

Görsel 4.11.6. Sagalassos'ta PQ 2 alanındaki çöp çukurunda ele geçirilen, iyi korunmuş ve yeniden yapılandırılabilir formdaki seramik buluntular.
Kaynak: De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 184. Fig. 7.

Bulgu grubu içerisindeki seramikler, işlevlerine göre kategorize edildiğinde dikkat çeken ilk husus, son derece sığ bir profil çizen işlev çeşitliliğidir. Daha da ilginci, amphora, yapı malzemesi ve üretim artığı gibi işlevler çerçevesinde kullanım gören seramikler, buluntu grubunda neredeyse tamamen eksiktir.[2172] Söz konusu bina, kentin çömlek imalatının ana merkezi olarak ele alınan mahallenin kıyısında yer aldığından, üretim artığı niteliğinde seramiklere çöp çukurunda rastlanmaması son derece önemlidir ki bu husus binanın herhangi bir zanaat işlevine sahip olmadığına dair gösterge olarak kabul edilmektedir.[2173] Öte yandan buluntu grubu içerisinde amphoraların eksikliği, mutfak eşyalarının oldukça düşük düzeydeki kalıntı miktarıyla uyumlu bir profil çizmektedir. Bu durum, malzemenin homojenliği ve düşük parçalanma düzeyi gibi hususlarla bir arada ele alındığında, çöp çukurundaki seramik buluntu grubunun "evsel" amaçlara hizmet etmediğini göstermektedir.[2174]

Depolama kapları belirli bir ölçüde temsil edilmekle birlikte seramiklerin büyük çoğunluğunu (%87.4), Sagalassos imalatı kırmızı astarlı seramikler ile yiyecek ve içecek servisinde kullanılan yerel üretim sofra seramikleri oluşturmaktadır.[2175] Tüm bu veriler

[2172] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 185.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267-268.
[2173] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 185.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267-268.
[2174] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 185.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267-268.
[2175] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 185. Tablo 4.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267-268., 269. Tablo 7.1.

ışığında, endüstriyel ya da evsel nitelikteki atıklarla ilişkilendirilemeyen seramik bulgu grubu için ileri sürülebilecek olan en makul fonksiyon, "kalabalık" insan grupları için tesis edilmiş toplu yiyecek servisi ve tüketimidir.[2176]

Son olarak, çöp çukurundaki seramik kalıntıların kalitesi üzerine gerçekleştirilen incelemeler, bunların biçimsel formlarından ziyade astarlı yüzeylerinin kalitesi açısından, çoğunlukla "ikinci kalite" niteliği taşıdığını ortaya koymuştur. Seramik kalıntıların yüzeyindeki astar, aynı döneme ait Sagalassos imalatı kırmızı astarlı seramiklerde olduğu gibi kalın ve parlak değil, ince ve yer yer sulu bir görünüme sahiptir.[2177] (Bkz. Görsel 4.11.7.) Bu durum, çöp çukurundaki seramiklerin renk düzeni ve görünüm açısından ortaya koyduğu çeşitliliği arttırmıştır. Ayrıca seramiklerin yüzeyini kaplayan astarların nispeten düşük kalitesi, bu seramiklerle servis edilen toplu yemek faaliyetlerinde bir araya gelen kitlenin, "elit olmayan" bir profile mensup olduğuna işaret etmektedir.[2178]

Görsel 4.11.7. Sagalassos'ta PQ 2 alanındaki çöp çukurunda ele geçirilen, yekpare formdaki ikinci kalite astarlı sofra seramikleri.

Kaynak: De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 188. Fig. 8.

PQ 2 alanındaki çöp çukurunda ele geçirilen faunal bulgu grubunun bir diğer önemli özelliği, Sagalassos'un farklı sektörlerinde ele geçirilen çağdaş faunal kalıntılarla, tür dağılımı açısından neredeyse büsbütün şekilde farklı bir profil çizmesi, bir diğer deyişle Sagalassos sakinlerinin İmparatorluk döneminde benimsediği büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketiminin

[2176] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 185-186.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 267-268.
[2177] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 187.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.
[2178] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 187.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.

genel çerçevesinden önemli ölçüde farklı bir tablo ortaya koymasıdır. Bu bağlamda, kentte Neon kütüphanesinin kuzeyinde konumlanan Roma Evi'nde (RH sektörü, 3N-7N katmanları) ve Geç Hellenistik dönemde inşa edilen çeşme evinin doğusundaki dolgu katmanlarında (EF sektörü, 5E-8E katmanları) ele geçirilen faunal bulgu grupları, PQ 2 alanındaki faunal bulgu grubuyla tür dağılımı açısından nicel kıyaslamaları mümkün kılmaktadır.[2179] Roma Evi'ne ait faunal kalıntılar, esasen iki ana gruba ayrılmaktadır. İlk grubu oluşturan 3N-4N katmanları, evin ya da en azından kazısı gerçekleştirilen bölümünün terk edilmesinin ardından doldurulan ve yüksek miktarda yanmış malzeme içeren dolgu katmanlarıdır. İkinci grubu oluşturan 5N katmanı bir zemin altlığını, 6N-7N katmanları ise bu zemin altlığını destekleyen dolgu katmanlarını ifade etmektedir.[2180] Öte yandan çeşme evininin doğusundaki dolgu katmanlarında ele geçirilen faunal kalıntılar, teras dolgularıyla ilişkili yeniden işlenmiş nitelikteki tortularda gün ışığına çıkarılmıştır.[2181] Sözü edilen 3 farklı bulgu grubu da "ikincil malzeme" olarak nitelendirilen faunal kalıntılardan oluşmaktadır ve bu kalıntılar, bünyesinde tespit edildikleri binaların işleviyle doğrudan ilişkili değildir.[2182] Son olarak üç bulgu grubu da PQ 2 alanındaki çöp çukuruyla çağdaş nitelikte olup, MS II. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir.[2183]

Söz konusu üç bulgu grubu, faunal kalıntı miktarlarının tür bazında dağılımı açısından oldukça benzer bir tablo ortaya koymaktadır. Öncelikle çeşme evine ait dolgu katmanlarında ele geçirilen faunal kalıntıların 681 adedi üzerine oluşturulan örneklemde, koyun ve keçiler %40.1'e varan oranla en fazla kalıntı sunan türlerdir. Bunları %35.7 ile sığırlar takip etmekte, son sırada ise %24.2 ile domuzlar yer almaktadır.[2184] Roma Evi'nin 3N-4N katmanlarına ait 331 adet faunal kalıntı içerisinde koyun ve keçilere ait kemikler, toplam kalıntının %48.9'unu oluşturmaktadır. Sığırlar kemikleri, kalıntı grubunun %25.7'sini oluşturmakta olup, domuzlar bu türe oldukça yakın bir oranla, %25.4 ile üçüncü sırada yer almaktadır.[2185] Son olarak Roma Evi'nin 5N-7N katmanlarına ait 288 adet kemik kalıntısı üzerine oluşturulan örneklemde de koyun ve keçiler, %45.1'lik oranla en fazla temsil edilen türdür. İkinci sırada %28.5'lik oranla yine sığırlar gelmekte, son sırada ise %26.4'lük oranla yine domuzlar yer almaktadır.[2186] Tür bazında kalıntı dağılımı açısından paralel bir çizgide seyreden bu üç faunal bulgu grubunda da,

[2179] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 189.
[2180] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 189-190.
[2181] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 189.
[2182] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 190.
[2183] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 190.
[2184] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 190. Tablo 7.
[2185] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 190. Tablo 7.
[2186] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 190. Tablo 7.

koyun ve keçiler en fazla tüketim görmüş tür görünümünde olup, sığır ve domuzlar nispeten az bir kırmızı et tüketimini temsil etmektedir.[2187] Bu durum, PQ 2 alanındaki çöp çukuruna ait faunal kalıntılardan büsbütün şekilde farklı bir tablo ortaya koymakta, çöp çukurunda sığırlar, 1053 adet kemikle toplam kalıntının %58.2'sini oluşturmaktadır. Buna karşın ele alınan üç örneklemde de mutlak şekilde baskın bir görünüm sergileyen koyun ve keçiler, çöp çukurunda 254 adet kemikle toplam kalıntının yalnızca %14.2'sini oluşturmaktadır.[2188]

PQ 2 çöp çukuruna ait faunal kalıntıların, ele alınan üç örneklemden belirgin şekilde farklılık gösterdiği bir diğer husus, kalıntıların iskelet dağılımlarıdır.[2189] Bu çerçevede et taşıyan gövde kemikleri, bilhassa sığır türü söz konusu olduğunda, PQ 2 çöp çukurunda en fazla temsil edilen iskelet elemanları olup, Roma Evi ve çeşme evine ait bulgu gruplarında bu kemikler çok daha az bir payda elde etmiştir. Yanı sıra Roma Evi ve çeşme evine ait sığır kemikleri içerisinde ayak kemiklerinin oranı kayda değer ölçüde yüksektir.[2190] Domuzlar söz konusu olduğunda, kafatasına ait kemikler açısından belirgin bir farklılık göze çarpmaktadır. Bu kemikler, Roma Evi ve çeşme evi buluntularında oldukça yüksek miktarda temsil edilmekteyken, PQ 2 çöp çukurunda çok daha az miktarda ele geçirilmiştir.[2191] Bu bulgular ışığında, PQ 2 çöp çukuru ile Roma Evi ve çeşme evine ait dolgu katmanları arasında, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait farklı vücut parçalarının bertaraf edilmesi noktasında belirgin bir farklılık söz konusudur. Bu durum, büyük bir olasılıkla söz konusu alanlarda kesime alınan hayvanlara ait leşlerin işlenmesi ya da parçalanması ve akabinde tüketilmesi hususundaki farklılıkla ilişkilidir.[2192]

Roma Evi ve çeşme evi dolgularında ele geçirilen faunal kalıntılar, Sagalassos kentinin muhtelif sektörlerinde gün ışığına çıkarılan, MS I.-III. yüzyıllar arasına tarihlendirilen ve genel çerçevede "sıradan" yemek artığı olarak nitelendirilen diğer faunal kalıntı topluluklarıyla[2193] kıyaslandığında, koyun ve keçi türü küçükbaşların mutlak surette daha fazla tüketime uğradığı, sığır ve domuzların ise bu yoğun tüketimin gölgesinde kaldığı bir tablo ortaya çıkmaktadır.[2194]

[2187] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 190.
[2188] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 190.
[2189] De Cupere ve beraberindeki ekip tarafından 2015 yılında yayınlanan makalede, PQ 2 alanındaki çöp çukuruna ait faunal kalıntılar, Çeşme evi, Roma Evi 3N-4N ve Roma Evi 5N-7N buluntularıyla, iskelet dağılımları açısından, sığır, koyun-keçi ve domuz türleri ekseninde kıyaslanmıştır. Genel çerçevede kafatası kemikleri, et taşıyan gövde kemikleri ve ayak kemikleri şeklinde 3 başlık altında kategorize edilen kalıntıların, 4 farklı faunal bulgu grubu çerçevesindeki kıyaslamasına ilişkin nicel ölçekte kapsamlı bilgi için bkz. De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 191. Tablo 8.
[2190] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 190.
[2191] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 190.
[2192] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 190.
[2193] Sagalassos kent merkezinin farklı sektörlerinde gün ışığına çıkarılmış, MS I.-III. yüzyıllar arasındaki döneme tarihlendirilen diğer faunal kalıntı grupları hakkında kapsamlı bilgi için bkz. De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 77. Fig. 26., 93. Fig. 43, 44, 45., 139. Fig. 98., 140. Fig. 99., 142. Fig. 101.
[2194] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 191.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.

Buradan hareketle PQ 2 alanındaki çöp çukuruna ait faunal kalıntı grubu, yalnızca %58.2'lik sığır kemiği oranıyla değil, aynı zamanda çoğunlukla et taşıyan kemik kalıntılarının ortaya koyduğu sıra dışı iskelet dağılımı ve yanı sıra koyun, keçi ve domuzlarda saptanan nispeten geç kesim yaşı profilleriyle, yalnızca Roma Evi ve çeşme evi yapılarına ait faunal buluntuların ötesinde, Sagalassos'un MS I.-III. yüzyıllara ait tüm faunal kalıntı bağlamlarıyla net bir şekilde tezat oluşturmaktadır.[2195]

PQ 2 alanındaki kemik kalıntıları üzerinde saptanan kesim ve parçalama izleri, kesime alınmış büyükbaş ve küçükbaş hayvan vücutlarının parçalanma ve bölüştürülme işlemlerinin başka bir yerde gerçekleştirilmiş ve hatta bu kemiklerin PQ 2 alanına etten büsbütün şekilde arındırılmış halde getirilmiş olabileceğini göstermektedir.[2196] Ana amaç, yuvarlak uçlu uzun kemiklerden (Bkz. Görsel 4.11.3.) çıkarılan ve haşlama yöntemiyle elde edilen, son derece besleyici yağı elde etmek gibi görünmektedir. Bu tür uygulamalar ise bir çorba[2197] ya da et suyu hazırlama sürecine işaret etmektedir.[2198] Sığır kemikleri, PQ 2 alanındaki schola binasında,

[2195] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 191.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.

[2196] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 191-192.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.

[2197] Her ne kadar erken dönem metinlerinde barbarlara (Cermenlere) ait bir kültür olarak anılmış olsa da Romalıların çorbaya aşina oldukları bilinmektedir. Latin dilindeki "*suppa*" sözcüğü Cermenik bir kökenden gelmektedir ki bu sözcükten türeyen "*sop*" sözcüğü, ekmek parçasını çorbaya/et suyuna/yahniye batırmak anlamına gelmektedir. Van Mensch, P. J. A. (1974). A Roman Soup-Kitchen at Zwammerdam? *Bericht van de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (Amersfoort)*. 24, s. 164.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268. Öte yandan Varro, "*Köpeğin yiyeceği, koyununkinden daha çok insanın yiyeceğine benzer*." sözlerinin ardından kemik çorbasını köpekler için uygun bir yiyecek olarak sunmaktadır. Varro, *Rust*. II. 9. 8-10. Nitekim tüm bu referanslar, çorba tüketimi noktasında "elit olmayan" bir bağlama işaret etmektedir. Çorba ve et suyunun, Roma'nın İmparatorluk döneminde yaygın bir yemek bileşeni haline gelmiş olduğu bilinse de bu yemekler genellikle "işçi sınıfının" yiyeceği olarak görülmüş ve Roma yüksek mutfağını konu edinen yazarlar tarafından pek anılmamıştır. İmparatorluk döneminde "sıradan" hanelerin, günlük beslenmelerini esas olarak tek bir tencerede/kapta hazırlanabilecek herhangi bir yemek türünden sağladığı, bunlar arasında çorba, et suyu, yahni ve lapa gibi yemeklerin önemli bir yer kapladığı bilinmektedir. Bununla birlikte davetlilerini etkileme zorunluluklarını içeren resmi akşam yemeklerinin olmadığı zamanlarda elit kesimin de çorbaya yönelmiş olması oldukça muhtemeldir ki antik dönemde çorbanın kabızlığı giderme, idrarın yanmasını hafifletme ve doğurganlığı arttırma gibi tıbbi faydalar sağladığına dair yaygın bir düşüncenin hâkim olduğu bilinmektedir. Rumble, V. R. (2009). *Soup Through the Ages. A Culinary History with Period Recipes*. Jefferson: McFarland & Company. ss. 23-29.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.

[2198] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 192-193.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268. Sagalassos'taki PQ 2 alanında yer alan çöp çukuruna ait faunal bulgu grubunun tüm bu çeşitli özellikleri, günümüzde Hollanda sınırları içerisinde yer alan Zwammerdam'da konumlanan bir *castellum* yakınlarında gün ışığına çıkarılmış ve bir "aşevi" ile ilişkilendirilmiş İmparatorluk dönemi faunal kalıntılarıyla benzerlik göstermektedir. Nitekim Zwammerdam'daki yapının bir aşevi olarak kullanım görmüş olması kesin değildir. Bu durum Van Mensch'in 1974 yılında yapıya ilişkin yayınladığı makalenin başlığındaki soru işaretinden anlaşılabileceği gibi, 1994 yılında yayınladığı kitabında J. Rackham, Zwammerdam'daki İmparatorluk dönemi faunal kalıntılarının, bir aşevinin artıkları olmaktan ziyade bir yapışkan üretiminin artıkları olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan PQ 2 faunal kalıntılarının menşei için ileri sürülen "yapışkan üretimi artığı" hipotezi hem kemik kalıntılarının niteliği hem de bu kalıntıların, bir arada ele geçirildikleri spesifik seramik takımlarıyla bariz ilişkisi sebebiyle geçersiz kılınmıştır. De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 192-193.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268. Van Mensch'in Zwammerdam'daki faunal kalıntıların menşeine ilişkin aşevi hipotezi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Van Mensch, 1974, **a.g.m.**, 159-165. J. Rackham'ın Zwammerdam'daki faunal kalıntıların menşeine ilişkin yapışkan üretimi hipotezi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Rackham, J. (1994). *Interpreting the Past, Animal Bones*. London: British Museum Press. s. 56-67.

toplu ölçekte pişirilen çorbanın kalıntıları olarak yorumlanmaktayken, koyun, keçi ve domuzlara ait kemik kalıntılarının varlığı, burada kırmızı et içeren başta çeşit yemeklerin de hazırlandığını ve servis edildiğini göstermektedir.[2199] Öte yandan domuz türüne ait kalıntılar içerisinde kafatası parçaları ile ayak kemiklerinin oldukça az miktardaki temsili ve bu türün nispeten yüksek kesim yaşı profili, PQ 2 alanında "ikincil tercih" domuz eti tüketimine işaret etmektedir. Bu durum, kemikler üzerine yapılan kesim yaşı analizleri çerçevesinde genç bireylere rastlanmayan koyun ve keçi türü küçükbaşlar için de geçerli görünmektedir. Ayrıca sığır kemiklerinin çorba ya da et suyu hazırlamak için kullanılmış olması da ikincil tercih tüketime işaret etmektedir.[2200]

Sonuç itibarıyla Sagalassos antik kentinde, Doğu Suburbium'un PQ 2 isimli sektöründe yer alan çöp çukurunda ele geçirilmiş faunal ve seramik kalıntıların tüm özellikleri, bu kalıntı grubunun, bitişiğinde konumlanan schola binasından kaynaklandığını ortaya koymaktadır.[2201] Söz konusu atıklar, spesifik olarak insan topluluklarına toplu yemek hizmeti sağlamak için tasarlanmış olan schola binasının içerisinde ya da yakınlarında gerçekleştirilmiş, toplu yemek faaliyetlerinden kaynaklanmış olmalıdır.[2202] Seramik kalıntıları, neredeyse büsbütün şekilde bardaklardan, kaselerden ve tabaklardan oluşan, Sagalassos imalatı kırmızı astarlı seramik grubuna ait, sıradan kalitede sofra takımlarına ait olmalıdır.[2203] Faunal kalıntıların çoğunluğu, kalabalık gruplar için kolayca hazırlanabilecek bir yemek olan çorba ya da et suyu hazırlığına işaret etmektedir.[2204]

Antik çağ zooarkeolojisinin, hayvan kemik kalıntıları ışığında ortaya koyduğu kırmızı et tüketiminin miktar ve kalitesine ilişkin veriler, bu çağda yaşam sürmüş insan topluluklarının statülerine ilişkin son derece faydalı çıkarımları mümkün kılmaktadır. Bu hususa paralel olarak, Roma uygarlığının toplumsal yapısı içerisinde, hayırseverler tarafından finanse edilen toplu yemek organizasyonlarında servis edilen yemeklerin kalitesi, bu organizasyonlara katılan insan topluluklarının toplumsal statüsüne göre değişkenlik göstermiştir.[2205] Öte yandan kırmızı et,

[2199] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 193.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 269.
[2200] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 193-194.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 269.
[2201] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 194.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.
[2202] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 194.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.
[2203] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 194.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.
[2204] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 194.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.
[2205] Gerek İtalyan Yarımadası'nda gerekse eyalet yerleşimlerinde yaşam süren hayırseverler, zaman zaman *pleb*ler ancak çoğunlukla kent meclisi üyeleri, süvari subayları (*decuriones*) ve İmparatorluk Kültü'nün icrasından sorumlu zengin azatlılar (*Sodalis/Sacerdos Augustalis*) için toplu yemek faaliyetleri organize etmişlerdir. Nitekim bu yemek organizasyonlarında bazen farklı sosyal sınıflar bir araya gelmiş, fakat "eşit" bir yemek servisi ile karşılanmamışlardır. Bu hususta pleblerin, decurionlar ile aynı toplu yemeğe katılması halinde, decurionlara "tam bir öğün" verilmekteyken, pleblere "atıştırmalık" niteliğinde, daha az yemeğin servis edildiği bilinmektedir. Söz konusu statü eşitsizliği hususunda sayısız örnek sunmak mümkün olmakla birlikte prensip temelde aynıdır: Roma

Antik Roma dünyasında genel çerçevede prestij ifade eden bir yiyecek olarak ele alınmakla birlikte elit kesim dışındaki (daha alt tabakaya mensup) insan toplulukları da bu besine bir şekilde ulaşmışlardır. Elitlerin sofrasına konulan kırmızı eti, diğer toplulukların sofralarındaki kırmızı etten ayıran hususlar, diğer yiyeceklerle birlikte ele alındığında günlük öğünlerde çok daha merkezi bir konum elde etmiş olması, tüketim miktarı, türü (sığır, koyun-keçi, domuz), kalitesi ve hazırlanış ile tüketim biçimleridir.[2206]

Bu çerçevede Sagalassos'ta, PQ 2 alanındaki çöp çukurunda gün ışığına çıkarılan seramik kalıntılarının ve beraberindeki faunal kalıntıların işaret ettiği üzere hazırlanan yemeklerin ortaya koyduğu nispeten düşük ya da mütevazı kalite, söz konusu çöp çukurunun kaynağı olarak ele alınan schola binasında bir araya gelen insan topluluklarının, oldukça muhtemel bir biçimde, "elit" çevrelere mensup insanlardan ziyade "sıradan" kişiler olduğunu göstermektedir.[2207] Görünüşe göre bu insanlar, iç mekânında toplantılar yapılabilmesine olanak sağlayacak mimari özelliklere sahip bu dikdörtgen binada, zaman zaman bir araya gelmişlerdir. Mimari yapısı ve bitişiğindeki çöp çukuru kalıntılarıyla belgelenmiş olan toplu yemek faaliyetleri, bu dikdörtgen binanın, bir zanaat loncasının, bir dini topluluğun ya da bir sosyal grubun üyelerini bir araya getiren, bir toplantı salonu olarak faaliyet göstermiş olabileceği hipotezini doğurmaktadır.[2208] Schola adı altında tanımlanan bu binanın, kentin en büyük mezar alanı olan doğu nekropolüne yakın konumu, cenaze uygulamaları temelinde gerçekleştirilen dini toplanmaları akla getirmekle birlikte Sagalassos imalatı kırmızı astarlı seramiklerin ana üretim merkezi olan endüstri sahasına yakınlığı da olası bir zanaat loncasının toplanma noktası fonksiyonunu makul kılmaktadır. Nitekim yukarıda detaylarıyla ele alındığı üzere,[2209] Sagalassos'ta küçükbaş hayvanlardan elde edilen yünlerin boyanması üzerine işleyen ticaret loncasının, söz konusu schola binasıyla ilişkisine kanıt oluşturabilecek herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Bu noktaya kadar, doğu duvarının bitişiğindeki çöp çukuruna ait faunal ve seramik kalıntılar çerçevesinde toplu yemek faaliyetlerine ev sahipliği yaptığı hipoteziyle ele alınan

---

dünyasında toplumsal statü farklılıkları, toplu yemekler ya da ziyafetler sırasında servis edilen yemeğin miktarı ve kalitesi üzerinde yansıma bulmuştur. Garnsey, P. (1999). *Food and Society in Classical Antiquity*. New York: Cambridge University Press. s. 135, dn. 18.; De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 194. Antik Roma uygarlığında, hayırseverler tarafından finanse edilen toplu yemek organizasyonlarına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Duncan-Jones, R. (1982). *The Economy of the Roman Empire: Quantitative Studies. Second Edition*. New York: Cambridge University Press. ss. 138-144.; Mrozek, S. (1987). *Les Distributions d'argent et de Nourritures dans les Villes Italiennes du Haut-Empire Romain. Collection Latomus, Vol. 198*. Brussels: Latomus.; Garnsey, 1999, **a.g.k.**, 131-136.

[2206] Garnsey, 1999, **a.g.k.**, 126-127.; De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 194.

[2207] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 194.

[2208] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 194-195.

[2209] Bkz. Bölüm 2.2.16.

yapıda, 2014 yılı kazıları boyunca gün ışığına çıkarılan bir diğer bulgu grubu, yalnızca yapıya atfedilen schola hipotezine önemli bir dayanak oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda antik dünyanın toplu yemek organizasyonlarına ait bir kültüre ışık tutarak, Roma Küçük Asya'sında ünik bir örnek oluşturmaktadır. Bu çerçevede 2014 kazı sezonu sırasında, binanın çeşitli yerlerinde, fakat ağırlıklı olarak 1 ve 2 numaralı odalar ile 4 numaralı alanın (Bkz. Görsel 4.11.2.) batı yarısında, nihai bir toplu yemek organizasyonunu ya da ziyafete ait, oldukça iyi korunmuş durumda atıklar tespit edilmiştir.[2210] Söz konusu atıklar, ağırlıklı olarak seramik sofra takımlarından, hayvan kemik kalıntılarından ve cam kırıklarından oluşmaktadır.[2211] Genel itibarıyla yapı içerisindeki tüm odalara dağılmış olmakla birlikte bu atık kalıntıları, bilhassa 4 numaralı alanın batı ve güney duvarı boyunca, 2 numaralı odanın batı duvarı boyunca ve 1 numaralı odanın doğu yarısında bariz şekilde yoğunluk göstermektedir.[2212] (Bkz. Görsel 4.11.8.)

Görsel 4.11.8. PQ 2 alanındaki schola binasının kuzeydoğusunda konumlanan 1 numaralı odanın doğu yarısında biriken atıkların havadan görünümü.

Kaynak: Claeys, 2016, **a.g.k.**, 271. Fig. 7.63.

[2210] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 93-94.; Claeys, J., Poblome, J. (2017). The 2011 to 2016 Excavation Campaigns at Site PQ 2, Sagalassos. Dissecting a Suburban Club House (Schola). *Anatolica*. 43, s. 26.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.

[2211] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Poblome, 2016, **a.g.m.**, 93-94.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.

[2212] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26.

İlk tespitler ışığında MS II. yüzyıl sonlarına ya da III. yüzyıl başlarına[2213] tarihlendirilen atık kalıntıları, yukarıda ele alınan (MS II. yüzyıla ait) toplu yemek geleneğiyle kronolojik açından uyumlu profil çizmekle birlikte, yine kronolojik anlamda bu organizasyonlardan daha geç bir tarihe ya da döneme aittir.[2214] Yine yukarıda ele alınan MS II. yüzyıla ait çöp çukuru atıklarının aksine, bu atıklar hiçbir şekilde bina sınırları dışına çıkarılmamıştır.[2215] İki atık grubu arasındaki bir diğer bariz farklılık, kalıntıların parçalanma oranıdır. Bina içerisindeki kalıntılar, çöp çukurundakilere kıyasla çok daha az ölçekte parçalanmış, bir diğer deyişle çok daha iyi düzeyde korunmuş halde ele geçirilmiştir.[2216] Tek parça halinde bulunan çok sayıda kalıntı bir yana, genel çerçevede kalıntıların büyük çoğunluğu eksiksiz bir rekonstrüksiyonu mümkün kılacak formda gün ışığına çıkarılmıştır.[2217] (Bkz. Görsel 4.11.9.)

Görsel 4.11.9. PQ 2 alanındaki schola binasının 2 numaralı odasında gün ışığına çıkarılan, iyi korunmuş düzeydeki seramik kalıntıları, kuzeyden görünüm.

Kaynak: Claeys, 2016, **a.g.k.**, 272. Fig. 7.65.

[2213] Söz konusu tarihlendirme, J. Claeys'in 2016 yılında tamamladığı doktora tez çalışmasında ve 2017 yılında bu tezin danışmanlığını yürüten J. Poblome ile kaleme aldığı makale çalışmasında ortaya koyduğu tarihlendirmedir. Bununla birlikte yazar, 2015 yılında Erzurum'da organize edilen 37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda, Sagalassos kazılarının güncel sonuçları hakkında sunulan bir raporda, schola binasına ait bu atık kalıntılarını, MS III. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirmektedir. Poblome, 2016, **a.g.m.**, 93. Öte yandan yazar, 2017 yılında Bursa'da organize edilen 39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda, Sagalassos kazılarına ilişkin sunulan raporda ise, schola binasının, "*MS III. yüzyılın ikinci yarısında, burada verilen son yemekten hemen sonra terk edildiğini*" söylemektedir. Poblome, 2018, **a.g.m.**, 215.

[2214] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26.

[2215] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26.

[2216] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26.

[2217] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26.

Öte yandan schola binası buluntuları, yapının doğusundaki çöp çukuru kalıntılarından bile daha homojen yapıda bir sofra takımını temsil etmektedir.[2218] Seramik buluntuların büyük çoğunluğu, tek tip kupalardan ve oldukça sınırlı bir kâse ve tabak çeşitliliğinden oluşmaktadır. Buluntuların bu homojen yapısı, çöp yığınının tek bir olay sonucunda ortaya çıktığını ortaya koymaktadır. Ayrıca seramiklerin korunma düzeyinin yüksek olması ve üzerlerinde ezilme izlerine rastlanmaması, bunların, binanın tekrar erişilebilir hale gelmesinden önce örtüldüğüne işaret etmektedir.[2219] Kompakt ya da kolaylıkla yeniden yapılandırılabilir formda ele geçirilen seramikler, 13 kâse, 18 tabak ve 52 küçük kupadan oluşmaktadır.[2220] (Bkz. Görsel 4.11.10.)

Görsel 4.11.10. PQ 2 alanında, schola binasının içerisindeki son ziyafete ait, kompakt ya da kolaylıkla yeniden yapılandırılabilir formda seramik örnekleri.
Kaynak: Claeys, 2016, **a.g.k.**, 273. Fig. 7.66.

Schola binası kazıları sırasında yapılan gözlemler çerçevesinde, yapıda gerçekleştirilen bu nihai ziyafete katılan her bir kişinin (toplamda muhtemelen 75 kişiden fazla[2221]) bir kâse, bir tabak ve bir kupa ile donatılmış olması muhtemel görünmektedir. Nispeten büyük içki kapları ve sürahiler de bulunmuş olmakla birlikte sayıları azdır. Pişirme kapları ise oldukça az miktarda temsil edilmektedir. Sonuç itibarıyla ziyafetten geriye kalan seramikler içerisinde herhangi bir türün kalıntı miktarı açısından ön plana çıktığını söylemek mümkün değildir.[2222]

[2218] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26.
[2219] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26.
[2220] Küçük kupaların grupta bu denli yüksek miktarda temsil edilmesinin nedeni, küçük boyutları, şekilleri ve kenarlarının nispeten daha kalın bir formda olmasıdır ki tüm bunlar daha yüksek düzeyde korunmayı mümkün kılmıştır. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26.
[2221] Bu rakam, yazarın doktora tez danışmanı J. Poblome ile birlikte kaleme aldığı makale çalışmasında 50'den fazla şeklinde verilmiştir. Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26.
[2222] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270-271.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26-27.

Schola binasının nihai ziyafetine ait atıklar, MS III. yüzyıl başlarındaki bir Küçük Asya kentinde verilen bir toplu yemek şöleninin ve bu şölene katılan insanların maddi unsurlarına önemli ölçüde ışık tutan çeşitli kalıntılara ev sahipliği yapmaktadır. Bunlar; kandiller,[2223] cam parçaları,[2224] hayvan kemiğinden imal edilmiş 4 adet kaşık,[2225] iğneler ve broşlar,[2226] oyun taşları[2227] ve 9 adet sikke[2228] şeklinde özetlenebilir. Tüm bu kalıntılar, beraberinde bulunan faunal kalıntılarla birlikte, yapıda gerçekleştirilen nihai ziyafete ait, homojen ve bütüncül yapıdaki zengin buluntu grubunun unsurları olarak değerlendirilmektedir.

[2223] Atık grubu içerisinde ele geçirilmiş çok sayıda kandilin varlığı, bu atıkların kaynağı olan nihai ziyafetin doğrudan gece saatlerinde başladığını, gündüz başlayıp gece saatlerine kadar devam ettiğini ya da schola binasının gündüz saatlerinde de ilave aydınlatmaya ihtiyaç duyduğunu göstermektedir ki binanın dış duvarlarında olası bir pencereye işaret edecek hiçbir bulguya rastlanmamış olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 272.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 27. Kandil kalıntılarının görselleri için bkz. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 273. Fig. 7.66.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 27. Fig. 19.

[2224] Ağırlıklı olarak içecek kaplarına ait olan cam parçalarına, binanın tüm kısımlarında rastlanmakla birlikte bu kalıntılar, seramik kalıntılar gibi "yeniden yapılandırılabilir" formdan uzak, çok daha yüksek düzeyde parçalanmış halde ele geçirilmiştir. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 272.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 27.

[2225] Söz konusu kaşıkların dördü de aynı tiptir. Kaşıkların görselleri için bkz. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 276. Fig. 7.70.; 272.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 28. Fig. 20. Antik dönemde elle yemek yeme alışkanlığının kaşıkla yeme kültüründen daha yaygın olduğu, tabaktaki yemekleri almak için ise ekmek parçalarının kullanıldığı bilinmektedir. Smith, D. E. (2003). *From Symposium to Eucharist: the Banquet in the Early Christian World*. Minneapolis: Augsburg Fortress. s. 27-28.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 272.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 27. Antik dönemde kaşık (*μύστρον*) kullanımı hakkında bilgi sunan kaynaklar için bkz. Ath. III. 100. Antik dönemde çocukların münasip görgü kuralları çerçevesinde, kaşıkla yemek yemesi üzerine eğitilmesi hakkında bkz. Plut. *Mor. An Virt*. 439d-f. Ekmek parçaları ile yemek yeme alışkanlıkları, çorba ve et suyu için de geçerli olup, bu yiyeceklerin genellikle ekmek banılarak tüketildiği bilinmektedir. Van Mensch, 1974, **a.g.m.**, 164.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 272.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 27-28. Tüm bunlar bir yana, ahşap kaşıkların arkeolojik bağlamda günümüze ulaşmayı başaramamış ya da daha değerli ve "kişisel" eşyalar olarak görülmeleri nedeniyle schola binası içerisindeki atıklara hiç atılmamış olması da mümkün görünmektedir. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 272.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 28.

[2226] Schola binası atıkları içerisinde, hayvan kemiğinden imal edilmiş bir diğer önemli bulgu grubunu oluşturan iğne ve broşlar, yapı içerisindeki tüm buluntular bir ziyafet bağlamı çerçevesinde ele alındığından, yanı sıra bu buluntuların homojen ve bütünlüklü yapısı nedeniyle yine bu ziyafet sırasında yapıda terk edilmiş kişisel eşyalar olarak ele alınmaktadır. Söz konusu iğne ve broşlar, katılımcıların saç yapımı ya ta stiliyle ilişkilendirilmekte, bu husus paralelinde schola binasındaki nihai ziyafet organizasyonuna kadınların da katılmış olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 274.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 29. Schola atıkları bünyesinde ele geçirilen iğne ve broşların görselleri için bkz. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 276. Fig. 7.71.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 28. Fig. 21. Antik Roma'da iğne ve broşların kadın saç tasarımındaki kullanımı hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Stephens, J. (2008). Ancient Roman Hairdressing: On (Hair)pins and Needles. *Journal of Roman Archaeology*. 21, ss. 110-132.

[2227] Schola binasının kuzeybatısındaki 2 numaralı odaya ait atıklar içerisinde 2 adet taş eşya ele geçirilmiş olup, bunlar oyun taşı adı altında tanımlanmıştır. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 277.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 29. Oyun taşlarının görselleri için bkz. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 276. Fig. 7.69.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 29. Fig. 22. Antik dönemin ziyafet organizasyonlarında, müzik, dans, tiyatro oyunları, bilmeceler, şiir ve felsefi tartışmaların yaygınlık kazanmış faaliyetler olduğu bilinmektedir. Smith, 2003, **a.g.k.**, 34-38. Bununla birlikte yazılı kaynaklar ve ikonografi, bilhassa ziyafetlerin öncesinde oynanan şans ve kumar oyunlarına atıfta bulunmaktadır. Dunbabin, K. M. D. (2003). *The Roman Banquet: Images of Conviviality*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 157.; Dunbabin, K. M. D., Slater, W. J. (2011). "Roman Dining." M. Peachin (Ed.), *The Oxford Handbook of social Relations in the Roman World*. içinde (ss. 438-466). Oxford: Oxford University Press. s. 449-452.

[2228] Schola binası içerisindeki ziyafet atıkları bünyesinde 9 adet sikke ele geçirilmiştir. Bunlar içerisinde 2 adet sikke İmparator Marcus Aurelius dönemine ait olup, bronz olanı Caesar lejantıyla (MS 139-161 yıllarına tarihlendirilmektedir), denarius olanı ise İmparator lejantıyla (MS 170-171 yıllarına tarihlendirilmektedir) darp edilmiştir. Söz konusu 9 sikke, görece geniş bir zaman aralığına, MS 117-270 yılları arasına tarihlendirilmektedir ki bu durum, ilk bakışta sikkelerin tek zamanlı bir organizasyona ait atıklar olarak ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Konuya ilişkin kabul edilen hipotezler hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 277-278.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 29-30. Marcus Aurelius lejantlı sikkelerin görselleri için bkz. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 276. Fig. 7.72.

Schola binasına ait ziyafet kalıntılarının bir diğer önemli unsuru hayvan kemikleridir. Söz konusu kemikler, genel çerçevede seramik kalıntılar arasında rastgele dağılmış halde ele geçirilmekle birlikte bazı kemikler bizzat seramik kapların içerisinde tespit edilmiştir.[2229] Kemik kalıntıları toplanıp kayıt altına alınmış olmakla birlikte bunlar üzerine kapsamlı bir çalışma henüz gerçekleştirilmemiştir. Nitekim ilk gözlemler ışığında kemik kalıntıları, schola binasının doğusundaki çöp çukuruna ait MS II. yüzyıl faunal kalıntılarına kıyasla, tür ve iskelet dağılımı bazında daha çeşitli bir tablo ortaya koymakla birlikte korunma düzeyi açısından zayıftır.[2230]

Roma ziyafetleri sırasında kemiklerin, peçete olarak kullanım gören ekmek parçalarının ve diğer yemek kalıntılarının, ev hayvanlarının yemesi maksadıyla yere atılması yaygın bir uygulamadır.[2231] Nitekim schola binasında düzenlenen nihai ziyafete ait kalıntılar içerisindeki hayvan kemikleri, seramik kalıntılarının altında, "farklı bir tabaka" oluşturmamış, seramikler ve kemikler buluntu grubu içerisinde "eşit" bir şekilde dağılmıştır.[2232] Bununla birlikte ziyafet atıkları, görünüşe göre bir yürüyüş yolu açabilmek amacıyla[2233] odaların yan/kenar kısımlarına süpürülmüştür. Dahası, bina içerisinde bulunan seramik kap sayısı, yapının iç mekânlarına sığabilecek insan sayısından daha kalabalık bir kitleye işaret etmektedir ki bu durum, ziyafetin aynı zamanda mekânın dış kısmında da gerçekleştiğini ve buraya ait atıkların da nihayetinde binanın iç kısmına atıldığını göstermektedir.[2234]

Roma ziyafetlerinde yiyecek artıklarını yere atma uygulamasının ulaştığı popülerlik, bu uygulamanın kendi başına bir ikonografik tema haline gelmesine yol açmıştır. Bu özgün tema, "*süpürülmemiş zemin/oda*" anlamına gelen "*asarotos oikos*"[2235] (*ἀσάρωτος οἶκος*) ya da daha basit haliyle "*asaroton*" ismiyle bilinmektedir.[2236] Tema çerçevesinde toplu yemek artıkları, ev

[2229] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 274.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 28.
[2230] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 274.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 28.
[2231] Smith, 2003, **a.g.k.**, 27-28.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 274.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 28.
[2232] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 274.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 28.
[2233] Yapının kuzeybatısında konumlanan 2 numaralı odanın doğu duvarına bakan kenar kısmı, bu husus için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bkz. Görsel 4.11.9.
[2234] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 274.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 28.
[2235] Asarotos oikos teması, Plinius'un Naturalis Historiası'nda da yer bulmuştur. Yazar, ev odalarının zeminini kaplama işinin ilk kez Yunanlılar tarafından ortaya çıkarıldığını, bu kaplamaların başlangıçta büyük bir ustalıkla boyanmakta olduğunu ancak bu uygulamanın zamanla yerini mozaiklere bıraktığını yazmaktadır. Mozaik kaplama alanındaki en ünlü temsilcinin, Pergamon'daki bir odanın zeminine Yunanca'da "*Süpürülmemiş Zemin*" (*asarotos oikos/ ἀσάρωτος οἶκος*) adını taşıyan mozaiği işleyen Sosos olduğundan bahseden yazar, söz konusu mozaikte bir yemek sofrasından kalan artıkların yere atılmış halde tasvir edildiğini yazmaktadır. Plin. *Nat*. XXXVI. 184.
[2236] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 274.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 28.

hayvanlarının beslenmesi maksadıyla yere atılmakta ve yalnızca yemek sona erdikten sonra temizlenmektedir.[2237] (Bkz. Görsel 4.11.11.)

Görsel 4.11.11. Levant bölgesine ait, MS V. yüzyıla tarihli asarotos oikos-süpürülmemiş zemin temasını tasvir eden mozaik.

Kaynak: https://chateaudeboudry.ch/le-musee/les-collections/pieces-principales/ (Erişim tarihi: 06.02.2025)

Bununla birlikte asarotos oikos tasvirleri, ziyafetlerin bir parçası olarak kırık çömlek parçalarına yer vermemektedir. Bu durum, seçkin/elit ziyafet düzenleriyle ve servis ile tüketim aşamalarında daha değerli seramiklerin kullanımıyla açıklanmaktadır.[2238] Bu paralelde schola binasının doğusundaki çöp çukuruna ait çömlek atıkları, farklı zamanlarda gerçekleştirilmiş toplu yemek faaliyetlerinde yaşanan kırılmaların bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Çöp çukuru atıkları bünyesindeki çömlek kalıntılarının, miktar açısından faunal kalıntılara oranı da bu düşünceyi destekler niteliktedir.[2239] Öte yandan schola binasının içerisindeki atık grubu farklı bir zeminde ele alınmaktadır. Çünkü yapıdaki nihai ziyafet sırasında kullanım gören tüm sofra takımları, görünüşe göre yiyecek artıklarıyla bir arada terk edilmiş ve gömülmüştür.[2240]

[2237] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 274.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 28.
[2238] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 274.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 28-29.
[2239] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 274.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 29.
[2240] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 274.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 29.

Bu aşamaya kadar farklı boyutlarıyla ortaya konulduğu üzere, temelde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen kırmızı et üzerine tesis edilen toplu yemek organizasyonları çerçevesinde kullanım gören schola binasında, 2016 kazı sezonunda gerçekleştirilen çalışmalar, yapıya atfedilen işlevi mutlak surette destekleyen yeni bulguları gün ışığına çıkarmıştır.[2241] Bu bağlamda yapının güneyinde kazılan açma ile ana binanın güneydoğu kısmında, nispeten küçük, iç ölçüleri 3.8 x 3.9 m. olan kare formunda ek bir oda (Oda 5) ortaya çıkarılmış, söz konusu ek oda "mutfak" adı altında tanımlanmıştır.[2242] İçerisindeki en erken pişirme düzeneği, taş bir yapıdan ziyade dayanıksız malzemeden yapılmıştır. Kireçtaşından oluşan esas duvarları için mümkün olan en geç yapım tarihi, MS II. yüzyılın sonlarıdır.[2243] İç mekânın doğu ve kuzey kenarlarında, ince katmanlar halinde korunmuş, açıkça ayırt edilebilir durumda iki adet ateş yeri saptanmıştır. Daha eski olduğu anlaşılan ateş yeri, binanın MS I. yüzyılın sonlarında toplu yemek organizasyonlarının düzenlendiği bir scholaya dönüştürülmesiyle ilişkilendirilmektedir. Daha geç döneme ait olan ateş yeri ise scholanın son kullanım evresiyle ilişkilidir.[2244] Mutfak odasının bilhassa güney duvarı boyunca ve güneydoğu ile güneybatı köşelerinde yoğunlaşan ve MS 175-250 yılları arasındaki döneme tarihlendirilen seramik buluntuların (Bkz. Görsel 4.11.12.) büyük çoğunluğu, gerek binanın içerisinde gerekse doğusundaki çöp çukurunda gün ışığına çıkarılmış MS II-III. yüzyıl seramikleriyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.[2245]

Görsel 4.11.12. PQ 2 alanındaki schola binasının güneydoğusunda konumlanan mutfak odasının güneydoğu köşesindeki seramik mutfak gereçleri.

Kaynak: Claeys, 2017, **a.g.m.**, 25. Fig. 17.

[2241] Claeys, 2017, **a.g.m.**, 23.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 216.
[2242] Claeys, 2017, **a.g.m.**, 23.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 216.
[2243] Claeys, 2017, **a.g.m.**, 23., 25.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 216.
[2244] Claeys, 2017, **a.g.m.**, 23-24.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 216.
[2245] Claeys, 2017, **a.g.m.**, 23-24.; Poblome, 2018, **a.g.m.**, 216.

Söz konusu mutfak odası, güneydoğusuna eklendiği schola binasına paralel bir şekilde MS III. yüzyılın ikinci yarısında terkedilmiştir.[2246] Yine bu mutfak odasının tespitiyle, toplu yemek organizasyonları çerçevesinde şekillenen ana işlevi daha da belirginleşen schola binası, bünyesinde gerçekleştirilen ve yukarıda detaylarıyla ele alınan son toplu yemeğin ardından bu işlevini kaybetmiştir.[2247] Bu nihai toplu yemeğe ait kalıntılar, organizasyondan hemen sonra, çağdaş atıklar içeren kalın bir toprak tabakasıyla örtülmüş, bu tabaka, yapı içerisinde yeni ve daha yüksek bir yürüyüş seviyesi meydana getirmiştir. Bu yeni seviyenin taş ya da tuğla ile sağlamlaştırıldığına dair herhangi bir belirti bulunmamakta olup, söz konusu tabaka yalnızca sıkıştırılmış topraktan oluşmaktadır.[2248] Sonuç itibarıyla schola binası içerisinde, MS III. yüzyıl sonrasında toplu organizasyonlar gerçekleştirildiğine dair herhangi bir bulgu bulunmamakla birlikte binanın tamamıyla terk edilmediğine işaret eden bazı iç müdahaleler de mevcuttur.[2249] Nihayetinde bina, en geç MS V. yüzyılın ilk yarısında kalıcı şekilde düzensizliğe sürüklenmiş ve arından kısmen yıkılmıştır. Terk edilen bu alan, seramik kalıntıların ortaya koyduğu üzere, 35 m. doğusundaki seramik atölyeleri tarafından MS V. yüzyıl sonları ile VI. yüzyıl başları boyunca atık sahası olarak kullanım görmüştür.[2250]

Bu aşama itibarıyla, Sagalassos zooarkeolojisi için kritik öneme sahip üç çalışma ekseninde ele alınan verileri, genel bir sonuç çerçevesinde ifade etmek yerinde olacaktır. Öncelikle Sagalassos ve çevresinde yıllar boyunca gerçekleştirilen zooarkeolojik araştırmalarla gün ışığına çıkarılan hayvan kemikleri üzerindeki eser elementlerin jeokimyasal analizleri çerçevesinde elde edilen bulgular, uzun formdaki hayvan kemikleri üzerinde saptanan bakır ve kurşun gibi eser elementlerin, antropojenik ve paleo-çevresel kirliliğin mutlak göstergeleri olabileceğini ortaya koymuştur. Söz konusu göstergeler, Sagalassos territoriumundaki arazi kullanımının kronolojik olarak nasıl bir değişime/dönüşüme uğradığını saptamak ve kent ile kırsalının bölgesel entegrasyonunun farklı boyutlarını ortaya koymak noktasında son derece kritik bir işlev üstlenmiştir.[2251]

Bu çerçevede Sagalassos antik kenti, Erken-Orta İmparatorluk dönemlerini ifade eden MÖ 25-MS 300 yılları arasında, esas olarak yakın çevresindeki territoriumunu, jeokimyasal

[2246] Claeys, 2017, **a.g.m.**, 25.
[2247] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 287.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 31.
[2248] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 287.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 31.
[2249] Schola binasının söz konusu mimari müdahalelere sahne olan dönemi, herhangi bir kullanım biçimiyle ilişkilendirilememiştir. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Claeys, 2016, **a.g.k.**, 287.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 31-32.
[2250] Claeys, 2017, **a.g.m.**, 32.
[2251] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 81.

analizlerin ortaya koyduğu üzere, yoğun metal kirliliğine uğrayan bölgeyi kullanmış/tüketmiş görünmektedir. Kent merkezinin, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara önemli ölçüde bel bağlayan geçim ekonomisi, büyük ölçekte bu yakın bölgenin üretim kapasitesi vasıtasıyla temin edilmekteyken, nispeten uzak kırsaldaki köy ve çiftlikler, daha ziyade yerel üretim ve tüketime odaklanmış, artı ürünlerini ise dış pazarlara satmışlardır. Bu çerçevede kent ile kırsalı arasındaki ekonomik entegrasyon, Erken-Orta İmparatorluk dönemlerinde oldukça zayıftır ki bu durum, ele alınan çalışmalara kadar genel-geçer nitelik taşıyan, kent ve kırsalın birbirine sıkı sıkıya bağlı iki yapı olduğu yönündeki genel kanıyla büsbütün şekilde terstir.[2252]

Öte yandan Sagalassos'un Geç İmparatorluk dönemini ifade eden MS 300-450 yılları arasındaki süreçte, önceki yüzyıllara kıyasla çok daha fazla kırsal menşeili ürün kent merkezine ulaşmıştır. Ayrıca bu dönemde, Sagalassos kırsalındaki yerleşim sayısı ve paralelinde nüfus yoğunluğu en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Kırsaldaki köylerin birçoğu kent merkezini idame ettirme işlevi üstlenirken, kamulaştırılan şehir mülklerinden yoğun bir şekilde istifade eden imparatorluk aristokrasisi, mamul malları içinde kent merkezinde hazır bir pazar bulmuştur.[2253] Sagalassos, MS 450-700 yıllarını ifade eden Erken Bizans döneminde ise, yakın çevresindeki "kirli" alana tekrar daha bağımlı hale gelmiştir. Çok sayıda köy ve çiftliğe ev sahipliği yapan kırsal bölge, bu dönemde daha bağımsız hale gelmiş ve asayiş noktasında ortaya çıkan güvensiz koşullar, kırsal menşeili ürünlerin şehre kolayca nakledilmesini engellemiştir. Kent sakinlerinin geçim ekonomisi, büyük ölçüde şehre yakın arazilerin tüketilmesiyle temin edilmiştir.[2254]

İzotop analizleri ışığında ifade edilecek genel bir özet çerçevesinde, sığır, koyun-keçi ve domuz türü büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, antik dönem boyunca Sagalassos sakinlerinin beslenme düzenlerini inşa ettikleri iki sac ayağından birisini ifade etmektedir. Bir diğer deyişle, C3 bazlı bitkiler[2255] ve büyükbaş-küçükbaş hayvanlardan temin edilen hayvansal protein, antik Sagalassosluların beslenme düzeninin temelini oluşturmuştur.[2256] Hayvansal proteinin temini noktasında temel kaynak teşkil eden büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketiminin yoğunluğu, yukarıda grafiklerle (Bkz. Grafik 4.11.1.; 4.11.2.) ifade edildiği üzere, kronolojik çerçevede tür bazında değişkenlik göstermiştir.[2257]

[2252] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 82.
[2253] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 82.
[2254] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 82.
[2255] Fuller ve beraberindeki ekip tarafından hazırlanan çalışma, faunal kalıntıların yanı sıra flora kalıntıları üzerine gerçekleştirilen arkeobotanik analizler ışığında, antik dönemde Sagalassos sakinlerinin ve yetiştirdikleri büyükbaş-küçükbaş hayvanların beslenme düzeni içerisindeki bitki tüketimine ilişkin, kronolojik çerçevede, kapsamlı veriler sunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Fuller, 2012, **a.g.m.**, 165-168.
[2256] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 165.
[2257] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 165.

Klasik ve Hellenistik dönemler boyunca, Sagalassos'un yaklaşık 2 km. güneybatısında yer alan Düzen Tepe'de yaşam süren insanların besin ekonomisi, temelde koyun ve keçiler üzerine temellenmiştir. Benzer bir durum, Erken ve Orta İmparatorluk dönemleri boyunca Sagalassos'ta da gerçekleşmiş olmakla birlikte koyun ve keçilerin beslenme düzeni içerisindeki tüketim yoğunluğu nispeten düşüşe uğramış, oluşan boşluk, yerini ağırlıkla domuz ve daha az oranda sığır tüketimine bırakmıştır. Buna karşın sığır tüketimi, kentin Geç İmparatorluk döneminde muazzam bir yükselişe geçmiş, büyükbaşlar, Sagalassos sakinlerinin hayvansal protein ihtiyacı noktasında temel kaynak halini almıştır. Erken Bizans döneminde, yeniden en fazla tüketime uğrayan tür konumuna yükselen koyun ve keçi türü küçükbaşlar, bu tabloyu Orta Bizans döneminde de sürdürmüştür. Son olarak domuzlar, kentin İmparatorluk ve Bizans dönemleri boyunca tesis ettiği besin ekonomisi içerisinde, tüketim yoğunluğu açısından "radikal" bir değişikliğe uğramaksızın, önemli bir hayvansal protein kaynağı teşkil etmiştir.[2258]

Doğrudan tür bazında sunulacak genel bir özet çerçevesinde, öncelikle sığır kemikleri üzerine gerçekleştirilen izotopik analizler, C3 ve C4 bazlı bitkiler üzerine temellenen bir beslenme biçimine işaret etmektedir. C4 bazlı beslenmenin, (Erken-Orta Bizans dönemlerinde artış gösteren C4 bazlı yemleme uygulamaları göz ardı edilmemekle birlikte) Sagalassos'un Erken ve Orta İmparatorluk (akabinde Erken ve Orta Bizans) dönemleri boyunca, kent territoriumundaki bereketli çayırlarda gerçekleştirilen otlatma faaliyetleri üzerine temellenmiş olduğu düşünülmektedir.[2259]

Kent sınırları içerisinde ele geçirilen sığır kemiklerinin büyük çoğunluğu kasaplık izleri taşımaktadır ki bu husus doğrudan besin ekonomisine kanıt oluşturmaktadır. Kesim yaşı profilleri, sığırların büyük bir çoğunlukla yetişkinlik-yaşlılık dönemlerinde kesime alındığını göstermektedir ki bu husus da yalnızca bir kırmızı et kaynağı olarak yetiştirilmekten ziyade, bu hayvanların hem sütlerinden hem de tarımsal üretim ve lojistik çerçevesinde iş/çekiş güçlerinden faydalanıldığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede metapodial ve phalanx kemikleri üzerinde saptanan patolojik deformasyonlar, sığırların söz konusu iş/çekiş gücü fonksiyonuna kanıt oluşturmaktadır.[2260]

Sagalassos antik kentinin ekonomik karakteri, büsbütün şekilde "kendine yeter" nitelikte bir kırmızı et endüstrisinden ziyade, territoriumundaki kırsal üretim yerleşimlerden kent merkezine uzanan bir kırmızı et sevkiyatına işaret etmektedir. Buna paralel olarak sığır

[2258] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 165.
[2259] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 165.
[2260] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 77.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.

kemikleri üzerine gerçekleştirilen izotop analizleri, C3 ve C4 bazlı bitki temelli beslenmeye işaret eden izotopik değerlerin, kemik kalıntıları arasında farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda sığırlar, oldukça muhtemel bir biçimde, Sagalassos territoriumunun farklı çevre koşullarına (daha kurak ya da sulak) sahip, farklı bölgelerindeki köy ve çiftliklerde yetiştirilmiş, beslenmiş ve kullanılmış, nihayetinde satılmak, kesilmek ve kent nüfusunun tüketimine arz edilmek üzere kent merkezine getirilmişlerdir.[2261]

Söz konusu kırsal yerleşimler, yukarıda ele alınan sığır kemikleri üzerinde saptanan yoğun metal kirliliğinden anlaşıldığı üzere, Erken ve Orta İmparatorluk (ve akabinde Erken Bizans) dönemlerinde Sagalassos kent merkezinin yakın territoriumunda yoğunlaşmıştır.[2262] Öte yandan Sagalassos'un Geç İmparatorluk döneminde sığırlar, yine bu döneme ait sığır kemikleri üzerinde rastlanan düşük metal kirliliğinin ortaya koyduğu üzere, kent territorumunun daha uzak arazilerinde yetiştirilmiş ve kent merkezine metal kirliliğinin zayıfladığı bu uzak kırsal yerleşimlerden getirilmiş görünmektedir.[2263] Bu husus, Sagalassos territoriumundaki kırsal yerleşim sayısının Geç İmparatorluk döneminde en yüksek seviyesine ulaşmış olması (Bkz. Grafik 4.11.1.) ve kentteki faunal kalıntı bağlamları içerisindeki sığır kemiği miktarının, yine bu dönemde toplam kalıntı miktarına baskın hale gelmiş olması (Bkz. Grafik 4.11.2., 4.11.3.) gibi sonuçlarla da büsbütün şekilde örtüşmektedir.

Küçükbaş türleri üzerine sunulacak genel bir özet çerçevesinde, öncelikle koyunlar, Sagalassos'un Klasik-Hellenistik dönemlerinden Orta Bizans dönemine uzanan tarihse süreci boyunca, kemik kalıntıları üzerine gerçekleştirilen izotop analizleri çerçevesinde, sabit bir C3 bazlı bitki tüketimi üzerine temellenen bir beslenme biçimi ortaya koymuştur. Bununla birlikte tıpkı sığırlar gibi, koyunlara ait kemik kalıntıları içerisinde de C4 bazlı bitki/yem tüketimine işaret eden örnekler mevcuttur ve bu örnekler, Erken, Orta ve Geç İmparatorluk dönemlerinde yoğunlaşmaktadır. Yanı sıra izotopik analizler, koyunların, İmparatorluk ve Bizans dönemleri sırasında kent territoriumunun farklı bölgelerinde otlatılmış olabileceğine işaret etmektedir.[2264]

Öte yandan keçiler, tıpkı koyunlar gibi, kentin Klasik-Hellenistik ve Orta Bizans dönemleri arasındaki uzun süreç boyunca, neredeyse büsbütün şekilde C3 bazlı bitki tüketimine dayanan bir beslenme biçimiyle yetiştirilmiştir. Yine sığır ve koyunlara benzer bir şekilde, keçilere ait kemik kalıntıları içerisindeki az sayıda örnekte de C4 bazlı bitkilerin beslenme

[2261] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 77.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.
[2262] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 79.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.
[2263] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.
[2264] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 168.

düzenine dahil olduğu gözlemlenmiştir ki bu örnekler de Erken, Orta ve Geç İmparatorluk dönemlerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte keçilere ait kemikler üzerine gerçekleştirilen izotop analizleri, saman ve ot gibi C4 bazlı yemlerin, bu türün beslenme düzeni içerisinde koyunlara nazaran daha az yer kapladığını ortaya koymaktadır. Bu durum, keçilerin Sagalassos territorumundaki C3 bazlı bitkilere sahip alanlarda, muhtemel bir biçimde kent merkezinin etrafını saran dağ yamaçlarında, daha "serbest" bir şekilde güdüldüğüne ve otlatıldığına işaret etmektedir.[2265]

Keçilere ilişkin bu husus antik literatürde de yer bulmuştur. MS I. yüzyılda, antik Roma uygarlığının tarım üzerine kaleme alınmış en önemli eserlerinden birisi olarak kabul edilen "*De Re Rustica*" (Tarım Üzerine) adlı yapıtında Columella, keçilerin çalılıkları düz ovalara tercih ettiğini ve en verimli şekilde yetiştirildikleri alanların, engebeli ve ormanlık araziler olduğunu yazmaktadır.[2266] Sagalassos faunasına ait keçi kemikleri bünyesindeki metal (bakır ve kurşun) kirliliği üzerine gerçekleştirilen analizler, Erken ve Orta İmparatorluk (ve daha sonra Erken Bizans) dönemlerinde söz konusu kirliliğin yüksek bir seviyeye ulaştığını, dolayısıyla keçilerin bu dönemlerde Batı Torosların güney yamacında kurulu olan kentin "yakın" çevresindeki engebeli arazilerde yetiştirildiğini ve güdüldüğünü göstermektedir. Nitekim Geç İmparatorluk dönemine ait keçi kemikleri üzerinde rastlanan düşük metal kirliliği, ekonomik açıdan kent-kırsal entegrasyonunun en yoğun seviyesine ulaştığı bu dönemde, tıpkı sığırlar gibi bu hayvanların da kentin ağır metal kirliliğine maruz kalan (dolayısıyla da yoğun insan aktivitesine işaret eden) yakın çevresinin ötesinde, kent territoriumunun nispeten uzak arazilerinde yetiştirildiğini ve güdüldüğünü ortaya koymaktadır.[2267]

Koyun ve keçiler, Sagalassos antik kentinin farklı sektörlerinde gün ışığına çıkarılmış çok sayıdaki faunal kalıntı bağlamını oluşturan, muazzam miktardaki kemik kalıntısı içerisinde en yoğun şekilde temsil edilen türlerdir. Bir diğer deyişle koyun ve keçi türü küçükbaşlar, Sagalassos sakinlerinin, Erken ve Orta İmparatorluk dönemleri ile (sığır kalıntılarının mutlak üstünlüğünü ifade eden Geç İmparatorluk döneminin ardından) Erken ve Orta Bizans dönemleri

[2265] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 168.
[2266] Columella, *Rust*. VII. 6. 1. Yazar, De Re Rustica'nın yedinci kitabındaki altıncı bölümü, tamamıyla "keçi" üzerine kaleme almış, bu bölümde keçilerin yetiştirilme alanları, fiziksel özellikleri, üreme kapasiteleri ve sürü yönetimleri ile ilgili temel hususları, bir sonraki bölümde ise keçilerin yakalandıkları hastalıkları ve bunların tedavilerini konu edinmiştir. Columella, *Rust*. VII. 6-7. Öte yandan yazar, yedinci kitabın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerini koyun yetiştiriciliğine, beşinci bölümü ise koyunların maruz kaldığı hastalıklara ve bunların tedavilerine ayırmıştır. Columella, *Rust*. VII. 2-5. Son olarak De Re Rustica'nın yedinci kitabının dokuzuncu bölümü domuz yetiştiriciliğini, onuncu bölümü domuzların maruz kaldığı hastalıkları ve tedavilerini, on birinci bölümü ise domuz kısırlaştırma yöntemlerini konu edinmektedir. Columella, *Rust*. VII. 9-11.
[2267] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 80.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 168.

boyunca, hayvansal protein ihtiyacı doğrultusunda en yoğun şekilde tükettiği hayvanlardır.[2268] Kemik analizleri ışığında elde edilen kesim yaşı profilleri, koyun ve keçilerin yalnızca kırmızı et kaynağı olmaktan fazlasını ifade ettiği bir hayvancılık ekonomisine işaret etmektedir. Bu çerçevede koyun ve keçilerin, tarımsal üretim bünyesinde kullanılan gübrelerinin yanı sıra kent sofralarını süsleyen mandıra ürünleri için kaynak teşkil eden sütleri ve dokuma endüstrisi için hammadde niteliği taşıyan yün (koyunlardan elde edilen) ve kıllarıyla (keçilerden elde edilen) Roma egemenliği altındaki Sagalassos'un ekonomik yapısı içerisinde son derece önemli bir konum ettiği düşünülmektedir.[2269]

Öte yandan Sagalassos'un faunal bağlamı içerisinde keçi türüne ait kemiklerin miktarı, (koyunlara ait kalıntı miktarının üstünlüğü ele geçirdiği MS II. yüzyılın ikinci yarısı haricinde) koyunlardan daha fazladır.[2270] Bu durum yukarıda ifade edilen, Columella'nın keçilere yönelik sunduğu bilgilere paralel bir şekilde, kentin engebeli çevre ve arazi koşullarının keçi yetiştirmek noktasında daha elverişli bir niteliğe sahip olmasıyla ilgilidir.[2271] Keçi yetiştiriciliği için engebeli arazilere ve ormanlık bitki örtülerine işaret eden Columella, De Re Rustica'da, bitki örtüsü açısından zengin ve düz arazilerin uzun boylu, ormanlık ve dağlık arazilerin ise kısa koyunlar yetiştirmek için elverişli olduğundan bahsetmekte, yanı sıra düz nadas arazilerin ve çayırların dokuma endüstrileri için kritik önem taşıyan bol yünlü koyunların yetiştirilmesi için en elverişli yerler olduğunu yazmaktadır.[2272]

Columella'nın tasvirleri çerçevesinde, daha "serbest" nitelikte bir hayvancılık modeline yatkın olan ve engebeli arazilere uyumuyla nispeten daha "dinamik" bir küçükbaş görünümü sergileyen keçilerin aksine koyunlar, daha "stabil" ve daha "durağan" bir hayvancılık modeline yatkın, bu doğrultuda ekilebilir arazilerde, dolayısıyla da çiftlik yapılanmalarında yetiştirilmeye daha elverişli bir küçükbaş profili çizmektedir.[2273] Bu çerçevede, Sagalassos'un bereketli territoriumundaki ekilebilir düz arazilerde, Erken ve Orta İmparatorluk dönemleri boyunca faaliyet gösteren ve sayıları Geç İmparatorluk döneminde zirve noktasına ulaşan *villa* ve çiftliklerin, yoğun bir koyun yetiştiriciliğine ev sahipliği yaptığını ileri sürmek, gerek koyun kemiklerinin kent faunasındaki toplam kalıntı miktarı içerisindeki yüksek temsil oranı, gerekse kentin, hammaddesi yün olan bir üretim endüstrisi etrafında serpilen bir ticaret loncasına ev sahipliği yapmış olması gibi hususlar göz önüne alındığında, oldukça makul görünmektedir.

[2268] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 168.
[2269] De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 144.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 77.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 168.
[2270] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 168.
[2271] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 168.
[2272] Columella, *Rust*. VII. 2. 3.
[2273] White, 1970, **a.g.k.**, 304-306., 313.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 168.

Sagalassos'un Roma egemenliği altındaki dönemi için ifade edilen bu küçükbaş hayvancılık uygulamaları, aynı arazilerde modern dönemde sürdürülen küçükbaş hayvancılık faaliyetleri üzerine gerçekleştirilen gözlemlerin ortaya koyduğu üzere aynıdır.[2274] Dahası bu durum, Orta Anadolu bölgesi için de geçerlidir.[2275]

Son olarak domuz türüne ilişkin sunulacak genel bir özet çerçevesinde, bu türe ait kemik kalıntıları üzerine gerçekleştirilen izotop analizleri, kentin Klasik ve Hellenistik dönemlerinden Orta Bizans dönemine uzanan tüm zamansal kapsamı boyunca domuzların, neredeyse büsbütün şekilde C3 bazlı bitki üzerine temellenen bir beslenme örüntüsüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır.[2276] Bununla birlikte izotop analizleri, Sagalassos'ta gerek İmparatorluk gerekse Bizans dönemlerinde yetiştirilen domuzların beslenme düzenine, insan artığı/atığı formunda hayvansal proteinin de girdiğini göstermektedir.[2277]

Kemik kalıntıları üzerine inşa edilen kesim yaşı profilleri çerçevesinde, (kentin Geç İmparatorluk döneminde nispeten artış gösteren bir kesim yaşı profili de göz ardı edilmemekle birlikte) genç yaşlarında, genellikle 2 yaşını doldurmadan önce ve muhtemel bir biçimde yem temini için zor bir dönemi ifade eden kış aylarında kesime alınmış olduklarından, domuzların temelde kent sakinlerinin kırmızı et ihtiyacını karşılamak amacıyla yetiştirildiği açıktır.[2278] Öte yandan Sagalassos'un farklı sektörlerine ait faunal kalıntı bağlamları içerisinde, yetişkin ya da yaşlı domuzlara ait kemiklere oldukça nadir rastlanmaktadır ki bu durum, domuzların kent merkezinin dışında yetiştirildiğine ve buraya yalnızca tüketim aşamasında getirildiğine işaret etmektedir.[2279]

Columella, De Re Rustica'da domuzların, salındıkları her türden araziye kolaylıkla uyum sağlayabildiklerinden, çünkü hem dağlık hem de düzlük alanlarda beslenmelerine uygun bitkileri kolaylıkla bulabildiklerinden ve fakat sulak ya da bataklık arazileri kuru arazilere tercih ettiklerinden söz etmektedir.[2280] Bununla birlikte yazar, domuz yetiştiriciliği için en elverişli arazi türünün ormanlık alanlar olduğuna vurgu yapmakta, bu hususta meşe, kayın ve mantar ağacı başta olmak üzere, farklı türde pek çok yabani meyve ağacının domuz sürüleri için yılın

[2274] Beuls, 2000, **a.g.k.**, 216-223.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 168.
[2275] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 168. Konuya ilişkin kapsamlı bilgi için ayrıca bkz. Ertuğ-Yaraş, F. (1997). *An Ethnoarchaeological Study of Subsistence and Plant Gathering in Central Anatolia*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. St. Louis: Washington University.
[2276] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.
[2277] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.
[2278] De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 77-82., 142-143.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.
[2279] De Cupere, 2001, **a.g.k.**, 77-82., 142-143.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.
[2280] Columella, *Rust*. VII. 9. 6.

tüm dönemleri boyunca bol miktarda yiyecek sağladığını yazmaktadır.[2281] Domuzlara ilişkin tüm bu antik bilgilere paralel bir biçimde, Sagalassos'un Roma dönemi faunasına ait domuz kemikleri üzerine gerçekleştirilen izotop analizleri, bu hayvanların kent territoriumundaki ormanlık ve engebeli arazilerde, yoğun düzeyde bitkisel protein tükettiğine işaret eden veriler sunmaktadır.[2282]

Buna paralel olarak, Sagalassos'un Roma dönemi faunasına ait domuz dişlerinin mikro aşınma analizleri ve yanı sıra lineer diş minesi hipoplazileri üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, bu hayvanların, yaşamlarının büyük bölümünde "kapalı" alanlarda tutulmak yerine, "serbestçe" otlatıldıklarını, ancak kesimden önce muhtemelen kapalı alanlarda besiye alınarak "yumuşak" bir diyetle beslendiklerini ortaya koymaktadır.[2283] Ayrıca yine Klasik-Hellenistik dönemden Orta Bizans dönemine uzanan tüm zamansal bağlamda, domuz kemikleri üzerinde kesintisiz bir şekilde gözlemlenen yüksek metal (bakır ve kurşun) kirliliği, bu hayvanların daima kent merkezinin yakın çevresindeki yoğun insan aktivitesine sahne olan territoriumda otlatıldığını ya da bu territoriumdan elde edilen yemlerle beslendiğini ortaya koymaktadır.[2284] Domuzlara ait kemik kalıntıları üzerindeki metal kirliliğine yönelik bu sonuçlar, diğer taraftan bu türe ait kemikler üzerine gerçekleştirilen izotop analizleriyle büsbütün şekilde örtüşmektedir ve bu genel tablo, Sagalassos'un antik dönemi boyunca domuz yetiştiriciliğinin besleme biçimleri ve mekân açısından "kayda değer" bir değişikliğe uğramadığını ortaya koymaktadır.[2285]

Son olarak Sagalassos'un Doğu Suburbium'unda, PQ 2 alanında konumlanan schola binası ve bünyesinde gün ışığına çıkarılan faunal kalıntılar üzerine ifade edilecek genel bir özet çerçevesinde, öncelikle söz konusu yapıya ait faunal kalıntıların "niteliği" dikkat çekmektedir. Sagalassos'un farklı sektörlerinde gün ışığına çıkarılmış tüm faunal kalıntılar, kentin Roma egemenliği altındaki dönemine ait olanlar da dahil, genel çerçevede "sıradan" ya da "yaygın" yiyecek artığı niteliği taşımaktadır.[2286] Ayrıca kentin, schola binasının kullanım evrelerini de kapsayan MS ilk üç yüzyıla ait tüm faunal kalıntı bağlamlarında, koyun ve keçiler, sığır ve domuzları gölgede bırakan bir tüketim yoğunluğuna işaret eder nicelikte, yüksek miktardaki kemik kalıntısıyla temsil edilmektedir.[2287] (Bkz. Grafik 4.11.2., 4.11.3.)

[2281] Columella, *Rust*. VII. 9. 6.
[2282] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.
[2283] Vanpoucke, 2009, **a.g.m.**, 138.; Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 77.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.
[2284] Vanhaverbeke, 2011, **a.g.m.**, 76., 79-80.; Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.
[2285] Fuller, 2012, **a.g.m.**, 167.;
[2286] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 191.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 21.
[2287] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 191.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 21.

Öte yandan schola binasına ait faunal kalıntılar, bu iki temel husus noktasında, kentin geriye kalan tüm faunal kalıntı bağlamlarından ayrılmakta, ünik bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle binanın doğu duvarı bitişiğindeki çöp çukurunda ele geçirilen ve MS II. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen faunal kalıntılar, kentin aynı döneme ait (koyun ve keçi türlerinin baskın olduğu) tüm faunal kalıntı bağlamlarından farklı bir biçimde, tanımlanabilmiş toplam kemik miktarının %58.2'sini sığırların oluşturduğu bir kalıntı grubunu ifade etmektedir.[2288] Bir diğer önemli husus, yine kentin aynı döneme ait sıradan ya da yaygın yiyecek artığı niteliği taşıyan faunal kalıntılarından farklı bir biçimde, çöp çukuruna ait faunal kalıntıların, iskelet dağılımları çerçevesinde ağırlıklı olarak "et taşıyan" kemiklerden oluşuyor olmasıdır.[2289]

Çöp çukuruna ait kemik kalıntıları üzerindeki kesim ve doğrama izlerine ilişkin detaylı analizler, genel çerçevede eklemlerin ayrılması, etin kemiklerden koparılması ve kemiklerin parçalanması süreçleriyle ilişkilendirilmektedir.[2290] Bununla birlikte eklemlerin ayrılmasıyla ilişkilendirilen doğrama izleri ve bazı iskelet unsurlarının (bilhassa bazı eklem uçlarının) çöp çukurundaki eksikliği, kesime alınmış hayvan vücutlarını parçalama ve porsiyonlara ayırma işlemlerinin, lokasyonu bilinmeyen başka bir mekânda gerçekleştirildiğini, bilhassa büyükbaş sığırlara ait kemiklerin, schola binasına et taşır ya da çok daha muhtemel bir biçimde etten ayıklanmış halde getirildiğini ortaya koymaktadır.[2291] Nitekim çöp çukuruna ait sığır kalıntıları içerisinde yer bulan belirli eklem uçları da mevcuttur ki bunlar, bağ dokulu epifizlerin ve eklem kıkırdaklarının doğrudan schola binasında işlendiğine işaret etmektedir.[2292] Tüm bu bulgular ışığında, schola binasının doğusundaki çöp çukuruna ait sığır kemikleri, tıpkı Zwammerdam yerleşimindeki İmparatorluk dönemine ait faunal kalıntılar gibi, genellikle et çorbası ve et suyu gibi kalabalık insan toplulukları için kolay hazırlanabilir ve besin değeri yüksek yemekler servis eden bir aşevinin kalıntıları şeklinde yorumlanmaktadır.[2293] Sığır kemikleriyle bir arada ele geçirilen koyun, keçi ve domuz kemikleri ise bu aşevinin mutfağında kırmızı et içeren farklı yemeklerin de hazırlanmış olduğuna işaret etmektedir.[2294] Bu çerçevede, çöp çukuruna ait tüm bu kemik kalıntıları, Sagalassos'un aynı döneme ait faunal bağlamlarından farklı bir biçimde, "ikincil tercih" niteliğindeki bir büyükbaş ve küçükbaş hayvan tüketimine işaret etmektedir.[2295]

[2288] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 191.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 21.
[2289] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 191.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 21.
[2290] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 191-192.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 21.
[2291] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 192-193.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 21.
[2292] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 193.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 21.
[2293] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 192-194.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 268.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 21-22.
[2294] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 193.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 269.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 22.
[2295] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 194.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 269.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 22.

Söz konusu çöp çukurunda, faunal kalıntılarla bir arada ele geçirilen ve schola binasının toplu yemek organizasyonlarına yönelik işlevi için mutlak kanıt oluşturan seramik kalıntılar ise evsel kullanımdan ziyade toplu yemek fonksiyonuyla ilişkilendirilen sofra seramiklerinden oluşmaktadır. Nispeten "düşük" kalite niteliği sergileyen bu seramikler, aynı zamanda schola binasının kullanımı noktasında kronolojik belge niteliği taşımaktadır.[2296] Sonuç itibarıyla PQ 2 alanındaki schola binasının doğusunda yer alan çöp çukuruna ait faunal ve seramik kalıntılar, kentin en büyük endüstri sahasına ve nekropol alanına ev sahipliği yapan ve bu doğrultuda canlı ve yoğun bir yaşam sahasına işaret eden Doğu Suburbium'da, "mütevazı" bir yaşam süren, "sıradan" insanların sosyal yaşamları için bir buluşma noktası teşkil eden schola binasında, MS II. yüzyıl boyunca organize edilmiş toplu yemek faaliyetlerine ışık tutan, önemli kanıtlardır.[2297]

Binanın ileri dönem kazıları çerçevesinde, öncelikle 2014 yılında, yapının iç kısmındaki odaların zeminine dağılmış, çok sayıda kalıntı ele geçirilmiştir. Binanın iç ve muhtemelen dış kısmında, MS II. yüzyıl sonları ya da III. yüzyıl başlarında gerçekleştirilmiş nihai bir toplu yemeğe ya da ziyafete ait olduğu tespit edilen bu kalıntılar, antik dünyada ün kazanmış bir toplu yemek kültürü olan asarotos oikos (süpürülmemiş zemin) ile ilişkilendirilmekte, bu açıdan Roma Küçük Asya'sında benzersiz bir örnek oluşturmaktadır. 75'ten fazla insanın katıldığı düşünülen ziyafet organizasyonunun ardından, çok sayıda kişisel eşyanın yanı sıra oldukça iyi korunmuş düzeyde ve muazzam miktardaki seramik sofra gereçleri ve bol miktarda büyükbaş-küçükbaş hayvan kemiği, binanın iç mekân zemininde bırakılmış ve tüm bu kalıntılar toprak bir dolgu tabakasıyla mühürlenmiştir. Bahsi geçen faunal kalıntılar kayıt altına alınmış olmakla birlikte bunlar üzerine kapsamlı bir çalışma henüz mevcut değildir.[2298] 2016 kazı sezonunda, toplu yemek faaliyetleriyle özdeşleştirilen schola binasının mutfak eklentisi, bünyesindeki mutfak araç-gereçleriyle birlikte yapının güneydoğu bitişiğinde gün ışığına çıkarılmıştır.[2299]

Muazzam miktarda faunal kalıntıya ev sahipliği yapan, Pisidia kentlerinin birincisi Sagalassos, territoriumuyla ekonomik açıdan bütünlüğüne, insan ve hayvan özelinde beslenme biçim ve alışkanlıklarına ve büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kent ekonomisi içerisindeki tüketim yolculuğuna ışık tutan mimari örneklerine ilişkin bir araya getirilmiş geniş ve kapsamlı literatürle, bu tez çalışması içerisinde son derece kritik bir yer tutmakta, Roma Pisidia'sının ekonomik yapısına sıra dışı bir pencereden, alternatif bir bakış açısı sağlamaktadır.

[2296] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 194.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 22.
[2297] De Cupere, 2015, **a.g.m.**, 194.; Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 22.
[2298] Claeys, 2016, **a.g.k.**, 270-279.; Claeys, 2017, **a.g.m.**, 26-31.
[2299] Claeys, 2017, **a.g.m.**, 23-25.

4.12. Antiokheia ad Kragum Zooarkeolojisi

Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da, zooarkeolojik veriler çerçevesinde besin ekonomisine ilişkin bilgi sahibi olunan bir diğer yerleşim, kıyı bölgesi olmasına rağmen kentlerinin geneli deniz seviyesinden oldukça yüksekte konumlanan Batı Dağlık Kilikia kenti Antiokheia ad Kragum'dur. Antik kent, günümüzde Antalya'nın Gazipaşa ilçesinin yaklaşık 20 km. güneydoğusunda, Güney köyü sınırları içerisinde yer almaktadır.[2300] (Bkz. Harita 4.12.1.)

Harita 4.12.1. Antiokheia ad Kragum'un Batı Dağlık Kilikia'da konumu.

Kaynak: Can, 2014, **a.g.k.**, 385. Fig. 1.

Kente ev sahipliği yapan ve Kragos Dağları olarak anılan bölge, Akdeniz ile dik bir açıyla birleşen yüksek kayalıklardan oluşması sebebiyle, Geç Hellenistik dönemde bölgenin kıyı kentlerini ve ticaret gemilerini yağmalayan Kilikia korsanları tarafından sığınma üssü olarak kullanılmaktayken, Geç Cumhuriyet döneminde kaderi değişmiştir.[2301] MÖ 67 yılında Pompeius Magnus komutasındaki Roma donanması, Korakesion yakınlarında korsanlara büyük

[2300] Hoff, M., Townsend, R., Erdoğmuş, E. (2007). Rough Cilicia Archaeological Project: 2005 Season. *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Cilt I.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 232-233.; Hoff, M., Can, B. (2013). Antiocheia The City of Pirates. *Antalya Kültür ve Turizm Dergisi*. 17, s. 47.; Can, B., Hoff, M. (2014). "Antiochia Ad Cragum, Batı Dağlık Kilikya'da Bir Roma Kenti ve Kazıları." H. Kasapoğlu, M. A. Yılmaz. (Editörler), *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40. Yılı*. içinde (ss. 373-392.) Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları. s. 374.; Gündem, C. Y., Badem, A., Temel, Y. (2024). Antiochia ad Cragum Antik Kenti Arkeozooloji Çalışmalarının Ön Raporu. *37. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 61.

[2301] Hoff, 2007, **a.g.m.**, 233.; Hoff, 2013, **a.g.m.**, 48.; Can, 2014, **a.g.k.**, 374.; Gündem, 2024, **a.g.m.**, 61.

bir darbe indirmiş,[2302] ardından bölgedeki tüm korsan sığınakları birbiri ardına ele geçirilmiştir. Bölge bu tarihten itibaren Roma egemenliği altına girmiştir. İmparator Caligula, MS 38 yılında Dağlık Kilikia şeridi de dahil olmak üzere tüm Kommagene Krallığı'nı IV. Antiokhos'a bırakmış fakat aynı yıl içerisinde geri almıştır. Ardından İmparator Claudius, tahta çıktığı MS 41 yılında bu yetkiyi Antiokhos'a geri vermiştir. Bunun üzerine kral, eskiden korsan sığınağı olarak kullanılan bu sarp kayalık alanda yeni kentler kurmuştur. Bunlardan birisi de "*Dekendi*" adıyla kurduğu Antiokheia ad Kragum'dur.[2303] MS 72 yılında, İmparator Vespasianus tarafından yetkileri tekrar geri alınan IV. Antiokhos, bu tarihten itibaren ailesiyle birlikte başkent Roma'da yaşam sürmüştür. Kommagene Krallığı'na ait tüm topraklar da genişletilmiş Kilikia Eyaleti'nin bir parçası olarak Roma'ya bağlanmıştır. Arkeolojik verilerin ortaya koyduğu üzere,[2304] Antiokheia ad Kragum, en parlak çağını Geç Roma döneminde yaşamış, MS IV. yüzyıldan itibaren önemli bir Hristiyanlık merkezi haline gelmiştir.[2305]

Kentteki zooarkeoloji çalışmalarına, C. Y. Gündem başkanlığındaki ekip tarafından 2021 yılında başlanmıştır. Faunal kalıntıların incelenmesinde temel olarak "Görsel Tanımlama Metotları"[2306] kullanılmıştır.[2307] Faunal kalıntıların sunduğu veriler çerçevesinde, eklem ve diş kalıntıları üzerine yaş profilleri ortaya konulmuş, kasaplık, patolojik ve yanık gibi izlerin tespit ve belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.[2308] 2021 kazı sezonu ile başlayan zooarkeolojik çalışmalar, ağırlıklı olarak 2015-2019 kazı sezonlarına ait hayvan kemik kalıntıları üzerine gerçekleştirilmiştir.[2309] Söz konusu kalıntılar kentin Akropol, Bouleuterion, Büyük Hamam, Sütunlu Cadde ve Küçük Hamam gibi farklı sektörlerinde yapılan kazılarda ele geçirilmiştir.[2310]

[2302] Bkz. Bölüm 3.4.22. dn. 1467.

[2303] Kentin adındaki "*Kragum*" sözcüğü, burayı Antiokheia ad Orontes, Antiokheia Kaesareia gibi aynı adı taşıyan diğer bölge kentlerinden ayırmak için eklenmiş olup, kurulduğu bölgedeki "*Kragos*" dağlarından gelmektedir. Can, 2014, **a.g.k.**, 374. dn. 2. Kragos ismi, MS II. yüzyılda eser veren Appianos'un Mithridates Savaşları'na ilişkin tasvirlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Yazar, Pompeius Magnus'un MÖ 67 yılında, Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerini büsbütün şekilde ortadan kaldırdığı Kilikia seferinin hemen başında, ilk teslim olanların, Kragos ve Antikragos adını taşıyan ve korsanların bölgedeki en büyük iki kalesi durumundaki kayalık yerleşimleri teslim edenler olduğundan söz etmektedir. App. *Mith*. XIV. 96.

[2304] Kente ilişkin araştırmaların geçmişi, 19. yüzyılın ilk çeyreğine, kaptan Francis Beaufort'un güney Küçük Asya sahillerindeki limanlara yönelik gerçekleştirdiği araştırma gezisine kadar geriye gitmektedir. Beaufort, 1818, **a.g.k.**, 185. Antiokheia ad Kragum'un 19. Yüzyılın ilk çeyreğinden 2005 yılında M. Hoff tarafından başlatılan, yerleşime yönelik ilk bilimsel çalışmalara sahne olan ve günümüzde halen devam eden kazı çalışmalarına kadar uzanan araştırma tarihçesi için bkz. Hoff, 2007, **a.g.m.**, 233.; Can, 2014, **a.g.k.**, 375.; Gündem, 2024, **a.g.m.**, 61-62. Kent bünyesinde 2005 yılından itibaren gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların yayın ve raporlarına ilişkin bkz. Gündem, 2024, **a.g.m.**, 61. dn. 2.

[2305] Hoff, 2013, **a.g.m.**, 50.; Can, 2014, **a.g.k.**, 374.; Gündem, 2024, **a.g.m.**, 61.

[2306] Görsel tanımlama metotları, zooarkeoloji biliminde kullanılan klasik metotların bir başlık altında toplanmasını ifade eden bir terimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gündem, C. Y. (2015). Arkeozooloji Biliminin Arkeoloji Dünyasındaki Önemi Bölüm I. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. 5 (1), ss. 125-138.;

[2307] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 62.

[2308] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 62.

[2309] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 62.

[2310] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 62.

Toplamda yaklaşık 1700'den fazla hayvan kalıntısı incelenmiştir ve bu kalıntılar yaklaşık olarak 12 kg. ağırlığındadır. İncelenen faunal kalıntılar, MÖ I. yüzyıl ile MS VII. yüzyıl arasındaki döneme tarihlendirilmektedir.[2311]

Kent kazılarında tespit edilmiş hayvan kalıntılarının adet olarak %79'u, ağırlık olarak %94'ü tür bazında tanımlanmıştır.[2312] Tanımlanan kemik kalıntıları içerisinde en fazla temsil edilen grup, adet olarak %88.74'lük, ağırlık olarak %91.78'lik oran ile evcil memelilerdir.[2313] Tanımlanan evcil memeli kalıntılarının tür dağılımı çerçevesinde, koyun/keçi türü küçükbaşlar en fazla kalıntı sunan hayvanlardır.[2314] Adet yüzdeliği bakımından domuz kalıntıları sığırlardan fazla yüzdeliğe sahip olsa da ağırlık yüzdelikleri incelendiğinde sığırların, domuzların iki katından fazla yüzdeliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.[2315] Öyle ki aynı iskelet unsurunu ifade eden bir adet domuz kemiği ile bir adet sığır kemiğinin ağırlığı farklı olacaktır. Kemiğin taşıdığı et miktarı, ağırlığıyla doğru orantılı olacağından, bir adet sığırdan elde edilen et kazanımı, bir adet küçükbaş veya domuzdan elde edilenden çok daha fazla olacaktır. Et tüketimi bakımından ağırlık yüzdelikleri baz alındığında, koyun/keçi türü küçükbaşların ve büyükbaş sığırların, et kazanımı bakımından hayvansal besin ekonomisindeki baskınlığı ortaya çıkmaktadır.[2316]

Antiokheia ad Kragum'a ait faunal kalıntılar üzerine çalışmalar halen devam ettiğinden, kentin hayvan temelli besin ekonomisine yönelik mevcut sonuçlar, kapsamlı olmaktan ziyade "genel" tespitleri mümkün kılmaktadır.[2317] Bu çerçevede koyun ve keçiler, mevcut sonuçlara göre kentin ekonomik yapısında en fazla yer kaplayan tür görünümündedir. İlk gözlemler, keçilere ait kemik kalıntılarının koyunlardan daha fazla olduğunu ortaya koymuştur.[2318] Domuzlar, kalıntı miktarı açısından ikinci sıradadır ve bunları sığırlar takip etmektedir.[2319] Bu çerçevede büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, kent sakinlerinin kırmızı et ihtiyacı için en önemli kaynak konumundadır.[2320] Küçükbaşlar içerisinde keçi, kentte en fazla beslenmiş türdür ki bu durum doğrudan doğruya kent çevresinin coğrafi yapısıyla ilişkilendirilmektedir.[2321] Küçükbaş

[2311] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 62.
[2312] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 62.
[2313] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 62.
[2314] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 63.
[2315] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 63.
[2316] Tanımlanan yabani memeli kalıntıları incelendiğinde ise öne çıkan türler geyikgiller olmuştur. Alageyik, Karaca ve Kızıl Geyik tanımlanan geyik türleridir. Bununla birlikte kent faunasında, Ayı ve Kızıl Tilki gibi yabani memeli türler de yer bulmuştur. Gündem, 2024, **a.g.m.**, 62.
[2317] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 63.
[2318] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 63.
[2319] Yerleşimde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yanı sıra At, Eşek, Katır ve Köpek kalıntıları (az sayıda olsa da) tespit edilmiştir. Yabani hayvan kalıntılarına ise çok az rastlanmıştır. Gündem, 2024, **a.g.m.**, 63.
[2320] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 63.
[2321] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 63.

hayvan kalıntıları üzerine gerçekleştirilen yaş profili analizleri, koyun ve keçilerin yalnızca birincil ürünleri olan et için değil, süt ve yün/kıl gibi ikincil ürünleri için de yetiştirildiğini ortaya koymaktadır.[2322] Yerleşim bünyesinde şimdilik iki farklı koyun boyutu tespit edilmiştir ki bu durum da olasılıkla ikincil üretimle ilgilidir.[2323]

Antiokheia ad Kragum'un faunal yapısına ilişkin mevcut bilgiler, kentin ekonomik yapısı içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların önemli bir paydayı ifade ettiğine yönelik, genel nitelikte çıkarımları mümkün kılmakla birlikte kapsamlı istatistiksel veriler ve sonuçlar sunmaktan henüz uzaktır. Bu bağlamda kent sakinlerinin diyet yönelimleri, hayvanlara dayalı besin ekonomisi ve ikincil üretim ekonomisi, kasaplık faaliyetleri, boyut karşılaştırmaları, av hayvanlarının tüketime katkısı, av stratejileri ve paleoçevre şartları gibi hususlara ilişkin daha kapsamlı veriler için gelecekteki zooarkeolojik çalışmaları beklemek gerekmektedir.[2324]

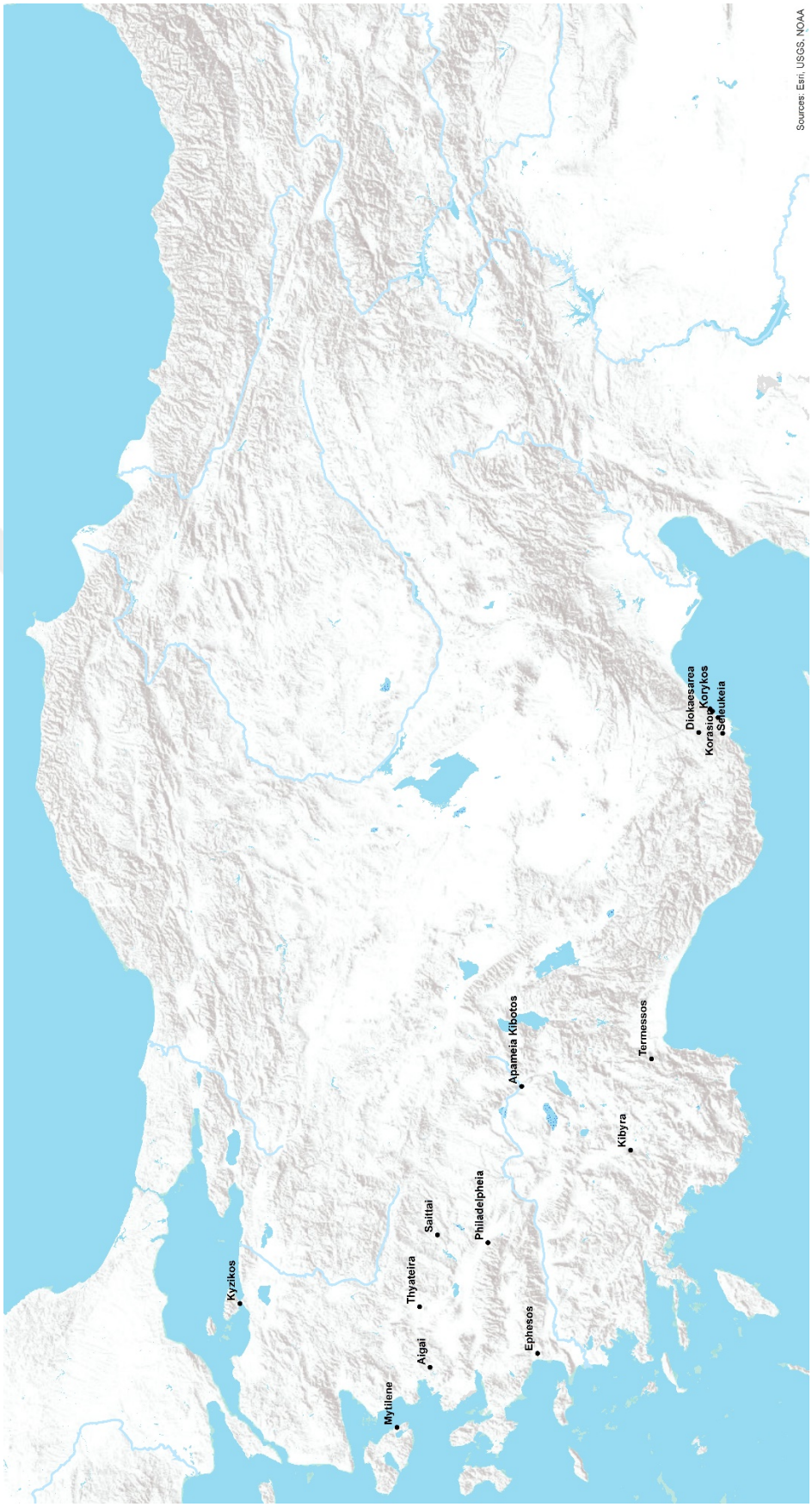
Nitekim kent faunasına ilişkin sunduğu genel nitelikte sonuçlarla dahi söz konusu zooarkeolojik çalışma, bu tez çalışması kapsamında ele alınan Kilikia bölgesinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların Roma dönemi ekonomik yapısı içerisinde kapladığı alanı ortaya koyan yegâne örnek olması açısından son derece önemlidir. Bu çerçevede Antiokheia ad Kragum'un zooarkeolojik verileri, yukarıda ele alındığı üzere gerek Korakesion[2325] ve Antiokheia'da[2326] faaliyet gösterdiği bilinmekte olan macellum yapılarından, gerekse Korykos'ta[2327] yaşadığı bilinen, kırmızı et tedariğinin farklı aşamalarında yer alan meslek gruplarından anlaşıldığı üzere, Roma Kilikia'sının ekonomik yapısı içerisinde önemli bir kalemi oluşturan büyükbaş ve küçükbaş hayvanların tüketimine "doğrudan" kanıt oluşturmaktadır.

[2322] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 63.
[2323] Antiokheia ad Kragum zooarkeolojik çalışmaları çerçevesinde, koyun boyutlarındaki farklılıklar üzerine çalışmalar halen sürmektedir. Ayrıca zooarkeolojik çalışmaları henüz tamamlanmamış olan Tapınak Alanı'nda ele geçirilen sığır kemikleri ile yerleşimin diğer sektörlerinde ele geçirilen sığır kemikleri arasında boyut açısından gözle gözlemlenebilecek farklılıklar saptanmıştır. Gündem, 2024, **a.g.m.**, 63.
[2324] Gündem, 2024, **a.g.m.**, 63-64.
[2325] Bkz. Bölüm 3.4.22.
[2326] Bkz. Bölüm 3.4.24.
[2327] Bkz. Bölüm 3.4.23.

SONUÇ

Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısına ilişkin bilgi veren tüm bu antik, epigrafik, nümizmatik, arkeolojik ve zooarkeolojik veriler, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, sözü edilen bu yapı içerisinde, farklı alt başlıklarda, farklı nitelikleriyle fakat "merkezi" bir yer edindiğini mutlak surette ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, öncelikle ele alınacak olan Kuzey Küçük Asya, Giriş bölümünde ele alınan Hellenistik ve Roma dönemi Küçük Asya'sının kentleşme dokusuna ilişkin haritaların işaret ettiği "seyrek" kentleşme dokusunun doğal bir sonucu olarak, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan temin edilen deri ve yün/kıl üzerine üretim gerçekleştiren bir endüstriye dair hiçbir iz sunmamaktadır. Yine bu doğrultuda Kuzey Küçük Asya'nın zooarkeolojisi de "karanlıkta" kalmış durumdadır. Bölgenin bu çalışma kapsamında ele alınabildiği yegâne yerleşim, bünyesinde tesis ettiği İmparatorluk dönemine ait macellum yapısıyla Paphlagonia Pompeiopolisi'dir. Ancak bu tablo, elbette bölgenin ekonomik yapısında büyükbaş-küçükbaş hayvanların "önemsiz" bir yerde konumlandığı anlamına gelmemektedir. Bu noktada bölgeye için genel kanı, antik dönemin teknolojik koşulları içerisinde gündelik yaşamın akışında temel yer edinmiş pek çok eşya ve araç-gerecin hammaddesi olan deri, yün ve kılların, Kuzey Küçük Asya'da "yerel" ve "mütevazı" bir ölçekte üretildiği, dış pazara ithalat yapan, "gelişkin" bir endüstriyel seviyeye çıkmaktan uzak kaldığı yönündedir. Üstelik bu durum, bölgenin batısına ilerledikçe kentleşme dokusunun "nispeten" yoğunlaştığı Bithynia bölgesi için de geçerlidir. Bu çerçevede bölgenin, epigrafik kayıtları ışığında, bilhassa kıyı kentlerinde tesis ettiği "gelişkin" deniz lojistiği ve yanı sıra MÖ VIII. yüzyıla kadar uzanan deniz ticareti potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda, Kuzey Küçük Asya kentlerinin bu başat hammaddeleri ya da bunlardan üretilmiş mamul malları ithalat yoluyla sağlamış olduğunu ileri sürmek, pek de yanlış bir varsayım olmayacaktır. Bölgenin hayvancılık faaliyetlerine, bu faaliyetlere elverişli otlaklarına ve iş gücü fonksiyonları çerçevesinde sığırlarla bir arada değerlendirilen tahıl üretimine ilişkin, başta Strabon olmak üzere, farklı antik yazarlarca kayıt altına alınmış tüm bilgiler, büyükbaş ve küçükbaşların bölge ekonomisinde "kritik" bir yerde konumlandığını açıkça göstermektedir.

Kuzeybatı Küçük Asya'da ise durum farklıdır. Öncelikle bu coğrafya, antik dönemin teknolojik koşulları çerçevesinde, giyim kuşamdan ev mobilyalarına, saklama kaplarından av araçlarına, savaş araç ve gereçlerinden hayvan koşumlarına ve müzik aletlerinden parşömene kadar, farklı tür ve işlevde onlarca eşyanın imalatına hammadde sağlayan büyükbaş-küçükbaş hayvan derilerini, "endüstriyel üretim" ölçeğinde işlemeyi başarmış yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır. (Bkz. Harita S1.)

Harita S1. Roma Küçük Asya'sının deri endüstrisi tesis eden yerleşimleri.

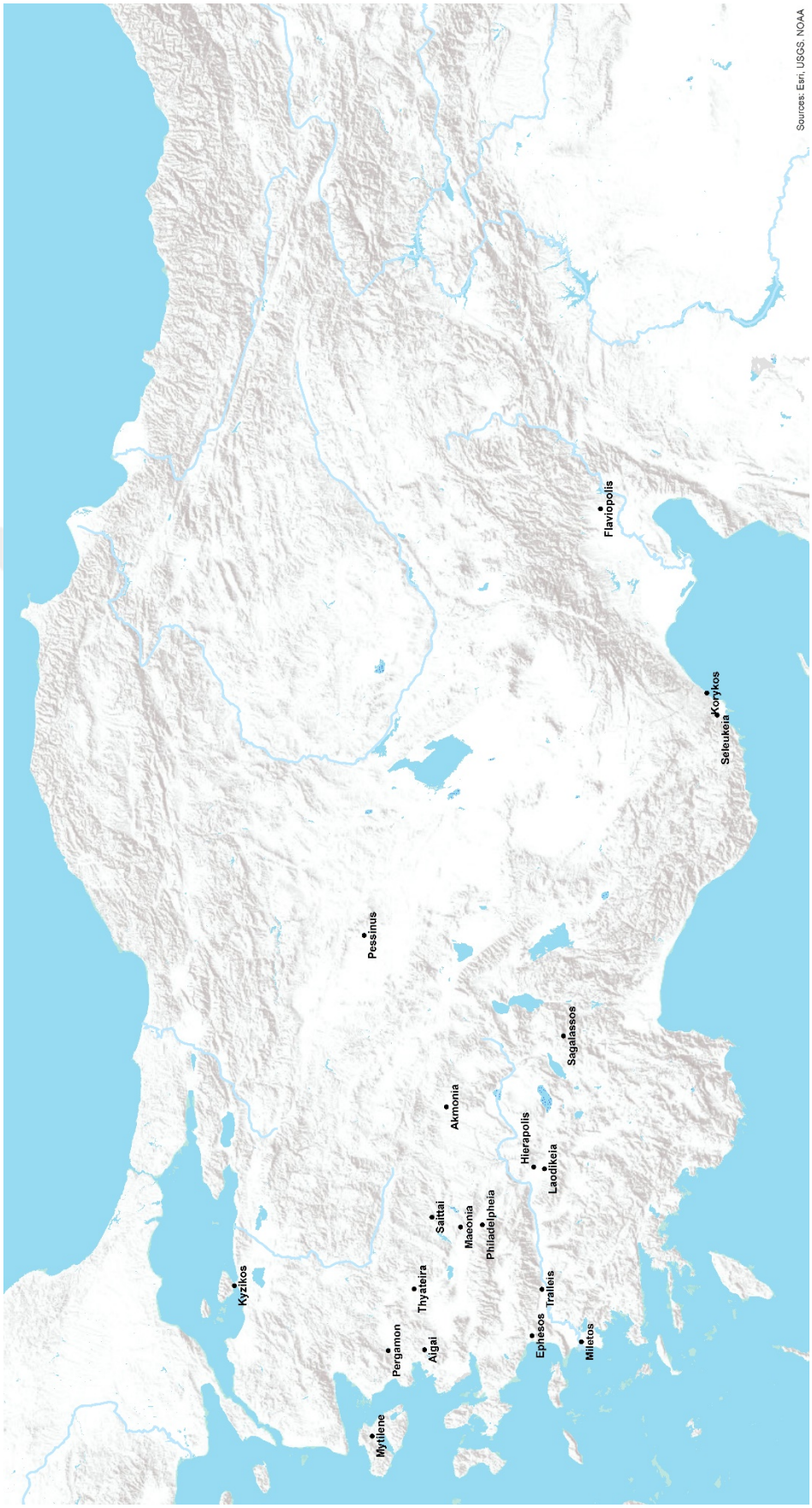
Kaynak: Harita yazar tarafından oluşturulmuştur.

Aiolis sahillerinde konumlanan Lesbos Adası'nın, antik kaynakların verdiği bilgiler ışığında en önemli antik kenti olan ve yanı sıra, Küçük Asya'daki Roma egemenliğinin çok öncesinde, karşısında bulunan Aiolis sahillerinde geniş bir *peraia*nın hâkimi olmayı başarmış olan Mytilene, epigrafik verilerinin açıkça ortaya koyduğu üzere, bir meslek birliğinin çatısı altında organize olmayı gerektirecek ölçeğe ulaşmayı başarmış bir deri endüstrisine ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte kent, Roma döneminde, dokumacılık endüstrisinin bir aşamasında faaliyet gösteren işçilerin somut kalıntılarını barındırmaktadır. Ayrıca ada bünyesinde tespit edilmiş çok sayıda *census* yazıtı, ada sakinlerinin büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarını adet cinsi üzerinden kayıt altına almış, bu hayvanların ekonomik yapı içerisindeki varlığına ilişkin somut veriler ortaya koymuştur. Öte yandan Mysia bölgesinin Propontis sahillerinde konumlanan ve ekonomik kapasitesi, bölgenin sikke darp etmiş ilk antik kenti olmasından da açıkça anlaşılan, Kyzikos, Strabon'un övgü yağmuruna tuttuğu bereketli territoriumunda, Columella'nın verimli atfettiği "yapışkan" topraklarında sabana koşuldukları, bölgenin mezar yazıtları üzerindeki tasvirlerde açıkça resmedilen sığırlar başta olmak üzere, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde ettiği deri ve yünler üzerine üretim gerçekleştiren, "gelişkin" birer deri ve yün endüstrisi vücuda getirmiştir. Ayrıca kent territoriumundaki yerleşimlere ait yazıtlar, bu endüstrinin imal ettiği mamul kıyafetleri satarak, yaşadığı kente bir tapınak bağışlayacak düzeyde kazançlar elde eden tüccarları kayıt altına almıştır. Öte yandan Kuzeybatı Küçük Asya, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen kırmızı etin satışa sunulduğu bir macellum yapısına da, Rhyndakos Apollonia'sı bünyesinde ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin kuzeybatı sahillerini ifade eden Troas ise, Alexandria Troas kentindeki bir Roma *villa*sı bünyesinde gün ışığına çıkarılmış, kasaplık izleri taşıyan büyükbaş-küçükbaş hayvan kemikleriyle, bu hayvanların bölgede tesis edilmiş besin ekonomisi içerisindeki tüketiminin kanıtlarını sunmaktadır. Ayrıca kent bünyesinde gün ışığına çıkarılmış dokuma tezgâhı ağırlıkları, bölgenin yün-kıl temelli dokumacılık faaliyetleri için önemli bir göstergedir.

Roma egemenliği öncesindeki Küçük Asya'nın, kentleşme dokusunun ve buna paralel olarak sosyo-ekonomik yoğunluğunun en yüksek olduğu bölge olan Ionia, birinci bölümde tüm detaylarıyla ele alındığı gibi, bilhassa kıyı kentlerinde son derece "canlı" bir yün-kıl dokuma endüstrisi tesis etmiştir. Miletos antik kenti yörüngesinde yoğunlaşan bu endüstriyel canlılık, epigrafik kayıtların gösterdiği kadarıyla Roma İmparatorluk döneminde büyük bir gerileme göstermiştir. Nitekim Roma egemenliği öncesi dönemde, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın farklı alt başlıklarına ilişkin kayıt altına alınmış, kıymetli yazıtlara ev sahipliği yapan bölge kentleri, Roma döneminde tam anlamıyla suskunluğa bürünmüş durumdadır. Üstelik Roma

öncesinin "görkemli" dokumacısı Miletos dahi, Roma döneminde "cılız" epigrafik verilerle temsil edilmektedir. Buna karşın Ionia'nın, tesis ettiği ekonomik yapı içerisinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanları ön plana çıkaran Roma İmparatorluk dönemi yerleşimi, Romalıların tesis ettiği Asia Eyaleti'nin başkenti Ephesos'tur. Başkent oluşu itibarıyla büyük bir nüfus atağına kalkan ve henüz MS I. yüzyılda muazzam bir imar patlamasına sahne olan *Metropolitae Asiae*, bu tez çalışmasının tüm ana başlıkları altında kapsamlı bilgiler edinilen bir antik yerleşimdir. Bu husus, elbette kentin o dönem koşulları için muazzam seviyelere ulaşan nüfusunun doğal bir yansımasıdır. Hem deri hem de yün-kıl üzerine "gelişkin" endüstriler meydana getiren kent, bünyesinde iki büyük macellum yapısı tesis etmiştir. Tüm bunların yanı sıra kent bünyesindeki pek çok yapı, muazzam miktarlarda faunal kalıntıyı muhafaza etmiş, Ephesos sakinlerinin besin ekonomisine ilişkin geniş bir bilgi havuzu meydana getirmiştir. Üstelik bu geniş bilgi havuzu, başkent Roma'dan gelen yüksek rütbeli memurların ikamet ettiği Yamaç Ev II özelinde, Küçük Asya'daki Latinlerin beslenme alışkanlıklarına ilişkin son derece kıymetli verileri içermektedir. Bu veriler çerçevesinde, başkent kökenli yönetici sınıfının, İtalyan Yarımadası'ndaki beslenme biçim ve alışkanlıklarını beraberinde getirdiği, "metropolitan" yaşam tarzını muhafaza ettiği ortaya çıkmıştır. Özü itibarıyla İtalyan Yarımadası'na has bir durum olan, "*faunal kalıntılar içerisinde en fazla örneğin domuzlara ait olması*" hususu, Roma Küçük Asya'nın tüm antik kentleri içerisinde yalnızca Ephesos'ta, kent içerisinde yalnızca Yamaç Ev II'de karşılaşılmış bir durumdur. Ephesos'un ardından bölgenin bir başka, fakat çok daha "mütevazı" ölçekteki yerleşimi Metropolis'te ele geçirilen ve bol miktarda kasaplık izleri taşıyan faunal kalıntılar da, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, bölgenin besin ekonomisi içerisindeki tüketimlerine ilişkin somut delillerdir. Yine Ephesos dışında, varlıkları yazıtlar üzerine yansımış olan Didyma ve Maiandros Magnesia'sı macellumları, bölgenin ekonomik yapısı içerisinde büyükbaş-küçükbaş hayvanların önemine ışık tutmaktadır.

Batı Küçük Asya'nın iç kesimlerini ifade eden Lydia bölgesi ise, büyükbaş-küçükbaş hayvanların ekonomik yapı içerisinde edindiği payda hususunda, Roma egemenliğiyle birlikte geri plana çekilen Ionia bölgesinin tam aksine, aslına bakılırsa bu bölgeyi tahtından edercesine ön plana çıkmış ve Pax Romana'nın kapılarını araladığı fırsatlar çağının nimetlerinden büyük bir başarıyla faydalanmış görünmektedir. Bu çerçevede Lydia, bu tez çalışması kapsamında elde edilen Roma dönemine ait epigrafik verilerin en yüksek yoğunluğa ulaştığı, bu doğrultuda en fazla deri ve dokuma endüstrisini, yanı sıra macellum yapısını bünyesinde toplayan Küçük Asya bölgesidir. (Bkz. Harita S2.)

Harita S2. Roma Küçük Asya'sının dokuma endüstrisi tesis eden yerleşimleri.

Kaynak: Harita yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bölgenin antik dönemdeki en önemli kentlerinden birisi olan Sardis, aslına bakılırsa Ionia'da Miletos'un yaşadığı akıbetin oldukça benzerini yaşamıştır. Nitekim tıpkı Miletos gibi, dokumalarının şöhreti Roma egemenliği öncesine ait pek çok antik kaynakta, büyük övgülerle anılan Sardis'in Roma dönemine ait yazıtları, kentteki bu gelişkin endüstrinin artık söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim kentin Roma dönemi içerisinde değerlendirilebilen tek unsuru, Küçük Asya'da ünik bir örnek teşkil ederek, bünyesinde tesis ettiği dört macellumdur. Hermos ve Kaystros nehirlerinin bereketli havzalarında yetiştirildikleri, bölgenin mezar stelleri üzerindeki tasvirlerinden de takip edilebilen Lydia'nın büyükbaş ve küçükbaş hayvanları, deri ve yünleriyle Thyateira, Philadelpheia, Saittai ve Aigai'de tesis edilmiş deri ve bu dört kentin ve yanı sıra Hypaipa bünyesinde tesis edilmiş dokuma endüstrileri için son derece önemli birer hammadde kaynağı teşkil etmiş olmalıdırlar. Nitekim Lydia bölgesinin Roma dönemi dokuma endüstrisi, Küçük Asya sınırları ötesine, Avrupa coğrafyasına uzanan izleri geride bırakmıştır. Ayrıca bölge yazıtlarının net şekilde ortaya koyduğu üzere, Thyateira, Sardis, Larissa ve Daldis kentlerinde faaliyet göstermiş olan Roma dönemi macullumları, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların bölge ekonomisindeki varlığı için önemli birer göstergedir. Son olarak Thyateira ve bölgenin bir diğer önemli kenti Tripolis bünyesinde ele geçirilen, kasaplık izleriyle dolu kemik kalıntıları, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, Roma Lydia'sının ekonomik yapısı içerisindeki "merkezi" konumunu, besin ekonomisi çerçevesinde de teyit etmektedir.

Öte yandan Phrygia bölgesi, bu tez çalışması kapsamında bir madalyonun birbirinden büsbütün şekilde farklı iki yüzünü temsil etmektedir. Doğu Phrygia, bünyesinde tespit edilmiş çok sayıda mezar steli üzerindeki tasvirlerin açıkça ortaya koyduğu üzere, son derece "izole" bir ekonomik yapı tesis etmiştir. Büsbütün şekilde "kırsal" bir nitelik taşıyan bu ekonomik yapı içerisinde, geçimini tarım ve hayvancılık üzerine temellendirmiş olan Phrygia sakinleri, sığır sürülerinin selameti için yerel tanrılarına pek çok adak steli adamıştır. Yanı sıra bölgenin mezar stelleri üzerine kazınan pek çok tasvir, "ev içi üretim" ölçeğinde gerçekleştirilen ve tamamıyla bireysel kullanıma ya da en uç noktada iç pazara üretim gerçekleştiren yün-kıl dokumacılığının belirgin izlerini yansıtmakta, bu dokumacılık faaliyetlerinin imal ettiği kırsal giyim-kuşam örüntüsünün betimlerini sunmaktadır. Söz konusu betimlerde karşımıza çıkan bazı kıyafetlerin, günümüzde bölgede çobanlıkla uğraşan insanlar tarafından hâlâ kullanılıyor olması da son derece önemli bir detaydır.

Nitekim Phrygia'nın batısında tablo çok farklıdır. İzole ya da kırsal profil bir kenara, Batı Phrygia, Roma Küçük Asya'sının Akdeniz dünyasına açılan ithalat kapısı konumundadır. Öncelikle Dion Chrysostomos'un, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarını ve hayvancılığını büyük

övgülerle andığı Apameia Kibotos, Roma döneminde bir loncanın çatısı altında organize olmuş deri endüstrisi tesis etmiştir. Bölgenin, şöhreti Herodotos'un eserine kadar köklenen dokuma endüstrisi ise Roma döneminde Akmonia, Hierapolis ve Laodikeia bünyesinde, tam anlamıyla "ithalatçı" bir profilde üretim gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede tıpkı Lydia gibi Pax Romana'nın getirdiği fırsatlar çağını son derece başarılı bir şekilde değerlendiren Lykos Vadisi, ürettiği ultra lüks kalitedeki, kuzgun siyahı yün-kıl dokumalarla, Strabon'un detaylı tasvirlerine konu olacak bir popülarite elde etmiştir. Üstelik bu popülarite, MS 301 yılında, tüm İmparatorluk genelinde yayınlanan Tavan Fiyatlar Fermanı'nda, Laodikeia'nın, özgün üretimi olan yedi farklı yün-kıl kıyafetle yer bulmuş olmasından da açıkça anlaşılacağı üzere, Geç Antik çağ başlarına kadar devam etmiştir. Endüstriyel üretimlerin yanı sıra, Batı Phrygia'da Akmonia ve Aizanoi kentleri bünyesinde faaliyet göstermiş olan macellum yapıları ve yanı sıra Apameia Kibotos ve Appia bünyesinde yaşam sürmüş kasaplar, bölgenin büyükbaş-küçükbaş hayvan ekonomisine ilişkin önemli göstergelerdir. (Bkz. Harita S3.) Son olarak Roma Küçük Asya'sının yün-kıl temelli kumaş ve kıyafet ithalatının liderliğini üstlendiği açıkça ortada olan Laodikeia'nın kazılarında ele geçirilmiş faunal kalıntılar, Batı Phrygia'da "geniş ölçekli" bir ekonomik modelde, kritik bir yer edindiği anlaşılan büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, besin ekonomisi çerçevesindeki tüketimlerini kanıtlamaları açısından önem arz etmektedir.

İklim koşulları ve yerleşim dokusu çerçevesinde Doğu Phrygia ile büyük bir benzerlik içerisinde olan Galatia bölgesi, tıpkı Doğu Phrygia'nın adak ve mezar stelleri gibi, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ekonomik yapı içerisinde edindiği merkezi konuma ilişkin tasvirlere ve ifadelere yer veren stelleri günümüze ulaştırmıştır. Nitekim bölge, bir kent seçkini vasıtasıyla İmparator Traianus'a hediye olarak gönderdiği yün kıyafetleri imal eden Pessinus antik kenti ile, "endüstriyel" nitelikte bir dokumacılık profili sergilemekte ve bu özelliğiyle Doğu Phrygia coğrafyasından belirli ölçüde ayrılmaktadır. Antik kaynakların sunduğu bilgiler çerçevesinde, seçkin tabakanın ve hatta hanedanların mülkiyeti altında yetiştirilen devasa koyun sürüleri, Galatia bölgesinin ekonomik yapısı içerisinde "temel" bir yer edinmiş olmalıdır. Nitekim bu düşünce, Pessinus ve Gordion kentleri bünyesinde gerçekleştirilmiş zooarkeolojik çalışmalarla desteklenmektedir. Söz konusu çalışmalar, koyun ve keçi türü küçükbaşlara ait kemik kalıntı miktarının, toplam faunal kalıntı miktarı içerisindeki bariz üstünlüklerini ortaya koymaktadır. Üstelik Gordion özelinde gerçekleştirilen zooarkeolojik çalışmalar, Roma Küçük Asya'sında "askeri besin ekonomisinin" ayak izlerinin sürülebildiği yegâne örneği mümkün kılmaktadır ki bu çalışmalar, Gordion'a Kıta Avrupası'ndan gelen bir Roma garnizonunun "domuz tüketimi" alışkanlığı sürdürme eğiliminde olduğunu ortaya koyması açısından son derece önemlidir.

Harita S3. Roma Küçük Asya'sının macellum ve kasapları.

Kaynak: Harita yazar tarafından oluşturulmuştur.

Merkez Küçük Asya'nın doğusunu ifade eden Kappadokia bölgesi ise, tıpkı yine Giriş bölümünde ele alınan haritaların ortaya koyduğu "seyrek" kentleşme dokusuna paralel bir biçimde, deri ya da yün-kıl temelli bir endüstriyel üretimden ve macellum yapılarından yoksun durumdadır. Bununla birlikte antik kaynakların sunduğu bilgiler, bölgede sığır yetiştiriciliğinin yaygın bir ekonomik faaliyet olduğunu ve bu uygulamaların Erciyes Dağı eteklerindeki verimli arazilerde yoğunlaştığını kabul etmek için yeterli bilgileri sunmaktadır. Bölgenin ön plana çıkan "kırsal" dokusu göz önüne alındığında Kappadokia için genel kanı, büyükbaş sığırların yanı sıra koyun ve keçi türü küçükbaşların da bölge ekonomisi içinde "temel" bir yer edindiği yönündedir.

Plinius'un "Karia Öküzleri" tanımlaması üzerinden, Roma Küçük Asya'nın ekonomik yapısı içerisindeki sığırlara "zebu" çerçevesinde bir yolun açıldığı Karia bölgesi, bünyesindeki antik kentlerin farklı ekonomik alt başlıklarda sunduğu bilgiler ışığında, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların önemli bir ekonomik unsur teşkil ettiği açıkça ortada olan bir diğer Küçük Asya bölgesidir. Öncelikle bölgenin kuzeyinde, Lydia sınırında konumlanan Tralleis antik kenti, hem bünyesinde tesis ettiği yün-kıl dokuma endüstrisi, hem Tavan Fiyatlar Fermanı'nda yer bulmuş olan derisi ve hem de kırmızı et satışının gerçekleştirildiği *mensa*larıyla, Karia'nın ekonomik yapısı içerisinde büyükbaş-küçükbaş hayvanların kapladığı alana ilişkin bütüncül bir bakış açısı sağlamaktadır. Bununla birlikte Aphrodisias'ın epigrafik verileri çerçevesinde, kentin sosyal yaşantısında ön plana çıkmış oldukları anlaşılan kasaplar ve bu kasapların mesleki faaliyetlerini icra etmiş olmaları muhtemel olan kent *tetrastoa*sı, bölge ekonomisindeki büyükbaş-küçükbaş hareketliliğine ilişkin önemli referanslardır. Ayrıca bölgenin Iasos antik kenti ve Labraunda Kutsal Alanı bünyesinde gerçekleştirilen zooarkeolojik çalışmalar, antik literatür tarafından genel çerçevede "karanlıkta" bırakılan Karia'da, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, beslenme örüntüleri içerisinde önemli bir yer edindiğini ortaya koymaktadır. (Bkz. Harita S4.)

Güneybatı Küçük Asya'nın bir diğer bölgesi Lykia, zorlayıcı topoğrafik şartları göz önüne alındığında kulağa oldukça makul gelen bir çerçevede, antik literatürde keçileriyle yer bulmuştur. Yine antik literatürün, keçi kıllarının denizcilik sektöründeki yaygın kullanımına ilişkin aktarımları göz önüne alındığında, bölge sikkeleri üzerinde antik kayıtlara paralel şekilde tasvir edilmiş "gür postlu" keçilerin, Lykia bölgesinin "gelişkin" nitelikteki deniz lojistiği ekonomisinde kullanım görmüş olmaları son derece muhtemeldir. Bununla birlikte Samosatalı Lukianos'un "Patara Sandaletleri"ne, Athenaios'un ise spesifik bir domuz eti olan *perna*nın Lykia'daki kalitesine ilişkin atıfları, bölgedeki büyükbaş-küçükbaş hayvancılık ekonomisinin önemli göstergeleri olarak değerlendirilmektedir.

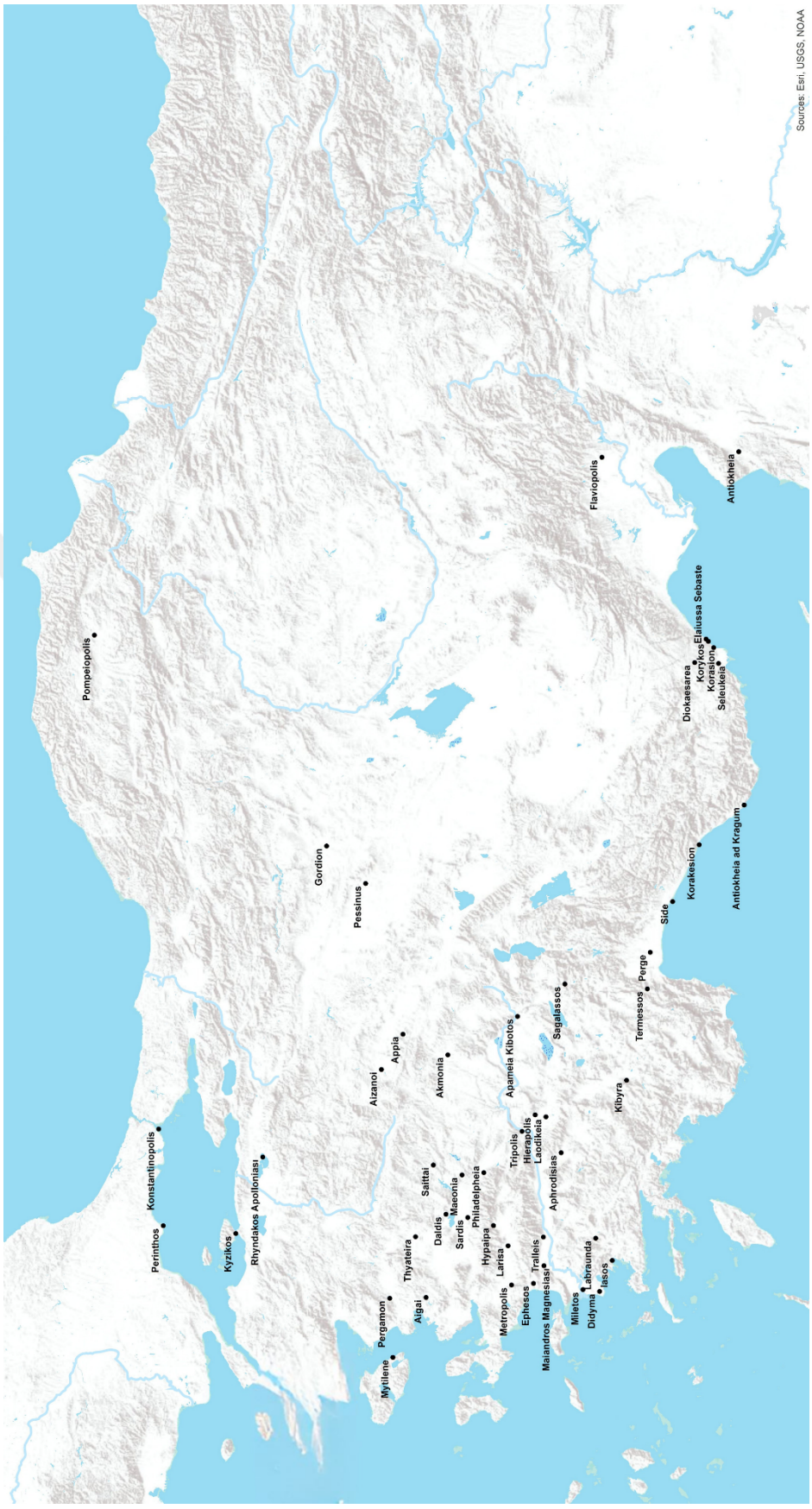

Harita S4. Roma Küçük Asya'sının zooarkeolojik çalışmalara sahne olan yerleşimleri.

Kaynak: Harita yazar tarafından oluşturulmuştur.

Farklı perspektiflerden yer yer Phrygia, yer yer ise Lykia bölgesi sınırları içerisinde değerlendirilen, bu tez çalışmasında ise geniş ve verimli territorumunu ifade eden "Kibyratis" havzası içerisinde ele alınan Kibyra antik kenti, Lykia'nın kuzeydoğusundaki bu bereketli coğrafyada, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların önemli bir ekonomik paydaş haline geldiğini açıkça ortaya koyan veriler sunmaktadır. Öncelikle kent bünyesinde, bir meslek loncası çatısı altında örgütlenen deri zanaatkârlarının tesis ettiği endüstriyel üretim, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ekonomik varlığına işaret eden, önemli bir oluşumdur. Nitekim kent bünyesinde gerçekleştirilen zooarkeolojik çalışmalar, üzerlerinde kasaplık izleri bulunan çok sayıda hayvan kemiğini gün ışığına çıkarmıştır.

Antik kaynakların tasvirleri çerçevesinde; "*Torosların zirveleri arasında on binlerce nüfusu besleyebilecek kadar verimli bir ülke*" olarak tanımlanan Pisidia bölgesi, oldukça yüksek rakımlarda ve sarp topoğrafyalarda kurulmuş olmalarına rağmen "gelişkin" bir kent yaşantısı tesis etmeyi başarmış kentlere ev sahipliği yapmıştır. Bu kentlerden Termessos, İmparatorluk döneminde bir lonca şemsiyesi altında tesis ettiği deri endüstrisiyle, büyükbaş ve küçükbaşların bölge ekonomisindeki varlığına önemli bir gösterge sunmaktadır. Nitekim Pisidia'nın bir diğer kenti Sagalassos, yün ve kıl temelli dokuma endüstrisi, sistematik şekilde çalışılmış macellum yapısı ve hepsinden önemlisi, Roma Küçük Asya'sının antik kentleri içerisinde, zooarkeolojik çalışmalar çerçevesinde "en kapsamlı" şekilde ele alınmış yerleşim olması hasebiyle, bu tez çalışmasının ana damarlarından birisini ifade etmekte, büyükbaş-küçükbaş hayvanların, Roma Pisidia'sının ekonomik yapısında "temel" bir yer edindiğini, "son derece net" bir şekilde ortaya koymaktadır. Pisidia bölgesinden oldukça farklı biçimde, Pamphylia bölgesi, antik ve epigrafik kaynakların büyükbaş-küçükbaş hayvanlara ilişkin son derece sığ bilgiler sunduğu bir bölgedir. Bununla birlikte bölgenin iki büyük kentinde, Perge ve Side'de tesis edilmiş macellum yapıları, kırmızı et ekonomisi temelinde büyükbaş-küçükbaşların önemine işaret etmektedir. Öte yandan Kilikia bölgesi, antik literatürün sunduğu bilgiler ışığında bilhassa "keçi" ile özdeşleştirilmiştir. Yanı sıra sığırcılık ekonomisine ilişkin antik bilgiler edinilebilen bölgenin, MS IV. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilen mezar yazıtları, büyükbaş-küçükbaş hayvanların bölge ekonomisi içerisindeki kullanımına ve önemine ilişkin son derece kıymetli veriler sunan, son derece zengin bir veri havuzu meydana getirmiştir. Bu çerçevede et satıcısı, salam yapımcısı, aşçı, hancı, tavernacı ve saman satıcısı gibi meslekler doğrudan ya da dolaylı şekilde büyükbaş-küçükbaş hayvanlarla ilgili olup, Roma Küçük Asya'sının ekonomik yapısı için önemli bir renktir. (Bkz. Harita S5.)

Harita S5. Tez çalışmasının alt başlıklar altında temas ettiği Küçük Asya kentleri.

Kaynak: Harita yazar tarafından oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Antik Edebi Kaynaklar

Ael. *NA*. Aelianus. (1958-1959). *On the Characteristics of Animals. Vol I-III. Books 1-17*. (Trans. A. F. Scholfield). Cambridge: Loeb Classical Library.

Aesch. *Supp*. Aeschylus. (2009). *Persians. Seven against Thebes. Suppliants. Prometheus Bound*. (Ed. and Trans. A. H. Sommerstein). Cambridge: Loeb Classical Library.

Alk. Alciphron. (1962). *The Letters of Alciphron, Aelian and Philostratus*. (Trans. A. H. Benner and F. H. Fobes). Cambridge: Loeb Classical Library.

Amm. Marc. Ammianus Marcellinus. (1939-1950). *History. Vol. I-III*. (Trans. J. C. Rolfe). Cambridge: Loeb Classical Library.

Ap. Rhod. *Argon*. Apollonius Rhodius. (2009). *Argonautica*. (Ed. and Trans. W. H. Race). Cambridge: Loeb Classical Library.

App. *B Civ*. Appian. (1913). *Roman History, Vol. III. The Civil Wars, Books 1-3.26. Vol. IV. The Civil Wars, Books 3.27-5*. (Trans. H. White). Cambridge: Loeb Classical Library.

App. *Mith*. Appian. (1912). *Roman History, Volume II*. (Ed. and Trans. B. McGing). Cambridge: Loeb Classical Library.

Apul. *Flor*. Apuleius. (2017). Apologia. Florida. De Deo Socratis. (Ed. and Trans. C. P. Jones). Cambridge: Loeb Classical Library.

Ar. *Lys*. Aristophanes. (2000). *Birds. Lysistrata. Women at the Thesmophoria*. (Ed. and Trans). J. Henderson. Cambridge: Loeb Classical Library.

Arist. *Oec*. Aristotle. (1935). *Metaphysics, Vol. II: Books 10-14. Oeconomica. Magna Moralia*. (Trans. H. Tredennick, G. C. Armstrong). Cambridge: Loeb Classical Library.

Arist. *Hist. an.* Aristotle. (1965-1991). *History of Animals*. (Trans. A. L. Peck and D. M. Balme). Cambridge: Loeb Classical Library.

Arist. *Pol*. Aristotle. (1932). *Politics*. (Trans. H. Rackham). Cambridge: Loeb Classical Library.

Aristid. *Or*. Aelius Aristides (1829). *Aristides. Ex Recensione. Vol. I*. (Ed. W. Dindorf). Leipzig: Libraria Weidmannia., G. Reimer. Online Erişim: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hxq2zj&seq=1 (Erişim tarihi: 05.05.2025).

Arr. *Anab*. Arrian. (1976-1983). *Anabasis of Alexander, Volume I-II., Books 1-7., Indica*. (Trans. P. A. Brunt). Cambridge: Loeb Classical Library.

Arr. *Peripl. M. Eux*. Arrianus. (2005). *Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*. (Çev. M. Arslan). İstanbul: Odin Yayıncılık.

Ath. Athenaeus. (1854). *The Deipnosophists or Banquet of the Learned of Athenaeus in Three Volumes*. (Trans. C. D. Yonge). London: Henry G. Bohn.

Bible. (2017). *The Holy Bible*. Nashville: Holman Bible Publishers. Online: https://csbible.com/ (Erişim tarihi: 05.10. 2023)

Cass. Dio Dio Cassius. (1914-1927). *Roman History, Volume I-IX*. (Trans. E. Cary and H. B. Foster). Cambridge: Loeb Classical Library.

Catull. Catullus, Tibullus. (1913). *Catullus. Tibullus. Pervigilium Veneris*. (Trans. F. W. Cornish, J. P. Postgate, J. W. Mackail). Cambridge: Loeb Classical Library.

Chron. Marcell. Marcellinus Comes (1995). *The Chronicle of Marcellinus Comes*. (Trans. B. Croke). Sydney: Australian Association for Byzantine Studies.

Cic. *Deiot*. Cicero. (1931). *Pro Milone. In Pisonem. Pro Scauro. Pro Fonteio. Pro Rabirio Postumo. Pro Marcello. Pro Ligario. Pro Rege Deiotaro*. (Trans. N. H. Watts). Cambridge: Loeb Classical Library.

Cic. *Div*. Cicero. (1923). *On Old Age. On Friendship. On Divination*. (Trans. W. A. Falconer). Cambridge: Loeb Classical Library.

Cic. *Fam*. Cicero. (2001). *Letters to Friends. Volume I-III*. (Ed. and Trans. D. R. S. Bailey). Cambridge: Loeb Classical Library.

Cic. *Quinct*. Cicero. (1930). *Pro Quinctio. Pro Roscio Amerino. Pro Roscio Comoedo. On the Agrarian Law*. (Trans. J. H. Freese). Cambridge: Loeb Classical Library.

Cic. *Verr*. Cicero. (1928-1935). *Volume I: Against Caecilius. Against Verres, Part 1; Part 2, Books 1-2. Volume II: Against Verres, Part 2, Books 3-5.* (Trans. L. H. G. Greenwood). Cambridge: Loeb Classical Library.

Clem. Al. *Paed*. Clement of Alexandria. (1867). *The Wtirings of Clement of Alexandria*. (Trans. W. Wilson). Edinburgh: T. & T. Clark.

Clem. Al. *Protr*. Clement of Alexandria. (1919). *The Exhortation to the Greeks. The Rich Man's Salvation. To the Newly Baptized*. (Trans. G. W. Butterworth). Cambridge: Loeb Classical Library.

Cod. Iust. Iustinianus. (2016). *The Codex of Justinian: A New Annotated Translation, with Parallel Latin and Greek Text Based on a Translation by Justice Fred H. Blume.* (Ed. B. W. Frier. vd.). Cambridge: Cambridge University Press.

Columella, *Rust*. Columella. (1941-1955). *On Agriculture. Vol. I-III. Books I-XII., On Trees.* (Trans. H. B. Ash., E. S. Foster., E. H. Heffner). Cambridge: Loeb Classical Library.

Dio Chrys. *Or*. Dio Chrysostom. (1940). *Discourses 31-36*. (Trans. J. W. Cohoon and H. L. Crosby). Cambridge: Loeb Classical Library.

Diod. Sic. Diodorus Siculus. (1933-1967). *Library of History, Vol. I-XII. Books 1-32*. (Trans. C. H. Oldfather, vd.). Cambridge: Loeb Classical Library.

Verg. Aen. Virgil. (1916). *Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6*. (Trans. H. R. Fairclough). Cambridge: Loeb Classical Library.

Verg. G. Virgil. (1916). *Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6*. (Trans. H. R. Fairclough). Cambridge: Loeb Classical Library.

Gal. *De al. fac*. Galen. (2003). *On the Properties of Foodstuffs (De alimentorum facultatibus)*. (Trans. O. Powell). Cambridge: Cambridge University Press.

Gal. *San. Tue*. Galen. (2018). *Hygiene, Volume I: Books 1–4. Volume II: Books 5–6. Thrasybulus. On Exercise with a Small Ball*. (Trans. I. Johnston). Cambridge: Loeb Classical Library.

Hdt. Herodotus. (1922). *The Persian Wars, Volume III: Books 5-7*. (Trans. A. D. Godley). Cambridge: Loeb Classical Library.

Hom. *Il*. Homer. (1924-1925). *Iliad*. (Trans. A. T. Murray). Cambridge: Loeb Classical Library.

Hor. *Epist*. Horace. (1926). *Satires. Epistles. The Art of Poetry*. (Trans. H. R. Fairclough). Cambridge: Loeb Classical Library.

Hor. *Sat*. Horace. (1926). *Satires. Epistles. The Art of Poetry*. (Trans. H. R. Fairclough). Cambridge: Loeb Classical Library.

Isid. *Etym*. Barney, S. A. vd. (2006). The Etymologies of Isidore of Seville. Cambridge: Cambridge University Press.

Juv. Juvenal, Persius. (2004). *Juvenal and Persius*. (Ed. and Trans. S. M. Braund). Cambridge: Loeb Classical Library.

Livy, *Epit*. Titus Livius. (1830). *The History of Rome*. (Çev: G. Baker). London: Jones & Co.

Lucian *Dial. meret.* Lucian. (1961). *Dialogues of the Dead. Dialogues of the Sea-Gods. Dialogues of the Gods. Dialogues of the Courtesans*. (Trans. M. D. MacLeod). Cambridge: Loeb Classical Library.

Lucian *Syr. D.* Lucian (1913). *The Syrian Goddess*. (Trans. H. A. Strong). London: Constable & Company LTD.

Lydus, *Mag*. Bandy, A. C. (1983). *Ioannes Lydus on Powers or The Magistracies of the Roman Senate*. Philadelphia: The American Philosophical Society.

Macrob. *Sat*. Macrobius. (2011). *Saturnalia, Volume I-III: Books 1-7*. (Trans. R. A. Kaster). Cambridge: Loeb Classical Library.

Malalas. Dindorf, L. A. (1831). *Ioannis Malalae. Chronographia*. Bonn: Impensis ed Weberi.

Mart. *Epig.* Martial. (1993). *Epigrams*. (Ed. and Trans. by D. R. S. Bailey). Cambridge: Loeb Classical Library.

Ov. *Met*. Ovid. (1916). *Metamorphoses, Volume I: Books 1-8*. (Trans. F. J. Miller). Cambridge: Loeb Classical Library.

Paus. Pausanias. (1918-1935). *Description of Greece, Volume I-V*. (Trans. W. H. S. Jones). Cambridge: Loeb Classical Library.

Philostr. *VA*. Philostratus. (2005-2006). *Apollonius of Tyana. Volume I-III.: Life of Apollonius of Tyana, Books 1-8. Letters of Apollonius. Ancient Testimonia. Eusebius's Reply to Hierocles*. (Ed. and Trans. C. P. Jones). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plato Com. Platon. (2011). *Fragments of Old Comedy, Volume III: Philonicus to Xenophon. Adespota.* (Ed. and Trans. I. C. Storey). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plaut. *Aul*. Plautus. (2011). *Amphitryon. The Comedy of Asses. The Pot of Gold. The Two Bacchises. The Captives*. (Ed. and Trans. W. de Melo). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plaut. *Men*. Plautus. (2011). *Casina. The Casket Comedy. Curculio. Epidicus. The Two Menaechmuses*. (Ed. and Trans. W. de Melo). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plaut. *Pseud*. Plautus. (2012). *The Little Carthaginian. Pseudolus. The Rope*. (Ed. and Trans. W. de Melo). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plaut. *Rud*. Plautus. (2012). *The Little Carthaginian. Pseudolus. The Rope*. (Ed. and Trans. W. de Melo). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plin. *Tra*. Pliny the Younger. (1969). *Letters, Vol. II. Books 8-10 (Book 10: Liber Decimus: Ad Traianum Imperatorem cum Eiusdem Responsis)*. (Trans. B. Radice). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plin. *Nat*. Plinius. (1938-1962). Natural History. (Trans. H. Rackham, W.H.S. Jones, and D.E. Eichholz). Cambridge: The Loeb Classical Library.

Plut. *De soll. an.* Plutarch. (1957). *Moralia, Volume XII: Concerning the Face Which Appears in the Orb of the Moon. On the Principle of Cold. Whether Fire or Water Is More Useful. Whether Land or Sea Animals Are Cleverer. Beasts Are Rational. On the Eating of Flesh*. (Trans. H. Cherniss, W. C. Helmbold). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plut. *Mor. An Virt*. Plutarch. (1939). *Moralia, Volume VI: Can Virtue Be Taught? On Moral Virtue. On the Control of Anger. On Tranquility of Mind. On Brotherly Love. On Affection for Offspring. Whether Vice Be Sufficient to Cause Unhappiness. Whether the Affections of the Soul are Worse Than Those of the Body. Concerning Talkativeness. On Being a Busybody*. (Trans. W. C. Helmbold). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plut. *Vit*. *Alex*. Plutarch. (1919). *Lives. Volume VII. Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*. (Trans. B. Perrin). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plut. *Vit. Brut*. Plutarch. (1918). *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus*. (Trans. B. Perrin). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plut. *Vit. Eum*. Plutarch. (1919). *Lives. Volume VIII. Sertorius and Eumenes. Phocion and Cato the Younger.* (Trans. B. Perrin). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plut. *Vit. Luc.* Plutarch. (1914). *Lives. Volume II. Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*. (Trans. B. Perrin). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plut. *Vit*. *Them*. Plutarch. (1914). *Lives. Volume II. Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*. (Trans. B. Perrin). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plut. *Vit*. *Pomp.* Plutarch. (1917). *Lives. Volume V. Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*. (Trans. B. Perrin). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plut. *Quaest. Graec*. Plutarch. (1936). *Moralia, Volume IV: Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?*. (Trans. F. C. Babbitt). Cambridge: Loeb Classical Library.

Plut. *Quaes. Rom.* Plutarch. (1936). *Moralia, Volume IV: Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?*. (Trans. F. C. Babbitt). Cambridge: Loeb Classical Library.

Poll. *Onom*. Iulius Pollux (1824). *Onomasticon*. (Ed. G. Dindorfius). Leipzig: Libraria Kuehniana.

Polyb. Polybius. (2010-2012). *The Histories, Volume I-VI*. (Trans. W. R. Paton). Cambridge: Loeb Classical Library.

Ptol. *Geog*. Berggren, J. L., Jones, A. (2000). *Ptolemy's Geography. An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*. Princeton: Princeton University Press.

Sapph. Sappho, Alcaeus. (1982). *Greek Lyric, Volume I: Sappho and Alcaeus*. (Ed. and Trans. D. A. Campbell). Cambridge: Loeb Classical Library.

Schol. on. Theocr. (1914). *Scholia in Theocritum*. (Ed. C. Wendel). Leipzig: B.G. Teubner.

Strab. Strabon. (1917-1932). The Geography of Strabo. (Trans. H. L. Jones). London: The Loeb Classical Library.

Sen. *Ben*. Seneca. (1935). *Moral Essays, Volume III: De Beneficiis*. (Trans. J. W. Basore). Cambridge: Loeb Classical Library.

Sen. *Ep*. Seneca. (1917). *Epistles, Volume I: Epistles 1-65*. (Trans. R. M. Gummere). Cambridge: Loeb Classical Library.

Suet. *Iul*. Suetonius. (1914). *Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius Caligula*. (Trans. J. C. Rolfe). Cambridge: Loeb Classical Library.

Suet. *Aug*. Suetonius. (1914). *Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius Caligula*. (Trans. J. C. Rolfe). Cambridge: Loeb Classical Library.

Suet. *Tib*. Suetonius. (1914). *Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius Caligula*. (Trans. J. C. Rolfe). Cambridge: Loeb Classical Library.

Suet. *Vesp*. Suetonius. (1914). *Lives of the Caesars, Volume II: Claudius. Nero. Galba, Otho, and Vitellius. Vespasian. Titus, Domitian. Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians. Poets (Terence. Virgil. Horace. Tibullus. Persius. Lucan). Lives of Pliny the Elder and Passienus Crispus.* (Trans. J. C. Rolfe). Cambridge: Loeb Classical Library.

Tac. *Ann*. Tacitus. (1931-1937). *Volume III. Histories: Books 4-5. Annals: Books 1-3., Volume IV. Annals: Books 4-6, 11-12., Volume V. Annals: Books 13-16*. (Trans. J. Jackson). Cambridge: Loeb Classical Library.

Ter. *Eun*. Terence. (2001). *The Woman of Andros*. *The Self-Tormentor. The Eunuch*. (Ed. and Trans. J. Barsby). Cambridge: Loeb Classical Library.

Theoc. *Id*. Theocritus, Moschus, Bion. (2015). *Theocritus. Moschus. Bion*. (Ed. and Trans. N. Hopkinson). Cambridge: Loeb Classical Library.

Theophr. *Hist. pl*. Theophrastus. (1916). *Enquiry into Plants, Volume I: Books 1-5. Volume II: Books 6-9. On Odours. Weather Signs*. (Trans. A. F. Hort). Cambridge: Loeb Classical Library.

Thuc. Thucydides. (1919-1923). *History of the Peloponnesian War .Vol. I-IV. Books I-VIII*. (Trans. C. F. Smith). Cambridge: Loeb Classical Library.

Val. Max. Valerius Maximus. (2000). *Memorable Doings and Sayings, Volume I: Books 1-5*. (Ed. and Trans. D. R. Shackleton Bailey). Cambridge: Loeb Classical Library.

Varro, *Rust*. Cato, Varro. (1934). *On Agriculture*. (Trans. W. D. Hooper and H. B. Ash). Cambridge: Loeb Classical Library.

Varro, *Sat. Men*. Varro. (1985). *M. Terentii Varronis Saturarum Menippearum fragmenta*. (Ed. R. Astbury). Leipzig: Teubner.

Vitr. *De arch.* Vitruvius. (1931-1934). *On Architecture, Volume I-II. Books 1-10*. (Trans. F. Granger). Cambridge: Loeb Classical Library.

Xen. *An*. Xenophon. (1998). *Anabasis*. (Trans. C. L. Brownson). Cambridge: Loeb Classical Library.

Xen. *Hell*. Xenophon. (1918-1921). *Hellenica, Volume I-II. Books 1-7*. (Trans. C. L. Brownson). Cambridge: Loeb Classical Library.

Epigrafik Kaynaklar

A.E. *L'Année épigraphique.* (1889-). Paris: Presses Universitaires de France.

A.E.M.O.U. *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn. Jahrgang I.-XX*. (1877-1897). Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, Alfred Hölder.

A.H. Humann, C. vd. (1898). *Altertümer von Hierapolis: mit 61 Abbildungen und einem Stadtplan. Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Ergänzungsheft IV*. Berlin: Deutsches Archäologisches Institut; Archäologisches Institut des Deutschen Reiches.

A.M. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung. Vol 1-137*. (1876-). Berlin: Deutsches Archäologisches Institut.

B.C.H. *Bulletin de Correspondance Hellénique. Vol. 1- 138-2.* (1877-2014). Paris: École française d'Athènes.

C.I.G. *Corpus Inscriptionum Graecarum, Auctoritate et Impensis Academiae litterarum Regiae Borussicae.* (1828-1877). Berlin: ex Officina Academica.

C.I.L. *Corpus Inscriptionum Latinarum.* (1863-.) Berlin: Georg Reimer. Online: https://cil.bbaw.de/en/homenavigation/the-cil/volumes (Erişim tarihi: 01.02.2025.)

C.P.R. Waltzing, J. P. (1895-1900). *Etude Historique sur les Corporations Professionnelles chez les Romains. Quatre volumes.* Louvain: Charles Peeters, Libraire-Éditeur.

D.K.A.W.W. *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse. Band 1-73.* (1850-1947). Wien: Akademie der Wissenschaften.

EA. *Epigraphica Anatolica. Zeitschrift für Epigraphik und Historische Geographie Anatoliens*. (1983-). Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.

Eph. Epigr. *Ephemeris Epigraphica, Corporis Inscriptionum Latinarum Supplementum. Volume I-IX.* (1872-1903). Romae: Deutsches Archäologisches Institut, Römische Abteilung, Instituti Archaeologici Romani.

F.E. *Österreichisches Archäologisches Institut, Forschungen in Ephesos, Band I-XVIII.1.* (1906-2023). Wien: Verlag der Österrreichischen Akademie der Wissenschaften.

FKsanthos. *Fouilles de Xanthos. Tome I.-XI.* (1958-2012). Paris, Genève: C. Klincksieck, Librairie Droz, Aarhus University Press.

GIBM. Hicks, E. L., Newton, C. T., Hirschfeld, G., Marshall, F. H. (1874-1916). *The Collection of Greek Inscriptions in the British Museum. Part I.-IV.2*. Oxford: The Clarendon Press.

G.O.G. Robert, L. (1940). *Les Gladiateurs dans l'Orient Grec*. Paris: Librairie Ancienne Honore Champion.

Hellenica. Robert, L. (1940-1965). *Hellenica. Recueil d'Epigraphie, de Numismatique, et d'Antiquités Grecques. Vol. I.-XIII*. Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient Adrien-Maisonneuve.

IJO. Noy, D., Panayotov, A., Bloedhorn, H., Ameling, W. (2004). *Inscriptiones Judaicae Orientis. Band I-III. (I: Eastern Europe.; II: Kleinasien.; III: Syria und Cyprus.)* Tübingen: Mohr Siebeck.

IK. *Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien, Band 1-71.* (1972-2018). Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH. Ciltlerin dizini için bkz. https://ifa.phil-fak.uni-koeln.de/forschung/zeitschriften-reihen/inschriften-griechischer-staedte-aus-kleinasien-ik/uebersicht-bisher-erschienener-baende (Erişim tarihi: 06.06.2022).

I.B. Koerte, A. (1902). *Inscriptiones Bureschianae, Wissenschaftliche Beilage zum Vorlesungsverzeichnis der Universität Greifswald*. Greifswald: Druck von Julius Abel.

I.Didyma. Wiegand, T. (1958). *Didyma, Zweiter Teil: Die Inschriften von Albert Rehm Herausgegeben von Richard Harder*. Berlin: Verlag Gebr. Mann.

I.G. *Inscriptiones Graecae. Volume I-XV*. (1981-2020). Berlin: Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften.

I.G.C. Grégoire, H. (1922). *Recueil des Inscriptions Grecques-Chrétiennes d'Asie Mineure. Fasc. I.* Paris: Leroux.

I.G.R.P. *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes. Vol. I-IV*. (1906-1927). Paris: Librairie Ernest Leroux.

I.G.U.R. Moretti, L. (1968-1990). *Inscriptiones Graecae Urbis Romae. Fasc. I-IV*. Rome: Istituto Italiano per la Storia Antica.

I.Magnesia. Kern, O. (1900). *Die Inschriften von Magnesia am Maeander*. Berlin: W. Spemann.

I.Maked. Demitsas, M. G. (1980). *Sylloge inscriptionum Graecarum et Latinarum Macedoniae. Vol I-II.* (Yeniden basım) Chicago: Ares Publishers.

I.Milet. Herrmann, P., Günther, W., Ehrhardt, N. (1997-2006). Inschriften von Milet. Teil 1.B.: Nachträge und Übersetzungen zu den Inschriften n. 1-406.; Teil 2: Inschriften n. 407-1019.; Teil 3: Inschriften n. 1020-1580. Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899. ***VI.1.*** (1997), ***VI.2.*** (1998), ***VI.3.*** (2006). Berlin-New York: Walter De Gruyter.

I.M.T. Barth, M., Stauber, J. (1993-1996). *Inschriften Mysia & Troas*. Munich: Leopold Wenger Institut. https://epigraphy.packhum.org/regions/1702 adresinde, Main Corpora başlığı altında. (Erişim tarihi: 06.06.2022.)

I.Priene. Gaertringen, H. V. (1906). *Inschriften von Priene*. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer.

I.Sardis. Littman, E. (1916). *Sardis. Vol. VI. Lydian Inscriptions, Part I*. Leiden: E. J. Brill.; Buckler, W. H. (1924). *Sardis. Vol. VI. Lydian Inscriptions, Part II*. Leiden: E. J. Brill.; Buckler, W. H., Robinson, D. M. (1932). *Sardis. Vol. VII. Greek and Latin Inscriptions, Part I*. Leiden: E. J. Brill.; Petzl, G. (2019). *Sardis: Greek and Latin Inscriptions, Part II: Finds from 1958 to 2017. Archaeological Exploration of Sardis, Monograph 14*. Cambridge: Harvard University Press.

ILS. Dessau, H. (1892-1916). *Inscriptiones Latinae Selectae. Vol. I-III.2.* Berlin: Apud Weidmannos.

JÖAI. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien. (1898-).* Wien: Österreichisches Archäologisches Institut.

K.Türs. Waelkens, M. (1986). *Die Kleinasiatischen Türsteine*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.

LBW. Le Bas, P., Waddington, W. H. (1870). *Inscriptions Grecques et Latines Recueillies en Gréce et en Asie Mineure. Tome III. Premiere Partie: Textes*. Paris: Librairie Firmin Didot Freres.

MAMA. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, Vol. I-XI. (1928-2012).* Manchester University Press (Vol. I-VIII.), Society for the Promotion of Roman Studies (Vol IX-X.), Centre for the Study of Ancient Documents in Oxford (Vol. XI. – Online: http://mama.csad.ox.ac.uk/).

Mnemosyne. *Mnemosyne, A Journal of Classical Studies. Vol. 1-77. (1852-).* Brill Publishers.

O.G. Pfuhl, E., Möbius, H. (1977-1979). *Die Ostgriechischen Grabreliefs. Vol. I.1. Textband. Vol. I.2. Tafelband. Vol. II.1. Textband, Vol. II.2. Tafelband*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.

O.G.I.S. Dittenberger, W. (1903-1905). *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae, Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecarum, Vol I-II*. Leipzig: Apud S. Hirzel.

O.M.S. Robert, L. (1969-1990). *Opera Minora Selecta. Epigraphie et Antiquités Grecques. Tome I.-VII*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert.

P.H.I. Sayar, M. H. (1998). *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereglisi) und Umgebung. Geschichte, Testimonien, griechische und lateinische Inschriften*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

POxy. *The Oxyrhynchus Papyri*. (1898-). London: Egypt Exploration Fund.

PVS. Drew-Bear, T., Thomas, C. M., Yıldızturan M. (1999). *Phrygian Votive Steles. Ankara: Turkish Republic Ministry of Culture General Directorate of Monuments and Museums*.

R.W.I. Hagel, S., Tomaschitz, K. (1998). *Repertorium der Westkilikischen Inschriften nach den Scheden der Kleinasiatischen Kommision der Östereichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften, Band 265.* Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

RBPh. *Revue belge de Philologie et d'Histoire*. (1922-). Brussels: The Société pour le Progrès des Études Philologiques et Historiques.

RECAM. Mitchell, S. (1982). *Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor II. The Ankara District, The Inscriptions of North Galatia. British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph No. 4*. Oxford: The British Institute of Archaeology at Ankara.

Rev. Ét. Anc. Revue des Études Anciennes. (1899-). Bordeaux: l'Université Bordeaux Montaigne.

Rev. Ét. Grec. *Revue des Études Grecques. Tome 1-134.* (1888-). Paris: l'Association pour l'encouragement des études grecques en France (AEEGF).

Rev. Phil. *Revue de Philologie, de littérature et d'histoire anciennes. Tome 1-96. (1845-).* Paris: Librairie C. Klincksieck.

R.I.G. Michel, C. (1900). *Recueil d'inscriptions grecques*. Bruxelles: H. Lamertin, Libraire-Editeur.

RGVV. *Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten. Vol. 1-80.* (1903-). Berlin: De Gruyter.

S.E.G. *Supplementum Epigraphicum Graecum. Vol. 1-68. (1923-). Amsterdam, Leiden, Boston: Brill Publishers.*

S.G.D. *Sammlung der Griechischen Dialekt-Inschriften. Band I-IV. (1884-1915).* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

SIG. Dittenberger, G. (1915-1924). *Sylloge Inscriptionum Graecarum. Condita et Aucta Nunc Quartum Edita. Vol. I-IV. 3. Auflage.* Leipzig: Apud S. Hirzelium.

S.K.P.A.W. *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1882-1918.* Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.https://www.biodiversitylibrary.org/bibliography/42231 (Online Erişim. Erişim tarihi: 06.06.2024)

S.P.P. Lanckoronski, K. G. (1890-1892). *Städte Pamphyliens und Pisidiens, Band I. Pamphylien (1890), Band II. Pisidien (1892).* Wien: F. Tempsky.

T.A.M. *Tituli Asiae Minoris, Vol I-V.3. (1901-2007).* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, Österreichisches Archäologisches Institut.

T.I.B. *Tabula Imperii Byzantini, Band I-XVIII.* (1976-) Wien: Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften. (Online Katalog: https://tib.oeaw.ac.at/tib-register).

V.P.P. Lanckoronski, L. C. C. (1890-1893). *Les Villes de la Pamphylie et de la Pisidie. Volumen Premier, La Pamphylie (1890), Second Volume, La Pisidie (1893)*. Paris: Librairie de Firmin-Didot.

ZPE. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. Band 1-228. (1967-).* Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.

Modern Kaynaklar

Kitaplar ve Kitap Bölümleri

Akıncı, R. (1949). *Eski Philadelphia Bugünkü Alaşehir*. İzmir: Ticaret Basımevi.

Akurgal, E. (1976). “Kyzikos”. R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 473-474). Princeton: Princeton University Press.

Akurgal, E. (1985). *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akurgal, E. (1988). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınlar.

Allen, R. E. (1983). *The Attalid Kingdom: A Constitutional History*. Oxford: Clarendon Press.

Altınoluk, S. (2013). *Hypaipa. A Lydian City During the Roman Imperial Period*. İstanbul: Ege Yayınları.

Alzinger, W. (1962). *Die Stadt des siebenten Weltwunders. Die Wiederentdeckung von Ephesos*. Wien: Wollzeilen.

Anderson, B. (2014). “Eastern Provinces of the Roman Empire, Archaeology of the”. C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology*. içinde (ss. 2322-2333). New York: Springer.

Aperghis, G. G. (2004). *The Seleukid Royal Economy: The Finances and Financial Administration of the Seleukid Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.

Arnaoutoglou, I. (1998). *Ancient Greek Laws: A Sourcebook*. New York: Routledge.

Arnaoutoglou, I. (2016). “Hierapolis and its Professional Associations: A Comparative Analysis”. A. Wilson, M. Flohr (Editörler), *Urban Craftsmen and Traders in the Roman World*. içinde (ss. 278-300). Oxford: Oxford University Press.

Arslan, M. (2000). *Antikçağ Anadolusu'nun Savaşçı Kavmi Galatlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator. Roma’nın Büyük Düşmanı*. İstanbul: Odin Yayıncılık.

Arundell, F. V. J. (1828). *A Visit to the Seven Churches of Asia, with an Excursion into Pisidia; Containing Remarks on the Geography and Antiquities of those Countries*. London: John Rodwell.

Ascough, R. S., Harland, P. A., Kloppenborg, J. S. (2012). *Associations in the Greco-Roman World: A Sourcebook*. Waco: Baylor University Press.

Audoin-Rouzeau, F., Beyries, S. (2002). *Le Travail du Cuir de la Pre´histoire a` nos Jours*. Antibes: Éditions APDCA.

Austin, M. M. (1981). *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest*. Cambridge: Cambridge University Press.

Avram, A. (2004). "The Propontic Coast of Asia Minor". M. H. Hansen, T. H. Nielsen (Editörler), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. içinde (ss. 974-999). Oxford: Oxford University Press.

Avram, A, Hind, J., Tsetskhladze, G. (2004). "The Black Sea Area". M. H. Hansen, T. H. Nielsen (Editörler), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. içinde (ss. 924-973). Oxford: Oxford University Press.

Aybek, S., Gülbay, O. (2019). "The Cult of Zeus Krezimos at Metropolis. Previous Observations on the Sacred Area and Cult". B. Engels, S. Huy, C. Steitler (Editörler), *Natur und Kult in Anatolien. Viertes Wissenschaftliches Netzwerk an der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts. BYZAS 24*. içinde (ss. 241-252). İstanbul: Ege Yayınları.

Aydınoğlu, Ü. (2009). *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*. İstanbul: Ege Yayınları.

Aydınoğlu, Ü. (2015). "Survey Mersin: Dağlık Kilikia'da Kentleşme ve Kırsal Yerleşimler Araştırması". Ü. Aydınoğlu (Ed.), *Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları*. içinde (ss. 166-177). Mersin: Mersin Valiliği.

Baird, D. vd. (2012). "The Boncuklu Project: The Origins of Sedentism, Cultivation and Herding in Central Anatolia". M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (Editörler), *The Neolithic in Turkey; Central Turkey*. içinde (ss. 219-244). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Baldoni, D. vd. (2004). *Karia'da Bir Liman Kenti: Iasos*. (Çev. G. Ergin). İstanbul: Homer Kitabevi.

Ballard, M., Burke, B., Simpson, E. (2012). "Gordion Textiles." T. T. Sivas, H. Sivas (Editörler), *Phrygians: In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*. içinde (ss. 360-375). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bammer, A. (1984). *Das Heiligtum der Artemis von Ephesos*. Graz: Akademische Druck und Verlagsanstalt.

Barber, E. J. W. (1991). *Prehistoric Textiles. The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages*. Princeton: Princeton University Press.

Bean, G. E. (1971). *Turkey Beyond the Maeander. An Archaeological Guide*. London: Ernest Benn Limited.

Bean, G. E. (1976a). "Hierapolis". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 390-391). Princeton: Princeton University Press.

Bean, G. E. (1976b). "Laodicea ad Lycum". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 481-482). Princeton: Princeton University Press.

Bean, G. E. (1976c). "Tralles". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (s. 931). Princeton: Princeton University Press.

Bean, G. E. (2000). *Eski Çağ'da Menderes'in Ötesi*. (Çev. P. Kurtoğlu). İstanbul: Arion Yayınevi.

Beaufort, F. (1818). *Karamania or A Brief Description of the South Cost of Asia Minor and of the Remains of Antiquity. Second Edition*. London: R. Hunter.

Becks, R., Guzowska, M. (2004). "On the Aegean-type Weaving in Troia". M. Korfmann, vd. *Studia Troica 14*. içinde (ss. 101-115). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.

Belke, K. (1999). "Laodikeia". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band VI*. içinde (ss. 1132-1133). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.

Belke, K. (2005). "Laodicea". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. VII*. içinde (s. 234). Leiden-Boston: Brill.

Benda-Weber, I. (2013). "Textile Production Centres, Products and Merchants in the Roman Province of Asia". M. Gleba, J. Pásztókai-Szeőke (Editörler), *An Offprint of Making Textiles in Pre-Roman and Roman Times: People, Places, Identities. Ancient Textiles Series Vol. 13*. içinde (ss. 171-191). Oxford: Oxbow Books.

Bennett, J. (2010). "Auxiliary Deployment during Trajan's Parthian War: Some Neglected Evidence from Asia Minor." C. Deroux (Ed.), *Studies in Latin Literature and Roman*

History XV. Collection Latomus, Vol. 323. içinde (ss. 423-445). Bruxelles: Peeters Publishers.

Bielfeldt, R. (2011). "Das Macellum von Pompeiopolis: Eine Neue Kleinasiatische Marktanlage mit Oktogonaler Tholos". L. Summerer (Ed.), *Pompeiopolis I. Eine Zwischenbilanz aus der Metropole Paphlagoniens nach Fünf Kampagnen (2006 – 2010).* içinde (ss. 49-62). Langenweißbach: Beier & Beran.

Blegen, C. W. (1995). *Troy and the Trojans*. New York: Barnes & Noble Books.

Blümel, W. (2013). "Tralles". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 6820-6821). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Blümner, H. (1869). *Die Gewerbliche Tätigkeit der Völker des Klassischen Alterthums*. Leipzig: S. Hirzel.

Blümner, H. (1912). *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern. Zweite Auflage. Band I*. Leipzig: Verlag von B. G. Teubner.

Boessneck, J., Driesch, A. V. D. (1983). "*Tierknochenfunde aus Didyma"*. içinde *Archäologischer Anzeiger 1983*. (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter.

Boessneck, J., Driesch, A. V. D. (1985). *Knochenfunde aus Zisternen in Pergamon*. München: Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München.

Boessneck, J., Driesch, A. V. D. (1988). *Knochenabfall von Opfermahlen und Weihgaben aus dem Heraion von Samos (7. Jh. v. Chr.)*. München: Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München.

Bohn, R., Schuchhardt, C. (1898). *Altertümer von Aegae. Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer.

Bonacasa, N. (1976). "Sagalassos". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 781-782). Princeton: Princeton University Press.

Brandt, H. (1992). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.

Brandt, H. (2001). "Sagalassos". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band X*. içinde (ss. 1230). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.

Brandt, H., Kolb, F. (2005). *Lycia et Pamphylia. Eine Römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.

Brandt, H. (2008). "Sagalassus". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. XII*. içinde (ss. 865). Leiden-Boston: Brill.

Brandt, H. (2013). "Termessos". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 6608–6609). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Bresson, A. (2016). *The Making of the Ancient Greek Economy: Institutions, Markets, and Growth in the City-States*. (Trans. S. Rendall). Princeton: Princeton University Press.

Brocke, C. V. (2001). *Thessaloniki. Stadt der Kassander und Gemeinde des Paulus. Eine Frühe Christliche Gemeinde in Ihrer Heidnischen Umwelt*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Broudy, E. (1979). *The book of looms: A History of the Handloom from Ancient Times to the Present*. Hanover-London: Van Nostrand Reinhold Company.

Broughton, T. R. S. (1938). "Roman Asia". T. Frank vd. (Editörler), *An Economic Survey of Ancient Rome Vol. IV*. içinde (ss. 499-916). Baltimore: John Hopkins Press.

Brun, P. (1996). *Les Archipels Egéens Dans l'Antiquite Grecque. Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, Vol. 157*. Paris: Annales Littéraires de l'Université de Franche-Comté.

Buckler, W. H. (1923). "Labour Disputes in the Province of Asia". W. H. Buckler, W. M. Calder (Eds.), *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*. içinde (ss. 27-50). Manchester: Longmans, Green & Co.

Buitenhuis, H. (1995). "The Faunal Remains". J. Roodenberg (Ed.), *The Ilipinar Excavations I: Five Seasons of Fieldwork in NW Anatolia, 1987-91*. içinde (ss. 151-157). İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul.

Bunson, M. (2002). *Encyclopedia of the Roman Empire*, Revised Edition. New York: Facts On File, Inc.

Burke, B. (2005). "Textile Production at Gordion and the Phrygian Economy." L. Kealhofer (Ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*. içinde (ss. 69-81). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Büchsenschütz, B. (2016). *Die Hauptstätten des Gewerbfleisses im klassischen Alterthume*. Norderstedt: Hansebooks.

Cabrol, F. (1907). *Dictionnaire d'Archeologie Chretienne de Liturgie. Tome I. Part II*. Paris: Letouzey et Ane, Editeurs.

Cahill, N. D. (2002). "Lydian Houses, Domestic Assemblages, and Household Size." D. C. Hopkins (Ed.), *Across the Anatolian Plateau. Readings in the Archaeology of Ancient Turkey. Annual of the American Schools of Oriental Research 57 (2000)*. Boston: American Schools of Oriental Research.

Can, B., Hoff, M. (2014). "Antiochia Ad Cragum, Batı Dağlık Kilikya'da Bir Roma Kenti ve Kazıları." H. Kasapoğlu, M. A. Yılmaz. (Editörler), *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40. Yılı*. içinde (ss. 373-392.) Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Chandler, R. (1775). *Travels in Asia Minor or An Account of A Tour Made at the Expense of the Society of Dilettanti*. Dublin: R. Marchbank.

Chandler, R. (1825). *Travels in Asia Minor and Greece by the Late Richard Chandler, D. D. A New Edition with Corrections and Remarks. Vol. I*. Oxford: Clarendon Press.

Chang, C. (1994). "Sheep for the Ancestors: Ethnoarchaeology and the Study of Ancient Pastoralism." P. N. Kardulias (Ed.), *Beyond the Site: Regional Studies in the Aegean Area*. içinde (ss. 353-371). Lanham: University Press of America.

Charitonidis, S. (1968). *Αι επιγραφαί της Λέσβου, Συμπλήρωμα*. Athens: Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική εταιρεία.

Claerhout, I., Devreker, J. (2008). *Pessinus: Ana Tanrıça'nın Kutsal Kenti*. (Çev. B. Avunç). İstanbul: Homer Kitabevi.

Cleland, L. (2013). "Clothing, Greece and Rome". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 1589-1594). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Cohen, G. M. (1995). *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*. Los Angeles: University of California Press.

Cojocaru, V. (2013). "Kyzikos". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 3848-3849). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Collins, B. J. (2002). “Animals in Hittite Literature”. B. J. Collins (Ed.), *A History of the Animal World in the Ancient Near East*. içinde (ss. 237-250). Leiden: Brill.

Constantakopoulou, C. (2013). “Mytilene”. R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 4670-4671). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Corbier, M. (2005). “Coinage, Society and Economy”. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron (Editörler), *The Cambridge Ancient History. Second Edition. Volume XII. The Crisis of Empire, A. D. 193-337*. içinde (ss. 393-439). Cambridge: Cambridge University Press.

Corsten, T. (2005). “Estates in Roman Asia Minor: The Case of Kibyratis.” S. Mitchell, C. Katsari (Eds.), *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor*. içinde (ss. 1-51). Swansea: The Classical Press of Wales.

Corsten, T. (2007). “The Foundation of Laodikeia on the Lykos. An Example of Hellenistic City Foundations in Asia Minor”. H. Elton, G. Reger (Eds.), *Regionalism in Hellenistic and Roman Asia Minor*. içinde (ss. 131-136). Bordeaux: Ausonius Éditions.

Corsten, T. (2013a). “Koinon”. R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 3798-3799). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Corsten, T. (2013b). “Laodikeia by the Lykos”. R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 3905-3906). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Coulton, J. J. (1976). *The Architectural Development of the Greek Stoa*. Oxford: Clarendon Press.

Cramer, J. A. (1832). *A Geographical and Historical Description of Asia Minor. Vol. II*. Oxford: Oxford University Press.

Crawford, J. S. (1990). *Archaeological Exploration of Sardis, Monograph 9. The Byzantine Shops at Sardis.* Cambridge: Harvard University Press.

Curtis, R. I. (1991). *Garum and Salsamenta, Production and Commerce in Materia Medica*. Leiden: E.J. Brill.

Çelgin, A. V. (1997). *Termessos Tarihi*. İstanbul.

D'Andria F. (1987). "Hierapolis Bölgesinin Coğrafik ve Topoğrafik Durumu". A. Peres (Ed.), *Hierapolis Di Frigia 1957-1987*. içinde (ss. 15-20). Milano: Fabbri Editori.

D'Andria, F. (2001). "Hierapolis of Phrygia: Its Evolution in Hellenistic and Roman Times". D. Parrish (Ed.), *Urbanism in Western Asia Minor: New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge, and Xanthos. Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series, Number 45*. içinde (ss. 96-115). Portsmouth: Journal of Roman Archaeology.

D'Andria, F. (2003). *Hierapolis of Phrygia (Pamukkale)*. An Archaeological Guide. İstanbul: Ege Yayınları.

D'Andria, F. (2011). "Phrygia Hierapolis'i - Pamukkale". F. Özdem (Ed.), *Denizli. Tanrıların Kutsadığı Vadi*. içinde (ss. 129-166). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Danov, C. M. (1976). *Altthrakien*. Berlin: Walter De Gruyter.

Davison, D. P. (1989). *The Barracks of the Roman Army from the 1st to 3rd Centuries AD. A Comparative Study of the Barracks from Fortresses, Forts and Fortlets with an Analysis of Building Types and Construction, Stabling and Garrisons*. Oxford: Archaeopress Archaeology.

De Cupere, B., Van Neer, W., Lentacker, A. (1993). "Some Aspects of the Bone-working Industry in Roman Sagalassos (Burdur Province, Turkey)". M. Waelkens, J. Poblome (Eds.), *Sagalassos II. Report on the Third Excavation Campaign 1992. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 6*. içinde (ss. 259-278). Leuven: Leuven University Press.

De Cupere, B. (2001). *Animals At Ancient Sagalassos: Evidence of Faunal Remains. Studies In Eastern Mediterranean Archaeology, Vol IV*. (***SEMA*** IV.) Turnhout: Brepols Publishers.

De Ligt, L. (1993). *Fairs and Markets in the Roman Empire. Economic and Social Aspects of Periodic Trade in A Pre-Industrial Society*. Amsterdam: J. C. Gieben.

De Ruyt, C. (1983). *Macellum. Marche Alimentaire des Romains*. Louvain-la-Neuve: Institut Supérieur d'archéologie et d'histoire de l'art collége érasme.

Debord, P. (2001). “Sur Quelques Zeus Cariens: Réligion et Politique.” B. Virgilio (Ed.), *Studi Ellenistici. Vol XIII*. içinde (ss. 19-37). Pisa: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali.

Déléage, A. (1975). *La Capitation du Bas-Empire. Reprint Edition*. New York: Arno Press Inc.

Dignas, B. (2002). *Economy of the Sacred in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.

Dimopoulou, A. (2013). “Lesbos”. R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 4023-4024). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Dinç, M. (2017). “Akmonia Antik Kenti”. R. M. Czichon vd. (Editörler), *Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak*. içinde (ss. 91-103). İstanbul: Ege Yayınları.

Dinç, M. (2019). “Tarihsel Süreç İçinde Akmonia ve Yakın Çevresi: Kentin Coğrafi Konumu, Siyasi Tarihi ve Yapıları”. M. Dinç, E. Taştemür (Editörler), *Antik Phrygia’nın Merkezinde Bir Kent: Akmonia. 2014-2017 Yılları Arasındaki Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları*. içinde (ss. 1-26). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Ditaranto, I. (2015). “Canali di Travertino e Vasca”. G. Scardozzi (Ed.), *Nuovo Atlante di Hierapolis di Frigia. Cartografia Archeologica della Città e delle Necropoli. Hierapolis di Frigia VII*. içinde (s. 97). İstanbul: Ege Yayınları.

Dittmann-Schöne, I. (2010). *Die Berufsvereine in den Städten des Kaiserzeitlichen Kleinasiens. 2. Edition*. Regensburg: S. Roderer Verlag.

Dmitriev, S. (2005). *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.

Doğer, E., Sezgin, Y. (2019). “Aigai Antik Kenti.” M. Çekilmez (Editör), *Aliağa ve Çevresindeki Antik Kentler*. içinde (ss. 135-165). Ankara: Aliağa Kent Kitaplığı.

Doğer, E. vd. (2021). *Aigai (Aiolis) 2004-2016 Çalışmaları*. İstanbul: Ege Yayınları.

Donner, K. vd. (2000). “Towards a Land Evaluation of the Territory of Ancient Sagalassos”. M. Waelkens, L. Loots (Eds.), *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5*. içinde (ss. 723-756). Leuven: Leuven University Press.

Downey, G. (1961). *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*. Princeton: Princeton University Press.

Downey, G. (1963). *Ancient Antioch*. Princeton: Princeton University Press.

Drexhage, H-W. (2007). *Wirtschaftspolitik und Wirtschaft in der Römischen Provinz Asia in der Zeit von Augustus bis zum Regierungsantritt Diokletians. Asia Minor Studien 59*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.

Drew-Bear, T. (1998). "Hierapolis". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band V*. içinde (s. 533). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.

Drew-Bear, T. (1999). "Kyzikos". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band VI*. içinde (ss. 1026). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.

Drew-Bear, T. (2004). "Cyzicus". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. IV*. içinde (ss. 26-28). Leiden-Boston: Brill.

Drew-Bear, T. (2005). "Hierapolis". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. VI*. içinde (s. 302). Leiden-Boston: Brill.

Dunbabin, K. M. D., Slater, W. J. (2011). "Roman Dining." M. Peachin (Ed.), *The Oxford Handbook of social Relations in the Roman World*. içinde (ss. 438-466). Oxford: Oxford University Press.

Duncan-Jones, R. (1982). *The Economy of the Roman Empire: Quantitative Studies. Second Edition*. New York: Cambridge University Press.

Duncan-Jones, R. (1990). *Structure and Scale in the Roman Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dusinberre, E. R. M. (2003). *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ehrhardt, N. (1988). *Milet und Seine Kolonien: Vergleichende Untersuchung der Kultischen und Politischen Einrichtungen, Teil II*. Frankfurt am Main-New York: Peter Lang.

Ellis, R. (1981). "The Textile Remains." R. S. Young (Ed.), *Three Great Early Tumuli: The Gordion Excavations Final Reports, Volume 1*. içinde (ss. 294-310). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Ellis-Evans, A. (2019). *The Kingdom of Priam. Lesbos and the Troad between Anatolia and the Aegean*. Oxford: Oxford University Press.

Erdoğan, A. (2012). "Tripolis." A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat. (Editörler), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* içinde (s. 314-332). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Erim, K. T. (1986). *Aphrodisias, City of Venus Aphrodite*. New York: Facts on File Publications.

Erkiletlioğlu, H. (2019). *Kappadokia Krallığı ve Roma-Bizans Dönemi*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Erskine, A. (2009). *A Companion to Ancient History*. Chichester: Blackwell Publishing.

Ertüzün, R. M. (1964). *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar Tarih ve Arkeolojisi Üzerine Araştırmalar*. Ankara, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası.

Falkener, E. (1862). *Ephesus and The Temple of Diana*. London: Day & Son.

Fasolo, M. (2005). *La via Egnatia I. Da Apollonia e Dyrrachium ad Herakleia Lynkestidos. 2nd Ed*. Rome: Istituto Grafico Editoriale Romano.

Fellows, C. (1841). *An Account of Discoveries in Lycia, being A Journal Kept During A Second Excursion in Asia Minor*. London: John Murray.

Finley, M. I. (1974). *The Ancient Economy*. Berkeley-Los Angeles: University of California Press.

Fleischer, R. (1973). *Artemis von Ephesos und Verwandte Kultstatuen aus Kleinasien und Syrien*. Leiden: Brill Publishers.

Flohr, M., Wilson, A. (2011). "The Economy of Ordure". G. Jansen, A. Koloski-Ostrow, E. Moormann (Editörler), *Roman Toilets. Their Archaeology and Cultural History*. içinde (ss. 147-156). Leuven: Peeters.

Flohr, M. (2013a). "Leather, Leatherwork". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 3984-3987). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Flohr, M. (2013b). “Tanning, Tanners”. R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 6526-6527). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Flohr, M. (2013c). *The World of the Fullo. Work, Economy, and Society in Roman Italy*. Oxford: Oxford University Press.

Forbes, R. J. (1966). *Studies in Ancient Technology. Volume 5. Second Edition*. Leiden: E. J. Brill.

Frayn, J. M. (1984). *Sheep-rearing and the Wool Trade in Italy During the Roman Period*. Liverpool: Francis Cairns Publications Ltd.

Frisk, H. (1960). *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter. Universitatsverlag.

Galik, A., Weissengruber, G. E., Forstenpointner, G. (2020). “Die Tierreste”. S. Ladstätter (Editör), *Eine frühkaiserzeitliche Grubenverfüllug aus dem Hanghaus 2 in Ephesos, Ergänzungshefte zu den Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien. 18.* içinde (189-206). Wien: Holzhausen der Verlag.

Gansser-Burckhardt, A. (1942). *Das Leder und Seine Verarbeitung im Römischen Legionslager Vindonissa*. Basel: Kommissionsverlag von E. Birkhäuser & Cie. A.-G.

Garnsey, P. (1999). *Food and Society in Classical Antiquity*. New York: Cambridge University Press.

Giles, J. A. (1840). *A Lexicon of the Greek Language: For the Use of Colleges and Schools. Second Edition*. London: Longman, Orme, Brown, Green, and Longmans.

Ginouvès, R. (1962). *Balaneutike: Recherches sur le Bain dans l’Antiquité Grecque*. Paris: Éditions de Boccard.

Gleba, M. (2013a). “Wool”. R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 7136). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Gleba, M. (2013b). “Textiles, Greece and Rome”. R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 6633-6636). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Gladigow, B. (1985-1986). “Präsenz der Bilder, Präsenz der Götter. Kultbilder und Bilder der Götter in der Griechischen Religion”. H. G. Kippenberg vd. (Editörler), *Visible Religion, Annual for Religious Iconography. Vol. IV-V. Approaches to Iconology*. içinde (ss. 114-134). Leiden: E. J. Brill.

Goldman, A. L. (1997). “A new Military Inscription from Gordion.” Z. Taşkıran, N. Güngördü, M. Metin (Editörler), *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1996 Yıllığı*. içinde (ss. 45-57). Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesini Koruma ve Yaşatma Derneği yayınları.

Goldman, A. L. (2005). “Reconstructing the Roman-Period Town at Gordion.” L. Kealhofer (Ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*. içinde (ss. 56-67). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Gough, M. (1976). “Anazarbos”. R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 53-54). Princeton: Princeton University Press.

Graham, A. J. (1964). *Colony and Mother City in Ancient Greece*. New York: Barnes & Noble, Inc.

Greaves, A. M. (2010). *The Land of Ionia: Society and Economy in the Archaic Period*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Greenfield-Jongsma, T., Greenfield, H. J. (2013). “Bronze and Iron Age subsistence changes in the Upper Tigris: Zooarchaeology of Operation E at Ziyaret Tepe, South-Eastern Turkey”. B. De Cupere, vd. (Editörler), *Archaeozoology of the Near East X: Proceedings of the Tenth International Symposium on the Archaeozoology of South-Western Asia and Adjacent Areas*. içinde (ss. 121-144). Leuven: Peeters.

Greenewalt, C. H., Majewski, L. J. (1980). “Lydian Textiles”. K. De Vries (Ed.), *From Athens to Gordion: The Papers at a Memorial Symposium for Rodney*. içinde (ss. 133–147). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum.

Guizzi, F. (2019). “Greek and Latin Inscriptions of Laodikeia on the Lykos 2003-2018”, C. Şimşek (Ed.), *15. Yılında Laodikeia (2003-2018). Laodikeia Çalışmaları 5*. içinde (ss. 165-180). İstanbul: Ege Yayınları.

Guizzi, F., Nocita, M. (2022). *Laodikeia (Laodicea on the Lycus) Greek and Latin Inscriptions Found in the Excavation 2003-2021. Laodikeia Çalışmaları 7*. İstanbul: Ege Yayınları.

Güleç, E., Howell, F. C., White, T. D. (1999). “Dursunlu - A New Lower Pleistocene Faunal and Artifact-bearing Locality in Southern Anatolia”. E. Ullrich (Ed.), *Hominid Evolution: Lifestyles and Survival Strategies*. içinde (ss. 349-364). Berlin: Edition Archea.

Gündem, C. Y. (2020). *Uzun Yürüyüş: Arkeolojik Hayvan Kalıntılarının Hikâyesi Arkeozooloji Bilimi Nedir?* İstanbul: Ege Yayınları.

Günther, W. (1988). “Vieux et Inutilisable dans un Inventaire Inedit de Milet”. D. Knoepfler (Ed.), *Comptes et Inventaires dans la Cite Grecque*. içinde (ss. 215-237). Genève: Librairie Droz.

Gürsan-Salzman, A. (2005). “Ethnographic Lessons for Past Agro-Pastoral Systems in the Sakarya-Porsuk Valleys.” L. Kealhofer (Ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*. içinde (ss. 172–190). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Habermann, W. (1999). “Leder”. H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band VI*. içinde (ss. 1219-1222). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.

Habermann, W. (2005). “Leather”. C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill’s New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. VII*. içinde (ss. 337-339). Leiden-Boston: Brill.

Halfmann, H. (2001). “Städtebau und Bauherren im Römischen Kleinasien: Ein Vergleich Zwischen Pergamon und Ephesos.” *Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 43*. içinde. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

Hall, A. S. (1994). “Sinda”. D. French vd. (Editörler), *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia in Memoriam A.S. Hall. Monograph 19*. içinde (ss. 48-52). Oxford: The British Institute of Archaeology at Ankara.

Hanfmann, G. M. A. (1959). Excavations at Sardis, 1958. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 154, s. 27. dn. 50.

Hanfmann, G. M. A. (1983). *Sardis from Prehistoric to Roman Times. Results of the Archaeological Exploration of Sardis 1958-1975*. Cambridge: Harvard University Press.

Hansen, E. V. (1971). *The Attalids of Pergamon. Second Edition*. London: Cornell University Press.

Hanson, J. W. (2011). "The Urban System of Roman Asia Minor and Wider Urban Connectivity". A. K. Bowman, A. I. Wilson (Editörler), *Settlement, Urbanization, and Population. Oxford Studies on the Roman Economy*. içinde (229-275). Oxford: Oxford University Press.

Harland, P. A. (2003). *Associations, Synagogues, and Congregations: Claiming A Place in Ancient Mediterranean Society*. Minneapolis: Fortress Press.

Harland, P. A. (2009). *Dynamics of Identity in the World of the Early Christians*. New York: The Continuum International Publishing.

Harland, P. A. (2014). *Greco-Roman Associations. II. North Coast of the Black Sea, Asia Minor*. Berlin: De Gruyter.

Hasluck, F. W. (1910). *Cyzicus*. Cambridge: Cambridge University Press.

Haspels, C. H. E. (1971). *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments, Vol I*. Princeton: Princeton University Press.

Heinle, M. (2015). *Eine historische Landeskunde der Aiolis, BYZAS 20*. İstanbul: Ege Yayınları.

Hennemann, A. (1935). *Der Aussere und Innere Stil in Trajans Briefen*. Leipzig: R. Noske.

Henry, O. (2010). "Karia, Karians and Labraunda." M. Ural, F. Kuzucu (Eds.) *Mylasa / Labraunda, Archaeology, Historical and Rural Architecture in Southern Aegean*. içinde (ss. 69-105). İstanbul: Milli Reasürans T.A.Ş.

Herrman, P. (1996). "Neues vom Sklavenmarkt in Sardeis." H. Malay (Ed.). içinde *Arkeoloji Dergisi IV*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Hodges, H. (1964). *Artifacts. An Introduction to Early Materials and Technology*. London: John Baker.

Hodot, R. (1976). "Notes Critiques sur le Corpus Épigraphique de Lesbos." *Études d'Archéologie Classique V*. içinde (ss. 17-81). Paris: Éditions de Boccard.

Horsley, G. H. R. (1987). *New Documents Illustrating Early Christianity. Vol. 4*. Sydney: The Ancient History Documentary Research Centre (Macquarie University).

Howgego, C. (1998). *Sikkeler Işığında Eskiçağ Tarihi*. (Çev. O. Tekin). İstanbul: Homer Kitabevi.

Humphrey, J. W. (2006). *Ancient Technology,.Greenwood Guides to Historic Events of the Ancient World*. London: Bloomsbury Publishing.

İplikçioğlu, B., Çelgin, G., Çelgin, A. V. (1991-2007). *Epigraphische Forschungen in Termessos und Seinem Territorium. Vol. I-IV*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

İren, K. (2013). "Aiolis". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 246-248). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of the Eastern Roman Provinces. Second Edition*. Oxford: Oxford University Press.

Jones, A. H. M. (1974). *The Roman economy: Studies in Ancient Economic and Administrative History*. New Jersey: Rowman and Littlefield.

Jones, B. W. (2000). *Suetonius: Vespasian*. London: Bristol Classical Press.

Kaletsch, H. (2002). "Tralleis". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band XII (1)*. içinde (ss. 750-751). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.

Kaletsch, H. (2009). "Tralleis". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. XIV*. içinde (s. 841-842). Leiden-Boston: Brill.

Kantirea, M. (2016). "Non-elite Benefactors in the Roman East: Building Activity by Freedmen, Slaves, Craftsmen and Traders". B. Takmer, E. N. Akdoğu Arca, N. Gökalp Özdil (Editörler), *Vir Doctus Anatolicus, Studies in Memory of Sencer Şahin*. içinde (ss. 471-493). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Karamut, İ. (2004). "Alanya Müzesi Yazıtları". F. N. Koçak (Editör), *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri: 1996, 1997, 1998, 1999, 2001* içinde (s. 381-186). Antalya: Alanya Belediyesi Yayınları.

Kaya, M. A. (2000). *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kealhofer, L. (2005). “Settlement and Land Use: The Gordion Regional Survey.” L. Kealhofer (Ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*. içinde (ss. 137-148). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Keil, J. (1964). *Ephesos: Ein Führer Durch die Ruinenstatte und ihre Geschichte*. Wien: Österreichisches Archaeologisches Institut.

Keppel, G. (1931). *Narrative of A Journey Across The Balcan by the Two Passes of Selimno and Pravadi; Also of A Visit to Azani, ant Other Newly Discovered Ruins of Asia Minor in the Years 1829-30. Vol I-II*. London: Henry Colburn and Richard Bentley.

Kiepert, H. (1876). *Atlas Antiquus. Twelve Maps of the Ancient World. Sixth Edition*. Berlin: Dietrich Reimer.

Kleijwegt, M. (2002). “Textile Manufacturing for a Religious Market. Artemis and Diana as Tycoons of Industry”. W. Jongman, M. Kleijwegt (Editörler), *After the Past: Essays in Ancient History in Honour of H.W. Pleket*. içinde (ss. 81-134). Leiden: Brill Publishers.

Knibbe, D. (1998). *Geschichte Einer Bedeutenden Antiken Stadt und Portrait Einer Modernen Grossgrabung im 102. Jahr der Wiederkehr des Beginnes Österreichischer Forschungen (1895-1997)*. Frankfurt: Peter Lang.

Koçel Erdem, Z. (2022). “Starting to a New Excavation at Perinthos (Tekirdağ Marmara Ereğlisi of Turkish Thrace): Preliminary Report and the New Findings”. T. Spiridonov (Editör), *Thracia Balcanica I* içinde (213-226). Sofia: Balkan Institute of Thracology at the DIOS Society.

Koçhan, N. (2011). *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*. Bursa: Renkvizyon Ofset Form Matbaacılık.

Kontis, I. D. (1978). *Λεσβος και η Μικρασιατικη της Περιοχη*. Athens: Αθηναϊκόν Κέντρον Οικιστικής.

Labarre, G. (1996a). *Les Cite´s de Lesbos aux Epoques Hellénistique et Impériale*. Paris: Diffusion de Boccard.

Labarre, G., Le Dinahet, M. T. (1996b). “Les Métiers du Textile en Asie Mineure de l’Époque Hellénistique à l’Epoque Imperiale”. *Aspects de l’Artisanat du Textile dans le Monde Méditerranéen (Égypte, Grèce, Monde Romain). Collection de l’Institut*

d'Archéologogie et d'Histoire de l'Antiquité, Université Lumière Lyon 2, Band 2. içinde (ss. 49-115). Paris: Diffusion de Boccard.

Laborde, L. D. (1838). *Voyage de L'Asie Mineure*. Paris: Firmin Didot, Freres Editeurs.

Ladstätter, S. (2002). "Die Chronologie des Hanghauses 2." F. Krinzinger (Editör). *Das Hanghaus 2. Studien zur Baugeschichte und Chronologie. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historischen Klasse. Denkschriften, 302. Band*. içinde (9-40). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Lafaye, G. (1887). "Coriarius". C. V. Daremberg, E. Saglio. (Editörler), *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines. D'après Les Textes et Les Monuments. Tome Premier. Deuxiéme Partie (C)*. içinde (ss. 1505-1507). Paris: Librairie Hachette.

Larsson Love´n, L. (2007). "Wool Work As a Gender Symbol in Ancient Rome. Roman Textiles and Ancient sources". C. Gillis, M. L. B. Nosch (Eds.), *Ancient Textiles. Production, Crafts and Society*. içinde (ss. 229-236). Oxford: Oxbow Books.

Lauffer, S. (1971). *Diokletians Preisedikt*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Lawrance, B. (1980). "Çayönü'nde Hayvan Evcilleştirme Kanıtları". H. Çambeli, R. J. Braidwood (Editörler), *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları.* içinde (ss. 257-279). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Leguilloux, M. (2004). *Le Cuir et la Pelleterie a` l'e´poque Romaine*. Paris: Editions Errance.

Leschhorn, W. (1993). *Antike Ären. Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien Nördlich des Tauros*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Lewy, H. (1895). *Die Semitischen Fremdwörter im Griechischen*. Berlin: R. Gaertners Verlagsbuchhandlung.

Liebeschuetz, J. H. W. G. (1972). *Antioch. City and Imperial Administration in the Later Roman Empire*. Oxford: Clarendon Press.

Liddell, H. G., Scott, R. (1996). *A Greek-English Lexicon, 9th Edition*. Oxford: Clarendon Press.

Linders, T. (1972). *Studies in the Treasure Records of Artemis Brauronia found in Athens*. Stockholm: Svenska Institutet i Athen.

Lloyd, S. (1997). *Türkiye'nin Tarihi. Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*. (Çev. E. Varinlioğlu). Ankara: Tübitak Yayınları.

Long, L. E. (2013). "Phrygia". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 5308-5309). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Lund, H. S. (1992). *Lysimachus. A Study in Early Hellenistic Kingship*. London-New York: Routledge.

Ma, J. (2000). *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.

Macdonald, W. L. (1976). "Pessinous". R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 693-694). Princeton: Princeton University Press.

Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor. To the End of the Third Century After Christ. Vol. I (Text). Vol. II (Notes)*. Princeton: Princeton University Press.

Magie, D. (2003). *Anadolu'da Romalılar III. Batı Anadolu Kent Devletleri*. (Çev. N. Başgelen, Ö. Çapar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Magie, D. (2007). *Anadolu'da Romalılar IV. M.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda Batı Anadolu*. (Çev. N. Başgelen, Ö. Çapar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Malay, H. (1983b). "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu". H. Malay (Ed.). *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, II*. içinde (ss. 50-61). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Malay, H. (1999). *Researches in Lydia, Mysia and Aiolis. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historischen Klasse. Denkschriften, 279. Band*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Maner, Ç. (2018). "Anadolu'da Dokuma Devrimi: Neolitik Çağ'dan Demir Çağı'na Yünün Tarihi ve Maddi Değeri." F. Yenişehirlioğlu, G. G. Yücel (Editörler), *Tarihi Dokumak, Bir Kentin Gizemi: Sof*. içinde (ss. 43-63). Ankara: Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Mansel, A. M., İnan, J., Bean, G. E. (1956). *Side Agorası ve Civarındaki Binalar, 1948 Yılı Kazılarına Dair Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mansel, A. M. (1956). “Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1946-1955.” içinde *Archäologischer Anzeiger 1956.* (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter.

Mansel, A. M. (1963). *Die Ruinen von Side*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Mansel, A. M. (1975). “Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1957-1972.” içinde *Archäologischer Anzeiger 1975.* (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter.

Mansel, A. M. (2020). *Side. 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları. 2. Baskı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Marabini, S., Scardozzi, G. (2015). “Appendice I. La Ricerca Geo-archeologica a Hierapolis”. G. Scardozzi (Ed.), *Nuovo Atlante di Hierapolis di Frigia. Cartografia Archeologica della Città e delle Necropoli. Hierapolis di Frigia VII*. içinde (ss. 227-268). İstanbul: Ege Yayınları.

Marek, C. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*. Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag.

Marek, C. (2016). *In the Land of a Thousand Gods, A History of Asia Minor in the Ancient World*. Princeton: Princeton University Press.

Marsh, B. (2005). “Physical Geography, Land Use, and Human Impact at Gordion.” L. Kealhofer (Ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*. içinde (ss. 161-171). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Marston, J. M. (2017). *Agricultural Sustainability and Environmental Change at Ancient Gordion. Gordion Special Studies VIII*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Martin, R. (1951). *Recherches sur L’agora Grecque. Etudes D'histoire et D'architecture Urbaines*. Paris: E. De Boccard.

Martuscelli, E. (2003). *I coloranti Naturali Nella Tintura della Lana: Arte, Storia, Tecnologia e “Archeo-materials chemistry”*. Napoli: CAMPEC.

Mau, A. (1900). “Coriarius”. G. Wissowa (Ed.), *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Halbband VII.* içinde (ss. 1227-1231). Stuttgart: J. B. Metzlerscher Verlag.

McShane, R. B. (1964). *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum*. Illinois: University of Illinois Press.

Mehl, A. (1987). “Der Überseehandel von Pontos”. E. Olshausen (Ed.), *Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums. Band I. 1980*. içinde (ss. 103-186). Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH. s. 103-186.

Meijer, F., Van Nijf, O. (1992). *Trade, Transport and Society in the Ancient World. A Source Book*. New York: Routledge.

Meriç, R. (1982). *Metropolis in Ionien. Ergebnisse einer Survey-Unternehmung in den Jahren 1972-1975*. Königstein im Taunus: Verlag Anton Hain.

Mertzides, S. (1897). *Οι Φίλιπποι: Έρευναι και μελέται χωρογραφικαί υπό αρχαιολογικήν, γεωγραφικήν, ιστορικήν, θρησκευτικήν και εθνολογικήν έποψιν*. Konstantinopolis: Τύποις Κ. Ζιβίδου και Β. Βουλγαροπούλου.

Meyer, M. (2007). *Neue Zeiten - Neue Sitten. Zu Rezeption und Integration Römischen und Italischen Kulturguts in Kleinasien, Wiener Forschungen zur Archäologie 12*. Wien: Phoibos Verlag.

Michel, C. (2011). “The Karum Period on the Plateau”. S. R. Steadman, G. Mcmahon (Editörler), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (10,000–323 BCE)*. içinde (ss. 313-336). New York: Oxford University Press.

Michels, C. (2013). “Pergamon”. R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 5154-5156). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Mierse, W. E. (1999). *Temples and Towns in Roman Iberia: The Social and Architectural Dynamics of Sanctuary Designs, from the Third Century B.C. to the Third Century A.D*. Los Angeles: University of California Press.

Miller, N. F. (2010). *Botanical Aspects of Environment and Economy at Gordion, Turkey*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Miller, N. F. (2011). “Managing Predictable Unpredictability: The Question of Agricultural Sustainability at Gordion.” N. F. Miller, K. M. Moore, K. Ryan (Editörler), *Sustainable Lifeways: Cultural Persistence in an Ever-Changing Environment*. içinde (ss. 310-324). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Milner, N. P. (1998). *An Epigraphical Survey in the Kibyra-Olbasa Region Conducted by A. S. Hall. Monograph 24*. Oxford: The British Institute of Archaeology at Ankara.

Miranda, E. (1999). *Le Iscrizioni Giudaiche di Hierapolis di Frigia*. Napoli: Arte Tipografica.

Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor. Volume I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule.* Oxford: Clarendon Press.

Mitchell, S. (1998). “The Pisidian Survey”. R. Matthews (Ed.), *Ancient Anatolia. Fifty Years’ Work by the British Institute of Archaeology at Ankara*. içinde (ss. 237-253). Oxford: The British Institute of Archaeology at Ankara.

Moeller, W. O. (1976). *The Wool Trade of Ancient Pompeii*. Leiden: E. J. Brill.

Mrozek, S. (1987). *Les Distributions d’argent et de Nourritures dans les Villes Italiennes du Haut-Empire Romain. Collection Latomus, Vol. 198*. Brussels: Latomus.

Müller, C. O. (1839). *Antiquitates Antiochenae*. Göttingen: E Libraria Dieterichiana.

Naumann, F. (1985). Ulpii von Aizanoi. *Istanbuler Mitteilungen,* 35, 217-226.

Naumann, R., Naumann, F. (1973). “Der Rundbau in Aezani. Mit dem Preisedikt des Diokletian und das Gebaude mit dem Edikt in Stratonikeia.” *Istanbuler Mitteilungen, Beiheft X*. içinde. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

Newton, C. T. (1865). *Travels & Discoveries in the Levant. Vol. I*. London: Day & Son Ltd.

Nilsson, M. P. (1967). *Geschichte der Griechischen Religion*. München: C. H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung.

Nollé, J. (1989). “Inschriften, Münzen und Papyri Dokumente aus Dem Antiken Side”. P. R. Franke vd. (Editörler), *Side. Münzprägung, Inschriften und Geschichte Einer Antiken Stadt in der Türkei* içinde (ss. 45-72). Saarbrücken: Institut für Alte Geschichte der Universität des Saarlandes.

Nollé, J. (2005). “Boars, Bears, and Bugs: Farming in Asia Minor and the Protection of Men, Animals, and Crops”. S. Mitchell, C. Kassari (Editörler), *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor*. içinde (ss. 53-82). Swansea: The Classical Press of Wales.

Oliver, J. H. (1941). *The Sacred Gerusia*. New York: American School of Classical Studies at Athens.

Oliver, J. H. (1989). *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*. Philadelphia: American Philosophical Society.

Oster, R. (1990). “Ephesus as a Religious Center under the Principate, I: Paganism before Constantine,” *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. II.18.3. içinde (ss. 1662-1728). Berlin: Walter de Gruyter.

Özbaşaran, M., vd. (2012). “Musular: the 8th Millenium cal. BC Satellite Site of Aşıklı”. M. Özdoğan vd. (Editörler), *The Neolithic Turkey: New Excavation and New Research (Central Turkey)*. içinde (ss. 159-180). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özüdoğru, Ş. (2018a). “Kibyra ve Yakın Çevresinin Erken Dönem Yerleşim Tarihçesi”. M. Arslan, F. Baz (Editörler), *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi’nin Arasında: Prof. Dr. A. Vedat Çelgin’in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*. içinde (ss. 745-763). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özüdoğru, Ş. (2020). *Kibyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi I. Kibyra*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Paraskevaidis, M. (1976). “Lesbos”. R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 502-503). Princeton: Princeton University Press.

Pásztókai-Szeőke, J. (2010). “Taurinae - Made in the Land of Taurini? Roman Slippers with Cork Midsole and with Butterly-shape Vamps”. J. Gömöri, A. Körösi (Eds.), *Bone and Leather. History, Archaeology and Ethnography of Crafts Utilizing Raw Materials from Animals*. içinde (ss. 175-181). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia VEAB Soproni Tudós Társasága.

Pekary, T. (1978). “Statuen in Kleinasiatischen Inschriften”. S. Şahin, E. Schwertheim, J. Wagner (Editörler), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift für Friedrich Karl Dörner. II. Band*. içinde (ss. 727-744). Leiden: E. J. Brill.

Pekman, A. (1970). *Eski Çağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Pennacchietti, F. A. (1967). "Nuove Iscrizioni di Hierapolis di Frigia". *Accademia delle Scienze di Torino - Atti 101 (1966-1967)*. içinde (ss. 287-328). Torino: Accademia delle Scienze.

Persson, A. W. (1923). *Staat und Manufaktur im Römischen Reiche. Eine Wirtschaftsgeschichtliche Studie Nebst Einem Exkurse über Angezogene Göttestatuen*. Lund: Carl Blom.

Pilhofer, P. (1995). *Philippi, Band I. Die Erste Christliche Gemeinde Europas*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Pilhofer, P. (2000). *Philippi, Band II. Katalog der Inschriften von Philippi*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Pilhofer, S. (2005). *Romanisierung in Kilikien? Das Zeugnis der Inschriften*. München: Herbert Utz Verlag.

Pirson, F., School, A. (2014). *Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent (A Hellenistic Capital in Anatolia)*. (Çev. G. Shephard, G. Ateş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Platner, S. B., Ashby, T. (1929). *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*. London: Oxford University Press.

Pleket, H. W. (1964). *Epicgraphica I: Texts on the Economic History of the Greek World*. Leiden: E. J. Brill.

Pleket, H. W. (2003). "Economy and Urbanization: Was there an Impact of Empire in Asia Minor?". E. Schwertheim, E. Winter (Editmörler), *Stadt und Stadtentwicklung in Kleinasien*. içinde (ss. 85-95). Bonn: Dr. Rudolf Habelt Verlag.

Poblome, J. (1999). *Sagalassos Red Slip Ware. Typology and Chronology. Studies in Eastern Mediterranean Archaeology 3*. (***SEMA*** III.) Turnhout: Brepols Publishers.

Poblome, J. vd. (2008). "It is Never Too Late. The Late Roman Initiation of Amphora Production in the Territory of Sagalassos". İ. Delemen, vd. (Eds.), *Euergetes. Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag*. içinde (ss. 1001-1012). Antalya: Suna & İnan Kıraç Research Institute on Mediterranean Civilizations.

Poblome, J., Daems, D. (2019). “Once Upon a Sagalassos: A story About Origins and Emergence”. F. Yalçınkaya (Ed.), *Sagalassos. Meanwhile in the Mountains*. içinde (ss. 59-69). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Poblome, J. (2023). *Documenting Ancient Sagalassos. A Guide to Archaeological Methods and Concepts*. Leuven: Leuven University Press.

Pococke, R. (1745). *A Description of the East, and Some Other Countries. Vol II. Part. II*. London: W. Bowyer.

Poland, F. (1909). *Geschichte des Griechischen Vereinswesens. Preisschriften Gekront und Herausgegeben von der Fürstlich Jablonowskischen Gesellschaft zu Leipzig. No. XXIII der Historisch-Nationalökonomischen Sektion*. Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner.

Rackham, J. (1994). *Interpreting the Past, Animal Bones*. London: British Museum Press.

Radt, W., Eder, W., Berger, A. (2000). “Pergamon”. H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band IX*. içinde (ss. 543-561). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.

Radt, W. (2002). *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Radt, W., Eder, W., Berger, A. (2007). “Pergamum”. C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill’s New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. X*. içinde (ss. 754-772). Leiden-Boston: Brill.

Radt, W. (2011). *Pergamon: Geschichte und Bauten Einer Antiken Metropole. 3. Auflage*. Darmstadt: Philipp von Zabern.

Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. London: John Murray.

Ramsay, W. M. (1895). *The Cities and Bishoprics of Phrygia. Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest. Vol I., Part I*. Oxford: Clarendon Press.

Ramsay, W. M. (1897). *The Cities and Bishoprics of Phrygia. Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest. Vol I., Part II*. Oxford: Clarendon Press.

Ramsay, W. M. (1904). *The letters to the Seven Churches of Asia and Their Place in the Plan of the Apocalypse*. London: Hodder and Stoughton.

Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev. M. Pektaş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Rayet, O., Thomas, A. (1877). *Milet et le Golfe Latmique: Tralles, Magnésie du Méandre, Priene, Milet, Didymes, Heraclee du Latmos; Fouilles et Explorations Archéologiques. Tome Premier*. Paris: J. Baudry.

Reed, R. (1972). *Ancient Skins, Parchments and Leathers*. London: Seminar Press.

Reinach, S. (1888). *Voyage Arheologique en Grece et en Asie Mineure Sous la Direction de M. Philippe Le Bas (1842-1844) Planches de Topographie, de Sculpture et D'Architecture*. Paris: Librairie de Firmin-Didot.

Reinach, S. (1891). *Chroniques d'Orient: Documents Sur Les Fouilles et Découvertes Dans l'Orient Hellénique de 1883 à 1890*. Paris: Librairie de Firmin-Didot.

Renger, J., Pekridou-Gorecki, A. (2002). "Wolle". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band XII. (2)*. içinde (ss. 570-572). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.

Renger, J., Pekridou-Gorecki, A. (2010). "Wool". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. XV*. içinde (ss. 733-735). Leiden-Boston: Brill.

Reynolds, J., Roueché, C., Bodard, G. (2007). *Inscriptions of Aphrodisias*. Online kaynak: https://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007/ (Erişim tarihi: 04.08.2024)

Rheidt, K. (1993). "Aizanoi. Vorbericht über die Forschungen zur historischen Topographie." içinde *Archäologischer Anzeiger 1993.* (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter.

Rheidt, K. (1995). "Aizanoi. Bericht über die Ausgrabungen und Untersuchungen 1992 und 1993." içinde *Archäologischer Anzeiger 1995.* (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter.

Rheidt, K. (1997). "Aizanoi. Bericht über die Ausgrabungen, Restaurierungen und Sicherungsarbeiten 1994, 1995 und 1996." içinde *Archäologischer Anzeiger 1997, 3.* (***AA***) Berlin-New York: Walter De Gruyter.

Ritti, T. (1985). *Fonti Letterarie ed Epigrafiche. Hierapolis. Scavi e Ricerche I*. Rome: Giorgio Bretschneider Editore.

Ritti, T. (1987a). "Hierapolis Tarihi". A. Peres (Ed.), *Hierapolis Di Frigia 1957-1987*. içinde (ss. 27-30). Milano: Fabbri Editori.

Ritti, T. (1987b). "Hierapolis ve Romalılar". A. Peres (Ed.), *Hierapolis Di Frigia 1957-1987*. içinde (ss. 71-74). Milano: Fabbri Editori.

Ritti, T. (1987c). "Christian Hierapolis". A. Peres (Ed.), *Hierapolis Di Frigia 1957-1987*. içinde (ss. 118-120). Milano: Fabbri Editori.

Ritti, T. (1995). "Associazioni di Mestiere a Hierapolis di Frigia". B. M. Giannattasio (Ed.), *Viaggi e Commerci nell'Antichità. Atti della VII Giornata Archeologica (Genova 1994)*. içinde (ss. 65-83). Genova: Pubbl. del Dipartimento di Archeologia, Filologia Classica e Loro Tradizioni della Facolta di Lettere dell'Universita di Genova.

Ritti, T. (2006). *Guida Epigrafica a Hierapolis di Frigia (Pamukkale)*. İstanbul: Ege Yayınları.

Ritti, T., Miranda, E., Guizzi, F. (2008). *Museo Archeologico di Denizli-Hierapolis. Catalogo Delle Iscrizioni Greche e Latine. Distretto di Denizli*. Napoli: Liguori Editore.

Ritti, T. (2017). *Storia e Istituzioni di Hierapolis. Hierapolis di Frigia IX*. İstanbul: Ege Yayınları.

Robert, L. (1937). *Études Anatoliennes: Recherches sur les Inscriptions Grecques de l'Asie mineure*. Paris: Éditions de Boccard.

Robert, L., Robert, J. (1954). *La Carie. Histoire et Géographie Historique avec le recueil des inscriptions antiques. Tome II: Le Plateau de Tabai et ses environs*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient A. Maisonneuve.

Robert, L. (1971). *Les Gladiateurs dans l'Orient Grec*. Amsterdam: A. M. Hakkert.

Robert, L. (1980). *À Travers l'Asie Mineure. Poètes et Prosateurs, Monnaies Grecques, Voyageurs et Géographie*. Paris: Diffusion de Boccard.

Rocca, J. (2013). "Galen". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 2810-2813). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Roebuck, C. (1959). *Ionian Trade and Colonization*. New York: Archaeological Institute of America.

Rohde, D. (2012). *Zwischen Individuum und Stadtgemeinde. Die Integration von Collegia in Hafenstädten*. Mainz am Rhein: Verlag Antike.

Rohde, D. (2013). "Fulling, Fullers". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 2782). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Ronchetta, D., Mighetto, P. (2007). "La Necropoli Nord. Verso il Progetto di Conoscenza: Nuovi Dati dalle Campagne 2000-2003". F. D'Andria, M. P. Caggia (Editörler), *Le Attivita delle Campagne di Scavo e Restauro 2000-2003. Hierapolis di Frigia I*. içinde (ss. 433-454). İstanbul: Ege Yayınları.

Roosevelt, C. H. (2009). *The Archaeology of Lydia: From Gyges to Alexander*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rose, C. B., Darbyshire, G. (2011). *The New Chronology of Iron Age Gordion*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Rostovtzeff, M. (1923). "Notes on the Economic Policy of the Pergamene Kings". W. H. Buckler, W. M. Calder (Eds.), içinde *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*. Manchester: Longmans, Green & Co.

Rostovtzeff, M. (1926). *The Social and Economic History of the Roman Empire*. Oxford: Clarendon Press.

Rostovtzeff, W. (1941). *The Social & Economic History of the Hellenistic World. Vol. I-II*. Oxford: Clarendon Press.

Roueché, C. (1989). *Aphrodisias in Late Antiquity. The Late Roman and Byzantine Inscriptions Including Texts from the Excavations at Aphrodisias Conducted by Kenan T. Erim*. London: The Society for the Promotion of Roman Studies.

Roueché, C. (1993). *Performers and Partisans at Aphrodisias in the Roman and Late Roman Periods*. London: The Society for the Promotion of Roman Studies.

Rumble, V. R. (2009). *Soup Through the Ages. A Culinary History with Period Recipes*. Jefferson: McFarland & Company.

Russell, N., Martin, L. (2005). "Çatalhöyük Mammal Remains". I. Hodder (Ed.), *Çatalhöyük Research Project Volume 4, Inhabiting Çatalhöyük; Reports from the 1995–99 Seasons*. içinde (ss. 33-98). Oxford: British Institute of Archaeology at Ankara.

Ryder, M. L. (1983). *Sheep and Man*. London: Gerald Duckworth & Co Ltd.

Saraçoğlu, A. (2018). "Geç Antik Çağ'da Tralleis". C. Şimşek, T. Kaçar (Editörler), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi. Laodikeia Çalışmaları, Ek Yayın Dizisi 1*. içinde (ss. 369-384). İstanbul: Ege Yayınları.

Sarpkaya, U., Düşen, O. (2015). "Stratonikeia Antik Kenti (Yatağan-Muğla) ve Çevresinin Faunası." B. Söğüt (Ed.), *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Araştırmaları 1*. içinde (ss. 301-316). İstanbul: Ege Yayınları.

Sauren, H. (1983). "Die Kleidung der Götter". H. G. Kippenberg vd. (Editörler), *Visible Religion, Annual for Religious Iconography. Vol. II. Representations of Gods*. içinde (ss. 95-118). Leiden: E. J. Brill.

Sayar, M. H. (2018). "Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi". C. Şimşek, T. Kaçar (Editörler), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi. Laodikeia Çalışmaları, Ek Yayın Dizisi 1*. içinde (ss. 65-70). İstanbul: Ege Yayınları.

Sayar, M. H. (2020). "Propontis'in Kuzey ve Güney Sahillerindeki Şehir Devletleri Arasındaki İlişkilere Bir Örnek; Perinthos ve Kyzikos". V. Keleş (Editör), *Parion Studies III, Propontis ve Çevre Kültürleri-Propontis and Surrounding Cultures* içinde (ss. 749-753). İstanbul: Ege Yayınları.

Sayar, M. H. (2021). "Anadolu Eskiçağ Tarihinde Galatlar". Y. Kıraç vd. (Editörler), *1921-2021 Asırlık Çınar: Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 yaşında*. içinde (ss. 441-450). Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sayles, W. G. (2007). *Ancient Coin Collecting II: Numismatic Art of the Greek World. Second Edition*. Iola: Krause Publications.

Scardozzi, G. (2012). "Ricognizioni Archeologiche nel Territorio di Hierapolis: Gli Acquedotti, le Cave di Materiali Lapidei, Gli Insediamenti Rurali, i Tumuli Funerari". F. D'Andria, M. P. Caggia, T. Ismaelli (Editörler), *Le Attività delle Campagne di Scavo e Restauro. 2004-2006. Hierapolis di Frigia V*. içinde (ss. 109-143). İstanbul: Ege Yayınları.

Scardozzi, G. (2015). *Phrygia Hierapolisi Yeni Atlası. Kentin ve Nekropolislerin Arkeoloji Haritası.* (Çev. N. Fırat). İstanbul: Ege Yayınları.

Scardozzi, G. (2020). *The Territory of Hierapolis in Phrygia. An Archaeological Guide*. İstanbul: Ege Yayınları.

Schäfer, J. (1976). “Pergamon”. R. Stillwell vd. (Ed.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. içinde (ss. 688-692). Princeton: Princeton University Press.

Schneider, K. (1928). “Macellum”. G. Wissowa, W. Kroll (Editörler), *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Halbband XXVII*. içinde (ss. 129-133). Stuttgart: Metzlersche Buchandlung.

Schneider, E. E. (2008). *Doğu ve Batı Arasında Bir Liman Kenti: Elaiussa Sebaste*. (Çev. L. E. Sakar). İstanbul: Homer Kitabevi.

Schuler, C. (2012). “Inscriptions and Identities of Rural Population Groups in Roman Asia Minor”. J. Davies, J. Wilkes (Editörler), *Epigraphy and the Historical Sciences*. içinde (ss. 63-100). Oxford: Oxford University Press.

Seeck, O. (1876). *Notitia Dignitatum; Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Prouinciarum*. Berlin: Apud Weidmannos.

Sève, M. (2014). “Cyzique et les Attalides”. M. Sève, P. Schlosser (Editörler), *Cyzique Cité Majeure et Méconnue de la Propontide Antique*. içinde (ss. 151-165). Metz: Centre de Recherche Universitaire Lorrain d'Histoire.

Sevin, V. (2001). *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.

Sezgin, Y. (2017a). “Aigai-Yunt Dağının Kısa Tarihi ve Aigai Antik Kenti.” M. Tepekaya vd. (Editörler), *Gelenek ile Gelecek Arasında Kalmış Bir Bölge: Yuntdağı (Sorunlar ve Öneriler)*. içinde (ss. 21-50). Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.

Sezgin, Y. (2018). Manisa’da Antik Döneme Ait Endüstriyel Bir Alan: Aigai Sanayi Mahallesi. *MOSB Dergi*, 1 (1), 20-21.

Sezgin, Y. (2022a). *Keçilerin Hükmünde bir Kent Devleti, Aigai*. İstanbul: Homer Kitabevi.

Shipley, G. (1987). *A History of Samos, 800-188 BC*. Oxford: Clarendon Press.

Siddiq, A. B. (2019). *Tarihöncesi Toplumlarda İnsan-Hayvan İlişkisi ve Orta Anadolu Çanaksız Çömleksiz Neolitik Dönem Faunası*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Smith, D. E. (2003). *From Symposium to Eucharist: the Banquet in the Early Christian World*. Minneapolis: Augsburg Fortress.

Smith, W. (1842). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: Taylor and Walton.

Smith, W. (1854). *Dictionary of Greek and Roman Geography*. London: John Murray.

Spencer, N. (1995b). *A Gazetteer of Archaeological Sites in Lesbos. BAR (British Archaeological Reports) International Series, 623*. Oxford: BAR Publishing.

Spratt, T. A. B., Forbes, E. (1847). *Travels in Lycia, Milyas and the Kibyratis. In Company with the Late Rev. E. T. Daniel. Vol. I-II*. London: S. & J. Bentley, Wilson, and Fley.

Spratt, T. A. B., Forbes, E. (2008). *Milyas, Kibyratis ve Likya'da Yolculuklar. Cilt I-II. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Çeviri Dizisi: 3*. (Çev. D. Türker), K. Dörtlük, T. Kahya, R. Boyraz (Editörler). Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

Stambaugh, J. E. (1988). *The Roman City*. Baltimore: Johns Hopkins.

Strobel, K. (2000). "Pessinus". H. Cancik, H. Schneider (Editörler), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band IX*. içinde (ss. 658-660). Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.

Strobel, K. (2007). "Pessinus". C. F. Salazar, vd. (Editörler), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World. Vol. X*. içinde (s. 861-863). Leiden-Boston: Brill.

Stein, G. (1989). "Strategies of Risk Reduction in Herding and Hunting Systems of Neolithic Southeast Anatolia". P. J. Crabtree, D. Campana, K, Ryan (Editörler), *Early Animal Domestication and its Cultural Context*. içinde (ss. 87-96). Philadelphia: The University Museum of Archaeology and Anthropology University of Pennsylvania.

Sterrett, J. R. S. (1888). *An Epigraphical Journey in Asia Minor. Papers of the American School of Classical Studies at Athens. Vol. II. 1883-1884*. Boston: Damrell and Upham.

Şahin, S. (2014). *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae / Likya Eyaleti Roma Yolları. Gephyra Monografi Dizisi 2*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Şimşek, C. (2007). *Laodikeia (Laodicea ad Lycum)*. İstanbul: Ege Yayınları.

Şimşek, C. (2013). *Laodikeia (Laodicea ad Lycum). Laodikeia Çalışmaları 2*. İstanbul: Ege Yayınları.

Şimşek, C. (2014). "Laodikeia Arkeolojik Alanı". C. Şimşek (Ed.), *10. Yılında Laodikeia. (2003-1013 Yılları)*. içinde (ss. 1-32). İstanbul: Ege Yayınları.

Şimşek, C. (2017). "Urban Planning of Laodikeia on the Lykos in the Light of New Evidence". C. Şimşek, F. D'Andria (Eds.), *Landscape and History in the Lykos Valley: Laodikeia*

and Hierapolis in Phrygia. içinde (ss. 1-52). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Şimşek, C. (2018). "Geç Antik Çağ'da Laodikeia". C. Şimşek, T. Kaçar (Editörler), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi. Laodikeia Çalışmaları, Ek Yayın Dizisi 1*. içinde (ss. 81-116). İstanbul: Ege Yayınları.

Takmer, B. (2022). "Antik Çağ'da Lykia ve Pamphylia Sahillerinde Denizcilik". F. Şimşek (Ed.), *Antalya'nın Denizcilik ve Deniz Ticareti Tarihi* içinde (ss. 51-72). Antalya: İMEAK Deniz Ticaret Odası Antalya Şubesi Yayınları.

Talloen, P. (2015). *Cult in Pisidia. Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Christianity. Studies in Eastern Mediterranean Archaeology X*. (***SEMA*** X.) Turnhout: Brepols Publishers.

Taşdöner, K. (2017). *Anadolu'da Roma Eyaletleri: Augustus Dönemi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Τάxis, S. G. (1909). *Συνοπτική Ιστορία και Τοπογραφία της Λέσβου*. Cairo: Εκ του Τυπογραφείου Ι. Πολίτου. Yeniden basım: Τάxis, S. G. (1994). *Συνοπτική Ιστορία και Τοπογραφία της Λέσβου. Φωτομηχανική Ανατύπωση της Εκδοσης του 1909*. Mytilene: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Tekin, O. (1992). *Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağları)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Tekin, O. (2007). *Eski Anadolu ve Trakya. Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12. - MS 4. Yüzyıllar Arası)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Texier, C. (1849). *Description de L'Asie Mineure, Troisiéme Volume*. Paris: Typographie de Firmin Didot Freres, Libraires.

Thonemann, P. (2011). *The Maeander Valley. A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thonemann, P. (2013). "Phrygia: An Anarchist History, 950 BC-AD 100". P. Thonemann (Ed.), *Roman Phrygia: Culture and Society*. içinde (ss. 1-40). New York: Cambridge University Press.

Thür, H. (1995). “The Processional Way at Ephesos as a Place of Cult and Burial”. H. Koester (Ed.), *Ephesos: Metropolis of Asia. Harvard Theological Studies 41*. içinde (ss. 157-199). Valley Forge: Trinity Press.

Touratsoglou, I. (1988). *Die Münzstätte von Thessaloniki in der Römischen Kaiserzeit*. Berlin: Walter de Gruyter.

Tsetskhladze, G. (2012). “Phrygian Pessinus”. T. T. Sivas, H. Sivas (Editörler), *Phrygians: In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*. içinde (ss. 184-198). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Uerpmann, H. P., Uerpmann M. (2001). “Troia’da Yaşam: Bitki Örtüsü ve Hayvanlar Alemi”. M. Korfmann (Ed.), *Düş ve Gerçek Troia*. içinde (ss. 317-318). İstanbul: Homer Kitapevi.

Umar, B. (1993). *Türkiye’deki Tarihsel Adlar. Türkiye'nin Tarihsel coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzende Bir İnceleme*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Urhan, R., Karaca, M. ve Kızılkaya, E. (2014). “Laodikeia Antik Kenti (Denizli) ve Çevresinin Faunası.” C. Şimşek (Editör), *10. Yılında Laodikeia (2003-1013 Yılları), Laodikeia Çalışmaları 3.* içinde (ss. 387-399). İstanbul: Ege Yayınları.

Van Driel-Murray, C. (2008). “Tanning and Leather”. J. P. Oleson (Ed.), *Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World*. içinde (ss. 483-495). Oxford: Oxford University Press.

Van Neer, W., De Cupere, B. (1993). “First Archaeozoological Results from the Hellenistic-Roman Site of Sagalassos”. M. Waelkens (Ed.), *Sagalassos I. First General Report on the Survey (1986–1989) and Excavations (1990–1991). Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5*. içinde (ss. 225-238). Leuven: Leuven University Press.

Van Neer, W., De Cupere, B., Waelkens, M. (1997). “Remains of Local and Imported Fish at the Ancient Site of Sagalassos (Burdur Prov., Turkey)”. M. Waelkens, J. Poblome (Eds.), *Sagalassos IV. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 9*. içinde (ss. 571-586). Leuven: Leuven University Press.

Van Nijf, O. M. (1997). *The Civic World of Professional Associations in the Roman East*. Amsterdam: J. C. Gieben.

Vandeput, L. (1997). *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor, Sagalassos: a Case Study. Studies in Eastern Mediterranean Archaeology, Vol. I*. (***SEMA*** I). Leuven: Brepols Publishers.

Vanhaverbeke, H., Waelkens, M. (2003). *The Chora of Sagalassos. The Evolution of the Settlement Pattern in the Territory of Sagalassos from Prehistoric until Recent Times. Studies in Eastern Mediterranean Archaeology 5*. (***SEMA*** V.) Turnhout: Brepols Publishers.

Vanhaverbeke, H. vd. (2004). "Late Antiquity in the territory of Sagalassos (Pisidia, SW Turkey)." W. Bowden, L. Lavan, C. Machado (Eds.), *Recent Research on the Late Antique Countryside. Late Antique Archaeology 2*. içinde (ss. 247-249). Aldershot: Brill Publishers.

Vanhaverbeke, H., Martens, F., Waelkens, M. (2007). "Another View on Late Antiquity. Sagalassos (SW Anatolia), The Suburbium and the Countryside in Late Antiquity." A. Poulter (Ed.), *The Transition to Late Antiquity on the Danube and Beyond*. içinde (ss. 611-648). Oxford: Oxford University Press.

Vermoere, M. (2004). *Holocene Vegetation History in the Territory of Sagalassos (Southwest Turkey). A Palynological Approach. Studies in Eastern Mediterranean Archaeology 6*. (***SEMA*** VI.) Turnhout: Brepols Publishers.

Vitale, M. (2019). "Asya Eyaleti. The Province of Asia". O. Tekin (Ed.), *Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Anadolu. Krallar, İmparatorlar ve Kent Devletleri. Hellenistic and Roman Anatolia. Kings, Emperors, City States*. içinde (ss. 276-297). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Voigt, M. M. (2002). "Gordion: The Rise and Fall of an Iron Age Capital." D. C. Hopkins (Ed.), *Across the Anatolian Plateau: Readings in the Archaeology of Ancient Turkey. The Annual of the American Schools of Oriental Research 57*. içinde (ss. 187-196). Boston: American Schools of Oriental Research.

Voigt, M, M. (2011). "Gordion: The Changing Political and Economic Roles of a First Millenium B.C.E. City." S. R. Steadman, G. McMahon (Eds.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*. içinde (ss. 1069-1094). Oxford: Oxford University Press.

Voigt, M. M. (2013). “Gordion as Citadel and City.” S. Redford, N. Ergin (Eds.), *Cities and Citadels in Turkey: From the Iron Age to the Seljuks*. içinde (ss. 161-228). Leuven: Peeters.

Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi: Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*. (Çev. S. H. Riegel). İstanbul: Homer Yayınları.

Yakar, J. (2014). *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları Neolitik ve Kalkolitik Çağ Topluluklarının Sosyo-Ekonomik Yapıları, İnanç Sistemleri ve Teknolojileri*. İstanbul: Homer Yayınları.

Yegül, F. (1992). *Baths and Bathing in Classical Antiquity*. Cambridge: The MIT Press.

Yıldız, N. (1993). *Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Yıldız, N. (2000). *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Zeder, M. A. (1991). *Feeding Cities. Specialised Animal Economy in the Ancient Near East*. Washington: Smithsonian Institution Press.

Zuiderhoek, A. (2009). *The Politics of Munificence in the Roman Empire: Citizens, Elites and Benefactors in Asia Minor*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zimmermann, C. (2002). *Handwerkervereine im Griechischen Osten des Imperium Romanum*. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.

Waelkens, M. (1986). *Die Kleinasiatischen Türsteine*. Mainz am Rhein: Deutsches Archaologisches Institut.

Waelkens, M. (1993). “Sagalassos. History and Archaeology”. M. Waelkens (Ed.), *Sagalassos I. First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991). Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5*. içinde (ss. 37-81). Leuven: Leuven University Press.

Waelkens, M. (1993). *Sagalassos I. First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991). Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5*. Leuven: Leuven University Press.

Waelkens, M., Poblome, J. (1993). *Sagalassos II. Report on the Third Excavation Campaign of 1992. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 6*. Leuven: Leuven University Press.

Waelkens, M., Poblome, J. (1995). *Sagalassos III. Report on the fourth excavation campaign of 1993. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 7.* Leuven: Leuven University Press.

Waelkens, M., Poblome, J. (1997). *Sagalassos IV. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 9*. Leuven: Leuven University Press.

Waelkens, M., Loots, L. (2000). *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 11/A*. Leuven: Leuven University Press.

Waelkens, M., Degryse, P. (2008). *Sagalassos VI. Geo- and Bio-Archaeology at Sagalassos and in its Territory*. Leuven: Leuven University Press.

Waelkens, M. (2013). "Sagalassos". R. S. Bagnall, vd. (Editörler), *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. içinde (ss. 6007-6009). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Waelkens, M. (2014). "Sagalassos, Archaeology of". C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology*. içinde (ss. 6434-6443). New York: Springer.

Waelkens, M. (2019a). "Finding a Place in Anatolia's History". F. Yalçınkaya (Ed.), *Sagalassos. Meanwhile in the Mountains*. içinde (ss. 29-40). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Waelkens, M. (2019b). "Sagalassos, The Town". F. Yalçınkaya (Ed.), *Sagalassos. Meanwhile in the Mountains*. içinde (ss. 83-99). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Walser, A. V. (2022). "Asia Minor". S. von Riden (Ed.), *The Cambridge Companion to the Ancient Greek Economy*. içinde (ss. 77-93). Cambridge: Cambridge University Press.

Waterer, J. W. (1956). "Leather". C. Singer vd. (Editörler), *A History of Technology. Volume II*. içinde (ss. 147-190). Oxford: The Clarendon Press.

Weber, G. (1882). Description of the So-called Tomb of St. Luke at Ephesus, Transactions of the Society of Biblical Archaeology VII. London: The Office of the Society.

Weimert, H. (1984). *Wirtschaft als Landschaftsgebundenes Phanomen: Die Antike Landschaft Pontos: Eine Fallstudie*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Weisser, B. (2008). "Die Basis von Pozzuoli." *Antike Plastik. Lieferung 30*. içinde (ss. 105-160). München: Hirmer Verlag.

Wentworth-Thompson, D. (1947). *A Glossary of Greek Fishes*. London: Oxford University Press.

White, K. D. (1970). *Roman Farming*. London: Thames and Hudson.

Wiegand, T., Schrader, H. (1904). *Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*. Berlin: Georg Reimer.

Wierschowski, L. (2001). *Fremde in Gallien - "Gallier" in der Fremde. Die Epigraphisch Bezeugte Mobilität in, von und nach Gallien vom 1. bis 3. Jh. n. Chr. (Texte - Übersetzungen - Kommentare). Historia. Einzelschriften 159*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Willet, R. (2020). *The Geography of Urbanism in Roman Asia Minor*. Sheffield: Equinox Publishing.

Willet, R. (2021). "Complexity and Urban Hierarchy of Ancient Urbanism: The Cities of Roman Asia Minor". K. Verboven (Ed.), *Complexity Economics: Building a New Approach to Ancient Economic History*. içinde (ss. 251-294). Cham: Palgrave Macmillan.

Wood, J. T. (1877). *Discoveries at Ephesus Including the Site and Remanins of the Great Temple of Diana*. London: Longmans, Green, and Co.

Wörrle, M. (1988). *Stadt und Fest im Kaiserzeitlichen Kleinasien. Studien zu Einer Agonistischen Stiftung aus Oinoanda*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Makaleler

Akurgal, E. (1956). Kyzigos ve Ergili Araştırmaları. *Anadolu*, 1, 43-51.

Akurgal, M. (2012). Bayraklı Höyüğü 2009-2010 Yılı Smyrna Kazısı Çalışmaları. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 127-145.

Akdeniz, E. (2013). 2012 Yılında Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü'nde Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar. *35. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 124-139.

Akyürek Şahin, N. E. (2001). Büyük Çiftçi Tanrısı Zeus Bronton. Arkeolojik ve Epigrafik Belgelerle Phrygia'da Bir Zeus Kültü. *Olba*, 4, 163-182.

Akyürek Şahin, N. E. (2005). Yazıdere (Seyitgazi) Zeus Kutsal Alanı ve Seyitgazi Müzesi'ndeki Adaklar. Bir Ön Rapor. *Arkeoloji ve Sanat*, 120, 51-60.

Akyürek Şahin, N. E. (2006). Phrygia'dan Yeni Zeus Bronton Adakları. *Arkeoloji ve Sanat*, 122, 89-124.

Alanyalı, F. (2016). Side. Kaybolan Bir Kentin Yeniden Keşfinin Hikâyesi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*. 6 (2), 17-28.

Albarella, U., Ceglia, V., Roberts, P. (1993). S. Giacomo Degli Schiavoni (Molise): An Early Fifth Century Ad Deposit of Pottery and Animal Bones from Central Adriatic Italy. *Papers of the British School at Rome*, 61, 157-230.

Albayrak, Y. (2023). Göbekli Tepe'den Hayvan Tasvirleri. *Külliye*, 4 (2), 81-111.

Alpaslan, F. S. (2011). Some Small Mammal Fossils of Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey). *Turkish Journal of Zoology*, 35 (5), 755-768.

Arbuckle, B. S. (2012). Pastoralism, Provisioning, and Power at Bronze Age Acemhöyük, Turkey. *American Anthropologist*, 114 (3), 462-476.

Arbuckle, B. S. (2014). The Rise of Cattle Cultures in Bronze Age Anatolia. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies*, 2 (4), 277-297.

Arkwright, W. (1914). The Cabalians of Herodotus. *The Journal of Hellenic Studies*, 34, 64-65.

Arnaoutoglou, I. (2011). Craftsmen Associations in Roman Lydia-A Tale of Two Cities? *Ancient Society*, 41, 257-290.

Arsebük, G., Howell, F. C., Özbaşaran, M. (1991). Yarımburgaz "1990". *13. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1-21.

Arsebük, G. (1998). Pleistosen Arkeolojisi ile İlgili Son Çalışmalara 1997 Gözüyle Özet Bir Bakış. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 1, 9-25.

Arslan, M. (2002). The Impact of Galatians in Asia Minor. Olba, 6, 41-55.

Arslan, M. (2012). Pseudo-Skylaks: Periplous. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi.* 2 (1), 239-257.

Aşkın, E. (2012). Korykos (Dağlık Kilikia) Sütunlu Caddesi ve Kuzey Kapısı. *Olba*, 20, 281-322.

Atalay, S., Hastorf, C. A. (2006). Food, Meals, and Daily Activities: Food Habitus at Neolithic Çatalhöyük. *American Antiquity*, 71 (2), 283-319.

Atik, S. (2004). Anadolu Macellumları. *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 45-54.

Aybek, S., Dreyer, B., Sponsel, C. (2018). Der Kultplatz des Zeus Krezimos in Metropolis in Ionien. *Gephyra*, 15, 71-94.

Aybek, S. vd. (2022). Metropolis Arkeolojik Araştırmaları, 2019-2020. *2019-2020 Kazı Çalışmaları. Cilt IV*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 199-220.

Aydın, M. (2015). Animals at Burgaz in the Classical and Hellenistic Period from the Evidence of Faunal Remains. *Batman University Journal of Life Sciences*, 5 (1), 102-124.

Aydınoğlu, Ü. (2008). Mersin ve Çevresinde Antik Çağda Ne Üretiliyordu? *Aratos. Tarih-Felsefe-Kültür-Sanat Dergisi*, 28, 19-21.

Aydınoğlu, Ü. (2010). The Farms in Rough Cilicia in the Roman and Early Byzantine Periods. *Adalya*, 13, 243-282.

Aydınoğlu, Ü. (2021). Rural Settlements Survey in the Chora of Diocaesarea. *Cultural Heritage and Science*, 2 (1), 1-6.

Aydınoğlu, Ü., Belge, B. (2023). Diocaesarea'nın Antik Dönem Kent Planına İlişkin Değerlendirme. *Olba*, 31, 61-77.

Bachmann, M. (2016). Oinoanda: Diogenes'in Şehrindeki Araştırmalar. *Colloquium Anatolicum*, 15, 152-162.

Baird, D., Fairbairn, A., Mustafaoğlu, G. (2015). 2014 Yılı Boncuklu Höyük Kazısı. Tarımın Yayılımı ve Çatalhöyük'ün Öncüleri. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 15-24.

Baldıran, A. (2022). Iasos 2019-2020 Yılları Kazı ve Araştırma Çalışmaları. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 159-168.

Bardakcı, K. (2018). Antikçağ'da Dağlık Kilikia Bölgesinin Doğal Kaynakları ve Sosyo-ekonomik Durumu. *The Journal of Social Science*. 2 (3), 12-19.

Başaran, C. (2010). Parion 2019 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *32. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 283-300.

Baykara, İ. vd. (2021). Kuzey Levant'tan Bir Orta Paleolitik Dönem Yerleşimi: Üçağızlı II Mağarası Buluntuları. *Anadolu Araştırmaları*, 24, 1-31.

Baysal, A. (2013). Konya Ovası Neolitik Dönem Kültürel Gelişimi İçinde Boncuklu Höyük ve Önemi. *Colloquium Anatolicum*, 12, 79-104.

Bean, G. E. (1956). Notes and Inscriptions from the Cibyratis and Caralitis. *Annual of the British School at Athens*, 51, 136-156.

Belli, O. (1994). Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı, 1993. *16. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 287-312.

Belli, O. (1996). 1995 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *18. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 379-410.

Belli, O., Ceylan, A. (1999). 1998 Yılı Anzaf Kaleleri Kazı ve Onarım Çalışmaları. *21. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 449-466.

Belli, O., Ceylan, A. (2004). 2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *26. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 175-188.

Bellinger, L. (1962). Textiles from Gordion. *The Bulletin of the Needle and Bobbin Club*, 46 (1), 5-34.

Bennett, J. (2013). Agricultural Strategies and the Roman Military in Central Anatolia During the Early Imperial Period. *Olba*, 21, 315-343.

Boruhovic, V. (1981). Zur Geschichte des Sozialpolitischen Kampfes auf Lesbos (Ende des 7.-Anfang des 6.Jh.v.u.Z.). *Klio. Beiträge zur Alten Geschichte*, 63, 247-260.

Bradley, M. (2002). "It All Comes Out in the Wash": Looking Harder at the Roman fullonica. *Journal of Roman Archaeology*, 15, 21-44.

Brun, P. (1988). Les Exilés Politiques en Grèce : l'exemple de Lesbos. *Ktèma. Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome Antiques*, 13, 253-262.

Buckler, W. H. (1936). CIG 3938, 3952, and 3953 f. *The Journal of Hellenic Studies*, 56 (1), 78-80.

Buitenhuis, H. (2008). Ilıpınar: The faunal remains from the Late Neolithic and Early Chalcolithic levels. *Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée*, 49 (1), 299-322.

Buruldağ, R. (2022). Alexandria Troas'tan bir Dokuma Ağırlığı. *Archivum Anatolicum*, 16 (1), 69-87.

Cagnat, R. (1896). Revue des Publications Épigraphiques Relatives A L'Antiquité Romaine: Juillet-Décembre. *Revue Archéologique*, T.29, 389-410.

Cagnat, R., Besnier, M. (1903). Revue des Publications Épigraphiques Relatives A L'Antiquité Romaine: Mars-Juin. *Revue Archéologique*, T.2, 143-176.

Carney, T. F. (1967). The "Helops": A Case-Study of the Transmission of a Piece of Scientific Knowledge by the Scholarship of Antiquity. *Phoenix*, 21 (3), 202-220.

Chaniotis, A. (1997). New Inscriptions from Old Books: Inscriptions of Aigion, Delphi and Lesbos Copied by Nicholas Biddle and Stavros Táxis. *Tekmeria*, 3, 7-22.

Claeys, J., Poblome, J. (2017). The 2011 to 2016 Excavation Campaigns at Site PQ 2, Sagalassos. Dissecting a Suburban Club House (Schola). *Anatolica*, 43, 1-36.

Cook, R. M. (1946). Ionia and Greece in the Eighth and Seventh Centuries B. C. *The Journal of Hellenic Studies*, 66, 67-98.

Corsten, T., Hülden, O. (2012). Zwischen den Kulturen. Feldforschungen in der Kibyratis. Bericht zu den Kampagnen 2008-2011. *Istanbuler Mitteilungen*, 62, 7-117.

Coulton, J. J. (1982). Termessians at Oinoanda. *Anatolian Studies*, 32, 115-131.

Crawford, M. H., Reynolds, J. (1975). The Publication of the Prices Edict: A New Inscription from Aezani. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS)*** 65, 160-163.

Crowfoot, J. M. (1899). Exploration in Galatia cis Halym. *The Journal of Hellenic Studies*, 19, 34-134.

Curtius, C. (1870). Inschriften aus Ephesos. *Hermes*, 4 (2), 174-228.

Curtius, C. (1873). Inschriften aus Kleinasien. *Hermes*, 7 (1), 28-46.

Çakırlar, C., Marston, J. M. (2019). Rural Agricultural Economies and Military Provisioning at Roman Gordion (Central Turkey). *Environmental Archaeology, The Journal of Human Palaeoecology*, 24 (1), 91-105.

Çakmak, Ü. (2010). Güneydoğu Isauria Bölgesinde Bulunan Karakabaklı Tetrapylonları. *Gephyra*, 7, 73-87.

Çapar, Ö. (1995). Roma'nın Asia Eyaleti'nde Conventus (Dioicesis) Sistemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 37 (1-2), 731-755.

Çelgin, A. V. (2002). Termessos Tanrıları ve Kent Alanı'ndan Artemis'in Yeni Epithet ve Kültlerini Belgeleyen Üç Yazıt (Bir Ön Değerlendirme). *Adalya*, 5, 121-136.

Çelik, A. (2019). Hurma Çiftçi Lahdi. *Phaselis*, 5, 231-249.

Çelik, H. T., Çelik, B. (2020). Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna ve Florasına Genel Bir Bakış. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 47, 159-168.

Çelik, B., Ayaz, O. (2022). Rise of Göbekli Tepe Culture: "Hunting Ground Ecenomy" and the Role of Speculative Knowledge. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 56, 143-160.

Çilingiroğlu, A., Derin, Z. (1997). Ayanis Kalesi Kazıları-1996. *19. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

D'andria, F. (2007). Phrygia Hieropolis'i 2006 Yılı Araştırma, Kazı ve Onarım Çalışmaları. *29. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 405-428.

Daems, D., Poblome, J. (2017). The Pottery of Late Achaemenid Sagalassos: An Overview. *HEROM. Journal on Hellenistic and Roman Material Culture*, 6, 49-62.

Darbyshire, G. Mitchell, S., Vardar, L. (2000). The Galatian Settlement in Asia Minor. *Anatolian Studies*, 50, 75-97.

Darbyshire, G., Pizzorno, G. H. (2013). Taming the Beast: The Digital Gordion Mapping Project. *Expedition*, 55 (2), 26-30.

De Cupere, B. (1994a). Report on the Faunal Remains from Trench K (Roman Pessinus, Central Anatolia). *Archaeofauna*, 3, 63-75.

De Cupere, B. (1994b). Faunal Remains at Sagalassos: Preliminary Results of the Archaeozoological Analysis. *IX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 225-235.

De Cupere, B. vd. (2000). Osteological Evidence for the Draught Exploitation of Cattle: First Applications of a New Methodology. *International Journal of Osteoarchaeology*, 10 (4), 254-267.

De Cupere, B. vd. (2005). Ancient Breeds of Domestic Fowl (Gallus gallus f. domestica) Distinguished on the Basis of Traditional Observations Combined with Mixture Analysis. *Journal of Archaeological Science*, 32 (11), 1587-1597.

De Cupere, B. vd. (2009). Eagle Owl (Bubo bubo) Pellets from Roman Sagalassos (SW Turkey): Distinguishing the Prey Remains from Nest and Roost Sites. *International Journal of Osteoarchaeology*, 19 (1), 1-22.

De Cupere, B. (2015). Communal Dining in the Eastern Suburbium of Ancient Sagalassos. The Evidence of Animal Remains and Material Culture. *HEROM. Journal on Hellenistic and Roman Material Culture*, 4 (2), 173-197.

De Meyer, L. (1962). L'étymologie de Macellum "Marché". *L'Antiquité Classique*, 31 (1-2), 148-152.

Degryse, P. vd. (2003). Identification of Ore Extraction and Metal Working in Ancient Times: A Case Study of Sagalassos (SW Turkey). *Journal of Geochemical Exploration*, 77 (1), 65-80.

Degryse, P. vd. (2004). Statistical Treatment of Trace Element Data from Modern and Ancient Animal Bone: Evaluation of Roman and Byzantine Environmental Pollution. *Analytical Letters*, 37 (13), 2819-1834.

Demiraslan, Y., vd. (2018). Skeletal Remains Of Ruminantia Uncovered In Excavations Performed In Ancient City Of Kibyra. *Journal of Applied Biological Sciences*. 12 (2), 12-18.

Demirel, A. vd. (2011). The Taphonomy and Palaeoenvironmental Implications of the Small Mammals from Karain Cave, Turkey. *Journal of Archaeological Science*, 38 (11), 3048-3059.

Deniz, E. (1993). Kaunos 1992 Stoa İçi Kazı Çalışmalarında Çıkartılan Kemik Kalıntıları Üzerinde Arkeobiyolojik İncelemeler. *9. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 39-52.

Deniz, A. (2015). Anadolu Tarihinde Hititlerin Sosyo-Ekonomik Yaşantısı. *Turkish Studies*, 10 (2), 235-248.

Devijver, H. (1996). Local Elite, Equestrians and Senators: A Social History of Roman Sagalassos. *Ancient Society*, 27, 105-162.

Devreker, J., Vermeulen, F. (1993). Pessinus (Pessinonte) 1991. Preliminary Report. *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 261-280.

Devreker. J., Vermeulen, F. (1996). The Eighth Excavation Campaign in Pessinus. *Anatolia Antiqua*, 4, 81-96.

Diaz, J. C. B. (2020). Korasion: Eine Unsichtbar Gewordene Kilikische Kleinstadt. *Olba*, 28, 351-376.

Doğancı, K. (2025). Antik Çağ'da Arktonnesos (Kapıdağ Yarımadası) ve Çevresindeki Limanların Ticari Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (29), 197-223.

Doğer, E. (2006). Aigai'de Bir Macellum? *Miko. Mevsimlik Ege Kültürü Dergisi*, 5 (Bahar), 12-14.

Doğer, E. vd. (2008). Aigai 2004-2006 Yılı Kazıları. *29. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 207-232.

Doğer, E., Sezgin, Y., Gürbüzer, M. (2010). Aigai 2007-2008. *31. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 343-356.

Doğer, E. vd. (2019a). Aigai 2012-2015 Yılları Kazı Çalışmaları. *40. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 23-44.

Doğer, E. vd. (2019b). Aigai 2016-2017 Yılları Çalışmaları. *40. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 669-690.

Drew-Bear, T. (1980). An Act of Foundation at Hypaipa. *Chiron*, 10, 509-536.

Dufour, E. vd. (2007). Oxygen and Strontium Isotopes as Provenance Indicators of Fish at Archaeological Sites: The Case Study of Sagalassos, SW Turkey. *Journal of Archaeological Science*, 34 (8), 1226-1239.

Duman, B. (2013). Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis ad Maeandrum. *Cedrus*. 5, 179-200.

Durukan, M. (2006). Doğu Dağlık Kilikya'da Mezarlar Üzerinde Görülen Bazı Semboller. *Adalya*, 9, 63-82.

Durukan, M. (2011). Olba Teritoryumunda Hellenleştirme ve Romalılaştırma Politikalarının Arkeolojik İzleri. *Adalya*, 14, 137-188.

Durukan, M., Kaplan, D., Aşkın, E. (2013). Septimius Severus Döneminde Elaiussa Sebaste'nin Duraklaması, Korykos'un Yükselişi. *Olba*, 21, 345-370.

Dusinberre, E. R. M., Lynch, K. M., Voigt, M. M. (2019). A Mid-6th-Century B.C.E. Deposit from Gordion in Central Anatolia. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 382, 143-209.

Efe, T., Fidan, E. (2008). Complex Two in the Early Bronze II Upper Town of Küllüoba Near Eskişehir. *Anatolica*, 34, 67-102.

Ekici, M. (2010). Lagina Kutsal Alanında Bulunan Sikkelerin Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7, 31-38.

Eliüşük, M. (2022). Paphlagonia Hadrianoupolis'inde Üretim ve Ticaret. *Oannes. Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 1-20.

Elton, H. (2003). The Economy of Cilicia in Late Antiquity. *Olba*, 8, 167-184.

Erhan, F. (2022). Kilikia'daki Flaviopolis Kentine Ait Yayımlanmamış Sikkeler. *Seleucia*, 12, 161-178.

Erim, K. T., Reynolds, J., Crawford, M. (1971). Diokletian's Currency Reform. A New Inscription from Aphrodisias. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 61, 171-177.

Erim, K. T. (1975). Aphrodisias in Caria. The 1973 Campaign. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 38, 73-92.

Erim, K. T. vd. (1973). The Aphrodisias Copy of Diocletian's Edict on Maximum Prices. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 63, 99-110.

Ersoy, A., Koçer, K., Serin, M. (2022). Flaviopolis Antik Kenti ve Roma Evi Mozaikleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 83, 57-75.

Ertaş, F. K., Alpaslan, F. S. (2020). Değirmentepe ve Caferhöyük Faunal Çalışmaları. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44 (1), 281-290.

Fagan, A. (2017). Hungry Architecture: Spaces of Consumption and Predation at Göbekli Tepe. *World Archaeology*, 49 (3), 318-337.

Fırat, M. (2017). Phokaia'dan Bir Dokuma Ağırlığı. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, s. 79-84.

Flohr, M. (2003). Fullones and Roman Society. A Reconsideration. *Journal of Roman Archaeology*, 16, 447-450.

Forbes, H. (1995). The Identification of Pastoralist Sites within the Context of Estate-Based Agriculture in Ancient Greece: Beyond the "Transhumance versus Agro-Pastoralism" Debate. *The Annual of the British School at Athens*, 90, 325-338.

Frei, P. (1981). Epigrafisch-Topografische Forschungen im Raum von Eskisehir, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 44, 71-85.

Fries, G. F., Marrow, G. S., Snow, P. A. (1982). Soil Ingestion by Swine as a Route of Contaminant Exposure. *Environmental Toxicology and Chemistry*, 1 (3), 201-204.

Fuller, B. T. vd. (2012). Isotopic Reconstruction of Human Diet and Animal Husbandry Practices during the Classical-Hellenistic, Imperial, and Byzantine Periods at Sagalassos, Turkey. *American Journal of Physical Anthropology*, 149 (2), 157-171.

Gibson, E. P. (1975). A Unique Christian Epitaph from the Upper Tembris Valley. *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*. (***BASP***) 12 (4), 151-157.

Girginer, K. S. vd. (2018). 2017 Yılı Tatarlı Höyük (Adana) Kazısı Sonuçları, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 397-414.

Gold, B. K. (1985). Pompey and Theophanes of Mytilene. *The American Journal of Philology*, 106 (3), 312-327.

Goldman, A. L. (2001). A Roman Town Cemetery at Gordion, Turkey. *Expedition,* 43 (2), 9-20.

Goldman, A. L. (2007). From Phrygian Capital to Rural Fort: New Evidence for the Roman Military at Gordion, Turkey. *Expedition*, 49 (3), 6-12.

Goldman, A. L. (2010). A Pannonian Auxiliary's Epitaph from Roman Gordion. *Anatolian Studies*, 60, 129-146.

Gough, M. (1952). Anazarbus. *Anatolian Studies*, 2, 85-150.

Gough, M. (1954). A Temple and Church at Ayaş (Cilicia). *Anatolian Studies*, 4, 49-64.

Graham, A. J. (1958). The Date of the Greek Penetration of the Black Sea. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 5, 25-42.

Graham, A. J. (1971). Patterns in Early Greek Colonisation. *The Journal of Hellenic Studies*, 91, 35-47.

Greenewalt jr., C. H. vd. (1985). The Sardis Campaigns of 1981 and 1982. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*. (***BASOR***) Supplementary Studies, 23, 53-92.

Greenewalt jr., C. H. vd. (1990). The Sardis Campaign of 1986. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. **(BASOR)** Supplementary Studies*, 26, 137-177.

Gruwier, B., Verlinde, A. (2010). Preliminary Archaeozoological Report on Sectors B6 and B6D in the Sanctuary Area (Pessinus, Ballıhisar, Turkey). *Anatolia Antiqua*, 18, 157-162.

Gülçur, S., Endoğru, M. (2000). Güvercinkayası 1999 Kazısı. *22. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 47-62.

Gülçur, S., Çaylı, P. (2009). Güvercinkayası 2008 Yılı Kazısı. *31. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 357-378.

Gülçur, S. (2014). Güvercinkayası 2013 Kazısı Ön Rapor. *36. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 547-562.

Güleç, E. (2002). Anadolu'da İlk İnsan İzleri Dursunlu Alt Paleolitik Buluntu Yeri. *DTCF Antropoloji Dergisi*, 15, 79-90.

Güleç, E., Kuhn, S. L., Stiner, M. C. (2002). The Early Upper Palaeolithic of Üçağızlı Cave, Turkey. *Antiquity*, 76 (293), 615-616.

Güleç, E. (2011). 2010 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 209-216.

Gündem, C. Y. (2015). Arkeozooloji Biliminin Arkeoloji Dünyasındaki Önemi Bölüm I. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 125-138.

Gündem, C. Y. (2020). Eskişehir Küllüoba'da Aşağı ve Yukarı Yaşam Sektörlerinde Hayvansal Besin Tüketimi. *Colloquium Anatolicum*, 19, 87-100.

Gündem, C. Y., Badem, A., Temel, Y. (2024). Antiochia ad Cragum Antik Kenti Arkeozooloji Çalışmalarının Ön Raporu. *37. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 61-68.

Güngörmüş, Ö., Üreten, H. (2017). Antik Lydia Bölgesinde Bir Kent ve Neokorosluğu: Philadelpheia. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3 (3), 97-109.

Güveloğlu, A. (2023). Gelalı Arkhestratos'un Gözünden Batı Anadolu'daki Lezzet Olgusu. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (3), 642-656.

Habicht, C. (1975). New Evidence on the Province of Asia. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 65, 64-91.

Hammer, E. L., Arbuckle, B. S. (2017). 10.000 Years of Pastoralism in Anatolia: A Review of Evidence for Variability in Pastoral Lifeways. *Nomadic Peoples*, 21 (2), 214-267.

Harland, P. A. (2006). Acculturation and Identity in the Diaspora: A Jewish Family and "Pagan" Guilds at Hierapolis. *Journal of Jewish Studies*, 57 (2), 222-244.

Harmankaya, S. (1985). 1984 Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı. *7. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 53-85.

Hasluck, F. W., Henderson, A. E. (1904). On the Topography of Cyzicus. *The Journal of Hellenic Studies*, 24, 135-143.

Hasluck, F. W. (1904). Unpublished Inscriptions from the Cyzicus Neighbourhood. *The Journal of Hellenic Studies*, 24, 20-40.

Hasluck, F. W. (1907). Inscriptions from the Cyzicus District, 1906. *The Journal of Hellenic Studies*, 27, 61-67.

Henry, O., vd. (2016). Labraunda 2015. *Anatolia Antiqua*, 24, 339-457.

Henry, O. C., Çakmaklı, Ö. D. (2017). 2016 Yılı Labraunda Kazıları. *39. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 173-182.

Henry, O., vd. (2018). Labraunda 2017. *Anatolia Antiqua*, 26, 209-320.

Herrmann, P. (1975). Milesischer Purpur. *Istanbuler Mitteilungen*, 25, s. 141-147.

Herrmann, P. (1993). Inschriften von Sardeis. *Chiron*, 23, 233-266.

Herrmann, P. (1997). Die Karriere Eines Prominenten Juristen aus Thyateira. *Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte Papyrologie und Epigraphik*, 12, 111-123.

Herz, P. (1992). Asiarchen und Archiereiai Zum Provinzialkult der Provinz Asia. *Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte Papyrologie und Epigraphik*, 7, 93-115.

Hicks, E. L. (1890). Inscriptions from Eastern Cilicia. *The Journal of Hellenic Studies*, 11, 236-254.

Hoff, M., Townsend, R., Erdoğmuş, E. (2007). Rough Cilicia Archaeological Project: 2005 Season. *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 231-244.

Hoff, M., Can, B. (2013). Antiocheia, The City of Pirates. *Antalya Kültür ve Turizm Dergisi*, 17, 47-52.

Hogarth, D. G. (1887). Apollo Lermenus. *The Journal of Hellenic Studies*, 8, 376-400.

Hojlund, F. (1983). The Maussolleion Sacrifice. *American Journal of Archaeology*, 87 (2), 145-152.

Hongo, H. (2004). Animal Exploitation at Çayönü Tepesi, Southeastern Anatolia. *TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 7, 107-119.

Ioannidou-Pişkin, E., Baykara, D. (2011). Zooarchaeological Studies at Burgaz a Preliminary Report. *27. Arkeometri Sonuçlari Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 411-421.

Işık, C. (2011). Kaunos 2009 Çalıştay-Kazı-Araştırma-Restorasyon-Konservasyon Onarım ve "Arkeolojik Park" Çalışmaları. *32. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 17-32.

İznik, E. (2011). İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı" "Edictum de pretiis Rerum Venalium". Tarih Araştırmaları Dergisi, (***TAD***) 30 (49), 97-130.

Johnson, R. R. (1970). Ancient and Medieval Accounts of the "Invention" of Parchment. *California Studies in Classical Antiquity*, 3, 115-122.

Jacobs, I., Waelkens, M. (2013). Five Centuries of Glory. The North-South Colonnaded Street of Sagalassos in the First and the Sixth Century A. D. *Istanbuler Mitteilungen*, 63, 219-266.

Jones, A. H. M. (1953). Census Records of the Later Roman Empire. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 43, 49-64.

Jones, C. P. (1974). Diodoros Pasparos and the Nikephoria of Pergamon. *Chiron*, 4, 183-206.

Kalinowski, A. (2002). *The Vedii Antonini: Aspects of Patronage and Benefaction in Second-Century Ephesos*. *Phoenix*, 56 (1-2), 109-149.

Kansa, S. W. vd. (2009). Whose Bones are Those? Preliminary Comparative Analysis of Fragmented Human and Animal Bones in the "Death pit" at Domuztepe, a Late Neolithic Settlement in Southeastern Turkey. *Anthropozoologica*, 44 (1), 159-172.

Kara, M. E. vd. (2017). Thyateira Kazısı Kemik Buluntuları ve Zooarkeolojik İncelemeler. *Cedrus*, 5, 131-153.

Kepçe, S. Ç. (2018). Yeni Araştırmalar Işığında Perge Macellumu Hakkında Gözlemler. *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi (MASROP E-Dergi)*, 12 (1). 10-20.

Kınacı, M. (2015). Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası. *Cedrus*, 3, 181-229.

Kınacı, M., Boyana, H. (2019). Klasik ve Hellenistik Dönemde Pontos Bölgesi'nde Üretim ve Ticaret. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (***TAD***) 38 (66), 97-115.

Koçhan, N. (2013). Kyzikos, Hellespontus'da Bir Eyalet Merkezi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 31, 69-91.

Koçhan, N. (2023). Geçmişten Günümüze Kyzikos Turizm İlişkisi. *Anatolian Archaeology*, 1, 137-146.

Köker, H. (2004). Kapıdağ Yarımadasında Bir Antik Kent, Kyzikos ve Sikkeleri. *Toplumsal Tarih*, 131, 40-43.

Kökten, K. (1963). Karain'in Türk Prehistoryasındaki Yeri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 22-23, 17-28.

Kuhn, S. L., Arsebük, G., Howell, F. C. (1996). The Middle Pleistocene Lithic Assemblage from Yarimburgaz Cave, Turkey. *Paléorient*, 22 (1), 31-49.

Kuhn, S. L. (2004). Upper Paleolithic Raw Material Economies at Üçağızlı Cave, Turkey. *Journal of Anthropological Archaeology*, 23 (4), 431-448.

Kuhn, S. L. vd. (2009). The Early Upper Paleolithic Occupations at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey). *Journal of Human Evolution*, 56, 87-113.

Kumerloeve, H. (1967). Zur Verbreitung Kleinasiatischer Raub und Huftiere Sowie Einiger Grossnager. *Säugetierkundliche Mitteilungen*, 15, 337-409.

Kurt, M. (2018). MS 4. Yüzyılda Isauria Eyaleti'nin Siyasal ve İdari Yapısı. *Belleten*, 82 (295), 803-828.

Kürkçü, M. (2016). Yeni Bulgular Işığında Termessos Şehirciliğine İlişkin Değerlendirmeler. *Cedrus*, 4, 127-138.

Lau, H., Gordon, G. W., Knudson, K. J. (2021). Reconstructing Feast Provisioning at Halaf Domuztepe: Evidence from Radiogenic Strontium Analyses. *Journal of Archaeological Science*, 131, 1-10.

Ladsatter, S. (2011). Efes 2010. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt IV*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 59-91.

Ladsatter, S., Steskal, M., Öztürk, F. (2022). Ephesos 2018-2019. *2019-2020 Kazı Çalışmaları. Cilt IV*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 113-138.

Lang, F. G. (2009). Neues über Lydia? Zur Deutung von "Purpurhändlerin" in Apg 16, 14. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und Kunde der Älteren Kirche*, 100 (1), 29-44.

Láng, O. T. (2003). Reconsidering the Aquincum Macellum: Analogies and Origins. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 54 (1-2), 165-204.

Levick, B. (2004). The Roman Economy: Trade in Asia Minor and the Niche Market. *Greece & Rome*, 51 (2), 180-198.

Malay, H. (1983a). A Royal Document from Aigai in Aiolis. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 24 (4), 349-353.

Mansel, A. M. (1970). 1970 Yılı Perge Kazısına Dair Önrapor. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 32, 169-184.

Mansel, A. M. (1971). 1970 Yılı Perge Kazısına Dair Kısa Rapor. *Belleten*, 35 (138), 331-333.

Mansel, A. M. vd. (1971). Recent Archaeological Research in Turkey. *Anatolian Studies*, 21, 5-58.

Mansel, A. M. (1972). Perge 1971 yılı çalışmaları. *Belleten*, 36 (143), 418-419.

Mansel, A. M. vd. (1972). Recent Archaeological Research in Turkey. *Anatolian Studies*, 22, 11-62.

Mansel, A. M. (1973a). Perge Kazısı [1972]. *Belleten*, 37 (147), 430-433.

Mansel, A. M. (1973b). 1971 Perge Kazısı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 34, 143-153.

Mansel, A. M. (1974). 1972 Perge Kazısı Önraporu. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 35, 109-123.

Mantzouranis, D. P. (1951). Σωζομένα τοπονύμια ἐκ τοῦ ἀρχαίου κτηματολογίου τῆς Λέσβου. *Byzantinische Zeitschrift*, 44 (1-2), 410-412.

Marston, J. M. (2012). Agricultural Strategies and Political Economy in Ancient Anatolia. *American Journal of Archaeology*. 116 (3), 377-403.

Marsh, B., Kealhofer, L. (2014). Scales of Impact: Settlement History and Landscape Change in the Gordion Region, Central Anatolia. *The Holocene*, 24 (6), 689-701.

Marston, J. M., Miller, N. F. (2014). Intensive Agriculture and Land Use at Roman Gordion, Central Turkey. *Vegetation History and Archaeobotany*, 23, 761-773.

Marston, J. M. (2015). Modeling Resilience and Sustainability in Ancient Agricultural Systems. *Journal of Ethnobiology*, 35 (3), 585-605.

Marston, J. M., Branting, S. (2016). Agricultural Adaptation to Highland Climate in Iron Age Anatolia. *Journal of Archaeological Science: Reports 9*. 25-32.

Martens, F. (2005). The Archaeological Urban Survey of Sagalassos (South-west Turkey): The Possibilities and Limitations of Surveying a "Non-typical" Classical Site. *Oxford Journal of Archaeology*. 24 (3), 229-254.

Mellink, M. J. (1972). Archaeology in Asia Minor. *American Journal of Archaeology, 76 (2), 165-188.*

Meral, K., Has, A. C. (2017). Batı Anadolu Ticaretine Yön Veren Bir Liman: Kyzikos Antik Kenti Hytos Limanı. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 105-115.

Millar, F. (1999). The Greek East and Roman Law: The Dossier of M. Cn. Licinius Rufinus. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 89, 90-108.

Miller, N. F., Zeder, M. A., Arter, S. R. (2009). From Food and Fuel to Farms and Flocks: The Integration of Plant and Animal Remains in the Study of the Agropastoral Economy at Gordion, Turkey. *Current Anthropology*, 50, 915-924.

Miller, N. F., Marston, J. M. (2012). Archaeological Fuel Remains as Indicators of Ancient West Asian Agropastoral and Land-use Systems. *Journal of Arid Environments*, 86, 97-103.

Mitchell, S. (1982). The Life of Saint Theodotus of Ancyra. *Anatolian Studies*, 32, 93-113.

Müller, H. (2003). Pergamenische Parerga. *Chiron*, 33, 419-446.

Nabers, N. (1973). The Architectural Variations of the Macellum. *Opuscula Romana*, 9, 173-176.

Onar, V., Pazvant, G., Belli, O. (2008). Osteometric Examination of Metapodial Bones in Sheep (Ovis aries L.) and Goat (Capra hircus L.) Unearthed from the Upper Anzaf Castle in Eastern Anatolia. *Revue de Médecine Vétérinaire*, 159 (3), 150-158.

Onar, V. vd. (2022). Animal Exploitation at the Olympos, Southwestern Anatolia: Zooarchaeological Analysis. *Journal of Archaeological Science: Reports,* 43, 1-11.

Oppenheimer, A. L. (1949). The Golden Garments of the Gods. *Journal of Near-Eastern Studies*, 8, 172-193.

Özbaşaran, M. vd. (2001). Musular 2000 Yılı Kazısı. *23. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 115-122.

Özbaşaran, M. vd. (2002). Musular 2001 Yılı Kazısı. *24. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 259-268.

Özüdoğru, Ş. (2014). Kibyra'dan Hellenistik Dönem'e Ait Yeni Veriler Üzerine Değerlendirmeler. *Cedrus*, 2, 171-188.

Özüdoğru, Ş. (2018b). Geç Antik Çağ'da Kibyra. *Cedrus*, 6, 13-64.

Özyiğit, Ö. (1989). 1988 Yılı Erythrai Sondaj Çalışmaları. *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 125-151.

Pandermalis, D. (1983). Zum Römischen Porträt im Kaiserzeitlichen Makedonien. *Klio. Beiträge zur Alten Geschichte*, 65, 161-168.

Parker, R. W., Williams, H. (1995). A Fragment of a Diocletianic Tax Assessment from Mytilene. *Echos du Monde Classique: Classical News and Views*, 39 (2), 267-273.

Paton, W. R., Myres, J. L. (1898). On Some Karian and Hellenic Oil-Presses. *The Journal of Hellenic Studies*, 18, 209-217.

Pearson, J. A. vd. (2007). New Light on Early Caprine Herding Strategies from Isotope Analysis: A Case Study from Neolithic Anatolia. *Journal of Archaeological Science*, 34 (12), 2170-2179.

Pearson, J. (2013). Food and Social Complexity at Çayönü Tepesi, Southeastern Anatolia: Stable Isotope Evidence of Differentiation in Diet According to Burial Practice and Sex in the Early Neolithic. *Journal of Anthropological Archaeology*, 32 (2), 180-189.

Pery-Gal, L. A. vd. (2015). Earliest Economic Exploitation of Chicken Outside East Asia: Evidence from the Hellenistic Southern Levant. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. (***PNAS***), 112 (32), 9849-9854.

Pirson, F. (2007). Pergamon-Yeni Araştırma Programı ve 2005 Yılı Çalışmaları. *28. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 493-512.

Pirson, F. (2011). Pergamon 2010 Sezonu Çalışmaları Raporu. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt IV*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 109-134.

Pirson, F. (2012). Pergamon 2011 Sezonu Çalışmaları Raporu. *34. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 403-420.

Pleket, H. W. (1984). Urban Elites and the Economy in the Greek Cities of the Roman Empire. *Münstersche Beiträge zur Antiken Handelgeschichte*, 3 (1), 3-36.

Pleket, H. W. (1990). Ephesos: de Eerste en Grootste Metropool van Asia. *Lampas*, 23, 187-198.

Poblome, J. vd. (2016). Sagalassos'ta 2014 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 83-106.

Poblome, J. vd. (2018). Sagalassos'ta 2016 Sezonu Kazılar, Restorasyon Çalışmaları ve Malzeme Etütleri. *39. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 211-238.

Poblome, J. vd. (2019). Sagalassos'ta 2017 Kazıları, Restorasyon Çalışmaları ve Malzeme Etütleri. *40. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 485-506.

Ramsay, W. M. (1881). Contributions to the History of Southern Aeolis. *The Journal of Hellenic Studies*, 2, 271-308.

Ramsay, W. M. (1887). The Cities and Bishoprics of Phrygia. Part II. *The Journal of Hellenic Studies*, 8, 461-519.

Ramsay, W. M. (1918). The Utilisation of Old Epigraphic Copies. *The Journal of Hellenic Studies*, 38, s. 124-192.

Reinach, S. (1885). Chronique D'Orient. *Revue Archéologique*, T.6, 87-116.

Reinach, S. (1886). Chronique D'Orient. *Revue Archéologique*, T.8, 77-100.

Reinach, S. (1888). Chronique d'Orient. *Revue Archéologique*, T.12, 214-226.

Richards, M. P. vd. (2003). Stable Isotope Evidence of Diet at Neolithic Çatalhöyük, Turkey. *Journal of Archaeological Science*, 30 (1), 67-76.

Ritti, T. (1991). Hierapolis di Frigia: Santuari e Dediche Votive. *Scienze dell'Antichità*, 3-4 (1989-1990), 861-874.

Ritti, T. (2016). Per la Storia Sociale ed Economica di Hierapolis di Frigia: Le Fondazioni Sociali e Funerarie. *Memorie. Atti Della Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche*, Serie IX, Vol. 36, Fasc. 3, 421-657.

Roebuck, C. (1950). The Grain Trade between Greece and Egypt. *Classical Philology*, 45 (4), 236-247.

Roebuck, C. (1953). The Economic Development of Ionia. *Classical Philology*, 48 (1), 9-16.

Roodenberg, J. (2013). Change in Food Production and its Impact on an Early 6th Millennium Community in Northwest Anatolia. The example of Ilipinar. *Praehistorische Zeitschrift*, 87 (2), 223-235.

Roozenbeek, H. (1994). Ephese en het Artemisium. *Hermeneus*, 66, 131-141.

Rothman, M. S. vd. (1998). Yarım Höyük and the Uruk Expansion (Part I). *Anatolica*, 24, 65-99.

Rothman, M. S., Ergeç, R. (1998). Yarım Höyük Kazıları, 1996. *19. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 277-290.

Rousseau, G., Claude, G. (2008). La gestion des animaux à Zeugma (Turquie): Etude des restes Fauniques du Chantier 9 (Epoques Hellénistique, Romaine, Byzantine et Islamique). *Revue de Medecine Veterinaire*, 159 (5), 251-275.

Santel, W., Koenigswald, W. V. (1998). Preliminary Report on the Diddle Pleistocene Small Mammal Fauna from Yarimburgaz Cave in Turkish Thrace. *E&G Quaternary Science Journal*, 48, 162-169.

Sayar, M. H. (2012). Çukurova Eskiçağ Şehirlerinin İmar ve İskanına Roma Devleti'nin Katkısı. *İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni*, 194, 75-81.

Scardozzi, G. (2014). Topografia Antica del Territorio di Hierapolis di Frigia: Ricognizioni Archeologiche Negli Altopiani di Uzunpınar e Çal. *Scienze dell'Antichità*, 20, 95-122.

Scardozzi, G. (2019). Nuovi Dati per la Ricostruzione della Topografia Antica del Territorio di Hierapolis di Frigia tra l'Epoca Ellenistica e Quella Bizantina. *Journal of Ancient Topography*, 29, 91-170.

Scobie, A. (1986). Slums, Sanitation, and Mortality in the Roman World. *Klio. Beiträge zur Alten Geschichte*, 68, 399-433.

Semeraro, G. (2017). Phrygia Hierapolis'inde Üretim Arkeolojisi: Yeni Veriler ve Araştırma Perspektifleri. *Arkeoloji ve Sanat*, 154, 97-112.

Semeraro, G. (2020). Phrygia Hierapolis'i (Pamukkale) 2017- 2018 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 203-226.

Sevin, V. (1974). Batı Anadolu'nun Az Bilinen Antik Bir Kenti Hypaipa Tarihi Üzerine Bir Araştırma. *Tarih Dergisi*, 28-29, 41-53.

Sevinç, F. (2008). Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 11-32.

Sezer, V., Işıklı, M. (2021). Urartu Hayvancılığına Zooarkeolojik ve Etnoarkeolojik Bir Bakış: Ayanis Örneği. *Colloquium Anatolicum*, 20, 199-220.

Sezgin, Y. (2012). Antik Dönemde Pergamon-Aigai İlişkileri. *Arkeoloji Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, XVII, 81-96.

Sezgin, Y. (2013). Aiolis'de Bir Dağ Kenti: Aigai. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 95-116.

Sezgin, Y. (2017b). Yuntdağı'nın Güzeli Aigai. *Aktüel Arkeoloji*, 60, 24-27.

Sezgin, Y., Başdemir, B. (2019). Yuntdağı ve Aigai Antik Kenti. *Martı. Zafer Kalkınma Ajansı Kurumsal Dergisi*, 32, 43-44.

Sezgin, Y. vd. (2020). Aigai (Aiolis) 2018 Yılı Çalışmaları. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt IV*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 465-486.

Sezgin, Y. vd. (2022b). Aigai 2019-2020 Yılları Çalışmaları. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları. Cilt IV*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 443-460.

Sezgin, Y. vd. (2023). Aigai 2021 Yılı Çalışmaları. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt V*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 455-470.

Sezgin, Y. vd. (2024). Aigai (Aiolis) 2022 Yılı Çalışmaları. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 435-452.

Silibolatlaz-Baykara, D. (2017). Zooarchaeological Evaluation of Ancient Datça (Burgaz, South-West Turkey). *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 17 (1), 131-139.

Smith, C., de Rustafjaell, R. (1902). Inscriptions from Cyzicus. *The Journal of Hellenic Studies*, 22, 190-207.

Soylu, A. (2025). Keçi Diyarı Aigai. *Manisa Tarım Dergisi*, 12, 35-38.

Spencer, N. (1995a). Early Lesbos Between East and West: A "Grey Area" of Aegean Archaeology. *The Annual of the British School at Athens*, 90, 269-306.

Stephens, J. (2008). Ancient Roman Hairdressing: On (Hair)pins and Needles. *Journal of Roman Archaeology*, 21, 110-132.

Sünnetçioğlu, S. vd. (2019). Dokuz Katmanlı Troya Mutfağı. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3 (1), 17-34.

Şimşek, C. (2013). Laodikeia Antik Kenti'nde Yapılan Çalışmalar. *Colloquium Anatolicum*, 12, 15-36.

Şimşek, C. (2015). 2014 Yılında Laodikeia'da yapılan Kazı ve Restorasyonlar. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 481-508.

Talamo, C. (1984). Sull' Artemision di Efeso. *La Parola del Passato*, 39, 197-216.

Tansü, Y. E., Okutucu, A. N. (2020). Nutrition at Paleolithic Age. *Bilge International Journal of Social Research*, 4 (1), 1-4.

Tek, A. T. (2020). Antik ve Orta Çağ Kaynaklarında, Yazıtlarda ve Sikke Basımları ile Podalia. *Olba*, 28, 477-507.

Tekin, H. (2019). Domuztepe 2018 Kazılarının İlk Ön Raporu. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 277-291.

Tekin, H. (2022). Domuztepe 2019 Kazılarının İlk Ön Raporu. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 311-324.

Thompson, D. B. (1960). The house of Simon the Shoemaker. *Archaeology*, 13 (4), 234-240.

Thonemann, P. (2010). The Women of Akmoneia. *The Journal of Roman Studies*, 100, 163-178.

Torrecilla, A. (2003). El Origen de Macellum Romano en el Agora Comercial Griega. *Bolskan, Revista de Arqueologia Oscense*, 20, 309-324.

Tsetskhladze, G. (2017). Phrygia Pessinus'u ve Çevresi. *Arkhe Dergisi*, 2, 47-54.

Tulunay, E. T. vd. (2017). Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2016 Yılı Kazısı. *39. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 309-310.

Turgut, M. (2021). Roma Döneminde Alanya'nın Genel Görünümü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8 (4), 1884-1921.

Türk, M. (2022). Aelius Aristides'in Kyzikos Söylevi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (***TAD***) 41 (72), 54-78.

Üçeçam, D., Hayli, S. (2003). Kadirli'nin Kuruluş ve Gelişmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), 67-90.

Üreten, H. (2005). Roma Dönemi'ne Kadar Tralleis Tarihi ve Attaloslar ile İlişkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (***TAD***) 24 (38), 195-212.

Van Mensch, P. J. A. (1974). A Roman Soup-Kitchen at Zwammerdam? *Bericht van de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (Amersfoort)*, 24, 159-165.

Vanhaverbeke, H. vd. (2010). The "Pisidian" Culture? The Classical-Hellenistic Site at Düzen Tepe Near Sagalassus (Southwest Turkey). *Anatolian Studies*, 60, 105-128.

Vanhaverbeke, H. vd. (2011). Urban-Rural Integration at Ancient Sagalassos (SW Turkey). Archaeological, Archaeozoological and Geochemical Evidence. *Archaeofauna*, 20, 73-83.

Vanpoucke, S. vd. (2009). Dental Microwear of Pigs from the Classical Site of Sagalassos (SW Turkey) as an Aid for the Reconstruction of Husbandry Practices in Ancient Times. *Environmental Archaeology, The Journal of Human Palaeoecology*, 14 (2), 137-154.

Varinlioğlu, G. (2008). Living in a Marginal Environment: Rural Habitat and Landscape in Southeastern Isauria. *Dumbarton Oaks Papers* (***DOP***), 61, 287-317.

Verlinde, A. (2010). Monumental Architecture in Hellenistic and Julio-Claudian Pessinus. *BABESCH. Annual Papers on Mediterranean Archaeology*, 85, 111-139.

Verstraeten, G. vd. (2011). The 2008 and 2009 Archaeometric Research At Sagalassos. *26. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 117-138.

Vigne, J. D., Helmer, D. (2007). Was Milk a "Secondary Product" in the Old World Neolithisation Process? Its Role in the Domestication of Cattle, Sheep and Goats. *Anthropozoologica*, 42 (2), 9-40.

Vika, E. (2011). Diachronic Dietary Reconstructions in Ancient Thebes, Greece: Results from Stable Isotope Analyses. *Journal of Archaeological Science*, 38 (5), 1157-1163.

Voigt, M. M. vd. (1997). Fieldwork at Gordion: 1993-1995. *Anatolica*, 23, 1-59.

Voigt, M. M., Young, T. C. (1999). From Phrygian Capital to Achaemenid Entrepot: Middle and Late Phrygian Gordion. *Iranica Antiqua*. 34, 191-241.

Yalçınkaya, I. (1988). Karain Mağarasının Anadolu İskân Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Erdem*, 4 (17), 39-52.

Yalçınkaya, I. (2000). 1999 Yılı Karain Kazıları. *22. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 9-20.

Yavuz, A. Y., Aytek, A. İ., (2020). Tripolis'te Bulunan Faunal Kalıntıların Zooarkeolojik İncelemesi. *Lycus Dergisi*, 2, 29-37.

Waelkens, M. (1977). Phrygian Votive and Tombstones as Source of the Social and Economic Life in Roman Antiquity. *Ancient Society*, 8, 277-315.

Waelkens, M. (1998). The Survey and Archaeometrical Research at Sagalassos 1996. *XIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1-29.

Waelkens, M. (1999). The 1997 Archaeometrical Research and Survey At Sagalassos. *XIV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1-25.

Waelkens, M. (2001). The 1998-1999 Survey and Archaeometrical Research at Sagalassos. *16. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 85-102.

Waelkens, M. (2002). Romanization in the East. A Case Study: Sagalassos and Pisidia (SW Turkey). *Istanbuler Mitteilungen*, 52, 311-368.

Waelkens, M. (2004). The 2002 Interdisciplinary and Archaeometrical Research at Sagalassos and in its Territory. *19. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 63-72.

Waelkens, M. (2005). The 2003 Survey Season at Sagalassos and in its Territory. *20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 173-186.

Waelkens, M. (2006). Archaeometrical and Interdisciplinary Research at Sagalassos in 2004. *21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 175-188.

Waelkens, M. vd. (2011). The 2010 Archaeometric Research At Sagalassos. *27. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 305-329.

Waelkens, M. vd. (2012). The 2010 Archaeometric Research At Sagalassos. *27. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 305-329.

Waelkens, M. vd. (2013). The 2011 Archaeometric Research at Sagalassos. *28. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 177-190.

Waelkens, M. vd. (2014). Archaeometrical Research at Sagalassos in 2012. *29. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 128-140.

Waelkens, M. vd. (2015a). The 2013 Excavations And Restoration Activities At Sagalassos. *36. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 35-60.

Waelkens, M. vd. (2015b). Archaeometrical Research At Sagalassos in 2013. *30. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 147-156.

Ward-Perkins, J. B. (1970). From Republic to Empire: Reflections on the Early Provincial Architecture of the Roman West. *The Journal of Roman Studies*, (***JRS***) 60, 1-19.

Weber, H. (1891). Un Monument Circulaire ä Ephese ou Pretendu Tombeau de Saint Luc. *Revue Archéologique*, 17, 36-48.

Welles, C. B. (1953). Vorlaeufiger Bericht über die Ausgrabungen in Side im Jahre 1947 by Arif Müfid Mansel, Emin Bosch, Jale Inan. *American Journal of Archaeology*. (***AJArch***.) 57 (4), 300-302.

Wiliams, E. H. (1989). Notes on Roman Mytilene. *Bulletin Supplement (University of London. Institute of Classical Studies)*, 55, 163-168.

Wilson, A. (2003). The Archaeology of the Roman fullonica. *Journal of Roman Archaeology*, 16, 442-446.

Wörrle, M. (1992). Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi I. *Chiron*, 22, ss. 337-376.

Wright, K. (2014). Domestication and Inequality? Households, Corporate Groups and Food Processing Tools at Neolithic Çatalhöyük. *Journal of Anthropological Archaeology*, 33, 1-33.

Zeder, M. A., Arter, S. R. (1994). Changing Patterns of Animal Utilization at Ancient Gordion. *Paléorient*, 20 (2), 105-118.

Tezler

Akar, D. (1998). *Antik Kaynaklar Işığında Maionia*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akçay, A. N. (2018). *Phrygia'da Bir Kent: Akmoneia*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aktaş, O. (2023). *Perinthos Antik Kenti (Tekirdağ Marmaraereğlisi) Sözlü Arkeolojik Tarihi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyürek, N. E. (1996). *Zeus Bronton die Bildliche Repräsentation des Groben Bauerngottes Phrygiens*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Münster: Westfälische Wilhelms-Universität Münster.

Akyürek Şahin, N. E. (2002). *Phrygia'da Çiftçi Tanrısı: "Dii Brontonti Eukhen"*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alkoç, R. (2024). *Eskiçağ'da Tralleis (Aydın) ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karaman: T.C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arinç Özyılmaz, M. (2024). *Ionia, Karia ve Lydia Bölgesi Adak Stelleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Aydın: T. C. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aşkın, E. (2012). *Dağlık Kilikia'daki Korykos Antik Kentinin Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Kentleşme Süreci*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Mersin: T. C. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atav, İ. (2024). *Antik Çağ'da Kuzey Pisidia'nın Sosyo-ekonomik Yapısının Mekânsal Analiz Verileriyle Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Isparta: T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atik, S. (2002). *Anadolu Macellumları, Pamphylia ve Pisidia Macellumları Işığında Bir Tipoloji Denemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, M. (2004). *Animals at Burgaz in the Classical Period from the Evidence of Faunal Remains*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T. C. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baş, F. (2023). *Dağlık Kilikya'da Korykos Antik Kenti ve Limanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü.

Baytak, İ. (2014). *Kabalis (Kibyratis) Bölgesi Tarihi Coğrafyası ve Çağlar Boyu Yerleşim Modelleri (Urbanizasyon)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bor, F. (2019). *Denizli Müzesi Tarafından Hierapolis Antik Kenti Kuzey Nekropolde Gerçekleştirilen Koruma ve Onarım Çalışmaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: T.C. Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü.

Boyraz Seyhan, R. (2021). *Seleukeia (Silifke): Tarihi ve Sikkeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bursa, P. (2007). *Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Claeys, J. (2016). *The "Eastern Suburbium" Proasteion of Sagalassos. A Chronological, Functional and Socio-Economic Study of an Almost Uncharted Ancient Urban Phenomenon*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

Çelgin, A. V. (1990). *Termessos Kenti Nekropol'leri*. Yayımlanmamış doktora Tezi. İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü.

Demir, C. (2024). *Diocaesarea Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: T.C. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirer, Ü. (2013). *Kibyra Metal Buluntuları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dikmen Varol, E. (2022). *Laodikeia'da Üretilen ve Akdeniz Havzasına Ticareti Yapılan Tekstillerin Araştırılması ve Kentin Tekstil Sanatı Aracılığıyla Gündeme Getirilmesi*.

Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi. İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Doğancı, K. (2001). *Nümizmatik ve Epigrafik Kaynakların Işığında Roma İmparatorluk Dönemi'nde Bithynia'nın Sosyo-ekonomik Durumu (Augustus'tan Diokletianus'a kadar)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: T. C. Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Durmuş, H. (2025). *Termessos Antik Kenti'nden Bir Adak Ayak Heykeli*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ecemiş-Özbilen, D. (2019). *Gordion Archaeological Site and Museum: A Critique*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Emir, O. (2014). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontos. (MÖ IV. yy. - MS III. yy.).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Emlük, E. (2021). *Arkeozoolojik Buluntular Işığında Küllüoba İlk Tunç III Çukurları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Batman: T. C. Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Erol-Özdizbay, A. (2011). *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Pontus-Bithynia Eyaleti'nde Agon'lar ve Agonistik Sikkeler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ertuğ-Yaraş, F. (1997). *An Ethnoarchaeological Study of Subsistence and Plant Gathering in Central Anatolia*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. St. Louis: Washington University.

Ful, Ş. D. (2008). *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: T. C. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Goldman, A. L. (2000). *The Roman-Period Settlement at Gordion, Turkey*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Chapel Hill: University of North Carolina.

Gündem, C. Y. (2010). *Animal Based Economy in Troia and the Troas During the Maritime Troy Culture (c. 3000-2200 BC): A General Summary for West Anatolia*. Unpublished PhD Dissertation. Tübingen: University of Tübingen.

Gürbüzer, M. (2015). *Aigai Bouleuterionu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürgör, İ. (2017). *Paleolitik Çağ'dan Günümüze Anadolu Zooarkeolojik Buluntuları*. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü.

Işıklıkaya, I, R. (2010). *Perge Mozaikleri Macellum, Güney Hamam ve Geç Dönem Meydanı Doğu Portiği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnce, U. (2011). *Helenistik ve Roma Döneminde Metropolis'in Ekonomisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: T. C. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İznik, E. (2006). *Roma İmparatorluğu Döneminde Frigya Epiktetos Merkezlerinde (Dorylaeum, Nacolea, Midaeum, Cotiaeum, Aezani) Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaplan, A. (2015). *Hellenistik ve Roma Döneminde Kilikia Pedias (Çukurova) Yerleşimleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakuş, O. S. (2022). Traianus'tan Constantinus Hanedanı'na Bithynia: Sosyo-ekonomik Yapı, Kamusal Yaşam ve Kentsel Çevre. Yayımlanmamış Doktora Tezi. T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Katırancı, S. (2020). *Tripolis Amphoraları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıç, M. (2004). *Metropolis'te Konut Mimarisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kızılarslanoğlu, H. A. (2016). *Antik Çağ'da Elaiussa Sebaste'nin Amphora Üretimi ve Ticari İlişkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: T. C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kolenoğlu, D. A. (2019). *Grek ve Roma Dönemi İonia Bölgesi Dokumacılık ve Dokuma Teknolojileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koyuncu, C. (2015). *Eski Yunan ve Roma Döneminde Kappadokia Bölgesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kumandaş Yanmaz, H. (2016). *Galatia (Galatya) Bölgesi Pessinus Darplı Sikkeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: T.C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Küçükcan, M. (2019). *Akmonia Antik Kenti Mezar Stelleri ve Bomoslar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lau, O. (1967). *Schuster und Schusterhandwerk in der Griechisch-Römischen Literatur und Kunst*. Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde. Bonn: Rheinischen Friedrich Wilhelms Universitat. Philosophischen Fakültat.

Nabers, N. P. (1967). *Macella: A Study in Roman Archaeology*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Princeton: Princeton University.

Özcan, A. (2001). *Anazarbos Antik Kenti*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdemir, M. S. (2023). *Thyateira: Tarihi ve Sikkeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdizbay, A. (2008). *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özman, R. (1999). *Eski Anadolu tarihinde Galatlar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Malatya: T. C. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztekin, V. (2017). *Side Agora-Tiyatro Kompleksi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, H. S. (2006). *M.Ö. II.-M.S. IV. Yüzyıllarda Likya-Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T. C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Peçen, D. (2024). *Laodikeia'da Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: T.C. Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü.

Riezler, B. (1993). *Tierknochenfunde aus dem Artemision von Ephesos. Die Wiederkäuer*. Wien: Dissertation der Veterinärmedizinischen Universität Wien.

Satar, Z. (2004). *Eşkişehir İli Şarhöyük Kazasından Ele Geçen Hayvan Kemiklerinin Zooarkeolojik Açıdan İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Satar, Z. (2012). *Şarhöyük Sığırlarının Zooarkeolojik Analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sonkaya, A. K. (2008). *Manisa Müzesi'ndeki Philadelphia (Alaşehir) Heykeltıraşlık Eserleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: T. C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, I. (1998). *Lydia'da Küçük Yerleşimler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, H. (2003). *Geç Roma İmparatorluk ve Erken Bizans Dönemlerinde Dağlık Kilikia (Kilikia Thrakeia) Bölgesi Yazıtlarında Meslekler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şimşek Özer, Ö. (2019). *MÖ 547-494 Yılları arasında İonia'nın Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Durumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: T. C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tanrıver, C. (1996). *Antik Devirde Lydia'da Sosyal ve Ekonomik Amaçlı Dernekler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uçar, N. C. (2019). *Hellenistik ve Roma Dönemi Uygarlıklarında Fil Kullanımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vanpoucke, S. (2008). *Varkensbeheer in het Romeinse en Vroeg-Romeinse Sagalassos (Turkije): Een Archeozoöogische Benadering*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

Yıldırım, Y. S. (2010). *Metropolis Buluntuları Işığında Batı Anadoludaki Helenistik-Roma Dönemi Mutfak Kültürü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, M. E. (2012). *Kelainai/Apameia Kibotos'un Tarihi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldızturan, D. (2020). *Galatia'nın Tarihi Coğrafyası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: T. C. Selçuk Üniversitesi.

Yılmaz, I. (2004). *Roma İmparatorluğu Döneminde Pergamon Tarihi ve Sikkeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yiğit, A. (1998). *Dursunlu (Ilgın-Konya)`da Bulunan Pleistosen Döneme ait Equusların Paleontolojik Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T. C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bildiriler

Adak, M., Onur, F. (2010). "Side'de Epigrafik Çalışmalar". Ü. İzmirligil, G. Tanyeli, Z. Ahunbay. (Editörler), *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu, 20-22 Nisan 2007*. içinde (ss. 52-55). İstanbul: Zero Prodüksiyon.

Bennett, J., Goldman, A. L. (2009). "A Preliminary Report on the Roman Military Presence at Gordion, Galatia." Á. Morillo, N. Hanel, E. Martín. (Editörler), *LIMES: The 20th International Congress of Roman Frontier Studies*. içinde (ss. 1605-1616). Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Beuls, I. vd. (2000). "Present-day Traditional Ovicaprine Herding as a Reconstructional Aid for Herding at Roman Sagalassos". H. Buitenhuis, A. M. Choyke (Eds.), *Archaeozoology of the Near East IV. Proceedings of the Fourth International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent Areas. Vol. 32*. içinde (ss. 216-223). Groningen: ARC Publicaties.

Corsten, T. (2006). "City and Country in the Kibyratis: A Case Study in Rural Acculturation". K. Dörtlük, vd. (Editörler), *The 3rd International Symposium on Lycia, 07-10 November 2005, Symposium Proceedings I*. içinde (ss. 139-144). Antalya: Suna & İnan Kıraç Research Institute on Mediterranean Civilizations.

Çevik, Ö., Erdem, A. Ü. (2015). "Ethnoarchaeology in Ayanis Village in Eastern Anatolia: Production, Storage and Consumption of Pastoral Products both in the Present and the Past". M. Işıklı, B. Can (Editörler), *International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Cultures: Proceedings II*. içinde (ss. 312-325). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

De Cupere, B., Waelkens, M. (2002). “Draught Cattle and Its Osteological Indications: The Example of Sagalassos”. H. Buitenhuis, vd. (Eds.), *Archaeozoology of the Near East. V. Proceedings of the Fifth International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent Areas*. içinde (ss. 305-315). Groningen: ARC Publicaties.

Ervynck, A., Van Neer, W., De Cupere, B. (1993). “Consumption Refuse from the Byzantine Castle at Pessinus, Central Anatolia, Turkey.” H. Buitenhuis, A. T. Clason (Eds.), *Archaezoology of the Near East, Proceedings of the First International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent Areas*. içinde (ss. 119-127). Leiden: Universal Book Services.

Forstenpointer, G. vd. (2002). “Banquets at Ephesos; Archaeozoological Evidence of Well Stratified Greek and Roman Kitchen Waste.” H. Buitenhuis vd. (Eds.), *Archaezoology of the Near East, Proceedings of the Fifth International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent Areas*. içinde (ss. 282-287). Groningen: ARC Publicaties.

Gleba, M., Cutler, J. (2012). “Textile Production in Bronze Age Miletos: First Observations”. M-L. Nosch, R. Laffineur (Eds.), *Kosmos. Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 13th International Aegean Conference / 13. Rencontre égéenne internationale, University of Copenhagen, Danish National Research Foundation’s Centre for Textile Research, 21-26 April 2010*. içinde (ss. 113-120). Leuven: Peeters.

Günar, A., Öztürk, D. (2018). Kyzikos Şehrinin Antik Dönemde Ticaret Açısından Önemi. Z. Mete, vd. (Editörler), *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu (17-19 Eylül 2018) Tam Metin Bildiriler Kitabı I: Tarih, Arkeoloji, Göç Hareketleri, Önemli Şahsiyetler, Kültür ve Folklor, Edebiyat ve Eğitim*. içinde (ss. 267-278). Balıkesir: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Yayınları.

Hançer, E. (2017). “Demirci’de Bir Antik Kent: Saittai”. S. Donuk (Ed.), *1. Uluslararası Demirci Sempozyumu. 12-14 Ekim 2017. Bildiriler Kitabı*. içinde (ss. 21-27). Manisa: MCBÜ Basımevi.

Hellström, P. (1990). “Hellenistic Architecture in the Light of Late Classical Labraunda.” *Akten des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie. Berlin 1988*. içinde (ss. 243-252). Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.

Hellström, P. (1996). “The Andrones at Labraynda. Dining Halls for Protohellenistic Kings.” W. Hoepfner, G. Brands (Eds.), *Basileia. Die Paläste der Hellenistischen Könige. Internationales Symposion in Berlin vom 16.12.1992 bis 20.12.1992*. içinde (ss. 164-169). Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.

Peters, J. (1993). “Archaic Milet: daily life and religious customs from an archaeozoological perspective”. H. Buitenhuis, A. T. Clason (Editörler), *Proceedings of the First International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent Areas*. içinde (ss. 88-96). Leiden: Universal Book Services/ Dr. W. Backhuys.

Pont, A-V. (2013). “Les Groupes de Voisinage dans les Villes d' Asie Mineure Occidentale à l'époque Impériale”. P. Fröhlich, P. Hamon (Eds), *Groupes et Associations dans les Cités Grecques (IIIe siècle av. J.-C. - IIe siècle apr. J.-C.). Actes de la Table Ronde de Paris, INHA, 19-20 Juin 2009. Hautes Etudes du Monde Gréco-Romain 49*. içinde (ss. 129-156). Genève: Librairie Droz S.A.

Sanidas, G. M. (2011). “Les Activités Textiles dans les Villes Grecques aux Epoques Hellénistique et Romaine: Questions d’Espace et d’Economie”. C. Alfaro vd. (Ed.), *Purpureae Vestes III. Textiles y Tintes en la Ciudad Antigua, Tissus et Teintures dans la Cité Antique, Tesuti e Tenture Nella Città Antica. Actas del III Symposium Internacional Sobre Textiles y Tintes del Mediterráneo en el Mundo Antiguo (Napoles, 13 al 15 de Noviembre, 2008)*. içinde (ss. 31-39). Valencia: Universitat de València.

Sayar, M. H. (1999). “Antik Kilikya’da Şehirleşme”. I. Demirkent, vd. (Editörler), *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 12-16 Eylül 1994. Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt I*. içinde (ss. 193-216). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Waelkens, M. vd. (2006). “The Late Antique to Early Byzantine City in Southwest Anatolia. Sagalassos and Its Territory: A Case Study”. J. U. Krause, C. Witschel (Eds.), *Die Stadt in der Spätantike-Niedergang oder Wandel? Akten des Internationalen Kolloquiums in München am 30. und 31. Mai 2003, Stuttgart*. içinde (ss. 199-255). Stuttgart: Franz Steiner.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Nuri Can UÇAR

Yabancı Dil : İngilizce

Eğitim Bilgileri:

2011-2016	Lisans, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
2016–2019	Yüksek Lisans, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitü, Tarih Anabilim Dalı

Mesleki Deneyimi:

2017–halen	Araştırma Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Yayınları:

1. Uçar, Nuri Can. (2022). ”ROMA CUMHURİYETİ’NİN SON HESAPLAŞMASINDA SAVAŞ FİLLERİ: THAPSUS SAVAŞI MÖ 46.” Tarih Araştırmaları Dergisi 41.71: 90-117.

2. Uçar, Nuri Can. (2022). ”Antik Roma Gücünün Vahşi Hayvanlar Üzerindeki Yansıması: Roma Venatioları MÖ 252-MS 523/537.” OANNES-International Journal of Ancient History 4.2: 319-352.

3. Uçar, Nuri Can. (2020). ” Küresel Ticaretin Antik Merkezleri: Berenike Trogodytika”. ARKHE , no.16, pp.18-27.

4. Uçar, Nuri Can. (2020). ”Tarihi Yapmak, Yazmak ve Pazarlamak: Marathon’dan Gaugamela’ya Batılıların Pers Algısı ”. ARKHE , no.14, pp.48-59.

5.Uçar, Nuri Can. (2020). ”Mithra’dan Mithras’a.” ARKHE , no.13, pp.14-23.